अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखा

स्नातककार्यक्रमाः - संस्कृतं संस्कृतशास्त्राणि च

2025

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

UGC

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगः

बहादुरशाह-जफर-मार्गः

नवदेहली - 110002

आचार्यपरम्परायै समर्पितम्

अथाधिविद्यम्।

आचार्यः पूर्वरूपम्। अन्तेवास्युत्तररूपम्। विद्या सन्धिः। प्रवचनं सन्धानम्।

इत्यधिविद्यम्।

तैत्तिरीयोपनिषद्, शिक्षावल्ली, तृतीयानुवाकः

कृतज्ञताविष्करणम्

संस्कृतभाषायाः तच्छास्त्राणाञ्च अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखायाः (LOCF) निर्माणे संलग्नानां विभिन्नानां समितीनां च कृते हार्दिकीं कृतज्ञतां प्रकटयामः।

पारम्परिकसंस्कृतज्ञानपरम्पराणां समकालीनशैक्षणिकमानकैः सह समन्वयने बहुमूल्यविचारं विद्वद्योगदानञ्च दत्तवत्यै तथा निरन्तरप्रयासं कृतवत्यै विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगस्य (UGC) संस्कृतभाषायाः अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखासमित्यै, पाठ्यचर्याविकाससमित्यै, समन्वयसमित्यै च विशेषतया कृतज्ञाः स्मः।

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगेन (UGC) तथा UGC LOCF सञ्चालनसमित्याः अध्यक्षाभिः प्रो. सुषमायादवमहोदयाभिः समये समये पाठ्यचर्यायाः गुणवत्तावर्धनाय एवं तस्याः प्रासंगिकतां च सुनिश्चेतुम् अपेक्षितं मार्गदर्शनं साहाय्यं च विहितं वर्तते। तदर्थं हार्दिकीं कृतज्ञताम् आविष्कुर्मः।

एतस्याः रूपरेखायाः निर्माणे संशोधने च स्ववैदुष्यम् उपयुज्य निर्दुष्टायाः पाठ्यचर्यायाः सम्पादने परामर्शदातॄभ्यः पाठ्यचर्यानिर्मातॄभ्यः च समेभ्यः विद्वद्भ्यः, शिक्षाविद्भ्यः, समीक्षकेभ्यः च हार्दिकीं कार्तज्ञ्यपरम्परां विनिवेदयामः।

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य सहयोगेन अस्याः ***अ.प.पा.रूपरेखायाः*** निर्माणमभवत्।

Acknowledgement

We express our sincere gratitude to the various committees involved in the preparation of the Learning Outcomes-based Curriculum Framework (LOCF) in Sanskrit and its Shastras.

We are especially thankful to the UGC LOCF Committee (Sanskrit), Curriculum Development Committee, and the Coordination Committee for their valuable insights, scholarly contributions, and tireless efforts in aligning traditional Sanskrit knowledge systems with contemporary academic standards.

We also acknowledge the guidance and support provided by the University Grants Commission (UGC) and Chairperson, UGC Steering committee, LOCF, in facilitating collaborative academic discourse and ensuring the quality and relevance of the curriculum. Our heartfelt thanks go to all scholars, educators, and reviewers who participated in the consultative processes, contributing their expertise to enrich this framework.

This ***LOCF*** is prepared with the assistance of ***Central Sanskrit University.***

UGC LOCF Committee (Sanskrit)

Prof. Shrinivasa Varakhedi

Chairperson of the Committee and Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ vc@csu.co.in

Prof. Sukant Kumar Senapati

Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval, ✉ sukantsnpt@gmail.com

Prof. Viroopaksha V Jaddipal

Secretary, MSVVP, Ujjain, ✉ vvjaddipal@gmail.com

Dr. M V Natesan

Retd Professor, SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10

✉ natesanskt2000@gmail.com

Dr. Mamta Tripathi

Assistant Professor, Gargi College, Delhi, ✉ mamtatripathi.jnu@gmail.com

Co-ordination Committee

Dr. G. Surya Prasad

Chief Coordinator and Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058

✉ dr.gsurya.prasad@csu.co.in

Dr. Yashvant Kumar Trivedi

Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058

✉ dr.yashvant.trivedi@csu.co.in

Dr. Awasthi Sailesh Kumar

Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058

✉ dr.awasthisailesh@csu.co.in

Dr. Kishor Kumar

Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058

✉ dr.kishor_kumar@csu.co.in

Dr. Deepika Dixit

Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058

✉ dr.deepikadixit@csu.co.in

प्रो. श्रीनिवासः वरखेडी
कुलपतिः
Prof. Shrinivasa Varakhedi
Vice-Chancellor

केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः
संसदः अधिनियमेन स्थापितः
Central Sanskrit University
Established by an Act of Parliament

CSU/VC-102/2025-26/92

Date – 18.06.2025
आ.कृष्णसप्तमी, वि.सं. 2082

Foreword

Sanskrit For Future

It is a matter of immense pride and privilege to present the Learning Outcomes-Based Curriculum Framework (LOCF) for Sanskrit and its Shastras, developed under the aegis of the University Grants Commission (UGC). This initiative marks a landmark in the history of Sanskrit education, providing a structured, learner-centric, and globally aspirational curriculum that aligns harmoniously with the transformative vision of the National Education Policy (NEP) 2020.

Sanskrit is not merely a language; it is a rich source of knowledge and a discipline of many disciplines. It is a gateway to India's vast, time-tested knowledge systems (IKS), embracing philosophy, science, linguistics, mathematics, and artistic expression. This LOCF encapsulates the grandeur of Sanskrit's intellectual traditions while addressing the dynamic demands of contemporary higher education.

The primary objective of this curriculum is to make Sanskrit an aspirational discipline for the youth of today, instilling a deep understanding of its rich intellectual traditions while applying its knowledge to solve contemporary problems. It seeks to empower young learners not only to appreciate their linguistic and cultural heritage but also to utilise Sanskrit's unique perspectives to innovate and contribute to fields such as education, technology, health care, environmental sustainability, legal studies and governance.

This framework has been meticulously designed by a large team of scholars who collectively contributed to nearly 800 courses across 5 streams Majors, Minors, Multi-Disciplinary, Skill Enhancement, and Value-Added to provide flexible academic pathways. It aims to produce graduates who are proficient in classical knowledge, equipped with modern skills and able to act as a bridge between India's rich past and its future aspirations.

Additionally, this framework encourages the importance of Sanskrit as a medium of instruction to achieve Sanskrit teaching in Sanskrit. It promotes for the use of Simple Standard Sanskrit in classrooms, thereby strengthening the linguistic skills and deepening understanding of the discipline. It bridges the timeless wisdom enshrined in Sanskrit texts with the technological innovations of the modern era, fostering employability, critical thinking, interdisciplinary engagement, and research aptitude among learners.

I am grateful to the distinguished members of the UGC-constituted LOCF Committee, the sub-committees across all Sanskrit disciplines, the Co-ordination Committee, and all dedicated scholars and educators who contributed their expertise in crafting this comprehensive framework.

Let this framework inspire a new generation of learners and thinkers, rooted in tradition, equipped for innovation, and prepared to lead responsibly in the ever-evolving world.

(Prof. Shrinivasa Varakhedi
Chairperson, UGC LOCF Committee (Sanskrit)
Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi

56-57, संस्थानिक क्षेत्र, जनकपुरी, नई दिल्ली-110058 (भारत)
56-57, Institutional Area, Janakpuri, New Delhi-110058 (INDIA)
(O) 011-28523949 www.sanskrit.nic.in
vc@sanskrit.ac.in / vicechancellor@csu.co.in

अस्याः कार्यक्रमरूपरेखायाः प्राथमिकविवरणानि

एषा संस्कृतस्य संस्कृतशास्त्राणाञ्च अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखा त्रिधा प्रस्तूयते -

1. ***परिचयः।***
2. ***प्रथमभागः (संस्कृतस्य संस्कृतशास्त्राणाञ्च विभिन्नस्नातककार्यक्रमाः)***
3. ***द्वितीयभागः (अनिवार्याभिविन्यास-बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमादयः)***

परिचये अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखायाः (अ.प.पा.रू.) राष्ट्रियशिक्षानीत्या (२०२०) सह संयोजनम्, अ.प.पा.रूपरेखामाध्यमेन संस्कृतशिक्षायाः समुन्नयनम् इत्यादयः परिचयात्मकविषयाः विमृष्टाः।

प्रथमभागे संस्कृतस्य संस्कृतशास्त्राणाञ्च विभिन्नस्नातककार्यक्रमाणां पाठ्यक्रमाः प्रस्तुताः सन्ति। एतेषु सर्वेषु कार्यक्रमेषु प्रधानाः पाठ्यक्रमाः (Major Courses), गौणाः पाठ्यक्रमाः (Minor courses) अधोलिखितरूपेण प्रदर्श्यन्ते -

- **प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1**
- **गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1**

प्रधानेषु पाठ्यक्रमेषु कश्चन कूटाङ्कः, यथा - 1.1, 2.1 इति रूपेण दत्तः। एतस्मिन् कूटाङ्के प्रथमसङ्ख्या कार्यक्रमस्य वर्षं सूचयति, द्वितीयसङ्ख्या पाठ्यक्रमसङ्ख्याञ्च सूचयति।

पुनश्च गौणानां पाठ्यक्रमाणां कूटाङ्के अक्षरस्यापि योजनं, यथा - 1.क.1 इति रूपेण कृतम्। एतादृशः सङ्ख्या-अक्षरसंवलितकूटाङ्कः (Alpha Numeric) गौणं पाठ्यक्रमं सूचयति। अत्रापि प्रथमसङ्ख्या कार्यक्रमस्य वर्षं, द्वितीयसङ्ख्या पाठ्यक्रमसङ्ख्याञ्च सूचयति।

द्वितीयभागे अनिवार्य-अभिविन्यासपाठ्यक्रमाः (Compulsory Orientation Courses), बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमाः (Multi-Disciplinary Courses), कौशलवर्धनपाठ्यक्रमाः (Skill Enhancing Courses), मूल्यवर्धनपाठ्यक्रमाः (Value Added Courses) च सन्ति। एते अनिवार्याभिविन्यास-बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमादयः सर्वेषामपि संस्कृतसम्बद्धानां कार्यक्रमाणां कृते समानाः भवन्ति।

एते सर्वेऽपि पाठ्यक्रमाः क्रमशः अधोलिखितरूपेण प्रदर्श्यन्ते -

- **CO 1**
- **MD (G) 1**
- **MD (S) 1**
- **SEC 1**
- **VAC 1**

एतेषु पाठ्यक्रमेषु वर्तमाना सङ्ख्या क्रमसङ्ख्यामात्रं सूचयतीति ज्ञातव्यम्।

KEY INFORMATION REGARDING THE PROGRAM FRAMEWORK

This LOCF of B.A. Hons. (Sanskrit) and Sanskrit Shastras is being presented as follows: -

1. ***Introduction***
2. ***Part – I (B.A. Hons. (Sanskrit) and various Programs of Sanskrit Shastras)***
3. ***Part – II (Compulsory Orientation courses, Multi-Disciplinary courses etc.)***

The Introduction Part consists Aligning LOCF with NEP 2020, Innovating Sanskrit Education through LOCF etc.

Part - I consist B.A. Hons. (Sanskrit) and various Programs of Sanskrit Shastras which includes Major Courses and Minor Courses. These components are organized under the following nomenclature:

- **Major 1.1**
- **Minor 1.A.1**

The Major Courses follow a specific serial format such as Major 1.1, Major 2.1, etc., where the first digit denotes the year of the program and the second digit indicates the course number within that year.

For Minor Courses, an alphanumeric pattern such as Minor 1.A.1, Minor 2.A.1, etc., is used. Here, the first digit represents the year, the second digit corresponds to the course number, and the inclusion of the letter "A" distinctly marks it as a Minor Course.

Part – II consists Compulsory Orientation Courses, Multi-Disciplinary Courses - both from General Disciplines (MD-G) and Sanskrit Discipline (MD-S) - as well as Skill Enhancement Courses (SEC) and Value-Added Courses (VAC). These components are organized under the following nomenclature:

- **CO 1**
- **MD (G) 1**
- **MD (S) 1**
- **SEC 1**
- **VAC 1**

In the case of ***CO, MD (G)***, ***MD (S)***, ***SEC***, and ***VAC*** courses, the numeric identifiers reflect only the serial order of the respective courses and do not denote academic year or sequence.

विषयसूची

परिचयः 10

अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखायाः (अ.प.पा.रू.) राष्ट्रियशिक्षानीत्या (२०२०) सह संयोजनम् ... 11

अ.प.पा.रूपरेखामाध्यमेन संस्कृतशिक्षायाः समुन्नयनम् 14

संस्कृतभाषा अध्ययनशाखानाम् अध्ययनशाखा 17

संस्कृतशिक्षायाः अधिगमस्य उद्देश्यानि 21

संस्कृतशिक्षायाः अधिगमपरिणामाः 21

समकालीनशिक्षायां संस्कृतं तस्य प्रासंगिकता च 23

संस्कृतं भारतीयज्ञानपरम्परायाः (IKS) एकीकरणस्य आधारः 23

प्राचीनज्ञान-आधुनिकनवाचारयोः सेतुत्वेन संस्कृतशिक्षायाः परिवर्तनम् 24

संस्कृतस्नातकस्य गुणाः 32

संस्कृतस्नातकानां योग्यतासंसूचकानि 34

श्रेयोऽङ्कवितरणम् 35

राष्ट्रियशिक्षानीतेः अनुसारं स्नातककार्यक्रमस्य प्रस्तावित श्रेयोऽङ्कसंरचना 37

प्रस्तावितमूल्याकलनरूपरेखा (Proposed Assessment Framework) 38

प्रस्तावितश्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Proposed Credit Distribution) 39

प्रथमभागः (Part - I) 40

B.A. Hons. (Sanskrit) .....

B.A. Hons. (Sahityam) .....

B.A. Hons. (Vyakaranam) .....

B.A. Hons. (Darshanam) .....

B.A. Hons. (Veda-Pourohitya & Karmakanda) .....

B.A. Hons. (Siddhanta Jyotisham) .....

B.A. Hons. (Phalita Jyotisham) .....

B.A. Hons. (Vastu Shastra) .....

B.A. Hons. (Temple Cultere & Management) .....

द्वितीयभागः (Part - II) .....

Compulsory Orientation, MDs, Skill Enhancement & Value-Added Courses .....

The contents are hyperlinked. Click on/touch the desired content to see.

परिचयः*

* एषः परिचयः सम्प्रति संस्कृतभाषया प्रस्तूयते। अस्यैव परिचयभागस्य आङ्ग्लसंस्करणं बी. ए. ऑनर्स् (संस्कृतं) इत्यस्मिन् कार्यक्रमे प्रदत्तं वर्तते।

अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखायाः (अ.प.पा.रू.) राष्ट्रियशिक्षानीत्या (२०२०) सह संयोजनम्

(Aligning LOCF with NEP 2020)

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगेन (UGC) प्रकाशिता अधिगमपरिणाम-आधारिता पाठ्यचर्यारूपरेखा (अ.प.पा.रू.) भारतस्य शैक्षिकसंशोधनस्य एकः महनीयपदनिक्षेपः विद्यते। रूपरेखेयं राष्ट्रियशिक्षानीतिः (रा.शि.नी.) (२०२०) इत्यस्याः परिवर्तनकारिसिद्धान्तैः सह निकटतया सङ्गतिं प्राप्नोति, यत्र मापनयोग्याः दक्षता-आधारित-अधिगमपरिणामाः केन्द्रबिन्दवः भवन्ति। एषा अ.प.पा.रूपरेखा रा.शि.नीतौ (२०२०) उक्तवत् प्रशिक्षुकेन्द्रित-कौशलवर्धक-शैक्षिकवातावरणे आधारिता वर्तते। तथा च अ.प.पा.रूपरेखा (LOCF) रा.शि.नीत्याः (२०२०) समग्रोद्देश्यैः सह पाठ्यचर्यायाः संयोजनं करोति। अस्य संयोजनस्य (Aligning) केचन प्रमुखाः पक्षाः अधः उल्लिखिताः सन्ति -

1. प्रमुखतत्त्वरूपेण परिणामाधारितशिक्षा

अ.प.पा.रूपरेखा (LOCF), मौलिकरूपेण परिणामाधारितशिक्षाम् (Outcome Based Education) आधारीकृत्य संरचितः शिक्षणशास्त्रीयोपागमः। अस्मिन् शिक्षणशास्त्रीयोपागमे शिक्षणपद्धतयः, शिक्षणक्रियाकलापाः, मूल्याङ्कनं च स्पष्टतया परिभाषितैः शिक्षणपरिणामैः सह संरेखिताः सन्ति। एतेन छात्राः व्यावहारिकजगदुपहुतीः प्रति प्रासंगिककौशलस्य दक्षतानाम् अनुप्रयुक्तज्ञानस्य च विकासस्य सुनिश्चयं कर्तुमर्हन्ति।

रा.शि.नीतिः (२०२०) अपि एतादृशीं दृष्टिं मनसि निधाय समीक्षात्मकचिन्तनस्य, नैतिकनिर्णयस्य, अनुकूलतायाः च कृते बलं ददाति। पारम्परिक-कण्ठस्थीकरणशिक्षणात् अनुप्रयोग-आधारितशिक्षां प्रति एधन्त्यौ अ.प.पा.रूपरेखा तथा रा.शि.नीतिः (२०२०) इत्येते द्वे अपि शिक्षां प्रासंगिकीं, सामर्थ्ययुक्तां च कर्तुम् इच्छतः। एतेन स्नातकाः एकविंशशताब्द्याः आवश्यककौशलानि सम्पाद्य जीविकोपार्जनक्षमाः भवन्ति।

2. समग्रशिक्षा बहुशास्त्रीयशिक्षा च

अ.प.पा.रूपरेखा तथा रा.शि.नीतिः (२०२०) इत्येते द्वे अपि समग्रविकासे बहुशास्त्रीयशिक्षणे च बलं दत्तः। अ.प.पा.रूपरेखायाः पाठ्यचर्या न केवलं संस्कृते तथा संस्कृतशास्त्रेषु च विशिष्ट-विशेषज्ञतां प्रदातुम् उद्दिष्टा अपितु छात्रान् वास्तविकजगतः समस्यानां, जटिलतानां कृते सज्जीकर्तुम् उपयुक्तां शिक्षां दातुं सूचयति। इयं रूपरेखा स्वपाठ्यचर्यायां प्रधान-गौण-बहुशास्त्रीय-कौशलवर्धन-मूल्यवर्धनपाठ्यक्रमान् एकीकरोति, येन छात्राः विविधक्षेत्राणाम् अन्वेषणं कर्तुं समर्थाः भवन्ति।

रा.शि.नीतिः (२०२०) अध्ययनशाखासीमाः विच्छिद्य अन्येषु कला-विज्ञान-मानवविज्ञान-व्यावसायिकपाठ्यक्रमेषु ज्ञानम् अन्वेष्टुं प्रोत्साहयति। एषा दृष्टिः बौद्धिकनमनीयताम्, अनुभवात्मकं शिक्षणं, कौशलाधारितशिक्षां च पोषयति यच्च अ.प.पा.रूपरेखायाः उद्देश्यैः सह युज्यते। तथैव रा.शि.नीतिः (२०२०) अ.प.पा.रूपरेखा च सर्जनशीलता, समीक्षात्मकचिन्तनं, समस्यानिराकरणम् इत्यादीनां दक्षतानां विकासं च प्रोत्साहयतः। एताः दक्षताः छात्राणां कृते स्ववृत्तिषु विकासं प्राप्तुम् अत्यावश्यकाः भवन्ति।

3. कौशलविकास-व्यावसायिकशिक्षयोः एकीकरणम्

जीविकोपार्जनक्षमतायाः महत्त्वं स्वीकृत्य अ.प.पा.रूपरेखा तथा रा.शि.नीतिः (२०२०) इत्येते द्वे अपि कौशलविकासस्य व्यावसायिकप्रशिक्षणस्य च विषये अधिकम् अवधानम् अदत्ताम्। अ.प.पा.रूपरेखा इत्यत्र कौशलवर्धनपाठ्यक्रमाः (SECs) सन्ति, ये विविधक्षेत्रेषु व्यावहारिकप्रशिक्षणं प्रदाय छात्रान् प्रासंगिककौशलैः सह सुसज्जितान् कुर्वन्ति।

एवमेव रा.शि.नीतिः (२०२०) सर्वेषु स्तरेषु प्रशिक्षुता-शिक्षुता-वास्तविकजगत्परियोजनादीनां (Internships, Apprenticeships and Real-World Projects) माध्यमेन व्यावसायिकशिक्षायाः एकीकरणं प्रवर्धयति। एतत्संरेखणं सुनिश्चिनोति यत् छात्राः वृत्त्युन्नयनार्थम् आत्मनिर्भरतार्थं च आवश्यकीं तन्त्रनीतिं तन्त्रांशकौशलानि (Soft Skills) च प्राप्नुयुः।

4. भारतीयज्ञानपरम्परा तथा मूल्य-आधारितशिक्षा

अ.प.पा.रूपरेखा पाठ्यचर्यायां मूल्यवर्धनपाठ्यक्रमान् (VACs) समावेशयति। एषा रूपरेखा रा.शि.नीत्या (२०२०) सह संयुज्य भारतीयज्ञानपरम्परायाः (IKS) नैतिकमूल्यानाञ्च शिक्षायाः मुख्यधारायाम् एकीकरणे बलं प्रददाति। एते पाठ्यक्रमाः अत्र प्रोत्साह्यन्ते -

- **सांस्कृतिकनिधिः, पारम्परिकज्ञानञ्च -** भारतस्य बौद्धिकदार्शनिकपरम्पराणां प्रशंसां कर्तुं प्रोत्साहनम्।
- **नैतिकशिक्षा** - सत्यनिष्ठा, सहानुभूतिः सामाजिकदायित्वम् इत्यादीनि मूल्यानि प्रवर्धयति।
- **योगशिक्षा स्वास्थ्यसंवर्धनशिक्षा च** - रा.शि.नीतेः समग्रशिक्षादृष्टिकोणस्य अनुरूपं छात्राणां शारीरिकं मानसिकं च कल्याणं समर्थयति।

पाठ्यचर्यायां भारतीयसांस्कृतिकमूल्यानि नैतिकशिक्षणानि च समावेश्य अ.प.पा.रूपरेखा एतत् सुनिश्चिनोति यत् छात्राः रा.शि.नीतेः (२०२०) उद्देश्यस्यानुरूपं राष्ट्रगौरवस्य नैतिकदायित्वस्य च भावनाम् आत्मसात्कुर्युरिति।

5. नमनीयता - आजीवनम् अधिगमश्च

अ.प.पा.रूपरेखायाः रा.शि.नीत्याः (२०२०) च आधारशिला नमनीयता विद्यते। अ.प.पा.रूपरेखा नमनीयतासहितां श्रेयोऽङ्कप्रणालीं, बहुविधप्रवेशनिर्गमविकल्पान्, अन्तःशास्त्रीय-अधिगमस्य अवसरान् च प्रददाति, येन छात्राः व्यक्तिगतरुचिषु जीविकोपार्जनलक्ष्येषु च आधारितं स्वशिक्षानुरूपं भविष्यनिर्माणं कर्तुं शक्नुवन्ति।

एवमेव रा.शि.नीतिः (२०२०) बहुविधप्रवेश-निर्गमनविकल्पानां माध्यमेन आजीवनशिक्षणाय बलं प्रददाति, येन छात्राः स्वस्य जीविकोपार्जनलक्ष्यस्य विभिन्नेषु चरणेषु पुनः शैक्षणिकक्षेत्रे प्रवेशं प्राप्तुं समर्थाः भवन्ति। एषा रूपरेखा सामाजिक-आर्थिक-अन्तरस्य पूर्त्तिं कुर्वती, शिक्षायाम् अनुकूलताम् आनयन्ती सती सौलभ्याय समावेशितायै च (Accessibility and Inclusivity) अवसरान् कल्पयति।

अ.प.पा.रूपरेखा संस्कृतशिक्षायां विभिन्नेषु चरणेषु संरचितनमनीयतां प्रददाति-

- **स्नातकस्तरीयप्रमाणपत्रकार्यक्रमः (01-वर्षः)**: संस्कृते, संस्कृतशास्त्रेषु च आधारभूतज्ञानस्य प्रदानम्।

- **स्नातकस्तरीयडिप्लोमाकार्यक्रमः (02-वर्षौ):** कौशल-आधारित-शिक्षणेन सह अग्रिम-ज्ञानप्रदानम्।
- **स्नातकपदवी (03-वर्षाः):** सुविस्तृतरूपेण संस्कृतस्य तथा शास्त्राणां च संस्कृतज्ञानप्रदानम्।
- **प्रतिष्ठा/अनुसन्धानेन सह प्रतिष्ठा (04-वर्षाः)**: गहनरूपेण विषयविशेषज्ञता शोधकौशलञ्च।

एषा नमनीयता छात्राणां कृते स्वचितेषु क्षेत्रेषु विकासं प्राप्तुम् अधिकावसरान् ददाति।

6. अनुभवात्मकं शिक्षणं प्रशिक्षुता च

अनुभवात्मकशिक्षणम् अ.प.पा.रूपरेखायाः (LOCF) एकः प्रमुखः सिद्धान्तः विद्यते, यः सैद्धान्तिकज्ञानेन सह प्रशिक्षण-अनुभवान् एकीकरोति। छात्राः तान् प्रशिक्षण-अनुभवान् वास्तविकजगति अनुप्रयुज्य अनुकूलतां, नवीनतां, योग्यतां च (Adaptability, Innovation and Competence) आत्मसात्कुर्वन्ति।

अ.प.पा.रूपरेखा प्रशिक्षुताः परियोजनाश्च प्रोत्साहयति। द्वयमेतत् समीक्षात्मकचिन्तनक्षमतां, समस्यानिराकरणक्षमतां च प्रवर्धयति। प्रशिक्षुताकार्यक्रमैः छात्राः व्यावसायिकवातावरणेन सह प्रत्यक्षं संपर्कं प्राप्नुवन्ति, येन तेषां सामूहिककार्यं, सम्प्रेषणकला, रणनैतिकचिन्तनं चेत्यादीनां प्रमुखकौशलानां विकासे साहाय्यं भवति। परियोजनाभिः छात्राः स्वज्ञानं व्यावहारिकविषयेषु प्रयोक्तुं शक्नुवन्ति।

7. मूल्याकलनं सततमूल्याङ्कनञ्च

अ.प.पा.रूपरेखा पारम्परिकपरीक्षाणां स्थाने रचनात्मकस्य सततमूल्याकलनस्य समर्थनं करोति। मूल्याकलनरूपरेखायां नियमितपरीक्षणानि, प्रदत्तकार्याणि, मध्यसत्रमूल्याङ्कनानि, परियोजना-आधारितशिक्षणं, चिन्तनात्मकमूल्याकलनानि च सन्ति। एतानि सर्वाण्यपि सतताधिगमं, सततप्रतिपुष्टिञ्च प्रवर्धयन्ति।

रा.शि.नीतिः (२०२०) अपि पारम्परिकपरीक्षापेक्षया रचनात्मकस्य सततमूल्याकलनस्य समर्थनं करोति, येन दक्षताधारितानि अनुप्रयोगोन्मुखानि च मूल्याकलनानि पुष्टीक्रियन्ते। एतत् संरेखणं छात्राणां सम्प्रत्ययात्मकावबोधं, समीक्षात्मकचिन्तनं, व्यावहारिकप्रयोगं च केन्द्रीकृत्य समावेशयुक्त-छात्रकेन्द्रित-शिक्षां निर्माति।

अस्याः संस्कृत-अ.प.पा.रूपरेखायाः प्रमुखवैशिष्ट्यमस्ति यत् पाठ्यक्रमस्य प्रकृतेः आवश्यकतायाश्च अनुसारं विशिष्टमूल्याकलनविधेः प्रस्तुतीकरणम्, यस्योल्लेखः प्रसङ्गानुगुणं पाठ्यक्रमस्य अन्ते वर्तते।

अ.प.पा.रूपरेखामाध्यमेन संस्कृतशिक्षायाः समुन्नयनम्
(Innovating Sanskrit Education through LOCF)

संस्कृतभाषा प्राचीना गहना च वर्तते। एषा भारतस्य समृद्ध-बौद्धिकपरम्पराणां (यथा – भारतीयज्ञानपरम्परा, दर्शनं, सांस्कृतिकप्रथाः इत्यादयः) पुनरुत्थानाय संरक्षणाय च महत्त्वपूर्णा विद्यते। अङ्कीययुगे यथा यथा विश्वं अग्रे गच्छति तथा तथा आधुनिकशैक्षणिक-व्यावसायिक-आवश्यकतानां पूर्तये संस्कृतशिक्षायाः अनुकूलनस्य महत्त्वं वर्धते। राष्ट्रियशिक्षानीत्या (२०२०) सह सम्बद्धा अधिगमपरिणाम-आधारित-पाठ्यचर्यारूपरेखा (अ.प.पा.रू.) संस्कृतशिक्षायाः कृते नमनीयं, छात्रकेन्द्रितं, परिणामाधारितं च पाठ्यक्रमं परिकल्पयति। संस्कृतस्य समृद्धनिधिः समकालीनशैक्षणिकविषयैः सह मिश्रणं क्रियते, येन छात्राः भविष्ये नवाचाराणां कृते प्राचीनज्ञानस्य उपयोक्तुं शक्ष्यन्ति। एषा रूपरेखा सुनिश्चिनोति यत् छात्राः न केवलं भाषायां प्रावीण्यम् अधिगच्छेयुः, अपितु पारम्परिक-आधुनिक-ज्ञानक्षेत्रयोः सार्थकरूपेण योगदानं कर्तुम् आवश्यकं कौशलम् अपि प्राप्नुयुः।

राष्ट्रियशिक्षानीतिः (२०२०) निम्नलिखितेषु मुख्यक्षेत्रेषु **संस्कृतस्य संस्कृतज्ञानपरम्परायाश्च** एकीकरणे बलं प्रददाति -

1. **संस्कृतभाषायाः प्रोन्नयनम् (Promotion)**
   - प्रमुखभाषारूपेण संस्कृताध्ययनस्य प्रोन्नयनाय रा.शि.नीतिः (२०२०) बलं प्रददाति। एषा नीतिः विद्यालय-विश्वविद्यालयोश्च विभिन्नस्तरेषु संस्कृतभाषाध्ययनं प्रोत्साहयति। तथा अन्यविषयाणां, यथा - मानवविज्ञान-सामाजिकविज्ञानयोः, शिक्षणस्य माध्यमः संस्कृतभाषा भवेदिति नीतिरियम् उद्घोषयति।
2. **भारतीयज्ञानपरम्परायाः पुनरुद्धारः**
   - राष्ट्रियशिक्षानीत्या (२०२०) आधुनिकशिक्षायाः स्वरूपनिर्माणे भारतीयज्ञानपरम्परायाः महत्त्वम् अभ्युपगम्यते। आधुनिकसन्दर्भेषु भारतीयज्ञानपरम्परायाः संरक्षणाय, प्रवर्धनाय, अनुप्रयोगाय च शैक्षिकरूपरेखायां भारतीयज्ञानपरम्परायाः संयोजनं संरेखणं वा अस्याः नीत्याः उद्देश्यम्।
3. **संस्कृतशिक्षायाः बहुशास्त्रीयदृष्टिकोणः**
   - राष्ट्रियशिक्षानीतिः (२०२०) संस्कृतस्य अन्यविषयैः (यथा - आधुनिकविज्ञान-मानवविज्ञान-नीतिशास्त्र-प्रौद्योगिकीत्यादिभिः) सह एकीकरणस्य महत्त्वं ज्ञापयति। बहुशास्त्रीयदृष्टिकोणमाध्यमेन छात्राः वैश्विकोत्कर्षपुरस्सरं संस्कृते अनुसन्धातुं प्रोत्साह्यन्ते।
4. **संस्कृते अनुसन्धानं नावीन्यञ्च**
   - रा.शि.नीतिः (२०२०) भारतीयसंस्कृतेः, इतिहासस्य, साहित्यस्य, दर्शनस्य च अवगमने संस्कृतस्य भूमिकाम् अभिज्ञाय संस्कृते शोधं कर्तुं तथा तस्य शोधस्य अनुप्रयोगार्थं प्रोत्साहयति। रा.शि.नीतिः (२०२०) विश्वविद्यालयान्, संस्थाश्च नूतनशोधपरिकल्पनाः, सहकारिपरियोजनाः च स्वीकर्तुं प्रोत्साहयति। अनेन संस्कृतज्ञानपरम्पराश्च समकालीनवैश्विकशोधकार्येण सह संयोजिताः भवन्ति।

5. संस्कृतशिक्षणशास्त्रस्य पुनरुत्थानम्

- रा.शि.नीतिः (२०२०) संस्कृताध्यापनविधेः आधुनिकीकरणाय अनुशंसां करोति। साम्प्रतिकच्छात्राणां कृते संस्कृतशिक्षणम् अधिकम् आकर्षकं, सुलभं, प्रासंगिकं च कर्तुं प्रौद्योगिक्याः, अङ्कीय-मञ्चानाम्, अन्यनवाचाराणाञ्च लाभः प्रस्तावितः।

6. उच्चशिक्षायां संस्कृतस्य प्रोन्नयनम् (Promotion)

- रा.शि.नीतिः (२०२०) उच्चशिक्षायां संस्कृतस्य महत्त्वं बोधयन्ती, विश्वविद्यालयेषु संस्कृताध्ययनस्य नूतनपाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमाणाञ्च विकासाय प्रस्तावान् सूचयति। अनेन विदुषां, संशोधकानां, व्यावसायिकानां च साहाय्यं मिलति येन संस्कृते निहितस्य ज्ञानस्य विभिन्नेषु आधुनिकक्षेत्रेषु च एकीकरणं सम्भवति।

7. संस्कृतं नीतिशास्त्रं च

- नैतिकमूल्यानि, नैरन्तर्याभ्यासाः (Sustainable Practices), सामाजिकदायित्वं च शिक्षणाय संस्कृतं प्रमुखसाधनम्। संस्कृते निहिताः ग्रन्थाः ज्ञानं च पर्यावरणस्य नैरन्तर्यं (Environmental Sustainability), शासनं, सामाजिकन्यायः इत्यादीनां समकालीन-समस्या-सम्बद्धानाम् अंशानां कृते अपेक्षितनैतिक-शिक्षायाः स्रोतरूपेण वर्तन्ते।

8. प्रौद्योगिकी तथा संस्कृतम्

- रा.शि.नीतिः (२०२०) संस्कृतं तस्य ज्ञानप्रणालीं च विश्वे सर्वेषां छात्राणां कृते सुलभतया प्रदातुं प्रौद्योगिक्याः उपयोगं प्रोत्साहयति। अङ्कीययुगे संस्कृतस्य प्रासंगिकतां सुनिश्चित्य नवीनरीत्या संस्कृतस्य शिक्षणाय प्रसाराय च अङ्कीयमञ्चाः, सद्यस्कसंसाधनानि, प्रौद्योगिकीयोपकरणानि च रा.शि.नीतिः (२०२०) संस्तौति।

संस्कृतं भारतीयज्ञानपरम्परा च अद्यतनच्छात्राणां भविष्यत्सन्ततीनां च कृते प्रासंगिकं भवेदिति कृत्वा, तद्द्वयं समकालीनशिक्षायाम्, अनुसन्धाने, अभ्यासे च गतिशीलरूपेण एकीकरणीयमिति कार्यं रा.शि.नीतिः (२०२०) सुनिश्चिनोति।

संस्कृतशिक्षायाः अ.प.पा.रूपरेखा अन्तःशास्त्रीयोपागमं पाठ्यचर्यायां समावेश्य कृत्वा छात्रेषु संज्ञानात्मकवृद्धिं, व्यावसायिकक्षमतां, समीक्षात्मकचिन्तनं, सामाजिकदायित्वं च वर्धयति। तस्याः रूपरेखायाः प्रधानविशेषतास्ति यत् शिक्षणपथि नमनीयता, या च छात्राणां विविधाः आकांक्षाः दक्षताश्च प्रपूरयितुं बहुविधप्रवेशनिर्गमविकल्पान् प्रददाति। प्रमुखसंस्कृतग्रन्थानां समकालीनकौशलस्य च सन्तुलितसमावेशं सम्पाद्य रूपरेखेयं समग्रावबोधस्य समग्रविकासाय च छात्रान् सशक्तीकरोति यश्च समग्रावबोधः परम्परायामाधृतः तथा आधुनिकयुग-उपहूतीः स्वायत्तीकर्तुं योग्यश्च वर्तते।

संस्कृतशिक्षायाः अ.प.पा.रूपरेखायाः प्राथमिकमवधानं न केवलं भाषाविदुषां निर्माणम् अपितु तादृशानां भाविनेतॄणां निर्माणं, ये आधुनिकवैश्विकविषयाणां जटिलताः समाधातुं संस्कृते निहितप्रज्ञायाः उपयोगं कर्तुं शक्नुवन्ति। संस्कृतशिक्षा, अ.प.पा.रूपरेखामाध्यमेन, भाषाप्रवीणतामतिरिच्य किञ्चिद्विशिष्टमेव साधयितुं विनिर्मिता; या शास्त्रीयज्ञानस्य प्रयोगं नैरन्तर्यविकासे (Sustainable Development), आधुनिकविज्ञाने चेत्यादिषु

समकालीनक्षेत्रेषु कर्तुं प्रोत्साहयति। रूपरेखायामस्यां प्रशिक्षिताः छात्राः प्राचीनप्रज्ञायाः आधुनिकवैज्ञानिकाविष्काराणां च मध्ये अन्तरं पूरयितुं सज्जाः भवन्ति, येन ते वर्तमानस्य भविष्यतः च वैश्विकोपहूतीनाम् अभिनवसमाधानं कर्तुं सशक्ताः भवन्ति।

अ.प.पा.रूपरेखा शिक्षायाः चतुर्षु आधारस्तम्भेषु निर्मिता अस्ति यथा - ज्ञानाय आधिगमः (Learning To Know), कर्मणे अधिगमः (Learning To Do), सहजीवनाय अधिगमः (Learning To Live Together), उषितुम् अधिगमः (Learning To Be) चेति। समग्रोपागमोऽयं छात्राणां संज्ञानात्मक-नैतिकविकासौ समृद्धं कर्तुं लक्षितः वर्तते, येन ते द्रुतगत्या परिवर्त्यमानजगतः मार्गदर्शनं कुर्वन्तः समीक्षात्मकतया नैतिकतया च चिन्तयितुं सज्जाः भवन्ति। अ.प.पा.रूपरेखा-अन्तर्गततया संस्कृतशिक्षा पारम्परिकसंस्कृतग्रन्थेषु निहितेषु नैतिकमूल्येषु बलं ददती सहयोग-उत्तरदायित्व-नैरन्तर्य-विश्वबन्धुत्वभावादीन् आदर्शान् संवर्धयति। वर्धमानवैश्विकाग्रहेषु अ.प.पा.रूपरेखा छात्रान् सामाजिकजीवने पारदर्शि-पर्यावरणानुकूलाभ्यासानां संवर्धनार्थं संस्कृतज्ञानस्य उपयोगं कर्तुं प्रोत्साहयति।

प्रत्येकमपि क्षेत्रे प्रौद्योगिक्याः वर्धमानसमावेशकारणात् संस्कृतशिक्षापि स्वप्रासङ्गिकरूपं रक्षितुं परिवर्तनमनुलक्षते। अत एव अ.प.पा.रूपरेखा आधुनिकवैज्ञानिकसंप्रत्ययान् प्रौद्योगिकीश्च पारम्परिकसंस्कृतज्ञानेन सह समावेशयति। अ.प.पा.रूपरेखान्तर्गतत्त्वेन प्रवर्तिता चयन-आधारित-श्रेयोऽङ्क-व्यवस्था छात्रान् अन्तःशास्त्रीयविषयाणां व्याप्तिमन्वेष्टुं नमनीयतां प्रददाति, येन ते कृत्रिमबुद्धिः, पर्यावरणनैरन्तर्यं, अङ्कीय-मानव-विज्ञानमित्यादिक्षेत्रेषु स्वीयं कौशलं वर्धयन्ति, तथैव संस्कृतग्रन्थानां संस्कृतज्ञानप्रणाल्याश्च समृद्धेः लाभं लभन्ते। एषा नम्यतायुक्तगतिशीलपाठ्यचर्या संस्कृतशिक्षायाः वैश्विकस्तरे प्रतिस्पर्धात्मकम्, अग्रिमचिन्तनशीलं, भविष्यन्नवाचारैः सुसङ्गतं स्थानं सुनिश्चितं करोति।

व्यक्तिगतान्वेषणार्थं नमनीयतायाः अवसरं ददती सर्वासु संस्थासु पाठ्यक्रमाणां मानकीकरणं च सम्पाद्य अ.प.पा.रूपरेखा संस्कृतशिक्षा वैश्विकस्तरे प्रासंगिकी आकांक्षायुक्ता च भवेदिति सुनिश्चिनोति। अ.प.पा.रूपरेखा पारम्परिक-अधिगममार्गपरिधितः छात्रान् बहिरानीय समीक्षात्मकरूपेण चिन्तयितुं, रचनात्मकरूपेण समस्यानिराकरणं कर्तुम्, आधुनिकजगतः आग्रहान् आत्मसात्कर्तुं च प्रोत्साहयति। अ.प.पा.रूपरेखा संरचिता अथापि अनुकूलोपागमः, संस्कृतशिक्षायै नूतनं मापदण्डं स्थापयति, छात्रान् प्रतिस्पर्धात्मके जगति प्रवेष्टुं, नीतिशास्त्रे, ज्ञानस्य संवर्धने च सज्जीकरोति।

संस्कृतभाषा अध्ययनशाखानाम् अध्ययनशाखा
(Sanskrit is Discipline of the Disciplines)

संस्कृतभाषा न केवलं शास्त्रीयभाषा; सा "बहूनाम् अध्ययनशाखानाम् अध्ययनशाखा"। संस्कृतभाषा भारतस्य बौद्धिकप्रज्ञायाः सांस्कृतिकप्रज्ञायाः च आधारभूता। अर्थगाम्भीर्यं, गभीरता, आध्यात्मिकतायाश्च कारणेन पूज्येयं संस्कृतभाषा चिरकालात् एका अध्ययनशाखा, यस्यां बह्व्यः अन्याः अध्ययनशाखाः सन्ति। ताः अध्ययनशाखाः एषा भाषा सदा पोषयन्ती वर्तते। अतः संस्कृतभाषा न केवलं शास्त्रीयभाषा; अपि तु "बहूनाम् अध्ययनशाखानाम् अध्ययनशाखा" इति स्वयं सिद्ध्यति।

संस्कृते बहुविधज्ञानव्यवस्थाः यथा – वेदः, व्याकरणं, तर्कशास्त्रं (न्यायवैशेषिके), दर्शनशाखाः (साङ्ख्ययोग-अद्वैतवेदान्तमध्ववेदान्तविशिष्टाद्वैतवेदान्तादयः) आयुर्वेदः, (चिकित्साशास्त्रं) साहित्यं, पुराणं, धर्मशास्त्रं, गणितं, खगोलशास्त्रं, मनोविज्ञानमित्यादयः समाविष्टाः सन्ति। संस्कृतशिक्षायाः संरचनां व्यापकरूपेण तिसृषु महत्त्वपूर्णधारासु विभक्तुं शक्यते, प्रत्येकमपि ताः शाखाः संस्कृतभाषायाः विशालज्ञानपरम्परायाः प्रचारप्रसाराय विशिष्टरूपेण योगदानं ददति -

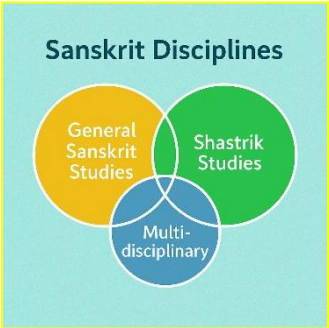

1. सामान्यसंस्कृताध्ययनशाखा

अस्यां शाखायां बी.ए. ऑनर्स् (स्नातकस्तरः) तथा एम.ए. (स्नातकोत्तरस्तरः) इति कार्यक्रमौ स्तः। एतौ भाषायाः, तस्याः वाङ्मये, तस्याः ऐतिहासिकविकासे च व्यापक-आधारं प्रदातुं विनिर्मितौ स्तः। अनयोः कार्यक्रमयोः अधोदत्तविषयाणां परिचयः छात्राणां भवितुमर्हति -

- संस्कृतव्याकरणम्
- शास्त्रीयम् आधुनिकं च संस्कृतसाहित्यम्
- काव्यशास्त्रं छन्दःशास्त्रं च
- दर्शनानि
- भाषाविज्ञानं, तुलनात्मकभाषाविज्ञानञ्च
- वेदाः वेदाङ्गानि च

संस्कृतस्य समृद्धेः, भारतीयसंस्कृतेः, अध्यात्मस्य, बौद्धिकपरम्परायाः च विषये तथैव एतेषां सर्वेषामपि प्रभावस्य विषये एतौ बी.ए. ऑनर्स् (Hons.) तथा एम.ए. कार्यक्रमौ जागरूकतां सृजतः। संस्कृताध्ययने गहनतर-अन्वेषणाय सोपान-शिलारूपेण एतौ बी.ए. ऑनर्स् (Hons.) तथा एम.ए. कार्यक्रमौ कार्यं कुरुतः।

2. शास्त्रीय-अध्ययनशाखा

एषा शाखा प्राचीनग्रन्थानां गहनाध्ययनाय तथा तद्व्याख्यायै उद्दिष्टास्ति। एषा शाखा पारम्परिकशास्त्राधारितशिक्षाव्यवस्थायाः केन्द्रभूता वर्तते। अस्यां शाखायां विभिन्नशास्त्रेषु बी.ए. ऑनर्स् (Hons.) तथा एम.ए. कार्यक्रमाः समाविष्टाः सन्ति। यथा -

- व्याकरणम्
- साहित्यम् (शास्त्रीयसाहित्यं काव्यशास्त्रञ्च)
- दर्शनम्
- ज्योतिषम्
- वेदाः
- पुराण-इतिहासौ

एषा शाखा भारतस्य मूलबौद्धिकपरम्पराणां विशिष्टशास्त्राणां च प्रचारप्रसारयोः बलं यच्छति, तथा च तेषु विशिष्टेषु शास्त्रेषु विदुषः उत्पादयति, ये च पारम्परिकभारतीयज्ञानपरम्पराणां (IKS) रक्षकाः वाहकाः च भवन्ति।

3. बहुशास्त्रीय-संस्कृताध्ययनशाखा

संस्कृतस्य आधुनिकोपयोगिताम्, अन्तःशास्त्रीयक्षमतां च स्वीकृत्य बहुशास्त्रीय-संस्कृताध्ययनधारा प्रस्तूयमाना वर्तते। संस्कृतं समकालीनैः अन्यैः विषयैः सह संयोजनाय ये कार्यक्रमाः उपयोगिनः, ते अस्मिन् वर्गे आगच्छन्ति। यथा -

- बी.ए. ऑनर्स् (संस्कृतम् एवं पत्रकारिता)
- बी.ए. ऑनर्स् (संस्कृतम् एवं यात्रापर्यटनम्)
- बी.ए. ऑनर्स् (संस्कृतम् एवं प्रदर्शनकलाः तथा ललितकलाः)
- बी.ए. ऑनर्स् (संस्कृतम् एवं संग्रहालयशास्त्रम्)
- बी.ए. ऑनर्स् (संस्कृतम् एवं पुरातत्त्वम्)
- बी.ए. ऑनर्स् (संस्कृतम् एवं मनोविज्ञानं कल्याणञ्च)
- बी.ए. ऑनर्स् (संस्कृतं तथा अनुवाद-अध्ययनम्)
- बी.ए. ऑनर्स् (संस्कृतम् एवं सामाजिकविज्ञानम्)
- बी.ए. ऑनर्स् (संस्कृतम् एवं रक्षा-अध्ययनम्)
- बी.ए. ऑनर्स् (मन्दिरस्य संस्कृतिः प्रबन्धनञ्च)

एते पाठ्यक्रमाः प्राचीनप्रज्ञाम् आधुनिकविषयैः सह योजने वारिधिरूपकार्यं कुर्वन्ति, येन संस्कृतं न केवलं प्रासंगिकम्, अपितु भविष्यस्य नवीनतायाः अभिन्नाङ्गं भवितुमर्हति।

एवं संस्कृतम् अध्ययनशाखात्वेन पारम्परिक-समकालीनज्ञानव्यवस्थानां विस्तृतं किञ्चिदपूर्वमेव रूपं सम्प्राप्नोति।

अग्रे तिसृषु अध्ययनशाखासु वर्तमानानां कार्यक्रमाणां सूची प्रदर्श्यते -

सामान्यसंस्कृताध्ययनशाखा				
S.No.	**Programme**	**Courses**	**Credits**	**Remarks**
1	B.A. Hons. (Sanskrit)		160	
शास्त्रीय-अध्ययनशाखा				
S.No.	**Programme**	**Courses**	**Credits**	**Remarks**
1	B.A. Hons. (Sahityam)		160	
2	B.A. Hons. (Vyakaranam)		160	
3	B.A. Hons. (Darshanam)		160	
4	B.A. Hons. (Vedanta)		160	
5	B.A. Hons. (Advaita Vedanta)		160	
6	B.A. Hons. (Vishishtadvaita Vedanta)		160	
7	B.A. Hons. (Dvaita Vedanta)		160	
8	B.A. Hons. (Akshara-purushottama Darshan)		160	
9	B.A. Hons. (Bauddha Darshan)		160	
10	B.A. Hons. (Jain Darshan)		160	
11	B.A. Hons. (Mimamsa)		160	
12	B.A. Hons. (Nyaya & Vaisheshika)		160	
13	B.A. Hons. (Sankhya Yoga)		160	
14	B.A. Hons. (Ved-Karmakanda-Paurohitya)		160	
15	B.A. Hons. (Siddhanta Jyotisha)		160	
16	B.A. Hons. (Phalita Jyotisha)		160	
17	B.A. Hons. (Vastu Shastra)		160	
18	B.A. Hons. (Temple Culture and Management)		160	
19	B.A. Hons. (Purana Itihasa)		160	
बहुशास्त्रीय-संस्कृताध्ययनशाखा				
S.No.	**Programme**	**Courses**	**Credits**	**Remarks**
1	B.A. Hons. (Sanskrit and Linguistics)		160	
2	B.A. Hons. (Sanskrit and Journalism)		160	
3	B.A. Hons. (Sanskrit and Travel Tourism)		160	
4	B.A. Hons. (Sanskrit, Performing Arts and Fine Arts)		160	
5	B.A. Hons. (Sanskrit and Museology)		160	
6	B.A. Hons. (Sanskrit and Archaeology)		160	

7	B.A. Hons. (Sanskrit & Psychology and Wellbeing)		160	
8	B.A. Hons. (Sanskrit and Translation Studies)		160	
9	B.A. Hons. (Sanskrit and Social Sciences)		160	
10	B.A. Hons. (Sanskrit and Defence Studies)		160	

संस्कृतशिक्षायाः अधिगमस्य उद्देश्यानि
(Learning Objectives for Sanskrit Education)

उच्चशिक्षायाः विभिन्नस्तरेषु संस्कृतपाठ्यचर्यायाः कानिचन सामान्योद्देश्यानि एवं सन्ति -

- ❖ संस्कृतपाठ्यचर्यायाम् अन्तःशास्त्रीयाधिगमं नैतिकमूल्यानि च समावेश्य समग्रविकासस्य प्राप्तिः, संस्कृतस्य सांस्कृतिकपारम्परिक मूलानां रक्षणपुरस्सरम् आधुनिकोपहूतीनाम् आत्मसात्करणाय छात्रसज्जा।
- ❖ संस्कृतपाठ्यचर्यायाम् आधुनिकवैज्ञानिकप्रौद्योगिकीनां समावेशं कृत्वा छात्राणां कौशलवर्धनम्।
- ❖ पारम्परिकसंस्कृताध्ययनस्य तथा समकालीनक्षेत्राणां (यथा अङ्कीयमानवविज्ञानं (Digital Humanities), पर्यावरणविज्ञानं, कृत्रिमबुद्धिः इत्यादयः) मध्ये अन्तरस्य पूरणम्।
- ❖ आजीवनाधिगमं संवर्धयितुं नमनीयतायुक्तशैक्षणिकमार्गाणां कल्पनं, कौशलोन्नयनं, वैयक्तिकाधिगमानुभवकल्पनं, यच्च वैयक्तिकवृद्धये व्यावसायिकवृद्धये च छात्रान् सशक्तीकरोति।
- ❖ सामाजिक-आर्थिकविषमताः निवार्य विभिन्नसामाजिकपृष्ठभूमिवतां छात्राणां शैक्षिकावसरान् पूरयितुम् उद्दिष्टानां समावेशिशिक्षा-वैविध्यपूर्णशिक्षा-वैकल्पिकशिक्षाणां माध्यमेन समतायाः शिक्षासौलभ्यतायाः (Equity and Accessibility) सुनिश्चयः।
- ❖ क्षमताधारिताधिगमे विशिष्टं ध्यानं, यच्च समीक्षात्मकचिन्तनं, समस्यासमाधानक्षमतां, संस्कृतज्ञानस्य वास्तविकजगति अनुप्रयोगं वर्धयति।

संस्कृतशिक्षायाः अधिगमपरिणामाः
(Learning Outcomes for Sanskrit Education)

अ.प.पा. रूपरेखायाः अन्तर्गतत्त्वेन संस्कृतशिक्षायाः अधिगमपरिणामेषु विषयवैशिष्ट्य-सामान्यकौशलानां च विस्तृतश्रेणी समाविष्टा भवति, येन छात्राः अग्रे शैक्षणिककार्याय, व्यावसायिकवृत्तये, दायित्वपूर्णनागरिकतायै योगदानं दातुं सुसज्जाः भवन्ति। कार्यक्रमसमाप्तेः परं छात्राः अधोदत्तदक्षताः प्रदर्शयितुं शक्ताः भविष्यन्ति।

- **संस्कृतस्य विस्तृतज्ञानम् :** छात्राः संस्कृतव्याकरणस्य, साहित्यस्य, शास्त्रीयग्रन्थानां च गभीरज्ञानं प्राप्नुयुः, यच्च संस्कृते, भारतीयदर्शने, भाषाविज्ञाने, सांस्कृतिकाध्ययनेषु च उन्नताध्ययनाय सुदृढम् आधारं प्रदास्यति।
- **अन्तःशास्त्रीयज्ञानम् अनुप्रयोगश्च :** छात्राः संस्कृतज्ञानम् आधुनिकोपहूतिषु, यथा - पर्यावरणनैरन्तर्यम्, अङ्कीयमानवविज्ञानम् इत्यादिषु, प्रयोक्तुं सक्षमाः भवन्ति। ते प्राचीनप्रज्ञां समकालीनवैज्ञानिकनवाचारैः सह संलग्नीकरिष्यन्ति।
- **समस्या-समाधानं नवाचारश्च:** पारम्परिकसंस्कृतग्रन्थैः सह संलग्नाः भूत्वा छात्राः जटिलसमस्यानां विश्लेषणस्य क्षमतां विकासयिष्यन्ति तथा नवीनसमाधानानि प्रदास्यन्ति, एतेन प्राचीनज्ञानं आधुनिकवैज्ञानिकाभ्यासाः च एकीकृताः भवन्ति।

- **नैतिकसामाजिकदायित्वम् :** छात्राः संस्कृते निहितानि नैतिकमूल्यानि, यथा सामाजिकन्यायः, नैरन्तर्यं (Sustainability), विश्वबन्धुत्वं चेत्यादीनि अवगम्य तानि मूल्यानि संवर्धयिष्यन्ति। ते स्वस्य वैयक्तिकजीवने व्यावसायिकजीवने च निष्ठया नेतृत्वं कर्तुं सज्जाः भविष्यन्ति।
- **अनुसन्धानं विश्लेषणात्मककौशलानि च :** अ.प.पा.रूपरेखायाः अन्तर्गतत्त्वेन संस्कृतशिक्षा समीक्षात्मक-चिन्तनस्य, शोधक्षमतानां, विश्लेषणात्मककौशलानां च संवर्धनं करिष्यति, येन छात्राः शैक्षणिकानुसन्धानाय विभिन्नक्षेत्रेषु व्यावहारिकानुप्रयोगाय च सार्थकं योगदानं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

अ.प.पा.रूपरेखायाः माध्यमेन संस्कृतशिक्षायाः प्रमुखं लक्ष्यमस्ति यत् - प्राचीनज्ञानस्य आधुनिकनवाचाराणां च मध्ये अन्तरं पूरयितुं समर्थानां विदुषां व्यावसायिकानां (Professionals) च निर्माणम्। संस्कृतेन सह आधुनिकविज्ञानस्य, प्रौद्योगिक्याः, नैतिकाभ्यासानां च समावेशेन अ.प.पा.रूपरेखा एतत् सुनिश्चिनोति यत् छात्राः न केवलं भारतीयज्ञानपरम्परायाः (IKS) संवर्धने योगदानं ददति, अपितु समकालीनजगतः सापेक्षोपहूतीनां निवारणाय ज्ञानस्यापि लाभं प्राप्नुवन्ति।

समकालीनशिक्षायां संस्कृतं तस्य प्रासंगिकता च
(Sanskrit and its Relevance in Contemporary Education)

रा.शि.नीत्या (२०२०) संलग्ना संस्कृतशिक्षा भारतीयज्ञानपरम्परायाः (IKS) संवर्धनाय प्रोन्नयनाय च पुनः प्रकल्पिता वर्तते। शिक्षणपद्धतीनाम् आधुनिकीकरणेन, संस्कृते नवीनतमवैज्ञानिकानुसन्धानस्य समावेशेन, संस्कृतम् अधिक-आकांक्षिणं प्रासंगिकं च कुर्वती, अ.प.पा.रूपरेखा सर्वासु अध्ययनशाखासु महत्त्वपूर्णघटकरूपेण संस्कृतशिक्षायाः पुनरुत्थानं कर्तुं प्रयतते। अस्याः रूपरेखायाः प्रमुखमुद्देश्यं वर्तते यत् भारतस्य प्राचीनप्रज्ञायाः आधुनिकयुगस्य नवाचाराणां च मध्ये सेतुत्वेन संस्कृतस्य निर्माणं, येन भाविसन्ततयः अनया कालातीतभाषया लाभं लभेरन्।

सम्प्रति संस्कृतं न केवलं भारतस्य सांस्कृतिकबौद्धिकपरम्परावगमने अपितु आधुनिकवैज्ञानिकप्रौद्योगिकीनां भविष्यत्स्वरूपनिर्माणेऽपि सहायकं भवति। अ.प.पा.रू. स्वीयनूतनपाठ्यचर्यया सुनिश्चिनोति यत् संस्कृतम् एकविंशशताब्द्याः उपहूतीनां निवारणे प्रासंगिकं स्यात्, आकांक्षायुक्तं स्यात्, अपारमूल्यस्रोतश्चापि स्यादिति।

संस्कृतं भारतीयज्ञानपरम्परायाः (IKS) एकीकरणस्य आधारः
(Sanskrit is Base for the Integration of IKS)

संस्कृतं भारतीयज्ञानव्यवस्थानां भाषिकः अवधारणात्मकश्च आधारः। प्राचीनभारतीयप्रज्ञायाः विशालं वाङ्मयं यथा – आयुर्वेदः, योगः, दर्शनानि, वास्तुशास्त्रं, न्यायवैशेषिकबौद्धदर्शनानि (तर्कशास्त्रं), खगोलशास्त्रमित्यादयः मुख्यतया संस्कृतभाषायां विलसन्ति। संस्कृतस्य भाषासंरचना, पारिभाषिकशब्दकोशः, दार्शनिकगहनता च भारतीयज्ञानपरम्परायाः (IKS) विविधधाराणाम् अभिगमनाय, व्याख्यानाय, एकीकरणाय च आदर्शमाध्यमाः। एवं पारम्परिकभारतीयज्ञानस्य बहुविधविद्याक्षेत्राणाम् एकसूत्रेण बन्धने सामञ्जस्यस्थापने च संस्कृतमेव सूत्रधारः।

प्रायः सर्वे पारम्परिकाः विषयाः शास्त्राणि वा यथा - व्याकरणं, दर्शनं, ज्योतिषम्, अर्थशास्त्रं, नाट्याशास्त्रमित्यादयः सहस्राब्देभ्यः पूर्वमेव संस्कृते रचिताः, प्रसारिताश्च सन्ति। संस्कृतस्य व्यवस्थितं व्याकरणं, समृद्धशब्दकोशः, दार्शनिकस्पष्टता च **संस्कृतं न केवलं भाषा अपितु ज्ञानसृष्टेः अभिव्यक्तेश्च शक्तिशालिसाधनमिति** निरूपयति।

प्राचीनज्ञान-आधुनिकनवाचारयोः सेतुत्वेन संस्कृतशिक्षायाः परिवर्तनम्
(Transforming Sanskrit Education: Bridging Ancient Knowledge and Modern Innovations)

भारतीयशिक्षाव्यवस्था आबहोःकालात् औपनिवेशिकरूपरेखाभिः प्रभाविता विद्यते, येन छात्राः संस्कृतात्, भारतीयज्ञानपरम्परायाः (IKS) देशस्य समृद्धज्ञानाच्च वञ्चिताः। राष्ट्रियशिक्षानीतिः (२०२०) स्वनीत्याधारेण पुनः भारतस्य ज्ञानपरम्परया, संस्कृतेन च सह छात्रान् योजयितुं, वर्तमानम् अन्तरं च पूरयित्वा महत्परिवर्तनमिच्छति। परिवर्तनेऽस्मिन् भारतीयसंस्कृतेः बौद्धिकपरम्परायाः च आधारशिलारूपेण संस्कृतशिक्षा महत्त्वपूर्णभूमिकां निर्वहति। विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगेन (UGC) सर्वाङ्गीण-भाविशिक्षा-प्रतिरूपत्वेन संस्कृतस्य विनूतना अधिगम-परिणाम-आधारित-पाठ्यचर्या-रूपरेखा (अ.प.पा.रू.) रा.शि.नीत्या (२०२०) सह समन्वयं कृत्वा, संस्कृतज्ञानपरम्पराम् (SKS) आधुनिक-प्रगत्युन्मुखेन संयोज्य निर्मीयते।

1. भारतीयदर्शनं - संस्कृतशिक्षा

भारतीयदर्शनं मूलतः संस्कृतग्रन्थेषु उल्लिखितमासीत्। संस्कृतसाहित्यं वेदादारभ्य उपनिषदः, न्याय-सांख्य-वेदान्तादिदर्शनपर्यन्तम् अस्तित्व(Ontology)-आध्यात्मिक-नैतिकप्रश्नानां गहनतया अवलोकयति। पाठ्यक्रमे एतेषां ग्रन्थानां समावेशः भारतीयज्ञानमीमांसायाः, अस्तित्वशास्त्रस्य (Ontology) च संरचनात्मक-गवेषणे साहाय्यमाचरति। प्राचीनगुरुकुलव्यवस्था शारीरिक-भावात्मक-संज्ञानात्मक-आध्यात्मिकवृद्धौ बलं ददाति। संस्कृतशिक्षायां प्रागेव विद्यमानानि इमानि प्रधानमूल्यानि नैतिकचिन्तनं, दायित्वपूर्णवैदुष्यं, नैरन्तर्य-बौद्धिक-अभ्यासांश्च (Sustainable Intellectual Practices) प्रोत्साहयन्ति।

2. संस्कृतस्य भारतीयज्ञानपरम्परायाः च ऐतिहासिकमूलाधाराः

संस्कृतं भारतस्य बौद्धिकपरम्पराणाम् आधारशिलास्ति, यस्मिन् वेद-उपनिषत्-स्मृत्यादिग्रन्थाः सन्ति यत्र च विज्ञान-गणित-दर्शन-शासन-कला-विषयिणी आधारभूत-अन्तर्दृष्टिः प्राप्यते। भारतस्य संस्कृतविद्वत्तायाः परम्परा, ज्ञानाय तस्याः योगदानं च सहस्राब्देभ्यः पूर्वतनम् अस्ति। प्राचीनसंस्कृतग्रन्थानाम् अध्ययनेन वैज्ञानिकाविष्काराणां, नैतिकदर्शनस्य, कलानां च समृद्धः इतिहासः ज्ञायते। वेद-उपनिषत्-स्मृति-आदिभिः प्रारम्भिकसंस्कृतग्रन्थैः प्राचीनभारते सामाजिक-सांस्कृतिक-आर्थिकप्रथानाम् आधारः स्थापितः वर्तते।

संस्कृतपाठ्यचर्या छात्रान् प्राचीनज्ञानेन, मूल्यैः, नीतिशास्त्रेण, वैज्ञानिकज्ञानेन, दार्शनिकविचारैश्च सह संलग्नान् करोति। ज्योतिषं (खगोलशास्त्रं), न्यायदर्शनं, जीवविज्ञानम् (आयुर्वेदादि), तथा स्थापत्यविद्या (वास्तुकला) इत्यादयः आधुनिक-अन्तःशास्त्रीय-शिक्षां प्रेरयिष्यन्ति। संस्कृत-ग्रन्थाः समकालीनानुसन्धानाय समकालीनाविष्करणेभ्यः उत्कृष्टरूपरेखाः प्रददति।

3. संस्कृतशिक्षायाः मौलिकसिद्धान्ताः

संस्कृतशिक्षा सहजतयैव गभीरभारतीयबौद्धिकपरम्परायाः संवर्धनेन सङ्क्रमणेन च भारतीयविदुषां योगदानस्य मूर्तरूपं ददाति। पाठ्यक्रमाः संस्कृत-आचार्याणां यथा गौतमः (न्यायशास्त्रं), कणादः (वैशेषिकं), पतञ्जलिः (महाभाष्यं) चेत्यादिभिः कृतिभिः - क्रमशः दर्शनशास्त्रे, तर्कशास्त्रे, भाषाविज्ञाने, प्रधान-गौणविषयेषु च

निहिताः सन्ति। एतदतिरिच्य संस्कृतशिक्षा सत्यं, धर्मः, अहिंसा, अस्तेयम् इत्यादीनि प्रमुखमूल्यानि छात्रेषु सङ्क्रामयति। इमानि दायित्वपूर्णवैदुष्याय महत्त्वपूर्णानि भवन्ति। इत्थं संस्कृतपाठ्यचर्या अधोलिखितान् अंशान् केन्द्रीकरोति -

• **समीक्षात्मकचिन्तनं समस्यासमाधानं च** – न्यायवैशेषिके, मीमांसा चेत्यादीनि दर्शनानि समकालीनोपहूतीः निराकरणयोग्यतावर्धकाः तार्किकव्याख्याः प्रस्तुवन्ति।

• **अन्तःशास्त्रीयज्ञानम्** – संस्कृतेन सह विज्ञानं, सामाजिकविज्ञानम् इत्येवं संयुक्ताध्ययनस्य प्रोत्साहनेन आधुनिक-प्राचीनज्ञानयोः समग्रावबोधः जायते।

4. आधुनिकविषयैः सह समन्वयः

आधुनिकयुगे संस्कृतशिक्षायाः प्रासंगिकतां बहुशास्त्रीयोपागमः वर्धयति। रा.शि.नीत्याः (२०२०) विचारस्तावत् –

- अध्ययनशाखाभेदानाम् अपाकरणम्।
- तादृशपाठ्यचर्यायाः निर्माणं यस्याः आधारः भारतीयता स्यात्।
- आधुनिकाध्ययनशाखाभिः सह पारम्परिकाध्ययनशाखानां संयोजनम्।

संयोजनाय प्रमुखक्षेत्राणि -

- **प्रौद्योगिकी - संस्कृतग्रन्थानां** विश्लेषणार्थं संवर्धनार्थं च कृत्रिमबुद्धेः यन्त्राधिगमस्य च उपयोगः।
- **नैरन्तर्यम् (Sustainability) -** संस्कृतग्रन्थेभ्यः पर्यावरणदायित्वेन, नैरन्तर्यजीवनेन, हरितप्रौद्योगिक्या च सम्बद्धानां सन्दर्भाणाम् अन्वेषणम्।
- **सांस्कृतिकाध्ययनानि** - कथं संस्कृतवाङ्मयं वैश्विकसंस्कृतेः आदानप्रदाने प्रभावयतीति, तत्रापि प्राचीनसंस्कृतग्रन्थेभ्यः वैश्विकदर्शनं वैश्विकवाङ्मयञ्च प्रभावयतां केषाञ्चन महत्त्वपूर्ण-अध्ययनानां विषये ज्ञानप्राप्तिः।
- **अन्तःशास्त्रीयपरियोजनाः** - छात्राः तादृशपरियोजनाकार्येषु प्रोत्साहनीयाः यत्र संस्कृतेन सह आधुनिकप्रौद्योगिकी युक्ता स्यात्, यथा - तन्त्रांशनिर्माणं (Creating Apps), अथवा कृत्रिमबुद्धि-सञ्चालितसंस्कृतानुवादः इत्यादयः।

5. वैश्विकज्ञाने भारतीयानां (भारतस्य) योगदानम्

वैश्विकज्ञानविज्ञानविस्तारे संस्कृतमाध्यमेन भारतीयानां वैचारिकं योगदानं गहनं विद्यते। गणितं, विज्ञानं, भाषाशास्त्रं, चिकित्साशास्त्रं, दर्शनं, कला चेत्यादिषु विविधेषु क्षेत्रेषु योगदानमेतत् सुविस्तृतम् अवलोक्यते। भारतस्य प्राचीनप्रज्ञायाः भारतीयज्ञानपरम्परायाश्च वैश्विकस्तरे चिरकालं यावत् कृतानि योगदानानि तेषां मूलस्रोतांसि च यथायोग्यं संस्कृतश्लोकैः सह अधः प्रदर्श्यन्ते -

वैश्विकज्ञानविज्ञानस्य कृते भारतीयानां योगदानम्

क्र.सं.	क्षेत्रम्	योगदानम्	प्राचीनग्रन्थः / स्रोतः	विवरणम्
1	गणितम्	शून्यस्य दशमलवपद्धतेश्च सङ्कल्पना।	ब्रह्मस्फुटसिद्धान्तः (ब्रह्मगुप्तेन विरचितः ७ शताब्दः)	ब्रह्मगुप्तेन शून्यसंख्यासम्बद्धाः ऋणसंख्यासम्बद्धाश्च गणनाविधयः परिकल्पिताः, यैश्च आधुनिकसंख्यापद्धतेः गणनायाश्च आधारः स्थापितः।
2	खगोलशास्त्रम्	सौर-चन्द्रग्रहणानां, ग्रहाणां च गतेः यथार्थगणना।	सूर्यसिद्धान्तः	विस्तृतं खगोलीयपरीक्षणं नियमाश्च पाश्चात्यान्वेषणात् पूर्वमेव अस्मिन् ग्रन्थे स्थापितम्। सूर्यसिद्धान्ते कालखण्डविभाजनम्, अक्षांशस्य अवनतिः (Axial Tilt) इत्यादयः अन्यविषयाः वर्णिताः।
3	आयुर्वेदः (चिकित्सा)	समग्रचिकित्साविधिः। शारीरिकमानसिकाध्यात्मिक-स्वास्थ्यसंरक्षणम्।	चरकसंहिता सुश्रुतसंहिता इत्यादयः।	विश्वे प्राचीनतमं चिकित्साशास्त्रम् आयुर्वेदः विद्यते, यत्र रोगानां निवारणं, निदानम्, शस्त्रकर्म, औषधोपचारश्च वर्णिताः।
4	शल्य-चिकित्सा	उन्नतानि शल्य-उपकरणानि, तत्प्रविधयश्च – यथा नासिकानिर्माणम्, नेत्रचिकित्सा (Cataract) इत्यादयः।	सुश्रुतसंहिता	सुश्रुतः "शल्यतन्त्रस्य जनकः" इति ख्यातः। सुश्रुतस्य विस्तृतशस्त्रविधयः अरबिकभाषायाम् अनूदिताः, येन वैश्विकचिकित्सायामस्य प्रभावः दृश्यते।
5	भाषाशास्त्रम्	ध्वनिविज्ञानं, व्याकरणञ्चेति (औपचारिकभाषाशास्त्रस्य आरम्भः)	पाणिनेः अष्टाध्यायी	आधुनिकभाषाशास्त्रस्य आदिमं स्वरूपमिव पाणिनेः व्याकरणमभ्युपगम्यते, यत्र पदनिर्माणनियमाः, औपचारिकभाषासिद्धान्ताः बीजगणितीयपद्धतयश्च दृश्यन्ते, अस्य व्याकरणस्य रचनाशैली आधुनिकसंगणकविज्ञानमपि प्रेरयति।
6	गणितीयानन्तता	"अनन्तता" (Infinity) इत्यस्य संकल्पना, गणनाशास्त्रस्य आधारः।	'अस्मिन् विकारः खहरे न राशावपि प्रविष्टेष्वपि निः सृतेषु।	भारतीयचिन्तकाः पाश्चात्यगणितस्य अपेक्षया बहुपूर्वमेव अनन्ततायाः निरन्तरतायाश्च अवधारणाम् अवगतवन्तः, यच्च गणितस्य आधुनिकसिद्धान्तानां च कृते महत्त्वपूर्णं वर्तते।

			बहुष्वपि स्याल्लयः सृष्टिकालेऽनन्तेऽच्युते भूतगणेषु यद्वत्। - बीजगणितम् 2.20 भास्कराचार्यः द्वितीयः	
7	धातुविज्ञानम् (Metallurgy)	उन्नतधातुविज्ञानकला (Advanced Metallurgy) यथा - अक्षलोहं (अपक्षीयं लोहम्, जस्त्रस्य आस्वादनम्, Rust-Resistant Iron, Zinc Distillation) इत्यादयः।	पुरातात्त्विकस्थलानि (Archaeological Sites) यथा - दिल्लीलोहस्तम्भः, जावर-र्माइन्स् इत्यादयः।	भारतदेशे उत्कृष्टं लोहनिर्माणम् (उदाहरणतया - वुट्स् इस्पात्), अपक्षीयस्तम्भनिर्माणं, जस्त्रास्वादनकौशलं च पाश्चात्त्यदेशेभ्यः पूर्वमेव विकसितम्।
8	दर्शनं मनोविज्ञानञ्च	मनसः सिद्धान्तः, चैतन्यसिद्धान्तश्चेति।	उपनिषदः, पतञ्जलिमुनेः योगसूत्राणि।	भारतीयदर्शनं मनःप्रक्रियाम्, आत्मबोधं, चैतन्यं, संज्ञानं च विशदतया विवृणोति, यत् आधुनिकमनोविज्ञानात् पूर्वमेव विकसितम्।
9	शिक्षा	आदर्शभूता गुरुकुलपद्धतिः, तक्षशिला-नालन्दाद्याः विश्वविद्यालयाः।	अर्थशास्त्रं, मनुस्मृतिः, बौद्धग्रन्थाश्च।	प्राचीनभारते विविधविषयेषु, यथा न्यायः, चिकित्सा, व्याकरणं, राजनीतिशास्त्रं, दर्शनं, ज्योतिषञ्चेत्यादयः, शिक्षां प्रदातुं समर्थाः विश्वविद्यालयाः आसन् यत्रानेके वैदेशिकाः आजग्मुः।
10	अर्थशास्त्रं राज्यशासनञ्च	शासनं, करव्यवस्था, कूटनीतिः, गुप्तचरप्रणाली चेति।	अर्थशास्त्रम्	अर्थशास्त्रं राजकीय-आर्थिकशास्त्रस्य ग्रन्थः, ग्रन्थोऽयम् अद्यापि कूटनीतिशास्त्रे व्यवस्थायां च सर्वत्र पठ्यते।

वैश्विकप्रभावः

- अरबिकभाषायामनूदिताः सुश्रुतसंहिता-चरकसंहिता-ब्रह्मस्फुटसिद्धान्ताश्च पारसदेश- (ईरान) स्पेनदेशद्वारा यूरोपदेशं प्राप्ताः, येन पुनर्जागरणविज्ञानस्य (Renaissance Science) आधारः स्थापितः।
- भारतीयाङ्कपद्धतयः बीजगणितविचाराश्च इस्लामिकदेशद्वारा यूरोपे प्रसृताः।
- आधुनिकविषयाणां, यथा भाषाशास्त्रं, शल्यचिकित्सा, मनोविज्ञानं, धातुविज्ञानं, खगोलशास्त्रञ्चेत्यादीनां सर्वेषामपि विषयाणां मूलं संस्कृते प्रचुरतया दृश्यते।

अतः इयं पाठ्यचर्या वैश्विकज्ञानपद्धतिषु संस्कृतस्य योगदानमित्यंशं प्रामुख्येन ज्ञापयति। गणित-खगोलशास्त्र-भाषाशास्त्र-जीवविज्ञानादिषु संस्कृतस्य प्रभावः प्राप्यते। भाषा, तर्कः, नीतिशास्त्रम् इत्यादिषु

विषयेषु संस्कृतयोगदानं केन्द्रीकृत्य पाठनेन छात्राः वैश्विकज्ञानपरम्पराणां परस्परसम्बद्धं गहनतया अवगच्छन्ति, तथा च आधुनिकजगति अर्थपूर्णं योगदानं दातुं समुचितं मार्गं प्राप्स्यन्ति।

6. संस्कृते आधुनिकाः विश्वस्वीकृताश्च विचाराः

प्राचीनसंस्कृतप्रज्ञा अद्यापि आधुनिकविचारपरम्पराणां कृते निरन्तरं योगदानं दीयमाना दृश्यते। कौटिल्यस्य आर्थिकनीतयः वैश्विक-अर्थनीतिप्रबन्धनविषये योगदानं निरन्तरं ददति। धर्मशास्त्राणि, स्मृतयश्च लोकेषु सुसम्बद्धं सामाजिकजीवनं सुनिश्चेतुं जनेषु मिथः सुदृढसम्बन्धकल्पने मार्गं दर्शयन्ति। ऐतिहासिककथाः उदात्तचरितानां सरलजीवनस्य आदर्शान् स्थापयन्ति। पाठ्यक्रमे समाविष्टाः एते संस्कृतविचाराः कथं समकालीनप्रबन्धनं, निर्णयस्वीकरणमित्यादिकं च प्रभावितं कुर्वन्ति इति छात्राः ज्ञास्यन्ति।

रा.शि.नीतिः (२०२०) तथा भारतीयज्ञानपरम्परा (IKS) इत्येतयोः दृष्ट्या शैक्षणिक-एकीकरणाय कतिपयाः वैश्विकरूपेण स्वीकृताः आधुनिकाः संस्कृतविचाराश्च अधोलिखिताः सन्ति -

क्र. सं.	आधुनिकविचारः	संस्कृतपदं / सिद्धान्तः	संस्कृतश्लोकः	आधुनिकप्रासङ्गिकता
1	समग्रस्वास्थ्यविचारः (Wellness)	स्वास्थ्यम्	समदोषः समाग्निश्च समधातुमलक्रियः। प्रसन्नात्मेन्द्रियमनाः स्वस्थ इत्यभिधीयते॥ (चरकसंहिता, सूत्रस्थानम् ९.४)	शारीरिकं मानसिकं सामाजिकं च स्वास्थ्यं संरक्षितुं प्रस्तुतोऽयं श्लोकः विश्वस्वास्थ्यसंस्थायाः (WHO) स्वास्थ्यपरिभाषासदृशः विद्यते।
2	चेतनायाः जागरूकता	स्मृतिः ध्यानम्	योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः॥ (पातञ्जलयोगसूत्राणि १.२)	योगशास्त्रं ध्यानाभ्यासानाञ्च आधारः।
3	नैरन्तर्यजीवनम् / पारिस्थितिकीतन्त्रम् (Sustainable Living / Ecology)	प्रकृतिपूजनम्	माता भूमिः पुत्रोऽहं पृथिव्याः। (अथर्ववेदः. 12.1.12)	नैरन्तर्यजीवनं वैश्विकपारिस्थितिक्याः नैरन्तर्यपर्यावरणमूल्यैः सह सङ्गतिं स्थापयति।
4	अहिंसा / हिंसानिवृत्तिः	अहिंसा	अहिंसा परमो धर्मः। (महाभारतम्, शान्तिपर्व २६२.५)	शान्तिनिर्माणस्य अहिंसकनागरिकान्दोलनानां च नैतिकाधाराः।
5	योगः समग्रजीवनशैली चेति। (Yoga & Integrated Lifestyle)	अष्टाङ्गयोगः	यमनियमासनप्राणायाम-प्रत्याहार-धारणाध्यानसमाधयोऽष्टावङ्गानि॥ (योगसूत्राणि २.२९)	मानसिक-शारीरिक-स्वास्थ्यसंरक्षणार्थं योगाभ्यासः विश्वपटले स्थापितः।

6	कर्मसिद्धान्तः (Cause & Effect)	कर्मसिद्धान्तः	कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन। (भगवद्गीता २.४७)	आधुनिकनैतिकदर्शने, व्यवहारशास्त्रे च प्रभावपूर्णोऽयं सिद्धान्तः।
7	नैतिकसंवादः	सत्यं, प्रियं, हितम्	सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यमप्रियम्। प्रियं च नानृतं ब्रूयात् एष धर्मः सनातनः॥ (मनुस्मृतिः ४.१३८)	रचनात्मकस्य नैतिकस्य च सम्प्रेषणसिद्धान्तः।
8	सन्तुलिताहारः (हिताहारः) (Balanced Diet)	आहारविधिः	हितं मितं च आहारं सेवन्ते ये नराः सदा। ते सर्वं तरयन्त्याशु व्याधीन् कालकृतानपि। (चरकसंहिता, सूत्रस्थानम् २५.३१)	आहारस्य नियमोऽयं पौष्टिकभोजनमहत्त्वं ज्ञापयति।
9	वैश्विकनागरिकता	वसुधैव कुटुम्बकम्	अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम्। उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्॥ (महोपनिषद् ६.७१)	अन्तःसास्कृतिकसौहार्दं, समावेशं शान्तिञ्च प्रवर्धयति।

7. संस्कृतशिक्षायाः भविष्योन्मुखदृष्टिः-

वैश्विकप्रगत्या सह सङ्गतिं स्थापयितुं छात्राणां वैश्विकप्रवृत्तिषु विशेषज्ञतां सुनिश्चेतुं पाठ्यक्रमे आधुनिकबौद्धिकप्रवृत्तयः (emerging trends) समाविष्टाः सन्ति। यथा - भारतीयतर्कः, प्राकृतिकभाषाप्रक्रिया (NLP), कृत्रिमबुद्धिः (AI), संगणकानुप्रयोगाः इत्यादयः।

8. व्यावहारिकप्रासङ्गिकता वृत्त्यवसराश्च

संस्कृतशिक्षा केवलं सैद्धान्तिकं ज्ञानं न प्रददाति अपि तु तस्य व्यावहारिकमुपयोगं च सुसम्बद्धतया प्रस्तौति। व्यावहारिकप्रासङ्गिकतावृद्ध्यर्थं स्वीकृताः उपक्रमाः -

- **अध्ययनानि (Case Studies) -** संस्कृतग्रन्थेभ्यः प्रेरकानि उदाहरणानि कथाः वा स्वीकृतानि, येन वर्तमाननीतिकाठिन्यस्य समाधानं प्राप्यते।
- **प्रशिक्षुतायाः परियोजनायाश्च अन्तर्गतत्वेन -** संस्कृतशोधपरियोजनानां कृते सांस्कृतिकसंस्थाभिः सह मिलित्वा कार्यकरणं, पाण्डुलिपीनाम् अङ्कीकरणं रक्षणञ्चेति स्वीकर्तुं शक्यते।
- **कौशलविकासकार्यक्रमाः -** संस्कृतस्य अङ्कीयानुवादस्य, भाषाविश्लेषणस्य, संस्कृताधारितसंशोधनस्य च प्रशिक्षणार्थम् अवसराः परिकल्पनीयाः।

9. विषयमाध्यमेन अवसरनिर्माणम् (Creating Opportunities through Subjects)

एषा पाठ्यचर्या निम्नबिन्दून् केन्द्रीकृत्य सिद्धान्तान् प्रायोगिकपक्षेण सह सम्बद्धं कर्तुम्, आवश्यकं वृत्तिकौशलम् आत्मनि विकासयितुं छात्रान् प्रोत्साहयति -

- **अनुभवाधारितशिक्षणम् -** अङ्कीय-मानवविज्ञान-परियोजना। (Digital Humanities Projects)
- **कौशलविकासः** - संस्कृतसंगणकभाषाविज्ञानं, कृत्रिमबुद्धिः, अङ्कीयमानवविज्ञानमित्येतेषां विषयाणामध्यापनम्।
- **औद्योगिकप्रासङ्गिकपाठ्यक्रमः -** आधुनिककाले संस्कृतं लोकप्रियं कर्तुं बहुविषयकपाठ्यक्रमाणां निर्माणं तथा च सम्बद्धविषयेषु संस्कृतज्ञानपरम्पराणां प्रदर्शनम्।
- **अनुसन्धानं नवोन्मेषश्च -** संस्कृतं अन्यैः अध्ययनक्षेत्रैः सह संयोज्य अन्तःशास्त्रीयशोधकार्यस्य प्रोत्साहनम्।

10. पाठ्यक्रमनिर्माणं शिक्षणपद्धतिश्च

पाठ्यक्रमे, अध्यापनविधिषु च संस्कृतस्य आधुनिकविषयाणां च सन्तुलितं समायोजनं प्रतिबिम्बितं भवेत्। संस्कृतविद्भिः, शिक्षाविद्भिश्च एषः पाठ्यक्रमः विकसितः। मार्गदर्शकत्वम् अनुभवात्मकं शिक्षणञ्च प्रवर्धयत् शिक्षणशास्त्रं गुरु-शिष्यपरम्परायाः प्रासङ्गिकतां सूचयति। **आभासीयवास्तविकता (VR), संवर्धितवास्तविकता (AR),** इत्यादयः संस्कृतशिक्षायाः संलग्नतां सुलभतां च वर्धयिष्यन्ति।

रा.शि.नीतिः (२०२०) विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगस्य अ.प.पा.रू. (NEP 2020 and **UGC's LOCF)** इत्येताभ्यां सह समन्वयपुरस्सरं निर्मितैषा संस्कृतशिक्षा वैश्विकदृष्ट्या प्रासङ्गिकी, अथापि अस्याः सांस्कृतिकमूलत्वं भारतीयमेव। एतस्याः माध्यमेन छात्राः न केवलं भारतस्य बौद्धिकपरम्परायाः संरक्षणं वर्धयिष्यन्ति अपितु अधिकाधिकतया प्रौद्योगिकी-सञ्चालिते विश्वे सार्थकं स्वकीयं योगदानं प्रदास्यन्ति।

11. संस्कृतम् अनुसन्धानं च

संस्कृतस्य अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यक्रमरूपरेखायाः (LOCF) संरचना राष्ट्रियशिक्षानीतेः (२०२०) आधारेण कृता, यस्याः प्रमुखम् उद्देश्यं स्नातकस्तरादेव शोधयोग्यतायाः संवर्धनम्। विश्लेषणात्मककौशलानि, भारतीयज्ञानपरम्परां (IKS) च बोधयन् एषा अ.प.पा.रू (LOCF) छात्राणां कृते समीक्षात्मकरूपेण नवीनतया च चिन्तनाय अपेक्षितं समुचितञ्च वातावरणं कल्पयति।

बी.ए. ऑनर्स् अनुसन्धानम् (B.A. Hons. Research) इति कार्यक्रमस्य आरम्भेण संस्कृतस्नातकाः अधुना साक्षात् शोधकार्यं कर्तुं शक्नुवन्ति, पृथक् स्नातकोत्तरपदवीं प्राप्तुम् अनिवार्यतापि नास्ति। स्नातक-अध्ययनादेव अनुसन्धानं प्रति अग्रेगमनमिति एतस्य कार्यस्य उद्देश्यम् अस्ति यत् -

- मूलसंस्कृतग्रन्थैः शास्त्रैः च सह वैदुष्यपूर्णसंलग्नता।
- व्याकरणं, साहित्यं, दर्शनं, बहुशास्त्रीय-संस्कृताध्ययनशाखा चेत्यादिषु क्षेत्रेषु स्नातकस्तरादेव विशेषज्ञतासम्पादनाय प्रोत्साहनम्।
- अनुसन्धित्सूनां संस्कृतविदुषां कस्यचन नूतनवर्गस्य निर्माणाय पारम्परिक-ज्ञान-व्यवस्थानां सुदृढीकरणम्।

एतत् संशोधनात्मकं पदं न केवलं संस्कृतभाषायाः प्रचार-प्रसाराभ्यां सह सम्बद्धम्, अपितु समकालीनशैक्षणिकबौद्धिकविषयेषु संस्कृतभाषां जीवद्विकसद्-अध्ययनशाखात्वेन निर्माणेनापि सम्बद्धं वर्तते।

संस्कृतस्नातकस्य गुणाः

(GRADUATE ATTRIBUTES IN SANSKRIT)

संस्कृतशिक्षायां स्नातकगुणाः नाम प्रत्येकं पाठ्यक्रमस्य आरम्भे उल्लिखितानाम् अपेक्षितपाठ्यक्रमाधिगमपरिणामानां समवायः भवति। संस्कृतस्नातकः विविधपाठ्यक्रमाणाम् अध्ययनद्वारा यौ लक्षण-गुणौ प्रदर्शयितुं समर्थः भविष्यति तौ अधः सूचीबद्धौ स्तः -

(क) अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्

संस्कृतस्थानाम् एकस्याम् अध्ययनशाखायाम् अथवा अधिकासु अध्ययनशाखासु स्थितस्य व्यापकज्ञानावगमनस्य निष्पादनस्य च सामर्थ्यप्राप्तिः।

(ख) सम्प्रेषणकौशलम्

i. सरलमानकसंस्कृतेन विचारसम्प्रेषणे क्षमता।

ii. विज्ञानस्य, मानविकशास्त्राणां (Humanities), सामाजिकविज्ञानस्य, भाषाणां च क्षेत्रे संस्कृतमहत्त्वस्य प्रदर्शनक्षमता।

iii. संस्कृतं न केवलं भाषा अपितु सर्वस्याः अपि समस्तप्राचीनप्रज्ञायाः वाहकम् इति विचारस्य सम्प्रेषणक्षमता।

(ग) समीक्षात्मकचिन्तनम्

i. प्राचीनतर्कं प्राचीनावधारणाः अवगत्य स्वतन्त्ररूपेण चिन्तनं कर्तुं क्षमता।

ii. ऋषिभिः पूर्वं प्रदत्तायाः समृद्धायाः प्रज्ञायाः समीक्षात्मकरूपेण विश्लेषणार्थं चिन्तनक्षमता।

(घ) समस्यानिवारणम्

i. जीवनस्य विभिन्नेषु क्षेत्रेषु स्थितानां विविधसमस्यानां समाधानम् अन्वेष्टुं तथा समुचितपरिणामप्राप्त्यै प्राप्तसमाधानानां प्रयोगक्षमता।

ii. वैधनिष्कर्षाय दत्तांशस्य विश्लेषणं संश्लेषणं कर्तुं तथा अनुमातुं च क्षमता।

iii. सामाजिकीं नैतिकीं वा समस्यां समाधातुं क्षमता। तथा कक्षायाः शिक्षणं दैनन्दिनव्यवहारे प्रयुज्य तस्याः एव समस्यायाः समाधानं प्रदातुं क्षमता।

(ङ) शोधसम्बद्धकौशलानि

i. अन्तःशास्त्रीयशोधं बहुशास्त्रीयशोधं वा कर्तुं क्षमता।

ii. शास्त्रेभ्यः अद्यतनवैज्ञानिकप्रगतेः मूलाधारं ज्ञातुं क्षमता।

iii. शास्त्रेषु कथितां स्थायिजीवनपद्धतिम् अन्वेष्टुं सामर्थ्यम्।

(च) सूचना तथा सम्प्रेषणप्रौद्योगिकी (ICT) अङ्कीयसाक्षरता च

विभिन्नप्रयोजनार्थं सूचनानाम् अन्वेषणाय, विश्लेषणाय, प्रयोगाय च विविधानां प्रौद्योगिकोपकरणानाम् उपयोगस्य क्षमता।

(छ) स्वनिर्देशितशिक्षणम् (Self-Directed Learning)

विविधपरियोजनासु स्वतन्त्रतया कार्यं कर्तुं क्षमता तथा संस्कृतस्य विविधपक्षेषु विस्तृताध्ययनं सुनिश्चेतुं च क्षमता।

(ज) नैतिकता तथा नैतिकजागरूकता

i. अनैतिकव्यवहारं, मिथ्याकरणं, सूचनायाः मिथ्याकरणमित्यादीनाम् अनैतिकव्यवहाराणाम् अभिज्ञानक्षमता।

ii. आत्मनः प्रबन्धनक्षमता।

iii. विविधसामाजिकव्यवस्थानां च प्रबन्धनक्षमता।

(झ) आजीवनम् अधिगमः (Lifelong Learning)

व्यक्तिगतविकासं लक्ष्यीकृत्य स्वगतेः अनुरूपं शिक्षणस्य, स्वनिर्दिष्टस्य शिक्षणस्य च क्षमता।

संस्कृतस्नातकानां योग्यतासंसूचकानि

(QUALIFICATION DESCRIPTORS FOR SANSKRIT GRADUATES)

संस्कृतं किञ्चन क्षेत्रं भवति यत्र वयं सामाजिक-राजनैतिक-न्याय-नैतिकादीनां विभिन्नानां विश्वं प्रभावयतां पक्षाणाम् अध्ययनं कर्तुं प्रवृत्ताः भवेम। तदर्थं संस्कृतस्य संस्कृतशास्त्राणाञ्च बी.ए. (Hons.) कार्यक्रमाणाम् अधोदत्तानि योग्यतासंसूचकानि स्वीकृतानि -

- संस्कृतस्य संस्कृतशास्त्राणाञ्च गहनतया अवबोधस्य प्रदर्शनम्।
- सरलमानकसंस्कृतेन समृद्धप्राचीनप्रज्ञावबोधाय ज्ञानस्य अनुप्रयोगः।
- भारतीयज्ञानपरम्परायाः (IKS) समकालीनज्ञानपरम्पराणां च विस्तृतज्ञानस्य प्रदर्शनम्।
- अर्थशास्त्र-राजनीति-न्याय-गणित-भौतिक-रसायन-विज्ञानादिविषयज्ञानोपेतस्य संस्कृतस्य बहुशास्त्रियोपागमत्त्वेन प्रदर्शनम्।
- समकालीनविषयाणां व्यापकं ज्ञानं, चितक्षेत्रसम्बद्धः वैदुष्यपूर्णशोधः, समकालीनविषयावगमनाय आवश्यककौशलानां प्रविधीनां च प्रदर्शनम्।

श्रेयोऽङ्कवितरणम्

(CREDIT DISTRIBUTION)

श्रेयोऽङ्कः कश्चन एककः येन पाठ्यक्रममापनं क्रियते। अयं प्रतिसप्ताहम् आवश्यकानां संसूचनाहोराणां (Instructional Hours) संख्यां निर्धारयति। एकः श्रेयोऽङ्कः प्रतिसप्ताहम् एकहोरात्मक-अध्यापनेन (व्याख्यानेन अनुशिक्षणेन वा) अथवा होराद्वयस्य प्रायोगिककार्येण/क्षेत्रकार्येण समानः भवति।

उपाधिप्राप्तये प्रत्येकमपि श्रेण्यां आवश्यकाः न्यूनतमश्रेयोऽङ्काः

(Minimum Credit Requirements to Award Degree under Each Category)

क्र.सं.	विस्तृतपाठ्यक्रमश्रेणी	वि.अ.आयोगानुगुणं (UGC) आवश्यकन्यूनतमश्रेयोऽङ्काः	
		त्रिवर्षीय-स्नातकपाठ्यक्रमः	चतुर्वर्षीय-स्नातकपाठ्यक्रमः
1	प्रधानपाठ्यक्रमः (Major Course)	६०	८०
2	गौणपाठ्यक्रमः (Minor Course)	२४	३२
3	बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः (Multidisciplinary)	०९	०९
4	क्षमतावर्धनपाठ्यक्रमाः (Ability Enhancement Courses)	०८	०८
5	कौशलवर्धनपाठ्यक्रमाः (Skill Enhancement Courses)	०९	०९
6	मूल्यवर्धनपाठ्यक्रमाः – स्नातकस्तरे सर्वेषां कृते (Value Added Courses common for all UG)	०६–०८	०६–०८
7	ग्रीष्मकालीनप्रशिक्षुता (Summer Internship)	०२–०४	०२–०४
8	अनुसन्धानपरियोजना/लघुशोधप्रबन्धः	———	१२
	योगः	**१२०**	**१६०**

1. प्रधानपाठ्यक्रमः (Major Course or Core)

एषः पाठ्यक्रमः छात्रेण/छात्रया वा स्वपाठ्यक्रमे अनिवार्यतया अध्येयः।

2. गौणपाठ्यक्रमः (Minor Course)

एषः पाठ्यक्रमः छात्रस्य/छात्रायाः वा स्वचितविषयेण सम्बद्धः (एकलशास्त्रीयम्) अथवा स्वचितैः विषयैः सम्बद्धः (बहुशास्त्रीयम्) श्रेयोऽङ्कपाठ्यक्रमसमूहः भवति।

3. बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमाः (Multidisciplinary Course)

एषः पाठ्यक्रमसमूहः, छात्रेभ्यः बहुशास्त्रीयं अन्तःशास्त्रीयं वा शिक्षणं दातुमुद्दिष्टः वर्तते। अत्र सामान्यविकल्पपाठ्यपाठ्यक्रमाः (GEs) विविधान्यविषयसमूहात् (स्वचितविषयं विहाय) विषमसमसत्रेषु वर्गीकृत्य प्रदत्ताः भवन्ति।

4. क्षमतावर्धनपाठ्यक्रमाः (क्ष.व.पा. / AEC)

अध्ययनस्य विभिन्नक्षेत्राणां माध्यमेन ज्ञानवर्धनाय उद्दिष्टाः पाठ्यक्रमाः क्षमतावर्धनपाठ्यक्रमाः भवन्ति। भाषा, साहित्यं, पर्यावरणविज्ञानमथ च नैरन्तर्यविकासम् (Sustainable Development) इत्यादयः अत्र अन्तर्भवन्ति। एते क्षमतावर्धनपाठ्यक्रमाः सर्वासामपि अध्ययनशाखानां कृते अनिवार्याः।

5. कौशलवर्धनपाठ्यक्रमाः (कौ.व.पा. / SEC)

एते कौशलवर्धनपाठ्यक्रमाः कौशल-आधारितपाठ्यक्रमाः भवन्ति। एते सर्वासामपि अध्ययनशाखानां कृते अनिवार्याः। छात्राणां कृते प्रशिक्षणं, दक्षतां, प्रावीण्यं, कौशलं च प्रदातुम् एते उद्दिष्टाः।

6. मूल्यवर्धनपाठ्यक्रमाः (मू.व.पा. / VAC)

एषः पाठ्यक्रमसमूहः विभिन्नविषयाणां कृते प्रस्तावितानां पाठ्यक्रमाणां सामान्यसञ्चयः अस्ति। तथा च पाठ्यक्रमेऽस्मिन् नैतिक-सांस्कृतिकमूल्यानां समावेशद्वारा व्यक्तित्वनिर्माणं लक्षितम्। छात्राणां समग्रविकासाय अपेक्षिताः आलोचनात्मकचिन्तनं, भारतीयज्ञानपरम्परा, वैज्ञानिकदृष्टिकोणः, संचारकौशलं, रचनात्मकलेखनं, प्रस्तुतीकरणकौशलं तथा शारीरिकशिक्षा (योगः) इत्यादयः अत्र समाविष्टाः भवन्ति।

NHEQF Level	योग्यतायाः उपाधेः वा नाम/ नामकरणम्	श्रेयोऽङ्क-आवश्यकता
स्तरः 5 (Level 5)	द्वितीयसत्रस्य सफलसमाप्तेः अनन्तरं ये निर्गच्छन्ति तेषां कृते शिक्षणक्षेत्रे/विषयक्षेत्रे स्नातकप्रमाणपत्रस्य (UG Certificate) प्रदानम्। (कार्यक्रमस्य अवधिः - स्नातककार्यक्रमस्य सत्रद्वयम्)	40
स्तरः 6 (Level 6)	चतुर्थसत्रस्य सफलसमाप्तेः अनन्तरं ये निर्गच्छन्ति तेषां कृते शिक्षणक्षेत्रे/विषयक्षेत्रे स्नातकडिप्लोमाप्रमाणपत्रस्य (UG Diploma) प्रदानम्। (कार्यक्रमस्य अवधिः - स्नातककार्यक्रमस्य सत्रचतुष्टयम्)	80
स्तरः 7 (Level 7)	ये एकं विषयं प्रधानपाठ्यक्रमत्वेन स्वीकृत्य षष्ठसत्रस्य सफलसमाप्तेः अनन्तरं निर्गच्छन्ति तेषां कृते स्नातकपदवी-प्रदानम्। (कार्यक्रमस्य अवधिः - सत्रषट्कम्)	120
स्तरः 8 (Level 8)	ये एकं विषयं प्रधानपाठ्यक्रमत्वेन स्वीकृत्य अष्टमसत्रस्य सफलसमाप्तेः अनन्तरं निर्गच्छन्ति तेषां कृते स्नातकप्रतिष्ठा (अनुसन्धानम्) स्नातकप्रतिष्ठा (शैक्षणिकपरियोजना) स्नातकप्रतिष्ठा (शैक्षणिक-उद्यमीकरणम्) इत्युपाधिप्रदानम्। (कार्यक्रमस्य अवधिः – सत्राष्टकम्)	160

राष्ट्रियशिक्षानीतेः अनुसारं स्नातककार्यक्रमस्य प्रस्तावित श्रेयोऽङ्कसंरचना

(Proposed Credit Structure of Undergraduate Programme as per NEP-2020)

	Three Year UG													Four Year UG				
Course Category	Sem 1 Papers	Sem 1 Credit	Sem 2 Papers	Sem 2 Credit	Sem 3 Papers	Sem 3 Credit	Sem 4 Papers	Sem 4 Credit	Sem 5 Papers	Sem 5 Credit	Sem 6 Papers	Sem 6 Credit	Total Credit	Sem 7 Papers	Sem 7 Credit	Sem 8 Papers	Sem 8 Credit	Total Credit
Major	3	12	3	12	3	12	3	12	2	8	1	4	60	3	12	2	8	80
Minor	0	0	0	0	1	4	1	4	2	8	2	8	24	1	4	1	4	32
Multi-disciplinary	0	0	0	0	0	0	1	3	1	3	1	3	9	0	0	0	0	9
SEC	1	2	1	2	1	2	0	0	0	0	1	3	9	0	0	0	0	9
VAC	1	2	1	2	1	2	1	1	1	1	0	0	8	0	0	0	0	8
AEC	1	4	1	4	0	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	8
Internship												2	2					2
Research Project													0		4		8	12
Total	6	20	6	20	6	20	6	20	6	20	5	20	120	4	20	3	20	160

प्रस्तावितमूल्याकलनरूपरेखा

(Proposed Assessment Framework)

➢ **संस्कृतस्य संस्कृतशास्त्राणाञ्च कार्यक्रमाणां प्रस्तावित मूल्याकलनरूपरेखा एवमस्ति -**

मूल्याकलनम् (Assessment)

(क) सत्रान्तपरीक्षाद्वारा मूल्याङ्कनम् -

1. वैकल्पिकप्रश्नोत्तराणि।
2. एकेन वाक्येन उत्तरलेखनम्।
3. लघूत्तरीयप्रश्नाः।
4. दीर्घोत्तरप्रश्नाः।

(ख) सततमूल्याङ्कनम् -

अधोलिखितेषु कानिचित् चत्वारि आश्रित्य मूल्याङ्कनं विधेयम् -

1. कार्यशालासु भागग्रहणम्।
2. प्रदत्तकार्यलेखनम्।
3. पाठ्यविषयाधारेण चलच्चित्रनिर्माणम्।
4. शास्त्रसंजीवनीकार्यक्रमे भागग्रहणम्।
5. वाग्वर्धिनीसभायाम् अधीतविषयप्रस्तुतिः।

****विशेषः** - उपर्युक्तप्रस्तावितमूल्याकलनरूपरेखायाम् अपेक्षितपरिवर्तनानि योजनानि विषयसम्बद्धं परियोजनाकार्यं/प्रायोगिककार्यं (विषयानुगुणं/स्तरानुगुणं/कक्ष्यानुगुणं) वा विश्वविद्यालयः स्वयं निर्णेतुं शक्नोति। इयं प्रस्तावितमूल्याकलनरूपरेखा दिङ्मात्रं निर्देशं प्रददाति।

प्रस्तावितश्रेयोऽङ्कविभाजनम्
(Proposed Credit Distribution)

➢ **संस्कृतस्य संस्कृतशास्त्राणाञ्च कार्यक्रमाणां प्रस्तावितं श्रेयोऽङ्कविभाजनम् एवमस्ति -**

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
		04	0	0	04

****विशेषसूचना** – एतत् श्रेयोऽङ्कविभाजनं केवलं प्रस्तावितमेव। एतस्मिन् श्रेयोऽङ्कविभाजने विश्वविद्यालयः स्वतः निर्दिष्टश्रेयोऽङ्केषु (व्याख्यान-अनुशिक्षण-प्रशिक्षणादिषु) अपेक्षितपरिवर्तनानि कर्त्तुमर्हति। विश्वविद्यालयः स्वीयमूल्याकलनव्यूहान् आश्रित्यैव निर्णयं स्वीकर्त्तुमर्हति।

****Note:** All the courses are already given with a Proposed Credit Distribution, which is purely proposed in nature. The university may assign credits to tutorials/practical as the case may be and according to their assessment strategies.

प्रथमभागः (Part - I)

(संस्कृतस्य संस्कृतशास्त्राणाञ्च विभिन्नस्नातककार्यक्रमाः)

B.A. Hons. (Sanskrit)

Learning Outcomes-based Curriculum Framework
For
Undergraduate Programme in Sanskrit
2025

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये
UGC

UNIVERSITY GRANTS COMMISSION
BAHADUR SHAH ZAFAR MARG
NEW DELHI – 110002

UGC LOCF Committee (Sanskrit)

Prof. Shrinivasa Varakhedi
Chairperson of the committee and Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058
✉vc@sanskrit.nic.in
Prof. Sukant Kumar Senapati
Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval, ✉ sukantsnpt@gmail.com
Prof. Viroopaksha V. Jaddipal
Secretary, Maharishi Sandipani Rashtriya Ved Vidya Pratishthan, Ujjain, ✉ vvjaddipal@gmail.com
Dr. M. V. Natesan
(Retd Prof.) SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10, ✉ natesanskt2000@gmail.com
Dr. Mamta Tripathi
Assistant Professor, Gargi College, University of Delhi, Delhi, ✉ mamtatripathi.jnu@gmail.com

Curriculum Development Committee for B.A. Hons. (Sanskrit)

Prof. Rajnish Kumar Mishra
Chairperson of the Committee and Professor, School of Sanskrit and Indic Studies, JNU, New Delhi.
✉ mishrarajnish@gmail.com
Prof. Ranjit Behera
Dept. of Sanskrit, University of Delhi, Delhi – 110007, ✉ rbehera@sanskrit.du.ac.in
Dr. Pankaj Kumar Mishra
HoD, Dept. of Sanskrit, St. Stephen's College, Delhi – 110007, ✉ pankaj.k.mishr@gmail.com
Dr. Uma Shankar
Asso. Professor, Dept. of Sanskrit, University of Delhi, Delhi – 110007,
✉ umashankarkaswan@gmail.com
Dr. Shruti Kant Pandey
Asso. Professor, Sanskrit Dept., Faculty of Arts, University of Delhi, Delhi - 110007
✉ skpandey@sanskrit.du.ac.in
Aayush
Assistant Professor, Government Degree College, Bulandshahr, U.P.
✉ chhikara.aayush@gmail.com
Dr. T. Mahendar
Convenor of the committee and Assistant Professor, School of Sanskrit and Indic Studies, JNU, New Delhi. ✉ tpmahi@gmail.com

Co-ordination Committee

Dr. G. Surya Prasad
Chief Co-ordinator of the committee and Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058 ✉ dr.gsurya.prasad@csu.co.in
Dr. Yashvant Kumar Trivedi
Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.yashvant.trivedi@csu.co.in
Dr. Awasthi Sailesh Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.awasthisailesh@csu.co.in
Dr. Kishor Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.kishor_kumar@csu.co.in
Dr. Deepika Dixit
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.deepikadixit@csu.co.in

Contents

ALIGNING LOCF WITH NEP 2020 ..... **4**
INNOVATING SANSKRIT EDUCATION THROUGH LOCF **7**
SANSKRIT IS DISCIPLINE OF THE DISCIPLINES **10**
LEARNING OBJECTIVES FOR SANSKRIT EDUCATION **13**
LEARNING OUTCOMES FOR SANSKRIT EDUCATION **13**
SANSKRIT AND ITS RELEVANCE IN CONTEMPORARY EDUCATION **15**
SANSKRIT IS BASE FOR THE INTEGRATION OF IKS **15**
TRANSFORMING SANSKRIT EDUCATION: BRIDGING ANCIENT KNOWLEDGE AND MODERN INNOVATIONS **16**
INTRODUCTION OF THE PROGRAM **22**
OBJECTIVES OF THE PROGRAM **22**
OUTCOMES OF THE PROGRAM **23**
PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MAJOR COURSES **24**
PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MINOR COURSES **27**
GRADUATE ATTRIBUTES IN SANSKRIT **28**
QUALIFICATION DESCRIPTORS FOR SANSKRIT GRADUATES **30**
CREDIT DISTRIBUTION **31**
PROPOSED CREDIT STRUCTURE OF UNDERGRADUATE PROGRAMME AS PER NEP-2020 ..... **33**
B. A. SANSKRIT (UNDERGRADUATE PROGRAMME) LEARNING OUTCOME-BASED CURRICULUM-2025 ..... **34**
Pool of Major Courses **34**
Pool of Minor Courses **36**
Proposed Assessment Framework: **37**
Proposed Credit Distribution **38**
FIRST YEAR: MAJOR PAPERS **39**
SEMESTER - 1 ..... **40**
Major 1.1: Basic Sanskrit 40
Major 1.2: Classical Sanskrit Literature I – Poetry 43
Major 1.3: Bharatiya Social Institutions and Polity 45
Major 1.4: Sanskrit Chandaśśāstra 48
Major 1.5: Classical Sanskrit Literature II – Prose 50
SEMESTER - 2 ..... **53**
Major 1.6: Critical Survey of Shastric Literature 53
Major 1.7: Sanskrit Epics 55
Major 1.8: Fundamentals of Ayurveda 57
Major 1.9: Web Application Development for Sanskrit 60

Major 1.10: Fundamentals of Bhāratīya jñāna paramparā 62
SECOND YEAR: MAJOR PAPERS 65
SEMESTER - 3 66
Major 2.1: Classical Sanskrit Literature III - Drama 66
Major 2.2 Sanskrit Bhasha Vijnana 69
Major 2.3: Indian Epigraphy I 72
Major 2.4: Environmental Awareness in Sanskrit Literature 75
Major 2.5: Introduction to Ancient Indian Scripts 79
SEMESTER - 4 82
Major 2.6: Modern Sanskrit Writings 82
Major 2.7: Introduction to Indian Philosophy: Prasthana-Bheda 85
Major 2.8: Indian Epigraphy II 87
Major 2.9: Computer Applications for Sanskrit 89
Major 2.10: Introduction to Itihasa Puran Tradition 91
THIRD YEAR: MAJOR PAPERS 93
SEMESTER – 5 94
Major 3.1: Vedic Literature 94
Major 3.2: Sanskrit Bhasha Vijnana 96
Major 3.3: Introduction to Nyaya-Vaisheshika Philosophy 100
Major 3.4: Introduction to Sanskrit Poetics 103
Major 3.5: Contributions of the Bharateeya Jnana Parampara 105
SEMESTER – 6 107
Major 3.6: Vedic Samhita & Grammar 107
Major 3.7: Sanskrit Grammar and Composition 109
Major 3.8: Literary Criticism of Sanskrit Literature 111
Major 3.9: Indian Scientific Heritage 113
Major 3.10: Indian System of Logic and Debate 115
FOURTH YEAR: MAJOR PAPERS 118
SEMESTER – 7 119
Major 4.1: World Sanskrit Literature 119
Major 4.2: Sanskrit Theatre and Script Writing 122
Major 4.3: Navya Nyaya Language and Methodology 125
Major 4.4: Basic Skills for Research Paper and Dissertation 127
Major 4.5: The Tradition of Vedic Commentaries 130
SEMESTER – 8 132
Major 4.6: Vedanga Jyotisha and Scientific Wisdom 132
Major 4.7: The Indian Philosophy of Language 136

Major 4.8: Ancient Indian Psychology 139
Major 4.9: Modern Trends in Sanskrit Literature 141
Major 4.10: Indian Legal System 144
FIRST YEAR: MINOR PAPER 146
Minor 1.A.1: Introduction to Smṛiti Literature 147
Minor 1.A.2: Basics of Hindu Studies 150
Minor 1.A.3: Philosophy of Yoga 153
SECOND YEAR: MINOR PAPERS 155
Minor 2.A.1: Indian Aesthetics 156
Minor 2.A.2: Sanskrit Narratology 159
Minor 2.A.3: Fundamentals of Indian Philosophy 162
THIRD YEAR: MINOR PAPERS 165
Minor 3.A.1: Vedic Mathematics and Jyotish 166
Minor 3.A.2: Lexicographical Tradition in Sanskrit 169
Minor 3.A.3: Research Methodology for Sanskrit Studies 171
FOURTH YEAR: MINOR PAPERS 174
Minor 4.A.1: Political Thought in Sanskrit Literature 175
Minor 4.A.2: Sustainable Development and Bhāratīya Jñāna Paraṃparā 179
Minor 4.A.3: Phonetics in Sanskrit Tradition 182
Minor 4.A.4. Bharatiya Ancient Arts 184
Minor 4.A.5: Computational Linguistics for Sanskrit 186

B.A. Hons. (Sanskrit) Sanskrit Version

ALIGNING LOCF WITH NEP 2020

The Learning Outcomes-based Curriculum Framework (LOCF), as outlined by the University Grants Commission (UGC), marks a pivotal step in India's educational reform. It closely aligns with the transformative principles of the National Education Policy (NEP) 2020, focusing on measurable, competency-based Learning Outcomes. The LOCF is designed to foster a learner-centered, skill-enhancing educational environment, in sync with the holistic objectives of NEP 2020. Below are the key aspects that detail this alignment:

1. Outcome-Based Education as a Core Element

LOCF is fundamentally structured around Outcome-Based Education (OBE), a pedagogical approach, where teaching methods, learning activities and assessments are aligned with clearly defined learning outcomes. This ensures that students develop relevant skills, competencies and knowledge applicable to real-world challenges.

NEP 2020 shares a similar philosophy, advocating for critical thinking, ethical decision-making and adaptability. By shifting away from rote learning toward application-based education, both LOCF and NEP 2020 aim to make education more relevant and competency-driven, ensuring graduates are equipped with essential 21st-century skills, thus enhancing employability.

2. Holistic and Multidisciplinary Education

Both LOCF and NEP emphasize holistic development and interdisciplinary learning. LOCF's curriculum is structured to not only impart domain-specific expertise but also foster an education that prepares students for the complexities of real-world challenges. The framework integrates various courses such as major, minor, multidisciplinary, skill enhancement and value-added courses, enabling students to explore diverse fields.

NEP envisions the dismantling of rigid disciplinary boundaries, encouraging the pursuit of knowledge across arts, sciences, humanities and vocational courses. This approach fosters intellectual flexibility, experiential learning and skill-based education—principles that resonate with the objectives of LOCF. Additionally, both frameworks encourage the development of competencies such as creativity, critical thinking and problem-solving, essential for students to thrive in their profession.

3. Skill Development and Vocational Integration

Recognizing the importance of employability, both LOCF and NEP 2020 focus heavily on skill development and vocational training. LOCF includes Skill Enhancement Courses (SEC-s), which provide practical training in various domains, equipping students with relevant skills.

Similarly, NEP 2020 promotes the integration of vocational education at all levels through internships, apprenticeships and real-world projects. This alignment ensures that students acquire technical and soft skills necessary for career advancement and self-reliance.

4. Indian Knowledge Systems and Value-Based Education

LOCF incorporates Value Added Courses (VAC-s), aligning with NEP 2020's emphasis on integrating Indian Knowledge Systems (IKS) and ethical values into mainstream education. These courses promote:

Cultural Heritage and Traditional Knowledge: Encouraging an appreciation of India's intellectual and philosophical traditions.

Ethical and Moral Education: Promoting integrity, empathy and social responsibility.

Yoga and Wellness Education: Supporting physical and mental well-being in line with NEP's holistic education approach.

By embedding Indian cultural values and ethical teachings, LOCF ensures that students develop a sense of national pride and moral responsibility, in line with NEP 2020's objectives.

5. Flexibility and Lifelong Learning

Flexibility is a cornerstone of both LOCF and NEP 2020. LOCF offers a flexible credit system, multiple entry and exit points and interdisciplinary learning opportunities, allowing students to tailor their education based on individual interests and career goals.

Similarly, NEP 2020 advocates for lifelong learning through its multiple entry-exit framework, enabling students to re-enter academia at different stages of their careers. This system enhances accessibility and inclusivity, bridging socio-economic gaps and making education an ongoing, adaptive process.

In Sanskrit education, LOCF provides structured flexibility at various stages:

- **Undergraduate Certificate (1 year):** Foundational knowledge in Sanskrit and Sanskrit Shastras.
- **Undergraduate Diploma (2 years):** Advanced knowledge with skill-based learning.
- **Bachelor's Degree (3 years):** Comprehensive knowledge of Sanskrit and it's shastras.
- **Honors/Honors with Research (4 years):** In-depth specialization and research skills.

This flexibility allows students more possibilities to explore further advancements in the field chosen.

6. Experiential Learning and Internships

Experiential learning is a core principle of the LOCF framework, which integrates hands-on learning experiences with theoretical knowledge. Students gain practical insights into real-world applications, fostering adaptability, innovation and competence.

LOCF encourages internships and projects, which promote critical thinking and problem-solving. Internships provide students with direct exposure to professional environments, helping them develop key skills like teamwork, communication and strategic thinking. Projects allow students to apply their knowledge to practical issues.

7. Assessment and Continuous Evaluation

LOCF advocates for a continuous, formative assessment approach, moving away from traditional high-stakes examinations. The assessment framework includes regular tests, assignments, mid-semester evaluations, project-based learning and reflective assessments, all of which promote ongoing learning and feedback.

NEP 2020 supports this approach by promoting competency-based, application-oriented assessments over traditional examinations. This alignment creates a more inclusive and learner-centric education system, focusing on conceptual understanding, critical thinking and practical application.

The salient features of this Sanskrit LOCF are defining specific mode of assessment as per the need and nature of the course, which is mentioned at the end of the course wherever applicable.

INNOVATING SANSKRIT EDUCATION THROUGH LOCF

Sanskrit, as an ancient and profound language, is pivotal in reviving and preserving India's rich intellectual traditions, including Indian Knowledge Systems (IKS), philosophies and cultural practices. As the world progresses in the digital era, there is an increasing need to adapt Sanskrit education to meet modern academic and professional demands. The Learning Outcomes-Based Curriculum Framework (LOCF), aligned with the National Education Policy (NEP) 2020, envisions a flexible, student-centric and outcome-based curriculum for Sanskrit education. The goal is to blend the rich heritage of Sanskrit with contemporary academic disciplines, enabling students to leverage ancient knowledge for future innovations. This framework ensures that students gain not only proficiency in the language but also the skills required to contribute meaningfully to both traditional and modern realms of knowledge.

The **National Education Policy (NEP) 2020** emphasizes the integration of **Sanskrit and Sanskrit Knowledge Systems** in the following key areas:

Promotion of Sanskrit Language:

The NEP 2020 advocates for the promotion of **Sanskrit** as a key language of instruction and study. It encourages schools and universities to offer Sanskrit at various levels, including as a medium of instruction for learning other subjects, particularly in the humanities and social sciences.

Revival of Indian Knowledge Systems (IKS):

The policy acknowledges the significance of **Indian Knowledge Systems (IKS)**, including Sanskrit-based texts, philosophies and practices, in shaping modern education. It aims to integrate IKS into the educational framework to preserve, promote and apply them in modern contexts.

Multidisciplinary Approach to Sanskrit Education:

The NEP highlights the importance of integrating **Sanskrit** with other disciplines, such as **modern sciences, humanities, ethics and technology**. By offering a **multidisciplinary approach**, students are encouraged to explore Sanskrit in conjunction with global advancements, fostering interdisciplinary education.

Research and Innovation in Sanskrit:

The NEP promotes research in **Sanskrit** and its applications, recognizing its role in understanding **Indian culture, history, literature** and **philosophy**. The policy encourages universities and institutions to develop new research initiatives and collaborative projects that combine **Sanskrit knowledge systems** with contemporary global research.

Revitalization of Sanskrit Pedagogy:

The NEP recommends modernizing the **teaching methodologies** for Sanskrit. This includes leveraging technology, digital platforms and other innovations to make learning Sanskrit more engaging, accessible and relevant to today's students.

Promotion of Sanskrit in Higher Education:

The NEP 2020 stresses the importance of **Sanskrit education** at the higher education level, suggesting the development of **new curricula and programs** in **Sanskrit studies** across universities. This would help cultivate scholars, researchers and professionals who can integrate **Sanskrit knowledge** into various modern fields.

Sanskrit and Ethics:

Sanskrit is seen as a key tool for imparting **ethical values**, **sustainable practices** and **social responsibility**. The texts and knowledge embedded in Sanskrit are promoted as sources of moral and ethical teachings relevant to contemporary issues like environmental sustainability, governance and social justice.

Technology and Sanskrit:

The NEP encourages the use of **technology** to make **Sanskrit** and its knowledge systems more accessible to students globally. Digital platforms, online resources and technological tools are recommended to teach and disseminate Sanskrit in innovative ways, ensuring its relevance in the digital age.

The **NEP 2020** ensures that **Sanskrit** and **Indian Knowledge Systems** are dynamically integrated into contemporary education, research and practice, making them relevant for today's students and future generations.

The LOCF framework for Sanskrit education integrates an interdisciplinary approach, fostering intellectual growth, employability, critical thinking and social responsibility. One of its core features is the flexibility in learning pathways, providing multiple entry and exit options to cater to students' varied aspirations and competencies. By incorporating a balance of core Sanskrit texts and contemporary skills, the framework empowers students to develop a holistic understanding that is both rooted in tradition and adaptable to modern-day challenges.

The primary focus of the LOCF in Sanskrit education is to create not only scholars of the language but also future leaders who can utilize the wisdom embedded in Sanskrit to address the complexities of modern global issues. Sanskrit education, through LOCF, is designed to go beyond linguistic proficiency; it fosters the application of classical knowledge to contemporary fields such as sustainable development and modern sciences. Students trained under this framework are prepared to bridge the gap between ancient wisdom and modern scientific discoveries, empowering them to create innovative solutions for present and future global challenges.

The LOCF framework is built on the four pillars of education—learning to know, learning to do, learning to live together and learning to be. This holistic approach aims to enrich students' intellectual and moral development, preparing them to think critically and ethically while navigating a rapidly changing world. Sanskrit education, under LOCF, also places a strong emphasis on the ethical values that are deeply embedded in traditional Sanskrit

texts, promoting ideals such as cooperation, responsibility, sustainability and universal brotherhood. In the context of growing global concerns, the LOCF encourages students to use Sanskrit knowledge to promote transparent and eco-friendly practices in social life.

In light of the increasing integration of technology in every field, Sanskrit education aims to undergo a transformation to remain relevant. The LOCF framework addresses this by integrating modern scientific concepts and technologies with traditional Sanskrit knowledge, ensuring that students can adapt to the evolving the global demands. A choice-based credit system introduced under LOCF provides students with the flexibility to explore a range of interdisciplinary subjects that enhance their skills in fields like artificial intelligence, environmental sustainability, digital humanities and more, while leveraging the richness of Sanskrit texts and knowledge systems. This flexible, dynamic curriculum ensures that Sanskrit education remains globally competitive, forward-thinking and aligned with future innovations.

By standardizing curricula across institutions while allowing flexibility for personal exploration, LOCF ensures that Sanskrit education becomes globally relevant and aspirational. It breaks free from the confines of traditional learning pathways, encouraging students to think critically, engage in creative problem-solving and adapt to the demands of the modern world. This structured yet adaptable approach establishes a new benchmark for Sanskrit education, preparing students to thrive in a competitive world and contribute to global discourse on ethics, sustainability and the promotion of knowledge.

SANSKRIT IS DISCIPLINE OF THE DISCIPLINES

Sanskrit is not just a classical language; It is the **"discipline of the disciplines."** it is the **intellectual and cultural foundation** of India's civilizational wisdom. Revered for its precision, depth and spiritual resonance, Sanskrit has long been a **discipline that houses and nurtures multiple other disciplines** within it. Hence, it is rightly referred to as a **"discipline of the disciplines."**

Sanskrit literature encompasses knowledge systems ranging from **grammar, logic and metaphysics to medicine, mathematics, astronomy and psychology**. The structure of Sanskrit education can be broadly categorized into three significant streams, each contributing

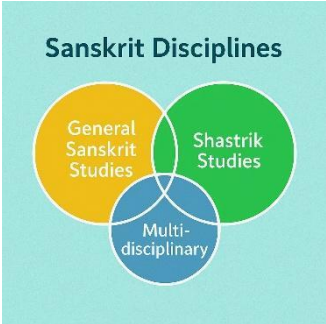

uniquely to the promotion and dissemination of this vast knowledge tradition -

1. General Sanskrit Studies

This area includes **undergraduate (BA) and postgraduate (MA) programs** in Sanskrit that focus on providing a **broad-based foundation** in the language, its literature and historical development. Students are introduced to:

- Sanskrit grammar
- Classical and modern Sanskrit literature
- Poetics and metrics
- Darshan (Philosophy)
- Linguistics and comparative philology
- Ved And Vedang

These programs aim to **create awareness and appreciation** of Sanskrit's richness and its influence on Indian culture, spirituality and intellectual traditions. They serve as a stepping stone for deeper explorations into Sanskrit studies.

2. Shastric Studies

This stream focuses on the **traditional śāstra-based education system**, covering rigorous study and interpretation of ancient texts. It includes BA and MA programs specializing in:

- **Vyakaraṇa**
- **Sāhitya (Classical Literature and Poetics)**
- **Darśana**
- **Jyotiṣa**
- **Veda**
- **Puran - Ithihas**

This stream embodies the **core intellectual traditions of India** and produces scholars who are custodians and carriers of the traditional Indian knowledge systems (IKS).

3. Multidisciplinary Sanskrit Studies

Recognizing the modern relevance and the **interdisciplinary potential of Sanskrit**, the **Multidisciplinary Sanskrit Studies** are being proposed. Programs that combine Sanskrit with contemporary fields come under this category, such as:

- **B.A. Hons. (Sanskrit & Media Journalism)**
- **B.A. Hons. (Sanskrit &Travel Tourism)**
- **B.A. Hons. (Sanskrit, Performing Arts and Fine Arts)**
- **B.A. Hons. (Sanskrit & Museology)**
- **B.A. Hons. (Sanskrit & Archeology)**
- **B.A. Hons. (Sanskrit & Psychology and Wellbeing)**
- **B.A. Hons. (Sanskrit and Translation studies)**
- **B.A. Hons. (Sanskrit and Social Sciences)**
- **B.A. Hons. (Sanskrit and Defense Studies)**
- **B.A. Hons. (Temple Culture and Management)**

These courses **bridge ancient wisdom with modern disciplines**, making Sanskrit not only relevant but also **integral to future innovation**.

Thus, Sanskrit as a discipline **encompasses a wide spectrum of knowledge systems**—traditional and contemporary.

General Sanskrit Discipline				
S.No.	**Programme**	**Courses**	**Credits**	**Remarks**
1	B.A. Hons. (Sanskrit)		160	
Shastric Discipline				
S.No.	**Programme**	**Courses**	**Credits**	**Remarks**
1	B.A. Hons. (Sahityam)		160	
2	B.A. Hons. (Vyakaranam)		160	
3	B.A. Hons. (Darshanam)		160	
4	B.A. Hons. (Vedanta)		160	
5	B.A. Hons. (Advaita Vedanta)		160	
6	B.A. Hons. (Vishishtadvaita Vedanta)		160	
7	B.A. Hons. (Dvaita Vedanta)		160	
8	B.A. Hons. (Akshara-purushottama Darshanam)		160	
9	B.A. Hons. (Bauddha Darshanam)		160	
10	B.A. Hons. (Jain Darshanam)		160	
11	B.A. Hons. (Mimamsa)		160	
12	B.A. Hons. (Nyaya & Vaisheshika)		160	

13	B.A. Hons. (Sankhya Yoga)		160	
14	B.A. Hons. (Ved-Karmakanda-Paurohitya)		160	
15	B.A. Hons. (Siddhanta Jyotisha)		160	
16	B.A. Hons. (Phalita Jyotisha)		160	
17	B.A. Hons. (Vastu Shastra)		160	
18	B.A. Hons. (Temple Culture & Management)		160	
19	B.A. Hons. (Purana Itihasa)		160	
Multi-Disciplinary				
S.No.	**Programme**	**Courses**	**Credits**	**Remarks**
1	B.A. Hons. (Sanskrit and Linguistics)		160	
2	B.A. Hons. (Sanskrit and Media Journalism)		160	
3	B.A. Hons. (Sanskrit and Travel Tourism)		160	
4	B.A. Hons. (Sanskrit, Performing Arts and Fine Arts)		160	
5	B.A. Hons. (Sanskrit and Museology)		160	
6	B.A. Hons. (Sanskrit and Archeology)		160	
7	B.A. Hons. (Sanskrit & Psychology and Wellbeing)		160	
8	B.A. Hons. (Sanskrit and Translation Studies)		160	
9	B.A. Hons. (Sanskrit and Social Sciences)		160	
10	B.A. Hons. (Sanskrit and Defence Studies)		160	

LEARNING OBJECTIVES FOR SANSKRIT EDUCATION

Some of the general objectives for Sanskrit curricula at various levels of higher education include:

- To foster holistic development by integrating interdisciplinary learning and ethical values, preparing students to face modern challenges while staying rooted in the cultural heritage of Sanskrit.
- To enhance students' skills by incorporating modern sciences and technologies, bridging the gap between traditional Sanskrit studies and contemporary fields such as digital humanities, environmental sciences and artificial intelligence.
- To promote lifelong learning by offering flexible academic pathways, skill upgrading and personalized learning experiences that empower students to adapt to personal and professional growth over time.
- To ensure equity and accessibility by offering inclusive, diverse and alternative education models that address socio-economic disparities and cater to learners from varied backgrounds.
- To focus on competency-based learning, fostering critical thinking, problem-solving and real-world application of Sanskrit knowledge.

LEARNING OUTCOMES FOR SANSKRIT EDUCATION

The learning outcomes for Sanskrit education under the LOCF framework encompass a wide range of subject-specific and general skills, ensuring that students are equipped to contribute to further academic pursuits, professional careers and responsible citizenship. Upon completing the program, students will have demonstrated the following competencies:

- **Comprehensive Knowledge of Sanskrit**: Students will acquire in-depth knowledge of Sanskrit grammar, literature and classical texts, providing a strong foundation for advanced studies in Sanskrit, Indian philosophy, linguistic and cultural studies.
- **Interdisciplinary Knowledge and Application**: Students will gain the ability to apply Sanskrit knowledge to modern challenges, including environmental sustainability, digital humanities etc. They will bridge ancient wisdom with contemporary scientific innovations.
- **Problem-Solving and Innovation**: By engaging with traditional Sanskrit texts, students will develop the ability to analyze complex problems and provide innovative solutions that integrate both ancient knowledge and modern scientific practices.
- **Ethical and Social Responsibility**: Students will understand and promote the ethical values embedded in Sanskrit, such as social justice, sustainability and universal brotherhood. They will be prepared to lead with integrity in both their personal and professional lives.
- **Research and Analytical Skills**: Sanskrit education under the LOCF framework will cultivate critical thinking, research capabilities and analytical skills, enabling students to contribute meaningfully to academic research and practical applications in various fields.

The ultimate aim of Sanskrit education through the LOCF framework is to create a new generation of scholars and professionals who can bridge the gap between ancient knowledge and modern innovations. Through the integration of Sanskrit with modern sciences, technology and ethical practices, LOCF ensures that students not only contribute to preserving the heritage of Indian Knowledge Systems (IKS) but also leverage that knowledge to address the pressing challenges of the contemporary world.

SANSKRIT AND ITS RELEVANCE IN CONTEMPORARY EDUCATION

In alignment with the NEP 2020, Sanskrit education is being re-envisioned as a key to promoting and advancing Indian Knowledge Systems (IKS). By modernizing teaching methodologies, integrating Sanskrit with the latest scientific research and making it more aspirational and relevant, LOCF seeks to revive Sanskrit education as a vital component of the academic streams. It aims to make Sanskrit a bridge between India's ancient wisdom and modern-day innovations, ensuring that future generations can continue to benefit from this timeless language.

Sanskrit is now recognized not only as a key to understanding India's cultural and intellectual legacy but also as a pathway to shaping the future of modern sciences and technologies. Through its rejuvenated curriculum, LOCF ensures that Sanskrit remains relevant, aspirational and a source of immense value in addressing the challenges of the 21st century.

SANSKRIT IS BASE FOR THE INTEGRATION OF IKS

Sanskrit serves as the **linguistic and conceptual foundation** of the Indian Knowledge Systems (IKS). The vast body of ancient Indian wisdom—ranging from Ayurveda, Yoga and Vastu to logic, astronomy and philosophy—has been preserved and transmitted primarily in Sanskrit. Its precise structure, technical vocabulary and philosophical depth make it the ideal medium for accessing, interpreting and integrating diverse streams of IKS. Thus, Sanskrit acts as the **unifying thread** that binds and harmonizes the multidisciplinary domains of traditional Indian knowledge.

Nearly all traditional disciplines—such as Vyākaraṇa, Darśana, Jyotiṣa, Arthashāstra and Nāṭyaśāstra—have been composed, codified and transmitted in Sanskrit for millennia. Its **systematic grammar, rich vocabulary and philosophical clarity** make it not just a language but a powerful tool for knowledge creation and expression.

TRANSFORMING SANSKRIT EDUCATION: BRIDGING ANCIENT KNOWLEDGE AND MODERN INNOVATIONS

The Indian education system has long been influenced by colonial frameworks, which have distanced students from the country's rich knowledge, including **Sanskrit** and **Indian Knowledge Systems (IKS)**. The **National Education Policy (NEP) 2020** aims to bridge this gap by fostering a strong connection with India's traditional heritage while ensuring global competitiveness. **Sanskrit education**, as a cornerstone of Indian culture and intellectual legacy, plays a crucial role in this transformation. The **University Grants Commission's (UGC)** new **Learning Outcome-Based Curriculum Framework (LOCF)** for Sanskrit, in alignment with **NEP 2020**, integrates **Sanskrit knowledge systems (SKS)** with modern advancements, creating a well-rounded and future-ready education model.

1. Bharatiya Philosophy - Sanskrit Education

The Bharatiya Philosophy was originally narrated in Sanskrit treatises. Sanskrit literature—from the *Vedas* and *Upanishads* to *Darshanas* such as Nyaya, Samkhya and Vedanta—offers profound insights into existential, metaphysical and ethical questions. Embedding these texts in the curriculum fosters a structured exploration of Bharatiya epistemology and ontology. The ancient **Gurukul system** emphasized physical, emotional, intellectual and spiritual growth. These core values, which were already existing in Sanskrit education, encourage ethical thinking, responsible scholarship and sustainable intellectual practices.

2. Historical Foundations of Sanskrit and Indian Knowledge Systems (IKS)

Sanskrit serves as the bedrock of India's intellectual traditions, with early texts like the *Vedas*, *Upanishads*, *Smritis* and *Sutras* offering foundational insights into science, mathematics, philosophy, governance and the arts. India's tradition of **Sanskrit scholarship** and its contributions to knowledge date back millennia. The study of ancient **Sanskrit texts** reveals a rich history of scientific discoveries, moral philosophy and arts. Early Sanskrit texts, such as **the Vedas, Upanishads and Smritis**, laid the foundation for **social, cultural and economic** practices in ancient India.

The **Sanskrit** curriculum will allow students to engage with **ancient knowledge, values, ethics, scientific knowledge** and **philosophical ideas**. The disciplines such as **Jyotisha (astronomy), Ganitam, Nyaya Darshan, Life sciences (Ayurveda etc) and Sthapatya-vidya (architecture)** will inspire modern **interdisciplinary education**. **Sanskrit-texts** offer rich frameworks for contemporary research and innovation.

3. Fundamental Principles of Sanskrit Education

Sanskrit education naturally embodies **contributions of Indian scholars** through its preservation and transmission of profound Indian intellectual legacies. The courses have embedded with the works of Sanskrit thinkers—such as Gautama (Nyaya), Kanada (Vaisheshika) and Patanjali (Mahabhashya) — into core and elective subjects across philosophy, logic and linguistics. In addition to this, Sanskrit education instils core values

such as **Truth (Satyam), Dharma, Ahimsa, Asteya** etc and many more. These are crucial for responsible scholarship. Thus, the Sanskrit curriculum focuses on:

Critical Thinking and Problem-Solving: The classical **Sanskrit** texts on **NYAYA and VAISHESHIKA, MIMAMSA** etc., explore logical interpretation and reasoning, fostering the ability to address contemporary challenges.

Interdisciplinary Knowledge: Encouraging the study of **Sanskrit** in conjunction with fields like **science, Social Science etc**, offering a holistic understanding of modern and ancient knowledge.

4. Integration with Modern Disciplines

A multidisciplinary approach enhances the relevance of **Sanskrit education** in the modern era. NEP 2020's vision to break disciplinary silos and create curricula that are both rooted and relevant when connected with modern disciplines, can shift from classical preservation to **contemporary application and innovation**.

Key areas for integration include:

Technology: Leveraging **AI** and **machine learning** for Sanskrit text analysis and promotion.

Sustainability: Exploring **Sanskrit** texts/references on **environmental responsibility**, **sustainable living** and **green technologies** to foster sustainability.

Cultural Studies: Delving into how **Sanskrit literature** impacts global cultural exchanges, especially with case studies of **ancient Sanskrit texts** that influenced global philosophies and literatures.

Interdisciplinary Projects: Encouraging students to work on projects that blend **Sanskrit**, modern **technology** such as creating apps for **Sanskrit education** or **AI-driven Sanskrit translations**.

5. Bharatiya Contributions to Global Knowledge

Bharatiya (Indian) Contribution to Global Knowledge through **Sanskrit** is profound, spanning across diverse fields like mathematics, science, linguistics, medicine, philosophy, art and more. Below is a structured overview of key areas where India's ancient wisdom—*Bharatiya Jnana Parampara*—has made lasting global contributions, with original sources and relevant Sanskrit verses wherever applicable.

BHARATIYA CONTRIBUTION TO GLOBAL KNOWLEDGE

Sl.No.	Domain	Contribution	Ancient Text / Source	Explanation
1	**Mathematics**	Concept of Zero and Decimal System	*Brahmasphutasid dhanta* by Brahmagupta (7th Century CE)	Brahmagupta formalized arithmetic operations involving zero and negative numbers, which laid the foundation of modern number systems and computation.
2	**Astronomy**	Accurate calculation of solar and lunar eclipses, planetary motions	*Surya Siddhanta*	Detailed astronomical observations and models, predating many Western systems. The *Surya Siddhanta* discusses time zones, axial tilt and more.

3	**Medicine (Ayurveda)**	Holistic healing systems – physical, mental and spiritual health	*Charaka Samhita*, *Sushruta Samhita*	Ayurveda is the world's oldest codified medical system, discussing preventive care, diagnostics, surgery and therapeutics.
4	**Surgery**	Advanced surgical tools and techniques (e.g., rhinoplasty, cataract surgery)	*Sushruta Samhita*	Sushruta is considered the "Father of Surgery". His detailed surgical descriptions were translated into Arabic and influenced global medicine.
5	**Linguistics**	Science of phonetics and grammar (origin of formal linguistics)	*Ashtadhyayi* by Panini	Panini's grammar is a precursor to modern linguistics, with generative rules and formal language theory inspiring modern computer science.
6	**Mathematical Infinity**	Concept of Ananta (Infinity), foundational to calculus	'अस्मिन् विकारः खहरे न राशावपि प्रविष्टेष्वपि निःसृतेषु। बहुष्वपि स्याल्लयः सृष्टिकालेऽनन्तेऽच्युते भूतगणेषु यद्वत्। - बीजगणितम् 2.20 भास्कराचार्यःद्वितीयः	Indian thinkers conceptualized infinity and continuity far earlier than Western mathematics—vital to calculus and modern theories.
7	**Metallurgy**	Advanced metallurgy (e.g., rust-resistant iron, zinc distillation)	Archaeological sites (e.g., Delhi Iron Pillar, Zawar Mines)	India developed high-quality steel (Wootz steel), iron pillars that don't rust and pioneered zinc distillation centuries before Europe.
8	**Philosophy & Psychology**	Theories of mind, perception and consciousness	*Upanishads*, *Yoga Sutras of Patanjali*	Indian philosophy explored the mind's workings, consciousness, self-awareness and cognition well before modern psychology.
9	**Education**	Structured gurukula system, universities like Takshashila and Nalanda	Arthashastra, Manusmṛti, Buddhist texts	Centres of learning with subjects ranging from logic, medicine, grammar, law, philosophy, astronomy and more attracted global scholars.
10	**Economics and Statecraft**	Governance, taxation, diplomacy, espionage	*Arthashastra* by Chanakya (Kautilya)	Arthashastra is a comprehensive manual of political economy and administration, studied globally today in management and diplomacy.

GLOBAL IMPACT

Arab translations of texts like *Sushruta Samhita*, *Charaka Samhita* and *Brahmasphutasiddhanta* reached Europe via Persia and Spain, forming the basis of Renaissance science.

Indian numerals and algebraic concepts spread to the Islamic world and eventually to Europe.

Modern disciplines like linguistics, surgery, psychology, metallurgy and astronomy have roots in these contributions.

Thus, curriculum highlights the role of **Sanskrit** in global knowledge systems, including its influence on **mathematics**, **astronomy**, **linguistics**, **life sciences** etc. By focusing on **Sanskrit contributions** to fields like **language**, **logic** and **ethics**, students will gain a deeper understanding of the interconnectedness of global knowledge traditions and be better prepared to contribute meaningfully to the modern world.

6. Modern and Globally Accepted Concepts in Sanskrit

Ancient **Sanskrit** wisdom continues to inform modern intellectual practices. **Kautilya's** economic strategies continue to provide insights on managing global economies. Dharmashastra, Smritis pave the way for strong relations among the people resulting in orderly social life. The case studies from Itihasas put forth models of simple living of noble minded. By integrating these **Sanskrit concepts** into the curriculum, students will develop a comprehensive understanding of how **Sanskrit philosophy** influences contemporary management and **decision-making**.

Some modern and globally accepted concepts are structured to support academic integration of NEP 2020 & Indian Knowledge Systems (IKS).

Modern Concept	Sanskrit Term / Concept	Sanskrit Verse (Original)	Modern Relevance
Holistic Health (Wellness)	Swasthya (स्वास्थ्य)	समदोषः समाग्निश्च समधातुमलक्रियः। प्रसन्नात्मेन्द्रियमनः स्वस्थ इत्यभिधीयते॥ Charaka Samhita, Sutrasthana 9.4	Similar to WHO's definition of health as physical, mental and social well-being.
Conscious Awareness	Smriti (स्मृति), Dhyana (ध्यान)	योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः॥ Yoga Sutras of Patanjali 1.2	Basis of meditation practices in psychology and wellness.
Sustainable Living / Ecology	Prakriti Pujanam (प्रकृति पूजनम्)	माता भूमिः पुत्रोऽहं पृथिव्याः। Atharva Veda 12.1.12	Aligns with global ecological sustainability and environmental ethics.
Non-Violence	Ahimsa (अहिंसा)	अहिंसा परमो धर्मः। Mahabharata, Shanti Parva 262.5	Ethical foundation for peace-building and non-violent civil movements.
Yoga & Integrated Lifestyle	Ashtanga Yoga (अष्टाङ्ग योग)	यमनियम-आसनप्राणायामप्रत्याहारधारणा-ध्यानसमाधयोऽष्टावङ्गानि॥ Yoga Sutras of Patanjali 2.29	Practiced globally for fitness, mental clarity and well-being.
Law of Karma (Cause & Effect)	Karma Siddhanta (कर्म सिद्धान्त)	कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन। Bhagavad Gita 2.47	Reflected in behavioral science and modern ethical philosophy.
Ethical Communication	Satya, Priya, Hitam	सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यमप्रियम्। प्रियं च नानृतं ब्रूयात् एष धर्मः सनातनः॥ Manusmṛti 4.138	Principles of constructive and ethical communication.
Nutrition & Balanced Diet	Ahara Vidhi (आहार विधिः)	हितं मितं च आहारं सेवन्ते ये नराः सदा। ते सर्वं तरयन्त्याशु व्याधीन् कालकृतानपि॥ Charaka Samhita, Sutrasthana 25.31	Emphasizes mindful, moderate and wholesome eating practices.

Global Citizenship	Vasudhaiva Kutumbakam (वसुधैव कुटुम्बकम्)	अयं निजः परो वेति गणना लघुचेतसाम्। उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम्॥ Mahopanishad 6.71	Promotes intercultural harmony, inclusiveness and peace.

7. Futuristic Approach to Sanskrit Education

To align with global advancements, the curriculum includes emerging trends that shape the modern intellectual landscape. Key areas include:

Ensuring students gain expertise in global trends like **comparative linguistics**, **Indian Logic, NLP, AI, Computer Applications** etc.

8. Practical Relevance and Career Opportunities

Sanskrit education bridges theoretical knowledge with real-world applications. Approaches to enhance **practical relevance** include:

i. Case Studies: Using case studies from different **Sanskrit** texts to address the contemporary **ethical dilemmas**.

ii. Internships and Projects: Partnering with **cultural institutions** for **Sanskrit research projects**, preserving ancient texts digitally.

iii. Skill Development Modules: Offering training in **Sanskrit digital translation**, **linguistic analytics** and **Sanskrit-based research**.

9. Creating Opportunities through Subjects

The curriculum encourages students to connect theory with practice, develop essential career skills, focusing on:

Experiential Learning: Digital humanities projects.

Skill Development: Teaching **Sanskrit computational linguistics**, **artificial intelligence** and **digital humanities**.

Industry-Relevant Curriculum: Offering number of Multi-disciplinary programs to make Sanskrit aspirational and to showcase Sanskrit Knowledge systems in concerned subjects.

Research & Innovation: Promoting interdisciplinary research that merges **Sanskrit** with other streams of study.

10. Syllabus Development and Pedagogy

The syllabus and teaching methods should reflect a balanced integration of **Sanskrit** and modern disciplines. The curriculum developed with inputs from **Sanskrit scholars**, **educators**. Pedagogies emphasize **Guru-Shishya Parampara**, promoting mentorship and experiential learning. Interactive learning platforms such as **virtual reality (VR)**, **augmented reality (AR)** and **online Sanskrit courses** will enhance the engagement and accessibility of **Sanskrit education**.

By aligning **Sanskrit education** with **NEP 2020** and **UGC's LOCF**, a transformative shift towards a **globally relevant** yet **culturally rooted** system of learning can be achieved.

Through this, students will not only preserve and enhance India's intellectual heritage but will also contribute meaningfully to an increasingly interconnected, technology-driven world.

11. Sanskrit and research.

The **Sanskrit Learning Outcomes-based Curriculum Framework (LOCF)** has been structured to align with the vision of the **National Education Policy (NEP) 2020**, aiming to cultivate **research aptitude from the undergraduate level**. Emphasizing analytical skills and exposure to Indian Knowledge Systems (IKS), the LOCF fosters an environment where students are encouraged to think critically and innovatively.

With the introduction of the **BA Honours with Research** program, Sanskrit graduates now have the provision to **directly enroll in doctoral or research-level studies**, without necessarily pursuing a separate Master's degree. This seamless transition from undergraduate study to research aims to:

Accelerate scholarly engagement with core Sanskrit texts and śāstras.

Encourage early specialization in areas like Vyākaraṇa, Sāhitya, Darśana and multidisciplinary Sanskrit applications.

Strengthen traditional knowledge systems by creating a new generation of research-driven Sanskrit scholars.

This reformative step ensures Sanskrit remains not just a subject of promotion but a **living, evolving discipline** actively contributing to contemporary academic and intellectual discourse.

INTRODUCTION OF THE PROGRAM

The B.A. Hons. (Sanskrit) program is designed to provide students with a strong foundation in the Sanskrit language, literature and knowledge systems. The curriculum reflects the vision of the NEP 2020, focusing on integrating traditional Indian wisdom with modern educational goals. Through a structured learning path, students gain both theoretical and practical understanding of Sanskrit texts, philosophies and applications. The program supports the dissemination of Sanskrit as a living tradition and prepares students for a range of academic, research and professional opportunities.

OBJECTIVES OF THE PROGRAM

- To comprehensively understand the Sanskrit language, its grammar and literary forms.
- To introduce students to key texts from Sanskrit literature, including poetry, prose, drama, epics and *shastras.*
- To develop critical thinking through a fair introduction of a range of philosophical systems, such as *Vedanta*, *Nyaya, Mimamsa,* etc.
- To connect Sanskrit knowledge with contemporary fields such as *Ayurveda,* environmental studies, linguistics and digital humanities.
- To encourage critical and comparative thinking of India's cultural, ethical and intellectual heritage.
- To equip students with research skills and academic tools relevant to Sanskrit studies and interdisciplinary learning.

OUTCOMES OF THE PROGRAM

After the completion of the B.A. Hons. (Sanskrit) program, Students will be able to:

PLO Code	Program Learning Outcomes (PLOs) for UG Program
PLO 1	• **Rootedness:** Contribute to cultural preservation, academic growth and public understanding of Sanskrit traditions. • Understand and explain major philosophical and literary traditions of India.
PLO2	• **Indian Knowledge System (IKS):** Engage with India's knowledge systems from a critical and informed perspective.
PLO3	• **Futuristic:** Conduct foundational academic research and present findings in a structured and scholarly manner. • Apply Sanskrit grammar accurately in composition and interpretation.
PLO4	• **Multidisciplinary:** Use Sanskrit knowledge in contemporary knowledge domains such as manuscriptology, computational linguistics, translation and education.
PLO5	• **Employability:** Read, understand and analyze Sanskrit texts relating to various genres and historical periods and utilize the acquired knowledge in different domains of Sanskrit.

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MAJOR COURSES

Course Name	Rootedness	IKS	Futuristic	Employability	Value, Skill and Multidisciplinary	Disciplinary Knowledge	Difficulty Level
Basic Sanskrit	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Classical Sanskrit Literature I – Poetry	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Bharatiya Social Institutions and Polity	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Sanskrit Chaandah-Shastra	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Classical Sanskrit Literature II – Prose	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Critical Survey of Shastric Literature	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Sanskrit Epics	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Fundamentals of Ayurveda	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Web Application Development for Sanskrit			✓	✓	✓	✓	✓
Fundamentals of Bhāratīya jñāna paramparā	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Classical Sanskrit Literature III - Drama	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Sanskrit Bhasha Vijnana	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Indian Epigraphy I	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Environmental Awareness in Sanskrit Literature	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Introduction to Ancient Indian Scripts	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Modern Sanskrit Writings	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Introduction to Indian Philosophy: Prasthana-Bheda	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Indian Epigraphy II	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Computer Applications for Sanskrit			✓	✓	✓	✓	✓
Introduction to Itihasa Puran Tradition	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vedic Literature	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Sanskrit Bhasha Vijnana	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Introduction to Nyaya-Vaisheshika Philosophy	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Introduction to Sanskrit Poetics	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Contributions of the Bharateeya Jnana Parampara	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vedic Samhita & Grammar	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Sanskrit Grammar and Composition	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Literary Criticism of Sanskrit Literature	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

Indian Scientific Heritage	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Indian System of Logic and Debate	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
World Sanskrit Literature	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Sanskrit Theatre and Script Writing	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Navya Nyaya Language and Methodology	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Basic Skills for Research Paper and Dissertation			✓	✓	✓	✓	✓
The Tradition of Vedic Commentaries	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vedanga Jyotisha and Scientific Wisdom	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
The Indian Philosophy of Language	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Ancient Indian Psychology	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Modern Trends in Sanskrit Literature	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Indian Legal System	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MINOR COURSES

Course Name	Rootedness	IKS	Futuristic	Employability	Value, Skill and Multidisciplinary	Disciplinary Knowledge	Difficulty Level
Introduction to Smṛiti Literature	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Basics of Hindu Studies	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Philosophy of Yoga	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Indian Aesthetics	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Sanskrit Narratology	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Fundamentals of Indian Philosophy	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Vedic Mathematics and Jyotish	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Lexicographical Tradition in Sanskrit	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Research Methodology for Sanskrit Studies	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Political Thought in Sanskrit Literature	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Sustainable Development and Bharatiya Jnanaparampara	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Phonetics in Sanskrit Tradition	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Bharatiya Ancient Arts	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Computational Linguistics for Sanskrit			✓	✓	✓	✓	✓

GRADUATE ATTRIBUTES IN SANSKRIT

The graduate attributes in Sanskrit education are the outline of the expected course learning outcomes mentioned in the beginning of each course. The characteristic attributes that a Sanskrit graduate will be able to demonstrate through learning various courses are listed below:

(a) Disciplinary Knowledge

Capability of executing comprehensive knowledge and understanding of one or more disciplines that form part of Sanskrit.

(b) Communication Skills

i. Ability to communicate the ideas in Simple Standard Sanskrit;
ii. Ability to show the importance of Sanskrit in the field of Sciences, Humanities, Social Sciences and Languages.
iii. Ability to communicate the idea that Sanskrit is not just language but vehicle of ancient wisdom of all the branches of knowledge.

(c) Critical Thinking

i. Ability to engage in reflective and independent thinking by understanding the concepts of ancient logic.
ii. Ability to think critically in order to analyse the rich wisdom prefunded by Rishis.

(d) Problem Solving

i. Capability to find the solutions for various problems appearing in different parts of life and applying them for proper results.
ii. Capabilities to analyse and synthesize data and derive inferences for valid conclusion;
iii. Capability to deduce a social or moral problem and apply the classroom learning into practice to offer a solution for the same;

(e) Research Related Skills

i. Ability to do inter-disciplinary or multi-disciplinary research.
ii. Ability to find out the base for todays' scientific advancements from Shastras.
iii. Ability to find the sustainable way of life as narrated in Shastras.

(f) Information and Communication Technology (ICT) Digital Literacy

Capability to use various technical ICT tools.

(g) Self-Directed Learning

Capability to work independently in diverse projects and ensure detailed study of various facets of Sanskrit.

(h) Moral and Ethical Awareness

i. Ability to ascertain unethical behaviour, falsification and manipulation of information;
ii. Ability to manage self and various social systems.

(i) Lifelong Learning

Capability of self-paced and self-directed learning aimed at personal development.

(j) Linguistic Proficiency

Strong command of Sanskrit, both in comprehension and composition.

(k) Cultural Awareness

Understanding of India's intellectual, spiritual and literary heritage.

(l) Interdisciplinary Approach

Capability to relate Sanskrit knowledge to other disciplines such as science, technology, health and policy.

QUALIFICATION DESCRIPTORS FOR SANSKRIT GRADUATES

As Sanskrit is considered as an area where we tend to study different aspects that impact the world like social, political, legal, economic, moral, etc., the qualification descriptors for a B.A. Hons. (Sanskrit) programme include the following:

- Demonstration of deeper understanding of the Sanskrit and Sanskrit Shastras.
- Application of knowledge to comprehend the rich ancient wisdom in Simple Standard Sanskrit.
- Demonstration of comprehensive knowledge of various Shastras of Sanskrit (IKS) and Contemporary Knowledge Systems.
- Demonstration of multidisciplinary approach towards Sanskrit as it has vast knowledge of disciplines like economics, politics, law, mathematics, physics, chemistry etc.
- Comprehensive knowledge about current topics and the scholarly research pertaining to chosen areas, also techniques and skills required to comprehend contemporary issues.

CREDIT DISTRIBUTION

Academic Credit: It is a unit by which the course work is measured. It determines the number of hours of instructions required per week. One credit is equivalent to one hour of teaching (lecture or tutorial) or two hours of practical work/field work per week.

Minimum Credit Requirements to Award Degree under Each Category

S. No.	Broad Category of Course	Minimum Credit Requirement as per UGC	
		3-Year UG	4-Year UG
1	Major (Core)	60	80
2	Minor Stream	24	32
3	Multidisciplinary	09	09
4	Ability Enhancement Courses (AEC)	08	08
5	Skill Enhancement Courses (SEC)	09	09
6	Value Added Courses common for all UG	06-08	06-08
7	Summer Internship	02-04	02-04
8	Research Project / Dissertation	-------	12
	Total	120	160

1. *Major or Core*: It is a course of study, which should be pursued by a student as a mandatory requirement of his/her program of study.

2. *Minor*: It shall be a pool of credit courses of that particular discipline (single discipline program of study) or those disciplines (multidisciplinary program of study), as the case may be, which a student chooses to study from his/her particular discipline(s).

3. *Multidisciplinary*: It shall be a pool of courses which is meant to provide multidisciplinary or interdisciplinary education to students. GEs shall consist of a pool of courses offered by various disciplines of study (excluding the GEs offered by the parent discipline), in groups of odd and even semesters, from which a student can choose.

4. *Ability Enhancement Course (AEC)*: AECs are the courses based upon the content that leads to knowledge enhancement through various areas of study. They are Language and Literature and Environmental Science and Sustainable Development which will be mandatory for all disciplines.

5. *Skill Enhancement Course (SEC)*: SEC-s are skill-based courses in all disciplines and are aimed at providing hands-on training, competencies, proficiency and skills to students.

6. *Value Addition Course (VAC)*: VAC-s are common pool of courses offered by different disciplines and aimed towards personality building; embedding ethical, cultural values; promote critical thinking, Indian Knowledge Systems, scientific temperament,

communication skills, creative writing, presentation skills and Physical education (Yoga) which will help in holistic development of students.

NHEQF Level	Qualification Title/ Nomenclature	Credit Requirement
Level 5	UG Certificate in the field of learning/discipline for those who exit after successful completion of Semester II. (Programme duration: 2 semesters of the undergraduate programme)	40
Level 6	UG Diploma in the field of learning/discipline for those who exit after successful completion of Semester IV. (Programme duration: 4 semesters of the undergraduate programme)	80
Level 7	Bachelor's Degree for those who opt for single discipline core courses and exit after successful completion of Semester VI. (Programme duration: 6 semesters)	120
Level 8	Bachelor's Degree (Honors with Research/Academic Projects/Entrepreneurship) for those who opt for single discipline core courses and exit after successful completion of Semester VIII. (Programme duration: 8 semesters)	160

PROPOSED CREDIT STRUCTURE OF UNDERGRADUATE PROGRAMME AS PER NEP-2020

	Three Year UG													Four Year UG				
Course Category	Sem 1 Papers	Sem 1 Credit	Sem 2 Papers	Sem 2 Credit	Sem 3 Papers	Sem 3 Credit	Sem 4 Papers	Sem 4 Credit	Sem 5 Papers	Sem 5 Credit	Sem 6 Papers	Sem 6 Credit	Total Credit	Sem 7 Papers	Sem 7 Credit	Sem 8 Papers	Sem 8 Credit	Total Credit
Major	3	12	3	12	3	12	3	12	2	8	1	4	60	3	12	2	8	80
Minor	0	0	0	0	1	4	1	4	2	8	2	8	24	1	4	1	4	32
Multi-disciplinary	0	0	0	0	0	0	1	3	1	3	1	3	9	0	0	0	0	9
SEC-	1	2	1	2	1	2	0	0	0	0	1	3	9	0	0	0	0	9
VAC-	1	2	1	2	1	2	1	1	1	1	0	0	8	0	0	0	0	8
AEC	1	4	1	4	0	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	8
Internship												2	2					2
Research Project													0		4		8	12
Total	6	20	6	20	6	20	6	20	6	20	5	20	120	4	20	3	20	160

B. A. SANSKRIT (UNDERGRADUATE PROGRAMME)

LEARNING OUTCOME-BASED CURRICULUM-2025

Pool of Major Courses

S. No.		Course Name	Course Credit	Course Level
1	FIRST YEAR MAJOR	Major 1.1: Basic Sanskrit	4	100-199
2		Major 1.2: Classical Sanskrit Literature I – Poetry	4	100-199
3		Major 1.3: Bharatiya Social Institutions and Polity	4	100-199
4		Major 1.4: Sanskrit Chaandah-Shastra	4	100-199
5		Major 1.5: Classical Sanskrit Literature II – Prose	4	100-199
6		Major 1.6: Critical Survey of Shastric Literature	4	100-199
7		Major 1.7: Sanskrit Epics	4	100-199
8		Major 1.8: Fundamentals of Ayurveda	4	100-199
9		Major 1.9: Web Application Development for Sanskrit	4	100-199
10		Major 1.10: Fundamentals of Bhāratīya jñāna paramparā	4	100-199
11	SECOND YEAR MAJOR	Major 2.1: Classical Sanskrit Literature III - Drama	4	200-299
12		Major 2.2 Sanskrit Bhasha Vijnana	4	200-299
13		Major 2.3: Indian Epigraphy I	4	200-299
14		Major 2.4: Environmental Awareness in Sanskrit Literature	4	200-299
15		Major 2.5: Introduction to Ancient Indian Scripts	4	200-299
16		Major 2.6: Modern Sanskrit Writings	4	200-299
17		Major 2.7: Introduction to Indian Philosophy: Prasthana-Bheda	4	200-299
18		Major 2.8: Indian Epigraphy II	4	200-299
19		Major 2.9: Computer Applications for Sanskrit	4	200-299
20		Major 2.10: Introduction to Itihasa Puran Tradition	4	200-299
11	THIRD YEAR MAJOR	Major 3.1: Vedic Literature	4	300-399
12		Major 3.2: Sanskrit Bhasha Vijnana	4	300-399
13		Major 3.3: Introduction to Nyaya-Vaisheshika Philosophy	4	300-399
14		Major 3.4: Introduction to Sanskrit Poetics	4	300-399
15		Major 3.5: Contributions of the Bharateeya Jnana Parampara	4	300-399
16		Major 3.6: Vedic Samhita & Grammar	4	300-399
17		Major 3.7: Sanskrit Grammar and Composition	4	300-399
18		Major 3.8: Literary Criticism of Sanskrit Literature	4	300-399
19		Major 3.9: Indian Scientific Heritage	4	300-399
20		Major 3.10: Indian System of Logic and Debate	4	300-399

21	FOURTH YEAR MAJOR	Major 4.1: World Sanskrit Literature	4	400-499
22		Major 4.2: Sanskrit Theatre and Script Writing	4	400-499
23		Major 4.3: Navya Nyaya Language and Methodology	4	400-499
24		Major 4.4: Basic Skills for Research Paper and Dissertation	4	400-499
25		Major 4.5: The Tradition of Vedic Commentaries	4	400-499
26		Major 4.6: Vedanga Jyotisha and Scientific Wisdom	4	400-499
27		Major 4.7: The Indian Philosophy of Language	4	400-499
28		Major 4.8: Ancient Indian Psychology	4	400-499
29		Major 4.9: Modern Trends in Sanskrit Literature	4	400-499
30		Major 4.10: Indian Legal System	4	400-499

Pool of Minor Courses

S. No.		Course Name	Course Credit	Course Level
1	FIRST YEAR MINOR	Minor 1.A.1. Introduction to Smṛiti Literature	4	100-199
2		Minor 1.A.2. Basics of Hindu Studies	4	100-199
3		Minor 1.A.3. Philosophy of Yoga	4	100-199
4	SECOND YEAR MINOR	Minor 2.A.1. Indian Aesthetics	4	200-299
5		Minor 2.A.2. Sanskrit Narratology	4	200-299
6		Minor 2.A.3. Fundamentals of Indian Philosophy	4	200-299
7	THIRD YEAR MINOR	Minor 3.A.1. Vedic Mathematics and Jyotish	4	300-399
8		Minor 3.A.2. Lexicographical Tradition in Sanskrit	4	300-399
9		Minor 3.A.3. Research Methodology for Sanskrit Studies	4	300-399
10	FOURTH YEAR MINOR	Minor 4.A.1. Political Thought in Sanskrit Literature	4	400-499
11		Minor 4.A.2. Sustainable Development and Bharatiya Jnanaparampara	4	400-499
12		Minor 4.A.3. Phonetics in Sanskrit Tradition	4	400-499
13		Minor 4.A.4. Bharatiya Ancient Arts	4	400-499
14		Minor 4.A.5 Computational Linguistics for Sanskrit	4	400-499

Proposed Assessment Framework:

- The proposed Assessment Framework for B.A.Hons. (Sanskrit) and Sanskrit Shastras is as follows:

Assessment

(a) Evaluation by Semester-end examination -

1. Answers to Multiple choice questions.
2. Writing answers in one sentence.
3. Short answer questions.
4. Long answer questions.

(b) Continuous Evaluation -

The assessment should be based on any four of the following:

1. Participation in workshops.
2. Writing assignments.
3. Producing videos based on the topic of the text.
4. Participation in the Sastra Sanjeevani programme.
5. Presentation of the topic in the Vagvardhini Parishad.

****Note:** The university may modify/add the required changes as per it's needs. It may include Project work/Practical work (Subjectwise/Classwise) etc. as the case may be. This Framework is purely proposed in nature.

Proposed Credit Distribution

- **The proposed credit distribution for B.A.Hons. (Sanskrit) and Sanskrit Shastras is as follows:**

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
		04	0	0	04

****Note:** All the courses are already given with a Proposed Credit Distribution, which is purely proposed in nature. The university may assign credits to tutorials/practical as the case may be and according to their assessment strategies.

FIRST YEAR: MAJOR PAPERS

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

SEMESTER - 1

Major 1.1: Basic Sanskrit

Course objectives:

1. To generate interest in Sanskrit language among the students.
2. To impart knowledge of the structure of Sanskrit language.
3. To impart general skills of communication and writing in Sanskrit.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Construct sentences using verbal roots (Śabdadhātu).
2. Construct sentences using participles (Kṛdanta) and various tenses/moods (Lakāra).
3. Use voice transformations (Vācyaparivartana) in practice.
4. Describe compounds (Samāsa) with their types.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 1.1	Basic Sanskrit	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Vibhakti, Laṭ & Lṛṭ lakāra. **Credit 1**

- Declensions (विभक्तिरूपाणि) of the following:
    - Chātra
    - Kavi
    - Śiśu
    - Pitṛ
    - Kartṛ
    - Ātmán
    - Bhavat
    - Latā
    - Mati
    - Nadī
    - Vāk
    - Manas.

- Making the sentences using laṭ lakāra prathamapuruṣa of Bhvādi, Tudādi, Divādi & Curādi Dhātus with the Prathamā & Dvitīyā vibhakti of Akārānta puṃliṅga & Napuṃsaka liṅga.
- Making the sentence using Ekavacana of all vibhaktis of Akārānta Puṃliṅga & Napuṃsakaliṅga's words by the above mentioned Dhātus.
- Introduction of Representative Dhātus of the following ganas along with Vikaraṇa suffix: अस् (अदादिगण), दा (जुहोत्यादिगण), श्रु (भ्वादिगण), ज्ञा, ग्रह्, (क्र्यादिगण), कृ (तनादिगण) use of prathamapuruṣa & sentence making.
- Making the sentences using Sarvanāma puṃliṅga śabdas – तत्, एतत्, किम्, यत्. (तत्, एतत्, किम्, यत् इत्यादीनां सर्वनामपुंलिङ्गशब्दानां प्रयोगेन वाक्यनिर्माणम्।)
- Use of Asmad śabda with uttamapuruṣa of some dhātūs.
- Use of Yuṣmad śabda with madhyamapuruṣa of some dhātūs.
- Use of Asmad & Yuṣmad śabdas in all vibhaktis.
- Making the sentence with the singular of all Vibhaktis of Halanta puṃ, strī, & napuṃsaka liṅga śabdas by using Lṛṭ lakāra.
- Making the sentences with Ākārānta, Ukārānta & Īkārānta Strīliṅga words by using Lṛṭ lakāra.

Unit II Kṛdanta and Anya Lakāra. Credit 1

- Making the sentences with śatṛ suffix with all above words in puṃliṅga & strīliṅga.
- Making the sentences with śatṛ suffix in Rkārānta puṃliṅga & strīliṅga words.
- Kta & ktavatu suffix – Making the sentence in Karmavācya & Bhāvavācya.
- Use of all Representative dhatu in all ganas.
- Making the sentences with all the Dhatus mentioned above by using Laṅ lakāra (लङ् लकारः).
- Making the sentences with all the Dhatus mentioned above by using Loṭ lakāra (लोट् लकारः).
- Making the sentences with all the Dhatus mentioned above by using Vidhiliṅ lakāra (विधिलिङ् लकारः).

Unit III Sandhi evaṃ Tiṅnta Karmavācya. Credit 1

- Ac sandhayaḥ –
  - Dīrghasandhiḥ
  - Guṇasandhiḥ
  - Vṛddhisandhiḥ
  - Yaṇsandhiḥ
  - Ayādisandhiḥ
  - Pūrvarūpasandhiśca
- Visarga sandhiḥ.
- Vyañjanasandhiḥ.
- Ātmanepadidhātavaḥ – Pañca Lakārāḥ.
- Yak pratyayaḥ – The usage of various verb forms (lakāras) in the Karmavācya and Bhāvavācya.
- Tavyat, anīyar, kta-pratyayāḥ (Karmaṇi Prayogaḥ).

Unit IV Samāsa. **Credit 1**

- Tatpuruṣasamāsaḥ.
- Dvandvasamāsaḥ.
- Karmadhārayasamāsaḥ –
    - Viśeṣaṇakarmadhārayaḥ
    - Viśeṣyakarmadhārayaḥ
    - Upamāmūlakakarmadhārayaḥ
    - Rūpakamūlakakarmadhārayaḥ.
- Upapada-tatpuruṣa-samāsaḥ.
- Bahuvrīhisamāsaḥ.
- Avyayībhāvasamāsaḥ.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. द्विवेदी, कपिलदेव:, (संस्करण1961), प्रौढरचनानुवादकौमुदी, गोरखपुर: उत्तर प्रदेश, विश्वविद्यालय प्रकाशन।
2. त्रिपाठी, डॉ०ब्रह्मानन्द, (संस्करण 2014) रूपचन्द्रिका, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. द्विवेदी, कपिलदेव:, (संस्करण 2019), प्रारम्भिक रचनानुवादकौमुदी, वाराणसी : उत्तर प्रदेश, विश्वविद्यालय प्रकाशन।

Additional Readings:

1. Whitney, William Dwight, (Edition 1879), Sanskrit Grammar, Leipzig, German.
2. सक्सेना बाबूराम, (1958) संस्कृत व्याकरण प्रवेशिका, रामनारायण लाल, प्रकाशक तथा पुस्तक विक्रेता, प्रयागराज।
3. शास्त्री, चक्रधर नौटियाल हंस, (संस्करण 1999), बृहद्-अनुवाद-चन्द्रिका, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. पाण्डेय, राधामोहन, (2022), संस्कृत सहचर, पटना : स्टूडेंट्स फ्रेंड्स।

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Major 1.2: Classical Sanskrit Literature I – Poetry

Course Objectives:

1. To develop a comprehensive understanding of the literary contributions of great Sanskrit poets, spanning various periods and genres.
2. To cultivate an appreciation for the distinctive styles, philosophical insights, artistic expression and cultural-historical contexts reflected in individual poets' works.
3. To enhance students' proficiency in classical Sanskrit, equipping them with translation and interpretation skills specifically tailored for Sanskrit poetry.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Recite the verses of Bhartṛhari's Nītiśataka with their meanings.
2. Describe Pārvatī's penance (Tapasya) in the Kumārasambhava.
3. Be prepared to explain the meaning of the first 25 verses (Śloka) of the Kirātārjunīya's first canto (Sarga).
4. Be capable of explaining the origin and development of Sanskrit epics (Mahākāvya).
5. Acquire skill in the translation and interpretation of poems (Kāvya).

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
Major 1.2	Classical Sanskrit Literature I – Poetry	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Nitishatakam of Bhartrhari. **Credit 1**

- Verses 1 to 15

Unit II Parvati's Penance (Kumarasambhavam). **Credit 1**

- Verses 1 to 29 (Canto V)

Unit III Kiratarjuniyam. **Credit 1**

- Verses 1 to 25 (Canto I)

Unit IV Sanskrit Epics. **Credit 1**

- Origin and Development of Mahākāvyas (Sanskrit Epics).
- General Introduction to Sanskrit Mahākāvyas (Sanskrit Epics) with special focus on Aśvaghośa.
- Origin and Development of Gītikāvyas (lyric poetry).

- General Introduction to Gītikāvyas (lyric poetry) with special focus on Kālidāsa, Jayadeva, Amaruka, Bhartṛhari and Bilhaṇa.

Essential/Recommended Readings/Texts

1. Kale, M. R. (Ed.).(1966), *Kirātārjunīyam of Bhāravi*. Delhi : MLBD.
2. Kale, M. R. (Ed**.).** (1995), *Kumārasambhavam*. Delhi : MLBD.
3. Kale, M. R. (Ed.). (1958), *Nītiśatakam of Bhartṛhari*. Delhi : MLBD.
4. शास्त्री, जनार्दन, (2014), भारविकृत किरातार्जुनीयम्, दिल्ली: मोतीलाल बनारसीदास।
5. शास्त्री, नेमिचन्द्र, (1988), कुमारसम्भवम्, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
6. त्रिपाठी, बाबूराम (सम्पा.), (1986), भर्तृहरि कृत नीतिशतकम्, आगरा: महालक्ष्मी प्रकाशन।
7. पाण्डेय, ओमप्रकाश (व्या.), (1982), मनोरमा हिन्दी-व्याख्या सहित, भर्तृहरि कृत नीतिशतकम्, वाराणसी : चौखम्बा अमरभारती प्रकाशन।
8. शास्त्री, विष्णुदत्त शर्मा (व्या.), (संवत् 2034), भर्तृहरि कृत नीतिशतकम्, मेरठ: ज्ञानप्रकाशन।
9. शर्मा, समीर, मल्लिनाथकृत घंटापथ टीका, भारवि कृत किरातार्जनीयम्, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

Additional Readings:

1. Mirashi, V. V. Kālidāsa.(1969). Mumbai: Popular Publication.
2. Keith, A. B. (2014). History of Sanskrit Literature. Delhi: MLBD.
3. Krishnamachariar. (2016). History of Classical Sanskrit Literature. Delhi: MLBD.
4. Shastri, Gaurinath. (2013). A Concise History of Sanskrit Literature. Delhi: MLBD.
5. Winternitz, Maurice. (2010) Indian Literature (Vol. I–III) also Hindi Translation. Delhi: MLBD.

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Major 1.3: Bharatiya Social Institutions and Polity

Course objectives:

1. To generate interest in Ancient Sociological and Political Structure of the Society. students.
2. To impart knowledge of the ancient Political Thinkers.
3. To impart general skills to argue on the related topics.
4. To establish the relevance of Ancient Bharatiya Social and Political Institutions.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Assert that Dharma is the foundation of indian society.
2. Describe the structure of society.
3. Explain the concept of a Welfare State in Kauṭilya's Arthaśāstra.
4. Be prepared to describe the state (Rājya) and international relations.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 1.3	Bharatiya Social Institutions and Polity	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Foundations of Bharatiya Society. **Credit 1**

- Dharma-
  - Sources of Dharma (*Manusmṛti,* 2,12; *Yājñavalkyasmṛti*,1.7)
  - Fourteen-*Dharmasthānas* (*Yājñavalkyasmṛti* 1.3)
  - *Dharma* as Social and Moral Duty (*Mitākṣarāṭīkā* on *Yājñavalkyasmṛti* 1.1) (*Manusmṛti* 6.92)
- Dharma as an evolving institution – Directions of and reasons for changes in DharmaŚāstra
- Four aims of life *'Puruṣārtha Catuṣṭaya'* –
  - *Dharma*
  - *Artha*
  - *Kāma*
  - *Mokṣa.*

Unit II Structure of Society. **Credit 1**

- Varṇa-System and Caste System-

- Four-fold division of *Varṇa* System, (*Ṛgveda*, 10.90.12) (*Mahābhārata, Śāntiparva* 72.3.8)
- Division of *Varṇa* according to *Guṇa* and *Karma* (*Bhagvadgīta*, 4.13, 18.41-44).
- Assimilation of foreign tribes in Varṇa-System (*Mahābhārata, Śāntiparva*, 65.13-22)

- **Position of Women in the Society-**
  - Brief survey of position of women in different stages of Bharatiya Society;
  - Position of women in *Mahābhārata* (*Anuśāsanaparva* 46.5-11, *Sabhāparva*, 69.4-13)
  - Praise of women in The *Bṛhatsaṁhitā* of Varāhamihira (*Strīprasaṁsā,* chapter-74.1-10)

Unit III State and Kingship. Credit 1

- Concept of Welfare State in *Arthaśāstra* of Kauṭilya (*Arthaśāstra*, 1.13: '*matsyanyāyābhibhutah*' to '*yo' asmāngopāyatīti*')
- Essential Qualities of King (*Arthaśāstra*,6.1.16-18: '*sampādayatyasampannaḥ*' to '*jayatyeva na hīyate*')
- Conduct of the state (Manusmṛti 7 Verses 1 to 15)

Unit IV State and International Relations. Credit 1

- 'Saptāṅga' Theory of State:
  - 1. Svāmi, 2. Amātya, 3. Janapada 4. Pura, 5. Kośa, 6. Daṇḍa and 7. Mitra (Arthaśāstra 6.1) (Mahābhārata, Śāntiparva 56.5) (Śukranīti, 1.61-62)
- 'Maṇḍala'Theory of Inter-State Relations:
  - 1. *Ari*, 2. *Mitra*, 3. *Ari-mitra*, 4. *Mitra-mitra*, 5. Ari-mitramitra.
- *Śāḍgunya'*Policy of War and Peace:
  - *Sandhi*, 2. *Vigraha*, 3. *Yāna*, 4. *Āsana*, 5. *Saṁśraya* 6. *Dvaidhibhāva*.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Shastri, H. P. (Trans.). Mahābhārata (7 Vols). London, 1952–59.
2. Kangale, R. P. (Ed.), (1965). Arthaśāstra of Kautilya, Delhi : Motilal Banarasidas.
3. Yājñavalkyasmṛti with Mitākṣarā commentary, Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1967.
4. शास्त्री, उदयवीर, (1970), कौटिलीय अर्थशास्त्र, दिल्ली : मेहर चन्द लछमन दास।
5. ऋग्वेदासांहिता (1983), संपादकः – श्रीमन्मोक्षमूलरभट्टः, वाराणसी : कृष्णदास अकादमी।
6. श्रीमद्भगवद्गीता, शांकरभाष्य, (2001), गोरखपुर, गीताप्रेस।
7. Olivelle, P. (Ed. & Trans.), Manu's Code of Law (A Critical Edition and Translation of the Manava-Dharamaśāstra). New Delhi : OUP, 2006.

8. मनुस्मृति, (2015), दिल्ली : चौखंबा प्रकाशन।
9. महाभारत- 1-6 भाग (2020), हिन्दी अनुवाद सहित, गोरखपुर : गीता प्रेस।
10. वराहमिहिर, बृहत्संहिता (हिन्दी अनुवाद: बलदेव प्रसाद मिश्र), मुंबई: खेमराज श्रीकृष्णदास प्रकाशन।

Additional Readings:

1. Ghosal, U. N., (1959). A History of Bharatiya Political Ideas. Bombay.
2. Law, N. S. (1960). Aspect of Ancient Bharatiya Polity. Calcutta.
3. Saletore, B. A. (1963). Ancient Bharatiya Political Thought and Institutions. Bombay.
4. Altekar, A. S. (1965). The Position of Women in Hindu Civilization. Delhi.
5. काणे. पी. वी, (1966–73), धर्मशास्त्र का इतिहास (1–4 भाग), लखनऊ: उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान।
6. Jayaswal, K. P. (1967). Hindu Polity. Bangalore.
7. Prasad, Beni. (1968). Theory of Government in Ancient India, Allahabad.
8. विद्यालङ्कार, सत्यकेतु, (1968), प्राचीन भारतीय शासन व्यवस्था और राजशास्त्र, मैसूर: सरस्वती सदन।
9. Pandey, G. C. (1984). Jaina Political Thought. Jaipur: Prakrit Bharti.
10. Bhandarkar, D. R. (1988). Some Aspects of Ancient Bharatiya Hindu Polity. Banaras: Banaras Hindu University.
11. Sharma, R. S. (1996). Aspects of Political Ideas and Institutions in Ancient India. Delhi : MLBD.
12. Prabhu, P. H. (1998). Hindu Social Organisation. Mumbai: Popular Prakashan.
13. Mehta, V. R. (1999). Foundations of Bharatiya Political Thought. Delhi : Manohar Publisher.
14. Altekar, A. S. (2001). State and Government in Ancient India. Delhi : Motilal Banarsidass.
15. जायसवाल, सुवीरा,(2004), वर्ण तथा जाति व्यवस्था: उद्भव तथा विकास।
16. Mathur, A. D. (2006). Medieval Hindu Law. New Delhi : Oxford University Press.
17. रुस्तगी, उर्मिला, (2019), स्मृतियों में न्याय प्रक्रिया, दिल्ली : जे.पी. पब्लिशिंग हाउस।
18. Jha, M. N. Modern Bharatiya Political Thought. Meerut: Meenakshi Prakashan.
19. Lingat, Robert. Classical Hindu Law.

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Major 1.4: Sanskrit Chandaśśāstra

Course Objectives:

1. To build foundational knowledge of *Chandaśāstra* (the science of Sanskrit prosody) and its role in classical literature.
2. To enable analytical understanding of the classification, structure and elements of Sanskrit metres (*Chandas*).
3. To foster awareness of classical literary knowledge, with an emphasis on the aesthetic and intellectual traditions of Sanskrit.
4. To develop creative expression and literary sensitivity, encouraging original composition and deeper appreciation of Sanskrit poetry and literature.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Describe the introduction to prosody (Chandasśāstra).
2. Analyze the classification and elements of Sanskrit meters (Chandas).
3. Describe and construct verses (Śloka) in both syllabic (Varṇika) and moric (Mātṛka) meters.
4. Analyze definitions and examples of meters (Chandas).

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 1.4	Sanskrit Chandaśśāstra	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Brief Introduction to Chandaśśāstra: **Credit 1**

- Brief Introduction to Chandaśśāstra (Origin and Development).
- Introduction of following Acharyas:
  - Pingal
  - Vishvanath
  - Kedarbhatt
  - Gangadas
  - Hemchandra

Unit II Classification and Elements of Sanskrit Meter **Credit 1**

- Syllables: laghu and guru, yati, Gaṇa.

Unit III Classification and Elements of Sanskrit Meter. **Credit 1**

- Varṇavṛtta.

- Mātrāvṛtta.

Unit IV Analysis of Selected Classical Meter. Credit 1

- Definition, Example and Analysis of the following Meters:
  - Bhujaṅgaprayāta
  - Sragviṇī
  - Toṭaka
  - Anuṣṭup
  - Āryā
  - Mālinī,
  - Śikhariṇī
  - Vasantatilakā
  - Mandākrāntā
  - Sragdharā
  - Śārdūlvikrīḍita

Essential/Recommended Readings/Texts

1. Brown, Charles Philip. (1869). *Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained*. London: Trübner & Co.
2. Deo, Ashwini S., (2007). *The Metrical Organization of Classical Sanskrit Verse*, *Journal of Linguistics*, 43(01), 63–114. https://doi.org/10.1017/s0022226706004452
3. शास्त्री, धरानन्द (संपा.), (2004), केदारभट्ट विरचित वृत्तरत्नाकर, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. डिंडोरिया, वेद प्रकाश, (2022), सुवृत्ततिलक, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Major 1.5: Classical Sanskrit Literature II – Prose

Course objectives:

1. To familiarize students with select classical Sanskrit prose works, highlighting the distinctive literary styles of renowned authors.
2. To provide insight into the socio-cultural conditions of ancient Indian society as reflected in the prescribed texts.
3. To enhance student's comprehension skills in classical Sanskrit through engagement with authentic prose literature.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Interpret Śukanāsopadeśa with translation.
2. Read and understand Viśrutacarita.
3. Interpret Śivarājavijaya (1 to 10) with translation.
4. Describe the origin and development of prose (Gadyakāvya).

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 1.5:	Classical Sanskrit Literature II – Prose	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Śukanāsopadeśa (Ed. Prahlad Kumar). **Credit 1**

- Introduction of Author and his works.
- Text reading (Grammar, translation and explanation) (एवं समतिक्रामत्सु केषुचिद् दिवसेषु .....रेणुमयीव स्वच्छमपि कलुषीकरोति)

Unit II Viśrutacaritam upto 11th Para. **Credit 1**

- Introduction of Author and his works.
- Text reading (Grammar, translation and explanation) (.....इति तमुत्थाप्य क्रीडानिर्भरमतिष्ठत्।)

Unit III Shivarajvijayam (Text para 1 to10). **Credit 1**

- Introduction of Author and his works.
- Text reading (Grammar, translation and explanation) (---------- न पारितं निरोद्धुं नयनवाष्पाणि)

Unit IV General Survey of main Sanskrit Prose Works. **Credit 1**

- Origin and Development of Prose literature and its types-
- Some Major Texts –
    - Vāsavadattā
    - Kādambarī
    - Harṣacaritam
    - Daśakumaracaritam
    - Tilakmanjarī
    - Gadyacintāmaṇi
    - Śivarajavijyam
    - Pancatantra
    - Hitopdeśa
    - Vetālapancaviṁśikā
    - Siṁhāsanadvātriṁśikā
    - Puruṣaparīkṣā
    - Śukasaptati

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. कुमार, प्रहलाद, (1974), शुकनासोपदेश, दिल्ली : मेहरचन्द लक्ष्मणदास।
2. शास्त्री, सुरेन्द्रदेव, (1970), विश्रुतचरितम्, मेरठ : साहित्यभण्डार।
3. कुमार, प्रहलाद, (1974), शुकनासोपदेश, दिल्ली : मेहरचन्द लक्ष्मणदास।
4. मिश्र, देवनारायण, (1994), शिवराजविजयम्, मेरठ : साहित्यभण्डार।
5. पन्त, सुबोधचन्द्र एवं झा, विश्वनाथ, (2015), दशकुमारचरितम्, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
6. झा, रमाकान्त, (2018), शुकनासोपदेश, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
7. शास्त्री, रामपाल, (2022), शुकनासोपदेश, वाराणसी : चौखम्बा औरियन्टलिया।

Additional Readings:

1. Winternitz, Maurice. *Ancient Indian Literature* (Vol. I–III), also Hindi Translation, Delhi : MLBD. (1908–1922)
2. Keith, A. B., (1920) *History of Classical Sanskrit Literature*, Delhi : MLBD; हिन्दी अनुवाद: मंगलदेव शास्त्री, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास
3. Shastri, M. Krishnamachariyar. *History of Classical Sanskrit Literature*. Delhi : MLBD. (first ed. 1937)
4. Shastri, Gaurinath. *A Concise History of Sanskrit Literature*. Delhi : MLBD. (1947)
5. शर्मा, उमाशंकर ऋषि, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्बा भारती अकादमी।
6. उपाध्याय, बलदेव, (2015), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।

7. प्रीतिप्रभा, गोयल, (2016), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, जोधपुर : राजस्थानी ग्रन्थगार।
8. त्रिपाठी, राधावल्लभ, (2021), *संस्कृत साहित्य का अभिनव इतिहास*, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

SEMESTER - 2

Major 1.6: Critical Survey of Shastric Literature

Course objectives:

1. To enable students to know the Ancient Indian Shastric Literature.
2. To impart knowledge of some important texts and authors who possessed knowledge on Medical Science, Aeronautics, Music, Dances, Paintings etc.
3. To prepare students to exhibit their ancient Knowledge System.
4. To introduce the contribution of Charak, Sushrut, Bharat, Nagarjun, Paalkaapya etc.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Describe the importance and contribution of medicine (Cikitsā), Botany (Vanaspati), and Chemistry (Rasāyaṇśāstra).
2. Highlight the importance of Music (Saṅgīta), Dance (Nṛtya), Erotics (Kāmaśāstra), and other similar disciplines.
3. Acquire the ability to explain certain aspects of the ancient scientific tradition.
4. Be able to introduce the sciences of lexicography (Kośa), Aviation (Vimāna), and others.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 1.6	Critical Survey of Shastric Literature	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I **Credit 1**

- Medical Science (चिकित्साशास्त्रम्)
- Botany (वनस्पतिशास्त्रम्)
- Rasayana (रसायनशास्त्रम्)

Unit II **Credit 1**

- Music (संगीतशास्त्रम्)
- Dance (नृत्यशास्त्रम्)
- Kaamshastra (कामशास्त्रम्)

- Painting (चित्रकला)

Unit III **Credit 1**

- Lexicography (कोशशास्त्रम्)
- Vimanshastra (वैमानिकशास्त्रम्)
- Equine Science (अश्वशास्त्रम्)
- Elephant-lore (गजशास्त्रम्)

Unit IV **Credit 1**

- Origin and Development, Importance, Relevance, Contribution to the Societies, Area and Scope of these Shastras.

Essential/Recommended Readings/Texts:

- Introduction of Charaka-Samhita, Sushruta-samhita, Ashtaanga-Hriday,
- Upavanvinod, Natyashastra, Kaamsutra, Nirukt, Amarakosh, Vachaspatyam, Shabdakalpadrum etc.

Additional Readings:

1. Keith, A.B. History of Classical Sanskrit Literature. Delhi: MLBD; हिन्दी अनुवाद: मंगलदेव शास्त्री, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास। (1920)
2. Shastri, M. Krishnamachariyar. History of Classical Sanskrit Literature. Delhi : MLBD. (1937, 1st ed.)
3. Shastri, Gaurinath. A Concise History of Sanskrit Literature. Delhi : MLBD. (1947)
4. सूर्यकान्त, डॉ., संस्कृत वाङ्मय का विवेचनात्मक इतिहास। (वर्ष उपलब्ध नहीं)
5. बाशम ए. एल. (1995), अद्भुत भारत, अनु० पाण्डेय वेंकटेशचन्द्र, आगरा: शिवलाल अग्रवाल एण्ड कम्पनी।
6. शर्मा, डॉ. उमाशंकर, (2014), संस्कृत साहित्य का इतिहास।
7. संस्कृत वाङ्मय में विज्ञान का इतिहास, (2014), दिल्ली : एन. सी. ई. आर. टी.।
8. गोयल, प्रीतिप्रभा, (2016), संस्कृत साहित्य का इतिहास, जोधपुर : राजस्थानी ग्रन्थगार।
9. मिश्र, पंकज कुमार, डॉ., (2019), चार्वाक, दिल्ली : शिबालिक प्रकाशन।
10. त्रिपाठी, राधावल्लभ, (2021), संस्कृत साहित्य का अभिनव इतिहास, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Major 1.7: Sanskrit Epics

Course objectives:

1. To enable students to read simple classical Sanskrit.
2. To enable students to have a sense of the great impact of the epics on Indian life and literature.
3. To impart knowledge of some important segments in the Gita and the Ramayana.
4. To introduce Advaita philosophy through Shankaracharya's commentary on the Gita.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Explain the refutation of Jābāli's views by Rāma.
2. Discuss the Vālmīki Rāmāyaṇa as a source of Sanskrit literature.
3. Explain the Advaita philosophical principle (tattva) in the Bhagavadgītā (Chapter 2, verses 11 to 25).
4. Describe the Mahābhārata as a source of Indian knowledge and values.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 1.7	Sanskrit Epics	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Refutation of Jabali's opinion by Rama. Credit 1

- Verses 1 to 27 of the 109th sarga of the Ayodhyakanda of the Valmiki Ramayana. (जाबालेस्तु वचः श्रुत्वा.....इति श्लोकात् कार्याकार्यविचक्षणः इति श्लोकपर्यन्तम्)

Unit II Ramayana as the source of Sanskrit literature. Credit 1

- Ramayana as the source book for Indian values – Ideal king, Ideal family, Ideal Polity, Ideal society, Ideal character.
- Valmiki Ramayana as the source book for Sanskrit literature – Epics, Dramas, Lyric poetry, Adhyātma Ramayana, Adbhuta Ramayana.
- Works in Indian languages based on the Ramayana.

Unit III Advaita Philosophy. Credit 1

- Bhagavadgeeta with Shankarbhashya of 2nd Chapter, verse 11 to verse 25.

Unit IV Mahabharata as the source book of Sanskrit literature. **Credit 1**

- Mahabharata as the source book for Indian knowledge and values.
- Mahabharata as the source book for Sanskrit literature – Dramas & Mahakavyas.
- Works in Indian languages based on the Mahabharata.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Valmiki Ramayana – Valmiki.iitk.ac.in
2. भगवद्गीता, शाङ्करभाष्य अनुवाद सहित, अनुवादक श्रीहरिकृष्णदास गोयन्दका, गोरखपुर : गीता प्रैस।
3. शास्त्री, शिवनारायण, गीताभाष्यनवाम्बरा।

Additional Readings:

1. Tapasyananda, Swami. (1984). Śrimadbhagavadgītā The Scripture of Mankind. Sri Ramakrishna Math.
2. Warrior, A.K. Bhagawadgita with the commentary of Shankaracharya.
3. Radhakrishnan, S. Bhagawadgita.

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Major 1.8: Fundamentals of Ayurveda

Course Objectives:

1. To introduce the fundamental principles and concepts of preventative and curative medicine in Āyurveda.
2. To promote understanding of health maintenance through traditional Ayurvedic practices.
3. To educate learners on the importance of diet and nutrition in achieving holistic well-being.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Describe the ancient tradition of the Indian medical system.
2. Explain the fundamental principles of Āyurveda.
3. Be prepared to describe the basic structure and principles of the eight branches (Aṣṭāṅga) of Āyurveda.
4. Explain the influence of seasonal regimen (Ṛtucaryā) and social behavior (Sāmājikavyavahāra) on health.
5. Explain the eight methods (Upāya) of diagnosing disease (Roganidāna).

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 1.8	Fundamentals of Ayurveda	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Āyurveda **Credit 1**

- History of Āyurveda in the pre-Charaka period.
- The two schools of Āyurveda - Dhanvantari and Punarvasu.
- **Ācāryas of Āyurveda:** Charaka, Sushruta, Vagbhata, Madhava, Sharngadhara and Bhavamishra
- Basic Principles of Āyurveda-
    - The Pancamahābhūtas: Ākāśa (Space), Vāyu (Air), Tejas or Agni (Fire), Jala (Water) and Prithivī (Earth).
    - The Triguṇas: Sattva, Rajas and Tamas.
    - The Tridoṣas: Vāta, Pitta and Kapha.
    - The Saptadhātus: Rasa (fluid), Rakta (blood), Māṁsa, Meda (fat) Asthi, Majjā and Śukra.
    - The Trayodaśāgnis: Jatharāgni (gastric fire), Saptadhātvagni and Pancabhūtāgni.

- The Trimalas: Purīṣā (faeces), Mūtra (urine) and Sveda (sweat).

Unit II Eight branches of Āyurveda (Aṣṭāṅga Āyurveda): Credit 1

- Kāycikitsā (General Medicine)
- Kaumārabhṛtya (Pediatrics)
- śalyatantra (Surgery)
- Śālākya-Tantra (Ent. and Ophthalmology)
- Bhūta Vidyā (Psychiatry Medicine).
- Viṣa Vijñāna (Toxicology).
- Rasāyana (Rejuvenates).
- Vājīkaraṇa (Aphrodisiac).

Unit III Lifestyle and Preventive Medicine: Credit 1

- Understanding Health and Disease in Āyurveda.
- Ayurvedic SvasthaVṛtta (Preventive Medicine): Seasonal regimen & Social Conduct and its effect on health.
- **Carakasaṁhitā – Sūtra-sthānam (Tasyāśitīyādhyāya)**
- Regimen of Six Seasons (Ṛtucharyā): Hemanta (Early Winter), Śiśira (Winter), Vasanta (Spring), Grīṣma (Summer), Varṣā (Rainy) and Śarada (Autumn).

Unit IV Diagnosis of illness (Roga-Parīkṣaṇa) Credit 1

- Eight ways of diagnosing illness-
  - Nāḍī (Pulse Examination)
  - Mūtra (Urine Examination)
  - Mala (Stool Examination)
  - Jihvā (Tongue Examination)
  - Śabda (Speech Examination)
  - Sparśa (Touch Examination)
  - Dṛk (Vision Examination)
  - Ākriti (Appearance)
- Pancha kosha -
  - The holistic concept of body in Indian Medicine Based on Taittirīyopaniṣad. (Bhriguvalli, Anuvāka 1-6)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Sharma, Priya Vrat. (1999). Essentials of Āyurveda: Sodasangahṛdayam, Motilal Banarsidass Publishers.
2. Athavale, V.B. (2005). Basic Principles of Āyurveda. New Delhi : Chaukhamba Sanskrit Pratishthan.
3. Singh, R.H. (2009). Body, Mind, Spirit – Integrative Medicine in Ayurveda, Yoga and Nature Cure. Varanasi : Chowkhamba Surbharti Pratishthanam.

4. आयुर्वेद का साहित्यिक इतिहास, इलाहाबाद : हिन्दी साहित्य सम्मेलन।

Additional Readings:

1. Sharma, P. V. (Ed. & Tran.). (1981–1994). *Charaka Samhita* (Vols. 1–4). Varanasi : Chaukhamba Sanskrit Series.
2. Dash, Bhagavan, Vaidya, & Junius, M. M. (1987). *A Handbook of Āyurveda*. New Delhi : Concept Publishing Co.
3. Srikantha Murthy, K. R. S. (Trans.). (1991–1992). *Vagbhata, Astanga Hridayam* (Vols. 1–2). Varanasi : Krishnadas Academy.
4. Sharma, R. K., & Dash, B. (Eds. & Trans.). (1992–2000). *Charaka Samhita* (Vols. 1–6). Varanasi : Chaukhamba Sanskrit Series.
5. Bhishagratna, K. K. (Ed. & Tran.). (2002). *Sushruta Samhita* Volumes I and II. Varanasi : Chowkhamba Sanskrit Series.
6. Srikantha Murthy, K. R. S. (Trans.). (2001). *Sharangadhara Samhita: A treatise on Āyurveda*. Varanasi : Chaukhamba Orientalia.
7. Godagama, S. (2004). *The Handbook of Āyurveda*. Berkeley: North Atlantic Books.
8. Valiathan, M. S. (2007). *The Legacy of Suśruta*. Hyderabad : Universities Press.
9. Tripathi, R. D. (2011). *Vāgbhaṭa's Aṣṭāṅg-saṅgraha*. Delhi : Chowkhamba Sanskrit Pratishthanam.
10. Murthy, K. R. S. (2012). *Illustrated Susruta Samhita*. Varanasi : Chaukhamba Orientalia.
11. Susruta (Author), & Bhishagratna, K. L. (Ed. & Tran.). (2012). *An English Translation of the Sushruta Samhita* (Based on Original Sanskrit Text; with Notes, Comparative Views, Index, Glossary). Nabu Press.
12. Valiathan, M. S. (2013). *An Introduction to Āyurveda*. New Delhi : Universities Press (India) Pvt Ltd.
13. Charak Samhita E-text. Retrieved from http://www.charakasamhita.com/
14. Āyurveda Principles. Retrieved from http://www.tkdl.res.in/tkdl/langdefault/ayurveda/Ayu_Principles.asp?GL=#q1

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Major 1.9: Web Application Development for Sanskrit

Course Objectives:

1. To introduce web page development techniques using Sanskrit and other Indian languages.
2. To develop practical skills in creating multilingual web applications with a focus on Sanskrit content.
3. To encourage the use of modern digital tools for the preservation and promotion of Sanskrit.
4. To bridge the gap between classical language learning and contemporary digital platforms.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Gain a basic understanding of web applications with reference to Sanskrit.
2. Develop simple front-end web pages using HTML and CSS.
3. Understand fundamentals of data storage and databases for web applications.
4. Apply basic concepts of JavaScript and Python for dynamic web development.
5. Use Unicode Devanāgarī typing tools (computer, online, voice, mobile) for Sanskrit content creation.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 1.9	Web Application Development for Sanskrit	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Brief Introduction to Web Applications for Sanskrit. **Credit 1**

- Front End.
- Web Server.
- Back End.

Unit II Front End and Back End development in Sanskrit. **Credit 1**

- Basics of Hyper Text Markup Language (HTML)
- Basics of Cascading Style Sheets (CSS)
- Basics of Data storage (files)
- Basics of Data Bases.

Unit III Web Servers. **Credit 1**

- Basics JavaScripts (JS)
- Basics of Python.

Unit IV Typing Tools for Unicode Devanagari (Sanskrit) Credit 1

- Computer program for typing.
- Online typing tools.
- Voice typing tools.
- Mobile Typing.

Essential/Recommended Readings/Texts

1. Chandra, Subhash. (2017). *Masheenee Anuvad (Machine Translation)*. New Delhi: Vidya Nidhi Prakashana.
2. Chandra, Subhash. (2021). *Bhaasa Sanganan (Language Computing)*, New Delhi: Upasana Publications.
3. Various e-resources and online tools suggested by teachers.

Additional Readings:

1. HTML Tutorial - W3Schools: https://www.w3schools.com/html/
2. CSS Tutorial - W3Schools: https://www.w3schools.com/css/default.asp
3. JS Tutorial - W3Schools: https://www.w3schools.com/js/default.asp
4. Python Tutorial- W3Schools: https://www.w3schools.com/python/default.asp
5. SQL Tutorial- W3Schools: https://www.w3schools.com/sql/default.asp

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Major 1.10: Fundamentals of Bhāratīya jñāna paramparā

Course Objectives:

1. To understand the fundamentals, historical development and key domains of the Indian Knowledge System (IKS).
2. To learn traditional methods of knowledge acquisition and recognize the contributions of IKS to global knowledge.
3. To examine the relevance of IKS in the modern world and explore its applications in contemporary contexts.
4. To promote cross-cultural dialogue and encourage the integration of IKS with other global knowledge systems.
5. To inspire interdisciplinary research and foster the blending of traditional wisdom with modern innovation.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Explore the main components of the Indian Knowledge Tradition.
2. Explain the significance of the Indian Knowledge Tradition.
3. Describe the historical development of the Indian Knowledge Tradition in various subjects.
4. Analyze philosophy, mathematics, medicine, etc., within the Indian Knowledge Tradition.
5. Evaluate the relevance of the Indian Knowledge System in addressing contemporary challenges in education, health and sustainability.
6. Describe the Oral Tradition (Śrutiparamparā).

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 1.10	Fundamentals of Bhāratīya jñāna paramparā	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction of Bhāratīya jñāna paramparā. **Credit 1**

- Background and significance.
- Objective of the paper.

Unit II Historical Development of the Indian Knowledge System. **Credit 1**

- Vedic Period: The Foundation of Indian Thought.
- Upanishadic Era: Quest for Ultimate Reality.
- Classical Age: Synthesis of Philosophy, Science and Arts.

Unit III Key Dimensions of the Indian Knowledge System. Credit 1

- Philosophy and Spirituality.
- Mathematics and Astronomy.
- Medicine and Ayurveda.
- Linguistics and Grammar.
- Arts and Literature.

Unit IV Epistemology and Methods of Knowledge Acquisition. Credit 1

- Shruti and Smriti: Oral and Textual Traditions.
- Guru-Shishya Parampara: Teacher-Student Tradition.
- Yoga and Meditation: Self-Realization and Higher States of Consciousness.
- Observation and Empirical Analysis.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Brown, P. (1959). *Indian Architecture: Buddhist and Hindu Periods*. Bombay : D.B. Taraporevala Sons.
2. Taimni, I. K. (1961). *The Science of Yoga*. Adyar: The Theosophical Publishing House.
3. Patanjali. (1950). *The Yoga Sutras of Patanjali*, Swami Sivananda. Rishikesh : The Divine Life Society.
4. Swami Prabhavananda and Isherwood, C. (1997). *The Yajurveda*. Kolkata : Advaita Ashrama.
5. Chanakya. (1992). *The Arthashastra*, Translated by L. N. Rangarajan. New Delhi : Penguin Books.
6. Swami Sivananda. (2005). *The Samaveda*. Rishikesh: The Divine Life Society.
7. Beck, G. L. (2006). *Indian Music: A Brief Introduction*. New Delhi : Oxford University Press.
8. Vyasa. (2007). *The Bhagavad Gita*, Translated by Eknath Easwaran. Petaluma : Nilgiri Press.
9. Joshi, N. P. (2009). *The Atharvaveda*. Gorakhpur : Gita Press.
10. Shankar, N. S. (2015). *The Rigveda*. New Delhi : Harper Collins.
11. Valmiki. (2015). *The Ramayana*, Translated by C. Rajagopalachari. Mumbai : Bharatiya Vidya Bhavan.
12. Vyasa. (2015). *The Mahabharata*, Translated by C. Rajagopalachari. Mumbai : Bharatiya Vidya Bhavan.

Additional Readings:

1. Prabhavananda, Swami and Manchester, Frederick. (1957). *The Upanishads*, Revised edition. New York : New American Library.
2. Hamilton, Sue. (2001). *Indian Philosophy: A Very Short Introduction*. Oxford : Oxford University Press.

3. Danino, Michel. (2010). *The Lost River: On the Trail of the Sarasvati*. New Delhi : Penguin Books.
4. Eck, Diana L. (2012). *India: A Sacred Geography*. New York : Harmony Books.

SECOND YEAR: MAJOR PAPERS

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

SEMESTER - 3

Major 2.1: Classical Sanskrit Literature III - Drama

Course Objectives:

1. Acquaint students with two of the most renowned dramaturgical works of Sanskrit literature.
2. Illustrate the developmental phases of Sanskrit drama through these seminal texts.
3. Provide exposure to the historical, cultural and aesthetic contexts of classical Sanskrit theatre.
4. Familiarize students with foundational principles of dramaturgy as reflected in Sanskrit literary traditions.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to describe the purpose and design (Parikalpanā) of Abhijñānaśākuntala.
2. Critically analyze cultural, political, moral, religious and social issues as depicted in the prescribed texts.
3. Be able to explain the unique characteristics of Viśākhadatta's Mudrārākṣasa.
4. Be able to describe the origin and development of Sanskrit dramas (Rūpaka).
5. Discuss the vocabulary (Padāvalī) used in dramas.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 2.1	Classical Sanskrit Literature III – Drama	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Abhijānaśākuntalam- Act I & IV. **Credit 1**

- Text Reading.
- Grammar and linguistic analysis.
- Translation and explanation of passages.
- Introduction to the author - Kālidāsa.
- Purpose and design of *Abhijñānaśākuntalam.*
- Popular sayings about Kālidāsa.
- Poetic excellence in the text.
- Plot structure and sequence of the drama.
- Timing of action within the play.

- Personification of nature in the text.
- Linguistic style of Kālidāsa.
- Concepts of **Dhvani** (suggestion) in the play.
- Kālidāsa's use of **Upamā** (simile)
- Other interpretative and analytical issues related to the text.

Unit II Text: Mudrārākṣasa by Viśākhadatta. **Credit 1**

Acts prescribed:

- Act I.
- Act II.
- Act III.
- Text Reading.
- Grammar and linguistic analysis.
- Translation and explanation of passages.
- Introduction to the author — Viśākhadatta.
- Purpose and design of *Mudrārākṣasa.*
- Poetic excellence in the text.
- Plot structure and sequence of the drama.
- Timing of action within the play.
- Thematic analysis of the drama.
- Other interpretative and analytical issues related to the text.

Unit III Critical Survey of Sanskrit Drama. **Credit 1**

- Origin of Sanskrit Drama.
- Developmental phases of Sanskrit Drama.
- Prominent dramatists and their works:
  - Bhāsa
  - Śūdraka
  - Śrīharṣa
  - Bhavabhūti
  - Bhaṭṭanārāyaṇa

Unit IV Key Dramaturgical Terms (Nāṭyaśāstra tradition) **Credit 1**

- Nāndī
- Prastāvanā
- Sūtradhāra
- Pāripārśvika
- Vidūśaka
- Kañcukī
- Viṣkambhaka
- Praveśaka
- Chūlikā
- Aṅkāsya
- Aṅkāvatāra
- Prakāśa

- Svagata
- Bharata-vākya

Essential/Recommended readings/Texts:

1. शर्मा, उमाशंकर, डॉ., (2014), संस्कृत साहित्य का इतिहास, वाराणसी : चौखम्भा भारत अकादमी।
2. शास्त्री, वेदप्रकाश, (2015), अभिज्ञानशाकुन्तलम्, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
3. पन्त, सुबोधचन्द्र, अभिज्ञानशाकुन्तलम्, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. शास्त्री, सुरेन्द्रदेव, अभिज्ञानशाकुन्तलम्, इलाहाबाद : रामनारायण बेनीप्रसाद।
5. आचार्य, नारायणराम, अभिज्ञानशाकुन्तलम्, निर्णयसागर प्रेस।
6. मुद्राराक्षसम्, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
7. विद्यालंकार, मुद्राराक्षसम्, मेरठ : साहित्य भण्डार।
8. त्रिपाठी, रमाशंकर, मुद्राराक्षसम्, वाराणसी।
9. उपाध्याय, भगवतशरण, कालिदास, कवि और काव्य, काशी : भारतीय ज्ञानपीठ।
10. द्विवेदी, हजारीप्रसाद, कालिदास की लालित्य योजना, राजकमल प्रकाशन।
11. मिश्र, पंकज कुमार, शाकुन्तलविषयक रम्यत्व की अवधारणा, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन।
12. Devadhar, C. R. (Ed.), *Abhijñanaśākuntalam*, Delhi : MLBD.
13. Kale, M. R. (Ed.), *Abhijnanasakuntalam*, Delhi : MLBD.
14. Gadakar, Gajendra (Ed.); Bose, Ramendramohan, *Abhijñanasakuntalam*, Calcutta : Abhijñanas Agency, 10 College Square.
15. Kale, M. R. (Ed.). *Mudrārāksasam*, Delhi : MLBD.
16. Telang, K. T. (Ed.), *Mudraraksasam*, Delhi : Nag Publishers.

Additional Readings:

1. Keith, A.B. (1970), Sanskrit Drama, London : Oxford University Press.
2. Bhat, G.K. (1975), Sanskrit Drama, Dharwar : Karnataka University Press.
3. Dalal, Minakshi, Conflict in Sanskrit Drama, Somaiya Publication Pvt. Ltd.
4. Dikshit, Ratnamayi, Women in Sanskrit Dramas, Delhi : Meherchand Lachhman Das.
5. Wells, Henry W., Six Sanskrit Plays, Bombay : Asia Publishing House.

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

Major 2.2 Sanskrit Bhasha Vijnana

Course Objectives:

1. Acquaint students with the basic knowledge of Sanskrit linguistics.
2. Familiarize learners with key concepts and theories of modern linguistics.
3. Encourage students to analyze Sanskrit language from a linguistic perspective using modern linguistic frameworks.
4. Bridge classical Sanskrit grammatical traditions with contemporary linguistic approaches.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to analyze the nature and form of language and linguistics (Bhāṣāvijñāna).
2. Examine Sanskrit language structures in light of theories propounded by modern linguistics.
3. Be prepared to explain the mutual relationship between Indo-European languages and Sanskrit.
4. Apply comparative linguistic methods to analyze Sanskrit within the Indo-European language family.
5. Be able to provide a historical account of Sanskrit linguistics (Bhāṣāvijñāna).

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 2.2	Sanskrit Bhasha Vijnana	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Nature of Language and Linguistics. **Credit 1**

- Nature of Language.
- Definition of Language.
- Characteristics of Language.
- Nature of Linguistics.
- Main Branches of Linguistics.
- Utility and Applications of Linguistics.

Unit II Parts of Linguistics in context of Sanskrit. **Credit 1**

- Phonetics and Phonology.
- Morphology.
- Syntax.
- Semantics.

Unit III Comparative study of Indo-European languages and Sanskrit. Credit 1

- Concept of Proto-Indo-European Language.
- Modern Evaluation of Proto-Indo-European Theory.
- Overview of Indo-European Language Family.
- Relationship between Indo-European languages and Sanskrit.

Unit IV Historical Overview of Sanskrit Linguistics. Credit 1

- General Introduction to Sanskrit Linguistics.
- General Introduction to Comparative Linguistics.
- Historical Overview of Sanskrit Linguistics.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Jesperson, Otto. (1954), Language: Its Nature, Development and Origin. London: George Allen & Unwin.
2. व्यास, भोलाशंकर, (1957), संस्कृत का भाषाशास्त्रीय अध्ययन, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
3. तिवारी, भोलानाथ, (1974), तुलनात्मक भाषाविज्ञान, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. Ghosh, B.K. (1977). Linguistic Introduction to Sanskrit. Calcutta: Sanskrit Pustak Bhandar.
5. Burrow, T. (1991). Sanskrit Language (also trans. into Hindi by Bholashankar Vyas). Varanasi: Chaukhamba Vidya Bhawan.
6. तिवारी, भोलानाथ, (1992), भाषाविज्ञान, इलाहाबाद : किताबमहल।
7. Crystal, David. (1997). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press.
8. द्विवेदी, कपिलदेव, (2001), भाषाविज्ञान एवं भाषाशास्त्र, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।
9. Gune, P.D. (2005). Introduction to Comparative Philology. Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratisthan.
10. शर्मा, देवेन्द्रनाथ, (2014), भाषाविज्ञान की भूमिका, दिल्ली : राधाकृष्ण प्रकाशन।
11. शर्मा, देवीदत्त, भाषिकी और संस्कृत भाषा, चंडीगढ़ : हरियाणा साहित्य अकादमी।
12. शर्मा, देवीदत्त, संस्कृत का ऐतिहासिक एवं संरचनात्मक परिचय, चंडीगढ़ : हरियाणा साहित्य अकादमी।
13. सिंह, कर्ण, भाषा विज्ञान, मेरठ : साहित्य भण्डार, सुभाष बाज़ार।

Additional Readings:

1. Taraporewala. (1962). Elements of the Science of Language. Calcutta : Calcutta University Press.

2. Murti, M. (1984). An Introduction to Sanskrit Linguistics. Delhi : D.K. Srimannarayana Publication.
3. Verma, S.K. Modern Linguistics. Delhi : Oxford University Press.
4. Woolner, A.C. Introduction to Prakrit. Varanasi : Bhartiya Vidya Prakashan.

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

Major 2.3: Indian Epigraphy I

Course Objectives:

1. Acquaint students with the basic knowledge of epigraphical resources in Sanskrit.
2. Introduce inscriptions as a direct source reflecting the society, politics, geography and economy of ancient times.
3. Enable learners to understand different styles and scripts of Sanskrit writings through epigraphy.
4. Equip students with the ability to interpret inscriptions for historical reconstruction.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Explain the introduction to and types of various inscriptions (Śilālekha).
2. Describe the relationship between epigraphy (Purālekha) and history.
3. Analyze inscriptions as historical evidence and cultural evidence.
4. Be able to write ancient Indian scripts
5. Be able to provide a general introduction to ancient Indian chronology (Prācīnabhāratīyakālakrama).

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 2.3	Indian Epigraphy I	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Epigraphy. **Credit 1**

- Introduction to Epigraphy (definition and scope)
- Types of Inscriptions (classification and examples)
- Role of Indian inscriptions in reconstructing Ancient Indian History and Culture.

Unit II History of Epigraphical Studies in India. **Credit 1**

- History of Epigraphical studies in India.
- History of decipherment of ancient Indian scripts.
- Contributions of eminent Indologists in the field of epigraphy:
    - J.F. Fleet.
    - Alexander Cunningham.
    - James Prinsep.
    - Georg Bühler.
    - D.C. Sircar.
    - Gaurishankar Ojha.

- Rajbali Pandey.
- R.G. Bhandarkar.

Unit III: Paleography. **Credit 1**

- Antiquity of the art of writing in India.
- Writing materials, inscribers (writers) and libraries in ancient India.
- Introduction to ancient Indian scripts:
  - Reading and writing skills of Aśokan Brāhmī script.
  - Introduction to Gupta Brāhmī.
  - Introduction to Kharoṣṭhī script.
  - Introduction to Śāradā script.
  - Introduction to Kuṭila script.

Unit IV: Chronology. **Credit 1**

- General introduction to ancient Indian chronology.
- System of dating inscriptions (including chronograms)
- Major eras used in inscriptions:
  - Saptarṣi Era
  - Kali Era
  - Vīra Saṃvat (Jain Era)
  - Bauddha Saṃvat (Buddhist Era)
  - Maurya Saṃvat
  - Vikrama Era
  - Śaka Saṃvat
  - Gupta Saṃvat
  - Harṣa Saṃvat
  - Solar Year and Lunar Year (calendrical systems)

Essential/Recommended readings/Texts:

1. ओझा, गौरीशंकरहीराचन्द, (1918), भारतीय प्राचीन लिपिमाला, अजमेर।
2. Sircar, D.C., (1965), Select Inscriptions (Vol. I), Calcutta.
3. ब्यूलर, जॉर्ज, (1966), भारतीय पुरालिपि शास्त्र, (हिन्दीअनुवादः मङ्गलनाथ सिंह), दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. झा, बन्धु, (1968), उत्कीर्णलेखपञ्चकम्, वाराणसी।
5. नारायण, अवध किशोर एवं वर्मा, ठाकुरप्रसाद, (1970), प्राचीनभारतीय लिपिशास्त्र और अभिलेखिकी, वाराणसी।
6. राणा, एस.एस., (1978), भारतीय अभिलेख, दिल्ली : भारतीय विद्याप्रकाशन।

7. पाण्डे, राजबली, (1978), भारतीय पुरालिपि, इलाहाबाद : लोकभारती प्रकाशन।
8. राही, ईश्वरचन्द, (1983), लेखनकला का इतिहास (खण्ड 1—2), लखनऊ: उत्तरप्रदेश हिन्दी संस्थान।
9. सरकार, डी.सी., (1996), भारतीय पुरालिपिविद्या, (हिन्दी अनुवादः कृष्णदत्त वाजपेयी), दिल्ली : विद्यानिधि प्रकाशन।
10. सैनी, रणजीत सिंह, (2000), अभिलेख-मंजूषा, दिल्ली : न्यूभारतीय बुक कार्पोरेशन।
11. मुले, गुणाकर, (2003), अक्षरकथा, दिल्ली : प्रकाशन विभाग, भारत सरकार।
12. काम्बोज, जियालाल, उत्कीर्णलेखस्तबकम्, दिल्ली : ईस्टर्न बुकलिंकर्स।
13. सहाय, शिवस्वरूप, भारतीय पुरालेखों का अध्ययन, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

Additional Readings:

1. Dani, A. H. (1963). *Indian Paleography*. Oxford.
2. Satyamurty, K. (1992). *Text Book of Indian Epigraphy*. Delhi : Lower Price Publication.
3. Pillai, S. K. & Ramchandran, K. S. (2003). *Indian Chronology (Solar, Lunar and Planetary)*. Asian Educational Service.
4. Mishra, V. K. (2020). *Calenders of Indian*. Delhi : Motilal Banarsidass.

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

Major 2.4: Environmental Awareness in Sanskrit Literature

Course Objectives:

1. Acquaint students with the basic concepts of Indian Environmental Science.
2. Highlight salient features of environmental awareness as reflected in Vedic and Classical Sanskrit literature.
3. Explore the relationship between national culture, environmental conditions and human behavior towards natural resources.
4. Emphasize nature-friendly thoughts and philosophies embedded in Sanskrit literature that have benefited humanity over centuries.
5. Examine ancient religious practices and their role in protecting nature and conserving natural resources.
6. Encourage students to appreciate the ecological wisdom and sustainable practices found in traditional Indian texts.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to explain the current inseparable relationship of living beings with nature (i.e., nature is equally connected with all living beings).
2. Identify environmental themes in Vedic literature and describe measures for their protection.
3. Be able to discuss environmental topics in the Purāṇas and classical Sanskrit literature.
4. Be able to interpret environmental themes described in Kālidāsa's literature.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 2.4	Environmental Awareness in Sanskrit Literature	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Science of Environment. **Credit 1**

- Modern Challenges and Crises of Environment.
  - Global warming.
  - Climate change.
  - Ozone layer depletion.
  - Explosive increase in pollution.
  - Decrease in underground water level.
  - River pollution.

    - Large-scale deforestation.
    - Natural calamities — floods, droughts, earthquakes.
- Environmental Consciousness in Sanskrit Literature.
    - Concept of 'Mother Earth' and worship of rivers in Vedic literature.
    - Protection and preservation of nature in Sanskrit texts.
    - Ancient practices of planting trees and water preservation techniques.
    - Buddhist and Jain ecological concepts:
        - Protection of trees.
        - Love for animals and birds.

Unit II Environmental Awareness in Vedic Literature. Credit 1

- Environmental Issues and Ecosystem in Vedic Literature.
    - Divinity of Nature and coordination among natural forces.
    - Equivalent Sanskrit terms for environment in Atharvaveda:
        - Vṛtavṛta (12.1.52)
        - Abhivarah (1.32.4)
        - Avṛtaḥ (10.1.30)
        - Parivṛta (10.8.31)
- Five basic elements (Aitareya Upaniṣad 3.3):
    - Earth
    - Water
    - Light
    - Air
    - Ether
- Three key constituents of environment (Atharvaveda 18.1.17):
    - Jala (Water)
    - Vāyu (Air)
    - Oṣadhi (Plants)
- Natural sources of water (Ṛgveda 7.49.2):
    - Divyah (Rain water)
    - Sravanti (Natural Spring)
    - Khanitrimah (Wells & canals)
    - Svayamjah (Lakes)
    - Samudrārthah (Rivers)
- Environment Preservation in Vedic Literature.
    - Five elementary sources (Atharvaveda 3.21.10):
        - Parvat (Mountain)
        - Soma (Water)
        - Vāyu (Air)
        - Parjanya (Rain)

    - Agni (Fire)
- Environment protection from Sun:
  - Ṛgveda (1.191.1-16)
  - Atharvaveda (2.32.1-6)
  - Yajurveda (4.4, 10.6)
- Congenial atmosphere via union of herbs & sun rays (Atharvaveda 5.28.5)
- Vedic concept of Ozone-layer "Mahat ulba" (Ṛgveda 10.51.1) (Atharvaveda 4.2.8)
- Importance of plants & animals in ecosystem preservation (Yajurveda 13.37)
- Eco-friendly concepts in Upaniṣads:
  - Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad (3.9.28)
  - Taittirīya Upaniṣad (5.101)

Unit III Environmental Awareness in Purāṇas & Classical Sanskrit Literature. Credit 1

- Environmental Awareness & Tree Plantation.
- Planting trees as pious activity:
  - Matsya Purāṇa (59.159; 153.512)
  - Varāha Purāṇa (172.39)
- Trees to be planted by king (Śukranīti 4.58-62)
- Plantation & preservation as king's duty (Arthaśāstra 2.1.20)
- Punishments for destroying plants (Arthaśāstra 3.19)
- Tree plantation for groundwater recharge (Bṛhatsaṁhitā 54.119)
- Environmental Awareness & Water Management.
- Types of water canals (Kulyā):
  - Nādimātṛ mukha kulyā (from river)
  - Parvataparsva vartini kulyā (from mountain)
  - Hṛdasṛta kulyā (from pond)
- Preservation of water resources - Vāpi, Kūpa and Taḍāga:
  - Agnipurāṇa (209-2)
  - Vālmīki Rāmāyaṇa (2.80.10-11)
- Water harvesting system (Arthaśāstra 2.1.20-21)
- Underground water hydrology (Bṛhatsaṁhitā, Dakāgalādhyāya ch.54)

Unit IV Universal Environmental Issues in Kālidāsa's Literature. Credit 1

- Eight elements of environment & Aṣṭamūrti Śiva (Abhijñānaśākuntalam)
- Preservation themes in Kālidāsa's works:
  - Forest, water resources, natural resources.
  - Protection of animals, birds, plants.
- Environmental awareness in Abhijñānaśākuntalam (Drama)
- Ecosystem of Indian monsoon in Meghadūta.
- Seasonal weather conditions of Indian subcontinent in Ṛtusaṁhāra.

- Himalayan ecology in Kumārasaṁbhava.
- Oceanography in Raghuvaṁśa (Canto 13)

Essential/Recommended readings/Texts:

1. ठाकुर, आद्यादत्त, (1967), *वेदों में भारतीय संस्कृति*, लखनऊ : हिन्दी समिति।
2. शास्त्री, उदयवीर, (1968), *कौटिलीय अर्थशास्त्र — हिन्दी अनुवाद*, दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास।
3. मिश्र, ब्रह्मशंकर, (1968), *शुक्रनीति — हिन्दी अनुवाद*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज।
4. सत्यकेतु विद्यालंकार, (1968), *प्राचीन भारतीय शासनव्यवस्था और राजशास्त्र*, मसूरी : सरस्वती सदन।
5. मिश्र, बलदेव प्रसाद, (अवकाश), *बृहत्संहिता — वराहमिहिर विरचित*, मुम्बई : खेमराज श्रीकृष्णदास प्रकाशन।
6. सातवलेकर, श्रीपाद दामोदर, (अवकाश), *यजुर्वेद — हिन्दी अनुवाद सहित*, पारडी।
7. शर्मा, जानकी नाथ (सम्पा०), (अवकाश), *श्रीमद्वाल्मीकिरामायण — हिन्दी अनुवाद सहित*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
8. झा, तारिणीश एवं त्रिपाठी, घनश्याम, (1998), *अग्निपुराण — हिंदी अनुवाद*, इलाहाबाद : हिंदी साहित्य सम्मलेन।
9. द्विवेदी, कपिल देव, (2004), *वेदों में विज्ञान*, यदोई : विख्याति अनुसंधान परिषद्।
10. ओझा, डी.डी., (2005), *विज्ञान और वेद*, जोधपुर : साइंटिफिक पब्लिशर्स।

Additional Readings:

1. Dwivedi, O. P., & Tiwari, B. H. (1987), *Environmental Crisis and Hindu Religion*, New Delhi : Gitanjali Publishing House.
2. Dwivedi, O. P. (1990). *The Essence of the Vedas*. Gyanpur. Varanasi : Visva Bharati Research Institute.
3. Kiostermair, Klaus. (1993). *Ecology and Religion: Christian and Hindu Paradigms*. *Journal of Hindu-Christian Studies*, Butler University Libraries, Vol.6.
4. Das Gupta, S. P. (2003). *Environmental Issues for the 21st Century*, New Delhi : Amittal Publications.
5. Pandya, Smta P. (अवकाश). *Ecological Renditions in the Scriptures of Hinduism – I. Bulletin of the Ramakrishna Mission Institute of Culture*.

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

Major 2.5: Introduction to Ancient Indian Scripts

Course Objectives:

1. To introduce students to the history, evolution and usage of ancient Indian scripts.
2. To explore various scripts used in ancient India, including Brahmi, Kharosthi and Devanagari.
3. To understand the cultural, social and religious significance of these scripts.
4. To study techniques used in the creation of ancient Indian manuscripts.
5. To learn methods of preservation of ancient manuscripts.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Describe the history and development of ancient Indian scripts (Lipi).
2. Understand and analyze the cultural and religious significance of scripts.
3. Be able to write and read the Brāhmī script and the Gupta script.
4. Understand the methods of manuscript preservation and be prepared to apply them.
5. Explain the relationship between "language (Bhāṣā) - script (Lipi)" in ancient India.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 2.5	Introduction to Ancient Indian Scripts	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Ancient Indian Scripts. **Credit 1**

- Definition and significance of scripts.
- Historical overview of Indian scripts.
- Importance of scripts in Indian culture and society.
- Overview of major ancient Indian scripts.

Unit II Brahmi Script. **Credit 1**

- Brahmi Script and its Evolution.
  - Introduction to the Brahmi script.
  - Evolution of Brahmi script over time.
  - Writing system and pronunciation of Brahmi script.
  - Basic reading and writing exercises in Brahmi script.
- Kharosthi Script and its Usage.
  - Introduction to Kharosthi script.
  - Historical context and usage of Kharosthi script.

Unit III Gupta Script and its Characteristics. **Credit 1**

- Introduction to Gupta script.
- Characteristics and evolution of Gupta script.
- Basic reading and writing exercises in Gupta script.
- Comparison of Gupta script with Brahmi and Kharosthi scripts.

Unit IV Techniques for preservation of Scripts. **Credit 1**

- Techniques used in the Creation of Ancient Indian Manuscripts.
  - Introduction to ancient Indian manuscripts.
  - Techniques used in manuscript creation.
  - Manuscript preservation techniques.
- Social, Cultural and Religious Significance of Ancient Indian Scripts.
  - Significance of ancient Indian scripts in social contexts.
  - Significance in cultural contexts.
  - Significance in religious contexts.
  - Analysis of manuscripts and scripts across different historical periods.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Sircar, D. C. (1942). *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization, Vol. I*. Calcutta : University of Calcutta.
2. Pandey, Rajbali. (1951). *Ashok Ke Abhilekh (Hindi)*. Allahabad : Ramnarayan Lal.
3. Bühler, Georg. *On the Origin of the Indian Brahma Alphabet*. Strassburg : K.J. Trübner.
4. Upadhyay, Vasudeva. (1970). *Prācīna Bhāratīya Abhilekha (Hindi)*. Varanasi : Prācīna Bhāratīya Itihāsa, Saṃskṛti, evaṃ Purātattva Vibhāga, Kāśī Hindū Viśvavidyālaya.
5. Rana, S. S. (1978). *Bharatiya Abhilekh*. New Delhi : Sahitya Akademi.
6. Parpola, Asko. (1994). *Deciphering the Indus Script*. New York : Cambridge University Press.
7. Salomon, Richard. (1998). *Indian Epigraphy: A Guide to the Study of Inscriptions in Sanskrit, Prakrit, and the Other Indo-Aryan Languages*. New York : Oxford University Press.
8. Dhavalikar, M. K. (2006). *Indian Palaeography*. New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers.
9. Dani, Ahmad Hasan. (2011). *Indian Palaeography*. New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers.

10. Ojha, Gaurishankar Hirachand. (2024). *Bhartiya Prachin Lipimala (Hindi)*. Jaipur : Rajasthani Granthagar.

Additional Readings:

1. Keith, A. B. (1970). *Sanskrit Drama*. London : Oxford University Press.
2. Bhat, G. K. (1975). *Sanskrit Drama*. Dharwar : Karnataka University Press.
3. Wells, Henry W. *Six Sanskrit Plays*. Bombay : Asia Publishing House.
4. Dalal, Minakshi. *Conflict in Sanskrit Drama*. Somaiya Publication Pvt. Ltd.
5. Dikshit, Ratnamayi. *Women in Sanskrit Dramas*. Delhi : Meherchand Lachhman Das.

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

SEMESTER - 4

Major 2.6: Modern Sanskrit Writings

Course Objectives:

1. To expose students to the rich and dynamic tradition of modern creative writing in Sanskrit.
2. To familiarize students with new and emerging genres of Sanskrit writing.
3. To help students appreciate the literary creativity and evolution of Sanskrit in modern times.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to compare the major literary genres, epic poetry (Mahākāvya) and biographical poetry (Caritakāvya), present in modern Sanskrit literature.
2. Describe the characteristics of prose poetry (Gadyakāvya) and drama (Rūpaka).
3. Explore and analyze modern creative poetic forms such as lyric poetry (Gītikāvya), Haiku, and Kuṇḍalya.
4. Be able to provide an account of the continuity and historical development of modern Sanskrit literature.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 2.6	Modern Sanskrit Writings	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Mahākāvya and Caritakāvya. **Credit 1**

- Svātantryasambhavam (Revaprasada Dwivedi) — Canto 2, Verses 21–45.
- Bhimāyanam (Prabha Shankar Joshi) — Canto X, Verses 20–29.

Unit II Gadya and Rūpaka. **Credit 1**

- Śataparvikā (Abhirāja Rajendra Mishra)
- Śārdūla-Śakatam (Virendra Kumar Bhattacharya) — Cantos 1–3.

Unit III Other Genres. **Credit 1**

- Sankalpa Gītikā — *Hariram Acharya.*
- Bruhi Ko'smin Yuge — *Pushpa Dikshit.*
- Dhīvaragītikā (Naukamiha sāram sāram…) — *Radhavallabh Tripathi.*
- Haiku poems — *Harshdev Madhava.*

- Snānagṛihe.
- Vedanā.
- Mṛtyuḥ 1.
- Mṛtyuḥ 2.
- Kundaliyān (Durjana and Sajjana Maitrī) — *Mathuranath Shastri.*

Unit IV General Survey **Credit 1**

- Brief introduction to Modern Sanskrit Literature
- Contributions and works of the following modern Sanskrit authors:
  - Pandita Kshama Rao.
  - S. B. Varnekar.
  - Parmanand Shastri.
  - Janaki Vallabh Shastri.
  - Ram Karan Sharma.
  - Jagannath Pathak.
  - S. Sunderrajan.
  - Haridas Siddhantavagish.
  - Mula Shankar M. Yajnika.
  - Mahalinga Shastri.
  - Yatindra Vimal Chowdhury.
  - V. Raghavan.
  - Mohan Lal Sharma Pandey.
  - Ramakant Shukla.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. पन्त, गिरीश चन्द्र (सम्पा०), (2008), *आधुनिक संस्कृत-साहित्य-संचयन*, दिल्ली : विद्यानिधि प्रकाशन।
2. मिश्र, अभिराज राजेन्द्र, (2013), *कल्पवल्ली (समकालीन संस्कृत काव्य संकलन)*, दिल्ली : साहित्य अकादमी।
3. द्विवेदी, रेवाप्रसाद, (2021), *स्वातन्त्र्यसम्भवम् (द्वितीय सर्ग स्वातन्त्र्यसंकल्पोदय)*, अनुवाद : सदाशिव द्विवेदी, व्याख्या : शोभामिश्रा, कानपुर : भक्तिप्रकाशन, आर्यनगर।
4. जोशी, प्रभाशंकर, *भीमायनम्*, पुणे : शारदा गौरव ग्रन्थमाला।
5. त्रिपाठी, राधावल्लभ, *नवस्पन्दः*, मध्य प्रदेश : हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
6. त्रिपाठी, राधावल्लभ, *आयतिः*, दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
7. श्रीनिवासरथ, *तदेव गगनं सैव धरा (काव्यसंग्रह)*, दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
8. मिश्र, अभिराज राजेन्द्र, *विंशशताब्दी-संस्कृत-काव्यमृतम् (संकलन), भाग—1*।

Additional Readings:

1. शुक्ल, हीरालाल, (1971), *आधुनिकसंस्कृतसाहित्य*, इलाहाबाद : रचनाप्रकाशन।

2. Satyavrat, Usha. (1987). *Sanskrit Dramas of the Twentieth Century*. Delhi : Mehar Chand Lachmandas.
3. Joshi, K. R. & Ayachuit, S. M. (1991). *Post Independence Sanskrit Literature*. Nagpur.
4. शास्त्री, कलानाथ, (1995), *आधुनिक काल का संस्कृत गद्य साहित्य*, दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
5. उपाध्याय, रामजी, (1996), *आधुनिकसंस्कृतनाटक*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
6. त्रिपाठी, राधावल्लभ, (1999), *संस्कृत साहित्य : बीसवीं शताब्दी*, दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
7. द्विवेदी, मीरा, (2000), *आधुनिक संस्कृत महिला नाटककार*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।
8. Prajapati, Manibhai K. (2005). *Post Independence Sanskrit Literature: A Critical Survey*. Patna.
9. कुलश्रेष्ठ, रुचि, (2008), *बीसवीं शताब्दी का संस्कृतलघुकथासाहित्य*, दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
10. द्विवेदी, रहस विहारी, *आधुनिक महाकाव्य समीक्षणम्*।

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

Major 2.7: Introduction to Indian Philosophy: Prasthana-Bheda

Course Objectives:

1. To understand the historical and philosophical background of Various Prasthan.
2. To analyze the key concepts and doctrines of the major Various Prasthan.
3. To explore comparative approach in *Prasthanabheda*.
4. To critically evaluate the strengths and weaknesses of each school as presented by Madhusudan Saraswati.
5. To develop a comprehensive understanding of the unity and diversity within contemporary philosophical thought.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Describe the historical context and philosophical background of Madhusūdana Sarasvatī and his work, the Prasthānabheda.
2. Critically examine the principal sources (prasthānas) of Indian philosophical thought — Śruti, Smṛti and Nyāya - as delineated in *Prasthānabheda*.
3. Analyze the integration of Vedānta, Dharmaśāstra, Mīmāṃsā, and other traditions for a comprehensive understanding of Indian philosophy.
4. Be able to introduce Madhusūdana Sarasvatī's interpretations of the Upaniṣads and the Bhagavadgītā.
5. Be able to describe the influence of the philosophical insights of the Prasthānabheda on subsequent Indian philosophical traditions.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 2.7	Introduction to Indian Philosophy: Prasthana-Bheda	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Prasthānabheda. **Credit 1**

- Chronology and overview of *Prasthānabheda*.
- Study of the Introduction and Preface of *Prasthānabheda* by *Madhusūdana Sarasvatī*.
- Detailed study of sections on Śruti, Smṛti and Nyāya from *Prasthānabheda*.
- Exploration of the integration of Vedānta, Dharmashāstra and Mīmāṁsā — a holistic philosophical view.

Unit II The Śruti and Smṛti Prasthāna. **Credit 1**

- Major themes and teachings of the Upaniṣads.
- Philosophical themes in the Bhagavad Gītā.
- Madhusūdana Sarasvatī's interpretation of the Upaniṣads and exegesis of the Bhagavad Gītā.

Unit III Sections from Prasthānabheda. Credit 1

- Detailed reading and analysis of the selected initial sections of *Prasthānabheda* (up to *etadapi nyāyapadenoktam*) (up to एतदपि न्यायपदेनोक्तम्)
- Understanding Nyāya Prasthāna as presented by Madhusūdana Sarasvatī.

Unit IV Sections from Prasthānabheda. Credit 1

- Detailed reading and analysis of the subsequent sections of *Prasthānabheda* (from *evaṁ mīmāṁsāpi dvividhā* to *bhavantīti sarvamanavadyaṁ*). (from एवं मीमांसापि द्विविधा to भवन्तीति सर्वमनवद्यम्)
- Study of Mīmāṁsā Prasthāna and its philosophical nuances.
- Concluding reflections on holistic integration of Indian philosophical systems as outlined by Madhusūdana Sarasvatī.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Prasthanabheda by Madhusūdana Sarasvatī (Original Sanskrit text and/or English translation)

Additional Readings:

1. A History of Indian Philosophy by Surendranath Dasgupta
2. Indian Philosophy by S. Radhakrishnan
3. Commentaries on Upanishads, Bhagavad Gita and Brahma Sutras by various scholars
4. The Principal Upanishads by S. Radhakrishnan.
5. Bhagavad Gita: As It Is" by A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada.
6. The Essence of the Upanishads" by Eknath Easwaran.
7. A History of Indian Philosophy" by Surendranath Dasgupta.
8. The Philosophy of the Upanishads" by Paul Deussen.
9. The Teachings of the Bhagavad Gita" by Swami Sivananda.
10. *Vedanta: Voice of Freedom* by Swami Vivekananda.
11. *The Advaita Tradition in Indian Philosophy* by Chandradhar Sharma.

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

Major 2.8: Indian Epigraphy II

Course Objectives:

1. Acquaint students with epigraphical resources in Sanskrit, which are crucial sources reflecting the society, politics, geography and economy of the time.
2. Explore the significance of inscriptions as a medium of historical documentation.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be capable of explaining the introduction to and types of various inscriptions (Śilālekhā).
2. Be able to describe the relationship between epigraphy (purālekha) and history (Aitihāsika).
3. Be able to explain the importance of ancient records (Purālekhā).
4. Be able to describe the methods of dating inscriptions.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 2.8	Indian Epigraphy II	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Selected Inscriptions (Up to 400 AD). **Credit 1**

- First Pillar Edict Delhi Topra.
- Maski Rock Inscription.
- Girnar Inscription of Rudradaman.
- Naland Copper Inscription of Samudragupt.
- Mehrauli Iron-Pillar Inscription.

Unit II Selected Inscriptions (Post 400 AD). **Credit 1**

- Mandsaur Koop-pillar Inscription of Yashodharman.
- Aihole Inscription of Pulkeshin II.
- Vigrahraj Inscription of Kotla.

Unit III Importance of Epigraphy. **Credit 1**

- Inscriptions as Historical Source Material.
- Proper dating of events.
- Understanding ancient culture and beliefs.
- Learning the social and economic life of ancient people.
- Learning new languages.

Unit IV Chronograms and Dating of Inscriptions. **Credit 1**

- Study of chronograms used in inscriptions.
- Methods for dating inscriptions based on historical context.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Dani, Ahmad Hasan. (1963). *Indian Paleography*. Oxford.
2. Sircar, D. C. (1965). *Select Inscriptions (Vol. I)*. Calcutta.
3. झा, बन्धु, (1968), *उत्कीर्णलेखपञ्चकम्*, वाराणसी।
4. राणा, एस.एस., (1978), *भारतीय अभिलेख*, दिल्ली : भारतीय विद्याप्रकाशन।
5. Satyamurty, K. (1992). *Text Book of Indian Epigraphy*. Delhi : Lower Price Publication.
6. सैनी, रणजीत सिंह, (2000), *अभिलेख-मंजूषा*, दिल्ली : न्यूभारतीय बुक कार्पोरेशन।
7. Pillai, Swami Kannu & Ramchandran, K. S. (2003). *Indian Chronology (Solar, Lunar and Planetary)*. Asian Educational Service.
8. काम्बोज, जियालाल, *उत्कीर्णलेखस्तबकम्*, दिल्ली : ईस्टर्न बुकलिंकर्स।
9. सहाय, शिवस्वरूप, *भारतीय पुरालेखों का अध्ययन*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

Major 2.9: Computer Applications for Sanskrit

Course Objectives:

1. Introduce current research and developments in the field of Sanskrit computing.
2. Focus on tools and techniques developed with both government and private funding.
3. Explore new technologies for Sanskrit and their applications.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Design and utilize interactive e-learning and multimedia tools for effective Sanskrit teaching-learning.
2. Apply Unicode standards to create and type Sanskrit content across digital platforms.
3. Develop and process digital Sanskrit texts using modern text-processing and preservation tools.
4. Implement OCR technologies for digitizing, preserving, and analyzing Sanskrit manuscripts and documents.
5. Create web-based applications and resources that enhance accessibility and dissemination of Sanskrit knowledge.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 2.9	Computer Applications for Sanskrit	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Interactive Sanskrit Teaching Learning Tools. **Credit 1**

- Introduction to Interactive Sanskrit Learning Tools.
- Importance of Interactive Tools for Sanskrit.
- E-learning and its significance for Sanskrit.
- Basics of Multimedia.
- Development of Web-based Tools, including HTML and Web pages.
- Overview of Tools and Techniques for Sanskrit education.

Unit II Standard for Indian Languages (Unicode) **Credit 1**

- Introduction to Unicode and its role in Indian languages.
- Unicode Typing in Devanagari Scripts.
- Overview of Typing Tools and Software for Sanskrit.

Unit III Text Processing and Preservation Tools. **Credit 1**

- Text Processing Techniques for Sanskrit.
- Preservation Techniques for Sanskrit texts.
- Survey of Text Processing Tools and Preservation Tools.

Unit IV Optical Character Reader (OCR) Credit 1

- Introduction to Optical Character Reader (OCR) for Sanskrit.
- Applications of OCR for Sanskrit and other Indian languages.
- Overview of OCR Tools and Techniques used for Sanskrit texts.
- Survey of OCR technologies for Sanskrit texts preservation and processing.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Teacher's notes, ppt and handout.
2. Bharti, A., Sangal, R., & Chaitanya, V. (1990). *NL, Complexity Theory and Logic*. In *Foundations of Software Technology and Theoretical Computer Science*. Springer.
3. E-Content suggested by Teacher.
4. Tools developed by Computational Linguistics Group, Department of Sanskrit, University of Delhi, Delhi: available at: http://sanskrit.du.ac.in
5. Basic concept and issues of multimedia: http://www.newagepublishers.com/samplechapter/001697.pdf
6. Content creation and E-learning in Indian languages: a model: http://eprints.rclis.org/7189/1/vijayakumarjk_01.pdf
7. HTML Tutorial - W3Schools: www.w3schools.com/html
8. The Unicode Consortium: http://unicode.org/.

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

Major 2.10: Introduction to Itihasa Puran Tradition

Course Objectives:

1. To enable students to know the origin and evolution of Itihāsa-purāṇa tradition.
2. To impart knowledge of texts and authors of Itihāsa-purāṇa
3. To prepare students to understand the role of Itihāsa-purāṇa in development of Indian narrative tradition.
4. To make students aware of religious, spiritual and cultural significance of Itihāsa-purāṇa tradition.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Discuss the significance of Itihāsa and Purāṇa, and demonstrate their authority in the Vedas, Upaniṣads, Smṛtis, Arthaśāstras, and other texts.
2. Review various editions of the Rāmāyaṇa and highlight the unique characteristics of folk customs and culture found therein.
3. Explain the developmental stages of the Mahābhārata and describe its encyclopedic nature.
4. Examine the topics in the eighteen Purāṇas and describe their contributions to history, Dharma, culture, geography, arts, and crafts.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 2.10	Introduction to Itihasa Puran Tradition	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Meaning and Significance of Itihāsa-Purāṇa. **Credit 1**

- Meaning of Itihāsa and Purāṇa.
- Mentions of Itihāsa and Purāṇa in Atharvaveda (15-6-8,11), Chāndogya Upaniṣad (7.4) and Arthaśāstra (1.5)
  - Exposition of: "इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृहंयेत्।"
- Panca Lakṣaṇa (Five Characteristics) of Purāṇa.
- The place of Itihāsa-Purāṇa in the Indian narrative tradition.

Unit II Rāmāyaṇa. **Credit 1**

- The text and author of Rāmāyaṇa.
- Various versions and critical editions of Rāmāyaṇa.
- Ethos and culture depicted in Rāmāyaṇa.
- Rāmāyaṇa as a source-book (Upajīvya) for later literary production.

Unit III Mahābhārata. **Credit 1**

- The text and author of Mahābhārata.
- Evolution of the text:
    - Jaya.
    - Bhārata.
    - Mahābhārata.
- Brief description of 18 chapters of Mahābhārata.
- Mahābhārata as an encyclopaedic text.
- Mahābhārata as a source-book (Upajīvya) for later literary production.

Unit IV Purāṇa. **Credit 1**

- Brief introduction to 18 Purāṇas.
- Purāṇa as a source-book for:
    - History.
    - Religion.
    - Culture.
    - Geography.
    - Art and craft.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Chaturvedi, Badarinath. (2006). *Mahabharata: An Inquiry in the Human Condition*. Delhi: Orient Longman.
2. बांडिवदेकर, चन्द्रकांत, (2009), *भारतीय साहित्य पर महाभारत का प्रभाव*, आर्य प्रकाशन मंडल।
3. Rajagopalachari, C. (2013). *Ramayana*. Mumbai: Bharatiya Vidya Bhavan.
4. स्वामी सत्यरुपानंद, (2018), *महाभारत-मुक्ता*, नागपुर : रामकृष्ण मठ।
5. जोशी, दिनकर, (2020), *महाभारत एक दर्शन*, प्रभात प्रकाशन।
6. (2021), *श्रीमद्वाल्मीकीय रामायण*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
7. Keith, A. B., *History of Classical Sanskrit Literature*. Delhi: MLBD.
8. शर्मा, उमाशंकर ऋष, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, दिल्ली : ऋषि प्रकाशन।
9. द्विवेदी, कपिलदेव, *संस्कृत साहित्य का समीक्षात्मक इतिहास*।
10. उपाध्याय, बलदेव, *पुराण-विमर्श*।
11. व्यास, नानूराम, *रामायणकालीन संस्कृति*, सस्ता साहित्य मंडल।

THIRD YEAR: MAJOR PAPERS

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

SEMESTER – 5

Major 3.1: Vedic Literature

Course Objectives:

1. To introduce undergraduate students to two major Vedic Saṁhitās — the **Ṛgveda-Saṁhitā** and the **Yajurveda-Saṁhitā**.
2. To enable students to read and comprehend the content of a prominent Upaniṣad, namely the **Kaṭhopaniṣad**.
3. To help students understand the **philosophical, moral and scientific principles** embedded in Vedic literature.
4. To facilitate the exploration of the **foundations of Indian intellectual traditions** rooted in the Vedic period.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Explain the time period and subject matter of the Saṃhitās.
2. Analyze the subject matter of the Brāhmaṇas, Āraṇyakas, and Upaniṣads.
3. Explain the meaning of the Sūktas of the Ṛgveda (Agni Sūkta and Indra Sūkta).
4. Discuss the essence of the second Valli of the Kaṭhopaniṣad.
5. Apply the acquired knowledge for personal growth and the betterment of society.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 3.1	Vedic Literature	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Vedic Literature. **Credit 1**

- Samhita (Period and Contents of Samhitas)

Unit II Introduction to Vedic Literature. **Credit 1**

- Brahmana, Ayanyaka and Upanishad (Analysis of Contents)

Unit III Rgveda. **Credit 1**

- Agni Sukta (1.1), Indra Sukta (1.81)

Unit IV Kathopanishad (Second Valli) **Credit 1**

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. मांगलिक, रोहित (2024), *वैदिक साहित्य का इतिहास*, दिल्ली : एडुगोरिल्ला प्रकाशन।
2. जोशी, कन्हैयालालः, (2019), *ऋग्वेदसंहिता, सायणाचार्यकृत भाष्य एवं हिन्दी अनुवाद*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।
3. *कठोपनिषद्, शाङ्करभाष्य हिन्दी अनुवाद सहित*, (2015), गीता प्रेस, गोरखपुर।
4. शास्त्री, रामकृष्णः, (2015), *शुक्लयजुर्वेदसंहिता (उव्वट-महीधरभाष्यसंवलिता)*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
5. मुसलगांवकर, गजानन शास्त्री (1996), *वैदिक साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत संस्थान।
6. Telang, & Choubey. (1997), *New Vedic Selection*, Varanasi: Bharatiya Vidya Prakashan.
7. त्रिवेदी, रामगोविन्दः, (1990), *ऋग्वेदसंहिता, सायणाचार्यकृत भाष्य एवं हिन्दी व्याख्या सहित*, दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।
8. उपाध्याय, बलदेव, (1985), *वैदिक साहित्य और संस्कृति*, वाराणसी : शारदा मन्दिर।
9. तिवारी, शशिः, (1981), *कठोपनिषद्, शाङ्करभाष्य संवलित*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स्।
10. Shastri, J. L. (Ed.). (1978), *Suklayajurveda Samhita (Vajasaneyi-Madhyandina)*, Delhi: MLBD.
11. कृष्णलालः, (1973), *वैदिक संग्रह*, दिल्ली : इन्दु प्रकाशन।
12. Wilson, H. H. (1946), *Rig Veda*, Bangalore City: The Bangalore Printing & Publishing Co. LTD.
13. *ऋग्वेदसंहिता (सायणभाष्यम्)*, नई दिल्ली : केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

Additional Readings:

1. शर्मा, उमाशंकरऋषिः, (2019), *ऋक्सूक्तनिकरः*, वाराणसी : चौखम्बा ओरियण्टालिया।
2. तिवारी, शशिः, (2014), *वेदव्याख्यापद्धतयः*, दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशन।
3. Velankar, H. D. (1972), *Ṛksūktavaijayanti*, Bombay : Bharatiya Vidya Bhavan.
4. Velankar, H. D. (1965), *Ṛksūktāvalī*, Pune : Vaidika Sanshodhana Mandala॥
5. सूर्यकान्तः (अनुवादकः), (1962), *वैदिक देवशास्त्र* (लेखकः – ए. ए. मैकडनल), नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स।

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

Major 3.2: Sanskrit Bhasha Vijnana

Course Objectives:

1. To introduce the students the basic structure of Sanskrit language through the Laghusiddhantakaumudi, the premier text of Sanskrit grammar by Varadaraj.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to explain the fundamental structural features of Pāṇinian grammar.
2. Be able to interpret the meaning of Sūtras along with the formation of Pratyāhāras.
3. Be able to explain the process of Sandhi and the types of Samāsa.
4. Be able to use some primary and secondary affixes (pratyaya) in Sanskrit.
5. Be able to apply Sandhi and Samāsa in reading, writing, and speaking.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 3.2	Sanskrit Bhasha Vijnana	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Saṃjñā Section. **Credit 1**

- Māheśvara Sūtras.
- Method of Forming Pratyāhāras.
- Saṃjñāvidhāyaka Sūtras:
  - Halantyam
  - Adarśanaṃ Lopaḥ
  - Tasya Lopaḥ
  - Ādiranyeṇa Sahetā
  - Ūkālo'j Jhrasvadīrghaplutaḥ
  - Tulyāsyaprayatnaṃ Savarṇam
  - Aṇudit Savarṇasya Cāpratyayaḥ
  - Mukhanāsikāvacano'nunāsikaḥ
  - *Halo'nantarāḥ Saṃyogaḥ*
  - Suptiṅantaṃ Padam

Unit II Ach-Sandhi. **Credit 1**

- **Yaṇ Sandhi-**
  - *Iko yaṇaci*
  - *Paraḥ Sannikarṣaḥ Saṃhitā*

- *Tasminniti Nirdiṣṭe Pūrvasya*
- *Sthāne'ntaratamaḥ*

- **Dīrgha Sandhi** –
  - Akaḥ Savarṇe Dīrghaḥ.
- **Ayādi Sandhi** –
  - *Echo Yaḷavāyāvaḥ*
  - *Yathāsaṅkhyamanudeśaḥ Samānām*
- **Guṇa Sandhi** –
  - *Adeṅ Guṇaḥ*
  - *Ādguṇaḥ*
  - *Uraṇ Rparaḥ*
- **Vṛddhi Sandhi** –
  - *Vṛddhirādaic*
  - *Vṛddhireci*
  - *Bhūvādayo Dhātavaḥ*
  - *Upasargāḥ Kriyāyoge*
- **Pūrvarūpa Sandhi** –
  - Eṅaḥ Padāntādati
- **Pararūpa Sandhi** –
  - Eṅi Pararūpam

Unit III Hal-Sandhi and Visarga-Sandhi **Credit 1**

- **Hal-Sandhi :-**
  - **Ścutva** – *Stoḥ Ścunā Ścuḥ*
  - **Ṣṭutva** – *Ṣṭunā Ṣṭuḥ*
  - **Anunāsika** – *Yaro'nunāsike'nunāsiko Vā*
  - **Chatva** – *Śaścho'ṭi*
  - **Jaśtva** – *Jhalāṁ Jaśo'nte*
  - **Anusvāra** – *Mo'nusvāraḥ*
- **Visarga-Sandhi :-**
  - **Satva** – *Visarjanīyasya Saḥ*
  - **Utva** –
    - *Sasajuṣo Ruḥ*
    - *Ato Roraplutādaplute*
    - *Haśi Ca*
  - **Lopa** –
    - *Bhobhagoaghoapūrvasya Yo'śi*
    - *Hali Sarveṣām*
    - *Ḍhralope Pūrvasya Dīrgho'ṇaḥ*
    - *Ro Ri*

Unit IV Samāsa-Prakaraṇa - **Credit** 1

- **Avyayībhāva Samāsa** –
  - Samarthaḥ Padavidhiḥ

- Avyayaṁ Vibhaktisamīpasamṛddhivṛddhyarthābhāvātyayāsamprati Śabdaprādurbhāvapaścādyathānupūrvyayaugapadyasādṛśya-Sampattisākalyāntavacaneṣu
- Prathamānirdiṣṭaṁ Samāsa Upasarjanam
- Upasarjanaṁ Pūrvam
- Nā'vyayībhāvādato'ntvapañcamyāḥ
- Nadībhiśca.

- **Tatpuruṣa Samāsa** –
  - Dvitīyā Śritātītapatitagatātyastaprāptāpannaiḥ
  - Tṛtīyā Tatkṛtārthena Guṇavacanena
  - Caturthī Tadarthārtha Balihitasukharakṣitaiḥ
  - Pañcamī Bhayena
  - Ṣaṣṭhī
  - Saptamī Śauṇḍaiḥ
- **Other Types of Tatpuruṣa** –
  - Viśeṣaṇaṁ Viśeṣyeṇa Bahulam
  - Nañ
  - Nalopo Nañaḥ
  - Tasmānnuḍaci

- **Bahuvrīhi Samāsa** –
  - Anekamanyapadārthe
  - Saptamīviśeṣaṇe Bahuvrīhau.
- **Dvandva Samāsa** –
  - Cārthe dvandvaḥ.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. सक्सेना बाबूराम, (1958) संस्कृत व्याकरण प्रवेशिका, रामनारायण लाल, प्रकाशक तथा पुस्तक विक्रेता, प्रयागराज।
2. Kanshiram, (2009). Laghusiddhāntakaumudī (Vol. I), Delhi: MLBD.
3. ईश्वरचन्द्र, (2019) लघुसिद्धान्तकौमुदी, संस्कृत ग्रंथागार, नई दिल्ली।
4. Satyapāla Siṅh (Sampā.) – (2014). Laghusiddhāntakaumudī: Prakāśikā Hindī Vyākhyā Sahitā, Dillī. Śivālik Publication.
5. राव तिलक, (2022) अष्टाध्यायी प्रवेशिका, सिद्धांत नॉलेज फाऊंडेशन, चेन्नई, तमिलनाडु।Dharānanda Śāstrī – *Laghusiddhāntakaumudī*, mūla evaṁ Hindī vyākhyā, Dillī.
6. Bhīmasena Śāstrī – *Laghusiddhāntakaumudī* bhaimī vyākhyā (Bhāga-1), Bhaimī Prakāśana, Dillī.
7. Cārudeva Śāstrī – *Vyākaraṇa Candrodaya* (Bhāga 1, 2 evaṁ 3), Motīlāl Banārasīdās,

Additional Readings:

1. Kale, M. R. Higher Sanskrit Grammar. Delhi : MLBD. (Hindi translation also available)
2. Apte, V. S. The Students' Guide to Sanskrit Composition. Varanasi : Chowkhamba Sanskrit Series. (Hindi translation also available)

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

Major 3.3: Introduction to Nyaya-Vaisheshika Philosophy

Course Objectives:

1. To acquaint students with the cardinal principles of the Nyāya-Vaiśeṣika philosophy.
2. To enable students to understand classical philosophical texts such as Tarka-saṅgraha.
3. To provide students with a foundational understanding of key aspects of Indian philosophy.
4. To introduce important philosophical concepts such as Pluralism, the Theory of Causation and Realism etc.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to describe the sequence of origin and development of the Nyāya and Vaiśeṣika Darśanas.
2. Be prepared to explain the major doctrines of Nyāya and Vaiśeṣika Darśanas, such as Ārambhavāda.
3. Be able to explain the nature of Padārtha according to the Vaiśeṣika system, following the Tarkasaṅgraha.
4. Be able to describe in detail the nature of knowledge (Buddhi) according to the Nyāya and Vaiśeṣika schools.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 3.3	Introduction to Nyaya-Vaisheshika Philosophy	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Origin and Development of Nyaya-Vaisheshika Philosophy. Credit 1

- Introduction to prominent Acharyas and their texts –
  - Gautam
  - Kanada
  - Prashasta-Pada
  - Vatsyayana
  - Vachaspati Mishra
- Introduction to Navya-Nyaya.

UNIT II Some Basic Tenets of Nyaya-Vaisheshika. Credit 1

- Yatharthavada or Vastuvāda (Realism)
- Bahu-tattvavāda (Pluralism)
- Dharma (Property)

- Dharmi (Substratum)
- Karyakaraṇavāda (Causation)
- Asatkaryavada and Arambhavada (doctrine of non-pre-existence of effect in the cause)

Unit III Vaisheshika Ontology (Tarkasangraha) Credit 1

- Concept of Padartha.
- Three Characteristics of Padarthas.
- Definition of Dravya.
- Definitions of All Nine Dravyas and their examination.
- Twenty-four types of Qualities.
- Five types of Karma.
- Sāmānya.
- Višesa.
- Samavāya.
- Abhāva.

Unit IV Nyaya-Epistemology (Tarkasangraha) 1 Credit

- Buddhi (Jñana)- Nature of Jñana in Nyaya-Vaisheshika.
- Karana and Kaarana.
- Definitions and types of Pramā.
- Pratyaksha, Anumana including Hetvabhäsa.
- Upamana and Sabda Pramāṇa.
- Types of Ayathartha Anubhava.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Athalye, & Bodas. (1930). Tarkasamgraha of Annambhatta (with Dīpikā & Nyāyabodhinī) (Ed. & Trans.). Mumbai.
2. Chatterjee, S. C., & Datta, D. M. (1968). Introduction to Indian Philosophy. Calcutta : Calcutta University. (Hindi translation available)
3. उपाध्याय आचार्य बलदेव (2007) भारतीय दर्शन की रूपरेखा, चौखंभा पब्लिशर्स, वाराणसी : भारत।
4. Mishra, Pankaj Kumar. (2013). Tarkasamgraha of Annambhatta (with Dīpikā and its Hindi Translation) (Ed. & Trans.). Delhi : Parimal Publication.
5. सिंह जदुनाथ, (2014), भारतीय दर्शन, मोती लाल बनारसी दास प्राइवेट लिमिटेड, नई दिल्ली।
6. Kumar, Narendra. Tarkasamgraha. Jaipur : Hansa Prakashan.

Additional Readings:

1. Shastri, Kuppuswami. (1951). A Primer of Indian Logic. Madras.
2. Hiriyanna, M. (1956). Outline of Indian Philosophy. London. (Also Hindi translation available)
3. Chatterjee, S. C. (1968). The Nyaya Theory of Knowledge. Calcutta.
4. Radhakrishnan, S. (1990). Indian Philosophy. Delhi: Oxford University Press.

5. Maitra, S. K. Fundamental Questions of Indian Metaphysics and Logic.
6. Bhattacharya, Chandrodaya. The Elements of Indian Logic and Epistemology.

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

Major 3.4: Introduction to Sanskrit Poetics

Course Objectives:

1. To introduce students to the fundamental principles of Sanskrit Poetics in the Indian tradition, with a focus on key concepts as presented in *Kāvyaprakāśa* and *Sāhityadarpaṇa*.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Analyze the purposes of poetry as described by Bhāmaha and Mammaṭa.
2. Critically evaluate the causes and constituents of poetry according to Daṇḍin, Mammaṭa, and Paṇḍitarāja Jagannātha.
3. Compare and interpret different definitions of poetry as propounded by Bhāmaha, Daṇḍin, Kuntaka, Mammaṭa, and Viśvanātha.
4. Illustrate and apply figures of speech such as Anuprāsa, Yamaka, Upamā, Rūpaka, etc., with suitable examples based on *Candra-āloka*.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 3.4	Introduction to Sanskrit Poetics	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Kāvya-Prayojana (objectives of poetry) Credit 1

- Kāvya-Prayojana (objectives of poetry) based on Bhāmaha and Mammaṭa.

Unit II Kāvya-Hetu (causes of poetry) Credit 1

- Kāvya-Hetu (causes) of poetry based on Daṇḍī, Mammaṭa and Paṇditarāja Jagannātha.

Unit III Kāvya-Lakṣaṇa (definition) Credit 1

- Kāvya-Lakṣaṇa (definition) based on Bhāmaha, Daṇḍī, Kuntaka, Mammaṭa and Vishvanath.

Unit IV Figures of speech (Alaṅkāra) Credit 1

- Figures of speech based on Candrāloka.
  - Definition of Alaṅkāra:
    - Anuprāsa
    - Yamaka
    - Upamā
    - Rūpaka
    - Utprekṣā
    - Bhrānti
    - Sandeha
    - Kāvyaliṅga
    - Śleṣa
    - Aprastutapraśaṁsā

- Arthāntaranyāsa
- Vibhāvanā
- Viśeṣokti

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Bhāmaha, Bhāṣyakāra, Devendra Nath Sharma. (1962). *Kāvyālaṅkāra*. Patna : Bihaar rāṣṭrabhāṣā pariṣad.
2. सिंह सत्यव्रत, (1998) साहित्य दर्पण, वाराणसी : चौखम्भा विद्याभवन।
3. Mammaṭa, Srinivas Shastri. *Kāvyaprakāśa*. Meerut : Sahitya Bhandara.
4. Daṇḍī, Ramchandra Mishra. *Kāvyādarśa*. Varanasi : Chaukhamba Vidyabhavan.
5. Paṇditarāja Jagannātha. *Rasagaṅgādhara*. Varanasi : Chaukhamba Vidyabhavan.
6. Kuntaka, Ved Prakash Dindoriya. *Vakroktijīvitam (1st Unmeṣa)*. Delhi: Shivalik Prakashan.
7. Viśvanātha, Nirupan Vidyalankar. *Sāhityadarpaṇa*. Meerut : Sahitya Bhandara.
8. Jayadeva, Subodha Chandra Pant. *Candrāloka*. Delhi : MLBD.

Additional Readings:

1. Kane, P. V. (1961), History of Sanskrit Poetics (Hindi translation by Indrachandra Shastri), Delhi: Motilal Banarasidas.
2. उपाध्यायः बलदेवः, (1963), संस्कृत–आलोचना, लखनऊ : हिन्दी समिति, सूचना विभाग, उ. प्र।
3. Kane, P. V. (n.d.), History of Sanskrit Poetics, pp. 352–991.

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

Major 3.5: Contributions of the Bharateeya Jnana Parampara

Course Objectives:

1. To study the development of the Indian Knowledge Tradition during the Vedic period, the Upanishadic era and the classical age.
2. To examine the distinct features of the Indian Knowledge System in various fields such as philosophy, science, mathematics, Ayurveda, grammar, arts, literature, sociology and governance.
3. To understand the contemporary relevance of this tradition including its spiritual essence, scientific perspective, integration into modern education and contribution to global dialogue.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Review the contributions of the Indian Knowledge Tradition in philosophical and scientific fields and highlight their unique features.
2. Analyze the contributions in the fields of language, literature, and art, and explain their cultural and global significance.
3. Reflect on the relevance of the Indian Knowledge Tradition in modern times and demonstrate its applications in scientific and technical fields.
4. Outline future directions for the preservation, documentation, and revival of traditional knowledge in the context of modern challenges.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 3.5	Contributions of the Bharateeya Jnana Parampara	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Philosophical and Scientific Contributions of the Indian Knowledge System.

Credit 1

- Metaphysical and Philosophical Insights.
- Advancements in Mathematics and Astronomy.
- Holistic Approach to Medicine and Well-being.

Unit II Contributions Related to Language, Literature and Arts.

- Linguistic Analysis and Grammar Structures.
- Artistic Expressions and Literary Masterpieces.

Unit III Relevance of the Indian Knowledge System Today. Credit 1

- Spiritual and Philosophical Relevance.
- Scientific and Technological Applications.
- Integrating Traditional Wisdom.
- Global Exchange and Cross-Cultural Learning.

Unit IV Challenges and Future Directions. Credit 1

- Preservation and Documentation.
- Reviving Traditional Knowledge in Contemporary Contexts.
- Ethical Considerations and Responsible Adaptation.
- Embracing the Past to Shape a Harmonious Future.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Griffith, R. T. H. (1896). *The Vedas: Rigveda, Samaveda, Yajurveda, Atharvaveda* (English translation). Benares: E.J. Lazarus & Co.
2. Sivananda, S. (1989). *The Bhagavad Gita* (with translation and commentary). Divine Life Society.
3. Vālmīki. (1996). *The Ramayana* (A. Sattar, Trans.). Penguin Books.
4. Vyāsa. (2010–2014). *The Mahabharata* (B. Debroy, Trans., Vols. 1–10). New Delhi: Penguin Books.
5. Kapoor Kapil, Singh Awadhesh Kumar (Editors), (2021). *Indian Knowledge Systems*. DK Print World Private Limited, New Delhi.
6. Chitre Prakash, (2024). *Our Intellectual Heritage*. Motilal Banarasidas Publishing House, Delhi.
7. Patañjali. *The Yoga Sutras of Patanjali*. [Classical Sanskrit text].
8. Kautilya. *The Arthashastra* (English translation). [Ancient Indian treatise on polity and economics].

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

SEMESTER – 6

Major 3.6: Vedic Samhita & Grammar

Course Objectives:

1. To introduce Bachelor's students to two Vedic Saṁhitās — Sāmaveda and Atharvaveda and fundamentals of Vedic Grammar.
2. To familiarize students with Sri Aurobindo's Commentary on the Vedas, offering modern interpretative insights.
3. To enable understanding of philosophical, moral and scientific principles embedded in Vedic literature.
4. To highlight the roots of Indian intellectual traditions stemming from the Vedic period.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Study selected Sūktas from the Ṛgveda and Yajurveda and discuss their philosophical and cultural significance.
2. Analyze the meaning of the Sāmanasya Sūkta and Pṛthivī Sūkta from the Atharvaveda and explain their unique characteristics.
3. Understand Chapters Five to Seven of Sri Aurobindo's "The Secret of the Veda" and explain the philosophical importance of Vedic symbols.
4. Understand Padapāṭha, Svaravinyāsa, and other elements, and practically demonstrate Vedic mantra chanting and Vedic grammatical principles.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 3.6	Vedic Samhita & Grammar	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Ṛgveda and Yajurveda Selections. **Credit 1**

- Ṛgveda:
  - Akṣa Sūkta - Hymn on gambling (10.34)
  - Hiraṇyagarbha Sūkta - Hymn on the Cosmic Being (10.121)
- Yajurveda:
  - Prajāpati Sūkta - Hymn on the Lord of Creation (23.1–12)
  - Śiva-saṅkalpa Sūkta - Hymn on noble resolve (34.1–6)

Unit II Atharvaveda Selections. **Credit 1**

- Sāmmanasya Sūkta - Hymn on unity and concord (3.30)

- Pṛthivī Sūkta - Hymn to Mother Earth (12.1–12)

Unit III Sri Aurobindo's *The Secret of the Veda.* **Credit 1**

- Study of Chapters V – VII.
    - Interpretative insights into Vedic symbolism.
    - Philosophical essence of the Vedas according to Sri Aurobindo.

Unit IV Vedic Grammar. **Credit 1**

- Padapāṭha — Word-by-word recitation of Vedic texts.
- Vaidika Svara — Vedic accent and intonation.
- Leṭ Lakāra — Optative mood in Vedic conjugation.
- Ktvarthaka & Tumarthaka Pratyaya — Usage of suffixes to express purpose or result.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. सक्सेना बाबूराम, (1958). *संस्कृत व्याकरण प्रवेशिका*. प्रयागराज: रामनारायण लाल, प्रकाशक तथा पुस्तक विक्रेता।
2. Bandhu, Vishva (Ed.), (1960). *Atharvaveda (Śaunakīya)*. Hoshiarpur: VVRI.
3. कृष्णलालः, (1973). *वैदिक संग्रह*. दिल्ली: इन्दु प्रकाशन (प्रथम संस्करण)।
4. Griffith, Ralph T. H. (1983). *Hymns of the Sāmaveda (Translated with popular commentary)*. Benares: E. J. Lazarus and Co.
5. सातवलेकर पण्डित श्रीपाद दामोदरः, (2000). *सामवेदसंहिता*. पारडी (गुजरात): स्वाध्याय मण्डल।
6. सातवलेकर पण्डित श्रीपाद दामोदरः, (2010). *अथर्ववेद संहिता, सुबोध भाष्य*. पारडी (जिला वलसाड, गुजरात): स्वाध्याय मण्डल।
7. शर्मा गौडः रामस्वरूपः, (2011). *अथर्ववेदसंहिता (सायणभाष्यसहिता हिन्दीभाषानुवादसंवलिता)*. वाराणसी: चौखम्बा विद्याभवन।
8. शर्मा गौडः रामस्वरूपः, (2011). *सामवेदसंहिता (सायणभाष्यसहिता हिन्दीभाषानुवादसंवलिता)*. वाराणसी: चौखम्बा विद्याभवन।
9. Tulsi Ram, Dr. (2013). *Atharvavedasamhita (English Translation)*. Delhi: Vijaykumar Govindram Hasanand.
10. Tulsi Ram, Dr. (2013). *Sāmaveda (English Translation)*. Delhi: Vijaykumar Govindram Hasanand.

Additional Readings:

1. सूर्यकान्तः (अनुवादकः), (1962). *वैदिक देवशास्त्र* (लेखकः – ए. ए. मैकडनल). नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स।
2. Velankar, H. D., (1965). *Ṛksūktāvalī*. Pune: Vaidika Sanshodhana Mandala.
3. Velankar, H. D., (1972). *Ṛksūktavaijayanti*. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan.
4. तिवारी शशिः, (2014). *वेदव्याख्यापद्धतयः*. दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशन।
5. शर्मा उमाशंकरऋषिः, (2019). *ऋक्सूक्तनिकरः*. वाराणसी : चौखम्बा ओरियण्टालिया।

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

Major 3.7: Sanskrit Grammar and Composition

Course Objectives:

1. Develop compositional and communicative skills in Sanskrit.
2. Learn the art of translation from Sanskrit into Hindi or English and vice versa.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to translate from Hindi or English into Sanskrit.
2. Be prepared to use sentences in active (Kartṛvācya) and passive (Karmavācya) voices.
3. Be able to write essays (Nibandha) in Sanskrit.
4. Gain an introduction to classical theories and views prevalent in various fields of knowledge.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 3.7	Sanskrit Grammar and Composition	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Compositional Sanskrit: Vibhaktyartha, Voice & Krt. **Credit 1**

- Translation from/to Hindi/English to/from Sanskrit based on:
  - Cases (Vibhakti)
  - Compounds.
  - Voices (Vācya) – Kartṛ, Karma and Bhava.
  - Kṛt Suffixes:
    - Tavya
    - Anīyar
    - Yat
    - Ṇyat
    - Ṇvul
    - Tṛc
    - Kta
    - Ktavatu
    - Śatṛ
    - Śānac
    - Tumun
    - Ktvā-Lyap
    - Lyuṭ
    - Ghañ
    - Ktin
- Vibhaktyartha Prakarana from Laghusiddhantakaumudi.

Unit II Communicative Sanskrit. **Credit 1**

- Simple Conversations in Sanskrit.

Unit III Essay on Traditional Subjects. **Credit 1**

- Composition of long/detailed essays on topics like:
  - Veda
  - Upanisad

- Sanskrit language
- Ramayana
- Mahabharata
- Purana
- Gita
- Prominent classical Sanskrit poets

Unit IV Essay on Contemporary Subjects. Credit 1

- Composition of short essays on contemporary issues and topics.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. सक्सेना बाबूराम, (1958). *संस्कृत व्याकरण प्रवेशिका*. प्रयागराज : रामनारायण लाल, प्रकाशक तथा पुस्तक विक्रेता।
2. मिश्र अनूप कुमार, (2023). *लघु संस्कृत निबन्ध प्रतिमानम्*. नई दिल्ली : बीएफसी प्रकाशन।
3. शास्त्री, घरानन्द. *लघुसिद्धान्तकौमुदी, मूल एवं हिन्दी व्याख्या*. दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. नौटियाल, चक्रधर. *बृहद्-अनुवाद-चन्द्रिका*. दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
5. द्विवेदी, कपिलदेव. *रचनानुवादकौमुदी*. वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।
6. द्विवेदी, कपिलदेव. *संस्कृत निबन्धशतकम्*. वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।
7. Kale, M. R. *Higher Sanskrit Grammar*. Delhi : MLBD (Hindi Translation also available).

Additional Readings:

1. Kanshiram, (2009), Laghusiddhantakaumudi (Vol. 1), Delhi: MLBD.
2. शास्त्री, भीमसेन, लघुसिद्धान्तकौमुदी, भैमीव्याख्या) भाग-1), भैमीव्याख्या, दिल्ली.
3. पाण्डेय, राधामोहन, संस्कृत सहचर, स्टूडेण्ट्स फ्रेण्ड्स, पटना.
4. Apte, V.S.,The Students' Guide to Sanskrit Composition, Chowkhamba Series, Varanasi (Hindi Translation also available).

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

Major 3.8: Literary Criticism of Sanskrit Literature

Course Objectives:

1. To Introduce the fundamental principles of literary criticism in the Indian tradition.
2. To study core concepts based on Kāvyaprakāśa and Sāhityadarpaṇa.
3. To understand the development of Sanskrit poetics through its major texts and traditions.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Critically assess the merits and demerits of poetry, prose and drama.
2. Identify and differentiate various genres of Sanskrit poetry.
3. Analyze literary compositions based on traditional poetic theories.
4. Be prepared to explain the potencies of words (Śabdaśakti).
5. Describe the nature and theories of aesthetic experience (Rasa).

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 3.8	Literary Criticism of Sanskrit Literature	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Sanskrit Poetics. **Credit 1**

- Origin and historical development of Sanskrit Poetics.
- Terminology:
  - Kriyākalpa.
  - Alaṅkāraśāstra.
  - Sāhityaśāstra.
  - Saundaryaśāstra.
- *Kāvya-Prayojana* (Objectives of Poetry) — Based on *Sāhityadarpaṇa*.
- *Kāvya-Lakṣaṇa* (Definition of Poetry) — Based on *Sāhityadarpaṇa*.
- *Kāvya-Hetu* (Causes of Poetry) — Based on *Kāvyaprakāśa*.

Unit II Forms of Poetry. **Credit 1**

- Major Forms of Poetry:
  - *Dṛśya* (visual)
  - *Śravya* (aural)
  - *Miśra* (mixed) — *Campū*
- Structural Categories of Poetry:
  - *Mahākāvya.*

- *Khaṇḍakāvya.*
- *Gadya-Kāvya* (Prose Poetry) -
  - *Kathā.*
  - *Ākhyāyikā.*

(All based on Sāhityadarpaṇa)

Unit III Śabda-śakti (Powers of Word) **Credit 1**

- General Introduction to *Śabda-śakti* — Based on *Kāvyaprakāśa*.
- Types of verbal power:
  - *Abhidhā* (Denotative Power)
  - *Lakṣaṇā* (Indicative Power)
  - *Vyañjanā* (Suggestive Power)

Unit IV Rasa-sūtra (Theory of Rasa) **Credit 1**

- Introduction to *Rasa* (Aesthetic Experience).
- *Rasa-sūtra* of *Bharata*.
- Major Theories of Rasa Realization — Based on *Kāvyaprakāśa*:
  - *Utpattivāda* (Theory of Generation)
  - *Anumitivāda* (Theory of Inference)
  - *Bhuktivāda* (Theory of Enjoyment)
  - *Abhivyaktivāda* (Theory of Expression)

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Dwivedi, R. C., (1967), The Poetic Light, Delhi : Motilal Banarsidas,
2. साहित्यदर्पणः विश्वनाथः, (2006), (टीका सहित रासिकलाल शाह द्वारा सम्पादित), चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी। (षष्ठोऽध्यायः), कारिकाः 6/1, 6/2, 6/313–337.
3. Kāvyaprakāśa, Kārikās 4/27, 4/28 (with explanatory notes),
4. Ray, Sharad Ranjan, Sāhityadarpaṇa by Viśvanātha (Ch. I, VI & X with English exposition), Delhi.
5. नगेन्द्रः (सम्पादकः), काव्यप्रकाशः मम्मटकृतः (आचार्य विश्वेश्वरः), वाराणसी : ज्ञानमंडल लिमिटेड।
6. शालिग्रामशास्त्री, साहित्यदर्पणः (व्याख्यायुक्तः), दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

Additional Readings:

1. Kane, P. V., (1961), History of Sanskrit Poetics (Hindi translation by Indrachandra Shastri), Delhi : Motilal Banarasidas.
2. उपाध्यायः बलदेवः, (1963), संस्कृत आलोचना, लखनऊ : हिन्दी समिति, सूचना विभाग, उ. प्र.,
3. Kane, P. V., History of Sanskrit Poetics, pp. 352–991,

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

Major 3.9: Indian Scientific Heritage

Course Objectives:

1. Introduce students to the rich scientific concepts embedded in ancient Sanskrit literature.
2. Highlight the significant contributions of India to the fields of Science and Technology in ancient times.
3. Encourage critical engagement with primary Sanskrit sources related to scientific knowledge.
4. Foster awareness and appreciation of India's scientific heritage.
5. Inspire students to explore traditional knowledge systems with a research-oriented mindset.
6. Develop analytical skills to assess ancient scientific ideas in the context of modern science.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Analyze ancient Indian systems of water management and purification.
2. Evaluate climatology and meteorology as presented in Vedic literature.
3. Interpret calendar systems and time divisions from Vedic and Brāhmaṇa texts.
4. Demonstrate concepts of zero, decimal system, and geometry in Vedic texts.
5. Synthesize insights from water, climate, time, and mathematics as India's scientific heritage.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 3.9	Indian Scientific Heritage	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I **Credit 1**

- Water Management System in Ancient India.
- Water management in Indus Valley civilization.
- Eleven types of Water in Yajurveda (Yajurveda 22.25)
- Role of flora and fauna in recharging of underground water.
- Methods of water purification (Brihatsamhita 54. 121-122) (Vriksaayurveda 2.36-38)

Unit II **Credit 1**

- Climatology in Sanskrit Literature.
- History of Climatology in Ancient India.
- Climatology in Sanskrit Literature.
- Meteorology in Vedic Period (Rigveda 1.19.7, 1.37.11, 1.164.47, 5.62.1, 5.63.1-7)

Unit III **Credit 1**

- Ancient Indian Calendar Systems.
- Division of Time in Vedic Literature – Day, Month, Season, Year (Rigveda 1.25.8, 1.64.11) (Tattriya Samhita 1.4.14, 4.4.11)
- Concept of Ritu and samvatsara in Brahmana text (Tattriya Brahmana 3.10.4) (Satapatha Brahmana 1.6.3)
- Calculation of yuga, ayana, tithi and naksatra in Vedang Jyotisha (Yajusha Jyotisha, verses 5.9.19-20)

Unit IV **Credit 1**

- Vedic Mathematics.
- Concept and praise of Mathematics in Vedic Literature (Chandogyopanishad 7.1.2, 7.1.4) Vedanga Jyotish (Yasushi Jyotisha 4)
- Numerical words in Samhita Texts (Rigveda 1.164.2, 1.164.10-15)
- Concept of Zero (Rigveda, 4.11.2, 5.32.1, 8.91.7) (Brihadaranyakopnishad 5.1.1) (Chandogyopanishad 4.10.5), Decimal system (Rigveda,10.94.7), Numbers in Vedas (Yajurveda 17.2)
- Development of Geometry in Sulbha period (Sulbhasutra 1.37)

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Chakravarthy, A. K., (1975), Origin and Development of Indian Calendrical Science, Indian Studies Past and Present, Calcutta, pp. 1–18.
2. Sharma, K. V., (1985), Vedāṅga Jyotiṣa of Lagadha, Indian National Science Academy, New Delhi, pp. 11–16.
3. Kapoor Kapil, Singh Awadhesh Kumar (Editors), (2021) Indian Knowledge Systems, DK Print World Private Limited, New Delhi.
4. Chitre Prakash, (2024), Our Intellectual Heritage, Motilal Banarasidas Publishing House, Delhi.

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

Major 3.10: Indian System of Logic and Debate

Course Objectives:

1. To acquaint students with the fundamental Indian principles of debate (vāda-vidyā) and their applications in philosophical discourse and diverse areas of knowledge.
2. To bring the indigenous science of argumentation (Anvīkṣikī) to the fore.
3. To develop in students the logical faculty of discourse and rational perception applicable to day-to-day life situations.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Apply the principles of syllogistic logic through pañcāvayava-vākya and related concepts.
2. Evaluate theories of debate such as siddhānta, nirṇaya, and different modes of dialogue.
3. Apply principles of Indian logic and debate in academic and real-life discussions.
4. Analyze arguments systematically using classical Indian logical structures.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 3.10	Indian System of Logic and Debate	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Fundamentals of the Science of Debate. **Credit 1**

- Ānvīkṣikī (Science of inquiry) – Definition and importance.
- Growth of Ānvīkṣikī – Vāda-Vidyā (Evolution into the art of debate)
- Pariṣad (Council of debate) – Definition and types.
- Roles in debate:
  - Vādī (Discussant)
  - Prativādī (Opponent)
  - Madhyastha (Judge)
  - Prāśnika (Questioner)

Note: Definitions and concepts to be taken from:

  - Nyāyasūtra
  - Nyāyakośa (Bhimacharya Jhalkikar)

- A History of Indian Logic (S.C. Vidyabhushan, Chapter III, Section I)

Unit II Syllogistic Logic. **Credit 1**

- Anumāna (Inference) – Definition and key terms:
  - Sādhya (Major term / probandum)

    - Hetu (Middle term / probans)
    - Pakṣa (Minor term)
- Illustrations
    - Sapakṣa (Similar instance)
    - Vipakṣa (Contrary instance)
- Vyāpti (Invariable Concomitance) – Types and methods of establishment.
- Demonstration of pervasion:
    - Upādhi (Condition)
    - Tarka (Hypothetical reasoning) – Nature and varieties.
- Pañcāvayava-vākya (Five-membered syllogism) – Structure and application.

Note: Definitions and concepts to be taken from:

- *Tarkasaṁgraha.*
- *Tarkabhāṣā.*
- *Nyāya Theory of Knowledge* (S.C. Chatterjee, Chapters XI–XIV)

Unit III: Theory of Debate. **Credit 1**

- Dṛṣṭānta (Example) – Role in argument.
- Siddhānta (Tenet) – Definition and function.
- Nirṇaya (Ascertainment) – Process and significance.
- Kathā (Dialogue) – Kinds of dialogues.
- Types of interaction:
    - Vāda (Discussion)
    - Jalpa (Wrangling)
    - Vitaṇḍā (Cavil)

Unit IV: Fallacies and Defeats in Debate. **Credit 1**

- Chala (Quibble) – Definition and kinds.
- Jāti (Analogue) – Types and usage.
- Nigrahasthāna (Point of defeat) – Definition and kinds:
    - Pratijñāhāni (Hurting the proposition)
    - Pratijñāntara (Shifting of proposition)
    - Pratijñāvirodha (Opposing the proposition)
    - Pratijñāsannyāsa (Renouncing the proposition)
    - Matānujñā (Admission of an opinion)

Note: Definitions and concepts to be taken from:

- *Nyāyasūtra*
- *Nyāyakośa* (Bhimacharya Jhalkikar)
- *A History of Indian Logic* (S.C. Vidyabhushan, Chapter II, Section II)

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Athalye & Bodas, (1920), Tarkasaṅgraha (only introduction & exposition of anumāna), Mumbai.
2. Shastri, Kuppuswami, (1951), A Primer of Indian Logic (only introduction & exposition of anumāna), Madras.
3. Bagchi, S. S., (1951), Inductive Logic: A Critical Study of Tarka & Its Role in Indian Logic, Darbhanga.
4. Hiriyanna, M., (1956), Outline of Indian Philosophy, London, (Also Hindi translation).
5. Vidyabhushan, Satish Chandra, (1962), A History of Indian Logic (Chapter III of Section I & Chapter II of Section II only), Delhi: Motilal Banarsidass.
6. Chatterjee, S. C., & Datta, D. M., (1968), Introduction to Indian Philosophy, Calcutta: Calcutta University, (Hindi translation also available).
7. Chatterjee, S. C., (1968), The Nyāya Theory of Knowledge, Calcutta.
8. Potter, Karl H., (1977), Encyclopaedia of Indian Philosophies, Vol. II, Delhi: Motilal Banarsidass.
9. Jhalkikar, Bhimacharya, (1997), Nyāyakośaḥ, Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, (Reprint of fourth edition).
10. Matilal, B. K., (1998), The Character of Logic in India, Oxford.
11. उपाध्याय आचार्य बलदेव (2007) भारतीय दर्शन की रूपरेखा, चौखंभा पब्लिशर्स, वाराणसी : भारत।
12. Annaṁbhaṭṭa, (2007), Tarkasaṁgraha (with Dīpikā), Ed. & Tr. in Hindi by Kanshiram & Sandhya Rathore, Delhi: MLBD.
13. सिंह जदुनाथ, (2014), भारतीय दर्शन, मोती लाल बनारसी दास प्राइवेट लिमिटेड, नई दिल्ली।
14. Radhakrishnan, S., (1990), Indian Philosophy, Delhi: Oxford University Press.
15. Jha, Harimohan, Bhāratīya Darśana Paricaya, Vol. I (Nyāya Darśana), Darbhanga.

FOURTH YEAR: MAJOR PAPERS

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

SEMESTER – 7

Major 4.1: World Sanskrit Literature

Course Objectives:

1. To introduce students to the historical phases of cultural interaction between India and regions such as Europe, West Asia and South East Asia.
2. To examine the impact of colonial narratives on India's intellectual and scholarly traditions.
3. To explore linguistic and cultural connections between India and Europe, focusing on Indo-European affinities.
4. To trace the transmission and reception of key Indian texts such as fables, the Upanishads, the Bhagavad Gītā and works of Kālidāsa in Western intellectual and literary traditions.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Explain about the cultural contacts between India and Europe, West Asia and South East Asia during different phases of history.
2. Narrate how colonialism distorted India's achievements in knowledge production.
3. Elaborate the Indo-European linguistic and cultural affinities.
4. Study the spread of Indian fables, the Upanishads, the Bhagavad Gita and Kalidasa's works in the West.
5. Appreciate the close relationship between Upanishadic thought and Sufism.
6. Examine how Sanskrit literature has impacted India's cultural ties with South East Asian countries.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 4.1	World Sanskrit Literature	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I General Survey. **Credit 1**

- The idea of World Literature.
- Approaches to Sanskrit literature:
  - Romanticism to Utilitarianism
  - The colonialist agenda.

- Sanskrit words in Indo -European languages.

Unit II Indian Philosophical thought and its Global Spread. Credit 1

- Vedantic Thought and Western Idealism.
- Upanishadic thought and Sufism:
    - Dara Shikoh's Persian Translation of Upanishads.

Unit III Sanskrit Kavya in World Literature. Credit 1

- Ramayana in South East Asia.
- Mahabharata in South East Asian Cultures.
- Shakuntala in Europe.
- Migration of Panchatantra.

Unit IV Sanskrit Studies across the World. Credit 1

- Sanskrit studies in the United States of America (USA) and Canada.
- Sanskrit studies in China and Japan.
- Sanskrit studies in Europe (United Kingdom (UK), Germany and France)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. बुल्के फादर कामिल, (1950) रामकथा: उत्पत्ति और विकास, हिन्दी परिषद प्रकाशन, प्रयाग विश्वविद्यालय।
2. Tathagatananda Swami, (2010) Journey of the Upanishads to the West, Advait Ashram, Champawat, Uttarakhand
3. www.arisebharat.com (2011, October 22). *Impact of Bhagavad Gita on West*.
4. Hebber, N. H. (2012, March 2). *Influence of Upaniṣads in the West*. Boloji.com.
5. Grigore, G. (2013). *Kalila wa Dimna and its Journey to the World Literatures*. *Romano-Arabica, XIII*. University of Bucharest, Centre for Arab Studies.
6. Bedekar, V. *History of Migration of Panchatantra*.
7. Prasad, K. S. D. *Impact of Kalidasa on the West* (adapted from *Light from the Orient*).
8. Raghavan, V. (Ed.). *The Rāmāyana Tradition in Asia*. New Delhi: Sahitya Akademi.
9. Tathagatananda, S. *Bhagwadgita Castes its Spell on the West*.
10. Lutt, J. *Germany, India and the German Image of India, The Romantic and Utilitarian Image of India in Europe*.
11. Ganeri, J. *Migrating Texts and Traditions, Dara Shukoh and the Transmission of the Upanishads to Islam*.
12. Mahulikar, G. *Effect of Ramayana on Various Cultures and Civilisations*. Ramayana Institute.

13. Veenus Jain. *Mahabharat in South East Asia* [YouTube video].
14. Rashtriya Sanskrit Sansthan. *Sanskrit in the World*. New Delhi.
15. *रामकथा की विदेश यात्रा*. ignca.gov.in

Additional Readings:

1. Edgerton, F. (1965). *The Panchatantra*. London: George Allen and Unwin.
2. Sinha, M. (2010). Corrigibility, allegory, universality: A history of the Gita's transnational reception, 1785–1945. *Modern Intellectual History, 7*(2), 297–317.
3. Davis, R. M. (2015). *The Bhagawadgita: A biography*. Princeton: Princeton University Press.
4. Tathagatananda, S. *Journey of the Upanishads in the West*. Kolkata: Advaita Ashrama.
5. Halbfass, W. *India and Europe*. Delhi: Motilal Banarsidass.
6. Tathagatananda, S. *Light from the Orient*.
7. Halbfass, W. *Europe and India*. Delhi: Motilal Banarsidass.
8. amitabhbose.net. *The Sakuntala Epoch in European Romanticism and Indian Classicalism*.
9. Tathagatananda, S. *Abhijnana Shakuntalam, A Wonder Coming from a Land of Wonders*. In *Light from the Orient* (pp. 69–94).

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Major 4.2: Sanskrit Theatre and Script Writing

Course Objectives:

1. To introduce students to the ancient history of theatre in India, with references traceable to the hymns of the Rigveda.
2. To explore the development of dramaturgy by Bharata and its foundational role in Indian theatre.
3. To help students identify the richness of drama and gain awareness of the classical aspects of theatre.
4. To understand acting as a practical aspect of play performance.
5. To highlight the close relationship between the scriptwriter and the society in which they live.
6. To impart theoretical knowledge about the art of drama and theatre.
7. To encourage students to enhance their natural talent through the composition and performance of drama.
8. To study the rules governing the performance and composition of plays.
9. To sharpen the dramatic talent of students through academic and creative engagement.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to understand several theoretical aspects of theatrical performance and production.
2. Be able to analyze the various types of stages and their constructions, evaluate stage settings and acting styles, and create appropriate costume and design layouts."
3. Become familiar to introduce main principles of theatre performance and appreciation.
4. Be able to denote the performance aspect of the arts in the Indian context.
5. Demonstrate the skills needed to develop a story or incident into a written script for a play.
6. Be able to prepare scripts and perform them on stage.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 4.2	Sanskrit Theatre and Script Writing	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Theatre: Types and Construction. **Credit 1**

- Types of theatre:
  - Vikṛṣṭa (oblong)
  - Caturasra (square)
  - Tryasra (triangular)

- Jyeṣṭha (big)
- Madhyama (medium)
- Avara (small)

Unit II Acting. **Credit 1**

- Abhinaya and its types:
  - Angika (gestures)
  - Vācika(oral)
  - Sāttvika (representaion of the sattva)
  - āhārya (dresses and make-up)
- Lokadharmī and Nātyadharmī Abhinaya.

Unit III Nature and Development of Plot. **Credit 1**

- Nature of plot: Vastu: (Subject-matter): Adhikārika (principal), Prāsaṅgika (subsidiary)
- Source of plot: Prakhyāta (legendary), Utpādya (invented), Miśra (mixed)
- Objectives of plot- Kārya (Dharma, Artha, Kāma)
- Elements of plot- Five kinds of Arthaprakṛtis (caustations)
- Five kinds of Arthopakṣepaka (interludes)

- **Kinds of dialogue:**
  - Sarvaśrāvya or Prakāśa (aloud)
  - Aśrāvya or Svagata (aside)
  - Niyataśrāvya: Janāntika (Personal address), Apavārita (confidential)
  - Akāśabhāṣita (conversation with imaginary person)

Unit IV Members of theatrical group. **Credit 1**

- Netā: Four kinds of heroes.
- Three kinds of heroines.
- Sūtradhāra (Stage Manager)
- Vidūṣaka (Jester)
- Pratināyaka (Villain)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. अनीता (2019), संस्कृत छायानाट्य परम्परा, कला प्रकाशन, नई दिल्ली।
2. Hass. (1912). *The Daśarūpaka: A treatise on Hindu dramaturgy*. New York: Columbia University.
3. द्विवेदी, हजारीप्रसाद, (1963), *नाट्यशास्त्र की भारतीय परंपरा और दशरूपक*, दिल्ली : राजकमल प्रकाशन।
4. Adyarangachrya. (1966). *Introduction to Bharata's Nāṭyaśāstra*. Bombay: Popular Prakashan.
5. Ghosh, M. M. (1967). *Nāṭyaśāstra, Bharata, vol-1*. Calcutta: Manisha Granthalaya.

6. Ghosh, M. M. (1967). *Nāṭyaśāstra of Bharatamuni, vol-1*. Calcutta: Manisha Granthalaya.
7. Richmond, F. P. (Ed.). (2007). *Indian theatre: Traditions of performance, vol-I, origins of Sanskrit theatre*.
8. द्विवेदी, मीरा, (2018), *संस्कृत नाट्य, अभिनय एवं पटकथा लेखन*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।

Additional Readings:

1. Yajnick, R. K. (1933). *Indian theatre*. London.
2. Gupta, C. B. (1954). *Indian theatre*. Varanasi.
3. Nicoll, A. (1962). *The theatre and dramatic theory*. London.
4. गैरोला, वाचस्पति, (1967), *भारतीय नाट्यपरम्परा और अभिनयदर्पण*, इलाहाबाद।
5. सीताराम, झा, (1981), *नाटक और रंगमंच*, पटना : बिहार राष्ट्रभाषा परिषद्।
6. त्रिपाठी, राधावल्लभ, (1988), *भारतीय नाट्यः स्वरूप और परंपरा*, सागर : हरिसिंह गौर विश्वविद्यालय।
7. Mehta, T. (1999). *Sanskrit play production in ancient India*. Delhi : MLBD.
8. त्रिपाठी, राधावल्लभ, (1999), *भारतीय नाट्यशास्त्र की परम्परा और विश्व रंगमंच*, दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशन।

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Major 4.3: Navya Nyaya Language and Methodology

Course Objectives:

1. To learn the historical development of Navya-Nyāya and understand its philosophical significance.
2. To recognize the contributions of major thinkers such as Gangeśa Upādhyāya, Raghunātha Śiromaṇi and others in shaping its conceptual framework.
3. To acquire a clear understanding of the structure, syntax and technical vocabulary of Navya-Nyāya's specialized language.
4. To study and interpret key portions of the Navya-Nyāya Bhāṣā Pradīpa, emphasizing its logical methodology and terminologies.
5. To develop analytical skills necessary for evaluating philosophical arguments through Navya-Nyāya techniques.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Explain the origins, historical development and philosophical contributions of Navya-Nyāya.
2. Identify Prominent Acharyas and their significant works in Navya-Nyāya philosophy.
3. Interpret and use Navya-Nyāya technical terminology in structured arguments.
4. Analyse the logical expressions from the Navya-Nyāya Bhāṣā Pradīpa.
5. Develop research-based insights into Navya-Nyāya logic and its applicability to modern logic and linguistics.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 4.3	Navya Nyaya Language and Methodology	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Navya-Nyaya. **Credit 1**

- Navya-Nyāya-Historical briefs, Its Conceptual Development.
- Introduction to Prominent Acharyas and their works:
  - Gangeśa Upādhyāya.V
  - Ardhamāna Upādhyāya.
  - Paksadhara Miśra
  - Vāsudeva Sārvabhauma.
  - Raghunātha Śiromani.

Unit II Navya Nyāya Language and Terminology. Credit 1

- Structure and syntax of Navya Nyāya technical language.
  - Key linguistic tools:
    - Dharma –Dharmin (Property - Property-holder)
    - Saṁbandha (Relations)
    - Pratiyogin–Anuyogin (Counterrelatum and Base-relatum)
    - Avacchedaka (Delimitors) Abhāva (Absence) etc.
    - Illustrations of technical definitions and their significance.

Unit III Navya Nyāya Bhāṣā Pradīpa - Logical Analysis and Methodology. Credit 1

- Overview of Navya Nyāya Bhāṣā Pradīpa: Structure and objectives.
- Textual reading: Text up to 24 from Navya Nyāya Bhāṣā Pradīpa.

Unit IV Analysis of Key Sections of Navya Nyāya Bhāṣā Pradīpa. Credit 1

- Developing an understanding of technical expressions and their symbolic representation - Textual reading: Text 25 to 53 from Navya Nyāya Bhāṣā Pradīpa.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Vidyabhusana, S. C. (1920). *A history of Indian logic*. Delhi: Motilal Banarsidass.
2. Matilal, B. K. (1968). *Navya Nyaya doctrine of negation*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Guha, D. C. (1979). *Navya Nyāya system of logic: Basic theories & techniques*. Delhi: Motilal Banarsidass.
4. Jha, V. N. (1986). *Studies in language, logic and epistemology*. Delhi: Pratibha Prakashan.
5. Ingalls, D. H. H. (1988). *Materials for the study of Navya-Nyaya logic*. Delhi: Motilal Banarsidass.
6. Vattanky, J. (1995). *Nyaya philosophy of language*. Delhi: Sri Satguru Publications.
7. Bhattacharyya, S. (1998). *Language, testimony and meaning*. Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.
8. Jha, U. (2004). *A primer of Navya-Nyaya language and methodology*. Kolkata: The Asiatic Society.
9. (2017). *नव्यन्यायभाषाप्रदीपः (Brief notes on the modern Nyaya system of philosophy and its technical terms)*, अहमदाबाद : Parshva Publication.
10. महामहोपाध्याय महेशचन्द्र न्यायरत्नः, (2018), *नव्यन्यायभाषाप्रदीपः* (हिन्दी अनुवादः डॉ. उज्ज्वला झा), पुणे : श्रुतभवन संशोधन केंद्र।
11. Nyayaratna, M. C. *Navya Nyaya Bhasa Pradipa*.

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Major 4.4: Basic Skills for Research Paper and Dissertation

Course Objectives:

1. To introduce students to the fundamentals of writing research dissertations and academic papers.
2. To help students acquire essential skills for effective and scholarly research writing.
3. To ensure a clear understanding of academic standards, structure and formatting required in research.
4. To familiarize students with the techniques and methodologies applicable to academic research and writing.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Narrate the basics of writing research dissertations or papers.
2. Gain the necessary skills required for effective research writing.
3. Interpret a clear understanding of the standards to be followed in academic research.
4. Apply the techniques to be used in their research writings.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 4.4	Basic Skills for Research Paper and Dissertation	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Theoretical concept of Research. **Credit 1**

- Introduction, Objectives and Types of Research.
- Outline of Research Work.
- Topic Selection and Writing Methods.
- Material Collection: Primary and Secondary.
- E-Recourses and Research Tools.

Unit II Dissertation/Paper Editing Tools. **Credit 1**

- Typing tools for Unicode Devanagari.
- Editing Tools: Microsoft Word and Google Docs.

Unit III Basics of Research Paper Writing. **Credit 1**

- Topic Selection.

- Review of Literature.
- Drafting the body.
- Revision/Editing.
- Major Components of Research Papers:
    - Abstract.
    - Keywords.
    - Background and Introduction.
    - Review of Literatures.
    - Objective.
    - Material (Data) and Methodology.
    - Result and Discussions.
    - Conclusions.
    - Finding.
    - Future Direction of Research.
    - Acknowledgement.
    - References.

Unit IV Dissertation Writing Skill. Credit 1

- Overview of the dissertation.
- Major steps: Proposal, Dissertation Writing, Editing/Review.
- Presentation and Submission.
- Essential Elements of Research Proposal:
    - Research topic selection.
    - A brief description of the proposed thesis.
    - Preliminary outline of the proposed research.
    - Survey.
    - Reference list.

- Structure of Dissertation:
    - Title Page.
    - Acknowledgement.
    - Abstract.
    - Table of Contents.
    - List of figures.
    - List of Tables.
    - List of Appendixes.
    - Dissertation Chapters.
    - References Lists.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. द्विवेदी प्रभुनाथ, (2014), संस्कृत शोध प्रविधि, वाराणसी : शारदा संस्कृत संस्थान।
2. Yelikar, 2009, Essentials of Research Methodology & Dissertation Writing ((Fogsi), Jaypee Brothers Medical Publishers.

3. Teacher's notes, ppt and handout.
4. http://www.makeuseof.com/tag/5-powerpoint-tips-improve-presentation-skills-overnight/
5. https://www.slideshare.net/subagini/effective-presentation-skills-28512891
6. http://www.free-power-point-templates.com/articles/18-tips-to-improve-presentation-skills/

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Major 4.5: The Tradition of Vedic Commentaries

Course Objectives:

1. To introduce students to different traditional and modern methods of Vedic commentary and interpretation.
2. To familiarize students with the nature, purpose and relevance of the Vedas and the principles guiding their study.
3. To expose students to the key areas of knowledge presented in the Ṛgveda, such as Brahmavidyā and socio-religious duties.
4. To provide insights into the six Vedāṅgas and the role of Purāṇas and other auxiliary texts in understanding Vedic knowledge.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Explain and differentiate between Prācyavyākhyāpaddhati, Ādhunikavyākhyāpaddhati and Pratīcyavyākhyāpaddhati.
2. Narrate conceptual clarity on the definition, purpose and value of the Vedas (vedatva, prayojana and phala)
3. Appreciate the Vedic praise for the knower of Vedic meaning (vedārthajñapraśaṁsā)
4. Demonstrate the knowledge of fundamental disciplines like Brahmavidyā and Sṛṣṭividyā as found in the Ṛgveda.
5. Elaborate the ethical and ritualistic aspects like rājadharma, prajādharma and pañcamahāyajña.
6. Explain the structure and significance of the Vedāṅgas in the broader framework of Vedic study.
7. Analyze how Purāṇas and other texts support and illuminate the interpretation of Vedic literature.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 4.5	The Tradition of Vedic Commentaries	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Vaidika Bhāṣya and Bhāṣyakāra. **Credit 1**

- Prācyavyākhyāpaddhati.

- Ādhunikavyākhyāpaddhati.
- Pratīcyavyākhyāpaddhati.

Unit II Vedasvarūpa. **Credit 1**

- Veda – Nirvacana and Vedatva
- Viṣaya And Prayojana
- Vedādhyayana – Phala
- Vedārthajñapraśaṁsā

Unit III Vedokta Vidyā (Ṛgvedabhāṣyabhūmikā) **Credit 1**

- Brahmavidyā.
- Sṛṣṭividyā.
- Rājāprajādharma-Vicāra.
- Pañcamahāyajña.

Unit IV Vedāṅga and Purāṇādi (Vedādibhāṣyabhūmikāsaṅgrahaḥ) **Credit 1**

- Aparavidyārūpāṇāṁ vedasya ṣaṅgānāṁ samuddeśaḥ
- Vedārthajñānopayogipurāṇādivimarśaḥ

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. बलदेव उपाध्यायः, (1934), *वेदभाष्यभूमिकासंग्रहः*, वाराणसी।
2. Dandekar, R. N. (1965). *Vedic Religion & Mythology: A Survey of the Works of Some Western Scholars*. Poona: University of Poona.
3. सायणः, (1980), *ऋग्वेदभाष्यभूमिका*, (सम्पादकः - वीरेन्द्रकुमारवर्मा), वाराणसी : चौखम्बा ओरियण्टालिया।
4. सायणः, (1985), *ऋग्वेदभाष्यभूमिका*, (सम्पादकः - श्रीकण्ठपाण्डे), वाराणसी : भारतीय विद्या प्रकाशनम्।
5. फतेहसिंहः, (1999), *वैदिकदर्शनम्*, कोटा : संस्कृतसदनम्।
6. रामप्रकाशवर्णी, (2005), *आचार्य सायण और स्वामीदयानन्द सरस्वती की वेदभाष्य भूमिकाएँ*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स्।
7. भगवद्दत्तः, (2008), *वैदिक वाङ्मय का इतिहास (खण्ड 1-3)*, (सम्पादकः - सत्यश्रवाः), दिल्ली : विजयकुमार गोविन्दराम हासानन्दः।
8. अरविन्दः, (2009), *वेद रहस्य*, (अनुवादकः - वेदालंकारः), पुदुच्चेरी : श्रीअरविन्दाश्रमः।
9. शशितिवारी, (2014), *वेदव्याख्यापद्धतयः*, दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशनम्।
10. दयानन्द स्वामी, (2015), ऋग्वेदादिभाष्यभूमिका, श्री घूड़मल प्रहलाद कुमार आर्य धर्मार्थ न्यास, हिंडौन, राजस्थान।

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

SEMESTER – 8

Major 4.6: Vedanga Jyotisha and Scientific Wisdom

Course Objectives:

1. To teach the students the fundamentals of ancient astronomy.
2. To introduce the calculation of time according to traditional methods.
3. To explain the Vedic calendar system and its significance.
4. To provide an overview of the history and development of Indian astrology.
5. To familiarize students with the various branches of Indian astrology.
6. To offer a brief introduction to the contributions of ancient ācāryas in this field.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to narrate the ancient Indian methods of astronomical calculation.
2. Be able to denote the development and structure of the traditional calendar system.
3. Gain insight into the importance and relevance of astrology in daily life.
4. Demonstrate the underlying concepts and significance of the *Pañcāṅga* (Hindu almanac).

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 4.6	Vedanga Jyotisha and Scientific Wisdom	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I **Credit 1**

- Purpose and Benefits of Astronomical Calculations, Importance of Mathematics and the Rule of Three (Lagadha's Jyotisha (Yājusha Jyotisha) - Padya Saṅkhyā: 1, 2, 3, 4, 42, 43.)
- Vedic Mathematics, Five Sutras by Swami Shri Bharati Krishna Tirtha Maharaj
- Pāribhāṣika śabdāvalī –
  - Mathematics
  - Types of Mathematics
  - Abstract Mathematics
  - (Bījagaṇita) – Algebra
  - (Kalan) – Calculus
  - (Saṅkhyā Siddhānta) – Number Theory
- Applied Mathematics:
  - (Gativijñāna) – Kinematics / Dynamics
  - (Sthitivijñāna) – Statics
  - (Khagol Vijñāna) – Astronomy / Celestial Mechanics

- Mathematical Terms:
  - Number (Saṅkhyā)
  - Digit (Aṅka)
  - Zero (Śūnya)
  - Infinity (Ananta)
  - Decimal (Daśamalava)
  - Square (Varga)
  - Square Root (Vargamūla)
  - Cube (Ghana)
  - Cube Root (Ghanamūla)
  - Hypotenuse (Śara / Karṇa)
  - Arc (Chāpa)
  - Sine (Trigonometric) (Jya)
  - Cosine (Koṭijyā)
  - Tangent (Sparśajyā)
  - Volume (Āyatana)
  - Root (Mūla)
  - Surd (Irrational Root) (Karaṇī)
  - Equation (Samīkaraṇa)
  - (Rajju) – Line or Rope (used for measuring; also refers to straight line)
  - Angle (Koṇa)

Unit II **Credit 1**

- General Introduction to the Pañcāṅga (Hindu Calendar Elements):
  - **Tithi** – *Lunar Day*
  - **Vāra** – *Weekday*
  - **Nakṣatra** – *Lunar Constellation*
  - **Yoga** – *A specific combination of Sun and Moon's positions*
  - **Karaṇa** – *Half of a Tithi (used in determining auspicious times)*

- Āryabhaṭṭīyam – Āryabhaṭa's Golapāda **(Verses 1–22)**
  - From Verse: "Meṣādeḥ katyāntam ... to svadhiyā ca kālasamam" up to 11th verse.
  - Description of the Earth and Celestial Sphere *(Bhoogola)*
  - Description of Astronomy (*Khagola)*

Unit III **Credit 1**

- A Brief History of Indian Mathematics and Astronomy
- Vedāṅga Jyotiṣa (One of the earliest Indian texts on astronomy, part of the Vedāṅgas)
- Śulba Sūtras (Ancient texts dealing with geometry, especially for altar construction)
- Pañcasiddhāntikā –
  - "The Five Astronomical Canons" (a work by Varāhamihira summarizing five earlier astronomical systems)
- Sūrya Siddhānta (A foundational Sanskrit text on Indian astronomy)
- Brahmagupta (7th-century mathematician and astronomer known for his work on zero and arithmetic operations)
- Śrīdharācārya (Mathematician known for contributions to algebra, including methods for solving quadratic equations)
- Āryabhaṭa II (A later astronomer and mathematician, not to be confused with the earlier Āryabhaṭa)
- Śrīpati (Mathematician and astrologer active in the 11th century)

- Bhāskarācārya (Bhāskara II) (12th-century mathematician known for his works Līlāvatī and Bījagaṇita)
- Gaṇeśa Daivajña (Medieval astronomer and commentator on earlier works)
- Kamalākara (17th-century astronomer known for his astronomical treatises)
- Jai Singh (Sawai Jai Singh II) (18th-century king and astronomer, known for constructing observatories (Jantar Mantar) in India)

Unit IV **Credit 1**

- Major Ancient Yajñas (Sacrificial Rituals) and Observatories for Astronomical Calculations.
- Nāḍīvalaya Yantra (Equinoctial Dial)
- Yāmyottarīya Turīya Yantra (Instrument for measuring meridional altitude) (North-South quadrant instrument)
- Samrāṭ Yantra (Samrāṭ-Palabha Yantra) (The "King of Instruments"; a large sundial used for accurate time measurement)
- Śaṅku Yantra (Gnomon or shadow instrument for altitude measurement)
- Tārāmaṇḍala (Celestial Sphere or Planetarium)
- Chakra Yantra (Circular instrument for astronomical observations)
- Yāmyottara Dharātalīya Turīya Yantra (Meridian ground quadrant instrument)
- Krāntivṛtta Yantra (Ecliptic ring instrument used to measure celestial latitude and longitude)
- Tulā-Karka-Makara Rāśi Valaya Yantra (Zodiacal ring instrument for Libra, Cancer, and Capricorn signs)
- Ṣaṣṭhāṁśa Yantra (Sextant-type instrument - divides the sky into sixths for measurement).
- Jaipur Observatory (Jantar Mantar) – (Constructed by Maharaja Jai Singh II)
- Kashi Observatory (in Varanasi) – (Traditional center for astronomical studies)
- Jantar Mantar (Delhi) (Another major observatory built by Jai Singh II for precise astronomical observations)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Tirthaji Maharaja, Jagadguru Swami Sri Bharati Krsna, *Vedic Mathematics*, Delhi, Motilal Banarasidass.
2. Aryabhata, (1976), *Aryabhatiya of Aryabhata with the commentary of Bhaskara I and Somesvara*, Edited by K.S. Shukla, New Delhi, Indian National Science Academy.
3. लगधाचार्य सोमाकरः, (2008), *लगधज्योतिष (याजुष् व आर्य संस्करणम्)*, (सुधाकर भाष्य, लघुविवरण संस्कृत टीका, विस्तृत भूमिका, सान्वयानुवाद व सुयशा हिन्दी टीका सहित, डा. पुनीता शर्मा), दिल्ली : नाग पब्लिशर्स।
4. कपिलेश्वरशास्त्री, (1987), *सूर्यसिद्धान्तम् (तत्त्वामृतभाष्योपपत्तिटिप्पणी सहित)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।

Additional Readings:

1. गोरखप्रसादः, (1974), *भारतीयज्योतिषकाइतिहासः*, लखनऊ : उत्तरप्रदेशहिन्दीसंस्थानम्।
2. दीक्षितः, शंकरबालकृष्णः, (1990), *भारतीयज्योतिषम्*, लखनऊ : उत्तरप्रदेशहिन्दीसंस्थानम्।
3. शर्मा, कल्याणदत्तः, (1994), *वेधशालापरिचयपुस्तिका*, दिल्ली : लालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्।
4. द्विवेदीः, भोजराजः, (2002), *आचार्यवराहमिहिरकज्योतिषेयोगदानम्*, दिल्ली : रञ्जन पब्लिकेशन।

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Major 4.7: The Indian Philosophy of Language

Course Objectives:

1. To introduce students to fundamental linguistic concepts and philosophical theories in Vedic and classical Sanskrit literature.
2. To develop understanding of key grammatical categories such as *prakṛti-pratyaya*, *śabda*, *vāk* and *śabdabodha*.
3. To explore significant contributions from ancient grammarians like Yāska, Patañjali, Śākaṭāyana and Bhartṛhari.
4. To examine the evolution of language philosophy through pre-Pāṇinian, Pāṇinian and post-Pāṇinian traditions.
5. To cultivate analytical perspectives on how meaning is conveyed and interpreted in Sanskrit, including theories like *abhihitānvayavāda* and *anvitābhidānavāda*.
6. To understand the objectives of grammatical inquiry and its philosophical significance in Indian thought.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to narrate the linguistic theories in Vedic literature, phonemics, morphology, and the principles of Yāska and Śākaṭāyana.
2. Be able to analyze the principles of verbal cognition, theories of meaning (universalism and particularism), the use of case and syntactic functions, and critically examine the theories of Abhihitānvayavāda and Anvitābhidhānavāda.
3. Be able to comprehend the purposes of grammatical study and examine comparatively the linguistic philosophy of pre-Pāṇinian, Pāṇinian, and post-Pāṇinian traditions.
4. Be able to critically evaluate the linguistic philosophies of scholars such as Gārgya, Audumbarāyaṇa, Yāska, Patañjali, Bhartṛhari, Nāgeśa, and others within a philosophical framework.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 4.7	The Indian Philosophy of Language	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Fundamental thoughts and theories-I. **Credit 1**

- The linguistic speculations in Vedic literature, Vak and its levels.
- Phonemics in Shiksha and Pratishakhyas.
- Morphology Prakriti-Pratyaya.
- Shakatayana Akhyataja-Shabda (Verbal origin of words)

- Yaska -
    - Shabdanityatva (Eternity of Shabda)
    - Padavibhaga (classification of words)
    - Nirvachana (Etymological derivation of the words)

Unit II Fundamental thoughts and theories-II. Credit 1

- Shabdabodha Sanketagraha, Padartha (Jatishaktivada, Vyaktivada)
- Patanjali - Siddhe-shabdartha-sambandhe.
- Vakyartha Karaka and Vibhakti.
- Different Approaches to Arthabodha -
    - Tatparyartha
    - Abhihitanvayavada
    - Anvitabhidhanavada

Unit III Language Philosophy as reflected in Sanskrit Grammatical Traditions. Credit 1

- Objectives of Grammatical Studies –
    - Raksha
    - Uha
    - Agama
    - Laghava
    - Asandeha.
- Philosophy of Language in –
    - Pre Paninian-Grammatical Tradition.
    - Paninian Grammatical Tradition.
    - Post Paninian Grammatical Tradition.

Unit IV Sanskrit Grammar Philosophical Traditions. Credit 1

- Language Philosophy of:
    - Gargya
    - Audumbarayana
    - Yaska
    - Patanjali
    - Bhartrihari
    - Kaiyata
    - Nagesha
    - Kumarila Bhatta
    - Prabhakara Guru
    - Jagadisha Tarkalankara

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Varma, Satyakama, (1930), *The Philosophy of Sanskrit Grammar*, Calcutta: University of Calcutta.
2. द्विवेदीः, कपिलदेवः, (1951), *अर्थविज्ञानं च व्याकरणदर्शनम्*, इलाहाबाद : हिन्दुस्तान अकादमी।
3. Chakravarti, P.C., (1963), *Linguistic Speculations of the Hindus*, Calcutta.
4. Pandey, R.C., (1963), *Problem of Meaning in Indian Philosophy*, Delhi: MLBD.

5. Kunjunni Raja, K., (1964), *Indian Theories of Meaning*, Madras: Adyar Library.
6. त्रिपाठीः, रामसुरेशः, (1972), *संस्कृतव्याकरणदर्शनम्*, दिल्ली।
7. Sharma, Deepti, (1975), *व्याकरणिककोटीनां विश्लेषणात्मकअध्ययनम्*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
8. Iyer, K.A.S., (1977), *The Vakyapadiya of Bhartrihari, Ch. II*, Delhi.
9. मीमांसकः, युधिष्ठिरः, (1984), *संस्कृतव्याकरणशास्त्रस्य इतिहासः*, सोनीपत : रामलाल कपूर ट्रस्ट।
10. Sastri, Gaurinath, *Philosophy of Word and Meaning*, Calcutta: Sanskrit College.
11. मिश्रः, शोभाकान्तः, (1989), *शब्दार्थतत्त्वम्*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
12. Matilal, Bimal Krishna, (1990), *The Word and the World: India's Contribution to the Study of Language*, London: Oxford University Press.
13. शब्दार्थमीमांसा, (हिन्दी अनुवादकः मिथिलेशचतुर्वेदीः), (1992), वाराणसी : सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालय।
14. मीमांसकः, युधिष्ठिरः, (1984), *संस्कृतव्याकरणशास्त्रस्य इतिहासः*, सोनीपत : रामलाल कपूर ट्रस्ट।
15. बिजल्वानः, चक्रधरः, *भारतीयन्यायशास्त्रम्*, लखनऊ : उत्तरप्रदेश हिन्दी संस्थान।
16. शुक्लः, बलरामः, (2013), *भारतीयं च पाश्चात्त्यं च वाक्यार्थसिद्धान्तम्*, दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशन।
17. सोमवीरः, (2013), *भारतीयदर्शने भाषातत्त्वम्*, दिल्ली : परिमल प्रकाशन।
18. अय्यरः, के.ए.एस., *भर्तृहरिकं वाक्यपदीयम्* (अनुवादकः रामचन्द्रद्विवेदी), जयपुर : राजस्थान हिन्दी अकादमी।

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Major 4.8: Ancient Indian Psychology

Course Objectives:

1. To enable students to have a general understanding of ancient Indian psychological theories and ideas.
2. To impart knowledge of human faculties of cognition and emotions as reflected in Indian thought systems.
3. To make students familiar with psychologically significant classical texts and thinkers.
4. To make students aware with practical and applied aspect of psychological thoughts.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to explain the general features of ancient Indian psychology.
2. Be familiar to explain the prominent texts and thinkers who contributed to ancient Indian psychological thought.
3. Be able to denote the psychological aspects of Pātañjala Yoga.
4. Be able to appreciate the relevance of ancient Indian psychological thought in promoting mental health and well-being.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 4.8	Ancient Indian Psychology	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Vedic Psychology. **Credit 1**

- Pańcakośa: Five Sheats of Human-Self.
- Personality-types: Dhīra and Mūdha.

Unit II Nyāya Theory of Perception. **Credit 1**

- Definition and mental process of perception (Pratyakṣa)
- Determinate and indeterminate perception.

Unit III Yoga psychology. **Credit 1**

- Mind and its modifications (Citta and Cittavṛtti)
- Five Types of Cittavṛtti.
- Dhyāna as a way to mental health and well-being.

Unit IV Idea of emotions in Bharata Muni's Nātyaśāstra. Credit 1

- Types of emotions (bhāvas) and their transformation in Rasas.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. शर्मा रामनाथ, शर्मा रचना (2004), भारतीय मनोविज्ञान, अटलांटिक पब्लिशर्स एंड डिस्ट्रीब्यूटर्स प्राइवेट लिमिटेड, दिल्ली।
2. द्रविड़ नारायण शास्त्री, चौरसिया राजेश कुमार (2007), भारतीय मनोविज्ञान, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी : उत्तरप्रदेश।
3. Radhakrishnan, S., (2008), *Indian Philosophy (Vols. I–II)*, Delhi: Oxford University Press.
4. Rao, K. R., Paranjpe, A. C., Dalal, A. K. (Eds.), (2008), *Handbook to Indian Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press.
5. Sharma, Chandradhar, (2013), *भारतीयदर्शनम् - आलोचनञ्च अनुशीलनञ्च*, वाराणसी : मोतीलालबनारसीदासः।
6. Bilimoria, P., Wenta, A. (Eds.), (2015), *Emotions in Indian Thought-systems*, London: Routledge Publications.
7. Sinha, J., (2017), *Indian Psychology (3 vols)*, Delhi: Motilal Banarsidass.
8. पाठकः, आर०सी०, (2020), *भारतीयमनोविज्ञानम्*, दिल्ली : राधापब्लिकेशन्स्।
9. Abhedananda, Swami, *Yoga Psychology*, Kolkata: Vedanta Math.
10. स्वामी विवेकानन्दः, *राजयोगः*, नागपुरम् : श्रीरामकृष्णाश्रमः।

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Major 4.9: Modern Trends in Sanskrit Literature

Course Objectives:

1. To introduce the concept of folk elements in modern Sanskrit literature as presented by scholars like Abhirāja Yasho Bhūṣaṇam.
2. To explore various Sanskrit folk song forms such as *Yakṣagāna*, *Daṇḍaka*, *Phālgunikam* and *Holi-gītam* and understand their features and examples.
3. To provide knowledge about the Chandomukti movement (liberation from meter) and its impact on Sanskrit poetic expression.
4. To introduce key figures in free verse and modern prose forms in Sanskrit literature including novel, memoir and travelogue.
5. To examine the adaptation of foreign poetic forms like *Ghazal*, *Haiku*, *Tanka*, *Sonnet* and *Sijo* into Sanskrit, along with notable practitioners.
6. To analyze how modern Sanskrit poetry reflects contemporary consciousness (yugabodha) and interacts with global literary influences through translations.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to explain the concept of Lokagīti (folk song) in the context of modern Sanskrit literature.
2. Recognize and describe the structure and themes of different Sanskrit folk forms like *Yakṣagāna*, *Laṅgalikam* and *Pracaraṇagītam*.
3. Appreciate the role of Abhirāja Yasho Bhūṣaṇam in defining folk song characteristics and their relevance in modern literature.
4. Be able to elaborate the philosophy and stylistic approach behind Chandomukti and identify works by poets such as *Revāprasāda Dvivedī*, *Vedakumārī Ghai* and others.
5. Understand the evolution and characteristics of modern prose genres like *Upanyāsa* (Novel), *Saṁsmaraṇa* (Memoir) and *Yātrā-Vṛttānta* (Travelogue).
6. Analyze the integration of foreign metrical forms in Sanskrit and assess the contributions of poets like *Harṣadeva Mādhava*.
7. Be able to discuss the presence of contemporary themes, social issues and modern sensitivity in Sanskrit poetry.
8. Explore and interpret translated poetic works in Sanskrit, understanding how they bring global literature into the Sanskrit literary fold.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 4.9	Modern Trends in Sanskrit Literature	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Folk Songs Used in Modern Sanskrit Literature. Credit 1

- The Concept of Folk Song in Modern Sanskrit Literature – According to *Abhirāja-Yasho-Bhūṣaṇam*.
- Types of Modern Sanskrit Folk Songs – Characteristics and examples (based on *Abhirāja-Yasho-Bhūṣaṇam*):
    - Yakṣagāna – A musical theatre-style narrative.
    - Daṇḍaka – A metrical form, often used for expressive or devotional songs.
    - Phālgunikam – Songs associated with the spring festival (Phālguna).
    - Sūtagṛham – Narrative-based songs, often sung in familial or social contexts.
    - Holīgītam – Songs of the Holi festival.
    - Lāṅgalikam – Songs related to ploughing and agriculture.
    - Vaṭukagītam – Songs sung by students or young boys.
    - Pracaraṇagītam – Songs composed for public performances or mass movements.
- Sanskrit Songs Based on Folk Tunes – An introduction to Sanskrit compositions influenced by traditional and regional melodies.

Unit II Free Verse and Modern Prose Genres in Modern Sanskrit Literature. Credit 1

- The Concept of Free Verse in Modern Sanskrit Literature – As explained in *Abhirāja-Yasho-Bhūṣaṇam*.
- Notable Free Verse Poets in Sanskrit:
    - Revaprasad Dwivedi
    - Vedkumari Ghai
    - Bhaskaracharya Tripathi
    - Prabhakar Narayan Kavathekar
- Modern Prose Genres in Sanskrit Literature:
    - Novels
    - Memoirs
    - Travelogues

Unit III Foreign Metrical Forms used in Modern Sanskrit Literature: Features and Examples. Credit 1

- Persian and Urdu Poetic Forms in Sanskrit:
    - Ghazal (called *Galajjalikā* in Sanskrit)
    - Examples by:
        - *Bhatt Mathuranath Shastri*
        - *Bacchulal Awasthi 'Gyan'*
- Japanese Poetic Forms in Sanskrit:
    - Haiku

- Tanka
  Composed in Sanskrit by *Harshadev Madhav*.
- Italian Poetic Form:
  - Sonnet – Sanskrit sonnets written by *Harshadev Madhav*.
- Korean Poetic Form:
  - Sijo Poetry – Sanskrit compositions by *Harshadev Madhav*.

Unit IV Contemporary Sensibility and Translated Poetry in Modern Sanskrit Literature.
Credit 1

- Contemporary Consciousness in Sanskrit Literature.
- Reflection of modern themes -
  - Social issues
  - Politics
  - Environmental Concerns
  - Globalization.
- Translated Poetry in Sanskrit (Introduction to poetry originally composed in other languages (e.g., English, Hindi, etc.) and translated into Sanskrit)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. द्विवेदी, आचार्य रेवाप्रसादः, (2007), *संस्कृतकाव्यशास्त्रस्य आलोचनात्मक इतिहासः*, वाराणसी : कालिदाससंस्थानम्।
2. मिश्रः, अभिराजराजेन्द्रः, (2010), *संस्कृतस्य अर्वाचीनसमीक्षात्मककाव्यशास्त्रम्*, प्रथमसंस्करणम्, वाराणसी : विश्वविद्यालयप्रकाशनम्।
3. मिश्रः, अभिराजराजेन्द्रः, (2013), *कल्पवल्ली (समकालिकसंस्कृतकाव्यसङ्कलनम्)*, प्रथमसंस्करणम्, नई दिल्ली : साहित्य अकादेमी।
4. त्रिपाठीः, राधावल्लभः, *संस्कृतसाहित्यस्य समग्रइतिहासः (चतुर्भागात्मकः)*, वाराणसी : साहित्यसंगमप्रकाशनम्।

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Major 4.10: Indian Legal System

Course Objectives:

1. To introduce students to the fundamental concepts and various dimensions of law.
2. To examine the dynamic relationship between legal continuity and social change.
3. To explore the historical and societal role of people in shaping and transforming legal systems.
4. To develop an understanding of how legal frameworks should respond to societal needs and values.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Acquire a general understanding of various aspects of law.
2. Understand the tensions between forces of change and the status quo.
3. Appreciate the role of people in the evolution of law.
4. Learn how a legal system must be sensitive to the needs of the people.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 4.10	Indian Legal System	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Concept of law in the Indian knowledge system. **Credit 1**

- Vyavahara as Law.
  - difference between dharma and vyavahara.
- Survey of vyavahara.
  - Literature Smritis
  - Commentaries
  - Nibandhas
- Peoples' Practices and the letter of law Custom as a source of law.
- Fundamental Principles of Vyavahara.

Unit II Wealth based Disputes. **Credit 1**

- Labour and Employment.
- Market Operations.
- Finance and Banking.
- Commercial Enterprises.

- Laws of Inheritance.

Unit III Violence based disputes. Credit 1

- Law of Insolent speech
- Law of injury and Death
- Crimes against women.

Unit IV Procedure and Evidence. Credit 1

- Types and hierarchy of courts.
- Legal procedure –
    - Plaint
    - Prima Facie Assessment
    - Summons
    - Injunctions
    - Reply
    - Judgement
- Laws of Evidence.
- Legal Interpretation and Growth of law.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Sarkar, Kishori Lal, (1924), *Mimamsa Principles of Interpretation* (Rev. by Matkandey)
2. मांगलिक रोहित, (2023), भारतीय विधि व्यवस्था का परिचय, एडुगोरिल्ला पब्लिकेशन, लखनऊ, उत्तरप्रदेश।
3. Mathur, A. D., *Medieval Hindu Law*, New Delhi: Oxford University Press.
4. Kane, P. V., *History of Dharma Shastra*, Pune: Bhandarkar Oriental Research Institute.
5. Lingat, Robert, *Classical Hindu Law*.

FIRST YEAR: MINOR PAPER

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Minor 1.A.1: Introduction to Smṛiti Literature

Course Objectives:

1. To acquaint learners with the salient features of ancient Indian scriptures.
2. To facilitate knowledge regarding the names, nature and importance of the Smriti texts.
3. To introduce students to the foundational values, ethics, laws and societal norms reflected in the Smritis and their relevance to contemporary society.
4. To explore the roots of Indian social, administrative and religious traditions and critically evaluate their ongoing relevance.
5. To provide learners with the opportunity to study and understand ancient Indian institutions through the original texts of the Smritis.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to name the major Smṛtis and briefly introduce them.
2. Be able to explain the difference between Smṛti and Dharmaśāstra.
3. Be able to describe the meaning and nature of Dharma and the Varṇāśrama system.
4. Be able to properly explain various aspects of education (śikṣā).
5. Be able to describe the types of marriage (vivāha) with their distinctions.
6. Be able to discuss the status of women, their rights, and responsibilities in the family and society.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 1.A.1	Introduction to Smṛiti Literature	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Brief Introduction of Smriti Literature. **Credit 1**

- Concept of Smriti Literature.
- Difference between Smriti Literature and Dharmshastra.
- Some Famous Smriti Literature and Author-
  - Manu
  - Yājñavalkya
  - Shukracharya
  - Somdeva

Unit II Dharma as fundamental entity of Human life. **Credit 1**

- **Dharma**:
  - Meaning of Dharma

- Sources of Dharma (Manusmṛti 2.1, 6, 10, 12) (Yājñavalkya 1.7)
    - Ten-fold of Dharma & it's versions (Manusmṛti 6.91-94)

- **Varṇa and Āshram System:**
    - An organized society
    - Concept, Composition, Purpose and Relevance of Varṇāśram (Manusmṛti 1.87, 10.4, 1.88, 1.89, 9.326, 1.90, 1.91) (Manusmṛti 10.65, 9.335, 4.245, 2.103, 2.168)
- **Āśram System: Bringing balance in human life**
    - Āśram Dharma (Mitākśrā Tīkā on Yājñavalkya 1.1)
    - Different Āśramas depicted in Smṛti-Literature.
    - Marriage (Manusmṛti 3.4)
    - Pañca-Mahāyajña.
    - Importance of Gr̥hastha Āshram.
    - Social Responsibility of Gṛhastha.

Unit III Social Institutions. Credit 1

- **Education**:
    - Attaining knowledge: Beginning of education; (Manusmṛti 2) (Yaj. 1.10-115)
    - Gurukul; (Manusmṛti chap 2 and 3) (Yājñavalkya 1.10-115)
    - Rules regarding dressing, eating, rising up, sleeping, behaving etc.
- **Marriage**:
    - Marriage as social institution for the regulation of the relation between man & woman; forms of marriage; (Manusmṛti 3.27-37) (Yājñavalkya 1.58)
    - Woman has right to select suitable husband for herself; (Manusmṛti 9.90-91) (Yaj. 1.89)
    - Qualifications of bride and bridegroom; (Manusmṛti 3.2-11) (Yājñavalkya 1.35, 52-55) (Narada 12.8-11)
    - Dissolution of marriage; (Manusmṛti 9.72-74) (Yājñavalkya 1.76) (Narada 12.16-19)

Unit IV Women and their Rights. Credit 1

- **Respect of Women:** (Manusmṛti 3.55-58, 62, 9.26) (Yājñavalkya 1.82)
    - Women Safety (Manusmṛti 9.3, 9.5-7) (Yājñavalkya 1.76, 85)
    - Women are not responsible for wicket progeny (Manusmṛti 9.9, 33, 36, 40)
    - No selling of girl child (Manusmṛti 3.51, 53, 54, 9.8,100) (Yājñavalkya 1.64)
- **Property rights of women:**
    - Right of ownership of property (Manusmṛti 9.192-195, 9.217) (Yājñavalkya 1.76) (Narada 4.14)
    - Protection of her property (Manusmṛti 8.28-29, 8.350)
    - Right of Inheritance (Manusmṛti 9.118, 130, 131) (Narada 4.13) (Yājñavalkya 2.115)
    - Never take property of a woman (Manusmṛti 3.52, 9.200)
    - Things can’t be counted under women’s property (Manusmṛti 9.92, 199)

- **Women's Right of management:**
    - Women's Right of management (Manusmṛti 9.11)
    - Right of Education (Manusmṛti 5.150)
    - Right of testimony (Manusmṛti 8.68) (Narada 4.155)
    - Responsibility of Women (Yājñavalkya 1.83,87)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. भट्ट, श्रीयाज्ञिक देवण, (1988), स्मृतिचन्द्रिका, दिल्ली : नाग प्रकाशन।
2. हरगोविन्दशास्त्री, व्याख्याकार, (1992), मनुस्मृतिः (श्री कुल्लुकभट्ट टीका सहित), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।
3. पाण्डेय, उमेशचन्द्र, (1994), याज्ञवल्क्यस्मृतिः, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।
4. स्वांई, ब्रजकिशोर, (वि. सं. 2065), नारदस्मृतिः, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।

Additional Readings:

1. Kane, P. V., (1930), History of Dharmashastra, Pune : Bhandarkar Oriental Research Institute.
2. ठाकुर, लक्ष्मीदत्त, (1965), प्रमुख स्मृतियों का अध्ययन, लखनऊ : हिन्दी समिति सूचना विभाग।
3. श्रीमन्महर्षिप्रणीत, (1988), स्मृतिसंदर्भ, दिल्ली : नाग प्रकाशन।
4. काणे, पी. वी., (1992), धर्मशास्त्र का इतिहास (हिन्दी अनुवादक - अर्जुन चौबे कश्यप), लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान।
5. जोशी, लक्ष्मण शास्त्री, (वि. सं. 1994), धर्मकोष, बई सतरा : प्रजनपथशाला मण्डल।
6. गोयल, डॉ. प्रीति प्रभा, (2016), भारतीय संस्कृति, जोधपुर : राजस्थानी ग्रंथागार।
7. टण्डन, डॉ. किरण, (2017), भारतीय संस्कृति, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Minor 1.A.2: Basics of Hindu Studies

Course Objectives:

1. To facilitate exploration of the rich traditions, beliefs, practices and philosophies of Hinduism.
2. To provide a comprehensive understanding of Hinduism, including its original doctrines.
3. To explore the historical, cultural, philosophical and social dimensions of Hinduism.
4. To examine both theoretical and practical aspects of Hindu scriptures, rituals, festivals and ethical principles.
5. To develop an understanding of the authenticity and relevance of the philosophical, scientific and utilitarian aspects of Hindu traditions for leading a happy and contented life in the contemporary world.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to explain the historical background and cultural contexts of Hinduism (HindūDharma).
2. Examine the main philosophical traditions and concepts of Hinduism.
3. Explain the importance of the Vedas, Upaniṣads, Bhagavadgītā, Purāṇas, and other texts.
4. Be able to describe Hindu worship (pūjā) and practices related to daily life.
5. Be able to describe the social, cultural, and ethical dimensions of Hinduism.
6. Be prepared to explain the relevance of Hindu teachings and practices.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 1.A.2	Basics of Hindu Studies	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Hinduism. **Credit 1**

- Introduction to key terms and concepts in Hinduism.
- Historical background and cultural context of Hinduism.
- Sacred Scriptures of Hinduism.
- Vedas and their significance in Hinduism.
- Introduction to the Upanishads and their philosophical teachings.
- Examination of the Bhagavad Gita and its role in Hindu thought.

Unit II Hindu Philosophical Systems. **Credit 1**

- Overview of the major philosophical schools in Hinduism.
- Analysis of key concepts including Atman, Brahman, Karma and Moksha.
- Hindu Deities and Mythology -
    - Exploration of the major deities in Hinduism and their manifestations:
        - Brahma
        - Vishnu
        - Shiva
        - Devi

Unit III Hindu Rituals and Worship. Credit 1

- Study of Hindu rituals and their role in religious and social life.
- Examination of major Hindu festivals and their significance.
- Exploration of sacred spaces, temples and pilgrimage in Hinduism.
- Ethics and Morality in Hinduism –
    - Analysis of Hindu ethical principles - Dharma and Karma.
    - Discussion on the concept of moral responsibility and the pursuit of righteousness in Hinduism.

Unit IV Contemporary Issues and Hinduism. Credit 1

- Exploration of the challenges and adaptations of Hinduism in the modern world
- Analysis of Hindu nationalism, secularism and religious pluralism
- Reflection on the relevance of Hindu teachings and practices in addressing global challenges

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Müller, F. M. (1879). Sacred books of the East. Oxford: Clarendon Press.
2. Mahadeva Sastri, A. (Trans.). (1901). The Bhagavad-Gita: With the commentary of Sri Sankaracarya (2nd ed.). Mysore: G.T.A. Printing Works.
3. Bhagavadgita (with translation and commentary in Hindi). (n.d.). Gorakhpur: Gita Press.
4. Radhakrishnan, S., & Moore, C. A. (Eds.). (1992). A sourcebook in Indian philosophy. Princeton, NJ: Princeton University Press.
5. Hiriyanna, M. (1997). Outlines of Indian philosophy. Delhi: Motilal Banarsidass.
6. Puligandla, R. (1997). Fundamentals of Indian philosophy. Delhi: DK Printworld.
7. Ranganathananda, Swami. (2001). Introduction. In The universal message of the Bhagavadgita (pp. 9–38). Kolkata: Advaita Ashrama.
8. Raju, P. T. (2009). The philosophical traditions of India. Delhi: Motilal Banarsidass.
9. Harshananda, Swami. (2012). Hindu gods and goddesses. Mylapore, Madras: Shri Ramakrishna Math.
10. Mishra, J. C. (2012). Bharatiya darshana (Indian philosophy). Varanasi: Chowkhamba Surbharati Prakashan.
11. Sharma, C. (2013). A critical survey of Indian philosophy. Delhi: Motilal Banarsidass.

12. Kaul, K. (2014). The great Upanishadic: Understanding Brahman and the ultimate reality.
13. Chatterji, S. C., & Datta, D. M. (2015). An introduction to Indian philosophy. Delhi: Motilal Banarsidass.
14. Hiriyanna, M. (2015). The essentials of Indian philosophy. Delhi: Motilal Banarsidass.
15. Radhakrishnan, S. (2016). The principal Upanishads. Gurugram: HarperCollins.
16. Dasgupta, S. (2018). A history of Indian philosophy (Vols. 1–2). Delhi: Rupa Publications India.
17. Hindu philosophy of life and Indian thinkers: Selected readings on Hindu and Hindutva. (2024). New Delhi: Motilal Banarsidass & Bharatiya Vidya Adhyayan Kendra.

Additional Readings:

1. काणे, पी. वी. (1992). *धर्मशास्त्र का इतिहास* (हिन्दी अनुवादक – अर्जुन चौबे कश्यप). लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान।
2. *Encyclopedia of Hinduism* (11 Volumes). (2012). New Delhi: RUPA. International Edition, Mandala Publications, USA, 2013.

Difficulty Level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Minor 1.A.3: Philosophy of Yoga

Course Objectives:

1. To introduce learners to the definition and general principles of the Philosophy of Yoga.
2. To acquaint students with the aims and objectives of Yoga philosophy.
3. To develop awareness about the importance of balance in life and to help learners master both the theoretical and practical aspects of balanced living.
4. To ensure understanding of *Shravana*, *Manana* and *Nididhyasana* as essential tools within Patanjali's Yoga philosophy.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to introduce the Yoga Darśana.
2. Write short notes on śravaṇa, manana, and nididhyāsana as important tools in Yoga Darśana.
3. Describe the importance and contribution of abhyāsa and vairāgya in one's own life.
4. Explain the fundamental principles of Aṣṭāṅga Yoga.
5. Enumerate the five external and three internal paths of Pātañjala Yoga for liberation (mokṣa).
6. Acknowledge the role of the five koshas (pañcakośa) as a means for balanced personality development.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 1.A.3	**Philosophy of Yoga**	**04**	**0**	**0**	**04**

Details of Course:

Unit I **Credit 1**

- Introduction and History of Yoga Philosophy.
- Psychology of Yoga.
- Method of Self-Presentation: (Bṛhadāraṇyakopaniṣad 2.4.5) (Vedantasara)
  - Śravaṇa (Hearing)
  - Manana (Reflection)
  - Nididhyāsana (Meditation)

Unit II **Credit 1**

- Concept of Yoga: (Yogasūtra)
- Restriction of fluctuations by Abhyāsa (Practice) and Vairāgya (Passionlessness)

- Concentration

Unit III **Credit 1**

- Aṣṭāṅgayoga (Eight Folds of Yoga)
- Kriyāyoga (Yoga of action)
- Cittaprasādana (Four distinct means of mental purity leading to oneness)

Unit IV **Credit 1**

- Pancha Kosha: Theory of Personality (5 Insights of great Indian psychology)
- Sri Aurovindo's conception of Integral Yoga.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Aranya, H. (1963). *Yoga Philosophy of Patanjali*. University of Calcutta.
2. गीताप्रेस, (1993), *बृहदारण्यकोपनिषद् (सानुवाद शांकरभाष्यसहित)*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
3. गीताप्रेस, (1993), *तैत्तिरीयोपनिषद् (सानुवाद शांकरभाष्यसहित)*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
4. Dasgupta, S. *A History of Indian Philosophy (Vols. 1–5)*. Motilal Banarsidass.
5. Radhakrishnan, S. *Indian Philosophy (Vols. 1 & 2)*. Oxford University Press.
6. Radhakrishnan, S. *The Principal Upanishads*. HarperCollins Publishers.
7. Aurobindo, S. *The Upanishads: Translations and Commentaries*. Sri Aurobindo Ashram.

Additional Readings:

1. Ume, R. E. (1921). *The Thirteen Principal Upanishads*. Oxford: Oxford University Press.
2. Winternitz, M. (1988). *History of Indian Literature (Vol. 1, Part 1)*. Delhi: Motilal Banarsidass.
3. Iyengar, B. K. S. (2021). *Light on the Yoga Sutras of Patanjali*. New York: HarperCollins.
4. Chatterjee, S. C., & Datta, D. M. *An Introduction to Indian Philosophy*. Calcutta: University of Calcutta.
5. Gambhirananda, S. *Eight Upanishads with Commentaries of Shankaracharya*. Kolkata: Advaita Ashrama.
6. Satchidananda, S. *The Yoga Sutras of Patanjali*. Buckingham, VA: Integral Yoga Publications.
7. Bryant, E. F. *The Yoga Sūtras of Patañjali: A New Edition, Translation and Commentary*. New York: North Point Press.

SECOND YEAR: MINOR PAPERS

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

Minor 2.A.1: Indian Aesthetics

Course Objectives:

1. To introduce Indian aesthetics as a significant and potential field for the study of literary criticism.
2. To explore the interdependence of social, cultural, literary and practical dimensions within Indian aesthetics.
3. To discover the Indian perception of poetry, drama, music, architecture, iconography and painting through the lens of aesthetic theory.
4. To reveal the major tendencies and schools of thought in Indian aesthetics and evaluate their compatibility with contemporary trends.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to introduce the concept and importance of aesthetics (saundaryaśāstra).
2. Be able to analyze the main aesthetic elements: Alaṅkāra, Rīti, Dhvani, Vakrokti, and Aucitya.
3. Recognize the concept of beauty (saundarya) as propounded by Indian rhetoricians (alaṅkāraśāstri).
4. Describe the Indian discourse on aesthetic experience (saundaryānubhava) in the context of Rasa and Rasāsvāda.
5. Be able to describe the major traditional Indian aestheticians.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 2.A.1	Indian Aesthetics	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Aesthetics (Saundaryaśāstra), its nature and components. Credit 1

- Beauty (Saundarya):
  - Definition
  - Nature
  - Importance
  - Components:
    - Vaya
    - Rūpa
    - Vacana
    - Hāva
- Discussion of synonyms of the term Saundarya (Beauty):

- Ramaṇīyatā
- Lāvaṇya
- Cārutā
- Kānti
- Madhuratā
- Manohāritā
- Suṣmā
- Abhirāmtā

Unit II The process of Aesthetic experience (Rasa) Credit 1

- Constituents of rasa:
  - Bhāva (Human Feelings and Emotions)
  - Vibhāva (Causes or Determinants)
  - Anubhāva (Voluntary gestures)
  - Sāttvika Bhāva (Involuntary gestures)
  - Vyabhicāri Bhava (Transitory States) and Sthāyibhāva (Basic mental states)
  - Sahṛdaya/Sāmājika (Connoisseur/Spectator)
  - Anukārya
  - Anukartā
  - Sādhāraṇīkaraṇa (Generalization)
  - Four mental stages of rasa realization:
    - Vikāsa (Cheerfulness)
    - Vistāra(Exaltation)
    - Kṣobha (Agitation)
    - Vikṣepa (Perturbation)
- Number of Rasas according to Bharat.
- Nature of rasa (Aesthetic experience) according to Sāhityadarpaṇa, aesthetic enjoyment – eternal bliss, the ultimate reality (ānandamayatā, alaukikatā)

Unit III Aesthetic elements (Saundarya - Tattva) Credit 1

- Art as the mode of expression of Saundarya:
  - Architecture
  - Sculpture
  - Painting
  - Musi
- Main aesthetic elements of literary arts (Poetry and Drama):
  - Alaṅkāra
  - Rīti
  - Dhvani
  - Vakrokti
  - Aucitya

Unit IV Prominent thinkers of Indian Aesthetics and Perception of beauty in Abhijñānaśākuntalam. Credit 1

- Bharata, Bhāmaha, Vāmana, Ānandavardhana, Rajśekhar, Abhinavagupta, Mammaṭa,Vishvanātha, Rūpagoswamī and Paṇditarāja Jagannātha.
- Perception of beauty in Drama from cultural, social and aesthetical point of view in the context of Abhijñānaśākuntalam.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Vishvanatha. (1936). *Sāhityadarpaṇa (Based on Kārikās 3/1–28).* Bombay: Nirnaya-Sagar Press.
2. पाण्डेय कान्तिचन्द्र, (1978). *स्वतन्त्र कलाशास्त्र, प्रथम भाग.* वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत सीरीज।
3. चतुर्वेदी ब्रजमोहन, (1989). *भारतीय सौन्दर्यदर्शन.* मध्यप्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
4. Pandey, K. (2009). *Comparative aesthetics* (Vol. 1). Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office.
5. Kane, P. V. *History of Sanskrit poetics* (pp. 352–391). Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.

Additional Readings:

1. Coomaraswamy, A. K. (1956). Introduction to Indian Art. Adyar: Theosophical Society.
2. उपाध्याय, बलदेव (1963), संस्कृत-आलोचना, हिन्दी समिति, उत्तर प्रदेश: सूचना विभाग।
3. पाण्डेय, के. (1967 & 1978), स्वतन्त्र कलाशास्त्र (प्रथम तथा द्वितीय भाग), वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत सीरीज।
4. Gnoli, R. (1985). The Aesthetic Experience according to Abhinavagupta. Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office.
5. कृष्णकुमार, (1998), अलंकारशास्त्र का इतिहास, मेरठः साहित्य भण्डार।

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

Minor 2.A.2: Sanskrit Narratology

Course Objectives:

1. To acquaint learners with the fundamental aspects of Sanskrit narratology.
2. To familiarize students with the origin and development of narrative traditions in Sanskrit literature.
3. To introduce the distinctive features, functions, forms and cross-cultural reception of Sanskrit narratives.
4. To provide learners access to and engagement with key narratological texts such as the *Bṛhatkathā*, *Kathāsaritsāgara* and *Bṛhatkathāmañjarī*.
5. To develop learners' narrative skills through the study of classical works like the *Pañcatantra*, *Hitopadeśa* and *Vetālapañcaviṁśatikā*.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be prepared to describe the origin and development of Sanskrit narratives (ākhyāna).
2. Be able to explain the unique characteristics of Sanskrit narrative literature (kathāśāstra).
3. Be able to discuss various art forms such as dance (nṛtya), drama (nāṭya), painting (citra), and sculpture (śilpa).
4. Be able to explain the importance of story collections like Pañcatantra and Hitopadeśa in life.
5. Be able to describe the specific qualities and functions of Sanskrit narrative literature.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 2.A.2	Sanskrit Narratology	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Origin and Development of Sanskrit Narratives. Credit 1

- Vedic Origin -
  - Ṛgvedic Saṁvāda Sūktas.
  - Gāthā Nārāśaṁsī.
  - Upniṣadic Ākhyāna.
- Itihāsa-Purāna tradition.
- Bṛhatkathā and its Sanskrit recensions –
  - Bṛhatkathā Śloksaṁgrha
  - Kathāsartitsāgara

    - Bṛhatkathāmañjarī
- Origin and Development of Sanskrit Fables –
    - Pañcatantra
    - Hitopadeśa
    - Vetālapañcaviṁśikā
    - Siṁhāsanadvātriṁśikā
    - Puruṣaparīkṣā
    - Śukasaptati

Unit II Distinctive Features and Functions of Sanskrit Narratology. Credit 1

- **Distinctive Features of Sanskrit Narratology -**
    - Interiorization
    - Serialisation
    - Fantasisation
    - Cyclicalisation
    - Allegorisation
    - Anonymisation
    - Elasticisation of Time
    - Spatilisation
    - Stylisation
    - Improvisation
- **Institution and Function of Story-telling –**
    - Ritualistic
    - Spiritualistic
    - Recreational
    - Pedagogical Thrust
    - Narrator as a social class - Kuśīlava, Cāraṇa, Sūta

Unit III Art-forms as Medium of Sanskrit Narrative. Credit 1

- Kathāsatra (Symposium of Story-telling)
- Drama
- Dance-forms
- Cave-paintings
- Miniature Paintings
- Sculpture

Unit IV Cultural Reception of Pañcatantra. Credit 1

- Adaptation, Re-casting and Re-telling of Pañcatantra across cultures and nations.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Hertel, J. (1908–1915). *The Pañcatantra: A collection of ancient Hindu tales, in the recension called Pañcākhyānaka and dated 1199 A.D., of the Jaina monk.* (Publication details incomplete).
2. Edgerton, F. (1924). *The Pañcatantra reconstructed* (Vol. 1: Text and critical apparatus, Vol. 2: Introduction and translation). New Haven, CT: American Oriental Series.
3. Krishna, A. (1973). *A reassessment of the Tuti-Nama illustrations in the Cleveland Museum of Art.* (Publication details not provided).
4. Winternitz, M. (1978). *Some problems of Indian literature.* Delhi: Munshiram Manoharlal.
5. Sadhale, N. (1986). *Katha in Sanskrit poetics.* Hyderabad: Sanskrit Academy, Osmania University.
6. Krishna, D. (1987). *India's intellectual tradition.* Delhi: ICPR.
7. Mahulikar, G. (2002). *Effect of Ramayana on various cultures and civilizations.* Ramayana Institute.
8. Paniker, K. A. (2003). *Indian narratology.* Delhi: IGNCA.
9. *Illustrated lecture on the westward migration of Panchatantra from India.* (2009). London: ICR. [Video].
10. Dev, A. (Ed.). (2017). *Narrative, a seminar.* Delhi: Sahitya Akademi.
11. Raghavan, V. (Ed.). *The Rāmāyaṇa tradition in Asia.*

Additional Readings:

1. पद्मभूषण आचार्य श्री बलदेव उपाध्याय (प्रधान सम्पादक), (1997), संस्कृत-वाङ्मय का बृहद् इतिहास (प्रथम खण्ड), लखनऊ: उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान।
2. डॉ. गङ्गासागर राय, (2017), वैदिक आख्यान, वाराणसी : चौखम्भा विद्याभवन।

Difficulty Level 200-299

Credits - 4
Hours - 60

Minor 2.A.3: Fundamentals of Indian Philosophy

Course Objectives:

1. To introduce the fundamental principles of the Indian philosophical tradition, including its core concepts and aims.
2. To provide textual inputs illustrating the classification and characteristics of various Indian philosophical schools.
3. To familiarize learners with the fundamental issues and debates within Indian philosophy.
4. To explain the core tenets of the heterodox (Nāstika) schools of Indian philosophy, focusing on their foundational doctrines.
5. To highlight the prominent principles of the orthodox (Āstika) schools, with special emphasis on their epistemological, metaphysical and axiological frameworks.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Describe the importance and contribution of philosophy (darśana) in the Indian context.
2. Be able to differentiate between the two traditions of Indian philosophy with reasons.
3. Discuss the fundamental concepts of Indian philosophy, especially epistemology (pramāṇamīmāṃsā).
4. Be able to describe Brahman, Ātman, Padārtha, Karma, Rebirth (punarjanma), Liberation (mokṣa), etc., from an atheistic (nāstika) perspective.
5. Be able to differentiate between the two traditions of Indian philosophy with reasons.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 2.A.3	Fundamentals of Indian Philosophy	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Fundamentals of Philosophy. **Credit 1**

- **Darśana** –
  - Concept and Aims.
  - Classification of Indian Philosophical schools.
  - Fundamental issues in Indian Philosophy-Epistemology: Pramanas

Unit II Metaphysics. **Credit 1**

- Satkaryavada.
- Asatkaryavada.
- Parinamavada.

- Vivartavada.
- Svabhavavada.
- Consciousness and matter.
- Theories of Self Ethics:
    - Karma Theory
    - Punarjanma Theory
- Liberation.

Unit III Schools of Indian Philosophy. Credit 1

- Heterodox Schools –
    - **Cārvāka** –
        - General introduction with emphasis on Challenge to Veda
        - Rejection of Transcendental Entities
        - Ethics
    - **Jainism –**
        - General Introduction with emphasis on Anekantavāda
        - Syadvāda
        - Saptabhanginyaya
    - **Buddhism** –
        - General introduction with emphasis on Four Noble Truths.

Unit IV Orthodox Schools. Credit 1

- **Samkhya -**
    - General Introduction with emphasis on Prakṛti
    - Three Gunas & Puruṣa (Based on Samkhyakärikā)
- **Yoga** –
    - Eight-fold path of Yoga.
- **Nyaya Vaisesika** -
    - General Introduction to Seven Padarathas (overview only) Mimamsa - Svatah Prāmāṇyavāda.
- **Advaita Vedanta** -
    - General Introduction with emphasis on Brahman, Māyā, Jīva and Jagat.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Shastri, K. (1951). *A primer of Indian logic.*
2. Hiriyanna, M. (1956). *Outline of Indian philosophy* (Also available in Hindi translation). London.

3. Pandey, R. C. (1966). *Panorama of Indian philosophy* (Also available in Hindi). Delhi: Motilal Banarsidass.
4. Chatterjee, S. C., & Datta, D. M. (1968). *Introduction to Indian philosophy.* Calcutta: Calcutta University.
5. Raja, K. (1974). *Some fundamental problems in Indian philosophy.* Delhi: Motilal Banarsidass.
6. Bhartiya, M. (1975). *Causation in Indian philosophy.* Ghaziabad.
7. Rishi, U. S. (Ed.). (1984). *Sarva-darśana-saṃgraha.* Varanasi: Chowkhamba Vidyabhawan.
8. Bhartiya, M. (1999). *Bharatiya Darśana kī pramukha samasyaem.* Ghaziabad.
9. मिश्र, प. (2013). *तर्कसंग्रह तन्वी व्याख्या.* दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।
10. मिश्र, प. (2019). *चार्वाक.* दिल्ली : शिवालिक प्रकाशन।
11. शर्मा, च. *भारतीय दर्शन.* दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

Additional Readings:

1. Shastri, Kuppuswami. (1951). *A primer of Indian logic (only introduction).*
2. Hiriyanna, M. (1956). *Outline of Indian philosophy (also Hindi translation).* London.
3. Pandey, Ram Chandra. (1966). *Panorama of Indian philosophy (also Hindi version).* Delhi: M.L.B.D.
4. Chatterjee, S. C. (1968). *The Nyāya theory of knowledge.* Calcutta.
5. Raja, Kuhnan. (1974). *Some fundamental problems in Indian philosophy.* Delhi: MLBD.
6. Bhartiya, Mahesh. (1975). *Causation in Indian philosophy.* Ghaziabad.
7. Radhakrishnan, S. (1990). *Indian philosophy.* Delhi: Oxford University Press.

THIRD YEAR: MINOR PAPERS

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

Minor 3.A.1: Vedic Mathematics and Jyotish

Course Objectives:

1. To introduce learners to the ancient Indian knowledge systems of Vedic Mathematics and Jyotisha (astrology).
2. To present a brief history of Indian mathematics and astrology, along with key texts associated with these disciplines.
3. To describe the purpose, outcomes and significance of astronomical calculations and triadic mathematical rules in ancient India.
4. To provide detailed insights into the distinct features of ancient Indian mathematical formulas, including early concepts of algebra, calculus and number theory.
5. To familiarize learners with the foundational and applied aspects of the ancient Indian mathematical system—such as concepts of number, digit, zero, infinity, decimal system and square roots.
6. To appraise major Indian methods and systems of astronomical observation and their relevance to ancient scientific thought.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to describe the knowledge of ancient Indian mathematical and astronomical systems.
2. Be able to describe the names of ancient Indian texts and authors.
3. Be able to provide a description of the Vedic Mathematics (Vaidikagaṇita) text authored by Swami Bharati Krishna Tirtha.
4. Be able to provide a description of the formulas of arithmetic (aṅkagaṇita), algebra (bījagaṇita), and geometry (jyāmiti), along with their mathematical and astronomical applications.
5. Be able to use ancient observation systems and tools for astronomical calculations.
6. Be able to describe Indian mathematics (gaṇita) and astronomy (jyotiṣaśāstra).

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 3.A.1	Vedic Mathematics and Jyotish	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I **Credit 1**

- **Lagadha Jyotiṣa -** Aims and outcome of Astronomical Measurement.

- Importance of Mathematics and Three Variable Rules.

Unit II **Credit 1**

- **Vedic Mathematics - Swami Srī Bhāratī Kṛṣṇatīrtha (First 5 Sutras).**
- **Technical Terms** –
  - Types of Mathematics
  - Algebra
  - Abstract
  - Calculus
  - Number theory Applied Kinetic Science
  - Static Science etc.
  - Number
  - Digits
  - Zero
  - Infinite
  - Decimal
  - Squire
  - Squire-root
  - Cube
  - Cube-root
  - Hypotenuse
  - Arc
  - Sine
  - Cosine
  - Tangent
  - Volume
  - Root
  - Surd
  - Equation
  - String
  - Angle

Unit III **Credit 1**

- Brief History of Indian Mathematics and Astronomy:
  - Vedāṅga Jyotitiṣa
  - Śulbasūtra
  - Pancasiddhāntikā
  - Suryasiddhānta
  - Āryabhaṭṭa Prathama
  - Varāhamihira
  - Brahmagupta
  - Āryabhaṭṭa Dvitīya
  - Ṣṛīpati
  - Bhāskarācārya
  - Kamalākara
  - Jayasimha.

Unit IV **Credit 1**

- Ancient Activities and Observatories for Astronomical Measurement.
  - Nādivalayayantra
  - Yāgyottarīturīyantra
  - Samrāṭpalabhāyatra
  - Śaṅkuyantra
  - Tārāmaṇdala
  - Cakrayantra
  - Yāmyottaradharātalīyaturīyayantra
  - Krāntivṛttayantra
  - Tulāmakararāśivalayayantra-karka
  - Ṣaṣṭhānśayantra
  - Jaipur Observatory (Built by Jaisingh)
  - Observatory at Kashi
  - Jantar-Mantar (Delhi)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Aryabhata. (1976). *Aryabhatiya of Aryabhata: With the commentary of Bhaskara I and Somesvara* (K. S. Shukla, Ed.). New Delhi: Indian National Science Academy.
2. कपिलेश्वर शास्त्री मैथिल, (1987). *सूर्यसिद्धान्त (श्री तत्त्वामृतभाष्योपपत्ति टिप्पणी सहित).* वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।
3. लगधाचार्य, सोमाकर, (2008). *लगधज्योतिष (याजुष् व आर्य संस्करण) (सुधाकर भाष्य, लघुविवरण टीका, हिन्दी अनुवाद डॉ. पुनीता शर्मा द्वारा).* दिल्ली : नाग पब्लिशर्स।
4. Tirthaji Maharaja, J. S. B. K. *Vedic mathematics.* Delhi: Motilal Banarsidass.

Additional Readings:

1. गोरखप्रसाद, (1974), *भारतीय ज्योतिष का इतिहास,* लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान, हिन्दी समिति ग्रन्थमाला।
2. दीक्षित, शं. बा. (1990), *भारतीय ज्योतिष (मूलतः मराठी में) (हिन्दी अनुवादः शिवनाथ झारखण्डी).* लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान, हिन्दी समिति ग्रन्थमाला।
3. शर्मा, कल्याणदत्त, (1994), *वेधशाला परिचय.* दिल्ली : लालबहादुर शास्त्री राष्ट्रीय संस्कृत विद्यापीठ।
4. द्विवेदी, भोजराज, (2002), *आचार्य वराहमिहिर का ज्योतिष में योगदान,* दिल्ली : रञ्जन पब्लिकेशन।

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

Minor 3.A.2: Lexicographical Tradition in Sanskrit

Course Objectives:

1. To introduce learners to the theories and methodologies of dictionary writing in Sanskrit and explore its rich lexicographical traditions.
2. To describe the contextual and historical basis for the development of the Sanskrit lexicographical tradition.
3. To determine the role of key texts such as *Śarvanukramaṇī*, *Nighaṇṭu* and *Nirukta* in the evolution of Sanskrit lexicology.
4. To explain the significance of *Dhātupāṭha* and *Gaṇapāṭha* in forming the foundation of *Śikṣā* and *Prātiśākhya* texts.
5. To compare the contributions of both ancient and modern Sanskrit lexicographers in shaping the structure and scope of Sanskrit lexicography.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to describe the rich tradition of Sanskrit lexicons (kośa).
2. Be able to provide a detailed overview of traditional and modern works related to Sanskrit lexicons.
3. Be able to introduce the main lexicons and the types of lexicons created by them.
4. Be able to write paragraphs based on Sarvānukramaṇī, Nighaṇṭu, Nirukta, Śikṣā, and Prātiśākhya texts.
5. Be able to explain the unique characteristics of specific lexicon texts such as Vācaspatyam, Śabdakalpadruma, Halāyudhakośa, and Amarakośa.
6. Be able to describe the contributions of modern Sanskrit lexicographers.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 3.A.2	Lexicographical Tradition in Sanskrit	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Sanskrit Lexicography. **Credit 1**

- Origin and Development
- Brief Introduction to Major Lexicons
- Types of Dictionaries

Unit II Tradition of Sanskrit Lexicons. **Credit 1**

- Early Sanskrit Lexicography:
  - Saravanukarmani
  - Nighaṇṭu

- Nirukta
- Dhātupāṭha
- Gaṇapāṭha
- Word lists in Śikṣās and Prātiśākhyas

Unit III Classical Sanskrit Lexicons. Credit 1

- Vācaspatyam - Textual organisation, Commentaries, Translations and Digitized works.
- Śabdakalpadruma - Textual organisation, Commentaries, Translations and Digitized works
- Halāyudhakośa - Textual organisation, Commentaries, Translations and Digitized works.
- Amarakośa - Textual organisation, Commentaries, Translations and Digitized works.
- Mankhakośa - Textual organisation, Commentaries, Translations and Digitized works.
- Medinīkośa - Textual organisation, Commentaries, Translations and Digitized works.

Unit IV Modern Sanskrit Lexicographers. Credit 1

- Monier William
- Apte
- Acharya Vishbandhu
- Jainendra Siddhantakosha
- Nyayakosha
- M. Bloom Field

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. होशियाङ्ग, प. जगन्नाथ शास्त्री (सम्पा०), (1968), *मेदिनीकोशः,* वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत सीरीज ऑफिस।
2. Rice, B. L. (Comp.), & Balasubramanya, N. (Ed.). (1970). *Amarakosha.*
3. द्विवेदी, बालमुकुन्द, (1971), *संस्कृत कोश उद्भव और विकास,* इलाहाबाद : शहराराबाग।
4. नारंग, सत्यपाल, (1998), *संस्कृत कोशशास्त्र के विविध आयाम,* नई दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
5. शिवदत्ताभिध, महामहोपाध्याय पण्डित, (2003), *अमरकोशः,* नई दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
6. वाचस्पति, तारानाथ तर्क (सम्पा०), (2006), *वाचस्पत्यम्,* वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत सीरीज ऑफिस।
7. Williams, Monier, & Ishwar Chandra (Ed. & Rev.). (2008). *Sanskrit English Dictionary.* Delhi: Parimal Publications.
8. देव बहादुर, राधाकान्त, (2018), *शब्दकल्पद्रुमः,* दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।

Additional Readings:

1. आप्टे, वामन शिवराम. (2012), संस्कृत-हिन्दी-शब्दकोश, नई दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
2. विश्वबन्धु, (2013), निघण्टु-निर्वचन-मीमांसा, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।

Difficulty Level 300-399

Credits - 4
Hours - 60

Minor 3.A.3: Research Methodology for Sanskrit Studies

Course Objectives:

1. To introduce the basic concepts and foundational principles of research methodology relevant to Sanskrit studies.
2. To familiarize learners with the research methodologies commonly employed in Sanskrit and broader humanities disciplines.
3. To emphasize the need, importance and scope of primary research methodology within the field of Sanskrit.
4. To acquaint students with essential research procedures, including topic selection, hypothesis formulation, collection of primary materials and effective use of e-resources and research tools.
5. To equip researchers with a clear understanding of the concept, process and steps involved in proper referencing.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to present various research methodologies suitable for Sanskrit studies.
2. Be able to articulate the methods used in determining a research topic.
3. Be able to list various research methodologies employed by Sanskrit scholars for different research streams.
4. Be able to explain the characteristics of the survey method, along with its associated tools and steps.
5. Be able to define the concept of research referencing, its process, types, and computer software.
6. Be able to analyze computer tools for converting Devanagari text into IAST and Itrans forms.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 3.A.3	Research Methodology for Sanskrit Studies	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Theoretical concept of Research. **Credit 1**

- Introduction, Objectives and Types of Research.
- Outline of Research Work.
- Research Methodologies.

- Topic Selection and Writing Methods.
- Material Collection: Primary and Secondary.
- E-Recourses and Research Tools.

Unit II Literature Review. **Credit 1**

- Brief Introduction of Survey.
- Methods of Survey.
- Tools and Techniques of Survey.
- Step of the Survey.

Unit III Referencing. **Credit 1**

- What is Referencing?
- Steps of Referencing.
- How to make references?
- Citation and Citation in Text, Various patterns of Citation in Text and Sample
- Various Software for Referencing.
- Components of referencing:
  - Book
  - Dictionary
  - Journal
  - Conference
  - News Paper
  - Magazine
  - Report
  - Government Publications
  - Thesis
  - Dissertation
  - Web Pages
  - Internet Resources
  - Personal Communications (Written, Oral and email)
  - Lectures
  - Video
  - DVD,
  - Films etc.
- Introduction of Various Style Sheets of Referencing and detail Introduction of the style for Sanskrit.
- Creation Methods of Reference List and Samples.

Unit IV Transliteration. **Credit 1**

- Transliteration Schemes.
- International Alphabet of Sanskrit Transliteration (IAST).
- Indian languages Transliteration (ITRANS).
- Introduction to available computational tools for converting.
- Devanagari Texts to IAST and TTRANS.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. शर्मा, डॉ. विनय मोहन, (1967), *शोधप्रविधि,* दिल्ली : नेशनल पब्लिशिंग हाउस।
2. Kothari, C. R. (2004). *Research methodology: Methods and techniques.* New Delhi: New Age International.

3. Yelikar, K. S. (2009). *Essentials of research methodology & dissertation writing (FOGSI).* New Delhi: Jaypee Brothers Medical Publishers.
4. नगेन्द्रः, डॉ., (2010), *अनुसन्धानस्य प्रविधि-प्रक्रिया,* नवदेहली : राष्ट्रिय-संस्कृत-संस्थानम्।
5. द्विवेदी, प्रो. प्रभुनाथ एवं चौबे, डॉ. सुरेशचन्द्र, (2017), *संस्कृत शोध-प्रविधि,* वाराणसी : शारदा संस्कृत संस्थान।
6. मिश्र, प्रो. अभिराज राजेन्द्र एवं मिश्र, डॉ. राजेशकुमारी, (2022), *शोधप्रविधि एवं पाण्डुलिपिविज्ञान,* इलाहाबाद : अक्षयवट प्रकाशन।
7. MakeUse Of. *5 PowerPoint tips to improve presentation skills overnight.* Retrieved from http://www.makeuseof.com/tag/5-powerpoint-tips-improve-presentation-skills-overnight/
8. Subagini. *Effective presentation skills.* Retrieved from https://www.slideshare.net/subagini/effective-presentation-skills-28512891
9. Free PowerPoint Templates. *18 tips to improve presentation skills.* Retrieved from http://www.free-power-point-templates.com/articles/18-tips-to-improve-presentation-skills/

Additional Readings:

1. http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/12164/11/11_chapter%204.pdf
2. http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/29975/12/12_chapter%205.pdf
3. http://www.baraha.com/
4. http://www.chicagomanualofstyle.org/home.html

FOURTH YEAR: MINOR PAPERS

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Minor 4.A.1: Political Thought in Sanskrit Literature

Course Objectives:

1. To familiarize learners with the concept and evolution of political thought in Sanskrit literature.
2. To introduce the *Dharmaśāstra* texts as foundational sources of Indian political philosophy.
3. To acquaint students with the various dimensions of Sanskrit political thought and the institutions of polity reflected in classical texts.
4. To underline the contributions of the *Vedic Saṁhitās*, *Mahābhārata*, *Purāṇas*, *Kautilya's Arthaśāstra* and *Nītiśāstra* in shaping the tradition of Sanskrit political thought.
5. To describe the nature and classifications of the state as found in the *Smriti* literature.
6. To highlight the key theories of ancient Indian polity, including *Saptāṅga*, *Maṇḍala*, *Ṣāḍguṇya*, *Caturvidha Upāya* and related concepts.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Demonstrate an introduction to the concept of political thought (rājanīticintana) in Sanskrit literature.
2. Indicate the contribution of major texts such as the Vedas, Mahābhārata, Purāṇas, Arthaśāstra, and Nītiśāstras to Indian political thought.
3. Be prepared to describe the main principles of ancient Indian politics.
4. Be able to provide an introduction to the origin and development of ancient Indian political thought.
5. Be able to describe the nature and types of the state (rājya).
6. Be prepared to describe the main principles of ancient Indian politics.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 4.A.1	Political Thought in Sanskrit Literature	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Name and Sources of Ancient Bharatiya Political Thought. Credit 1

- Various Names of Ancient Bharatiya Political Treatises:
  - Daṇḍanīti
  - Arthshastra
  - Dharmaśāstra
  - Rajshastra
  - Nītiśāstra

- Sources of Ancient Bharatiya Political Thought:
  - Vedic Literature
  - Rāmāyaṇa
  - Mahābhārata
  - Purāṇa
  - Dharmaśāstra
  - Nītiśāstra
- Prominent Bharatiya Political Thinkers:
  - Manu
  - Śukrācārya
  - Kautilya
  - Kāmandaka
  - Somadeva Suri

Unit II Nature and types of the state. Credit 1

- Nature of the State (Arthaśāstra (6.1) (Manusmṛti 9.294)
- Types of the State – (Aitreya Brāhmaṇa 8.3.13-14; 8.4.15-16)
  - Rājya
  - Svarājya
  - Bhojya
  - Vairājya
  - Mahārājya
  - Sāmarājya

Unit III Ancient Bharatiya Political Thought: Origin and Development. Credit 1

- Vedic Literature –
  - Election of King by the People 'Visas' in Vedic period: (Ṛgveda 10.173;10.174) (Atharvaveda 3.4.2; 6.87.1-2)
  - Parliamentary Institutions: 'Sabhā, 'Samiti' and 'Vidatha'.

- Post Vedic literature –
  - Kautilya's concept of the Welfare State (Arthaśāstra 1.13)
  - Essential Qualities of King (Arthaśāstra 6.1.16-18)
  - Duties of King and State 'Rajadharma' (Mahābhārata, Śāntiparva 120.1-15) (Manusmṛti 7.1-15) (Śukranīti 1.1-15)
  - Constituent Elements (Somadeva's Nītivākyāmṛta 9.1.18 and, 19.1.10)

Unit IV Cardinal Theories of Ancient Bharatiya Polity. Credit 1

- Saptāṅga' Theory:
  - Svāmī
  - Amātya
  - Janapada

- Pura
- Kośa
- Daṇḍa
- Mitra

- ‘Maṇḍala’ Theory of Inter-state Relations.
- ‘Ṣāḍguṇya’ Policy of war and peace Diplomacy:
  - Sandhi
  - Vigraha
  - Yāna
  - Āsana
  - Saṁśraya
  - Dvaidhībhāva
- ‘Chaturvidha Upāy’ for balancing of power of state:
  - Sāma
  - Dāma
  - Daṇḍa
  - Bheda
- Three types of State Power 'Śakti':
  - Prabhu Śakti
  - Mantra Śakti
  - Utsāha Śakti

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Griffith, R. T. H. (Trans.), (1896–1897/1968), *Atharvaveda Samhita* (2 Vols.), Reprint, Bangalore.
2. Wilson, H. H. (Trans.), (1946), *Ṛgveda Saṃhitā* (6 Vols.), Bangalore, Bangalore: Printing & Publishing Co.
3. Shastri, H. P., (1952–1959), *Mahabharata* (7 Vols.), London:
4. Belvalkar, S. K., (1954), *Mahabharata: Śānti Parvam*, Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute.
5. Gharpure, J. R., (1956), *Teaching of Dharmashastra*, Lucknow: Lucknow University.
6. Ghosal, U. N., (1959), *A History of Bharatiya Political Ideas*, Bombay.
7. Kangale, R. P. (Ed.), (1965), *Arthashastra of Kautilya*, Delhi: Motilal Banarsidass.
8. Jayaswal, K. P., (1967), *Hindu Polity*, Bangalore.
9. Altekar, A. S., (1973), *State and Government in Ancient India*, Delhi: Motilal Banarsidass.
10. दीक्षित, प्रेमकुमारी, (1977), *प्राचीन भारत में अन्तरराष्ट्रीय सम्बन्ध,* लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।

11. मिश्र, ब्रह्मशंकर, (1968), *शुक्रनीति* (हिन्दी अनुवाद), वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत सीरीज।
12. Olivelle, P. (Ed. & Trans.), (2006), *Manu's Code of Law: A Critical Edition and Translation of the Manava-Dharamashastra*, New Delhi: Oxford University Press.
13. नाटाणी, प्रकाश नारायण, (2002), *प्राचीन भारत में राजनीतिक विचारक,* जयपुर : पोइन्टर पब्लिशर्स।
14. तिवारी, शशि, (2013), *संस्कृत साहित्य में राष्ट्रवाद एवं भारतीय राजशास्त्र,* दिल्ली : विद्यानिधि प्रकाशन।
15. भंडारकर, डी. आर., *Some Aspects of Ancient Bharatiya Hindu Polity*, Banaras Hindu University.
16. गैरोला, वाचस्पति, *कौटिल्य अर्थशास्त्र,* वाराणसी।
17. गणपति शास्त्री, टी. (सम्पा.), *कौटिल्य अर्थशास्त्र,* संस्कृत टीका सहित, त्रिवेन्द्रम्।
18. शास्त्री, उदयवीर (अनुवा.), *कौटिल्यीय अर्थशास्त्र,* दिल्ली : मेहरचन्द लक्ष्मनदास।

Additional Readings:

1. Sinha, K. N. (1938). *Sovereignty in Ancient Bharatiya Polity.* London.
2. Law, N. S. (1960). *Aspect of Ancient Bharatiya Polity.* Calcutta.
3. Saletore, B. A. (1963). *Ancient Bharatiya Political Thought and Institutions.* Bombay.
4. Verma, V. P. (1954). *Studies in Hindu Political Thought and its Metaphysical Foundations.* Delhi.
5. Prasad, B. (1968). *Theory of Government in Ancient India.* Allahabad.
6. Maheshwari, S. R. *Local Government in India.* New Delhi: Orient Longman.
7. Sharma, R. S. (1996). *Aspects of Political Ideas and Institutions in Ancient India.* Delhi.

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Minor 4.A.2: Sustainable Development and Bhāratīya Jñāna Paraṃparā

Course Objectives:

1. To introduce the concept of Sustainable Development within the framework of *Bhāratīya Jñāna Paraṃparā* (Indian Knowledge Tradition).
2. To explore the philosophical, ecological and ethical dimensions embedded in traditional Indian knowledge systems.
3. To examine the integration of *Bhāratīya Jñāna Paraṃparā* with modern sustainability practices and global environmental concerns.
4. To foster critical thinking and a holistic understanding for the practical implementation of sustainable models rooted in Indian traditions.
5. To elaborate on the philosophical foundations that inform the Indian approach to sustainability and environmental harmony.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to introduce the concept of continuity and development (nairantaryavikāsa) in the structure of the Indian Knowledge Tradition.
2. Be able to clarify various dimensions of the traditional Indian concept of sustainability (nairantaryatā).
3. Be able to analyze the philosophical basis and major principles of Indian sustainability.
4. Be able to introduce ecological (pāristhitikī) sustainability in ancient texts and ancient practices.
5. Understand the impact of nature worship (prakṛtipūjā), water conservation (jalasaṃrakṣaṇam), non-violence (ahiṃsā), non-possession (aparigraha), animal welfare (paśukalyāṇa), etc., in achieving sustainability.
6. Be able to demonstrate the role of nature conservation movements (prakṛtisaṃrakṣaṇāndolana) in ensuring sustainability.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 4.A.2	Sustainable Development and Bhāratīya Jñāna-paraṃparā	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Understanding Sustainable Development. **Credit 1**

- Definition, Origin and Evolution
- Key concepts:
    - Environment
    - Economy
    - Equity
    - Ethics
- United Nations Sustainable Development Goals (UN-SDGs)
- Challenges to sustainability:
    - Climate change
    - Inequality
    - resource depletion.

Unit II Philosophical Foundations in Bharateeya Jnana Parampara. Credit 1

- Concepts of *Ṛta*, *Dharma*, *Yajña* and *Loka-saṅgraha.*
- Environmental ethics in the Vedas, Upanishads and Smṛti texts.
- Non-anthropocentric worldviews:
    - *Sarvaṃ Khalvidaṃ Brahma.*
    - *Vasudhaiva Kutumbakam.*
- Ahimsa and interconnectedness in Jainism and Buddhism

Unit III Ecology and Sustainability in Classical Texts and Practices. Credit 1

- Environmental consciousness in Itihasa-Purana literature
- Traditional water management, Agriculture and Architecture:
    - Stepwells
    - Vṛkṣāyurveda
    - Vāstu
- Indigenous practices in forest conservation and animal welfare
- Case studies:
    - Bishnoi Movement
    - Chipko
    - Sacred groves

Unit IV Synthesizing BGP and Modern Sustainability Models. Credit 1

- Gandhian thought and sustainable development.
- Integral humanism (Deendayal Upadhyay) and holistic development.
- National Education Policy (NEP 2020) and promotion of BGP for sustainability.
- Re-imagining education, economics and governance through Indic frameworks.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Radhakrishnan, S. (1923). *Indian Philosophy (Vol. I & II).* London: George Allen & Unwin LTD., Ruskin House; New York.
2. Gandhi, M. K. (1933). *Hind Swaraj.* Ahmedabad: Navajivan Publishing House.
3. Chandra, L. (1990). *Cultural Horizons of India.* Delhi: Aditya Prakashan.
4. Kapoor, K. (2005). *Indian Knowledge System.* New Delhi: D. K. Printworld (P) Ltd.
5. Balasubramanian, D., et al. (2002). *Traditional Ecological Knowledge for Managing Biosphere Reserves in South and Central Asia.*
6. Chattopadhyaya, D. P. (Ed.). (2002). *History of Science, Philosophy and Culture in Indian Civilization (Vols. on Nature and Culture).* India: Centre for Studies in Civilization.
7. Shiva, V. (2009). *Staying Alive: Women, Ecology and Development.* Women Unlimited.
8. Upadhyay, D. (2014). *Integral Humanism.* Delhi: Hindi Sahitya Sadan.
9. MHRD, Govt. of India. (2020). *NEP 2020.*
10. Debroy, B. (Ed.). (2019). *The Bhagavad Gita for the Modern World.* UK: Penguin Classics.

Additional Readings:

1. उपध्यायः बलदेवः, (2010), *वैदिक साहित्य और संस्कृति*, वाराणसी : शारदा संस्थान।
2. उपध्यायः बलदेवः, *संस्कृत वाङ्मय का बृहद् इतिहास, प्रथम भाग (वेद)*, लखनऊ: उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान।

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Minor 4.A.3: Phonetics in Sanskrit Tradition

Course Objectives:

1. To introduce the basic concepts and principles of phonetics within the Sanskrit tradition.
2. To acquaint students with the mechanisms of speech production and train them to perceive, identify and transcribe speech sounds accurately.
3. To inform learners about the primary texts that serve as foundational sources of Sanskrit phonetics.
4. To familiarize students with the prominent *Śikṣā Granthas* and their significant contributions to the development of Sanskrit phonetics.
5. To establish the central role of *Pāṇinīya Śikṣā* in formulating and systematizing Sanskrit phonetic principles.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to describe the nature and importance of Sanskrit phonetics (dhvanivijñāna).
2. Be able to explain the definition of phonetics.
3. Present the origin and development of Indian phonetic traditions.
4. Provide details of Sanskrit sound systems, speech production mechanisms, and phonetic principles.
5. Present the unique characteristics and role of Pāṇinīya Śikṣā in the compilation of Sanskrit phonetics.
6. Describe the nature of Indian phonetics and indicate the major texts of Sanskrit phonetics.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 4.A.2	Phonetics in Sanskrit Tradition	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Brief Introduction to Phonetics. **Credit 1**

- Definition of Phonetics.
- Origin and Development.
- Indian Phonetic traditions.
- Types of Phonetics.

Unit II General Introduction to Pratishakyas and Paniniya Shiksha. **Credit 1**

Unit III Introduction to Paniniya Shiksha (Vriddhapaatha) **Credit 1**

- Sthana-prakarna
- Karana-prakarna

- Antahprayatna-prakrana
- Bahyaprayatna-prakrana
- Sthanapeedana-prakrana
- Vrittikars-prakrana
- Prakrama-prakrana
- Nabhitala-prakrana

Unit IV Introduction to Paniniya Shiksha (Shlokatika) Credit 1

- Paniniya Shiksha - Shlokas 1-22 (Shlokatika)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. व्यासः भोलाशंकरः, (1957), *संस्कृत भाषाशास्त्रीय अध्ययन,* वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. तिवारीः भालोनाथः, (1974), *तुलनात्मक भाषाविज्ञान,* दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
3. तिवारीः भालोनाथः, (1982), *भाषाविज्ञान,* इलाहाबाद : किताब महल।
4. Burrow, T. (1991). *Sanskrit Language* (also trans. into Hindi by Bholashankar Vyas). Varanasi: Chaukhamba Vidya Bhawan.
5. उपाध्यायः बलदेवः (प्रधानसम्पादकः), पाण्डेयः ओम् प्रकाशः (सम्पादकः), (1997), *संस्कृत-वाङ्मय का बृहद् इतिहास,* द्वितीय खण्ड, वेदाङ्ग, लखनऊ : उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान।
6. Crystal, D. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of Language.* Cambridge.
7. Gune, P. D. (2005). *Introduction to Comparative Philology.* Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratisthan.
8. कौण्डिन्यायनः शिवराजाचार्यः, (2012), *पाणिनीयशिक्षा,* वाराणसी : चौखम्भा विद्या भवन।
9. Paniniya Shiksha – Somlekha. (2014). Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratishthan.
10. अवस्थी वच्चूलालो ज्ञानोपाह्वः, वि.सं. 2050, *पाणिनीयशिक्षा,* भाष्यकृत्–सम्पादकः बालकृष्णः शर्मा, श्रीनिवासरथः, निदेशकः, उज्जयिनी : कालिदास-अकादमी।

सहायकाः ग्रन्थाः (AdAdditional Readings:

1. Jespersen, O. (1954). *Language: Its Nature, Development and Origin.* London: George Allen & Unwin.
2. Gosh, B. K. (1977). *Linguistic Introduction to Sanskrit.* Calcutta: Sanskrit Pustak.
3. Murti, M. Srimannarayana. (1984). *An Introduction to Sanskrit Linguistics.* Delhi: D. K. Publication.
4. Verma, S. K., & Krishnaswamy, N. (2005). *Modern Linguistics.* Delhi: Oxford University Press.

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Minor 4.A.4. Bharatiya Ancient Arts

Course Objectives:

1. To introduce the concept of arts in ancient India and their integral role in enriching and fulfilling social life.
2. To facilitate an in-depth exploration of the rich and diverse traditions of ancient *Bharatiya* arts.
3. To enable students to study the evolution, cultural significance and aesthetic principles underlying various *Bharatiya* art forms.
4. To describe the nature and scope of ancient Indian architecture, sculpture, painting and performing arts.
5. To explore the socio-political and religious contexts that influenced and shaped *Bharatiya* artistic expressions.
6. To acquaint students with the principles of *Vāstu Śāstra*, traditional home design, temple architecture and sculpture.
7. To characterize the social and recreational art forms, including cooking, culinary arts and the artistic depictions seen in sites like Ajanta and Ellora.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to describe the historical development of ancient Indian art forms.
2. Be able to analyze cultural, religious, and social influences on Indian art.
3. Be able to evaluate the aesthetic and technical achievements of ancient Indian artists.
4. Gain a critical perspective on the role of art in ancient Indian society.
5. Be able to conduct research-oriented discussions of ancient sources and ancient texts.
6. Be able to survey the painting and mural art of ancient India.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 4.A.4	Bharatiya Ancient Arts	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Ancient Bharatiya Arts. Credit 1

- Defining 'Art' in the Ancient Bharatiya context.
- Sources and materials:
  - Literary Sources
  - Archaeological Findings
  - Iconography.
- The emergence of early Mauryan art: Pillars and stupas.

- Introduction to the 64 Arts.

Unit II Intellectual and Scholarly Arts. **Credit 1**

- Storytelling and Poetry.
- Rhetoric and Debate.
- Performing Arts in Ancient India.
- Introduction to ancient Bharatiya music and dance forms.
- The Natya Shastra and its influence on classical dance and theatre.

Unit III Aesthetic and Household Arts. **Credit 1**

- Personal Grooming and Beauty.
- Home Decoration and Arrangement.
- Principles of Vastu Shastra.
- Traditional Bharatiya Home Design- Temple architecture and sculpture.
- Artistic Study - Temples and Jain chaityas.

Unit IV Social and Recreational Arts. **Credit 1**

- Cooking and Culinary Arts.
- Overview of ancient Bharatiya painting, Mural paintings: Ajanta and Ellora.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Coomaraswamy, A. K. (1927). *History of Bharatiya and Indonesian Art.* London: Edward Goldston.
2. Zimmer, H. (1946). *Myths and Symbols in Bharatiya Art and Civilization.* Pantheon Books: The Bollingen Series VI.
3. Sivaramamurti, C. (1961). *Bharatiya Sculpture.* Bombay: Allied Publishers.
4. Dehejia, V. (1978). *Looking Again at Indian Art.* Ministry of Information and Broadcasting, Govt. of India.
5. Huntington, S. L. (1985). *The Art of Ancient India.* New York: Weather Hill.
6. Basham, A. L. (1986). *The Wonder That Was India.* Calcutta: Rupa Co.
7. Harle, J. C. (1994). *The Art and Architecture of the Bharatiya Subcontinent.* USA: Yale University Press.

Additional Readings:

1. डॉ. प्रीतिप्रभागोयल, (2016), भारतीयसंस्कृति, जोधपुर: राजस्थानीग्रंथागार।
2. डॉ. किरणटण्डन, (2017), भारतीयसंस्कृति, दिल्ली : ईस्टर्नबुकलिंकर्स।

Difficulty Level 400-499

Credits - 4
Hours - 60

Minor 4.A.5: Computational Linguistics for Sanskrit

Course Objectives:

1. To introduce the concept of Computational Linguistics for Sanskrit and highlight its necessity for sustaining the language in the contemporary digital age.
2. To familiarize students with modern technologies and advancements in the fields of computational linguistics and language technology.
3. To facilitate the development of computational thinking and skills required to apply Sanskrit in various technological contexts.
4. To develop students' proficiency in the tools and techniques of computational linguistics, thereby enhancing their employability and potential for entrepreneurship.
5. To build technical dexterity in areas such as databases, database systems and the architecture of database systems relevant to Sanskrit language processing.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Describe the theoretical concepts of Computational Linguistics and its coherence with Sanskrit.
2. State the basic concepts of the various applied areas of Computational Linguistics.
3. Distinguish among Morphological analyzer, Speech Recognition, Speech synthesis, Text to Speech, Language analysis and so.
4. Write short notes on Natural language Interface, Language processing Text Processing and Machine Translation etc.
5. Apply the basic concept of databases for data Storage and survey of Computational Linguistics.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Minor 4.A.5	Computational Linguistics for Sanskrit	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Theoretical Concepts of Computational Linguistics. Credit 1

- Language and Communication
- Levels of Language
- Phonemes
- Morphemes
- POS
- Lexicon
- Syntax

- Semantics
- Discourse
- Natural Language vs Artificial Language
- Speech and Language
- Grammars. Computer Intelligent Interaction (HCII)
- Human Processing of Languages vs Computer Processing of Natural Languages
- Rule based vs Statistical Processing
- Machine Learning
- Annotation of Language
- Standards
- Unicode
- Language Resources.

Unit II Survey of the Sanskrit Computational Linguistics. Credit 1

Unit III Applied Areas of Sanskrit Computational Linguistics. **Credit 1**

- Morphological Analyzer
- Speech/Speaker Recognition
- Speech Synthesis,
- Text to Speech
- Language Analysis
- Language Understanding
- Language Generation
- Natural Language Interface
- Text Processing
- Machine Translation

Unit IV Data Storage. Credit 1

- An Introduction to Databases
- Databases and Database Systems,
- Architecture of Database Systems
- Historical Perspective of Database Systems.
- Basics of MS SQL Database

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Grishman, R. (1986). *Computational Linguistics: An Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.
2. Gazdar, G., & Mellish, C. (1989). *NLP in Prolog.* Wokhingham: Addison Wesley.
3. Gazdar, G., & Mellish, C. (1989). *NLP in Lisp.* Wokhingham: Addison Wesley.
4. Bharti, A., Sangal, R., & Chaitanya, V. (1990). NL, complexity theory and logic. In *Foundations of Software Technology and Theoretical Computer Science.* Springer.

5. Grosz, B. J., et al. (1990). *Readings in NLP* (Ed.). Los Angeles: Morgan Kaufmann.
6. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2000). *Speech and Natural Language Processing.* Prentice Hall.
7. Mitkov, R. (2005). *Oxford Handbook of Computational Linguistics.* Oxford: Oxford University Press.
8. Lambert, K. A. (2011). *Fundamentals of Python: First Programs.* Cengage Learning.
9. Jha, G. N. (Ed.). (2010). *Sanskrit Computational Linguistics.* Germany: Springer Verlag.
10. Chandra, S. (2017). *मशीनी अनुवाद (Machine Translation).* New Delhi, India: Vidya Nidhi Prakashana.
11. Chandra, S. (2021). *भाषासंगणन (Language Computing).* New Delhi, India: Upasana Publications.
12. Elmasri, R., & Navathe, S. B. *Fundamentals of Database Systems* (5th ed.). Pearson Education.

Additional Readings:

1. Huet, G., Kulkarni, A., & Scharf, P. (Eds.). (2009). *Sanskrit Computational Linguistics Symposium 1–2.* LNCS 5402. Springer Verlag.
2. Kulkarni, A., & Huet, G. (Eds.). (2009). *Sanskrit Computational Linguistics Symposium 3: Proceedings of the 3rd International Symposium, Jan 15–17, 2009, Hyderabad.* LNCS 5406. Springer Verlag.
3. Chandra, S., & Jha, G. N. (2012). *Computer Processing of Nominal Inflections in Sanskrit: Methods and Implementations.* UK: CSP.

B.A.Hons (Sanskrit)
Sanskrit Version

अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखा

स्नातककार्यक्रमः – संस्कृतम्

2025

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

UGC

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगः

बहादुरशाह-जफर-मार्गः

नवदेहली - 110002

विषयसूची

कार्यक्रमस्य परिचयः 4

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि 4

कार्यक्रमस्य परिणामाः 5

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 6

गौणपाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 9

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 11

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 13

प्रथमवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 14

प्रथमसत्रार्द्धः (SEMESTER - 1) 15

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.1: प्राथमिकं संस्कृतम् 15
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.2: संस्कृतसाहित्यम् १ – काव्यम् 19
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.3: भारतीयसामाजिकसंस्थानानि राजनीतिः च 21
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.4: संस्कृतछन्दश्शास्त्रम् 25
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.5: संस्कृतसाहित्यम् २ - गद्यम् 27

द्वितीयसत्रार्द्धः (SEMESTER - 2) 30

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.6: शास्त्रीयसाहित्यस्य समीक्षात्मकं सर्वेक्षणम् 30
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.7: संस्कृतमहाकाव्यानि 32
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.8: आयुर्वेदस्य मूलभूतसिद्धान्ताः 34
MAJOR 1.9: WEB APPLICATION DEVELOPMENT FOR SANSKRIT 38
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.10: भारतीयज्ञानपरम्परायाः मूलाधाराः 40

द्वितीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 43

तृतीयसत्रार्द्धः (SEMESTER – 3) 44

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.1: शास्त्रीयसंस्कृतसाहित्यम् ३ - रूपकम् 44
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.2: संस्कृतभाषाविज्ञानम् 48
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.3: भारतीयपुरालेखः - १ 51
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.4: संस्कृतसाहित्ये पर्यावरणजागरूकता 54
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.5: प्राचीनभारतीयलिपीनां परिचयः 59

चतुर्थसत्रार्द्धः (SEMESTER - 4) 62

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.6: आधुनिकसंस्कृतकृतयः 62
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.7: भारतीयदर्शनस्य परिचयः - प्रस्थानभेदः 65
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.8: भारतीयपुरालेखः - २ 68
MAJOR 2.9: COMPUTER APPLICATIONS FOR SANSKRIT 70
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.10: इतिहासपरम्परायाः पुराणपरम्परायाश्च परिचयः 73

तृतीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 76

पञ्चमसत्रार्द्धः (SEMESTER - 5) 77

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.1: वैदिकं साहित्यम् 77
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.2: संस्कृतभाषाविज्ञानम् 80
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.3: न्यायवैशेषिकदर्शनयोः परिचयः 84
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.4: संस्कृतकाव्यशास्त्रस्य परिचयः 87
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.5: भारतीयज्ञानपरम्परायाः योगदानानि 89

षष्ठसत्रार्द्धः (SEMESTER - 6) **91**

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.6: वैदिकसंहिता तथा वैदिकव्याकरणम् 91
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.7: संस्कृतव्याकरणं संस्कृतेन रचना च 94
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.8: संस्कृतसाहित्यस्य साहित्यिकी समालोचना 97
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.9: भारतीयवैज्ञानिकी सम्पत् 100
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.10: भारतीया तर्कप्रणाली वादप्रणाली च 102

चतुर्थवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) **106**

सप्तमसत्रार्द्धः (SEMESTER – 7) **107**

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.1: विश्वसंस्कृतसाहित्यम् 107
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.2: संस्कृतरंगमञ्चः पटकथालेखनं च 110
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.3: नव्यन्यायस्य भाषा पद्धतिश्च 113
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.4: शोधप्रबन्धस्य शोधपत्रस्य च लेखनाय मूलभूतकौशलानि 116
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.5: वेदभाष्यपरम्परा 119

अष्टमसत्रार्द्धः (SEMESTER – 8) **121**

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.6: वेदाङ्गज्योतिषं वैज्ञानिकी प्रज्ञा च 121
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.7: भारतीयभाषादर्शनम् 125
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.8: प्राचीनभारतीयमनोविज्ञानम् 128
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.9: संस्कृतसाहित्ये आधुनिकप्रवृत्तयः 130
MAJOR 4.10: INDIAN LEGAL SYSTEM 133

प्रथमवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) **135**

गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 1.क.1: स्मृतिसाहित्यपरिचयः 136
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 1.क.2: हिन्दू अध्ययनमूलतत्त्वानि 139
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 1.क.3: योगदर्शनम् 142

द्वितीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) **144**

गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 2.क.1: भारतीयं सौन्दर्यशास्त्रम् 145
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 2.A.2: संस्कृतकथाशास्त्रम् 148
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 2.क.3: भारतीयदर्शनस्य मौलिकसिद्धान्ताः 151

तृतीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) **154**

गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 3.क.1: वैदिकगणितं ज्योतिषशास्त्रञ्च 155
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 3.क.2: संस्कृते शब्दकोशपरम्परा 159
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 3.क.3: संस्कृताध्ययनाय शोधप्रविधिः 161

चतुर्थवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) **164**

गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 4.क.1: संस्कृतसाहित्ये राजनीतिचिन्तनम् 165
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 4.क.2: नैरन्तर्यविकासः (SUSTAINABLE DEVELOPMENT) भारतीयज्ञानपरम्परा च 168
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 4.क.3: संस्कृतपरम्परायां ध्वनिविज्ञानम् (PHONETICS) 170
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 4.क.4: प्राचीनभारतीयकला 172
MINOR 4.A.5: COMPUTATIONAL LINGUISTICS FOR SANSKRIT 174

कार्यक्रमस्य परिचयः

(Introduction of the Program)

छात्राणां कृते संस्कृतभाषायां, संस्कृतसाहित्ये, संस्कृतज्ञानपरम्परायां च दृढम् आधारं प्रदातुं बी.ए. ऑनर्स् (संस्कृतम्) कार्यक्रमः विनिर्मितः विद्यते। एषा पाठ्यचर्या आधुनिकशैक्षिकलक्ष्यैः सह पारम्परिकभारतीयज्ञानस्य एकीकरणे बलं यच्छन्ती, रा.शि.नीतेः (२०२०) दृष्टिं प्रदर्शयति। छात्राः संरचिताधिगमप्रक्रियाद्वारा संस्कृतग्रन्थानां, संस्कृतदर्शनानाम्, अनुप्रयोगाणाञ्च सैद्धान्तिकं प्रायोगिकं च ज्ञानं प्राप्नुवन्ति। एषः कार्यक्रमः जीवत्परम्परारूपेण संस्कृतस्य प्रसाराय समर्थनं करोति तथा छात्रान् शैक्षणिक-अन्वेषण-व्यावसायिकावसराणां कृते च सिद्धान् करोति।

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि

(Objectives of the Program)

- संस्कृतभाषायाः, तद्व्याकरणस्य, तत्साहित्यस्य च व्यापकरूपेण अवगमनम्।
- काव्य-गद्य-नाटक-महाकाव्य-शास्त्रादिसहितस्य संस्कृतसाहित्यस्य प्रमुखग्रन्थानां परिचयप्रदानम्।
- वेदान्त-न्याय-मीमांसेत्यादीनां दार्शनिकव्यवस्थानां निष्पक्षपरिचयद्वारा समीक्षात्मकचिन्तनस्य विकासः।
- संस्कृतज्ञानस्य आयुर्वेद-पर्यावरणाध्ययन-भाषाविज्ञान-अङ्कीयमानविक्येत्यादिभिः समकालीनक्षेत्रैः सह संयोजनम्।
- भारतस्य सांस्कृतिक-नैतिक-बौद्धिकसम्पद्विषये समीक्षात्मकचिन्तनस्य तुलनात्मकचिन्तनस्य च प्रोत्साहनम्।
- संस्कृताध्ययनस्य अन्तश्शास्त्रीयशिक्षणस्य च कृते प्रासङ्गिकानां शोधकौशलानां शैक्षणिकसाधनानाञ्च प्रदानेन छात्राणां सशक्तीकरणम्।

कार्यक्रमस्य परिणामाः

(Program Outcomes)

बी.ए. ऑनर्स् (संस्कृतम्) कार्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

कार्यक्रमस्य परिणामः – 1	**भारतीयमूलानि** – ● संस्कृतिसंरक्षणे योगदानं करिष्यन्ति, शैक्षणिकवृद्धिम् अवाप्स्यन्ति, संस्कृतपरम्पराणां जनावगमने योगदानं करिष्यन्ति। ● भारतस्य प्रमुखदार्शनिकपरम्परायाः साहित्यपरम्परायाश्च अवगमनं व्याख्यानञ्च करिष्यन्ति।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 2	**भारतीयज्ञानपरम्परा** – भारतस्य ज्ञानपरम्परायाः समीक्षात्मकसूचनात्मकदृष्ट्या संलग्नाः भविष्यन्ति।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 3	**भविष्यवाद्युपागमः** – ● मौलिकशैक्षणिकानुसन्धानं कृत्वा निष्कर्षान् प्रस्तुतीकरिष्यन्ति। ● रचनायां व्याख्यायां च समीचीनसंस्कृतव्याकरणस्य प्रयोगं करिष्यन्ति।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 4	**बहुशास्त्रीयम् -** ● पाण्डुलिपिविज्ञानं, संगणकभाषाविज्ञानम्, अनुवादः, शिक्षा च इत्यादिषु समकालीनज्ञानक्षेत्रेषु संस्कृतज्ञानस्य प्रयोगं करिष्यन्ति।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 5	**वृत्तिप्रदानक्षमता -** ● विभिन्नप्रकाराणाम् ऐतिहासिककालसम्बद्धानां संस्कृतग्रन्थानां पठनम्, अवगमनं, विश्लेषणं च कृत्वा प्राप्तज्ञानस्य संस्कृतस्य विभिन्नक्षेत्रेषु प्रयोगं करिष्यन्ति।

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

(PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MAJOR COURSES)

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level काठिन्यस्तरः
प्राथमिकं संस्कृतम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतसाहित्यम् १ – काव्यम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयसामाजिकसंस्थानानि राजनीतिः च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतछन्दश्शास्त्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतसाहित्यम् २ - गद्यम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शास्त्रीयसाहित्यस्य समीक्षात्मकं सर्वेक्षणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतमहाकाव्यानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
आयुर्वेदस्य मूलभूतसिद्धान्ताः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Web Application Development for Sanskrit	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयज्ञानपरम्परायाः मूलाधाराः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शास्त्रीयसंस्कृतसाहित्यम् ३ - रूपकम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

संस्कृतभाषाविज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयपुरालेखः - १	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतसाहित्ये पर्यावरणजागरूकता	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्राचीनभारतीयलिपीनां परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
आधुनिकसंस्कृतकृतयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयदर्शनस्य परिचयः - प्रस्थानभेदः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयपुरालेखः २	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Computer Applications for Sanskrit	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
इतिहासपरम्परायाः पुराणपरम्परायाश्च परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वैदिकं साहित्यम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतभाषाविज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
न्यायवैशेषिकदर्शनयोः परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतकाव्यशास्त्रस्य परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयज्ञानपरम्परायाः योगदानानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वैदिकसंहिता तथा वैदिकव्याकरणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतव्याकरणं संस्कृतेन रचना च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

संस्कृतसाहित्यस्य साहित्यिकी समालोचना	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयवैज्ञानिकी सम्पत्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीया तर्कप्रणाली वादप्रणाली च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
विश्वसंस्कृतसाहित्यम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतरंगमञ्चः पटकथालेखनं च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
नव्यन्यायस्य भाषा पद्धतिश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शोधप्रबन्धस्य शोधपत्रस्य च लेखनाय मूलभूतकौशलानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वेदभाष्यपरम्परा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वेदाङ्गज्योतिषं वैज्ञानिकी प्रज्ञा च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयभाषादर्शनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्राचीनभारतीयमनोविज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतसाहित्ये आधुनिकप्रवृत्तयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Indian Legal System	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

गौणपाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MINOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level कठिनतायाः स्तरः
स्मृतिसाहित्यपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
हिन्दू अध्ययनमूलतत्त्वानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
योगदर्शनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयं सौन्दर्यशास्त्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतकथाशास्त्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयदर्शनस्य मौलिकसिद्धान्ताः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वैदिकगणितं ज्योतिषशास्त्रञ्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृते शब्दकोशपरम्परा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृताध्ययनाय शोधप्रविधिः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतसाहित्ये राजनीतिचिन्तनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
नैरन्तर्यविकासः (Sustainable Development)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

भारतीयज्ञानपरम्परा च							
संस्कृतपरम्परायां ध्वनिविज्ञानम् (Phonetics)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्राचीनभारतीयकला	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Computational Linguistics for Sanskrit			✓	✓	✓	✓	✓

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमाः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1.	प्रथमवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 1.1: प्राथमिकं संस्कृतम्	4	100-199
2.		प्रधानः 1.2: संस्कृतसाहित्यम् १ – काव्यम्	4	100-199
3.		प्रधानः 1.3: भारतीयसामाजिकसंस्थानानि राजनीतिः च	4	100-199
4.		प्रधानः 1.4: संस्कृतछन्दशास्त्रम्	4	100-199
5.		प्रधानः 1.5: संस्कृतसाहित्यम् २ – गद्यम्	4	100-199
6.		प्रधानः1.6: शास्त्रीयसाहित्यस्य समीक्षात्मकं सर्वेक्षणम्	4	100-199
7.		प्रधानः 1.7: संस्कृतमहाकाव्यानि	4	100-199
8.		प्रधानः 1.8: आयुर्वेदस्य मूलभूतसिद्धान्ताः	4	100-199
9.		प्रधानः 1.9: Web Application Development for Sanskrit	4	100-199
10.		प्रधानः 1.10: भारतीयज्ञानपरम्परायाः मूलाधाराः	4	100-199
11.	द्वितीयवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 2.1: शास्त्रीयसंस्कृतसाहित्यम् ३ - रूपकम्	4	200-299
12.		प्रधानः 2.2: संस्कृतभाषाविज्ञानम्	4	200-299
13.		प्रधानः 2.3: भारतीयपुरालेखः - १	4	200-299
14.		प्रधानः 2.4: संस्कृतसाहित्ये पर्यावरणजागरूकता	4	200-299
15.		प्रधानः 2.5: प्राचीनभारतीयलिपीनां परिचयः	4	200-299
16.		प्रधानः 2.6: आधुनिकसंस्कृतकृतयः	4	200-299
17.		प्रधानः 2.7: भारतीयदर्शनस्य परिचयः - प्रस्थानभेदः	4	200-299
18.		प्रधानः 2.8: भारतीयपुरालेखः - २	4	200-299
19.		प्रधानः 2.9: Computer Applications for Sanskrit	4	200-299
20.		प्रधानः 2.10 इतिहासपरम्परायाः पुराणपरम्परायाश्च परिचयः	4	200-299
21.	तृतीयवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 3.1: वैदिकं साहित्यम्	4	300-399
22.		प्रधानः 3.2: संस्कृतभाषाविज्ञानम्	4	300-399
23.		प्रमुखः3.3: न्यायवैशेषिकदर्शनयोः परिचयः	4	300-399

24.		प्रधानः 3.4: संस्कृतकाव्यशास्त्रस्य परिचयः	4	300-399
25.		प्रधानः 3.5: भारतीयज्ञानपरम्परायाः योगदानानि	4	300-399
26.		प्रधानः 3.6: वैदिकसंहिता तथा वैदिकव्याकरणम्	4	300-399
27.		प्रधानः 3.7: संस्कृतव्याकरणं संस्कृतेन रचना	4	300-399
28.		प्रधानः 3.8: संस्कृतसाहित्यस्य साहित्यिकी समालोचना	4	300-399
29.		प्रधानः 3.9: भारतीयवैज्ञानिकी सम्पत्	4	300-399
30.		प्रधानः 3.10: भारतीया तर्कप्रणाली वादप्रणाली च	4	300-399
31.	चतुर्थवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 4.1: विश्वसंस्कृतसाहित्यम्	4	400-499
32.		प्रधानः 4.2: संस्कृतरंगमञ्चः पटकथालेखनं च	4	400-499
33.		प्रधानः 4.3: नव्यन्यायस्य भाषा पद्धतिश्च	4	400-499
34.		प्रधानः 4.4: शोधप्रबन्धस्य शोधपत्रस्य च लेखनाय मूलभूतकौशलानि	4	400-499
35.		प्रधानः 4.5: वेदभाष्यपरम्परा	4	400-499
36.		प्रधानः 4.6: वेदाङ्गज्योतिषं वैज्ञानिकी प्रज्ञा च	4	400-499
37.		प्रधानः 4.7: भारतीयभाषादर्शनम्	4	400-499
38.		प्रधानः 4.8: प्राचीनभारतीयमनोविज्ञानम्	4	400-499
39.		प्रधानः 4.9: संस्कृतसाहित्ये आधुनिकप्रवृत्तयः	4	400-499
40.		प्रधानः 4.10: Indian Legal System	4	400-499

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमाः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1.	प्रथमवर्षः गौणपाठ्यकमाः	गौणः 1.क.1: स्मृतिसाहित्यपरिचयः	4	100-199
2.		गौणः 1.क.2: हिन्दू अध्ययनमूलतत्त्वानि	4	100-199
3.		गौणः 1.क.3: योगदर्शनम्	4	100-199
4.	द्वितीयवर्षः गौणपाठ्यकमाः	गौणः 2.क.1: भारतीयं सौन्दर्यशास्त्रम्	4	200-299
5.		गौणः 2.A.2: संस्कृतकथाशास्त्रम्	4	200-299
6.		गौणः 2.क.3: भारतीयदर्शनस्य मौलिकसिद्धान्ताः	4	200-299
7.	तृतीयवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 3.क.1: वैदिकगणितं ज्योतिषशास्त्रञ्च	4	300-399
8.		गौणः 3.क.2: संस्कृते शब्दकोशपरम्परा	4	300-399
9.		गौणः 3.क.3: संस्कृताध्ययनाय शोधप्रविधिः	4	300-399
10.	चतुर्थवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 4.क.1: संस्कृतसाहित्ये राजनीतिचिन्तनम्	4	400-499
11.		गौणः 4.क.2: नैरन्तर्यविकासः (Sustainable Development) भारतीयज्ञानपरम्परा च	4	400-499
12.		गौणः 4.क.3: संस्कृतपरम्परायां ध्वनिविज्ञानम् (Phonetics)	4	400-499
13.		गौणः 4.क.4: प्राचीनभारतीयकला	4	400-499
14.		Minor 4.A.5: Computational Linguistics for Sanskrit	4	400-499

प्रथमवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester - 1)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: प्राथमिकं संस्कृतम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. छात्रेषु संस्कृतभाषां प्रति रुचेः उत्पादनम्।
2. संस्कृतभाषायाः संरचनायाः ज्ञानप्रदानम्।
3. संस्कृतभाषया सम्प्रेषणस्य लेखनस्य च सामान्यकौशलप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. शब्दधातूनां प्रयोगैः वाक्यानि निर्मातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. कृदन्तानां, लकारेषु च वाक्यनिर्माणे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. व्यवहारे वाच्यपरिवर्त्तनप्रयोगान् वक्तुं शक्ष्यन्ति।
4. समासान् सभेदं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1	प्राथमिकं संस्कृतम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. विभक्तयः, लट्-लृट्लकारौ च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अधः प्रदत्तानां शब्दानां विभक्तिरूपाणि -
  - छात्र।
  - कवि।
  - शिशु।
  - पितृ।
  - कर्तृ।

- आत्मन्।
- भवत्।
- लता।
- मति।
- नदी।
- वाक्।
- मनस्।

- अकारान्तानां पुंल्लिङ्गशब्दानां नपुंसकलिङ्गशब्दानां च प्रथमा-द्वितीयाविभक्तिभ्यां सह भ्वादि-तुदादि-दिवादि-चुरादि-धातूनां लट्-लकारस्य प्रथमपुरुषस्य उपयोगेन वाक्यनिर्माणम्।
- उपर्युक्तधातून् उपयुज्य अकारान्तपुंल्लिङ्गानां अकारान्तनपुंसकलिङ्गानां च शब्दानां सर्वासु विभक्तिषु एकवचनप्रयोगमाध्यमेन वाक्यनिर्माणम्।
- विभिन्नगणानां प्रतिनिधिधातूनां यथा - अस धातोः (अदादिगणस्य), दा धातोः (जुहोत्यादिगणस्य), श्रु धातोः (भ्वादिगणस्य), ज्ञा धातोः ग्रह् धातोः (क्र्यादिगणस्य), कृ धातोः (तनादिगणस्य) तद्विकरणप्रत्ययानाञ्च परिचयः तथा प्रथमपुरुषस्य उपयोगपुरस्सरं वाक्यनिर्माणम्।
- तत्, एतत्, किम्, यत् इत्यादीनां सर्वनामपुंल्लिङ्गशब्दानां प्रयोगेन वाक्यनिर्माणम्।
- केषाञ्चन धातूनाम् उत्तमपुरुषेण सह अस्मच्छब्दस्य प्रयोगः।
- केषाञ्चन धातूनां मध्यमपुरुषेण सह युष्मच्छब्दस्य प्रयोगः।
- सर्वासु विभक्तिषु अस्मद्-युष्मच्छब्दयोः प्रयोगः।
- हलन्तानां पुंल्लिङ्गानां स्त्रीलिङ्गानां नपुंसकलिङ्गानां शब्दानां सर्वविभक्तीनाम् एकवचनप्रयोगपुरस्सरं लृटि वाक्यनिर्माणम्।
- लृट्-लकारस्य प्रयोगेन आकारान्तैः उकारान्तैः इकारान्तैश्च स्त्रीलिङशब्दैः वाक्यनिर्माणम्।

अन्वितिः २. कृदन्ताः अन्यलकाराश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उपर्युक्तैः सर्वैः शब्दैः सह (पुंलिङ्गे स्त्रीलिङ्गे च) शतृप्रत्यययुक्तानां वाक्यनिर्माणम्।
- ऋकारान्तैः पुंल्लिङ्गैः स्त्रीलिङ्गैश्च शब्दैः सह शतृप्रत्यययुक्तानां वाक्यनिर्माणम्।
- क्त-क्तवतुप्रत्ययान्तान् उपयुज्य कर्मवाच्ये भाववाच्ये च वाक्यनिर्माणम्।
- उपर्युक्तान् सर्वान् धातून् उपयुज्य लङ्लकारे वाक्यनिर्माणम्।
- उपर्युक्तान् सर्वान् धातून् उपयुज्य लोट्लकारे वाक्यनिर्माणम्।

- उपर्युक्तान् सर्वान् धातून् उपयुज्य विधिलिङ्लकारे वाक्यनिर्माणम्।

अन्वितिः ३. सन्धयः, तिङन्तानि, कर्मवाच्यञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अच्सन्धयः –
    - दीर्घसन्धिः।
    - गुणसन्धिः।
    - वृद्धिसन्धिः।
    - यण्सन्धिः।
    - अयादिसन्धिः।
    - पूर्वरूपसन्धिश्च।
- विसर्गसन्धिः।
- व्यञ्जनसन्धिः।
- आत्मनेपदिधातवः - पञ्च लकाराः।
- यक्-प्रत्ययः – कर्मवाच्ये भाववाच्ये च विविधलकाराणां प्रयोगः।
- तव्यत्-अनीयर्-क्तप्रत्ययाः (कर्मणि प्रयोगः)

अन्वितिः ४. समासाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तत्पुरुषसमासः।
- द्वन्द्वसमासः।
- कर्मधारयसमासः – विशेषणकर्मधारयः, विशेष्यकर्मधारयः, उपमामूलककर्मधारयः, रूपकमूलककर्मधारयः।
- उपपदतत्पुरुषसमासः।
- बहुव्रीहिसमासः।
- अव्ययीभावसमासः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. द्विवेदी, कपिलदेवः, (संस्करण1961), प्रौढरचनानुवादकौमुदी, गोरखपुर: उत्तर प्रदेश, विश्वविद्यालय प्रकाशन।
2. त्रिपाठी, डॉ०ब्रह्मानन्द, (संस्करण 2014) रूपचन्द्रिका, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. द्विवेदी, कपिलदेवः, (संस्करण 2019), प्रारम्भिक रचनानुवादकौमुदी, वाराणसी : उत्तर प्रदेश, विश्वविद्यालय प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पाण्डेय, राधामोहन, (2022), संस्कृत सहचर, पटना : स्टूडेंट्स फ्रेंड्स।
2. शास्त्री, चक्रधर नौटियाल हंस, (संस्करण 1999), बृहद्-अनुवाद-चन्द्रिका, दिल्ली, मोतीलाल बनारसीदास।
3. सक्सेना बाबूराम, (1958) संस्कृत व्याकरण प्रवेशिका, रामनारायण लाल, प्रकाशक तथा पुस्तक विक्रेता, प्रयागराज।
4. Whitney, William Dwight, (Edition 1879), Sanskrit Grammar, Leipzig, German.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: संस्कृतसाहित्यम् १ – काव्यम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. विभिन्नशैलीषु निपुणानां विभिन्नकालिकानां संस्कृतमहाकवीनां साहित्यिकयोगदानस्य व्यापकपरिचयप्रदानम्।
2. विभिन्नकवीनां कृतिषु प्रतिबिम्बितायाः विशिष्टशैल्याः, दार्शनिकदृष्टिकोणानां, कलात्मकाभिव्यक्तेः, सांस्कृतिक-ऐतिहासिकसन्दर्भाणां च महत्त्वस्य प्रशंसायाश्च संवर्धनम्।
3. छात्राणां संस्कृते प्रावीण्यवर्धनं, संस्कृतकाव्यानाम् अनुवाद-व्याख्याकौशलसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. भर्तृहरेः नीतिशतकश्लोकान् सार्थं वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. कुमारसम्भवे पार्वत्याः तपस्यावर्णन् कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. किरातार्जुनीये प्रथमसर्गस्य २५ श्लोकानाम् अर्थं वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. संस्कृतमहाकाव्यानाम् उत्पत्तिं विकासं च प्रतिपादयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
5. काव्यानाम् अनुवादे व्याख्याने च कौशलं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2	शास्त्रीयसंस्कृतसाहित्यम् १ – काव्यम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भर्तृहरेः नीतिशतकम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रथमश्लोकतः 15 श्लोकपर्यन्तम्।

अन्वितिः २. पार्वत्याः तपस्या (कुमारसम्भवम्) **श्रेयोऽङ्कः १**

- पंचमसर्गस्य प्रथमश्लोकतः २९ श्लोकपर्यन्तम्।

अन्वितिः ३. किरातार्जुनीयम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रथमसर्गस्य प्रथमश्लोकतः 25 श्लोकपर्यन्तम्।

अन्वितिः ४. संस्कृतमहाकाव्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतमहाकाव्यानाम् उत्पत्तिः विकासश्च।
- संस्कृतमहाकाव्यानां सामान्यपरिचयः (अश्वघोषस्य विशेषसन्दर्भे)
- गीतिकाव्यानाम् उत्पत्तिः विकासश्च।
- कालिदास-जयदेव-अमरुक-भर्तृहरि-बिल्हणादीनां विशेषसन्दर्भे गीतिकाव्यानां सामान्यपरिचयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Kale, M. R. (Ed.).(1966), *Kirātārjunīyam of Bhāravi*. Delhi : MLBD.
2. Kale, M. R. (Ed**.).** (1995), *Kumārasambhavam*. Delhi : MLBD.
3. Kale, M. R. (Ed.). (1958), *Nītiśatakam of Bhartṛhari*. Delhi : MLBD.
4. शास्त्री, जनार्दन, (2014), भारविकृत किरातार्जुनीयम्, दिल्ली: मोतीलाल बनारसीदास।
5. शास्त्री, नेमिचन्द्र, (1988), कुमारसम्भवम्, दिल्ली, मोतीलाल बनारसीदास।
6. त्रिपाठी, बाबूराम (सम्पा.), (1986), भर्तृहरि कृत नीतिशतकम्, आगरा: महालक्ष्मी प्रकाशन।
7. पाण्डेय, ओमप्रकाश (व्या.), (1982), मनोरमा हिन्दी-व्याख्या सहित, भर्तृहरि कृत नीतिशतकम्, वाराणसी : चौखम्बा अमरभारती प्रकाशन।
8. शास्त्री, विष्णुदत्त शर्मा (व्या.), (संवत् 2034), भर्तृहरि कृत नीतिशतकम्, मेरठ: ज्ञानप्रकाशन।
9. शर्मा, समीर, मल्लिनाथकृत घंटापथ टीका, भारवि कृत किरातार्जनीयम्, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Mirashi, V. V. Kālidāsa.(1969). Mumbai: Popular Publication.
2. Keith, A. B. (2014). History of Sanskrit Literature. Delhi: MLBD.
3. Krishnamachariar. (2016). History of Classical Sanskrit Literature. Delhi: MLBD.
4. Shastri, Gaurinath. (2013). A Concise History of Sanskrit Literature. Delhi: MLBD.
5. Winternitz, Maurice. (2010) Indian Literature (Vol. I–III) also Hindi Translation. Delhi: MLBD.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: भारतीयसामाजिकसंस्थानानि राजनीतिः च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनसमाजशास्त्रीयसंरचनायां प्राचीनराजनैतिकसंरचनायां च छात्राणां रुचिवर्धनम्।
2. प्राचीनराजनैतिकचिन्तकानां विषये ज्ञानप्रदानम्।
3. सामाजिक-राजनैतिकविषयेषु वादं कर्तुं सामान्यकौशलानां प्रदानम्।
4. प्राचीनभारतस्य सामाजिकराजनैतिकसंस्थानां प्रासंगिकतायाः उपस्थापनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. भारतीयसमाजस्य आधारः धर्मः इति प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. समाजस्य संरचनां वर्णिष्यन्ति।
3. कौटिल्यस्य अर्थशास्त्रे कल्याणकृत्-राज्यस्य अवधारणां व्याख्यास्यन्ति।
4. राज्यम् अन्ताराष्ट्रीयसम्बन्धांश्च वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3	भारतीयसामाजिक-संस्थानानि राजनीतिः च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयसमाजस्य आधारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- धर्मः -
  - धर्मस्रोतांसि (मनुस्मृतिः २.१२), (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.७)
  - चतुर्दशधर्मस्थानानि (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.३)
  - सामाजिक-नैतिककर्तव्यरूपेण धर्मः (याज्ञवल्क्यस्मृतेः मिताक्षराव्याख्या 1.1) (मनुस्मृतिः६.९२)
- विकासशीलसंस्थारूपेण धर्मः – धर्मशास्त्रे परिवर्तनस्य दिशाः कारणानि च।
- पुरुषार्थचतुष्टयं - 1. धर्मः, 2. अर्थः, 3. कामः, 4. मोक्षः।

अन्वितिः २. समाजस्य संरचना। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वर्णव्यवस्था जातिव्यवस्था च -
    - वर्णव्यवस्थायाः चतुर्धा विभागः (ऋग्वेदः १०.९०.१२) (महाभारतं, शान्तिपर्वः ७२.३.८)
    - गुणकर्मानुसारं वर्णविभागः (भगवद्गीता ४.१३, १८.४१-४४)
    - वर्णव्यवस्थायां विदेशीयजनजातीनां आत्मसात्करणं (महाभारतं, शान्तिपर्वः ६५.१३-२२)
- समाजे स्त्रीणां स्थितिः -
    - भारतीयसमाजस्य विभिन्नचरणेषु स्त्रीणां स्थितेः संक्षिप्तं सर्वेक्षणम्।
    - महाभारते स्त्रीणां स्थितिः (अनुशासनपर्वः ४६.५-११, सभापर्वः ६९.४-१३)
    - वराहमिहिरस्य बृहत्संहितायां स्त्रीप्रशंसा (स्त्रीप्रशंसा अध्यायः, ७४.१-१०)

अन्वितिः ३. राज्यं राजत्वञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कौटिल्यस्य अर्थशास्त्रे कल्याणकृत्-राज्यस्य अवधारणा (अर्थशास्त्रम् १.१३: 'मत्स्यन्यायाभिभूतः' इत्यारभ्य 'योऽसमान् गोपायतीति' इत्यस्य यावद्)
- राज्ञः आवश्यकगुणाः (अर्थशास्त्रम्. ६.१., १६-१८: 'सम्पादायत्यसम्पन्नः' इत्यारभ्य 'जयत्येव न हीयते' इत्यस्य यावद्)
- राज्यस्य कर्त्तव्यानि (मनुस्मृतिः, ७.१ - १५)

अन्वितिः ४. राज्यम् अन्ताराष्ट्रीयसम्बन्धाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सप्ताङ्गानि (राज्यस्य अवधारणा)
    - स्वामिः।
    - अमात्यः।
    - जनपदः।
    - पुरः।
    - कोषः।
    - दण्डः।
    - मित्रः (अर्थशास्त्रं ६.१) (महाभारतं, शान्तिपर्वः ५६.५) (शुक्रनीतिः ५. १.६१-६२)
- मण्डलम् (अन्ताराज्यसम्बद्धसिद्धान्तः) 1. अरिः, 2. मित्रः, 3. अरि-मित्रः, 4.मित्र-मित्रः, 5. अरि-मित्रमित्रश्च।

- षाड्गुण्यं (युद्धशान्तिनीतिः):
  - सन्धिः।
  - विग्रहः।
  - यानम्।
  - आसनम्।
  - संश्रयः।
  - द्वैधीभावः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Kangale, R. P. (Ed.), (1965). *Arthaśāstra of Kautilya*, Delhi: Motilal Banarasidas.
2. Shastri, H. P. (Trans.). *Mahābhārata (7 Vols)*. London, 1952–59.
3. Olivelle, P. (Ed. & Trans.), *Manu's Code of Law (A Critical Edition and Translation of the Manava-Dharamaśāstra)*. New Delhi: OUP, 2006.
4. *Yājñavalkyasmṛti with Mitākṣarā commentary*, Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1967.
5. शास्त्री, उदयवीर, कौटिलीय अर्थशास्त्र, दिल्ली : मेहर चन्द लछमन दास।
6. वराहमिहिर, बृहत्संहिता (हिन्दी अनुवाद: बलदेव प्रसाद मिश्र), मुंबई: खेमराज श्रीकृष्णदास प्रकाशन।
7. महाभारत (भाग १–६), हिन्दी अनुवाद सहित, गोरखपुर: गीता प्रेस।
8. मनुस्मृति, दिल्ली : चौखंबा प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Ghosal, U. N., (1959). A History of Bharatiya Political Ideas. Bombay.
2. Law, N. S. (1960). Aspect of Ancient Bharatiya Polity. Calcutta.
3. Saletore, B. A. (1963). Ancient Bharatiya Political Thought and Institutions. Bombay.
4. Altekar, A. S. (1965). The Position of Women in Hindu Civilization. Delhi.
5. काणे. पी. वी, (1966–73), धर्मशास्त्र का इतिहास (1–4 भाग), लखनऊ: उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान।
6. Jayaswal, K. P. (1967). Hindu Polity. Bangalore.
7. Prasad, Beni. (1968). Theory of Government in Ancient India, Allahabad.
8. विद्यालङ्कार, सत्यकेतु, (1968), प्राचीन भारतीय शासन व्यवस्था और राजशास्त्र, मैसूर: सरस्वती सदन।
9. Pandey, G. C. (1984). Jaina Political Thought. Jaipur: Prakrit Bharti.

10. Bhandarkar, D. R. (1988). Some Aspects of Ancient Bharatiya Hindu Polity. Banaras: Banaras Hindu University.
11. Sharma, R. S. (1996). Aspects of Political Ideas and Institutions in Ancient India. Delhi : MLBD.
12. Prabhu, P. H. (1998). Hindu Social Organisation. Mumbai: Popular Prakashan.
13. Mehta, V. R. (1999). Foundations of Bharatiya Political Thought. Delhi : Manohar Publisher.
14. Altekar, A. S. (2001). State and Government in Ancient India. Delhi : Motilal Banarsidass.
15. जायसवाल, सुवीरा,(2004), वर्ण तथा जाति व्यवस्था: उद्भव तथा विकास।
16. Mathur, A. D. (2006). Medieval Hindu Law. New Delhi : Oxford University Press.
17. रुस्तगी, उर्मिला, (2019), स्मृतियों में न्याय प्रक्रिया, दिल्ली, जे.पी. पब्लिशिंग हाउस।
18. Jha, M. N. Modern Bharatiya Political Thought. Meerut: Meenakshi Prakashan.
19. Lingat, Robert. Classical Hindu Law.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: संस्कृतछन्दश्शास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. छात्रेषु छन्दश्शास्त्रस्य आधारभूतज्ञानप्रदानम्।
2. संस्कृतमात्रिकछन्दसां वर्गीकरणस्य, संरचनायाः, तत्त्वानां च विश्लेषणात्मकावगमनस्य वर्धनम्।
3. संस्कृतस्य सौन्दर्य-बौद्धिकपरम्पराणां विशेषसन्दर्भे संस्कृतसाहित्यज्ञानस्य जागरूकतायाः छात्रेषु वर्धनम्।
4. सर्जनात्मिकाभिव्यक्तिं, साहित्यसंवेदनशीलताञ्च विकासयितुं मौलिकरचनाकरणे छात्राणां प्रोत्साहनम्।
5. संस्कृतकाव्यसाहित्यस्य छात्रद्वारा प्रशंसाकरणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. छन्दश्शास्त्रस्य परिचयं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
2. संस्कृतछन्दसः वर्गीकरणस्य तत्त्वानां च विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. वार्णिकमात्रिकच्छन्दसोः वर्णनं, श्लोकनिर्माणं च कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. छन्दसां परिभाषा उदाहरणानि च विश्लेषयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4	संस्कृतछन्दश्शास्त्रम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. छन्दश्शास्त्रस्य संक्षिप्तपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- छन्दश्शास्त्रस्य संक्षिप्तपरिचयः (उत्पत्तिः विकासश्च)
- निम्नलिखिताचार्याणां परिचयः –
  - पिंगलः।
  - विश्वनाथः।
  - केदारभट्टः।

- गंगादासः।
- हेमचन्द्रः।

अन्वितिः २. संस्कृतछन्दसः वर्गीकरणं तत्त्वानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वर्णाः- लघुः गुरुः च।
- यतिः गणश्च।

अन्वितिः ३. संस्कृतछन्दसः वर्गीकरणं तत्त्वानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वार्णिकच्छन्दः।
- मात्रिकच्छन्दः।

अन्वितिः ४. चितानां छन्दसां विश्लेषणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निम्नलिखितछन्दसां परिभाषा उदाहरणं, विश्लेषणञ्च –
  - भुजङ्गप्रयातम्।
  - स्रग्विनी।
  - तोटकम्।
  - अनुष्टुप्।
  - आर्या।
  - मालिनी।
  - शिखरिणी।
  - वसन्ततिलका।
  - मन्दाक्रान्ता।
  - स्रग्धरा।
  - शार्दूलविक्रीडितम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Brown, Charles Philip (1869). Sanskrit Prosody and Numerical Symbols Explained. London: Trübner & Co.
2. Deo, Ashwini. S (2007). The Metrical Organization of Classical Sanskrit Verse, (PDF). Journal of Linguistics 43 (01): 63–114. doi:10.1017/s0022226706004452.
3. शास्त्री, धरानन्द (संपा.), (2004), केदारभट्ट विरचित वृत्तरत्नाकर, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. डिंडोरिया, वेद प्रकाश, (2022), सुवृत्ततिलक, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: संस्कृतसाहित्यम् २ - गद्यम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्रख्यातलेखकानां विशिष्टसाहित्यशैलीनां परिचयप्रदानम्।
2. चितसंस्कृतगद्यकाव्यानां परिचयप्रदानम्।
3. निर्धारितग्रन्थेषु प्रतिबिम्बिताः प्राचीनभारतीयसमाजस्य सामाजिकसांस्कृतिकस्थितीः अधिकृत्य अन्तर्दृष्टेः विकासः।
4. प्रामाणिकगद्यसाहित्यस्य आधारेण छात्रेषु संस्कृतावगमनकौशलस्य वर्धनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शुकनासोपदेशस्य सानुवादं व्याख्याकरणे समर्थाः भविष्यन्ति।
2. विश्रुतचरितम् बोधने समर्थाः भविष्यन्ति।।
3. शिवराजविजयं (१ तः १० पर्यन्तम्) सानुवादं व्याख्यास्यन्ति।
4. गद्यकाव्यानाम् उत्पत्तिं विकासं च वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5	संस्कृतसाहित्यम् २ - गद्यम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शुकनासोपदेशः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लेखकस्य परिचयः, तस्य कृतयश्च।
- पाठवाचनं (व्याकरणम्, अनुवादः व्याख्या च) (एवं समतिक्रामत्सु केषुचिद् दिवसेषु .....रेणुमयीव स्वच्छमपि कलुषीकरोति)

अन्वितिः २. विश्रुतचरितम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लेखकस्य परिचयः, तस्य कृतयश्च।
- पाठवाचनम् (व्याकरणम्, अनुवादः व्याख्या च) (.....इति तमुत्थाप्य क्रीडानिर्भरमतिष्ठत्)

अन्वितिः ३. शिवराजविजयम् (१ तः १० पर्यन्तम्) **श्रेयोऽङ्कः १**

- लेखकस्य परिचयः, तस्य कृतयश्च।
- पाठवाचनम् (व्याकरणम्, अनुवादः व्याख्या च) (---------- न पारितं निरोद्धुं नयनवाष्पाणि)

अन्वितिः ४. संस्कृतस्य मुख्यगद्यकाव्यानां सामान्यं सर्वेक्षणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गद्यकाव्यानाम् उत्पत्तिः विकासश्च।
- केचन प्रमुखगद्यकाव्यानि –
    - वासवदत्ता।
    - कादम्बरी।
    - हर्षचरितम्।
    - दशकुमारचरितम्।
    - तिलकमञ्जरी।
    - गद्यचिन्तामणिः।
    - शिवराजविजयम्।
    - पंचतन्त्रम्।
    - हितोपदेशः।
    - वेतालपञ्चविंशिका।
    - सिंहासनद्वात्रिंशिका।
    - पुरुषपरीक्षा।
    - शुकसप्ततिः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. कुमार, प्रहलाद, (1974), शुकनासोपदेश, दिल्ली : मेहरचन्द लक्ष्मणदास।
2. शास्त्री, सुरेन्द्रदेव, (1970), विश्रुतचरितम्, मेरठ : साहित्यभण्डार।
3. कुमार, प्रहलाद, (1974), शुकनासोपदेश, दिल्ली : मेहरचन्द लक्ष्मणदास।
4. मिश्र, देवनारायण, (1994), शिवराजविजयम्, मेरठ : साहित्यभण्डार।
5. पन्त, सुबोधचन्द्र एवं झा, विश्वनाथ, (2015), दशकुमारचरितम्, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
6. झा, रमाकान्त, (2018), शुकनासोपदेश, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
7. शास्त्री, रामपाल, (2022), शुकनासोपदेश, वाराणसी : चौखम्बा औरियन्टलिया।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Winternitz, Maurice. *Ancient Indian Literature* (Vol. I–III), also Hindi Translation, Delhi : MLBD. (1908–1922)
2. Keith, A. B., *History of Classical Sanskrit Literature*, Delhi : MLBD; हिन्दी अनुवाद: मंगलदेव शास्त्री, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास (1920)
3. Shastri, M. Krishnamachariyar. *History of Classical Sanskrit Literature*. Delhi : MLBD. (first ed. 1937)
4. Shastri, Gaurinath. *A Concise History of Sanskrit Literature*. Delhi : MLBD. (1947)
5. शर्मा, उमाशंकर ऋषि, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्बा भारती अकादमी।
6. उपाध्याय, बलदेव, (2015), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।
7. प्रीतिप्रभा, गोयल, (2016), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, जोधपुर : राजस्थानी ग्रन्थगार।
8. त्रिपाठी, राधावल्लभ, (2021), *संस्कृत साहित्य का अभिनव इतिहास*, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester - 2)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: शास्त्रीयसाहित्यस्य समीक्षात्मकं सर्वेक्षणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनभारतीयशास्त्रसाहित्ये निहितस्य ज्ञानस्य अवगमनम्।
2. चिकित्साविज्ञानं, विमानशास्त्रं, संगीतं, नृत्यं, चित्रकला इत्यादिषु शास्त्रेषु विद्यमानस्य ज्ञानस्य अवगमनम्।
3. छात्रेषु प्राचीनभारतीयज्ञानपरम्परायाः अवगमनसामर्थ्यस्य वर्धनम्।
4. चरक-सुश्रुत-भरत-नागार्जुन-पालकाप्यादीनाम् आचार्याणां योगदानस्य परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. चिकित्सा-वनस्पति-रसायनशास्त्राणां महत्त्वं योगदानञ्च वर्णयिष्यन्ति।
2. सङ्गीत-नृत्य-कामशात्रादीनां महत्त्वप्रतिपादनं करिष्यन्ति।
3. प्राचीनवैज्ञानिकपरम्परायाः केषाञ्चित् पक्षाणां निरूपणसामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
4. कोश-विमानादिशास्त्राणां परिचयं वक्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6	शास्त्रीयसाहित्यस्य समीक्षात्मकं सर्वेक्षणम्।	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- चिकित्साशास्त्रम् (Medical Sciences)
- वनस्पतिशास्त्रम् (Botany)
- रसायनशास्त्रम् (Rasayana)

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- संगीतशास्त्रम् (Music)
- नृत्यशास्त्रम् (Dance)

- कामशास्त्रम् (Kaamshastra)
- चित्रकला (Paintings)

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- कोशशास्त्रम् (Lexicography)
- वैमानिकशास्त्रम् (Vimanshastra)
- अश्वशास्त्रम् (Equine Science)
- गजशास्त्रम् (Elephant-lore)

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- एतेषाम् उपर्युक्तानां शास्त्राणां क्षेत्रं, व्याप्तिः, समाजे योगदानं, वर्तमानसमये प्रासंगिकता, महत्त्वम्, उत्पत्तिः विकासश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Introduction of Charaka-Samhita, Sushruta-samhita, Ashtaanga-Hriday.
2. Upavanvinod, Natyashastra, Kaamsutra, Nirukt, Amarakosh, Vachaspatyam, Shabdakalpadrum etc.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Keith, A.B. History of Classical Sanskrit Literature. Delhi: MLBD; हिन्दी अनुवाद: मंगलदेव शास्त्री, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास। (1920)
2. Shastri, M. Krishnamachariyar. History of Classical Sanskrit Literature. Delhi : MLBD. (1937, 1st ed.)
3. Shastri, Gaurinath. A Concise History of Sanskrit Literature. Delhi : MLBD. (1947)
4. सूर्यकान्त, डॉ., संस्कृत वाङ्मय का विवेचनात्मक इतिहास। (वर्ष उपलब्ध नहीं)
5. बाशम ए. एल. (1995), अद्भुत भारत, अनु० पाण्डेय वेंकटेशचन्द्र, आगरा: शिवलाल अग्रवाल एण्ड कम्पनी।
6. शर्मा, डॉ. उमाशंकर, (2014), संस्कृत साहित्य का इतिहास।
7. संस्कृत वाङ्मय में विज्ञान का इतिहास, (2014), दिल्ली, एन. सी. ई. आर. टी.।
8. गोयल, प्रीतिप्रभा, (2016), संस्कृत साहित्य का इतिहास, जोधपुर : राजस्थानी ग्रन्थगार।
9. मिश्र, पंकज कुमार, डॉ., (2019), चार्वाक, दिल्ली : शिबालिक प्रकाशन।
10. त्रिपाठी, राधावल्लभ, (2021), संस्कृत साहित्य का अभिनव इतिहास, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: संस्कृतमहाकाव्यानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सरलसंस्कृतस्य पठनम् अवगमनञ्च।
2. भारतीयजीवने भारतीयसाहित्ये च महाकाव्यानां प्रभावस्य अवबोधनम्।
3. गीतायाः रामायणस्य च केषाञ्चन महत्त्वपूर्णखण्डानाम् अवगमनम्।
4. शङ्कराचार्यस्य गीताभाष्यद्वारा अद्वैतदर्शनस्य परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. रामेण जाबालिमतनिराकरणप्रसङ्गं वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. संस्कृतसाहित्यस्य स्रोतरूपेण वाल्मीकिरामायणस्य विवेचनं करिष्यन्ति।
3. भगवद्गीतायां (द्वितीयाऽध्यायस्य ११ तः २५ श्लोकपर्यन्तम्) अद्वैतदर्शनसम्बद्धं तत्त्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. भारतीयज्ञान-मूल्ययोः स्रोतरूपेण महाभारतं वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7	संस्कृतमहाकाव्यानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. रामेण जाबालिमतनिराकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वाल्मीकिरामायणस्य अयोध्याकाण्डस्य १०९ सर्गस्य १ तः २७ श्लोकपर्यन्तं (जाबालेस्तु वचः श्रुत्वा.....इति श्लोकात् कार्याकार्यविचक्षणः इति श्लोकपर्यन्तम्)

अन्वितिः २. संस्कृतसाहित्यस्य स्रोतरूपेण वाल्मीकिरामायणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अधोदत्तानां भारतीयमूल्यानां स्रोतरूपेण वाल्मीकिरामायणम् –
  - आदर्शराजा।
  - आदर्शपरिवारः।
  - आदर्शराजनीतिः।

- आदर्शसमाजः।
- आदर्शचरित्रम्।

- अधोदत्तानां संस्कृतसाहित्यस्य प्रक्रियानां स्रोतरूपेण वाल्मीकिरामायणम् –
  - महाकाव्यानाम्।
  - नाटकानाम्।
  - गीतकाव्यानाम्।
  - अध्यात्मरामायणस्य।
  - अद्भुतरामायणस्य।
- रामायणाधारिताः भारतीयभाषायां निबद्धाः ग्रन्थाः।

अन्वितिः ३. अद्वैतदर्शनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भगवद्गीता (शाङ्करभाष्यसहिता), द्वितीयोऽध्यायः ११ तः २५ श्लोकपर्यन्तम्।

अन्वितिः ४. संस्कृतसाहित्यस्य स्रोतरूपेण महाभारतम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयज्ञान-मूल्ययोः स्रोतरूपेण महाभारतम्।
- संस्कृतसाहित्यस्य रूपकाणां महाकाव्यानां च स्रोतरूपेण महाभारतम्।
- महाभारताधारिताः भारतीयभाषायां निबद्धाः ग्रन्थाः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Valmiki Ramayana – Valmiki.iitk.ac.in
2. भगवद्गीता, शाङ्करभाष्य अनुवाद सहित, अनुवादक श्रीहरिकृष्णदास गोयन्दका, गोरखपुर: गीता प्रैस।
3. शास्त्री, शिवनारायण, गीताभाष्यनवाम्बरा।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Warrior, A.K. Bhagawadgita with the commentary of Shankaracharya.
2. Radhakrishnan, S. Bhagawadgita.
3. Tapasyananda, Swami. (1984). Śrimadbhagavadgītā The Scripture of Mankind. Sri Ramakrishna Math.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8: आयुर्वेदस्य मूलभूतसिद्धान्ताः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. आयुर्वेदे रोगनिवारक-स्वास्थ्यसम्पादकचिकित्सायाः मौलिकसिद्धान्तानां मौलिकावधारणानां च परिचयप्रदानम्।
2. पारम्परिकपद्धत्या आयुर्वेदिकप्रथानां माध्यमेन स्वास्थ्यरक्षणस्य अवगमनम्।
3. समग्रस्वास्थ्यसम्पादने आहारस्य पोषणस्य च महत्त्वावगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः –

1. भारतीयचिकित्साव्यवस्थायाः प्राचीनपरम्परावर्णने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. आयुर्वेदस्य मूलसिद्धान्तान् निरूपयिष्यन्ति।
3. आयुर्वेदस्य अष्टाङ्गानां मूलसंरचनां सिद्धान्तांश्च वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. ऋतुचर्यासामाजिकव्यवहारयोः स्वास्थ्ये प्रभावं प्रतिपादयिष्यन्ति।
5. रोगनिदानस्य अष्टौ उपायान् निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8	आयुर्वेदस्य मूलभूतसिद्धान्ताः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आयुर्वेदस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चरकपूर्वकालिकस्य आयुर्वेदस्य इतिहासः।
- आयुर्वेदस्य शाखाद्वयं - धन्वन्तरिः तथा पुनर्वसुः।
- आयुर्वेदस्य आचार्याः - चरकः, सुश्रुतः, वाग्भटः, माधवः, शर्ङ्गधरः, भावमिश्रः।
- आयुर्वेदस्य मूलसिद्धान्ताः –
  - पञ्चमहाभूतानि - आकाशः, वायुः, तेजः, जलं, पृथिवी च।
  - त्रिगुणाः – सत्त्वं रजस्तमश्च।
  - त्रिदोषाः - वातपित्तकफाः च।

- सप्तधातवः - रसः, रक्तं, मांसः, मेधा (वसा), अस्थिः, मज्जा तथा शुक्रम्।
- त्रयोदशाग्नयः - जठराग्निः, सप्तधात्वग्निः पञ्चभूताग्निश्च।
- त्रिमला: - पुरीषं, मूत्रं तथा स्वेदः।

अन्वितिः २. आयुर्वेदस्य अष्टौ अङ्गानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कायचिकित्सा (General Medicine)
- कौमारभृत्यम् (Paediatrics)
- शल्यतन्त्रम् (Surgery)
- शालाक्यतन्त्रम् (Ent. and Ophthalmology)
- भूतविद्या (Psychiatry Medicine)
- विषविज्ञानम् (Toxicology)
- रसायनम् (Rejuvenates)
- वाजीकरणम् (Aphrodisiac)

अन्वितिः ३. जीवनशैली रोगनिवारकचिकित्सा च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आयुर्वेदे स्वास्थ्यं, रोगस्य अवगमनञ्च।
- आयुर्वेदीयस्वस्थवृत्तं (निवारकचिकित्सा) ऋतुचर्यासामाजिकव्यवहारयोः स्वास्थ्ये प्रभावः।
- चरकसंहिता – तस्याशीतीयः अध्यायः (सूत्रस्थानम् .६)
- ऋतुचर्या –
  - हेमन्तः।
  - शिशिरः।
  - वसन्तः।
  - ग्रीष्मः।
  - वर्षा।
  - शरच्च।

अन्वितिः ४. रोगनिदानं (रोगपरीक्षणम्) **श्रेयोऽङ्कः १**

- रोगनिदानस्य अष्टौ उपायाः -
  - नाडीपरीक्षा।
  - मूत्रपरीक्षा।

- मलपरीक्षा।
- जिह्वापरीक्षा।
- शब्दपरीक्षा।
- स्पर्शपरीक्षा।
- दृक्परीक्षा।
- आकृतिपरीक्षा च।

- पञ्चकोशः – तैत्तिरीयोपनिषद्युक्ता (भृगुवल्ली, अनुवाकः १-६.) शरीरस्य समग्रावधारणा (भारतीयचिकित्साशास्त्रस्य सन्दर्भे)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Sharma, Priya Vrat. (1999). Essentials of Āyurveda : Sodasangahṛdayam, Motilal Banarsidass Publishers.
2. Athavale, V.B. (2005). Basic Principles of Āyurveda. New Delhi : Chaukhamba Sanskrit Pratishthan।
3. Singh, R.H. (2009). Body, Mind, Spirit – Integrative Medicine in Ayurveda, Yoga and Nature Cure. Varanasi: Chowkhamba Surbharti Pratishthanam।
4. आयुर्वेद का साहित्यिक इतिहास, इलाहाबाद : हिन्दी साहित्य सम्मेलन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sharma, P. V. (Ed. & Tran.). (1981–1994). *Charaka Samhita* (Vols. 1–4). Varanasi : Chaukhamba Sanskrit Series.
2. Dash, Bhagavan, Vaidya, & Junius, M. M. (1987). *A Handbook of Āyurveda*. New Delhi : Concept Publishing Co.
3. Srikantha Murthy, K. R. S. (Trans.). (1991–1992). *Vagbhata, Astanga Hridayam* (Vols. 1–2). Varanasi : Krishnadas Academy.
4. Sharma, R. K., & Dash, B. (Eds. & Trans.). (1992–2000). *Charaka Samhita* (Vols. 1–6). Varanasi : Chaukhamba Sanskrit Series.
5. Bhishagratna, K. K. (Ed. & Tran.). (2002). *Sushruta Samhita* Volumes I and II. Varanasi : Chowkhamba Sanskrit Series.
6. Srikantha Murthy, K. R. S. (Trans.). (2001). *Sharangadhara Samhita: A treatise on Āyurveda*. Varanasi : Chaukhamba Orientalia.
7. Godagama, S. (2004). *The Handbook of Āyurveda*. Berkeley: North Atlantic Books.
8. Valiathan, M. S. (2007). *The Legacy of Suśruta*. Hyderabad : Universities Press.
9. Tripathi, R. D. (2011). *Vāgbhaṭa's Aṣṭāṅg-saṅgraha*. Delhi : Chowkhamba Sanskrit Pratishthanam.
10. Murthy, K. R. S. (2012). *Illustrated Susruta Samhita*. Varanasi : Chaukhamba Orientalia.

11. Susruta (Author), & Bhishagratna, K. L. (Ed. & Tran.). (2012). *An English Translation of the Sushruta Samhita* (Based on Original Sanskrit Text; with Notes, Comparative Views, Index, Glossary). Nabu Press.
12. Valiathan, M. S. (2013). *An Introduction to Āyurveda*. New Delhi : Universities Press (India) Pvt Ltd.
13. Charak Samhita E-text. Retrieved from http://www.charakasamhita.com/
14. Āyurveda Principles. Retrieved from http://www.tkdl.res.in/tkdl/langdefault/ayurveda/Ayu_Principles.asp?GL=#q1

Difficulty level 100-199

Credits - 4
Hours - 60

Major 1.9: Web Application Development for Sanskrit

Course Objectives:

1. To introduce web page development techniques using Sanskrit and other Indian languages.
2. To develop practical skills in creating multilingual web applications with a focus on Sanskrit content.
3. To encourage the use of modern digital tools for the preservation and promotion of Sanskrit.
4. To bridge the gap between classical language learning and contemporary digital platforms.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Gain a basic understanding of web applications with reference to Sanskrit.
2. Develop simple front-end web pages using HTML and CSS.
3. Understand fundamentals of data storage and databases for web applications.
4. Apply basic concepts of JavaScript and Python for dynamic web development.
5. Use Unicode Devanāgarī typing tools (computer, online, voice, mobile) for Sanskrit content creation.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
Major 1.9	Web Application Development for Sanskrit	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Brief Introduction to Web Applications for Sanskrit. **Credit 1**

- Front End.
- Web Server.
- Back End.

Unit II Front End and Back End development in Sanskrit. **Credit 1**

- Basics of Hyper Text Markup Language (HTML)

- Basics of Cascading Style Sheets (CSS)
- Basics of Data storage (files)
- Basics of Data Bases.

Unit III Web Servers. **Credit 1**

- Basics JavaScripts (JS)
- Basics of Python.

Unit IV Typing Tools for Unicode Devanagari (Sanskrit) **Credit 1**

- Computer program for typing.
- Online typing tools.
- Voice typing tools.
- Mobile Typing.

Essential/Recommended Readings/Texts

1. Chandra, Subhash. (2021). *Bhaasa Sanganan (Language Computing)*, New Delhi: Upasana Publications.
2. Chandra, Subhash. (2017). *Masheenee Anuvad (Machine Translation)*. New Delhi: Vidya Nidhi Prakashana.
3. Various e-resources and online tools suggested by teachers.

Additional Readings:

1. HTML Tutorial - W3Schools: https://www.w3schools.com/html/
2. CSS Tutorial - W3Schools: https://www.w3schools.com/css/default.asp
3. JS Tutorial - W3Schools: https://www.w3schools.com/js/default.asp
4. Python Tutorial- W3Schools: https://www.w3schools.com/python/default.asp
5. SQL Tutorial- W3Schools: https://www.w3schools.com/sql/default.asp

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.10: भारतीयज्ञानपरम्परायाः मूलाधाराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायाः (IKS) आधारस्य, ऐतिहासिकविकासस्य, प्रमुखक्षेत्रस्य च अवगमनम्।
2. ज्ञानाधिगमस्य पारम्परिकपद्धतीनां तथा वैश्विकज्ञानस्य कृते भारतीयज्ञानपरम्परायाः योगदानस्य ज्ञानप्रदानम्।
3. आधुनिकजगति भारतीयज्ञानपरम्परायाः प्रासंगिकतायाः परीक्षणं तथा समकालीनसन्दर्भेषु तस्याः अनुप्रयोगस्य परिज्ञानम्।
4. विभिन्नसांस्कृतिकसंवादस्य प्रवर्धनम्, अन्यवैश्विकज्ञानपरम्पराभिः सह भारतीयज्ञानपरम्परायाः एकीकरणम्।
5. अन्तर्विषयकानुसन्धानस्य प्रेरणं तथा पारम्परिकज्ञानस्य आधुनिकनवाचारैः सह मिश्रणं पोषणञ्च।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयज्ञानपरम्परायाः प्रमुखघटकानाम् अन्वेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. भारतीयज्ञानपरम्परायाः महत्त्वं प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
3. विभिन्नविषयेषु भारतीयज्ञानपरम्परायाः ऐतिहासिकविकासम् वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. भारतीयज्ञानपरम्परायां दर्शनं, गणितं, चिकित्सेत्यादीनां विश्लेषणं करिष्यन्ति।
5. शिक्षा, स्वास्थ्यं, नैरन्तर्यमित्यादिभिः सह सम्बद्धानां समकालीनोपहूतीनां निवारणे भारतीयज्ञानपरम्परायाः प्रासंगिकतायाः मूल्याङ्कनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
6. श्रुतिपरम्परायाः वर्णनं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.10	भारतीयज्ञानपरम्परायाः मूलाधाराः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयज्ञानपरम्परायाः परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पृष्ठभूमिः महत्त्वञ्च।
- पत्रस्य उद्देश्यानि।

अन्वितिः २. भारतीयज्ञानपरम्परायाः ऐतिहासिकविकासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिककाले भारतीयचिन्तनस्य आधारः।
- उपनिषत्सु परमवास्तविकतायाः अन्वेषणम्।
- प्राचीनयुगे दर्शनशास्त्रस्य, विज्ञानस्य, कलानां च संश्लेषणम्।

अन्वितिः ३. भारतीयज्ञानपरम्परायाः प्रमुखाः आयामाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दर्शनम् अध्यात्मञ्च।
- गणितं खगोलविज्ञानञ्च।
- चिकित्सा आयुर्वेदश्च।
- भाषाविज्ञानं व्याकरणञ्च।
- कला साहित्यञ्च।

अन्वितिः ४. ज्ञानमीमांसा ज्ञानप्राप्तिविधयश्चेति। **श्रेयोऽङ्कः १**

- **श्रुतिः स्मृतिश्च** – श्रुतपरम्परा पाठ्यपरम्परा च।
- **गुरुशिष्यपरम्परा -** शिक्षकछात्रपरम्परा च।
- **योगः ध्यानञ्च** - आत्मसाक्षात्कारः, चेतनायाः उच्चतरावस्था च।
- अवलोकनम्, अनुभवजन्यं विश्लेषणञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Brown, P. (1959). *Indian Architecture: Buddhist and Hindu Periods*. Bombay : D.B. Taraporevala Sons.
2. Taimni, I. K. (1961). *The Science of Yoga*. Adyar: The Theosophical Publishing House.
3. Patanjali. (1950). *The Yoga Sutras of Patanjali*, Swami Sivananda. Rishikesh : The Divine Life Society.
4. Swami Prabhavananda and Isherwood, C. (1997). *The Yajurveda*. Kolkata : Advaita Ashrama.
5. Chanakya. (1992). *The Arthashastra*, Translated by L. N. Rangarajan. New Delhi : Penguin Books.
6. Swami Sivananda. (2005). *The Samaveda*. Rishikesh: The Divine Life Society.
7. Beck, G. L. (2006). *Indian Music: A Brief Introduction*. New Delhi : Oxford University Press.
8. Vyasa. (2007). *The Bhagavad Gita*, Translated by Eknath Easwaran. Petaluma : Nilgiri Press.
9. Joshi, N. P. (2009). *The Atharvaveda*. Gorakhpur : Gita Press.
10. Shankar, N. S. (2015). *The Rigveda*. New Delhi : Harper Collins.

11. Valmiki. (2015). *The Ramayana*, Translated by C. Rajagopalachari. Mumbai : Bharatiya Vidya Bhavan.
12. Vyasa. (2015). *The Mahabharata*, Translated by C. Rajagopalachari. Mumbai : Bharatiya Vidya Bhavan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Prabhavananda, Swami and Manchester, Frederick. (1957). *The Upanishads*, Revised edition. New York : New American Library.
2. Hamilton, Sue. (2001). *Indian Philosophy: A Very Short Introduction*. Oxford : Oxford University Press.
3. Danino, Michel. (2010). *The Lost River: On the Trail of the Sarasvati*. New Delhi : Penguin Books.
4. Eck, Diana L. (2012). *India: A Sacred Geography*. New York : Harmony Books.

द्वितीयवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester – 3)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: शास्त्रीयसंस्कृतसाहित्यम् ३ - रूपकम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतसाहित्यस्य प्रसिद्धरूपककृतिद्वयस्य परिचयः।
2. मूलग्रन्थानां माध्यमेन संस्कृतरूपकाणां विकासात्मकस्तरस्य चित्रणम्।
3. शास्त्रीयसंस्कृतनाट्यस्य ऐतिहासिक-सांस्कृतिक-सौन्दर्यसन्दर्भानां परिचयः।
4. संस्कृतसाहित्यपरम्परासु प्रतिबिम्बितानां नाटकशास्त्रस्य मूलभूतसिद्धान्तानां परिचयः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अभिज्ञानशाकुन्तलस्य प्रयोजनं परिकल्पनाः (Design) च वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. अस्मिन् पाठ्यक्रमे निर्धारितग्रन्थेषु चित्रितानां सांस्कृतिक-राजनैतिक-नैतिक-धार्मिक-सामाजिक-विषयाणां समीक्षात्मकविश्लेषणं करिष्यन्ति।
3. विशाखदत्तरचितस्य मुद्राराक्षसस्य वैशिष्ट्यं व्याख्यातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. संस्कृतरूपकाणाम् उत्पत्तिविकासयोः वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. रूपकेषु प्रयुज्यमानां पदावलीं विवेचयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1	शास्त्रीयसंस्कृतसाहित्यम् ३ - रूपकम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अभिज्ञानशाकुन्तलं (प्रथमचतुर्थाङ्कौ) **श्रेयोऽङ्कः १**

- पाठपठनम्।
- व्याकरणं तथा भाषागतं च विश्लेषणम्।
- गद्यांशानाम् अनुवादः व्याख्या च।
- रचयितुः कालिदासस्य परिचयः।

- अभिज्ञानशाकुन्तलस्य प्रयोजनं परिकल्पना (Design) च।
- कालिदासविषये लोकोक्तयः।
- ग्रन्थे काव्योत्कृष्टता।
- नाटके वर्णितस्य कथानकस्य संरचना क्रमश्च।
- नाटके अभिनयस्य कालः (Timing of action within the play)
- नाटके प्रकृतेः मूर्तरूपप्रदर्शनम्।
- कालिदासस्य भाषाशैली।
- नाटके ध्वनिः।
- कालिदासस्य उपमाप्रयोगाः।
- पाठसम्बद्धाः अन्ये व्याख्यात्मकाः विश्लेषणात्मकाः च विषयाः।

अन्वितिः २. विशाखदत्तरचितं मुद्राराक्षसम् (१ – ३) **श्रेयोऽङ्कः १**

- पाठपठनम्।
- व्याकरणं भाषाविश्लेषणञ्च।
- गद्यांशानाम् अनुवादः व्याख्या च।
- रचयितुः विशाखदत्तस्य परिचयः।
- मुद्राराक्षसस्य प्रयोजनं परिकल्पना (Design) च।
- ग्रन्थे काव्योत्कृष्टता।
- नाटके वर्णितस्य कथानकस्य संरचना क्रमश्च।
- नाटके अभिनयस्य कालः (Timing of action within the play)
- नाटकस्य विषयगतं विश्लेषणम्।
- पाठसम्बद्धाः अन्ये व्याख्यात्मकाः विश्लेषणात्मकाः च विषयाः।

अन्वितिः ३. संस्कृतरूपकाणां समीक्षात्मकं सर्वेक्षणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतरूपकाणाम् उत्पत्तिः।
- संस्कृतरूपकाणां विकासात्मकक्रमः।
- प्रमुखाः रूपककाराः तेषां कृतयः च -

- भासः।
- शूद्रकः।
- श्रीहर्षः।
- भवभूतिः।
- भट्टनारायणः।

अन्वितिः ४. प्रमुखरूपकपदावली। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नान्दी।
- प्रस्तावना।
- सूत्रधारः।
- पारिपार्श्विकः।
- विदूषकः।
- कञ्चुकी।
- विष्कम्भकः।
- प्रवेशकः।
- चूलिका।
- अङ्कास्यः।
- अङ्कावतारः।
- प्रकाशम्।
- स्वगतम्।
- भरतवाक्यम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शर्मा, उमाशंकर, डॉ., (2014), संस्कृत साहित्य का इतिहास, वाराणसी, चौखम्भा भारत अकादमी।
2. शास्त्री, वेदप्रकाश, (2015), अभिज्ञानशाकुन्तलम्, वाराणसी, चौखम्बा विद्याभवन।
3. पन्त, सुबोधचन्द्र, अभिज्ञानशाकुन्तलम्, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. शास्त्री, सुरेन्द्रदेव, अभिज्ञानशाकुन्तलम्, इलाहाबाद : रामनारायण बेनीप्रसाद।
5. आचार्य, नारायणराम, अभिज्ञानशाकुन्तलम्, निर्णयसागर प्रेस।
6. मुद्राराक्षसम्, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
7. विद्यालंकार, मुद्राराक्षसम्, मेरठ : साहित्य भण्डार।
8. त्रिपाठी, रमाशंकर, मुद्राराक्षसम्, वाराणसी।
9. उपाध्याय, भगवतशरण, कालिदास, कवि और काव्य, काशी : भारतीय ज्ञानपीठ।
10. द्विवेदी, हजारीप्रसाद, कालिदास की लालित्य योजना, राजकमल प्रकाशन।
11. मिश्र, पंकज कुमार, शाकुन्तलविषयक रम्यत्व की अवधारणा, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन।
12. Devadhar, C. R. (Ed.), *Abhijñanaśākuntalam*, Delhi : MLBD.
13. Kale, M. R. (Ed.), *Abhijnanasakuntalam*, Delhi : MLBD.
14. Gadakar, Gajendra (Ed.); Bose, Ramendramohan, *Abhijñanasakuntalam*, Calcutta : Abhijñanas Agency, 10 College Square.
15. Kale, M. R. (Ed.). *Mudrārāksasam*, Delhi : MLBD.
16. Telang, K. T. (Ed.), *Mudraraksasam*, Delhi : Nag Publishers.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Keith, A.B. (1970), Sanskrit Drama, London : Oxford University Press.
2. Bhat, G.K. (1975), Sanskrit Drama, Dharwar : Karnataka University Press.
3. Dalal, Minakshi, Conflict in Sanskrit Drama, Somaiya Publication Pvt. Ltd.
4. Dikshit, Ratnamayi, Women in Sanskrit Dramas, Delhi: Meherchand Lachhman Das.
5. Wells, Henry W., Six Sanskrit Plays, Bombay : Asia Publishing House..

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: संस्कृतभाषाविज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतभाषाशास्त्रीयस्य मूलभूतज्ञानस्य परिचयः।
2. आधुनिकभाषाविज्ञानस्य प्रमुखानाम् अवधारणानां सिद्धान्तानां परिचयः।
3. आधुनिकभाषाविज्ञानरूपरेखाम् उपयुज्य भाषाविज्ञानदृष्ट्या संस्कृतभाषायाः विश्लेषणं कर्तुं छात्राणां प्रोत्साहनम्।
4. शास्त्रीयसंस्कृतव्याकरणपरम्पराणां समकालीनभाषाविज्ञानदृष्टिकोणैः सह मेलनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भाषा-भाषाविज्ञानयोः प्रकृतिं स्वरूपं च विश्लेषयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. आधुनिकभाषाविज्ञाने प्रस्तावितानां सिद्धान्तानां सन्दर्भे संस्कृतभाषासंरचनानां परीक्षणं करिष्यन्ति।
3. भारोपीयभाषाणां संस्कृतस्य च मिथः सम्बन्धं निरूपयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. भारोपीयभाषापरिवारान्तर्गतस्य संस्कृतस्य विश्लेषणार्थं तुलनात्मकभाषाविज्ञानपद्धतीनां प्रयोगं करिष्यन्ति।
5. संस्कृतभाषाविज्ञानस्य ऐतिहासिकं निरूपणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2	संस्कृतभाषाविज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भाषायाः भाषाविज्ञानस्य च प्रकृतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भाषायाः प्रकृतिः।
- भाषायाः परिभाषा।
- भाषायाः लक्षणानि।
- भाषाविज्ञानस्य प्रकृतिः।

- भाषाविज्ञानस्य प्रमुखशाखाः।
- भाषाविज्ञानस्य उपयोगिता अनुप्रयोगश्च।

अन्वितिः २. संस्कृतस्य सन्दर्भे भाषाविज्ञानस्य भागाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ध्वनिविज्ञानं स्वरविज्ञानञ्च (Phonetics and Phonology)
- आकृतिविज्ञानम्।
- वाक्यरचना।
- अर्थविज्ञानम्।

अन्वितिः ३. भारोपीयभाषाणां संस्कृतस्य च तुलनात्मकम् अध्ययनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आद्य-भारोपीयभाषायाः अवधारणा।
- आद्य-भारोपीयसिद्धान्तस्य आधुनिकमूल्याङ्कनम्।
- भारोपीयभाषापरिवारस्य विहङ्गावलोकनम्।
- भारोपीयभाषाणां संस्कृतस्य च मिथः सम्बन्धः।

अन्वितिः ४. संस्कृतभाषाविज्ञानस्य ऐतिहासिकम् अवलोकनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतभाषाविज्ञानस्य सामान्यपरिचयः।
- तुलनात्मकभाषाविज्ञानस्य सामान्यपरिचयः।
- संस्कृतभाषाविज्ञानस्य ऐतिहासिकम् अवलोकनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Jesperson, Otto. (1954), Language: Its Nature, Development and Origin. London: George Allen & Unwin.
2. व्यास, भोलाशंकर, (1957), संस्कृत का भाषाशास्त्रीय अध्ययन, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
3. तिवारी, भोलानाथ, (1974), तुलनात्मक भाषाविज्ञान, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. Ghosh, B.K. (1977). Linguistic Introduction to Sanskrit. Calcutta: Sanskrit Pustak Bhandar.
5. Burrow, T. (1991). Sanskrit Language (also trans. into Hindi by Bholashankar Vyas). Varanasi: Chaukhamba Vidya Bhawan.
6. तिवारी, भोलानाथ, (1992), भाषाविज्ञान, इलाहाबाद : किताबमहल।

7. Crystal, David. (1997). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press.
8. द्विवेदी, कपिलदेव, (2001), भाषाविज्ञान एवं भाषाशास्त्र, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।
9. Gune, P.D. (2005). Introduction to Comparative Philology. Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratisthan.
10. शर्मा, देवेन्द्रनाथ, (2014), भाषाविज्ञान की भूमिका, दिल्ली : राधाकृष्ण प्रकाशन।
11. शर्मा, देवीदत्त, भाषिकी और संस्कृत भाषा, चंडीगढ़ : हरियाणा साहित्य अकादमी।
12. शर्मा, देवीदत्त, संस्कृत का ऐतिहासिक एवं संरचनात्मक परिचय, चंडीगढ़ : हरियाणा साहित्य अकादमी।
13. सिंह, कर्ण, भाषा विज्ञान, मेरठ : साहित्य भण्डार, सुभाष बाज़ार।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Taraporewala. (1962). Elements of the Science of Language. Calcutta : Calcutta University Press.
2. Murti, M. (1984). An Introduction to Sanskrit Linguistics. Delhi : D.K. Srimannarayana Publication.
3. Verma, S.K. Modern Linguistics. Delhi : Oxford University Press.
4. Woolner, A.C. Introduction to Prakrit. Varanasi : Bhartiya Vidya Prakashan.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: भारतीयपुरालेखः - १

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृते विद्यमानानां पुरालेखसंसाधनानां मूलभूतज्ञानस्य परिचयः।
2. प्राचीनकालस्य समाजं, राजनीतिं, भूगोलम्, अर्थव्यवस्थां च ज्ञातुं प्रत्यक्षस्रोतरूपेण शिलालेखानां परिचयः।
3. पुरालेखानां द्वारा संस्कृतकृतिषु उपयुक्तानां भिन्नशैलीनां लिपीनाञ्च अवगमः।
4. ऐतिहासिकतथ्यानां पुनर्निर्माणाय शिलालेखानां व्याख्यां कर्तुं छात्राणां निर्माणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विभिन्नप्रकारकाणां शिलालेखानां परिचयं भेदञ्च प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. पुरालेख-ऐतिहासिकतयोः सम्बन्धं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. ऐतिहासिकसाक्ष्यरूपेण सांस्कृतिकसाक्ष्यरूपेण च शिलालेखानां विश्लेषणं करिष्यन्ति।
4. प्राचीनभारतीयलिपीनां लेखने समर्थाः भविष्यन्ति।
5. प्राचीनभारतीयकालक्रमस्य सामान्यपरिचयं वक्तुं प्रभविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3	भारतीयपुरालेखः - १	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पुरालेखः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पुरालेखस्य परिचयः (परिभाषा व्याप्तिश्च) (Definition And Scope)
- शिलालेखप्रकाराः (वर्गीकरणम् उदाहरणानि च)
- प्राचीनभारतीयेतिहासस्य प्राचीनभारतीयसंस्कृतेश्च पुनर्निर्माणे भारतीयशिलालेखानां भूमिका।

अन्वितिः २. भारते पुरालेखीयाध्ययनस्य इतिहासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारते पुरालेखीयाध्ययनस्य इतिहासः।

- प्राचीनभारतीयलिपीनाम् अर्थनिष्पादनस्य इतिहासः।
- पुरालेखक्षेत्रे प्रख्यातभारतीयविदुषां योगदानम् -
  - जे.एफ. फ्लीट।
  - अलेक्जेंडर कनिंघम।
  - जेम्स प्रिंसेप।
  - जॉर्ज बुहलर।
  - डी.सी. सरकार।
  - गौरीशंकरः ओझा।
  - राजबली पांडे।
  - आर.जी. भंडारकरः।

अन्वितिः ३. पुरालेखशास्त्रम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारते लेखनकलायाः प्राचीनत्वम्।
- प्राचीनभारते लेखनसामग्रीः लेखकाः (Inscribers) ग्रन्थालयाश्च।
- प्राचीनभारतीयलिपीनां परिचयः -
  - अशोककालिन्याः ब्राह्मीलिप्याः च पठनलेखनकौशलानि।
  - गुप्तब्राह्मीलिप्याः परिचयः।
  - खरोष्ठीलिप्याः परिचयः।
  - शारदालिप्याः परिचयः।
  - कुटिललिप्याः परिचयः।

अन्वितिः ४. कालक्रमः (Chronology) **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनभारतीयकालक्रमस्य सामान्यपरिचयः।
- शिलालेखानां तिथिनिर्धारणप्रणाली (कालक्रमसहिता)
- शिलालेखेषु प्रयुक्ताः प्रमुखाः युगाः -
  - सप्तर्षियुगः (Saptarṣi Era)
  - कलियुगः (Kali Era)
  - वीरसंवत् (जैनयुगः) (Vīra Saṃvat, Jain Era)
  - बौद्धसंवत् (बौद्धयुगः) (Bauddha Saṃvat, Buddhist Era)

- मौर्यसंवत् (Maurya Saṃvat)
- विक्रमसंवत् (Vikrama Era)
- शकसंवत् (Śaka Saṃvat)
- गुप्तसंवत् (Gupta Saṃvat)
- हर्षसंवत् (Harṣa Saṃvat)
- सौरवर्षः चंद्रवर्षः च (पंचाङ्गप्रणाली) (Solar Year and Lunar Year (calendrical systems)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. ओझा, गौरीशंकरहीराचन्द, (1918), भारतीय प्राचीन लिपिमाला, अजमेर।
2. Sircar, D.C., (1965), Select Inscriptions (Vol. I), Calcutta.
3. ब्यूलर, जॉर्ज, (1966), भारतीय पुरालिपि शास्त्र, (हिन्दीअनुवादः मङ्गलनाथ सिंह), दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. झा, बन्धु, (1968), उत्कीर्णलेखपञ्चकम्, वाराणसी।
5. नारायण, अवध किशोर एवं वर्मा, ठाकुरप्रसाद, (1970), प्राचीनभारतीय लिपिशास्त्र और अभिलेखिकी, वाराणसी।
6. राणा, एस.एस., (1978), भारतीय अभिलेख, दिल्ली : भारतीय विद्याप्रकाशन।
7. पाण्डे, राजबली, (1978), भारतीय पुरालिपि, इलाहाबाद : लोकभारती प्रकाशन।
8. राही, ईश्वरचन्द, (1983), लेखनकला का इतिहास (खण्ड 1—2), लखनऊ: उत्तरप्रदेश हिन्दी संस्थान।
9. सरकार, डी.सी., (1996), भारतीय पुरालिपिविद्या, (हिन्दी अनुवादः कृष्णदत्त वाजपेयी), दिल्ली : विद्यानिधि प्रकाशन।
10. सैनी, रणजीत सिंह, (2000), अभिलेख-मंजूषा, दिल्ली : न्यूभारतीय बुक कार्पोरेशन।
11. मुले, गुणाकर, (2003), अक्षरकथा, दिल्ली : प्रकाशन विभाग, भारत सरकार।
12. काम्बोज, जियालाल, उत्कीर्णलेखस्तबकम्, दिल्ली : ईस्टर्न बुकलिंकर्स।
13. सहाय, शिवस्वरूप, भारतीय पुरालेखों का अध्ययन, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Dani, A. H. (1963). *Indian Paleography*. Oxford.
2. Satyamurty, K. (1992). *Text Book of Indian Epigraphy*. Delhi : Lower Price Publication.
3. Pillai, S. K. & Ramchandran, K. S. (2003). *Indian Chronology (Solar, Lunar and Planetary)*. Asian Educational Service.
4. Mishra, V. K. (2020). *Calenders of Indian*. Delhi : Motilal Banarsidass.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: संस्कृतसाहित्ये पर्यावरणजागरूकता

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयपर्यावरणविज्ञानस्य मूलभूतावधारणानां परिचयः।
2. वैदिकसंस्कृतसाहित्ये लौकिकसंस्कृतसाहित्ये च पर्यावरणजागरूकतासम्बद्धानां प्रमुखविशेषतानां प्रकाशनम्।
3. राष्ट्रियप्राकृतिकसंसाधनानां विषये मानवव्यवहारस्य राष्ट्रियसंस्कृतेः पर्यावरणपरिस्थितीनाञ्च कीदृशः सम्बन्धः अस्ति इति अन्वेषणम्।
4. शताब्देभ्यः मानवतायाः कल्याणं काङ्क्ष्यमाणानां संस्कृतसाहित्ये निहितानां प्रकृतिहितकारिविचाराणां प्रकृति-हितकारिदृष्टिकोणानाञ्च बोधनम्।
5. प्रकृतेः रक्षणे प्राकृतिकसंसाधनानां च संरक्षणे प्राचीनधार्मिकप्रथानां भूमिकायाः परीक्षणम्।
6. पारम्परिकभारतीयग्रन्थेषु दृश्यमानानां पारिस्थितिकीप्रज्ञायाः (Ecological Wisdom) नैरन्तर्यप्रथानां (Sustainable Practices) च प्रशंसनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. जीवजन्तूनां प्रकृत्या सह वर्तमानम् अभिन्नसम्बन्धं (प्रकृतिः सर्वैः जीवैः सह समानरूपेण सम्बद्धा अस्ति इति) प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
2. वैदिकसाहित्ये पर्यावरणविषयान् ज्ञात्वा तत्संरक्षणोपायान् कथयिष्यन्ति।
3. पुराणेषु लौकिकसंस्कृतसाहित्येषु च पर्यावरणसम्बद्धविषयान् वक्तुं शक्ष्यन्ति।
4. कालिदासस्य साहित्ये वर्णितपर्यावरणविषयानां व्याख्यानं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4	संस्कृतसाहित्ये पर्यावरणजागरूकता	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पर्यावरणविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पर्यावरणस्य आधुनिकोपहूतीः आपत्तयः च।

- वैश्विकतापः (Global Warming)
- जलवायुपरिवर्तनम्।
- ओजोन् वलयस्य क्षयः।
- प्रदूषणस्य आधिक्येन वृद्धिः।
- भूमिगतजलस्तरस्य (Underground Water Level) न्यूनता।
- नदीप्रदूषणम्।
- व्यापकस्तरे वनोन्मूलनम् (Large-scale deforestation)
- प्राकृतिक-आपत्तयः (जलप्लवः, अनावृष्टिः, भूकम्पनञ्च)

- संस्कृतसाहित्ये पर्यावरणचेतना।
  - वैदिकसाहित्ये 'माता भूमिः' इत्यस्य अवधारणा तथा वैदिकसाहित्ये नदीनां पूजनञ्च।
  - संस्कृतग्रन्थेषु प्रकृतेः रक्षणं संरक्षणं च।
  - वृक्षरोपणस्य प्राचीनप्रथाः जलसंरक्षणप्रविधयश्च।
  - बौद्धजैनयोः दर्शनयोः पारिस्थितिक्यः अवधारणाः।
  - वृक्षाणां रक्षणम्।
  - पशुपक्षिणौ प्रति प्रेम।

अन्वितिः २. वैदिकसाहित्ये पर्यावरणजागरूकता। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिकसाहित्ये पर्यावरण-ईतयः पारिस्थितिकीतन्त्रञ्च।
- प्रकृतेः दिव्यत्वं प्राकृतिकशक्तिषु (पञ्चमहाभूतेषु) समन्वयश्च।
- अथर्ववेदे पर्यावरणसम्बद्धानि संस्कृतपदानि -
  - वृताऽवृता (१२.१.५२)
  - अभिवरः (१.३२.४)
  - अवृतः (१०.१.३०)
  - परिवृतः (१०.८.३१)
- पञ्चभूतानि (ऐतरेयोपनिषद् ३.३)
  - पृथिवी, जलम्, आकाशः, वायुः, अग्निः।
- पर्यावरणस्य त्रयः प्रमुखाः घटकाः (अथर्ववेदः १८.१.१७)
  - जलम्।

- वायुः।
- ओषधयः (वनस्पतयः)

- जलस्य प्राकृतिकस्रोतांसि (ऋग्वेदः ७.४९.२)
  - दिव्यः (वृष्टिजलम्)
  - श्रावन्ति (प्राकृतिकवसन्तः)
  - खनित्रिमाः (कूपतडागादिः) (Wells & canals)
  - स्वयम्जः (सरोवरः)
  - समुद्रार्थः (नद्यः)
- वैदिकसाहित्ये पर्यावरणसंरक्षणम्।
- पञ्चमौलिकस्रोतांसि (अथर्ववेदः ३.२१.१०)
  - पर्वतः।
  - सोमः (जलम्)
  - वायुः।
  - पर्जन्यः (वृष्टिः)
  - अग्निः।
- सूर्यः - पर्यावरणसंरक्षणञ्च।
  - ऋग्वेदः (१.१९१.१-१६)
  - अथर्ववेदः (२.३२.१-६)
  - यजुर्वेदः (४.४, १०.६)
- ओषधीनां सूर्यकिरणानां सम्मेलनमाध्यमेन सहजवातावरणनिर्माणम् (अथर्ववेदः 5.28.5)
- ओजोन्-वलयस्य वैदिक-अवधारणा ("म॒हत्तदुल्ब॒ं" - ऋग्वेदः १०.५१.१; "जायमानस्योल्ब" - अथर्ववेदः ४.२.८)
- पारिस्थितिकीतन्त्रसंरक्षणे (Ecosystem Preservation) वनस्पतीनां पशूनाञ्च महत्त्वं (यजुर्वेदः १३.३७)
- उपनिषत्सु पर्यावरणानुकूलाः अवधारणाः।
  - बृहदारण्यकोपनिषद् (३.९.२८)
  - तैत्तिरीयोपनिषद् (५.१०१)

अन्वितिः ३. पुराणेषु लौकिकसंस्कृतसाहित्येषु च पर्यावरणजागरूकता। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पर्यावरणजागरूकता वृक्षरोपणञ्च।
- पुण्यकर्मार्जनरूपेण - वृक्षरोपणम्।
  - मत्स्यपुराणम् (५९.१५९; १५३.५१२)
  - वराहपुराणम् (१७२.३९)
- राज्ञा रोपणीयाः वृक्षाः (शुक्रनीतिः ४.५८-६२)
- राज्ञः कर्तव्यत्त्वेन वृक्षरोपणं तत्संरक्षणं च (अर्थशास्त्रम् 2.1.20)
- वनस्पतिक्षयकृतां दण्डविधानम् (अर्थशास्त्र 3.19)
- भूमिगतजलस्य पुनः पूरणार्थं वृक्षरोपणम् (बृहत्संहिता ५४.११९)
- पर्यावरणजागरूकता जलप्रबन्धनञ्च।
- जलतडागप्रकाराः (कुल्या)
  - नदीमातृमुखकुल्या (नदीतः)
  - पर्वतपार्श्ववर्तिनी कुल्या (पर्वतात्)
  - ह्रदसृतकुल्या (तडागात्)
- जलसम्पदां संरक्षणम् - वापी, कूपः, तडागः च।
  - अग्निपुराणम् (२०९-२)
  - वाल्मीकिरामायणम् (२.८०.१०-११)
- जलसंग्रहणव्यवस्था (अर्थशास्त्रम् 2.1.20-21)
- भूमिगतजलस्य जलविज्ञानम् (Hydrology) (बृहत्संहिता, डकागलाध्यायः ५४)

अन्वितिः ४. कालिदासस्य साहित्ये सार्वभौमपर्यावरणविषयाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पर्यावरणस्य अष्टतत्त्वानि अष्टमूर्तिशिवश्च (अभिज्ञानशाकुन्तलम्)
- कालिदासस्य कृतिषु अधोदत्तानां सम्पदां संरक्षणविषयाः।
- वनं, जलसम्पद्, प्राकृतिकसंसाधनानि।
- पशूनां, पक्षिणां, वनस्पतीनाञ्च रक्षणम्।
- अभिज्ञानशाकुन्तलनाटके पर्यावरणजागरूकता।
- मेघदूते भारतीयवर्षर्तोः पारिस्थितिकीतन्त्रम् (Ecosystem)
- ऋतुसंहारे भारतवर्षस्य वातावरणपरिस्तथितीनां वर्णनम्।

- कुमारसंभवे हिमालयीयं पारिस्थितिकीतन्त्रम्।
- रघुवंशे समुद्रविज्ञानं (त्रयोदशसर्गः)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. ठाकुर, आद्यादत्त, (1967), *वेदों में भारतीय संस्कृति*, लखनऊ : हिन्दी समिति।
2. शास्त्री, उदयवीर, (1968), *कौटिलीय अर्थशास्त्र — हिन्दी अनुवाद*, दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास।
3. मिश्र, ब्रह्मशंकर, (1968), *शुक्रनीति — हिन्दी अनुवाद*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज।
4. सत्यकेतु विद्यालंकार, (1968), *प्राचीन भारतीय शासनव्यवस्था और राजशास्त्र*, मसूरी : सरस्वती सदन।
5. मिश्र, बलदेव प्रसाद, (अवकाश), *बृहत्संहिता — वराहमिहिर विरचित*, मुम्बई : खेमराज श्रीकृष्णदास प्रकाशन।
6. सातवलेकर, श्रीपाद दामोदर, (अवकाश), *यजुर्वेद — हिन्दी अनुवाद सहित*, पारडी।
7. शर्मा, जानकी नाथ (सम्पा०), (अवकाश), *श्रीमद्वाल्मीकिरामायण — हिन्दी अनुवाद सहित*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
8. झा, तारिणीश एवं त्रिपाठी, घनश्याम, (1998), *अग्निपुराण — हिंदी अनुवाद*, इलाहाबाद : हिंदी साहित्य सम्मलेन।
9. द्विवेदी, कपिल देव, (2004), *वेदों में विज्ञान*, यदोई : विख्याति अनुसंधान परिषद्।
10. ओझा, डी.डी., (2005), *विज्ञान और वेद*, जोधपुर : साइंटिफिक पब्लिशर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Dwivedi, O. P., & Tiwari, B. H. (1987), *Environmental Crisis and Hindu Religion*, New Delhi : Gitanjali Publishing House.
2. Dwivedi, O. P. (1990). *The Essence of the Vedas*. Gyanpur. Varanasi : Visva Bharati Research Institute.
3. Kiostermair, Klaus. (1993). *Ecology and Religion: Christian and Hindu Paradigms*. *Journal of Hindu-Christian Studies*, Butler University Libraries, Vol.6.
4. Das Gupta, S. P. (2003). *Environmental Issues for the 21st Century*, New Delhi : Amittal Publications.
5. Pandya, Smta P. (अवकाश). *Ecological Renditions in the Scriptures of Hinduism – I. Bulletin of the Ramakrishna Mission Institute of Culture*.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: प्राचीनभारतीयलिपीनां परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनभारतीयलिपीनाम् इतिहास-विकास-प्रयोगादीनाञ्च विषये परिचयप्रदानम्।
2. प्राचीनभारते प्रयुक्तानां विविधानां ब्राह्मी-खरोष्ठी-देवनागरीत्यादीनां लिपीनाम् अवबोधः।
3. एतासां लिपीनां सांस्कृतिक-सामाजिक-धार्मिकमहत्त्वज्ञानसम्पादनम्।
4. प्राचीनभारतीयपाण्डुलिपीनां निर्माणे प्रयुक्तानां युक्तीनाम् अध्ययनम्।
5. प्राचीनपाण्डुलिपीनां संरक्षणस्य पद्धतीनाम् अवगाहनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीनभारतीयलिपीनाम् इतिहासं विकासञ्च वर्णयिष्यन्ति।
2. लिपीनां सांस्कृतिं धार्मिकञ्च महत्त्वम् अवगत्य विश्लेषणं करिष्यन्ति।
3. ब्राह्मीलिपिं तथा गुप्तलिपिं लेखितुं पठितुं च समर्थाः भविष्यन्ति।
4. पाण्डुलिपिसंरक्षणस्य पद्धतीः अवगत्य तदनुप्रयोगं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
5. प्राचीनभारते "भाषा - लिपिः" इत्यनयोः मध्ये सम्बन्धं निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5	प्राचीनभारतीयलिपीनां परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राचीनभारतीयलिपीनां परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लिपिनां परिभाषा महत्त्वं च।
- भारतीयलिपीनाम् ऐतिहासिकं विहङ्गावलोकनम्।
- भारतीयसंस्कृतौ भारतीयसमाजे च लिपीनां महत्त्वम्।
- प्रमुखानां प्राचीनभारतीयलिपीनां विहङ्गावलोकनम्।

अन्वितिः २. ब्राह्मीलिपिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्राह्मीलिपिः तस्याः विकासश्च।
- ब्राह्मीलिप्याः परिचयः।
- विभिन्नकालेषु ब्राह्मीलिपेः विकासः।
- ब्राह्मीलिप्याः लेखनप्रणाली उच्चारणञ्च।
- ब्राह्मीलिप्यां मूलभूतयोः पठनलेखनयोः अभ्यासाः।
- खरोष्ठीलिपिः तस्याः प्रयोगश्च।
- खरोष्ठीलिप्याः परिचयः।
- खरोष्ठीलिप्याः ऐतिहासिकसन्दर्भः प्रयोगश्च।

अन्वितिः ३. गुप्तलिपिः तस्याः लक्षणानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गुप्तलिप्याः परिचयः।
- गुप्तलिप्याः लक्षणानि विकासश्च।
- गुप्तलिप्यां मूलभूतयोः पठनलेखनयोः अभ्यासाः।
- गुप्तलिप्याः ब्राह्मीखरोष्ठीलिपिभ्यां सह तुलना।

अन्वितिः ४. लिपिसंरक्षणप्रविधयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनभारतीयपाण्डुलिपिनिर्माणे (Ancient Indian Manuscripts) प्रयुक्तप्रविधयः।
  - प्राचीनभारतीयपाण्डुलिपीनां परिचयः।
  - पाण्डुलिपिनिर्माणे प्रयुक्तप्रविधयः।
  - पाण्डुलिपिसंरक्षणप्रविधयः।
- प्राचीनभारतीयलिपीनां (Ancient Indian Scripts) सामाजिक-सांस्कृतिक-धार्मिकमहत्त्वम्।
- सामाजिकसन्दर्भेषु प्राचीनभारतीयलिपीनां महत्त्वम्।
- सांस्कृतिकसन्दर्भेषु प्राचीनभारतीयलिपीनां महत्त्वम्।
- धार्मिकसन्दर्भेषु प्राचीनभारतीयलिपीनां महत्त्वम्।
- विभिन्न-ऐतिहासिककालखण्डेषु पाण्डुलिपीनां (Manuscripts) लिपीनां च विश्लेषणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Sircar, D. C. (1942). *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization, Vol. I*. Calcutta : University of Calcutta.
2. Pandey, Rajbali. (1951). *Ashok Ke Abhilekh (Hindi)*. Allahabad : Ramnarayan Lal.
3. Bühler, Georg. *On the Origin of the Indian Brahma Alphabet*. Strassburg : K.J. Trübner.
4. Upadhyay, Vasudeva. (1970). *Prācīna Bhāratīya Abhilekha (Hindi)*. Varanasi : Prācīna Bhāratīya Itihāsa, Saṃskṛti, evaṃ Purātattva Vibhāga, Kāśī Hindū Viśvavidyālaya.
5. Rana, S. S. (1978). *Bharatiya Abhilekh*. New Delhi : Sahitya Akademi.
6. Parpola, Asko. (1994). *Deciphering the Indus Script*. New York : Cambridge University Press.
7. Salomon, Richard. (1998). *Indian Epigraphy: A Guide to the Study of Inscriptions in Sanskrit, Prakrit, and the Other Indo-Aryan Languages*. New York : Oxford University Press.
8. Dhavalikar, M. K. (2006). *Indian Palaeography*. New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers.
9. Dani, Ahmad Hasan. (2011). *Indian Palaeography*. New Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers.
10. Ojha, Gaurishankar Hirachand. (2024). *Bhartiya Prachin Lipimala (Hindi)*. Jaipur : Rajasthani Granthagar.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Keith, A. B. (1970). *Sanskrit Drama*. London : Oxford University Press.
2. Bhat, G. K. (1975). *Sanskrit Drama*. Dharwar : Karnataka University Press.
3. Wells, Henry W. *Six Sanskrit Plays*. Bombay : Asia Publishing House.
4. Dalal, Minakshi. *Conflict in Sanskrit Drama*. Somaiya Publication Pvt. Ltd.
5. Dikshit, Ratnamayi. *Women in Sanskrit Dramas*. Delhi : Meherchand Lachhman Das.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester - 4)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: आधुनिकसंस्कृतकृतयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतभाषायाः आधुनिकसर्जनात्मककृतीनां समृद्धगतिशीलपरम्परायाः अवगाहनम्।
2. संस्कृतकृतिषु नवीनानाम् उदीयमानानां काव्यप्रकाराणां परिचयप्रदानम्।
3. आधुनिकयुगस्य संस्कृतसाहित्यस्य सर्जनशीलतायाः विकासस्य च छात्राणां द्वारा प्रशंसनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये वर्तमानयोः प्रमुखसाहित्यिकप्रकारयोः महाकाव्य-चरितकाव्ययोः तुलनां कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. गद्यकाव्य-रूपकयोः वैशिष्ट्यम् वर्णयिष्यन्ति।
3. गीतिकाव्यं हाइकु (Haiku) कुण्डल्यः इत्यादीनाम् आधुनिकसर्जनात्मककाव्यप्रकाराणाम् अन्वेषणं विश्लेषणं च करिष्यन्ति।
4. आधुनिकसंस्कृतसाहित्यस्य निरन्तरतायाः ऐतिहासिकविकासस्य च निरूपणण् कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6	आधुनिकसंस्कृतकृतयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. महाकाव्यं चरितकाव्यं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्वातन्त्र्यसम्भवम् (रेवाप्रसादः द्विवेदी) द्वितीयसर्गस्य २१ - ४५ श्लोकाः।
- भीमायनम् (प्रभाशंकरः जोशी) दशमसर्गस्य २० - २९ श्लोकाः।

अन्वितिः २. गद्यं रूपकं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शतपर्विका (अभिराजराजेन्द्रमिश्रः)
- शार्दूलशकटम् (वीरेन्द्रकुमारभट्टाचार्यः) १ - ३ सर्गाः।

अन्वितिः ३. इतरे काव्यप्रकाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संकल्पगीतिका (हरिरामः आचार्यः)
- ब्रूहि कोऽस्मिन् युगे (पुष्पादीक्षितः)
- धीवरगीतिका (नौकामिह सारम्... सारम्...) (राधावल्लभत्रिपाठी)
- हाइकु काव्यानि (हर्षदेवमाधवः)
- स्नानगृहे।
- वेदना।
- मृत्युः १
- मृत्युः २
- कुण्डल्यः (दुर्जनसज्जनमैत्री) (मथुरानाथशास्त्री)

अन्वितिः ४. सामान्यसर्वेक्षणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आधुनिकसंस्कृतसाहित्यस्य संक्षिप्तपरिचयः।
- अधोलिखितानाम् आधुनिकसंस्कृतलेखकानां योगदानं कृतयश्च -
  - पण्डितक्षमारावः।
  - एस्. बि. वर्णेकरः।
  - परमानन्दशास्त्री।
  - जानकीवल्लभशास्त्री।
  - रामकरणशर्मा।
  - जगन्नाथपाठकः।
  - एस्. सुन्दरराजन्।
  - हरिदासः सिद्धान्तवागीशः।
  - मूलशंकरः एम् याज्ञिका।
  - महालिंगशास्त्री।
  - यतीन्द्रविमलचौधरी।
  - वि. राघवन्।
  - मोहनलालशर्मा पाण्डेयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पन्त, गिरीश चन्द्र (सम्पा०), (2008), *आधुनिक संस्कृत-साहित्य-संचयन*, दिल्ली : विद्यानिधि प्रकाशन।
2. मिश्र, अभिराज राजेन्द्र, (2013), *कल्पवल्ली (समकालीन संस्कृत काव्य संकलन)*, दिल्ली : साहित्य अकादमी।
3. द्विवेदी, रेवाप्रसाद, (2021), *स्वातन्त्र्यसम्भवम् (द्वितीय सर्ग स्वातन्त्र्यसंकल्पोदय)*, अनुवाद : सदाशिव द्विवेदी, व्याख्या : शोभामिश्रा, कानपुर : भक्तिप्रकाशन, आर्यनगर।
4. जोशी, प्रभाशंकर, *भीमायनम्*, पुणे : शारदा गौरव ग्रन्थमाला।
5. त्रिपाठी, राधावल्लभ, *नवस्पन्दः*, मध्य प्रदेश : हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
6. त्रिपाठी, राधावल्लभ, *आयतिः*, दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
7. श्रीनिवासरथ, *तदेव गगनं सैव धरा (काव्यसंग्रह)*, दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
8. मिश्र, अभिराज राजेन्द्र, *विंशशताब्दी-संस्कृत-काव्यमृतम् (संकलन), भाग—1*।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शुक्ल, हीरालाल, (1971), *आधुनिकसंस्कृतसाहित्य*, इलाहाबाद : रचनाप्रकाशन।
2. Satyavrat, Usha. (1987). *Sanskrit Dramas of the Twentieth Century*. Delhi : Mehar Chand Lachmandas.
3. Joshi, K. R. & Ayachuit, S. M. (1991). *Post Independence Sanskrit Literature*. Nagpur.
4. शास्त्री, कलानाथ, (1995), *आधुनिक काल का संस्कृत गद्य साहित्य*, दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
5. उपाध्याय, रामजी, (1996), *आधुनिकसंस्कृतनाटक*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
6. त्रिपाठी, राधावल्लभ, (1999), *संस्कृत साहित्य : बीसवीं शताब्दी*, दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
7. द्विवेदी, मीरा, (2000), *आधुनिक संस्कृत महिला नाटककार*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।
8. Prajapati, Manibhai K. (2005). *Post Independence Sanskrit Literature: A Critical Survey*. Patna.
9. कुलश्रेष्ठ, रुचि, (2008), *बीसवीं शताब्दी का संस्कृतलघुकथासाहित्य*, दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
10. द्विवेदी, रहस विहारी, *आधुनिक महाकाव्य समीक्षणम्*।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7: भारतीयदर्शनस्य परिचयः - प्रस्थानभेदः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. विभिन्नप्रस्थानानाम् ऐतिहासिक-दार्शनिकपृष्ठभूमेः अवगमनम्।
2. प्रमुखप्रस्थानानां मुख्यानाम् अवधारणानां सिद्धान्तानां च विश्लेषणम्।
3. प्रस्थानभेदग्रन्थे तुलनात्मकदृष्टिकोणस्य अन्वेषणम्।
4. मधुसूदनसरस्वतीद्वारा प्रस्तुतस्य प्रत्येकप्रस्थानस्य गुणानां न्यूनतानां च समीक्षात्मकं मूल्याङ्कनम्।
5. समकालीनदार्शनिकचिन्तने एकतायाः विविधतायाः च व्यापकबोधस्य विकासः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मधुसूदनसरस्वतीवर्यस्य तल्लिखितप्रस्थानभेदग्रन्थस्य च ऐतिहासिकसन्दर्भं दार्शनिकपृष्ठभूमिं च वर्णयिष्यन्ति।
2. प्रस्थानभेदग्रन्थे वर्णितानुगुणं भारतीयदार्शनिकचिन्तनस्य मुख्यस्रोतसां (श्रुतिः स्मृतिः न्यायादिप्रस्थानानां) समीक्षात्मकरूपेण परीक्षणं कर्तुं प्रभविष्यन्ति।
3. भारतीयदर्शनस्य समग्रावबोधाय वेदान्त-धर्मशास्त्र-मीमांसादिपरम्पराणाम् एकीकरणस्य विश्लेषणं करिष्यन्ति।
4. मधुसूदनसरस्वतीवर्यस्य उपनिषद्व्याख्यान-भगवद्गीताव्याख्यानयोः परिचयं प्रदातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. प्रस्थानभेदग्रन्थस्य दार्शनिकान्तर्दृष्टिकोणानां परवर्तिभारतीयदार्शनिकपरम्परासु प्रभावस्य वर्णनं कर्तुं प्रभविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7	भारतीयदर्शनस्य परिचयः - प्रस्थानभेदः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रस्थानभेदग्रन्थस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रस्थानभेदग्रन्थस्य कालक्रमः विहङ्गावलोकनञ्च।
- मधुसूदनसरस्वतीविरचितस्य प्रस्थानभेदग्रन्थस्य प्रस्तावना आमुखञ्च।
- प्रस्थानभेदग्रन्थे श्रुतिस्मृतिन्यायादिखण्डानां विस्तृताध्ययनम्।

- समग्रदार्शनिकदृष्टिकोणत्त्वेन वेदान्त-धर्मशास्त्र-मीमांसादीनाम् एकीकरणम्।

अन्वितिः २. श्रुतिप्रस्थानं स्मृतिप्रस्थानञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उपनिषत्सु वर्णिताः प्रमुखाः अंशाः उपदेशाश्च।
- भगवद्गीतायां वर्णिताः दार्शनिकांशाः।
- मधुसूदनसरस्वतीवर्यस्य उपनिषद्व्याख्यानं भगवद्गीताव्याख्यानं च।

अन्वितिः ३. प्रस्थानभेदग्रन्थतः विषयाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चितप्रारम्भिकविषयाणां विस्तृतपठनं विश्लेषणञ्च (प्रस्थानभेदग्रन्थस्य आदितः "एतदपि न्यायपदेनोक्तम्" इति यावत्)
- मधुसूदनसरस्वतीद्वारा प्रस्तुतस्य न्यायप्रस्थानस्य अवगमनम्।

अन्वितिः ४. प्रस्थानभेदग्रन्थतः विषयाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चितविषयाणां विस्तृतपठनं विश्लेषणञ्च (प्रस्थानभेदग्रन्थस्य "एवं मीमांसापि द्विविधा" इत्यारभ्य "भवन्तीति सर्वमनवद्यम्" इति यावत्)
- मीमांसाप्रस्थानस्य तदीयदार्शनिकसूक्ष्मतायाः च अध्ययनम्।
- मधुसूदनसरस्वतीद्वारा उल्लिखितानुगुणं भारतीयदार्शनिकप्रणालीनां समग्र-एकीकरणस्य समालोचनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Prasthanabheda by Madhusūdana Sarasvatī (Original Sanskrit text and/or English translation)

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. A History of Indian Philosophy by Surendranath Dasgupta
2. Indian Philosophy by S. Radhakrishnan
3. Commentaries on Upanishads, Bhagavad Gita, and Brahma Sutras by various scholars
4. The Principal Upanishads by S. Radhakrishnan.
5. Bhagavad Gita: As It Is" by A.C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada.
6. The Essence of the Upanishads" by Eknath Easwaran.
7. A History of Indian Philosophy" by Surendranath Dasgupta.
8. The Philosophy of the Upanishads" by Paul Deussen.

9. The Teachings of the Bhagavad Gita" by Swami Sivananda.
10. Vedanta: Voice of Freedom by Swami Vivekananda.
11. The Advaita Tradition in Indian Philosophy by Chandradhar Sharma.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.8: भारतीयपुरालेखः - २

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृते विद्यमानानां पुरालेखसंसाधनानां मूलभूतज्ञानस्य परिचयः।
2. प्राचीनकालस्य समाजं, राजनीतिं, भूगोलम्, अर्थव्यवस्थां च ज्ञातुं प्रत्यक्षस्रोतरूपेण शिलालेखानां परिचयः।
3. ऐतिहासिकतथ्यानां पुनर्निर्माणाय शिलालेखानां व्याख्यां कर्तुं छात्राणां निर्माणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विभिन्नप्रकारकाणां शिलालेखानां परिचयं भेदञ्च प्रतिपादयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
2. पुरालेख-ऐतिहासिकतयोः सम्बन्धम् निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. पुरालेखानां महत्त्वं प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
4. शिलालेखानां कालनिर्धारणपद्धतिं वक्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.8	भारतीयपुरालेखः २	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. चितशिलालेखाः (400 CE (सामान्ययुगस्य) यावत्) **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रथमस्तम्भ-आज्ञापत्रं देहलीटोपरा (First Pillar Edict Delhi Topra)
- मास्की शिलालेखः (Maski Rock Inscription)
- रुद्रदमनस्य गिरनारशिलालेखः।
- समुद्रगुप्तस्य नालन्दाताम्रशिलालेखः।
- मेहरौली लोह-स्तम्भशिलालेखः।

अन्वितिः २. चितशिलालेखाः (400 CE (सामान्ययुगस्य) अनन्तरम्) **श्रेयोऽङ्कः १**

- यशोधर्मन् इत्यस्य मन्दसौर कूप-स्तम्भशिलालेखः (Mandsaur Koop-pillar Inscription)
- पुलकेशिन् द्वितीयस्य ऐहोलशिलालेखः (Aihole Inscription)
- कोटलायाः विग्रहराजशिलालेखः (Vigrahraj Inscription of Kotla)

अन्वितिः ३. पुरालेखस्य महत्त्वम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऐतिहासिकस्रोतसामग्रीरूपेण शिलालेखाः।
- घटनानां समुचितं कालनिर्धारणम्।
- प्राचीनसंस्कृतेः विश्वासानां च अवगमनम्।
- प्राचीनजनानां सामाजिकजीवन-आर्थिकजीवनयोः अवगमनम्।
- नूतनभाषाणाम् अधिगमः।

अन्वितिः ४. काललेखाः (Chronograms) शिलालेखानां च कालनिर्धारणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शिलालेखेषु प्रयुक्तानां काललेखानाम् अध्ययनम्।
- ऐतिहासिकसन्दर्भाधारितशिलालेखानां कालनिर्धारणस्य पद्धतयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Dani, Ahmad Hasan. (1963). *Indian Paleography*. Oxford.
2. Sircar, D. C. (1965). *Select Inscriptions (Vol. I)*. Calcutta.
3. झा, बन्धु, (1968), *उत्कीर्णलेखपञ्चकम्*, वाराणसी।
4. राणा, एस.एस., (1978), *भारतीय अभिलेख*, दिल्ली : भारतीय विद्याप्रकाशन।
5. Satyamurty, K. (1992). *Text Book of Indian Epigraphy*. Delhi : Lower Price Publication.
6. सैनी, रणजीत सिंह, (2000), *अभिलेख-मंजूषा*, दिल्ली : न्यूभारतीय बुक कार्पोरेशन।
7. Pillai, Swami Kannu & Ramchandran, K. S. (2003). *Indian Chronology (Solar, Lunar and Planetary)*. Asian Educational Service.
8. काम्बोज, जियालाल, *उत्कीर्णलेखस्तबकम्*, दिल्ली : ईस्टर्न बुकलिंकर्स।
9. सहाय, शिवस्वरूप, *भारतीय पुरालेखों का अध्ययन*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

Major 2.9: Computer Applications for Sanskrit

Course Objectives:

1. To introduce current research and developments in the field of Sanskrit computing.
2. To focus on tools and techniques developed with both government and private funding.
3. To explore new technologies for Sanskrit and their applications.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Design and utilize interactive e-learning and multimedia tools for effective Sanskrit teaching-learning.
2. Apply Unicode standards to create and type Sanskrit content across digital platforms.
3. Develop and process digital Sanskrit texts using modern text-processing and preservation tools.
4. Implement OCR technologies for digitizing, preserving, and analyzing Sanskrit manuscripts and documents.
5. Create web-based applications and resources that enhance accessibility and dissemination of Sanskrit knowledge.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
Major 2.9	Computer Applications for Sanskrit	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Interactive Sanskrit Teaching Learning Tools. **Credit 1**

- Introduction to Interactive Sanskrit Learning Tools.
- Importance of Interactive Tools for Sanskrit.
- E-learning and its significance for Sanskrit.

- Basics of Multimedia.
- Development of Web-based Tools, including HTML and Web pages.
- Overview of Tools and Techniques for Sanskrit education.

Unit II Standard for Indian Languages (Unicode) Credit 1

- Introduction to Unicode and its role in Indian languages.
- Unicode Typing in Devanagari Scripts.
- Overview of Typing Tools and Software for Sanskrit.

Unit III Text Processing and Preservation Tools. Credit 1

- Text Processing Techniques for Sanskrit.
- Preservation Techniques for Sanskrit texts.
- Survey of Text Processing Tools and Preservation Tools.

Unit IV Optical Character Reader (OCR) Credit 1

- Introduction to Optical Character Reader (OCR) for Sanskrit.
- Applications of OCR for Sanskrit and other Indian languages.
- Overview of OCR Tools and Techniques used for Sanskrit texts.
- Survey of OCR technologies for Sanskrit texts preservation and processing.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Teacher's notes, ppt, and handout.
2. Bharti, A., Sangal, R., & Chaitanya, V. (1990). NL, Complexity Theory and Logic. In Foundations of Software Technology and Theoretical Computer Science. Springer.
3. E-Content suggested by Teacher.
4. Tools developed by Computational Linguistics Group, Department of Sanskrit, University of Delhi, Delhi: available at: http://sanskrit.du.ac.in
5. Basic concept and issues of multimedia: http://www.newagepublishers.com/samplechapter/001697.pdf

6. Content creation and E-learning in Indian languages: a model: http://eprints.rclis.org/7189/1/vijayakumarjk_01.pdf
7. HTML Tutorial - W3Schools: www.w3schools.com/html
8. The Unicode Consortium: http://unicode.org/.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.10: इतिहासपरम्परायाः पुराणपरम्परायाश्च परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. इतिहासपुराणपरम्परायोः उत्पत्तिं विकासं च ज्ञातुं सामर्थ्यसम्पादनम्।
2. इतिहासपुराणयोः ग्रन्थानां लेखकानां च विषये ज्ञानप्रदानम्।
3. भारतीयकथाकथनपरम्परायाः विकासे इतिहासपुराणयोः भूमिकायाः अवगमनम्।
4. इतिहासपुराणपरम्परायोः धार्मिक-आध्यात्मिक-सांस्कृतिक-महत्त्वस्य बोधः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. इतिहासपुराणयोः तात्पर्यं विवेच्य वेदोपनिषत्स्मृत्यर्थशास्त्रादिषु तयोः प्रमाणं प्रदर्शयिष्यन्ति।
2. रामायणस्य विविधसंस्करणान् समीक्ष्य तत्र लोकाचारसंस्कृत्योः वैशिष्ट्यं प्रकाशयिष्यन्ति।
3. महाभारतस्य विकासक्रमं निरूप्य तस्य विश्वकोषीयं स्वरूपं च निरूपयिष्यन्ति।
4. अष्टादशपुराणेषु विषयान् परीक्ष्य तेषां इतिहास-धर्म-संस्कृति-भूगोल-कलाशिल्पादिषु योगदानं वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.10	इतिहासपरम्परायाः पुराणपरम्परायाश्च परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. इतिहासपुराणयोः अर्थः तात्पर्यं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- इतिहासपुराणयोः अर्थः।
- अथर्ववेदः (१५-६-८,११), छन्दोग्योपनिषद् (७.४), अर्थशास्त्रम् (१.५) इत्येतेषु इतिहासपुराणयोः उल्लेखः।
- "इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत्" – इत्यस्य व्याख्यानम्।
- पुराणं पञ्चलक्षणम्।

- भारतीयकथाकथनपरम्परायाम् इतिहासपुराणयोः स्थानम्।

अन्वितिः २. रामायणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रन्थस्य लेखकस्य च परिचयः।
- रामायणस्य भिन्नसंस्करणानि समालोचनात्मकसंस्करणानि च।
- रामायणे चित्रितः लोकाचारः (Ethos) संस्कृतिश्च।
- परवर्तिसाहित्यनिर्माणाय उपजीव्यत्वेन रामायणम्।

अन्वितिः ३. महाभारतम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रन्थस्य लेखकस्य च परिचयः।
- ग्रन्थस्य क्रमिकः विकासः -
  - जयसंहिता।
  - भारतम्।
  - महाभारतम्।
- महाभारतस्य १८ पर्वणां संक्षिप्तवर्णनम्।
- विश्वकोषरूपेण महाभारतम्।
- परवर्तिसाहित्यनिर्माणाय उपजीव्यत्वेन महाभारतम्।

अन्वितिः ४. पुराणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- १८ पुराणानां संक्षिप्तपरिचयः।
- अधोदत्तानां विषयाणां स्रोतृग्रन्थरूपेण पुराणम् -
  - इतिहासः।
  - धर्मः।
  - संस्कृतिः।
  - भूगोलः।
  - कला शिल्पश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Chaturvedi, Badarinath. (2006). *Mahabharata: An Inquiry in the Human Condition*. Delhi: Orient Longman.
2. बांडिवदेकर, चन्द्रकांत, (2009), *भारतीय साहित्य पर महाभारत का प्रभाव*, आर्य प्रकाशन मंडल।
3. Rajagopalachari, C. (2013). *Ramayana*. Mumbai: Bharatiya Vidya Bhavan.

4. स्वामी सत्यरुपानंद, (2018), *महाभारत-मुक्ता*, नागपुर : रामकृष्ण मठ।
5. जोशी, दिनकर, (2020), *महाभारत एक दर्शन*, प्रभात प्रकाशन।
6. (2021), *श्रीमद्वाल्मीकीय रामायण*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
7. Keith, A. B., *History of Classical Sanskrit Literature*. Delhi: MLBD.
8. शर्मा, उमाशंकर ऋष, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, दिल्ली : ऋषि प्रकाशन।
9. द्विवेदी, कपिलदेव, *संस्कृत साहित्य का समीक्षात्मक इतिहास*।
10. उपाध्याय, बलदेव, *पुराण-विमर्श*।
11. व्यास, नानूराम, *रामायणकालीन संस्कृति*, सस्ता साहित्य मंडल।

तृतीयवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester - 5)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: वैदिकं साहित्यम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. स्नातकस्तरीयछात्रेभ्यः द्वयोः ऋग्वेद-यजुर्वेदसंहितयोः परिचयप्रदानम्।
2. प्रसिद्धस्यैकस्योपनिषदः कठोपनिषदः विषयवस्तुनः पठनमवबोधनञ्च।
3. वैदिकसाहित्ये निहितानां दार्शनिक-नैतिक-वैज्ञानिकसिद्धान्तानामवगमनम्।
4. वैदिककालीनानां भारतीयपरम्पराणां स्रोतसामन्वेषणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संहितानां कालपरिधिं विषयवस्तुं च निरूपयिष्यन्ति।
2. ब्राह्मण-आरण्यक-उपनिषदां विषयवस्तुनः विश्लेषणं करिष्यन्ति।
3. ऋग्वेदस्य सूक्तयोः (अग्निसूक्तस्य, इन्द्रसूक्तस्य च) भावार्थं व्याखास्यन्ति।
4. कठोपनिषदः द्वितीयायाः वल्याः तात्पर्यं विवेचयिष्यन्ति।
5. आत्मविकासाय समाजस्य च कल्याणाय प्राप्तज्ञानस्य प्रयोगं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1	वैदिकं साहित्यम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वैदिकसाहित्यस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संहितानां कालावधिः विषयवस्तु च।

अन्वितिः २. वैदिकसाहित्यस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्राह्मण-आरण्यक-उपनिषदां विषयवस्तुनः विश्लेषणम्।

अन्वितिः ३. ऋग्वेदः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अग्निसूक्तम् (1.1), इन्द्रसूक्तञ्च (1.81)

अन्वितिः ४. कठोपनिषद् (द्वितीया वल्ली) **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः गन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मांगलिक, रोहित (2024), *वैदिक साहित्य का इतिहास*, दिल्ली : एडुगोरिल्ला प्रकाशन।
2. जोशी, कन्हैयालालः, (2019), *ऋग्वेदसंहिता, सायणाचार्यकृत भाष्य एवं हिन्दी अनुवाद*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।
3. *कठोपनिषद्, शाङ्करभाष्य हिन्दी अनुवाद सहित*, (2015), गीता प्रेस, गोरखपुर।
4. शास्त्री, रामकृष्णः, (2015), *शुक्लयजुर्वेदसंहिता (उव्वट-महीधरभाष्यसंवलिता)*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
5. मुसलगांवकर, गजानन शास्त्री (1996), *वैदिक साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत संस्थान।
6. Telang, & Choubey. (1997), *New Vedic Selection*, Varanasi: Bharatiya Vidya Prakashan.
7. त्रिवेदी, रामगोविन्दः, (1990), *ऋग्वेदसंहिता, सायणाचार्यकृत भाष्य एवं हिन्दी व्याख्या सहित*, दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।
8. उपाध्याय, बलदेव, (1985), *वैदिक साहित्य और संस्कृति*, वाराणसी : शारदा मन्दिर।
9. तिवारी, शशिः, (1981), *कठोपनिषद्, शाङ्करभाष्य संवलित*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स्।
10. Shastri, J. L. (Ed.). (1978), *Suklayajurveda Samhita (Vajasaneyi-Madhyandina)*, Delhi: MLBD.
11. कृष्णलालः, (1973), *वैदिक संग्रह*, दिल्ली : इन्दु प्रकाशन।
12. Wilson, H. H. (1946), *Rig Veda*, Bangalore City: The Bangalore Printing & Publishing Co. LTD.
13. *ऋग्वेदसंहिता (सायणभाष्यम्)*, नई दिल्ली : केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शर्मा, उमाशंकरऋषिः, (2019), *ऋक्सूक्तनिकरः*, वाराणसी : चौखम्बा ओरियण्टालिया।
2. तिवारी, शशिः, (2014), *वेदव्याख्यापद्धतयः*, दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशन।

3. Velankar, H. D. (1972), *Ṛksūktavaijayanti*, Bombay : Bharatiya Vidya Bhavan.
4. Velankar, H. D. (1965), *Ṛksūktāvalī*, Pune : Vaidika Sanshodhana Mandala।
5. सूर्यकान्तः (अनुवादकः), (1962), *वैदिक देवशास्त्र* (लेखकः – ए. ए. मैकडनल), नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: संस्कृतभाषाविज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. छात्रेभ्यः वरदराजकृत-लघुसिद्धान्तकौमुद्याः माध्यमेन संस्कृतभाषायाः मूलसंरचनायाः परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पाणिनीयव्याकरणस्य मूलसंरचनात्मकविशेषान् वक्तुं शक्ष्यन्ति।
2. प्रत्याहारनिर्माणेन सह सूत्राणाम् अर्थकथने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. सन्धिप्रक्रियायाः समासप्रकाराणां च व्याख्यानं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. संस्कृते केषाञ्चित् मुख्यानां गौणानाञ्च प्रत्ययानां प्रयोगं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. पठने लेखने कथने च सन्धिसमासानां प्रयोगे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2	संस्कृतभाषाविज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संज्ञाप्रकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- माहेश्वरसूत्राणि।
- प्रत्याहारनिर्माणविधिः।
- संज्ञाविधायकानि सूत्राणि –
    - हलन्त्यम्।
    - अदर्शनं लोपः।
    - तस्य लोपः।
    - आदिरन्त्येन सहेता।

- ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः।
- तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम्।
- अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः।
- मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः।
- हलोऽनन्तराः संयोगः।
- सुप्तिङन्तं पदम्।

अन्वितिः २. अच्-सन्धिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- **यण्-सन्धिः** –
  - इको यणचि।
  - परः सन्निकर्षः संहिता।
  - तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य।
  - स्थानेऽन्तरतमः।
- **दीर्घसन्धिः** - अकः सवर्णे दीर्घः।
- **अयादिसन्धिः** –
  - एचोऽयवायावः।
  - यथासंख्यमनुदेशः समानाम्।
- **गुणसन्धिः** –
  - अदेङ्गुणः।
  - आद्गुणः।
  - उरण् रपरः।
- **वृद्धिसन्धिः** –
  - वृद्धिरादैच्।
  - वृद्धिरेचि।
  - भूवादयो धातवः।
  - उपसर्गाः क्रियायोगे।
- **पूर्वरूपसन्धिः** – एङः पदान्तादति।
- **पररूपसन्धिः** - एङि पररूपम्।

अन्वितिः ३. हल् सन्धिः विसर्गसन्धिश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- **हल् सन्धिः -**
  - श्चुत्वं - स्तोः श्चुना श्चुः।
  - ष्टुत्वं - ष्टुना ष्टुः।
  - अनुनासिकम् - यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा।
  - छत्वम् – शश्छोऽटि।
  - जश्त्वम् - झलां जशोऽन्ते।
  - अनुस्वारः - मोऽनुस्वारः।
- **विसर्गसन्धिः -**
  - सत्वम् - विसर्जनीयस्य सः।
  - उत्वम् - ससजुषो रुः।
  - अतो रोरप्लुतादप्लुते, हशि च।
  - लोपः – भोभगोऽघोऽपूर्वस्य योऽशि, हलि सर्वेषाम्, ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः, रो रि।

अन्वितिः ४. समासप्रकरणम् - **श्रेयोऽङ्कः १**

- **अव्ययीभावसमासः -**
  - समर्थः पदविधिः।
  - अव्ययं विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासम्प्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्य-सम्पत्तिसाकल्यान्तवचनेषु।
  - प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्जनम्।
  - उपसर्जनं पूर्वम्।
  - नाऽव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्चम्याः।
  - नदीभिश्च।
- **तत्पुरुषसमासः।**
  - द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः।
  - तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन।
  - चतुर्थी तदर्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः।
  - पञ्चमी भयेन।

- षष्ठी।
- सप्तमी शौण्डैः।

- **तत्पुरुषस्य अन्ये भेदाः।**
  - विशेषणं विशेष्येण बहुलम्, नञ्, नलोपो नञः, तस्मान्नुडचि।
- **बहुव्रीहिसमासः।**
  - अनेकमन्यपदार्थे।
  - सप्तमीविशेषणे बहुव्रीहौ
- **द्वन्द्वसमासः।**
  - चार्थे द्वन्द्वः।

निर्धारिताः गन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सक्सेना बाबूराम, (1958) संस्कृत व्याकरण प्रवेशिका, रामनारायण लाल, प्रकाशक तथा पुस्तक विक्रेता, प्रयागराज।
2. Kanshiram, (2009). Laghusiddhāntakaumudī (Vol. I), Delhi: MLBD.
3. ईश्वरचन्द्र, (2019) लघुसिद्धान्तकौमुदी, संस्कृत ग्रंथागार, नई दिल्ली।
4. Satyapāla Siṅh (Sampā.) – (2014). Laghusiddhāntakaumudī: Prakāśikā Hindī Vyākhyā Sahitā, Dillī. Śivālik Publication.
5. राव तिलक, (2022) अष्टाध्यायी प्रवेशिका, सिद्धांत नॉलेज फाऊंडेशन, चेन्नई, तमिलनाडु।
6. Śāstrī – Laghusiddhāntakaumudī bhaimī vyākhyā (Bhāga-1), Bhaimī Prakāśana, Dillī.
7. Cārudeva Śāstrī – Vyākaraṇa Candrodaya (Bhāga 1, 2 evaṁ 3), Motīlāl Banārasīdās.

1. धरानन्दशास्त्री, लघुसिद्धान्तकौमुदी, मूल एवं हिन्दी व्याख्या, दिल्ली।
2. भीमसेनशास्त्री, लघुसिद्धान्तकौमुदी भैमी व्याख्या (भाग-1), दिल्ली : भैमीप्रकाशनम्।
3. चारुदेवशास्त्री, व्याकरणचन्द्रोदयः (भाग-1, 2 एवं 3), दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Kale, M. R. Higher Sanskrit Grammar. Delhi : MLBD. (Hindi translation also available)
2. Apte, V. S. The Students' Guide to Sanskrit Composition. Varanasi : Chowkhamba Sanskrit Series. (Hindi translation also available)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: न्यायवैशेषिकदर्शनयोः परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. छात्रेभ्यः न्यायवैशेषिकदर्शनयोः मूलसिद्धान्तानां परिचयप्रदानम्।
2. तर्कसङ्ग्रहः इत्यादीनां पारम्परिकदर्शनग्रन्थानान् अवगमनसामर्थ्योत्पादनम्।
3. भारतीयदर्शनस्य प्रमुखपक्षेषु मूलाधारावबोधनम्।
4. अनेकत्ववादः, कार्यकारणवादः, यथार्थतावादादीनां प्रमुखदार्शनिकावधारणानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. न्यायवैशेषिकदर्शनयोः उद्भव-विकासयोः क्रमं वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. न्यायवैशेषिकदर्शनयोः आरम्भवादादि-प्रमुखसिद्धान्तान् निरूपयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
3. वैशेषिकनये पदार्थस्य स्वरूपं तर्कसङ्ग्रदिशा व्याख्यातुं प्रभविष्यन्ति।
4. न्यायवैशेषिकमते ज्ञानस्य (बुद्धेः) स्वरूपं विस्तरेण वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3	न्यायवैशेषिकदर्शनयोः परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. न्यायवैशेषिकदर्शनयोः उद्भवो विकासश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गौतमः, कणादः, प्रशस्तपादः, वात्स्यायनः वाचस्पतिमिश्रश्चेति प्रमुखाचार्याणां तथा तेषां ग्रन्थानां परिचयः।
- नव्यन्यायपरिचयः।

अन्वितिः २. न्यायवैशेषिकयोः केचन मूलसिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यथार्थवादः वस्तुवादो वा।

- बहुतत्त्ववादः।
- धर्मः - धर्मी।
- कार्यकारणवादः।
- असत्कार्यवादः आरम्भवादश्च।

अन्वितिः ३. वैशेषिकानाम् अस्तित्वमीमांसा (तर्कसङ्ग्रहः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- पदार्थस्य अवधारणा।
- पदार्थानां लक्षणानि च।
- द्रव्यस्य लक्षणम्।
- नवद्रव्याणां लक्षणानि तेषां परीक्षा च।
- चतुर्विंशतिः गुणाः।
- पञ्चविधं कर्म च।
- सामान्य-विशेष-समवायाभावाः।

अन्वितिः ४. न्यायस्य ज्ञानमीमांसा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- न्यायवैशेषिकयोः ज्ञानस्य (बुद्धेः) स्वरूपम्।
- करणं कारणञ्च।
- प्रमालक्षणं तद्भेदाश्च।
- प्रत्यक्षानुमानहेत्वाभासाः।
- उपमानं शब्दप्रमाणञ्च।
- अयथार्थानुभवभेदाः।

निर्धारिताः गन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Athalye, & Bodas. (1930). Tarkasamgraha of Annambhatta (with Dīpikā & Nyāyabodhinī) (Ed. & Trans.). Mumbai.
2. Chatterjee, S. C., & Datta, D. M. (1968). Introduction to Indian Philosophy. Calcutta : Calcutta University. (Hindi translation available)
3. उपाध्याय आचार्य बलदेव (2007) भारतीय दर्शन की रूपरेखा, चौखंभा पब्लिशर्स, वाराणसी, भारत।

4. Mishra, Pankaj Kumar. (2013). Tarkasamgraha of Annambhatta (with Dīpikā and its Hindi Translation) (Ed. & Trans.). Delhi : Parimal Publication.
5. सिंह जदुनाथ, (2014), भारतीय दर्शन, मोती लाल बनारसी दास प्राइवेट लिमिटेड, नई दिल्ली।
6. Kumar, Narendra. Tarkasamgraha. Jaipur : Hansa Prakashan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Shastri, Kuppuswami. (1951). A Primer of Indian Logic. Madras.
2. Hiriyanna, M. (1956). Outline of Indian Philosophy. London. (Also Hindi translation available)
3. Chatterjee, S. C. (1968). The Nyaya Theory of Knowledge. Calcutta.
4. Radhakrishnan, S. (1990). Indian Philosophy. Delhi: Oxford University Press.
5. Maitra, S. K. Fundamental Questions of Indian Metaphysics and Logic.
6. Bhattacharya, Chandrodaya. The Elements of Indian Logic and Epistemology.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4: संस्कृतकाव्यशास्त्रस्य परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयपरम्परायां संस्कृतकाव्यशास्त्रस्य मूलतत्त्वानां ज्ञानप्रदानम्।
2. *काव्यप्रकाश-साहित्यदर्पणयोः* द्वयोरेतयोः प्रमुखग्रन्थयोः आधारेण काव्यशास्त्रस्य मुख्यसिद्धान्तानां परीक्षणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भामहमम्मटयोः दृष्ट्या काव्यप्रयोजनानि विश्लेषयिष्यन्ति।
2. दण्डी-मम्मट-पण्डितराजजगन्नाथादीनां मतानुसारं काव्यहेतूनां समीक्षणं करिष्यन्ति।
3. भामह-दण्डी-कुन्तक-मम्मट-विश्वनाथादीनां मतभेदानां तुलनापूर्वकं काव्यलक्षणानि प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. चन्द्रालोकाधारेण अनुप्रास-यमक-उपमारूपकाद्यलङ्कारान् उदाहरणैः सह प्रदर्शयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4	संस्कृतकाव्यशास्त्रस्य परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. काव्यप्रयोजनानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भामह-मम्मटयोराधारेण काव्यप्रयोजनम्।

अन्वितिः २. काव्यहेतवः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दण्डी-मम्मट-पण्डितराजजगन्नाथाधारेण काव्यहेतुविचारः।

अन्वितिः ३. काव्यलक्षणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भामह-दण्डी-कुन्तक-मम्मट-विश्वनाथादीनां मतेन काव्यलक्षणानि।

अन्वितिः ४. अलङ्काराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चन्द्रालोकाधारेण अलङ्काराः –
  - अलङ्कारलक्षणम्।
  - अनुप्रासः।
  - यमकम्।
  - उपमा।
  - रूपकम्।
  - उत्प्रेक्षा।
  - भ्रान्ति।
  - सन्देहः।
  - काव्यलिङ्गम्।
  - श्लेषः।
  - अप्रस्तुतप्रशंसा।
  - अर्थान्तरन्यासः।
  - विभावना।
  - विशेषोक्तिः।

निर्धारिताः गन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भामहः आचार्यः, (1962), काव्यालङ्कारः (सम्पादकः – देवेन्द्रनाथः शर्मा), पटना : बिहार राष्ट्रभाषा परिषद्।
2. सिंह सत्यव्रत, (1998) साहित्य दर्पण, वाराणसी : चौखम्भा विद्याभवन।
3. मम्मटभट्टः, काव्यप्रकाशः (अभ्यङ्करोपाह्ववासुदेवशास्त्रिभिः संशोधितम्), पुण्यपत्तनम् : आनन्दाश्रममुद्रणालयः।
4. दण्डिः, काव्यादर्शः (सम्पादकः – रामचन्द्रः मिश्रः), वाराणसी : चौखम्भा विद्याभवन।
5. पण्डितराजजगन्नाथः, रसगङ्गाधरः, वाराणसी : चौखम्भा विद्याभवन।
6. कुंतकः, (प्रथम उन्मेषः), वक्रोक्तिजीवितम्, सम्पादकः – वेदप्रकाशः डिंडोरिया, दिल्ली : शिवालिक प्रकाशन।
7. विश्वनाथः, साहित्यदर्पणः, निरूपकः – विद्यालंकारः, मेरठ : साहित्य भण्डार।
8. जयदेवः, चन्द्रालोकः, सम्पादकः – सुबोधचन्द्रः पंतः, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास (एम.एल.बी.डी.)

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Kane, P. V. (1961), History of Sanskrit Poetics (Hindi translation by Indrachandra Shastri), Delhi : Motilal Banarasidas.
2. उपाध्यायः बलदेवः, (1963), संस्कृत–आलोचना, लखनऊ : हिन्दी समिति, सूचना विभाग, उ. प्र।
3. Kane, P. V. (n.d.), History of Sanskrit Poetics, pp. 352–991.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5: भारतीयज्ञानपरम्परायाः योगदानानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिककाले, उपनिषत्काले च भारतीयज्ञानपरम्परायाः विकासस्य अध्ययनम्।
2. दर्शन-विज्ञान-गणित-आयुर्वेद-व्याकरण-कला-साहित्य-समाजशास्त्रादिक्षेत्रेषु ज्ञानपरम्परायाः विशेषतानां समीक्षणम्।
3. भारतीयज्ञानपरम्परायाः आधुनिके काले प्रासङ्गिकतायाः (यथा - आध्यात्मिकतायाः, वैज्ञानिकीदृष्टेः, आधुनिकशिक्षायां समावेशस्य, वैश्विकसंवादे च योगदानस्य) परिचयः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. दार्शनिकवैज्ञानिकेषु क्षेत्रेषु भारतीयज्ञानपरम्परायाः योगदानानि समीक्ष्य तेषां वैशिष्ट्यं प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. भाषासाहित्यकला-क्षेत्रेषु योगदानानि विश्लेष्य तेषां सांस्कृतिकं वैश्विकं च महत्त्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. आधुनिके काले भारतीयज्ञानपरम्परायाः प्रासङ्गिकतां विमृश्य वैज्ञानिक-प्राविधिकेषु क्षेत्रेषु तस्य अनुप्रयोगान् प्रदर्शयिष्यन्ति।
4. उपहूतिषु आधुनिकसन्दर्भे पारम्परिकज्ञानस्य संरक्षणं प्रलेखनं पुनरुत्थानं च कर्तुं भाविनिर्देशान् निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5	भारतीयज्ञानपरम्परायाः योगदानानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयज्ञानपरम्परायाः दार्शनिकं वैज्ञानिकं च योगदानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अधिभौतिकी एवञ्च दार्शनिकी अन्तर्दृष्टिः।
- गणिते खगोलविज्ञाने च प्रगतयः।
- औषधाऽऽरोग्ययोः समग्रदृष्टिकोणः (Holistic Approach to Medicine and Well-being.)

अन्वितिः २. भाषासाहित्यकलासम्बद्धानि योगदानानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भाषावैज्ञानिकं विश्लेषणं व्याकरणसंरचना च।
- कलात्मकप्रदर्शनानि साहित्यरत्नानि च।

अन्वितिः ३. भारतीयज्ञानपरम्परायाः आधुनिके काले प्रासङ्गिकता। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आध्यात्मिकी दार्शनिकी च प्रासङ्गिकता।
- वैज्ञानिकाः प्राविधिकाश्च अनुप्रयोगाः।
- पारम्परिकज्ञानस्य समन्वयः।
- वैश्विकविनिमयः अन्तस्सांस्कृतिकशिक्षा च।

अन्वितिः ४. उपहृतयः भाविनिर्देशाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संरक्षणं प्रलेखनं (Documentation) च।
- आधुनिकसन्दर्भे पारम्परिकज्ञानस्य पुनरुत्थानम्।
- नैतिकविचाराः उत्तरदायित्वेन च स्वीकरणम्।
- समरसभविष्यस्य निर्माणाय अतीतस्य स्वीकरणम्। (Embracing the Past to Shape a Harmonious Future.)

निर्धारिताः गन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Griffith, R. T. H. (1896). *The Vedas: Rigveda, Samaveda, Yajurveda, Atharvaveda* (English translation). Benares: E.J. Lazarus & Co.
2. Sivananda, S. (1989). *The Bhagavad Gita* (with translation and commentary). Divine Life Society.
3. Vālmīki. (1996). *The Ramayana* (A. Sattar, Trans.). Penguin Books.
4. Vyāsa. (2010–2014). *The Mahabharata* (B. Debroy, Trans., Vols. 1–10). New Delhi: Penguin Books.
5. Kapoor Kapil, Singh Awadhesh Kumar (Editors), (2021). *Indian Knowledge Systems*. DK Print World Private Limited, New Delhi.
6. Chitre Prakash, (2024). *Our Intellectual Heritage*. Motilal Banarasidas Publishing House, Delhi.
7. Patañjali. *The Yoga Sutras of Patanjali*. [Classical Sanskrit text].
8. Kautilya. *The Arthashastra* (English translation). [Ancient Indian treatise on polity and economics].

काठिन्यस्तरः 300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

षष्ठसत्रार्द्धः (Semester - 6)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6: वैदिकसंहिता तथा वैदिकव्याकरणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सामाथर्ववेदयोः, वैदिकव्याकरणस्य च मूलतत्त्वानां परिचयप्रदानम्।
2. श्रीअरविन्दकृतायाः व्याख्यायाः माध्यमेन वेदानामाधुनिकदृष्ट्या अवगमनम्।
3. वैदिकसाहित्ये निहितानां दार्शनिक-नैतिक-वैज्ञानिकानां सिद्धान्तानामवबोधनम्।
4. वैदिककालादारभ्य प्रवृत्तानां भारतीयबौद्धिकपरम्पराणां प्रकाशनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. ऋग्वेदयजुर्वेदयोः चितानां सूक्तानां तात्त्विकं सांस्कृतिकं च महत्त्वं विवेचयिष्यन्ति।
2. अथर्ववेदस्य सामनस्यसूक्तपृथिवीसूक्तयोः तात्पर्यं पर्यालोच्य तयोः वैशिष्ट्यं प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. श्रीअरविन्दस्य *The Secret of Veda* ग्रन्थस्य पञ्चमतः सप्तमाध्यायपर्यन्तम् अवगम्य वैदिकप्रतीकानां दार्शनिकमहत्त्वं व्याखास्यन्ति।
4. पदपाठस्वरविन्यासादीन् अवगम्य वैदिकमन्त्रोच्चारणं वैदिकव्याकरणतत्त्वानि च प्रयोगेण प्रदर्शयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6	वैदिकसंहिता तथा वैदिकव्याकरणम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ऋग्वेदयजुर्वेदयोः चितानि सूक्तानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- **ऋग्वेदः।**
  - अक्षसूक्तम् (10.34)
  - हिरण्यगर्भसूक्तम् (10.121)
- **यजुर्वेदः।**

- प्रजापतिसूक्तम् (23.1-12)
- शिवसङ्कल्पसूक्तम् (34.1-6)

अन्वितिः २. अथर्ववेदसूक्तानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सामनस्यसूक्तम् (3.30)
- पृथिवीसूक्तम् (12.1-12)

अन्वितिः ३. श्रीअरविन्दस्य 'The secret of Veda'. **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चमतः सप्तमाध्यायानाम् अध्ययनम्।
  - वैदिकप्रतीकानां व्याख्यात्मकदृष्टयः (Interpretative insights into Vedic symbolism.)
  - श्रीअरविन्दानुसारं वेदानां दार्शनिकमहत्त्वम्।

अन्वितिः ४. वैदिकं व्याकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पदपाठः – शब्दशः वैदिकमन्त्रोच्चारणम्।
- वैदिकस्वराः – वैदिकस्वरः वैदिकमुच्चारणञ्च।
- लेट् लकारः।
- क्त्वर्थकः तुमर्थकश्च प्रत्ययः।

निर्धारिताः गन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सक्सेना बाबूराम, (1958). *संस्कृत व्याकरण प्रवेशिका*. प्रयागराज: रामनारायण लाल, प्रकाशक तथा पुस्तक विक्रेता।
2. Bandhu, Vishva (Ed.), (1960). *Atharvaveda (Śaunakīya)*. Hoshiarpur: VVRI.
3. कृष्णलालः, (1973). *वैदिक संग्रह*. दिल्ली: इन्दु प्रकाशन (प्रथम संस्करण)।
4. Griffith, Ralph T. H. (1983). *Hymns of the Sāmaveda (Translated with popular commentary)*. Benares: E. J. Lazarus and Co.
5. सातवलेकर पण्डित श्रीपाद दामोदरः, (2000). *सामवेदसंहिता*. पारडी (गुजरात): स्वाध्याय मण्डल।
6. सातवलेकर पण्डित श्रीपाद दामोदरः, (2010). *अथर्ववेद संहिता, सुबोध भाष्य*. पारडी (जिला वलसाड, गुजरात): स्वाध्याय मण्डल।
7. शर्मा गौडः रामस्वरूपः, (2011). *अथर्ववेदसंहिता (सायणभाष्यसहिता हिन्दीभाषानुवादसंवलिता)*. वाराणसी: चौखम्बा विद्याभवन।

8. शर्मा गौडः रामस्वरूपः, (2011). *सामवेदसंहिता (सायणभाष्यसहिता हिन्दीभाषानुवादसंवलिता)*. वाराणसी: चौखम्बा विद्याभवन।
9. Tulsi Ram, Dr. (2013). *Atharvavedasamhita (English Translation)*. Delhi: Vijaykumar Govindram Hasanand.
10. Tulsi Ram, Dr. (2013). *Sāmaveda (English Translation)*. Delhi: Vijaykumar Govindram Hasanand.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. सूर्यकान्तः (अनुवादकः), (1962). *वैदिक देवशास्त्र* (लेखकः – ए. ए. मैकडनल). नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स।
2. Velankar, H. D., (1965). *Ṛksūktāvalī*. Pune: Vaidika Sanshodhana Mandala.
3. Velankar, H. D., (1972). *Ṛksūktavaijayanti*. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan.
4. तिवारी शशिः, (2014). *वेदव्याख्यापद्धतयः*. दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशन।
5. शर्मा उमाशंकरऋषिः, (2019). *ऋक्सूक्तनिकरः*. वाराणसी : चौखम्बा ओरियण्टालिया।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7: संस्कृतव्याकरणं संस्कृतेन रचना च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. छात्राणां लेखनसंवादकौशलयोः सम्वर्धनम्।
2. संस्कृतात् हिन्द्या आङ्ग्लेन वा, तद्विपरीतं च अनुवादकलाशिक्षणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. हिन्दीतः आङ्ग्लतः वा संस्कृतेन अनुवादकरणे समर्थाः भविष्यन्ति।
2. वाक्यानां कर्तृकर्मवाच्येषु प्रयोगान् कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
3. संस्कृतेन निबन्धान् लेखितुं शक्ष्यन्ति।
4. विविधविद्याक्षेत्रेषु प्रचलितानां शास्त्रीयसिद्धान्तानां मतानां च परिचयं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7	संस्कृतव्याकरणं संस्कृतेन रचना च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. रचनात्मकसंस्कृतम् : विभक्त्यर्थः, वाच्यं, कृत्प्रत्ययाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- **अधोलिखितानामाधारेण हिन्दीतः आङ्ग्लतः वा संस्कृतेन अनुवादः, संस्कृतात् हिन्द्या आङ्ग्लेन वा अनुवादः।**
  - विभक्तयः।
  - समासः।
  - कर्तृ-कर्म-भाववाच्यानि।
  - कृत्प्रत्ययाः -
    - तव्यत्।
    - अनीयर्।

- यत्।
- ण्यत्।
- ण्वुल्।
- तृच्।
- क्त।
- क्तवतु।
- शतृ।
- शानच्।
- तुमुन्।
- क्त्वा।
- ल्यप्।
- ल्युट्।
- घञ्।
- क्तिन्।

- **लघुसिद्धान्तकौमुद्याः विभक्त्यर्थप्रकरणम्।**

अन्वितिः २. व्यावहारिकं संस्कृतम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सरलसंस्कृतेन सम्भाषणम्।

अन्वितिः ३. पारम्परिकविषयेषु निबन्धः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रदत्तविषयेषु दीर्घं/विस्तृतं निबन्धलेखनम् -
  - वेदः।
  - उपनिषद्।
  - संस्कृतभाषा।
  - रामायणम्।
  - महाभारतम्।
  - पुराणम्।
  - भगवद्गीता।
  - प्रमुखाः संस्कृतकवयः।

अन्वितिः ४. समकालीनविषयेषु निबन्धः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- समसामयिकविषयेषु लघुनिबन्धरचना।

निर्धारिताः गन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सक्सेना बाबूराम, (1958). *संस्कृत व्याकरण प्रवेशिका*. प्रयागराज : रामनारायण लाल, प्रकाशक तथा पुस्तक विक्रेता।
2. मिश्र अनूप कुमार, (2023). *लघु संस्कृत निबन्ध प्रतिमानम्*. नई दिल्ली : बीएफसी प्रकाशन।

3. शास्त्री, घरानन्द. *लघुसिद्धान्तकौमुदी, मूल एवं हिन्दी व्याख्या*. दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. नौटियाल, चक्रधर. *बृहद्-अनुवाद-चन्द्रिका*. दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
5. द्विवेदी, कपिलदेव. *रचनानुवादकौमुदी*. वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।
6. द्विवेदी, कपिलदेव. *संस्कृत निबन्धशतकम्*. वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।
7. Kale, M. R. *Higher Sanskrit Grammar*. Delhi : MLBD (Hindi Translation also available).

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Kanshiram, (2009), Laghusiddhantakaumudi (Vol. 1), Delhi : MLBD.
2. शास्त्री, भीमसेन, लघुसिद्धान्तकौमुदी, भैमीव्याख्या भाग-1, भैमीव्याख्या, दिल्ली.
3. पाण्डेय, राधामोहन, संस्कृत सहचर, स्टूडेण्ट्स फ्रेण्ड्स, पटना.
4. Apte, V. S., The Students' Guide to Sanskrit Composition, Varanasi : Chowkhamba Series, (Hindi translation also available)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.8: संस्कृतसाहित्यस्य साहित्यिकी समालोचना

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयपरम्परायां साहित्यसमालोचनायाः मूलसिद्धान्तानां परिचयप्रदानम्।
2. काव्यप्रकाश-साहित्यदर्पणयोः स्वीकृतानां प्रमुखावधारणानामध्ययनम्।
3. प्रमुखग्रन्थैः प्रमुखपरम्पराभिश्च सह संस्कृतकाव्यशास्त्रस्य विकासस्य अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृते लिखितस्य काव्यस्य, गद्यस्य, नाटकस्य च गुणदोषाणां समालोचनात्मकदृष्ट्या मूल्याङ्कनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. संस्कृतकाव्यस्य विविधप्रकारान् परीक्ष्य तेषां भेदान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. पारम्परिककाव्यसिद्धान्ताधारितानां साहित्यिकरचनानां विश्लेषणं करिष्यन्ति।
4. शब्दशक्तीनां व्याख्यानं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
5. रसस्वरूपं सिद्धान्तान् च वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.8	संस्कृतसाहित्यस्य साहित्यिकी समालोचना	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संस्कृतकाव्यशास्त्रस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतकाव्यशास्त्रस्य उत्पत्तिः ऐतिहासिकविकासश्च।
- परिभाषाशब्दाः।
- क्रियाकल्पः।
- अलङ्कारशास्त्रम्।
- साहित्यशास्त्रम्।
- सौन्दर्यशास्त्रम्।
- साहित्यदर्पणानुसारं काव्यप्रयोजनानि।

- साहित्यदर्पणानुसारं काव्यलक्षणानि।
- काव्यप्रकाशानुसारं काव्यहेतवः।

अन्वितिः २. साहित्यदर्पणानुसारं काव्यभेदाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काव्यस्य प्रमुखप्रकाराः -
  - दृश्यकाव्यम्।
  - श्रव्यकाव्यम्।
  - मिश्रकाव्यम्।
- काव्यस्य संरचनात्मकं वर्गीकरणम् –
  - महाकाव्यम्।
  - खण्डकाव्यम्।
  - गद्यकाव्यम् –
    - कथा।
    - आख्यायिका।

अन्वितिः ३. शब्दशक्तयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काव्यप्रकाशानुसारं शब्दशक्तीनां सामान्यपरिचयः।
- शब्दशक्तेः भेदाः -
  - अभिधा।
  - लक्षणा।
  - व्यञ्जना।

अन्वितिः ४. रससूत्रं (रससिद्धान्तः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- रसस्य सामान्यपरिचयः।
- भरतस्य रससूत्राणि।
- काव्यप्रकाशानुसारेण रसानुभूतेः प्रमुखाः सिद्धान्ताः -
  - उत्पत्तिवादः।
  - अनुमितिवादः।
  - भुक्तिवादः।
  - अभिव्यक्तिवादः।

निर्धारिताः गन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Dwivedi, R. C., (1967), The Poetic Light, Delhi: Motilal Banarsidas,
2. साहित्यदर्पणः विश्वनाथः, (2006), (टीका सहित रासिकलाल शाह द्वारा सम्पादित), चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी। (षष्ठोऽध्यायः), कारिकाः 6/1, 6/2, 6/313–337.
3. Kāvyaprakāśa, Kārikās 4/27, 4/28 (with explanatory notes),
4. Ray, Sharad Ranjan, Sāhityadarpaṇa by Viśvanātha (Ch. I, VI & X with English exposition), Delhi.
5. नगेन्द्रः (सम्पादकः), काव्यप्रकाशः मम्मटकृतः (आचार्य विश्वेश्वरः), वाराणसी : ज्ञानमंडल लिमिटेड।
6. शालिग्रामशास्त्री, साहित्यदर्पणः (व्याख्यायुक्तः), दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Kane, P. V., (1961), History of Sanskrit Poetics (Hindi translation by Indrachandra Shastri), Delhi : Motilal Banarasidas.
2. उपाध्यायः बलदेवः, (1963), संस्कृत आलोचना, लखनऊ : हिन्दी समिति, सूचना विभाग, उ. प्र.,
3. Kane, P. V., History of Sanskrit Poetics, pp. 352–991,

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.9: भारतीयवैज्ञानिकी सम्पत्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनसंस्कृतसाहित्ये निहितसमृद्धवैज्ञानिकसंकल्पनानां परिचयप्रदानम्।
2. प्राचीनकाले विज्ञानक्षेत्रे प्रौद्योगिकीक्षेत्रे च भारतराष्ट्रेण सम्पादितस्य महत्त्वपूर्णयोगदानस्य प्रकाशनम्।
3. वैज्ञानिकज्ञानसम्बद्धानां प्राथमिकसंस्कृतस्रोतसां समीक्षात्मकावगमनम्।
4. भारतस्य वैज्ञानिकसम्पदं प्रति जागरूकतोत्पादनं, तस्याः प्रशंसनञ्च।
5. शोधोन्मुख-चिन्तनमाध्यमेन पारम्परिकज्ञानपरम्पराणाम् अन्वेषणसामर्थ्यनिर्माणम्।
6. आधुनिकविज्ञानस्य सन्दर्भे प्राचीनवैज्ञानिकविचारानाम् आकलनाय छात्रेषु विश्लेषणात्मककुशलतानिर्माणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. प्राचीनभारतीयजलप्रबन्धन-शुद्धीकरणव्यवस्थानां विश्लेषणं करिष्यन्ति।
2. वैदिकसाहित्ये प्रतिपादितां जलवायूनां वातावरणस्य च विवेचनां करिष्यन्ति।
3. वैदिकब्राह्मणग्रन्थेषु प्रतिपादितानां कालदर्शकव्यवस्थानां कालविभागानां च व्याख्यानं करिष्यन्ति।
4. वैदिकग्रन्थेषु शून्यस्य, दशमलवपद्धतेः, रेखागणितस्य च अवधारणाः प्रदर्शयिष्यन्ति।
5. जल-जलवायु-काल-गणितविषयकान् भारतीयवैज्ञानिकपरम्परायाः सिद्धान्तान् संश्लेषयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.9	भारतीयवैज्ञानिकी सम्पत्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनभारते जलप्रबन्धनव्यवस्थापनम्।
- सिन्धुदरी (घाटि) सभ्यतायां जलव्यवस्थापनम्।
- यजुर्वेदे एकादशधा जलं (यजुर्वेदः २२.२५).
- भूजलपुनर्भरणे वनस्पतिजन्तूनां भूमिका।
- जलशुद्धिविधयः (बृहत्संहिता ५४. १२१-१२२, वृक्षयुर्वेदः २.३६-३८).

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतसाहित्ये जलवायुविज्ञानम्।
- प्राचीनभारते जलवायुविज्ञानस्य इतिहासः।
- संस्कृतसाहित्ये जलवायुविज्ञानम्।
- वैदिककालस्य पर्यावरणविज्ञानम् (ऋग्वेदः १.१९.७, १.३७.११, १.१६४.४७, ५.६२.१, ५.६३.१-७)

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनभारतीया पञ्चाङ्गप्रणाली।
- वैदिकसाहित्ये कालविभागः – दिवसः, मासः, ऋतुः, वर्षः, (ऋग्वेदः १.२५.८, १.६४.११, तैत्तिरीयसंहिता, १.४.१४, ४.४.११)
- ब्राह्मणग्रन्थेषु ऋतुसंवत्सरयोः संकल्पना (तैत्तिरीयब्राह्मणम् 3.10.4) (शतपथब्राह्मणम् 1.6.3)
- वेदाङ्गज्योतिषे युग-आयन-तिथि-नक्षत्राणां गणना (याजुषज्योतिषम् श्लोकः ५,९,१९-२०).

अन्वितिः ४. वैदिकगणितम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिकसाहित्ये गणितस्य अवधारणा प्रशंसा च (छन्दोग्योपनिषद् ७.१.२, ७.१.४) (वेदाङ्गज्योतिषशास्त्रम्) (याजुषज्यौतिषम् ४)
- संहिताग्रन्थेषु संख्यापदानि (ऋग्वेदः १.१६४.२, १.१६४.१०-१५)
- शून्यस्य अवधारणा (ऋग्वेदः ४.११.२, ५.३२.१, ८.९१.७) (बृहदारण्यकोपनिषद् ५.१.१) (छान्दोग्योपनिषद् ४.१०.५), दशमलवव्यवस्था (ऋग्वेदः १०.९४.७), वेदेषु संख्या (यजुर्वेदः १७.२)
- शुल्वकाले ज्यामितेः विकासः (शुल्वसूत्रम् १.३७)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Chakravarthy, A. K., (1975), Origin and Development of Indian Calendrical Science, Indian Studies Past and Present, Calcutta, pp. 1–18.
2. Sharma, K. V., (1985), Vedāṅga Jyotiṣa of Lagadha, Indian National Science Academy, New Delhi, pp. 11–16.

काठिन्यस्तरः

100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4

होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.10: भारतीया तर्कप्रणाली वादप्रणाली च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वादविद्यायाः मौलिकभारतीयसिद्धान्तानां परिचयप्रदानम्।
2. दार्शनिकप्रवचनेषु ज्ञानस्य विविधक्षेत्रेषु च भारतीयतर्कवादप्रणाल्योः अनुप्रयोगः।
3. भारतीयतर्कविज्ञानस्य (अन्वीक्षिक्याः) ज्ञानप्रदानम्।
4. छात्रेषु दैनन्दिनजीवनस्य परिस्थितिषु उपयुज्यमानस्य तर्कसंगतबोधस्य च विकासः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः –

1. पञ्चावयववाक्यैः सम्बद्धैश्च सिद्धान्तैः सह न्यायस्य नियमान् प्रयोक्ष्यन्ति।
2. सिद्धान्त-निर्णय-वादपद्धतिभेदादीनां मूल्याङ्कनं करिष्यन्ति।
3. शैक्षणिकपरिस्थितिषु यथार्थजीवनपरिस्थितिषु च भारतीयतर्कस्य, वादसिद्धान्तांश्च प्रयोक्तुं शक्ष्यन्ति।
4. शास्त्रीयभारतीयतार्किकसंरचनानां समुपयोगेन तर्काणां वादानाञ्च व्यवस्थितरूपेण विश्लेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः Practical/ Practice	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.10	भारतीया तर्कप्रणाली वादप्रणाली च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वादविज्ञानस्य आधाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अन्वीक्षिकी – परिभाषा, महत्त्वञ्च।
- वादविद्यात्वेन आन्वीक्षिक्याः विकासः।
- वादपरिषद् – परिभाषा प्रकाराश्च।
- वादविवादे अधोलिखितानां भूमिका -
    - वादी।
    - प्रतिवादी।
    - मध्यस्थः।
    - प्राश्निकः।

निर्देशः - परिभाषाः अवधारणाः च निम्नग्रन्थेभ्यः स्वीकरणीयाः -

- न्यायसूत्रम्।
- न्यायकोशः (भीमाचार्यः झल्किकरः)
- A History of Indian Logic (S.C. Vidyabhushan, Chapter III, Section I)

अन्वितिः २. तार्किकवादः (Syllogistic Logic.) **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुमानं - परिभाषा मुख्यबिन्दवश्च।
    - साध्यम्।
    - हेतुः।
    - पक्षः।
- चित्रणम् -
    - सपक्षः।
    - विपक्षः।
- व्याप्तिः - व्याप्तेः प्रकाराः विधयश्च।
- व्यापकतायाः प्रदर्शनम्।
    - उपाधिः।
    - तर्कः - प्रकृतिः विविधता च।
- न्यायस्य पञ्चावयववाक्यानि - संरचना अनुप्रयोगश्च।

निर्देशः - परिभाषाः अवधारणाः एतेभ्यः ग्रन्थेभ्यः एव स्वीकरणीयाः -

- तर्कसंग्रहः।
- तर्कभाषा।
- A History of Indian Logic (एस.सी. चटर्जी, अध्याय XI-XIV)

अन्वितिः ३. वादसिद्धान्तः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दृष्टान्तः – तर्के तस्य भूमिका।
- सिद्धान्तः – परिभाषा, कार्याणि च।
- निर्णयः – प्रक्रिया, महत्त्वञ्च।
- कथा – तस्याः प्रकाराः -
    - वादः।
    - जल्पः।
    - वितण्डा।

अन्विति: ४. वादे मिथ्याप्रयोगः पराजयश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- छलं – परिभाषा प्रकाराश्च।
- जातिः (असदुत्तरं) प्रकाराः उपयोगाश्च।
- निग्रहस्थानं – परिभाषा प्रकाराश्च।
- प्रतिज्ञाहानिः।
- प्रतिज्ञान्तरम्।
- प्रतिज्ञाविरोधः।
- प्रतिज्ञासंन्यासः।
- मतानुज्ञा।

निर्देश: परिभाषाः अवधारणाः च निम्नग्रन्थेभ्यः एव स्वीकरणीयाः -

- न्यायसूत्रम्।
- न्यायकोशः (भीमाचार्यझल्किकरः)
- *A History of Indian Logic* (S.C. Vidyabhushan, Chapter II, Section II)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Athalye & Bodas, (1920), Tarkasaṅgraha (only introduction & exposition of anumāna), Mumbai.
2. Shastri, Kuppuswami, (1951), A Primer of Indian Logic (only introduction & exposition of anumāna), Madras.
3. Bagchi, S. S., (1951), Inductive Logic: A Critical Study of Tarka & Its Role in Indian Logic, Darbhanga.
4. Hiriyanna, M., (1956), Outline of Indian Philosophy, London, (Also Hindi translation).
5. Vidyabhushan, Satish Chandra, (1962), A History of Indian Logic (Chapter III of Section I & Chapter II of Section II only), Delhi: Motilal Banarsidass.
6. Chatterjee, S. C., & Datta, D. M., (1968), Introduction to Indian Philosophy, Calcutta: Calcutta University, (Hindi translation also available).
7. Chatterjee, S. C., (1968), The Nyāya Theory of Knowledge, Calcutta.
8. Potter, Karl H., (1977), Encyclopaedia of Indian Philosophies, Vol. II, Delhi: Motilal Banarsidass.

9. Jhalkikar, Bhimacharya, (1997), Nyāyakośaḥ, Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, (Reprint of fourth edition).
10. Matilal, B. K., (1998), The Character of Logic in India, Oxford.
11. उपाध्याय आचार्य बलदेव (2007) भारतीय दर्शन की रूपरेखा, चौखंभा पब्लिशर्स, वाराणसी, भारत।
12. Annaṁbhaṭṭa, (2007), Tarkasaṁgraha (with Dīpikā), Ed. & Tr. in Hindi by Kanshiram & Sandhya Rathore, Delhi: MLBD.
13. सिंह जदुनाथ, (2014), भारतीय दर्शन, मोती लाल बनारसी दास प्राइवेट लिमिटेड, नई दिल्ली।
14. Radhakrishnan, S., (1990), Indian Philosophy, Delhi: Oxford University Press.
15. Jha, Harimohan, Bhāratīya Darśana Paricaya, Vol. I (Nyāya Darśana), Darbhanga.

चतुर्थवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

सप्तमसत्रार्द्धः (Semester – 7)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: विश्वसंस्कृतसाहित्यम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतस्य तथा यूरोप-पश्चिमएशिया-दक्षिणपूर्वएशिया इत्यादीनां क्षेत्राणां मध्ये सांस्कृतिकसंपर्कस्य विभिन्नैतिहासिकचरणानां विषये परिचयप्रदानम्।
2. भारतस्य बौद्धिकविद्वत्परम्परासु औपनिवेशिककथनानां प्रभावस्य परीक्षणम्।
3. भारत-यूरोपीयसम्बन्धान् केन्द्रीकृत्य भारतयूरोपयोः मध्ये भाषावैज्ञानिक-सांस्कृतिकसम्बन्धानाम् अन्वेषणम्।
5. पाश्चात्यबौद्धिकसाहित्यपरम्परासु प्रमुखभारतीयग्रन्थानां यथा दंतकथाः, उपनिषदः, भगवद्गीता, कालिदासकृतयः चेत्यादीनां प्रसारस्य स्वीकृतेश्च विमर्शनम् अभिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. इतिहासस्य विभिन्नचरणेषु भारतस्य यूरोप-पश्चिमएशिया-दक्षिणपूर्वएशिया चेत्यादीनां क्षेत्राणां मध्ये सांस्कृतिकसम्पर्कस्य विषये वर्णयिष्यन्ति।
2. ज्ञाननिर्माणे भारतस्य उपलब्धयः उपनिवेशवादेन कथं विकृताः जाताः इति वक्ष्यन्ति।
3. भारत-यूरोपयोः भाषा-सांस्कृतिकसम्बन्धानां विषये दृढं प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. पाश्चात्यदेशेषु भारतीयकथानाम्, उपनिषदां, भगवद्गीतायाः, कालिदासग्रन्थानां च प्रसारस्य अध्ययनं करिष्यन्ति।
5. उपनिषच्चिन्तन-सूफीवादयोः घनिष्ठसम्बन्धस्य प्रशंसां करिष्यन्ति।
6. दक्षिणपूर्वएशियादेशैः सह भारतस्य सांस्कृतिकसम्बन्धेषु संस्कृतवाङ्मयस्य प्रभावं समीक्षिष्यन्ते।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1	विश्वसंस्कृतसाहित्यम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सामान्यं सर्वेक्षणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विश्वसाहित्यम् - एकः विचारः।
- संस्कृतसाहित्यस्य दृष्टिकोणाः – उपयोगितावादम् आरभ्य स्वच्छन्दतावादं (Romanticism to Utilitarianism) यावत्। उपनिवेशवादस्य कार्यसूची (Agenda) च।

- भारत-यूरोपीयभाषासु संस्कृतपदानि।

अन्वितिः २. भारतीयदार्शनिकचिन्तनं तस्य वैश्विकप्रसारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदान्तः पाश्चात्यानाम् आदर्शवादश्च।
- उपनिषद्विचारः सूफ़ीवादः च - दाराशिकोहस्य उपनिषदां पारसीभाषायाम् अनुवादः।

अन्वितिः ३. विश्वसाहित्ये संस्कृतसाहित्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दक्षिणपूर्व-एशियादेशेषु रामायणम्।
- दक्षिणपूर्व-एशियादेशानां संस्कृतिषु महाभारतम्।
- यूरोपदेशे शकुन्तला।
- पञ्चतन्त्रस्य प्रव्रजनम् (Migration of Panchatantra)

अन्वितिः ४. वैश्विकस्तरे संस्कृताध्ययनानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अमेरिकासंयुक्तराज्येषु (USA) - कनाडादेशयोः च संस्कृताध्ययनानि।
- चीनजापानदेशयोः संस्कृताध्ययनानि।
- यूरोपदेशेषु (United Kingdom (UK), Germany and France) संस्कृताध्ययनानि।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. www.arisebharat.com (2011, October 22). *Impact of Bhagavad Gita on West*.
2. Hebber, N. H. (2012, March 2). *Influence of Upaniṣads in the West*. Boloji.com.
3. Grigore, G. (2013). *Kalila wa Dimna and its Journey to the World Literatures. Romano-Arabica, XIII*. University of Bucharest, Centre for Arab Studies.
4. Bedekar, V. *History of Migration of Panchatantra*.
5. Prasad, K. S. D. *Impact of Kalidasa on the West* (adapted from *Light from the Orient*).
6. Raghavan, V. (Ed.). *The Rāmāyana Tradition in Asia*. New Delhi: Sahitya Akademi.
7. Tathagatananda, S. *Bhagwadgita Castes its Spell on the West*.
8. Lutt, J. *Germany, India and the German Image of India, The Romantic and Utilitarian Image of India in Europe*.
9. Ganeri, J. *Migrating Texts and Traditions, Dara Shukoh and the Transmission of the Upanishads to Islam*.
10. Mahulikar, G. *Effect of Ramayana on Various Cultures and Civilisations*. Ramayana Institute.
11. Veenus Jain. *Mahabharat in South East Asia* [YouTube video].

12. Rashtriya Sanskrit Sansthan. *Sanskrit in the World*. New Delhi.
13. *रामकथा की विदेश यात्रा*. ignca.gov.in

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Edgerton, F. (1965). *The Panchatantra*. London: George Allen and Unwin.
2. Sinha, M. (2010). Corrigibility, allegory, universality: A history of the Gita's transnational reception, 1785–1945. *Modern Intellectual History, 7*(2), 297–317.
3. Davis, R. M. (2015). *The Bhagawadgita: A biography*. Princeton: Princeton University Press.
4. Tathagatananda, S. *Journey of the Upanishads in the West*. Kolkata: Advaita Ashrama.
5. Halbfass, W. *India and Europe*. Delhi: Motilal Banarsidass.
6. Tathagatananda, S. *Light from the Orient*.
7. Halbfass, W. *Europe and India*. Delhi: Motilal Banarsidass.
8. amitabhbose.net. *The Sakuntala Epoch in European Romanticism and Indian Classicalism*.
9. Tathagatananda, S. *Abhijnana Shakuntalam, A Wonder Coming from a Land of Wonders*. In *Light from the Orient* (pp. 69–94).

काठिन्यस्तरः

400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4

होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: संस्कृतरंगमञ्चः पटकथालेखनं च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ऋग्वेदस्य सूक्तेषु संदृश्यमानैः उदाहरणैः सह भारतीयनाट्यस्य प्राचीनेतिहासस्य परिचयः।
2. भरतस्य नाट्यशास्त्रस्य विकासस्य तथा भारतीयनाट्यक्षेत्रे तस्य आधाररूपि-भूमिकायाः च अवगमनम्।
3. नाटकस्य वैभवं प्राचीनपक्षं च ज्ञातुं प्रोत्साहनम्।
4. नाटकप्रदर्शनस्य व्यावहारिकपक्षरूपेण अभिनयस्य अवबोधनम्।
5. पटकथालेखकस्य तथा तस्य समाजस्य च मध्ये, यस्मिन् स जीवति, घनिष्ठसंबन्धस्य प्रदर्शनम्।
6. नाटकस्य नाट्यस्य च सैद्धान्तिकज्ञानप्रदानम्।
7. नाटकरचनया अभिनयेन च छात्राणां स्वाभाविकप्रतिभां वर्धयितुं प्रोत्साहनम्।
8. नाटकस्य रचना-अभिनययोः नियमानाम् अध्ययनम्।
9. शैक्षिकरचनात्मकसंलग्नतायाः माध्यमेन नाट्यप्रतिभायाः परिष्कारः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. नाट्यप्रदर्शनस्य नाट्यनिर्माणस्य च विविधसैद्धान्तिकपक्षाणाम् उपस्थापने क्षमाः भविष्यन्ति।
2. रङ्गमञ्चानां विविधप्रकारान् तेषां रचनाः, रंगविन्यासान्, अभिनयशैलीः, वेशभूषाः, रूपविन्यासांश्च निरूपयितुं प्रबुद्धाः ज्ञास्यन्ति।
3. नाट्यप्रदर्शनस्य प्रमुखसिद्धान्तानां तेषां पद्धतीनां च परिचयं वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
4. भारतीयसन्दर्भेषु कलानां प्रदर्शनपक्षस्य विषये निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
5. कथां वा घटनां नाटकपटकथारूपेण रचयितुम् अपेक्षितानि मुख्यकौशलानि प्रदर्शयिष्यन्ति।
6. पटकथानिर्माणार्थं मञ्चे प्रदर्शनार्थं च सक्षमाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2	संस्कृतरंगमञ्चः पटकथालेखनं च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. नाट्यशालायाः प्रकाराः निर्माणं च (Theatre: Types and Construction) श्रेयोऽङ्कः १

- **नाट्यशालायाः प्रकाराः** (Types of theatre) -
  - विकृष्टम् (Oblong)

- चतुरस्रम् (Square)
- त्र्यस्रम् (Triangular)
- ज्येष्ठम् (Big)
- मध्यमम् (Medium)
- अवरम् (Small)

अन्वितिः २. अभिनयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अभिनयः तस्य प्रकाराश्च -
  - आङ्गिकः (Gestures)
  - वाचिकः (Oral)
  - सात्त्विकः (Representation of the sattva)
  - आहार्यः (dresses and make-up)
- लोकधर्मी अभिनयः, नाट्यधर्मी अभिनयः च।

अन्वितिः ३. कथावस्तुनः स्वभावः विकासः च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कथावस्तुनः स्वभावः - वस्तु (subject-matter), अधिकारिकम् (Principal), प्रासङ्गिकम् (Subsidiary)
- वस्तुनः स्रोतः - प्रख्यातम् (Legendary), उत्पाद्यम् (Invented), मिश्रम् (Mixed)
- वस्तुनः उद्देश्यानि - कार्यम् (धर्मः, अर्थः, कामः)
- वस्तुनः अङ्गानि - पञ्च प्रकाराः अर्थप्रकृतयः (causations)
- पञ्च प्रकाराः अर्थोपक्षेपकाः (interludes)
- संवादप्रकाराः (Kinds of Dialogue):
  - सर्वश्राव्यं प्रकाशः वा।
  - अश्राव्यं स्वगतं वा।
  - नियतश्राव्यम् - जनान्तिकम् (Personal address), अपवारितम् (Confidential)
  - आकाशभाषितम् (Conversation with imaginary person)

अन्वितिः ४. नाट्यसमूहस्य सदस्याः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नेता - नायकस्य चत्वारः प्रकाराः।
- नायिकायाः त्रयः प्रकाराः।
- सूत्रधारः (Stage Manager)
- विदूषकः (Jester)

- प्रतिनायकः (Villain)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. अनीता (2019), संस्कृत छायानाट्य परम्परा, कला प्रकाशन, नई दिल्ली।
2. Hass. (1912). *The Daśarūpaka: A treatise on Hindu dramaturgy*. New York: Columbia University.
3. द्विवेदी, हजारीप्रसाद, (1963), *नाट्यशास्त्र की भारतीय परंपरा और दशरूपक*, दिल्ली : राजकमल प्रकाशन।
4. Adyarangachrya. (1966). *Introduction to Bharata's Nāṭyaśāstra*. Bombay: Popular Prakashan.
5. Ghosh, M. M. (1967). *Nāṭyaśāstra, Bharata, vol-1*. Calcutta: Manisha Granthalaya.
6. Ghosh, M. M. (1967). *Nāṭyaśāstra of Bharatamuni, vol-1*. Calcutta: Manisha Granthalaya.
7. Richmond, F. P. (Ed.). (2007). *Indian theatre: Traditions of performance, vol-I, origins of Sanskrit theatre*.
8. द्विवेदी, मीरा, (2018), *संस्कृत नाट्य, अभिनय एवं पटकथा लेखन*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Yajnick, R. K. (1933). *Indian theatre*. London.
2. Gupta, C. B. (1954). *Indian theatre*. Varanasi.
3. Nicoll, A. (1962). *The theatre and dramatic theory*. London.
4. गैरोला, वाचस्पति, (1967), *भारतीय नाट्यपरम्परा और अभिनयदर्पण*, इलाहाबाद।
5. सीताराम, झा, (1981), *नाटक और रंगमंच*, पटना : बिहार राष्ट्रभाषा परिषद्।
6. त्रिपाठी, राधावल्लभ, (1988), *भारतीय नाट्यः स्वरूप और परंपरा*, सागर : हरिसिंह गौर विश्वविद्यालय।
7. Mehta, T. (1999). *Sanskrit play production in ancient India*. Delhi : MLBD.
8. त्रिपाठी, राधावल्लभ, (1999), *भारतीय नाट्यशास्त्र की परम्परा और विश्व रंगमंच*, दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः

400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4

होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: नव्यन्यायस्य भाषा पद्धतिश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. नव्यन्यायस्य ऐतिहासिकविकासस्य दार्शनिकमहत्त्वस्य च अवबोधनम्।
2. गङ्गेशोपाध्यायः, रघुनाथशिरोमणिः इत्यादीनां प्रमुखचिन्तकानां योगदानस्य अवबोधनम्।
3. नव्यन्यायस्य विशिष्टसंरचनायाः, वाक्यविन्यासस्य, पारिभाषिकशब्दकोशस्य च स्पष्टतया अवबोधनम्।
4. नव्यन्यायभाषाप्रदीपस्य प्रमुखभागानाम् अध्ययनम्।
5. दार्शनिकतर्काणां मूल्याङ्कनार्थं अपेक्षितानां विश्लेषणात्मककौशलानां नव्यन्यायप्रविधिना छात्रेषु वर्धनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. नव्यन्यायस्य उत्पत्तिम्, ऐतिहासिकविकासं, तद्दार्शनिकं योगदानं च व्याख्यातुं शक्ष्यन्ति।
2. नव्यन्यायदर्शनस्य प्रमुखान् आचार्यान् तेषां च महत्वपूर्णरचनाश्च वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. नव्यन्यायस्य पारिभाषिकशब्दावलिं व्यवस्थिततर्केषु यथावद् उपयोगं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. नव्यन्यायभाषाप्रदीपात् तार्किकयुक्तीः विश्लेषयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. आधुनिकतर्के भाषाविज्ञाने च नव्यन्यायतर्कम् उपयुज्य अनुसन्धानाधारितदृष्टिं वर्धयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3	नव्यन्यायस्य भाषा पद्धतिश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. नव्यन्यायस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नव्यन्यायस्य संक्षिप्तेतिहासः, तस्य विकासश्च।
- अधोलिखितानां प्रमुखाचार्याणां तेषां कृतीनां च परिचयः -
    - गङ्गेशोपाध्यायः।
    - वर्धमानोपाध्यायः।
    - पक्षधरमिश्रः।
    - वासुदेवसार्वभौमः।
    - रघुनाथशिरोमणिः।

अन्वितिः २. नव्यन्यायस्य भाषा पारिभाषिकशब्दावली च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नव्यन्यायस्य पारिभाषिकशब्दावल्याः रचना वाक्यसंरचना च।
- प्रमुखसाधनानि (Key linguistic tools)
- धर्मः - धर्मी (Property - Property-holder)
- सम्बन्धः (Relations)
- प्रतियोगी - अनुयोगी (Counterrelatum and Base-relatum)
- अवच्छेदकः (Delimitors) अभावः (Absence) इत्यादयः।
- परिभाषाणां दृष्टान्ताः तेषां महत्त्वं च (Illustrations of technical definitions and their significance)

अन्वितिः ३. नव्यन्यायभाषाप्रदीपः - तार्किकविश्लेषणं विधिश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नव्यन्यायभाषाप्रदीपस्य सिंहावलोकनम् : संरचना उद्देश्यानि च।
- पाठवाचनं – नवन्यायभाषाप्रदीपे आदितः २४ पाठपर्यन्तम्।

अन्वितिः ४. नवन्यायभाषाप्रदीपस्य प्रमुखांशानां विश्लेषणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पारिभाषिकाभिव्यक्तीनां तेषां प्रतीकात्मकप्रतिपादनानां च अवगमनम्।
- पाठवाचनं – नवन्यायभाषाप्रदीपे २५ तः ५३ पाठपर्यन्तम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Vidyabhusana, S. C. (1920). *A history of Indian logic*. Delhi: Motilal Banarsidass.
2. Matilal, B. K. (1968). *Navya Nyaya doctrine of negation*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Guha, D. C. (1979). *Navya Nyāya system of logic: Basic theories & techniques*. Delhi: Motilal Banarsidass.
4. Jha, V. N. (1986). *Studies in language, logic and epistemology*. Delhi: Pratibha Prakashan.
5. Ingalls, D. H. H. (1988). *Materials for the study of Navya-Nyaya logic*. Delhi: Motilal Banarsidass.
6. Vattanky, J. (1995). *Nyaya philosophy of language*. Delhi: Sri Satguru Publications.
7. Bhattacharyya, S. (1998). *Language, testimony and meaning*. Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.
8. Jha, U. (2004). *A primer of Navya-Nyaya language and methodology*. Kolkata: The Asiatic Society.

9. (2017). *नव्यन्यायभाषाप्रदीपः (Brief notes on the modern Nyaya system of philosophy and its technical terms)*, अहमदाबाद : Parshva Publication.
10. महामहोपाध्याय महेशचन्द्र न्यायरत्नः, (2018), *नव्यन्यायभाषाप्रदीपः* (हिन्दी अनुवादः डॉ. उज्ज्वला झा), पुणे : श्रुतभवन संशोधन केंद्र।
11. Nyayaratna, M. C. *Navya Nyaya Bhasa Pradipa*.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: शोधप्रबन्धस्य शोधपत्रस्य च लेखनाय मूलभूतकौशलानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शोधप्रबन्धस्य शोधपत्रस्य च लेखनाय अपेक्षितानां मूलतत्त्वानां परिचयः।
2. प्रभावकारिशोधलेखनाय वैदुष्यपूर्णशोधलेखनाय च आवश्यकानां कौशलानां प्राप्तिः।
3. शोधकार्ये अपेक्षितशैक्षिकमानदण्डस्य, शोधप्रबन्धसंरचनायाः, शोधप्रबन्धप्रारूपस्य च स्पष्टावबोधनम्।
4. शैक्षिकशोधस्य लेखने उपयुज्यमानप्रविधीनाम् उपयुज्यमानपद्धतीनां च परिचयः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शोधप्रबन्धस्य शोधपत्रस्य च लेखने मूलतत्त्वानि कथयिष्यन्ति।
2. प्रभाविशोधलेखनार्थम् अपेक्षितेषु महत्त्वपूर्णकौशलेषु समर्थाः भविष्यन्ति।
3. शैक्षिकशोधे अनुसरणीन् मानदण्डान् व्याख्यास्यन्ति।
4. स्वस्य शोधलेखने उपयोक्तुं अपेक्षिताः युक्तीः प्रयोक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4	शोधप्रबन्धस्य शोधपत्रस्य च लेखनाय मूलभूतकौशलानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अनुसन्धानस्य सैद्धान्तिकी अवधारणा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शोधस्य परिचयः, शोधस्य उद्देश्यानि, शोधस्य प्रकाराश्च।
- शोधकार्यस्य रूपरेखा।
- विषयचयनं लेखनविधयः च।
- सामग्रीसंग्रहः - प्राथमिकसामग्री गौणसामग्री।
- ई-संसाधनानि तथा शोधोपकरणानि।

अन्वितिः २. शोधप्रबन्धसम्पादनोपकरणानि/लेखसम्पादनोपकरणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- देवनागरीलिप्याः कृते यूनिकोड्-टङ्कनोपकरणानि।
- सम्पादनोपकरणानि - Microsoft Word तथा Google Docs.

अन्वितिः ३. शोधपत्रलेखनस्य मूलतत्त्वानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विषयचयनम्।
- सम्बद्धसाहित्यस्य अध्ययनम्।
- मुख्यभागस्य प्रारूपनिर्माणम्।
- पुनरवलोकनं/सम्पादनम्।
- शोधपत्रस्य प्रमुखांशाः -
    - सारांशः (Abstract)
    - प्रमुखशब्दाः (Keywords)
    - पृष्ठभूमिः परिचयः च (Background and Introduction)
    - सम्बद्धसाहित्यस्य अध्ययनस्य विश्लेषणम् (Review of Literatures)
    - उद्देश्यानि (Objective)
    - सामग्री, शोधपद्धतिः च (Material and Methodology)
    - फलानि परिचर्चाश्च (Result and Discussions)
    - निष्कर्षाः (Conclusions)
    - परिणामाः (Findings)
    - भाव्यनुसन्धानाय सूचनाः (Future Direction of Research)
    - आभारः, संदर्भाः च (Acknowledgement, References)

अन्वितिः ४. शोधप्रबन्धलेखनस्य मूलतत्त्वानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शोधप्रबन्धस्य सामान्यपरिचयः।
- शोधप्रबन्धस्य मुख्यानां सोपानानां क्रमः –
    - शोधप्रस्तावः।
    - शोधप्रबन्धलेखनम्।
    - सम्पादनम्।
    - शोधप्रबन्धस्य च पुनरवलोकनम्।
- शोधप्रबन्धस्य प्रस्तुतीकरणं समर्पणं च।
- शोधप्रस्तावस्य अनिवार्याङ्गानि -
    - शोधविषयस्य चयनम्।
    - प्रस्तावितशोधकार्यस्य संक्षिप्तं वर्णनम्।
    - प्रस्तावितशोधकार्यस्य प्रारम्भिकरूपरेखा।
    - सर्वेक्षणम् (Survey)

- संदर्भसूची (Reference List)

- शोधप्रबन्धस्य संरचना (Structure of Dissertation) -
  - शीर्षकपृष्ठम् (Title Page)
  - आभारप्रस्तुतिः (Acknowledgement)
  - सारांशः (Abstract)
  - विषयानुक्रमणिका (Table of Contents)
  - चित्राणां सूची (List of Figures)
  - सारणीनां सूची (List of Tables)
  - परिशिष्टानां सूची (List of Appendices)
  - शोधप्रबन्धस्य अध्यायाः (Dissertation Chapters)
  - संदर्भसूची (References List)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Teacher's notes, ppt and handout.
2. Yelikar. (2009). *Essentials of Research Methodology & Dissertation Writing*. New Delhi: Jaypee Brothers Medical Publishers.
3. Teacher's notes, ppt and handout.
4. http://www.makeuseof.com/tag/5-powerpoint-tips-improve-presentation-skills-overnight/
5. https://www.slideshare.net/subagini/effective-presentation-skills-28512891
6. http://www.free-power-point-templates.com/articles/18-tips-to-improve-presentation-skills/

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: वेदभाष्यपरम्परा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वेदभाष्यव्याख्यानयोः पारम्परिकानाम् आधुनिकानां च विविधपद्धतीनां परिचयः।
2. वेदस्य स्वरूपस्य, उद्देश्यानां, प्रासंगिकतायाश्च अवबोधनम्।
3. ऋग्वेदे प्रस्तुतानां ब्रह्मविद्या सामाजिक-धार्मिककर्तव्यानीत्यादीनां विषये परिचयः।
4. षड्वेदाङ्गानां परिचयः तथा वैदिकज्ञानावगमने पुराणानाम् अन्येषां च सहायकग्रन्थानां भूमिकानिरूपणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वेदभाष्यस्य प्राच्यव्याख्यापद्धतिम्, आधुनिकव्याख्यापद्धतिं, प्रतीच्यव्याख्यापद्धतिम् अवगत्य तेषां भेदान् वर्णयिष्यन्ति।
2. वेदानां वेदत्त्वस्य, प्रयोजनस्य, फलस्य च विषये अवधारणात्मिकां स्पष्टतां वक्ष्यन्ति।
3. वेदार्थज्ञस्य प्रशंसां करिष्यन्ति।
4. ऋग्वेदे वर्णितायाः ब्रह्मविद्यायाः सृष्टिविद्यायाश्च मूलभूतज्ञानं प्रतिपादयिष्यन्ति।
5. राजधर्मः, प्रजाधर्मः, पञ्चमहायज्ञाः इत्यादीनां नीतिमूलकांशान् धार्मिकांशांश्च निरूपयिष्यन्ति।
6. वेदाध्ययनपरिप्रेक्ष्ये वेदाङ्गानां संरचनां महत्त्वं च वर्णयिष्यन्ति।
7. पुराणादिग्रन्थाः वैदिकसाहित्यस्य व्याख्यां समर्थयिष्यन्ति प्रबोधयिष्यन्ति च।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5	वेदभाष्यपरम्परा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वेदभाष्यानि भाष्यकाराश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राच्यव्याख्यापद्धतिः।
- आधुनिकव्याख्यापद्धतिः।
- प्रतीच्यव्याख्यापद्धतिः।

अन्वितिः २. वेदस्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदस्य निर्वचनं तथा वेदानां वेदत्वम्।

- वेदेषु विषयाः वेदानां प्रयोजनञ्च।
- वेदाध्ययनफलम्।
- वेदार्थज्ञप्रशंसा।

अन्वितिः ३. वेदोक्तविद्याः (ऋग्वेदभाष्यभूमिका) **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्रह्मविद्या।
- सृष्टिविद्या।
- राज-प्रजाधर्मविचारः।
- पञ्चमहायज्ञाः।

अन्वितिः ४. वेदाङ्गानि पुराणादि च (वेदादिभाष्यभूमिकासंग्रहः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- अपरविद्यारूपाणां वेदस्य षड्गानां समुद्देशः।
- वेदार्थज्ञानोपयोगिपुराणादिविमर्शः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. बलदेव उपाध्यायः, (1934), *वेदभाष्यभूमिकासंग्रहः*, वाराणसी।
2. Dandekar, R. N. (1965). *Vedic Religion & Mythology: A Survey of the Works of Some Western Scholars*. Poona: University of Poona.
3. सायणः, (1980), *ऋग्वेदभाष्यभूमिका*, (सम्पादकः - वीरेन्द्रकुमारवर्मा), वाराणसी : चौखम्बा ओरियण्टालिया।
4. सायणः, (1985), *ऋग्वेदभाष्यभूमिका*, (सम्पादकः - श्रीकण्ठपाण्डे), वाराणसी : भारतीय विद्या प्रकाशनम्।
5. फतेहसिंहः, (1999), *वैदिकदर्शनम्*, कोटा : संस्कृतसदनम्।
6. रामप्रकाशवर्णी, (2005), *आचार्य सायण और स्वामीदयानन्द सरस्वती की वेदभाष्य भूमिकाएँ*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स्।
7. भगवद्दत्तः, (2008), *वैदिक वाङ्मय का इतिहास (खण्ड 1-3)*, (सम्पादकः - सत्यश्रवाः), दिल्ली : विजयकुमार गोविन्दराम हासानन्दः।
8. अरविन्दः, (2009), *वेद रहस्य*, (अनुवादकः - वेदालंकारः), पुदुच्चेरी : श्रीअरविन्दाश्रमः।
9. शशितिवारी, (2014), *वेदव्याख्यापद्धतयः*, दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशनम्।
10. दयानन्द स्वामी, (2015), ऋग्वेदादिभाष्यभूमिका, श्री घूड़मल प्रहलाद कुमार आर्य धर्मार्थ न्यास, हिंडौन, राजस्थान।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester – 8)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6: वेदाङ्गज्योतिषं वैज्ञानिकी प्रज्ञा च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनखगोलशास्त्रस्य मौलिकविषयानां परिचयः।
2. पारम्परिकपद्धत्याः समयगणनायाः कालगणनायाश्च परिचयः।
3. वैदिकपञ्चाङ्गपद्धत्याः तस्याः महत्त्वस्य च अवबोधनम्।
4. भारतीयज्योतिषशास्त्रस्य इतिहासस्य विकासस्य च सिंहावलोकनम्।
5. भारतीयज्योतिषशास्त्रस्य विविधशाखानां परिचयः।
6. ज्योतिषशास्त्रस्य प्राचीनाचार्याणां तेषां योगदानस्य च संक्षिप्तपरिचयः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीनभारतीयखगोलगणनापद्धतिं सम्यक्तया वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. पारम्परिकपञ्चाङ्गव्यवस्थायाः विकासं संरचनां च निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. दैनन्दिनजीवने ज्योतिषशास्त्रस्य महत्त्वं प्रासंगिकतां च वर्णयिष्यन्ति।
4. पंचाङ्गस्य (Hindu almanac) अन्तर्निहितसंकल्पनाः महत्त्वं च प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6	वेदाङ्गज्योतिषं वैज्ञानिकी प्रज्ञा च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- खगोलीयगणनायाः उद्देश्यानि लाभाश्च।
- गणितस्य महत्त्वम्।
- त्रयस्य नियमः च (The rule of three) (लगधस्य ज्योतिषं (याजुषज्योतिषम्) - पद्य संख्या १, २, ३, ४, ४२–४३ = आहत्य ६ पद्याः।
- वैदिकगणितं, स्वामी श्रीभारतीकृष्णतीर्थमहाशयैः प्रदत्तानि पञ्च सूत्राणि
- वैदिकगणिते पारिभाषिकशब्दावली -
    - गणितम्।

- गणितस्य भेदाः।
- अमूर्तगणितम् (Abstract Mathematics)
- बीजगणितम् (Algebra)
- कलनम् (Calculus)
- सङ्ख्यासिद्धान्तः (Number Theory)
- अनुप्रयुक्तं गणितम् (Applied Mathematics)
- गतिविज्ञानम् (Kinematics/Dynamics)
- स्थितिविज्ञानम् (Statics)
- खगोलविज्ञानम् (Astronomy/Celestial Mechanics)
- गणितीय-पारिभाषिकशब्दाः (Mathematical Terms)
- सङ्ख्या (Number)
- अङ्कः (Digit)
- शून्यम् (Zero)
- अनन्तम् (Infinity)
- दशमलवम् (Decimal)
- वर्गः (Square)
- वर्गमूलम् (Square Root)
- घनः(Cube)
- घनमूलम् (Cube Root)
- शरः / कर्णः (Hypotenuse) छापः(Arc)
- ज्या (Trigonometric)
- कोटिज्या (Cosine)
- स्पर्शज्या (Tangent)
- आयतनम् (Volume)
- मूलम् (Root)
- करणी (Irrational Root)
- समीकरणम् (Equation)
- रज्जुः (Line / Rope / Straight Line)
- कोणः (Angle)

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चाङ्गस्य सामान्यपरिचयः।
    - तिथिः (Lunar Day)
    - वासरः (Weekday)
    - नक्षत्रम् (Lunar Constellation)
    - योगः (A specific combination of the Sun and Moon's positions)
- करणम्।
    - आर्यभट्टीयम् – आर्यभट्टकृतः गोलपादः (1–22)
    - "मेषादेः कत्यान्तम् ... से स्वधिया च कालसमम्" इति पद्यादरभ्य ११ पद्यानि।
    - भूगोलवर्णनम्।
    - खगोलवर्णनम्।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयगणितखगोलशास्त्रयोः संक्षिप्तेतिहासः -
    - वेदाङ्गज्योतिषं (प्राचीनतमः खगोलविषयकग्रन्थः, वेदाङ्गेषु अन्यतमम्)
    - शुल्बसूत्राणि (यज्ञवेदिकानां रचनायै उपयुक्तं प्राचीनं ज्यामितिशास्त्रम्)
    - पञ्चसिद्धान्तिका (वराहमिहिरकृतः ग्रन्थः, पञ्चप्राचीनखगोलपद्धतीनां संक्षिप्तसारः)
    - सूर्यसिद्धान्तः (भारतीयखगोलशास्त्रस्य मूलग्रन्थः)
- प्रसिद्धाः भारतीयगणितज्ञाः च खगोलशास्त्रज्ञाः -
    - ब्रह्मगुप्तः (सप्तमशताब्दे कश्चन प्रसिद्धः गणितज्ञः खगोलशास्त्रज्ञश्च)
    - श्रीधराचार्यः (बीजगणिते विशेषदक्षः)
    - आर्यभटः (द्वितीयः) (प्राचीन आर्यभटात् भिन्नः, खगोलगणितज्ञश्च)
    - श्रीपतिः (एकादशशताब्दीयः गणितज्ञः ज्योतिषशास्त्रज्ञश्च)
    - भास्कराचार्यः (भास्करद्वितीयः) द्वादशशताब्दीयः प्रसिद्धः गणितज्ञः, लीलावती-बीजगणितयोः कर्ता)
    - गणेशदैवज्ञः (मध्यकालीनः खगोलशास्त्रज्ञः, पूर्वग्रन्थानां टीकाकारश्च)
    - कमलाकरः (सप्तदशशताब्दीयः प्रसिद्धः खगोलशास्त्रज्ञः)
    - जयसिंहः (सवाय् जयसिंहद्वितीयः) (अष्टादशशताब्दीयः प्रसिद्धनरेशः ज्योतिषशास्त्रज्ञश्च, भारतदेशे जंतरमंतर इत्यादिखगोलवेधशालानां निर्माता)

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रमुखाः प्राचीनयज्ञाः खगोलगणनायै वेधशालाः च।
- नाडीवलययन्त्रं (विषुवत्-दण्डायन यन्त्रम्)
- याम्योत्तरीयतुरीययन्त्रं (दक्षिणोत्तरदिशः उन्नतिमापनयन्त्रम्)

- सम्राड्यन्त्रं (सम्राट्-फलभयन्त्रम्) (एतद् यन्त्रं यन्त्राणां राजा अस्ति, अतीव यथार्थकालनिर्णायकसूर्यघटी)
- शङ्कुयन्त्रं (छायामापनाय प्रयोज्यं दण्डरूपं यन्त्रम्)
- तारामण्डलं (खगोलीयगोलः तारागृहवत् दर्शनीयं स्थलं वा)
- चक्रयन्त्रं (खगोलनिरीक्षणाय चक्राकारं यन्त्रम्)
- याम्योत्तर धरातलीयतुरीययन्त्रं (भौमीयदक्षिणोत्तरदिशः चतुर्थांशमापकं यन्त्रम्)
- क्रान्तिवृत्तयन्त्रं (सूर्यपथगोलकं मापकं यन्त्रम्)
- तुला-कर्क-मकरराशिवलययन्त्रं (तुला-कर्कट-मकरराशीनां मापनाय वलयरूपं यन्त्रम्)
- षष्ठांशयन्त्रम् (आकाशस्य षष्ठभागविभाजनपूर्वकं मापनं कुर्वद्यन्त्रं) (षष्ठांशाकारयन्त्रम्)
- महाराज-जयसिंहेन निर्मिता जयपुरवेधशाला (जन्तर-मन्तर)
- काशीवेधशाला (पारम्परिकं खगोलाध्ययनकेंद्रम्)
- जयसिंहेन निर्मितं जन्तर-मन्तर (दिल्ली) (अन्यत् प्रमुखं खगोलवेधशालायाः स्थलम्)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Tirthaji Maharaja, Jagadguru Swami Sri Bharati Krsna. (1965). *Vedic Mathematics*. Delhi: Motilal Banarasidass.
2. Aryabhata. (1976). *Aryabhatiya of Aryabhata with the commentary of Bhaskara I and Somesvara*. Edited by K.S. Shukla. New Delhi: Indian National Science Academy.
3. कपिलेश्वरशास्त्री, (1987), *सूर्यसिद्धान्तम् (तत्त्वामृतभाष्योपपत्तिटिप्पणी सहित)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
4. लगधाचार्य सोमाकरः, (2008), *लगधज्योतिष (याजुष् व आर्य संस्करणम्)*, (सुधाकर भाष्य, लघुविवरण संस्कृत टीका, विस्तृत भूमिका, सान्वयानुवाद व सुयशा हिन्दी टीका सहित, डा. पुनीता शर्मा), दिल्ली : नाग पब्लिशर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. गोरखप्रसादः, (1974), *भारतीयज्योतिषकाइतिहासः*, लखनऊ : उत्तरप्रदेशहिन्दीसंस्थानम्।
2. दीक्षितः, शंकरबालकृष्णः, (1990), *भारतीयज्योतिषम्*, लखनऊ : उत्तरप्रदेशहिन्दीसंस्थानम्।
3. शर्मा, कल्याणदत्तः, (1994), *वेधशालापरिचयपुस्तिका*, दिल्ली : लालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्।
4. द्विवेदीः, भोजराजः, (2002), *आचार्यवराहमिहिरकज्योतिषेयोगदानम्*, दिल्ली : रञ्जन पब्लिकेशन।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7: भारतीयभाषादर्शनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकसंस्कृतसाहित्ये लौकिकसंस्कृतसाहित्ये च मौलिकानां भाषाशास्त्रीयसंकल्पनानां दार्शनिकसिद्धान्तानां च परिचयः।
2. प्रकृतिः, प्रत्ययः, शब्दः, वाक्, शाब्दबोधः इत्यादीनाम् अवगमनम्।
3. यास्कः, पतञ्जलिः, शाकटायनः, भर्तृहरिः इत्यादीनां प्राचीनव्याकरणशास्त्रज्ञानां महत्त्वपूर्णयोगदानस्य परिचयः।
4. पाणिनिपूर्वपरम्परायाः, पाणिनिपरम्परायाः, पाणिन्यनन्तरवर्तिपरम्परायाः माध्यमेन व्याकरणस्य भाषादर्शनविकासस्य च अवबोधनम्।
5. अभिहितान्वयवादः अन्विताभिधानवादश्च इत्यादीनां सिद्धान्तानां माध्यमेन संस्कृतभाषायां कथम् अर्थप्रदर्शनम् अर्थग्रहणञ्च भवतीति ज्ञातुं छात्रेषु विश्लेषणात्मकदृष्टेः संवर्धनम्।
6. वैयाकरणचिन्तनस्य उद्देश्यानि तेषां च भारतीयचिन्तनपरम्परायां दार्शनिकमहत्त्वस्य च अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैदिकसाहित्यमध्ये भाषाशास्त्रसिद्धान्तान्, ध्वनिविज्ञानं, पदविज्ञानं, च यास्क-शाकटायनयोः सिद्धान्तान् वर्णयितुं समक्षमाः भविष्यन्ति।
2. शाब्दबोधस्य तत्त्वानि, पदार्थविचारं, कारकविभक्त्युपयोगं, तथा अभिहितान्वयवादं–अन्विताभिधानवादं च विश्लेषयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. व्याकरणाध्ययनस्य प्रयोजनानि अवगच्छेयुः, पाणिनिपूर्वपरम्परायाः तथा पाणिन्यानन्तरपरम्परायाः भाषादर्शनं तुलनात्मकदृष्ट्या परीक्षितुम् अर्हन्ति।
4. अध्येतारः गार्ग्य-औदुम्बरायण-यास्क-पतञ्जलि-भर्तृहरि-नागेशादीनां आचार्याणां भाषादर्शनं दार्शनिकपरिप्रेक्ष्येण विवेचयितुं क्षमाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7	भारतीयभाषादर्शनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मौलिकाः विचाराः सिद्धान्ताः च - I **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिकसाहित्ये भाषशास्त्रसिद्धान्ताः, वाक् तथा तस्याः स्तराः।
- शिक्षाप्रतिशाख्येषु ध्वनिविज्ञानम् (Phonemics)
- पदविज्ञानम्, प्रकृतिः प्रत्ययश्च (Morphology)
- शाकटायनस्य सिद्धान्तः - अख्यातजाः शब्दाः।
- यास्कस्य शब्दनित्यत्ववादः, पदविभागः (शब्दानां वर्गीकरणं), निर्वचनञ्च (शब्दानां व्युत्पत्तिः)

अन्वितिः २. मौलिकाः विचाराः सिद्धान्ताः च - II **श्रेयोऽङ्कः १**

- शाब्दबोधः।
    - सङ्केतग्रहः।
    - पदार्थः (जातिशक्तिवादः, व्यक्तिवादः)
- पतञ्जलिः – सिद्धे शब्दार्थसंबन्धे।
- वाक्यार्थः, कारकं विभक्तिश्च।
- अर्थबोधस्य तात्पर्यार्थस्य च विभिन्नपद्धतयः, अभिहितान्वयवादः, अन्विताभिधानवादश्च।

अन्वितिः ३. संस्कृतव्याकरणपरम्परासु प्रतिबिम्बितं भाषादर्शनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- व्याकरणाध्ययनस्य प्रयोजनानि –
    - रक्षा।
    - ऊहा।
    - आगमः।
    - लघु।
    - असंदेहाश्च।
- पाणिनिपूर्वपरम्परायां भाषादर्शनम्।
- पाणिनिपरम्परायां भाषादर्शनम्।
- पाणिन्यनन्तरवर्तिपरम्परायां भाषादर्शनम्।

अन्वितिः ४. संस्कृतव्याकरणदार्शनिकपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गार्ग्यः, औदुम्बरायणः, यास्कः, पतञ्जलिः, भर्तृहरिः, कैयट, नागेशः, कुमारिलभट्टः, प्रभाकरगुरुः, जगदीशतर्कालंकारः इत्यादीनाम् आचार्याणां भाषादर्शनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Varma, Satyakama, (1930), *The Philosophy of Sanskrit Grammar*, Calcutta: University of Calcutta.
2. द्विवेदीः, कपिलदेवः, (1951), *अर्थविज्ञानं च व्याकरणदर्शनम्*, इलाहाबाद : हिन्दुस्तान अकादमी।

3. Chakravarti, P.C., (1963), *Linguistic Speculations of the Hindus*, Calcutta.
4. Pandey, R.C., (1963), *Problem of Meaning in Indian Philosophy*, Delhi: MLBD.
5. Kunjunni Raja, K., (1964), *Indian Theories of Meaning*, Madras: Adyar Library.
6. त्रिपाठीः, रामसुरेशः, (1972), *संस्कृतव्याकरणदर्शनम्*, दिल्ली।
7. Sharma, Deepti, (1975), *व्याकरणिककोटीनां विश्लेषणात्मकअध्ययनम्*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
8. Iyer, K.A.S., (1977), *The Vakyapadiya of Bhartrihari, Ch. II*, Delhi.
9. मीमांसकः, युधिष्ठिरः, (1984), *संस्कृतव्याकरणशास्त्रस्य इतिहासः*, सोनीपत : रामलाल कपूर ट्रस्ट।
10. Sastri, Gaurinath, *Philosophy of Word and Meaning*, Calcutta: Sanskrit College.
11. मिश्रः, शोभाकान्तः, (1989), *शब्दार्थतत्त्वम्*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
12. Matilal, Bimal Krishna, (1990), *The Word and the World: India's Contribution to the Study of Language*, London: Oxford University Press.
13. शब्दार्थमीमांसा, (हिन्दी अनुवादकः मिथिलेशचतुर्वेदीः), (1992), वाराणसी : सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालय।
14. मीमांसकः, युधिष्ठिरः, (1984), *संस्कृतव्याकरणशास्त्रस्य इतिहासः*, सोनीपत : रामलाल कपूर ट्रस्ट।
15. बिजल्वानः, चक्रधरः, *भारतीयन्यायशास्त्रम्*, लखनऊ : उत्तरप्रदेश हिन्दी संस्थान।
16. शुक्लः, बलरामः, (2013), *भारतीयं च पाश्चात्त्यं च वाक्यार्थसिद्धान्तम्*, दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशन।
17. सोमवीरः, (2013), *भारतीयदर्शने भाषातत्त्वम्*, दिल्ली : परिमल प्रकाशन।
18. अय्यरः, के.ए.एस., *भर्तृहरिकं वाक्यपदीयम्* (अनुवादकः रामचन्द्रद्विवेदी), जयपुर : राजस्थान हिन्दी अकादमी।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8: प्राचीनभारतीयमनोविज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनकालीनानां भारतीयमनोवैज्ञानिकानां सिद्धान्तानां विचाराणां च सामान्यावबोधः।
2. भारतीयवैचारिकप्रणाल्यां प्रतिबिम्बितानां मानवीयसंकायानां संज्ञानसंवेगयोः ज्ञानस्य परिचयः।
3. मनोवैज्ञानिकदृशा प्रमुखानां शास्त्रीयग्रन्थानां विचारकाणां च परिज्ञानम्।
4. मनोवैज्ञानिकविचाराणां प्रायोगिकपक्षस्य अनुप्रयोगपक्षस्य च अवगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीनभारतीयमनोविज्ञानस्य सामान्यविशेषताः वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. प्राचीनभारतीयमनोवैज्ञानिकचिन्तने योगदातॄणां प्रमुखग्रन्थानां विचारकाणां च विषये कथयिष्यन्ति।
3. पातञ्जलयोगस्य मनोवैज्ञानिकपक्षाणां परिचयं वक्ष्यन्ति।
4. मानसिकस्वास्थ्यस्य कल्याणस्य च संवर्धनार्थं प्राचीनभारतीयमनोवैज्ञानिकविचारस्य प्रासंगिकतां प्रशंसिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8	प्राचीनभारतीयमनोविज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वैदिकमनोविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चकोशाः –
- व्यक्तित्वभेदाः –
  - धीरो मूढश्च।

अन्वितिः २. न्यायशास्त्रस्य प्रत्यक्षसिद्धान्तः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रत्यक्षस्य परिभाषा मानसिकप्रक्रिया च।
- सविकल्पक-निर्विकल्पकप्रत्यक्षम्।

अन्वितिः ३. योगमनोविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चित्तं तद्वृत्तयश्च।
- चित्तवृत्तीनां पञ्च प्रकाराः।
- मानसिकस्वास्थ्यस्य कल्याणस्य च साधनत्वेन ध्यानम्।

अन्वितिः ४. भरतमुनिकृते नाट्यशास्त्रे भावविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भावानां प्रकाराः, रसेषु तेषां रूपान्तरणञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शर्मा रामनाथ, शर्मा रचना (2004), भारतीय मनोविज्ञान, अटलांटिक पब्लिशर्स एंड डिस्ट्रीब्यूटर्स प्राइवेट लिमिटेड, दिल्ली।
2. द्रविड़ नारायण शास्त्री, चौरसिया राजेश कुमार (2007), भारतीय मनोविज्ञान, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी, उत्तरप्रदेश।
3. Radhakrishnan, S., (2008), *Indian Philosophy (Vols. I–II)*, Delhi: Oxford University Press.
4. Rao, K. R., Paranjpe, A. C., Dalal, A. K. (Eds.), (2008), *Handbook to Indian Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press.
5. Sharma, Chandradhar, (2013), *भारतीयदर्शनम् - आलोचनञ्च अनुशीलनञ्च*, वाराणसी : मोतीलालबनारसीदासः।
6. Bilimoria, P., Wenta, A. (Eds.), (2015), *Emotions in Indian Thought-systems*, London: Routledge Publications.
7. Sinha, J., (2017), *Indian Psychology (3 vols)*, Delhi: Motilal Banarsidass.
8. पाठकः, आर०सी०, (2020), *भारतीयमनोविज्ञानम्*, दिल्ली : राधापब्लिकेशन्स्।
9. Abhedananda, Swami, *Yoga Psychology*, Kolkata: Vedanta Math.
10. स्वामी विवेकानन्दः, *राजयोगः*, नागपुरम् : श्रीरामकृष्णाश्रमः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.9: संस्कृतसाहित्ये आधुनिकप्रवृत्तयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अभिराजयशोभूषणमिव आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये लोकगीतावधारणानां (folk elements) परिचयप्रदानम्।
2. यक्षगान-दण्डक-फाल्गुनिक-होलिकागीतादीनां विविधानां संस्कृतलोकगीतरूपाणां विवेचनं, तद्विशेषतानाम् उदाहरणानाञ्च अवगमनम्।
3. छन्दोमुक्तपद्यरचना-आन्दोलनस्य *(Liberation From Meter)*, संस्कृतपद्यरचनायां तत्प्रभावस्य च ज्ञानप्रदानम्।
4. संस्कृतसाहित्यस्य छन्दोमुक्तपद्येषु, 'उपन्यास-संस्मरण-यात्रावृत्तान्तादि' आधुनिकगद्यरचनाप्रकारेषु च प्रमुख-अलङ्काराणाम् उपयोगस्य परिचयप्रदानम्।
5. 'गजल-हाइकु-टङ्क-सॉनेट्-सिजो' इत्यादीनां *(Ghazal, Haiku, Tanka, Sonnet, and Sijo)* विदेशीयकाव्यरूपाणां तत्कर्तॄणां च परिचयपूर्वकं संस्कृतरूपान्तरणस्य परीक्षणम्।
6. आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये समकालीनचेतनायाः (युगबोधस्य) प्रतिबिम्बनं कथमस्तीति विश्लेषणं तथा अनुवादमाध्यमेन आधुनिकसंस्कृतसाहित्यं कथं वैश्विकसाहित्यं प्रभावयतीति तयोर्द्वयोः अन्तःसम्बन्धानां विश्लेषणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आधुनिकसंस्कृतसाहित्यसन्दर्भे लोकगीतस्य (folk song) अवधारणाम् व्याख्यातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. 'यक्षगानं, लङ्गलिकं, प्रचरणगीतम्' (Yakṣagāna, Laṅgalikam, and Pracaraṇagītam) इत्यादीनां विविधसंस्कृतलोकगीतरूपाणां परिचयं अभिज्ञाय वर्णयिष्यन्ति च।
3. आधुनिकसाहित्ये लोकगीतस्य गुणानां प्रासङ्गिकतायाश्च निर्धारणे आभिराजयशोभूषणस्य योगदानं प्रशंसिष्यन्ति।
4. छन्दोमुक्तपद्यरचनायाः दर्शनं तस्याः शैलीं च वर्णयिष्यन्ति।
5. 'रेवाप्रसादद्विवेदी, वेदकुमारी घई' इत्यादीनां कवीनां कृतीः अभिज्ञास्यन्ति।
6. उपन्यासः *(Novel)*, संस्मरणं *(Memoir)*, यात्रावृत्तान्तः *(Travelogue)* इत्यादीनाम् आधुनिकगद्यविधानां विकासं स्वरूपं च निरूपयिष्यन्ति।
7. हर्षदेवमाधवकवेः योगदानमिव संस्कृते विदेशीयछन्दोवृत्तानां समन्वयं परीक्षितुं शक्ष्यन्ति।
8. संस्कृतकाव्येषु वर्णितानां समकालीनविषयाणां, सामाजिकविषयाणाम्, आधुनिकसंवेदनशीलतायाः वर्णने समर्थाः भविष्यन्ति।
9. संस्कृतेन अनूदितानां काव्यरचनानां विश्लेषणं, संस्कृतसाहित्ये वैश्विकसाहित्यस्य समावेशप्रकारं च गवेषयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.9	संस्कृतसाहित्ये आधुनिकप्रवृत्तयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये प्रयुक्तानि लोकगीतानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आभिराजयशोभूषणस्य मतानुसारम् आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये लोकगीतस्य अवधारणा।
- आधुनिकसंस्कृतलोकगीतानां प्रकाराः लक्षणानि उदाहरणानि च (आभिराज-यशोभूषणानुसारम्) -
  - यक्षगानम् – (सङ्गीतरंगमञ्चशैलीयुक्तम् आख्यानरूपम्)
  - दण्डकः – (एकः छन्दोवृत्तविशेषः, भावप्रधानेषु भक्तिगीतेषु च प्रायः प्रयुज्यते)
  - फाल्गुनिकं - फाल्गुनमाससम्बद्धानि गीतानि)
  - सूतगृहम् – (आख्यानाधारितगीतानि, प्रायः पारिवारिक-सामाजिकसन्दर्भेषु प्रयुज्यन्ते)
  - होलीगीतं (होलिकोत्सवस्य गीतानि)
  - लाङ्गलिकं – (कृषि-हलचालनसम्बद्धानि गीतानि)
  - वटुकगीतं – (यूनां छात्राणाञ्च सम्बद्धानि गीतानि)
  - प्रचरणगीतं – (सार्वजनिकप्रदर्शनार्थं जनान्दोलनार्थं वा रचितानि गीतानि)
- लोकरागाधारितसंस्कृतगीतानि – (पारम्परिकाः क्षेत्रीयसङ्गीतैः प्रभाविताः संस्कृतरचनाः)

अन्वितिः २. आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये छन्दोमुक्तपद्यप्रकाराः आधुनिकगद्यप्रकाराश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अभिराज-यशोभूषणे वर्णितानुगुणम् आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये छन्दोमुक्तपद्यनाम् अवधारणा।
- संस्कृते प्रमुखाः छन्दोमुक्तपद्यकवयः।
  - रेवाप्रसादः द्विवेदी।
  - वेदकुमारी घई।
  - भास्कराचार्यः त्रिपाठी।
  - प्रभाकरनारायण कावठेकरः।
- संस्कृतसाहित्ये आधुनिकगद्यप्रकाराः।
  - उपन्यासाः।
  - संस्मरणम्।
  - यात्रावृत्तान्ताः।

अन्वितिः ३. आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये वैदेशिकछन्दसां प्रयोगः, लक्षणानि, उदाहरणानि च। श्रेयोऽङ्कः १

- संस्कृते फारसी-उर्दूभाषयोः काव्यरचनारुपाणि।
  - गलज्जलिका (ग़ज़ल)
    - भट्टमथुरानाथशास्त्री।
    - बच्चूलालः अवस्थी 'ज्ञान'।
- संस्कृते जापानीभाषयाः काव्यरचनारुपाणि (संस्कृते हर्षदेवमाधवेन विरचितम्)
- हाइकू।
- टङ्का।
- इटालियन-भाषयाः काव्यरचनारुपाणि (संस्कृते हर्षदेवमाधवेन विरचितम्)
- सोनेट्।
- कोरियन्-भाषयाः काव्यरचनारुपाणि (संस्कृते हर्षदेवमाधवेन विरचितम्)
- सिजो पद्यकाव्यं (संस्कृते रचनायाः हर्षदेवमाधवद्वारा रचिताः)

अन्वितिः ४. आधुनिकसंस्कृतसाहित्ये समकालीनसंवेदनशीलता तथा अनूदितसाहित्यञ्च। श्रेयोऽङ्कः १

- संस्कृतसाहित्ये समकालीनचेतना - सामाजिकसमस्याः, राजनीतिः, पर्यावरणचिन्ताः, वैश्वीकरणम् इत्यादीनां आधुनिकविषयाणां प्रतीतिः।
- संस्कृतभाषायाम् अनूदितसाहित्यं - मूलतः अन्यभाषासु (यथा - आङ्ग्लं, हिन्दी इत्याद्यासु) रचितानां ततः परं संस्कृतभाषायाम् अनूदितानां च पद्यकाव्यानां परिचयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. द्विवेदी, आचार्य रेवाप्रसादः, (2007), *संस्कृतकाव्यशास्त्रस्य आलोचनात्मक इतिहासः*, वाराणसी : कालिदाससंस्थानम्।
2. मिश्रः, अभिराजराजेन्द्रः, (2010), *संस्कृतस्य अर्वाचीनसमीक्षात्मककाव्यशास्त्रम्*, प्रथमसंस्करणम्, वाराणसी : विश्वविद्यालयप्रकाशनम्।
3. मिश्रः, अभिराजराजेन्द्रः, (2013), *कल्पवल्ली (समकालिकसंस्कृतकाव्यसङ्कलनम्)*, प्रथमसंस्करणम्, नई दिल्ली : साहित्य अकादेमी।
4. त्रिपाठीः, राधावल्लभः, *संस्कृतसाहित्यस्य समग्रइतिहासः (चतुर्भागात्मकः)*, वाराणसी : साहित्यसंगमप्रकाशनम्।

Difficulty Level
400-499

Credits - 4
Hours - 60

Major 4.10: Indian Legal System

Course Objectives:

1. To introduce students to the fundamental concepts and various dimensions of law.
2. To examine the dynamic relationship between legal continuity and social change.
3. To explore the historical and societal role of people in shaping and transforming legal systems.
4. To develop an understanding of how legal frameworks should respond to societal needs and values.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Acquire a general understanding of various aspects of law.
2. Understand the tensions between forces of change and the status quo.
3. Appreciate the role of people in the evolution of law.
4. Learn how a legal system must be sensitive to the needs of the people.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
Major 4.10	Indian Legal System	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Concept of law in the Indian knowledge system. **Credit 1**

- Vyavahara as Law, difference between dharma and vyavahara.
- Survey of vyavahara literature smritis, commentaries and nibandhas.
- Peoples' Practices and the letter of law Custom as a source of law.
- Fundamental Principles of Vyavahara.

Unit II Wealth based Disputes. **Credit 1**

- Labour and Employment.
- Market Operations.
- Finance and Banking.
- Commercial Enterprises.
- Laws of Inheritance.

Unit III Violence based disputes. **Credit 1**

- Law of Insolent speech.
- Law of injury and Death.
- Crimes against women.

Unit IV Procedure and Evidence. **Credit 1**

- Types and hierarchy of courts.
- Legal procedure- Plaint, prima facie assessment, summons, injunctions, reply, Judgement.
- Laws of Evidence.
- Legal Interpretation and Growth of law.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Sarkar, Kishori Lal, (1924), *Mimamsa Principles of Interpretation* (Rev. by Matkandey)
2. मांगलिक रोहित, (2023), भारतीय विधि व्यवस्था का परिचय, एडुगोरिल्ला पब्लिकेशन, लखनऊ, उत्तरप्रदेश।
3. Mathur, A. D., *Medieval Hindu Law*, New Delhi: Oxford University Press.
4. Kane, P. V., *History of Dharma Shastra*, Pune: Bhandarkar Oriental Research Institute.
5. Lingat, Robert, *Classical Hindu Law*.

प्रथमवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः

100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4

होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1: स्मृतिसाहित्यपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनभारतीयशास्त्राणां प्रमुखविशेषतानां परिचयप्रदानम्।
2. स्मृतिग्रन्थानां नाम्नां, स्वरूपस्य महत्त्वस्य च ज्ञापनम्।
3. स्मृतिषु प्रतिपादितानां मौलिकमूल्यानाम्, आचारनीतीनां, विधिविधानानां सामाजिकमर्यादानां च आधुनिकसमाजे प्रासङ्गिकतायाऋ परिचयः|
4. भारतीयसामाजिक-प्राशासनिक-धार्मिकपरम्पराणां मूलानि अन्वेष्टुं तेषां निरन्तरप्रासङ्गिकतायाः समीक्षात्मकमूल्याङ्कनसम्पादनम्।
5. स्मृतिग्रन्थानां मूलपाठाध्ययनेन प्राचीनभारतीयसंस्थानामवगमः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः -

1. प्रमुखस्मृतीनां नामानि वक्तुं तथा च संक्षेपेण तासां परिचयं प्रदातुं शक्ष्यन्ति।
2. स्मृति-धर्मशास्त्रयोर्भेदं निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
3. धर्मस्य वर्णाश्रमव्यवस्थायाश्च अर्थं स्वरूपं च वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. शिक्षायाः विविधान् अंशान् सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. विवाहप्रकारान् सभेदं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
6. कुटुम्बे समाजे च स्त्रीणां स्थितिं, तासामधिकारान् उत्तरदायित्वानि च कथयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1	स्मृतिसाहित्यपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमस्य विवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. स्मृतिसाहित्यस्य संक्षिप्तपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्मृतिसाहित्यस्य संकल्पना।
- स्मृतिसाहित्य-धर्मशास्त्रयोर्भेदः।
- स्मृतिसाहित्यस्य कतिपयप्रसिद्धलेखकाः - मनुः, याज्ञवल्क्यः, शुक्राचार्यः, सोमदेवश्च।

अन्वितिः २. मानवजीवनस्य मूलभूततत्त्वरूपो धर्मः **श्रेयोऽङ्कः १**

- **धर्मः**
  - धर्मस्यार्थः।
  - धर्मस्रोतांसि (मनुस्मृतिः२.१, ६, १ ०, १२) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.७)
  - धर्मस्य दशविधता तस्य संस्करणानि च (मनुस्मृतिः ६.९१-९४)
- **वर्णाश्रमव्यवस्था**
  - सुसंगठितसमाजः।
  - वर्णाश्रमस्य संकल्पना, संरचना, प्रयोजनम्, प्रासङ्गिकत्वं च (मनुस्मृतिः १.८७, १०.४, १.८८, १.८९, ९.३२६, १.९०, १.९१, १०.६५, ९.३३५, ४.२४५, २.१०३, २.१६८)
- **आश्रमव्यवस्था - मानवजीवने साम्यानयनम्।**
  - आश्रमधर्मः (मिताक्षराटीका याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.१)
  - स्मृतिसाहित्ये चित्रिताः विविधाः आश्रमाः।
  - विवाहः (मनुस्मृतिः ३.४)
  - पञ्चमहायज्ञाः (३.६९-७६, ८२)
  - गृहस्थाश्रमस्य महत्त्वम् (३.७७-८१, ६.८२-९०)
  - गृहस्थस्य सामाजिकदायित्वम्।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- **शिक्षा।**
  - ज्ञानप्राप्तिः, शिक्षारम्भश्च (मनुस्मृतिः २,) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.१०-११५)
  - गुरुकुलम् (मनुस्मृतेः द्वितीयस्तृतीयश्च अध्यायौ) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.१०-११५)
  - वस्त्रधारणम्, आहारः, उत्थानं, शयनम्, आचरणम् इत्यादिविषयका नियमाः।
- **विवाहः।**
  - स्त्रीपुरुषसम्बन्धनियमनार्थं सामाजिकसंस्थारूपेण विवाहः, विवाहप्रकाराश्च (मनुस्मृतिः ३.२७-३७) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.५८)
  - स्त्री स्वयं पतिं वरणे अधिकारिणी (मनुस्मृतिः ९.९०-९१) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.८९)
  - कन्यावरयोः योग्यताः (मनुस्मृतिः ३.२-११) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः - १.३५, ५२-५५) (नारद. १२.८-११)
  - विवाहविच्छेदः (मनुस्मृतिः ९.७२-७४) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.७६) (नारद. १२.१६-१९)

अन्वितिः ४. स्त्रीणामधिकाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्त्रीसम्मानम् (मनुस्मृतिः ३.५५-५८, ६२, ९.२६) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः - १.८२)
  - स्त्रीसुरक्षा (मनुस्मृतिः ९.३, ९.५-७) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.७६,८५)
  - दुष्टसन्ततिविषये स्त्रीणां न दोषः (मनुस्मृतिः ९.९,३३,३६,४०)
  - कन्याविक्रयणं न कर्तव्यम् (मनुस्मृतिः ३.५१,५३,५४, ९.८,१००) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.६४)
- **स्त्रीणां सम्पत्त्यधिकारः।**

- सम्पत्तिस्वामित्वाधिकारः (मनुस्मृतिः ९.१९२-१९५, ९.२१७) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.७६) (नारद ४.१४)
- स्त्रीणां सम्पत्तेः संरक्षणम् (मनुस्मृतिः ८.२८-२९, ८.३५०)
- उत्तराधिकाराधिकारः (मनुस्मृतिः ९.११८, १३०, १३१) (नारद ४.१३) (याज्ञवल्क्यस्मृतिः २.११५)
- स्त्रीणां सम्पत्तिं कदापि न गृह्णीयात् (मनुस्मृतिः ३.५२, ९.२००)
- स्त्रीसम्पत्तिरूपेण अगणनीयानि वस्तूनि (मनुस्मृतिः ९.९२,१९९)

- **स्त्रीणां प्रबन्धनाधिकारः।**
  - स्त्रीणां प्रबन्धनाधिकारः (मनुस्मृतिः ९.११)
  - स्त्रीणां शिक्षाधिकारः (मनुस्मृतिः ५.१५०)
  - स्त्रीणां साक्ष्याधिकारः (मनुस्मृतिः ८.६८) (नारद ४.१५५)
  - स्त्रीणां कर्तव्यम् (याज्ञवल्क्यस्मृतिः १.८३,८७)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्ट, श्रीयाज्ञिक देवण, (1988), स्मृतिचन्द्रिका, दिल्ली : नाग प्रकाशन।
2. हरगोविन्दशास्त्री, व्याख्याकार, (1992), मनुस्मृतिः (श्री कुल्लुकभट्ट टीका सहित), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।
3. पाण्डेय, उमेशचन्द्र, (1994), याज्ञवल्क्यस्मृतिः, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।
4. स्वांई, ब्रजकिशोर, (वि. सं. 2065), नारदस्मृतिः, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Kane, P. V., (1930), History of Dharmashastra, Pune : Bhandarkar Oriental Research Institute.
2. ठाकुर, लक्ष्मीदत्त, (1965), प्रमुख स्मृतियों का अध्ययन, लखनऊ : हिन्दी समिति सूचना विभाग।
3. श्रीमन्महर्षिप्रणीत, (1988), स्मृतिसंदर्भ, दिल्ली : नाग प्रकाशन।
4. काणे, पी. वी., (1992), धर्मशास्त्र का इतिहास (हिन्दी अनुवादक - अर्जुन चौबे कश्यप), लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान।
5. जोशी, लक्ष्मण शास्त्री, (वि. सं. 1994), धर्मकोष, बई सतरा : प्रजनपथशाला मण्डल।
6. गोयल, डॉ. प्रीति प्रभा, (2016), भारतीय संस्कृति, जोधपुर : राजस्थानी ग्रंथागार।
7. टण्डन, डॉ. किरण, (2017), भारतीय संस्कृति, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2: हिन्दू अध्ययनमूलतत्त्वानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. हिन्दूधर्मस्य समृद्धपरम्पराणाम्, आस्थानाम्, आचाराणाम्, दर्शनानां च अन्वीक्षणे सुविधाप्रदानम्।
2. मूलसिद्धान्तानन्तर्भाव्य हिन्दूधर्मस्य व्यापकावगमनम्।
3. हिन्दूधर्मस्य ऐतिहासिक-सांस्कृतिक-दार्शनिक-सामाजिकायामानामन्वेषणम्।
4. हिन्दूशास्त्राणाम्, अनुष्ठानानाम्, उत्सवानाम्, नैतिकसिद्धान्तानां च सैद्धान्तिक-व्यावहारिकपक्षयोः समीक्षणम्।
5. समसामयिकविश्वे सुखपूर्णसन्तुष्टजीवनयापनार्थं हिन्दूपरम्पराणां दार्शनिक-वैज्ञानिक-उपयोगितापरकपक्षाणां प्रामाणिकत्वस्य प्रासङ्गिकत्वस्य च अवगमनस्य विकासः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः -

1. हिन्दूधर्मस्य ऐतिहासिकपृष्ठभूमेः सांस्कृतिकसन्दर्भानाञ्च व्याख्याकरणे समर्थाः भविष्यन्ति।
2. हिन्दूधर्मस्य प्रधानदार्शनिकसम्प्रदायान् संकल्पनानि च परीक्षिष्यन्ति।
3. वेद-उपनिषद्-भगवद्गीता-पुराणादीनां महत्त्वप्रतिपादनं करिष्यन्ति।
4. हिन्दूपूजानां दैनन्दिनजीवनसम्बद्धानाचारान् वक्तुं शक्ष्यन्ति।
5. हिन्दूधर्मस्य सामाजिक-सांस्कृतिक-नैतिकायामानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
6. हिन्दूपदेशानामाचाराणां च प्रासङ्गिकतां वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2	हिन्दू अध्ययनमूलतत्त्वानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमस्य विवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. हिन्दूधर्मपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- हिन्दूधर्मे मुख्यपदानां संकल्पनानां च परिचयः।
- हिन्दूधर्मस्य ऐतिहासिकपृष्ठभूमिः सांस्कृतिकसन्दर्भश्च।
- हिन्दूधर्मस्य पवित्रशास्त्राणि।
- वेदाः, हिन्दूधर्मे तेषां महत्त्वञ्च।
- उपनिषदां परिचयः, तासु प्रतिपादिता दार्शनिकशिक्षा च।

- हिन्दूचिन्तने भगवद्गीतायाः भूमिकायाः समीक्षा।

अन्वितिः २. हिन्दूदार्शनिकप्रणाली। **श्रेयोऽङ्कः १**

- हिन्दूधर्मस्य प्रधानदार्शनिक-सम्प्रदायानामवलोकनम्।
- आत्मन् – ब्रह्मन् – कर्म - मोक्षादिमुख्यसंकल्पनानां विश्लेषणम्।
- **हिन्दूदेवताः पुराणकथाश्च -**
    - हिन्दूधर्मस्य ब्रह्मा-विष्णु-शिव-देवी-तदवतारसहितानां प्रधानदेवतानां परिचयः।

अन्वितिः ३. हिन्दू-अनुष्ठानानि पूजा च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- हिन्दू-अनुष्ठानानां परिचयः,धार्मिक-सामाजिकजीवने तेषां भूमिकायाश्चाध्ययनम्।
- प्रधानहिन्दू-उत्सवानां परिचयः, तेषां महत्त्वस्य च समीक्षा।
- हिन्दूधर्मे पवित्रस्थानानां, मन्दिराणां, तीर्थयात्रायाश्च परिचयः।
- **हिन्दूधर्मे नीतिः सदाचारश्च -**
    - हिन्दूनैतिकसिद्धान्तानां धर्म-कर्मणोश्च विश्लेषणम्।
    - हिन्दूधर्मे नैतिकदायित्वस्य धर्माचरणस्य च संकल्पनाविषये चर्चा।

अन्वितिः ४. समसामयिकविषयाः हिन्दूधर्मश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आधुनिकविश्वे हिन्दूधर्मस्य आह्वानानामनुकूलनानां चान्वेषणम्।
- हिन्दूराष्ट्रवादस्य, धर्मनिरपेक्षतायाः, धार्मिकबहुलवादस्य च विश्लेषणम्।
- वैश्विकाह्वानानां समाधाने हिन्दूपदेशानामाचाराणां च प्रासङ्गिकता।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Müller, F. M. (1879). Sacred books of the East. Oxford: Clarendon Press.
2. Mahadeva Sastri, A. (Trans.). (1901). The Bhagavad-Gita: With the commentary of Sri Sankaracarya (2nd ed.). Mysore: G.T.A. Printing Works.
3. Bhagavadgita (with translation and commentary in Hindi). (n.d.). Gorakhpur: Gita Press.
4. Radhakrishnan, S., & Moore, C. A. (Eds.). (1992). A sourcebook in Indian philosophy. Princeton, NJ: Princeton University Press.
5. Hiriyanna, M. (1997). Outlines of Indian philosophy. Delhi: Motilal Banarsidass.
6. Puligandla, R. (1997). Fundamentals of Indian philosophy. Delhi: DK Printworld.
7. Ranganathananda, Swami. (2001). Introduction. In The universal message of the Bhagavadgita (pp. 9–38). Kolkata: Advaita Ashrama.
8. Raju, P. T. (2009). The philosophical traditions of India. Delhi: Motilal Banarsidass.
9. Harshananda, Swami. (2012). Hindu gods and goddesses. Mylapore, Madras: Shri Ramakrishna Math.
10. Mishra, J. C. (2012). Bharatiya darshana (Indian philosophy). Varanasi: Chowkhamba Surbharati Prakashan.
11. Sharma, C. (2013). A critical survey of Indian philosophy. Delhi: Motilal Banarsidass.
12. Kaul, K. (2014). The great Upanishadic: Understanding Brahman and the ultimate reality.
13. Chatterji, S. C., & Datta, D. M. (2015). An introduction to Indian philosophy. Delhi: Motilal Banarsidass.
14. Hiriyanna, M. (2015). The essentials of Indian philosophy. Delhi: Motilal Banarsidass.

15. Radhakrishnan, S. (2016). The principal Upanishads. Gurugram: HarperCollins.
16. Dasgupta, S. (2018). A history of Indian philosophy (Vols. 1–2). Delhi: Rupa Publications India.
17. Hindu philosophy of life and Indian thinkers: Selected readings on Hindu and Hindutva. (2024). New Delhi: Motilal Banarsidass & Bharatiya Vidya Adhyayan Kendra.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. काणे, पी. वी., *धर्मशास्त्र का इतिहास* (हिन्दी अनुवादक – अर्जुन चौबे कश्यप), उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान, लखनऊ, 1992.
2. *Encyclopedia of Hinduism* (11 Volumes), Rupa Publications, New Delhi, 2012, International Edition: Mandala Publications, USA, 2013.

काठिन्यस्तरः

100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4

होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3: योगदर्शनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. योगदर्शनस्य परिभाषायाः सामान्यसिद्धान्तानां च परिचयः।
2. योगदर्शनस्य लक्ष्योद्देश्ययोः छात्रेभ्यः ज्ञापनम्।
3. जीवने साम्यस्य महत्त्वविषये बोधं विकासयितुं सन्तुलितजीवनस्य सैद्धान्तिकव्यावहारिकपक्षयोः निपुणतायाः प्रदानम्।
4. पातञ्जलयोगदर्शने श्रवणमनननिदिध्यासनानि आवश्यकसाधनानीति ज्ञापनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. योगदर्शनस्य परिचयं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
2. योगदर्शनस्य महत्त्वपूर्णसाधनेषु श्रवणमनननिदिध्यासनेषु लघुटिप्पणीः लेखिष्यन्ति।
3. अभ्यासवैराग्योः स्वजीवने महत्त्वं योगदानञ्च वर्णयिष्यन्ति।
4. अष्टाङ्गयोगस्य मूलसिद्धान्तान् निरूपयिष्यन्ति।
5. मोक्षाय पातञ्जलयोगस्य पञ्च बाह्यान् त्रीन् आभ्यन्तरान् च मार्गान् संख्यास्यन्ति।
6. सन्तुलितव्यक्तित्वविकासे साधनरूपस्य पञ्चकोशस्य भूमिकां स्वीकरिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3	योगदर्शनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- योगदर्शनस्य परिचयः इतिहासश्च।
- योगमनोविज्ञानम्।
- आत्मप्रस्तुतेः उपायाः - श्रवणं, मननं, निदिध्यासनं च (बृहदारण्यकोपनिषत् 2.4.5) (वेदान्तसारः)

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- योगस्य परिभाषा (योगसूत्रम्)
- अभ्यासवैराग्याभ्यां वृत्तिनिरोधः (योगसूत्रम्)
- धारणा।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- योगस्याष्टाङ्गानि (अष्टाङ्गयोगः)
- क्रियायोगः।
- एकत्वप्रापकानि चित्तप्रसादनस्य चत्वारि विशिष्टसाधनानि।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चकोशाः - व्यक्तित्वसिद्धान्तः (महतो भारतीयमनोविज्ञानस्य पञ्च अन्तर्दृष्टयः)
- श्री अरविन्दस्य पूर्णयोगसंकल्पना (Integral Yoga)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Aranya, H. (1963). *Yoga Philosophy of Patanjali*. University of Calcutta.
2. गीताप्रेस, (1993), *बृहदारण्यकोपनिषद् (सानुवाद शांकरभाष्यसहित)*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
3. गीताप्रेस, (1993), *तैत्तिरीयोपनिषद् (सानुवाद शांकरभाष्यसहित)*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
4. Dasgupta, S. *A History of Indian Philosophy (Vols. 1–5)*. Motilal Banarsidass.
5. Radhakrishnan, S. *Indian Philosophy (Vols. 1 & 2)*. Oxford University Press.
6. Radhakrishnan, S. *The Principal Upanishads*. HarperCollins Publishers.
7. Aurobindo, S. *The Upanishads: Translations and Commentaries*. Sri Aurobindo Ashram.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Ume, R. E. (1921). *The Thirteen Principal Upanishads*. Oxford: Oxford University Press.
2. Winternitz, M. (1988). *History of Indian Literature (Vol. 1, Part 1)*. Delhi: Motilal Banarsidass.
3. Iyengar, B. K. S. (2021). *Light on the Yoga Sutras of Patanjali*. New York: HarperCollins.
4. Chatterjee, S. C., & Datta, D. M. *An Introduction to Indian Philosophy*. Calcutta: University of Calcutta.
5. Gambhirananda, S. *Eight Upanishads with Commentaries of Shankaracharya*. Kolkata: Advaita Ashrama.
6. Satchidananda, S. *The Yoga Sutras of Patanjali*. Buckingham, VA: Integral Yoga Publications.
7. Bryant, E. F. *The Yoga Sūtras of Patañjali: A New Edition, Translation and Commentary*. New York: North Point Press.

द्वितीयवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: भारतीयं सौन्दर्यशास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. साहित्यविमर्शस्य अध्ययनार्थं महत्त्वाधायि-प्रमुखक्षेत्रत्वेन सौन्दर्यशास्त्रस्य प्रवर्तनम्।
2. भारतीयसौन्दर्यशास्त्रान्तर्भूतानां सामाजिक-सांस्कृतिक-साहित्यिक-व्यावहारिकाणाम् आयामानां परस्परनिर्भरतायाः संवीक्षणम्।
3. सौन्दर्यसिद्धान्तानाम् आलोके काव्य-नाट्य-संगीत-वास्तु-प्रतिमा-चित्रकलादीनां विषये भारतीयानां मन्तव्यानाम् आविष्करणम्।
4. भारतीयसौन्दर्यशास्त्रे समाहितानां प्रमुखप्रवृत्तीनां विचारसरणीनां सम्मुखीकरणम्, समकालीनप्रवृत्तिभिश्च सह तेषां सङ्गत्याः मूल्याङ्कनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सौन्दर्यशास्त्रस्य परिचयं महत्त्वञ्च वक्तुं शक्ष्यन्ति।
2. मुख्यसौन्दर्यतत्वानि - अलंकारः, रीतिः, ध्वनिः, वक्रोक्तिः औचित्यञ्च विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. भारतीयैः अलङ्कारशास्त्रिभिः प्रतिपादितस्य सौन्दर्यजातस्य भावम् अभिज्ञास्यन्ति।
4. रस-रसास्वादरूपस्य च सौन्दर्यानुभवस्य सन्दर्भे भारतीयविमर्शस्य वर्णनं करिष्यन्ति।
5. प्रमुखाणां पारम्परिकभारतीयानां सौन्दर्यशास्त्रिणां विवरणं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1	भारतीयं सौन्दर्यशास्त्रम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सौन्दर्यशास्त्रं, तस्य स्वरूपं घटकाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सौन्दर्यशास्त्रम् - तस्य परिभाषा, प्रकृतिः, महत्त्वञ्च।
- सौन्दर्यशास्त्रस्य घटकानि - वयः, रूपं, वचनं, चेष्टादयः।
- सौन्दर्यपदस्य समानार्थकानां विषये चर्चा -
    - रमणीयता।
    - लावण्यम्।

- चारुत्वम्
- कान्तिः।
- माधुर्यम्।
- मनोहारित्वम्।
- सुषमा।
- अभिरामता।

अन्वितिः २. सौन्दर्यानुभवस्य प्रक्रिया (रसास्वादः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- रसस्य घटकानि –
  - भावः (मानवानुभवाः भावनाश्च)
  - विभावः (कारकाः निर्धारकाः वा)
  - अनुभावः (स्वैच्छिक-संकेताः)
  - सात्विकाः भावाः (अनैच्छिक-संकेताः)
  - व्याभिचारिभावाः (क्षणिकावस्थाः)
  - स्थायिभावाः (मौलिकी मानसावस्था)
  - सहृदयाः सामाजिकाः (रसिकाः दर्शकाः)
  - अनुकार्यम्।
  - अनुकर्ता।
  - साधारणीकरणम् (सामान्यीकरणम्)
  - रससाक्षात्कारस्य चत्वारः मानसावस्थाः –
    - विकासः (आह्लादः)
    - विस्तारः (उत्कर्षः)
    - क्षोभः (आन्दोलनम्)
    - विक्षेपः चेति।
- भरतानुसारेण रसानां संख्या।
- साहित्यदर्पणानुसारेण रसानां स्वरूपं, सौन्दर्यानुभूतिः, सौन्दर्यानन्दः, शाश्वतानन्दः, चरमं सत्यं च (आनन्दमयत्वम् अलौकिकत्वम्)

अन्वितिः ३. सौन्दर्यतत्त्वानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सौन्दर्यस्य अभिव्यक्तिमाध्यमत्वेन कलाः - वास्तुकला, मूर्तिकला, चित्रकला, संगीतं च।

- साहित्यिकानां कलानां (काव्यनाटकानां) मुख्यानि सौन्दर्यतत्वानि - अलंकारः, रीतिः, ध्वनिः, वक्रोक्तिः औचित्यञ्च।

अन्वितिः ४. अभिज्ञानशाकुन्तले सौन्दर्यशास्त्रम्, सौन्दर्यबोधस्य च प्रमुखविचारकाः। श्रेयोऽङ्कः १

- भरतः, भामहः, वामनः, आनन्दवर्धनः, राजशेखरः, अभिनवगुप्तः, मम्मटः, विश्वनाथः, रूपगोस्वामी, पण्डितराजः जगन्नाथश्च।
- अभिज्ञानशाकुन्तलस्य सन्दर्भे नाटकेषु सांस्कृतिक-सामाजिकदृष्ट्या सौन्दर्यबोधः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Vishvanatha. (1936). *Sāhityadarpaṇa (Based on Kārikās 3/1–28).* Bombay: Nirnaya-Sagar Press.
2. पाण्डेय कान्तिचन्द्र, (1978). *स्वतन्त्र कलाशास्त्र, प्रथम भाग.* वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत सीरीज।
3. चतुर्वेदी ब्रजमोहन, (1989). *भारतीय सौन्दर्यदर्शन.* मध्यप्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
4. Pandey, K. (2009). *Comparative aesthetics* (Vol. 1). Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office.
5. Kane, P. V. *History of Sanskrit poetics* (pp. 352–391). Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Coomaraswamy, A. K. (1956). Introduction to Indian Art. Adyar: Theosophical Society.
2. उपाध्याय, बलदेव (1963), संस्कृत-आलोचना, हिन्दी समिति, उत्तर प्रदेश: सूचना विभाग।
3. पाण्डेय, के. (1967 & 1978), स्वतन्त्र कलाशास्त्र (प्रथम तथा द्वितीय भाग), वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत सीरीज।
4. Gnoli, R. (1985). The Aesthetic Experience according to Abhinavagupta. Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office.
5. कृष्णकुमार, (1998), अलंकारशास्त्र का इतिहास, मेरठः साहित्य भण्डार।

काठिन्यस्तरः

100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4

होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.A.2: संस्कृतकथाशास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतकथाशास्त्रस्य मौलिकपक्षाणां परिचयः।
2. संस्कृतसाहित्ये आख्यानपरम्पराणाम् उत्पत्ति-विकासाभ्यां छात्राणामभिज्ञानम्।
3. संस्कृत-आख्यानानां वैशिष्ट्यस्य, कार्यरूपस्य च परिचयः।
4. बृहत्कथा, कथासरित्सागरः, बृहत्कथामंजरी इत्यादीनां प्रमुखानाम् आख्यानग्रन्थानामध्ययनार्थं विश्लेषणार्थञ्च अवसरप्रदानम्।
5. पंचतन्त्रम्, हितोपदेशः, बेतालपंचविंशतिकादीनां ग्रन्थानां माध्यमेन अध्येतॄणां कथनकौशलविकासः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं विद्यार्थिनः छात्राः -

1. संस्कृताख्यानानाम् उत्पत्तिः विकासश्च वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
2. संस्कृतकथाशास्त्रस्य वैशिष्ट्यं व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. नृत्य-नाट्य-चित्र-शिल्पादीनां विविधकलारूपान् वक्तुं शक्ष्यन्ति।
4. पंचतन्त्र-हितोपदेशादिकथाग्रन्थानां जीवने महत्त्वं व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. संस्कृतकथाशास्त्राणां विशिष्टगुणानां कार्याणां वर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2	संस्कृतकथाशास्त्रम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संस्कृताख्यानानाम् उत्पत्तिः विकासश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदेषु आख्यानानाम् उत्पत्तिः –
  - ऋग्वैदिकानि संवादसूक्तानि।
  - नाराशंसीयाः गाथाः।
  - औपनिषदिकानि आख्यानानि।
- इतिहासपुराणपरम्परा।

- बृहत्कथा तस्य संस्कृतसंशोधनानि च - बृहत्कथा श्लोकसंग्रहः, कथासरित्सागरः, बृहत्कथामंजरी।
- संस्कृते दन्तकथानाम् उत्पत्तिः विकासश्च - पंचतन्त्रम्, हितोपदेशः, बेतालपंचविंशिका, सिंहासनद्वात्रिंशिका, पुरुषपरीक्षा, शुकसप्ततिः।

अन्वितिः २. संस्कृतकथाशास्त्रस्य वैशिष्ट्यं विचक्षणत्वं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- **संस्कृतकथाशास्त्राणां वैशिष्ट्यानि** –
  - आन्तरिकीकरणम् (Interiorization)
  - धारावाहिकीकरणम् (Serialisation)
  - काल्पनिकीकरणम् (Fantasisation)
  - चक्रीकरणम् (Cyclicalisation)
  - रूपकीकरणम् (Allegorisation)
  - अनामीकरणम् (Anonymisation)
  - कालस्य लोचनीकरणम् (Elasticisation of Time)
  - स्थानीकरणम् (Spatilisation)
  - शैलीकरणम् (Stylisation)
  - आशुरचना (Improvisation)
- **कथावाचन-संस्थाः गतिविधयश्च।**
  - संस्कारात्मकेन, आध्यात्मिकेन, मनोरंजनात्मकेन शैक्षणिकेन चोद्देश्येन कथावाचनम्।
  - सामाजिकवर्गत्वेन कथावाचकाः - कुशीलवाः, चारणाः, सूताः।

अन्वितिः ३. संस्कृतकथानां माध्यमत्वेन कलारूपाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कथासत्राणि (कथावाचनसंगोष्ठी), नाटकम्, नृत्यविधाः, गुहाचित्राणि, लघुचित्राणि मूर्तिकला च।

अन्वितिः ४. पञ्चतन्त्रस्य सांस्कृतिकं समावेशनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विभिन्नसंस्कृतिषु विभिन्नराष्ट्रेषु च पञ्चतन्त्रस्य अभ्युपगमनम्, पुनर्नवीकरणम् पुनःकथनं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Hertel, J. (1908–1915). *The Pañcatantra: A collection of ancient Hindu tales, in the recension called Pañcākhyānaka and dated 1199 A.D., of the Jaina monk.* (Publication details incomplete).
2. Edgerton, F. (1924). *The Pañcatantra reconstructed* (Vol. 1: Text and critical apparatus, Vol. 2: Introduction and translation). New Haven, CT: American Oriental Series.
3. Krishna, A. (1973). *A reassessment of the Tuti-Nama illustrations in the Cleveland Museum of Art.* (Publication details not provided).

4. Winternitz, M. (1978). *Some problems of Indian literature.* Delhi: Munshiram Manoharlal.
5. Sadhale, N. (1986). *Katha in Sanskrit poetics.* Hyderabad: Sanskrit Academy, Osmania University.
6. Krishna, D. (1987). *India's intellectual tradition.* Delhi: ICPR.
7. Mahulikar, G. (2002). *Effect of Ramayana on various cultures and civilizations.* Ramayana Institute.
8. Paniker, K. A. (2003). *Indian narratology.* Delhi: IGNCA.
9. *Illustrated lecture on the westward migration of Panchatantra from India.* (2009). London: ICR. [Video].
10. Dev, A. (Ed.). (2017). *Narrative, a seminar.* Delhi: Sahitya Akademi.
11. Raghavan, V. (Ed.). *The Rāmāyaṇa tradition in Asia.*

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पद्मभूषण आचार्य श्री बलदेव उपाध्याय (प्रधान सम्पादक), (1997), संस्कृत-वाङ्मय का बृहद् इतिहास (प्रथम खण्ड), लखनऊ: उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान।
2. डॉ. गङ्गासागर राय, (2017), वैदिक आख्यान, वाराणसी : चौखम्भा विद्याभवन।

काठिन्यस्तरः

100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4

होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3: भारतीयदर्शनस्य मौलिकसिद्धान्ताः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. मौलिकानां सन्दर्भानां लक्ष्यानां च सार्धं भारतीयदार्शनिकपरम्परायाः मौलिकसिद्धान्तानां परिचयः।
2. विविधानां भारतीयदार्शनिकसम्प्रदायानां वर्गीकरणं गुणधर्मांश्च प्रस्तोतॄणां ग्रन्थानाम् उपपादनम्।
3. भारतीयदर्शनान्तर्भूतैः मौलिकविषयैः परिचर्चाभिश्च साकं विद्यार्थिणाम् अभिज्ञानम्।
4. भारतीयदर्शनस्य नास्तिकसम्प्रदायानाम् आधारभूतसिद्धान्तानां व्याख्यापुरस्सरं तेषां मूलसिद्धान्तानां व्याख्यानम्।
5. आस्तिकसम्प्रदायानां प्रमुखसिद्धान्तान् प्रकाशयितुं, तेषां ज्ञानशास्त्रीयाणाम्, आध्यात्मिकानां, नीतिशास्त्रीयाणां च गुणधर्माणाम् अभिद्योतनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयसन्दर्भे दर्शनस्य महत्त्वं योगदानञ्च वर्णयिष्यन्ति।
2. भारतीयदर्शनस्य द्वयोः सम्प्रदाययोः सकारणं विभेदं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. भारतीयदर्शनस्य मौलिकसन्दर्भाणां विशेषतः प्रमाणमीमांसायाः विवेचनं विधास्यन्ति।
4. नास्तिकदृष्ट्या ब्रह्म-आत्मन-पदार्थ-कर्म-पुनर्जन्म-मोक्षादीनां च वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. भारतीयदर्शनस्य द्वयोः सम्प्रदाययोः सकारणं विभेदं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3	भारतीयदर्शनस्य मौलिकसिद्धान्ताः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दर्शनस्य मौलिकसिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- **दर्शनम् –**
  - अवधारणा उद्देश्यानि च।
  - भारतीयानां दार्शनिकसम्प्रदायानां वर्गीकरणम्।
  - भारतीयदर्शनानां मौलिकसिद्धान्ताः प्रमाणमीमांसा च।

अन्वितिः २. तत्वमीमांसा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सत्कार्यवादः।
- असत्कार्यवादः।
- परिणामवादः।
- विवर्तवादः।
- स्वभाववादः।
- चैतन्यं पदार्थश्च।
- आचारविषयकाः सिद्धान्ताः।
- कर्म-पुनर्जन्म-मोक्षादयः।

अन्वितिः ३. भारतीयाः दर्शनसम्प्रदायाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नास्तिकसम्प्रदायाः - .
  - चार्वाकमतम् – वेदप्रत्याह्वानं, पारलौकिकसत्तानाम् अस्वीकरणम्, आचारादिषु बलसहितं सामान्यपरिचयः।
  - जैनधर्मः - अनेकान्तवाद-स्याद्वाद-सप्तभंगिन्यायसहितं सामान्यपरिचयः।
  - बौद्धधर्मः - चतुर्षु आर्यसत्येषु बलसहितं सामान्यपरिचयः।

अन्वितिः ४. आस्तिकसम्प्रदायाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- **सांख्यः** – प्रकृति-त्रिगुण-पुरुषादिषु (सांख्यकारिकाधारितेषु) विशेषावधानसहितं सामान्यपरिचयः।
- योगः - योगस्य अष्टांगमार्गः।
- न्यायवैशेषिकदर्शने – सप्तपदार्थानां सामान्यपरिचयः।
  - मीमांसा - स्वतःप्रामाण्यावादः।
  - अद्वैतवेदान्तः - ब्रह्म-माया-जीव-जगदादीनां सामान्यपरिचयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Shastri, K. (1951). *A primer of Indian logic*.
2. Hiriyanna, M. (1956). *Outline of Indian philosophy* (Also available in Hindi translation). London.
3. Pandey, R. C. (1966). *Panorama of Indian philosophy* (Also available in Hindi). Delhi: Motilal Banarsidass.
4. Chatterjee, S. C., & Datta, D. M. (1968). *Introduction to Indian philosophy*. Calcutta: Calcutta University.
5. Raja, K. (1974). *Some fundamental problems in Indian philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass.

6. Bhartiya, M. (1975). *Causation in Indian philosophy*. Ghaziabad.
7. Rishi, U. S. (Ed.). (1984). *Sarva-darśana-saṃgraha*. Varanasi: Chowkhamba Vidyabhawan.
8. Bhartiya, M. (1999). *Bharatiya darśana kī pramukha samasyaem*. Ghaziabad.
9. मिश्र, प., (2013). *तर्कसंग्रह तन्वी व्याख्या*. दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।
10. मिश्र, प., (2019), *चार्वाक*, दिल्ली : शिवालिक प्रकाशन।
11. शर्मा, च, *भारतीय दर्शन*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Shastri, Kuppuswami. (1951). *A primer of Indian logic (only introduction).*
2. Hiriyanna, M. (1956). *Outline of Indian philosophy (also Hindi translation).* London.
3. Pandey, Ram Chandra. (1966). *Panorama of Indian philosophy (also Hindi version).* Delhi: M.L.B.D.
4. Chatterjee, S. C. (1968). *The Nyāya theory of knowledge.* Calcutta.
5. Raja, Kuhnan. (1974). *Some fundamental problems in Indian philosophy.* Delhi: MLBD.
6. Bhartiya, Mahesh. (1975). *Causation in Indian philosophy.* Ghaziabad.
7. Radhakrishnan, S. (1990). *Indian philosophy.* Delhi: Oxford University Press.

तृतीयवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: वैदिकगणितं ज्योतिषशास्त्रञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शिक्षार्थिभ्यः भारतीय-ज्ञानपरम्परया सह वैदिकगणित-ज्योतिषशास्त्रयोः परिचयः।
2. भारतीयगणितज्योतिषशास्त्रयोः संक्षिप्तेतिहासस्य तथा भारतीयगणितज्योतिषशास्त्रसम्बद्धानां प्रमुखग्रान्थानां परिचयः।
3. प्राचीनभारतवर्षस्य खगोलशास्त्रीयगणनायाः ज्यामिति-सिद्धान्तानाञ्चोद्देश्यनिष्कर्षयोः सांस्कृतिक-वैज्ञानिकमहत्वस्य वर्णनम्।
4. प्राचीनभारतीयगणितसूत्राणां विशिष्टविवेचनाय बीजगणित-गणना-संख्यासिद्धान्तानाञ्च प्रारम्भिक्याः अवधारणायाः प्रस्तुतिः।
5. शिक्षार्थिभ्यः प्राचीनभारतीयगणितप्रक्रियायाः मूलभूतस्य व्यावहारिकपक्षस्य (यथा- संख्या-अङ्क-शून्य-अनन्त-दशमलवपद्धति-वर्गमूलानाञ्चावधारणाः) परिचयः।
6. प्राचीनवैज्ञानिकसिद्धान्तैः सह प्रमुखभारतीयखगोलनिरीक्षणपद्धत्याः मूल्याङ्कनं तस्य प्रासङ्गिकतायाः प्रकाशनञ्च।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः -

1. प्राचीनभारतीयगणितखगोलशास्त्रप्रणाल्याः ज्ञानं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. प्राचीनभारतीयग्रन्थानां लेखकानां च नामानि वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. स्वामिभारतीकृष्णतीर्थकृतवैदिकगणितग्रन्थस्य विवरणं प्रदातुं शक्ष्यन्ति।
4. अङ्कगणितस्य बीजगणितस्य ज्यामितेश्च सूत्राणां गणितीयखगोलीयप्रयोगसहितं विवरणं दातुं शक्ष्यन्ति।
5. खगोलीयगणनार्थं प्राचीनपर्यवेक्षणप्रणालीनां साधनानां च प्रयोगकर्तुं शक्ष्यन्ति।
6. भारतीयगणितज्योतिषशास्त्रयोः वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1	वैदिकगणितं ज्योतिषशास्त्रञ्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमस्य विवरणम् (Details of Course)

अन्विति: १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- **लगधज्योतिषम्** - खगोलीयमापनस्य उद्देश्यानि परिणामाश्च।
- गणितस्य महत्त्वं त्रिचरनियमाश्च।

अन्वितिः २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्वामीभारतीकृष्णतीर्थस्य **वैदिकगणितम्** (आदितः पञ्चसूत्राणि)
- प्रा**विधिकपदानि** –
    - गणितस्य शाखाः (Types of Mathematics)
    - बीजगणितम् (Algebra)
    - अमूर्त्तगणितम् (Abstract)
    - गणना (Calculus)
    - संख्यासिद्धान्तः (Number theory)
    - अनुप्रयुक्तगणितम् (Applied)
    - गातिजविज्ञानम् (Kinetic Science)
    - स्थैतिकविज्ञानम् (Static Science)
    - प्रमुखगणितीयपारिभाषिकशब्दाः –
        - संख्या (Number)
        - अङ्कः (Digits)
        - शून्यम् (Zero)
        - अनन्तम् (Infinite)
        - दशमलवः (Decimal)
        - वर्गः (Square)
        - वर्गमूलम् (Square-root)
        - घनः (Cube)
        - घनमूलम् (Cube-root)
        - कर्णः (Hypotenuse)
        - चापः (Arc)
        - ज्या (Sine)
        - को-ज्या (Cosine)
        - स्पर्श-ज्या (Tangent)
        - आयतनम् (Volume)
        - मूलम् (Root)
        - करणी (Surd)
        - समीकरणम् (Equation)
        - सूत्रम् (String)
        - कोणम् (Angle)

अन्वितिः ३ **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयगणितज्योतिषशास्त्रयोः संक्षिप्तेतिहासः -
    - वेदाङ्गज्योतिषम्।
    - शुल्बसूत्रम्।
    - पञ्चसिद्धान्तिका।
    - सूर्यसिद्धान्तः।
    - आर्यभट्टः प्रथमः।
    - वहारमिहिरः।
    - ब्रह्मगुप्तः।
    - आर्यभट्टः द्वितीयः।
    - श्रीपतिः।
    - भास्कराचार्यः।
    - कमलाकरः।
    - जयसिंहः।

अन्वितिः ४ **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनखगोलीयमापनस्य यन्त्राः वेधशालाश्च -
- नाडीवलययन्त्रम्।
- यागोत्तरीतुरीयन्त्रम्।
- सम्राटपलभयन्त्रम्।
- शङ्कुयन्त्रम्।
- तारामण्डलम्।
- चक्रयन्त्रम्।
- याम्योत्तर-धरातलीय-तुरीय-यन्त्रम्।
- क्रान्तिवृत्तयन्त्रम्।
- तुला-मकरराशिवलययन्त्रम्।
- षष्ठांशयन्त्रम्।
- जयपुरवेधशाला (जयसिंहनिर्मिता)
- काशीवेधशाला।
- देहलीस्थजन्तर-मन्तरः (वेधशाला)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Aryabhata. (1976). *Aryabhatiya of Aryabhata: With the commentary of Bhaskara I and Somesvara* (K. S. Shukla, Ed.). New Delhi: Indian National Science Academy.
2. कपिलेश्वर शास्त्री मैथिल, (1987). *सूर्यसिद्धान्त (श्री तत्त्वामृतभाष्योपपत्ति टिप्पणी सहित)*. वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।

3. लगधाचार्य, सोमाकर, (2008). *लगधज्योतिष (याजुष् व आर्य संस्करण) (सुधाकर भाष्य, लघुविवरण टीका, हिन्दी अनुवाद डॉ. पुनीता शर्मा द्वारा).* दिल्ली : नाग पब्लिशर्स।
4. Tirthaji Maharaja, J. S. B. K. *Vedic mathematics.* Delhi: Motilal Banarsidass.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. गोरखप्रसाद, (1974), *भारतीय ज्योतिष का इतिहास,* लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान, हिन्दी समिति ग्रन्थमाला।
2. दीक्षित, शं. बा. (1990), *भारतीय ज्योतिष (मूलतः मराठी में) (हिन्दी अनुवाद: शिवनाथ झारखण्डी).* लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान, हिन्दी समिति ग्रन्थमाला।
3. शर्मा, कल्याणदत्त, (1994), *वेधशाला परिचय.* दिल्ली : लालबहादुर शास्त्री राष्ट्रीय संस्कृत विद्यापीठ।
4. द्विवेदी, भोजराज, (2002), *आचार्य वराहमिहिर का ज्योतिष में योगदान,* दिल्ली : रञ्जन पब्लिकेशन।

काठिन्यस्तरः

100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4

होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: संस्कृते शब्दकोशपरम्परा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतशिक्षार्थिभ्यः संस्कृतशिक्षणेन सह शब्दकोशनिर्माणसिद्धान्तैः पद्धतिभिश्च सह परिचयः। अस्याः समृद्धशब्दकोशपरम्परायाः प्रस्तुतिश्च।
2. संस्कृतशब्दकोशपरम्परायाः समृद्धये प्रासङ्गिकैतिहासिकदृष्टेः निर्धारणम्।
3. संस्कृतशब्दकोशपरम्परायाः समृद्धौ सर्वानुक्रमणी, निघण्टुः, निरुक्तमित्यादीनां प्रमुखग्रन्थानां भूमिका।
4. शिक्षा-प्रातिशाख्यग्रन्थानामाधारनिर्माणे धातुपाठ-गणपाठयोः महत्त्वम्।
5. संस्कृतशब्दकोशस्य संरचनायाः व्याप्तेश्च स्वरूपनिर्धारणे प्राचीन-अर्वाचीनयोः कोशकाराणां योगदानस्य समीक्षणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः -

1. संस्कृतकोशानां समृद्धपरम्परायाः वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. संस्कृतकोशसम्बद्धानां परम्परागतानाम् आधुनिकानां च कार्याणां विस्तृतदृष्टिकोणं प्रदातुं शक्ष्यन्ति।
3. मुख्यकोशानां तैः निर्मितानां कोशप्रकाराणां च परिचयं दातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. सर्वानुक्रमणी-निघण्टु-निरुक्त-शिक्षा-प्रातिशाख्यग्रन्थान् अधिकृत्य अनुच्छेदान् लेखितुं शक्ष्यन्ति।
5. वाचस्पत्यम्, शब्दकल्पद्रुमः, हलायुधकोशः, अमरकोशः इत्यादीनां विशिष्टकोशग्रन्थानां वैशिष्ट्यं कथयितुं शक्ष्यन्ति।
6. आधुनिकसंस्कृतकोशकारानाम् योगदानस्य वर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2	संस्कृते शब्दकोशपरम्परा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमस्य विवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संस्कृतशब्दकोशपरम्परायाः परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतशब्दकोशानाम् उत्पत्तिः विकासश्च।
- प्रमुखशब्दकोशानां संक्षिप्तपरिचयः।
- शब्दकोशानां प्रकारः।

अन्वितिः २. संस्कृतकोशपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रारम्भिकाः संस्कृतशब्दकोशाः।
- सर्वानुक्रमणी, निघण्टुः, निरुक्तम्।
- धातुपाठः, गणपाठः शिक्षाप्रातिशाख्ययोः वर्णमाला च।

अन्वितिः ३. शास्त्रीयसंस्कृतकोशाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वाचस्पत्यम् - ग्रन्थसंघटना, टीकाः, अनुवादाः अङ्कीयकार्याणि च (Digitized works)
- शब्दकल्पद्रुमः - ग्रन्थसंघटना, टीकाः, अनुवादाः अङ्कीयकार्याणि च (Digitized works)
- हलायुधकोशः - ग्रन्थसंघटना, टीकाः, अनुवादाः अङ्कीयकार्याणि च (Digitized works)
- अमरकोशः - ग्रन्थसंघटना, टीकाः, अनुवादाः अङ्कीयकार्याणि च (Digitized works)
- मानखकोशः - ग्रन्थसंघटना, टीकाः, अनुवादाः अङ्कीयकार्याणि च (Digitized works)
- मेदिनीकोशः - ग्रन्थसंघटना, टीकाः, अनुवादाः अङ्कीयकार्याणि च (Digitized works)

अन्वितिः ४. आधुनिकसंस्कृतकोशकाराः **श्रेयोऽङ्कः १**

- मोनियर विलियम्स।
- वामन शिवराम आप्टे।
- आचार्यो विश्वबन्धुः।
- जिनेन्द्र-सिद्धान्तकोशः।
- न्यायकोशः।
- एम. ब्लूमफील्ड।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. होशियाङ्ग, प. जगन्नाथ शास्त्री (सम्पा०), (1968), *मेदिनीकोशः,* वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत सीरीज ऑफिस।
2. Rice, B. L. (Comp.), & Balasubramanya, N. (Ed.). (1970). *Amarakosha.*
3. द्विवेदी, बालमुकुन्द, (1971), *संस्कृत कोश उद्भव और विकास,* इलाहाबाद : शहराराबाग।
4. नारंग, सत्यपाल, (1998), *संस्कृत कोशशास्त्र के विविध आयाम,* नई दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
5. शिवदत्ताभिध, महामहोपाध्याय पण्डित, (2003), *अमरकोशः,* नई दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
6. वाचस्पति, तारानाथ तर्क (सम्पा०), (2006), *वाचस्पत्यम्,* वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत सीरीज ऑफिस।
7. Williams, Monier, & Ishwar Chandra (Ed. & Rev.). (2008). *Sanskrit English Dictionary.* Delhi: Parimal Publications.
8. देव बहादुर, राधाकान्त, (2018), *शब्दकल्पद्रुमः,* दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. आप्टे, वामन शिवराम, (2012), संस्कृत-हिन्दी-शब्दकोश, नई दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
2. विश्वबन्धु, (2013), निघण्टु-निर्वचन-मीमांसा, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।

काठिन्यस्तरः

100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4

होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: संस्कृताध्ययनाय शोधप्रविधिः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृताध्ययनसम्बद्धानां शोधपद्धतीनां मूलभूतावधारणानामाधारभूतसिद्धान्तानाञ्च परिचयः।
2. संस्कृतशिक्षार्थिभ्यः संस्कृतवाङ्मये मानवविज्ञानविषयेषु (Humanities) सामान्यतया प्रयुक्तानां शोधप्रविधीनां परिचयः।
3. संस्कृतक्षेत्रे प्राथमिकशोधपद्धत्याः आवश्यकतायाः महत्त्वस्य व्याप्तेश्च परिचयः।
4. शिक्षार्थिभ्यः आवश्यकशोधप्रक्रियाभिः (यथा - विषयचयनम्, परिकल्पनासंकल्पनम्, प्राथमिकसामग्रीसंकलनम्, ई-संसाधनानि, अनुसन्धान-साधनानि च) सह परिचयः।
5. समुचितसन्दर्भनिर्देशनाय स्पष्टबोधाय च सन्दर्भसम्बद्धानाम् अवधारणा-प्रक्रिया-पदानाञ्च परिचयः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः -

1. संस्कृताध्ययने उपयुक्तान् विविधशोधप्रविधीन् प्रस्तौतुं शक्ष्यन्ति।
2. शोधशीर्षकस्य निर्धारणे प्रयुक्तान् प्रविधीन् व्यक्तुं शक्ष्यन्ति।
3. शोधस्य विविधधाराणाम् अर्थे संस्कृतविद्वद्भिः प्रयुक्तान् विविधशोधप्रविधीन् सूचीकर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. सर्वेक्षणपद्धतेः लक्षणानि तत्सम्बद्धसाधनैः सोपानैश्च सह व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. शोधसन्दर्भस्य संकल्पनां तत्प्रक्रियां प्रकारान् संगणक-तन्त्रांशांश्च परिभाषितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. देवनागरीपाठस्य IAST तथा TTRANS इति रूपान्तरणार्थं संगणकीयसाधनानां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3	संस्कृताध्ययनाय शोधप्रविधिः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शोधस्य सैद्धान्तिकसंकल्पना। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुसन्धानस्य परिचयः, उद्देश्यानि,प्रकाराश्च।
- अनुसन्धानकार्यरूपरेखा।
- अनुसन्धानपद्धतिः।
- शोधविषयनिर्धारणं लेखनपद्धतिश्च।
- सामग्रीसंकलनम् - प्राथमिकी गौणा च।
- ई-संसाधनानि, अनुसन्धानोपकरणानि च।

अन्विति: २. शोधसर्वेक्षणम्। **श्रेयोऽङ्क: १**

- सर्वेक्षणस्य संक्षिप्तपरिचयः।
- सर्वेक्षणस्य पद्धतयः।
- सर्वेक्षणस्य उपकरणानि प्रविधयश्च।
- सर्वेक्षणस्य सोपानानि।

अन्विति: ३. सन्दर्भः। **श्रेयोऽङ्क: १**

- सन्दर्भः क:?
- सन्दर्भस्य चरणानि कानि?
- सन्दर्भनिर्देशः कथं कर्तव्यः?
- उद्धरणं पाठ्योद्धरणञ्च।
- पाठ्योद्धरणस्य विविधप्रकारा: उदाहरणानि च।
- सन्दर्भनिर्देशाय विविधानि तन्त्रांश-उपकरणानि।
- सन्दर्भनिर्देशनस्य अवयवा: - पुस्तकम्, शब्दकोश:, सामयिकी पत्रिका, सम्मेलनानां लेखाः, वार्तापत्रम्, मासिकी पत्रिका, प्रतिवेदनं, शासकीयप्रकाशनं, शोधप्रबन्ध:, लघुशोधप्रबन्ध:, जालपृष्ठम्, अन्तर्जालस्रोत:, वैयक्तिकञ्चार: (लिखित:, वाचिक:, ईमेल-सन्देशश्च), व्याख्यानानि, चलचित्रम्, दृश्यसङ्ग्राहकयन्त्र: (डी.वी.डी.) इत्यादय:
- सन्दर्भनिर्देशस्य विविधशैलीनां परिचयः, संस्कृतभाषायां प्रयोगसन्दर्भे तासां शैलीनां विस्तृतपरिचयः।
- सन्दर्भसूचीनिर्माणस्य विधयः उदाहरणानि (Samples) च।

अन्विति: ४. लिप्यन्तरणम् **श्रेयोऽङ्क: १**

- लिप्यन्तरणयोजनाः।
- संस्कृतलिप्यन्तरणस्य अन्ताराष्ट्रियवर्णमाला (IAST)
- भारतीयभाषाणां लिप्यन्तरणम् (ITRANS)
- सुलभ-संगणनात्मकोपकरणानां माध्यमेन रूपान्तरणस्य परिचयः।
- देवनागरीलिप्याः पाठानां IAST-ITRANS लिप्यन्तरणम्।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शर्मा, डॉ. विनय मोहन, (1967), *शोधप्रविधि,* दिल्ली : नेशनल पब्लिशिंग हाउस।
2. Kothari, C. R. (2004). *Research methodology: Methods and techniques.* New Delhi: New Age International.
3. Yelikar, K. S. (2009). *Essentials of research methodology & dissertation writing (FOGSI).* New Delhi: Jaypee Brothers Medical Publishers.
4. नगेन्द्रः, डॉ., (2010), *अनुसन्धानस्य प्रविधि-प्रक्रिया,* नवदेहली : राष्ट्रिय-संस्कृत-संस्थानम्।
5. द्विवेदी, प्रो. प्रभुनाथ एवं चौबे, डॉ. सुरेशचन्द्र, (2017), *संस्कृत शोध-प्रविधि,* वाराणसी : शारदा संस्कृत संस्थान।

6. मिश्र, प्रो. अभिराज राजेन्द्र एवं मिश्र, डॉ. राजेशकुमारी, (2022), *शोधप्रविधि एवं पाण्डुलिपिविज्ञान,* इलाहाबाद : अक्षयवट प्रकाशन।
7. MakeUse Of. *5 PowerPoint tips to improve presentation skills overnight.* Retrieved from http://www.makeuseof.com/tag/5-powerpoint-tips-improve-presentation-skills-overnight/
8. Subagini. *Effective presentation skills.* Retrieved from https://www.slideshare.net/subagini/effective-presentation-skills-28512891
9. Free PowerPoint Templates. *18 tips to improve presentation skills.* Retrieved from http://www.free-power-point-templates.com/articles/18-tips-to-improve-presentation-skills/

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/12164/11/11_chapter%204.pdf
2. http://shodhganga.inflibnet.ac.in/bitstream/10603/29975/12/12_chapter%205.pdf
3. http://www.baraha.com/
4. http://www.chicagomanualofstyle.org/home.html

चतुर्थवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः

100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4

होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: संस्कृतसाहित्ये राजनीतिचिन्तनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतसाहित्ये वर्णितस्य राजनीतिचिन्तनस्य सङ्कल्पनायाः विकासस्य च परिचयः।
2. भारतीयराजनीतिचिन्तनस्य मूलस्रोतोरूपेण धर्मशास्त्रग्रन्थानां परिचयः।
3. संस्कृतराजनीतिचिन्तनस्य विविधायामानां तथा शास्त्रीयग्रन्थेषु प्रतिबिम्बितराजनीतिसंस्थानां च परिचयः।
4. संस्कृतराजनीतिचिन्तनपरम्परायाः स्थापने वैदिकसंहिता, महाभारतं, पुराणानि, कौटिल्यस्य अर्थशास्त्रं, नीतिशास्त्रं चेत्येतेषां ग्रन्थानां योगदानस्य मूल्याङ्कनम्।
5. स्मृतिसाहित्ये उपलभ्यमानराज्यस्वरूपस्य , तद्वर्गीकरणस्य च वर्णनम्।
6. प्राचीनभारतीयराजनीतेः प्रमुखसिद्धान्तानां यथा सप्ताङ्ग-मण्डल-षाड्गुण्य-चतुर्विधोपायादीनां सम्बद्धसङ्कल्पनानां च अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृतसाहित्ये राजनीतिचिन्तनस्य सङ्कल्पनायाः परिचयं प्रदर्शयन्ति।
2. भारतीयराजनीतिचिन्तने वेद-महाभारत-पुराण-अर्थशास्त्र-नीतिशास्त्रादीनां प्रमुखग्रन्थानां योगदानं सूचयिष्यन्ति।
3. प्राचीनभारतीयराजनीतेः प्रमुखसिद्धान्तान् वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. प्राचीनभारतीयराजनीतिचिन्तनस्य उद्भवः विकासश्च परिचयं दातुं शक्ष्यन्ति।
5. राज्यस्य स्वरूपं प्रकाराश्च वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
6. प्राचीनभारतीयराजनीतेः प्रमुखसिद्धान्तान् वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1	संस्कृतसाहित्ये राजनीतिचिन्तनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राचीनभारतीयराजनीतिचिन्तनस्य नामानि स्रोतांसि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनभारतीयराजनीतिशास्त्राणां विविधनामानि –
  - दण्डनीतिः।
  - अर्थशास्त्रम्।
  - धर्मशास्त्रम्।

- राजशास्त्रम्।
- नीतिशास्त्रम्।

- प्राचीनभारतीयराजनीतिचिन्तनस्य स्रोतांसि –
  - वैदिकसाहित्यम्।
  - रामायणम्।
  - महाभारतम्।
  - पुराणम्।
  - धर्मशास्त्रम्।
  - नीतिशास्त्रम्।
- प्रमुखभारतीयराजनीतिचिन्तकाः –
  - मनुः।
  - शुक्राचार्यः।
  - कौटिल्यः।
  - कामन्दकः।
  - सोमदेवसूरिः।

अन्वितिः २. राज्यस्य स्वरूपं प्रकाराश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- राज्यस्य स्वरूपम् (अर्थशास्त्रम् ६.१) (मनुस्मृतिः ९.२९४)
- राज्यस्य प्रकाराः - राज्यम्, स्वराज्यम्, भोज्यम्, वैराज्यम्, महाराज्यम्, साम्राज्यम् (ऐतरेयब्राह्मणम्, ८.३.१३-१४; ८.४.१५-१६)

अन्वितिः ३. प्राचीनभारतीयराजनीतिचिन्तनस्य उद्भवः विकासश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिकसाहित्यम् –
  - वैदिककाले जनैः 'विशः' राज्ञः निर्वाचनम् (ऋग्वेदः १०.१७३; १०.१७४) (अथर्ववेदः३.४.२; ६.८७.१-२)
  - संसदीयसंस्थाः - 'सभा', 'समितिः', 'विदथः' च।
- वैदिकोत्तरसाहित्यम् –
  - कौटिल्यस्य कल्याणकारीराज्यस्य सङ्कल्पना (अर्थशास्त्रम्, १.१३)
  - राज्ञः आवश्यकगुणाः (अर्थशास्त्रम् ६.१.१६-१८)
  - राजधर्माः (राज्ञः कर्तव्यानि) राज्यस्य च कर्तव्यानि (महाभारतस्य शान्तिपर्वः १२०.१-१५) (मनुस्मृतिः ७.१-१५) (शुक्रनीतिः १.१-१५)
  - घटकतत्त्वानि (सोमदेवस्य नीतिवाक्यामृतम् ९.१.१८, १९.१.१०)

अन्वितिः ४. प्राचीनभारतीयराजनीतेः प्रमुखसिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सप्ताङ्गसिद्धान्तः - स्वामी, अमात्यः, जनपदः, पुरः, कोशः, दण्डः, मित्रञ्च।

- अन्तर्राज्यसम्बन्धविषयकः मण्डलसिद्धान्तः।
- षाड्गुण्यम् - सन्धिः, विग्रहः, यानम्, आसनं, संश्रयः, द्वैधीभावश्च।
- चतुर्विधोपायाः – साम-दाम-दण्ड-भेदाः।
- राज्यशक्तेः त्रयः प्रकाराः - प्रभुशक्तिः, मन्त्रशक्तिः, उत्साहशक्तिश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Griffith, R. T. H. (Trans.), (1896–1897/1968), *Atharvaveda Samhita* (2 Vols.), Reprint, Bangalore.
2. Wilson, H. H. (Trans.), (1946), *Ṛgveda Saṃhitā* (6 Vols.), Bangalore, Bangalore: Printing & Publishing Co.
3. Shastri, H. P., (1952–1959), *Mahabharata* (7 Vols.), London:
4. Belvalkar, S. K., (1954), *Mahabharata: Śānti Parvam*, Poona, Bhandarkar Oriental Research Institute.
5. Gharpure, J. R., (1956), *Teaching of Dharmashastra*, Lucknow: Lucknow University.
6. Ghosal, U. N., (1959), *A History of Bharatiya Political Ideas*, Bombay.
7. Kangale, R. P. (Ed.), (1965), *Arthashastra of Kautilya*, Delhi: Motilal Banarsidass.
8. Jayaswal, K. P., (1967), *Hindu Polity*, Bangalore.
9. Altekar, A. S., (1973), *State and Government in Ancient India*, Delhi: Motilal Banarsidass.
10. दीक्षित, प्रेमकुमारी, (1977), *प्राचीन भारत में अन्तरराष्ट्रीय सम्बन्ध,* लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
11. मिश्र, ब्रह्मशंकर, (1968), *शुक्रनीति* (हिन्दी अनुवाद), वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत सीरीज।
12. Olivelle, P. (Ed. & Trans.), (2006), *Manu's Code of Law: A Critical Edition and Translation of the Manava-Dharamashastra*, New Delhi: Oxford University Press.
13. नाटाणी, प्रकाश नारायण, (2002), *प्राचीन भारत में राजनीतिक विचारक,* जयपुर : पोइन्टर पब्लिशर्स।
14. तिवारी, शशि, (2013), *संस्कृत साहित्य में राष्ट्रवाद एवं भारतीय राजशास्त्र,* दिल्ली : विद्यानिधि प्रकाशन।
15. भंडारकर, डी. आर., *Some Aspects of Ancient Bharatiya Hindu Polity*, Banaras Hindu University.
16. गैरोला, वाचस्पति, *कौटिल्य अर्थशास्त्र,* वाराणसी।
17. गणपति शास्त्री, टी. (सम्पा.), *कौटिल्य अर्थशास्त्र,* संस्कृत टीका सहित, त्रिवेन्द्रम्।
18. शास्त्री, उदयवीर (अनुवा.), *कौटिल्यीय अर्थशास्त्र,* दिल्ली : मेहरचन्द लक्ष्मनदास।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sinha, K. N. (1938). *Sovereignty in Ancient Bharatiya Polity.* London.
2. Law, N. S. (1960). *Aspect of Ancient Bharatiya Polity.* Calcutta.
3. Saletore, B. A. (1963). *Ancient Bharatiya Political Thought and Institutions.* Bombay.
4. Verma, V. P. (1954). *Studies in Hindu Political Thought and its Metaphysical Foundations.* Delhi.
5. Prasad, B. (1968). *Theory of Government in Ancient India.* Allahabad.
6. Maheshwari, S. R. *Local Government in India.* New Delhi: Orient Longman.
7. Sharma, R. S. (1996). *Aspects of Political Ideas and Institutions in Ancient India.* Delhi.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: नैरन्तर्यविकासः (Sustainable Development) भारतीयज्ञानपरम्परा च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायाः संरचनायां नैरन्तर्यविकासस्य सङ्कल्पनायाः परिचयः।
2. पारम्परिकभारतीयज्ञानप्रणालीषु निहितानां दार्शनिकानां पारिस्थितिकानां नैतिकानां च आयामानाम् अन्वेषणम्।
3. आधुनिकनैरन्तर्यतापद्धतिभिः वैश्विकपर्यावरणीयचिन्ताभिश्च (sustainability practices and global environmental concerns) सह भारतीयज्ञानपरम्परायाः एकीकरणस्य परीक्षणम्।
4. भारतीयपरम्परासु ग्रथितानां नैरन्तर्याभ्यासानां व्यावहारिककार्यान्वयनार्थं समग्रबोधस्य आलोचनात्मकचिन्तनस्य च पोषणम्।
5. नैरन्तर्यसम्बद्धं पर्यावरणसामञ्जस्यसम्बद्धं च भारतीयदृष्टिकोणं सूचयतां दार्शनिकाधाराणां सविस्तरं वर्णनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयज्ञानपरम्परायाः संरचनायां नैरन्तर्यविकासस्य सङ्कल्पनायाः परिचयं दातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. पारम्परिकभारतीयनैरन्तर्यतासङ्कल्पनायाः विविधान् आयामान् स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. भारतीयनैरन्तर्यतायाः दार्शनिकाधारास्य प्रमुखसिद्धान्तान् विश्लेषयितुं शक्ष्यन्ति।
4. प्राचीनग्रन्थेषु प्राचीनपद्धतिषु च पारिस्थितिकी नैरन्तर्यता परिचयं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
5. नैरन्तर्यस्य प्राप्तौ प्रकृतिपूजा, जलसंरक्षणम्, अहिंसा, अपरिग्रहः, पशुकल्याणादीनां प्रभावं ज्ञास्यन्ति।
6. नैरन्तर्यतासुनिश्चिततायां प्रकृतिसंरक्षणान्दोलनानां भूमिकां दर्शयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2	नैरन्तर्यविकासः भारतीयज्ञानपरम्परा च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. नैरन्तर्यविकासस्य अवबोधनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नैरन्तर्यविकासस्य परिभाषा, उद्भवः, विकासश्च।
- प्रमुखसङ्कल्पनाः - पर्यावरणम्, अर्थव्यवस्था, समता, नैतिकता।
- संयुक्तराष्ट्रसंघस्य नैरन्तर्यविकासलक्ष्यानि (UN - SDGs)

- नैरन्तर्यतायाः प्रत्याह्वानानि - जलवायुपरिवर्तनम्, असमानता, संसाधनह्रासः।

अन्विति: २. भारतीयज्ञानपरम्परायां दार्शनिकाधाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋतस्य, धर्मस्य, यज्ञस्य लोकसङ्ग्रहस्य च सङ्कल्पनाः।
- वेदेषु, उपनिषत्सु, स्मृतिग्रन्थेषु च पारिस्थितिकनैतिकता।
- अमानवकेन्द्रितविश्वदृष्टयः (Non-anthropocentric worldviews) - सर्वं खल्विदं ब्रह्म, वसुधैव कुटुम्बकम्।
- जैनधर्मे बौद्धधर्मे च अहिंसा परस्परसम्बद्धता च।

अन्विति: ३. प्राचीनग्रन्थेषु प्राचीनपद्धतिषु च पारिस्थितिकी नैरन्तर्यता च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- इतिहास-पुराणसाहित्ये पर्यावरणीयचेतना।
- पारम्परिकजलप्रबन्धनं, पारम्परिककृषिः, पारम्परिकवास्तुकला च - सोपानकूपाः, वृक्षायुर्वेदः, वास्तु।
- वनसंरक्षणे पशुकल्याणे च स्वदेशीपद्धतयः।
- वैयक्तिकाध्ययनानि – बिश्नोई आन्दोलनं, चिप्को आन्दोलनं, पवित्रवन- आन्दोलनम्।

अन्विति: ४. भारतीयज्ञानपरम्परायाः आधुनिकनैरन्तर्यतादर्शाणाञ्च संश्लेषणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गान्धीविचाराः नैरन्तर्यविकासश्च।
- एकात्ममानववादः (दीनदयालोपाध्यायस्य) समग्रविकासश्च।
- राष्ट्रियशिक्षानीतिः (NEP 2020) - नैरन्तर्यतायै भारतीयज्ञानपरम्परायाः प्रोत्साहनं च।
- भारतीयविद्याद्वारा शिक्षायाः, अर्थशास्त्रस्य, शासनस्य च पुनःकल्पनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Radhakrishnan, S. (1923). *Indian Philosophy (Vol. I & II).* London: George Allen & Unwin LTD., Ruskin House; New York.
2. Gandhi, M. K. (1933). *Hind Swaraj.* Ahmedabad: Navajivan Publishing House.
3. Chandra, L. (1990). *Cultural Horizons of India.* Delhi: Aditya Prakashan.
4. Kapoor, K. (2005). *Indian Knowledge System.* New Delhi: D. K. Printworld (P) Ltd.
5. Balasubramanian, D., et al. (2002). *Traditional Ecological Knowledge for Managing Biosphere Reserves in South and Central Asia.*
6. Chattopadhyaya, D. P. (Ed.). (2002). *History of Science, Philosophy and Culture in Indian Civilization (Vols. on Nature and Culture).* India: Centre for Studies in Civilization.
7. Shiva, V. (2009). *Staying Alive: Women, Ecology and Development.* Women Unlimited.
8. Upadhyay, D. (2014). *Integral Humanism.* Delhi: Hindi Sahitya Sadan.
9. MHRD, Govt. of India. (2020). *NEP 2020.*
10. Debroy, B. (Ed.). (2019). *The Bhagavad Gita for the Modern World.* UK: Penguin Classics.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. उपध्यायः बलदेवः, (2010), *वैदिक साहित्य और संस्कृति*, वाराणसी : शारदा संस्थान।
2. उपध्यायः बलदेवः, (2012)संस्कृत वाङ्मय का बृहद् इतिहास, प्रथम भाग (वेद), लखनऊ: उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3: संस्कृतपरम्परायां ध्वनिविज्ञानम् (Phonetics)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतपरम्परायां ध्वनिविज्ञानस्य मूलभूतसङ्कल्पनानां सिद्धान्तानां च परिचयः।
2. वाक्-उत्पादनयन्त्राणां परिचयप्रदानम्। वाग्ध्वनीनां सम्यक् प्रत्यक्षीकरणे, अभिज्ञाने, प्रतिलेखने च छात्राणां प्रशिक्षणम्।
3. संस्कृतध्वनिविज्ञानस्य मूलस्रोतोरूपेण विद्यमानानां प्राथमिकग्रन्थानां परिचयः।
4. संस्कृतध्वनिविज्ञानस्य विकासे शिक्षाग्रन्थानां तेषां महत्त्वपूर्णयोगदानस्य च परिचयः।
5. संस्कृतध्वनिवैज्ञानिकसिद्धान्तानां निरूपणे व्यवस्थीकरणे च पाणिनीयशिक्षायाः मुख्यभूमिकायाः परिचयः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृतध्वनिविज्ञानस्य स्वरूपं महत्त्वं च वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. ध्वनिविज्ञानस्य परिभाषां व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. भारतीयध्वनिवैज्ञानिकपरम्पराणाम् उद्भवं विकासं च प्रस्तोष्यन्ति।
4. संस्कृतध्वनिप्रणालीनां वागुत्पादनयन्त्राणां ध्वनिविज्ञानस्य सिद्धान्तानां च विवरणानि प्रदास्यन्ति।
5. संस्कृतध्वनिविज्ञानस्य सङ्कलने पाणिनीयशिक्षायाः वैशिष्ट्यं भूमिकां च प्रस्तोष्यन्ति।
6. भारतीयध्वनिविज्ञानस्य स्वरूपं वर्णयन्तः संस्कृतध्वनिविज्ञानस्य प्रमुखग्रन्थान् सूचयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3	संस्कृतपरम्परायां ध्वनिविज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ध्वनिविज्ञानस्य संक्षिप्तपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ध्वनिविज्ञानस्य परिभाषा।
- ध्वनिविज्ञानस्य उद्भवः विकासश्च।
- भारतीयध्वनिवैज्ञानिकपरम्परा।
- ध्वनिविज्ञानस्य प्रकाराः।

अन्विति: २. प्रातिशाख्यानां पाणिनीयशिक्षायाश्च सामान्यपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्विति: ३. पाणिनीयशिक्षायाः परिचयः (वृद्धपाठः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्थानप्रकरणम्।
- करणप्रकरणम्।
- अन्तःप्रयत्नप्रकरणम्।
- बाह्यप्रयत्नप्रकरणम्।
- स्थानपीडनप्रकरणम्।
- वृत्तिकारप्रकरणम्।
- प्रक्रमप्रकरणम्।
- नाभितलप्रकरणम्।

अन्विति: ४. पाणिनीयशिक्षायाः परिचयः (श्लोकटीका) **श्रेयोऽङ्कः १**

- पाणिनीयशिक्षा - श्लोकाः १-२२ (श्लोकटीका)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. व्यासः भोलाशंकरः, (1957), *संस्कृत भाषाशास्त्रीय अध्ययन,* वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. तिवारीः भालोनाथः, (1974), *तुलनात्मक भाषाविज्ञान,* दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
3. तिवारीः भालोनाथः, (1982), *भाषाविज्ञान,* इलाहाबाद : किताब महल।
4. Burrow, T. (1991). *Sanskrit Language* (also trans. into Hindi by Bholashankar Vyas). Varanasi: Chaukhamba Vidya Bhawan.
5. उपाध्यायः बलदेवः (प्रधानसम्पादकः), पाण्डेयः ओम् प्रकाशः (सम्पादकः), (1997), *संस्कृत-वाङ्मय का बृहद् इतिहास,* द्वितीय खण्ड, वेदाङ्ग, लखनऊ : उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान।
6. Crystal, D. (1997). *The Cambridge Encyclopedia of Language.* Cambridge.
7. Gune, P. D. (2005). *Introduction to Comparative Philology.* Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratisthan.
8. कौण्डिन्यायनः शिवराजाचार्यः, (2012), *पाणिनीयशिक्षा,* वाराणसी : चौखम्भा विद्या भवन।
9. Paniniya Shiksha – Somlekha. (2014). Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratishthan.
10. अवस्थी वच्चूलालो ज्ञानोपाह्वः, वि.सं. 2050, *पाणिनीयशिक्षा,* भाष्यकृत्–सम्पादकः बालकृष्णः शर्मा, श्रीनिवासरथः, निदेशकः, उज्जयिनी : कालिदास-अकादमी।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Jespersen, O. (1954). *Language: Its Nature, Development and Origin.* London: George Allen & Unwin.
2. Gosh, B. K. (1977). *Linguistic Introduction to Sanskrit.* Calcutta: Sanskrit Pustak.
3. Murti, M. Srimannarayana. (1984). *An Introduction to Sanskrit Linguistics.* Delhi: D. K. Publication.
4. Verma, S. K., & Krishnaswamy, N. (2005). *Modern Linguistics.* Delhi: Oxford University Press.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4: प्राचीनभारतीयकला

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनभारते कलायाः अवधारणायाः परिचयः, तथा सामाजिकजीवनं पूर्णसमृद्धञ्च विधातुं कलायाः अभिन्नभूमिकायाश्च परिचयः।
2. प्राचीनभारतीयकलायाः समृद्धानां विविधपरम्पराणां सूक्ष्मपरीक्षणम्।
3. नानाकलारूपाणां विकासः, सांस्कृतिकमहत्त्वं, सौन्दर्यतत्त्वानि च सम्यगवगन्तुं छात्राणां सामर्थ्यवर्द्धनम्।
4. प्राचीनभारतीयस्थापत्यकला-मूर्तिकला-चित्रकला-नाट्यकलादीनां प्रकृतिः तासां व्याप्तेश्च निरूपणम्।
5. सामाजिक-राजनैतिक-धार्मिकसन्दर्भे स्थितानां कलानां स्वरूपपरिवर्तनकारणानां समीक्षणम्।
6. वास्तुशास्त्र-पारम्परिकगृहरचना-देवालयस्थापत्य-मूर्तिकलादिसिद्धान्तानां छात्रेषु सम्प्रेषणम्।
7. भोजनकला-पाककला, अजन्ता-एल्लूराद्यस्थलगतानां कलात्मकचित्रणसहितं सामाजिक-मनोरञ्जककलारूपाणां स्वरूपविवेचनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीनभारतीयकलारूपाणामैतिहासिकविकासं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. भारतीयकलायां सांस्कृतिक-धार्मिक-सामाजिकप्रभावान् विश्लेषयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. प्राचीनभारतीयकलाकाराणां सौन्दर्यात्मक-प्राविधिकसिद्धीनां मूल्याङ्कनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. प्राचीनभारतीयसमाजे कलायाः भूमिकायां समालोचनात्मकदृष्टिं प्रापयिष्यन्ति।
5. प्राचीनस्रोतसः प्राचीनपाठ्यवस्तुनश्च गवेषणात्मकविवेचनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. प्राचीनभारतस्य चित्रकलायाः भित्तिकलायाश्च सर्वेक्षणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4	प्राचीनभारतीयकला	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राचीनभारतीयकलायाः परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनभारतस्य परिप्रेक्ष्ये 'कलायाः' परिभाषा।
- कलायाः स्रोतसां परिचयः – साहित्यस्रोतांसि, पुरातात्त्विकाविष्काराः (Archaeological Findings), मूर्तिविज्ञानञ्च (Iconography)

- प्रारम्भिकमौर्यकालीनकलायाः उद्भवः - स्तम्भाः स्तूपाश्च।
- चतुःषष्टिकलानां (64 Kalās) परिचयः।

अन्वितिः २. बौद्धिकाः विद्वत्सम्बद्धाः कलाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कथाकथनं काव्यरचना च।
- वाक्प्रत्युत्पत्तिः (Rhetoric) वादाश्च।
- प्राचीनभारतस्य प्रदर्शनकलानां परिचयः।
- प्राचीनभारतस्य सङ्गीतप्रकाराणां नृत्यप्रकाराणां च परिचयः।
- नाट्यशास्त्रं - तस्य भारतीयनाट्ये नृत्ये च प्रभावः।

अन्वितिः ३. सौन्दर्यात्मकाः गृहसज्जासम्बद्धाश्च कलाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैयक्तिकालङ्करणं सौन्दर्यपरिचर्या च।
- गृहस्य सज्जा व्यवस्था च (Decoration and Arrangement)
- वास्तुशास्त्रस्य तत्त्वानि।
- पारम्परिकभारतीयगृहनिर्माणस्य सिद्धान्ताः - देवालयस्थापत्यं मूर्तिकला च।
- देवालयानां कलात्मकपरीक्षणं, जैनचैत्यनाम् अध्ययनञ्च।

अन्वितिः ४. सामाजिकाः मनोरञ्जकाश्च कलाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पाकः पाककला च।
- प्राचीनभारतस्य चित्रकलायाः भित्तिकलायाश्च सर्वेक्षणम् – अजन्ता एलोरा च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Coomaraswamy, A. K. (1927). *History of Bharatiya and Indonesian Art.* London: Edward Goldston.
2. Zimmer, H. (1946). *Myths and Symbols in Bharatiya Art and Civilization.* Pantheon Books: The Bollingen Series VI.
3. Sivaramamurti, C. (1961). *Bharatiya Sculpture.* Bombay: Allied Publishers.
4. Dehejia, V. (1978). *Looking Again at Indian Art.* Ministry of Information and Broadcasting, Govt. of India.
5. Huntington, S. L. (1985). *The Art of Ancient India.* New York: Weather Hill.
6. Basham, A. L. (1986). *The Wonder That Was India.* Calcutta: Rupa Co.
7. Harle, J. C. (1994). *The Art and Architecture of the Bharatiya Subcontinent.* USA: Yale University Press.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डॉ. किरणटण्डन, (2017), भारतीयसंस्कृति, दिल्ली : ईस्टर्नबुकलिंकर्स।
2. डॉ. प्रीतिप्रभागोयल, (2016), भारतीयसंस्कृति, जोधपुरः राजस्थानीग्रंथागार।

Difficulty Level
400-499

Credits - 4
Hours - 60

Minor 4.A.5: Computational Linguistics for Sanskrit

Course Objectives:

1. To introduce the concept of Computational Linguistics for Sanskrit and highlight its necessity for sustaining the language in the contemporary digital age.
2. To familiarize students with modern technologies and advancements in the fields of computational linguistics and language technology.
3. To facilitate the development of computational thinking and skills required to apply Sanskrit in various technological contexts.
4. To develop students' proficiency in the tools and techniques of computational linguistics, thereby enhancing their employability and potential for entrepreneurship.
5. To build technical dexterity in areas such as databases, database systems, and the architecture of database systems relevant to Sanskrit language processing.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Describe the theoretical concepts of Computational Linguistics and its coherence with Sanskrit.
2. State the basic concepts of the various applied areas of Computational Linguistics.
3. Distinguish among Morphological analyzer, Speech Recognition, Speech synthesis, Text to Speech, Language analysis and so.
4. Write short notes on Natural language Interface, Language processing Text Processing and Machine Translation etc.
5. Apply the basic concept of databases for data Storage and survey of Computational Linguistics.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
Minor 4.A.5	Computational Linguistics for Sanskrit	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Theoretical Concepts of Computational Linguistics. Credit 1

- Language and Communication
- Levels of Language
- Phonemes
- Morphemes
- POS
- Lexicon
- Syntax

- Semantics
- Discourse
- Natural Language vs Artificial Language
- Speech and Language
- Grammars. Computer Intelligent Interaction (HCII)
- Human Processing of Languages vs Computer Processing of Natural Languages
- Rule based vs Statistical Processing
- Machine Learning
- Annotation of Language
- Standards
- Unicode
- Language Resources.

Unit II Survey of the Sanskrit Computational Linguistics. **Credit 1**

Unit III Applied Areas of Sanskrit Computational Linguistics. **Credit 1**

- Morphological Analyzer
- Speech/Speaker Recognition
- Speech Synthesis,
- Text to Speech
- Language Analysis
- Language Understanding
- Language Generation
- Natural Language Interface
- Text Processing
- Machine Translation

Unit IV Data Storage. **Credit 1**

- An Introduction to Databases
- Databases and Database Systems,
- Architecture of Database Systems
- Historical Perspective of Database Systems.
- Basics of MS SQL Database

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Grishman, R. (1986). *Computational Linguistics: An Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.
2. Gazdar, G., & Mellish, C. (1989). *NLP in Prolog.* Wokhingham: Addison Wesley.
3. Gazdar, G., & Mellish, C. (1989). *NLP in Lisp.* Wokhingham: Addison Wesley.
4. Bharti, A., Sangal, R., & Chaitanya, V. (1990). NL, complexity theory and logic. In *Foundations of Software Technology and Theoretical Computer Science.* Springer.
5. Grosz, B. J., et al. (1990). *Readings in NLP* (Ed.). Los Angeles: Morgan Kaufmann.
6. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2000). *Speech and Natural Language Processing.* Prentice Hall.
7. Mitkov, R. (2005). *Oxford Handbook of Computational Linguistics.* Oxford: Oxford University Press.
8. Lambert, K. A. (2011). *Fundamentals of Python: First Programs.* Cengage Learning.
9. Jha, G. N. (Ed.). (2010). *Sanskrit Computational Linguistics.* Germany: Springer Verlag.

10. Chandra, S. (2017). *मशीनी अनुवाद (Machine Translation).* New Delhi, India: Vidya Nidhi Prakashana.
11. Chandra, S. (2021). *भाषासंगणन (Language Computing).* New Delhi, India: Upasana Publications.
12. Elmasri, R., & Navathe, S. B. *Fundamentals of Database Systems* (5th ed.). Pearson Education.

Additional Readings:

1. Huet, G., Kulkarni, A., & Scharf, P. (Eds.). (2009). *Sanskrit Computational Linguistics Symposium 1–2.* LNCS 5402. Springer Verlag.
2. Kulkarni, A., & Huet, G. (Eds.). (2009). *Sanskrit Computational Linguistics Symposium 3: Proceedings of the 3rd International Symposium, Jan 15–17, 2009, Hyderabad.* LNCS 5406. Springer Verlag.
3. Chandra, S., & Jha, G. N. (2012). *Computer Processing of Nominal Inflections in Sanskrit: Methods and Implementations.* UK: CSP.

B.A. Hons. (Sahityam)

अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखा
स्नातककार्यक्रमः - साहित्यम्
2025

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये
UGC

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगः
बहादुरशाह-जफर-मार्गः
नवदेहली – 110002

UGC LOCF Committee (Sanskrit)

Prof. Shrinivasa Varakhedi
Chairperson of the committee and Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ vc@sanskrit.nic.in
Prof. Sukant Kumar Senapati
Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval, ✉ sukantsnpt@gmail.com
Prof. Viroopaksha V. Jaddipal
Secretary, Maharishi Sandipani Rashtriya Ved Vidya Pratishthan, Ujjain,
✉ vvjaddipal@gmail.com
Dr. M. V. Natesan
(Retd Prof.) SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10,
✉ natesanskt2000@gmail.com
Dr. Mamta Tripathi
Assistant Professor, Gargi College, University of Delhi, Delhi,
✉ mamtatripathi.jnu@gmail.com

Curriculum Development & Co-ordination Committee for B.A. Hons. (Sahityam)

Prof. Ramakant Pandey
Chair Person of the Committee and Director, Bhopal Campus, Central Sanskrit University, Bhopal, Madhya Pradesh - 462043
✉ ramakantpandey2010@gmail.com
Prof. G. Sankaranarayanan
Convenor of the Committee and Professor, Dept. of Sahitya, National Sanskrit University, Tirupati, Andhra Pradesh – 517507, ✉ sankarankanchi@nsktu.org
Dr. Anil Kumar
Asso. Prof. (Sahitya) Central Sanskrit University, Raghunath Kirti Campus.
✉ anillbs.kumar@gmail.com
Dr. G. Surya Prasad
Chief Co-ordinator of the Co-ordination committee and Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.gsurya.prasad@csu.co.in
Dr. Yashvant Kumar Trivedi
Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.yashvant.trivedi@csu.co.in
Dr. Awasthi Sailesh Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.awasthisailesh@csu.co.in
Dr. Kishor Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.kishor_kumar@csu.co.in
Dr. Deepika Dixit
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.deepikadixit@csu.co.in

विषयसूची

कार्यक्रमस्य परिचयः 6

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि 6

कार्यक्रमस्य परिणामाः 6

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 7

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 10

साहित्यस्नातकस्य गुणाः 11

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 12

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 14

प्रथमवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 15

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester - 1) 16

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: साहित्यशास्त्रस्य परिचयः 16

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: संस्कृतभाषायाः व्याकरणस्य च परिचयः 18

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: संस्कृतसाहित्येतिहासस्य परिचयः 20

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: भारतीयशास्त्रीयकलानां मूलाधाराः 22

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: संस्कृते अनूदितं साहित्यम् अनुवादश्च 24

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester - 2) 26

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: शतककाव्येषु नीतिशतकम् 26

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: मेघदूतवर्णितानि भौगोलिकक्षेत्राणि 28

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8: प्रमुखाणि छन्दांसि कविशिक्षा च 30

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9: संस्कृतगद्यसाहित्यस्य परिचयः 32

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.10: अलङ्कारशास्त्रस्य परिचयः 34

द्वितीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 36

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester - 3) 37

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: काव्यलक्षणानुबन्धप्रयोजनानि 37

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: शुकनासोपदेशः – राजनैतिकतत्त्वानि 39

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: संस्कृतनाटकानि – चितनाटकानाम् अध्ययनम् 41

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: विशिष्टालङ्काराणाम् अध्ययनम् 43

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: प्राच्यपाश्चात्यसाहित्यस्य तुलनात्मकमध्ययनम् 45

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester - 4) 48

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: ध्वनिसिद्धान्तः – आनन्दवर्धनः अभिनवगुप्तः 48

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7: रससिद्धान्तः 50

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.8: अलङ्कारशास्त्रस्य सामाजिकमहत्त्वम् 52

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 2.9:** पौराणिकसाहित्यस्य विशिष्टाध्ययनम् **54**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 2.10:** अलङ्काराः (जयदेवमतानुसारेण) **56**

तृतीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 58

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester - 5) 59

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 3.1:** भारतीयकाव्यशास्त्रे रसो नायकश्च **59**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 3.2:** नलदमयन्त्योः चरितम् **61**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 3.3:** यौवनसमयोचितः उपदेशः (शुकनासोपदेशानुसारेण) **63**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 3.4:** रामस्य राजधर्मनिर्वहणम् (रघुवंशस्य त्रयोदश- चतुर्दशसर्गौ) **65**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 3.5:** किरातार्जुनीयमहाकाव्ये राजनैतिकाः विचाराः (प्रथमसर्गः) **67**

षष्ठसत्रार्द्धः (Semester - 6) 70

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 3.6:** शिशुपालवधमहाकाव्ये वर्णिता राजनीतिः **70**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 3.7:** नाटिकापरम्परा रत्नावली च **71**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 3.8:** ऐतिहासिकगद्यसाहित्यं - हर्षवर्धनस्य हूणविजययात्रा **74**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 3.9:** हिमालयस्य महत्त्वम्, उमायाः तपस्यायाश्च महत्त्वं (कुमारसम्भवम् - प्रथम-पञ्चमसर्गौ) .. **76**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 3.10:** अलङ्कारशास्त्राणां विशिष्टाध्ययनम् **78**

चतुर्थवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 80

सप्तमसत्रार्द्धः (Semester - 7) 81

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 4.1:** नाट्यसङ्ग्रहस्य परिचयः **81**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 4.2:** रीतिसम्प्रदायः वामनश्च **83**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 4.3:** बुद्धस्य चरितम् **85**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 4.4:** राष्ट्रस्य एकतायां चाणक्यस्य अवदानम् **87**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 4.5:** साहित्यसम्प्रदाये काव्यात्मतत्त्वविश्लेषणम् **89**

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester - 8) 92

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 4.6:** रुय्यकसम्मताः अलङ्काराः **92**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 4.7:** अभिधावृत्तिविमर्शः **94**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 4.8:** गीतगोविन्दस्य माहात्म्यम् **96**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 4.9:** राष्ट्रियशिक्षानीतौ संस्कृतम् **98**

प्रधानः पाठ्यक्रमः **(Major) 4.10:** व्यञ्जनावृत्तेः विश्लेषणं विशिष्टाध्ययनञ्च **100**

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 102

प्रथमवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 103

गौणः पाठ्यक्रमः **(Minor) 1.क.1:** रघोः पराक्रमः कौत्सस्य गुरुदक्षिणा च **104**

गौणः पाठ्यक्रमः **(Minor) 1.क.2:** आलङ्कारिकाणां तेषां सिद्धान्तानां च परिचयः **106**

गौणः पाठ्यक्रमः **(Minor) 1.क.3:** भारतीयपुरालिपि-शास्त्रम् **108**

द्वितीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः).....110

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: शकुन्तलायाः पतिगृहं प्रति प्रस्थानम्..... 111

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: नारी-आदर्शसम्बद्धसाहित्यम् 113

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3: राष्ट्रनिर्माणकौशलसम्बद्धं साहित्यम् 115

तृतीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः).....117

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: काव्यशास्त्रे निरूपिताः पदार्थाः 118

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: अनूदितसाहित्ये लावण्यमयी 120

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: साहित्यस्य साहित्यशास्त्रस्य च व्यावहारिकप्रयोगः 122

चतुर्थवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः).....124

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: कुन्तकसम्मता वक्रोक्तिः 125

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: भवभूतेः कारुण्यचमत्कृतिः..... 127

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3: संस्कृतवाङ्मये राष्ट्रभक्तिः (शिवराजविजयं प्रतापविजयञ्च)..... 129

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4: भाषा-विज्ञानम् 131

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.5: कथाकाव्यम् (कादम्बरी-पूर्वार्धम्)..... 133

कार्यक्रमस्य परिचयः
(Introduction of the Program)

बी.ए. आनर्स् (साहित्यम्) चतुर्णां वर्षाणां कार्यक्रमः विद्यते। अस्मिन् कार्यक्रमे आहत्य अष्टसत्रार्धाः भविष्यन्ति।

अर्हता - प्राक्-शास्त्री-उपशास्त्री-उत्तरमध्यमा इति परीक्षायाम् उत्तीर्णाः तत्समकक्ष्यापरीक्षोत्तीर्णाः वा छात्राः एन्.टि.ए. द्वारा आयोज्यमानपरीक्षामाध्यमेन उत्तीर्य अस्मिन् बी.ए.आनर्स (साहित्यम्) कार्यक्रमे प्रवेष्टुं शक्नुवन्ति। अत्र अष्टसु सत्रार्धेषु स्वशास्त्रीयपाठ्यक्रमाः **(Major),** स्वशास्त्रसम्बद्धचयनितपाठ्यक्रमाः **(Minor),** बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमाः **(Multi-Disciplinary),** मूल्यवर्धनपाठ्यक्रमाः **(VAC),** कौशलवर्धनपाठ्यक्रमाः **(SEC)** च भविष्यन्ति।

एतैः साकं अन्तिमसत्रार्धे प्रशिक्षुतासेवा **(Internship)** पाठ्येतरगतिविधयः**(ECA)** लघुशोधप्रबन्धः (**Dissertation**) च भविष्यन्ति।

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि
(Objectives of the Program)

1. भारतीयज्ञानपरम्पाराधारेण संस्कृतकाव्यानां परिचयप्रदानम्।
2. भारतीयसंस्कृतेः विषये ज्ञानप्रदानम्।
3. भारतीयनाट्यपरम्परायाः परिचयप्रदानम्।
4. नैतिकमूल्यानां विषये ज्ञानप्रदानम्।
5. भारतीयजीवनपद्धतेः कुटुम्बव्यवस्थायाश्च विषये मार्गदर्शनम्।
6. नाटकरचना-पद्यरचना-साहित्यरचनादिकौशलविकासाय मार्गदर्शनम्।
7. संस्कृत-आङ्ग्ल-हिन्दीभाषासु सम्भाषणकौशलसम्पादनम्।
8. भारतीयज्ञानपरम्पराविषयेषु शोधदृष्टिप्रदानम्।
9. सङ्गणकद्वारा संस्कृतसम्बद्धं/शास्त्रसम्बद्धं विधिलेखनं (Programming) निर्मातुं दक्षताप्रदानम्।

कार्यक्रमस्य परिणामाः
(Outcomes of the Program)

कार्यक्रमस्य परिणामः – 1	**भारतीयमूलानि** - संस्कृतसाहित्यकाव्यनाट्यादिकलासु कुशलानां छात्राणां निर्माणम्।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 2	**भारतीयज्ञानपरम्परा** – भारतीयज्ञानपरम्परायै साहित्यशास्त्रयोगदानस्य अवबोधः।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 3	**भविष्यवाद्युपागमः** - संस्कृतसाहित्यरचनायां निपुणत्त्वेन छात्राणां निर्माणम्। काव्यशास्त्रीयसिद्धान्तानां व्यावहारिकानुप्रयोगे कुशलानां छात्राणां निर्माणम्। छात्राणां नैतिकतासंवर्धनम्।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 4	**बहुशास्त्रीयम्** - काव्येषु प्रतिपादितान् लोकोपयोगिनः मौलिकान् विषयान् समाजे सप्रमाणं प्रतिपादयितुं समर्थानां छात्राणां निर्माणम्।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 5	**वृत्तिप्रदानक्षमता** - छात्रान् व्यावसायिक-विश्लेषणात्मकप्रौद्योगिकी-कौशलेन सुसज्जितान् कृत्वा तेषां वृत्तिसामर्थ्यस्य वर्धनम्।

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MAJOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level काठिन्यस्तरः
साहित्यशास्त्रस्य परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शिशुपालवधमहाकाव्ये वर्णिता राजनीतिः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतभाषायाः व्याकरणस्य च परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतसाहित्येतिहासस्य परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयशास्त्रीयकलानां मूलाधाराः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शतककाव्येषु नीतिशतकम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मेघदूतवर्णितानि भौगोलिकक्षेत्राणि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रमुखाणि छन्दांसि कविशिक्षा च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतगद्यसाहित्यस्य परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अलङ्कारशास्त्रस्य परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
काव्यलक्षणानुबन्धप्रयोजनानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शुकनासोपदेशः -	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

राजनैतिकतत्त्वानि							
संस्कृतनाटकानि : चितनाटकानाम् अध्ययनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
विशिष्टालङ्काराणाम् अध्ययनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्राच्यपाश्चात्त्यसाहित्यस्य तुलनात्मकमध्ययनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ध्वनिसिद्धान्तः - आनन्दवर्धनः अभिनवगुप्तः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
रससिद्धान्तः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अलङ्कारशास्त्रस्य सामाजिकमहत्त्वम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
पौराणिकसाहित्यस्य विशिष्टाध्ययनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयपुरालिपि-शास्त्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयकाव्यशास्त्रे रसो नायकश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
नलदमयन्त्योः चरितम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
यौवनसमयोचितः उपदेशः (शुकनासोपदेशानुसारेण)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
रामस्य राजधर्मनिर्वहणम् (रघुवंशस्य त्रयोदश-चतुर्दशसर्गौ)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
किरातार्जुनीयमहाकाव्ये राजनैतिकाः विचाराः (प्रथमसर्गः)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

संस्कृते अनूदितं साहित्यम् अनुवादश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
नारी-आदर्शसम्बद्धसाहित्यम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
राष्ट्रनिर्माणकौशलसम्बद्धं साहित्यम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
हिमालयस्य महत्त्वम्, उमायाः तपस्यायाश्च महत्त्वं (कुमारसम्भवम् - प्रथम-पञ्चमसर्गौ)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अलङ्कारशास्त्राणां विशिष्टाध्ययनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
नाट्यसङ्ग्रहस्य परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
रीतिसम्प्रदायः वामनश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
बुद्धस्य चरितम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
राष्ट्रस्य एकतायां चाणक्यस्य अवदानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
साहित्यसम्प्रदाये काव्यात्मतत्त्वविश्लेषणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
रुय्यकसम्मताः अलङ्काराः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अभिधावृत्तिविमर्शः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
गोविन्दस्य माहात्म्यम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
राष्ट्रियशिक्षानीतौ संस्कृतम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
व्यञ्जनावृत्तेः विश्लेषणं विशिष्टाध्ययनञ्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MINOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीय पाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level कठिनतायाः स्तरः
रघोः पराक्रमः कौत्सस्य गुरुदक्षिणा च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
आलङ्कारिकाणां तेषां सिद्धान्तानां च परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अलङ्काराः (जयदेवमतानुसारेण)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शकुन्तलायाः पतिगृहं प्रति प्रस्थानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
नाटिकापरम्परा रत्नावली च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ऐतिहासिकगद्यसाहित्यं - हर्षवर्धनस्य हूणविजययात्रा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
काव्यशास्त्रे निरूपिताः पदार्थाः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अनूदितसाहित्ये लावण्यमयी	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
साहित्यस्य साहित्यशास्त्रस्य च व्यावहारिकप्रयोगः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
कुन्तकसम्मता वक्रोक्तिः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भवभूतेः कारुण्यचमत्कृतिः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतवाङ्मये राष्ट्रभक्तिः (शिवराजविजयं प्रतापविजयञ्च)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भाषा-विज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
कथाकाव्यम् (कादम्बरी-पूर्वार्धम्)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

साहित्यस्नातकस्य गुणाः

(GRADUATE ATTRIBUTES IN SANSKRIT)

❖ **साहित्यपाठ्यचर्यायाः विशिष्टगुणाः**

- भारतीयज्ञानपरम्परायाः संरक्षणम्।
- काव्यकौशलस्य काव्यशास्त्रकौशलस्य च विकासः।
- भारतीयनाट्यकलायाः विकासः।
- युगानुकूलतया समन्वयसम्पादनपूर्वकं भारतस्य समग्रविकासे सहयोगः।
- संस्कृतस्य संस्कृतेश्च सम्पूर्णविश्वे प्रचारः प्रसारश्च।
- प्राचीनविषयाणाम् आधुनिकविषयैः सह समन्वयः।
- सरलमानकसंस्कृतस्य परिपालनम्।
- विकसितभारतस्य@**2047** निर्माणाय संस्कृतमाध्यमेन सहयोगप्रदानम्।
- सभ्यसमाजस्य निर्माणम्।
- राष्ट्रं प्रति स्वकर्त्तव्यस्य निर्वाहः।

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1	प्रथमवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 1.1: साहित्यशास्त्रस्य परिचयः	4	100-199
2		प्रधानः 1.2: शिशुपालवधमहाकाव्ये वर्णिता राजनीतिः	4	100-199
3		प्रधानः 1.3: संस्कृतभाषायाः व्याकरणस्य च परिचयः	4	100-199
4		प्रधानः 1.4: संस्कृतसाहित्येतिहासस्य परिचयः	4	100-199
5		प्रधानः 1.5: भारतीयशास्त्रीयकलानां मूलाधाराः	4	100-199
6		प्रधानः 1.6: शतककाव्येषु नीतिशतकम्	4	100-199
7		प्रधानः 1.7: मेघदूतवर्णितानि भौगोलिकक्षेत्राणि	4	100-199
8		प्रधानः 1.8: प्रमुखाणि छन्दांसि कविशिक्षा च	4	100-199
9		प्रधानः 1.9: संस्कृतगद्यसाहित्यस्य परिचयः	4	100-199
10		प्रधानः 1.10: अलङ्कारशास्त्रस्य परिचयः	4	100-199
11	द्वितीयवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 2.1: काव्यलक्षणानुबन्धप्रयोजनानि	4	200-299
12		प्रधानः 2.2: शुकनासोपदेशः - राजनैतिकतत्त्वानि	4	200-299
13		प्रधानः 2.3: संस्कृतनाटकानि : चितनाटकानाम् अध्ययनम्	4	200-299
14		प्रधानः 2.4: विशिष्टालङ्काराणाम् अध्ययनम्	4	200-299
15		प्रधानः 2.5: प्राच्यपाश्चात्त्यसाहित्यस्य तुलनात्मकमध्ययनम्	4	200-299
16		प्रधानः 2.6: ध्वनिसिद्धान्तः - आनन्दवर्धनः अभिनवगुप्तः	4	200-299
17		प्रधानः 2.7: रससिद्धान्तः	4	200-299
18		प्रधानः 2.8: अलङ्कारशास्त्रस्य सामाजिकमहत्त्वम्	4	200-299
19		प्रधानः 2.9: पौराणिकसाहित्यस्य विशिष्टाध्ययनम्	4	200-299
20		प्रधानः 2.10: भारतीयपुरालिपि-शास्त्रम्।	4	200-299
21	तृतीयवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 3.1: भारतीयकाव्यशास्त्रे रसो नायकश्च	4	300-399
22		प्रधानः 3.2: नलदमयन्त्योः चरितम्	4	300-399
23		प्रधानः 3.3: यौवनसमयोचितः उपदेशः (शुकनासोपदेशानुसारेण)	4	300-399
24		प्रधानः 3.4: रामस्य राजधर्मनिर्वहणम् (रघुवंशस्य त्रयोदश-चतुर्दशसर्गौ)	4	300-399
25		प्रधानः 3.5: किरातार्जुनीयमहाकाव्ये राजनैतिकाः विचाराः (प्रथमसर्गः)	4	300-399
26		प्रधानः 3.6: संस्कृते अनूदितं साहित्यम् अनुवादश्च	4	300-399
27		प्रधानः 3.7: नारी-आदर्शसम्बद्धसाहित्यम्	4	300-399
28		प्रधानः 3.8: राष्ट्रनिर्माणकौशलसम्बद्धं साहित्यम्	4	300-399
29		प्रधानः 3.9: हिमालयस्य महत्त्वम्, उमायाः तपस्यायाश्च महत्त्वं (कुमारसम्भवम् - प्रथम-पञ्चमसर्गौ)	4	300-399

30		प्रधानः 3.10: अलङ्कारशास्त्राणां विशिष्टाध्ययनम्	4	300-399
31	चतुर्थवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 4.1: नाट्यसङ्ग्रहस्य परिचयः	4	400-499
32		प्रधानः 4.2: रीतिसम्प्रदायः वामनश्च	4	400-499
33		प्रधानः 4.3:बुद्धस्य चरितम्	4	400-499
34		प्रधानः 4.4: राष्ट्रस्य एकतायां चाणक्यस्य अवदानम्	4	400-499
35		प्रधानः 4.5: साहित्यसम्प्रदाये काव्यात्मतत्त्वविश्लेषणम्।	4	400-499
36		प्रधानः 4.6: रुय्यकसम्मताः अलङ्काराः	4	400-499
37		प्रधानः 4.7: अभिधावृत्तिविमर्शः	4	400-499
38		प्रधानः 4.8: गोविन्दस्य माहात्म्यम्	4	400-499
39		प्रधानः 4.9: राष्ट्रियशिक्षानीतौ संस्कृतम्	4	400-499
40		प्रधानः 4.10: व्यञ्जनावृत्तेः विश्लेषणं विशिष्टाध्ययनञ्च।	4	400-499

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1	प्रथमवर्षः गौणपाठ्यकमाः	गौणः 1.क.1: रघोः पराक्रमः कौत्सस्य गुरुदक्षिणा च	4	100-199
2		गौणः 1.क.2: आलङ्कारिकाणां तेषां सिद्धान्तानां च परिचयः	4	100-199
3		गौणः 1.क.3: अलङ्काराः (जयदेवमतानुसारेण)	4	100-199
4	द्वितीयवर्षः गौणपाठ्यकमाः	गौणः 2.क.1: शकुन्तलायाः पतिगृहं प्रति प्रस्थानम्	4	200-299
5		गौणः 2.क.2: नाटिकापरम्परा रत्नावली च	4	200-299
6		गौणः 2.क.3: ऐतिहासिकगद्यसाहित्यं - हर्षवर्धनस्य हूणविजययात्रा	4	200-299
7	तृतीयवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 3.क.1: काव्यशास्त्रे निरूपिताः पदार्थाः	4	300-399
8		गौणः 3.क.2: अनूदितसाहित्ये लावण्यमयी	4	300-399
9		गौणः 3.क.3: साहित्यस्य साहित्यशास्त्रस्य च व्यावहारिकप्रयोगः	4	300-399
10	चतुर्थवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 4.क.1: कुन्तकसम्मता वक्रोक्तिः	4	400-499
11		गौणः 4.क.2: भवभूतेः कारुण्यचमत्कृतिः	4	400-499
12		गौणः 4.क.3: संस्कृतवाङ्मये राष्ट्रभक्तिः (शिवराजविजयं प्रतापविजयञ्च)	4	400-499
13		गौणः 4.क.4: भाषा-विज्ञानम्	4	400-499
14		गौणः 4.क.5: कथाकाव्यम् (कादम्बरी-पूर्वार्धम्)	4	400-499

प्रथमवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester - 1)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: साहित्यशास्त्रस्य परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयसाहित्यशास्त्रस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. काव्यशास्त्रस्य अध्ययनेन प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. काव्येषु प्रयुक्तानां गुण-रीति-अलङ्कारादितत्त्वानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. साहित्यशास्त्रस्य विविधग्रन्थानां सामान्यपरिचयं प्रदास्यन्ति।
2. विविधकाव्यानां परिचयं प्रदास्यन्ति।
3. काव्यगुणानां साहित्यशास्त्रीयग्रन्थानां परिचयं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. काव्यगुणानां स्वरूपस्य भेदानां च विश्लेषणं करिष्यन्ति।
5. अलङ्काराणां स्वरूपस्य भेदानां च विश्लेषणं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1	साहित्यशास्त्रस्य परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. साहित्यशास्त्रस्य नामकरणं तद्ग्रन्थाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- साहित्यशब्दार्थपरिचयः।
- साहित्यशास्त्रस्य परिचयः।
- साहित्यशास्त्रीयाः ग्रन्थाः - (नाट्यशास्त्रं, काव्यादर्शः, भामहकृतः काव्यालङ्कारः, काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः, ध्वन्यालोकः, औचित्यविचारचर्चा, वक्रोक्तिजीवितं, व्यक्तिविवेकः, काव्यप्रकाशः, साहित्यदर्पणः, रसगङ्गाधरः, काव्यालङ्कारकारिका, अभिराजयशोभूषणम्, अभिनवकाव्यालङ्कारसूत्रं, काव्यतत्त्वसमन्वितिः)

अन्वितिः २. काव्यस्य प्रयोजन-कारण-लक्षण-भेदाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काव्यप्रयोजनम्।
- काव्यकारणम्।
- काव्यलक्षणम्।

- काव्यभेदाः।

अन्वितिः ३. गुणपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गुणस्वरूपम्।
- गुणभेदाः -
  - त्रयो गुणाः।
  - अष्टौ गुणाः।
  - दशगुणाः।
  - विंशतिः गुणाः।

अन्वितिः ४. अलङ्कारपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अलङ्कारस्वरूपम्।
- अलङ्कारभेदाः -
  - शब्दालङ्काराः।
  - अर्थालङ्काराः।
  - उभयालङ्काराः।
- गुणालङ्कारयोः भेदः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मम्मटः। (2005)। *काव्यप्रकाशः* (वामनझलकीकरप्रणीतटीकासहितः)। नई दिल्ली : परिमल प्रकाशन।
2. विश्वनाथः। (2008)। *साहित्यदर्पणः* (आचार्यलोकमणिदहालः)। वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।
3. वामनः। (2001)। *काव्यालंकारसूत्राणि* (श्रीगोपेन्द्रत्रिपुरहरभूपालविरचितटीकासहितः)। वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सुरभारती प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डे, डा. सुशीलकुमार, & शर्मा, श्रीमायाराम, (1988), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
2. हीरा, डॉ. राजवंश सहाय, (1988), *भारतीय साहित्यशास्त्रकोश*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. पाणिग्राही, डॉ. शत्रुघ्न, (2001), *शास्त्रपरिचायिका*, वेरावल : श्री सोमनाथ संस्कृत विश्वविद्यालय।
4. मिश्रः, डॉ. जयमन्त, (2005), *काव्यात्ममीमांसा*, वाराणसी : चौखम्बा विद्या भारती।
5. उपाध्याय, बलदेव, *संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास* (काव्यशास्त्रखण्डः), लखनऊ : उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: संस्कृतभाषायाः व्याकरणस्य च परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतभाषायाः सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. व्याकरणस्य अध्ययनेन प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. व्याकरणगत सन्धि-समास-कारकादीनां परिचयप्रदानम्।
4. संस्कृतवाक्यरचनाकौशलज्ञानप्राप्तिः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृतभाषायाः वर्णनं करिष्यन्ति।
2. संस्कृतभाषावैशिष्ट्यस्य वैज्ञानिकतायाः च परिचयस्य प्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. विविधलिपीनां परिचयात्मकवर्णनं करिष्यन्ति।
4. सन्धेः समासस्य च स्वरूपं भेदान् च वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. कारकस्य स्वरूपं भेदान् च वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. संस्कृतवाक्यरचनाप्रयोगं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2	संस्कृतभाषायाः व्याकरणस्य च परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. विविधलिपीनां परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शारदालिपिः।
- ब्राह्मीलिपिः।
- खरोष्ठीलिपिः।

अन्वितिः २. व्याकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चसन्धीनां परिचयः।
- समासस्य परिचयः।

- कारकस्य परिचयः।

अन्वितिः ३. संस्कृतवाक्यरचना। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतवाक्यरचनायाः परिचयः।
- वाक्येषु प्रत्ययस्य प्रयोगः।
- वाक्येषु अव्ययानि।
- एकार्थीभावः।
- पर्यायपदानि समानध्वनिश्च (Homonyms or homophones)
- वाक्येषु विशेषणविशेष्यभावः।

अन्वितिः ४. अभ्यासः स्वरविज्ञानञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गौरीशंकर, हीराचंद, ओझावर्यविरचित, *भारतीयप्राचीनलिपिः*।
2. पद्मकरमिश्रवर्यविरचित, *सिन्धुलिपिः, अन्यभारतीयलिप्यश्च*।
3. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, नवदेहली : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशनम्।
4. कपिलदेव द्विवेदी, *प्रौढरचनानुवादकौमुदी*, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. *कारकम्*, बेङ्गळूरु : अक्षरं, संस्कृतभारती।
2. *सन्धिः*, बेङ्गळूरु : अक्षरं, संस्कृतभारती।
3. *समासः*, बेङ्गळूरु : अक्षरं, संस्कृतभारती।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: संस्कृतसाहित्येतिहासस्य परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयसाहित्यशास्त्रस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. साहित्यशास्त्रस्य प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. प्राचीनग्रन्थानां काव्यनाटकादीनाञ्च परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विविधकाव्यानां परिचयं वर्णयिष्यन्ति।
2. काव्यगुणानां साहित्यशास्त्रीयग्रन्थानां परिचयं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. काव्यगुणानां स्वरूपं भेदान् च वक्ष्यन्ति।
4. गद्य-कथासाहित्य-चम्पूकाव्यानि विभेत्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. गीति-खण्डकाव्यादिविषयान् विश्लेषयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3	संस्कृतसाहित्येतिहासस्य परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिकवाङ्मयस्य परिचयः।
- रामायणस्य परिचयः।
- महाभारतस्य परिचयः।
- पुराणानां परिचयः (परिभाषा सङ्ख्या च)

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- महाकाव्यानां परिचयः - अश्वघोष-कालिदास-भारवि-माघ-श्रीहर्षादीनां विशेषसन्दर्भे।
- संस्कृतनाटकानां परिचयः - भास-कालिदास-शूद्रक-विशाखदत्त-अश्वघोष-भट्टनारायणादीनां विशेषसन्दर्भे।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- गीतिकाव्यानां परिचयः (कालिदासः जयदेवश्च)

- खण्डकाव्यानां परिचयः (कालिदासः भर्तृहरिः च)

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- चम्पूकाव्यानां परिचयः (रामायणचम्पू, भारतचम्पू, नलचम्पू, नीलकण्ठचम्पू च)
- गद्यकाव्यानां परिचयः (सुबन्धुः, बाणभट्टः, दण्डी च)
- कथासाहित्यस्य परिचयः (गुणाढ्यः, सोमदेवः, विष्णुशर्मा, पंडितनारायणश्च)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. द्विवेदी, कपिलदेव, *संस्कृत साहित्य का समीक्षात्मक इतिहास*।
2. उपाध्याय, बलदेव, *संस्कृत वाङ्मय का बृहद् इतिहास*।
3. शर्मा, उमाशंकर, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डा. सुशीलकुमार डे, श्रीमायाराम शर्मा, (1988), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, पटना।
2. डा. राजवंश सहाय हीरा, (1988), *भारतीय साहित्यशास्त्रकोश*, बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, पटना।
3. बलदेव उपाध्यायः, *संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास (काव्यशास्त्रखण्डः)*, उत्तरप्रदेश संस्कृत संस्थान, लखनऊ।
4. डा. जयमन्त मिश्रः, (2005), *काव्यात्ममीमांसा*, चौखम्बा विद्या भारती, वाराणसी।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: भारतीयशास्त्रीयकलानां मूलाधाराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयशास्त्रीयकलानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. शास्त्रीयकलाभिः प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. प्राचीनकलानां नृत्य-सङ्गीत-वाद्यादीनां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विविधकलानां परिचयं वर्णयिष्यन्ति।
2. विविधकलासु विद्यमानवैशिष्ट्यस्य गुणानाञ्च प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. प्राचीनकलानां स्वरूपं भेदान् च लेखिष्यन्ति।
4. गीत-नृत्य-वाद्यकलाः अभिज्ञातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. प्रमुखप्रसिद्धगीतकाराणां विषये वर्णयिष्यन्ति।
6. भारतीयशास्त्रीयकलानां दर्शनं सिद्धान्तञ्च प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4	भारतीयशास्त्रीयकलानां मूलाधाराः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयशास्त्रीयकलानां परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयशास्त्रीयकलानां विहङ्गावलोकनम् (Overview)
- भारतीयशास्त्रीयकलानां प्रकाराः।
- प्रमुखकलारूपाणां परिचयः।
  - संगीतम् (कर्णाटकं हिन्दुस्तानी च)
  - नृत्यम् (भरतनाट्यम्, कुचिपुडी, कथक, मणिपुरी, कथाकाली, ओडिस्सी आदयः)
  - दृश्यकला (मधुबनी, वरली, आदयः)

अन्वितिः २. भारतीयशास्त्रीयसंगीतम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयशास्त्रीयसंगीतस्य मूलानि।
- हिन्दुस्तानी शास्त्रीयसंगीतस्य परिचयः - रागः तालः वाद्ययन्त्राणि (सितार, तबला, सरोद इत्यादयः) च।

- कर्नाटकशास्त्रीयसङ्गीतस्य परिचयः - रागः तालः वाद्ययन्त्राणि (वीणा, मृदङ्गम्, वेणुः इत्यादयः) च।
- मुख्यसङ्गीतकाराणां परिचयः हिन्दुस्तानीपरम्परायां तानसेनः, एम्.एस्.सुब्बुलक्ष्मी, पंडितरविशङ्करः,उस्तादजाकिरहुस्सैनश्च आदयः कर्नाटकीये त्यागराज इत्यादयः संगीतकाराः।

अन्वितिः ३. भारतीयशास्त्रीयनृत्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयशास्त्रीयनृत्यरूपाणां परिचयः।
- **भरतनाट्यम्** : उत्पत्तिः प्रविधिः अभिव्यक्तिश्च ; अभिनयस्य (मुखभावः) मुद्राणां च (हस्तस्य इङ्गिताः) महत्त्वम्।
- **कथकम्** : कथाकथननृत्यरूपं, पादकर्म (तत्कार), वृत्तानि (चक्कर), अभिव्यक्तिश्च।
- **ओडिस्सी, कुचिपुडी, मणिपुरी, कथकली च** : प्रत्येकनृत्यशैल्याः संक्षिप्तपरिचयः प्रादेशिकमहत्त्वं च।

अन्वितिः ४. भारतीयशास्त्रीयकलानां दर्शनं सिद्धान्तश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सौन्दर्य-अवधारणाः (Aesthetic Concepts)
- दार्शनिक-अवधारणाः (Philosophical Concepts)
- रसः भावाश्च।
- भरतमुनिकृतस्य नाट्यशास्त्रस्य अध्यायानुरूपः परिचयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. M. Kapoor, *भारतीयसंगीतम् : A Social and Cultural History*।
2. K. R. S. Vishwanathan, *Hindustani Music: A Tradition in Transition*।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पाध्ये, शांता, (1989), *अभिनय और रस सिद्धांत*, मुंबई : लोकप्रिय प्रकाशन।
2. द्विवेदी, जानकीवल्लभ, (1995), *भारतीय संगीत का इतिहास*, प्रयागराज : हिन्दी साहित्य सम्मेलन।
3. मिश्र, रामबाबू, (2002), *भारतीय शास्त्रीय नृत्य: परंपरा और विकास*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
4. कोकास, एम., (2006), *भारतीय कला के मूल तत्व*, नई दिल्ली : नेशनल बुक ट्रस्ट।
5. शर्मा, रमाकान्त, (2010), *नाट्यशास्त्र: एक समीक्षात्मक अध्ययन*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: संस्कृते अनूदितं साहित्यम् अनुवादश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अनूदितसाहित्यस्य सामान्येन प्रत्यभिज्ञापनम्।
2. विविधभाषिक-अनुवादकौशलस्य अवबोधनम्।
3. आधुनिकसाहित्ये अनुवादसाहित्यस्य परिचयप्रदानम्।
4. अनुवादकलायाः वैशिष्ट्यज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृते अनुवादपरम्परां वर्णयिष्यन्ति।
2. अनुवादसाहित्यनिर्माणे प्रेरणां प्राप्य साहित्यानुवादं करिष्यन्ति।
3. अनूदितसाहित्यस्य सामान्यपरिचयं कथयिष्यन्ति।
4. पत्रकारितायाम् अनुवादकैः कार्यं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5	संस्कृते अनूदितं साहित्यम् अनुवादश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आधुनिकं संस्कृतसाहित्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आधुनिकसाहित्यस्य आरम्भकालः।
- आधुनिकसमये अनुवादस्य आवश्यकता।
- संस्कृतेऽनूदितसाहित्यं (याज्ञसेनी उडियाभाषातः संस्कृतानुवादः)।
- संस्कृतसाहित्यस्य विकासे अनुवादस्य भूमिका।

अन्वितिः २. साहित्यस्य भाषानुवादः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भाषानुवादे समस्या समाधानञ्च।
- भाषानुवादे नियमाः।
- भाषानुवादे भावाभिव्यक्तिः।

- आधुनिकसाहित्यानुवादे अनुवादकस्य योग्यता।

अन्वितिः ३. पत्रकारितायाम् अनुवादः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जागतिक-राष्ट्रिय-प्रादेशिकवृत्तान्तानाम् अनुवादः।
- सास्कृतिक-क्रीडादिविषयाणाम् अनुवादः।
- कार्यालयेषु सूचनानाम् अनुवादः।
- आधुनिकसाहित्यानुवादे व्याकरणस्य भूमिका।
- अनुवादे तुलनात्मकप्रक्रिया।

अन्वितिः ४. प्रायोगिकाभ्यासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतभाषाया हिन्दीभाषायां हिन्दीतः संस्कृतभाषायां च अनुवादः।
- आङ्ग्लभाषातः संस्कृतभाषायाम् अनुवादः।
- संस्कृतभाषाया आङ्ग्लभाषायाम् अनुवादः।
- संस्कृतभाषाया प्रान्तीयभाषासु प्रान्तीयभाषाया संस्कृतभाषायां च अनुवादः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. नोटियाल, चक्रधर, (1988), *बृहदनुवादचन्द्रिका*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. द्विवेदी, कपिलदेव, (2016), *भाषाविज्ञानम्*, वाराणसी : विश्वविद्यालयीय प्रकाशनम्।
3. सिहाग, नरेश (सम्पा.), *साहित्य और अनुवाद प्रक्रिया*, भिवानी : गीता प्रकाशन।
4. टण्डन्, पूर्णचन्द्र, *अनुवादविमर्श*, दिल्ली : नई किताब प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. प्रमीला, के. पी., *अनुवाद के व्यावहारिक आयाम*, नई दिल्ली : नई किताब प्रकाशन।
2. मेहेर, छबीलकुमार, *अनुवादप्रक्रिया एवं प्रयोग*, नई दिल्ली : नई किताब प्रकाशन।
3. मेहेर, छबीलकुमार, *भाषाप्रयुक्ति एवं अनुवाद*, नई दिल्ली : नई किताब प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester - 2)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: शतककाव्येषु नीतिशतकम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतसाहित्ये शतककाव्यपरम्परायाः परिचयप्रदानम्।
2. नीतिशतकस्य वैशिष्ट्यावबोधनम्।
3. दुष्टसज्जनयोः स्वरूपपरिज्ञानम्।
4. नैतिकमूल्यस्य अवबोधनम्।

पाठ्यक्रमस्य परिणामः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृतसाहित्ये शतककाव्यपरम्परायाः परिचयं वर्णयितुं प्रभविष्यन्ति।
2. उत्तमस्वभावस्य विषये वर्णयिष्यन्ति।
3. दुष्टसज्जनयोर्भेदान् विभेत्स्यन्ति।
4. सज्जनसंगतेः प्रेरणां प्रसारयिष्यन्ति।
5. परोपकारिणां स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
6. दैव- कर्मपद्धत्योः माहात्म्यं व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
7. सामान्यजनानाम् उपयोगाय नीतिशतकस्य उपादेयताविषये स्वयं प्रबुद्धाः भविष्यन्ति, स्वकुटुम्बे स्वजीवने सामाजिकजीवने च अपेक्षितं गुणात्मकं परिवर्तनम् आनेष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6	शतककाव्येषु नीतिशतकम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संस्कृतसाहित्ये शतककाव्यपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शतककाव्यानां परिचयः।
- नीतिशतकस्य वैशिष्ट्यम्।
- भर्तृहरेः कवित्वम्।
- समाजे नीतेः उपयोगित्वम्।
- मंगलाचरणम्।

- मूर्ख-पद्धतिः (२-११ श्लोकाः)

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- विद्वत्पद्धतिः (१२-२१ श्लोकाः)
- स्वाभिमान-पद्धतिः (२२-३१ श्लोकाः)
- अर्थ-पद्धतिः (३२-४१ श्लोकाः)

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- दुर्जन-पद्धतिः (४२-५१ श्लोकाः)
- सज्जन-पद्धतिः (५२-६१ श्लोकाः)
- परोपकार पद्धतिः (६२-७१ श्लोकाः)

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- धैर्य-पद्धतिः (७२-८१ श्लोकाः)
- दैव-पद्धतिः (८२-९१ श्लोकाः)
- कर्म-पद्धतिः (९२-१०० श्लोकाः)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भर्तृहरिः, (2005), *नीतिशतकम्*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत अकादमी।
2. पु. गोपीनाथः, *भर्तृहरिशतकत्रयम्*, नवदेहली : केन्द्रीय संस्कृत विश्वविद्यालयः।
3. भर्तृहरिः, (सम्पादक - झा, श्री तारिणीश) *नीतिशतकम्*, इलाहाबाद : रामनारायणलाल विजयकुमार।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डा. ए. बी. कीथ, डा. मंगलदेव शास्त्री, (1967), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. Krishnamacharier, (1974), *History of Classical Sanskrit Literature*, वाराणसी : Motilal Banarsidass.
3. आचार्य बलदेव उपाध्याय, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।
4. कपिलदेव द्विवेदी, (2007), *संस्कृत साहित्य का समीक्षात्मक इतिहास*, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: मेघदूतवर्णितानि भौगोलिकक्षेत्राणि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. मेघदूतकाव्यस्य विस्तृतपरिचयः।
2. रामगिरितः अलकापुरीपर्यन्तं मार्गस्य काव्यात्मकपरिचयः।
3. विप्रलम्भशृङ्गारस्य अवबोधनम्।
4. कामार्तानां मनःस्थितेः अवबोधनम्।
5. संस्कृतकाव्यवाङ्मये निहितानां विज्ञानतत्त्वानाम् अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. रामगिरेः आम्रकूटस्य रेवानद्याः दर्शार्णदेशस्य च सामान्यपरिचयं वक्ष्यन्ति।
2. मेघनिर्माणप्रक्रिया तस्मिन् दूतत्त्वारोपणस्य काव्यात्मकपरिचयं वर्णयिष्यन्ति।
3. उज्जयिन्याः वैभवस्य सौन्दर्यस्य च परिचयं कारयिष्यन्ति।
4. गम्भीरानद्याः, सरस्वतीनद्याः, गङ्गानद्याः, चम्बलनद्याश्च सौन्दर्यदर्शनं करिष्यन्ति।
5. उज्जयिनीतः अलकापुरीपर्यन्तं मार्गस्य स्वरूपं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7	मेघदूतवर्णितानि भौगोलिकक्षेत्राणि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयकाव्यपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- खण्डकाव्यस्य परिचयः।
- कालिदासस्य महाकवित्वम्।
- मेघदूतस्य उपजीव्यम्।
- मेघदूते रसालङ्कारयोः समन्वितिः।

अन्वितिः २. यक्षस्थितिः मेघदर्शनञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यक्षशापवृत्तान्तः।
- मेघस्थितिः, मेघनिर्माणप्रक्रिया, कामार्तस्य प्रकृतिकृपणत्वम्।

- मेघस्य अतिथिसत्कारः, सन्देशप्रापणाय याचना, मेघपर्वतयोः मैत्री।
- मालक्षेत्रम्, आम्रकूटपर्वतः, रेवादर्शनं च।

अन्वितिः ३. मेघदूते भारतस्य भौगोलिकक्षेत्रवर्णनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दशार्णदेशः, विदिशानगरी, वेत्रवतीनदी च।
- अवन्तीदेशे उज्जयिनी, उज्जयिन्याः आपणम्, उज्जयिन्याः इतिहासः च।
- महाकालदर्शनम्, महाकालमन्दिरे सन्ध्यानृत्यं पूजनविधानञ्च।
- गम्भीरानदी, देवगिरिः, चर्मण्वती नदी च।

अन्वितिः ४. मेघदूते भारतस्य भौगोलिकक्षेत्रवर्णनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्रह्मावर्ते कुरुक्षेत्रं, सरस्वतीनदी, गङ्गानदी, यमुनानदी च।
- हिमालयवर्णनं, हिमालये शिवपूजनं किन्नरगानञ्च।
- क्रौञ्चपर्वतदर्शनं, कैलासपर्वतदर्शनं, कैलासपर्वते देवाङ्गनाः च।
- अलकापुर्याः प्रथमदर्शनं, मेघमार्गसौन्दर्यञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. आचार्यशेषराजशर्मा रेग्मी, (2019), *मेघदूतम् (पूर्वमेघः)*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

सहायकाः ग्रन्थाः(Additional Readings)

1. डा. ए. बी. कीथ, डा. मंगलदेव शास्त्री, (1967), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. उमाशंकर ऋषि, (2000), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा भारती अकादमी।
3. आचार्य बलदेव उपाध्याय, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8: प्रमुखाणि छन्दांसि कविशिक्षा च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. छन्दोमञ्जरीग्रन्थस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. छन्दश्शास्त्रस्य प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. छन्दश्शास्त्रानुगुणं श्लोकलेखनसामर्थ्यम्।
4. कविशिक्षायाः ज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां काव्यशास्त्रसौन्दर्यदर्शनानां नानाविधवृत्त-कविसमयादीनां विषयाणां वर्णनं करिष्यन्ति।
2. अनुष्टुब्बृहती-इत्यादिनिर्दिष्टानां छन्दसां परिचयं वक्ष्यन्ति।
3. साहित्यस्य रचनार्थम् उपयोगिनीं कविशिक्षां प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. पद्यरचनां कर्तुं प्रयतिष्यन्ते।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8	प्रमुखाणि छन्दांसि कविशिक्षा च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. छन्दःशास्त्रपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- छन्दःशास्त्रस्य महत्त्वम्।
- छन्दोमञ्जरी इति ग्रन्थस्य वैशिष्ट्यम्।
- छन्दोग्रन्थकर्तुः गङ्गादासस्य योगदानम्।
- प्राकृतसाहित्यम्।
- आर्या-गीति-गण-सम-अर्धसम-विषमवृत्तानां स्थानं महत्त्वं च।
- गुरुलघुनिर्देशः प्रसिद्धानि छन्दांसि च।

अन्वितिः २. अष्टाक्षरादिच्छन्दांसि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अष्टाक्षरस्य अनुष्टुभ्छन्दसः लक्षणं तन्महत्त्वं च, विद्युन्मालाख्यस्य अनुष्टुभ्भेदस्य लक्षणम्, उदाहरणं च।
- दशाक्षरस्य मात्रावृत्तस्य लक्षणोदाहरणे।

- एकादशाक्षराणाम् इन्द्रवज्रा-उपेन्द्रवज्रा-उपजाति- शालिनी-दोधकवृत्तानां लक्षणोदाहरणानि।
- द्वादशाक्षराणां वंशस्थवृत्त-भुजङ्गप्रयात-तोटक-द्रुतविलम्बितवृत्तानां लक्षणोदाहरणानि।

अन्वितिः ३. त्रयोदशाक्षरादिच्छन्दांसि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्रयोदशाक्षराणां प्रहर्षिणी-मत्तमयूर-मञ्जुभाषिणी-वृत्तानां लक्षणोदाहरणानि।
- चतुर्दशाक्षरस्य वसन्ततिलकावृत्तस्य लक्षणोदाहरणे।
- पञ्चदशाक्षरस्य मालिनीवृत्तस्य लक्षणोदाहरणे।
- षोडशाक्षरस्य पञ्चचामरवृत्तस्य लक्षणोदाहरणे।
- सप्तदशाक्षराणां शिखरिणी-मन्दाक्रन्ता-पृथ्वीवृत्तानां लक्षणोदाहरणानि।
- नवदशाक्षरस्य शार्दूलविक्रीडितवृत्तस्य लक्षणोदाहरणे।
- एकविंशाक्षरस्य स्रग्धरावृत्तस्य लक्षणोदाहरणे।

अन्वितिः ४. कविशिक्षा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शास्त्रसङ्ग्रहः।
- कविचर्या राजचर्या च।
- शब्दार्थहरणोपायाः।
- कविसमयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीगङ्गादासप्रणीता, *छन्दोमञ्जरी* (व्याख्याः डा. ब्रह्मानन्द त्रिपाठी), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. सं. डा. गंगासागर राय, *हिन्दी काव्यमीमांसा*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. केदारभट्टः, (1962), *वृत्तरत्नाकरम्*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज़ आफिस।
2. पं. मधुसूदन ओझा, (1991), *छन्दःसमीक्षा (समीक्षाग्रन्थः)* (सं. श्री सुरजनदासस्वामी), जयपुर : राजस्थान संस्कृत अकादेमी।
3. अभिराजराजेन्द्रमिश्रः, (1999), *छन्दोऽभिराजीयम् (छन्दःशास्त्रम्)*, इलाहाबाद : वैजयन्त प्रकाशन।
4. आचार्य रामकिशोरमिश्रा, (2058 वि.सं.), *संस्कृत छन्दो का उद्भव तथा विकास*, मेरठ : ज्ञानप्रकाशन, सुभाष बाजार।
5. पिंगलः, *छन्दःशास्त्रम्*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत-सुरभारती प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9: संस्कृतगद्यसाहित्यस्य परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतगद्यसाहित्यस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. गद्यसाहित्येन प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. गद्यसाहित्ये विद्यमानानां प्रमुखग्रन्थानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विविधगद्यसाहित्यस्य परिचयात्मकवर्णनं करिष्यन्ति।
2. गद्यसाहित्ये विद्यमानवैशिष्ट्यस्य गुणानाञ्च परिचयप्रदानं करिष्यन्ति।
3. प्राचीनसंस्कृतवाङ्मये गद्यकाव्यस्वरूपं भेदान् च वर्णयिष्यन्ति।
4. शुकनासोपदेश-शिवराजविजय-इत्यादिग्रन्थान् निरूपयिष्यन्ति।
5. प्रमुखगद्यसाहित्यरचनाकाराणां विषये वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9	संस्कृतगद्यसाहित्यस्य परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शुकनासोपदेशः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शुकनासोपदेशस्य परिचयः।
- शुकनासोपदेशवर्णितः समाजः।
- शुकनासोपदेशवर्णितं राजनैतिकचिन्तनम्।

अन्वितिः २. शिवराजविजयं (निःश्वासः - १) **श्रेयोऽङ्कः १**

- शिवराजविजयस्य काव्योत्कृष्टता कथानकं, क्रियाकालः च। (Poetic excellence, plot, Timing of Action)

अन्वितिः ३. संस्कृतगद्यसाहित्येतिहासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महत्त्वपूर्णगद्यकाव्यानाम् उत्पत्तिः विकासश्च (सुबन्धुः बाणः दण्डी अम्बिकादत्तव्यासादीनां विशेषसन्दर्भे)

अन्वितिः ४. संस्कृतगद्यसाहित्यस्य सर्वेक्षणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतगद्यसाहित्यस्य सर्वेक्षणम् - अधोदत्तगद्यकाव्यानां विशेषसन्दर्भे।
- पंचतन्त्रं हितोपदेशः वेतालपञ्चविंशतिका सिंहासनद्वात्रिंशिका पुरुषपरिक्षा च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. *कादम्बरी*, देहली : मेहरचन्दलक्ष्मणदासः।
2. अम्बिकादत्तव्यासरचितः, *शिवराजविजयम्* (व्याख्या – रमाशंकरश्रीः), वाराणसी : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशनम्।
3. Keith, A. B. *History of Sanskrit Literature* (also Hindi translation). Delhi : Motilal Banarsidass (MLBD).

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पाण्डेय, रामनाथ, (1990), *संस्कृत गद्य के प्रमुख रचनाकार*, वाराणसी : सरस्वती भवन ग्रंथमाला।
2. झा, गोविन्द, (1998), *संस्कृत गद्य साहित्य में नीतिकाव्य परंपरा*, पटना : विद्याभवन प्रकाशन।
3. भट्ट, जी. एन., (2001), *संस्कृत गद्य साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत भवन।
4. शास्त्री, सत्यव्रत, (2008), *संस्कृत साहित्य का संक्षिप्त इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
5. मिश्र, प्रभाकर, (2015), *गद्यकाव्यम्, एक अध्ययन*, प्रयागराज : भारतीय साहित्य संस्थान।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.10: अलङ्कारशास्त्रस्य परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अलङ्कारशास्त्रस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. अलङ्कारशास्त्रेण प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. अलङ्कारशास्त्रे विद्यमानानां प्रमुखग्रन्थानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विविध-अलङ्कारशास्त्राणां परिचयं वक्ष्यन्ति।
2. अलङ्कारशास्त्रे विद्यमानवैशिष्ट्यस्य गुणानाञ्च परिचयस्य प्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. प्राचीनसंस्कृतवाङ्मये अलङ्कारशास्त्रभेदान् च निरूपयिष्यन्ति।
4. ध्वनि-रस-औचित्य-वक्रोक्ति-रीति-इत्यादि-अलङ्काराणां प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
5. प्रमुख-अलङ्काररचनायाः मौलिकतां वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.10	अलङ्कारशास्त्रस्य परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अलंकारशास्त्रस्य विभिन्नाः सिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ध्वनिसिद्धान्तस्य परिचयः।
- रससिद्धान्तस्य परिचयः।

अन्वितिः २. मम्मटरचितकाव्यप्रकाशः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लेखकस्य परिचयः।
- ग्रन्थस्य परिचयः।
- दशोल्लासानां विशिष्टः परिचयः।

अन्वितिः ३. काव्यप्रकाशः प्रथमोल्लासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कविसृष्टिः - ब्रह्मसृष्टिः।
- काव्यप्रयोजनम्।

- काव्यहेतुः।
- काव्यभेदाः।

अन्वितिः ४. काव्यप्रकाशः द्वितीयोल्लासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संकेतवादः।
- षड्विधलक्षणा।
- लक्षणामूलव्यञ्जना।
- अभिधामूलव्यञ्जना।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मम्मटः, *काव्यप्रकाशः*, धारवाडम् : प्रसरंग कर्नाटक विश्वविद्यालयः।
2. मम्मटः, *काव्यप्रकाशः*, वाराणसी : चौखम्भा संस्कृतमालाकार्यालयः।
3. डॉ. सत्यव्रत सिंह, *काव्यप्रकाशः*, देहली : चौखम्भा संस्कृत प्रतिष्ठानम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. आनन्दवर्धनः, (1990), *ध्वन्यालोकः* (सम्पा. पं. रमाशंकर त्रिपाठी), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. भरतमुनिः, (1996), *नाट्यशास्त्रम्* (एड. मण्मथनाथ द्विवेदी), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज कार्यालय।

द्वितीयवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester - 3)

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: काव्यलक्षणानुबन्धप्रयोजनानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. साहित्यशास्त्रे काव्यलक्षणपरिज्ञानम्।
2. साहित्य शास्त्रे अनुबन्धानां परिज्ञानम्।
3. भारतीयज्ञानपरम्परायां काव्यशास्त्रे च काव्यप्रयोजनविषये ज्ञानार्जनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. साहित्यशास्त्रे प्रोक्तानि काव्यलक्षणानि सूक्ष्मतया प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. भारतीयज्ञानपरम्परायां काव्यशास्त्रे अलङ्कारप्रयोजनविषये वर्णयिष्यन्ति।
3. काव्यशास्त्रेऽनुबन्धचतुष्टयविषये वक्तुं शक्ष्यन्ति।
4. आलङ्कारिकनये मम्मटाचार्यानुसारेण विश्वनाथानुसारेण पण्डितराजजगन्नाथानुसारेण च काव्यप्रयोजनं निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1	काव्यलक्षणानुबन्ध-प्रयोजनानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आलङ्कारिकनये काव्यस्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भामहप्रभृति-आलङ्कारिकाणां मतानुसारेण काव्यलक्षणम्।
- अनुबन्धचतुष्टयम्।
- काव्यप्रयोजनम्।
- प्रमुखाणाम् आलङ्कारिकानां मतानुसारेण काव्यप्रयोजनम्।

अन्वितिः २. मम्मटाचार्यानुसारेण काव्यप्रयोजनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काव्यलक्षणम्।
- काव्यप्रयोजनम्।
- यशः अर्थः व्यवहारबोधश्च।
- अमङ्गलनाशः।

- सद्यः परनिर्वृतिः कान्तासम्मितोपदेशाश्च।

अन्वितिः ३. विश्वनाथानुसारेण काव्यप्रयोजनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काव्यफलानि।
- अनुबन्धचतुष्टयम्।
- चतुर्वर्गफलप्राप्तिः।
- धर्मार्थकाममोक्षाणां प्राप्तिः।

अन्वितिः ४. पण्डितराजजगन्नाथानुसारेण काव्यप्रयोजनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काव्यलक्षणम्।
- काव्यफलानि।
- अनुबन्धचतुष्टयम्।
- कीर्तिः परमाह्लाद-गुरुप्रसादः राजप्रसाद-देवताप्रसादश्च फलम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मम्मटः, (2008), *काव्यप्रकाशः* (भट्टवामनाचार्यः, झलकीकरः), दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन।
2. मम्मटः, (2008), *काव्यप्रकाशः* (आचार्य विश्वेश्वरः), वाराणसी : ज्ञानमङ्गल लिमिटेड।
3. पण्डितराजः जगन्नाथः, (2010), *रसगङ्गाधरः* (सम्पा. पण्डितमदनमोहनझा), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
4. विश्वनाथः, (2019), *साहित्यदर्पणः* (आचार्य शेषराजशर्मा रेग्मी), वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डे, सुशीलकुमार, & शर्मा, श्रीमायाराम, संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
2. मिश्र, जयमन्त, काव्यात्ममीमांसा, वाराणसी : चौखम्बा विद्या भारती।
3. बलदेव उपाध्याय, संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास (काव्यशास्त्रखण्ड), लखनऊ : उत्तरप्रदेशसंस्कृतसंस्थान।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: शुकनासोपदेशः - राजनैतिकतत्त्वानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. बाणभट्टस्य काव्यकौशलज्ञानप्रदानम्।
2. शुकनासोपदेशदिशा राजनैतिकतत्त्वानाम् अवबोधनम्।
3. यौवनोचितोपदेशप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. गद्यसाहित्यस्य वैशिष्ट्यं ज्ञास्यन्ति।
2. शुकनासोपदेशवर्णितराज्यव्यवस्थां वर्णयिष्यन्ति।
3. शुकनासोपदेशवर्णितं राजनयं (युद्धनीतिः, सन्धिः इत्यादयः) निरूपयिष्यन्ति।
4. शुकनासोपदेशवर्णितराजपरिवारविषयान् वक्ष्यन्ति।
5. शुकनासोपदेशवर्णितसामाजिकसम्बन्धान् वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2	शुकनासोपदेशः - राजनैतिकतत्त्वानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. राज्यव्यवस्था। **श्रेयोऽङ्कः १**

- राजशासनशैली।
- प्रशासनिकसंरचना।
- न्यायव्यवस्था।
- अर्थनीतिः।

अन्वितिः २. राजनयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मित्रराष्ट्राणां सम्बन्धाः।
- शत्रुराष्ट्रनीतिः।

- सन्धिः।
- युद्धनीतिः।

अन्वितिः ३. राजपरिवारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- युवराजस्य शिक्षणम्।
- राजकुमाराणां कर्तव्यानि।
- राज्ञ्याः भूमिका।
- राजवंशस्य परम्परा।

अन्वितिः ४. सामाजिकसम्बन्धाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वर्णव्यवस्था।
- जातीयसम्बन्धाः।
- धार्मिकपरम्पराः।
- सांस्कृतिकम् आदानप्रदानम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. बाणभट्टः, (2019), *कादम्बरी (शुकनासोपदेशः)*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. कीथ, ए. बी., & शास्त्री, मंगलदेव, (1967), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. द्विवेदी, कपिलदेव, (2007), *संस्कृत साहित्य का समीक्षात्मक इतिहास*, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: संस्कृतनाटकानि - चितनाटकानाम् अध्ययनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतसाहित्ये प्रसिद्धानां नाटकानां ज्ञानप्रदानम्।
2. नाटकपात्रमाध्यमेन रामायणे नारीशक्तेः ज्ञानप्रदानम्।
3. प्राचीननाटकानामध्ययनम्।
4. लौकिकसाहित्ये नाट्यपात्राणां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. नाटकसाहित्यस्य इतिहासं सिद्धान्तान् परिचयञ्च वर्णयिष्यन्ति।
2. स्वप्नवासवदत्तवर्णितविषयान् निरूपयिष्यन्ति।
3. अभिज्ञानशाकुन्तलवर्णितविषयान् निरूपयिष्यन्ति।
4. मुद्राराक्षसवर्णितविषयान् निरूपयिष्यन्ति।
5. संस्कृतनाट्यपरम्परायाः सौन्दर्यस्य समृद्धेश्च विषये अवगमयितुं प्रभविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3	संस्कृतनाटकानि - चितनाटकानाम् अध्ययनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संस्कृतनाटकस्य इतिहासः (उत्पत्तिः विकासश्च) **श्रेयोऽङ्कः १**

- नाटकस्य स्वरूपम् उत्पत्तिः प्रयोजनञ्चेति।
- नाट्यसिद्धान्तानां परिचयः।
- केषाञ्चन महत्त्वपूर्ण-नाटककाराणां परिचयः (भास-कालिदास-शूद्रकाणां विशेषसन्दर्भे)

अन्वितिः २. स्वप्नवासवदत्तम् - प्रथमसर्गः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भासस्य स्वप्नवासवदत्तस्य कथायाः परिचयः।
- प्रथमसर्गस्य कथा व्याख्या च।
- भासशैल्याः वैशिष्ट्यस्य अध्ययनम्।
- प्रथमसर्गस्य पात्राणां परिचयः चरित्रचित्रणञ्चेति।
- स्वप्नवासवदत्तानुसारं समाजे विवाहस्य मानदण्डः।

अन्वितिः ३. अभिज्ञानशाकुन्तलस्य चतुर्थाङ्कस्य अध्ययनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नाटकस्योत्कृष्टता, कथायाः परिचयः।
- काव्येषु नाटकं रम्यं.....इति श्लोकस्य अन्वर्थता/सङ्गति चेति।
- चतुर्थाङ्कस्य कथा व्याख्या च।
- चतुर्थाङ्के वर्णितानामुपमालङ्काराणां ध्वनेश्च परिचयः।
- चतुर्थाङ्के वर्णितस्य शकुन्तलायाः प्रकृतिप्रेम्णः वर्णनम्।

अन्विति: ४. मुद्राराक्षसम् - प्रथमसर्गः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मुद्राराक्षसस्य तल्लेखकस्य परिचयः।
- अस्य नाटकस्य रचनायाः प्रयोजनञ्चेति।
- प्रथमसर्गस्य कथा व्याख्या च।
- काव्यस्योत्कृष्टतायाः वर्णनं, कथाविश्लेषणञ्चेति।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पन्त, सुबोधचन्द्र, *अभिज्ञानशाकुन्तलम्*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. शास्त्री, सुरेन्द्रदेव, *अभिज्ञानशाकुन्तलम्*, इलाहाबाद : रामनारायण बेनीप्रसाद।
3. आचार्य, नारायणराम, *अभिज्ञानशाकुन्तलम्*, नीमच : निर्णयसागर प्रेस।
4. विद्यालंकार, जयपाल, *स्वप्नवासवदत्तम्*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
5. मिश्र, जगदीशचन्द्र, *मुद्राराक्षसम्*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. दीपककुमार, *भारतीय संस्कृति*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: विशिष्टालङ्काराणाम् अध्ययनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतकाव्यशास्त्रे प्रसिद्धानां सिद्धान्तानां ज्ञानप्रदानम्।
2. विभिन्नानां सिद्धान्तानाम् ऐतिहासिकपरम्परायाः अध्ययनम्।
3. रस-ध्वनि-अलंकार-रीति-वक्रोक्ति-औचित्य-आदिषु विषयेषु सामान्यावबोधनम्।
4. भारतीयशास्त्रपरम्परायाः संरक्षणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. साहित्यशास्त्रे प्रस्थानानां सामाजिकोपयोगित्वं प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
2. यमक-उपमाद्यलङ्काराणां सामान्यपरिचयं वक्ष्यन्ति।
3. चन्द्रालोकवर्णित-अलङ्कारान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. रस-ध्वनि-अलंकार-रीति-वक्रोक्ति-औचित्यादिसिद्धान्तान् निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4	विशिष्टालङ्काराणाम् अध्ययनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. साहित्यशास्त्रे प्रस्थानानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अलङ्कारप्रस्थानस्य परिचयः।
- रीतिप्रस्थानस्य परिचयः।

अन्वितिः २. लक्षणग्रन्थेभ्यः यमक-उपमाद्यलङ्काराणां सामान्यपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अलङ्कारसर्वस्वं, काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः, काव्यमीमांसा, कुवलयानन्दः इति लक्षणग्रन्थानां विशेषसन्दर्भे।

अन्वितिः ३. चन्द्रालोकः (पञ्चमः मयूखः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- अलङ्कारलक्षणम्।
- शब्दालङ्काराः।

- उपमा-अनन्वय-उपमेयोपमा-रूपक-परिणामालङ्काराः।

अन्विति: ४. चन्द्रालोकः (पञ्चमः मयूखः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- उल्लेख-अपह्नुति-उत्प्रेक्षा-अर्थापत्ति-अनुमानालङ्काराः।
- काव्यलिङ्ग-परिकर-तुल्ययोगिता-दीपक-प्रतिवस्तूमालङ्काराः।
- दृष्टान्त-निदर्शना-व्यतिरेक-सहोक्ति-विनोक्ति-समासोक्त्यलङ्काराः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जयदेवः, (1929), *चन्द्रालोकः* (पीयूषवर्ष, मिश्र, पद्मनाभ, भट्टाचार्य, प्रद्योतन), बनारस : चोखम्बा संस्कृत सीरिज आफ़िस, विद्याविलास प्रेस।
2. विश्वनाथकविः, (1933), *चन्द्रालोकः* (वामनशास्त्री बापत, सम्पा०), पुणे : आनंदाश्रमसंस्थानम्।
3. सिंहः, मुरलीमनोहरप्रसाद, (1964), *अलंकारमीमांसा*, पटना : भारती भवन।
4. हीरा, डा. राजवंश सहाय, (1967), *भारतीय काव्यशास्त्र के प्रतिनिधि सिद्धान्त*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
5. उपाध्याय, आचार्य बलदेव, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।
6. मिश्रः, जगदीशचन्द्रः, *अलङ्कारशास्त्रस्य इतिहासः*।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. श्रीजयमन्तमिश्र, डा., (2005), काव्यात्ममीमांसा, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. काणे, पी. वी., & शास्त्री, डा. ईश्वर चन्द्र, (2007), संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: प्राच्यपाश्चात्यसाहित्यस्य तुलनात्मकमध्ययनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. साहित्यस्य प्राच्यपाश्चात्यस्वरूपस्य अवगमनम्।
2. विभिन्नानां प्राच्यपाश्चात्यसिद्धान्तानाम् अध्ययनम्।
3. विश्वदृष्ट्या, सान्दर्भिकबुद्ध्या च युक्तः साहित्यबोधः।
4. विश्वसाहित्यस्वरूपस्य अवबोधः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. काव्यशास्त्रस्य ज्ञानं प्राप्य समाजे तदुपयोगित्वं प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
2. साहित्यस्य सामकालिकताया: कालक्रमस्य च गवेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. तुलनात्मकं, समालोचनात्मकं च दृष्टिकोणं विकसिष्यन्ति।
4. विश्वसाहित्ये भारतस्य स्थानं दृढं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5	प्राच्यपाश्चात्य-साहित्यस्य तुलनात्मकमध्ययनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. तुलनात्मकसाहित्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तुलनात्मकसाहित्यस्य परिभाषा-विधिश्चेति।
- विश्वे तुलनात्मकसाहित्यम्।
- भारते तुलनात्मकसाहित्यम्।
- भारतीयसाहित्यस्य सामान्यपरिचयः।
- विश्वसाहित्यस्य सामान्यपरिचयः।

अन्वितिः २. विश्वसाहित्यस्य प्रसिद्ध-लेखकानां तत्कृतीनाञ्च विश्लेषणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शेक्सपियर।
- सोफोक्लेस (Sophocles)

- मोलियरे (Moliere)
- ओडिपस रेक्स (Oedipus Rex)
- टार्टुफे (Tartuffe)

अन्विति: ३. भारतीयसाहित्यस्य प्रसिद्ध-लेखकानां तत्कृतीनाञ्च विश्लेषणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कालिदासः।
- भासः।
- शूद्रकः।
- भवभूति।
- बाणभट्टः।

अन्विति: ४. भारतीयविश्वसाहित्ययोः काव्यतत्त्वयोः तुलनात्मकध्ययनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कथानकपरम्परा।
- शोकनाट्यं नायकविचारश्च (Tragedy and Heroism)
- तात्त्विक-आधाराः।
- स्त्रीपात्राणां पात्रचित्रणम्।
- नाटकस्य अन्तिमो भागः (दुखान्तः/सुखान्तः)
- रसभावविचारः (Aesthetics and Emotional Theory)
- नैतिकताबोधः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. ऋषि, उमाशंकर, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्बा भारती अकादमी।
2. हीरा, डा. राजवंश सहाय, (1967), *भारतीय काव्यशास्त्र के प्रतिनिधि सिद्धान्त*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
3. Comparative Literature: Method and Perspective (1961), Carbondale: Southern Illinois University Press.
4. Aristotle. *The Poetics*.
5. Bassnett, S., (1993), *Comparative Literature: A Critical Introduction*. Oxford: Blackwell Publishers.
6. Domínguez, C., Saussy, H., & Villanueva, D., *Comparative Literature: A Critical Introduction*.
7. Behdad, A., & Thomas, D., *A Companion to Comparative Literature*.
8. Jung, C. G., *Eastern Wisdom and Western Thought*.
9. Devy, G. N., *Indian Literary Theory: A Reader*.
10. Ganguly, D., *World Literature and India: Between Home and the World*.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. काणे, पी. वी., & शास्त्री, डा. ईश्वर चन्द्र। (2007), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*. दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. Wellek, R., (1963), *The Crisis of Comparative Literature*. Ithaca: Cornell University Press.
3. Das, B. K., (1977), *Comparative Literature in India*. Cuttack: Papyrus.
4. George, K. M. (Ed.), (1984), *Comparative Indian Literature*. Madras: Macmillan India.
5. Bloom, H., (1994), *The Western Canon*. New York: Harcourt Brace.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester - 4)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: ध्वनिसिद्धान्तः - आनन्दवर्धनः अभिनवगुप्तः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां ध्वनिसिद्धान्तस्य महत्त्वप्रतिपादनम्।
2. आनन्दवर्धनस्य अभिनवगुप्तस्य च योगदानस्य ज्ञानप्रदानम्।
3. भारतीयशास्त्रपरम्परायाः संरक्षणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां ध्वनिसिद्धान्तस्य महत्त्वविषये दृढं प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. ध्वनेः काव्यात्मत्वं निरूपयिष्यन्ति।
3. अलङ्कारशास्त्रे ध्वनेः प्राधान्यं वक्ष्यन्ति।
4. आनन्दवर्धन-अभिनवगुप्तयोः च काव्यशास्त्रीय-योगदानविषये वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6	ध्वनिसिद्धान्तः - आनन्दवर्धनः अभिनवगुप्तः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आलङ्कारशास्त्रे ध्वनिप्रस्थानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ध्वन्यालोकस्य परिचयः।
- आनन्दवर्धनस्य परिचयः देशः कालः इत्यादि।
- आनन्दवर्धनस्य कृतयः।
- अभिनवगुप्तः तत्कृतयश्च।
- ध्वनिसिद्धान्तस्य आविष्कारः।

अन्वितिः २. ध्वनिसिद्धान्तः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ध्वनेः काव्यात्मत्वम्।
- अभाववादः।

- भाक्तवादः अनिर्वचनीयवादः च।
- वस्तुध्वनिः।
- अलङ्कारध्वनिः।
- रसध्वनिः।
- अभाव-भाक्त-अनिर्वचनीयतावादस्य निराकरणम्।
- लक्षणामूलध्वनिः अभिधामूलध्वनिः च।

अन्वितिः ३. ध्वनिप्रकाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अविवक्षितवाच्यध्वनिः।
- विवक्षितान्यपरवाच्यध्वनिः।
- अर्थान्तरसङ्क्रमितवाच्यध्वनिः।
- अत्यन्ततिरस्कृतवाच्यध्वनिः।

अन्वितिः ४. रसस्य प्राधान्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रसादेः ध्वनित्वम् अलङ्कारत्वं च।
- रसध्वनिप्रभेदानाम् अनन्तत्वम्।
- भारतीयज्ञानपरम्परायां ध्वनिप्रस्थानस्य महत्त्वम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. आनन्दवर्धनः, (2010), *ध्वन्यालोकः* (१, २ उद्योतौ), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डॉ. श्रीजयमन्तमिश्र, (2005), *काव्यात्ममीमांसा*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. काणे, पी. वी., & शास्त्री, डॉ. ईश्वर चन्द्र, (2007), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7: रससिद्धान्तः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. रससिद्धान्तस्य परिचयप्रदानम्।
2. रसविषयकविभिन्नमतानामवबोधनम्।
3. साहित्ये रसानां महत्त्वविषये भावात्मकावबोधः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. रससिद्धान्तस्य परिचयं वक्ष्यन्ति।
2. रसविषयकविभिन्नमतानि दृढं प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. रससूत्रस्य व्याख्यातॄणां वर्णनं करिष्यन्ति।
4. रसानां मानवजीवनोपयोगित्वविषये व्याख्यास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7	रससिद्धान्तः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. नाट्यशास्त्रे रसस्यावधारणा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रससूत्रं तस्य व्याख्यानञ्च।
- विभावः।
- अनुभावः।
- व्यभिचारिभावः।
- स्थायिभावः।
- रसस्य भेदाः।

अन्वितिः २. रससूत्रस्य व्याख्यातारः - 1 (भट्टलोल्लटः श्रीशङ्कुकश्च) **श्रेयोऽङ्कः १**

- रससिद्धान्तस्य व्युत्पत्तिः।
- उत्पत्तिवादस्य परिचयः।
- वेदान्तदर्शनानुसारं उत्पत्तिवादस्य समीक्षा।
- अनुमितिवादस्य परिचयः।

- न्यायदर्शनानुसारं अनुमितिवादस्य समीक्षाः।

अन्विति: ३. रससूत्रस्य व्याख्यातारः - 2 (भट्टनायकः अभिनवगुप्तश्च) **श्रेयोऽङ्कः १**

- भुक्तिवादस्य परिचयः।
- रसास्वादने साधारणीकरणस्य विचारः।
- साङ्ख्यदर्शनानुसारं भुक्तिवादस्य समीक्षा।
- अभिव्यक्तिवादस्य परिचयः।
- साधारणीकरणविषये अभिनवगुप्तस्य दृष्टिः।
- रसो न ज्ञाप्यः न कार्यः।
- रसस्य अलौकिकत्वम्।

अन्विति: ४. रसविषये अन्ये शास्त्रकाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महिमभट्टः।
- धनञ्जयः।
- आनन्दवर्धनः।
- भारतीयज्ञानपरम्परायां ध्वनिप्रस्थानस्य महत्त्वम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भरतमुनिः, (2002), *नाट्यशास्त्रम्* (सम्पा. पं. केदारनाथः), दिल्ली : राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्।
2. मम्मटः, (2008), *काव्यप्रकाशः* (भट्टवामनाचार्यः, झलकीकरः), दिल्ली : परिमल पब्लिकेशनम्।
3. आनन्दवर्धनः, (2009), *ध्वन्यालोकः* (सम्पा. जगन्नाथपाठकः), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
4. महिमभट्टः, (2016), *व्यक्तिविवेकः* (सम्पा. रेवाप्रसादद्विवेदी), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत भवन।
5. धनञ्जयः, *दशरूपकम्*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत भवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डॉ. श्रीजयमन्तमिश्र, (2005), *काव्यात्ममीमांसा*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. काणे, पी. वी., & शास्त्री, डॉ. ईश्वर चन्द्र, (2007), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.8: अलङ्कारशास्त्रस्य सामाजिकमहत्त्वम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां काव्यशास्त्र-सौन्दर्यशास्त्र-विविधदर्शनानां ज्ञानप्रदानम्।
2. रस-ध्वनि-अलंकार-रीति-वक्रोक्ति-औचित्य-आदिषु विषयेषु सामान्यावबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. काव्यशास्त्रस्य ज्ञानं प्राप्य समाजे तदुपयोगित्वं प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
2. सौन्दर्यशास्त्रस्य विषये निरूपणं करिष्यन्ति।
2. दैनन्दिनवाग्व्यवहारे अलङ्कारशास्त्रस्य व्याप्तिं वर्णयिष्यन्ति।
3. विविधकाव्यशास्त्रीय सिद्धान्तानां समाजमूलकतां प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.8	अलङ्कारशास्त्रस्य सामाजिकमहत्त्वम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संस्कृतसाहित्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- समाजे साहित्यम्।
- सौन्दर्यसिद्धान्ताः।
- अमरुशतकम्।
- प्राकृतसाहित्यम्।
- गाथासप्तशती।

अन्वितिः २. सौन्दर्यशास्त्रम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शब्दालङ्काराः।
- अर्थालङ्काराः।
- काव्यगुणाः।
- रसभावादयः।

अन्वितिः ३. रीति-वक्रोक्ति-औचित्यसम्प्रदायाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वक्रोक्तिजीवितम्।
- औचित्यविचारचर्चा।
- उक्तसम्प्रदायेषु सौन्दर्यदर्शनम्।

अन्वितिः ४. सौन्दर्यसिद्धान्तः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयसौन्दर्यनिष्कर्षः।
- भारतीयज्ञानपरम्परायां कलानां महत्त्वम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सिंह, मुरलीमनोहरप्रसाद, (1964), *अलंकारमीमांसा*, पटना : भारती भवन।
2. हीरा, डा. राजवंश सहाय, (1967), *भारतीय काव्यशास्त्र के प्रतिनिधि सिद्धान्त*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
3. उपाध्याय, आचार्य बलदेव, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।
4. पाण्डेय, रमाकान्त, (2012), *वक्रोक्तिजीवितम्*, जयपुर : जगदीशसंस्कृतपुस्तकालय।
5. ऋषि, उमाशंकर, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा भारती अकादमी।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. श्रीजयमन्तमिश्र, डा. (2005), *काव्यात्ममीमांसा*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. काणे, पी. वी., & शास्त्री, डा. ईश्वर चन्द्र, (2007), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.9: पौराणिकसाहित्यस्य विशिष्टाध्ययनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. पुराणानां स्वरूपं परिचयश्च।
2. भारतस्य संरक्षितायाः बहुमूल्यसभ्यतायाः वर्णनम्।
3. पौराणिकसिद्धान्तानाम् अध्ययनम्।
4. भौगोलिकदृष्ट्या पुराणानाम् अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयजनानां जीवनस्य सांस्कृतिकस्य च स्वरूपनिर्माणे पुराणानां प्रमुखां भूमिकां वक्ष्यन्ति।
2. सामाजिक-आर्थिक-भौगोलिक-राजनैतिक-दार्शनिक-शैक्षिक-व्यवस्थां वर्णयिष्यन्ति।
3. पुराणसाहित्यस्य काव्यसौन्दर्यरसध्वन्यलंकारादयश्च वक्ष्यन्ति।
4. पौराणिकसाहित्यस्य सामग्रीम् ऐतिहासिकं महत्त्वं च दृढं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.9	पौराणिकसाहित्यस्य विशिष्टाध्ययनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पुराणपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पुराणानां परिभाषा/लक्षणम्।
- पुराणानां विभाजनम्।
- पुराण-उपपुराणयोः भाषा-शैली-सम्बन्धश्चेति।

अन्वितिः २. विषयवस्तुविश्लेषणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्रह्मपुराणे सिन्धुघाटिसभ्यतायाः विषयवस्तु ।
- उपपुराणानां सामाजिकविषयवस्तु।
- पुराणानाम् ऐतिहासिकं महत्त्वम्।

अन्वितिः ३. पुराणानां भौगोलिकाध्ययनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विष्णुपुराणे भौगोलिकविषयाः।
- शिवपुराणे वर्णितः जम्बूद्वीपः।
- विष्णुपुराणे राष्ट्रस्य अवधारणा।

- भारतस्य स्वरूपं मार्कण्डेयलिङ्गविष्णुधर्मोत्तरपुराणादिविशेषसन्दर्भे।

अन्वितिः ४. अग्निपुराणे वर्णितकाव्यतत्त्वानां अध्ययनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अग्निपुराणे वर्णितकाव्यलक्षणानां विश्लेषणम्।
- अग्निपुराणे वर्णितमहाकाव्यलक्षणानां विश्लेषणम्।
- अग्निपुराणे वर्णितानाम् अनुप्रास-यमक-उपमा-रूपक-विभावना-सन्देहालङ्काराणां विश्वलेषणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. हीरा, डा. राजवंश सहाय, (1967), *भारतीय काव्यशास्त्र के प्रतिनिधि सिद्धान्त*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. चतुर्वेदी, गिरिधरशर्मा, (1970), *पुराणपरिशीलन*, पटना : विहार राष्ट्र भाषा परिषद्।
3. गङ्गाधर, पण्डा, *संस्कृत वाङ्मय का वृहद् इतिहास (पुराण खण्ड-१३)*, लखनऊ : उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान।
4. चतुर्वेदी, गिरिधरशर्मा, & शर्मा, शिवदत्त, *पुराण विद्या*, जयपुर : राजस्थान संस्कृत अकादमी।
5. उपाध्याय, बलदेव, *पुराणविमर्शः*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
6. Aiyar, N. K. (1914–1916). *The Puranas in the Light of Modern Sciences*. Adyar.
7. Hazra, R. C. (1962). *The Puranas: The Upapuranas in the Cultural Heritage of India (Vol. II)*. Calcutta: R. K. Mission Institute.
8. Bhattacharji, S. (1970). *The Indian Theogony: A Comparative Study of Indian Mythology from the Vedas to the Puranas*. Cambridge: Cambridge University Press.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Mankad, D. R. (1951). *Puranic Chronology*. Anand, Gujarat: Gangajala Prakashan.
2. Hazra, R. C. (1975). *Studies in the Puranic Records on Hindu Rites and Questions (Reprint)*. Delhi: Motilal Banarasidass.
3. Rochetore, Ludo. (1986). *The Puranas (A History of Indian Literature) (Vol. IV)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
4. Ali, S. M. (1996). *The Geography of the Puranas*. New Delhi: Peoples Publishing House.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.10: अलङ्काराः (जयदेवमतानुसारेण)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objective)

1. जयदेवस्य तद्ग्रन्थस्य च परिचयप्रदानम्।
2. चन्द्रालोकस्य सम्यक् परिज्ञानम्।
3. जयदेवेन निरूपितानाम् अलङ्काराणां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. जयदेवस्य तद्ग्रन्थस्य च परिचयं कथयिष्यन्ति।
2. छात्राः निर्दिष्टानाम् अलङ्काराणां परिचयं वक्ष्यन्ति।
3. विभिन्नप्रतियोगितासु निर्दिष्टपाठ्यक्रमे एतान् अलङ्कारान् निरूपयिष्यन्ति।
4. काव्येषु एतान् अलङ्कारान् समीक्षितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.10	अलङ्काराः (जयदेवमतानुसारेण)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. जयदेवस्य तद्ग्रन्थस्य च परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काव्ये अलङ्काराणां स्थानम्।
- जयदेवस्य परिचयः।
- चन्द्रालोकस्य परिचयः।
- अलङ्कारलक्षणम्।
- शब्दालङ्कारः अर्थालङ्कारश्च।

अन्वितिः २. अलङ्काराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुप्रासः, अनुप्रासभेदाः।
- यमकम्, उपमा, रूपकं, परिणामः।
- उल्लेखः, अपह्नुतिः, उत्प्रेक्षा।
- अनुमानं, भ्रान्तिमान्, सन्देहः।

अन्वितिः ३. अलङ्काराः - 2 **श्रेयोऽङ्कः १**

- काव्यलिङ्गः, तुल्ययोगिता, परिकरः।
- दीपकं प्रतिवस्तूपमा, दृष्टान्तः।
- निदर्शना, व्यतिरेकः, समासोक्तिः।
- भङ्गश्लेषः, अप्रस्तुतप्रशंसा, अर्थान्तरन्यासः।

अन्वितिः ४. अलङ्काराः - 3 **श्रेयोऽङ्कः १**

- व्याजस्तुतिः, विरोधः, विभावना।
- विशेषोक्तिः, सारः, परिवृत्तिः।
- परिसङ्ख्या, समुच्चयः, तद्गुणः।
- व्याजोक्तिः, वक्रोक्तिः, स्वभावोक्तिः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जयदेवः, *चन्द्रालोकः (पञ्चममयूखः)* (व्याख्या. डा. श्रीकृष्णमणि त्रिपाठी), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. जयमन्तमिश्रः, डा., (2005), *काव्यात्ममीमांसा*, वाराणसी : चौखम्बा विद्या भारती।
2. उपाध्यायः, बलदेव., *संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास (काव्यशास्त्रखण्ड)*, लखनऊ : उत्तरप्रदेश संस्कृत संस्थान।

तृतीयवर्षः
(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester - 5)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: भारतीयकाव्यशास्त्रे रसो नायकश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयकाव्यशास्त्रस्य परिचयप्रदानम्।
2. रसस्वरूपस्य तद्भेदानां च ज्ञानप्रदानम्।
3. नायकस्वरूपस्य तद्भेदानां च ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वेदे साहित्यशास्त्रे च रसस्य महत्त्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. काव्यशास्त्रे रसस्य स्वरूपं तद्भेदाँश्च निरूपयिष्यन्ति।
3. काव्यशास्त्रे रसस्य अलौकिकत्त्वं वर्णयिष्यन्ति।
4. नायकानां भेदपरम्परायाः वर्णनं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1	भारतीयकाव्यशास्त्रे रसो नायकश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वेदे साहित्यशास्त्रे च रसः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रसशब्दस्य व्युत्पत्तिः।
- वेदे उपनिषदि च रसशब्दप्रयोगः।
- प्राचीनालङ्कारिकाणां रसविषयिणी अवधारणा।
- काव्ये रसस्य स्थानम्।
- रससूत्रं तस्य व्याख्यानं च (विभावः, अनुभावः, व्यभिचारी, स्थायिभावः)।

अन्वितिः २. रससिद्धान्तः रसभेदाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भट्टलोल्लटस्य उत्पत्तिवादः, श्रीशङ्कुकस्य अनुमितिवादश्च।
- भट्टनायकस्य भुक्तिवादः, अभिनवगुप्तस्य अभिव्यक्तिवादश्च।

- शृङ्गारः, हास्यः, करुणः, रौद्रः, वीरः, भयानकः।
- बीभत्सः, अद्भुतः, शान्तः, शान्तस्य रसत्वम्।

अन्वितिः ३. रसस्य अलौकिकत्वम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- करुणादौ रसे सुखानुभवता।
- रसास्वादने साधारणीकरणम्।
- रसो न अनुकार्यगतः।
- रसः न ज्ञाप्यः न कार्यः।
- रसः न नित्यः, न सविकल्पकज्ञानवेद्यः, न निर्विकल्पकज्ञानवेद्यः।

अन्वितिः ४. नायकः तद्भेदाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नायकलक्षणं, धीरोदात्तः, धीरोद्धतः, धीरललितः, धीरप्रशान्तः च।
- दक्षिणः, धृष्टः, अनुकूलः, शठः च।
- नायकसहायकाः- पीठमर्दः, विटः, विदूषकः, दूतः, दूती।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भरतमुनिः, (2002), नाट्यशास्त्रं (सम्पा. पं. केदारनाथः), नयी दिल्ली : राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्।
2. मम्मटः, (2005), काव्यप्रकाशः (सम्पा. झल्लकीकरः), दिल्ली : परिमलप्रकाशनम्।
3. विश्वनाथः, (2008), साहित्यदर्पणः (सम्पा. आचार्यलोकमणिदहालः), वाराणसी : चौखम्बासुरभारतीप्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. श्रीजयमन्तमिश्रः, डा., (2005), काव्यात्ममीमांसा, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. काणे, पी. वी., & शास्त्री, डा. ईश्वर चन्द्र, (2007), संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: नलदमयन्त्योः चरितम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. नलदमयन्त्योः उदात्तचरितस्य बोधनम्।
2. नायक-नायिकयोः प्रेमादर्शप्रकाशनम्।
3. अनुरागभाक्सु गुणानामन्वेषणम्।
4. श्रीहर्ष-विक्रमभट्टयोः रसालङ्कारयोजनाकौशलप्रकाशनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. नलदमयन्त्योः उदात्तचरितं वर्णयिष्यन्ति।
2. श्रीहर्ष-विक्रमभट्टयोः रसालङ्कारयोजनाकौशलम् प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. महाभारतस्य वनपर्वणः कथावस्त्वधिकृत्य विवरणं दास्यन्ति।
4. उभयो कव्योः जीवनवृत्तं वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2	नलदमयन्त्योः चरितम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. कथावस्तु-आधारितं काव्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महाभारतस्य वनपर्वणः कथावस्तु।
- नैषधीयचरितस्य वैशिष्ट्यम्।
- श्रीहर्षस्य जीवनवृत्तम्।
- नलचम्प्वोः कथावस्तु।
- त्रिविक्रमभट्टस्य जीवनवृत्तम्।

अन्वितिः २. नलचरित्रवर्णनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नलस्य प्रतापादिगुणवर्णनम्।
- नलाननस्य अप्रतिमत्ववर्णनम्।

- दमयन्त्याः मदनावेशः, प्रसङ्गेन कामस्य प्रवृत्तिः।

अन्वितिः ३. प्रियविप्रयुक्तस्य नलस्योद्गाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नलस्य हृदये दमयन्तीं प्रति वर्धितानुरागः।
- केतकं प्रति नलस्याक्रोशः।
- नलस्य स्थलपद्मिनीदर्शनम्।

अन्वितिः ४. श्रीहर्ष-त्रिविक्रमभट्टयोः रसालङ्कारयोजननैपुण्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नैषधीयचरिते तडागवर्णनम्।
- नैषधीयचरिते हंसदर्शनम्।
- नलचम्प्वां हंसकृतं नलस्य गुणप्रशंसनम्।
- नलचम्प्वां हंसेन नलाय मुक्तावलीसमर्पणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिविक्रमभट्टः, (2000), नलचम्पूः, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।
2. श्रीहर्षः, (2010), नैषधीयचरितं, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. उपाध्याय, आचार्य बलदेव, (2001), संस्कृत साहित्य का इतिहास, वाराणसी : शारदा निकेतन।
2. द्विवेदी, कपिलदेव, (2007), संस्कृत साहित्य का समीक्षात्मक इतिहास, दिल्ली : विश्वविद्यालय प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः- 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: यौवनसमयोचितः उपदेशः (शुकनासोपदेशानुसारेण)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. बाणभट्टस्य काव्यकौशलपरिचयप्रदानम्।
2. यौवनोचितविविधोपदेशानाम् अवबोधनम्।
3. शुकनासोपदेशदिशा लक्ष्म्याः विषये अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. गद्यसाहित्यस्य वैशिष्ट्यं वक्ष्यन्ति।
2. उपदेशसाहित्यम् वर्णयिष्यन्ति।
3. शुकनासोपदेशवर्णितराजनीतिम् अधिकृत्य विवरणं कथयिष्यन्ति।
4. शुकनासोपदेशवर्णितलक्ष्म्याः विलासविषयं वर्णयिष्यन्ति।
5. बाणभट्टस्य समासप्रयोगकौशलं प्रदर्शयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रम--कूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3	यौवनसमयोचितः उपदेशः (शुकनासोपदेशानुसारेण)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शुकनासोपदेशः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उपदेशपरम्परायाः परिचयः।
- बाणस्य कादम्बर्याश्च परिचयः।
- शुकनासस्य व्यक्तित्वम्, दारुणो लक्ष्मीमदः।
- अनर्थपरम्परा, रागमलावलेपदोषः च।

अन्वितिः २. पुरुषस्य स्वभावः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यौवनकालस्य दोषाः।
- मनसः मृगतृष्णिका।
- अत्यासङ्गदोषः।
- हितोपदेशेषु अश्रद्धा।

अन्वितिः ३. राजप्रकृतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- राजलक्ष्मीप्रभावः।

- लक्ष्मीचिह्नानि।
- लक्ष्म्याः दुःखेन परिपालनम्।
- लक्ष्म्याः विपरीतवृत्तिः लक्ष्म्याः परिभ्रमः च।

अन्वितिः ४. लक्ष्म्याः विलासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लक्ष्म्याः विश्वरूपत्वग्रहणम्।
- लक्ष्म्याः कोशमण्डलमोक्षः।
- लक्ष्म्याः चाञ्चल्यम्।
- लक्ष्म्याः तमोबाहुल्यं सर्वाविनयानां पुरःपताका च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. बाणभट्टः, (2019), *कादम्बरी (शुकनासोपदेशः)*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. कीथ, ए. बी., & शास्त्री, डा. मंगलदेव, (1967), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. द्विवेदी, कपिलदेव, (2007), *संस्कृत साहित्य का समीक्षात्मक इतिहास*, दिल्ली : विश्वविद्यालय प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4: रामस्य राजधर्मनिर्वहणम् (रघुवंशस्य त्रयोदश- चतुर्दशसर्गौ)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कालिदासकृतानां काव्यानां तथा भौगोलिकस्थानानां च परिचयप्रदानम्।
2. रामस्य राजधर्मनिर्वहणस्य अवबोधनम्।
3. कौटिल्यस्य राजधर्मदृष्टिकोणस्य अवबोधनम्।
4. सीतापरित्यागस्य परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीनभारतस्य भौगोलिकस्थानानां परिचयं वदिष्यन्ति।
2. रामस्य राजधर्मनिर्वहणस्य वर्णनं करिष्यन्ति।
3. करुणरसास्वादनदृष्ट्या सीतापरित्यागं समीक्षितुं शक्ष्यन्ति।
4. वर्तमानराजनीतौ कौटिल्यदर्शनस्य उपयोगितां वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4	रामस्य राजधर्मनिर्वहणम् (रघुवंशस्य त्रयोदश- चतुर्दशसर्गौ)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. राज्यधर्मस्य अवधारणा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कौटिल्यस्य राजधर्माः।
- महाभारते राजधर्माः।
- राजधर्मस्वरूपम्।
- लोककल्याणे राजकीयस्य योगदानम्।

अन्वितिः २. महाकविकालिदासः तद्ग्रन्थाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कालिदासस्य परिचयः।
- रघुवंशमहाकाव्यस्य परिचयः।
- कालिदासेन रचितानि अन्यानि काव्यानि।
- कालिदासेन कृतं भौगोलिकवर्णनं (समुद्रः, जनस्थानम्, माल्यवान् पर्वतः,पम्पासरोवरः)

अन्वितिः ३. सीतानिर्वासनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रामस्य राज्याभिषेकः।
- रामेण जननीप्रभृतीनां सान्त्वनं चित्रमात्रशेषस्य पितुर्निकेते प्रवेशश्च।
- सीतया गर्भस्य धारणम्।
- रामेण सीताविषयकस्य लोकापवादस्य श्रवणं निर्वासनस्य निश्चयश्च।

अन्वितिः ४. वाल्मीकिना सीतायाः स्वाश्रमं प्रति नयनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रामादेशस्य श्रवणेन सीतायाः करुणा दशा।
- सीताया रामं प्रति संदेशः।
- विलपन्त्याः सीतायाः समीपं कारुणिकस्य वाल्मीकेरागमनं स्वाश्रमं प्रति सीतायाः नयनं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. कालिदासः, *रघुवंशम्* (त्रयोदश-चतुर्दशसर्गौ), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. उदयवीरशास्त्रीः, *कौटिलीयार्थशास्त्रम् – प्रथमाध्यायस्य अंशः (राजस्वरूपविवेचनम्)*, लाहौर : संस्कृतपुस्तकालयः।
3. *महाभारतम्*, गोरखपुर : गोरखपुरमुद्रणालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. ऋषि, उमाशंकर, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा विश्वभारती अकादमी।
2. उपाध्याय, आचार्य बलदेव, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।
3. कालिदासः, *कालिदास ग्रन्थावली* (सम्पा. ब्रह्मानन्दत्रिपाठी, पं. रामतेजशास्त्री), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः- 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5: किरातार्जुनीयमहाकाव्ये राजनैतिकाः विचाराः (प्रथमसर्गः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. किरातार्जुनीयमहाकाव्ये वर्णितस्य राजनैतिकविचारस्य बोधनम्।
2. गुप्तचरस्य कर्तव्यविषये सम्यक् अवबोधनम्।
3. महाकविभारवेः काव्यकौशलपरिचयप्रदानम्।
4. द्रौपद्योपदिष्टं विजयार्थिनां राज्ञां कर्तव्यस्य अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. दुर्योधनस्य कुटिलराजनीतिं वर्णयिष्यन्ति।
2. द्रौपद्योपदिष्टं विजयार्थिनां राज्ञां कर्तव्यवर्णनं करिष्यन्ति।
3. शमादिगुणानां निरूपणं करिष्यन्ति।
4. गुप्तचरस्य धर्मान् कथयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5	किरातार्जुनीयमहाकाव्ये राजनैतिकाः विचाराः (प्रथमसर्गः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. गुप्तचरस्य धर्माः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महाकविभारवेः परिचयः।
- किरातार्जुनीयस्य कथासारः।
  - वनेचरस्य युधिष्ठिरं प्रति हस्तिनापुरात् प्रत्यागमनम्।
  - युधिष्ठिरहितैषिणः वनेचरस्य सत्यवादिता।
  - वनेचरस्य वाचो गुणाः।
  - गुप्तचरस्य धर्माः।

अन्वितिः २. दुर्योधनस्य राजनीतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सर्वसम्पदां प्राप्तेः कारणम्।
- राजनीतिर्दुर्बोधा।

- दुर्योधनस्य नयेन जगतीं जिगीषा।
- अनार्यसङ्गमात् महात्मविरोधोऽपि वरम्।
- दुर्योधनस्य सखिप्रभृतीन् प्रति व्यवहारः।
- दुर्योधनेन महौजसां स्ववशे स्थापनम्।
- दुर्योधनशासने प्रजानां स्थितिः।
- गुप्तचरादिनियुक्तिः।
- राजनीतेः साफल्यम्।
- युधिष्ठिरेण सत्कृतस्य वनेचरस्य गमनम्।

अन्वितिः ३. द्रौपद्योपदिष्टं विजयार्थिनां राज्ञां कर्तव्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- युधिष्ठिरोपालम्भः।
- मायाविषु मायाविभिर्भाव्यम्।
- पराक्रमवतः पराभवः अप्युत्सवः।
- शमो मुनीनां सिद्धेः कारणं, न तु राज्ञाम्।
- विजयार्थिभिः सन्धिर्न पालनीयः।

अन्वितिः ४. युधिष्ठिरेण भीमस्य प्रसादनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- द्रौपद्या वाचो गुणाः।
- सकोपस्य भीमस्य युधिष्ठिरं प्रत्युपालम्भः।
- द्रौपदीमतं समर्थनं कुर्वता भीमेन पराक्रमं प्रदर्शयितुं युधिष्ठिरस्य प्रेरणम्।
- भीमस्य प्रसादनं प्रशमस्य माहात्म्यम्।
  - भीमस्य वाचो गुणाः।
  - अविचार्य किमपि न कर्तव्यम्।
  - प्रशमस्य प्रभावः।
  - असदाचारेण लभ्यो जयः पराजय एव।
  - जिगीषुभिः क्रोधो जेयः।
  - श्रियो बहुच्छलाः।
  - तितिक्षासमं जयसाधनं नास्ति।
  - इदानीं पराक्रमस्य नावसरः।
  - मदः अनर्थहेतुः।
  - अणुरपि प्रकृतिप्रकोपजो विग्रहः सकलं निहन्ति।
  - मतिमता अविनयस्य द्विषः समुन्नतिरुपेक्षणीया।
  - भगवतो व्यासस्यागमनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भारविः, महाकविः, (2010), *किरातार्जुनीयम्* (प्रथमद्वितीयसर्गौ) (सम्पा. पण्डितदुर्गाप्रसाद एवं काशिनाथ पाण्डुरंग परब), दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. ऋषि, उमाशंकर, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा विश्वभारती अकादमी।
2. उपाध्याय, आचार्य बलदेव, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।
3. कालिदासः, *कालिदास ग्रन्थावली* (सम्पा. ब्रह्मानन्दत्रिपाठी, पण्डित रामतेजशास्त्री), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

षष्ठसत्रार्द्धः (Semester - 6)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6: शिशुपालवधमहाकाव्ये वर्णिता राजनीतिः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. महाकाव्यपरम्पराणां सम्यक् अवबोधनम्।
2. माघस्य काव्यकौशलस्य परिचयप्रदानम्।
3. पुरुषार्थचतुष्टयपरिचयः।
4. काव्यमाध्यमेन राजनीति-अवबोधनम्।
5. भाषणज्ञानं भाषाज्ञानञ्च।
6. उद्धवस्यानुसारेण सामनीतेर्महत्त्वपरिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. महाकाव्यपरम्पराविषये वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. माघस्य रचनाशैलीं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. प्राचीनराजनीतिविषयाणां विश्लेषणं करिष्यन्ति।
4. बलरामोक्तौ युक्त्युपस्थापनां प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
5. उद्धवस्यानुसारेण सामनीतेर्महत्त्वं वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6	शिशुपालवधमहाकाव्ये वर्णिता राजनीतिः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. महाकाव्यपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महाकाव्यस्य लक्षणम्।
- माघस्य परिचयः।
- शिशुपालवधस्य कथासारः।

अन्वितिः २. बलरामस्य उक्तियाथार्थ्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महीयसां लक्षणम्।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

- बलरामस्य स्वरूपम्।
- बलरामस्य उक्तौ दण्डनीतेः महत्त्वम्।
- बलरामेन कृता श्रीकृष्णस्य उक्तिप्रशंसा।

अन्विति: ३. बलरामोक्तौ युक्त्युपस्थापना। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वक्तुं स्थितस्य उद्धवस्य कृते आक्षेपः।
- शिशुपालं प्रति आक्रमणे युक्त्युपस्थापना।
- यादवसेनायाः शक्तिप्राचुर्यम्।
- यादवसेनायाः कर्तव्यविषये बलरामेण दत्ता सूचना।

अन्विति: ४. उद्धवस्योक्तौ सामनीतेर्महत्त्वम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उद्धवेन कृता बलरामस्य उक्तिप्रशंसा।
- सत्कवेः शब्दार्थाश्रयणम् इव राज्ञां पौरुषभाग्ययोः आश्रयणम्।
- शिशुपालं प्रति आक्रमणं नोचितम् इति पक्षे उद्धवस्य युक्तिः।
- शब्दविद्या इव राजनीतिः अपस्पशा नो भाति।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. माघः। (2010)। *शिशुपालवधम्* (श्रीपण्डितहरगोविन्दशास्त्रिणा सम्पादितम्)। वाराणसी : चौखम्बा विद्या भवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. आचार्य बलदेव उपाध्याय। (2001)। *संस्कृत साहित्य का इतिहास*। वाराणसी : शारदा निकेतन।

काठिन्यस्तरः 100-199

(2017)। *संस्कृत साहित्य का इतिहास* (पुनर्मुद्रण)। वाराणसी : चौखम्भा भारती अकादमी।

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7: नाटिकापरम्परा रत्नावली च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objective)

1. नाटिकापरम्परायाः रत्नावलीनाटिकायाः च अवबोधनम्।
2. नाटकमाध्यमेन प्राचीनभारतस्य स्वरूपस्य परिज्ञानम्।
3. प्राचीननाटकानामध्ययनम्।
4. लौकिकसाहित्ये नाट्यपात्राणां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. नाटिकापरम्परां वर्णयिष्यन्ति।
2. वासवदत्तायाः राजनि स्थितम् अनुरागम् कथयिष्यन्ति।
3. रत्नावल्यां कदलीगृहवृत्तान्तं प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. रत्नावल्याः कथावस्तु व्याख्यास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7	नाटिकापरम्परा रत्नावली च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. नाटिकापरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नाटिकायाः स्वरूपम्।
- उपलब्धाः नाटिकाः।
- रत्नावलीकारस्य श्रीहर्षस्य परिचयः।
- नान्दी।
- नान्द्याः स्वरूपम्।
- रत्नावल्यां नान्दी।
- प्रस्तावना।
- प्रस्तावनायाः स्वरूपम्।
- रत्नावल्यां प्रस्तावना।
- विष्कम्भकः।
- विष्कम्भकस्य स्वरूपम्।
- रत्नावल्यां विष्कम्भकः।
- मदनमहोत्सवः।

अन्वितिः २. कदलीगृहवृत्तान्तः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रवेशकः।
- प्रवेशकस्य लक्षणम्।
- सागरिकायाः कदलीगृहे प्रवेशः।
- सागरिकया राज्ञश्चित्रस्य निर्माणं विरहव्यथातिशयेन तस्याः मूर्छा च।
- कदलीगृहे वानरस्य उत्पातः।
- कदलीगृहे राज्ञ उदयनस्य सागरिकया सह समागमः, वासवदत्तागमनशङ्कया सागरिकायाः ततो निष्क्रमणम्।
- चित्रफलके राज्ञा सह सागरिकायाश्चित्रं विलोकितवत्याः वासवदत्तायाः कोपः।

अन्वितिः ३. वासवदत्तावेषभूषया सागरिकया सह राज्ञः समागमः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सुसंगतायाः विदूषकस्य च पुनः राज्ञा सह सागरिका-समागमस्य गुप्तयोजना।
- वासवदत्तावेषभूषया सागरिकया सह समागमायोत्सुकस्य राज्ञो विदूषकेण सह चित्रशालिकाद्वारे प्रवेशः।
- वासवदत्तायाः पुनः कोपो, राज्ञः सागरिकाहेतुको विषादः।
- वासवदत्तावेषया सागरिकया सह राज्ञः समागमः, वासवदत्तायाः पुनः कोपः, प्रसादनाय राज्ञो गमनं च।

अन्वितिः ४. रत्नमालाया अभिज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विदूषकेण राज्ञो हस्ते रत्नमालायाः समर्पणम्।
- सेनापतिरुमण्वतो विजयो राज्ञो यौगन्धरायणे प्रसादश्च।
- ऐन्द्रजालिकवृत्तान्तः, सागरिकाया रत्नावल्या देवीपदप्राप्तिः, भरतवाक्यं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. *रत्नावलीनाटिका*, वाराणसी : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. ऋषि, उमाशंकर, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा भारती अकादमी।
2. उपाध्याय, आचार्य बलदेव, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.8: ऐतिहासिकगद्यसाहित्यं - हर्षवर्धनस्य हूणविजययात्रा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objective)

1. गद्यसाहित्यपरम्परायाः ज्ञानम्।
2. हर्षवर्धनकालिकस्य इतिहासस्य परिज्ञानम्।
3. तत्कालीनराजनीतेः परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. गद्यसाहित्यपरम्परां वर्णयिष्यन्ति।
2. विजयार्थं राज्यवर्धन-हर्षवर्धनयोः प्रयाणवर्णनं निरूपयिष्यन्ति।
3. राजधान्याम् अशुभसूचनं प्रासादे विपत्परम्परां च व्याख्यास्यन्ति।
4. संस्कृते गद्यरचनासौन्दर्यं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
5. संस्कृतसाहित्ये गद्यस्य वैशिष्ट्यं बोधयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.8	ऐतिहासिकगद्यसाहित्यं - हर्षवर्धनस्य हूणविजययात्रा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. गद्यसाहित्यपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनकथासाहित्यं (वासवदत्ता, कादम्बरी)
- प्राचीन-आख्यायिकासाहित्यं (दशकुमारचरितम्, हर्षचरितम्)
- बाणभट्टस्य परिचयः।
- हर्षचरितस्य रचनाशैली।

अन्वितिः २. विजयार्थं राज्यवर्धन-हर्षवर्धनयोः प्रयाणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- हूणान् जेतुं राज्यवर्धन-हर्षवर्धनयोः प्रयाणम्।
- हर्षवर्धनस्य दुःस्वप्नदर्शनम्।

- हर्षवर्धनस्य राजधानीं प्रत्यागमनम्।
- रुग्णस्य पितुः दर्शनम्।

अन्वितिः ३. राजधान्याम् अशुभसूचनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महाराजस्य शुश्रूषा।
- प्रभाकरवर्धनस्य पुत्रवात्सल्यम्।
- राज्ञ्या महासतीव्रताचरणम्।
- यशोमत्याः प्रतिज्ञा।

अन्वितिः ४. प्रासादे विपत्परम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- हर्षवर्धनं प्रति प्रभाकरवर्धनस्य धैर्याश्वासनम्।
- प्रभाकरवर्धनस्य लोकान्तरगमनम्।
- सम्बन्धिनां राजवल्लभानाम् अवस्था।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. बाणभट्टः, *हर्षचरितम्* (हिन्दीव्याख्या: जगन्नाथपाठकः), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. ऋषि, उमाशंकर, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा भारती अकादमी।
2. उपाध्याय, आचार्य बलदेव, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।
3. उपाध्याय, आचार्य बलदेव (प्रधानसम्पादकः), मिश्र, जयमन्त (सहसम्पादकः), *संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास* (पञ्चम-खण्डः), लखनऊ : उत्तरप्रदेशसंस्कृतसंस्थानम्।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः- 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.9: हिमालयस्य महत्त्वम्, उमायाः तपस्यायाश्च महत्त्वं (कुमारसम्भवम् - प्रथम-पञ्चमसर्गौ)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कालिदासस्य काव्यकौशलपरिचयप्रदानम्।
2. हिमालयस्य पुत्र्याः तपसश्च महत्त्वस्य अवबोधनम्।
3. कुमारसम्भवस्य वैशिष्ट्यस्य अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. महाकाव्यसाहित्यं वर्णयिष्यन्ति।
2. हिमालयस्य महत्त्ववर्णनं व्याख्यास्यन्ति।
3. वपुषः तपः साधनत्वे माहात्म्यम् कथयिष्यन्ति।
4. भक्तेः गौरवं बोधयिष्यन्ति।
5. कुमारसम्भवस्य वैशिष्ट्यं निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.9	हिमालयस्य महत्त्वम्, उमायाः तपस्यायाश्च महत्त्वं (कुमारसम्भवम् - प्रथम-पञ्चमसर्गौ)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Detailes of Course):

अन्वितिः १. महाकाव्यसाहित्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कालिदासस्य परिचयः।
- संस्कृतसाहित्यस्य इतिहासः।
- कालिदासस्य द्वे महाकाव्ये।
- कुमारसम्भवस्य वैशिष्ट्यं पर्वतानां माहात्म्यं च।

अन्वितिः २. हिमालयवर्णनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- हिमालयस्य महत्त्वम्।
- सत्याः शैलवधूप्राप्तिः।

- नवयौवनविभक्तं वपुः।
- अयाचितृदानहीनता पार्वत्याः गिरीशोपचारः च।

अन्वितिः २. तपसः महत्त्वम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पार्वत्याः हृदयेन रूपनिन्दा।
- पार्वत्याः तपश्चर्याप्रक्रमः।
- तपसः पराकाष्ठा शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनं च।
- तपस्विनामप्युपदेशता सङ्गतं साप्तपदीनं च।

अन्वितिः ४. तपः साधनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्रिवर्गसारः धर्मः रत्नग्रहणवादः च।
- वपुषः तपः साधनत्वम्।
- पुष्पधन्वनो विशीर्णमूर्तित्वम्।
- किन्नरराजकन्यकारोदनं मन्दैः महात्मनां चरितनिन्दा च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. कालिदास, *कालिदास ग्रन्थावली* (सम्पा. ब्रह्मानन्दत्रिपाठी, पण्डित रामतेजशास्त्री), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, 221001।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. ऋषि, उमाशंकर, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा विश्वभारती अकादमी, 221001।
2. उपाध्याय, आचार्य बलदेव, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन, 221010।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.10: अलङ्कारशास्त्राणां विशिष्टाध्ययनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. काव्यादर्शानुसारं काव्यशरीरस्य महाकाव्यलक्षणस्य च अवबोधनम्।
2. काव्यसम्पदः कारणस्य, काव्याभ्यासस्य च परिज्ञानम्।
3. भारतीयालङ्कारशास्त्रस्य परिचयप्रदानम्।
4. अलङ्कारतत्त्वचिन्तनस्य विकासक्रमे वामनस्यावदानसमीक्षणम्।
5. विविधालङ्काराणां परस्परं स्वरूपभेदपरिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. काव्यादर्शानुसारं काव्यशरीरस्य महाकाव्यलक्षणस्य च परिचयं वदिष्यन्ति।
2. काव्यसम्पदः कारणस्य, काव्याभ्यासस्य च वर्णनं करिष्यन्ति।
3. वाङ्मयभेदान् गुणान् च निरूपयिष्यन्ति।
4. काव्यमीमांसागत विषयवस्तु प्रतिपादयिष्यन्ति।
5. विविधालङ्काराणां परस्परं स्वरूपभेदमहत्त्वानि बोधयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.10	अलंकारशास्त्राणां विशिष्टाध्ययनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दण्डिनः काव्यादर्शानुसारं काव्यशरीरम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रन्थकर्तुः परिचयः मङ्गलाचरणञ्च।
- काव्यशरीरम्।
- महाकाव्यलक्षणम्।
- कथाख्यायिकयोः एकजातित्वम्।

अन्वितिः २. वाङ्मयभेदाः गुणाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चतुर्विधं वाङ्मयम्।
- वैदर्भमार्गस्य गुणाः - १ (श्लेषः, प्रसादः, समता, माधुर्यम्, सुकुमारता)

- वैदर्भमार्गस्य गुणाः - २ (अर्थव्यक्तिः, उदारता, ओजः, कान्तिः, समाधिः)
- काव्यसम्पदः कारणम्, काव्याभ्यासस्य माहात्म्यम्।

अन्वितिः ३. काव्यमीमांसा : शास्त्रसंग्रहः, शास्त्रनिर्देशः, व्युत्पत्तिकविपाकाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

1. शास्त्रसंग्रहः(प्रथमोऽध्यायः)
2. शास्त्रनिर्देशः (द्वितीयोऽध्यायः)
3. काव्यपुरुषोत्पत्तिः(तृतीयोऽध्यायः)
4. शिष्यप्रतिभे (चतुर्थोऽध्यायः)
5. व्युत्पत्ति-कवि-पाकाः(पञ्चमोऽध्यायः)

अन्वितिः ४. अलङ्काराः (कुवलयानन्दानुसारेण) **श्रेयोऽङ्कः १**

- **अर्थालङ्काराः -**
  - उपमा
  - अनन्वयः
  - उपमेयोपमा
  - रूपकम्
  - स्मृतिः
  - भ्रान्तिमान्
  - सन्देहः
  - उत्प्रेक्षा
  - अतिशयोक्तिः
  - दृष्टान्तः
  - निदर्शना

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. अप्पय्यदीक्षितः, (1917), *कुवलयानन्दः अलङ्कारचन्द्रिकासमेतः* (सम्पा. तत्तसदुपाख्यवैद्यनाथसूरिः), बंबई : Vasudeva Sharma Panshikara, Nirnaya Sagar।
2. दण्ड्याचार्य, महाकवि, (1996), *काव्यादर्शः* (सम्पा. आचार्यः श्रीरामचन्द्रमिश्रः), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
3. राजशेखरः, *काव्यमीमांसा* (सम्पा. डॉ. गंगासागर राय), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन, 221001।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. सहायहीरा, डॉ. राजवंश, (1967), *भारतीय काव्यशास्त्र के प्रतिनिधि सिद्धान्त*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. डे, डॉ. सुशीलकुमार, & शर्मा, श्रीमायाराम, (1988), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. जयमन्तमिश्र, डा., (2005), *काव्यमीमांसा*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
4. काणे, पी. वी., & ईश्वरचन्द्रशास्त्री, डा., (2007), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

चतुर्थवर्षः
(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः 400-499

सप्तमसत्रार्द्धः (Semester - 7)

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: नाट्यसङ्ग्रहस्य परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. नाट्यशास्त्रीयतत्त्वानां रसभावादीनां परिचयप्रदानम्।
2. स्थायिभावानां व्यभिचारिभावानां सात्त्विकभावानां च अवबोधनम्।
3. चतुर्विधस्य अभिनयस्य परिज्ञानम्।
4. आतोद्य-गान-रङ्गमण्डपादीनां परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मुनीनां प्रश्नविषये रसस्वरूपविषये च वर्णयिष्यन्ति।
2. शृङ्गारादिरसानां विभावानुभावादिपरिचयपूर्वकं व्याख्यास्यन्ति।
3. आतोद्यादीनि प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. रसविवेचनं कर्तुं प्रभविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1	नाट्यसङ्ग्रहस्य परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मुनीनां प्रश्नाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मुनीनां पञ्चप्रश्नाः।
- भरतप्रदत्तानि उत्तराणि।
- रसस्वरूपम्।
- भावानां स्वरूपं भावानां संख्या च।

अन्वितिः २. रसादयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नवरसाः।
- अष्टौ स्थायिभावाः।
- त्रयस्त्रिंशद् व्यभिचारिणो भावाः।

- अष्टौ सात्त्विकाः भावाः।
- चतुर्विधाः अभिनयाः।

अन्वितिः ३. आतोद्यादीनि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चतुर्विधम् आतोद्यम्।
- पञ्चविधं गानम्।
- त्रिविधः रङ्गमण्डपः।
- रससूत्रम्।

अन्वितिः ४. रसविवेचनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रससूत्रविचारः।
- शृङ्गारहास्यकरुणरौद्ररसानां लक्षणानि।
- वीर-भयानक-बीभत्स-अद्भुतरसानां लक्षणानि।
- शृङ्गारादीनाम् अवान्तरभेदः शान्तरसविचारश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भरतमुनिः, *नाट्यशास्त्रम्-षष्ठः अध्यायः (अभिनवभारतीसहितम्)*।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. मिश्र, जयमन्त, (2014), *काव्यात्ममीमांसा*, वाराणसी : चौ.वि.भा।
2. काणे, पी. वी., & ईश्वरचन्द्रशास्त्री, डॉ., *संस्कृत काव्यशास्त्र का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
3. उपाध्याय, बलदेव, *संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास* (काव्यशास्त्रखण्ड), लखनऊ : उत्तरप्रदेशसंस्कृतसंस्थान।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: रीतिसम्प्रदायः वामनश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयालङ्कारशास्त्रानुसारेण रीतिविषयकपरिचयप्रदानम्।
2. रीतिविषयकतत्त्वचिन्तनस्य विकासक्रमे वामनस्यावदानसमीक्षणम्।
3. रीतीनां परस्परं स्वरूपभेदपरिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अलङ्कारशास्त्रपरम्परां वर्णयिष्यन्ति।
2. रीतिनिश्चयादिविषयाणां प्रतिपादनं करिष्यन्ति।
3. दोषाधिकरणं निरूपयिष्यन्ति।
4. गुणविवेचनस्य समीक्षणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2	रीतिसम्प्रदायः वामनश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अलङ्कारशास्त्रपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अलङ्कारशास्त्रपरिचयः।
- अलङ्कारस्योपयोगिता।
- वामनस्य शास्त्रवैदग्ध्यम्।
- वामनस्य काव्यपर्यालोचनसम्प्रदायः।
- काव्यालङ्कारसूत्रस्य वैशिष्ट्यञ्च।

अन्वितिः २. रीतिनिश्चयादि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रयोजनस्थापना।
- प्राधिकरणचिन्ता।
- रीतिनिश्चयः।
- काव्याङ्गानि काव्यविशेषश्च।

(प्रणम्य परमं ज्योतिः इत्यारभ्य ततोऽन्यभेदकृतिः इति पर्यन्तम्)

अन्वितिः ३. दोषाधिकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दोषदर्शनम्।
- पददोषाः।
- वाक्यदोषाः, वाक्यार्थदोषाः च।
- रसदोषाः।

(गुणविपर्ययात्मानो दोषाः इत्यारभ्य कलाचतुर्वर्गशास्त्रविरुद्धार्थानि इति पर्यन्तम्)

अन्वितिः ४. गुणविवेचनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गुणविवेचनम्।
- अलङ्कारविवेचनम्।
- शब्दगुणविवेचनम्।
- अर्थगुणविवेचनम्।

(काव्यशोभायाः कर्तारो इत्यारभ्य दीप्तरसत्वं कान्तिः इति पर्यन्तम्)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. *काव्यालंकारसूत्राणि* (प्रथमाधिकरणात् तृतीयाधिकरणं यावत्)
2. वामनः, (2001), *काव्यालंकारसूत्राणि* (श्रीगोपेन्द्रत्रिपुरहरभूपालविरचितटीकासहितम्), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सुरभारती प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. सहाय हीरा, राजवंश, (1967), *भारतीय काव्य के प्रतिनिधि सिद्धान्त*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. डे, सुशीलकुमार, & शर्मा, मायाराम, (1988), *संस्कृत काव्यशास्त्र का इतिहास*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. शास्त्री, ईश्वरचन्द्र, (2009), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. मिश्र, श्रीजयमन्त, (2014), *काव्यात्ममीमांसा*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: बुद्धस्य चरितम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. गुणालङ्कारादि-काव्यतत्त्वानि अवबोद्धुं क्षमताप्रतिपादनम्।
2. काव्यात्मसौन्दर्यावबोधपूर्वकम् आध्यात्मिकचिन्तनार्थं योग्यताप्राप्तिः।
3. जीवनमूल्यानां महत्त्वम् अवगन्तुम् आत्मदृष्टिविकासः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. महाकवेः अश्वघोषस्य तद्रचनाशैलीं च वदिष्यन्ति।
2. शुद्धोदनस्य विषये वर्णयिष्यन्ति।
3. अन्तःपुरविहारं वर्णयिष्यन्ति।
4. बुद्धस्य नगरभ्रमणवृत्तान्तं कथयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3	बुद्धस्य चरितम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अश्वघोषस्य परिचयः कथावस्तु च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कविपरिचयः।
- बुद्धस्य चरितम्।
- अश्वघोषस्य कवित्वम्।
- बुद्धचरितस्य वैशिष्ट्यम्।

अन्वितिः २. शुद्धोदनस्य चरितम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शुद्धोदनस्य जीवनम्।
- प्रजानां रोगशान्तिः।
- लोकनायकस्य जन्म।
- राजसुतदर्शनम्।

अन्वितिः ३. अन्तःपुरविहारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अन्तःपुरसौन्दर्यम्।

- धर्मकामाः क्रियाः, पापविनाशः।
- स्वकुलानुरूपविद्याग्रहणं, शस्त्रत्यागः शास्त्रविमर्शश्च।
- अलङ्कारादिपर्यालोचनम्।

अन्वितिः ४. बुद्धस्य नगरभ्रमणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संवेगोत्पत्तिः।
- राजपथशोभा।
- नारीवर्णनं प्रजानां रोगभयं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. अश्वघोषः, (2017), *बुद्धचरितम् (आदितः तृतीयसर्गं यावत्)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. उपाध्याय, बलदेव, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।
2. द्विवेदी, कपिलदेव, (2007), *संस्कृत साहित्य का समीक्षात्मक इतिहास*, विश्वविद्यालय प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: राष्ट्रस्य एकतायां चाणक्यस्य अवदानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतनाटकपरम्परायां मुद्राराक्षसस्य परिचयप्रदानम्।
2. रूपकमाध्यमेन कूटनीतिविषयस्य प्रकाशनम्।
3. आचार्यचाणक्यस्य राष्ट्रभक्तेः कुशलराजनीतिज्ञतायाश्च परिचयः।
4. आचार्यचाणक्यस्य बुद्धिसामर्थ्येन राष्ट्रस्य एकताप्रतिष्ठापनस्य परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. चन्द्रगुप्तस्य राज्यलाभं कथयिष्यन्ति।
2. चन्द्रगुप्तस्य हननोपायविषयं व्याख्यास्यन्ति।
3. चाणक्य-चन्द्रगुप्तयोः मतविरोधं वर्णयिष्यन्ति।
4. प्रधानामत्यस्य चाणक्यस्य बुद्धिसामर्थ्यं प्रशंसिष्यन्ति।
5. चाणक्यस्य साफल्ये राक्षसस्य चिन्तायाः वर्णनं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4	राष्ट्रस्य एकतायां चाणक्यस्य अवदानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. चन्द्रगुप्तस्य राज्यलाभः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कविविशाखदत्तः मुद्राराक्षसं च।
- मुद्राराक्षसस्य मङ्गलाचरणं प्रस्तावना च।
- मुद्रिकाप्राप्तिः।
- कूटपत्रलेखनम्।

अन्वितिः २. चन्द्रगुप्तहननोपायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आभरणप्रेषणम्।
- चन्द्रगुप्तबधार्थं राक्षसकृतः उपायः।
- कुसुमपुरे गुप्तचराणां वधः।
- चन्द्रगुप्तम् उत्तेजयितुं राक्षसस्य योजना।

अन्वितिः ३. चाणक्य-चन्द्रगुप्तयोः मतविरोधः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कृतककौमुदीमहोत्सवप्रसङ्गः।
- वैतालिकयोः स्तुतिपाठः।
- चाणक्यचन्द्रगुप्तयोः मतभेदः।
- चाणक्यं प्रति चन्द्रगुप्तस्य अनादरः।

अन्वितिः ४. चाणक्यस्य साफल्ये राक्षसस्य चिन्ता। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गुप्तचरमुखात् कुसुमपुरवृत्तान्तश्रवणम्।
- राक्षस-मलयकेत्वोः परस्परं वार्तालापः।
- चन्द्रगुप्तसाफल्यप्रकाशनम्।
- क्षपणकेन सह राक्षसस्य आलोचना।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विशाखदत्तः, (2020), *मुद्राराक्षसम् (१-४ अङ्काः)* (सम्पा. परमेश्वरदीनपाण्डेय), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. उपाध्याय, बलदेव, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।
2. द्विवेदी, कपिलदेव, (2007), *संस्कृत साहित्य का समीक्षात्मक इतिहास*, विश्वविद्यालय प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: साहित्यसम्प्रदाये काव्यात्मतत्त्वविश्लेषणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. साहित्यशास्त्रस्य प्रसिद्धप्रस्थानानां परिचयः।
2. ध्वनेः परिचयः।
3. काव्यात्मत्त्वेन विभिन्नसिद्धान्तानां परिज्ञानम्।
4. काव्यात्मत्त्वेन ध्वनिसिद्धान्तेन सह ध्वनिभिन्नसिद्धान्तानां विश्लेषणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. साहित्यशास्त्रस्य प्रसिद्धानां पञ्च प्रस्थानानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. काव्यात्मनः स्वरूपं कथयिष्यन्ति।
3. ध्वनौ सम्प्राप्ताः समस्याः विश्लेषयिष्यन्ति।
4. काव्यात्मत्त्वेन ध्वनिभिन्नमतानां सिद्धान्तान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
5. काव्यात्मत्त्वेन ध्वनिभिन्नसिद्धान्तान् निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5	साहित्यसम्प्रदाये काव्यात्मतत्त्वविश्लेषणम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रसिद्धानां सिद्धान्तानां ध्वनिसिद्धान्तदिशा वर्गीकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राग्-ध्वनिसिद्धान्तानां कालः।
  - रससम्प्रदायः (नन्दिकेश्वरः)
  - अलङ्कारसम्प्रदायः (भामह-उद्भट-रुद्रटाः)
  - रीतिसम्प्रदायः (दण्डी-वामनौ)
- ध्वनिसिद्धान्तकालः।
  - ध्वनिसम्प्रदायः (आनन्दवर्धनः)
- उत्तर-ध्वनिसिद्धान्तानां कालः।
  - वक्रोतिसम्प्रदायः (कुन्तकः)
  - आचार्यमम्मटः।

- विश्वनाथः।
- पण्डितराजजगन्नाथः।
- महिमभट्टः।
- धनिकः।

अन्वितिः २. ध्वनेः स्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अभाववादः।
- भाक्तवादः।
- ध्वनिशब्दस्य पञ्च अर्थाः।
- वाच्यप्रतियमानाख्यौ ध्वनिभेदौ।
- वाच्ये विधिरूपः ध्वनिः।
- वाच्ये प्रतिषेधरूपः ध्वनिः।
- अनुभयरूपः ध्वनिः।

अन्वितिः ३. काव्यात्मत्वेन ध्वनिभिन्नसिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काव्ये अलङ्कारस्य प्राधान्यम् (अलङ्कारसम्प्रदायस्य आचार्यः भामह-दण्डी-उद्भट-रुद्रटश्च)
- अलङ्कारस्य भावव्युत्पत्त्या (अलं भावो हि अलङ्कारः) व्यापकार्थपरकता।
- काव्ये रीतेः प्राधान्यम्।
- काव्यशोभायाः प्रमुखकर्तृरूपेण गुणस्य स्थापना।

अन्वितिः ४. ध्वनिविरोधिनः सिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महिमभट्टानुसारं ध्वनेः अनुमानेऽन्तर्भावः।
- मुकुलभट्टानुसारं ध्वनेः अभिधायामन्तर्भावः।
- धनिकमतानुसारं ध्वनेः गतार्थता।
- ध्वनेः वक्रोक्तौ अन्तर्भावः (कुन्तकः)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. धनिकः, (1968), *अवलोकटीका (दशरूपकस्य व्याख्या)*, मेरठ : साहित्य भण्डार, सुभाष बजार।
2. मुकुलभट्टः, (1982), *व्यक्तिविवेकः (रेवाप्रसादद्विवेदी-प्रणीता हिन्दी-व्याख्या)*, वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत संस्थानम्।
3. भामहः, (2008), *अभिधावृत्तिमातृका (सङ्गमनीसुबोधिनीव्याख्या सहित)*, वाराणसी : चौखम्भा कृष्णदास अकादमी।
4. मम्मटः आचार्यः, (2008), *काव्यप्रकाशः (भट्टवामनस्य झल्कीकरः व्याख्या, बालबोधिन्याख्या सहित)*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।
5. आनन्दवर्धनः, (2010), *ध्वन्यालोकः (1, 2 उद्योतौ)*, वाराणसी : चौखम्भा विद्याभवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. हीरा, राजवंश सहाय, डॉ. (1967), *भारतीय काव्य के प्रतिनिधि सिद्धान्त*, वाराणसी : चौखम्बा विद्या भवन।
2. डे, सुशीलकुमार & शर्मा, श्रीमायाराम, (1988), *संस्कृत काव्यशास्त्र का इतिहास*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. ईश्वरचन्द्रशास्त्री, डा. (2009), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
400-499

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester - 8)

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6: रुय्यकसम्मताः अलङ्काराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयालङ्कारशास्त्रस्य सौन्दर्यशास्त्रस्य च परिचयप्रदानम्।
2. अलङ्कारतत्त्वचिन्तनस्य विकासक्रमे रुय्यकस्यावदानसमीक्षणम्।
3. विविधालङ्काराणां परस्परं स्वरूपभेदपरिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. रुय्यकः तेन सूचितानि प्रस्थानानि विवेक्तुं शक्ष्यन्ति।
2. शब्दालंकारान् वर्णयिष्यन्ति।
3. शब्दार्थालङ्काराणां समीक्षणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. विविधालङ्काराणां परस्परं स्वरूपभेदानां निरूपणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6	रुय्यकसम्मताः अलङ्काराः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. रुय्यकः तेन सूचितानि प्रस्थानानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रुय्यकस्य परिचयः।
- सूचितानि प्रस्थानानि -
  - ध्वनिसिद्धान्तस्थापनम्।
  - भामहोद्भटादिमतालोचनम्।
  - रुद्रटाभिमतभावालङ्कारालोचनम्।
  - वामनमतालोचनम्।
  - कुन्तकमतालोचनम्।
  - भट्टनायकमतालोचनम्।
  - व्यक्तिविवेककारमतालोचनम्।
  - ध्वनिसिद्धान्तः।
  - काव्यस्य त्रयो भेदाः।

अन्वितिः २. शब्दालंकाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पौनरुक्त्यस्य त्रयः प्रकाराः।
- पुनरुक्तवदाभासः।
- अनुप्रासः।
- यमकम्।

- प्ररूढस्य शब्दार्थपौनरुक्त्यस्य दोषत्वम्।
- चित्रालङ्कारः।

अन्वितिः ३. अनुप्रासोपमादयः शब्दार्थालङ्काराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उपमा।
- अनन्वयः।
- उपमेयोपमा।
- स्मरणम्।
- रूपकम्।
- परिणामः।

अन्वितिः ४. सन्देहादयः अष्टावर्थालङ्काराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सन्देहः।
- भ्रान्तिमान्।
- उल्लेखः।
- अपह्नुतिः।
- उत्प्रेक्षा।
- अतिशयोक्तिः।
- तुल्ययोगिता।
- दीपकम्।
- प्रतिवस्तूपमा।
- दृष्टान्तः।
- निदर्शना।
- व्यतिरेकः।
- सहोक्तिः।
- विनोक्तिः।
- समासोक्तिः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. रुय्यकः, (2016), *अलंकारसर्वस्वम्* (निर्धारिताः अंशाः) (जयरथप्रणीतविमर्शिनीतिटीकासंवलितम्), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।
2. रुय्यकः, (2016), *अलंकारसर्वस्वम्* (निर्धारिताः अंशाः) (सञ्जीवनीटिपणिसंवलितम्), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. राजवंश सहाय हीरा, डॉ, (1967), भारतीय काव्यशास्त्र के प्रतिनिधि सिद्धान्त, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. सुशीलकुमार डे, डॉ, & श्रीमायाराम शर्मा, (1988), संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. जयमन्तमिश्रः, (2005), काव्यात्ममीमांसा, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
4. काणे, पी. वी., & ईश्वरचन्द्रशास्त्री, डॉ, (2007), संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7: अभिधावृत्तिविमर्शः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अलङ्कारशास्त्रे वृत्तिस्वरूपनिरूपणम्।
2. अभिधावृत्तेः मुकुलभट्टदिशा भेदनिरूपणम्।
3. मुख्यलाक्षणिकयोः अभिधाव्यापारयोः विवेचनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयकाव्यशास्त्रे अभिधावृत्तेः महत्त्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. मुख्यलाक्षणिकयोः स्वरूपं तस्य महत्त्वं च वदिष्यन्ति।
3. तटस्थलक्षणायाः विवरणं कर्तुं प्रभविष्यन्ति।
4. मुख्य-गौण-व्यापारविषये विवेकशक्तिम् निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7	अभिधावृत्तिविमर्शः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. साहित्यशास्त्रे व्यापारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- व्यापारस्वरूपम्।
- मुख्यगौणव्यापारयोः विवेकः।
- मुख्यव्यापारस्य भेदचतुष्टयम्।
- लक्षणा द्विविधा।

अन्वितिः २. तटस्थलक्षणा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शुद्धालक्षणायाः भेदाः।
- उपादानलक्षणायाः भेदाः।
- षड्विधा लक्षणा।
- निरूढा लक्षणा।

अन्वितिः ३. लक्षणायां विशेषांशाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्याज्या लक्षणा।
- वक्तृनिबन्धनत्वेन लाक्षणिकः अर्थः।

- लक्षणा विचारः।
- वाक्यगतरूपविशेषपर्यालोचनया लाक्षणिकः अर्थः।

अन्वितिः ४. अभिधासम्बन्धेन लक्षणायाः विभागः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वाच्यनिबन्धना लक्षणा।
- अभिहितान्वयवाद-अन्विताभिधानवादयोः लक्षणान्तर्भावः।
- अखण्डवाक्यार्थवादः।
- लक्षणा अभिधेयेन सम्बन्धादित्यादिना पञ्चधा।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मुकुलभट्टः, (1995), *अभिधावृत्तिमातृका* (डॉ. रेवाप्रसादद्विवेदी व्याख्या), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. मम्मटः, (2005), *काव्यप्रकाशः* (वामनलकीकरकृतटीकासहितः), नई दिल्ली : परिमल प्रकाशन।
3. विश्वनाथः, (2008), *साहित्यदर्पणः* (आचार्यलोकमणिदहालः), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डे, डॉ. सुशीलकुमार, & शर्मा, श्रीमायाराम, (1988), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
2. हीरा, डॉ. राजवंश सहाय, (1988), *भारतीय साहित्यशास्त्र कोश*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. मिश्र, डॉ. श्री जयमन्त, (2005), *काव्यात्ममीमांसा*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8: गीतगोविन्दस्य माहात्म्यम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. गीतिकाव्यस्वरूपनिरूपणम्।
2. भारतीयसङ्गीतशास्त्रानुगुणं काव्यपरम्परानिरूपणम्।
3. कृष्णकाव्यपरम्परानिरूपणम्।
4. संस्कृते रागकाव्यपरम्परायाः परिज्ञानम्।
5. गीतिकाव्यान्तं जीवनेन सह सामीप्यप्रतिपादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयकाव्यशास्त्रे गीतिकाव्यस्य महत्त्वं वर्णयिष्यन्ति।
2. अक्लेशकेशववर्णनं कर्त्तुं प्रभविष्यन्ति।
3. मुग्धमधुसूदनस्य स्निग्धमधुसूदनस्य च वृत्तान्तं कथयिष्यन्ति।
4. गीतिकाव्यानां भावसम्पदः वैशिष्ट्यं व्याख्यास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8	गीतगोविन्दस्य माहात्म्यम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सामोददामोदरः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गीतिकाव्यपरम्परा।
- गीतगोविन्दस्य परिचयः।
- दशावतारस्तोत्रम्।
- वसन्तवर्णनम्।

अन्वितिः २. अक्लेशकेशवः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विरहिण्याः राधायाः सखीं प्रति उक्तिः।
- हरिं प्रति अनुरक्तायाः श्रीराधायाः अवस्थावर्णनम्।
- केशिमथनं प्रति श्रीराधायाः अनुरागः।
- व्रजसुन्दरीमध्ये गोविन्ददर्शनेन राधायाः हर्षः।

अन्वितिः ३. मुग्धमधुसूदनः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- राधायां श्रीकृष्णस्य आसक्तिः।
- श्रीकृष्णस्य अनुतापः।
- श्रीराधायाः श्रीकृष्णकृतम् अनुचिन्तनम्।
- आत्मनि हरभ्रान्तिः न कर्त्तव्या इति कन्दर्पं प्रति श्रीकृष्णस्य उक्तिः।

अन्वितिः ४. स्निग्धमधुसूदनः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यमुनाकूले माधवं प्रति राधिकासख्याः उक्तिः।
- माधवविरहेण राधायाः दीनावस्था।
- राधाविरहोपशमनार्थं चिन्तनम्।
- श्रीकृष्णस्य उपेन्द्रवज्रादपि दारुणत्वम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शर्मा, डॉ. रामानन्द, (1995), *गीतगोविन्दम् (आदितः चत्वारः सर्गाः)*, वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डे, सुशीलकुमार, & शर्मा, श्रीमायाराम, (1988), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
2. ऋषि, उमाशङ्कर, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्बा विश्वभारती अकादमी।
3. शास्त्री, परमानन्द, (2022 वि.सं.), *संस्कृत गीतिकाव्य का विकास*, मेरठ : प्रकाशन प्रतिष्ठान, सुभाष बाजार।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.9: राष्ट्रियशिक्षानीतौ संस्कृतम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. स्वतन्त्रभारते राष्ट्रियशिक्षानीतौ संस्कृतस्य स्थाननिरूपणम्।
2. उच्चशिक्षानीतौ संस्कृताय प्रदत्तावसरनिरूपणम्।
3. नूतनशिक्षानीतौ संस्कृतसाहित्याय प्राप्तावसरनिरूपणम्।
4. संस्कृते प्राप्तं विश्वबन्धुत्वस्य ज्ञानप्राप्तिः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. स्वतन्त्रभारते संस्कृतस्य स्थानं वक्ष्यन्ति।
2. राष्ट्रियशिक्षानीतौ संस्कृताय प्रदत्तावसरान् वर्णयिष्यन्ति।
3. उच्चतरा शिक्षायाः विषये वर्णितविषयान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. उच्चतरशिक्षायां समतायाः समावेशनस्य अंशान् व्याख्यास्यन्ति।
5. राष्ट्रियशिक्षानीतौ संस्कृतस्य विशिष्टोल्लेखप्रसङ्गान् आश्रित्य अन्तःशास्त्रशोधकार्यं कर्तुं प्रवृत्ताः भविष्यन्ति, यथा – आधुनिकम् अर्थशास्त्रं कौटिल्यश्च, गीता प्रबन्धनं चेत्यादि।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.9	राष्ट्रियशिक्षानीतौ संस्कृतम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. 2020 तः पूर्वं स्वातन्त्र्योत्तरभारते राष्ट्रियशिक्षानीतौ संस्कृतम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतशिक्षार्थं भारतीयैराङ्ग्लैश्च कृतः प्रयासः, संस्कृतशिक्षाविरुद्धं लार्डमैकालेघोषणापत्रम्।
- पारम्परिकसंस्कृतशिक्षा।
- आधुनिकसंस्कृतशिक्षा।
- महाविद्यालये संस्कृतशिक्षा।
- विश्वविद्यालये संस्कृतशिक्षा।
- संस्कृतपत्रिकाः।
- संस्कृतप्रचारार्थं विहिताः प्रयासाः।
- संस्कृतात् अपेक्षाः।
- नवीना राष्ट्रियशिक्षानीतिः 2020 (क)

अन्वितिः २. उच्चतरा शिक्षा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गुणवत्तापूर्णाः विश्वविद्यालयाः(भारतीयोच्चतरशिक्षाव्यवस्थाहेतुका अभिनवा भाविनी दृष्टिः)
- बहुशास्त्रीया समग्रा शिक्षा।
- शिक्षार्थमनुकूलवातावरणं छात्रसहयोगश्च।
- नवीना राष्ट्रियशिक्षानीतिः 2020 (ख)

अन्वितिः ३. उच्चतरशिक्षायां समतायाः समावेशः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शिक्षकशिक्षा।
- उच्चतरशिक्षापद्धतौ परिवर्त्तनम्।
- उच्चतरशिक्षासंस्थानेभ्यः प्रभावि प्रशासनम्।
- उच्चतरशिक्षायां समावेशी शिक्षा।

अन्वितिः ४. नवीना राष्ट्रियशिक्षानीतिः 2020 (ग) **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयभाषाकलासंस्कृतीनां संवर्धनम्।
- आनलाइन-डिजिटलशिक्षा।
- नवीनशिक्षानीतौ संस्कृतस्य तत्परम्पराणां च महत्त्वम्।
- केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालये शोधनीतिः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पाण्डेय, श्री अलेखनिरञ्जन (अनुवादक), & द्विवेदी, डा. पारसनाथ (सम्पादक), (1979), *संस्कृत आयोग का प्रतिवेदन (1956-57)*, वाराणसी: सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालय।
2. शिक्षामन्त्रालय - भारतसर्वकारः, (2020), *राष्ट्रियशिक्षानीति - 2020*।
3. *मार्गदर्शिका,* विश्वविद्यालयानुदानायोगः।
4. *शोधनीतिः,* केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. सिंह, अवनीश कुमार, (2020), *नये भारत की नींव : राष्ट्रीय शिक्षा नीति-2020*।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.10: व्यञ्जनावृत्तेः विश्लेषणं विशिष्टाध्ययनञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. व्यञ्जनावृत्तेः विस्तृतपरिचयः।
2. रसनिष्पत्तौ व्यञ्जनावृत्तेः समुपयोगिता।
3. अभिधामूलव्यञ्जनायाः लक्षणामूलव्यञ्जनायाश्च परिज्ञानम्।
4. व्यञ्जनायाः प्रभेदानाम् अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वृत्तिस्वरूपं तद्भेदाँश्च वर्णयिष्यन्ति।
2. व्यञ्जनावृत्तिं तत्स्वरूपञ्च वक्ष्यन्ति।
3. ध्वनेः भेदानां विषये वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. व्यञ्जनासिद्धिं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.10	व्यञ्जनावृत्तेः विश्लेषणं विशिष्टाध्ययनञ्च।	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वृत्तिस्वरूपं तद्भेदाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वृत्तिलक्षणम्।
- अभिधायाः लक्षणं स्वरूपञ्च।
- लक्षणायाः लक्षणं स्वरूपञ्च।
- षड्विधायाः लक्षणायाः स्वरूपम्।

अन्वितिः २. व्यञ्जनायाः स्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- व्यञ्जनायाः लक्षणं स्वरूपञ्च।
- विशिष्टलक्षणावादस्य निराकरणम्।
- शब्दमूलव्यञ्जनायाः स्वरूपं तद्भेदाश्च।
- लक्षणामूलायाः व्यञ्जनायाः स्वरूपं तद्भेदाश्च।

अन्वितिः ३. ध्वनेः भेदाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अविवक्षितवाच्यध्वनिः तद्भेदाश्च।

- विवक्षितान्यपरवाच्यध्वनिः तद्भेदाश्च।
- संलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यस्य स्वरूपम्।
- असंलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यस्य स्वरूपम्।

अन्वितिः ४. व्यञ्जनासिद्धिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रसादिध्वनौ व्यञ्जनायाः अनिवार्यता।
- लक्षणामूलकध्वनौ व्यञ्जनायाः अनिवार्यता।
- अभिधामूलकध्वनौ व्यञ्जनायाः अनिवार्यता।
- अभिहितान्वयवादे व्यञ्जनायाः अनिवार्यता।
- अन्विताभिधानवादे व्यञ्जनायाः अनिवार्यता।
- लक्षणाव्यञ्जनयोर्भेदः।
- अनुमितिवादः व्यञ्जना चेति।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मम्मटः आचार्यः, (2008), *काव्यप्रकाशः* (भट्टवामनस्य झल्कीकरः व्याख्या बालबोधिन्याख्या सहितः), दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डॉ. सुशीलकुमार डे, & श्रीमायाराम शर्मा, (1988), *संस्कृत काव्यशास्त्र का इतिहास*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
2. डॉ. ईश्वरचन्द्रशास्त्री, (2009), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

प्रथमवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1: रघोः पराक्रमः कौत्सस्य गुरुदक्षिणा च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. रघोः पराक्रमस्य अवबोधनम्।
2. रघोः दिग्विजययात्राव्याजेन प्राचीनभारतीयभौगोलिकज्ञानम्।
3. रघुवंशस्य परिचयः।
4. महाकाव्यस्य कथावस्तुनः परिचयः।
2. रघोः राष्ट्रभक्तिः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :- :-

1. पद्यसाहित्यस्य परिचयं वक्ष्यन्ति।
2. रघोः चरिते औदार्यम् वर्णयिष्यन्ति।
3. शिष्यस्य कौत्सस्य चरितं ज्ञात्वा आत्मनः चरित्रनिर्माणस्य प्रतिपादनं करिष्यन्ति।
4. कौत्सस्य आशीर्वादविषयकं वर्णनं कर्त्तुं प्रभविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1	रघोः पराक्रमः कौत्सस्य गुरुदक्षिणा च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. रघुं प्रति शत्रूणां भीतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सिंहासनाधिरूढस्य रघोः सकाशात् शत्रूणां भीतिः।
- शरद्वर्णनम्।
- रघोः दिग्विजययात्रा तत्र प्रतिपादितं भारतीयभूगोलं च।
- रघोः सम्मुखे राज्ञाम् आत्मसमर्पणम्।

अन्वितिः २. रघोः दिग्विजयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रघोः कलिङ्गदेशाक्रमणं विजयलाभश्च।
- रघोः दाक्षिणात्यविजययात्रा।
- रघोः पारसिकाणाम् उपरि विजयलाभः उत्तर्दिग्भागं प्रति गमनं च।

- रघोः कामरूपराजोपरि विजयलाभः।

अन्वितिः ३. कौत्सस्य गुरुदक्षिणा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गुरुदक्षिणार्थिनः कौत्सस्य रघोः राजधानीं प्रति आगमनं, रघुणा कृता आश्रमकुशलजिज्ञासा।
- कौत्सस्य गुरुदक्षिणामाहर्तुं राजान्तरं प्रति गमनोद्यमः, रघोः तन्निवारणं च।
- कुबेरस्य रघोः कोषागारे सुवर्णवर्षणम्।
- कौत्सं प्रति रघोः सुवर्णादिदानम्।

अन्वितिः ४. रघुं प्रति कौत्सस्य आशीर्वादः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रघोः पितृत्वलाभः।
- अजस्य विदर्भराजभोजराजधानीं प्रति प्रस्थानं, गन्धर्वराजपुत्रस्य प्रियंवदस्य शापमुक्तिः।
- प्रियंवदस्य रघुपुत्राय अजाय गन्धर्वास्त्रप्रदानम्।
- भोजेन अजं प्रति कृतः स्वागतव्यवहारः, प्रातःकाले वन्दिकृतैः स्तुतिपाठैः अजस्य जागरणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. कालिदास, (1927), *रघुवंशमहाकाव्यम्* (गोविन्दानन्द शास्त्री, सम्पा०), बम्बई : निर्वाणसागर प्रेस।
2. Kalidasa, (1969), *The Raghuvamsa of Kalidasa* (M. R. Kale, सम्पा० एवं अनुवादक), Delhi: Motilal Banarsidass.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. कीथ, ए. वी., & डॉ. मङ्गलदेव शास्त्री, (1967), *संस्कृतसाहित्य का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. उपाध्याय, आचार्य बलदेव, (2001), *संस्कृतसाहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।
3. उपाध्याय, भगवतशरण, *कालिदास का भारत*, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
4. तिवारी, रमाशंकर, *महाकवि कालिदास*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2: आलङ्कारिकाणां तेषां सिद्धान्तानां च परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अलङ्कारशास्त्रस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. काव्यशास्त्रस्य अध्ययनेन प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. काव्येषु प्रयुक्तानां गुण-रीति-अलङ्कारादितत्त्वानां परिचयप्रदानम्।
4. ध्वनि-वक्रोक्ति-औचित्यसिद्धान्तानां परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अलङ्कारशास्त्रस्य परिचयं वक्ष्यन्ति।
2. काव्यगुणानां साहित्यशास्त्रीयग्रन्थानां परिचयस्य प्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. काव्यस्वरूपं भेदांश्च वर्णयिष्यन्ति।
4. ध्वनि-वक्रोक्त्यौचित्यादिविषयान् दृढं प्रतिपादयिष्यन्ति।
5. उत्तरमध्यकालीन-आचार्याणां आधुनिककाव्यमीमांसकानां च वर्णनं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2	आलङ्कारिकाणां तेषां सिद्धान्तानां च परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आलङ्कारिकाणां तेषां सिद्धान्तानां च परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भरतः - नाट्यशास्त्रम् (रससिद्धान्तः)
- भामहः - काव्यालङ्कारः (अलंकारप्रधानता)
- दण्डी - काव्यादर्शः (गुणालङ्कारसाम्यम्)
- वामनः - काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः (रीतिसम्प्रदायः)

अन्वितिः २. ध्वनि-वक्रोक्ति-औचित्यसिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आनन्दवर्धनः - ध्वन्यालोकः (ध्वनिसिद्धान्तः)
- कुन्तकः - वक्रोक्तिजीवितम् (वक्रोक्तिसिद्धान्तः)
- क्षेमेन्द्रः - औचित्यविचारचर्चा (औचित्यसिद्धान्तः)

अन्वितिः ३. उत्तरमध्यकालीन-आचार्याणां परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मम्मटः - काव्यप्रकाशः।

- काव्यलक्षणम् (मम्मटदिशा)
- काव्यप्रयोजनम् (मम्मटदिशा)
- काव्यभेदाः (मम्मटदिशा)

- विश्वनाथः - साहित्यदर्पणः।
  - काव्यलक्षणम् (विश्वनाथदिशा)
  - काव्यप्रयोजनम् (विश्वनाथदिशा)
  - काव्यभेदाः (विश्वनाथदिशा)

- जगन्नाथः - रसगङ्गाधरः।
  - काव्यलक्षणम् (जगन्नाथदिशा)
  - काव्यप्रयोजनम् (जगन्नाथदिशा)
  - काव्यभेदाः (जगन्नाथदिशा)
  - रससिद्धान्तस्य विवेचनम्

अन्विति: ४. आधुनिककाव्यमीमांसकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विश्वेश्वरपाण्डेयः - काव्यशास्त्रविमर्शः।
- रेवाप्रसादविवेदी - काव्यशास्त्रमीमांसा।
- अभिराजराजेन्द्रमिश्रः - साहित्यमीमांसा।
- राधावल्लभत्रिपाठी - साहित्यदृष्टिः।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मम्मटः, (2005), *काव्यप्रकाशः* (वामनलकीकरकृतटीकासहितः), नई दिल्ली : परिमल प्रकाशन।
2. विश्वनाथः, (2008), *साहित्यदर्पणः* (आचार्य लोकमणिदहालः सम्पा.), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।
3. काणे, महामहोपाध्याय पी. वी., (अनुवा. डॉ. इंद्र चंद्र शास्त्री), *संस्कृत काव्यशास्त्र का इतिहास*।
4. श्रीवास्तव, डॉ. आनंद कुमार, *आधुनिक संस्कृत काव्यशास्त्र*।

सहायका: ग्रन्था: (Additional Readings)

1. डे, डॉ. सुशीलकुमार, & शर्मा, श्रीमायाराम, (1988), संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
2. हीरा, डॉ. राजवंश सहाय, (1988), भारतीय साहित्यशास्त्रकोश, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. उपाध्याय, बलदेव, संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास (काव्यशास्त्रखण्डः), लखनऊ : उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3: भारतीयपुरालिपि-शास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयपुरालेखस्य गहनं सैद्धान्तिकम् अध्ययनम्।
2. लेखनकौशलं स्रोतांसि अथ च लेखनसामग्रीणाम् उपयोगः।
3. भारतीय-इतिहास-संस्कृत्योः अवबोधः।
4. ब्राह्मणी, खरोष्ठी तथा सिन्धु-द्रोणी-लिपीनाम् उत्पत्ति-विकास-अन्तस्सम्बन्धस्य व्यापकज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीनसजीवलेखनपरम्पराणां विषये सम्यक् प्रतिपादनं करिष्यन्ति।
2. भिन्नशैल्याः लिप्याः परस्परसम्बन्धाश्च निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
3. अभिलेखानाम् अध्ययनस्य इतिहासं वर्णयिष्यन्ति।
4. अभिलेखानाम् अध्ययनस्य महत्त्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3	भारतीयपुरालिपि-शास्त्रम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राचीनभारते लिपिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयलिपीनाम् उत्पत्तिः।
- भारते लिपिकलायाः प्राचीनता।
- प्राचीनभारते मुक्तलिपीनां वर्णनम्।
- अशोककालादारभ्य अष्टमशताब्दं यावत् ब्राह्मी-खरोष्ठी-लिप्योः विकासः।

अन्वितिः २. लेखनकला। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लेखनकलायाः सामग्री।
- पुस्तकालयसंग्रहालयोः प्रयोगः।
- अभिलेखानां वर्गीकरणम्।
- अशोकस्य प्रमुखशिलालेखानां परिचयः।
- पुरालेखानां संकलनस्य प्रकारः।

अन्वितिः ३. भारते अभिलेखानाम् अध्ययनस्य इतिहासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अभिलेखानां प्रारम्भिकं अभिज्ञानम्।
- यूरोपीयानाम् अभिलेखसम्बद्धं चिन्तनम्।
- आधुनिकसाधनैः अभिलेखानाम् अध्ययनम्।
- ब्रह्मीलिपेः अवबोधः।

अन्वितिः ४. अभिलेखानाम् अध्ययनस्य महत्त्वम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- इतिहासस्य प्रामाण्यस्थापने अभिलेखाः।
- अभिलेखानाम् आधारेण स्थानविशेषाणाम् ऐतिहासिकं मूल्याङ्कनम्।
- अभिलेखानाम् आधारेण धार्मिकविकासस्य अन्वेषणम्।
- अभिलेखानाम् आधारेण सामाजिकजीवनस्य चित्रणम्।
- अभिलेखानाम् आधारेण राजनीतिज्ञानस्य अवबोधः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. व्यूलर, जार्ज, (1966), भारतीय पुरालिपिशास्त्र (अनु. मघलनाथ सिंह), दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. ओझा, गौरीशंकर हीराचंद, (1971), भारतीय प्राचीन लिपिमाला (मूल प्रकाशन 1918), दिल्ली : मुंशीराम मनोहरलाल।
3. पाण्डेय, राजवली, (1978), भारतीय पुरालिपि (वॉल्यूम 1), इलाहाबाद।
4. राम, एम. एन., (1994), भारतीय पुरालिपि एवं अभिलेख, इलाहाबाद : शारदापुस्तक भवन।
5. बाजपेयी, कृष्णदत्त, (1996), भारतीय पुरालिपिविद्या, दिल्ली : विद्यानिधि।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. (1960), *Nalanda Mahavihar*, Nalanda.
2. Buhler, G., (1963), *On the Origin of the Brahmi Alphabet*, Varanasi: Chaukhamba Sanskrit Series.
3. Dani, A. N., (1963/1986), *Indian Paleography*, Oxford; Delhi: Munshiram Manoharlal.
4. Verma, T. P., (1971), *The Paleography of Brahmi Script in North India*, Varanasi.
5. Ramesh, K. V., (1984), *Indian Epigraphy*, Delhi.
6. Salomon, R., (1998), *Indian Epigraphy: A Guide to the Study of Inscriptions – Sanskrit, Prakrit & Other Indian Languages*, Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
7. Sircar, D. C., (1996), *Indian Epigraphy*, Delhi: Motilal Banarsidass.
8. Vasishtha, R. K., (2001), *Brahmi Script*, Delhi: Nag Publication.
9. Mukharjee, B. N., (2005), *Origin of Brahmi and Kharoshthi Script*, Calcutta: Progressive Publication.
10. Upasak, C. S., *The History and Paleography of the Mauryan Brahmi Script*, Nava.

द्वितीयवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: शकुन्तलायाः पतिगृहं प्रति प्रस्थानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कालिदाससम्मतराजादिधर्मस्य अवबोधनम्।
2. आश्रमस्वरूपबोधनम्।
3. कवेः काव्यकरणवैशिष्ट्यज्ञानम्।
4. आश्रमवासिनां करुणायाः ज्ञानम्।
5. पितुः पुत्र्यां स्नेहाधिक्यज्ञानम्।
6. भारते कन्यानां पावित्र्यम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. नाट्यसाहित्यस्य महत्त्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. आश्रमस्य शान्तं पवित्रं च वातावरणं वर्णयिष्यन्ति।
3. कण्वस्य शकुन्तलायां स्नेहम् वर्णयिष्यन्ति।
4. कण्वोपदेशपाठव्याजेन पितुः पुत्रीविषयिणीं भावनां व्याख्यास्यन्ति।
5. गृहिणीधर्मान् सुष्ठु निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1	शकुन्तलायाः पतिगृहं प्रति प्रस्थानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दुष्यन्तस्य कण्वाश्रमप्रवेशः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महाकविकालिदासस्य परिचयः।
- काव्येषु अभिज्ञानशाकुन्तलस्य वैशिष्ट्यम्।
- नान्दीपाठः प्रस्तावना च।
- कण्वाश्रमवर्णनम्।

अन्वितिः २. शकुन्तलादर्शनेन दुष्यन्तष्य मनोभावाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शकुन्तलादर्शनेन दुष्यन्तस्य मनोभावाः।

- मृगयाविनोदस्य स्थानम्।
- दुष्यन्तेन कृतं शकुन्तलावर्णनम्।
- दुष्यन्तमाधव्यसंवादः।

अन्विति: ३. दुष्यन्तं प्रति अनुरक्तायाः शकुन्तलायाः मनोभावाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शकुन्तलायाः मनोभावाः।
- पौरवाणां वैशिष्ट्यम्।
- दुष्यन्तशकुन्तलयोः अन्योन्यानुरागः।
- शकुन्तलायाः विरहवर्णनम्।

अन्विति: ४. शकुन्तलायाः सौप्रस्थानिकम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शकुन्तलासौप्रस्थानिकनिर्णयः।
- कण्वस्य पुत्रीविषयकं वात्सल्यम्।
- आश्रमवासिनां विरहावस्था।
- आश्रमवासिनां प्रकृतिप्रेम तत्र शकुन्तलायाः वैशिष्ट्यम्।
- कण्वेन कृतः गृहिणीधर्मोपदेशः।
- दुष्यन्तं प्रति कण्वस्य सन्देशः।
- शकुन्तलायाः सुप्रस्थानम् ।
- कण्वस्य आत्मतोषः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. कालिदासः, *अभिज्ञानशाकुन्तलम्* (सम्पा. डॉ. राजदेव मिश्र), फैजाबाद : घनश्यामदास एण्ड सन्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डॉ. कीथ, ए. वी., & शास्त्री, डॉ. मङ्गलदेव, (1967), *संस्कृत साहित्य का इतिहास,* दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. उपाध्याय, बलदेव, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: नारी-आदर्शसम्बद्धसाहित्यम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकसाहित्ये नारीशक्तिविषये ज्ञानप्रदानम्।
2. रामायणे नारीशक्तिविषये ज्ञानप्रदानम्।
3. महाभारते नारीशक्तिविषये ज्ञानप्रदानम्।
4. लौकिकसाहित्ये नारीशक्तिविषये ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैदिकसाहित्यस्य स्त्रीणाम् आदर्शं व्याख्यातुं शक्ष्यन्ति।
2. रामायणे स्त्रीणाम् आदर्शं वक्ष्यन्ति।
3. महाभारते स्त्रीणाम् आदर्शस्य विश्लेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. लौकिकसाहित्ये स्त्रीणाम् आदर्शं निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
5. भारते स्त्रीणां शिक्षादिविषये व्याख्यातुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2	नारी-आदर्शसम्बद्धसाहित्यम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वेदेषु नारी- आदर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सन्ध्या, लोपामुद्रा, गार्गी।
- मैत्रेयी , मदालसा।
- विश्पला, घोषा, अपाला।
- विश्ववारा, अदितिः, इन्द्राणी।
- श्रद्धा, मेधा, सूर्या, सावित्री।

अन्वितिः २. रामायणे नारीणाम् आदर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कौसल्या, सुमित्रा, कैकेयी।
- सीता, उर्मिला, मन्दोदरी, शबरी।
- त्रिजटा, सुलोचना, तारा।

अन्वितिः ३. महाभारते आदर्शनार्यः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कुन्ती।
- द्रौपदी।
- विदुला।
- दमयन्ती।
- चित्राङ्गदा।

अन्वितिः ४. लौकिकसंस्कृतसाहित्ये नारीणाम् आदर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शकुन्तला।
- सुदक्षिणा।
- लक्ष्मीबाई।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. दीपककुमार, भारतीय संस्कृति, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
2. द्विवेदी, कापिलदेव, वैदिकसाहित्य एवं संस्कृति, वाराणसी : विश्वविद्यालयप्रकाशन।
3. वाल्मीकिः, रामायणम्, गोरखपुर : गीताप्रेस।
4. वेदव्यासः, महाभारतम्, गोरखपुर : गीताप्रेस।
5. कालिदासः, रघुवंशम्, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
6. कालिदासः, अभिज्ञानशाकुन्तलम्, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. कीथ, ए. बी., & शास्त्री, मंगलदेव, (1967), संस्कृत साहित्य का इतिहास, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. ऋषि, उमाशंकर, (2000), संस्कृत साहित्य का इतिहास, वाराणसी : चौखम्भा भारती अकादमी।
3. श्रीमहाबलभट्टः, स्त्रीरत्नमाला (सनातनभारतस्य स्त्रीरत्नानां चरितानि), गोवा : संस्कृतभारती कोङ्कणप्रान्तः।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3: राष्ट्रनिर्माणकौशलसम्बद्धं साहित्यम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. राष्ट्रनिर्माणविषयस्य राष्ट्रभक्तेश्च अवबोधनम्।
2. आर्षसाहित्येभ्य आरभ्य आधुनिकसाहित्यपर्यन्तं नैकेषु काव्येषु प्रतिपादितानां राष्ट्रनिर्माणविषयाणाम् अवबोधनम्।
3. राष्ट्रनिर्मातॄणां नायकानां परिचयप्रदानम्, तद्द्वारा च प्रेरणाप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृतसाहित्ये प्रतिपादितं राष्ट्रनिर्माणविषयकं वर्णनं करिष्यन्ति।
2. संस्कृतसाहित्ये वर्णितं राष्ट्रभक्तिविषयकं तथ्यं कथयिष्यन्ति।
3. राष्ट्रनिर्माणविषये ऋषिमतं निरूपयिष्यन्ति।
4. ऋषीणां लौकिककवीनां च सम्मतं राष्ट्रभक्तिविषयकं वर्णनं करिष्यन्ति।
5. राष्ट्रनिर्मातॄणां नायकानां व्याख्यानानि बोधयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3	राष्ट्रनिर्माणकौशल सम्बद्धं साहित्यम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आर्षसाहित्ये राष्ट्रनिर्माणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदेषु राष्ट्रनिर्माणम्।
- उपनिषत्सु राष्ट्रनिर्माणम्।
- पुराणेषु राष्ट्रनिर्माणम्।
- रामायणे राष्ट्रनिर्माणम्।
- महाभारते राष्ट्रनिर्माणम्।

अन्वितिः २. लौकिकसाहित्ये राष्ट्रनिर्माणम् - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- रामायणे महाभारते च राष्ट्रनिर्माणम्।
- महाकाव्येषु राष्ट्रनिर्माणम्।
- खण्डकाव्येषु राष्ट्रनिर्माणम्।

- चम्पूकाव्येषु राष्ट्रनिर्माणम्।
- नाट्यग्रन्थेषु राष्ट्रनिर्माणम्।

अन्वितिः ३. लौकिकसाहित्ये राष्ट्रनिर्माणम् - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- गद्यसाहित्ये राष्ट्रनिर्माणम्।
- कादम्बर्यां राष्ट्रनिर्माणम्।
- हर्षचरिते राष्ट्रनिर्माणम्।
- शिवराजविजये राष्ट्रनिर्माणम्।

अन्वितिः ४. राष्ट्रनिर्मातारः नायकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- श्रीरामचन्द्रः।
- श्रीकृष्णः।
- आदिशङ्कराचार्यः।
- शिवाजीमहाराजः।
- स्वामी विवेकानन्दः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वाल्मीकिः, *रामायणम्*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
2. वेदव्यासः, *महाभारतम्*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
3. कालिदासः, *रघुवंशम्*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
4. कालिदासः, *अभिज्ञानशाकुन्तलम्*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
5. बाणभट्टः, *कादम्बरी*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
6. बाणभट्टः, *हर्षचरितम्*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
7. अम्बिकादत्तव्यासः, *शिवराजविजयः*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
8. कालिदासः, *रघुवंशम्*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
9. त्रयम्बकशर्मा, पण्डित, *श्रीस्वामीविवेकानन्दचरितम्*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज कार्यालय।
10. माधवाचार्यः, *शङ्करदिग्विजयचरितम्*, हरिद्वार : महन्त शान्तानन्दनाथ, श्रीश्रवणनाथज्ञानमन्दिर।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. कीथ, ए. बी., & शास्त्री, मंगलदेव, (1967), संस्कृत साहित्य का इतिहास, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. ऋषि, उमाशंकर, (2000), संस्कृत साहित्य का इतिहास, वाराणसी : चौखम्भा भारती अकादमी।
3. दीपककुमार, (वि.), भारतीय संस्कृति, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।

तृतीयवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: काव्यशास्त्रे निरूपिताः पदार्थाः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयकाव्यशास्त्रस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. काव्यशास्त्रीयतत्त्वानां ज्ञानप्रदानम्।
3. काव्यनिर्माणे काव्यतत्त्वानां समायोजनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयकाव्यशास्त्रस्य परिचयं महत्त्वं च वदिष्यन्ति।
2. काव्यशास्त्रीयतत्त्वानां विवेचनं विधास्यन्ति।
3. काव्यनिर्माणे काव्यतत्त्वानां समायोजनं करिष्यन्ति।
4. रीतिगुणालंकारान् तद्भेदाँश्च दृढं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1	काव्यशास्त्रे निरूपिताः पदार्थाः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. काव्यस्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काव्यस्य प्रयोजनम्।
- काव्यस्य लक्षणम्।
- काव्यस्य भेदाः।
  - काव्यस्य त्रयो भेदाः।
  - काव्यभेदोदाहरणानि।

अन्वितिः २. शब्दस्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वाक्यस्वरूपम्।
- शब्दभेदाः।
  - वाचकः।
  - लाक्षणिकः।
  - व्यञ्जकः।

- शब्दशक्तयः।
  - अभिधा।
  - लक्षणा।
  - व्यञ्जना।

अन्वितिः ३. काव्यदोषाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दोषस्वरूपम्।
- दोषभेदाः।
  - पददोषाः।
  - वाक्यमात्रदोषाः।
  - अर्थदोषाः।
  - रसदोषाः।

अन्वितिः ४. रीतिगुणालंकाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रीतिस्वरूपं तद्भेदाः।
- गुणस्वरूपं तद्भेदाः।
- अलंकारस्वरूपम्।
  - शब्दालंकाराः।
  - अर्थालंकाराः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. कान्तिचन्द्रभट्टाचार्यः, (2020), *काव्यदीपिका*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. मिश्र, श्री जयमन्त, (2005), *काव्यात्ममीमांसा*, वाराणसी: चौखम्बा विद्याभवन।
2. काणे, पी. वी., & शास्त्री, ईश्वरचन्द्र, (2007), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, दिल्ली: मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: अनूदितसाहित्ये लावण्यमयी

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objective)

1. अनुवादस्य परिभाषायाः तद्भेदस्य च परिचयप्रदानम्।
2. अनूदितसाहित्यस्य परम्परायाः ज्ञानप्रदानम्।
3. अनूदितकथायाः लावण्यमयी इत्यस्य रचनासौन्दर्यप्रतिपादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अनुवादस्य परिभाषा तद्भेदान् च वर्णयिष्यन्ति।
2. अनूदितसाहित्यस्य परम्परां व्याख्यास्यन्ति।
3. लावण्यमयी इति अनूदितसाहित्यस्य दृढं प्रतिपादनं करिष्यन्ति।
4. सुधाकरलावण्यमय्योः समागमविषये निरूपणं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2	अनूदितसाहित्ये लावण्यमयी	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अनुवादसाहित्यस्य परम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुवादस्य परिभाषा, प्रसिद्धाः भेदाश्च।
- अनूदितसाहित्यस्य आवश्यकता।
- गुणाढ्यस्य बृहत्कथा, सोमदेवस्य कथासरित्सागरः।
- विष्णुशर्मणः पञ्चतन्त्रं, क्षेमेन्द्रस्य बृहत्कथामञ्जरी, दण्डिनः दशकुमारचरितम्।
- जगन्नाथपाठकस्य गालिबकाव्यम्, आचार्यगोविन्दचन्द्रपाण्डेयस्य अस्ताचलीयम्।

अन्वितिः २. लावण्यमयी इति कथाकाव्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मूलकविः बङ्किमचन्द्रचटर्जी, अनुवादकः अप्पाशास्त्री राशिवड़ेकरः।
- लावण्यमयीकथांशः।
- सुधाकरस्य जन्मवृत्तान्तः।
- सुधाकरलावण्यमय्योः आलापः।

अन्विति: ३. सुधाकरलावण्यमय्योः भाग्योदयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सरलादेव्याः अनुचिन्ता।
- सुधाकरलावण्यमय्योः मिथः आलापाः।
- लावण्यमय्याः सुधाकरेण कृतं कण्टकाद्वस्त्रविमोचनम्।
- तापसी-योगिन्योः आलापः।
- योगिनीयोगीन्द्रयोः दुरवस्था।

अन्विति: ४. सुधाकरलावण्यमय्योः समागमः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सुधाकरलावण्यमय्योः प्रीतिः विवाहयाचनं च।
- सुधाकरलावण्यमय्योः परिणयः।
- ग्रामाधिपस्य वाराणसीगमनम्।
- रमेशचन्द्रस्य सरलादेव्या सह मुक्तपुरीगमनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. बङ्किमचन्द्रचटर्जी, (1947), *लावण्यमयी (प्रकाशित) सम्पूर्णा* (अनु. अप्पाशास्त्रि राशिवड़ेकर), वाराणसी : ज्योतिषप्रकाश प्रेस।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. ऋषि, उमाशंकर, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा भारती अकादमी।
2. उपाध्याय, आचार्य बलदेव, (2001), *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा निकेतन।
3. उपाध्याय, आचार्य बलदेव (प्रधान सम्पादक), एवं मिश्र, जयमन्त (सह सम्पादक), *संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास (पञ्चम खण्ड)*, लखनऊ : उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थानम्।
4. नारायणदाशः, डॉ, *संस्कृते अनूदितं साहित्यम्*, कलकत्ता।
5. पाण्डेय, रमाकान्त, *अप्पाशास्त्री राशिवड़ेकर*, नई दिल्ली : साहित्य अकादमी, (शीघ्र प्रकाश्य)।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: साहित्यस्य साहित्यशास्त्रस्य च व्यावहारिकप्रयोगः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतसाहित्यस्य परिचयः।
2. प्राचीनकवीनां परिचयः।
3. लक्षणग्रन्थानां परिचयः।
4. एकस्य काव्यभागस्य परिचयात्मकं प्रयोगात्मकञ्च अध्ययनम्।
5. एतेषां समन्वयः जीवने तदुपयोगिता प्रयोगश्च।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. साहित्यशास्त्रस्य आचार्याणां परिचयं वदिष्यन्ति।
2. रघुवंशे वर्णितरीत्या भौगोलिकस्थानानां वर्णनं करिष्यन्ति।
3. लक्षणग्रन्थानां परिचयं दातुं शक्ष्यन्ति।
4. रघुवंशस्य महाकाव्यत्वस्य दृढं प्रतिपादनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3	साहित्यस्य साहित्यशास्त्रस्य च व्यावहारिकप्रयोगः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. साहित्यशास्त्रस्य आचार्याणां परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भरतः, भामहः, दण्डी, वामनः च।
- आनन्दवर्धनः, कुन्तकः, भोजराजः, मम्मटश्च।
- शारदातनयः, विश्वनाथः, जगन्नाथः, विश्वेश्वरपाण्डेयः च।
- रेवाप्रसाद्विवेदी, अभिराजराजेन्द्रमिश्रः, राधावल्लभत्रिपाठी च।

अन्वितिः २. लक्षणग्रन्थानां परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विश्वनाथदिशा काव्यलक्षणं - व्यवहारे प्रयोगश्च।
- विश्वनाथदिशा काव्यप्रयोजनं - व्यवहारे प्रयोगश्च।

- नाट्यशास्त्रस्य काव्यप्रकाशस्य साहित्यदर्पणस्य च परिचयः।
- काव्यभेदाः (दृश्यकाव्यं, श्रव्यकाव्यं, चम्पूकाव्यं च)

अन्वितिः ३. महाकाव्यलक्षणं - रघुवंशस्य महाकाव्यत्वम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महाकविकालिदासः तद्ग्रन्थाश्च।
- रघुवंशमहाकाव्यस्य परिचयः।
- महाकाव्यलक्षणम्।
- रघुवंशस्य महाकाव्यत्वम्।
- भौगोलिकवर्णनम् (समुद्रः, जनस्थानं, माल्यवान् पर्वतः, पम्पासरोवरः)

अन्वितिः ४. रघुवंशे नद्यादिवर्णनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गोदावरी पञ्चवटी।
- अगस्त्याश्रमः सुतीक्ष्णाश्रमः।
- चित्रकूटपर्वतः मन्दाकिनी।
- त्रिवेणीसंगमः।
- रामस्य अयोध्योपवने वासः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. डे, सुशीलकुमार, एवं शर्मा, मायाराम, (1988), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
2. कालिदासः, *रघुवंशम्*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. जयमन्तमिश्रः, (2005), *काव्यात्ममीमांसा*, वाराणसी : चौखम्बा विद्या भारती।
2. उपाध्याय, बलदेव, *संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास (काव्यशास्त्रखण्ड)*, लखनऊ : उत्तरप्रदेशसंस्कृतसंस्थान।

चतुर्थवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: कुन्तकसम्मता वक्रोक्तिः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वक्रोक्तिसिद्धान्तस्य परिचयप्रदानम्।
2. वर्णविन्यासादीनां चतुर्णां वक्रोक्तिप्रकाराणां ज्ञानसम्पादनम्।
3. प्रकरणवक्रता, प्रबन्धवक्रता, बन्धः, सुकुमारमार्गश्च इत्यादीनाम् अवबोधनम्।
4. साहित्ये सुकुमारमार्गस्य, विचित्रमार्गस्य च अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. कुन्तकस्य साहित्यिकदृष्टिं वर्णयिष्यन्ति।
2. वक्रोक्तिसिद्धान्तस्य सूक्ष्मज्ञानं वदिष्यन्ति।
3. काव्यप्रयोजनस्य विविधरूपाणि व्याख्यास्यन्ति।
4. वक्रोक्तेः विविधप्रकाराणां वर्णनं करिष्यन्ति।
5. साहित्ये सुकुमारमार्गस्य, विचित्रमार्गस्य च भेदान् कथयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1	कुन्तकसम्मता वक्रोक्तिः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. कुन्तकसम्मतं काव्यस्य प्रयोजनं लक्षणं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कुन्तकस्य परिचयः।
- वक्रोक्तिजीवितस्य सामान्यपरिचयः।
- काव्यप्रयोजनम्।
- काव्यलक्षणम्।
- शब्दार्थस्वरूपम्।
- वक्रोक्तिस्वभावोक्तिसमीक्षणम्।
- साहित्यस्वरूपम्।

अन्वितिः २. वर्णविन्यासाद्याः चत्वारो वक्रोक्तिप्रकाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वर्णविन्यासवक्रता।

- पदपूर्वार्द्धवक्रता।
- प्रत्ययाश्रयवक्रता।
- वाक्यवक्रता।

अन्वितिः ३. प्रकरण-प्रबन्धवक्रता, बन्धः, सुकुमारमार्गश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रकरणवक्रता।
- प्रबन्धवक्रता।
- बन्धस्वरूपम्।
- बन्धस्याह्लादकारित्वम्।
- सुकुमारमार्गस्वरूपम्।
- सुकुमारमार्गस्य गुणाः।

अन्वितिः ४. विचित्रमार्गः, मध्यममार्गः, मार्गसामान्यगुणाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विचित्रमार्गस्वरूपम्।
- विचित्रमार्गस्य गुणाः।
- मध्यममार्गस्वरूपम्।
- मार्गसामान्यगुणाश्च।
- औचित्यगुणः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. आचार्यकुन्तकः, *वक्रोक्तिजीवितम्* (प्रथम उन्मेषः, विस्तृतभूमिकासहितं हिन्दीव्याख्यासहितम्) (संपा. वेदप्रकाश डिंडोरिया; सम्पादकः ओमनाथ विमली)।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. हीरा, राजवंश सहाय, (1967), *भारतीय काव्यशास्त्र के प्रतिनिधि सिद्धान्त*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. डे, सुशीलकुमार, & शर्मा, श्रीमायाराम, (1988), *संस्कृतकाव्यशास्त्र का इतिहास*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: भवभूतेः कारुण्यचमत्कृतिः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भवभूतेः साहित्यकौशलस्य अवबोधनम्।
2. भवभूतेः कारुण्यविचारस्य सुस्पष्टं प्रतिपादनम्।
3. काव्यशास्त्रस्य संस्कृतनाट्यशास्त्रस्य च सम्यक् अवगमनम्।
4. भवभूतेः नाटकविधानस्य अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भवभूतेः नाटकविधानस्य विषये प्रगल्भज्ञानस्य वर्णनं करिष्यन्ति।
2. भवभूतेः नाटकेषु कारुण्यस्य प्रतिमानं वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. भवभूतेः नाटकेषु कारुण्यस्य अभिव्यक्तिं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. भवभूतेः साहित्ये कारुण्यस्य समालोचनां वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2	भवभूतेः कारुण्यचमत्कृतिः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भवभूतेः काव्यशास्त्रज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भवभूतेः परिचयः।
- भवभूतेः नाटकरचनायाः महत्त्वम्।
- भवभूतेः प्रमुखानां नाटकानां सामान्यपरिचयः - मालतीमाधवम्, उत्तररामचरितम्, महावीरचरितम्।

अन्वितिः २. भवभूतेः नाटकेषु कारुण्यस्य प्रतिमानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतसाहित्ये करुणरसस्य परिचयः।
- भवभूतेः नाटकयोः (मालतीमाधवम्, उत्तररामचरितम्) कारुण्यस्य विशिष्टं प्रतिपादनम्।
- उत्तररामचरिते सीतायाः विषादः एवं रामस्य कारुण्यम्।
- सीतायाः परित्यागात् रामे उद्भूता आन्तरिकवेदना। (उत्तररामचरितम्)
- धर्मपालनकारणात् रामस्य आत्मिकः द्वन्द्वः। (उत्तररामचरितम्)
- सीतायाः तपोवनवासः पुत्रवियोगः च (उत्तररामचरितम्)
- मालतीमाधवे मालात्याः संघर्षः कारुण्यं च।

अन्वितिः ३. भवभूतेः नाटकेषु कारुण्यस्य अभिव्यक्तिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चित्रवर्णनम् (उत्तररामचरितम्)
- पात्रेभ्यः कारुण्यस्य प्रसारः (उत्तररामचरितम्)
- पात्राणां हृदयविदारकाः संवादाः (मालतीमाधवम्, उत्तररामचरितम्)

अन्वितिः ४. भवभूतेः साहित्ये कारुण्यस्य समालोचना। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कृतसाहित्ये भवभूतेः उत्तररामचरितस्य अद्वितीयनाटकत्त्वम्।
- नाटकदृष्ट्या कारुण्यस्य महत्त्वम्।
- कालिदास-शूद्रकयोः कारुण्यविधानस्य तुलनात्मकविश्लेषणम्।
- भवभूतेः नाटकरचनाशैली।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भवभूति, *उत्तररामचरितम्* (सम्पा. डॉ. (श्रीमती) प्रेरणा माथुर)।
2. भवभूति, (1926), *The Mālatīmādhava of Bhavabhūti*, Bombay: Pândurang Jawaji Press.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. हीरा, डा. राजवंश सहाय, (1967), *भारतीय काव्यशास्त्र के प्रतिनिधि सिद्धान्त*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. तिवारी, रमाशंकर, *महाकवि कालिदास*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3: संस्कृतवाङ्मये राष्ट्रभक्तिः (शिवराजविजयं प्रतापविजयञ्च)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतसाहित्ये वर्णितायाः राष्ट्रभक्तिभावनायाः परिज्ञानम्।
2. शिवराजविजयं, प्रतापविजयम् इति काव्यानां माध्यमेन ऐतिहासिकपुरुषाणां राष्ट्रनिष्ठायाः अवगमनम्।
3. संस्कृतकविभिः वर्णितस्य राष्ट्रधर्मस्य तन्महत्त्वादीनाञ्च अवबोधनम्।
4. राष्ट्रसेवायै विद्यार्थिभ्यः प्रेरणाप्रदानम्।
5. संस्कृतवाङ्मयस्य सामाजिक-राजनैतिकप्रसङ्गानां प्रासङ्गिकत्वबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. राष्ट्रभक्तेः भावना संस्कृतकाव्येषु कथं व्यक्ता इति स्पष्टतया वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. शिवराजविजयं प्रतापविजयम् इति काव्यद्वयस्य ऐतिहासिकं, काव्यात्मकं च विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. शिवराजविजयं, प्रतापविजयम् इति काव्यद्वयस्य कव्योः राष्ट्रचेतनामूलकदृष्टिकोणं सम्यक् प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. समालोचनात्मकदृष्ट्या राष्ट्रभक्तेः प्रस्तुतीकरणं वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3	संस्कृतवाङ्मये राष्ट्रभक्तिः (शिवराजविजयं प्रतापविजयञ्च)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संस्कृतसाहित्ये राष्ट्रभक्तेः स्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- राष्ट्रभक्तेः अवधारणा, धर्मः, देशः, संस्कृतिश्च।
- संस्कृतमहाकाव्येषु राष्ट्रभावनायाः उदाहरणानि (रामायणे, महाभारते, रघुवंशे च)
- राष्ट्रस्य रक्षणे धर्मस्य भूमिका।

अन्वितिः २. शिवराजविजयं - परिचयः विश्लेषणं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अम्बिकादत्तस्य परिचयः।
- शिवराजविजयम् - कथावस्तु, काव्यरचना।

- राष्ट्रनायकरूपेण शिवाजीमहाराजस्य चित्रणम्।
- आश्रमवर्णनं (प्रथमविरामस्य प्रथमनिश्वासस्य पद्यवाचनम्, व्याख्या च)
- शिवाजीवीरतायाः वर्णनं (प्रथमविरामस्य प्रथमनिश्वासस्य पद्यवाचनम्, व्याख्या च)
- शिवाजी विजयवर्णनं (प्रथमविरामस्य द्वितीयनिश्वासस्य पद्यवाचनम्, व्याख्या च)

अन्विति: ३. प्रतापविजयम्-परिचयः विश्लेषणं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ईशदत्तस्य परिचयः।
- प्रतापविजयम् - कथावस्तु, शैली, विषयवस्तुनां वर्णनम्।
- राष्ट्रभक्तरूपेण महाराणाप्रतापस्य चित्रणम्।
- मानसिंहापमानः।
- हल्दीघाटसंग्रामः।
- मेवाड़ाक्रमणम्।

अन्विति: ४. समालोचनात्मकदृष्ट्या राष्ट्रभक्तेः प्रस्तुतीकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उभयोः काव्ययोः राष्ट्रचेतनायाः तुलनात्मकम् अध्ययनम्।
- उभयोः राष्ट्रपुरुषयोः गुणानां निरूपणम्।
- राष्ट्रसेवायै प्रेरणास्त्रोतत्वेन साहित्यम्।
- आधुनिकसन्दर्भे उभयोः काव्ययोः (शिवराजविजयं, प्रतापविजयम्) राष्ट्रचेतनायाः प्रासङ्गिकता।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीमदम्बिकादत्तव्यासः, *शिवराज-विजय* (प्रथमनिश्वासः, द्वितीयनिश्वासः), मेरठ : साहित्य भण्डार।
2. ईशदत्तः, *प्रतापविजयः* (सम्पा. शिवकुमार त्रिपाठी, विशुद्धानन्द त्रिवेदी), वाराणसी : शारदा संस्कृत संस्थान।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. भट्ट, जी. एन. (2001), *संस्कृत गद्य साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत भवन।
2. मिश्र, प्रभाकर, (2015), *गद्यकाव्यम्: एक अध्ययन*, प्रयागराज : भारतीय साहित्य संस्थान।
3. शर्मा, डॉ. उमाशंकर 'ऋषि', *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्भा भारती अकादमी।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4: भाषा-विज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भाषाविज्ञानस्य मूलतत्त्वानाम् अवबोधनम्।
2. भाषाविज्ञानस्य इतिहासस्य परिशीलनम्।
3. भाषायाः भौतिकवाङ्मयात्मकसङ्गठनस्य विश्लेषणम्।
4. विश्वभाषावर्गीकरणस्य तथा भाषापरिवाराणां तुलनात्मकाध्ययनम्।
5. भारोपीयभाषापरिवारस्य भारत–ईरानीभाषापरिवारस्य च विशेषज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भाषायाः स्वरूपं, विकासं, परिभाषां च वदिष्यन्ति।
2. भाषाविज्ञानस्य ऐतिहासिकविकासम् उपयुक्ततां च वर्णयिष्यन्ति।
3. ध्वनि–पद–वाक्य–अर्थविज्ञानानां विश्लेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. विश्वभाषावर्गीकरणस्य तथा भाषापरिवाराणां तुलनात्मकभेदान् स्पष्टं वक्ष्यन्ति।
5. भारोपीयभाषापरिवारस्य तथा भारत–ईरानीभाषासम्बद्धज्ञानं निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4	भाषा-विज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भाषाविज्ञानस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भाषाविज्ञानस्य सामान्यपरिचयः।
- भाषाविज्ञानस्य इतिहासः।
- भाषायाः परिभाषा प्रकाराः च।
- भाषायाः उद्गमः विकासः च।

अन्वितिः २. ध्वनिशास्त्रं पदविज्ञानञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ध्वनिविज्ञानम्।
- पदविज्ञानम् (रूपविज्ञानम्)

अन्वितिः ३. वाक्यविज्ञानम् अर्थविज्ञानञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वाक्यविज्ञानम्।
- अर्थविज्ञानम्।
- अर्थपरिवर्तनस्य कारणानि।
- अर्थपरिवर्तनस्य अवस्थाश्च।

अन्वितिः ४. भाषावर्गीकरणं भाषापरिवाराः च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विश्वभाषाणां वर्गीकरणम्।
- भारोपीयभाषापरिवारः।
- भारत-ईरानीपरिवारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. तिवारी, डॉ. भोलानाथ, *भाषा-विज्ञान* (भूमिका: डॉ. धीरेन्द्र वर्मा), इलाहाबाद : किताब महल प्राइवेट लिमिटेड, होलसेल डिविजन, ५६-ए ज़ीरो रोड।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. व्यास, डॉ. भोलाशङ्कर, *संस्कृत का भाषाशास्त्रीय अध्ययन,* हिन्दी विभाग, वाराणसी : काशी हिन्दू विश्वविद्यालय, भारतीय ज्ञानपीठ, काशी।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.5: कथाकाव्यम् (कादम्बरी-पूर्वार्धम्)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. बाणभट्टस्य साहित्यिककर्तृत्वस्य तथा तस्य स्थितिकालस्य अध्ययनम्।
2. 'कादम्बरीकथायाः' मुखभागे विद्यमानस्य चित्रवर्णनस्य सौन्दर्यविवेचनम्।
3. कादम्बरीपात्राणां गूढस्वभावविश्लेषणम्।
4. संस्कृतगद्यकाव्ये प्रयुक्तानां वर्णनकौशलानाम् अध्ययनम्।
5. पुनर्जन्मविचारस्य च भावनात्मकविचित्रतायाः अवगमनम्।
6. भारतीयसंस्कृतेः प्रतिबिम्बरूपेण बाणस्य कथावस्तुनः अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. बाणस्य जीवनं, साहित्यपरम्परां च सम्यक् वदिष्यन्ति।
2. पात्रवर्णने गूढार्थानां, भावनात्मकस्थितीनां च निरूपणं करिष्यन्ति।
3. प्रमुखपात्राणाम् आन्तरिकस्वभावं, संवादशैलीं च विश्लेषयिष्यन्ति।
4. पुनर्जन्मविचारस्य तत्त्वं कथायाः संरचनां च दृढं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.5	कथाकाव्यम् (कादम्बरी-पूर्वार्धम्)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. बाणभट्टस्य जीवनं साहित्यं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महाकवेर्बाणस्य स्थितिकालः।
- बाणग्रन्थस्य सामान्यपरिचयः।
- सज्जनदुर्जनयोः स्तुतिनिन्दे।
- कथाप्रशंसा।
- कविवंशवर्णनम्।

अन्वितिः २. कथामुखम् (क) **श्रेयोऽङ्कः १**

- शूद्रकवर्णनम्।
- चाण्डालकन्यावर्णनम्।
- कथामुखे शुकप्रशंसा।

- शुकवर्णनम्।
- सभाभङ्गवर्णनम्।
- शूद्रकस्नानवर्णनम्।
- शूद्रकनित्यकृत्यवर्णनम्।
- सभामण्डपगमनम्।

अन्वितिः ३. कथामुखम् (ख) **श्रेयोऽङ्कः १**

- विन्ध्याटवीवर्णनम्।
- अगस्त्याश्रमवर्णनम्।
- पम्पासरोवरवर्णनम्।
- शाल्मलीतरुवर्णनम्।
- प्रभातवर्णनम्।
- शबरमृगयावर्णनम्।
- शबरसैन्यवर्णनम्।
- शबरसेनापतिवर्णनम्।
- शबरचरित्रवर्णनम्।

अन्वितिः ४. कथामुखम् (ग) **श्रेयोऽङ्कः १**

- शुकशावकनिपातवर्णनम्।
- शुकावस्थावर्णनम्।
- शुकेन स्वावस्थावर्णनम्।
- हारीतवर्णनम्।
- शुकजलपानादिवर्णनम्।
- जाबाल्याश्रमवर्णनम्।
- जाबालिवर्णनम्।
- कथामुखे शुकस्य वर्णनम्।
- सन्ध्यावर्णनम्।
- उज्जयिनीवर्णनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. महाकविः बाणभट्टविरचिता, *कादम्बरी,* वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।
2. बाणभट्टः, *(पूर्वार्धः) कादम्बरी* (संपादकः पं. हरीदत्तशास्त्री), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शर्मा, रमेशचन्द्र, *(कादम्बरीसमालोचनात्मक-अध्ययनम्),* साहित्य अकादमी।

B.A. Hons.
(Vyakaranam)

अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखा

स्नातककार्यक्रमः - व्याकरणम्

2025

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये
UGC

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगः
बहादुरशाह-जफर-मार्गः
नवदेहली - 110002

UGC LOCF Committee (Sanskrit)

Prof. Shrinivasa Varakhedi
Chairperson of the Committee and Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ vc@csu.co.in
Prof. Sukant Kumar Senapati
Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval, ✉ sukantsnpt@gmail.com
Prof. Viroopaksha V Jaddipal
Secretary, MSVVP, Ujjain, ✉ vvjaddipal@gmail.com
Dr. M V Natesan
Retd Professor, SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10
✉ natesanskt2000@gmail.com
Dr. Mamta Tripathi
Assistant Professor, Gargi College, Delhi, ✉ mamtatripathi.jnu@gmail.com

Curriculum Development Committee for BA Hons. (Vyakarana)

Dr. M V Natesan
Chairperson of the Committee and Retd Professor, SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10, ✉ natesanskt2000@gmail.com
Prof. Shivani V.
Professor, Karnataka Sanskrit University, Bengaluru, ✉ shivani.ksu@gmail.com
Dr. Priyabrata Mishra
Associate Professor, Dept. of Vyakarana, Banaras Hindu University, Varanasi, UP
✉ shabda.priyavrat@gmail.com
Prof. Shivaram Bhat
Convenor of the Committee and Professor, Dept. of Research and Publications, National Sanskrit University, Tirupati-A.P.-517507, ✉ drshivaram@nsktu.org

Co-ordination Committee

Dr. G. Surya Prasad
Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058
✉ dr.gsurya.prasad@csu.co.in
Dr. Yashvant Kumar Trivedi
Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058
✉ dr.yashvant.trivedi@csu.co.in
Dr. Awasthi Sailesh Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058
✉ dr.awasthisailesh@csu.co.in
Dr. Kishor Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058
✉ dr.kishor_kumar@csu.co.in
Dr. Deepika Dixit
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058
✉ dr.deepikadixit@csu.co.in

विषयसूची

कार्यक्रमस्य परिचयः 1

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि 1

कार्यक्रमस्य परिणामाः 2

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 3

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 6

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 7

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 9

प्रथमवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः 10

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester - 1) 11

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: व्याकरणशास्त्रेतिहासः 11

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: वर्णविज्ञानं संज्ञापरिभाषं पञ्चसन्धिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 13

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: नामपदप्रक्रियाविज्ञानम् अव्ययस्वरूपबोधनं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 15

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: स्त्रीप्रत्ययनिरूपणं विभक्त्यर्थविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 17

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: समासपरिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 19

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: तद्धितान्तप्रक्रियाविज्ञानम्-1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 21

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester - 2) 23

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: तद्धितान्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 23

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8: क्रियापदप्रक्रियाविज्ञानम्-1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 25

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9: क्रियापदप्रक्रियाविज्ञानम्-2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 27

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.10: णिजन्तादिकण्ड्वन्तधातुप्रक्रियाविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 29

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.11: आत्मनेपदादिलकारार्थप्रयोगबोधः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 31

द्वितीयवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः 33

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester - 3) 34

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: कृदन्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 34

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: उणादिप्रत्ययान्तपदप्रक्रियाविज्ञानम् 36

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: कृदन्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च 38

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: प्रौढमनोरमायां पञ्चसन्ध्यन्तविचारः 40

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: प्रौढमनोरमायाम् अजन्तपदविचारः 42
चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester - 4) 44
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: प्रौढमनोरमायां हलन्तपदविचारः 44
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7: प्रौढमनोरमायाम् अव्ययस्त्रीप्रकरणविचारः 46
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.8: भाषापाकाः भाषाशास्त्रपरिचयश्च 48
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.9: परमलघुमञ्जूषायां शक्त्यादितात्पर्यान्तविचारः 50
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.10: महाभाष्ये शब्दपरिभाषादिज्ञानं प्रत्याहारज्ञानं च 52
तृतीयवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः 54
पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester - 5) 55
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: प्रौढमनोरमायां कारकार्थविचारः 55
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: वाक्यपदीये शब्दब्रह्मविचारः 57
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: लघुशब्देन्दुशेखरे पञ्चसन्ध्यन्तविचारः 59
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4: महाभाष्ये तृतीयचतुर्थपञ्चमाह्निकानि 61
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5: परिभाषेन्दुशेखरे शास्त्रत्वसम्पादनोद्देशकथनम् 63
षष्ठसत्रार्द्धः (Semester - 6) 65
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6: भूषणसारे धात्वर्थलकारार्थविचारः 65
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7: महाभाष्ये षष्ठसप्तमाष्टमनवमाह्निकानि 66
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.8: परिभाषेन्दुशेखरे बाधबीजनिरूपणम् 68
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.9: परमलघुमञ्जूषायां धात्वर्थनिरूपणात् समासादिवृत्त्यन्तविचारः 70
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.10: भूषणसारे सुबर्थसमासशक्तिस्फोटनिर्णयः 71
चतुर्थवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः 73
सप्तमसत्रार्द्धः (Semester - 7) 74
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: लघुशब्देन्दुशेखरे अजन्तपदविचारः 74
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: परिभाषेन्दुशेखरे शास्त्रशेषनिरूपणम् 76
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: लघुशब्देन्दुशेखरे कारकार्थविचारः 78
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: लघुमञ्जूषायां प्रथमार्थात् चतुर्थ्यन्तविचारः 80
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: लघुमञ्जूषायां पञ्चम्यर्थात् सप्तम्यर्थान्तविचारः 81
अष्टमसत्रार्द्धः (Semester - 8) 83

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6: वाक्यपदीये साधनसमुद्देशः 83
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7: वाक्यपदीये क्रियासमुद्देशः सम्बन्धसमुद्देशश्च 85
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8: वाक्यपदीये वाक्यकाण्डम् (1-100) 86
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.9: व्युत्पत्तिवादः (आदितः प्रथमाविभक्त्यन्तः) 87
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.10: भाट्टरहस्यम् (आदितः आख्यातार्थं यावत्) 88
प्रथमवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः 90
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1: भाषाप्रवेशः (1,2) प्रयोगविस्तरश्च 91
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2: अष्टादश विद्यास्थानानि 93
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3: वेदाङ्गशिक्षा 95
द्वितीयवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः 97
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: निरुक्तम् - (अध्यायाः 1,2,3) 98
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: रचनानुवादः 99
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3: संस्कृतभाषा प्रविधिश्च 100
तृतीयवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः 102
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: शुद्धिकौमुदी 103
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: कोशविज्ञानम् 105
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: उपसर्गार्थचन्द्रिका 107
चतुर्थवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः 109
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: शाब्दबोधप्रक्रिया 110
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: संस्कृतव्याकरणं कृत्रिममेधा च 112
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3: अनुसन्धानपद्धतिः 114
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4: पाश्चात्त्यभाषाशास्त्रम् 116
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.5: शब्दापशब्दविवेकः 118

कार्यक्रमस्य परिचयः
(Introduction of the Program)

बी.ए. आनर्स् (व्याकरणम्) चतुर्णां वर्षाणां कार्यक्रमः विद्यते। अस्मिन् कार्यक्रमे आहत्य अष्टसत्रार्द्धाः भविष्यन्ति।

अर्हता - प्राक्शास्त्री-उपशास्त्री-उत्तरमध्यमा इति परीक्षायाम् उत्तीर्णाः तत्समकक्ष्यापरीक्षोत्तीर्णाः वा छात्राः एन्.टि.ए. द्वारा आयोज्यमानपरीक्षामाध्यमेन उत्तीर्य अस्मिन् बी.ए.आनर्स् (व्याकरणम्) कार्यक्रमे प्रवेष्टुं शक्नुवन्ति। अत्र अष्टसु सत्रार्द्धेषु स्वशास्त्रीयपाठ्यक्रमाः (Major), स्वशास्त्रसम्बद्धचयनितपाठ्यक्रमाः (Minor), बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमाः (Multi-Disciplinary), मूल्यवर्धनपाठ्यक्रमाः (VAC), कौशलवर्धनपाठ्यक्रमाः (SEC) च भविष्यन्ति।

एतैः साकम् अन्तिमसत्रार्द्धे प्रशिक्षुतासेवा (Internship) पाठ्येतरगतिविधयः(ECA) लघुशोधप्रबन्धः (Dissertation) च भविष्यन्ति।

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि
(Objectives of the Program)

1. भारतीयज्ञानपरम्पराधारेण संस्कृतव्याकरणस्य परिचयप्रदानम्।
2. भारतीयज्ञानपरम्परायां व्याकरणस्य महत्त्वप्रतिपादनम्।
3. संस्कृतवाक्यरचनासन्दर्भे व्याकरणस्य अपेक्षाप्रतिपादनम्।
4. शास्त्रीयपद्धत्या व्याकरणस्य उद्बोधनम्।
5. व्याकरणस्य सर्वशास्त्रोपकारकत्वबोधनम्।
6. प्रयुक्तानां शब्दानां साधुत्वप्रतिपादनम्।
7. काव्यादीनाम् अध्ययनावसरे सन्धिसमासकारकादीनाम् अवगमनम्।
8. प्रकृतिप्रत्ययविभागपुरस्सरं शब्दानां निष्पत्तिबोधनम्।
9. व्याकरणशास्त्रे प्रमेयविषयाणाम् अवगमनम्।
10. व्याकरणशास्त्रस्य दार्शनिकत्वप्रतिपादनम्।
11. धात्वर्थादिविषयेषु शास्त्रान्तरमतप्रतिपादनपूर्वकं वैयाकरणसिद्धान्तोपस्थापनम्।
12. व्याकरणशास्त्रे शोधदृष्टिप्रदानम्।
13. व्याकरणनियमान्तर्गतत्वेन प्रासङ्गिकाधुनिकनवीनशब्दनिष्पत्तौ प्रेरणम्।
14. व्याकरणशास्त्रस्य इतरशास्त्रैः सह सम्बन्धप्रतिपादनम्।
15. पुरुषार्थसिद्धौ व्याकरणस्य मुख्यत्वप्रतिपादनम्।

कार्यक्रमस्य परिणामाः
(Outcomes of the Program)

एतं कार्यक्रमम् अधीत्य छात्राः –

1. वर्णपदवाक्यस्वरूपं सम्यग् अवगमिष्यन्ति।
2. शब्दनिष्पत्तौ पाणिनीयशैलीम् अवगमिष्यन्ति।
3. काव्यादीनाम् अध्ययनावसरे सन्धिसमासादिविवेचनं सप्रमाणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. व्याकरणशास्त्रस्य क्रमशः अध्ययनेन कस्मंश्चिद् विषये शास्त्रार्थविचारं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. महाभाष्यादिग्रन्थानाम् अध्ययनेन शास्त्रप्रतिपादनपद्धतिं ज्ञास्यन्ति।
6. भारतीयज्ञानपरम्परायां संस्कृतवाङ्मयस्य यथार्थताम् अवगन्तुं व्याकरणस्य महन्महत्त्वं ज्ञास्यन्ति।
7. भारतीयसनातनसंस्कृतेः परमपुरुषार्थसिद्धौ व्याकरणस्य राजपद्धतित्वम् अवगमिष्यन्ति।
8. शब्दतत्त्वचिन्तने इतरमतप्रतिपादनपूर्वकं वैयाकरणमतनिरूपणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
9. शब्दसाधुत्वप्रकारे प्रक्रियाभागस्य प्रमेयभागस्य च महत्त्वम् अवगमिष्यन्ति।
10. प्राचीनव्याकरणज्ञानस्य प्रचारे नवीनतन्त्रांशोपागमस्य उपयोगं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MAJOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीय मूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदान क्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययन शाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level काठिन्यस्तरः
व्याकरणशास्त्रेतिहासः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वर्णविज्ञानं संज्ञापरिभाषं पञ्चसन्धिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
नामपदप्रक्रियाविज्ञानम् अव्ययस्वरूपबोधनं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
स्त्रीप्रत्ययनिरूपणं विभक्त्यर्थविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
समासपरिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
तद्धितान्तप्रक्रियाविज्ञानम्-1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
तद्धितान्तप्रक्रियाविज्ञानम्-2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
क्रियापदप्रक्रियाविज्ञानम्-1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
क्रियापदप्रक्रियाविज्ञानम्-2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
णिजन्तादिकण्ड्वन्तधातुप्रक्रिया विज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

आत्मनेपदादिलकारार्थप्रयोगबोधः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
कृदन्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
उणादिप्रत्ययान्तपदप्रक्रियाविज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
कृदन्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रौढमनोरमायां पञ्चसन्ध्यन्तविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रौढमनोरमायाम् अजन्तपदविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रौढमनोरमायां हलन्तपदविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रौढमनोरमायाम् अव्ययस्त्रीप्रकरणविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भाषापाकाः भाषाशास्त्रपरिचयश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
परमलघुमञ्जूषायां शक्त्यादितात्पर्यान्तविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
महाभाष्ये शब्दपरिभाषादिज्ञानं प्रत्याहारज्ञानं च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रौढमनोरमायां कारकार्थविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वाक्यपदीये शब्दब्रह्मविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
लघुशब्देन्दुशेखरे पञ्चसन्ध्यन्तविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
महाभाष्ये तृतीयचतुर्थपञ्चमाह्निकानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
परिभाषेन्दुशेखरे शास्त्रत्वसम्पादनोद्देशकथनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भूषणसारे धात्वर्थलकारार्थविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

महाभाष्ये षष्ठसप्तमाष्टमनवमाह्निकानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
परिभाषेन्दुशेखरे बाधबीजनिरूपणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
परमलघुमञ्जूषायां धात्वर्थनिरूपणात् समासादिवृत्त्यन्तविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भूषणसारे सुबर्थसमासशक्तिस्फोटनिर्णयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
लघुशब्देन्दुशेखरे अजन्तपदविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
परिभाषेन्दुशेखरे शास्त्रशेषनिरूपणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
लघुशब्देन्दुशेखरे कारकार्थविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
लघुमञ्जूषायां प्रथमार्थात् चतुर्थ्यन्तविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
लघुमञ्जूषायां पञ्चम्यर्थात् सप्तम्यर्थान्तविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वाक्यपदीये साधनसमुद्देशः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वाक्यपदीये क्रियासमुद्देशः सम्बन्धसमुद्देशश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वाक्यपदीये वाक्यकाण्डम्(1-100)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
व्युत्पत्तिवादः(आदितः प्रथमाविभक्त्यन्तः)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भाट्टरहस्यम् (आदितः आख्यातार्थं यावत्)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MINOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीय मूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदान क्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीय पाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययन शाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level कठिनतायाः स्तरः
भाषाप्रवेशः(1,2) प्रयोगविस्तरश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अष्टादश विद्यास्थानानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वेदाङ्गशिक्षा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
निरुक्तम् – (अध्यायः-1,2,3)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
रचनानुवादः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतभाषा प्रविधिश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शुद्धिकौमुदी	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
कोशविज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
उपसर्गार्थचन्द्रिका	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शाब्दबोधप्रक्रिया	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संस्कृतव्याकरणं कृत्रिममेधा च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अनुसन्धानपद्धतिः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
पाश्चात्त्यभाषाशास्त्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शब्दापशब्दविवेकः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1		प्रधानः 1.1: व्याकरणशास्त्रेतिहासः		
2	प्रथमवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 1.2: वर्णविज्ञानं संज्ञापरिभाषं पञ्चसन्धिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	100-199
3		प्रधानः 1.3: नामपदप्रक्रियाविज्ञानम् अव्ययस्वरूपबोधनं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	100-199
4		प्रधानः 1.4: स्त्रीप्रत्ययनिरूपणं विभक्त्यर्थविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	100-199
5		प्रधानः 1.5: समासपरिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	100-199
6		प्रधानः1.6: तद्धितान्तप्रक्रियाविज्ञानम्-1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	100-199
7		प्रधानः 1.7: तद्धितान्तप्रक्रियाविज्ञानम्-2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	100-199
8		प्रधानः 1.8: क्रियापदप्रक्रियाविज्ञानम्-1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	100-199
9		प्रधानः 1.9: क्रियापदप्रक्रियाविज्ञानम्-2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	100-199
10		प्रधानः 1.10: णिजन्तादिकण्ड्वन्तधातुप्रक्रियाविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	100-199
11		प्रधानः 1.11: आत्मनेपदादिलकारार्थप्रयोगबोधः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	100-199
12	द्वितीयवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 2.1: कृदन्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	200-299
13		प्रधानः 2.2: उणादिप्रत्ययान्तपदप्रक्रियाविज्ञानम्	4	200-299
14		प्रधानः 2.3: कृदन्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	4	200-299
15		प्रधानः 2.4: प्रौढमनोरमायां पञ्चसन्ध्यन्तविचारः	4	200-299
16		प्रधानः 2.5: प्रौढमनोरमायाम् अजन्तपदविचारः	4	200-299
17		प्रधानः 2.6: प्रौढमनोरमायां हलन्तपदविचारः	4	200-299
18		प्रधानः 2.7: प्रौढमनोरमायाम् अव्ययस्त्रीप्रकरणविचारः	4	200-299
19		प्रधानः 2.8: भाषापाकाः भाषाशास्त्रपरिचयश्च	4	200-299
20		प्रधानः 2.9: परमलघुमञ्जूषायां शक्त्यादितात्पर्यान्तविचारः	4	200-299
21		प्रधानः 2.10: महाभाष्ये शब्दपरिभाषादिज्ञानं प्रत्याहारज्ञानं च	4	200-299
22	तृतीयवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 3.1: प्रौढमनोरमायां कारकार्थविचारः	4	300-399
23		प्रधानः 3.2: वाक्यपदीये शब्दब्रह्मविचारः	4	300-399
24		प्रधानः 3.3: लघुशब्देन्दुशेखरे पञ्चसन्ध्यन्तविचारः	4	300-399
25		प्रधानः 3.4: महाभाष्ये तृतीयचतुर्थपञ्चमाह्निकानि	4	300-399
26		प्रधानः 3.5: परिभाषेन्दुशेखरे शास्त्रत्वसम्पादनोद्देशकथनम्	4	300-399
27		प्रधानः 3.6: भूषणसारे धात्वर्थलकारार्थविचारः	4	300-399
28		प्रधानः 3.7: महाभाष्ये षष्ठसप्तमाष्टमनवमाह्निकानि	4	300-399
29		प्रधानः 3.8: परिभाषेन्दुशेखरे बाधबीजनिरूपणम्	4	300-399

30		प्रधानः 3.9: परमलघुमञ्जूषायां धात्वर्थनिरूपणात् समासादिवृत्त्यन्तविचारः	4	300-399
31		प्रधानः 3.10: भूषणसारे सुबर्थसमासशक्तिस्फोटनिर्णयः	4	300-399
32	चतुर्थवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 4.1: लघुशब्देन्दुशेखरे अजन्तपदविचारः	4	400-499
33		प्रधानः 4.2: परिभाषेन्दुशेखरे शास्त्रशेषनिरूपणम्	4	400-499
34		प्रधानः 4.3: लघुशब्देन्दुशेखरे कारकार्थविचारः	4	400-499
35		प्रधानः 4.4: लघुमञ्जूषायां प्रथमार्थात् चतुर्थ्यन्तविचारः	4	400-499
36		प्रधानः 4.5: लघुमञ्जूषायां पञ्चम्यर्थात् सप्तम्यर्थान्तविचारः	4	400-499
37		प्रधानः 4.6: वाक्यपदीये साधनसमुद्देशः	4	400-499
38		प्रधानः 4.7: वाक्यपदीये क्रियासमुद्देशः सम्बन्धसमुद्देशश्च	4	400-499
39		प्रधानः 4.8: वाक्यपदीये वाक्यकाण्डम्(1-100)	4	400-499
40		प्रधानः 4.9: व्युत्पत्तिवादः(आदितः प्रथमाविभक्त्यन्तः)	4	400-499
41		प्रधानः 4.10: भाट्टरहस्यम् (आदितः आख्यातार्थं यावत्)	4	400-499

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1	प्रथमवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 1.क.1: भाषाप्रवेशः(1,2) प्रयोगविस्तरश्च	4	100-199
2		गौणः 1.क.2: अष्टादश विद्यास्थानानि	4	100-199
3		गौणः 1.क.3: वेदाङ्गशिक्षा	4	100-199
4	द्वितीयवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 2.क.1: निरुक्तम् – (अध्यायः-1,2,3)	4	200-299
5		गौणः 2.क.2: रचनानुवादः	4	200-299
6		गौणः 2.क.3: संस्कृतभाषा प्रविधिश्च	4	200-299
7	तृतीयवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 3.क.1: शुद्धिकौमुदी	4	300-399
8		गौणः 3.क.2: कोशविज्ञानम्	4	300-399
9		गौणः 3.क.3: उपसर्गार्थचन्द्रिका	4	300-399
10	चतुर्थवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 4.क.1: शाब्दबोधप्रक्रिया	4	400-499
11		गौणः 4.क.2: संस्कृतव्याकरणं कृत्रिममेधा च	4	400-499
12		गौणः 4.क.3: अनुसन्धानपद्धतिः	4	400-499
13		गौणः 4.क.4: पाश्चात्त्यभाषाशास्त्रम्	4	400-499
14		गौणः 4.क.5: शब्दापशब्दविवेकः	4	400-499

प्रथमवर्षः

प्रधानपाठ्यक्रमाः

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester - 1)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: व्याकरणशास्त्रेतिहासः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतव्याकरणस्य विविधानां ग्रन्थानां कर्तॄणां च परिचयः ।
2. संस्कृतव्याकरणस्य आद्यपरम्परायाः विकासक्रमस्य अवगमः।
3. पाणिन्यादीनां व्याकरणाचार्याणां तत्त्वदर्शनपरम्परायाः परिचयः।
4. विविधव्याकरणपद्धतीनां तुलनात्मकज्ञानम्।
5. व्याकरणग्रन्थानां रचनाकालस्य सामाजिकसांस्कृतिकपृष्ठभूमेः अन्वेषणम्।
6. भाषाविज्ञानस्य दार्शनिकस्य च परम्परायाः सम्बन्धबोधनम्।
7. व्याकरणशास्त्रस्य इतिहासदृष्ट्या अध्ययनम्।
8. व्याकरणकाराणां जीवनवृत्तान्तस्य विस्तृतपरिचयः।
9. प्राचीनानां विद्यमानानां लुप्तग्रन्थानां च सामान्यपरिचयः।
10. व्याकरणशास्त्रपरम्परायाः उद्बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृतव्याकरणस्य प्राचीनपरम्परायाः विकासक्रमं सम्यक् वर्णयिष्यन्ति।
2. पाणिन्यादीनां प्रमुखव्याकरणाचार्याणां योगदानं विवेचयितुं शक्नुयुः।
3. विविधव्याकरणपद्धतीनां भेदं समानतां च निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. व्याकरणशास्त्रस्य साहित्ये दर्शनशास्त्रे धर्मे च महत्त्वं बोधयितुं शक्नुयुः।
5. भाषाविज्ञाने दार्शनिकदृष्टौ च संस्कृतव्याकरणस्य स्थानं प्रतिपादयिष्यन्ति।
6. व्याकरणेतिहासस्य अध्ययनद्वारा भारतीयज्ञानपरम्परायाः गाम्भीर्यं व्याख्यातुं शक्नुयुः।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रम-कूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः Practical/ Practice	
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1	व्याकरणशास्त्रेतिहासः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. व्याकरणशास्त्रपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- व्याकरणस्य स्वरूपम्।

- व्याकरणस्य प्रयोजनम्।
- व्याकरणस्य आविर्भावः।
- व्याकरणस्य भेदाः।

अन्वितिः २. पाणिनिः तत्पूर्ववर्तिवैयाकरणाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पाणिनेः परिचयः।
- महेश्वरादयः पाणिन्यस्मृताः आचार्याः।

अन्वितिः ३. पाणिनेः समकालिकाः पाणिनिस्मृताश्च आचार्याः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कात्यायनादयः आपिशल्यादयश्च।

अन्वितिः ४. वृत्तिकाराः व्याकरणदार्शनिकग्रन्थाः इतरव्याकरणसम्प्रदायाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अष्टाध्याय्याः वृत्तिकाराः प्रक्रियाग्रन्थाश्च, वाक्यपदीयादयः कातन्त्रादयश्च

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मीमांसकः, युधिष्ठिरः, (2000), *संस्कृत व्याकरणशास्त्र का इतिहास*, हरियाणा : रामलाल कपूर ट्रस्ट।
2. दाहालः, लोकमणिः, (2007), *व्याकरणशास्त्रेतिहासः*, वाराणसी : भारतीय विद्या प्रकाशन।
3. गौडशास्त्री, अशोकचन्द्रः, (2019), *व्याकरणशास्त्रेतिहासविमर्शः*, वाराणसी : भारतीय विद्या संस्थान।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Macdonell, Arthur Anthony, (1890), *A History of Sanskrit Literature (covers grammar history within literature)*, London/New York: D. Appleton and Company.
2. Banerji, Sures Chandra, (1996), *Historical Survey of Ancient Indian Grammars: Sanskrit, Pali, and Prakrit*, Delhi: Sharada Publishing House.
3. Whitney, W. D., (2002), *History of Sanskrit Grammar*, Delhi: Sanjay Prakashan.
4. पाणिनिः, (2013), *अष्टाध्यायी*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
5. महर्षिः पाणिनिः, (सम्पा. श्रीगोपालदत्तपाण्डेयः), (2021), *अष्टाध्यायी*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: वर्णविज्ञानं संज्ञापरिभाषं पञ्चसन्धिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतभाषायां वर्णानां परिचयः।
2. उच्चारणादिस्थानानां प्रयोगपुरस्सरं बोधः।
3. संज्ञापरिभाषादिपारिभाषिकपदानां ज्ञानम्।
4. सन्धिनियमानां तद्भेदानाञ्च सोदाहरणं बोधः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शास्त्रस्थपङ्क्तीनां विच्छेदपुरःसरं प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. साधुवाक्यसंरचनाकौशलं प्रदर्शयिष्यन्ति।
3. समुचितोच्चारणकौशलं प्रदर्शयिष्यन्ति।
4. सन्धिनियमान् सूत्रोदाहरणपुरःसरं निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2	वर्णविज्ञानं संज्ञापरिभाषं पञ्चसन्धिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वर्णविज्ञानं संज्ञापरिभाषं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. स्वरसन्धिः प्रकृतिभावः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. व्यञ्जनसन्धिः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. विसर्गसन्धिः स्वादिसन्धिः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1966), *सिद्धान्तकौमुदी (लक्ष्मी), प्रथमोंशः* (श्रीसभापति-शर्मोपाध्यायः, श्रीबालकृष्णपञ्चोली, सम्पा.), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदासः।

2. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता (खण्डः - 1)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी)* (श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम् सम्पा.), नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्।
4. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (रत्नप्रभा)*, (श्रीबालकृष्णपञ्चोली, सम्पा0), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
5. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
6. मिश्रः, प्रो. गोपबन्धु, (प्रधानसम्पादकः) *शास्त्रपरिचायिका*, वेरावलम् : श्री सोमनाथ संस्कृत विश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. बेल्लम्कोण्डरामरायकवीन्द्रः, (1956/2013), *शरद्रात्रिः* (प्रथमसंस्करणम् - १९५६, प्रथमः डिजिटलसंस्करणम् – १० मे २०१३), श्रीबेल्लम्कोण्डरामरायकवीन्द्रुलु ट्रस्ट : श्री कम्भपाटी प्रकाशनम्।
2. अवस्थी बच्चूलालो ज्ञानोपाह्वः, (1994), *पाणिनीयशिक्षा (भाष्य सहितम्)*, उज्जयिनी : कालिदास अकादेमी।
3. पाणिनिः, (2013), *अष्टाध्यायी*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. पाणिनिः, (2021), *अष्टाध्यायी* (श्रीगोपालदत्तपाण्डेयः, सम्पा.), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: नामपदप्रक्रियाविज्ञानम् अव्ययस्वरूपबोधनं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतभाषायां प्रकृतिप्रत्ययानां स्वरूपज्ञानम्।
2. अकारान्त-इकारान्तादिशब्देषु सिद्धिप्रक्रियावैभिद्यज्ञानम्।
3. विभिन्नलिङ्गेषु शब्दानां स्वरूपज्ञानम्।
4. संस्कृते अव्ययानां विभिन्नार्थेषु प्रयोगव्यवस्था।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शब्दरूपाणां सविभक्तिकं निरूपणं करिष्यन्ति।
2. व्याकरणस्थविभिन्नसंज्ञाः (पारिभाषिकशब्दाः) वक्ष्यन्ति।
3. नित्यलिङ्गवचनान्तशब्दानां परिचयं वक्ष्यन्ति।
4. शास्त्रस्थमूलपङ्क्तीनां सटीकं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3	नामपदप्रक्रियाविज्ञानम् अव्ययस्वरूपबोधनं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अजन्तपुंल्लिङ्गप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. स्त्रीलिङ्गनपुंसकलिङ्गप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. हलन्तपुंल्लिङ्गे दकारान्तशब्दपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. हलन्तपुंल्लिङ्गे थकारान्तात् अव्ययपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1966), *सिद्धान्तकौमुदी (लक्ष्मी), प्रथमोंशः* (श्रीसभापति-शर्मोपाध्यायः, श्रीबालकृष्णपञ्चोली, सम्पा.), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदासः।

2. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता* (खण्डः - 1), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी)* (श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम् सम्पा.), नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्।
4. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (रत्नप्रभा),* (श्रीबालकृष्णपञ्चोली, सम्पा0), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
5. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. बेल्लम्कोण्डरामरायकवीन्द्रः, (1956/2013), *शरद्रात्रिः* (प्रथमसंस्करणम् - १९५६, प्रथमः डिजिटलसंस्करणम् – १० मे २०१३), श्री कम्भपाटी (प्रकाशनम्), श्रीबेल्लम्कोण्डरामरायकवीन्द्रुलु ट्रस्ट।
2. पाणिनिः, (2013), *अष्टाध्यायी*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. पाणिनिः, (2021), *अष्टाध्यायी* (श्रीगोपालदत्तपाण्डेयः, सम्पा.), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: स्त्रीप्रत्ययनिरूपणं विभक्त्यर्थविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृते लिङ्गस्य स्वरूपज्ञानम्।
2. विभिन्नस्त्रीप्रत्ययानां भिन्नेषु अर्थेषु प्रयोगज्ञानम्।
3. कारक-विभक्त्योः भेदज्ञानम्।
4. उपपदविभक्तिविषयकावबोधः।
5. पारिभाषिकपदानामवबोधः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. लिङ्गविषयकविशिष्टज्ञानं वक्ष्यन्ति।
2. लिङ्गानुसारं प्रत्ययानां परिचयं कथयिष्यन्ति।
3. प्रयुक्तभाषाकौशलं निरूपयिष्यन्ति।
4. विभक्तीनां वैचित्र्यार्थं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4	स्त्रीप्रत्ययनिरूपणं विभक्त्यर्थविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्त्रीप्रत्ययपरिचयः आदितः मामिकाशब्दपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अन्तर्वत्नीशब्दमारभ्य युवतिशब्दपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- कारकविभक्त्योः परिचयः प्रथमातः चतुर्थ्यन्तविभक्त्यर्थविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चमीतः सप्तम्यन्तविभक्त्यर्थविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1966), *सिद्धान्तकौमुदी (लक्ष्मी)*, प्रथमोंशः (श्रीसभापति-शर्मोपाध्यायः, श्रीबालकृष्णपञ्चोली, सम्पा.), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदासः।
2. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी*, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी)* (श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम् सम्पा.), नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्।
4. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (रत्नप्रभा),* (श्रीबालकृष्णपञ्चोली, सम्पा0), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
5. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता* (खण्डः - 1), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. गोयल, प्रीतिप्रभा (डॉ.), (2000), *संस्कृत व्याकरण*, प्रथम संस्करणम्, प्रकाशकः राजस्थानी ग्रन्थकार।
2. मुळे, रवीन्द्र (डॉ.), (2004, 7 ऑगस्ट), *संस्कृत व्याकरणशास्त्र प्रवेश*, प्रकाशकः श्री ज्ञानेन्द्र अंबादास मुळे।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: समासपरिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतभाषायां समासस्वरूपस्य तद्भेदानां च परिज्ञानम्।
2. समासे पूर्वनिपातनियमज्ञानम्।
3. लौकिक-अलौकिकविग्रहवाक्यज्ञानम्।
4. समासान्तप्रत्ययानां ज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. व्यस्तसमस्तपदानां भेदं निरूपयिष्यन्ति।
2. वाक्ये चारुतासम्पादनाय संश्लिष्टपदानां प्रयोगं करिष्यन्ति।
3. समासे लुगलुग्व्यवस्थाविषयकज्ञानं प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. विभिन्नसमासे विभिन्नसमासान्तप्रत्ययानाम् अर्थावबोधं वदिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5	समासपरिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. समासपरिचयः अव्ययीभावस्य द्वन्द्वस्य च परिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. तत्पुरुषस्य परिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. बहुव्रीहेः परिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. एकशेषतः समासाश्रयविधिपर्यन्तपरिज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता (खण्डः 2)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी)*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्री-राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्।

3. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. गोपालदत्तपाण्डेयः, (2014), *सिद्धान्तकौमुदी 'बा.म.' दीपिका (समासादि-द्विरुक्तान्तः द्वितीयो भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. महाबलेश्वरभट्टः, जि. (2015), *समासः*, बेङ्गळूरु : संस्कृतभारती।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: तद्धितान्तप्रक्रियाविज्ञानम्-1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. विभिन्नेष्वर्थेषु विभिन्नप्रत्ययानामुदाहरणपुरस्सरं ज्ञानम्।
2. तद्धितान्तेन पदेन संक्षेपीकरणज्ञानम्।
3. अपत्य-गोत्र-युवापत्येत्यादिपारिभाषिकपदानां ज्ञानम्।
4. समानतद्धितान्तपदानाम् अर्थभेदपुरस्सरं ज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. लौकिक-शास्त्रीयापत्यगोत्रादीनां प्रकृतार्थं वक्ष्यन्ति।
2. समानार्थे विभिन्नप्रत्ययानाम् अवबोधं वर्णयिष्यन्ति।
3. विभिन्नार्थे समानप्रत्ययानां प्रतिपादनं करिष्यन्ति।
4. तद्धिते प्रत्ययानां बाध्यबाधकज्ञानं कथयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6	तद्धितान्तप्रक्रियाविज्ञानम्-1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अपत्याधिकारतः चातुरर्थिकपर्यन्तपदविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. शैषिकप्रकरणविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. ठगधिकारतः छयद्विधिप्रकरणपर्यन्तपदविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. आर्हीयप्रकरणतः ठञधिकारप्रकरणपर्यन्तपदविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता (खण्डः - 2)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

2. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. पाण्डेयः, गोपालदत्त (व्याख्याकारः), (2014), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. गोविन्दाचार्यः (व्याख्याकारः), (2020), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (तृतीयः भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पाण्डेय, अरुणकुमार, (2023), *प्रत्ययगङ्गा* (सर्वज्ञभूषण), संस्कृतगङ्गा।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester - 2)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: तद्धितान्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. मत्वर्थीयप्रत्ययान्तपदानामवबोधः।
2. तद्धितेषु अर्थवैचित्र्यावबोधः।
3. इदानीम्, अधुना इत्यादिप्रसिद्धपदानां प्रकृतिप्रत्ययज्ञानम्।
4. द्विरुक्तपदानां व्युत्पत्तिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. तद्धितान्तप्रयोगेण भाषासौन्दर्यं सम्पादयिष्यन्ति।
2. विविधस्वार्थिकप्रत्ययानां परिचयपूर्वकं प्रयोगसामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
3. विविधमत्वर्थीयप्रत्ययानां परिचयपूर्वकं प्रयोगसामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
4. नित्यव्यावहारिकपदानां प्रकृतिप्रत्ययज्ञानं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7	तद्धितान्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. नञ्स्नञन्ततः मत्वर्थीयपर्यन्तपदविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. प्राग्दिशीयप्रकरणतः प्रागिवीयप्रकरणपर्यन्तपदविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. तद्राजप्रकरणविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. द्विरुक्तप्रकरणविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता (खण्डः–2)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

2. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी) (श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम् सम्पा.)*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्।
3. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. पाण्डेयः, गोपालदत्त (व्याख्याकारः), (2014), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पाण्डेय, अरुणकुमार, (2023), *प्रत्ययगङ्गा – सर्वज्ञभूषण*, संस्कृतगङ्गा।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8: क्रियापदप्रक्रियाविज्ञानम्-1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. परस्मैपद-आत्मनेपदानां विशेषज्ञानम्।
2. गणीयव्यवस्थायां प्रमुखप्रक्रियाज्ञानम्।
3. विशेषधातूनां प्रसङ्गे विशेषनियमानां ज्ञानम्।
4. भ्वादिगणीयधातूनामापाततः ज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृतभाषायाः पुरुषवचनादिव्यवस्थां सविशेषं वर्णयिष्यन्ति।
2. संस्कृतभाषायाः लकारादिव्यवस्थाम् अर्थपुरःसरं निरूपयिष्यन्ति।
3. समानार्थे अनेकक्रियापदानां प्रयोगकौशलं प्रदर्शयिष्यन्ति।
4. धातूनाम् आत्मनेपदपरस्मैपदव्यवस्थां वक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8	क्रियापदप्रक्रियाविज्ञानम्-1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दशगणीपरिचयः भ्वादौ आदितः भूधातुपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. भ्वादौ एधधातुमारभ्य अजधातुपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. भ्वादौ कटेधातुमारभ्य वृतुधातुपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. भ्वादौ स्यन्दूधातुमारभ्य ऋतिधातुपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता (खण्डः–3)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

2. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी) (श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम् सम्पा.)*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्।
3. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. गोविन्दाचार्यः (व्याख्याकारः), (2021), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (चतुर्थः भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. दीक्षितः, पुष्प (2008), *पाणिनीयधातुपाठः*, नवदेहली : संस्कृतभारती।
2. मीमांसक, युधिष्ठिर (पं.), (2023), *संस्कृतधातुकोषः*।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9: क्रियापदप्रक्रियाविज्ञानम्-2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. विकरणप्रत्ययानां तद्भेदस्य च ज्ञानम्।
2. धातूनां विशेषप्रक्रियाज्ञानम्।
3. विकरणप्रत्ययद्वारा गणपरिचितिः।
4. णिच्प्रक्रियाविषयकं ज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. गणानुसारं विकरणव्यवस्थां वक्ष्यन्ति।
2. क्रियापदेषु प्रक्रियावैविध्यं कथयिष्यन्ति।
3. नित्यप्रयुक्तधातून् साधनपुरःसरं प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. स्वार्थिकणिच्प्रत्ययस्य परिचयं वदिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9	क्रियापदप्रक्रियाविज्ञानम्-2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अदादिप्रक्रियाविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. जुहोत्यादितः दिवादिपर्यन्तप्रक्रियाविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. स्वादितः तनोत्यादिपर्यन्तप्रक्रियाविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. क्र्यादितः चुरादिपर्यन्तप्रक्रियाविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts) –

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता (खण्डः–3)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

2. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी)*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्।
3. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. गोविन्दाचार्यः (व्याख्याकारः), (2021), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (चतुर्थः भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. दीक्षितः, पुष्प (2008), *पाणिनीयधातुपाठः*, नवदेहली : संस्कृतभारती।
2. मीमांसक, युधिष्ठिर (पं.), (2023), *संस्कृतधातुकोषः*।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.10: णिजन्तादिकण्ड्वन्तधातुप्रक्रियाविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्रयोज्यकर्त्तुः प्रयोजककर्त्तुः परिचयः।
2. धातूनां संक्षेपीकरणज्ञानम्।
3. यङ्यङ्लुगन्तानां प्रक्रियाभेदज्ञानम्।
4. नामधातोः वैचित्र्यावबोधः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. क्रियापदानां विभिन्नार्थे प्रयोगवैचित्र्यम् वर्णयिष्यन्ति।
2. औपदेशिक-आतिदेशिकधातूनां भेदम् कथयिष्यन्ति।
3. प्रातिपदिकानामपि धातुत्वम् प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. संक्षेपेण क्रियया विशेषार्थोपस्थापनकौशलं प्रदर्शयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.10	णिजन्तादिकण्ड्वन्तधातु प्रक्रियाविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. णिजन्तपदप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. सन्नन्तपदप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. यङन्तयङ्लुगन्तपदप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. नामधातुकण्ड्वन्तपदप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts) –

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता (खण्डः–4)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

2. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी)*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्।
3. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. गोविन्दाचार्यः (व्याख्याकारः), (2019), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (पञ्चमः भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. मिश्रः, हरेकान्त (पं.), (1999), *बृहद्धातुकुसुमाकरः*, दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.11: आत्मनेपदादिलकारार्थप्रयोगबोधः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अर्थपरिवर्त्तनेन कथं परस्मैपदात्मनेपदानां परिवर्त्तनं भवतीत्यस्य ज्ञानम्।
2. धातुसम्बन्धे प्रत्ययाः इत्यस्य यथायथं ज्ञानम्।
3. भूते भविष्यल्लकारस्य प्रयोगज्ञानम्।
4. भविष्यदर्थे भूतलकारस्य प्रयोगज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रयोगावसरे धातुविषयकं विशिष्टवर्णनं करिष्यन्ति।
2. विभिन्नोपसर्गादियोगेन पदपरिवर्तनव्यवस्थाम् कथयिष्यन्ति।
3. संस्कृतभाषायां विभिन्नवाच्यप्रकारेण उपस्थापनकौशलं प्रदर्शयिष्यन्ति।
4. लकाराणाम् अर्थवैचित्र्यम् निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.11	आत्मनेपदादिलकारार्थ प्रयोगबोधः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आत्मनेपदपरस्मैपदबोधः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. भावकर्मतिङन्तबोधः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. कर्मकर्तृतिङन्तबोधः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. लकारार्थविशेषबोधः सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी)*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्।

2. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. गोविन्दाचार्यः (व्याख्याकारः), (2019), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (पञ्चमः भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. गोविन्दाचार्यः (व्याख्याकारः), (2020), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (षष्ठः भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पाण्डेयः, विजयकुमार, (2016), *वैयाकरणभिमतोपग्रह (आत्मनेपद-परस्मैपद) मूलकविचाराणां पर्यालोचनम्*, वाराणसी : सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

द्वितीयवर्षः

प्रधानपाठ्यक्रमाः

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester - 3)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: कृदन्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कृत्यप्रत्ययानां प्रयोगज्ञानम्।
2. कृत्प्रत्ययानां विभिन्नार्थेषु प्रयोगः।
3. क्त-क्तवतु-शतृ-शानचादीनां प्रयोगव्यवस्था।
4. नानाकृत्प्रत्यायान्तपदानं प्रयोगज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. कृत्प्रत्ययानां विशिष्टपरिचयं वक्ष्यन्ति।
2. धातूनां प्रातिपदिकरूपेण परिवर्तनं करिष्यन्ति।
3. कृत्प्रत्ययेषु बाध्यबाधकव्यवस्थां वर्णयिष्यन्ति।
4. व्यावहारिककृत्प्रत्ययान्तशब्दानां निष्पादनकौशलं प्रदर्शयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1	कृदन्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 1 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. कृत्यप्रत्ययान्तपदप्रक्रियाविज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. कारकादिपदमारभ्य परिस्कन्दपदनिष्पत्तिज्ञानं यावत् सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. प्रतिस्तब्धनिपातनमारभ्य जरच्छब्दप्रक्रियापर्यन्तज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. आदिवच्छब्दप्रक्रियामारभ्य पवित्रशब्दप्रक्रियापर्यन्तज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता (खण्डः–4)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

2. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी)*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रिराष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्।
3. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. गोविन्दाचार्यः (व्याख्याकारः), (2020), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (षष्ठः भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. हेगडे, जनार्दन, (2014), *कृदन्तरूपनन्दिनी*, बेङ्गळूरु: संस्कृतभारती।
2. पाण्डेय, अरुणकुमार, (2023), *प्रत्ययगङ्गा* (सर्वज्ञभूषण), संस्कृतगङ्गा।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: उणादिप्रत्ययान्तपदप्रक्रियाविज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. लोके नित्यव्यवहृतपदानाम् उणादिनिष्पन्नानां ज्ञानम्।
2. विभिन्नानाम् उणादिप्रत्ययानां ससूत्रं ज्ञानम्।
3. व्यवहार्यपदावलीनां व्युत्पत्तिज्ञानम्।
4. साध्वसाधुप्रयोगाणां विमर्शः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भाषायां प्रयुक्तविशेषप्रत्ययानां प्रयोगं करिष्यन्ति।
2. शब्दानां व्युत्पत्तिकल्पनाकौशलं प्रदर्शयिष्यन्ति।
3. उणादिप्रत्ययानां व्युत्पन्नाव्युत्पन्नत्वं निरूपयिष्यन्ति।
4. सामान्यप्रतीतशब्दानां व्युत्पत्तिपुरःसरं प्रत्ययप्रयोगं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2	उणादिप्रत्ययान्तपदप्रक्रिया विज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रथमपादे उणादिप्रत्ययान्तपदप्रक्रियाविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. द्वितीयपादे एण्वादिप्रत्ययान्तपदप्रक्रियाविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. तृतीयपादे छित्वरादिनिपादनमारभ्य लक्ष्मीपदनिष्पत्तिपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. चतुर्थपञ्चमपादयोः वातप्रमीपदमारभ्य मङ्गलपदनिष्पत्तिपर्यन्तप्रक्रियाविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता (खण्डः–4)*, वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशन।
2. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी)*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रि-राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्।

3. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. गोविन्दाचार्यः (व्याख्याकारः), (2022), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (षष्ठः भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. दयानन्द सरस्वती, (2024), *उणादि कोष* (सम्पा. पं. युधिष्ठिर मीमांसक), रामलाल कपूर ट्रस्ट।
2. रूपकिशोरशास्त्री, *उणादिनिरुक्तिव्युत्पत्तिकोषः*, उज्जयिनी : महर्षिसान्दीपनी-राष्ट्रीयवेदविद्याप्रतिष्ठान।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: कृदन्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. क्त्वा-तुमुन्-घञ्-क्तिन्नित्यादिप्रत्ययानां ससूत्रं सार्थञ्च ज्ञानम्।
2. करणाधिकरणाद्यर्थेषु विधीयमानप्रत्ययानां ज्ञानम्।
3. परस्परविरोधप्रत्ययानां स्थलविशेषज्ञानम्।
4. सप्नः - यज्ञः - याच्ञा इत्यादीनां प्रचलितपदानां प्रकृतिप्रत्ययविभागपुरस्सरं ज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. क्रियार्थक्रिया (असमापिता) निमित्तं निर्दिष्टानां प्रत्ययान्तानां प्रयोगं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. लकारार्थे कृदन्तप्रयोगान् कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. भाषाप्रयोगकौशलं प्रर्शयिष्यन्ति।
4. विभिन्नकृत्प्रत्ययानां परस्परम् उत्सर्गापवादविधिं निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3	कृदन्तप्रक्रियाविज्ञानम् - 2 सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भविष्यति गम्यादिमारभ्य आप्लवपदनिष्पत्तिपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. अवग्राहशब्दमारभ्य निपठितिपदनिष्पत्तिपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. जराशब्दमारभ्य हित्वापदनिष्पत्तिपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. ल्यबन्तमारभ्य अन्वग्भूयपदनिष्पत्तिपर्यन्तप्रक्रियाज्ञानं सूत्रवृत्तिकण्ठपाठश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (1998), *सिद्धान्तकौमुदी 'बालमनोरमा'-व्याख्यासमलङ्कृता (खण्डः-4)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

2. भट्टोजिदीक्षितः, (2009), *सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी)*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रि-राष्ट्रीयसंस्कृतविद्यापीठम्।
3. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. गोविन्दाचार्यः (व्याख्याकारः), (2020), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (षष्ठः भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. हेगडे, जनार्दन, (2014), *कृदन्तरूपनन्दिनी*, बेङ्गळूरु : संस्कृतभारती।
2. सर्वज्ञभूषण (अरुणकुमार पाण्डेय), (2023), *प्रत्ययगङ्गा*, संस्कृतगङ्गा।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: प्रौढमनोरमायां पञ्चसन्ध्यन्तविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. व्याकरणशास्त्रे टीकाग्रन्थानां परिचयः।
2. शास्त्रे अन्योन्याश्रयदोषविषयकोऽवबोधः।
3. उपदेशपदार्थप्रसङ्गे विशेषः शास्त्रीयविचारः।
4. कौमुदीस्थपञ्चसन्धिपर्यन्तसूत्राणां सयुक्तिपदार्थविवेचनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शास्त्रस्थगूढरहस्यं वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. वर्णोपदेशक्रमे उपदिष्टमाहेश्वरसूत्रे पुनरुक्तवर्णरहस्यं वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. प्राच्यार्वाचीनशास्त्रकाराणां मतपरिशीलनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. विभिन्नटीकानां व्याख्यां करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4	प्रौढमनोरमायां पञ्चसन्ध्यन्तविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सञ्ज्ञापरिभाषनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. अच्सन्धिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. प्रकृतिभावहल्सन्धिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. विसर्गस्वादिसन्धिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शास्त्री, सीताराम (प्रो.), (1992), *प्रौढमनोरमा*, वाराणसी : काशीहिन्दूविश्वविद्यालयः।
2. त्रिपाठी, डॉ. जयशङ्करलाल, (2007), *प्रौढमनोरमा*, वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।
3. सभापति-शर्मोपाध्यायः, (2012), *प्रौढमनोरमा (अव्ययीभावान्ता)*, वाराणसी : वाणी-विलास-प्रकाशनम्।

4. वैद्यनाथझा, डॉ. (सम्पा.), (2012), *प्रौढमनोरमा (प्रथमः भागः)*, जयपुर : रचना प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. भट्टोजिदीक्षितः, *शब्दकौस्तुभः* (सम्पादकः श्रीपादसत्यनारायणमूर्तिः), तिरुपतिः : राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: प्रौढमनोरमायाम् अजन्तपदविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शास्त्रीयविचाराणां विमर्शात्मकं ज्ञानम्।
2. सन्निपातपरिभाषायाः प्रयोगात्मकं ज्ञानम्।
3. विश्वपाशब्दविषये विशेषविचारः।
4. सीतायाः पतये नमः इत्यादिप्रसङ्गे विशेषावगाहनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भट्टोजिदीक्षितमते प्रातिपदिकस्वरूपं कथयिष्यन्ति।
2. प्रातिपदिकानाम् एकशेषव्यवस्थां वर्णयिष्यन्ति।
3. एकाधिकारसञ्ज्ञाव्यवस्थाविषयकं निरूपणं करिष्यन्ति।
4. नित्यस्त्रीलिङ्गशब्दानां प्रत्ययविशेषव्यवस्थां व्याख्यास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5	प्रौढमनोरमायाम् अजन्तपदविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अर्थवत्सूत्रतः सर्वनामान्तविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. 'जरायाः जरसन्यतरस्याम्' इत्यतः अजन्तपुल्लिङ्गान्तविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. अजन्तस्त्रीलिङ्गविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. अजन्तनपुंसकलिङ्गविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जयकृष्णदास हरिदासगुप्तः, (1920), *प्रौढमनोरमा (प्रभा)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सिरिज ऑफिस।
2. गोपालशास्त्री नेने (सम्पादकः), (1996), *प्रौढमनोरमा (स्त्रीप्रत्ययान्तः द्वितीयः भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सिरिज ऑफिस।

3. सभापति-शर्मोपाध्यायः, (2012), *प्रौढमनोरमा (अव्ययीभावान्ता)*, वाराणसी : वाणी-विलास-प्रकाशनम्।
4. वैद्यनाथझाः (सम्पादकः), (2012), *प्रौढमनोरमा (प्रथमः भागः)*, जयपुर : रचना प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. भट्टोजिदीक्षितः, (सम्पादकः श्रीपादसत्यनारायणमूर्तिः), *शब्दकौस्तुभः*, तिरुपतिः : राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester - 4)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: प्रौढमनोरमायां हलन्तपदविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. युक्तिप्रतियुक्तिपुरस्सरं हलन्ते शास्त्रीयस्थलानामनुशीलनम्।
2. युष्मदस्मत्स्थले वैकल्पिकरूपविषये विशेषावगाहनम्।
3. स्त्रीलिङ्गशब्दानां विशेषरूपप्रक्रियाज्ञानम्।
4. हलन्तनपुंसकशब्दानां विशेषस्थलेषु शास्त्रीयज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शास्त्रकारैरुक्तविशेषस्थलानां सविशेषं परिचयं वक्ष्यन्ति।
2. युष्मदस्मद्स्थले विशेषशास्त्रीयविचारान् उपस्थापयिष्यन्ति।
3. हलन्तस्त्रीलिङ्गशब्दानां शास्त्रीयविचारपुरःसरं निरूपणं करिष्यन्ति।
4. हलन्तनपुंसकलिङ्गशब्दान् शास्त्रीयविचारपुरःसरं निरूपणं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6	प्रौढमनोरमायां हलन्तपदविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. 'हो ढः' इत्यतः 'स्कोः संयोगाद्योरन्ते च' इति यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. 'तदोः सः सावनन्त्ययोः' इत्यतः 'न मु ने' इति यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. हलन्तस्त्रीलिङ्गविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. हलन्तनपुंसकलिङ्गविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जयकृष्णदास हरिदासगुप्तः, (1920), *प्रौढमनोरमा (प्रभा)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सिरिज ऑफिस।

2. नेने, पं. गोपालशास्त्री (सम्पादकः), (1996), *प्रौढमनोरमा (स्त्रीप्रत्ययान्तः द्वितीयः भागः) (जयकृष्णदास हरिदासगुप्तः द्वारा सम्पादितम्)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सिरिज ऑफिस।
3. झा, डॉ. वैद्यनाथ (सम्पादकः), (2012), *प्रौढमनोरमा (प्रथमः भागः)*, जयपुर : रचना प्रकाशन।
4. सभापति-शर्मोपाध्यायः, श्री., (2012), *प्रौढमनोरमा (अव्ययीभावान्ता)*, वाराणसी : वाणी-विलास-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. भट्टोजिदीक्षितः, श्री, (सम्पादकः श्रीपादसत्यनारायणमूर्तिः), *शब्दकौस्तुभः*, तिरुपतिः : राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7: प्रौढमनोरमायाम् अव्ययस्त्रीप्रकरणविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अव्ययानां प्रसङ्गे विशेषपदव्युत्पत्तिज्ञानम्।
2. क्त्वा-तुमुन्नादिप्रत्ययान्तानाम् अव्ययज्ञानम्।
3. "स्त्रियाम्" इत्यधिकारसूत्रस्य विमर्शात्मकं ज्ञानम्।
4. टाप्-डाप्-चाप्- ङीप्-ङीष्-ङीन्प्रत्ययानां स्थलभेदज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वाङ्मये स्थितानाम् अव्ययपदानां विशेषरूपेण परिचयं वक्ष्यन्ति।
2. निपात-अव्यय-उपसर्ग-गतीत्यादीनां सूक्ष्मभेदस्य प्रतिपादनं करिष्यन्ति।
3. भाष्योक्तलिङ्गविमर्शं करिष्यन्ति।
4. शास्त्रोक्त-स्वाङ्ग-जाति-प्रमुखानां स्वरूपं निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7	प्रौढमनोरमायाम् अव्ययस्त्रीप्रकरणविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अव्ययप्रकरणविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. 'स्त्रियाम्' इत्यतः 'टिड्ढाणञ्...०' पर्यन्तविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. 'यञश्च' इत्यतः 'स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात्' पर्यन्तविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. 'नासिकोदरौष्ठ.....०' इत्यतः 'यूनस्तिः' पर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. हरिदासगुप्तः, जयकृष्णदास, (1920), *प्रौढमनोरमा (प्रभा)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सिरिज ऑफिस।
2. नेने, पं. गोपालशास्त्री (सम्पादकः), (1996), *प्रौढमनोरमा (स्त्रीप्रत्ययान्तः द्वितीयः भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सिरिज ऑफिस (प्रकाशकः जयकृष्णदास हरिदासगुप्तः)।

3. सभापति-शर्मोपाध्यायः, श्री., (2012), *प्रौढमनोरमा (अव्ययीभावान्ता)*, वाराणसी : वाणी-विलास-प्रकाशनम्।
4. पाण्डेयः, डॉ. रमाकान्त, (2016), *प्रौढमनोरमा*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. भट्टोजिदीक्षितः, श्री, *शब्दकौस्तुभः* (सम्पादकः श्रीपादसत्यनारायणमूर्तिः), तिरुपतिः : राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.8: भाषापाकाः भाषाशास्त्रपरिचयश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. नित्यव्यवहृतपदावलीनां परिष्कारः।
2. ससूत्रं प्रमाणेन सह साधुशब्दविमर्शः।
3. वाङ्मये प्रयुक्तानामसाधुशब्दानां ज्ञानम्।
4. शब्दसाधुविषये तार्किकबुद्धेः विकासः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. साध्वसाधुशब्दानां सप्रमाणं निरूपणं कर्त्तुं शक्ष्यन्ति।
2. शास्त्रस्य प्रायोगिकपक्षस्य उद्धरणं करिष्यन्ति ।
3. ग्रन्थेषु प्रयुक्तानाम् अपाणिनीयप्रयोगाणां साध्वसाधुविचारसामर्थ्यं सम्पादयिष्यन्ति।
4. लेखनजन्यत्रुटीनां प्रमाणसहितविवेचनं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.8	भाषापाकाः भाषाशास्त्रपरिचयश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भाषापाकः - 1 **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. भाषापाकः - 2 **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. भाषापाकः - 3 **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. भाषाशास्त्रपरिचयः **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गणपतिशास्त्रि, टी, (1909), *दुर्घटवृत्तिः*, त्रिवेन्द्रम् : महामहिम श्रीमूलकरामवर्मकुलशेखरमहाराजशासन राजकीयमुद्रणयन्त्रालय।
2. शास्त्री, डॉ. चारुदेव, (1976), *वाग्व्यवहारादर्श*, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
3. हेगडे आचार्य, जनार्दन, *भाषापाकः* (1, 2, 3 भागाः), बेङ्गळूरु : संस्कृतभारती।

4. हेगडे आचार्य, जनार्दन, (2010), *शद्धिकौमुदी*, बेङ्गळूरु : संस्कृतभारती।
5. शास्त्री, डॉ. चारुदेव, (2019), *शब्दापशब्दविवेकः*, दिल्ली : नाग पब्लिशर्स।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.9: परमलघुमञ्जूषायां शक्त्यादितात्पर्यान्तविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. आर्थिकग्रन्थानां परिचयः।
2. व्याकरणे वृत्तिपदार्थविमर्शः।
3. व्याकरणनये लक्षणावृत्तितिरस्कारज्ञानम्।
4. ध्वनिस्फोटयोः विभागपुरस्सरं ज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. व्याकरणशास्त्रस्य दार्शनिकपक्षम् उपस्थापयिष्यन्ति।
2. शास्त्रान्तरमतानि चिन्तनमन्थनपुरःसरं निरूपयिष्यन्ति।
3. शब्दशक्तौ लक्षणाशक्तेः व्यावृत्तिपुरःसरं वैयाकरणसम्प्रदायज्ञानं वर्णयिष्यन्ति।
4. व्याकरणशास्त्रोक्तपारिभाषिकस्फोटपदार्थस्य रहस्यं कथयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.9	परमलघुमञ्जूषायां शक्त्यादितात्पर्यान्तविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शक्तिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. लक्षणाव्यञ्जनाविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. स्फोटविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. आकाङ्क्षादितात्पर्यान्तविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. नागोजिभट्ट, श्री, / शुक्ल, पं. कालिकाप्रसाद, (1961), *परमलघुमञ्जूषा*, बड़ौदा : संस्कृतमहाविद्यालयः, महाराजसयाजिराविश्वविद्यालयः।
2. नागोजिभट्ट, श्री, (2003), *परमलघुमञ्जूषा* (पं. नित्यानन्द पन्त पर्वतीय कृत टिप्पणी सहिता), वाराणसी : जयकृष्णदास हरिदासगुप्तः – चौखम्बा संस्कृत सिरिज ऑफिस।

3. नागोजिभट्ट, श्री, / दहाल, आचार्य लोकमणि, (2011), *परमलघुमञ्जूषा*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. नागोजिभट्ट, श्री, / मिश्र, पं. वंशीधर, (2014), *परमलघुमञ्जूषा* (वंशी व्याख्या), गया : ग्राम चन्दौत, पोस्ट अम्बा।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.10: महाभाष्ये शब्दपरिभाषादिज्ञानं प्रत्याहारज्ञानं च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. महाभाष्यस्य परिचयः तट्टीकासम्पत्तेश्च ज्ञानम्।
2. साध्वसाधुशब्दप्रयोगप्रयोजनविमर्शः।
3. व्याकरणपदेन कस्यावबोध इत्यस्य ज्ञानम्।
4. प्रत्याहाराणां प्रयोजनज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. लोके वेदे च व्याकरणशास्त्राध्ययनस्य प्रयोजनं कथयिष्यन्ति।
2. शब्दस्य प्रयोगाप्रयोगविस्तृतिपरिचयं वक्ष्यन्ति।
3. शब्दार्थसम्बन्धनिर्णयं करिष्यन्ति।
4. व्याकरणपदार्थज्ञानं प्रतिपादयिष्यन्ति।
5. शास्त्रीयवर्णप्रयोजनं वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.10	महाभाष्ये शब्दपरिभाषादिज्ञानं प्रत्याहारज्ञानं च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. 'अथ शब्दानुशासनम्' इत्यारभ्य धर्मनियमाधिकरणपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. 'अस्त्यप्रयुक्तः' इत्यारभ्य प्रथमाह्निकान्तं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. 'अ इ उ ण्' इत्यतः 'ए ओ ङ्' इति सूत्रविचारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. 'ह य व र ट्' इत्यतः द्वितीयाह्निकान्तं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गुरुप्रसादशास्त्री, (सम्पादकः), (2001), *व्याकरणमहाभाष्यम्*, दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशन।
2. भार्गवशास्त्रिजोशी, (2004), *व्याकरणमहाभाष्यम्*, दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।

3. जयशङ्करलालत्रिपाठी, (2004), *व्याकरणमहाभाष्यम्*, वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।
4. युधिष्ठिरमीमांसकः, (व्याख्याकारः), (2021), *महाभाष्यम्*, हरिद्वार : रामलालकपूरट्रस्ट।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. ललितकुमारमण्डल, (2009), *महाभाष्य में लौकिकन्याय एवं लौकोक्तियाँ*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन।
2. ई॰पि॰जी॰ पाठशाला, *महाभाष्यव्याख्यानमाला*, ई॰पि॰जी॰ पाठशाला : अन्तर्जालम्।

तृतीयवर्षः

प्रधानपाठ्यक्रमाः

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester - 5)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: प्रौढमनोरमायां कारकार्थविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कारकपदार्थस्य विशेषज्ञानम्।
2. कर्म-करण-सम्प्रदानादीनां सयुक्तिकं ज्ञानम्।
3. "अवधिः" इत्यस्य विशेषज्ञानम्।
4. षष्ठीविभक्तेः विधानप्रतिषेधज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. परिष्कारशैल्या सञ्ज्ञापुरःसरं विभक्त्यर्थं वदिष्यन्ति।
2. कौमुद्याः मूलपङ्क्तेः रहस्यं निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. विशेषेण सम्बोधनपदार्थं प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. करण-सम्प्रदान-अपादानादीनां कारकाणां परिष्कारपद्धतिं कथयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1	प्रौढमनोरमायां कारकार्थविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. कर्तृ-कर्मकारकविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. करण-सम्प्रदान-अपादान-कारकविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. षष्ठीविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. अधिकरणकारकविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जयकृष्णदास हरिदासगुप्तः, (1920), *प्रौढमनोरमा (प्रभा)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सिरिज ऑफिस।

2. (2011), *प्रौढमनोरमा (रत्नप्रकाशिका-भावप्रकाश-सरला इति टीकीत्रयविभूषिता, अव्ययीभावान्तोभागः)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत भवन।
3. सभापति-शर्मोपाध्यायः, (2012), *प्रौढमनोरमा (अव्ययीभावान्ता)*, वाणी-विलास-प्रकाशनम्।
4. पाण्डेयः रमाकान्त, (2016), *प्रौढमनोरमा*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: वाक्यपदीये शब्दब्रह्मविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. व्याकरणे दार्शनिकप्रस्थानस्य परिचयः।
2. भर्तृहर्युक्तव्याकरणस्मृतेः महत्त्वज्ञानम्।
3. व्याकरणे अभ्यासादृष्टादिविशेषप्रमाणानां ज्ञानम्।
4. ध्वनिस्फोटपदार्थयोः विशेषज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. व्याकरणशास्त्रस्य दार्शनिकत्वं कथयिष्यन्ति।
2. शब्दब्रह्मणः स्वरूपं वक्ष्यन्ति।
3. व्याकरणशास्त्रदृष्ट्या प्रमाणानां वर्णनं करिष्यन्ति।
4. ध्वनिस्फोटयोः सूक्ष्मभेदम् प्रतिपादयिष्यन्ति।
5. अपभ्रंशानां साधुत्वासाधुत्वं निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2	वाक्यपदीये शब्दब्रह्मविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. 1 तः 37 कारिकापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. 38 तः 76 कारिकापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. 77 तः 114 कारिकापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. 115 तः 156 कारिकापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भर्तृहरिः, पं. वेदानन्दझाः, (2002), *वाक्यपदीयब्रह्मकाण्डः*, दिल्ली : मन्दाकिनी संस्कृत विद्वत्परिषद्।

2. भर्तृहरिः, सूर्यनारायणशुक्लः, रामगोविन्दशुक्लः, (2012), *वाक्यपदीयब्रह्मकाण्डः*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
3. विद्यावाचस्पतिः, प्रो. हरिनारायण तिवारी, (2015), *वाक्यपदीयम् (ब्रह्मकाण्डम्)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सिरीज़ ऑफिस।
4. सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः, (2016), *वाक्यपदीयब्रह्मकाण्डः (हरिवृषभकृतया स्वोपज्ञवृत्त्या अम्बाकर्तृव्याख्यया च सहितम्)*।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चतुर्वेदी, मिथिलेश (संपादक), (2021), *वाक्यपदीय विमर्श*, आर्यन बुक इण्टर्नेशनल।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: लघुशब्देन्दुशेखरे पञ्चसन्ध्यन्तविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. नव्यव्याकरणस्य परिचयज्ञानम्।
2. नागेशस्य प्रतिपादनशैलीपरिचयः।
3. अन्योन्याश्रयदोष-प्रत्याहार-उपदेशपदार्थविमर्शेत्यादीनां विशिष्टं शास्त्रीयं ज्ञानम्।
4. भाष्यप्रमाणानां समीक्षणज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. व्याकरणशास्त्रस्य वेदाङ्गत्वं निरूपयिष्यन्ति।
2. शास्त्रोक्तान्योन्याश्रयदोषादीनां स्वरूपं प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. शास्त्रासिद्धत्वकार्यासिद्धत्वपक्षयोः विमर्शं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. जातिव्यक्तिपक्षाणां स्वरूपं कथयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3	लघुशब्देन्दुशेखरे पञ्चसन्ध्यन्तविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सञ्ज्ञापरिभाषविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. अच्सन्धिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. प्रकृतिभावहल्सन्धिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. विसर्गस्वादिसन्धिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. बालशास्त्री, डॉ., (1992), *लघुशब्देन्दुशेखरः (टीकाषट्कोपेतः, खण्ड-1)*, वाराणसी : वाणी-विलास-प्रकाशन।
2. ब्रह्मदत्त द्विवेदी, श्री., (2008), *लघुशब्देन्दुशेखरः (राधिका)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज ऑफिस।

3. वैकुण्ठनाथशास्त्री, श्री., (2013), *लघुशब्देन्दुशेखरः (पञ्चसन्ध्यन्तो भागः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्, (2016), *लघुशब्देन्दुशेखरः (सम्पूर्ण, खण्ड 1, 2)*, वाराणसी।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. द्विवेदी, शिवप्रसाद, *लघुशब्देन्दुशेखरसोपानम्*, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4: महाभाष्ये तृतीयचतुर्थपञ्चमाह्निकानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. महाभाष्ये सूत्रविवरणस्य शैलीज्ञानम्।
2. शब्दानुशासने प्रथमसूत्रनिवेशस्य विशेषज्ञानम्।
3. वर्णानामुच्चारणप्रयत्नादीनां मूलज्ञानम्।
4. शास्त्रे एकस्मिन् वर्णे आद्यन्तवदारोपज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अष्टाध्याय्यां वृद्धिपदस्य मङ्गलार्थकत्वमपि इत्युपस्थापयिष्यन्ति।
2. शास्त्रे तच्छेषपक्षतदपवादपक्षं निरूपयिष्यन्ति।
3. आस्यप्रयत्नपरकविषयाणां प्रातिशाख्यमुखेन वर्णयिष्यन्ति।
4. एकस्मिन् वर्णे आद्यन्तवद्भावविचारं कथयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4	महाभाष्ये तृतीयचतुर्थपञ्चमाह्निकानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. तृतीयाह्निकविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. चतुर्थाह्निकविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. पञ्चमाह्निके ईदूदेदित्यारभ्य ईदूताविति सूत्रपर्यन्तविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. पञ्चमाह्निके दाधा घ्वदाबित्यारभ्य क्तक्तवत्विति सूत्रपर्यन्तविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पादकः), (2001), *व्याकरणमहाभाष्यम्*, दिल्ली : प्रतिभा-प्रकाशन।
2. भार्गव शास्त्री जोशी, (2004), *व्याकरणमहाभाष्यम्*, दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।
3. आचार्य जयशङ्करलाल त्रिपाठी, (2004), *व्याकरणमहाभाष्यम्*, वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।

4. युधिष्ठिर मीमांसकः (व्याख्याकारः), (2021), *महाभाष्यम्*, हरियाणा : रामलाल-कपूर-ट्रस्ट।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. मिश्र, डॉ. देवस्वरूप, (1978), *महाभाष्यनिगूढाकृतयः*, वाराणसी : सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालय।
2. नरसिंहशास्त्री, डॉ. राणी लक्ष्मी, (2004), *महाभाष्ये लौकिकन्यायाः*, राजमण्डरी : रोहिणी पब्लिकेशन।
3. मण्डल, डॉ. ललितकुमार, (2009), *महाभाष्य में लौकिकन्याय एवं लौकोक्तियाँ*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन।
4. शुक्ल, डॉ. भगवत् शरण, (2012), *महाभाष्यतत्त्वविमर्शः*, वाराणसी : किशोर विद्या निकेतन।
5. ई. पि. जी पाठशाला, *महाभाष्यव्याख्यानमाला*, ई. पि. जी पाठशाला-अन्तर्जालम्।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5: परिभाषेन्दुशेखरे शास्त्रत्वसम्पादनोद्देशकथनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. व्याकरणे वाचनिकज्ञापकन्यायसिद्धपरिभाषाणां परिचयः।
2. संज्ञापरिभाषाविषये शास्त्रीयप्रवृत्तिज्ञानम्।
3. वर्णानामान्तर्यविषये विशेषज्ञानम्।
4. भाव्यमानपदार्थविमर्शज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शास्त्रीयपरिभाषाकारादीनां परिचयं वक्ष्यन्ति।
2. विधिसूत्राणां शास्त्रत्वसम्पादनं वर्णयिष्यन्ति।
3. अनुबन्धानाम् अवयवानवयवत्वनिरूपणं करिष्यन्ति।
4. आगमानाम् अवयवत्वानवयवत्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।
5. उणादिप्रत्ययनिष्पन्नानां पदानां व्युत्पन्नाव्युत्पन्नत्वपक्षम् उपस्थापयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5	परिभाषेन्दुशेखरे शास्त्रत्वसम्पादनोद्देशकथनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरित्यारभ्य कार्यमनुभवन्निति परिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. यदागमपरिभाषातः क्वचिदेकदेशोप्यनुवर्तते इति परिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. भाव्यमानपरिभाषातः कृद्ग्रहणे गतिकारकोपपदपरिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. पदाङ्गाधिकारपरिभाषातः एकदेशविकृतपरिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. आनन्दाश्रम मुद्रणालय, (1913), *परिभाषेन्दुशेखरः (गदाटीका)*, पुणे।
2. महामहोपाध्याय श्री जयदेव शर्मा मिश्र, (2009), *परिभाषेन्दुशेखरः (विजयासहितः)*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

3. श्रीनागोजिभट्टः/आचार्य विश्वनाथ मिश्र, (2011), *परिभाषेन्दुशेखरः (सुबोधिनी)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. तात्याशास्त्री, (2012), *परिभाषेन्दुशेखरः (भूतितिलकेन विभूषितः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

षष्ठसत्रार्द्धः (Semester - 6)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6: भूषणसारे धात्वर्थलकारार्थविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. व्याकरणे आर्थिकधारायाः विशेषपरिचयः।
2. धातोः शास्त्रीयार्थस्य परिज्ञानम्।
3. आख्यातार्थविषये नानादर्शनानां मतज्ञानम्।
4. लकाराणां शास्त्रीयार्थज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. व्याकरणशास्त्रस्य दार्शनिकपरम्पराम् वर्णयिष्यन्ति।
2. फलव्यापारादिपारिभाषिकशब्दानां वर्णनं करिष्यन्ति।
3. वाक्यबोधप्रसङ्गे पदानां परस्परान्वयबोधपुरःसरं शाब्दबोधं व्याख्यास्यन्ति।
4. दर्शनेतरमतमन्थनपुरःसरं व्याकरणसम्प्रदायस्य मतम् उपस्थापयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6	भूषणसारे धात्वर्थलकारार्थविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. धात्वर्थे आदितः त्रयोदशकारिकां यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. धात्वर्थे चतुर्दशकारिकातः एकविंशकारिकां यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. लकारार्थे आदितः लिडर्थं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. लकारार्थे लुडर्थात् लृङर्थं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्। (2011), *वैयाकरणभूषणसारः (प्रभा)*, वाराणसी।
2. बालशास्त्री, प्रो, (2012), *वैयाकरणभूषणसारः*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. द्विवेदी, डॉ. चन्द्रिकाप्रसाद, (2013), *वैयाकरणभूषणसारः (दर्पणः)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठानम्।
4. कौण्डभट्टः, (2013), *वैयाकरणभूषणसारः* (मधुसूदन पेन्ना, व्याख्याता), दिल्ली: न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन; वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
5. रामकृष्णमाचार्यः, (2015), *वैयाकरणभूषणसारः (नृसिंहप्रिया)*, गुजरात : श्री सोमनाथ संस्कृत यूनिवर्सिटी।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7: महाभाष्ये षष्ठसप्तमाष्टमनवमाह्निकानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सर्वनामसंज्ञासूत्राणाम् अव्ययसंज्ञासूत्राणां च बोधनम्।
2. परिभाषासूत्राणां लौकिकोदाहरणैः सह बोधनम्।
3. अतिदेशसूत्राणां बोधनम्।
4. प्रत्ययानाम् अदर्शनादिविषयबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सर्वनामसंज्ञायाः अन्वर्थत्वं कथयिष्यन्ति।
2. परिभाषासूत्राणां विध्युपकारकत्वं सोदाहरणं निरूपयिष्यन्ति।
3. लक्ष्यसाधने अतिदेशनियमानां महत्त्वं कथयिष्यन्ति।
4. लोपादिसंज्ञानां भेदे प्रयोजनम् प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7	महाभाष्ये षष्ठसप्तमाष्टमनवमाह्निकानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. षष्ठाह्निकविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. सप्तमाह्निकविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. अष्टमाह्निकविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. नवमाह्निकविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गुरुप्रसादशास्त्री, श्री (सम्पादकः), (2001), *व्याकरणमहाभाष्यम्*, दिल्ली : प्रतिभा प्रकाशन।
2. भार्गवशास्त्री जोशी, श्री, (2004), *व्याकरणमहाभाष्यम्*, दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।

3. जयशङ्करलाल त्रिपाठी, आचार्य, (2004), *व्याकरणमहाभाष्यम्*, वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।
4. युधिष्ठिरमीमांसकः (व्याख्याकारः), (2021), *महाभाष्यम्*, हरियाणा : राम लाल कपूर ट्रस्ट।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. देवस्वरूपमिश्रः, डॉ, (1978), *महाभाष्यनिगूढाकृतयः*, वाराणसी : सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालय।
2. राणी लक्ष्मी नरसिंहशास्त्री, डॉ, (2004), *महाभाष्ये लौकिकन्यायाः*, राजमण्डरी : रोहिणी पब्लिकेशन।
3. भगवत् शरण शुक्लः, डॉ, (2012), *महाभाष्यतत्त्वविमर्शः*, वाराणसी : किशोर विद्या निकेतन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.8: परिभाषेन्दुशेखरे बाधबीजनिरूपणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शास्त्रे उत्सर्गापवादपदार्थानां ज्ञानम्।
2. नित्यान्तरङ्गादिशास्त्रीयपदानां सयुक्तिकं ज्ञानम्।
3. शास्त्रे लौकिकन्यायानां सञ्चारज्ञानम्।
4. परस्परसूत्राणां बलाबलज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शास्त्राणां बाध्यबाधकभावविज्ञानं निरूपयिष्यन्ति।
2. अन्तरङ्गबहिरङ्गपदार्थज्ञानं प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. लौकिकन्यायैः शास्त्राणां विशिष्टार्थावबोधं कथयिष्यन्ति।
4. अपवादपदार्थस्य ज्ञानपुरःसरं तस्य सर्वशास्त्रापेक्षया बलीयस्त्वावबोधं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.8	परिभाषेन्दुशेखरे बाधबीजनिरूपणम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पूर्वपरनित्यान्तरङ्गापवादानामित्यारभ्य स्वरभिन्नस्य प्राप्नुवन्निति परिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. असिद्धं बहिरङ्गम् इत्यारभ्य अन्तरङ्गादपि अपवादो बलीयानिति परिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. येन नाप्राप्ते यो विधिरित्यतः पूर्वं ह्यपवादाः इति परिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. प्रकल्प्य चापवादविषयमित्यतः उभयनिर्देशे पञ्चमीति परिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. आनन्दमुद्रणालय (1916), *परिभाषेन्दुशेखरः (गदाटीका)*, पुणे।
2. जयदेवशर्ममिश्रः, महामहोपाध्यायश्री (2009), *परिभाषेन्दुशेखरः (विजयासहितः)*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

3. नागोजिभट्टः, श्री/आचार्यविश्वनाथमिश्र (2011), *परिभाषेन्दुशेखरः (सुबोधिनी)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. नागोजिभट्टः, श्री/तात्याशास्त्रि, म.म.कै। (2012), *परिभाषेन्दुशेखरः (भूतितिलकेन विभूषितः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.9: परमलघुमञ्जूषायां धात्वर्थनिरूपणात् समासादिवृत्त्यन्तविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. नव्यमतालोडनपुरस्सरं धात्वर्थज्ञानम्।
2. एकार्थीभावपदार्थज्ञानम्।
3. निपातार्थज्ञानम्।
4. लकारार्थज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. नागेशदृष्ट्या धात्वर्थादिविचारान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. निपातानां द्योतकत्ववाचकत्वभेदम् निरूपयिष्यन्ति।
3. समासादिवृत्तिषु नागेशमतवैलक्षण्यम् वर्णयिष्यन्ति।
4. लकारार्थे भूषणादिमतविभिन्नताम् व्याख्यास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.9	परमलघुमञ्जूषायां धात्वर्थनिरूपणात् समासादिवृत्त्यन्तविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. धात्वर्थनिपातार्थनिर्णयौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. लकारार्थकारकनिर्णयौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. नामार्थनिर्णयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. समासादिवृत्त्यर्थनिर्णयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. नागेशभट्टः, श्री, (2006), *परमलघुमञ्जूषा*, व्याख्याताः आचार्य लोकमणि दाहाल, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.10: भूषणसारे सुबर्थसमासशक्तिस्फोटनिर्णयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. विभिन्नविभक्तीनां शास्त्रीयार्थपरिज्ञानम्।
2. अवधि-उद्देश्य-आश्रयादिशास्त्रीयपदानां सविशेषं ज्ञानम्।
3. समासे एकार्थीभावस्य व्यपेक्षायाश्च विविच्य ज्ञानम्।
4. वैयाकराणानां स्फोटसिद्धान्तस्य परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. व्यवहारे प्रयुज्यमानानां नामपदानाम् गभीरार्थं कथयिष्यन्ति।
2. विभिन्नसमासार्थशक्तिम् प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. शब्दविषये वैयाकरणसिद्धान्तान् निरूपयिष्यन्ति।
4. वैयाकरणमते परमपदार्थस्फोटम् वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.10	भूषणसारे सुबर्थसमासशक्तिस्फोटनिर्णयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सुबर्थनिर्णयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. समासशक्तिनिर्णयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. स्फोटनिर्णयः - 1 **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. स्फोटनिर्णयः - 2 **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. कौण्डभट्टः, (2005), *वैयाकरणभूषणसारः*, सम्पादकः चन्द्रिकाप्रसादद्विवेदी, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।

2. कौण्डभट्टः, (2013), *वैयाकरणभूषणसारः* (मधुसूदन पेन्ना, व्याख्याता), दिल्ली: न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन; वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. कौण्डभट्टः, (2016), *वैयाकरणभूषणसारः*, व्याख्याता श्रीपेरीसूर्यनारायणशास्त्री, तिरुपति : श्री वेङ्कटेश्वरवेदविश्वविद्यालयः।

चतुर्थवर्षः

प्रधानपाठ्यक्रमाः

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

सप्तमसत्रार्द्धः (Semester - 7)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: लघुशब्देन्दुशेखरे अजन्तपदविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अजन्तपदविश्लेषणम्।
2. अजन्ते नागेशमतप्रतिपादनम्।
3. कौमुदीप्रौढमनोरमयोः विशदनम्।
4. भाष्यप्रमाणानां समीक्षणज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पारिष्कृतमर्थवत्त्वं वक्ष्यन्ति।
2. नागेशस्य भाष्यप्रामाणत्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. अजन्तपदविषये सूक्ष्मविचारान् वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. सूत्रं विषयं वा अधिकृत्य वाक्यार्थविचारं प्रस्तोतुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1	लघुशब्देन्दुशेखरे अजन्तपदविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अजन्तपुंल्लिङ्गविचारः - 1 **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. अजन्तपुंल्लिङ्गविचारः - 2 **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. अजन्तस्त्रीलिङ्गविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. अजन्तनपुंसकविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. बालशास्त्री, डॉ. (1992), *लघुशब्देन्दुशेखरः (टीकाषट्कोपेतः, खण्ड-1)*, वाराणसी : वाणी विलास प्रकाशन।
2. द्विवेदी, श्रीब्रह्मदत्त (2008), *लघुशब्देन्दुशेखरः (राधिका)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज ऑफिस।

3. शास्त्री, श्रीवैकुण्ठनाथ (2013), *लघुशब्देन्दुशेखरः, पञ्चसन्ध्यन्तो भागः*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. (2016), *लघुशब्देन्दुशेखरः (सम्पूर्ण, खण्ड 1, 2)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. द्विवेदी, शिवप्रसाद, *लघुशब्देन्दुशेखरसोपानं*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: परिभाषेन्दुशेखरे शास्त्रशेषनिरूपणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. विध्युपकारकपरिभाषाणां ज्ञानम्।
2. शास्त्रलोकवाचनिकसिद्धपरिभाषाणां ज्ञानम्।
3. लक्ष्यसाधनाय परिभाषाणाम् उपकारकत्वबोधनम्।
4. प्रत्ययस्वरादिषु परिभाषाणां प्रवृत्त्यप्रवृत्तिबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विभिन्नविषयेषु परिभाषाणां संचारं निरूपयिष्यन्ति।
2. परिभाषाणां सप्रमाणं नित्यानित्यत्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. परिभाषाणां प्रतिपादने नागेशस्य भाष्यप्रामाण्यम् प्रस्तोष्यन्ति।
4. प्रत्ययस्वरादीन् आश्रित्य परिभाषाणां प्रवृत्तिं कथयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2	परिभाषेन्दुशेखरे शास्त्रशेषनिरूपणम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रातिपदिकग्रहणपरिभाषातः तदनुबन्धकपरिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. क्वचित् स्वार्थिका इत्यारभ्य सर्वविधिभ्य इति परिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. प्रकृतिग्रहणपरिभाषातः गामादाग्रहणपरिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. प्रत्येकं वाक्यपरिसमाप्तिमारभ्य अर्धमात्रालाघवपरिभाषापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. आनन्दमुद्रणालय (1916), *परिभाषेन्दुशेखरः (गदाटीका)*, पुणे।
2. शर्मा, जयदेवशर्ममिश्र, महामहोपाध्यायश्री (2009), *परिभाषेन्दुशेखरः (विजयासहितः)*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।

3. नागोजिभट्टः, श्री/मिश्र, आचार्यविश्वनाथ (2011), *परिभाषेन्दुशेखरः (सुबोधिनी)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. नागोजिभट्टः, श्री/तात्याशास्त्रि, म.म.कै. (2012), *परिभाषेन्दुशेखरः (भूतितिलकेन विभूषितः)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: लघुशब्देन्दुशेखरे कारकार्थविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. उद्ग्रन्थे प्रतिपादितकारकपदार्थविमर्शज्ञानम्।
2. विभक्तिकारकयोः विविच्यज्ञानम्।
3. अभिहित-अनभिहितादिपारिभाषिकपदानां ज्ञानम्।
4. कर्म-सम्प्रदान-अपादान-अधिकरणानां भेदज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. व्याकरणे कारकप्रमेयभागं वक्ष्यन्ति।
2. प्रातिपदिकार्थविशेषविचारान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. विभक्त्यर्थविशेषविचारान् निरूपयिष्यन्ति।
4. कारकार्थविचारे नागेशमतम् उपस्थायिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3	लघुशब्देन्दुशेखरे कारकार्थविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्विति: १. प्रातिपदिकार्थविचारमारभ्य अनीप्सितकर्मपर्यन्तविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्विति: २. अकथितपदार्थमारभ्य अङ्गविकारपर्यन्तविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्विति: ३. इत्थम्भूतलक्षणमारभ्य दिवस्तदर्थपर्यन्तविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्विति: ४. विभाषोपसर्गमारभ्य कारकसमाप्तिं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. नागेशभट्टः, श्री, मूर्ति, श्रीपादसत्यनारायण (2007), *लघुशब्देन्दुशेखरः*, तिरुपतिः : राष्ट्रियसंस्कृतविद्यापीठम्।

2. नागेशभट्टः, श्री, बालशास्त्री (संपादकः) (2013), *लघुशब्देन्दुशेखरः*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. द्विवेदी, शिवप्रसाद, *लघुशब्देन्दुशेखरसोपानम्*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: लघुमञ्जूषायां प्रथमार्थात् चतुर्थ्यन्तविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्रातिपदिकार्थे मतभेदबोधनम्।
2. कारके विविधमतज्ञानम्।
3. नव्यमतालोडनपुरस्सरं कारकज्ञानम्।
4. कर्मकरणसम्प्रदानकारकेषु वाक्यार्थज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रथमाविभक्त्यर्थे मतभेदं विधास्यन्ति।
2. कारकविषये अन्यमततुलनां कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. वाक्येषु पदार्थानां गभीरसम्बन्धम् उपस्थापयिष्यन्ति।
4. उदाहरणेषु सूत्राणां समन्वयं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4	लघुमञ्जूषायां प्रथमार्थात् चतुर्थ्यन्तविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रथमार्थविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. द्वितीयार्थविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. तृतीयार्थविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. चतुर्थ्यर्थविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. नागेशभट्टः, (1990), *वैयाकरणसिद्धान्तलघुमञ्जूषा* (आचार्य रामप्रसाद त्रिपाठी सम्पा०), वाराणसी : सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. नागेशभट्टः, (2021), *वैयाकरणसिद्धान्तलघुमञ्जूषा* (आचार्य जानमद्दि रामकृष्णः, सम्पा०), तिरुपति : राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: लघुमञ्जूषायां पञ्चम्यर्थात् सप्तम्यर्थान्तविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अपादानार्थबोधनम्।
2. पञ्चम्यर्थादिषु विविधमतबोधनम्।
3. नव्यमतालोडनपुरस्सरं कारकज्ञानम्।
4. पञ्चम्यादिकारके वाक्यार्थज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अपादानलक्षणे मतभेदं निरूपयिष्यन्ति।
2. पञ्चम्यादिकारकविषये अन्यमततुलनां कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. वाक्येषु पदार्थानां गभीरसम्बन्धं प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. उदाहरणेषु सूत्राणां समन्वयं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5	लघुमञ्जूषायां पञ्चम्यर्थात् सप्तम्यर्थान्तविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पञ्चम्यर्थविचारः - 1 **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. पञ्चम्यर्थविचारः - 2 **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. षष्ठ्यर्थविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. सप्तम्यर्थविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. नागेशभट्टः, (1990), *वैयाकरणसिद्धान्तलघुमञ्जूषा* (आचार्य रामप्रसाद त्रिपाठी सम्पा०), वाराणसी : सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

2. नागेशभट्टः, (2021), *वैयाकरणसिद्धान्तलघुमञ्जूषा* (आचार्य जानमद्दि रामकृष्णः, सम्पा०), तिरुपति : राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester - 8)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6: वाक्यपदीये साधनसमुद्देशः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कारकविषये भर्तृहरिमतबोधनम्।
2. कारिकामाध्यमेन कारकार्थबोधनम्।
3. कारकार्थावगमने विशिष्टशैल्याः उद्बोधनम्।
4. लौकिकदृष्टान्तैः सह शास्त्रीयविषयावगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. कारिकाभिः कारकार्थं निरूपयिष्यन्ति।
2. कारकविषये अन्यमततुलनां कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. कारकविषये भर्तृहरिमतं प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. कारकार्थनिरूपणावसरे वाक्यपदीयप्रमाणं दातुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6	वाक्यपदीये साधनसमुद्देशः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आदितः कर्माधिकारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. करणाधिकारात् कर्त्रधिकारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. हेत्वधिकारात् अपादानाधिकारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. अधिकरणाधिकारात् शेषाधिकारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भर्तृहरिः, (1991), *वाक्यपदीयम्* (पण्डित रघुनाथ शर्मा सम्पा०), वाराणसी : सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Suggested Readings)

1. के.वि.सोमयाजुलु, (2002), *वाक्यपदीयस्थसाधनसमुद्देशविमर्शः* (विरूपाक्ष वि जड्डीपाल, सम्पा०), दिल्ली : अमर ग्रन्थ पब्लिकेशन्स।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7: वाक्यपदीये क्रियासमुद्देशः सम्बन्धसमुद्देशश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. क्रियाविषये सम्बन्धविषये च भर्तृहरिमतबोधनम्।
2. कारिकामाध्यमेन क्रियार्थसम्बन्धबोधनम्।
3. क्रियार्थावगमने सम्बन्धावगमने च विशिष्टशैल्याः उद्बोधनम्।
4. लौकिकदृष्टान्तैः सह शास्त्रीयविषयावगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. कारिकाभिः क्रियार्थं सम्बन्धार्थं च प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. क्रियासम्बन्धविषये अन्यमततुलनां कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. क्रियासम्बन्धविषये भर्तृहरिमतम् उपस्थापयिष्यन्ति।
4. क्रियार्थसम्बन्धनिरूपणावसरे वाक्यपदीयप्रमाणं दातुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7	वाक्यपदीये क्रियासमुद्देशः सम्बन्धसमुद्देशश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. क्रियासमुद्देशे 1-30 कारिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. क्रियासमुद्देशे 31-64 कारिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. सम्बन्धसमुद्देशे 1-44 कारिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. सम्बन्धसमुद्देशे 45-88 कारिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भर्तृहरिः, (1991), *वाक्यपदीयम्* (पण्डित रघुनाथ शर्मा सम्पा०), वाराणसी : सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8: वाक्यपदीये वाक्यकाण्डम् (1-100)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वाक्यस्वरूपबोधनम्।
2. वाक्यभेदनिरूपणम्।
3. वाक्यार्थज्ञाने विशिष्टशैल्याः उद्बोधनम्।
4. लौकिकदृष्टान्तैः सह शास्त्रीयविषयावगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. कारिकाभिः वाक्यभेदान् वर्णयिष्यन्ति।
2. वाक्यस्वरूपविषये अन्यमततुलनां कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. वाक्यविश्लेषणे भर्तृहरिमतम् उपस्थायिष्यन्ति।
4. वाक्यनिरूपणावसरे वाक्यपदीयप्रमाणं दातुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8	वाक्यपदीये वाक्यकाण्डम् (1-100)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. 1-25 कारिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. 26-50 कारिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. 51-75 कारिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. 76-100 कारिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भर्तृहरिः, (1991), *वाक्यपदीयम्* (पण्डित रघुनाथ शर्मा सम्पा०), वाराणसी : सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.9: व्युत्पत्तिवादः (आदितः प्रथमाविभक्त्यन्तः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संसर्गबोधनम्।
2. अभेदान्वयबोधनम्।
3. संख्याविचाराणाम् उद्बोधनम्।
4. विशेषणान्वयबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संसर्गस्य भेदाभेदविचारं कथयिष्यन्ति।
2. विशेषणानाम् अन्वयं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
3. संख्यावाचकशब्दानां सम्बन्धं निरूपयिष्यन्ति।
4. विभक्त्यर्थविषये नैयायिकमतं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.9	व्युत्पत्तिवादः (आदितः प्रथमाविभक्त्यन्तः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्विति: १. संसर्गादारभ्य भेदान्वयविचारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्विति: २. राज्ञः पुरुषः इत्यत्र शाब्दबोधविचारमारभ्य प्रत्ययार्थविचारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्विति: ३. एकवचनादिविचारमारभ्य संख्यान्वयविचारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्विति: ४. दशशतादिशब्दविचारमारभ्य गुणादिविभक्त्यर्थविचारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गदाधरभट्टाचार्यः, (2011), *व्युत्पत्तिवादः* (हरेराम त्रिपाठी सम्पा०), देहली : राष्ट्रिसंस्कृतसंस्थानम्।
2. गदाधरभट्टाचार्यः, (2011), *व्युत्पत्तिवादः*, (एन्.एस्.रामानुजताताचार्यः), तिरुपति : राष्ट्रिय संस्कृत विश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.10: भाट्टरहस्यम् (आदितः आख्यातार्थं यावत्)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. धर्माधर्मबोधनम्।
2. विधित्वरूपबोधनम्।
3. लडाद्यर्थबोधनम्।
4. आख्यातार्थबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मीमांसामतानुसारं भावनाविचारं प्रकटयिष्यन्ति।
2. मीमांसामतानुसारं विधिस्वरूपं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
3. लडाद्यर्थेषु अन्यमततुलनां कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. धात्वर्थभेदं निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.10	भाट्टरहस्यम् (आदितः आख्यातार्थं यावत्)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आदितः कृतेः मुख्यविशेष्यत्वविचारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. लडर्थविचारमारभ्य लृङर्थविचारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. धात्वर्थनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. आख्यातार्थनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. खण्डदेवः, (1900), *भाट्टरहस्यम्* (पण्डित रघुनाथ शर्मा सम्पा०), वाराणसी : सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Suggested Readings)

1. जानमद्दि रामकृष्णः, (2002), *लघुमञ्जूषाभाट्टरहस्यविमर्शः*, तिरुपति : शारदाप्रकाशनम्।

प्रथमवर्षः

गौणपाठ्यक्रमाः

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1: भाषाप्रवेशः (1,2) प्रयोगविस्तरश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतभाषायां प्रवेशः।
2. व्यवहृतशब्दरूपाणां धातुरूपाणाञ्च ज्ञानम्।
3. वाक्यविन्यासज्ञानम्।
4. लघु-लघुश्लोकेषु पदपरिचितिः।
5. कर्त्तरि कर्मणि भावे च प्रयोगाणां परिचयः।
6. सर्वलकाराणां परिचयः।
7. समस्तपदानां प्रयोगज्ञानम्।
8. कारकविषयकं ज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. लघुशब्दैः वाक्यनिर्माणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. प्रसिद्धक्रियापदानां प्रयोगान् करिष्यन्ति।
3. अभ्यासमाध्यमेन विभिन्नवाक्यप्रयोगान् कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. पदप्रयोगावसरे स्वरव्यञ्जनान्तपदानि प्रयोक्ष्यन्ति।
5. वाक्येषु विविधाव्ययप्रयोगान् कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. कर्मणि भावे च वाक्यनिर्माणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
7. विशिष्टधातूनां प्रयोगान् कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
8. द्विकर्मकधातूनां णिजन्तधातूनां च कर्मणि प्रयोगसामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1	भाषाप्रवेशः(1,2) प्रयोगविस्तरश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भाषाप्रवेशः - 1 **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. भाषाप्रवेशः - 2(पाठसंख्या 01-14) **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. भाषाप्रवेशः - 2(पाठसंख्या 14-27) **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्विति: ४. प्रयोगविस्तरः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. संस्कृतभारती, (2014), *भाषाप्रवेशः - 2*, नवदेहली।
2. संस्कृतभारती, (2015), *भाषाप्रवेशः - 1*, नवदेहली।
3. हेगडे, जनार्दन, (2015), *प्रयोगविस्तरः*, बेङ्गलूरु : संस्कृतभारती।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पुष्पादीक्षितः, (2008), *पाणिनीयधातुपाठः*, नवदेहली : संस्कृतभारती।
2. त्रिपाठी, ब्रह्मानन्द, (2008), *रूपचन्द्रिका*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती।
3. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा०), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता)*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. मीमांसक, युधिष्ठिर, (2023), *संस्कृतधातुकोषः*।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2: अष्टादश विद्यास्थानानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायाः मूलभूतेषु वेदेषु प्रतिपादितानां विषयाणां परिचयः।
2. वेदोपकारकाणां षडङ्गानां महत्त्वप्रतिपादनम्।
3. वेदोक्तकर्मप्रतिपादकमीमांसाविद्यायाः परिचयप्रदानम्।
4. प्रमाणशास्त्रस्य न्यायविद्यायाः परिचयप्रदानम्।
5. धर्मशास्त्रस्य परिचयप्रदानम्।
6. आयुर्वेदस्य धनुर्वेदस्य गान्धर्वविद्यायाश्च परिचयप्रदानम्।
7. प्राचीनार्थशास्त्रस्य प्रासङ्गिकताबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अगाधज्ञानभण्डारस्य वेदस्य भारतीयसनातनसंस्कृतिरक्षकस्य शाश्वतिकं महत्त्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. ज्ञानविज्ञानराशेः वेदस्य प्रासङ्गिकत्वं निरूपयिष्यन्ति।
3. प्रातिपाद्यविषयभेदेन विद्यास्थानानां भेदान् वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. आधिव्याधिदूरीकरणेन स्वास्थ्यसिद्धौ आयुर्वेदस्य महत्त्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।
5. आधुनिकसामाजिकव्यवस्थाकरणे अर्थशास्त्रस्य महत्त्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2	अष्टादश विद्यास्थानानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. चतुर्वेदपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. षडङ्गपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. मीमांसान्यायधर्मशास्त्रपुराणपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. आयुर्वेदधनुर्वेदगान्धर्वार्थशास्त्रपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. रामाकान्तशास्त्री, (1970), *वैदिकवाङ्मयस्य इतिहासः*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. जगदीशचन्द्र, (1989), *वैदिकवाङ्मयस्य इतिहासः*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

3. पाठक, जगन्नाथ, (1999), *ऋग्वेदभाष्यभूमिका*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. मुसलगांवकर, गजानन शास्त्री, , *वैदिक साहित्य का इतिहास (काशी संस्कृत ग्रन्थमाला-२७५)*।
5. उपाध्याय, बलदेव, *वैदिक साहित्य और संस्कृति*, वाराणसी : शारदा मन्दिर।
6. चौबे, ब्रजविहारी (सम्पा०), *वैदिक वाङ्मय का बृहद् इतिहास*, उत्तरप्रदेश : संस्कृत संस्थान।
7. द्विवेदी, कपिलदेव, *वैदिक साहित्य एवं संस्कृति*, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।
8. मीमांसक, युधिष्ठिर, *ऋग्वेदभाष्यभूमिका*।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3: वेदाङ्गशिक्षा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतभाषायां वर्णपरिचयः।
2. वर्णानां यथास्थानमुच्चारणज्ञानम्।
3. उत्तमाधमपाठकस्य परिचयः।
4. पारिभाषिकशब्दानां ज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वर्णानां स्पष्टोच्चारणसामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
2. वर्णोत्पत्तौ प्राचीनविज्ञानम् वर्णयिष्यन्ति।
3. व्यवहारे वर्णमहत्त्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. लोके वेदे च शिक्षायाः महत्त्वं निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3	वेदाङ्गशिक्षा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शिक्षापरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. पाणिनीयशिक्षा-1 **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. पाणिनीयशिक्षा-2 **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. शिक्षाप्रकाशः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मिश्रः, डॉ. रमाशङ्कर (व्याख्याकारः), (2008), *पाणिनीयशिक्षा*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।
2. आचार्यः, शिवराज, कौण्डिन्यायनः (व्याख्याकारौ), (2011), *पाणिनीयशिक्षा*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवनम्।
3. याज्ञवल्क्यः, त्रिपाठी, श्रीरामप्रसाद (सम्पा०), (2014), *शिक्षासंग्रहः*, वाराणसी : सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. झा, डॉ. नगेन्द्रनाथ, (2016), *शिक्षामृतम्*, जम्मू : श्रीरणवीरपरिसरः, केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

द्वितीयवर्षः

गौणपाठ्यक्रमाः

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: निरुक्तम् - (अध्यायाः 1,2,3)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. पदव्युत्पत्तिज्ञानम्।
2. पदानां प्रकृत्यनुसारेण व्युत्पत्तिसम्पादनम्।
3. विशेषप्रकृतिप्रत्ययानां ज्ञानम्।
4. व्याकरणेन सह निरुक्तस्य सामञ्जस्यज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैदिकानां व्यावहारिकाणां च शब्दानां सार्थं प्रयोगं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. धात्वर्थनिर्देशपुरस्सरं शब्दान् निष्पादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. व्याकरणस्य निरुक्तस्य च परस्परम् अन्तस्सम्बन्धं भेदं च निरूपयिष्यन्ति।
4. उपसर्गाणाम् अव्ययानां च विशिष्टम् अर्थं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1	निरुक्तम् (अध्यायाः 1,2,3)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. निरुक्तपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. निरुक्तम् (अध्यायः - 1) **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. निरुक्तम् (अध्यायः - 2) **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. निरुक्तम् (अध्यायः - 3) **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. यास्कः, (2010), *निरुक्तम्* (सम्पा॰ डॉ. उमाशंकर मिश्रः), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवनम्।
2. यास्कः, (2012), *निरुक्तम्* (सम्पा॰ डॉ. मुकुन्द झा शर्मा), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठानम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. आचार्य सीताराम चतुर्वेदी, *वेद वेदाङ्गविज्ञान*, कामेश्वरसिंह दरभङ्गा संस्कृत विश्वविद्यालय।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: रचनानुवादः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भाषान्तरस्य संस्कृतभाषया परिवर्त्तनज्ञानम्।
2. धातूनां शब्दरूपाणां च विशेषज्ञानम्।
3. प्रौढशैल्या अभ्यासः।
4. नवीनपदावलीनामाकलनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृते रचनानुवादसामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
2. अनुवादे क्रमिकज्ञानं वदिष्यन्ति।
3. सरलात् प्रौढवाक्यप्रयोगं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. अनुवादस्य उपकारकत्वेन लोकोक्तीनां सुभाषितानां च प्रयोगं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2	रचनानुवादः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अभ्यासाः (01-60) **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. शब्दरूपसंग्रहः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. धातुरूपसंग्रहः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. प्रत्ययविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. द्विवेदी, कपिलदेव, (2015), *प्रौढरचनानुवादकौमुदी*, वाराणसी: विश्वविद्यालय प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. द्विवेदी, कपिलदेव, (2015), *रचनानुवादकौमुदी*, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।
2. हंस शास्त्री, चक्रधर नौटियाल, *बृहद् अनुवाद चन्द्रिका*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3: संस्कृतभाषा प्रविधिश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतभाषया सह आधुनिकज्ञानसम्पादनम्।
2. संस्कृतभाषायां निर्मिततन्त्रांशानामुपयोगज्ञानम्।
3. संस्कृतभाषायाः आधुनिकविद्यायामभिनिवेशज्ञानम्।
4. आधुनिकशैल्या संस्कृतभाषाया अभ्यासः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रविधीनाम् उपयोगेन संस्कृते पदानां प्रयोगसामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
2. संस्कृतेन टङ्कनसामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
3. विभिन्नप्रविधीन् प्रयोक्ष्यन्ति।
4. प्राचीनार्वाचीनयोः सामञ्जस्यं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3	संस्कृतभाषा प्रविधिश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. Introduction to Sanskrit Language. **श्रेयोऽङ्कः १**

- Introduction to Sanskrit Alphabets, word and sentence.
- Sanskrit Writing Traditions: Devanagari, Roman (IAST)

अन्वितिः २. Character Encoding for Sanskrit and other languages. **श्रेयोऽङ्कः १**

- American Standard Code for Information Interchange (ASCII)
- American National Standards Institute (ANSI)
- **Unicode:** Unicode Transformation Format (UTF), UTF-8, UTF-16 and UTF-32/UCS-4.

अन्वितिः ३. Sanskrit Language Unicode Typing and Other Computational Tools.
श्रेयोऽङ्कः १

- **Typing Software:** Baraha, Pramukh and others
- **Online Typing Tools:** Google Input Tools
- **Voice Typing Tools:** Google Voice Typing Tools
- **Mobile Typing Tools:** Microsoft SwiftKey, Pramukh

अन्विति: ४. Introduction to various available tools for Sanskrit. **श्रेयोऽङ्कः १**

- Sanskrit Grammar Tools, and e-dictionary.
- Sanskrit Text Preservation and Search.
- Online Indexing Tools for Sanskrit Texts.

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Constable, P. (2001, June 13). *Character set encoding basics*. SIL International. https://scripts.sil.org/cms/scripts/page.php?site_id=nrsi&id=IWS-AppendixA
2. Unicode Consortium. (2008, November 11). *Unicode technical report #17: Unicode character encoding model*. http://www.unicode.org/reports/tr17/
3. *Sarala Sanskrit Bodha*. New Delhi: IGNOU।
4. Unicode Consortium. *Devanagari Unicode Chart*. http://unicode.org/charts/PDF/U0900.pdf
5. Unicode Consortium. *The Unicode Consortium official website*. https://unicode.org/
6. Baraha Software. *Phonetic Keyboard Help*. http://baraha.com/v10/help/Keyboards/kan_phonetic.htm
7. Google. *Google Input Tools*. https://www.google.co.in/inputtools/try/
8. Department of Sanskrit, University of Delhi. *Computational Linguistics Tools*. http://cl.sanskrit.du.ac.in/
9. School of Sanskrit and Indic Studies, Jawaharlal Nehru University. *Tools developed by SSIS*. http://sanskrit.jnu.ac.in/
10. University of Hyderabad. *Computational Sanskrit Linguistics Tools*. https://sanskrit.uohyd.ac.in/scl/

सहायका: ग्रन्था: (Additional Readings)

1. Egenes, T. (2021). *Introduction to Sanskrit (Vol. I)*. Delhi: Motilal Banarsidass International.

तृतीयवर्षः
गौणपाठ्यक्रमाः

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: शुद्धिकौमुदी

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. लोके प्रसिद्धशब्दानां व्युत्पत्तिदृष्ट्या साधुत्वविवेचनम्।
2. व्यावहारिकपदानां शुद्धाशुद्धत्वविषये भ्रमनिवारणम्।
3. लोके रूढशब्दानां साधुत्वचिन्तनम्।
4. विविधप्रत्ययान्तशब्दानां सन्धिसमासादीनां च सप्रमाणं शुद्धिविवेचनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सप्रमाणं निरूपितानां शब्दानां विषये प्रतिपादनं करिष्यन्ति।
2. प्रयुक्तानां शब्दानाम् अन्वाख्यानप्रकारं वर्णयिष्यन्ति।
3. शब्दसाधुत्वसाधने विविधसन्दर्भान् लेखिष्यन्ति।
4. समानविविधशब्दानां तुलनां कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1	शुद्धिकौमुदी	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- शुद्धिकौमुद्याः रचनाशैली।
- उद्देश्यं प्रत्याहाराः धात्वर्थाः प्रत्ययप्रक्रिया च।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- लकारप्रयोगाः।
- सन्धिसमासतद्धितकृदन्तस्त्रीप्रत्ययाः।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रयोगदोषपरिहारार्थं शुद्धवाक्यनिर्माणकौशलम्।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- पाठपठनं सूत्रविचारः भाष्यचर्चा च।
- अभ्यासकार्याणि।
- वर्गचर्चाः।
- प्रयोगसमीक्षणम्।
- शुद्धवाक्यरचनायाः प्रशिक्षणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. हेगडे, जनार्दन, (2021), *शुद्धिकौमुदी*, बेङ्गळूरु : संस्कृतभारती।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. गुरुप्रसादशास्त्री (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी* (तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. गोविन्दाचार्यः, श्री, (2020), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी* (षष्ठः भागः), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: कोशविज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. नानार्थकशब्दानां ज्ञानम्।
2. स्वात्मनि शब्दनिधेः अभिवृद्धिः।
3. शब्दानां लिङ्गविषयकं स्पष्टं ज्ञानम्।
4. साध्वसाधुशब्दानां विवेकः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पर्यायशब्दान् प्रयोक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. लघुना उपायेन बहून् शब्दान् प्रयोक्ष्यन्ति।
3. विविधभाषासु शब्दार्थान् वक्ष्यन्ति।
4. पद्यरचनादिसन्दर्भे कोषस्य लाभं वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2	कोशविज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संस्कृतकोषाणां परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. संस्कृतहिन्दीकोषपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. संस्कृताङ्ग्लकोषपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. Wordnet, verb net, Online koshas. **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. अमरसिंहः, (व्या. डा. ब्रह्मानन्द त्रिपाठी), (2000), *अमरकोषः*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. आप्टे, वामन शिवराम, (2009), *संस्कृत हिन्दी शब्दकोश*, दिल्ली : ज्ञान प्रकाशन।
3. अमरसिंहः, (व्या. पं. विश्वनाथ झा), *अमरकोषः*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

4. https://www.ebharatisampat.in/search.php?ebs=%E0%A4%95%E0%A5%8B%E0%A4%B7&type=cat&page=1
5. https://www.learnsanskrit.cc/translate?search=kozA-varNa&dir=se
6. Monier-Williams, M., *Sanskrit-English Dictionary*, Delhi: Motilal Banarsidass.
7. Monier-Williams, M., *English-Sanskrit Dictionary*, Delhi: Motilal Banarsidass.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. गुप्ता, विक्रम, एवं पाण्डेय, दर्शन, *कोश विज्ञान (शब्दकोश और विश्वकोश)*, संजय प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: उपसर्गार्थचन्द्रिका

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्रादीनाम् उपसर्गाणां नानार्थत्वबोधनम्।
2. धात्वर्थभेदे उपसर्गार्थभेदप्रतीतिबोधनम्।
3. उपसर्गाणां वाचकत्वद्योतकत्वावगमनम्।
4. धात्वर्थपोषणे उपसर्गाणां महत्त्वावगमनम्।
5. वेदादिषु उपसर्गप्रयोगावगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. उपसर्गकारणेन धात्वर्थस्य वैचित्र्यं प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. सन्दर्भानुसारम् उपसर्गाणां धात्वर्थविशेषबोधने सहायकत्वं वर्णयिष्यन्ति।
3. सन्दर्भानुसारम् उपसर्गाणां द्योतकत्वं वाचकत्वं वा निरूपयिष्यन्ति।
4. काव्यादिप्रयोगेषु धात्वर्थव्याख्याने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3	उपसर्गार्थचन्द्रिका	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. उपोद्घातः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. प्रोपसर्गः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. अपोपसर्गः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. समुपसर्गः। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. चारुदेवशास्त्री, श्री, (1997), *उपसर्गार्थचन्द्रिका (भाग 1)*, वाराणसी: भारतीयविद्याप्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चारुदेवशास्त्री, श्री, (1997), *उपसर्गार्थचन्द्रिका (भाग 2)*, वाराणसी: भारतीयविद्याप्रकाशन।

2. चारुदेवशास्त्री, श्री, (1997), *उपसर्गार्थचन्द्रिका (भाग 3)*, वाराणसी: भारतीयविद्याप्रकाशन।
3. चारुदेवशास्त्री, श्री, (1997), *उपसर्गार्थचन्द्रिका (भाग 4)*, वाराणसी: भारतीयविद्याप्रकाशन।
4. चारुदेवशास्त्री, श्री, (1997), *उपसर्गार्थचन्द्रिका (भाग 5)*, वाराणसी: भारतीयविद्याप्रकाशन।

चतुर्थवर्षः
गौणपाठ्यक्रमाः

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: शाब्दबोधप्रक्रिया

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शाब्दबोधपदार्थविमर्शः।
2. विभिन्नशास्त्रदिशा शाब्दबोधस्य स्वरूपज्ञानम्।
3. आख्यातपदस्य यथायथं ज्ञानम्।
4. कार्यकारणभावज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृते पदानां शाब्दबोधं कथयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. संस्कृते वाक्यानां शाब्दबोधं कथयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. शास्त्रीयपद्धत्या शाब्दबोधं कथयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1	शाब्दबोधप्रक्रिया	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शाब्दबोधलक्षणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. विविधशास्त्रेषु शाब्दबोधः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. शाब्दबोधप्रक्रिया। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. शाब्दबोधः सहजभाषाविश्लेषणञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Gadādhara Bhattācārya, (1976), *Śaktivāda: On the theory of linguistic potency* (Sibajiban Bhattacharya, Ed.), Kolkata: Indian Studies.
2. Gangeśa Upādhyāya, (1982), *Tattvacintāmaṇi (Śabda-khaṇḍa)* (K. N. Chatterjee, Ed.), Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series.

3. Gadādhara Bhattācārya, (1994), *Vyutpattivāda: On the derivation of word-meaning* (M. S. Bhatta, Trans.), Pune: Bhandarkar Oriental Research Institute.
4. Tatacharya, R., (2007–2010), *Sabdabodhamīmāmsā: An inquiry into Indian theories of verbal cognition (Vols. 1–4)*, New Delhi: D. K. Printworld.
5. रामानुजताताचार्यः, म.म.ना.श., *शाब्दबोधमीमांसा*, पांडिचेरी : Institut Français de Pondichéry एवं तिरुपतिः : राष्ट्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Gautama (Akṣapāda), (1911), *Nyāya-sūtras of Gautama with the Bhāṣya of Vātsyāyana* (N. Sinha, Trans.) (Vols. 1–4), Delhi: Motilal Banarsidass.
2. Vācaspati Miśra, (1914), *Nyāya-vārttika-tātparya-ṭīkā* (V. P. Dvivedin, Ed.), Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series.
3. Ingalls, D. H. H., (1951), *Materials for the study of Navya-Nyāya logic*, Cambridge: Harvard University Press.
4. Raghunātha Śiromaṇi, (1960), *Dīdhiti: Commentary on Tattvacintāmaṇi* (V. Krishnamacharya, Ed.), Chennai: Ubhaya Vedānta Granthamālā.
5. Phillips, S., (2012), *Classical Indian epistemology: The Nyāya-sūtra and its commentators*, London: Routledge.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: संस्कृतव्याकरणं कृत्रिममेधा च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. व्याकरणे कृत्रिमबुद्धिमत्तायाः अभिनिवेशः।
2. आधुनिकपद्धत्या व्याकरणज्ञानसम्पादनम्।
3. अन्वेषणप्रकारस्य ज्ञानम्।
4. कृत्रिमबुद्धिमत्तया प्रदत्तस्य विषयस्यानुशीलनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. कृत्रिमबुद्धिः प्राकृतिकभाषाप्रक्रियाकरणं च इत्येतयोः मौलिकसंकल्पनाः वर्णयिष्यन्ति।
2. प्राकृतिकभाषापाठस्य प्रभाविरूपेण विश्लेषणं कर्तुं संसाधयितुं च मूलभूतप्रविधीनां प्रयोगे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2	संस्कृतव्याकरणं कृत्रिममेधा च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- Introduction to Artificial Intelligence.
- What is Artificial Intelligence?
- AI Technique.
- Level of the Model, Problem Spaces, and Search.
- Defining the Problem as a State Space Search, Production Systems, Problem Characteristics, Al applications.

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- Introduction to NLP.
- Introduction to NLP: Levels: (Characters, Morpheme, Word, Sentence, Discourse), Encoding (Unicode, ASCII), Transliteration: Schemes (IAST, ISO15919, etc.),

- Morphological analysis and generation, Compound analysis and generation (Practical)

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- Computational Concepts in Ashtadhyayi.

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- AI Applications in Indian Knowledge Systems

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Grosz, B. J., et al. (Eds.). (1990). *Readings in natural language processing*. Los Angeles: Morgan Kaufmann.
2. Bharti, A., Sangal, R., & Chaitanya, V. (1990). *NL, complexity theory and logic*. In *Foundations of software technology and theoretical computer science* (pp. [page numbers]). Springer.
3. Rich, E., Knight, K., & Nair, S. B. (2009). *Artificial intelligence* (3rd ed.). New Delhi: McGraw Hill.
4. Patterson, D. W. (2010). *Introduction to artificial intelligence & expert systems*. New Delhi: PHI Learning.
5. Kaushik, S. (2011). *Artificial intelligence* (1st ed.). Cengage Learning.
6. Bharti, A., Chaitanya, V., & Sangal, R. (2022). *Natural language processing: A Paninian perspective*. PHI Learning Private Limited.
7. Trivedi, M. C., & Srivastava, A. *Introduction to AI & machine learning*. [Publisher details not provided].
8. Patel, M. *Introduction to artificial intelligence*. Redshine Publication.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Russell, S. (2022). *Artificial intelligence: A modern approach*. Pearson Education.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3: अनुसन्धानपद्धतिः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृते अनुसन्धानपद्धतेः परिचयप्रदानम्।
2. संस्कृते अनुसन्धानस्वरूपबोधनम्।
3. संस्कृते अनुसन्धानप्रकाराणां बोधनम्।
4. अनुसन्धानकर्मणि सामग्रीसंकलनमहत्त्वप्रतिपादनम्।
5. संस्कृतेन शोधलेखलेखनस्य शोधपत्रप्रस्तुतेः च परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृते अनुसन्धानं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. संस्कृते अनुसन्धानं कर्तुं पद्धतीनां प्रयोगं करिष्यन्ति।
3. स्वक्षेत्रे सामग्रीसंकलनाय समर्थाः भविष्यन्ति।
4. अनुसन्धाननियमानुसारं शोधलेखान् लेखितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. अनुसन्धाननियमानुसारं शोधपत्राणि प्रस्तोतुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3	अनुसन्धानपद्धतिः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अनुसन्धानस्य स्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. अनुसन्धानस्य प्रकाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. सामग्रीसंकलनं तत्स्रोतांसि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. शोधलेखः शोधपत्रम् अनुसन्धाने नैतिकता च। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Tripathi, B. P., (1969), *अनुसन्धानपद्धतिः* (संपूर्णानन्द ग्रन्थमाला सं. 8), वाराणसी : सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालय।

2. Tripathi, R., (1976), *अन्वेषणाविशेषाङ्कः*, नवदेहली : लालबहादूर शास्त्री केन्द्रीय संस्कृत विद्यापीठम्।
3. Murthy, M. S., (1991), *Methodology in Indological Research*, वाराणसी : Bharatiya Vidya Prakashan।
4. Pandey, R. K., (2001), *शोधविद्याविज्ञानम्*, नवदेहली : श्रीलालबहादूरशास्त्री राष्ट्रिय संस्कृत विद्यापीठम्।
5. Acharya, S., (2005), *संस्कृतशोधप्रविधिः*, पुरी।
6. Nagendra, *अनुसन्धानस्य प्रविधिप्रक्रिया*, नवदेहली : राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्।

सहायक ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Dash, K. C. (1992). *Elements of research methodology in Sanskrit*. Delhi: Chowkhamba Orientalia.
2. Sharma, R. A. (2023). *शिक्षा अनुसन्धान*. Uttar Pradesh: R. Lall Publishers & Distributors, Meerut.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4: पाश्चात्त्यभाषाशास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भाषाशास्त्रविषये पाश्चात्त्यचिन्तनस्य परिचयः।
2. पाश्चात्त्यभाषाणां परस्परसम्बन्धावगमः।
3. पाश्चात्त्यभाषापरिवर्तननियमानाम् अवगमः।
4. भाषाशास्त्रविषये भारतीयानां पाश्चात्त्यानां च तुलनायाः अवसरकल्पनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विविधभाषाणां साम्यवैषम्यविचारं कर्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. भारतीयानां पाश्चात्त्यानां च भाषाणां तुलनात्मकम् विवेचनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. भारतीयभाषाणां पाश्चात्त्यभाषासु प्रभावं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. प्रवहमानायाः भाषायाः विकासक्रमं वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4	पाश्चात्त्यभाषाशास्त्रम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. Introduction to Linguistics and Phonetics. **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. Phonology and Morphology. **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. Syntax. **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. Semantics. **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Kracht, M. (n.d.). *Introduction to linguistics*. Department of Linguistics, UCLA, 3125 Campbell Hall, 450 Hilgard Avenue, Los Angeles, CA 90095-1543.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. De Saussure, F. (1959). *Course in general linguistics* (C. Bally & A. Sechehaye, Eds.; A. Reidlinger, Collab.). New York: Philosophical Library.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.5: शब्दापशब्दविवेकः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. साधुशब्दानाम् अपशब्दानां च विवेकज्ञानम्।
2. सप्रमाणं शब्दानां साधुत्वासाधुत्वनिरूपणम्।
3. काव्यादिप्रसिद्धप्रयोगाणाम् उद्धरणम्।
4. साधुत्वप्रतिपादने ग्रन्थकारस्य शैल्यवगमः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. व्याकरणप्रयोगानुशीलनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. सप्रमाणं साधुत्वासाधुत्वनिर्णयं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. विविधप्रसिद्धप्रामाणिकप्रयोगाणां संग्रहणे समर्थाः भविष्यन्ति।
4. पाणिनीयापाणिनीयप्रयोगान्वेषणे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.5	शब्दापशब्दविवेकः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अच्सन्ध्यधिकारात् केवलविभक्त्यधिकारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. गणाधिकारात् उपसर्गाधिकारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ३. क्त्वाधिकारात् तद्धितपरिशेषाधिकारं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः ४. नित्यसमासाधिकारात् प्रकीर्णकान्तं यावत्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. चारुदेवशास्त्री, श्री, *शब्दापशब्दविवेकः*. दिल्ली : नाग पब्लिशर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. गुरुप्रसादशास्त्री, (सम्पा.), (2012), *वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी* (तत्त्वबोधिनी-बालमनोरमा-शेखरव्याख्यात्रयविराजिता), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

B.A. Hons.
(Darshanam)

अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखा
स्नातककार्यक्रमः – दर्शनम्
2025

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये
UGC

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगः
बहादुरशाह-जफर-मार्गः
नवदेहली - 110002

UGC LOCF Committee (Sanskrit)

Prof. Shrinivasa Varakhedi
Chairperson of the committee and Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058
✉ vc@sanskrit.nic.in
Prof. Sukant Kumar Senapati
Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval, ✉ sukantsnpt@gmail.com
Prof. Viroopaksha V. Jaddipal
Secretary, Maharishi Sandipani Rashtriya Ved Vidya Pratishthan, Ujjain, ✉ vvjaddipal@gmail.com
Dr. M. V. Natesan
(Retd. Prof.) SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10, ✉ natesanskt2000@gmail.com
Dr. Mamta Tripathi
Assistant Professor, Gargi College, University of Delhi, Delhi, ✉ mamtatripathi.jnu@gmail.com

Curriculum Development Committee for B.A. Hons. (Darshanam)

Prof. Sukant Kumar Senapati
Chairperson of the committee and Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval,
✉ sukantsnpt@gmail.com
Prof. Narayana Pujar
Professor and Head, Department of Dvaita Vedanta, National Sanskrit University, Tirupati, Andhra Pradesh, ✉ nspm12@gmail.com
Prof. Saroj Kumar Padhi
Professor, Department of Vaidic Darshan, SVDV, Banaras Hindu University, Varanasi, Uttar Pradesh,
✉ sarojbhu@gmail.com
Dr. Gowtham R.
Asst. Professor, Department of Philosophy, University of Patanjali (UoP), Haridwar, Uttarakhand, ✉ gowtham@uop.edu.in
Dr. Srinivasa Kumar N Acharya
Convenor of the Committee and Asso. Professor and HoD, Dept. of Philosophy, Manipal Academy of Higher Education, Manipal, Karnataka, ✉ head.philosophy@manipal.edu

Co-ordination Committee

Dr. G. Surya Prasad
Chief Co-ordinator of the committee and Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.gsurya.prasad@csu.co.in
Dr. Yashvant Kumar Trivedi
Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi, ✉ dr.yashvant.trivedi@csu.co.in
Dr. Awasthi Sailesh Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi, ✉ dr.awasthisailesh@csu.co.in
Dr. Kishor Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi, ✉ dr.kishor_kumar@csu.co.in
Dr. Deepika Dixit
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi, ✉ dr.deepikadixit@csu.co.in

विषयसूची

कार्यक्रमस्य परिचयः 6
कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि 8
कार्यक्रमस्य परिणामाः 9
प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 10
गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 13
दर्शनस्नातकानां गुणाः 14
दर्शनस्नातकानां योग्यतासंसूचकानि 15
प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 16
गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 18
प्रथमवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 19
प्रथमसत्रार्द्धः (SEMESTER – 1) 20
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.1: दर्शनस्य सामान्यपरिचयः 20
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.2: न्यायदर्शनस्य सामान्यपरिचयः 22
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.3: वैशेषिकदर्शनस्य सामान्यपरिचयः 24
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.4: साङ्ख्यदर्शनस्य सामान्यपरिचयः 26
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.5: प्रायोगिकं योगदर्शनम् 28
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.6: दर्शनशास्त्रस्येतिहासः (नास्तिकम्) 30
द्वितीयसत्रार्द्धः (SEMESTER - 2) 32
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.7: बौद्धदर्शनस्य सामान्यपरिचयः 32
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.8: अद्वैतवेदान्तस्य मूलतत्त्वानि 34
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.9: विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य मूलतत्त्वानि 37
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.10: याज्ञीयमन्त्रोपनिषत्परिचयः 39
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.11: अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनम् 41
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 1.12 : दर्शनशास्त्रस्येतिहासः (आस्तिकम्) 43
द्वितीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 46
तृतीयसत्रार्द्धः (SEMESTER - 3) 47
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.1: साङ्ख्याभिमतः तत्त्वोत्पत्तिक्रमः 47
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.2: योगदर्शनस्य सामान्यपरिचयः 49
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.3: मीमांसायां प्रतिपाद्यतत्त्वानि 51
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.4: शुद्धाद्वैते प्रतिपाद्यतत्त्वानि 53

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.5: निम्बार्कदर्शनस्य परिचयः 55

चतुर्थसत्रार्द्धः (SEMESTER - 4) 57

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.6: रामानन्ददर्शनस्य परिचयः 57
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.7: विधिवादः 60
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.8: अद्वैतदर्शने आत्मतत्त्वविचारः 62
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.9: विशिष्टाद्वैतसिद्धान्ते कर्मसाङ्ख्ययोगौ 64
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 2.10: द्वैतवेदान्तरीत्या ब्रह्मजिज्ञासायाः फलम् 66

तृतीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 68

पञ्चमसत्रार्द्धः (SEMESTER- 5) 69

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.1 वचनामृतसङ्ग्रहः 69
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.2: थेरवादस्य तत्त्वज्ञानम् 71
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.3: द्वैतवेदान्तरीत्या सामान्यतत्त्वानां परिचयः 73
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.4: वेदापौरुषेयत्वसमर्थनम् 75
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.5: श्रीमद्भगवद्गीतायां साङ्ख्ययोगौ 77

षष्ठसत्रार्द्धः (SEMESTER – 6) 79

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.6: वचनामृतसङ्ग्रहे ब्रह्मस्वरूपम् 79
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.7: समाधिकैवल्ययोः विमर्शः 81
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.8: साङ्ख्यभाष्यस्य परिज्ञानम् 83
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.9: अर्थापत्ति-अनुपलब्ध्योः विचाराः 85
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 3.10: चतुस्सूत्री 87

चतुर्थवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 89

सप्तमसत्रार्द्धः (SEMESTER - 7) 90

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.1: स्वामिनारायणसिद्धान्तसुधा 90
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.2 न्यायमञ्जर्याः विशिष्टाध्ययनम् 92
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.3: हठयोगस्य विमर्शः 95
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.4: पाश्चात्यदर्शनस्य अध्ययनम् 97
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.5: प्राचीनाधुनिकविज्ञानानि (SCIENCE, PHILOSOPHY, RELIGION, AND TECHNOLOGY) 100

अष्टमसत्रार्द्धः (SEMESTER - 8) 103

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.6: यतीन्द्रमतदीपिकायाः समीक्षा 103
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.7: रामानुजीयं भगवद्गीताचिन्तनम् 105
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.8: वैशेषिकशास्त्रस्य विशिष्टपरिचयः 107
प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.9: न्यायनये शब्दप्रमाणम् 109

प्रधानः पाठ्यक्रमः (MAJOR) 4.10: महायानस्य तत्त्वज्ञानम् 111

प्रथमवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 113

गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 1.क.1: जैनदर्शनस्य सामान्यपरिचयः 114
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 1.क.2: न्यायवैशेषिकयोः परिचयः 116
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 1.क.3: व्याकरणस्य परिचयः 118

द्वितीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 120

गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 2.क.1: धर्मविवेकः 121
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 2.क.2: दशगणीज्ञानम् 123
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 2.क.3: कारकप्रकरणम् 125

तृतीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 127

गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 3.क.1: द्वैतवेदान्तसम्प्रदायस्य प्रमुखाः प्रवर्तकाः 128
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 3.क.2: अद्वैतवेदान्तदर्शनेतिहासः 130
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 3.क.3: विशिष्टाद्वैतवेदान्तदर्शनेतिहासः 132

चतुर्थवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 134

गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 4.क.1: भारतीयज्ञानपरम्परा 135
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 4.क.2: मीमांसाप्रवेशिनी 137
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 4.क.3: न्यायसोपानम् 139
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 4.क.4: तर्कमतसौरभम् 141
गौणः पाठ्यक्रमः (MINOR) 4.क.5: शाब्दबोधप्रक्रिया 143

कार्यक्रमस्य परिचयः

(Introduction of the Program)

अस्य कार्यक्रमस्य उद्देश्यं तावत् नवीनदृष्टिकोणयुक्तानां छात्राणां सर्वेषां भारतीयदर्शनस्य स्नातकपाठ्यक्रमेषु उन्मुखीकरणम् अस्ति। अयं पाठ्यक्रमः Learning Outcome-Based Curriculum Framework (LOCF) इत्यस्य आधारेण निरूपितःअस्ति, यः विविधविश्वविद्यालयेषु अनुसर्तुं योग्यः विद्यते।

LOCF - पद्धतिः स्नातकस्तरे लक्ष्यकेन्द्रितस्य पाठ्यक्रमस्य प्रस्तुतये उपकरोति। इयं पद्धतिः "छात्रकेन्द्रितायाः शिक्षण-अधिगमप्रक्रियायाः आविष्करणे अत्युपयुक्ता भवति, इति अभिप्रायेण निरूपिता अस्ति। एषा पद्धतिः अधिगमानुभवे स्पष्टतां दार्ढ्यं च समुत्पादयति। अनया पद्धत्या छात्राः यथेच्छं स्वीयपाठ्यक्रमे संलग्नाः भवन्ति। ईदृशः स्नातकपाठ्यक्रमः न केवलं दर्शनविषये शिक्षणं प्रददाति अपितु व्यक्तित्वविकसनेन सह उपजीविकां कल्पयति।

LOCF - पद्धतिः पाठ्यक्रमस्य स्वरूपं विस्तरेण वर्णयति। अपि च पाठ्यक्रमस्य अध्ययनाद् यानि यानि फलानि प्राप्यन्ते, तान्यपि अपि सूचयति। अनया पद्धत्या स्नातकस्तरपाठ्यक्रमात् व्यज्यमानाः गुणाः निर्दिश्यन्ते। एते गुणाः स्वास्थ्यं, भावनात्मकसन्तुलनं, समालोचनात्मकचिन्तनं, सामाजिकन्यायः एवञ्च औद्योगिककौशलानि भवन्ति। अयं कार्यक्रमः छात्रेषु निरन्तराध्ययनयोग्यतां, स्थिरजीवनं च जनयति। भारतीयदर्शनाध्ययनविषये दृष्टिकोणं च परिवर्तयति।

बी.ए. ऑनर्स् (दर्शनम्) इत्यस्मिन् पाठ्यक्रमे विविधदर्शनान्याश्रित्य समीक्षात्मकानि, विमर्शात्मकानि, विशिष्टचिन्तनपराणि लेखनानि रचयितुं स्रोतः समुपलभ्यते। अयं पाठ्यक्रमः अन्तर्विषयात्मकपद्धतिम् अनुसरति यया छात्राः भारतीयदर्शनक्षेत्रस्य संक्षिप्तं, गूढं च परिचयं प्राप्नुवन्ति, ये च अन्यान्विषयान् अपि पठन्ति, तेषु विषयेषु अपि विशिष्टां जिज्ञासां प्राप्नुवन्ति। अयं पाठ्यक्रमः मानवजीवनकौशलेन, सामाजिकविज्ञानेन, अध्यात्मविज्ञानेन च सह सम्बन्धं स्थापयति। अनेन पाठ्यक्रमेण छात्राः भारतीयदर्शनानां विश्लेषणे समस्या-समाधानयोरधिगमने च सामर्थ्यं सम्पादयन्ति।

एषः पाठ्यक्रमः छात्रेषु सर्वोत्तमं बौद्धिकसामर्थ्यं जनयितुं रचितः अस्ति। येन छात्रः व्यक्तित्वविकासं सामाजिकजीवनविकासं च आसादयितुं समर्थः भवेत्।

अयं पाठ्यक्रमः भारतीयदर्शनाध्ययनस्य सामान्यरूपेण प्रचलितान् दृष्टिकोणान् आविष्कर्तुम् अन्यथाधारणां च अपाकर्तुं तद्द्वारा भारतीयदर्शनाध्ययने छात्राणां रुचिं च जनयितुं संरचितः वर्तते। अयं कार्यक्रमः छात्राणाम् अधिकतमां मनोनुकूलतां (Flexibility) कल्पयितुम् आयोज्यते।

अत्र मुख्यविषयान्तर्गतानि पत्राणि सन्ति, यानि भारतीयदर्शनविषये मूलभूतं ज्ञानं, समीक्षात्मकं तार्किकचिन्तनं, तुलनात्मकं ज्ञानं, विवेचनात्मकमध्ययनं च यथावत्प्रयच्छन्ति। अयं पाठ्यक्रमः एवमपि दृष्टिगतः स्यात्, यत्छात्राः स्वस्वरुच्यनुसारं शिक्षां स्वयमेव समनुनयन्तु इति निमित्तेन अनेकविकल्पान् प्रदातुं नियोजितः अस्ति इति।

पाठ्यक्रमोऽयं न केवलं प्राच्यदर्शनेषु अपितु पाश्चात्य-आधुनिकदर्शनेषु च ज्ञानं कौशलं च संवर्धयति। अन्येषु विषयेषु अपि आवश्यकानि कौशलानि संवर्धयति। बी.ए. ऑनर्स् दर्शनपाठ्यक्रमः अन्तश्शास्त्रीयः बहुशास्त्रीयश्च अस्ति। यः विविधदर्शनेषु विशेषज्ञानं प्राप्तुं सहायकः अस्ति। यश्च अन्यविषयाणां सम्बद्धकौशलानां प्राप्त्युपायः भवति। एतस्य पाठ्यक्रमस्य मुख्यविषयाः (Core), अन्तश्शास्त्रीयबहुशास्त्रीय-विषयविशेषवैकल्पिकपत्राणां (Interdisciplinary Multidisciplinary Electives), कौशलवर्धनपाठ्यानां (Skill Enhancement Courses) च सम्यक्संयोजनम् आवहति। अनेन भारतीयदर्शनेषु अध्ययनं कुर्वन् छात्रः तदितरसम्बद्धविषयेभ्यः अपि यथायोग्यं ज्ञानं लभते।

स्वरूपं विस्तृतिः च (Nature and Scope)

बी.ए. ऑनर्स् दर्शनपाठ्यक्रमः चतुर्वर्षीयः अस्ति। प्रतिवर्षं द्वे द्वौ सत्रौ भवतः। अतः सम्पूर्णपाठ्यक्रमे अष्टौ सत्राणि भवन्ति। प्रतिसत्रं षोडशसप्ताहपर्यन्तः अध्ययनाध्यापनमूल्याङ्कनकालः निश्चितो भवति। अस्मिन्पाठ्यक्रमे अध्यापनम् अध्ययनं च सैद्धान्तिककक्षाभिः व्याख्यानरूपेण (Lecture) तथा प्रशिक्षणकक्षाभिः (tutorial) सह सम्पन्नं भवति। पाठ्यक्रमः औपचारिकव्याख्यानैः सह अध्याप्यते, यत्र PowerPoint प्रस्तुतीनां, Audio-video उपकरणानां च उपयोगः करणीयः। यथायोग्यमवसरः प्राप्तः चेत् अन्यानिशिक्षणसाधनानि अपि प्रयोक्तुं शक्यन्ते।

केषुचित्पाठ्येषु अतिरिक्तानि अपेक्ष्यानि भवन्ति, यथा – वृत्तचित्रदर्शनम् (Documentary), चलनचित्रदर्शनम्, क्षेत्रकार्यम् (Field Work), अभिलेखसंग्रहणं (Archival Work), विविधविदुषां/संस्थानां दर्शनम् (Interaction With Scholars and Visit To Gurukula), परियोजनायाः कार्यम् (Project Work) इत्यादीनि। एतानि नियमिताध्यापनसहितं सम्यक्समायोज्यन्ते।

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि

(Objectives of the Program)

अस्य पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यम् एवं प्रकारेण निर्दिष्टं भवति -

1. भारतीयदार्शनिकपरम्परायाः ज्ञानस्य प्रदानम्।
2. एतत् ज्ञानं समाजस्य श्रेयसि कथम् उपयोगी भवति, इति शिक्षणम्।
3. दार्शनिकाः कथम् अनुसन्धानम् अकुर्वन्, अधुना कुर्वन्ति, कथं तर्कमाश्रित्य तथ्येषु विवादं कुर्वन्तीत्यस्य ज्ञानप्रापणम्।
4. प्राचीनज्ञानपरम्परायाः अध्ययनात् अधुनातनजीवनस्य निर्माणम्।
5. अतीतवर्त्तमानयोः ज्ञानकर्मणोः परस्परसम्बद्धतायाः ज्ञानप्रदानम्।
6. छात्राणां चिन्तनकौशल-जीवनकौशल-विश्लेषणशक्ति-तार्किकचिन्तनानां वर्धनम्।
7. अनुसन्धानाभिमुखदृष्टेः प्रदानम्।

कार्यक्रमस्य परिणामाः

(Program Outcomes)

कार्यक्रमस्य परिणामः – 1	**भारतीयमूलानि -** भारतीयदार्शनिकपरम्परायाः मूलज्ञानं प्रदाय कुशलविश्लेषकचिन्तकानां छात्राणां निर्माणम्।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 2	**भारतीयज्ञानपरम्परा** – भारतीयज्ञानपरम्परायै दर्शनशास्त्रयोगदानस्य अवबोधः।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 3	**भविष्यवाद्युपागमः -** दर्शनशास्त्रेषु निपुणत्वेन छात्राणां निर्माणम्।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 4	**भविष्यवाद्युपागमः** - दर्शनशास्त्रीयसिद्धान्तानां व्यावहारिकानुप्रयोगे कुशलान् छात्रान् निर्माय तेषां नैतिकतासंवर्धनम्।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 5	**बहुशास्त्रीयम् -** दर्शनेषु प्रतिपादितान् लोकोपयोगिनः मौलिकान् नियमान् समाजे सप्रमाणं प्रतिपादयितुं समर्थानां छात्राणां निर्माणम्।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 6	**वृत्तिप्रदानक्षमता -** छात्रान् व्यावसायिक-विश्लेषणात्मकप्रौद्योगिकी-कौशलेन सुसज्जितान् कृत्वा तेषां वृत्तिसामर्थ्यस्य वर्धनम्।

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

(PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MAJOR COURSES)

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level काठिन्यस्तरः
दर्शनस्य सामान्यपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
न्यायदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वैशेषिकदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सांख्यदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रायोगिकं योगदर्शनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
दर्शनशास्त्रस्येतिहासः (नास्तिकम्)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
बौद्धदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अद्वैतवेदान्तस्य मूलतत्त्वानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य मूलतत्त्वानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
याज्ञीयमन्त्रोपनिषत्परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
दर्शनशास्त्रस्येतिहासः (आस्तिकम्)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

साङ्ख्याभिमतः तत्त्वोत्पत्तिक्रमः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
योगदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मीमांसायां प्रतिपाद्यतत्त्वानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शुद्धाद्वैते प्रतिपाद्यतत्त्वानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
निम्बार्कदर्शनस्य परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
रामानन्ददर्शनस्य परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
विधिवादः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अद्वैतदर्शने आत्मतत्त्वविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
विशिष्टाद्वैतसिद्धान्ते कर्मसाङ्ख्ययोगौ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
द्वैतवेदान्तरीत्या ब्रह्मजिज्ञासायाः फलम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वचनामृतसङ्ग्रहः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
थेरवादस्य तत्त्वज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
द्वैतवेदान्तरीत्या सामान्यतत्त्वानां परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वेदापौरुषेयत्वसमर्थनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
श्रीमद्भगद्गीतायां साङ्ख्ययोगौ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वचनामृतसङ्ग्रहे ब्रह्मस्वरूपम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
समाधिकैवल्ययोः विमर्शः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
साङ्ख्यभाष्यस्य परिज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अर्थापत्ति-अनुपलब्ध्योः विचाराः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

चतुस्सूत्री	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
स्वामिनारायणसिद्धान्तसुधा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
न्यायमञ्जर्याः विशिष्टाध्ययनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
हठयोगस्य विमर्शः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
पाश्चात्यदर्शनस्य अध्ययनम् (Study of Western Philosophy)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्राचीनाधुनिकविज्ञानानि (Science, Philosophy, Religion, and Technology)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
यतीन्द्रमतदीपिकायाः समीक्षा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
रामानुजीयं भगवद्गीताचिन्तनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वैशेषिकशास्त्रस्य विशिष्टपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
न्यायनये शब्द-प्रमाणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
महायानस्य तत्त्वज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

(PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MINOR COURSES)

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level कठिनतायाः स्तरः
जैनदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
न्यायवैशेषिकयोः परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
व्याकरणस्य परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
धर्मविवेकः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
दशगणीज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
कारकप्रकरणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
द्वैतवेदान्तसम्प्रदायस्य प्रमुखाः प्रवर्तकाः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अद्वैतवेदान्तदर्शनेतिहासः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
विशिष्टाद्वैतवेदान्तदर्शनेतिहासः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयज्ञानपरम्परा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मीमांसाप्रवेशिनी	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
न्यायसोपानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
तर्कमतसौरभम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शाब्दबोधप्रक्रिया	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

दर्शनस्नातकानां गुणाः

(GRADUATE ATTRIBUTES IN DARSHAN)

पाठ्यक्रमस्य समापनानन्तरं छात्राः समालोचनात्मकचिन्तनस्य, युक्तियुक्तपरीक्षणस्य, प्रभावपूर्णसंवादस्य च कौशलानि अर्जयिष्यन्ति। ते प्राच्यपाश्चात्यदर्शनयोः तथाभूतवर्तमान-आध्यात्मिकचिन्तनयोः सम्बन्धं विवेक्तुं शक्नुवन्ति, मानवसमाजस्य अध्ययनाय यः दार्शनिकसम्बद्धविवादः (Philosophical debates) अतीवमहत्वपूर्णः अस्ति, तस्मिन् अपि संवेदनशीलाः भविष्यन्ति। बी.ए. ऑनर्स् (दर्शनम्) पाठ्यक्रमे स्नातकापेक्षिताः निम्नलिखिताः गुणाः भवन्ति -

GA1	भारतीयदर्शनानां तत्परम्परायाश्च ज्ञानं, येन भारतवर्षे प्राचीनकालात् आधुनिककालपर्यन्तं दार्शनानां विकासस्य बोधः स्यात्।
GA2	पाश्चात्यदर्शनानां विकासप्रक्रियायाः पाश्चात्यदर्शनेषु भारतीयदर्शनानां प्रभावः कीदृश इतिबोधः स्यात्।
GA3	जटिलानां दार्शनिकसमस्यानां विवादानां ऐतिहासिकदृष्ट्या सम्यक्पठनं, तत्र उपस्थापितप्रमाणानां मूल्याङ्कनं, तर्कविन्यासस्य सम्यगवबोधः, तस्य समालोचनात्मकविमर्शः च।
GA4	दीर्घकालपर्यन्तं तथा विभिन्न-सांस्कृतिक-भौगोलिकक्षेत्रेषु प्रवृत्तानां दार्शनिकचिन्तनानां प्रतिमानानां (patterns) विश्लेषणक्षमता।
GA5	सामाजिक-सांस्कृतिकविषयेषु दर्शनानां प्रभावः ज्ञायते। ऐतिहासिकदृष्ट्या दर्शनानां विकासस्य परिचयः च ज्ञायते।
GA6	राष्ट्रीयभावनायाः, पुरुषार्थविवेकस्य, मानवमूल्यानां, संविधानमूल्यानां च सम्मानबुद्धिः जायते।
GA7	व्यक्तित्वविकसनं तथा उपर्युक्तविश्लेषणशक्तीनां सम्पादनं भवति।
GA8	संस्कृतौ परम्परायां च श्रद्धा, चिन्तनशक्तेः संवर्धनं देशस्य विविधतायाः अवगमनं च भवति।

दर्शनस्नातकानां योग्यतासंसूचकानि

(QUALIFICATION DESCRIPTORS FOR DARSHAN GRADUATES)

पाठ्यक्रमस्य समुचितरीत्या समापनानन्तरं छात्राः बी.ए. ऑनर्स् (दर्शनम्) इति स्नातकपदवीं प्राप्नुवन्ति। अस्य विभागस्य दर्शनस्नातकाः विभिन्नज्ञानक्षेत्रेषु, औद्योगिकक्षेत्रेषु च संलग्नाः आत्मसंतोषजनकं कार्यं सम्पादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति। ते दर्शने प्रमुखानां ग्रन्थानां ज्ञानं सम्पाद्य दर्शनसम्बद्धैः विद्वत्संवादैः सह सम्बन्धं च स्थापयितुं शक्नुवन्ति। एषः ज्ञानप्रकारः दर्शने उच्चशिक्षायाः संशोधनप्रवृत्तौ वा एकः दृढः आधारः भवति। अपि च, विशिष्टविषयकौशलेन सह यानि जीवनोपयोगीनि कौशलानि - यथा तर्कशक्तिः, संवादकौशलं, नूतना दृष्टिः, व्यक्तित्वविकसनं, मूल्याङ्कनबुद्धिः च इत्येतानि अपि दार्शनिकविषयाध्ययनेन विकसितानि भवन्ति। जटिलेऽस्मिन् जीवनसन्दर्भे मानवसमाजस्य उत्कर्षाय दार्शनिकतत्त्वानाम् अध्ययनं कुर्वन्तः एते छात्राः समृद्धं, फलप्रदम्, अर्थपूर्णं च जीवनं नेतुं समर्थाः भवन्ति।

अधोलिखिताः विकल्पाः दर्शनस्नातकपाठ्यक्रमे प्रशिक्षितस्य छात्रस्य उद्योगावकाशान् सूचयन्ति—

- अध्यापनम् अनुसन्धानञ्च।
- नीतिनिर्माणं शासनञ्च।
- धार्मिकसंस्थासु नियुक्तिः।
- सार्वजनिकजीवनं जनप्रतिनिधित्वञ्च।
- पत्रकारितायां तथा समूहमाध्यमेषु कार्यम्।
- सामाजिकसेवा तथा सामाजिककार्यसम्बद्धकार्याणि।
- अभिलेखागारेषु, सङ्ग्रहालयेषु, पुरातत्त्व-अनुसन्धानक्षेत्रेषु च संलग्नता।
- प्रशासनिककार्येषु नियुक्तिः।

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमाः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1.	प्रथमवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 1.1: दर्शनस्य सामान्यपरिचयः	4	100-199
2.		प्रधानः 1.2: न्यायदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	4	100-199
3.		प्रधानः 1.3: वैशेषिकदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	4	100-199
4.		प्रधानः 1.4: साङ्ख्यदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	4	100-199
5.		प्रधानः 1.5: प्रायोगिकं योगदर्शनम्	4	100-199
6.		प्रधानः 1.6: दर्शनशास्त्रस्येतिहासः (नास्तिकम्)	4	100-199
7.		प्रधानः 1.7: बौद्धदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	4	100-199
8.		प्रधानः 1.8: अद्वैतवेदान्तस्य मूलतत्त्वानि	4	100-199
9.		प्रधानः 1.9: विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य मूलतत्त्वानि	4	100-199
10.		प्रधानः 1.10: याज्ञीयमन्त्रोपनिषत्परिचयः	4	100-199
11.		प्रधानः 1.11: अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनम्	4	100-199
12.		प्रधानः 1.12: दर्शनशास्त्रस्येतिहासः (आस्तिकम्)	4	100-199
13.	द्वितीयवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 2.1: साङ्ख्याभिमतः तत्त्वोत्पत्तिक्रमः	4	200-299
14.		प्रधानः 2.2: योगदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	4	200-299
15.		प्रधानः 2.3: मीमांसायां प्रतिपाद्यतत्त्वानि	4	200-299
16.		प्रधानः 2.4: शुद्धाद्वैते प्रतिपाद्यतत्त्वानि	4	200-299
17.		प्रधानः 2.5: निम्बार्कदर्शनस्य परिचयः	4	200-299
18.		प्रधानः 2.6: रामानन्ददर्शनस्य परिचयः	4	200-299
19.		प्रधानः 2.7: विधिवादः	4	200-299
20.		प्रधानः 2.8: अद्वैतदर्शने आत्मतत्त्वविचारः	4	200-299
21.		प्रधानः 2.9: विशिष्टाद्वैतसिद्धान्ते कर्मसाङ्ख्ययोगौ	4	200-299
22.		प्रधानः 2.10: द्वैतवेदान्तरीत्या ब्रह्मजिज्ञासायाः फलम्	4	200-299
23.	तृतीयवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 3.1: वचनामृतसङ्ग्रहः	4	300-399
24.		प्रधानः 3.2: थेरवादस्य तत्त्वज्ञानम्	4	300-399
25.		प्रधानः 3.3: द्वैतवेदान्तरीत्या सामान्यतत्त्वानां परिचयः	4	300-399
26.		प्रधानः 3.4: वेदापौरुषेयत्वसमर्थनम्	4	300-399
27.		प्रधानः 3.5: श्रीमद्भगद्गीतायां साङ्ख्ययोगौ	4	300-399
28.		प्रधानः 3.6: वचनामृतसङ्ग्रहे ब्रह्मस्वरूपम्	4	300-399
29.		प्रधानः 3.7: समाधिकैवल्ययोः विमर्शः	4	300-399
30.		प्रधानः 3.8: साङ्ख्यभाष्यस्य परिज्ञानम्	4	300-399

31.		प्रधानः 3.9: अर्थापत्ति-अनुपलब्ध्योः विचाराः	4	300-399
32.		प्रधानः 3.10: चतुस्सूत्री	4	300-399
33.	चतुर्थवर्षः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 4.1: स्वामिनारायणसिद्धान्तसुधा	4	400-499
34.		प्रधानः 4.2: न्यायमञ्जर्याः विशिष्टाध्ययनम्	4	400-499
35.		प्रधानः 4.3: हठयोगस्य विमर्शः	4	400-499
36.		प्रधानः 4.4: पाश्चात्यदर्शनस्य अध्ययनम् (Study of Western Philosophy)	4	400-499
37.		प्रधानः 4.5: प्राचीनाधुनिकविज्ञानानि (Science, Philosophy, Religion, and Technology)	4	400-499
38.		प्रधानः 4.6: यतीन्द्रमतदीपिकायाः समीक्षा	4	400-499
39.		प्रधानः 4.7: रामानुजीयं भगवद्गीताचिन्तनम्	4	400-499
40.		प्रधानः 4.8: वैशेषिकशास्त्रस्य विशिष्टपरिचयः	4	400-499
41.		प्रधानः 4.9: न्यायनये शब्द-प्रमाणम्	4	400-499
42.		प्रधानः 4.10: महायानस्य तत्त्वज्ञानम्	4	400-499

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमाः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1.	प्रथमवर्षः गौणपाठ्यकमाः	गौणः 1.क.1: जैनदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	4	100-199
2.		गौणः 1.क.2: न्यायवैशेषिकयोः परिचयः	4	100-199
3.		गौणः 1.क.3: व्याकरणस्य परिचयः	4	100-199
4.	द्वितीयवर्षः गौणपाठ्यकमाः	गौणः 2.क.1: धर्मविवेकः	4	200-299
5.		गौणः 2.क.2: दशगणीज्ञानम्	4	200-299
6.		गौणः 2.क.3: कारकप्रकरणम्	4	200-299
7.	तृतीयवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 3.क.1: द्वैतवेदान्तसम्प्रदायस्य प्रमुखाः प्रवर्तकाः	4	300-399
8.		गौणः 3.क.2: अद्वैतवेदान्तदर्शनेतिहासः	4	300-399
9.		गौणः 3.क.3: विशिष्टाद्वैतवेदान्तदर्शनेतिहासः	4	300-399
10.	चतुर्थवर्षः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 4.क.1: भारतीयज्ञानपरम्परा	4	400-499
11.		गौणः 4.क.2: मीमांसाप्रवेशिनी	4	400-499
12.		गौणः 4.क.3: न्यायसोपानम्	4	400-499
13.		गौणः 4.क.4: तर्कमतसौरभम्	4	400-499
14.		गौणः 4.क.5: शाब्दबोधप्रक्रिया	4	400-499

प्रथमवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester – 1)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: दर्शनस्य सामान्यपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course objectives)

1. भारतीयदर्शनानां मूलतत्त्वानां सम्यक्बोधनम्।
2. प्रमाण-प्रमेय-मोक्षस्वरूपाणां परिज्ञानम्।
3. वैदिकावैदिकदर्शनानां तुलनात्मकदृष्ट्या अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. दर्शनशब्दस्य व्युत्पत्तिं, श्रावक-नास्तिकपद्धतिषु दर्शनानां भेदं च व्याख्यातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. भारतीयदर्शनानां सामान्यवर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. भारतीय दर्शनानुसारं जगतः स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. प्रमाणस्वरूपं प्रमेयस्वरूपं च सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. प्रमाणस्वरूपं प्रमेयस्वरूपं च सम्यक् ग्रहीतुं शक्ताः भविष्यन्ति।
6. मोक्षस्य विविधस्वरूपाणां तथा तेषां साधनानां तुलनात्मकविवेचनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1	दर्शनस्य सामान्यपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दर्शनानां सामान्यपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दर्शनशब्दविचारः।
- वैदिकदर्शनम्।
- अवैदिकदर्शनम्।
- अनुबन्धचतुष्ट्यनिरूपणम्।

अन्वितिः २. आत्मनः जगतः च स्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आत्मनः स्वरूपम्।
- एकत्व-अनेकत्वादिवादः।

- ईश्वरः – सगुणः/निर्गुणः/अनुपस्थितः।
- जगत् – सत्कार्यवादः/असत्कार्यवादः।

अन्वितिः ३. प्रमेयाणां स्वरूपकथनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रमेयलक्षणम्।
- दर्शनेषु प्रमेयसङ्ख्याभेदाः।
- आत्मेन्द्रियाद्वादशप्रमेयस्वरूपम्।

अन्वितिः ४. मोक्षविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मोक्षस्वरूपं (कैवल्यम्, अपवर्गः, आत्मलाभः)
- मोक्षसाधनानि।
- दर्शनेषु तुलनात्मकविचारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. माधवाचार्यः (विद्यारण्यः), (2010), सर्वदर्शनसंग्रहः, वाराणसी : चौखम्बा।
2. नागसम्पिगे, ए. वि., & अडिगः, शङ्करनारायणः, (2012), षड्दर्शनसारः, बेङ्गलूरुः पूर्णप्रज्ञसंशोधनमन्दिरम्।
3. मिश्रः, प्रो. गोपबन्धु,(२०२०), शास्त्रपरिचायिका, वेरावलम् : श्रीसोमनाथसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, शिवदत्तः, भारतीयदर्शनों का इतिहास, वाराणसी : चौखम्बा विद्या भवन।
2. उपाध्याय, बलदेवः, भारतीयदर्शन – साङ्ख्य और योग, प्रयागराज : हिंदी साहित्य सम्मेलन।
3. दासगुप्त, सुरेन्द्रनाथः, भारतीयदर्शन (भाग–1), अनुवादकः – राधाकृष्ण शर्मा, दिल्ली : भारतीयज्ञानपीठ दिल्ली।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: न्यायदर्शनस्य सामान्यपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course bjectives)

1. न्यायदर्शनस्य सामान्यपरिचयः प्रमुखतत्त्वानाम् अवबोधनम्।
2. गौतममुनिप्रणीतन्यायसूत्राणां व्याख्यानक्रमावबोधनम्।
3. न्यायदर्शनाभिमतपदार्थानां विमर्शनम्।
4. प्राचीननव्यन्याययोः तुलनात्मकं विश्लेषणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. न्यायदर्शनाभिमतमूलसिद्धान्तानां स्पष्टं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. न्यायपरम्पराणां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. न्यायमते प्रमेयानाम् अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. न्यायमते प्रत्यक्षानुमानप्रमाणादीनां विश्लेषणकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. वादप्रक्रियां ज्ञात्वा वादकथाप्रदर्शने समर्थाः भविष्यन्ति।
6. हेत्वाभासनिग्रहस्थानादीनां सम्यग्ज्ञानेन पक्षान्तरे दोषान् उद्भावयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2	न्यायदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. न्यायपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनन्यायपरम्परा।
- नव्यन्यायपरम्परा।
- दर्शनान्तरेषु न्यायस्य स्थानम्।
- मङ्गलवादः।

अन्वितिः २. न्यायमते प्रमेयाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पदार्थविवेचनम्।

- आत्मविवेचनम्।
- परमाणुविवेचनम्।
- ज्ञानविवेचनं, मोक्षः, तत्साधनानि च।

अन्वितिः ३. न्यायमते प्रमाणानि (तर्कभाषायां प्रमाणलक्षणाद् अर्थापत्तिपृथक्प्रमाणत्वखण्डनं यावत्)

श्रेयोऽङ्कः १

- प्रमाणस्वरूपम्।
- प्रत्यक्षप्रमाणम्।
- अनुमानप्रमाणम्।
- शब्द-अर्थापत्ति-प्रमाणे।

अन्वितिः ४. वादप्रक्रिया (तर्कभाषायां तत्त्वबुभुत्सोः कथा इत्यारभ्यतः निग्रहस्थाननिरूपणान्तम्)

श्रेयोऽङ्कः १

- कथाप्रकाराः।
- हेत्वाभासः।
- जातिः, निग्रहस्थानञ्च।
- न्यायशास्त्रस्य उपसंहारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. अन्नम्भट्टः, तर्कसङ्ग्रहः, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत प्रकाशन।
2. केशवमिश्रः, तर्कभाषा, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. विश्वनाथपञ्चाननभट्टाचार्यः, (2003), न्यायसिद्धान्तमुक्तावली, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
2. श्रीकृष्णावधूतपण्डितः, (2006), तर्कनवनीतम्, सम्पादकौ – डा. श्रीनिवासः वरखेडी, डा. वीरनारायणः पाण्डुरङ्गी, बेङ्गलूरुः : पूर्णप्रज्ञसंशोधनमन्दिरम्।
3. अन्नम्भट्टः, (2012), तर्कसङ्ग्रहः, सम्पादकौ – डा. ए. वि. नागसम्पिगे, डा. माधवाचार्यः पाण्डुरङ्गी, बेङ्गलूरुः : पूर्णप्रज्ञसंशोधनमन्दिरम्।
4. दासगुप्त, एस्. एन्., (2012), भारतीय दर्शन का इतिहास, जयपुर : राजस्थान हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
5. गौतमः, महर्षिः, (2018), न्यायदर्शनम्, सम्पादकः – आचार्य ढुण्ढिराज शास्त्री, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत भवनम्।
6. गौतमः, महर्षिः, (2021), न्यायदर्शनम्, सम्पादकः - आचार्य उदयवीर शास्त्री।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: वैशेषिकदर्शनस्य सामान्यपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कणादमुनिप्रतिपादितस्य सप्तपदार्थसिद्धान्तस्य बोधनम्।
2. वैशेषिकाभिमतानां प्रमाणप्रमेयादीनां बोधनम्।
3. न्यायवैशेषिकमतयोः साम्यवैषम्यचिन्तनम्।
4. प्रशस्तपादभाष्यानुसारं मोक्षतत्साधनयोः बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैशेषिकदर्शनस्य मूलसिद्धान्तानां विश्लेषणकर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. पदार्थानां वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. नवद्रव्याणां स्वरूपविवेचयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. वैशेषिकाभिमतप्रमाणानां प्रत्यक्षानुमानशब्दादीनां विश्लेषणे समर्थाः भविष्यन्ति।
5. मोक्षसाधनानां व्याख्यातुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
6. वैशेषिकसूत्राणां व्याख्याने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6	वैशेषिकदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वैशेषिकदर्शनस्य मूलसिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कणादमुनिप्रणीताः सप्तपदार्थाः।
- परमाणुवादस्य वैशेषिकदृष्टिः।
- न्यायवैशेषिकयोः सम्बन्धः।
- दर्शनान्तरेषु वैशेषिकदर्शनस्य स्थानम्।

अन्वितिः २. पदार्थविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नवद्रव्याणां स्वरूपविवेचनम्।

- चतुर्विंशतिगुणानां विश्लेषणम्।
- पञ्चकर्मसु यथार्थज्ञानम्।
- अन्यपदार्थानां विश्लेषणम्।

अन्वितिः ३. प्रमाणविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैशेषिकनये प्रत्यक्षानुमानोपमानानां स्वरूपविवेचनम्।
- शब्दप्रमाणस्य स्वरूपम्।
- अर्थापत्त्यनुपलब्धिप्रमाणयोः स्थानम्।

अन्वितिः ४. मोक्षसाधनानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आत्मनः स्वरूपम्।
- चतुर्विधदुःखनिवृत्तिः।
- धर्माधर्मयोः परमाणुसम्बन्धः।
- मोक्षस्य स्वरूपम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. कणादमुनिकृतं वैशेषिकसूत्रम्, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. श्रीधराचार्य, (1995), न्यायकन्दलीः, मोतीलाल बनारसीदास।
2. प्रशस्तपाद, (2005), पदार्थधर्मसंग्रहः, राष्ट्रीय संस्कृत संस्थानम्।
3. विश्वनाथ पञ्चानन, (2008), भाषापरिच्छेदः, कृष्णदास अकादमी।
4. कणाद (2010), वैशेषिकसूत्राणि, डॉ. धर्मेन्द्रनाथ शास्त्री (सं.), चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।
5. शर्मा, उ. (2015), वैशेषिकदर्शनस्य इतिहासः, दिल्ली विश्वविद्यालय।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: साङ्ख्यदर्शनस्य सामान्यपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. साङ्ख्यदर्शनस्य सामान्यपरिचयः प्रमुखतत्त्वानां च अवबोधनम्।
2. साङ्ख्यदर्शनमूलसिद्धान्तानां (दुःखत्रयं, प्रकृतिपुरुषविवेकः, तत्त्वोत्पत्तिः इत्यादीनां) ज्ञानप्रदानम्।
3. साङ्ख्यदर्शनस्य प्रमुखप्रमाणप्रमेयाणां परिचयप्रदानम्।
4. प्रकृतिपुरुषविवेकेन व्यावहारिकसमस्यानां समाधानान्वेषणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. साङ्ख्यतत्त्वानां विश्लेषयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. साङ्ख्यदर्शनस्य पञ्चविंशतितत्त्वानि स्वशब्दैः विचारणे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. प्रकृतिपुरुषयोः स्वरूपवर्णयितुं क्षमाः भविष्यन्ति।
4. तत्त्वोत्पत्तिक्रमाणां वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
5. इन्द्रियविचाराणां विश्लेषणकर्तुं शक्ष्यन्ति।
6. साङ्ख्यसिद्धान्तोक्तबन्धमोक्षयोः विमर्शनं तथा आधुनिकजीवने तयोः उपयोगितां प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4	साङ्ख्यदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. साङ्ख्यतत्त्वविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दुःखत्रयविवेचनम्।
- दुःखनिवृत्तेः उपायाः।
- तत्त्वानां परिचयः।
- विवेकज्ञानम्।

अन्वितिः २. प्रकृतिपुरुषयोः स्वरूपविवेचनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रकृतेः लक्षणम्।
- पुरुषस्य स्वरूपम्।
- प्रकृतिपुरुषसम्बन्धः।
- पुरुषबहुत्वम्।

अन्वितिः ३. तत्त्वोत्पत्तिक्रमः इन्द्रियविचारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महत्तत्त्वविचारः।
- अहङ्कारतत्त्वस्य विचारः।
- तन्मात्राणां स्वरूपम्।
- इन्द्रियविचारः।

अन्वितिः ४. बन्धमोक्षनिरूपणं कैवल्यप्राप्तिश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- बन्धकारणम्।
- मोक्षसाधनम्।
- कैवल्यस्वरूपम्।
- साङ्ख्यशास्त्रस्य उपसंहारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. ईश्वरकृष्णः, (1933), *साङ्ख्यकारिका,* सम्पादकः – डा. हरिदत्तशर्मा, पुण्यनगरम्: ओरिएण्टल् पुस्तक संस्था।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वाचस्पतिमिश्रः, (2010), साङ्ख्यतत्त्वकौमुदी, सम्पादकः – रामशंकरभट्टाचार्यः, दिल्ली : मोतीलालबनारसीदासः।
2. माधवाचार्यः (विद्यारण्यः), (2010), सर्वदर्शनसंग्रहः, वाराणसी : चौखम्बा।
3. कपिलमुनिः, (2022), सांख्यदर्शनम्, सम्पादकः – रामशंकरभट्टाचार्यः, दिल्ली : भारतीय बुक् कार्पोरेशन्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: प्रायोगिकं योगदर्शनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. योगदर्शनस्य सामान्यपरिचयः प्रमुखतत्त्वानाम् अवबोधनम्।
2. योगदर्शनस्य चित्तादीनां परिचयः तस्य महत्त्वावबोधनञ्च।
3. आसनप्राणायामध्यानानां प्रायोगिकज्ञानसम्पादनम्।
4. शरीरमनस्सन्तुलनस्य अभिवृद्धये योगशास्त्रस्य दैनिकजीवने अनुप्रयोगः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. दैनन्दिनजीवने आसनानां महत्त्वं विश्लेषयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. प्रमुखानां पञ्चदशासनानां नामरूपलक्षणविवेचने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. नाडिशोधनप्रकाराणां विधिपूर्वकम् अनुष्ठातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. मुद्राषट्कर्मणां वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
5. दण्डक्रियादीनां व्यवहारिकज्ञानं विवेचयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5	प्रायोगिकं योगदर्शनम्	03	0	01	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सूर्यनमस्कारः, आसनानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सूर्यनमस्कारः।
- नौकासनं, पवनमुक्तासनम्, उत्थानपादासनम्।
- पादवृत्तासनं, चक्रिकासनम्, अर्धहलासनं, हलासनम्।
- सेतुबन्धासनं, सर्वाङ्गासनं, मत्स्यासनं, चक्रासनं, शवासनम्।

अन्वितिः २. प्राणायामः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नाडिशोधनम् (निश्चित-अन्यतर-नासापुटेन श्वासोच्छ्वासः)
- नाडिशोधनम् (अन्यतर-नासापुटेन श्वासोच्छ्वासः)

- नाडिशोधनम् (अन्यतर-नासापुटेन श्वासोच्छ्वासः, आन्तरकुम्भकश्च)
- नाडिशोधनम् (पूरकः, आन्तरकुम्भकः, रेचकः, बाह्यकुम्भकश्च)

अन्वितिः ३. मुद्राः षट्कर्माणि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- हस्तमुद्राः – चित्-ज्ञान-हृदय-भैरव-योनि-मुद्राः चेति।
- हस्तमुद्राः – प्राण-अपानवायु-शङ्ख-कामजयी-मुद्राः चेति।
- षट्कर्माणि – नेतिः (जलनेतिः, सूत्रनेतिः)

अन्वितिः४. दण्डक्रिया। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सामान्यदण्डः, राममूर्तिदण्डः, हनुमानदण्डः।
- वृश्चिकदण्डः, पार्श्वदण्डः, चक्रदण्डः।
- विपरीतदण्डः, सर्पदण्डः, मिश्रदण्डः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सरस्वती, एस्. एस्., (2006), आसन प्राणायाम एण्ड् मुद्रा बन्ध, बिहार : योगपब्लिकेशन् ट्रस्ट्।
2. रणदेव, वैयएस्., (2015), दण्ड बैठक, हरिद्वारम् : दिव्यप्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. आचार्यबालकृष्णः, (2015), दैनिकयोगाभ्यासक्रम, हरिद्वार : दिव्यप्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: दर्शनशास्त्रस्येतिहासः (नास्तिकम्)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयदर्शनस्य वैशिष्ट्यस्य प्रतिपादनम्।
2. नास्तिकदर्शनस्य प्रमुखसिद्धान्तानामवगमनम्।
3. बौद्धदर्शनस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. जैनचार्वाकयोः प्रमुखविचाराणां बोधनम्।
5. आत्मा-मोक्ष-ज्ञानादिविविधदृष्टीनां परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. दर्शनशास्त्रस्य परिचयप्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. चार्वाकदर्शने सुख-मोक्षादिविचारान् वक्तुं शक्ष्यन्ति।
3. बुद्धस्य जीवनचरितं वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. जैनबौद्धदर्शनयोः प्रमुखवादान् प्रतिपादयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6	दर्शनशास्त्रस्येतिहासः (नास्तिकम्)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १: परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दर्शनशब्दस्य व्युत्पत्तिः परिभाषाः च।
- दर्शनशास्त्रस्य आवश्यकता।
- आस्तिक–नास्तिकदर्शनभेदनिरूपणम्।
- नास्तिकदर्शनस्य वैशिष्ट्यम्।

अन्वितिः २: चार्वाकदर्शनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चार्वाकलोकायतनामकरणम्।

- सुखस्वरूपम्।
- ईश्वरः, मोक्षः आत्मा च।
- प्रत्यक्षप्रमाणनिरूपणम्।

अन्वितिः ३: बौद्धदर्शनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- बुद्धस्य जीवनचरितम्।
- चत्वारि आर्यसत्यानि।
- चत्वारः बौद्धसम्प्रदायाः तेषां वादाश्च।
- प्रतीत्यसमुत्पादः।
- नैरात्म्यवादः।
- चित्तं तद्विकाराश्च।

अन्वितिः ४: जैनदर्शनम् (आर्हतदर्शनम्) **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनेकान्तवादः।
- स्याद्वादः।
- जैनदर्शने तत्त्वानि।
- मोक्षस्वरूपविचारः।
- सप्तभङ्गीनयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. ऋषि, प्रो. उमाशङ्करशर्मा, (1964), सर्वदर्शनसङ्ग्रह, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. श्रीवास्तव, आर्.डी., दर्शनशास्त्र का इतिहास, प्रयाग : शारदा प्रैस्।
3. C.D. Sharma - *A Critical Survey of Indian Philosophy*
4. S. Radhakrishnan - *Indian Philosophy* (2 Vols.)
5. Surendranath Dasgupta - *History of Indian Philosophy* (5 Vols.)
6. बलदेव उपाध्याय - *भारतीय दर्शन*।
7. विश्वनाथ मिश्र - *भारतीय दर्शन का संक्षिप्त इतिहास*।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester - 2)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: बौद्धदर्शनस्य सामान्यपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course bjectives)

1. बौद्धदर्शनस्य सामान्यपरिचयः प्रमुखतत्त्वानां च परिज्ञानम्।
2. बौद्धदर्शनस्य मूलसिद्धान्तपरिचयः तथा महत्त्वावबोधनम्।
3. बौद्धदर्शनस्य प्रमुखप्रमाणप्रमेयाणां परिचयप्रदानम्।
4. बौद्धसम्प्रदायगतानाम् आचारविचाराणां बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. महायानदर्शनस्य वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. प्रमुखानां महायानसूत्राणां विश्लेषयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. बोधिचित्तस्य स्वरूपं तद्भेदाश्च वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. शून्यवादस्य स्वरूपं महत्त्वञ्च विश्लेषयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. महायानदर्शने निर्वाणस्वरूपम् व्याख्यातुं क्षमाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1. 7	बौद्धदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. महायानदर्शनस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महायानदर्शनस्य उद्भवो विकासश्च।
- हीनयान-महायानयोः भेदः।
- शून्यवादस्य मूलसिद्धान्तः।
- प्रमुखानां महायानसूत्राणां परिचयः (अष्टसाहस्रिका-प्रज्ञापारमितासूत्रं, सद्धर्मपुण्डरीकसूत्रं, ललितविस्तरसूत्रं, लङ्कावतारसूत्रं, सुवर्णप्रभाससूत्रं, गण्डव्यूहसूत्रं, तथागतगर्भसूत्रं, दशभूमिकासूत्रं, समाधिराजसूत्रम् इत्यादि)

अन्वितिः २. बोधिचित्तं बोधिसत्त्वञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- बोधिचित्तस्य स्वरूपं तद्भेदाश्च।
- बोधिचित्तोत्पादः बोधिसत्त्वस्य च स्वरूपम्।
- षट्पारमिताः (दानं, शीलं, क्षान्तिः, वीर्यं, ध्यानं, प्रज्ञा च)
- करुणा-प्रज्ञयोः समन्वयः बोधिसत्त्वमार्गस्य च व्यावहारिकं महत्त्वम्।

अन्वितिः ३. शून्यता-त्रिकायसिद्धान्तौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शून्यवादस्य स्वरूपं नागार्जुनस्य च योगदानम्।
- माध्यमिक-योगाचारदर्शनयोः संक्षिप्तपरिचयः।
- त्रिकायसिद्धान्तः –
  - धर्मकायः।
  - सम्भोगकायः।
  - निर्माणकायः।
- शून्यतादृष्ट्या नैरात्म्यवादः।

अन्वितिः ४. निर्वाणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महायान-दर्शने निर्वाणस्वरूपम्।
- बोधिसत्त्व-मार्गेण मोक्षप्राप्तिः।
- विश्वकल्याणाय बौद्धदृष्टिः।
- महायानस्य वैश्विकप्रभावः आधुनिकसन्दर्भे च महायानस्य प्रासङ्गिकता।

निर्धारिताः ग्रन्थाः(Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सङ्घसेनसिंहः, (2020), बौद्धदर्शनप्रवेशिका, दिल्ली : भारतीय बुक कार्पोरेशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. सत्यव्रतशास्त्री, डा., (2015), प्रज्ञापारमिताहृदयसूत्रम्, सम्पादकः – डा. सत्यव्रतशास्त्री, दिल्ली : भारतीयविद्याप्रकाशनम्।
2. नागार्जुनः, (2012), मध्यमककारिका, सम्पादकः – डा. रामशंकरत्रिपाठी, दिल्ली : मोतीलाल बनारसी दास।
3. परशुरामशर्मा, डा., (2018), लङ्कावतारसूत्रम्, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
4. रामशंकरत्रिपाठी, प्रो., (2015), बौद्धदर्शनप्रस्थान, सारनाथ : केन्द्रीय उच्च तिब्बती शिक्षा संस्थानम्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8: अद्वैतवेदान्तस्य मूलतत्त्वानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वेदान्तसारस्य कर्तुः सदानन्दयोगीन्द्रस्य विषये ज्ञानसम्पादनम्।
2. वेदान्तसारे वर्णितानां वेदान्तविषयाणाम् अवगमनम्।
3. अद्वैतवेदान्तशास्त्रे प्रयुक्तानां पारिभाषिकशब्दज्ञानसम्पादनम्।
4. महावाक्यार्थबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वेदान्तस्य सामान्यज्ञानं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. वेदान्तरीत्या अज्ञानस्य तत्कार्याणां सम्बद्धावधारणां विश्लेषयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. अनुबन्धचतुष्टयस्य विवर्त्तपरिणामवादयोः स्फुटं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
4. अध्यारोप-अपवादयोः बोधं प्राप्स्यन्ति।
5. अज्ञानस्य शक्तिद्वयं, तत्कार्यम्, अवस्थात्रयं, कोशपञ्चकम् इत्यादिविषयान् वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8	अद्वैतवेदान्तस्य मूलतत्त्वानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वेदान्तसम्प्रदायस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदान्तशब्दार्थः।
- आचार्याणां परम्परा।
- आदिशङ्कराचार्यस्य जीवनवृत्तम्।
- अन्यवेदान्तसम्प्रदायाः।
- प्रस्थानत्रयम्।
- अनुबन्धचतुष्टयम्।
- गुरूपसदनम्।

अन्वितिः२. वेदान्तरीत्या अज्ञानस्य तत्कार्याणां च निरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अध्यारोपः अपवादश्च।
- अज्ञानस्य लक्षणम्।
- समष्टिव्यष्टिरूपत्वम्।
- अज्ञानस्य शक्तिद्वयम्।
- सृष्टिक्रमः।
- सूक्ष्मशरीरोत्पत्तिः।
- पञ्चीकरणम्।
- स्थूलप्रपञ्चोत्पत्तिः।

अन्वितिः ३. आत्मनः स्वरूपं वाक्यार्थविचारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पुत्रादीनाम् आत्मत्वखण्डनम्।
- लक्षणास्वरूपम्।
- जहदजहल्लक्षणयोः निरासः।
- भागलक्षणासमर्थनम्।

अन्वितिः ४. वाक्यार्थविचारः, जीवन्मुक्तश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महावाक्यार्थविचारः।
- श्रुत्यविरोधनिरूपणम्।
- श्रवणादिसाधननिरूपणम्।
- यमादिसाधनानि।
- जीवन्मुक्तलक्षणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीनृसिंहसरस्वती (वि.), (वि. श्रीरामतीर्थः), वेदान्तसारः (विद्वन्मनोरञ्जन्या सहित सुबोधिनी टीका सहित), वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।
2. सदानन्दरयोगीन्द्रः, (व्याख्याकारः आचार्य बदरीनाथ शुक्लः), वेदान्तसारः (हिन्दी व्याख्यासहितः), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. रामशरणत्रिपाठी शास्त्री, वेदान्तसारः (‘भावबोधिनी’ संस्कृत-हिन्दी टीका सहित), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. गजाननशास्त्री मुसलगांवकर, वेदान्तसारः (‘सारबोधिनी’, ‘विमला’ संस्कृत-हिन्दी व्याख्योपेतः), वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।

3. रामशरणत्रिपाठी शास्त्री, वेदान्तसारः (भावबोधिनी संस्कृत व्याख्योपेतः), वाराणसी : चौखम्बा विद्या भवन।
4. लघुवासुदेवमननम्, संशोधकः ब्रह्मश्री सुब्रह्मण्यशास्त्रिः, श्रीरङ्गम्: श्रीवाणीविलास मुद्रायन्त्रालयः।
5. विवेकचूडामणिः (हिन्दी अनुवाद सहित), गोरखपुर : गीताप्रेस।
6. अपरोक्षानुभूतिः (हिन्दी अनुवाद सहित), गोरखपुर : गीताप्रेस।
7. स्वामी निखिलानन्दः, वेदान्तसारः (आङ्ग्लानुवादकः), कलकत्ता : अद्वैत आश्रम।।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9: विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य मूलतत्त्वानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course bjectives)

1. विशिष्टाद्वैतदर्शनस्य सामान्यपरिचयः प्रमुखतत्त्वानाम् अवबोधनञ्च।
2. विशिष्टाद्वैतदर्शनस्य प्रमेयपरिचयः तस्य महत्त्वावबोधनञ्च।
3. विशिष्टाद्वैतदर्शनस्य प्रमाणानां परिचयप्रदानम्।
4. विशिष्टाद्वैतसम्प्रदायगतानाम् आचारविचाराणां बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विशिष्टाद्वैतदर्शनस्य मूलं परम्पराञ्च वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. विशिष्टाद्वैतदर्शनप्रतिपादिततत्त्वानि निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. शब्दप्रमाणस्य वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. प्रमाणस्वरूपं प्रमेयस्वरूपं च सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. विशिष्टाद्वैतदर्शनसम्प्रदायप्राप्तकर्मणां ज्ञाने अनुष्ठाने च समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9	विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य मूलतत्त्वानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः१. मङ्गलाचरणं, पदार्थानां स्वरूपञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मङ्गलाचरणम्।
- द्वितीयमङ्गलाचरणम्।
- तत्त्वैकस्य प्रतिज्ञा।
- पदार्थानां प्रतिज्ञा।
- पदार्थानां स्वरूपम्।

अन्वितिः२. प्रत्यक्षानुमानयोः विवेचनम् **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रमाणलक्षणम्।

- प्रमालक्षणम् ।
- प्रत्यक्षप्रमाणलक्षणम्।
- अनुमानलक्षणम्।

अन्वितिः ३. शब्दप्रमाणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शब्दलक्षणम्।
- वेदस्य प्रामाण्यप्रतिपादनम्।

अन्वितिः ४. प्रमेयनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रकृतिनिरूपणम्।
- शरीरलक्षणम्।
- कालनिरूपणञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. यतीन्द्रमतदीपिका, 1-5 अवताराः, नई दिल्ली : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वेदान्तदेशिकः, न्यायपरिशुद्धिः।
2. वेदान्तदेशिकः, न्यायसिद्धाञ्जनम्।
3. अन्नम्भट्टः, तर्कसङ्ग्रहः तद्दीपिका च।
4. माधवाचार्यः, विद्यारण्यः, सर्वदर्शनसङ्ग्रहः।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.10: याज्ञीयमन्त्रोपनिषत्परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. द्वैतदर्शनस्य सामान्यपरिचयः प्रमुखतत्त्वानां बोधनञ्च।
2. द्वैतदर्शनाभिमतकर्मसिद्धान्तपरिचयः तस्य महत्त्वावबोधनञ्च।
3. द्वैतदर्शनरीत्या ईश्वरस्वरूपबोधनम्।
4. द्वैतसम्प्रदायगतानाम् आचारविचाराणां बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. उपनिषदां सामन्यपरिचयः वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. यथार्थमिथ्याज्ञानयोः स्वरूपं फलञ्च निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. परमात्मनः स्वरूपं महत्त्वञ्च निरूपयितुं क्षमाः भविष्यन्ति।
4. मोक्षसाधनस्य ज्ञानप्राप्तुं क्षमाः भविष्यन्ति।
5. मोक्षावाप्तये कीदृशी प्रार्थना कर्त्तव्या इति स्फुटं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.10	याज्ञीयमन्त्रोपनिषत्-परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. उपनिषदां परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ईशोपनिषदः अभिव्यक्तिः।
- विहितकर्मानुष्ठानम्।
- विहितकर्मानुष्ठानस्य महत्त्वम्।
- विहितकर्मानुष्ठानस्य फलम्।

अन्वितिः २. यथार्थज्ञान-विपरीतज्ञानयोः फलभेदः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विपरीतज्ञानं तस्य फलम्।
- अन्यथाज्ञानस्य अनर्थसाधनत्वम्।

अन्वितिः ३. मोक्षसाधनं यथार्थज्ञानञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- परमात्मस्वरूपनिरूपणम्।
- परमात्मस्वरूपज्ञानफलम्।
- मिथ्याज्ञाननिन्दनम्।

अन्वितिः ४. भगवत्प्रार्थना। **श्रेयोऽङ्कः १**

- श्रवणाद्यनन्तरं भगवत्साक्षात्काराय प्रार्थना।
- यमादिप्रतीकेषु परमात्मप्रार्थना।
- मुख्यवायुप्रतीके परमात्मप्रार्थना।
- अपरोक्षानन्तरमपि मोक्षार्थं प्रार्थना।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. आनन्दतीर्थकृतम्, ईशोपनिषद्भाष्यम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. राघवेन्द्रतीर्थः, उपनिषत्खण्डार्थः, उपनिषद्भाष्यम् (टीकासहितम्), बैंगलोर : डी.वी.आर.एफ्. प्रकाशनम्।
2. उपनिषद्भाष्यम् (टीकासहितम्), बैंगलोर : पी.पी.एस्.एम्. प्रकाशनम्।
3. उपनिषद्भाष्यम् (कन्नडानुवादसहितम्), बैंगलोर : ए.बी.एम्.एम्. प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.11: अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भगवतः स्वामिनारायणस्य तत्प्रतिपादितसिद्धान्तस्य सामान्यपरिचयः प्रमुखतत्त्वानाम् अवबोधनञ्च।
2. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनमूलस्य तथा परम्परायाः परिचयः।
3. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनस्य प्रमुखप्रमाणप्रमेयाणां बोधनम्।
4. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनसम्प्रदायगतानाम् आचारविचाराणां बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनस्य परिचयात्मकं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. अक्षरब्रह्मस्वरूपचतुष्टयं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. जीवईश्वरयोः स्वरूपं निरूपयितुं क्षमाः भविष्यन्ति।
4. वेदान्तक्षेत्रे नूतनदृष्ट्याऽध्ययनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. प्रस्थानत्रयिग्रन्थानां मौलिकं विशिष्टं च चिन्तनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. ईश्वरस्वरूपनिरूपणम् वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.11	अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रथमद्वितीयप्रकरणे। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अक्षरब्रह्मस्वरूपचतुष्टयम्।
- अन्वयव्यतिरेकादिज्ञानम्।
- सगुणनिर्गुणादिवर्णनम्।
- परमात्मस्वरूपज्ञानम्।

अन्वितिः २. तृतीयचतुर्थप्रकरणे। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रत्यक्षादिप्रमाणानि।
- चिदचित्ख्यातिः।
- मायास्वरूपम्।
- सृष्ट्युत्पत्तिक्रमः।

अन्वितिः ३. पञ्चमषष्ठप्रकरणे। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जीवस्वरूपनिरूपणम्।
- जीवस्य देहावस्थादयः।
- ईश्वरस्वरूपनिरूपणम्।

अन्वितिः ४. सप्तम-अष्टमप्रकरणे। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्रह्मस्थितिः।
- परमात्मभक्तिः।
- मुक्तिद्वयनिरूपणम्।
- मुक्तविग्रहादिकम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भद्रेशदासः, (२०२५), स्वामिनारायणसिद्धान्तसारः, अहमदाबाद : स्वामिनारायण अक्षरपीठ।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वचनामृतम्।
2. सत्सङ्गदीक्षा।
3. स्वामिनारायणसिद्धान्तसुधा।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.12 : दर्शनशास्त्रस्येतिहासः (आस्तिकम्)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयदर्शनस्य वैशिष्ट्यं प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
2. नास्तिकदर्शनस्य प्रमुखसिद्धान्तानामवगमनम्।
3. बौद्धदर्शनस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. जैनचार्वाकयोः प्रमुखविचाराणां बोधनम्।
5. आत्मा-मोक्ष-ज्ञानादिविविधदृष्टीनां परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. षड्दर्शनानाम् आचार्यपरम्परां वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. साङ्ख्यानुसारं प्रकृतिपुरुषयोः स्वरूपं प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
3. सत्कार्यवादं व्याख्यातुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. योगाङ्गानां महत्त्वं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
5. न्यायवैशेषिकयोः पदार्थविचारान् निरूपयिष्यन्ति।
6. पूर्वोत्तरमीमांसयोः केषाचित्प्रमुखविचाराणां कथने दक्षाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.12	दर्शनशास्त्रस्येतिहासः (आस्तिकम्)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १: आस्तिकदर्शनपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आस्तिकशब्दार्थः।
- न्यायवैशेषिकयोः आचार्यपरम्परा।
- साङ्ख्ययोगयोः आचार्यपरम्परा।
- पूर्वोत्तरमीमांसयोः आचार्यपरम्परा।

अन्वितिः २: सांख्ययोगदर्शनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- साङ्ख्यशब्दार्थः।
- प्रकृतिपुरुषयोः स्वरूपम्।
- पञ्चविंशतितत्त्वानां सोत्पत्ति निरूपणम्।
- सत्कार्यवादः।
- कैवल्यं पुनर्जन्म च।
- साङ्ख्यस्य वैशिष्ट्यम्।
- योगदर्शनस्य परिचयः।
- योगाङ्गानि।

अन्वितिः ३: न्याय-वैशेषिकदर्शनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- न्यायशब्दार्थः।
- प्राचीन-नव्यन्याययोः भेदः।
- न्यायवैशेषिकयोः पदार्थाः।
- सप्तपदार्थनिरूपणम्।
- न्यायवैशेषिकयोः प्रमाणानां निरूपणम्।
- पञ्चावयववाक्यम्।
- पीलुपाकवादः पिठरपाकवादश्च।

अन्वितिः ४: मीमांसादर्शनं वेदान्तः च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मीमांसापदार्थः।
- धर्मस्वरूपम्।
- प्रामाण्यस्य स्वतस्त्व-परतस्त्वविचारः।
- मीमांसावेदान्तयोः प्रमाणानि।
- जीवब्रह्मणोः ऐक्यनिरूपणम्।
- अज्ञानस्य शक्तयः।
- जीवस्य चतस्रः अवस्थाः।
- शरीरत्रयम्।
- अध्यारोपापवादौ।
- पञ्चीकरणसिद्धान्तः।
- वेदान्तसम्प्रदायपरिचयः (अद्वैत-विशिष्टाद्वैत-द्वैतादयः)

- अनिर्वचनीया ख्यातिः।

निर्धारिताः गन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. ऋषि, प्रो. उमाशङ्करशर्मा, (1964), सर्वदर्शनसङ्ग्रह, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. सदनन्दयतिविरचितः वेदान्तसारः, वाराणसी : चौखम्बासंस्कृतप्रतिष्ठानम्।
3. गोविन्दाचार्यः, तर्कसङ्ग्रहः, वाराणसी : चौखम्बासंस्कृतप्रतिष्ठानम्।
4. श्रीवास्तव, आर्.डी., दर्शनशास्त्र का इतिहास, प्रयाग : शारदा प्रैस्।
5. सुरेन्द्रनाथदासगुप्तः - History of Indian Philosophy
6. राधाकृष्णन् - Indian Philosophy
7. चतुर्वेदी बालदेव - भारतीयदर्शन।
8. गोपीनाथ झा - दर्शनशास्त्रस्य इतिहासः।

द्वितीयवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester - 3)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: साङ्ख्याभिमतः तत्त्वोत्पत्तिक्रमः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. साङ्ख्यदर्शनस्य प्रमुखतत्त्वानां, प्रकृतिपुरुषविवेकः इत्यादिविषयाणां बोधनम्।
2. साङ्ख्यदर्शनग्रन्थेषु विशेषतः तत्त्वकौमुदीटीकायां प्रतिपादितानां विचाराणां बोधनम्।
3. दुःखत्रैविध्यं, विवेकज्ञानं च इत्येतेषां तत्त्वानां मनोविज्ञानदृष्ट्या विश्लेषणम्।
4. साङ्ख्यदर्शनप्रकाराणां स्थूलतया विश्लेषणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. साङ्ख्यदर्शने प्रतिपादितानां प्रकृतिपुरुषविवेकः, गुणत्रयं, इत्यादिविषयाणां सम्यग्व्याख्याने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. साङ्ख्यदर्शनस्य प्रत्यक्ष-अनुमानादीनाम् व्याख्यातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. दैनन्दिनजीवने साङ्ख्यतत्त्वानां प्रयोजनम् उपयोगं च ज्ञातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. प्रकृतिपुरूषयोः स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
5. गुणत्रयाणां स्वरूपं व्याख्यातुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1	साङ्ख्याभिमतः तत्त्वोत्पत्तिक्रमः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अनुबन्धविवेचनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- साङ्ख्यानुबन्धः।
- साङ्ख्यदर्शनप्रयोजनम्।
- विवेकज्ञानम्।
- दुःखत्रैविध्यं तन्निवृत्त्युपायाश्च।

अन्वितिः २. प्रमाणमीमांसा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रत्यक्षम्।

- अनुमानम्।
- आप्तवाक्यम्।

अन्वितिः ३. प्रकृतिपुरूषविवेकः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रकृतिलक्षणं स्वरूपञ्च।
- पुरुषलक्षणं स्वरूपञ्च।
- तत्त्वोत्पत्तिक्रमः।

अन्वितिः ४. गुणत्रयविवेकः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सत्त्वरजस्तमांसि गुणाः।
- अहङ्कारप्रकारभेदाः।
- बुद्धिधर्माः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वाचस्पतिमिश्रः, (2010), साङ्ख्यतत्त्वकौमुदी, सम्पादकः डा. गजानन शास्त्री मुसलगांवकर, नवदेहली, चौखम्बा संस्कृत सीरीज्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. माधवाचार्यः (विद्यारण्यः), (2010), सर्वदर्शनसंग्रहः, वाराणसी : चौखम्बा।
2. कपिलमुनिः, (2022), सांख्यदर्शन, व्याख्याकारः रामशंकरभट्टाचार्यः, दिल्ली : भारतीय बुक् कार्पोरेशन्।
3. ईश्वरकृष्णः, साङ्ख्यकारिका, सम्पादकः स्वामी द्वारिकादास शास्त्री, वाराणसी : चौखम्बा विद्या भवनम्।
4. डा. बलदेव उपाध्यायः, भारतीयदर्शनम् (साङ्ख्यदर्शनम्), प्रयागराज : प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: योगदर्शनस्य सामान्यपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. योगशास्त्रीयमौलिकसिद्धान्तानां बोधनम्।
2. योगसाधनानां विश्लेषणम्।
3. पञ्चक्लेशानां, चतुर्व्यूहानां सुष्ठुबोधनम् तथा विश्लेषणम्।
4. योगदर्शनप्रकाराणां तत्रोक्तानां समाधिकैवल्यादीनां स्थूलतया विश्लेषणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. योगदर्शनस्य मौलिकसिद्धान्तानां विवेचयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
2. योगसाधनानां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. पञ्चक्लेशानां स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. यमनियमादीनां योगाङ्गानां व्याख्याने अनुष्ठाने च समर्थाः भविष्यन्ति।
5. समाधिकैवल्यादीनां योगाङ्गानां व्याख्याने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2	योगदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. योगस्य मौलिकसिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- योगस्य महत्त्वं, योगशब्दार्थः, योगस्य मुख्यप्रयोजनम्।
- योगसूत्रकारः भाष्यकारश्च।
- ईश्वरप्रणिधानम्।
- चित्तवृत्तिः, चित्तभूमिः, निरोधोपायश्च।

अन्वितिः २. योगसाधनानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चित्तस्य स्वरूपं, चित्तस्य प्रसादनं क्रियायोगश्च।
- यमनियमौ।

- आसनप्राणायामप्रत्याहाराः।
- धारणाध्यानसमाधयः संयमो वा।

अन्वितिः ३. क्लेशकर्मविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चक्लेशाः।
- कर्मस्वरूपं परिणामश्च।
- चतुर्व्यूहवादः।
- मोक्षसाधनविचारः।

अन्वितिः ४. समाधिः कैवल्यञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- समाधेः स्वरूपं प्रभेदश्च।
- समाधिजाः सिद्धयः।
- कैवल्यस्वरूपम्।
- योगशास्त्रस्य उपसंहारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पतञ्जलिः, (2016), पातञ्जलयोगदर्शनम्, सम्पादकः डा. सुरेशचन्द्र श्रीवास्तव, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. माधवाचार्यः (विद्यारण्यः), (2010), सर्वदर्शनसंग्रहः, वाराणसी : चौखम्बा।
2. श्रीगोस्वामी दामोदर शास्त्री, (2018), सांख्य योगदर्शनम् अर्थात पातञ्जलदर्शनम्, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत भवनम्।
3. पातञ्जलयोगदर्शन, गीताप्रेस : गोरखपुर।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: मीमांसायां प्रतिपाद्यतत्त्वानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अध्ययनविधेः तात्पर्यावबोधनं तथा तत्प्रयोजनबोधनम्।
2. भावनास्वरूपप्रकारयोः विश्लेषणम्।
3. विधिलक्षणस्य, विधिप्रकाराणाञ्च विश्लेषणम्।
4. प्रमाणानां प्राबल्यदौर्बल्ययोः विश्लेषणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मीमांसाशास्त्रप्रतिपाद्यधर्मस्य निष्कृष्टं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. विधिलक्षणस्य, विधिप्रकाराणाञ्च विश्लेषणम् कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. विनियोगविधिः, तदुदाहरणं, समन्वयश्च वर्णयितुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. भावनाविषयकविचारान् ज्ञातुं व्याख्यातुं च समर्थाः भविष्यन्ति।
5. वेदस्य लक्षणस्वरूपादीन् अधिगन्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. विनियोगविधेः सहकारिभूतानि षट् प्रमाणानि वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3	मीमांसायां प्रतिपाद्यतत्त्वानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. धर्मः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शास्त्रारम्भसूत्रार्थः, अध्ययनविधिः, अध्ययनविधेः तात्पर्यनिर्णयश्च।
- धर्मः, सौत्रधर्मलक्षणयोः विरोधपरिहारश्च।
- भावना, भावनाविभागः, भावनायाः अंशत्रयञ्च।
- वेदलक्षणं, वेदविभागश्च।

अन्वितिः २. विधिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विधेः लक्षणम्।

- विधिप्रयोजनं, विधिविभागश्च।
- उत्पत्तिविधिलक्षणम्।
- उत्पत्तिविधेः उदाहरणं, समन्वयश्च।

अन्वितिः ३. विनियोगविधिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विनियोगविधिः, तदुदाहरणं, समन्वयश्च।
- अङ्गत्वलक्षणं, समन्वयः, अङ्गताबोधकप्रमाणानि च।
- श्रुतिनिरूपणं, श्रुतेः विभागाश्च।
- श्रुतिलिङ्गयोः प्राबल्यदौर्बल्यनिर्णय।
- लिङ्गनिरूपणं च।

अन्वितिः ४. अङ्गत्वम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लिङ्गवाक्ययोः प्राबल्यदौर्बल्यनिर्णयः।
- वाक्यनिरूपणं, वाक्यप्रकरणयोः प्राबल्यदौर्बल्यनिर्णयश्च।
- प्रकरणनिरूपणं, प्रकरणस्थानयोः प्राबल्यदौर्बल्यनिर्णयश्च।
- स्थाननिरूपणं, स्थानसमाख्ययोः प्राबल्यदौर्बल्यनिर्णयश्च।
- समाख्यानिरूपणं, सन्निपत्त्योपकारकम्, आरादुपकारकं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. लौगाक्षिभास्करः, अर्थसंग्रहः, डॉ. गजाननशास्त्री मुसलगांवकरः, वाराणसी : चौखम्बा।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. लौगाक्षिभास्करः, अर्थसंग्रहः (अर्थालोकव्याख्यासहितः), पट्टाभिरामशास्त्री, वाराणसी : चौखम्बा।
2. लौगाक्षिभास्करः, अर्थसंग्रहः (अर्थविवृतिसहितः), डॉ. श्रीरामः ए.एस्, तिरुपतिः : श्रीवेङ्कटेशविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः 200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: शुद्धाद्वैते प्रतिपाद्यतत्त्वानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शुद्धाद्वैतदर्शनस्य प्रमाणप्रमेययोः बोधनम्।
2. साकारब्रह्मवादस्य परिचयः तस्य विश्लेषणञ्च।
3. शुद्धाद्वैतदर्शनरीत्या जीवप्रपञ्चयोः बोधनम्।
4. दर्शनान्तरविमर्शनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शुद्धाद्वैतदर्शनस्य प्रमाणप्रमेययोः व्याख्यातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. शुद्धाद्वैतदर्शनरीत्या जीव-प्रपञ्च-ब्रह्मणां स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. शुद्धाद्वैतदर्शनाभिमतानां तत्त्वानां सामान्यपरिचयं प्राप्स्यन्ति।
4. शुद्धाद्वैतदर्शने विहितस्य परमतविमर्शनस्य धारणे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4	शुद्धाद्वैते प्रतिपाद्यतत्त्वानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रमेयविचारः (शास्त्रार्थप्रकरणस्य ब्रह्मप्रकरणम्) **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्रह्मणोऽविरुद्धधर्माश्रयता।
- ब्रह्मणः साकारता।
- ब्रह्मणः निर्गुणतायाः तात्पर्यविचारः, लीलार्थसृष्टिवादः च।

अन्वितिः २. प्रपञ्चस्वरूपविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शास्त्रार्थप्रकरणस्य सत्प्रकरणम्।
- प्रपञ्चसत्यत्वमिथ्यात्वस्य निराकरणम्।
- जागतिकपदार्थानाम् आविर्भावतिरोभावविमर्शः।

अन्वितिः ३. जीवस्वरूपविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शास्त्रार्थप्रकरणस्य चित्प्रकरणम्।
- जीवानाम् अणुपरिमाणत्वोपपत्तिः।
- जीवानां व्यापकत्वनिराकरणम्।
- जीवस्य भगवदंशत्वम्।
- जीवस्य द्वैविध्यम्।
- जीवानां शुद्धबुद्धमुक्तावस्थायाः निरूपणम्।

अन्वितिः ४. परमतनिराकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मायावादनिराकरणम्।
- सांख्ययोगयोः श्रुतिविरुद्धांशनिराकरणम्।
- प्रमेयज्ञानस्य भक्त्युपयोगे उपसंहारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीवल्लभाचार्यः, शास्त्रार्थप्रकरणम्, मांडवी, कच्छ : श्रीवल्लभाचार्य ट्रस्ट।
2. श्रीवल्लभाचार्यः, तत्त्वार्थदीपनिबन्धस्य सर्वनिर्णयप्रकरणस्य प्रथमं प्रमाणप्रकरणम्, मांडवी, कच्छ : श्रीवल्लभाचार्य ट्रस्ट।।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. श्रीगिरिधराचार्यः, शुद्धाद्वैतमार्तण्डः, सम्पा. पंडित मोतीराम रणछोड जोशी, मुंबई : सुबोध प्रकाश ट्रस्ट।
2. श्रीपुरुषोत्तमाचार्यः, प्रस्थानरत्नाकरस्य प्रमाणपरिच्छेदः, सम्पा. गोस्वामी श्रीश्याममनोहरः, कोल्हापुर : श्रीवल्लभविद्यापीठ, श्रीविठ्ठलेश प्रभुचरणाश्रम ट्रस्ट।
3. गोस्वामी श्रीश्याममनोहरः, साकारब्रह्मवादनिबंधसंग्रहः, सम्पा. गोस्वामी श्रीश्याममनोहरः, कोल्हापुर : श्रीवल्लभविद्यापीठ, श्रीविठ्ठलेश प्रभुचरणाश्रम ट्रस्ट।
4. गोस्वामी श्रीश्याममनोहरः, वल्लभवेदान्तनिबंधसंग्रहःसम्पा. गोस्वामी श्रीश्याममनोहरः, कोल्हापुर : श्रीवल्लभविद्यापीठ, श्रीविठ्ठलेश प्रभुचरणाश्रम ट्रस्ट।
5. श्रीगोवर्धनशर्मा (श्रीगट्टूलालोपनामः), वेदान्तचिन्तामणिः, सम्पा. गोस्वामीमैत्री, माण्डवी कच्छ : श्रीवल्लभाचार्य ट्रस्ट।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: निम्बार्कदर्शनस्य परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. निम्बार्कदर्शनोस्योद्भवविकासयोः बोधनम्
2. निम्बार्कदर्शनस्य प्रमुखग्रन्थानां परिचयः।
3. निम्बार्कदर्शनरीत्या प्रस्थानत्रयस्य बोधनम्।
4. दर्शनान्तरविमर्शनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. निम्बार्कदर्शनाभिमतानां तत्त्वानां सामान्यपरिचयं प्राप्स्यन्ति।
2. निम्बार्कदर्शनरीत्या जीवप्रपञ्चब्रह्मणां स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. वेदान्तप्रस्थानेषु निम्बार्कदर्शनस्य स्थानं महत्त्वञ्च ज्ञातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. निम्बार्कदर्शनरीत्या भक्तिस्वरूपं शरणागतिस्वरूपं च ज्ञातुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5	निम्बार्कदर्शनस्य परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. निम्बार्कदर्शनस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निम्बार्कदर्शनोस्योद्भवो विकासश्च।
- निम्बार्कसम्प्रदायस्य मठपरम्परायाः वैशिष्ट्यम्।
- निम्बार्कदर्शनस्य आचार्यपरम्परा - (श्रीमन्निम्बार्काचार्यः, वनमालीमिश्रः, श्रीनिवासाचार्यः, श्रीदेवाचार्यः, सुन्दरभट्टाचार्यः, केशवः काश्मीरी, राधासर्वेश्वरशरणदेवाचार्यश्च)
- निम्बार्कदर्शनस्य प्रमुखाः ग्रन्थाः।
- ब्रह्मसूत्रवेदान्तपारिजातसौरभभाष्यपरिचयः।
- गीतातत्त्वप्रकाशिकापरिचयः।

अन्वितिः २. वेदान्तप्रस्थानानां सामान्यपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदान्तप्रस्थानेषु निम्बार्कदर्शनस्य स्थानं वैशिष्ट्यं च।
- भगवन्निम्बार्काचार्यस्य द्वैताद्वैतपरम्परायां योगदानम्।
- द्वैताद्वैतशब्दार्थनिर्णयः।
- समाजे निम्बार्कदर्शनस्योपयोगिता प्रासंगिकता च।

अन्वितिः ३. निम्बार्कदर्शने प्रमेयविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निम्बार्कमते तत्त्वप्रमेयस्वरूपं ध्यानप्रमेयस्वरूपञ्च।
- निम्बार्कदर्शने जगत्सत्ता।
- निम्बार्कदर्शने वैष्णवलक्षणम्।
- निम्बार्कदर्शने भक्तिस्वरूपम्।
- निम्बार्कदर्शने शरणागतिनिरूपणम्।

अन्वितिः ४. निम्बार्कदर्शने प्रमाणविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रमाणसंख्याविवेचनम्।
- निम्बार्कमते उपासनास्वरूपम्।
- निम्बार्कमते परमोपास्यः भगवान्श्रीकृष्णः।
- निम्बार्कमते सेवापद्धतिः।
- निम्बार्कमते व्रतोपवासनिर्णयः।
- निम्बार्कमते साधनाप्रणाली।
- निम्बार्कमते मोक्षविचारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. ब्रह्मसूत्रवेदान्तपारिजातसौरभभाष्यम्।
2. श्रीनिम्बार्कवेदान्ततत्त्वदर्शिका।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. सदाचारप्रकाशः, वेदान्तकौस्तुभः, उपदेशदर्शनं, प्रपन्नचिन्तामणिः।
2. वेदान्तरत्नमञ्जूषा, श्रीमद्भगवद्गीतातत्त्वप्रकाशिका, सिद्धान्तमन्दाकिनी।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester - 4)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: रामानन्ददर्शनस्य परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. रामानन्ददर्शनोस्योद्भवविकासयोः बोधनम्।
2. रामानन्ददर्शनस्य प्रमुखग्रन्थानां परिचयः।
3. रामानन्ददर्शनरीत्या प्रस्थानत्रयस्य बोधनम्।
4. दर्शनान्तरविमर्शनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. रामानन्ददर्शनाभिमतानां तत्त्वानां सामान्यपरिचयं प्राप्स्यन्ति।
2. रामानन्ददर्शनरीत्या जीवप्रपञ्चब्रह्मणां स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. वेदान्तप्रस्थानेषु रामानन्ददर्शनस्य स्थानं महत्वञ्च स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. रामानन्ददर्शनरीत्या भक्तिस्वरूपं शरणागतिस्वरूपं च प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6	रामानन्ददर्शनस्य परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. रामानन्ददर्शनस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रामानन्ददर्शनोस्योद्भवो विकासश्च।
- रामानन्दसम्प्रदायस्य मठपरम्परायाः वैशिष्ट्यम्।
- रामानन्ददर्शनस्य आचार्यपरम्परा (राघवानन्दाचार्यः, रामानन्दाचार्यः, अनन्तानन्दाचार्यः, कृष्णदासः पयहारी, गोस्वामितुलसीदासः।
- अग्रदेवाचार्यः, नारायणदासः (नाभास्वामी), भगवदाचार्यश्च)
- रामानन्ददर्शनस्य प्रमुखाः ग्रन्थाः।
- ब्रह्मसूत्रस्य वेदान्तपारिजातसौरभभाष्ययोः परिचयः।

- गीतातत्त्वप्रकाशिकायाः परिचयः।

अन्वितिः २. वेदान्तप्रस्थानानां सामान्यपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदान्तप्रस्थानेषु रामानन्ददर्शनस्य स्थानं वैशिष्ट्यं च।
- भगवन्निम्बार्काचार्यस्य द्वैताद्वैतपरम्परायां योगदानम्।
- द्वैताद्वैतशब्दार्थनिर्णयः।
- समाजे रामानन्ददर्शनस्योपयोगिता प्रासंगिकता च।

अन्वितिः ३. रामानन्दमते प्रमेयविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रामानन्दमते तत्त्वप्रमेयस्वरूपं ध्यानप्रमेयस्वरूपं च।
- रामानन्दमते जगत्सत्ता।
- रामानन्दमते वैष्णवलक्षणम्।
- रामानन्दमते भक्तिस्वरूपम्।
- रामानन्दमते शरणागतिनिरूपणम्।

अन्वितिः ४. रामानन्दमते प्रमाणविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रमाणसंख्याविवेचनम्।
- रामानन्दमते उपासनास्वरूपम्।
- रामानन्दमते परमोपास्य: भगवान्श्रीकृष्णः।
- रामानन्दमते सेवापद्धतिः।
- रामानन्दमते व्रतोपवासनिर्णयः।
- रामानन्दमते साधनाप्रणाली।
- रामानन्दमते मोक्षविचारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. रामानन्दाचार्यः, रामानन्दसौरभ, जयपुर : राजस्थान संस्कृत साहित्य सम्मेलन।
2. रामानन्दाचार्यः, रामानन्ददर्शनदीपक, जयपुर : जगद्गुरु रामानन्दाचार्य राजस्थान संस्कृत विश्वविद्यालय।
3. रामानन्दाचार्यः, ब्रह्मसूत्रानन्दभाष्यम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. श्रीरामानन्ददिग्विजयः, स्वामीभगवदाचार्य, अहमदाबाद : कोसलेन्द्रमठ।

2. श्रीवैष्णवमताब्जभास्करः, स्वामीरामानन्दाचार्य, संपादक - प्रो. जयकान्तसिंहशर्मा, नई दिल्ली : श्रीलाल बहादुर शास्त्री राष्ट्रिय संस्कृत विश्वविद्यालय ।
3. पायसपायी - डॉ. दयाकृष्णविजयवर्गीय, श्रीमठ, पंचगंगा, काशी:।
4. ब्रह्मसूत्र, श्रीभाष्यम्, जगद्गुरुश्रीरामानुजाचार्य।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7: विधिवादः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कर्मानुष्ठानक्रमज्ञानाय तत्प्रतिपादकप्रमाणानां बोधनम्।
2. विधित्रैविध्यस्य निरूपणं महत्त्वावबोधनञ्च।
3. मन्त्राणां निरूपणं तत्प्रयोजनबोधनञ्च।
4. निषेधार्थवादयोः स्वरूपनिरूपणं प्रयोजनबोधनञ्च।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रयोगविधेः वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. अधिकारविधेः लक्षणं महत्त्वञ्च व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. विधित्रैविध्यस्य निरूपणं महत्त्वञ्च व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. मन्त्राणां प्रयोजनं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
5. नामधेयनिषेधार्थवादानां स्वरूपं ज्ञास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7	विधिवादः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रयोगविधिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रयोगविधेः स्वरूपचिन्तनम्।
- अनुष्ठानक्रमबोधकश्रुतिः, प्रवृत्तिः प्रमाणानि च।
- श्रुत्यादीनां बलाबलविषयकविचारः।

अन्वितिः २. अधिकारविधिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अधिकारविधेः लक्षणम्।
- नित्यनैमित्तिककाम्यकर्मसु अधिकारः।

- अधिकारिविशेषचिन्ता।

अन्वितिः ३. मन्त्रः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मन्त्राणां प्रयोजनवत्त्वविचारः।
- अपूर्वविध्यादिविधिभेदाः।
- नामधेयानां प्रयोजनवत्त्वम्।
- नामधेयस्य चिन्तनम्।

अन्वितिः ४. निषेधार्थवादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निषेधानां प्रयोजनवत्त्वम्।
- निषेधपर्युदासोपसंहाराणां परिचयः।
- अर्थवादस्य लक्षणम्।
- तद्विभागः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts) (Additional Readings)

1. लौगाक्षिभास्करः, अर्थसंग्रहः, डॉ. गजानन शास्त्रि मुसलगांवकर, वाराणसी : चौखम्बा।
2. लौगाक्षिभास्करः, अर्थसंग्रहः (अर्थालोकव्याख्यासहित), पट्टाभिरामशास्त्री, वाराणसी : चौखम्बा।
3. लौगाक्षिभास्करः, अर्थसङ्ग्रहः (अर्थविवृतिसहित), डा. श्रीरामः ए. एस्, तिरुपतिः : श्रीवेङ्कटेशविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.8: अद्वैतदर्शने आत्मतत्त्वविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्रकरणग्रन्थानां सामान्यपरिचयः, सिद्धान्तबिन्दुकर्त्तुः देशकालकृतीनां परिचयः।
2. जीवेश्वरयोः ऐक्यबोधनप्रक्रियायाः बोधनम्।
3. अध्यासस्य अध्यासलक्षणानां च सामान्यपरिचयः।
4. अविद्यायाः स्वरूपपरिचयः, सृष्टिप्रक्रियापरिचयः च।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रकरणग्रन्थस्य लक्षणं वादप्रधानानां प्रकरणग्रन्थानां च स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. विविधदार्शनिकानां मते जीवेश्वरादिस्वरूपविषये सृष्टिप्रक्रियाविषये च स्वीयचिन्तनानि प्रस्तोतुं प्रभविष्यन्ति।
3. महावाक्यार्थविचारं प्रस्तोतुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. वादग्रन्थानाम् अध्ययने अभिरुचिं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.8	अद्वैतदर्शने आत्मतत्त्वविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दशश्लोकीसिद्धान्तबिन्दुग्रन्थयोः परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महावाक्यार्थबोधनिरूपणम्।
- त्वम्पदार्थे विप्रतिपत्तिप्रदर्शनम्।

अन्वितिः २. प्रथमश्लोकार्थः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आत्माभेदे सुखादिव्यवस्था।
- आत्मनः प्रतिबिम्बत्वनिरूपणम्।
- अध्यासानुपपत्तिशङ्का।
- अध्यासलक्षणोक्त्या तन्निरासश्च।

- अन्तःकरणवृत्तेः प्रयोजननिरूपणम्।

अन्वितिः ३. द्वितीयादिश्लोकार्थवर्णनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रमातृत्वादेः सत्यत्वनिरासः।
- वर्णाश्रमादिव्यवहारस्य मिथ्यात्वम्।
- तत्पदार्थे विप्रतिपत्तयः।
- ब्रह्मणः व्यापकत्वम्।
- ब्रह्मणि अनर्थसम्भावनानिरासः।
- ब्रह्मभावोपदेशस्य आनर्थक्यनिरासश्च।

अन्वितिः ४. अष्टमश्लोकार्थवर्णनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दृग्दृश्यनिरूपणम्।
- अविद्यायाः स्वरूपवर्णनम्।
- प्रपञ्चसृष्टिः।
- अवस्थात्रयम्।
- नवमदशमश्लोकार्थः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गौडब्रह्मानन्दः, सिद्धान्तबिन्दुः (न्यायरत्नावल्या श्रीनारायणतीर्थकृतलघुव्याख्यासहित), जयकृष्णदास हरिदासगुप्त (प्रकाशकः), बनारस : चौखम्बा संस्कृतसीरिज आफिस, विद्याविलास प्रेस।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. तारानाथतर्कवाचस्पतिः, सिद्धान्तबिन्दुसारः, कलकाता : द्वैपायनप्रेस।
2. वासुदेवशास्त्रिः (अभ्यङ्करोपाह्वः), सिद्धान्तबिन्दुः (बिन्दुप्रपाताभिधया व्याख्यया समेतः), पुण्यपत्तनम् : भाण्डारक प्राच्यविद्या मन्दिर मुद्रणालय।
3. त्र्यम्बकरामशास्त्रीवेदान्ताचार्यः, सिद्धान्तबिन्दुः (सम्पादकः टिप्पणीकारः च), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।
4. Achalananda, Siddhantabindu of Srimat Madhusudana Saraswati, Mysore : University of Mysore.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.9: विशिष्टाद्वैतसिद्धान्ते कर्मसाङ्ख्ययोगौ

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. श्रीमद्भगवद्गीतायाः सामान्यपरिचयः प्रमुखतत्त्वानां च अवबोधनम्।
2. विशिष्टाद्वैतदर्शनरीत्या श्रीमद्भगवद्गीतायाः अर्थनिरूपणम्।
3. विविधदर्शनरीत्या श्रीमद्भगवद्गीतायाः तुलनात्मकं चिन्तनम्।
4. साङ्ख्ययोगकर्मयोगयोः स्वरूपबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. श्रीमद्भगवद्गीतायाः प्रमुखतत्त्वानां वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. विशिष्टाद्वैतदर्शनरीत्या श्रीमद्भगवद्गीतायाः अर्थनिरूपणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. रामानुजसिद्धान्ते प्रतिपादितकर्माकर्मणोः विवेकं विवेचयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. विशिष्टाद्वैतसिद्धान्तरीत्या आत्मनः स्वरूपम् अविनाशित्वञ्च सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. विशिष्टाद्वैतदर्शनरीत्या मुमुक्षूणां कर्त्तव्यं स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.9	विशिष्टाद्वैतसिद्धान्ते कर्मसाङ्ख्ययोगौ	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- गीतायाः अवतारिका।
- अर्जुनविषादहेतुः।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- विशिष्टाद्वैतरीत्या साङ्ख्ययोगस्वरूपम्।
- विशिष्य प्रपन्नं पार्थमुद्दिश्य शास्त्रावतरणविधानम्।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- युद्धान्निवृत्तस्य शूरस्य अकीर्तिः।

- समाधानम्।
- पूर्णद्वितीयाध्यायः।

अन्विति: ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- ज्ञानयोगाय प्रवृत्तः मिथ्याचारः।
- कर्मयोगापेक्षितात्मनः अकर्तृत्वानुसन्धानप्रकारः।
- तृतीयाध्यायसमाप्तिश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वेदान्तदेशिकः, (१९७२), श्रीमद्भगवद्गीताभाष्यम्, वेदान्तदेशिकव्याख्यासमेतम्, उभयवेदान्तग्रन्थमालया प्रकाशितम्।
2. श्रीमद्भगवद्गीताभाष्यम्, मेलुकोटे: संस्कृतसंशोधनसंसत्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. व्यास, कृष्णद्वैपायनः, (१९५८), *श्रीमन्महाभारतम्* (सं. १–१८, सम्पूर्ण खण्ड), गीता प्रेस।
2. रामानुजाचार्यः, (१९७२), श्रीभाष्यम् (वेदान्तदेशिकटीकासहितम्), उभयवेदान्तग्रन्थमाला, श्रीरामकृष्णमठ, मयिलादुथुरै।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.10: द्वैतवेदान्तरीत्या ब्रह्मजिज्ञासायाः फलम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ब्रह्ममीमांसाशास्त्रस्य सामान्यपरिचयः।
2. अनुबन्धचतुष्टयनिरूपणम्।
3. ब्रह्ममीमांसाशास्त्रीयफलाध्यायस्य बोधनम्।
4. फलाध्यायगतचतुर्णां पादानां विषयभेदेन बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संसाररूपबन्धकारणानां कर्मणां क्षयः कथं भवतीति ज्ञातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. कर्मक्षयनिरूपणम् वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. ब्रह्मजिज्ञासायाः फलं कीदृशमिति विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. देवानां मनुष्योत्तमानाञ्च मोक्षक्रमे व्यत्यासः कः इति, मोक्षमार्गञ्च स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
5. मुक्तानां भोगे सायुज्यादिप्रकारेण भेदं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.10	द्वैतवेदान्तरीत्या ब्रह्मजिज्ञासायाः फलम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. कर्मक्षयनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- श्रवणादीनाम् आवृत्तिः कर्त्तव्या।
- उपासनायाः स्वरूपम्।
- ज्ञानमेव कर्मक्षयसाधनम्।
- कर्मक्षयप्रकारनिरूपणम्।

अन्वितिः २. उत्क्रान्तिनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लयोत्क्रमणयोःभेदः।

- देवानां लयक्रमः।
- चतुर्मुखद्वारा परमात्मप्राप्तिः।
- मुक्ताः परमात्माधीनाः।
- लक्ष्म्याः लयः नास्ति।
- मनुष्योत्तमानाम् उत्क्रमणक्रमः।

अन्वितिः ३. मार्गनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अर्चिरादिमार्गः।
- लयमार्गः।
- मुख्यवायुद्वाराब्रह्मप्राप्तिः।
- प्रतीकालम्बनाप्रतीकालम्बनानां भेदः।

अन्वितिः ४. भोगनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यथेष्टभोगः यथासङ्कल्पभोगः।
- सामीप्यभोगः।
- सायुज्यभोगः।
- स्वयोग्यतानुसारं भोगः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीराघवेन्द्रयतिविरचिता तन्त्रदीपिका (फलाध्यायः)

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. श्रीराघवेन्द्रयतिविरचिता तन्त्रदीपिका by Prof. D. Prahlada Achar.
2. श्रीराघवेन्द्रयतिविरचिता तत्त्वमञ्जरी by Prof. K.T. Pandurangi.
3. श्रीमद्ब्रह्मसूत्रभाष्यम्, Published by Dvaita Vedanta foundation Bangalore.

तृतीयवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester- 5)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1 वचनामृतसङ्ग्रहः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनस्याधारभूतग्रन्थस्य केषाञ्चन प्रकरणानां परिचयः।
2. स्वामिनारायणसम्प्रदायरीत्या पञ्चतत्त्वानां बोधनम्।
3. स्वामिनारायणसम्प्रदायरीत्या अक्षरपुरुषोत्तमनिरूपणम्।
4. स्वामिनारायणसम्प्रदायरीत्या अक्षरधामवर्णनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनस्य मूलतत्त्वानि वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. स्वामिनारायणसम्प्रदायरीत्या पञ्चतत्त्वानि निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
3. स्वामिनारायणसम्प्रदायरीत्या सत्सङ्गतेः स्नेहस्य इतरसाधनानाञ्च महत्त्वं व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. स्वामिनारायणसम्प्रदायरीत्या अक्षरधामस्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1	वचनामृतसङ्ग्रहः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. गढडाप्रथमप्रकरणे १ तः ४० पर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चतत्त्वावबोधः।
- अक्षरब्रह्मसत्पुरुषमहिमा।
- सेवकरूपाऽक्षरब्रह्मणः परिचयः।

अन्वितिः २. गढडाप्रथमप्रकरणे ४१ तः ७६ पर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सत्पुरुषमाहात्म्यम्।
- अक्षरधामवर्णनम्।
- परमात्ममाहात्म्यम्।

अन्वितिः ३. गढडाप्रथमप्रकरणे ७७,७८, कारियाणीप्रकरणे १ तः ८ पर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- परमात्ममाहात्म्यम्।

- परमात्मसुखम्।
- साधना।

अन्वितिः ४. कारियाणीप्रकरणस्य (९) नवमतः लोयाप्रकरणस्याऽष्टादशपर्यन्तम् (१८) श्रेयोऽङ्कः १

- स्नेहलक्षणम्।
- सङ्गशुद्धिः।
- उत्तमनिर्विकल्पनिश्चयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. ब्रह्ममननदासः (सम्पा.), (२०२२), वचनामृतसङ्ग्रहः, अहमदाबाद : स्वामिनारायण अक्षरपीठ।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: थेरवादस्य तत्त्वज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. बौद्धदर्शनस्य थेरवादमूलसिद्धान्तपरिचयः।
2. थेरवादपालिसूत्राणां व्याख्यानक्रमबोधनम्।
3. चतुर्णाम् आर्यसत्यानाम् अष्टाङ्गमार्गस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य च बोधनम्।
4. थेरवादाभिमतस्य आत्म-अनित्यतावादस्य अनात्मवादस्य च बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. थेरवाद-दर्शनस्यमूलग्रन्थानां परिचयं प्राप्स्यन्ति।
2. चतुर्णाम् आर्यसत्यानाम् अष्टाङ्गमार्गस्य प्रतीत्यसमुत्पादस्य च व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. पञ्चस्कन्धसिद्धान्तानाम् अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. पालित्रिपिटकग्रन्थांशानां भाष्यसहितं सरलं व्याख्यानं कर्तुं क्षमाः भविष्यन्ति।
5. थेरवाद-सिद्धान्तानाम् आत्म-अनित्यत्वादीनां प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2	थेरवादस्य तत्त्वज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. थेरवाददर्शनस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- थेरवाददर्शनस्य उद्भवो विकासश्च।
- थेरवादमहायानयोः भेदः।
- थेरवाददर्शनस्य मूलसिद्धान्ताः।
- प्रमुखानां पालिग्रन्थानां परिचयः (धम्मपदं, सुत्तनिपातो, दीघनिकायो, मज्झिमनिकायो, संयुत्तनिकायो, अङ्गुत्तरनिकायो, खुद्दकनिकायो इत्यादि)

अन्वितिः २. चत्वार्यार्यसत्यानि अष्टाङ्गिकमार्गश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चतुर्णाम् आर्यसत्यानां स्वरूपं तद्विवरणं च (दुःखं, दुःखसमुदयः, दुःखनिरोधः, दुःखनिरोधगामिनीप्रतिपद्)
- अष्टाङ्गिकमार्गस्य स्वरूपं (सम्मादिट्ठि, सम्मासङ्कप्पो, सम्मावाचा, सम्माकम्मन्तो, सम्माआजीवो, सम्मावायामो, सम्मासति, सम्मासमाधि)

- कर्म-विपाकयोः सम्बन्धः।
- थेरवादे ध्यानस्य स्वरूपं तस्य व्यावहारिकं महत्त्वञ्च।

अन्वितिः ३. प्रतीत्यसमुत्पादः अनित्यतावादश्च । **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रतीत्यसमुत्पादस्य स्वरूपं तस्य च बौद्धदर्शने स्थानम्।
- अनित्यतावादस्य सिद्धान्तः अनात्मवादश्च।
- पञ्चस्कन्धसिद्धान्तः।
- थेरवादे विपस्सनाध्यानयोः परिचयः तत्प्रविधिश्च।

अन्वितिः ४. निर्वाणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- थेरवाददर्शने निर्वाणस्वरूपम्।
- अर्हत्-मार्गेण निर्वाणाधिगमः।
- थेरवादस्य सामाजिकनैतिकदृष्टिः।
- थेरवादस्य वैश्विकप्रभावः आधुनिकसन्दर्भे प्रासङ्गिकता च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भरतसिंह उपाध्याय (लेखकः), (2008), पालि साहित्य का इतिहास, प्रयाग : हिन्दी साहित्य सम्मेलन।
2. डा. रामशंकर त्रिपाठी (सम्पा.), (2014), सुत्तनिपात, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
3. प्रो. रामशंकर त्रिपाठी (लेखकः), (2015), बौद्धदर्शन प्रस्थान, सारनाथ, वाराणसी : केन्द्रीय उच्च तिब्बती शिक्षा संस्थान।
4. डा. भदन्त आनन्द कौसल्यायन (सम्पा.), (2016), धम्मपदं, दिल्ली : भारतीय विद्या प्रकाशन।
5. डा. परशुराम शर्मा (सम्पा.), (2019), पालि साहित्य प्रवेशिका, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।
6. डा. सङ्घसेन सिंह (लेखकः), (2021), थेरवाद बौद्धदर्शनम्, दिल्ली : भारतीय बुक कार्पोरेशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Rahula, W. (1959). What the Buddha Taught. New York : Grove Press.
2. Gombrich, R. F. (1988). Theravada Buddhism: A social history from ancient Benares to modern Colombo (1st ed.). London : Routledge.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: द्वैतवेदान्तरीत्या सामान्यतत्त्वानां परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. माध्ववेदान्तस्य स्थूलपरिचयः।
2. मध्वसिद्धान्ताभिमततत्त्वानां बोधनम्।
3. पराभिमततत्त्वानां विमर्शनम्।
4. मोक्षासाधनीभूतपरमात्मतत्त्वज्ञानसिद्धये पदार्थानां विमर्शनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. माध्ववेदान्ताभिमतानां तत्त्वानां सामान्यज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. पराभिमततत्त्वानां विमर्शनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. लौकिकदृष्ट्याऽलौकिकदृष्ट्या वा प्रतीतानां पदार्थानां विमर्शने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. मोक्षासाधनीभूतजीवस्वरूपज्ञानं तारतम्यज्ञानं परमात्मविज्ञानञ्च सम्पादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3	द्वैतवेदान्तरीत्या सामान्यतत्त्वानां परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. तत्त्वस्य सामान्यतो विभागः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तत्त्वलक्षणनिरूपणम्।
- स्वतन्त्रास्वतन्त्रतत्त्वनिरूपणम्।
- तत्त्वाभावत्त्वनिराकरणम्।
- सर्वेषां स्वातन्त्र्यनिराकरणम्।

अन्वितिः २. प्रकारान्तरेण तत्त्वविभागनिराकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- द्विविधमित्युक्तेः प्रयोजनम्।
- भावाभावलक्षणनिरूपणम्।
- स्वतन्त्रतत्त्वस्य प्राधान्यनिरूपणम्।
- अभाव एव नास्तीति मतनिराकरणम्।

अन्वितिः ३. अभावपदार्थनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राक्प्रध्वंसाभावयोः लक्षणकथनम्।
- सदाभावनिरूपणम्।
- अभावस्य द्वैविध्यनिरूपणम्।
- अभावस्य चातुर्विध्यनिराकरणम्।

अन्वितिः ४. भावविभागनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चेतनविभागप्रकरणम्।
- मुक्तामुक्तविवेचनम्।
- नित्यानित्यनिरूपणम्।
- संसृष्टासंसृष्टनिरूपणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. तत्त्वसङ्ख्यानम्, आनन्दतीर्थभगवत्पादविरचितम् सटीकम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. आनन्दतीर्थकृतं तत्त्वसङ्ख्यानम्।
2. वेदगर्भपद्मनाभसूरिकृतः पदार्थसङ्ग्रहः।
3. रघुनाथतीर्थकृतः पदार्थविवेकः।
4. तत्त्वसङ्ख्यानम्, with commentaries published by DVRF. Bangalore.
5. तत्त्वसङ्ख्यानम्, 1980, with commentaries Edited by R. Ramamurty Sarma, TTD. Tirupati.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4: वेदापौरुषेयत्वसमर्थनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्रकरणग्रन्थानां सामान्यपरिचयः।
2. माध्ववेदान्ततत्त्वानां सङ्ग्रहेण बोधनम्।
3. वेदप्रामाण्यसमर्थनाय प्रमाणप्रदर्शनं प्रतिपक्षविमर्शनम्।
4. वेदापौरुषेयत्वसमर्थनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मोक्षसाधनीभूतपरमात्मज्ञानं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. सदागमस्वरूपनिरूपणम् वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. वेदानां स्वतः प्रामाण्यविमर्शने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. वेदाप्रामाण्यवाद: कथमयुक्त: इति विमर्शने समर्थाः भविष्यन्ति।
5. वेदानां विषये जैनचार्वाकादीनां वादं व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
6. प्रामाण्यं स्वत: अप्रामाण्यञ्च परत: इति विशिष्टं तत्त्वं स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4	वेदापौरुषेयत्वसमर्थनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मङ्गलाचरणात् ग्रन्थारम्भणीयत्वसमर्थनपर्यन्तम् । **श्रेयोऽङ्कः १**

- मङ्गलाचरणात् ग्रन्थारम्भणीयत्वसमर्थनपर्यन्तम्।
- मङ्गलवाद: ।
- मङ्गलपद्यार्थनिरूपणम्।
- अनुबन्धचतुष्टयनिरूपणम्।
- मङ्गलपद्यार्थोपसंहार: ।

अन्वितिः २. सदागमस्वरूपनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नारायणस्य सदागमवेद्यत्वम्।
- सदागमानां निरूपणम् ।

- सदागमार्थनिरूपणम्।
- श्रुतिपुराणवाक्यैः पूर्वोक्तस्य समर्थनम्।

अन्वितिः ३. वेदाप्रामाण्यवादिमतविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदाप्रामाण्याक्षेपः।
- वेदाप्रामाण्यसाधकहेतूनाम् असाधकत्वम्।
- वेदाप्रामाण्यसाधकहेतूनाम् असिद्धिः।
- वेदप्रामाण्यसमर्थनम्।

अन्वितिः ४. अवैदिकदर्शनानां विमर्शः प्रामाण्यस्वतस्त्वविचारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चार्वाकमतनिरासः ।
- जैनमतविमर्शः ।
- प्रामाण्यस्वतस्त्वविचारः।
- वेदापौरुषेयत्वस्थापनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. रामानुजाचार्यः, (१९८४), विष्णुतत्त्वविनिर्णयः (डॉ. बलदेव उपाध्याय सम्पादकः), चौखम्बा विद्याभवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. आनन्दतीर्थः, विष्णुतत्त्वविनिर्णयः, नैकटिप्पणीसमेतः, बेङ्गळूरुः : पूर्णप्रज्ञसंशोधनमन्दिरम्।
2. पाण्डुरङ्गी, के. टि., विष्णुतत्त्वविनिर्णयः, बेङ्गळूरुः : द्वैतवेदान्त फाउण्डेशन।
3. गोविन्दाचार्यः, बन्नञ्जे, विष्णुतत्त्वविनिर्णयः, उडुपिः : तत्त्वसंशोधन संस्थानम्।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5: श्रीमद्भगवद्गीतायां साङ्ख्ययोगौ

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. महाभारतस्य तदन्तर्गतभगवद्गीतायाः स्थूलपरिचयः।
2. भगवद्गीतायाः उपनिषत्सारत्वबोधनम्।
3. श्रीमद्भगवद्गीतायां साङ्ख्यतत्त्वविमर्शनम्।
4. श्रीमद्भगवद्गीतायां योगतत्त्वविमर्शनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. श्रीमद्भगवद्गीतायां प्रतिपादितम् आत्मज्ञानं, साङ्ख्यबुद्धिं च व्याख्यातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. अर्जुनविषादपरिहाराय भगवता उपदिष्टं कर्मयोगमार्गं सम्यग् अवगन्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. स्थितप्रज्ञलक्षणं साधनभूतयोगसिद्धिप्रकारं सम्यग्ज्ञातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. स्थितप्रज्ञस्वरूपं महत्त्वञ्च वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5	श्रीमद्भगवद्गीतायां साङ्ख्ययोगौ	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अर्जुनविषादकारणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अर्जुनस्य मानसिकस्थितिः।
- कृष्णस्य मार्गदर्शनम्।
- आत्मस्वरूपचिन्तनम्।

अन्वितिः २. आत्मज्ञानविवेचनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आत्मनित्यानित्यविवेकः।
- जन्मजन्मान्तरविचारः।
- कर्मविवेचनम्।

अन्वितिः ३. साङ्ख्यबुद्धिः कर्मयोगश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निष्कामकर्मणः सिद्धान्तः।

- साङ्ख्ययोगाभिमतं विवेकपूर्णं कर्म।
- कर्मफलम्।

अन्वितिः ४. स्थितप्रज्ञलक्षणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्थितप्रज्ञस्वरूपम्।
- स्थितप्रज्ञस्य स्थितिः।
- इन्द्रियसंयमः।
- जीवन्मुक्तस्वरूपम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. उपाध्यायः, डॉ. बलदेव, गीतातत्त्वविमर्शः, प्रयागराज : भारतीय दर्शन प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. श्रीमद्भगवद्गीता (शाङ्करभाष्यसहिता), द्वितीयोऽध्यायः, गीताप्रेस : गोरखपुर।
2. श्रीमद्भगवद्गीता (शाङ्करभाष्यसहिता), द्वितीयोऽध्यायः, गोविन्दनाथ कविराज संस्करण, वाराणसी : चौखम्बा विद्या भवनम्।
3. श्रीराघवेन्द्रयतिः, (वि.), गीताविवृत्तिः, बेङ्गळूरु : पूर्णप्रज्ञसंशोधनमन्दिरम्।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

षष्ठसत्रार्द्धः (Semester – 6)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6: वचनामृतसङ्ग्रहे ब्रह्मस्वरूपम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनस्य आधारभूतग्रन्थस्य परिचयः।
2. स्वामिनारायणसम्प्रदायस्य सिद्धान्तस्य मूलप्रमाणानां चिन्तनम्।
3. स्वामिनारायणसम्प्रदायरीत्या परमात्मनः स्वरूपवर्णनम्।
4. स्वामिनारायणसम्प्रदायरीत्या भक्त्यादिसाधननिरूपणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनस्य आधारभूतग्रन्थस्य महत्त्वं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. स्वामिनारायणसम्प्रदायस्य सिद्धान्तस्य मूलप्रमाणानि व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनप्रतिपादितं परमात्मस्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनप्रतिपादितानां भक्त्यादिसाधनानां सम्पादने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6	वचनामृतसङ्ग्रहे ब्रह्मस्वरूपम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पञ्चालाप्रकरणम् १ तः गढडामध्यप्रकरणम् २२ पर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रत्यक्षपरमात्ममहिमा।
- निश्चयः।
- लक्ष्यम्।

अन्वितिः २. गढडामध्यप्रकरणम् २३ तः गढडामध्यप्रकरणम् ६२ पर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- साङ्ख्ययोगमर्म।
- ब्रह्मस्थितिमहिमा।
- भक्तेर्गौरवम्।
- भक्तलक्षणानि।

अन्वितिः ३. गढडामध्यप्रकरणम् ६३ तः गढडाऽन्त्यप्रकरणम् ११ पर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सेवादिसाधनानि।
- परमात्ममाहात्म्यम्।
- अक्षरपुरुषोत्तमयोः समाना सेवा।
- सत्पुरुषे दृढा प्रीतिः।

अन्वितिः ४. गढडाऽन्त्यप्रकरणम् १२ तः ग्रन्थसमाप्तिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भक्तावगुणदर्शनत्यागः।
- परमात्मकर्तृत्वमतिः।
- भक्तौ पातिव्रत्यम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. साधुः ब्रह्ममननदासः (सम्पा.), (२०२२), वचनामृतसङ्ग्रहः, अहमदाबाद : स्वामिनारायण अक्षरपीठ।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7: समाधिकैवल्ययोः विमर्शः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अष्टाङ्गयोगान्तर्गतसमाधेः स्वरूपबोधनम्।
2. व्यासभाष्यद्वारा योगसूत्राणां व्याख्यानप्रकारबोधनम्।
3. कैवल्यस्वरूपावबोधनम्।
4. समाधिसाधनप्रकारबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अष्टाङ्गयोगान्तर्गतसमाधेः स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. योगसूत्रेषु प्रतिपादितानि तत्त्वानि स्वशब्दैः व्याख्यातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. व्यासभाष्येण सह योगसूत्राणां तात्पर्यं सम्यग्विवेचयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. योगाङ्गानाम् अभ्यासे शक्ताः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7	समाधिकैवल्ययोः विमर्शः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. समाधिपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चित्तवृत्तयः तन्निरोधोपायश्च।
- समाधेः लक्षणं स्वरूपञ्च।
- सामाधेः प्रकारभेदाः।

अन्वितिः २. समाधिप्राप्त्युपायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- समाधिप्राप्तिसाधनानि।
- ईश्वरस्वरूपम्।
- ईश्वरप्रणिधानम्।
- ध्यानाभ्यासविधयः।

अन्वितिः ३. कैवल्यविमर्शः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- सिध्युपायाः।

- कर्मसिद्धान्तः।
- पुरुषप्रकृतिभेदाः।
- विवेकख्यातिः।

अन्वितिः ४. कैवल्यविमर्शः२. **श्रेयोऽङ्कः १**

- कैवल्यावस्था।
- कर्मफलक्षयः संस्कारनिवृत्तिः च।
- विवेकनैरन्तर्यम्।
- कैवल्यप्राप्तिः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पतञ्जलिः, (२०१६), पातलयोगदर्शनम्, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पातंजलयोगदर्शनम्, गोरखपुर : गीताप्रेस।
2. पातञ्जलयोगसूत्राणि, (२०१०), दिल्ली : संस्कृत भारत प्रकाशन।
3. माधवाचार्यः (विद्यारण्यः), (२०१०), सर्वदर्शनसंग्रहः, चौखम्बा : वाराणसी।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.8: साङ्ख्यभाष्यस्य परिज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. साङ्ख्यदर्शनस्य मूलसिद्धान्तानां बोधनम्।
2. साङ्ख्यसूत्राणां व्याख्यानक्रमबोधनम्।
3. मोक्षतत्प्राप्त्युपायानां प्रदर्शनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. साङ्ख्यसूत्रेषु प्रतिपादितानां प्रमेयानां निरूपणे समर्थाः भविष्यन्ति।
2. दुःखत्रयाभिधानं (दुःखत्रयविवेचनं), दुःखनिवृत्तेः उपायसाधनं, तत्त्वज्ञानस्य च महत्त्वम् वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. षोडशकगणानाम् उत्पत्तिक्रमवर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. साङ्ख्यप्रवचनभाष्यतदितरभाष्याणां विवेचने समर्थाः भविष्यन्ति।
5. मोक्षतत्प्राप्त्युपायानां ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.8	साङ्ख्यभाष्यस्य परिज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पदार्थविचारः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- दुःखत्रयाभिधानं (दुःखत्रयविवेचनं), दुःखनिवृत्तेः उपायसाधनं, तत्त्वज्ञानस्य च महत्त्वम्।
- प्रमाणत्रयस्वरूपम् -
  - प्रत्यक्षम्।
  - अनुमानम्।
  - आप्तवचनम्।
- प्रमेयपरिचयः – चतुर्विंशतितत्त्वानि।
- प्रकृतेः स्वरूपं (त्रिगुणात्मकत्वम्)
- पुरुषस्वरूपम् – नित्यः, चेतनः, साक्षी।

अन्वितिः २. पदार्थविचारः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रकृतिपुरुषयोः भेदः, भोगापवर्गार्थं संयोगः।
- अन्तःकरणानामुत्पत्तिक्रमः।
- षोडशकगणानामुत्पत्तिक्रमः।

- कार्यकारणभावसम्बन्धः।
- सर्गक्रमविवरणम् ।

अन्वितिः ३. मोक्षमार्गप्रदर्शनम् १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- बन्धस्य स्वरूपम् (अविवेकपूर्वकः संयोगः)
- मोक्षस्वरूपविवेचनं (विवेकख्यातेरुत्पत्तिः)
- पुरुषार्थनिर्णयः (पुरुषस्य कर्तृत्वाभावः)
- प्रकृतेः स्वभावः (कार्यकर्तृत्वम्)
- विवेकज्ञानस्य उपादेयता।

अन्वितिः ४. मोक्षमार्गप्रदर्शनम् २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- सत्त्वशुद्धिः, ज्ञानोत्पत्तेः कारणम्।
- ज्ञानक्रियाविभागः, ज्ञातृत्वं कर्तृत्वञ्चेति।
- त्रिगुणविकृतिव्यवस्थाः।
- प्रकृतिविलयः (पुरुषस्य कैवल्यप्राप्तिः)
- आत्मस्वरूपसाक्षात्कारः (कैवल्यलक्षणम्)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विज्ञानभिक्षुः, सांख्यप्रवचनसूत्राणि, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डॉ. विद्याधर जोशी, (वर्ष निर्दिष्ट नहीं), सांख्यप्रवचनसूत्र, जयपुर : हिंदी ग्रंथ अकादमी।
2. Ganganatha Jha, (वर्ष निर्दिष्ट नहीं), The Samkhya Pravachana Sutras, Banaras : Motilal Banarsidass.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.9: अर्थापत्ति-अनुपलब्ध्योः विचाराः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वेदान्तशास्त्रे स्वीक्रियमाणानां प्रमाणानां सम्यक्बोधनम्।
2. प्रमाणानां प्रामाण्यविषये विमर्शात्मकं चिन्तनम्।
3. अद्वैतवेदान्तदर्शनस्य प्रमेयविचाराणां परिचयः।
4. जीवब्रह्मणोः ऐक्यं कथं भवति इति प्रक्रियायाः विशेषबोधनम्।
5. जीवब्रह्मजगतां स्वरूपपरिचयपुरस्सरं वेदान्तशास्त्रप्रतिपाद्यतत्त्वानां विमर्शात्मकदृष्ट्या प्रतिपादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वेदान्तदर्शनस्य प्रमाणानां विषये गभीरं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. वेदान्तदर्शनस्य प्रमेयाणां समग्रं ज्ञानं सम्पादयिष्यन्ति।
3. वेदान्तसूत्राणि अधिकृत्य विमर्शनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. शास्त्रान्तरेण सह प्रमाणादीनां विषये तुलनात्मकतया अध्येतुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. साधनचतुष्टयादीनां ब्रह्मज्ञानसाधनानां ज्ञानेन मोक्षप्राप्तिविषयकसन्देहानां निवारणे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.9	अर्थापत्ति-अनुपलब्ध्योः विचाराः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अर्थापत्तिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अर्थापत्तिलक्षणम्-
  - o दृष्टार्थापत्तिः।
  - o श्रुतार्थापत्तिः।
- अभिधानानुपपत्तिः अभिहितानुपपत्तिः च।
- अर्थापत्तेः मानान्तरत्वम् ।

अन्वितिः २. अनुपलब्धिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुपलब्धिलक्षणम्।
- अनुपलब्धेः योग्यत्वम्।
- अनुपलब्धेः मानान्तरत्वम्।

- अनुपलब्धेः भेदाः।

अन्वितिः ३. तत्-त्वंपदार्थयोः निरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तत्-त्वंपदार्थयोः ऐक्यम्।
- प्रयोजनभेदः।
- त्वं-पदार्थनिरूपणम्।
- वृत्तेः प्रयोजनानि, अवस्थात्रयम्।

अन्वितिः ४. मोक्षनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मोक्षस्वरूपम्।
- ज्ञानस्य मोक्षसाधनत्वम्।
- श्रवणमनननिदिध्यासनानि।
- साधनचतुष्टयम्।
- कर्मणां गतिः।
- अविद्यायाः एकत्वनानात्वविचारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. धर्मराजाध्वरीन्द्रः, वेदान्तपरिभाषा, मुम्बै : क्षेमराज श्रीकृष्णदास श्रेष्ठी, श्रीवेङ्कटेश्वरमुद्रालयः।
2. धर्मराजाध्वरीन्द्रः, वेदान्तपरिभाषा (मणिप्रभा–शिखामणिसहिता), वाराणसी : सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
3. धर्मराजाध्वरीन्द्रः, वेदान्तपरिभाषा (प्रकाशहिन्दीव्याख्योपेता), वाराणसी : डॉ. श्रीगजाननशास्त्री मुसलगांवकर, चौखम्बाविद्याभवन।
4. धर्मराजाध्वरीन्द्रः, वेदान्तपरिभाषा (मणिप्रभाख्यटीकासंवलितया शिखामणिटीकाविभूषिता च), नवदेहली : राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Vedanta Paribhasa of Dharmaraja Adhvarindra, Translated and Annotated by Swami Madhavananda, Advaita Ashram, Kolkata.
2. वेदान्तपरिभाषा, विश्वनाथधिताल (सम्पादकः), श्रीदक्षिणामूर्तिमठ, वाराणसी।
3. Vedantaparibhasa of Dharmaraja Adhvarindra (Sanskrit Text, English Translation and Elucidation), Gopinath Bhattacharya and Prabal kumar Sen, University of Calcutta, Department of Philosophy.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.10: चतुस्सूत्री

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ब्रह्मसूत्राणां सारतमभूतानां प्राथमिकानां चतुर्णां सूत्राणां बोधनम्।
2. शास्त्रप्रसिद्धानां पञ्चख्यातिविचाराणाम् अध्ययनम्।
3. सूत्रार्थनिरूपणावसरे शास्त्रान्तराणां युक्तिसहितसिद्धान्तानां निरूपणम्।
4. वेदस्य ब्रह्मपरत्त्वबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सूत्रप्रस्थानस्य स्थूलं परिचयं प्राप्स्यन्ति।
2. ब्रह्मसूत्राणां सारतमभूतानां प्राथमिकानां चतुर्णां सूत्राणां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. शास्त्रप्रसिद्धपञ्चख्यातीनां निरूपणे समर्थाः भविष्यन्ति।
4. सूत्रप्रस्थाने विद्यमानानां प्रधानसिद्धान्तानां ज्ञानं सम्पादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.10	चतुस्सूत्री	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अध्यासे आक्षेपपरिहारौ।
- अध्यासलक्षणम्।
- पञ्चख्यातयः।
- शास्त्राणाम् अविद्यावद्विषयत्वम्।
- देहाद्यध्यासभेदाः।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अथशब्दार्थः।
- साधनचतुष्टयम्।
- समासविचारः।
- ब्रह्मणःजिज्ञास्यत्वोपपत्तिः।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- जन्मादिसूत्रार्थः।
- जगत्कारणत्वनिर्णये श्रुत्यविरुद्धतर्काणां प्रसक्तिः।
- ब्रह्मणः शास्त्रयोनित्वम्।
- ब्रह्मणः शास्त्रप्रमाणकत्वम्।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- समन्वयाधिकरणम्।
- ब्रह्मणः शास्त्रप्रमाणकत्वे आक्षेपपरिहारौ।
- ब्रह्मणः प्रतिपत्तिविधिविषयत्वशङ्कापरिहारौ।
- ब्रह्मणः शास्त्राविषयत्वम्।
- निषेधवाक्यदृष्टान्तेन आम्नायस्य क्रियार्थत्वनिरासः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. आचार्य जगदीशशास्त्री, ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् (श्रीगोविन्दानन्दकृतया भाष्यरत्नप्रभया, श्रीवाचस्पतिमिश्रविरचितया भामत्या, श्रीमानन्दगिरिप्रणीतेन न्यायनिर्णयेन च समुपेतम्), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
2. स्वामी सत्यानन्दसरस्वती, ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् (सत्यानन्दी-दीपिकया समलङ्कृतम्), दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।
3. श्री कैलास आश्रम ब्रह्मविद्यापीठ, श्रीबादरायणविरचितं ब्रह्मसूत्रम् (चतुःसूत्री) (सटिप्पणशाङ्करभाष्यन्यायनिर्णयरत्नप्रभा-ललिताव्याख्यायुतम्), ऋषिकेश : उत्तराखण्ड।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. स्वामीगम्भीरानन्दः, ब्रह्मसूत्रशाङ्करभाष्यम् (शाङ्करभाष्यस्य आङ्गलानुवादकः), प्रकाशनम्, अद्वैत आश्रम।
2. Apte, V. M., Brahmasutra Shankara Bhasya: Badarayana's Brahmasutras with Shankaracharya's Commentary, Popular Book Depot.
3. Swami Gambhirananda, Brahmasutra Bhasya of Sankaracarya, Advaita Ashram, Kolkata.

चतुर्थवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

सप्तमसत्रार्द्धः (Semester - 7)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: स्वामिनारायणसिद्धान्तसुधा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शने प्रतिपादितानां प्रमाणानामध्ययनम्।
2. प्रमाणविषये नूतनं चिन्तनम्।
3. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनस्य दर्शनान्तरैः सह प्रमाणविषये विमर्शनम्।
4. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनस्य वैशिष्ट्यबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शने प्रतिपादितानां प्रमाणानां वैशिष्ट्यं व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
2. अक्षरपुरुषोत्तमदर्शनस्य दर्शनान्तरैः सह प्रमाणविषये विमर्शनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. प्रत्यक्षप्रमाणस्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. उपमान-अनुमानप्रमाणादीनां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1	स्वामिनारायण-सिद्धान्तसुधा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रमाणधारा (प्रमाणलक्षणादि) (४.१ – ४.१.३) **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रमाणलक्षणम्।
- ज्ञानाऽविनाभावी ह्यात्मा।
- लक्षणदोषाः।

अन्वितिः२. प्रमाणधारा (प्रत्यक्षप्रमाणम्) (४.२ – ४.२.२) **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रत्यक्षद्वैविध्यम्।
- स्मृतिनिरूपणम्।

अन्वितिः ३. प्रमाणधारा (अनुमानप्रमाणम्) (४.३ – ४.३.४.५) **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुमानम्।
- व्याप्तिः।
- हेत्वाभासाः।

अन्वितिः ४. प्रमाणधारा (उपमानप्रमाणम्) (४.४ – ४.४.३) **श्रेयोऽङ्कः १**

- उपनिषत्सूपमानप्रयोगः।
- गीतासूपमानप्रयोगः।
- वचनामृतेषूपमानप्रयोगः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. साधुः भद्रेशदासः, (२०२२), स्वामिनारायणसिद्धान्तसुधा, अहमदाबाद : स्वामिनारायण अक्षरपीठ।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2 न्यायमञ्जर्याः विशिष्टाध्ययनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयशास्त्राणां स्वरूपोद्देश्ययोः बोधनम्।
2. प्रामाण्यविचारेण विपक्षमतानां विश्लेषणम्।
3. प्रमाणान्तराणां चार्वाकमतस्य च मूल्याङ्कनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयशास्त्राणां स्वरूपोद्देश्ययोः वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. भारतीयदर्शनानां संरचनां प्रयोजनं च विवेचयिष्यन्ति।
3. प्रामाण्यविचारेण विपक्षमतानां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. न्यायमतानि विपक्षदर्शनानां मतेभ्यः समर्थयिष्यन्ति।
5. प्रमाणान्तराणां चार्वाकमतस्य च मूल्याङ्कनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. न्यायनयानुसारेण प्रमाणान्तराणां विश्लेषणं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2	न्यायमञ्जर्याः विशिष्टाध्ययनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयशास्त्राणां स्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शास्त्रोद्देश्यम्।
- भारतीयविद्यास्थानम्।
- मीमांसा-न्याय-वैशेषिकशास्त्राणां स्थानम्।
- शास्त्रारम्भस्य हेतुः।

अन्वितिः २. प्रथमसूत्रार्थविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शास्त्रप्रवृत्तिबीजम्।
- अभिधेयस्वरूपम्।

- मोक्षप्रयोजनकत्वम्।
- ज्ञानाकारनिरूपणम्।

अन्वितिः ३. प्रामाण्यविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्मृत्यप्रामाण्यम्।
- साङ्ख्य-बौद्धादिमतानां विमर्शः।
- न्यायमतस्य समर्थनम्।
- शक्तेः खण्डनम्।

अन्वितिः ४. प्रमाणान्तरचर्चा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मीमांसाबौद्धयोः मतविमर्शः।
- अर्थापत्तिविचारः।
- अभावनिरूपणम्।
- चार्वाकसमीक्षा।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Jayanta Bhaṭṭa, (1925), Nyāya Mañjarī: The Compendium of Indian Speculative Logic, Edited by Gaṅgādhara Śāstrī, Varanasi : Chowkhamba Sanskrit Series.
2. Jayanta Bhaṭṭa, (1978), Nyāya Mañjarī, Translated by Kusumawati Deshpande, 2 vols., Delhi : Motilal Banarsidass.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Vācaspati Miśra (1914), Nyāya-vārttika-tātparya-ṭīkā (Edited by Vindhyeswari Prasad Dvivedin), Varanasi : Chowkhamba Sanskrit Series.
2. Sinha, N (1919), The Nyāya-sūtras of Gautama with the Bhāṣya of Vātsyāyana (4 vols.), Delhi : Motilal Banarsidass.
3. Jha, G (1924), The Nyāya Philosophy: Gautama's Nyāya-sūtra and Vātsyāyana's Bhāṣya, Delhi : Motilal Banarsidass.
4. Vātsyāyana (1936), Nyāya-bhāṣya: Nyāyadarśanam (Edited by Taranatha Nyaya-Tarkatirtha), Calcutta: Calcutta Sanskrit Series.
5. Udayana (1957), Nyāya-kusumāñjali (Edited by Padmaprasada Upadhyaya), Varanasi: Chaukhamba Sanskrit Pratishthan.
6. Matilal, B. K (1977), Nyāya-Vaiśeṣika, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
7. Gautama (1997), Nyāya-sūtra: Gautamīya-Nyāya-Darśana with Bhāṣya of Vātsyāyana. (Edited by Anantalal Thakur), New Delhi: Indian Council of Philosophical Research.
8. Uddyotakara (1997), Nyāya-vārttika: Nyāyabhāṣyavārttika (Edited by Anantalal Thakur), New Delhi: Indian Council of Philosophical Research.

9. Phillips, S (2012), Classical Indian Epistemology: The Nyāya-sūtra and Its Commentators, London: Routledge.
10. Gautama (2017), The Nyāya-sūtra: Selections with Early Commentaries (Translated by Matthew Dasti & Stephen Phillips), Indianapolis: Hackett Publishing.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: हठयोगस्य विमर्शः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. हठयोगस्य षट्कर्माणि, मुद्राबन्धानां नाडीशोधनस्य च सम्यक्प्रतिपादनम्।
2. शरीरशुद्ध्यर्थं हठयोगप्रक्रियाणां प्रायोगिकाभ्यासप्रशिक्षणम्।
3. हठयोगस्य ऐतिहासिकवैज्ञानिकपरम्परायाः परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. हठयोगस्य षट्कर्ममुद्राबन्धानां सिद्धान्तान्स्वशब्दैःस्पष्टीकर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. नेति-धौति-बस्त्यादीनां प्रक्रियाः यथावत्कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. शरीरशुद्ध्यर्थं प्रमुखपञ्चदश आसनानां प्रायोगिकाभ्यासकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. हठयोगस्य आधुनिकस्वास्थ्यविज्ञानेन सह सम्बन्धं विवेचयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3	हठयोगस्य विमर्शः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. हठयोगलक्षणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- हठशब्दस्यार्थः।
- हठस्य प्रथमाङ्गत्वेन राजयोगस्य द्वारम्।

अन्वितिः २. यमनियमानां विशिष्टबोधः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यमाः- अहिंसा, सत्यम्, अस्तेयः, ब्रह्मचर्यम्, अपरिग्रहश्च।
- नियमाः- शौचः, सन्तोषः, तपः, स्वाध्यायः, ईश्वरप्रणिधानञ्च।

अन्वितिः ३. आसनानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शरीरस्थैर्यम्, आरोग्यं, ध्यानम्।
- प्रमुखपञ्चदश आसनानां विवेचनम्।

अन्वितिः ४. षट्कर्मणाम् अभ्यासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नेतिः, धौतिः, बस्तिः, नौलिः, त्राटकम्, कपालभातिः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. हठप्रदीपिका, स्वात्मारामयोगीन्द्रः, (२०१५), हठप्रदीपिका, वाराणसी : चौखम्बाविद्याभवनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. घेरण्डसंहिता, घेरण्डमुनिः, (२०१७), नवदेहली, चौखम्बासंस्कृतसंस्थानम्, सम्पादकः डॉ. श्रीकृष्णशर्मा।
2. शिवसंहिता, अज्ञातकर्तृकः, (२०१६), दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास् प्रकाशनम्, सम्पादकः डॉ. हरिहरानन्द आर्यः।
3. योगतत्त्वोपनिषत्, अज्ञातकर्तृकः, (२०१४), सम्पादकः पं. विद्यारत्नशुक्लः, वाराणसी : चौखम्बा ओरिएण्टालिया।
4. हठयोगविलासः, रमेशचन्द्रदत्तः, (२०१९), सम्पादकः डॉ. यशोविजय उपाध्यायः, अहमदाबाद : भारतीय वाङ्मय प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: पाश्चात्यदर्शनस्य अध्ययनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. पाश्चात्यदर्शनस्य मूलभूततत्त्वानां परिचयः।
2. पाश्चात्यदर्शनस्य प्रधानसम्प्रदायानां, चिन्तकानां च परिचयः।
3. पाश्चात्यदार्शनिकसिद्धान्तानां भारतीयदर्शनैः सह तुलनात्मकं विवेचनम्।
4. सामाजिकदृष्ट्या सांस्कृतिकदृष्ट्या पाश्चात्यदार्शनिकपरम्पराणां विश्लेषणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पाश्चात्यदर्शनस्य प्रमुखतत्त्वानाम् अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. पाश्चात्यदर्शनेषु प्रतिपादितां ज्ञानमीमांसाम् अधिगन्तुं शक्ष्यन्ति।
3. सांख्ययोगादिदर्शनानां दृष्ट्या पाश्चात्यतर्काणां मूल्याङ्कनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. पाश्चात्यचिन्तनस्य भारतीयज्ञानपद्धत्या सह विवेचने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4	पाश्चात्यदर्शनस्य अध्ययनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राचीनग्रीकदर्शनम् (Anceient greek Philosophy). **श्रेयोऽङ्कः १**

- सुक्रातपूर्वचिन्तकाः (थेल्सः, हेराक्लिटश्च) (Pre-Socratic thinkers (Thales, Heraclitus)
- सुक्रातः, प्लेटोः आकारसिद्धान्तश्च (Socrates, Plato, and the theory of Forms).
- अरिस्टोटलस्य तत्त्वज्ञानं नीतिशास्त्रं च (Aristotle's metaphysics and ethics).
- साङ्ख्यन्यायदर्शनाभ्यां सह तुलनात्मकविश्लेषणम् (Comparative analysis with Sāṃkhya and Nyāya darśanas).

अन्वितिः २. मध्ययुगात्प्रबोधनयुगपर्यन्तं दर्शनम् (Medieval to Enlightenment Philosophy).

श्रेयोऽङ्कः १

- स्कोलास्टिसिज्मः (एक्विनासः) इस्लामीयप्रभावाश्च। (Scholasticism (Aquinas) and Islamic influences).
- तर्कवादः (डेकार्टः, स्पिनोजा च) (Rationalism (Descartes, Spinoza).
- अनुभववादः (लॉक्, ह्यूम् च) (Empiricism (Locke, Hume).
- काण्टस्य समन्वयः वेदान्तीयज्ञानमीमांसया सह समान्तरालाः (Kant's synthesis and parallels with Vedāntic epistemology).

अन्वितिः ३. आधुनिकपाश्चात्त्यदर्शनम् (Modern Western Philosophy). श्रेयोऽङ्कः १

- अस्तित्ववादः (कीर्केगार्डः, सार्त्र्च) (Existentialism (Kierkegaard, Sartre).
- मार्क्सवादः समीक्षात्मकसिद्धान्तश्च (Marxism and critical theory).
- प्रयोजनवादः (ड्यूवी, जेम्स्च) (Pragmatism (Dewey, James).
- धर्मकर्मसंकल्पनाभिः सह संवादाः (Dialogues with Indian concepts of dharma and karma).

अन्वितिः ४. साम्प्रतिकप्रवृत्तयः (Contemporary Trends). श्रेयोऽङ्कः १

- विश्लेषणात्मकमहाद्वीपीयपरम्पराः (Analytic vs. Continental traditions).
- उत्तरआधुनिकतावादः (फूको, डेरिडाच) (Postmodernism (Foucault, Derrida).
- मनोदर्शनं कृत्रिमबुद्धिनैतिकताश्च। (Philosophy of mind and AI ethics).
- भारतीयज्ञानपद्धतेःचैतन्यविषयकदृष्टिकोणाः। (IKS perspectives on consciousness (caitanya).

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Russell, B. (1945). The History of Western Philosophy. London : George Allen & Unwin.
2. Kenny, A. (2010). A New History of Western Philosophy. Oxford : Oxford University Press.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Vivekananda, S. (1897). Vedanta Philosophy: Lectures on Raja Yoga and Other Subjects. New York : Vedanta Society.
2. Bhartṛhari. (1965). Vākyapadīya. Edited and translated by K. A. Subramania Iyer. Pune : Deccan College Postgraduate and Research Institute.
3. Shankara, A. (1965). Brahmasūtra Bhāṣya. Translated by Swami Gambhirananda. Calcutta : Advaita Ashrama.
4. Larson, G. J. (1969). Classical Sāṃkhya: An Interpretation of Its History and Meaning. Delhi : Motilal Banarsidass.
5. Plato. (1992). Republic. Translated by G. M. A. Grube. Indianapolis : Hackett Publishing.

6. Descartes, R. (1996). Meditations on First Philosophy. Translated by John Cottingham. Cambridge : Cambridge University Press.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: प्राचीनाधुनिकविज्ञानानि (Science, Philosophy, Religion, and Technology)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकशास्त्रीयसाहित्ये निहितस्य विज्ञानस्य चिन्तनम्।
2. धर्मशास्त्रग्रन्थेषु निहितानां समाजविज्ञानभौतिकीविज्ञानसम्बद्धानां तत्त्वानां बोधनम्।
3. दर्शनतन्त्रज्ञानयोः सम्बन्धचिन्तनम्।
4. प्रापञ्चिकदृष्ट्या प्राच्यपाश्चात्यदर्शनानां विमर्शात्मकं चिन्तनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयप्राचीनसाहित्ये निहितानि वैज्ञानिकतत्त्वानि प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
2. ऋग्वेदीयब्रह्माण्डविज्ञानं गणितशास्त्रञ्च वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. विज्ञानधर्मयोः सम्बन्धानां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. दर्शनतन्त्रज्ञानयोः सम्बन्धानां विवेचयितुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. धर्मशास्त्रग्रन्थेषु निहितानां सामाजिकतत्त्वानां प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
6. प्राच्यपाश्चात्यदर्शनेषु विद्यमानानां साम्यवैशम्यांशानाम् अवगमने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5	प्राचीनाधुनिकविज्ञानानि (Science, Philosophy, Religion, and Technology)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वैदिकशास्त्रीयभारतीयविज्ञानम् (Vedic and Classical Indian Science) श्रेयोऽङ्कः १

- ऋग्वेदीयब्रह्माण्डविज्ञानं गणितशास्त्रञ्च (Ṛgvedic cosmology and mathematics)
- आयुर्वेदः समग्रस्वास्थ्यं च (Ayurveda and holistic health)
- जैनबौद्धानां तर्कशास्त्रे योगदानम् (Jain and Buddhist contributions to logic)

- युक्तिदीपिकायाः वैज्ञानिकप्रणाल्यः (Yuktidīpikā's scientific methodologies)

अन्वितिः २. विज्ञानधर्मयोः सम्बन्धाः (Science-Religion Interactions) श्रेयोऽङ्कः १

- गैलिलियो-न्यूटनीयविश्वदृष्टिः वैदिकब्रह्माण्डविज्ञानं च (Galileo-Newtonian worldview vs. Vedic cosmology)
- डार्विनवादः हिन्दूबौद्धानां विकासविषयकमतानि च (Darwinism and Hindu/Buddhist views on evolution)
- क्वाण्टमभौतिकी अद्वैतसिद्धान्तश्च (Quantum physics and Advaitic non-duality)
- जैवप्रौद्योगिकीविषयकाः नैतिकविवादाः (Ethical debates on genetic engineering)

अन्वितिः ३. तन्त्रज्ञानदर्शनम् (Philosophy of Technology) श्रेयोऽङ्कः १

- कृत्रिमबुद्धिनैतिकतापुरुषार्थश्च (Ethics of AI and puruṣārtha (human goals)
- भगवद्गीतायां पर्यावरणीयनैतिकता पारिस्थितिकतन्त्रज्ञानं च (Environmental ethics in Bhagavad Gītā and eco-technology)
- डिजिटलगोपनीयतामोक्षश्च (Digital privacy and mokṣa (liberation)
  वैदिकयज्ञक्रियाः आद्यअभियान्त्रिकीरूपेण (Vedic yajña rituals as early engineering)

अन्वितिः ४. तुलनात्मकवैश्विकदृष्टिकोणाः (Comparative Global Perspectives) श्रेयोऽङ्कः १

- ग्रीकन्यायवैशेषिकेषु परमाणुवादः (Atomism on Greek, Nyāya & Vaiśeṣika)
- बौद्धज्ञानमीमांसा पाश्चात्त्यानुभववादश्च (Buddhist epistemology and Western empiricism)
- इस्लामीयस्वर्णयुगः भारतीयज्ञानविनिमयश्च (Islamic Golden Age and Indian knowledge exchange)
- भारतीयज्ञानपद्धतिभिः विज्ञानस्य उपनिवेशविरोधः (Decolonizing science through IKS)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Radhakrishnan, S. (1923). Indian Philosophy (Vol. 1). London : George Allen & Unwin.
2. Capra, F. (1975). The Tao of Physics: An Exploration of the Parallels Between Modern Physics and Eastern Mysticism. Berkeley : Shambhala.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sūrya Siddhānta. (1860). Translated by Ebenezer Burgess. New Haven : American Oriental Society.
2. Radhakrishnan, S. (1923). Indian Philosophy (Vol. 1). London : George Allen & Unwin.
3. Basham, A. L. (1954). The Wonder That Was India. New York : Grove Press.

4. Schumacher, E. F. (1973). Small Is Beautiful: Economics as if People Mattered. London : Blond & Briggs.
5. Capra, F. (1975). The Tao of Physics: An Exploration of the Parallels Between Modern Physics and Eastern Mysticism. Berkeley : Shambhala.
6. Charaka. (1981). Charaka Saṃhitā. Translated by P. V. Sharma. Varanasi : Chaukhambha Orientalia.
7. Singh, J. (Trans.). (1991). Vijnana Bhairava Tantra: The Practice of Centring Awareness. Delhi : Motilal Banarsidas.
8. Department of Science & Technology (India). (2023). Annual Report 2022–2023. New Delhi : Government of India.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester - 8)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6: यतीन्द्रमतदीपिकायाः समीक्षा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. विशिष्टाद्वैतसिद्धान्ते तत्त्वत्रयनिरूपणम्।
2. यतीन्द्रमतदीपिकायां प्रतिपादितप्रधानप्रमेयानां बोधनम्।
3. द्रव्य-ईश्वर-प्रकृत्यादीनां बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विशिष्टाद्वैतवेदान्तरीत्या सृष्टिप्रक्रियानिरूपणं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. विशिष्टाद्वैतवेदान्तरीत्या जीवशरीरप्रपञ्चणां निरूपणे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. जीवस्वरूपनिरूपणं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. पञ्चीकरणप्रक्रियास्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
5. विशिष्टाद्वैतवेदान्तरीत्या ब्रह्मणः जगत्कारणत्वं, वेदानां महत्त्वं तत्पर्यञ्च अधिगन्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6	यतीन्द्रमतदीपिकायाः समीक्षा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः१. द्रव्याद्रव्यविभागः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रकृतिनिरूपणम्।
- इन्द्रियनिरूपणम्।
- पञ्चीकरणप्रक्रिया।
- पञ्चभूतनिरूपणम्।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- शरीरलक्षणं तद्विभागश्च।
- व्यष्टिसमष्टिसृष्टिस्वरूपम्।

- सप्तद्वीपवर्णनम्।
- जीवलक्षणम्।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- जीवस्वरूपनिरूपणं, जीवस्य देहेन्द्रियादिभ्यो भिन्नत्वसाधनम्।
- जीवस्याणुपरिणामकत्वम्।
- जीवनित्यत्वमनेकत्वञ्च।
- बद्धमुक्तनित्यजीवानां स्वरूपम्।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- ईश्वरस्वरूपनिरूपणम्।
- ईश्वरस्य जगत्कारणत्वसमर्थनम्।
- निर्विशेषे ब्रह्मणि वेदान्तानां तात्पर्यनिरसनम्।
- परमात्मनः आनन्त्यप्रतिपादनम्।
- ईश्वरस्य सृष्टिस्थितिसंहारकर्तृत्वम्, ईश्वरस्य पञ्चप्रकाराः च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीनिवासाचार्यः, (2015), यतीन्द्रमतदीपिका (प्रथम-द्वितीय-तृतीयाध्यायाः), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Rāmānuja, (1955), Śrībhāṣyam: Śrī Rāmānuja's Commentary on the Brahma Sūtras, Chennai : Śrīvaiṣṇava Siddhānta Śāstra Parishad.
2. Vedānta Deśika, (1979), Nyāyasiddhāñjanam : A Treatise on the Logic of Vishishtadvaita, Mysore : Śrī Raṅganātha Saṃsthāna.

9. Vedānta Deśika, (2004), Nyāyapariśuddhi: With the Commentary of Śrīnivāsācārya, Chennai : Ubhaya Vedānta Granthamala.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7: रामानुजीयं भगवद्गीताचिन्तनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. विशिष्टाद्वैतवेदान्तरीत्या कर्मसिद्धान्तस्य बोधनम्।
2. विशिष्टाद्वैतवेदान्तरीत्या कर्मसन्न्यासनिरूपणम्।
3. विशिष्टाद्वैतवेदान्तरीत्या आत्मसंयमबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विशिष्टाद्वैतवेदान्तरीत्या कर्मसिद्धान्तस्य व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
2. कर्माकर्मणयोः सभेदं विश्लेषणकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. विशिष्टाद्वैतवेदान्तरीत्या कर्मसन्न्यासनिरूपणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. विशिष्टाद्वैतवेदान्तरीत्या ज्ञानकर्मयोगयोः सम्बन्धं निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. विशिष्टाद्वैतवेदान्तप्रतिपादितकर्मषट्कं ज्ञास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7	रामानुजीयं भगवद्गीताचिन्तनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- कर्मयोगस्य कर्त्तव्यता।
- अन्तर्गतज्ञानतया कर्मयोगस्य ज्ञानयोगाकारता।
- कर्माकर्मणोः बोद्धव्यता।
- भगवदवतारयाथात्म्यम्।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- विशिष्टाद्वैतरीत्या कर्मसन्न्यासयोगविचारः।
- प्राकृतस्य भोगस्य सुत्यजता।

अन्विति: ३. **श्रेयोऽङ्क: १**

- आत्मसंयमयोगस्वरूपम्।
- योगस्वरूपम्।

अन्विति: ४. **श्रेयोऽङ्क: १**

- अतिशियितपुरुषार्थनिष्ठा।
- योगिनः सर्वस्मात् आधिक्यम्।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीमद्रामानुजविरचितभगवद्गीताभाष्यम्, (2004), प्रथमद्वितीयतृतीयाध्यायाः, गोरखपुर : गीताप्रेस्।

सहायका: ग्रन्था: (Additional Readings)

1. Rao, T. S., (1910), Bhāgavata, ed. Śrī Viṣṇu Purāṇam: With Śrīdhara's Bhāvārtha-Dīpikā Commentary, Mumbai : Nirnaya Sagar Press.
2. Rāmānuja, (1956), Śrī Bhāṣyam: Commentary on the Bhagavad Gītā, Chennai : Śrīvaiṣṇava Śrīsampradāya Pracāriṇī Sabhā.
3. Rangarāmānuja Muni, (1960), Chāndogya Upaniṣad Bhāṣyam, Chennai : Ubhaya Vedānta Granthamala.
4. Krishnamacharya, N.V.R., (1983), The Mahabharata, Tirupati : Tirumala Tirupati Devasthanams.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8: वैशेषिकशास्त्रस्य विशिष्टपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैशेषिकदर्शनरीत्या धर्मस्य लक्षणावगमनम्।
2. वेदप्रामाण्यसमर्थबोधनम्।
3. वैशेषिकदर्शनानुसारं पदार्थानां लक्षणविभागपूर्वकं बोधनम्।
4. वैशेषिकदर्शनरीत्या कार्यकारणभावनिरूपणम्।
5. परमतविमर्शनपूर्वकं वैशेषिकाभिमततत्त्वानां चिन्तनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैशेषिकदर्शनाभिमतं पदार्थानां स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. वैशेषिकदर्शनरीत्या धर्मस्य अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. वैशेषिकदर्शनानुसारं पदार्थानां लक्षणविभागपूर्वकं व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. वैशेषिकदर्शनरीत्या कार्यकारणभावं, कारणप्रकारान् च निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. वैशेषिकदर्शनरीत्या पदार्थानां साधर्म्यवैधर्म्यसमर्थनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8	वैशेषिकशास्त्रस्य विशिष्टपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अवतरणिका। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मङ्गलवादः।
- धर्मलक्षणम्।
- वेदप्रामाण्यम्।

अन्वितिः २. पदार्थविभागः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- द्रव्यगुणकर्मणः साधर्म्यम्।
- द्रव्यगुणकर्मणः वैधर्म्यम्।

- द्रव्यगुणकर्मणः लक्षणम् ।

अन्वितिः ३. कारणत्वविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- समवायिकारणत्वम् ।
- असमवायिकारणत्वम् ।
- उत्पत्तिविचारः ।
- सत्कार्यवादस्य खण्डनम् ।

अन्वितिः ४. सामान्यस्य विचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- परमतानां विमर्शः।
- सामान्यविशेषयोः पदवाच्यत्वम् ।
- द्रव्यगुणकर्मणः जातिः ।
- सत्तायाः साधनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Praśastapāda, (1919), Padārthadharmasaṅgraha (Praśastapādabhāṣyam), Varanasi, Chowkhamba Sanskrit Series Office.
2. Śaṅkara Miśra, (1919), Vaiśeṣikasūtropaskāra, Banaras : Chowkhamba Sanskrit Book Depot.
3. Kaṇāda, (1961), Vaiśeṣika Sūtra, Darbhanga : Mithila Institute of Post-Graduate Studies and Research in Sanskrit Learning.
4. Vyomaśiva, (1983), Vyomavatī, Varanasi, Sampurnanand Sanskrit University.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sinha, Nandalal, (1923), The Vaisheshika Sutras of Kanada with the Commentary of Sankara Mishra, Allahabad : The Panini Office.
2. Chakrabarty, Debasish, (2003), Vaisesika Sutra of Kanada, New Delhi : D.K. Printworld.
3. Jha, Ganganatha, (1916), The Padārthadharmasaṅgraha of Praśastapāda, Poona : Oriental Book Agency.
4. Matilal, Bimal Krishna, (1977), Nyāya-Vaiśeṣika, Wiesbaden : Otto Harrassowitz.
5. Halbfass, Wilhelm, (1992), On Being and What There Is: Classical Vaiśeṣika and the History of Indian Ontology, Albany : SUNY Press.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.9: न्यायनये शब्दप्रमाणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. न्यायमतानुसारं प्रमाणानां सामान्यपरिचयेन सह शब्दप्रमाणपरिचयः।
2. न्यायदर्शनानुसारं शाब्दबोधक्रमचिन्तनम्।
3. न्यायदर्शनाभिमतानां पदवाक्यादिभेदेन शब्दप्रमाणबोधनम्।
4. न्यायदर्शनाभिमतानाम् आकाङ्क्षासन्निधियोग्यतानां बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. न्यायदर्शनाभिमतशाब्दबोधप्रक्रियां अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. न्यायमतानुसारं प्रमाणानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. न्यायदर्शनप्रतिपादितशब्दप्रामाणं लक्षणविभागपूर्वकं निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. न्यायदर्शनाभिमतानां पदवाक्यादिभेदेन शब्दप्रमाणस्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
5. न्यायदर्शनाभिमतानाम् आकाङ्क्षासन्निधियोग्यतानां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. दर्शनान्तरेण सह न्यायदर्शनाभिमतशब्दप्रमाणनिरूपणे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.9	न्यायनये शब्दप्रमाणम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः१. शब्दप्रमाणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शक्तिनिरूपणम्।
- पदशक्तिविचारः।
- शक्तिग्रहोपायाः।
- जातिशक्तिवादः।

अन्वितिः२. पदवाक्यविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तदादिपदार्थः।
- पदविभागः।

- लक्षणाविचारः।
- वाक्यलक्षणानिरासाः।

अन्वितिः ३. समासवादः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तत्पुरुषविचारः।
- बहुव्रीहिविचारः।
- निपातातिरिक्तनामार्थविचारः।
- द्वन्द्वविचारः।

अन्वितिः ४. शाब्दबोधस्य कारणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आसत्तिनिरूपणम्।
- योग्यतानिरूपणम्।
- सन्निधिनिरूपणम्।
- तात्पर्यनिरूपणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Gangeśa Upādhyāya (1888). Tattvacintāmaṇi (Anumāna and Śabda Khaṇḍa). Calcutta : Asiatic Society of Bengal.
2. Gadādhara Bhaṭṭācārya (1976). Śaktivāda: On the Theory of Meaning. Kolkata : Indian Studies.
3. Vattanky, John (1995). Nyāyapañcānana Viśvanātha's Śabdaśakti-Prakāśikā: Text, Translation, and Interpretation. Delhi : Sri Satguru Publications.
4. Viśvanātha Nyāyapañcānana (1997). Siddhānta-Muktāvalī with Śabda-prakaraṇa Commentary. Delhi : Chaukhamba Sanskrit Pratishthan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Gangeśa Upādhyāya, (1888), Tattvacintāmaṇi (Anumāna and Śabda Khaṇḍa), Calcutta : Asiatic Society of Bengal.
2. Gadādhara Bhaṭṭācārya, (1976), Śaktivāda: On the Theory of Meaning, Kolkata : Indian Studies.
3. Vattanky, John, (1995), Nyāyapañcānana Viśvanātha's Śabdaśakti-Prakāśikā: Text, Translation, and Interpretation, Delhi : Sri Satguru Publications.
4. Viśvanātha Nyāyapañcānana, (1997), Siddhānta-Muktāvalī with Śabda-prakaraṇa Commentary, Delhi : Chaukhamba Sanskrit Pratishthan.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.10: महायानस्य तत्त्वज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. महायानदर्शनस्य मूलसिद्धान्तानां परिचयः।
2. महायानसूत्राणां मूलश्लोकानां च व्याख्यानक्रमनिरूपणम्।
3. बोधिसत्त्वचर्ययायां व्यावहारिकसमस्यानां समाधानप्रकारबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. महायानदर्शनस्य मूलसिद्धान्तानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. महायानदर्शनस्य शून्यवादादिमूलभूततत्त्वानि स्वशब्दैः प्रतिपादयितुं समर्थाः भाविष्यन्ति।
3. प्रज्ञापारमितासूत्राणां श्लोकानाञ्च भाष्यसहितं सरलं व्याख्यानं कर्तुं क्षमाः भविष्यन्ति।
4. बोधिसत्त्वचर्ययायां व्यावहारिकसमस्यानां समाधानकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. महायानसिद्धान्तान् आधुनिकजीवनेन सह तोलने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.10	महायानस्य तत्त्वज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः१. महायानदर्शनस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महायानदर्शनस्य उद्भवो विकासश्च।
- हीनयानमहायानयोः भेदः।
- शून्यवादस्य मूलसिद्धान्तः।
- प्रमुखानां महायानसूत्राणां परिचयः (अष्टसाहस्रिकाप्रज्ञापारमितासूत्रं, सद्धर्मपुण्डरीकसूत्रं, ललितविस्तरसूत्रं, लङ्कावतारसूत्रं, सुवर्णप्रभाससूत्रं, गण्डव्यूहसूत्रं, तथागतगर्भसूत्रं, दशभूमिकसूत्रं, समाधिराजसूत्रम् इत्यादि)

अन्वितिः२. बोधिचित्तं बोधिसत्त्वश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- बोधिचित्तस्य स्वरूपं तद्भेदाश्च।
- बोधिचित्तोत्पादः बोधिसत्त्वस्य च स्वरूपम्।

- षट्पारमिताः (दानं, शीलं, शान्तिः, वीर्यं, ध्यानं, प्रज्ञा च)
- करुणाप्रज्ञयोः समन्वयः बोधिसत्त्वमार्गस्य च व्यावहारिकं महत्त्वम्।

अन्वितिः३. शून्यता त्रिकायसिद्धान्तश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शून्यतावादस्य स्वरूपं नागार्जुनस्य च योगदानम्।
- माध्यमिकयोगाचारदर्शनयोः संक्षिप्तपरिचयः।
- त्रिकायसिद्धान्तः (धर्मकायः, सम्भोगकायः, निर्माणकायः)
- शून्यतादृष्ट्या नैरात्म्यवादः।

अन्वितिः४. निर्वाणं मोक्षश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महायानदर्शने निर्वाणस्वरूपम्।
- बोधिसत्त्वमार्गेण मोक्षप्राप्तिः।
- विश्वकल्याणाय बौद्धदृष्टिः।
- महायानस्य वैश्विकप्रभावः आधुनिकसन्दर्भे च महायानस्य प्रासङ्गिकता।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, र., (सम्पा.), (2012), मध्यमककारिका (रचयिता: नागार्जुन), दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
2. शास्त्री, स., (सम्पा.), (2015), प्रज्ञापारमिताहृदयसूत्रम्, दिल्ली : भारतीय विद्या प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, र. (2015), बौद्धदर्शनप्रस्थान. सारनाथ, वाराणसी : केन्द्रीय उच्च तिब्बती शिक्षा संस्थानम्।
2. शर्मा, प. (2018), लङ्कावतारसूत्रम्, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
3. सिंह, सङ्घसेन, (2020), बौद्धदर्शनप्रवेशिका, दिल्ली : भारतीय बुक् कार्पोरेशन।

प्रथमवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1: जैनदर्शनस्य सामान्यपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. जैनदर्शनस्य सामान्यपरिचयः, प्रमुखतत्त्वानाम् अवबोधनञ्च।
2. जैनदर्शनस्य रत्नत्रयपरिचयः, महत्त्वावबोधनञ्च।
3. जैनदर्शनस्य प्रमुखप्रमाणप्रमेयानाम् अवबोधनम्।
4. जैनसम्प्रदायगतानाम् आचारविचाराणां परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. जैनदर्शनस्य प्रमुखतत्त्वानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. जैनदर्शनस्य रत्नत्रयपरिचयः, महत्त्वावबोधनञ्च विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. जैनदर्शनस्य प्रमाणमीमांसास्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. जैनदर्शनप्रतिपादिततत्त्वानि निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. जैनसम्प्रदायगतानाम् आचारविचाराणां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. जैनदर्शनसम्प्रदाये प्राप्तकर्मणां ज्ञाने अनुष्ठाने च समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1	जैनदर्शनस्य सामान्यपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. जैनदर्शनस्य परिचयः ऐतिहासिकता च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जैनदर्शनस्य प्राचीनता।
- जिनस्य स्वरूपम् –
  - मोक्षमार्गनेतृत्वम्।
  - कर्मभूभृन्नेतृत्वम्।
  - विश्वतत्त्वज्ञातृत्वम्।
- श्रुतपरम्परा।
- प्रमुखाचार्याणां परिचयः।

- प्रमुखग्रन्थानां परिचयः।

अन्वितिः २. सम्यग्दर्शनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मोक्षस्य मार्गः।
- सम्यग्दर्शनस्य स्वरूपम्।
- सप्ततत्त्वानि नवपदार्थाश्चेति।
- षड्-द्रव्याणि पञ्चास्तिकायाश्च ।
- आत्मानुभूतिः।

अन्वितिः ३. प्रमाणमीमांसा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रमाणस्य स्वरूपम्।
- प्रमाणस्य भेदप्रभेदाः।
- प्रमाणस्य विषयः फलञ्च।
- पञ्च ज्ञानानि।

अन्वितिः ४. अनागारचारित्रम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनागारस्य स्वरूपम् (आचार्य-उपाध्याय-साधूनाम्)
- अष्टाविंशतिः मूलगुणाः।
- द्वादश तपांसि।
- द्वाविंशतिः परीषहाः।
- दश धर्माणि।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. उमास्वामी, (1950), तत्त्वार्थसूत्रम्, काशी : फूलचन्दसिद्धान्तशास्त्री, गणेशप्रसादवर्णी जैन ग्रन्थमाला।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. जैन, हीरालाल, (1975), भारतीय संस्कृति में जैन धर्म का योगदान, भोपाल : मध्यप्रदेश शासन साहित्य परिषद्।
2. वट्टकेरः, (2004), मूलाचारः, दिल्ली : भारतीय ज्ञानपीठ।
3. सिद्धान्तिदेवः, नेमिचन्द्र, (2006), बृहद्द्रव्यसंग्रहः, जयपुर : पं. टोडरमलस्मारकट्रस्ट।
4. माणिक्यनन्दिः, (2009), परीक्षामुखम्, जयपुर : पं. टोडरमलस्मारकट्रस्ट।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2: न्यायवैशेषिकयोः परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course bjectives)

1. कणाददर्शनस्य मूलसिद्धान्तानां बोधनम्।
2. गौतमीयदर्शनस्य मूलसिद्धान्तानां बोधनम्।
3. ज्ञानस्वरूपस्य ज्ञानप्रकाराणां च बोधनम्।
4. अनुमानप्रमाणस्य लक्षण-विभाग-प्रयोजनादीनां विश्लेषणम्।
5. कणाददर्शनाभिमतानां प्रमेय-प्रमाणानां तुलनात्मकं चिन्तनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. कणादसूत्रेषु प्रतिपादितानि तत्त्वानि स्वशब्दैः व्याख्यातुं क्षमाः भविष्यन्ति।
2. कणाददर्शनस्य पदार्थानां स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. प्रमाणप्रमेयव्यवस्थां ज्ञातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. गौतमीयदर्शनस्य पदार्थानां स्वरूपं वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. कणाददर्शनेन सह दर्शनान्तराणां तौलनिकचिन्तने समर्थाः भविष्यन्ति ।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2	न्यायवैशेषिकयोः परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. काणाददर्शनस्य पदार्थानां स्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पदार्थपरिचयः – द्रव्यादिपदार्थचिन्तनम्।
- पदार्थपरिचयः, द्रव्याणि, गुणाः, कर्माणि, सामान्यं, विशेषः।
- समवायः, अभावः।
- लक्षणपरिचयः, संसर्गपरिचयः च।

अन्वितिः २. कार्यकारणभावचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कार्यकारणभावपरिचयः।
- सन्निकर्षपरिचयः।

- साधर्म्यवैधर्म्यपरिचयः।
- कार्याणामुत्पत्तिविनाशक्रमः।
- नियमसङ्ग्रहः।

अन्वितिः ३. गौतमीयदर्शनस्य पदार्थानां स्वरूपम् (क) **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रमाणपरिच्छेदः – षोडशपदार्थाः।
- प्रमाणं - प्रमाणाङ्गानि - संशयः, प्रयोजनं, दृष्टान्तः।
- सिद्धान्तः, अवयवः, तर्कः, निर्णयः।
- कथा, हेत्वाभासः, छलं, जातिः।

अन्वितिः ४. गौतमीयदर्शनस्य पदार्थानां स्वरूपम् (ख) **श्रेयोऽङ्कः १**

- निग्रहस्थानं, प्रमेयपरिच्छेदः ।
- आत्मा, शरीरम्, इन्द्रियम्, अर्थाः, बुद्धिः, मनः, प्रवृत्तिः।
- दोषः, प्रेत्यभावः, फलं, दुःखम्।
- अपवर्गः, लक्षणसङ्ग्रहः, लक्ष्यप्रभेदसङ्ग्रहः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. नवीनहोल्लः, (2019), तर्कप्रवेशः - गौतमसरणिः, कर्नाटक : श्रीमाता प्रकाशन।
2. नवीनहोल्लः, तर्कप्रवेशः - काणादसरणिः, देहली : संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, डॉ. शिवदत्त, (अप्रकाशित), भारतीयदर्शनों का इतिहास, वाराणसी : चौखम्बा विद्या भवन।
2. उपाध्याय, डॉ. बलदेव, (अप्रकाशित), भारतीयदर्शन – साङ्ख्य और योग, प्रयागराज : हिंदी साहित्य सम्मेलन।
3. रामकृष्ण शास्त्री (संपादक), (१९५५), तर्कसंग्रहः, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरिज़।
4. कणादः, (१९६०), वैशेषिकसूत्राणि (संपादकः डॉ. रामकृष्ण मिश्रः), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरिज़।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3: व्याकरणस्य परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतभाषयाः परिचयः वर्णोत्पत्तिस्थानादिकस्य च बोधनम्।
2. विधिनियमादिपरिज्ञानाय संज्ञानां बोधनम्।
3. विविधानां सन्धिकार्याणां बोधनम्।
4. सदृष्टान्तं स्वरव्यञ्जनसन्धीनां परिशीलनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृते वर्णविज्ञानं सम्पादयिष्यन्ति।
2. काव्यादिपठनावसरे सन्धिच्छेदकरणसामर्थ्यं सम्पादयिष्यन्ति।
3. विविधस्वरव्यञ्जनसन्धीनां निरूपणे समर्थाः भविष्यन्ति।
4. कारकविचाराणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3	व्याकरणस्य परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वर्णपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वर्णपरिचयः।
- माहेश्वरसूत्रपरिचयः।
- प्रत्याहारपरिचयः।
- संज्ञापरिचयः।

अन्वितिः २. यण्-पूर्वरूप-प्रकृतिभावसन्धयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यण्सन्धिः।
- पूर्वरूपसन्धिः।
- प्रकृतिभावसन्धिः।

अन्वितिः ३. विसर्गसन्धिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रुत्वनियमः।
- खरवसानयोः विसर्गसन्धिः।
- विसर्गसन्धेः अवशिष्टनियमाः।

अन्वितिः ४. कारकविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कारकस्य लक्षणम्।
- प्रत्येकं कारकस्य परिचयः।
- विभक्तिपरिज्ञानम्।
- वाक्यनिर्माणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वरदराजाचार्यः, (2004), लघुसिद्धान्तकौमुदी, गोरखपुर : गीताप्रेस।
2. वरदराजाचार्यः, (2006), लघुसिद्धान्तकौमुदी (गोविन्दप्रसाद शर्मा, व्याख्याता), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

द्वितीयवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: धर्मविवेकः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शास्त्राध्ययनस्य आवश्यकर्तव्यताबोधनम्।
2. शास्त्राध्ययनप्रयोजनस्य बोधनम्।
3. धर्मस्वरूपस्य धर्मप्रकाराणाञ्च बोधनम्।
4. धर्मविषये किं प्रमाणम्? इत्यस्य विश्लेषणम्।
5. वेदस्य अपौरुषेयत्वसमर्थनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. धर्मशास्त्रप्रतिपादितानि मूल्यानि ज्ञातुं तथा अन्यान्बोधयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. धर्मस्वरूपस्य धर्मप्रकाराणाञ्च स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. शब्दस्वरूपं वेदप्रामाण्यं च ज्ञातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. अर्थवादानां प्रमाण्यविश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. धर्मशास्त्रप्रतिपादितानां कर्मणामनुष्ठाने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1	धर्मविवेकः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. धर्मजिज्ञासा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दशलक्षण्याः अध्यायार्थपादार्थयोः निरूपणम्।
- अधिकरणावयवानां स्वरूपम्।
- धर्मजिज्ञासार्थं मीमांसायाः अध्ययनम्।
- अध्ययनविधेः तात्पर्यनिर्णयाय जिज्ञासाधिकरणस्य अध्ययनम्।

अन्वितिः २. धर्मप्रमाणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- धर्मस्य लक्षणावगत्यर्थं धर्मलक्षणाधिकरणस्य विचारः।
- धर्मे प्रमाणं परीष्टयधिकरणम्।

- प्रत्यक्षादीनि धर्मे प्रमाणानि न भवन्ति।
- सत्संप्रयोगाधिकरणम्।
- अध्ययनविधिः।

अन्वितिः ३. शब्दः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शब्दार्थयोः सम्बन्धः।
- शब्दार्थसम्बन्धनित्यताधिकरणम्।
- शब्दनित्यताधिकरणम्।
- वाक्याधिकरणम्।
- वेदापौरुषेयत्वाधिकरणम्।

अन्वितिः ४. अर्थवादप्रामाण्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अर्थवादानां प्रमाण्यम्।
- अर्थवादानां प्रमाण्यप्रकारचिन्तनम्।
- हेतुवन्निगदानाम् अर्थवादानां प्रमाण्यवर्णनम्।
- मन्त्राणां प्रामाण्यवर्णनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वासुदेवदीक्षितः, (1908), अध्वरमीमांसाकुतूहलवृत्तिः, वाणीविलासमुद्रणम्।
2. पट्टाभिरामशास्त्री, (1984), मीमांसानयमञ्जरी (प्रथमाध्यायस्य प्रथमद्वितीयपादौ), वाराणसी : सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: दशगणीज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. क्रियापदानां समान्यपरिचयः, वैविध्यनिरूपणञ्च।
2. दशगणानां परिचयः, प्रक्रियायाः च परिचयप्रदानम्।
3. प्रमुखानां लकाराणां सदृष्टान्तं बोधनम्।
4. सर्वलकाराणां सामान्यतः बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. लकाराणां प्रक्रियापूर्वकं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. गणानुसारं प्रक्रियाभेदं स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. तिङन्ते प्रकृतिप्रत्ययविश्लेषणसामर्थ्यं लकाराणां प्रयोगसामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
4. सर्वलकाराणां सुलभतया प्रयोगे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2	दशगणीज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- भ्वादौ आदितः क्षिधातुप्रक्रियां यावत्।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- भ्वादौ क्रमुधातुप्रक्रियामारभ्य वह्धातुप्रक्रियां यावत्।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अदादितः जुहोत्यादिधातुपर्यन्तं प्रक्रियाज्ञानम्।

अन्विति: ४. **श्रेयोऽङ्क: १**

- दिवादितः चुरादिपर्यन्तं प्रक्रियाज्ञानम्।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वरदराजाचार्यः, (2004), लघुसिद्धान्तकौमुदी, गोरखपुर : गीताप्रेस।
2. वरदराजाचार्यः, (2006), लघुसिद्धान्तकौमुदी (गोविन्दप्रसाद शर्मा, व्याख्याता), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन। ।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3: कारकप्रकरणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कारकविभक्तीनां समान्यपरिचयः वैविध्यनिरूपणञ्च।
2. समेषां कारकाणां परिचयः समान्यतः प्रक्रियापरिचयश्च।
3. प्रमुखाणां कारकाणां सदृष्टान्तं बोधनम्।
4. सर्वकारकाणां सामान्यतः बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. कारकविभक्तीनां समान्यपरिचयः वैविध्यनिरूपणञ्च वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. विभक्त्यनुसारं प्रक्रियाभेदं प्रयोगभेदञ्च स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. सुबन्तेषु प्रकृतिप्रत्ययविश्लेषणसामर्थ्यं, कारकाणां प्रयोगसामर्थ्यं च प्राप्स्यन्ति।
4. सर्वकारकाणां सुलभतया प्रयोगे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3	कारकप्रकरणम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- कारकविभक्त्योःपरिचयःप्रथमाविभक्त्यर्थज्ञानं च।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- द्वितीयाविभक्त्यर्थात् तृतीयाविभक्त्यर्थं यावत्।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- चतुर्थीविभक्त्यर्थात् पञ्चमीविभक्त्यर्थं यावत्।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- षष्ठीविभक्त्यर्थात् सप्तमीविभक्त्यर्थं यावत्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. महाबलेश्वरभट्टः, जि. (2014), कारकम्, बेंगलुरु : संस्कृतभारती।
2. हेगडे, जनार्दन, (2014), शुद्धिकौमुदी, बेंगलुरु : संस्कृतभारती।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. भट्टोजिदीक्षितः, श्री. (1998), सिद्धान्तकौमुदी (बालमनोरमा व्याख्यासमलङ्कृता, खण्डः–3), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. भट्टोजिदीक्षितः, श्री. (2009), सिद्धान्तकौमुदी (तत्त्वबोधिनी). नवदेहली : श्रीलालबहादुर शास्त्रि राष्ट्रिय संस्कृत विद्यापीठम्।
3. शास्त्री, गुरुप्रसाद, (सम्पा.), (2012), वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी: तत्त्वबोधिनी–बालमनोरमा–शेखरव्याख्यात्रयविराजिता. वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. गोविन्दाचार्यः, श्री. (व्याख्याकारः), (2021), वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (प्रथमः भागः), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

तृतीयवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: द्वैतवेदान्तसम्प्रदायस्य प्रमुखाः प्रवर्तकाः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. द्वैतवेदान्तस्य आविर्भावादिकस्य बोधनम्।
2. ऐतिहासिकदृष्ट्या मध्वाचार्याणां चरित्रकथनम्।
3. माध्वमतप्रवर्तकानां प्रधानाचार्याणां चरित्रकथनम्।
4. माध्वसिद्धान्तस्थापनाय प्रवृत्तानां ग्रन्थरत्नानां विश्लेषणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. द्वैतवेदान्तस्य समग्रं ऐतिहासिकपरिचयं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. द्वैतवेदान्तप्रतिष्ठापनाचार्याणां मध्वाचार्याणां समग्रपरिचयं वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. द्वैतवेदान्तपरम्परायाः वृद्धिः कथं कैश्च जातेति व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. द्वैतवेदान्तप्रमुखग्रन्थानां सामान्यवर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1	द्वैतवेदान्तसम्प्रदायस्य प्रमुखाः प्रवर्तकाः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मध्वाचार्याः तेषां जीवनचरित्रम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मध्वाचार्याणां कृतयः।
- मध्वाचार्याणां साक्षाच्छिष्याः।
- तेषां जीवनं तथा कृतयः।

अन्वितिः २. श्रीमज्जयतीर्थाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- श्रीमज्जयतीर्थानां जीवनचरित्रम्।
- श्रीमज्जयतीर्थानां टीकाग्रन्थानां परिचयः।
- श्रीमज्जयतीर्थानां स्वतन्त्रग्रन्थानां परिचयः।
- श्रीमज्जयतीर्थानां शिष्याः।

अन्वितिः ३. प्राचीनग्रन्थकाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विष्णुदासाचार्याद्याः. तेषां कालः कृतयश्च।
- विजयीन्द्रतीर्थाः, तेषां देशकालकृतयः च।
- व्यासतीर्थाः, तेषां देशकालकृतयः च।
- व्यासत्रयं तथा तद्व्याख्यापरम्परा च।

अन्वितिः ४. प्रसिद्धाः टिप्पणिकाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वादिराजतीर्थाः, तेषां देशकालकृतयः च।
- राघवेन्द्रतीर्थाः, तेषां देशकालकृतयः च।
- अन्ये माध्वपरम्परागताः कृतिकाराः।
- हरिदासपरम्परा।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सेनापति, प्रो. सुकान्त कुमार, वेदान्तसारसङ्ग्रहः, नवदेहली : केन्द्रिय संस्कृत विश्वविद्यालय।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. नारायणपण्डिताचार्यकृतः श्रीमध्वविजयः, (अप्रकाशित)
2. नारायणः, डा., व्यासतीर्थचरितम्, नवदेहली : केन्द्र साहित्य अकादमी।
3. https://www.dvaitaonline.org/

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: अद्वैतवेदान्तदर्शनेतिहासः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अद्वैतवेदान्तस्य आचार्यपरम्परायाः, भगवत्पादशिष्यपरम्परायाश्च बोधनम्।
2. अद्वैतवेदान्तसिद्धान्तप्रतिपादकानां मतभेदानां परिष्काराणां च ज्ञापनम्।
3. अद्वैतवेदान्तस्य प्रकरणग्रन्थानाम्, आचार्यशङ्करप्रणीतस्तोत्राणां च परिचयः।
4. वेदान्तस्य प्रस्थानग्रन्थानां स्थूलपरिचयप्रदानम्।
5. वेदान्तेतरदर्शनानां प्रधानतत्त्वानां बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अद्वैतवेदान्तस्य आचार्यपरम्परायाः, भगवत्पादशिष्यपरम्परायाश्च सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
2. वेदान्तेतरदर्शनानां परिचयं कारयितुं प्रभविष्यन्ति।
3. अद्वैतवेदान्तस्य प्रकरणग्रन्थानाम्, आचार्यशङ्करप्रणीतस्तोत्राणां च वर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. अनुसन्धानपद्धतौ एतान्विचारान् आश्रित्य स्वीयचिन्तनं प्रवर्तयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. दर्शनक्षेत्रे अद्वैतवेदान्तस्य महत्त्वम् अवगत्य वेदान्तग्रन्थानाम् अध्ययने अभिरुचिं प्राप्स्यन्ति।
6. न्याय-वैशेषिक-सांख्य-योग-मीमांसा-जैन-बौद्धदर्शनेषु प्रतिपादितानां जीवेश्वरबन्धमोक्षाणां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2	अद्वैतवेदान्तदर्शनेतिहासः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अद्वैतवेदान्तस्य आचार्यपरम्परा।
- व्यासः, गौडपादश्च।
- श्रीशङ्कराचार्यचरितम्।
- चत्वारः शिष्याश्च।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अद्वैतदर्शनस्य प्रणेतारः।
- शाङ्करभाष्याणि।

- प्रकरणग्रन्थाः।
- स्तोत्राणि।

अन्विति: ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- वाचस्पतिमिश्रः।
- प्रकाशात्मयतिः।
- श्रीहर्षः, चित्सुखाचार्यश्च।
- विद्यारण्यः।
- मधुसूदनसरस्वती।
- अप्पय्यदीक्षितः।

अन्विति: ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- न्याय-वैशेषिक-सांख्य-योग-मीमांसा-जैन-बौद्धदर्शनेषु प्रतिपादितानां जीवेश्वरबन्धमोक्षाणां समीक्षणं भविष्यति।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. राममूर्तिशर्मा, अद्वैतवेदांत साहित्य का इतिहास तथा सिद्धांत।
2. अभ्यङ्ककरवासुदेवशास्त्रिः, सर्वदर्शनसङ्ग्रहः (व्याख्यासहितः), पुणे, प्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरम्।
3. बलदेव उपाध्यायः, भारतीयदर्शन, वाराणसी : शारदामन्दिर।
4. बलदेव उपाध्यायः (प्रधानसम्पादकः), संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास (दशमखण्डः), लखनऊ : उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान।।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. हरेन्द्र प्रसाद सिन्हा, भारतीयदर्शन की रूपरेखा।
2. उदयवीरशास्त्री, वेदान्तदर्शन का इतिहास (वेदान्तविषयक बहिरंग परीक्षात्मक मौलिकग्रन्थ)।
3. कृष्णजोयिस्, पण्डितप्रवरः, शाङ्करदर्शनमर्मप्रकाशः, तिरुपति : राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
4. Vivekananda, Swami, Vedanta Philosophy, Kolkata : Advaita Ashrama.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: विशिष्टाद्वैतवेदान्तदर्शनेतिहासः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य आचार्यपरम्परायाः, भगवत्पादशिष्यपरम्परायाश्च बोधनम्।
2. विशिष्टाद्वैतवेदान्तप्रतिपादकानां ग्रन्थानां ज्ञापनम्।
3. विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य प्रकरणग्रन्थानां, तत्त्वानाञ्च परिचयः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य आचार्यपरम्परां, भगवत्पादशिष्यपरम्पराञ्च वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. वेदान्तेतरदर्शनानां परिचयं कारयितुं प्रभविष्यन्ति।
3. भगवद्-रामानुजाचार्याणां चरित्रं कृतयश्च वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य प्रवर्तकाः प्रचारकाश्च वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य मुख्यप्रमेयानां सामान्यवर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. अनुसन्धानपद्धतौ एतान्विचारान् आश्रित्य स्वीयचिन्तनं प्रवर्तयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3	विशिष्टाद्वैतवेदान्तदर्शनेतिहासः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निम्नग्रन्थानां लेखकानाञ्च परिचयः-
  - प्रस्थानत्रयभाष्यस्य परिचयः।
  - वेदान्तसारः।
  - वेदान्तदीपः।
  - श्रुतप्रकाशिका।
  - यतीन्द्रमतदीपिका।

अन्वितिः २. भगवद्-रामानुजाचार्याणां चरित्रं कृतयश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भगवाद्-रामानुजाचार्याणां जीवनचरित्रम्।
- स्तोत्रग्रन्थाः।
- वादग्रन्थाः।

- ग्रन्थरचनाकौशलम्।

अन्विति: ३. विशिष्टाद्वैतवेदान्तस्य प्रवर्तका: प्रचारकाश्च। **श्रेयोऽङ्क: १**

- श्रीमान् बोधायनः।
- श्रीमान् टङ्कचार्यः।
- श्रीमान् नाथमुनिः।
- श्रीमद्यामुनाचार्यः।
- श्रीमान् वेङ्कटनाथः।
- श्रीवेदान्तदेशिककः।
- रङ्गरामानुजमुनयः।

अन्विति: ४. विशिष्टाद्वैतवेदान्तप्रतिपाद्यमुख्यप्रमेया:। **श्रेयोऽङ्क: १**

- जीवः।
- ब्रह्म।
- प्रकृतिः।
- सृष्टिः।
- बन्धः।
- मोक्षः।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. का. ई. देवनाथन्, विशिष्टाद्वैतवेदान्तशास्त्रप्रवेशिनी, तिरुपतिः : राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायका: ग्रन्था: (Additional Readings)

1. अभ्यङ्ककरवासुदेवशास्त्रिः, सर्वदर्शनसङ्ग्रहः (व्याख्यासहितः), पुणे : प्राच्यविद्यासंशोधनमन्दिरम्।
2. बलदेव उपाध्यायःभारतीयदर्शनम्, वाराणसी : शारदामन्दिर।
3. बलदेव उपाध्यायः (प्रधानसम्पादकः), संस्कृतवाङ्मयस्य बृहद् इतिहासः, दशमखण्डः, लखनऊ : उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थानम्।

चतुर्थवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: भारतीयज्ञानपरम्परा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वेदवेदाङ्गदर्शनादिभिः सह विज्ञानकलासाहित्ययोः समन्विताध्ययनम्।
2. भारतीयज्ञानस्य बहुविषयकस्वरूपस्य अवबोधनम्।
3. भारतीयज्ञानपरम्परावगतेः प्रयोजननिरूपणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीन-अर्वाचीनज्ञानयोः समन्वये समर्थाः भविष्यन्ति।
2. प्राचीनभारतीयतत्त्वचिन्तनानां सामाजोपयोगिताप्रदर्शने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. भारतीयज्ञानपरम्पराणां मूलसिद्धान्तानां सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. वैज्ञानिकदृष्ट्या भारतीयतत्त्वशास्त्राणां चिन्तने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1	भारतीयज्ञानपरम्परा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

Unit I Foundations of Indian Knowledge Systems. **Credit 1**

- Vedic and Upaniṣadic Frameworks.
- Epistemology in Classical Texts.
- Oral and Written Traditions.
- Integration with Ecology.

Unit II Scientific and Mathematical Contributions. **Credit 1**

- Ancient Indian Astronomy.
- Āyurveda and Holistic Health.
- Mathematics and Linguistics.
- Metallurgy and Engineering.

Unit III Philosophy, Governance and Arts. **Credit 1**

- Ethical Frameworks.
- Political Philosophy.
- Aesthetic Traditions.
- Music and Mathematics.

Unit IV IKS in Contemporary Contexts. **Credit 1**

- Decolonizing Knowledge.
- Modern Science and IKS Synergies.
- Technology and Ethics.
- Policy and Education.

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts) (Additional Readings)

1. Kangle, R. P. (Ed.). (1960–1965). The Kauṭilīya Arthaśāstra (3 vols.). Mumbai, University of Bombay.
2. Chattopadhyaya, D. (1977). Science and society in ancient India. Kolkata, Research India Publications.
3. Sharma, P. V. (Trans.). (1981). Charaka-Saṃhitā: Text with English translation. Varanasi : Chaukhambha Orientalia.
4. Staal, F. (2008). Discovering the Vedas: Origins, mantras, rituals, insights. New Delhi : Penguin Books.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. कविराज गोपीनाथः (संपा.), (1980), विश्वकोषः (Vishwakosha). वाराणसी : सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. उपाध्याय वाचस्पतिः (सम्पा.), (1995). भारतीयदर्शनकोशः (Bharatiya Darshan Kosh). वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज्।
3. Ganeri, J. (2011), The lost age of reason: Philosophy in early modern India, 1450–1700. Oxford : Oxford University Press.
4. Comprehensive encyclopedia of Indian philosophical systems, integrating Vedic, scientific and artistic traditions.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: मीमांसाप्रवेशिनी

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. मीमांसादर्शनस्य परम्परायाः अवश्यकतायाः प्रयोजनस्य बोधनम्।
2. मीमांसाधिकरणसंरचनाक्रमस्य बोधनम्।
3. अर्थवादादिधर्मप्रमाणनिरूपणम्।
4. भावनाविमर्शनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मीमांसादर्शनाभिमततत्त्वानां सामान्यवर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. मीमांसादर्शनरीत्या अधिकरणस्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. अधिकरणस्वरूपविमर्शनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. अर्थवादादिधर्मप्रमाणनिरूपणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. पूर्वमीमांसाप्रस्थानानां परिचयं तथा धर्मबोधकप्रमाणानां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. मीमांसादर्शनरीत्या भावनास्वरूपम् अपूर्वस्वरूपं च स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2	मीमांसाप्रवेशिनी	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मीमांसापदार्थः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दर्शनपरिचयः, मीमांसापदार्थश्च।
- मीमांसायाः नामान्तराणि, मीमांसायाः आवश्यकता, मीमांसायाः परम्परा च।
- मीमांसायाः प्राचीनता।
- सूत्रभाष्यवार्तिकानां लक्षणम्।
- प्रस्थानत्रयपरिचयः, अनुबन्धः, मीमांसायाः प्रयोजनं च।

अन्वितिः २. अधिकरणस्वरूपविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अधिकरणस्वरूपपरिचयः।
- सङ्गतेः परिचयः, जिज्ञासासूत्रविवरणं च।
- कर्मत्वविचारः, अध्ययनविधिविचारश्च।

- धर्मलक्षणं, स्वर्गलक्षणञ्च।
- वेदाः, तद्विभागः, धर्मे प्रमाणानि च।
- विधिः, विधिविभागः, निषेधः, पर्युदासः च।

अन्वितिः ३. अर्थवादादिधर्मप्रमाणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अर्थवादः, तद्विभागश्च।
- एकवाक्यता, मन्त्रश्च।
- विधेः त्रैविध्यम्।
- स्मृतिः, आचारः, नामधेयं, तन्निमित्तानि च।
- वाक्यशेषः, सामर्थ्यं च।

अन्वितिः ४. भावनाविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भावना, तद्विभागः, भावनाकरणत्वञ्च।
- अपूर्वम्, अपूर्वविभागश्च।
- भावनाभेदबोधकप्रमाणानि।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts) (Additional Readings)

1. डा. श्रीरामः ए. एस्, मीमांसाशास्त्रप्रवेशिनी - भागः 1, तिरुपतिः : राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. आर्तंगस्वामिशर्मा, (1996), मीमांसामञ्जरी, नवदेहली : भारतीयदार्शनिकानुसन्धानपरिषत्।
2. डा. श्रीरामः ए. एस्, (2020), मीमांसामकरन्दः. रामटेक : श्रीकविकुलगुरुकालिदाससंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3: न्यायसोपानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. पदार्थानां सामान्यपरिचयः सिद्धान्तानाञ्च अवबोधनम्।
2. न्यायदर्शनस्य सामान्यपरिचयः प्रमुखतत्त्वानाम् अवबोधनम्।
3. मानादीनां सम्यगवबोधनम्।
4. लक्षणलक्षणं, पाकवादः, अनुभवः, कारणप्रभेदानाञ्च प्रबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पदार्थानां सामान्यपरिचयं सिद्धान्तानां च स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. न्यायदर्शनस्य सामान्यपरिचयं वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. सप्तपदार्थानां निरूपणकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. प्रमाणस्वरूपं, प्रत्यक्षप्रमाणञ्च अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. वादप्रक्रियां ज्ञात्वा वादकथाप्रदर्शने समर्थाः भविष्यन्ति।
6. हेत्वाभासनिग्रहस्थानादीनां सम्यग्ज्ञानेन पक्षान्तरे दोषान् उद्भावयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः Course Code	पाठ्यक्रमशीर्षकम् Course Title	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् Credit Distribution of the Course			श्रेयोऽङ्काः Credits
		व्याख्यानम् Lecture	अनुशिक्षणम् Tutorial	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः Practical/Practice	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3	न्यायसोपानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मङ्गलाचरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मङ्गलवादः।
- प्राचीननवीनमतयोः मङ्गलस्य कारणम् एवं तत्फलस्य विमर्शः।
- मङ्गलपद्यस्य अन्वयः, प्रतिपदार्थादिनिरूपणम्।

अन्वितिः २. सप्तपदार्थनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पदार्थविभागः, द्रव्यनिरूपणञ्च।
- गुणनिरूपणं, कर्मनिरूपणञ्च।
- सामान्यनिरूपणं, विशेषनिरूपणञ्च।
- समवायनिरूपणम्, अभावनिरूपणञ्च।

अन्वितिः ३. प्रमाणपरिच्छेदः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रमाणस्वरूपं, प्रत्यक्षप्रमाणञ्च।
- अनुमानप्रमाणम्।
- उपमानप्रमाणम्।
- शब्दप्रमाणम्।

अन्वितिः ४. विशेषविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लक्षणलक्षणं, दोषाश्च।
- लक्षणप्रयोजनम्।
- पाकः, अनुभवश्च।
- कारणलक्षणं तत्प्रभेदाश्च।
- न्यायशास्त्रस्य उपसंहारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts) (Additional Readings)

1. अन्नम्भट्टः, (2012), तर्कसङ्ग्रहः, सम्पादकौः डा. ए. वि. नागसम्पिगे, डा. माधवाचार्यः पाण्डुरङ्गी बेङ्गळूरु : पूर्णप्रज्ञसंशोधनमन्दिरम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. विश्वनाथपञ्चाननभट्टाचार्यः, (2003), न्यायसिद्धान्तमुक्तावली, वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत संस्थानम्।
2. श्रीकृष्णावधूतपण्डितः, (2006), तर्कनवनीतम्, सम्पा. डा. श्रीनिवासः वरखेडी, डा. वीरनारायणः पाण्डुरङ्गी, बेङ्गळूरु : पूर्णप्रज्ञ-संशोधन मन्दिरम्।
3. एस्. एन्. दासगुप्त, (2012), भारतीय दर्शन का इतिहास, राजस्थान : हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
4. महर्षिगौतमः, (2018), न्यायदर्शनम्, सम्पा. आचार्य ढुण्ढिराजशास्त्री, वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत भवनम्।
5. महर्षिगौतमः, (2021), न्यायदर्शनम्, सम्पा. आचार्य उदयवीर शास्त्री।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4: तर्कमतसौरभम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कणादमुनिप्रतिपादितस्य सप्तपदार्थसिद्धान्तस्य बोधनम्।
2. वैशेषिकाभिमतानां प्रमाणप्रमेयादीनां बोधनम्।
3. न्यायवैशेषिकमतयोः साम्यवैषम्यचिन्तनम्।
4. मोक्षतत्साधनयोः बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैशेषिकदर्शनस्य मूलसिद्धान्तानां वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. वैशेषिकसूत्राणां व्याख्याने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. न्यायमते पदार्थपरिचयः, नवद्रव्याणाञ्च स्वरूपविवेचनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. परमाण्वारम्भवादस्य आधुनिकविज्ञानेन सह विमर्शने समर्थाः भविष्यन्ति।
5. वैशेषिकाभिमतप्रमाणानां प्रत्यक्षानुमानशब्दादीनां विश्लेषणे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4	तर्कमतसौरभम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वैशेषिकदर्शनस्य मूलसिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मङ्गलवादः।
- ईश्वरवादः।
- शक्तिसादृश्ययोः अतिरिक्तत्वनिरासः।

अन्वितिः २. पदार्थविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- न्यायमते पदार्थपरिचयः, नवद्रव्याणां स्वरूपविवेचनं, तमोवादः च।
- समवायसम्बन्धः, पाषाणे गन्धसाधनं, सुवर्णस्य तैजसत्वसाधनञ्च।
- चतुर्विंशतिगुणानां विश्लेषणम्।

अन्वितिः ३. प्रमाणविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रत्यक्षानुमानोपमानानां वैशेषिकपरिप्रेक्ष्यम्।

- अर्थापत्त्यनुपलब्धिप्रमाणयोः स्थानम्।
- शब्दप्रमाणस्य विशेषः।

अन्वितिः ४. मोक्षसाधनानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आत्मनः स्वरूपम्।
- चतुर्विधदुःखनिवृत्तिः।
- धर्माधर्मयोः परमाणुसम्बन्धः।
- मोक्षस्य वैशेषिकलक्षणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts) (Additional Readings)

1. अद्यपाडि हरिदासभट्टः, तर्कसौरभम्, बेङ्गलूरु : कर्नाटकसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. श्रीधराचार्यः, (1995), न्यायकन्दलिः, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदासः।
2. प्रशस्तपादः. (2005). पदार्थधर्मसंग्रहः. दिल्ली : राष्ट्रीय संस्कृत संस्थानम्।
3. विश्वनाथपञ्चाननः, (2008), भाषापरिच्छेदः, वाराणसी : कृष्णदास अकादमी।
4. कणादमुनिः, & धर्मेन्द्रनाथशास्त्री, डा. (2010), वैशेषिकसूत्राणि, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठानम्।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.5: शाब्दबोधप्रक्रिया

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. व्याकरणन्यायमीमांसावेदान्तेषु शाब्दबोधसिद्धान्तानां तुलनात्मकं बोधनम्।
2. शब्दप्रमाणस्य वैशिष्ट्यानां व्यवहारेषु संयोजनम्।
3. अद्वैतविशिष्टाद्वैतद्वैतमतानां शाब्दबोधे मूल्याङ्कनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. व्याकरणन्यायमीमांसानां शाब्दबोधविषयकभेदानां विश्लेषणे समर्थाः भविष्यन्ति।
2. वेदान्तमतानुसारेण शाब्दबोधस्य तात्पर्यं निर्धारयिष्यन्ति।
3. अद्वैतविशिष्टाद्वैतद्वैतमतानां शाब्दबोधे मूल्याङ्कनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. शाब्दप्रमाणस्य सिद्धान्तान् व्यावहारिकप्रयोगेषु उपयोक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.5	शाब्दबोधप्रक्रिया	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. न्यायमीमांसासिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शब्दस्य प्रमाणत्वप्रदर्शनम्।
- शाब्दबोधक्रमचिन्तनम्।
- शाब्दबोधस्य प्रमाणरूपेण विवेचनम्।

अन्वितिः २. वेदान्तेषु शाब्दबोधप्रकारचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अद्वैतमते वाक्यार्थबोधः।
- विशिष्टाद्वैतमते वाक्यार्थबोधः।
- द्वैतमते वाक्यार्थबोधः।

अन्वितिः ३. शब्दप्रमाणवादस्य तार्किकपरिघटनाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भर्तृहरिमतचिन्तनम्।
- गङ्गेशभट्टादिमतानां चिन्तनम्।
- वेदान्तदर्शनाभिमतवाक्यार्थप्रकाराणां विमर्शः।

अन्विति: ४. समकालीनज्ञानतन्त्रेषु शाब्दिकप्रारूपम्। **श्रेयोऽङ्क: १**

- संस्कृतव्याकरणस्य कृत्रिमबुद्धिसंशोधने योगदानम्।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts) (Additional Readings)

1. Bhaṭṭācārya, G. (1994). *Vyutpattivāda: On the Derivation of Word-Meaning* (M. S. Bhatta, Trans.). Pune : Bhandarkar Oriental Research Institute.
2. Upādhyāya, G. (1982). *Tattvacintāmaṇi (Śabda-khaṇḍa)* (K. N. Chatterjee, Ed.). Varanasi : Chowkhamba Sanskrit Series.
3. Bhaṭṭācārya, G. (1976). *Śaktivāda: On the Theory of Linguistic Potency* (S. Bhattacharya, Ed.). Kolkata : Indian Studies.
4. Tatacharya, R. (2007–2010). *Śabdabodhamīmāṃsā: An Inquiry into Indian Theories of Verbal Cognition* (4 vols). New Delhi : D.K. Printworld.

सहायका: ग्रन्था: (Additional Readings)

1. Gautama (Akṣapāda). (1911). The Nyāya-sūtras of Gautama with the Bhāṣya of Vātsyāyana (N. Sinha, Trans.) (4 vols.). Delhi : Motilal Banarsidass.
2. Miśra, V. (1914). Nyāya-vārttika-tātparya-ṭīkā (V. P. Dvivedin, Ed.). Varanasi : Chowkhamba Sanskrit Series.
3. Śiromaṇi, R. (1960). Dīdhiti : Commentary on Tattvacintāmaṇi (V. Krishnamacharya, Ed.). Chenna : Ubhaya Vedānta Granthamala.
4. Phillips, S. (2012). Classical Indian Epistemology: The Nyāya-sūtra and Its Commentators. London : Routledge.
5. Ingalls, D. H. H. (1951). Materials for the Study of Navya-Nyāya Logic. Cambridge : Harvard University Press.

B.A. Hons.
(Veda-Pourohitya & Karmakanda)

अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखा
स्नातककार्यक्रमः – वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डम्
2025

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये
UGC

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगः
बहादुरशाह-जफर-मार्गः
नवदेहली-110002

UGC LOCF (Sanskrit) Committee

Prof. Shrinivasa Varakhedi
Chairperson of the committee and Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058
✉vc@sanskrit.nic.in
Prof. Sukant Kumar Senapati
Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval, ✉ sukantsnpt@gmail.com
Prof. Viroopaksha V. Jaddipal
Secretary, Maharishi Sandipani Rashtriya Ved Vidya Pratishthan, Ujjain, ✉ vvjaddipal@gmail.com
Dr. M. V. Natesan
(Retd Prof.) SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10, ✉ natesanskt2000@gmail.com
Dr. Mamta Tripathi
Assistant Professor, Gargi College, University of Delhi, Delhi, ✉ mamtatripathi.jnu@gmail.com

Curriculum Development Committee for B.A. Hons. (Veda-Paurohitya-Karmakandam)

Prof. Viroopaksha V Jaddipal
Chairperson of the committee and Secretary, Maharishi Sandipani Rashtriya Ved Vidya Pratishthan, Ujjain ✉ vvjaddipal@gmail.com
Prof. Manoj Kumar Mishra
HoD. of Veda, Paurohitya & Karmakanda, Central Sanskrit University, New Delhi,
✉ vedanga.mkmishra@gmail.com
Shri Satyam Shukla
Rigveda Adhyapaka, Rashtriya Adarsh Ved Vidyalaya, Maharshi Sandipani Rashtriya Vedavidya Pratishthan -Ujjain ✉ rigvedisatyam@gmail.com
Shri Chidanand Shastri
Rigveda Adhyapaka, Rashtriya Adarsh Ved Vidyalaya, Maharshi Sandipani Rashtriya Vedavidya Pratishthan, Ujjain ✉ shastri.cg@gmail.com
Shri Saurav Nautiyal
Rigveda Adhyapaka, Rashtriya Adarsh Ved Vidyalaya, Maharshi Sandipani Rashtriya Vedavidya Pratishthan, Ujjain ✉ saurabh96.delhi@gmail.com
Dr. D. Dayanath
Convenor of the committee and Asst. Professor (Veda), Central Sanskrit University, New Delhi
✉ sridayanath@gmail.com

Co-Ordination Committee

Dr. G. Surya Prasad
Chief Co-ordinator of the committee and Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058 ✉ dr.gsurya.prasad@csu.co.in
Dr. Yashvant Kumar Trivedi
Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.yashvant.trivedi@csu.co.in
Dr. Awasthi Sailesh Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.awasthisailesh@csu.co.in
Dr. Kishor Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉dr.kishor_kumar@csu.co.in
Dr. Deepika Dixit
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.deepikadixit@csu.co.in

विषयसूची

कार्यक्रमस्य परिचयः 1

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि 3

कार्यक्रमस्य परिणामाः 3

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 4

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 7

वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डस्नातकस्य गुणाः 8

वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डस्नातकानां योग्यतासंसूचकानि 9

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 10

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 12

प्रथमवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 13

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester-1) 14

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: पाणिनीयशिक्षा 14

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: निरुक्तम् (प्रथमाध्यायः) 16

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: पञ्चाङ्गपूजनम् 18

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: यज्ञपात्रपरिचयः 20

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (संहिताब्राह्मणारण्यकोपनिषत्परिचयः) चरणव्यूहः च 22

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester – 2) 24

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: मीमांसापरिभाषा 24

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: निरुक्तम् (द्वितीयाध्यायः) 26

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8: वैदिकच्छन्दांसि 28

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9: याज्ञवल्क्यशिक्षा 31

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major)1.10: वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (वेदाङ्गस्येतिहासः) 33

द्वितीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 35

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester – 3) 36

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: स्मार्तयागपद्धतिः 36

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: निरुक्तम् (पञ्चमाध्यायः) 38

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: उपनयनोपाकर्मप्रकरणम् 39

चतुर्थसत्रार्द्धः(Semester – 4) 41

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 1 41

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: सायणाचार्यविरचिता ऋग्वेदभाष्यभूमिका 43

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: निरुक्तम् (सप्तम-अष्टमाध्यायौ) 45

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7: अग्निहोत्रब्राह्मणम् (तै.ब्रा. 2.1) 47

तृतीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 49

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester- 5) 50

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: नीतिमञ्जरी (प्रथमाध्यायः) 50

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 2 52

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3 अग्न्याधानं, हविर्यज्ञाः, सोमसंस्थाः च 54

प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4: निरुक्तम् (9-10 अध्यायौ) 57
षष्ठसत्रार्द्धः (Semester – 6) **59**
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5: जैमिनीयन्यायमाला (प्रथमाध्यायः) 59
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 3 61
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7: श्रौतयज्ञपरिभाषा (का.श्रौ.सू. - 1) 63
चतुर्थवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) **64**
सप्तमसत्रार्द्धः (Semester -7) **65**
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: वैदिकीप्रक्रिया 65
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 4 67
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: शिक्षावल्ली (शाङ्करभाष्यसहिता) 69
अष्टमसत्रार्द्धः (Semester - 8) **71**
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: वैदिकस्वरप्रक्रिया 71
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: स्वाध्यायब्राह्मणम् (तै.आ. 2) 73
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6: लघुजातकम्, वास्तुरत्नाकरः 75
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7: विवाहप्रकरणम् 77
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8: केनोपनिषद् (शाङ्करभाष्यम्) 79
प्रथमवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) **81**
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1: रुद्राध्यायः - 1 82
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2: रुद्राध्यायः - 2 84
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3: नारदीयशिक्षा 86
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.4: सामवेदभाष्यभूमिका (सायणविरचिता) 88
द्वितीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) **90**
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 1 91
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 2 93
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3: प्रातिशाख्यविस्तरः 95
तृतीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) **97**
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: माण्डूकी शिक्षा 98
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: बौधायनधर्मसूत्रम् 100
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: पाकयज्ञाः हविर्यज्ञाश्च 102
चतुर्थवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) **105**
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: बृहदवकहडाचक्रम् 106
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: पूजाविधानम् 108
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3: आश्वलायनश्रौतसूत्रम् (चिताः अंशाः) 110
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4 कात्यायनशुल्बसूत्रम् 112

कार्यक्रमस्य परिचयः
(Introduction of the Program)

बी.ए. आनर्स् (वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डम्) कार्यक्रमस्य उद्देश्यं तावत् नवीनदृष्टिकोणयुक्तानां छात्राणां सर्वेषां वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डस्य स्नातकपाठ्यक्रमेषु उन्मुखीकरणम् अस्ति। अयं पाठ्यक्रमः Learning Outcome-based Curriculum Framework (LOCF) इत्यस्य आधारेण निरूपितः अस्ति, यः विविधविश्वविद्यालयेषु अनुसर्तुं योग्यः अस्ति।

LOCF - पद्धतिः स्नातकस्तरे लक्ष्यकेन्द्रितस्य पाठ्यक्रमस्य प्रस्तुतये उपकरोति। इयं पद्धतिः "छात्रकेन्द्रितायाःशिक्षण-अधिगमप्रक्रियायाः आविष्करणे अत्युपयुक्ता भवति इति अभिप्रायेण निरूपिता अस्ति। एषा पद्धतिः छात्राणाम् अधिगमानुभवे स्पष्टतां दार्ढ्यं च समुत्पादयति। अनया पद्धत्या छात्राः यथेच्छं स्वीयपाठ्यक्रमे संलग्नाःभवन्ति। ईदृशः स्नातकपाठ्यक्रमः छात्राणां न केवलं वेदविषये शिक्षणं प्रददाति अपितु व्यक्तित्वविकसनेन सह उपजीविकां कल्पयति।

LOCF - पद्धतिः पाठ्यक्रमस्य स्वभावं स्वरूपं वा विस्तरेण वर्णयति। अपि च पाठ्यक्रमस्य अध्ययनाद् यानि यानि फलानि प्राप्यन्ते, तान्यपि सूचयति। अनया पद्धत्या स्नातकस्तरपाठ्यक्रमात् व्यज्यमानाः गुणाः निर्दिश्यन्ते। एते गुणाः स्वास्थ्यं, भावनात्मकसंतुलनं, समालोचनात्मकचिन्तनं, सामाजिकन्यायः एवं औद्योगिककौशलानि भवन्ति। अयं कार्यक्रमः छात्रेषु निरन्तराध्ययनयोग्यतां, स्थिरजीवनं च जनयति। भारतीयदर्शनाध्ययनविषये दृष्टिकोणं च परिवर्तयति।

बी.ए.ऑनर्स् (वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डम्) इत्यस्मिन् पाठ्यक्रमे विविधवैदिकविषयान् आधृत्य समीक्षात्मकानि, विमर्शात्मकानि, विशिष्टचिन्तनपराणि लेखनानि रचयितुं वैदिककार्यक्रमान् याग-होमादीन् वा आयोजयितुं स्रोतः समुपलभ्यते। अयं पाठ्यक्रमः अंतर्विषयात्मकपद्धतिम् अनुसरति यया छात्राः वेदस्य संक्षिप्तं, गूढं च परिचयं प्राप्नुवन्ति, ये च अन्यान्विषयान् अपि पठन्ति, तेषु विषयेषु अपि विशिष्टां जिज्ञासां प्राप्नुवन्ति। अयं पाठ्यक्रमः मानवजीवनकौशलेन, सामाजिकविज्ञानेन, अध्यात्मविज्ञानेन च सह सम्बन्धं स्थापयति। अनेन पाठ्यक्रमेण छात्राः वेदानां तदुपदिष्टकर्मणां च विश्लेषणे समस्या-समाधानयोरधिगमने च सामर्थ्यं सम्पादयन्ति।

एषः पाठ्यक्रमः छात्रेषु सर्वोत्तमं बौद्धिकसामर्थ्यं जनयितुं रचितः अस्ति। येन छात्रः व्यक्तित्वविकासं सामाजिकजीवनविकासं च आसादयितुं समर्थः भवेत्।

अयं पाठ्यक्रमः वेदाध्ययनस्य सामान्यरूपेण प्रचलितान् दृष्टिकोणान् आविष्कर्तुम् अन्यथाधारणां च अपाकर्तुं, तद्द्वारा भारतीयदर्शनाध्ययने छात्राणां रुचिं च जनयितुं संरचितः वर्तते। अयं कार्यक्रमः छात्राणां अधिकतमां नमनीयतां (Flexibility) कल्पयितुम् आयोज्यते।

अत्र मुख्यविषयान्तर्गतानि पत्राणि सन्ति, यानि वेदविषये मूलभूतं ज्ञानं, समीक्षात्मकं तार्किकं च चिन्तनं, तुलनात्मकं ज्ञानं, विमर्शात्मकं विवेचनात्मकम् अध्ययनं च यथावत्प्रयच्छन्ति। अयं पाठ्यक्रमः एवमपि दृष्टिगतः स्यात्, यत्छात्राः स्वस्वरुच्यनुसारं शिक्षां स्वयमेव समनुनयन्तु इति निमित्तेन अनेकविकल्पान् प्रदातुं नियोजितः अस्ति इति।

पाठ्यक्रमोऽयं न केवलं वेदानाम् अपितु वेदोपदिष्टकर्मणां ज्ञानं कौशलं च संवर्धयति। अन्येषु विषयेषु अपि आवश्यकानि कौशलानि संवर्धयति। बी.ए. ऑनर्स् वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डपाठ्यक्रमः अंतश्शास्त्रीयः बहुशास्त्रीयश्च अस्ति। यः विविधविषयेषु विशेषज्ञानं प्राप्तुं सहायकः अस्ति। यश्च अन्यविषयाणां सम्बद्धकौशलानां प्राप्त्युपायः भवति। एतस्य पाठ्यक्रमस्य मुख्यविषयाः (Core), अंतश्शास्त्रीय-बहुशास्त्रीय-वैकल्पिकपाठ्यक्रमाणां (Interdisciplinary, Multidisciplinary, Electives), कौशलवर्धनपाठ्यक्रमाणां (Skill Enhancement Courses) च सम्यक्संयोजनम् आवहति। अनेन वेदस्य अध्ययनं कुर्वन् छात्रः तदितरसंबद्धविषयेभ्यः अपि यथायोग्यं ज्ञानं लभते।

स्वरूपं विस्तृतिः च (Nature and Scope)

बी.ए. ऑनर्स् वेदकर्मकाण्डपौरोहित्यपाठ्यक्रमः चतुर्वर्षीयः अस्ति। प्रतिवर्षं द्वौ द्वौ सत्रौ भवतः। अतः सम्पूर्णपाठ्यक्रमे अष्टौ सत्राणि भवन्ति। प्रतिसत्रं षोडशसप्ताहपर्यन्तः अध्ययनाध्यापनमूल्याङ्कनकालः निश्चितो भवति। अस्मिन्पाठ्यक्रमे अध्यापनम् अध्ययनं च सैद्धान्तिककक्षाभिः व्याख्यानरूपेण (Lecture) तथा प्रशिक्षणकक्षाभिः (Tutorial) सह सम्पन्नं भवति। पाठ्यक्रमः औपचारिकव्याख्यानैः सह अध्याप्यते, यत्र Powerpoint प्रस्तुतीनां, Audio-Video उपकरणानां च उपयोगः करणीयः। यथायोग्यमवसरः प्राप्तः चेत् अन्यानि शिक्षणसाधनानि अपि प्रयोक्तुं शक्यन्ते।

केषुचित्पाठ्येषु अतिरिक्तानि अपेक्ष्यानि भवन्ति, यथा – वृत्तचित्रदर्शनम् (Documentary), चलनचित्रदर्शनम्, क्षेत्रकार्यं (Field Work), अभिलेखसंग्रहणम् (Archival Work), विविधविदुषां/संस्थानां दर्शनम् (Interaction with Scholars and Visit to Gurukula), परियोजनायाः कार्यम् (Project Work), वैदिकयज्ञेषु भागग्रहणम् इत्यादीनि। एतानि नियमिताध्यापनसहितं सम्यक्समायोज्यन्ते।

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि

(Objectives of the Program)

अस्य पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यम् एवं प्रकारेण निर्दिष्टं भवति -

1. छात्रेभ्यः वैदिकपरम्परायाः ज्ञानस्य प्रदानम्।
2. एतत् ज्ञानं समाजस्य श्रेयसि कथम् उपयोगी भवति, इति शिक्षणम्।
3. वैदिकाः ऋषयः आचार्याश्च कथम् अनुसन्धानम् अकुर्वन्, अधुना कुर्वन्ति, कथं मीमांसादिशास्त्रमाश्रित्य वेदवाक्येषु विवाद-समाधानं कुर्वन्तीत्यस्य ज्ञानप्रापणम्।
4. प्राचीनज्ञानपरम्परायाः अध्ययनात् अधुनातनजीवनस्य निर्माणम्।
5. अतीतवर्त्तमानयोः ज्ञानकर्मणोः परस्परंसम्बद्धतायाः ज्ञानप्रदानम्।
6. छात्राणां चिन्तनकौशल-जीवनकौशल-विश्लेषणशक्ति-तार्किकचिन्तनानां वर्धनम्।
7. अनुसन्धानाभिमुखदृष्टेः प्रदानम्।

कार्यक्रमस्य परिणामाः

(Outcomes of the Program)

कार्यक्रमस्य परिणामः – 1	**भारतीयमूलानि -** वैदिकपरम्परायाः मूलज्ञानं प्रदाय कुशलविश्लेषकचिन्तकानां छात्राणां निर्माणम्।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 2	**भारतीयज्ञानपरम्परा** – भारतीयज्ञानपरम्परायै वेदस्य अभिन्नाङ्गत्वस्य अवबोधः।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 3	**भविष्यवाद्युपागमः -** वेदेषु निपुणत्त्वेन छात्राणां निर्माणम्।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 4	**भविष्यवाद्युपागमः** - वैदिकसिद्धान्तानां व्यावहारिकानुप्रयोगे कुशलान् छात्राण् निर्माय तेषां नैतिकतासंवर्धनम्।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 5	**बहुशास्त्रीयम् -** वेदेषु प्रतिपादितान् लोकोपयोगिनः मौलिकान् नियमान् समाजे सप्रमाणं प्रतिपादयितुं समर्थानां छात्राणां निर्माणम्।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 6	**वृत्तिप्रदानक्षमता -** छात्रान् व्यावसायिक-विश्लेषणात्मकप्रौद्योगिकी-कौशलेन सुसज्जितान् कृत्वा तेषां वृत्तिसामर्थ्यस्य वर्धनम्।

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्
(PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MAJOR COURSES)

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level काठिन्यस्तरः
पाणिनीयशिक्षा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
निरुक्तम् (प्रथमाध्यायः)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
पञ्चाङ्गपूजनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
यज्ञपात्रपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (संहिताब्राह्मणारण्यकोपनिषत्परिचयः) चरणव्यूहः च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मीमांसापरिभाषा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
निरुक्तम् (द्वितीयाध्यायः)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वैदिकच्छन्दांसि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
याज्ञवल्क्यशिक्षा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (वेदाङ्गस्येतिहासः)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
स्मार्तयागपद्धतिः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
निरुक्तम् (पञ्चमाध्यायः)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
उपनयनोपाकर्मप्रकरणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 1	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सायणाचार्यविरचिता ऋग्वेदभाष्यभूमिका	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
निरुक्तम् (सप्तम-अष्टमाध्यायौ)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अग्निहोत्रब्राह्मणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
नीतिमञ्जरी (प्रथमाध्यायः)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 2	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अग्न्याधानं, हविर्यज्ञाः, सोमसंस्थाः च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
निरुक्तम् (9-10 अध्यायौ)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
जैमिनीयन्यायमाला (प्रथमाध्यायः)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 3	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
श्रौतयज्ञपरिभाषा (का.श्रौ.सू 1)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वैदिकीप्रक्रिया	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सभाष्यसूक्ताध्ययनम् – 4	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शिक्षावल्ली (शाङ्करभाष्यसहिता)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वैदिकस्वरप्रक्रिया	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
स्वाध्यायब्राह्मणम् (तै.आ. 2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
लघुजातकम्, वास्तुरत्नाकर	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

विवाहप्रकरणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
केनोपनिषद् (शाङ्करभाष्यम्)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MINOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level कठिनतायाः स्तरः
रुद्राध्यायः – 1	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
रुद्राध्यायः – 2	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
नारदीयशिक्षा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सामवेदभाष्यभूमिका (सायणविरचिता)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 1	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 2	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रातिशाख्यविस्तरः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
माण्डूकी शिक्षा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
बौधायनधर्मसूत्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
पाकयज्ञाः हविर्यज्ञाश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
बृहदवकहडाचक्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
पूजाविधानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
आश्वलायनश्रौतसूत्रम् (चिताः अंशाः)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
कात्यायन शुल्बसूत्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डस्नातकस्य गुणाः

वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डपाठ्यचर्यायाः स्नातकस्य गुणाः

पाठ्यक्रमस्य समापनानन्तरं छात्राः समालोचनात्मकचिन्तनस्य, युक्तियुक्तपरीक्षणस्य, प्रभावपूर्णसंवादस्य च कौशलानि अर्जयिष्यन्ति। ते श्रुतिप्रदिपादितं धर्माधर्मं विवेक्तुं शक्नुवन्ति। मानवसमाजस्य अध्ययनाय यः वैदिकसिद्धान्तः अतीव महत्त्वपूर्णः अस्ति, तस्मिन् अपि संवेदनशीलाः भविष्यन्ति। बी.ए. ऑनर्स् वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डपाठ्यक्रमे स्नातकापेक्षिताः निम्नलिखिताः गुणाः भवन्ति -

GA1	वेदानां तत्परम्परायाश्च ज्ञानं, येन भारतवर्षे प्राचीनकालात् आधुनिककालपर्यन्तं वेदवाङ्मयस्य विकासस्य बोधः स्यात्।
GA2	भारते विदेशे अन्यशास्त्रेषु च वेदस्य प्रभावः कीदृश इति बोधः स्यात्।
GA3	जटिलानां वैदिकवाक्यानां विवादानां च सम्यक्पठनं, तत्र उपस्थापितप्रमाणानां मूल्याङ्कनं, तर्कविन्यासस्य सम्यगवबोधः, तस्य समालोचनात्मकविमर्शः च।
GA4	दीर्घकालपर्यन्तं तथा विभिन्न-सांस्कृतिक-भौगोलिकक्षेत्रेषु प्रवृत्तानां वैदिकचिन्तनानां प्रतिमानानां विश्लेषणक्षमता।
GA5	सामाजिक-सांस्कृतिकविषयेषु वेदानां प्रभावः ज्ञायते। ऐतिहासिकदृष्ट्या वेदानां परिचयः च ज्ञायते।
GA6	राष्ट्रीयभावना-पुरुषार्थविवेक-मानवमूल्य-संवैधानिकमूल्य-धर्मेषु च सम्मानबुद्धिःसमुत्पद्यते।
GA7	व्यक्तित्वविकसनं तथा उपर्युक्तविश्लेषणशक्तीनां सम्पादनं भवति।
GA8	संस्कृतौ परम्परायां च श्रद्धा, चिन्तनशक्तेः संवर्धनं देशस्य विविधतायाः अवगमनं च भवति।

वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डस्नातकानां योग्यतासंसूचकानि

पाठ्यक्रमस्य समुचितरीत्या समापनानन्तरं छात्राः वेदपौरोहित्यकर्मकाण्डे स्नातकपदवीं, B.A. Hons. (Veda-Paurohitya-Karmakanda) प्राप्नुवन्ति। अस्य विषयस्य स्नातकाः विभिन्नज्ञानक्षेत्रेषु, औद्योगिकक्षेत्रेषु च संलग्नाः आत्मसंतोषजनकं कार्यं सम्पादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति। ते वेदे प्रमुखानां ग्रन्थानां ज्ञानं सम्पाद्य वेदसम्बद्धैः विद्वत्संवादैः सह सम्बन्धं च स्थापयितुं शक्नुवन्ति। एषः ज्ञानप्रकारः वेदे उच्चशिक्षायाः संशोधनप्रवृत्तौ वा एकः दृढः आधारः भवति। अपि च, विशिष्टविषयकौशलेन सह यानि जीवनोपयोगीनि कौशलानि, यथा - तर्कशक्तिः, संवादकौशलं, नूतना दृष्टिः, व्यक्तित्वविकसनं, मूल्याङ्कनबुद्धिः च इत्येतानि अपि वेदविषयाध्ययनेन विकसितानि भवन्ति। जटिलेऽस्मिन् जीवनसन्दर्भे मानवसमाजस्य उत्कर्षाय वैदिकतत्त्वानाम् अध्ययनं कुर्वन्तः एते छात्राः समृद्धं, फलप्रदम्, अर्थपूर्णं, शान्तिपूर्णं च जीवनं नेतुं समर्थाः भवन्ति।

अधोलिखिताः विकल्पाः वेदस्नातकपाठ्यक्रमे प्रशिक्षितस्य छात्रस्य उद्योगावकाशान् सूचयन्ति—

- अध्यापनम् अनुसंधानञ्च।
- नीतिनिर्माणं शासनञ्च।
- धार्मिकसंस्थासु नियुक्तिः।
- मन्दिरेषु नियुक्तिः।
- सार्वजनिकजीवनं जनप्रतिनिधित्वञ्च।
- पत्रकारितायां तथा समूहमाध्यमेषु कार्यम्।
- सामाजिकसेवा तथा सामाजिककार्यसम्बद्धकार्याणि।
- अभिलेखागारेषु, सङ्ग्रहालयेषु, पुरातत्त्व-अनुसन्धानक्षेत्रेषु च संलग्नता।
- प्रशासनिककार्येषु नियुक्तिः।
- स्ववित्तोपार्जनसामर्थ्यस्य वर्धनम्।

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		प्रधानपाठक्रमाः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1	प्रथमवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 1.1: पाणिनीयशिक्षा	4	100-199
2		प्रधानः 1.2: निरुक्तम् (प्रथमाध्यायः)	4	100-199
3		प्रधानः 1.3: पञ्चाङ्गपूजनम्	4	100-199
4		प्रधानः 1.4: यज्ञपात्रपरिचयः	4	100-199
5		प्रधानः 1.5: वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (संहिताब्राह्मणारण्यकोपनिषत्परिचयः) चरणव्यूहः च	4	100-199
6		प्रधानः 1.6: मीमांसापरिभाषा	4	100-199
7		प्रधानः 1.7: निरुक्तम् (द्वितीयाध्यायः)	4	100-199
8		प्रधानः 1.8: वैदिकच्छन्दांसि	4	100-199
9		प्रधानः 1.9: याज्ञवल्क्यशिक्षा	4	100-199
		प्रधानः 1.10: वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (वेदाङ्गस्येतिहासः)		
10	द्वितीयवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 2.1: स्मार्तयागपद्धतिः	4	200-299
11		प्रधानः 2.2: निरुक्तम् (पञ्चमाध्यायः)	4	200-299
12		प्रधानः 2.3: उपनयनोपाकर्मप्रकरणम्	4	200-299
13		प्रधानः 2.4: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 1	4	200-299
14		प्रधानः 2.5: सायणाचार्यविरचिता ऋग्वेदभाष्यभूमिका	4	200-299
15		प्रधानः 2.6: निरुक्तम् (सप्तम-अष्टमाध्यायौ)	4	200-299
		प्रधानः 2.7: अग्निहोत्रब्राह्मणम् (तै.ब्रा. 2.1)		
16	तृतीयवर्षीयाः	प्रधानः 3.1: नीतिमञ्जरी (प्रथमाध्यायः)	4	300-399

17	प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 3.2: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 2	4	300-399
18		प्रधानः 3.3: अग्न्याधानं, हविर्यज्ञाः, सोमसंस्थाः च	4	300-399
19		प्रधानः 3.4: निरुक्तम् (9-10 अध्यायौ)	4	300-399
20		प्रधानः 3.5: जैमिनीयन्यायमाला (प्रथमाध्यायः)	4	300-399
21		प्रधानः 3.6: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 3	4	300-399
22		प्रधानः 3.7: श्रौतयज्ञपरिभाषा (का.श्रौ.सू 1)	4	300-399
23	चतुर्थवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 4.1: वैदिकीप्रक्रिया	4	400-499
24		प्रधानः 4.2: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् – 4	4	400-499
25		प्रधानः 4.3: शिक्षावल्ली (शाङ्करभाष्यसहिता)	4	400-499
22		प्रधानः 4.4: वैदिकस्वरप्रक्रिया	4	400-499
23		प्रधानः 4.5: स्वाध्यायब्राह्मणम् (तै.आ. 2)	4	400-499
24		प्रधानः 4.6: लघुजातकम्, वास्तुरत्नाकरः	4	400-499
25		प्रधानः 4.7: विवाहप्रकरणम्	4	400-499
26		प्रधानः 4.8: केनोपनिषद् (शाङ्करभाष्यम्)	4	400-499

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1	प्रथमवर्षीयाः गौणपाठ्यकमाः	गौणः 1.क.1: रुद्राध्यायः – 1	4	100-199
2		गौणः 1.क.2: रुद्राध्यायः – 2	4	100-199
3		गौणः 1.क.3: नारदीयशिक्षा	4	100-199
4		गौणः 1.क.4: सामवेदभाष्यभूमिका (सायणविरचिता)	4	100-199
5	द्वितीयवर्षीयाः गौणपाठ्यकमाः	गौणः 2.क.1: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 1	4	200-299
6		गौणः 2.क.2: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 2	4	200-299
7		गौणः 2.क.3: प्रातिशाख्यविस्तरः	4	200-299
8	तृतीयवर्षीयाः गौणपाठ्यक्रमाः	गौण 3.क.1: माण्डूकी शिक्षा	4	300-399
9		गौण 3.क.2: बौधायनधर्मसूत्रम्	4	300-399
10		गौण 3.क.3: पाकयज्ञाः हविर्यज्ञाश्च	4	300-399
11	चतुर्थवर्षीयाः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 4.क.1: बृहदवकहडाचक्रम्	4	400-499
12		गौणः 4.क.2: पूजाविधानम्	4	400-499
13		गौणः 4.क.3: आश्वलायनश्रौतसूत्रम् (चिताः अंशाः)	4	400-499
14		गौणः 4.क.4: कात्यायन शुल्बसूत्रम्	4	400-499

प्रथमवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester-1)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: पाणिनीयशिक्षा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वर्णोत्पत्तिविधेः ज्ञानप्रदानम्।
2. उच्चारण-स्वरविशिष्टोच्चारणविधेः च अवगमनम्।
3. स्वरोच्चारणे हस्तप्रक्षेपविधेः अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वर्णस्वरकालस्थानादिभेदसहितं शुद्धशब्दोच्चारणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. वर्णोच्चारणविधिं प्रतिपादयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
3. पाठकगुणान् वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. दुष्टशब्दोच्चारणे अनिष्टत्वप्राप्तिर्भवतीति निरूपणं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
5. स्वरोच्चारणकाले हस्तप्रक्षेपविधिं प्रदर्शयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति
6. वर्णानां प्रयत्नद्वैविध्यप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1	पाणिनीयशिक्षा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रथमश्लोकतः पञ्चदशश्लोकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मङ्गलाचरणं, प्रतिज्ञा, वर्णसङ्ख्याकथनञ्च।
- वर्णोत्पत्तिः, वर्णविभागः, पञ्चधा वर्णभेदश्च।
- स्वरभेदः, कालभेदः, स्थानभेदः, ऊष्मणः अष्टधा गतिश्च।

अन्वितिः २. षोडशश्लोकतः एकत्रिंशच्छलोकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वर्णोच्चारणे अष्टौ स्थानानि।
- सवर्णसंज्ञोपयोगिस्थानं, वर्णानां विवृतत्वादयः।
- हकारादिपरानुस्वारोच्चारणविधिः।

- अनुस्वारादेः उच्चारणविधिः।
- सर्ववर्णानां सामान्योच्चारणविधिः।
- रङ्गवर्णोच्चारणविधिः तत्फलञ्च।

अन्वितिः ३. द्वात्रिंशच्छलोकतः चतुश्चत्वारिंशच्छलोकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अधमपाठकवर्णनम्।
- पाठकगुणाः।
- उच्चारणनियमाः, प्रातरादिकालत्रये वर्णोच्चारणविधिश्च।
- वर्णानामाभ्यन्तरप्रयत्नः बाह्यप्रयत्नश्च।
- वेदाङ्गानि।
- स्वरेषु विशिष्टोच्चारणविधिः।

अन्वितिः ४. पञ्चचत्वारिंशच्छलोकतः ग्रन्थसमाप्तिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नवपदशय्या, स्वरोच्चारणकाले हस्तप्रक्षेपविधि।
- मात्राकालः, अशिष्टाध्यापकाधीततत्त्वादिदोषयुक्तपठनञ्च।
- सम्प्रदायशुद्धवेदाध्ययने फलम्।
- शब्दस्य स्वरवर्णादिदुष्टत्वे अनिष्टम्।
- दुष्टोच्चारणस्य निन्दनं, ग्रन्थान्ते मङ्गलञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शिवराज आचार्यः, कौण्डिन्न्यायनः (व्याख्याकारः), (2021), पाणिनीयशिक्षा, चौखम्बा विद्याभवन।
2. शर्मा, बालकृष्ण, सं., *पाणिनीयशिक्षा* (बच्चूलाल अवस्थीकृत भाष्यसहिता), कालिदास अकादमी।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: निरुक्तम् (प्रथमाध्यायः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. निरुक्तस्य प्रथमाध्यायस्य अध्ययनेन दुरूहवैदिकशब्दानाम् अवगमनम्।
2. नामाख्यातादिविषयाणां ज्ञानप्रदानम्।
3. शब्दभेदः तथा शब्दानाम् आख्यातजत्वबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैदिकशब्दानां सस्वरोच्चारणं कर्त्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
2. उपसर्गाणां अर्थविवेचनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. षड्भावविकारान् निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
4. शब्दानाम् आख्यातजत्वम् इति प्रतिपादयितुं दक्षाः भविष्यन्ति।
5. निरुक्तस्य उपयोगितायाः महत्त्वस्य च वर्णनं कर्तु सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2	निरुक्तम् (प्रथमाध्यायः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. निघण्टुः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निघण्टोः प्रथमतः पञ्चमाध्यायपर्यन्तानां वैदिकशब्दानां सस्वरोच्चारणं कण्ठस्थीकरणञ्च।

अन्वितिः २. प्रथमाध्याये १-२ पादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चत्वारि पदजातानि।
- षड्भावविकाराः।
- उपसर्गाणाम् अर्थविवेचनम्।
- निपातानाम् अर्थनिश्चयः।

अन्वितिः ३. प्रथमाध्याये ३-४ पादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शब्दभेदप्रकरणं, शब्दानाम् आख्यातजत्वञ्च।

अन्वितिः ४. प्रथमाध्याये ५-६ पादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निरुक्तस्य उपयोगित्वम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विद्यासागर, छज्जूरामशास्त्री, महामहोपाध्याय पण्डित, (2020), *निरुक्तपञ्चाध्यायी*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: पञ्चाङ्गपूजनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. पञ्चाङ्गपूजनस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. पञ्चाङ्गपूजनविधेः परिचयप्रदानम्।
3. पञ्चाङ्गपूजनविधौ सामग्रीणां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. गणपतिपूजनविधेः निरूपणं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
2. पुण्याहवाचनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. षोडशोपचारपूजनं यथाविधि कर्तुं दक्षाः भविष्यन्ति।
4. नान्दीश्राद्धं तत्पूर्ववित्तान्तं च कथयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।न
5. सप्तवसोर्धारापूजनं मातृकापूजनं च कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3	पञ्चाङ्गपूजनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. गणपतिपूजनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पूजनपूर्वसज्जता, सामग्रीसङ्कलनं (षोडशोपचारपूजनसामग्री) च।
- गणपतिमण्डलनिर्माणं, गणपतिस्थापनं, गणपतेः ध्यानावाहनादिश्च।
- षोडशोपचारपूजनं, मङ्गलनीराजनं, मन्त्रपुष्पाञ्जलिश्च।

अन्वितिः २. पुण्याहवाचनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पूजनपूर्वसज्जता, सामग्रीसङ्कलनं (गन्ध, धान्य, मृत्तिका, पञ्चपल्लवादि) च।

- कलशस्थापनं पूजनञ्च, स्वस्तिवाचनम्, आशीर्वचनादिप्रयोगश्च।

अन्वितिः ३. मातृकापूजनं, सप्तवसोर्धारापूजनम्, आयुष्यमन्त्रजपः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पूजनपूर्वसज्जता, सामग्रीसङ्कलनं (षोडशोपचारपूजनसामग्री) च।
- आदौ वैश्वदेवप्रयोगः, षड्विनायकानामावाहनञ्च।
- प्राणप्रतिष्ठापूर्वकषोडशोपचारपूजनम्।
- मातृकापूजनार्थं स्थलनिर्णयः, गोधूमप्रतिमायां षोडशोपचारैः गणपतेः पूजनञ्च।
- गौर्यादिमातॄणां ध्यानावाहनादिषोडशोपचारपूजनञ्च।
- सगुडेन घृतेन क्रमशः सप्तवसोर्धाराः, षोडशोपचारपूजनम्, आयुष्यमन्त्रजपश्च।

अन्वितिः ४. नान्दीश्राद्धः, ऋत्विग्वरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कर्मपूर्वसज्जता, सामग्रीसङ्कलनं (कुश, दूर्वा, तिलादि) च।
- क्रमशः षट् कुशबटून् दूर्वाकाण्डानि वा संस्थाप्य- क्षणदानं, पाद्यदानं, आसनदानं, गन्धादिदानं, भोजननिष्क्रयद्रव्यदानञ्च।
- सक्षीरयवमुदकदानम्, आशीर्ग्रहणं, दक्षिणादानञ्च।
- विसर्जनम्, अनुव्रजनं, न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारः, आचार्यप्रार्थना, आचार्यवरणं, कङ्कणबन्धनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शास्त्री, यज्ञदत्त दुर्गाशंकर, *बृहद्ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः*, मुम्बई : जगदीश्वर प्रिंटिंग प्रेस।
2. मिश्र, पं. लालबिहारी, नित्यकर्म पूजाप्रकाश, गोरखपुर : गीता प्रेस।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: यज्ञपात्रपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. यज्ञपात्राणां विवेचनम्।
2. यज्ञकर्मणि तेषां महत्त्वज्ञानम्।
3. विविधयागेषु पात्राणामुपयोगपरिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आधानपात्राणां परिचयं तत्प्रयोगं च वर्णयिष्यन्ति।
2. इष्टिपात्रपरिचयं प्रदातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. सौमिकपात्राणां परिचयं प्रदातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. सम्भाराणां प्रयोगवैविध्यं कथयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4	यज्ञपात्रपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आधानपात्रपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अरणिद्वयं, मन्थिप्रमन्थिनौ, पूर्णपात्रं, दर्व्यादीनि।

अन्वितिः २. इष्टिपात्रपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्रुवः, स्फ्यः, जुहूः, उपभृत्, कपालाः, ध्रुवादीनि।

अन्वितिः ३. सौमिकपात्रपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आज्यस्थाली, इडापात्री, उद्गातृचमसः, मैत्रावरुणपात्राणि।

अन्वितिः ४. सम्भारपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पार्थिवसंभारः, वाक्ष्यसंभारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शास्त्री, पी. एन्. पट्टाभिराम, पं., (1992), *यज्ञतत्त्वप्रकाशः*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास पब्लिशिंग हाउस।
2. द्विवेदी, मनोहरलाल, डॉ., (2004), *कात्यायन यज्ञपद्धति विमर्श*, नई दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
3. मूर्तिः, श्रीपाद सत्यनारायण, आचार्यः, (2007), *यज्ञपात्रपरिचयः*, तिरुपतिः : राष्ट्रिय संस्कृत विद्यापीठम्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (संहिताब्राह्मणारण्यकोपनिषत्परिचयः) चरणव्यूहः च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकवाङ्मयस्य विस्तृतरूपेण परिचयप्रदानम्।
2. संहिता-ब्राह्मण-आरण्यक-उपनिषदां परिचयप्रदानम्।
3. चरणव्यूहग्रन्थे प्रतिपादितानां विषयाणां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैदिकवाङ्मयस्य ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. वैदिकवाङ्मयेतिहासं ज्ञातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. चरणव्यूहग्रन्थे प्रतिपादितान् विषयान् ज्ञास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5	वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (संहिताब्राह्मणारण्य-कोपनिषत्परिचयः) चरणव्यूहः च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संहिताब्राह्मणभागः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋग्वेदः, ऋग्वेदस्य शाखाः ब्राह्मणानि तेषु प्रतिपादितविषयाश्च।
- शुक्लयजुर्वेदः, शुक्लयजुर्वेदस्य शाखाः, ब्राह्मणानि, तेषु प्रतिपादितविषयाश्च।
- कृष्णयजुर्वेदः, कृष्णयजुर्वेदस्य शाखाः, ब्राह्मणानि, तेषु प्रतिपादितविषयाश्च।
- सामवेदः, सामवेदस्य शाखाः, ब्राह्मणानि, तेषु प्रतिपादितविषयाश्च।
- अथर्ववेदः, अथर्ववेदस्य शाखाः, ब्राह्मणानि, तेषु प्रतिपादितविषयाश्च।

अन्वितिः २. आरण्यकोपनिषद्भागः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋग्वेदस्य आरण्यकानि, उपनिषदः, तेषां प्रतिपादनविषयाश्च।
- शुक्लयजुर्वेदस्य आरण्यकानि, उपनिषदः, तेषां प्रतिपादनविषयाश्च।

- कृष्णयजुर्वेदस्य आरण्यकानि, उपनिषदः, तेषां प्रतिपादनविषयाश्च।
- सामवेदस्य आरण्यकानि, उपनिषदः, तेषां प्रतिपादनविषयाश्च।
- अथर्ववेदस्य आरण्यकानि, उपनिषदः, तेषां प्रतिपादनविषयाश्च।

अन्वितिः ३. चरणव्यूहे ऋग्वेदयजुर्वेदखण्डौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महीदासभाष्यसहितः ऋग्वेदखण्डः।
- महीदासभाष्यसहितः यजुर्वेदखण्डः।

अन्वितिः ४. चरणव्यूहे सामवेदाथर्ववेद-फलश्रुतिखण्डाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महीदासभाष्यसहितः सामवेदखण्डः।
- महीदासभाष्यसहितः अथर्ववेदखण्डः।
- महीदासभाष्यसहितः फलश्रुतिखण्डः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जगदीशचन्द्रमिश्र। (2018)। *वैदिकवाङ्मयस्य इतिहासः*। वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. उमेशचन्द्रशर्मा (संपा०)। (1978)। *चरणव्यूहसूत्रम् (आचार्य महिदासकृत भाष्यसहितम्)*। अलीगढ़ : विवेक पब्लिकेशन्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. महर्षि सान्दीपनि राष्ट्रीय वेदविद्या प्रतिष्ठान। (2023)। *वेदकल्पतरु*। नई दिल्ली : राष्ट्रीय पुस्तक न्यास।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester – 2)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: मीमांसापरिभाषा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. मीमांसायाः परिचयप्रदानम्।
2. मीमांसापरिभाषाग्रन्थस्य परिचयसम्पादनम्।
3. धर्माधर्मयोः परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मीमांसापरिभाषानुसारं धर्माधर्मनिरूपणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. विधेः स्वरूपं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. श्रुत्यादिषट्प्रमाणानां निरूपणं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. यागमहोशब्दार्थविचारमुपस्थापयितुं शक्ष्यन्ति।
5. भावनास्वरूपं सभेदं वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
6. वेदस्य प्रामाण्यत्वविवेचनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6	मीमांसापरिभाषा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. धर्माधर्मनिरूपणतः परिसङ्ख्याविधिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- धर्माधर्मनिरूपणं, वेदद्वैविध्यं, ब्राह्मणवाक्यभेदाः, कर्मोत्पत्तिवाक्यञ्च।
- गुणवाक्यं, फलवाक्यं, फलायगुणवाक्यं, सगुणकर्मोत्पत्तिवाक्यञ्च।
- सफलकर्मोत्पत्तिवाक्यं, प्रयोगविधिः, अपूर्वसाधनञ्च।
- उत्पत्त्यपूर्वकल्पना, यजिपदाश्रवणेऽपि यागकल्पनञ्च।
- लिङ्गाद्यभावेऽपि विधायकत्वं, त्रिकापूर्वाद्युत्पत्तिश्च।
- विधित्रैविध्यम्, अपूर्वविधिः, नियमविधिः, परिसङ्ख्याविधिश्च।

अन्वितिः २. श्रुत्यादिषट्प्रमाणनिरूपणतः प्रतिपत्तिकर्मस्वरूपपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- श्रुत्यादि षट् प्रमाणानि-
  - श्रुतिः
  - लिङ्गम्
  - वाक्यम्
  - प्रकरणम्
  - स्थानम्
  - समाख्याप्रकरणम्।
- श्रुतिप्राबल्यविचारः, लिङ्गादिप्राबल्यविचारश्च।
- अङ्गनिरूपणम्, अङ्गलक्षणञ्च।
- सन्निपत्योपकारकाङ्गम्, आरादुपकारकमङ्गञ्च।
- कर्मभेदविचारः, प्रतिपत्तिकर्मस्वरूपं तद्भेदाश्च।

अन्वितिः ३. यागहोमशब्दार्थविचारतः ज्योतिष्टोमादीनां नामत्वप्रतिपादनपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यागमहोशब्दार्थविचारः, होमयागयोर्यौगपद्यञ्च।
- उपयोक्ष्यमाणसंस्कारभेदाः, प्रतिपत्तेर्लक्षणान्तरञ्च।
- अर्थगुणकर्मणोः प्राधान्यविचारः, गुणकर्मणश्चातुर्विध्यम्, अर्थकर्मणस्त्रैविध्यञ्च।
- काम्यकर्मणस्त्रैविध्यम्, विधेर्विधायकत्वविचाश्च।
- आर्थीभावना, शाब्दीभावना, भावनालक्षणं, ज्योतिष्टोमादीनां नामत्वप्रतिपादनञ्च।

अन्वितिः ४. अर्थवादविचारतः ग्रन्थसमाप्तिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अर्थवादविचारः, मन्त्रविचारश्च।
- परिसंख्यादोषत्रयं, विकल्पे दोषाष्टकञ्च।
- वेदस्य प्रामाण्यविचारः।
- कर्मभेदनिरूपणं, प्रमेयादिविचारश्च।
- क्रमनिरूपणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मुसलगांवकर, गजानन शास्त्री, डॉ., (2014), *मीमांसा परिभाषा*, वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: निरुक्तम् (द्वितीयाध्यायः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. निर्वचनसिद्धान्तानाम् उपदेशः।
2. विविधवैदिकपदानां निर्वचनबोधनम्।
3. वेदार्थज्ञानस्य आवश्यकतायाः अवगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. निर्वचनसिद्धान्तानां वर्णने सिद्धाः भव।
2. योग्य-वर्ज्यशिष्याणां विश्लेषणे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. साधारणादिशब्दानां निर्वचनं वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. रश्मिमेघादिनामनिर्वचनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. वाग्-उदक-नदी-अश्वादिशब्दानां निरुक्तप्रतिपादितनिर्वचनं वर्णने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7	निरुक्तम् (द्वितीयाध्यायः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. द्वितीयाध्याये 1-3 पादाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निर्वचनलक्षणम्।
- वर्ज्यग्राह्यशिष्याणां बोधनम्।
- हिरण्यादिशब्दनिर्वचनम्।

अन्वितिः २. द्वितीयाध्याये 4-5 पादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- साधारणादिशब्दानां निर्वचनम्।
- रश्मिनाम्नां निर्वचनम्।
- वृत्रादिशब्दनिर्वचनम्।

अन्वितिः ३. द्वितीयाध्याये षष्ठपादः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रश्मिनामादिनिर्वचनम्।
- मेघादिनामनिर्वचनम्।

अन्वितिः ४. द्वितीयाध्याये सप्तमपादः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वाङ्नामनिर्वचनम्।
- उदक-नदी-अश्वादिशब्दानां निर्वचनम्।
- ज्वलन्नमनिर्वचनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विद्यासागर, पण्डितछज्जूरामशास्त्री, महामहोपाध्याय, (2020), *निरुक्तपञ्चाध्यायी*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8: वैदिकच्छन्दांसि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकलौकिकछन्दसां परस्परं प्रभेदस्य ज्ञानसम्पादनम्।
2. मन्त्रार्थज्ञाने वैदिकछन्दसां ज्ञानसम्पादनम्।
3. वैदिकछन्दसां परिचयसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विविधवैदिकछन्दसां परिचयकथने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. विनियोगनिर्माणे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. छन्दसां विशेषान् निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
4. छन्दःसन्देहे निर्णयप्रकारं प्रतिपादयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
5. पिङ्गलच्छन्दःशास्त्रोक्तगणपरिभाषा, गणसञ्ज्ञादिविषयाणां निरूपणे समर्थाः भविष्यन्ति।
6. छन्दसां धातवः, देवतादिविषये विचारश्चेत्यादिप्रतिपादनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.8	वैदिकच्छन्दांसि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ऋक्प्रातिशाख्ये प्रथमं छन्दःपटलम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रजापतेः देवानाम् असुराणां च सप्त छन्दांसि।
- ऋषीणां छन्दांसि, यजुषां साम्नाम् ऋचां ब्रह्मणश्च छन्दांसि।
- ऋषीणां छन्दस्सु वर्गाणां त्रिविधत्वम्।
- ऋषीणां छन्दसामधिकारः।
- गायत्री तद्भेदाश्च।
- उष्णिक् तद्भेदाश्च।

- अनुष्टुप् तद्भेदाश्च।
- बृहती तद्भेदाश्च।
- पङ्क्तिस्तद्भेदाश्च।
- त्रिष्टुप् तद्भेदाश्च।
- जगती तद्भेदाश्च।
- अतिच्छन्दसां द्वौ वर्गौ तयोः उदाहरणानि च।

अन्वितिः २. ऋक्प्रातिशाख्ये द्वितीयं छन्दःपटलम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- छन्दसां केचिद्विशेषा।
- निचृत् संज्ञा भुरिक् संज्ञा च।
- स्वराट् संज्ञा विराट् संज्ञा च।
- छन्दसां देवताः, छन्दसां वर्णाश्च।
- गायत्र्याः पूर्वाणि मादीनि पञ्च छन्दांसि तेषां वैराजानि च।
- पादवृत्ताक्षरेषु सन्देहास्पदानामृचां छन्दोनिर्णयप्रकारः।
- छन्दोदृष्ट्या न्यूनाक्षराणां पादानां पूरणार्थं सन्धिविच्छेदो व्यवधानं वा।
- पादानां विभागप्रकारः।
- पादानां विषये इतरे विशेषाः।

अन्वितिः ३. पिङ्गलच्छन्दःशास्त्रे प्रथमद्वितीयाध्यायौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गणादिपरिभाषा, गणसंज्ञाः, गणदेवताः, गणफलानि, गणेषु शत्रुमित्रादिः, गणप्रयोगे फलञ्च।
- दुष्टगणादिदोषापवादः, लगसंज्ञा, लगसङ्केतरेखालक्षणं, गुरुत्वापवादश्च।
- क्वचित्पादान्तस्य लघुत्वं, द्विमात्रस्य गुरुत्वं, सङ्ख्योपलक्षसंज्ञाश्च।
- धीश्रीरित्यादिपदानामर्थाः।
- गायत्रीभेदाः, तत्प्रदर्शनोपायश्च।
- लक्षणव्यभिचारे विचारः।
- गायत्र्याः अष्टत्रिंशद्भेदाः।

अन्वितिः ४. पिङ्गलच्छन्दःशास्त्रे तृतीयाध्यायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पादपूरणप्रकारः।

- गायत्र्यादिपादाक्षरसङ्ख्या, छान्दसमेकादिपादत्वं, पञ्चादिपादानि छन्दांसि च।
- चतुष्पादादिगायत्रीलक्षणं, गायत्रीपदनिर्वचनञ्च।
- उष्णिगधिकारः, उष्णिक्पदनिर्वचनञ्च।
- अनुष्टुबधिकारः, अनुष्टुप् पदनिरुक्तिः, बृहत्यधिकारश्च।
- पङ्क्त्यधिकारः।
- त्रिष्टुब्जगत्यधिकारः, त्रिष्टुप् पदनिर्वचनं, बहूनाक्षरायया अपि त्रिष्टुप्त्वं, जगतीपदनिर्वचनं, शङ्कुमत्त्यादिच्छन्दोविशेषाश्च।
- छन्दःसन्देहे निर्णयप्रकारः, छन्दसां देवताः, छन्दसां स्वराः, छन्दसां वर्णाः, छन्दसां गोत्राणि च।
- छन्दसां धातवः, देवतादिविषये विचारश्च।
- मतान्तरविरोधपरिहारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीपिङ्गलनाग, (1938), छन्दःशास्त्रम् (श्रीहलायुधभट्टविरचितया मृतसञ्जीवनाख्यया वृत्त्या समेतम्), मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9: याज्ञवल्क्यशिक्षा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकशिक्षायाः मूलाधारस्यावबोधः।
2. उदात्तानुदात्तस्वरितस्वराणामवबोधनम्।
3. वर्णानां भेदज्ञानम्।
4. वर्णोच्चारणस्थानानां सम्यग्बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. त्रैस्वर्यलक्षणव्याख्यानप्रतिज्ञानां प्रतिपादने कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. हस्तादिचालनविधौ निपुणाः भविष्यन्ति।
3. संयुक्तवर्णेषु हस्तचालनव्यवस्थादीनां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. वर्णोच्चारणस्य नियमान् वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. रङ्गस्वरोच्चारणप्रकारं वर्णनं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
6. याज्ञवल्क्यशिक्षाग्रन्थस्थविषयप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9	याज्ञवल्क्यशिक्षा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आरम्भतः अध्ययनविधिसमाप्तिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मङ्गलाचरणम्।
- त्रैस्वर्यलक्षणव्याख्यानप्रतिज्ञा।
- स्वराणां वर्णाः।
- दैवतानि जातयश्च।
- गोत्राणि, छन्दांसि च।

अन्वितिः २. हस्तचालनविधितः स्वरसंहिताविधिसमाप्तिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रादेशस्वरूपम्।
- मनुष्यादितीर्थनिरूपणम्।
- ऊष्मस्वरूपभेदाः।
- हस्तादिचालने मल्लशर्मोक्तविशेषादयः।

अन्वितिः ३. वर्णप्रकरणे आरम्भतः अभिनिधानशिक्षा..... पर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वर्णानामुद्देशः।
- सन्धिभेदाः।
- ऊँकारस्य प्लुतत्वनियमः।
- संयुक्तवर्णेषु हस्तचालनव्यवस्थादयः।

अन्वितिः ४. रङ्गस्वरोच्चारणप्रकारः..... आरभ्य ग्रन्थसमाप्तिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रङ्गस्वरोच्चारणप्रकारः।
- पदोच्चारणे विशेषः।
- संयोगपिण्डानां साप्तविध्यम्।
- दुष्टोच्चारणनिषेधादयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शास्त्री, श्रीअमरनाथ, (1994), *याज्ञवल्क्यशिक्षा*, वाराणसी : कृ.ब. पावगी हितचिन्तक प्रेस रामघाट।
2. झा, डॉ. नरेश, (2017), *याज्ञवल्क्यशिक्षा*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. Mishra, Dr. Manoj Kumar, (2012), Yajnavalkya Siksa, Tirupati : SV Vedic University.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major)1.10: वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (वेदाङ्गस्येतिहासः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकवाङ्मयेतिहासयोः ज्ञानसम्पादनम्।
2. विविधशिक्षाणां परिचयप्रदानम्।
3. वेदाङ्गस्य विस्तृतेन परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैदिकवाङ्मयस्येतिहासं वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. शिक्षासु प्रतिपादितान् विषयान् व्याख्यास्यन्ति।
3. वेदाङ्गानां प्रयोजनानि वक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.10	वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (वेदाङ्गस्येतिहासः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शिक्षावेदाङ्गेतिहासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शिक्षायाः अवश्यकता, इतिहासश्च।
- ऋग्वेद-यजुर्वेदयोः शिक्षाः।
- कृष्णयजुर्वेदस्य शिक्षाः।
- सामवेदस्य शिक्षाः।
- अथर्ववेदस्य शिक्षाः।

अन्वितिः २. निरुक्तव्याकरणवेदाङ्गेतिहासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निरुक्तस्यावश्यकता इतिहासश्च।
- निरुक्ते अध्यायविभागः, निरुक्तव्याख्याकाराश्च।
- व्याकरणशास्त्रस्यावश्यकता।
- व्याकरणस्येतिहासः, व्याकरणपरम्परा, व्याकरणशास्त्रस्य ग्रन्थाः, तेषां व्याख्याः च।

अन्वितिः ३. छन्दोज्यौतिषवेदाङ्गेतिहासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- छन्दःशास्त्रस्येतिहासः।
- ज्यौतिषशास्त्रपरम्परा, ज्यौतिषवेदाङ्गस्येतिहासश्च।
- स्कन्धत्रयं, ज्यौतिषग्रन्थाः, तेषां व्याख्याः च।

अन्वितिः ४. कल्पवेदाङ्गेतिहासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कल्पवेदाङ्गस्यावश्यकता, कल्पवेदाङ्गस्य विभागाश्च।
- श्रौतसूत्राणि तेषां व्याख्याः च।
- धर्मसूत्राणि तेषां व्याख्याः च।
- गृह्यसूत्राणि तेषां व्याख्याः च।
- शुल्बसूत्राणि तेषां व्याख्याः च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जगदीशचन्द्रमिश्र। (2018)। *वैदिकवाङ्मयस्य इतिहासः*। वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

महर्षि सान्दीपनि राष्ट्रीय वेद विद्या प्रतिष्ठान। (2023)। *वेदकल्पतरु*। नई दिल्ली : राष्ट्रीय पुस्तक न्यास।

द्वितीयवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester – 3)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: स्मार्तयागपद्धतिः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां कर्मकाण्डविधौ चण्डीपूजनपूर्वकं चण्डीहोमविधेः तथा रुद्रपूजनपूर्वकं रुद्राभिषेकस्य रुद्रहोमविधेश्च अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. चण्डीपूजनविधौ पात्रासादनपूर्वकं यन्त्रस्थापनं, पीठपूजनादिविचाराणां च प्रतिपादने दक्षाः भविष्यन्ति।
2. विविधोपचारैः आवरणपूजासहितं हवनविधिं निरूपयिष्यन्ति।
3. लघुन्यासमहान्यासपूर्वकं पूजनं पारायणं च कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. यथाविधिः रुद्रपूजनं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
5. रुद्रयागपद्धतिं वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1	स्मार्तयागपद्धतिः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. चण्डीपूजनपद्धतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सङ्कल्पः, देवीपूजाप्रयोगश्च।
- एकादशन्यासप्रयोगः, पात्रासादनप्रयोगश्च।
- सामान्यविशेषार्घ्यप्रदानं, पीठपूजा च।
- यन्त्रदेवतास्थापनं, देवीराजोपचारपूजाप्रयोगश्च।
- दुर्गासप्तशतीपारायणविधिः।

अन्वितिः २. चण्डीयागपद्धतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नवचण्डीशतचण्डीसहस्रचण्डीहोमप्रयोगाः।

अन्वितिः ३. रुद्रपूजनपद्धतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लघुन्यास-महान्यासप्रयोगौ।
- रुद्रपूजनविधिः।
- रुद्रपारायणविधिः।

अन्वितिः ४. रुद्रयागपद्धतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कुण्डपूजनप्रयोगः।
- होमात्मकरुद्रप्रयोगः।
- रुद्रहोमविधिः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शास्त्री, यज्ञदत्त दुर्गाशंकर, *बृहद्ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः*, मुम्बई : जगदीश्वर प्रिंटिंग प्रेस।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: निरुक्तम् (पञ्चमाध्यायः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. निरुक्तशास्त्रस्य पञ्चमाध्याये आगतानां निघण्टुशब्दानां निरुक्तिसम्पादनम्।
2. अनवगतसंस्काराणां शब्दानां निर्वचनमाध्यमेन वास्तविकस्य अर्थस्य ज्ञानप्रदानम्।
3. "अनेकार्थानि एकशब्दानि" सिद्धान्तस्य स्फुटीकरणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. निघण्टुशब्दानां निर्वचनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. अनवगतसंस्काराणां शब्दानाम् अर्थसम्पादने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. मन्त्रार्थसम्पादने दक्षाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2	निरुक्तम् (पञ्चमाध्यायः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पञ्चमाध्याये प्रथमः पादः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मर्या इत्यारभ्य मरुत्वान् इति पर्यन्तानाम् ऐकपदिकागतशब्दानां निरुक्तयः।

अन्वितिः २. पञ्चमाध्याये द्वितीयः पादः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तितउ इत्यारभ्य परितक्म्या इति पर्यन्तानाम् ऐकपदिकागतशब्दानां निरुक्तयः।

अन्वितिः ३. पञ्चमाध्याये तृतीयः पादः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सुविते इत्यारभ्य शंयुः इति पर्यन्तानाम् ऐकपदिकागतशब्दानां निरुक्तयः।

अन्वितिः ४. पञ्चमाध्याये चतुर्थः पादः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अदितिः इत्यारभ्य विभागेन इति पर्यन्तम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विद्यासागर, पण्डितछज्जूरामशास्त्री, महामहोपाध्याय, (2020), *निरुक्तपञ्चाध्यायी*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: उपनयनोपाकर्मप्रकरणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. उपनयोपाकर्मविधेः परिचयप्रदानम्।
2. उपनयसंस्कारविधेः विस्तृतेन अध्ययनम्।
3. उपाकर्मप्रयोगे सङ्कल्पविधेः ज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. उपनयोपाकर्मविधिनिरूपणे समर्थाः भविष्यन्ति।
2. गुर्वादिबलाबलयोः तत्परिहारस्य च निरूपणे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. गायत्र्युपदेशप्रकारं गायत्रीमाहात्म्यञ्च प्रतिपादयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. उपनयनसंस्कारविधिं ज्ञापयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. त्रिकालसन्ध्याकालः, त्रिकालसन्ध्याविधिश्च इत्यनयोः निरूपणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
6. उपाकर्मप्रयोगं कर्तुं कारयितुं च समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9	उपनयनोपाकर्मप्रकरणम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संस्कारातिपत्तिप्रायश्चित्तादारभ्य बृहस्पतिशान्तिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संस्कारातिपत्तिप्रायश्चित्तम्, अनादिष्टप्रायश्चित्तञ्च।
- उपनेयाः अनुपनेयाश्च, मूकाद्युपनयनञ्च।
- स्त्रीणामुपनयनम्, उपनयनकालाः, निषिद्धकालश्च।
- गुर्वादिबलाबलविचारः, तत्परिहारः, बृहस्पतिशान्तिश्च।

अन्वितिः २. मेखलाकरणादारभ्य भिक्षाचरणकालपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मेखलाकरणम्, उपवीतनिर्माणप्रकारः।

- दण्डलक्षणम् तत्परिमाणञ्च।
- गायत्र्युपदेशप्रकारः, गायत्रीमाहात्म्यञ्च।
- समिन्नियमाः, समिल्लक्षणञ्च।
- उपनयनस्पष्टप्रयोगः।
- समिदाहरणविधिः, भिक्षाचरणविधिः, भिक्षाचरणकालश्च।

अन्वितिः ३. अभिवादनविधेरारभ्य पुनरुपनयनप्रयोगपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अभिवादनविधिः।
- आचार्य, ऋत्विक्, उपाध्याय, लक्षणम्।
- त्रिकालसन्ध्याकालः, त्रिकालसन्ध्याविधिश्च।
- समिदाधानविधिः, ब्रह्मचारीनियमाश्च।
- वेदोक्ताशीर्ग्रहणम्, पुनरुपनयनप्रयोगश्च।

अन्वितिः ४. उपाकर्मप्रयोगः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- हेमाद्रिप्रोक्तस्नानसङ्कल्पः।
- दशविधस्नानानि।
- श्रावणीप्रयोगः।
- सप्तर्षिपूजनप्रयोगः।
- स्वपितृभ्यो यज्ञोपवीतदानं, यज्ञोपवीतधारणप्रयोगश्च।
- उत्सर्गतर्पणं, वंशानां ब्रुवणं, ऋषिश्राद्धञ्च।
- उपाकर्महवनप्रयोगः, गायत्रीजपश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शास्त्री, यज्ञदत्त दुर्गाशंकर, *बृहद्ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः*, मुम्बई : जगदीश्वर प्रिंटिंग प्रेस।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

चतुर्थसत्रार्द्धः(Semester – 4)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 1

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सभाष्यसूक्तानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. सूक्तेषु प्रयुक्तानाम् ऋषि-छन्दः-देवतानां परिचयप्रदानम्।
3. सायणभाष्यदिशा सूक्तानाम् अर्थसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सूक्तेषु आगतानि आर्षवाक्यानि प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. सूक्तेषु प्रयुक्तानाम् ऋषि-छन्दः-देवतानां ज्ञानं प्राप्य विनियोगनिर्माणे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. सायणभाष्यस्य तात्पर्यं कथयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. पृथिवीसूक्तस्य सभाष्यं प्रतिपादने सक्षमाः भविष्यन्ति।
5. यमसूक्तस्य प्रतिपाद्यं वर्णयिष्यन्ति।
6. आग्नेयपर्वणः प्रथमदशतेः निरूपणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4	सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 1	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अग्निसूक्तम् (ऋ.1.1), इन्द्रसूक्तम् (ऋ 2.12), ज्ञानसूक्तम् (10.71) **श्रेयोऽङ्कः १**

- अग्निसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च।
- इन्द्रसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च।
- ज्ञानसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च।

अन्वितिः २. यमसूक्तम् (शु.य 32.1) **श्रेयोऽङ्कः १**

- यमसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, महीधरभाष्यञ्च।

अन्वितिः ३. आग्नेयपर्व प्रथमा दशतिः (पूर्वार्चिक - 1-10) **श्रेयोऽङ्कः १**

- आग्नेयपर्वणः प्रथमदशतेः ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च।

अन्वितिः ४. पृथिवीसूक्तम् (अथ. 12.1-10, 45)। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पृथिवीसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पंडित, शंकर पाण्डुरङ्ग, सं. (1895), *सायणभाष्यसहिता अथर्ववेदसंहिता*, मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः
2. वैदिकसंशोधनमण्डलम् (1936), *सायणभाष्यसमेता ऋग्वेदसंहिता*, पुणे : वैदिकसंशोधनमण्डलम्।
3. निर्णयसागरमुद्रणालयः (1929), *उव्वटाचार्यमहीधरयोः भाष्योपेता शुक्लयजुर्वेदवाजसनेयिसंहिता*, मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः।
4. सत्यव्रतसामश्रमिभट्टाचार्यः, सं. (1983), *सायणभाष्यसहिता सामवेदसंहिता*, दिल्ली : मुंशीराम मनोहरलाल मुद्रणालयः।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: सायणाचार्यविरचिता ऋग्वेदभाष्यभूमिका

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सायणाचार्यस्य परिचयेन सह ऋग्वेदभाष्यभूमिकायाः परिचयप्रदानम्।
2. ऋग्वेदभाष्यभूमिकायां प्रतिपादितानां विषयाणां ज्ञानसम्पादनम्।
3. वेदार्थज्ञानस्य सम्पादनम्।
4. अग्न्याधानहविर्यज्ञयोः परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. ऋग्वेदस्यादौ व्याख्यानविषये पूर्वोत्तरपक्षौ निरूपयितुं सामर्थ्यवन्तः भविष्यन्ति।
2. वेदमन्त्राणां सन्दिग्धार्थबोधकत्वमिति प्रतिपादने सक्षमाः भविष्यन्ति
3. जैमिनिमतानुसारं विधिभागस्य प्रामाण्यं कथयितुं शक्ष्यन्ति।
4. वेदानामपोरुषोयत्वसाधनप्रकारं वर्णयिष्यन्ति।
5. वेदस्य अनुबन्धचतुष्टयं प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
6. चतुर्दशविद्यास्थानानां वेदार्थज्ञानोपयोगित्वनिरूपणे सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5	सायणाचार्यविरचिता ऋग्वेदभाष्यभूमिका	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १ वेदमन्त्राणामधिगतार्थबोधकत्वपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋग्वेदस्यादौ व्याख्यानविषये पूर्वोत्तरपक्षौ।
- वेदलक्षणविचारः, प्रमाणलक्षणञ्च।
- वेदमन्त्राणां सन्दिग्धार्थबोधकत्वम्।
- विपरीतार्थबोधकत्वं, वेदमन्त्राणाम् अधिगतार्थबोधकत्वञ्च।

अन्वितिः २. वेदस्य लक्षणप्रमाणनिर्णयतः अर्थवादस्य प्रामाण्ये जैमिनिमतपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदस्य लक्षणप्रमाणनिर्णयः।
- मन्त्रभागस्य प्रामाण्ये जैमिनीसूत्राणि।
- विधिभागस्य प्रामाण्ये जैमिनीमतम्।
- अर्थवादभागस्य प्रामाण्ये जैमिनीमतम्।

अन्वितिः ३. वेदस्यापौरुषेयत्वसिद्धितः वेदस्य वेदत्वपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदस्य अपौरुषेयत्वसिद्धिः।
- मन्त्रस्य लक्षणं, ब्राह्मणस्य लक्षणञ्च।
- मन्त्राणां त्रैविध्यम्।
- वेदाध्ययनाधिकारः।
- वेदाध्ययनस्य फलम्।
- वेदार्थज्ञस्य प्रशंसा।
- वेदशब्दनिर्वचनम्।
- वेदस्य वेदत्वम्।

अन्वितिः ४. वेदस्य अनुबन्धचतुष्टयनिरूपणतः ग्रन्थसमाप्तिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदस्य अनुबन्धचतुष्टयनिरूपणम्।
- वेदस्य विषयः, वेदस्य प्रयोजनं, वेदसम्बन्धविचारश्च।
- शिक्षादिषड्वेदाङ्गानां लक्षणप्रयोजनपुरःसरं निरूपणम्।
- चतुर्दशविद्यास्थानानां वेदार्थज्ञानोपयोगित्वम्।
- वेदविद्याग्रहणे अधिकारिविशेषः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. उपाध्याय, बलदेव, आचार्य (1985), *सायणाचार्यविरचिता वेदभाष्यभूमिकासङ्ग्रहः*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: निरुक्तम् (सप्तम-अष्टमाध्यायौ)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. निरुक्तशास्त्रस्य सप्तमाध्यायस्याध्ययनेन मन्त्रविषयकं ज्ञानप्रदानम्।
2. त्रिविधानां ऋचां प्रकारः, तेषां मन्त्रेषु प्रयोगविधानम्।
3. वेदार्थज्ञानाय निघण्टुशब्दानां निर्वचनज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. निरुक्तशास्त्रस्य सप्तम-अष्टमाध्याययोः अध्ययनेन मन्त्रार्थचयने समर्थाः भवष्यन्ति।
2. ऋचां वैविध्यं वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. जातवेदवैश्वानरशब्दयोः निर्वचनं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
4. वेदेषु प्रयुक्तानां कठिनशब्दानाम् वर्णने दक्षाः भविष्यन्ति।
5. वनस्पतिशब्दनिर्वचनं मन्त्रोदाहरणं च कथयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6	निरुक्तम् (सप्तम-अष्टमाध्यायौ)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सप्तमाध्याये 1-4 पादाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्रिविधा ऋचः।
- देवतोपपरीक्षा।
- नैरुक्तसमये देवतामतम्।
- देवतानाम् आकारचिन्तनम्।
- अग्न्यादीनां निर्वचनम्।

अन्वितिः २. सप्तमाध्याये 5-7 पादाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जातवेदवैश्वानरशब्दयोः निर्वचनं, निरूपणं च।

अन्वितिः ३. अष्टमाध्याये 1 पादः **श्रेयोऽङ्कः १**

- द्रविणोदा शब्दनिरूपणादिः।

अन्वितिः ४. अष्टमाध्याये 2-3 पादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आप्रीदेवतादीनां निरूपणम्।
- वनस्पतिशब्दनिर्वचनं मन्त्रोदाहरणं च।
- प्रयाजदेवताविवेदनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विद्यासागर, छज्जूरामशास्त्री, महामहोपाध्याय (2020), *निरुक्तपञ्चाध्यायी*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स्

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.7: अग्निहोत्रब्राह्मणम् (तै.ब्रा. 2.1)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अग्निहोत्रविधेः परिचयप्रदानम्।
2. श्रौतयागस्य भेद-प्रभेदानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. अग्निहोत्रविधौ उपयोगितानां मन्त्राणां परिचयप्रदानम्।
4. सायणभाष्यस्य तात्पर्यज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अग्निहोत्रस्य माहात्म्यं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. श्रौतयागस्य परिचयप्रदाने क्षमाः भविष्यन्ति।
3. अधिश्रयणादिहविस्संस्कारं निरूपयिष्यन्ति।
4. अग्निहोत्रविधिं वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
5. सायणाचार्यस्य मन्त्रेषु किं तात्पर्यम् इत्यस्य ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
6. वह्नेरवस्थाविशेषेण होमप्राशस्त्यमित्यादिनिरूपणे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 1.9	अग्निहोत्रब्राह्मणम् (तै.ब्रा. 2.7)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रथम-द्वितीयानुवाकौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अग्निहोत्रस्य माहात्म्यम्, अग्निहोत्रस्य निरूपणञ्च।

अन्वितिः २. तृतीय-चतुर्थ-पञ्चमानुवाकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अधिश्रयणादिहविस्संस्कारः।
- उपयुक्त-संस्कारः।
- काम्य-होमद्रव्यानि।

अन्वितिः ३. षष्ठ-सप्तम-अष्टमानुवाकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- होमाभावप्रतीकारः।
- हविषःसर्वदेवतासंबन्धेन प्रशंसा।
- अग्निहोत्रविधिः।

अन्वितिः ४. नवम-दशम-एकादशानुवाकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- असंसृष्टहोममन्त्राः।
- वह्नेरवस्थाविशेषेण होमप्राशस्त्यम्।
- कालभेदेन परिषेचनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. *सायणभाष्यसहित तैत्तिरीयब्राह्मणम्*, पुणे : आनन्दाश्रमसंस्कृतग्रन्थावलि।

तृतीयवर्षः
(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester- 5)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: नीतिमञ्जरी (प्रथमाध्यायः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. नीतिमञ्जरीग्रन्थस्य परिचयप्रदानम्।
2. वेददिशा विविधनीतेः परिचयप्रदानम्।
3. नीतिमञ्जरीग्रन्थदिशा व्यवहारनीतिज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. नीतिमञ्जरीग्रन्थे प्रथमाष्टके प्रथमद्वितीयाध्यायस्थविषयान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. प्रथमाष्टके तृतीयचतुर्थाध्याययोः विषयानां निरूपणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. प्रथमाष्टके पञ्चमषष्ठाध्यायस्थविषयान् सम्यक्प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. प्रथमाष्टके सप्तमाष्टमाध्यायस्यविषयान् प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2	नीतिमञ्जरी (प्रथमाध्यायः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रथमाष्टके प्रथमद्वितीयाध्यायौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अग्नेर्गुणाः, बहुप्रजस्यापत्यस्य दारिद्र्यञ्च।
- याचकानां धैर्यं, निन्दावादचौर्यान्निवृत्तिः, सोमसुत् धन्यः।
- पित्रोर्भक्तिपरेण भाव्यं, कृतसंविभागो भुङ्क्ते, पितरौ वन्द्यौ।
- देवानां स्तुतिः कार्या, बहुभिः स्पर्धा न कार्या।

अन्वितिः २. प्रथमाष्टके तृतीयचतुर्थाध्यायौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यज्वनां ये स्पर्धिनः तेषामिन्द्र एव शास्ता।
- देवतापि कृतं कर्म भुङ्क्ते, कया प्रजया प्रजावान् भवतीति, याच्ञा रूपहानिकारी।
- निस्पृहदानदातॄणां स्तुतिः, नृणां धनदो धन्यः, विमलेन मनसा भाव्यम्, द्विजो रक्ष्यः।

अन्वितिः ३. प्रथमाष्टके पञ्चमषष्ठाध्यायौ **श्रेयोऽङ्कः १**

- तत्त्वविदपि संसारान्न मुच्यते।
- महान्मृतोऽप्युपकरोति, सतामुपकाराय यः श्रमस्तत्सुखम्।

अन्वितिः ४. प्रथमाष्टके सप्तमाष्टमाध्यायौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- साधव उपकर्तुमकृत्यमपि कुर्वन्ति, उक्तं कर्तव्यम्।
- द्वेषदुष्टं मनो न कार्यम्, अनुक्तं सुखरूपमपि हिंसा।
- यदि भ्राता द्विट् स शत्रुः, श्रुतिस्मृत्युक्ते कृते देवत्वं प्राप्नोति।
- सन्तः उपकारनिरताः, सन्तो लीलया उपकुर्वन्ति।
- महतामुदयः सुखकरः, उपकारात्समृद्धिं सार्थकीकुर्यात्।
- यादृशः पिता तादृशः पुत्रः, विदुषां स्तुत्या वैदुष्यं भवन्ति।
- ब्राह्मणान्न पीडयेत्, योऽम्बुदः स सत्यवान् भवति, जरया सर्वं पीड्यते, दोषयुक्तस्याश्रयो न देयः।
- विद्या देया, रूपादिपञ्चकं सत्कारार्थं भवति, साधवो निर्गुणेष्वपि दयां कुर्वन्ति।
- रात्रौ निःशङ्कमनसा न सञ्चरेत्।
- हितकारी पिता, सत्येन जयति, पौरुषे कारणं बीजम्।
- मनस्विनां लक्षणम्।
- कुलधर्मो न त्याज्यः।
- अश्विनौ अभीष्टयाचनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जोषी, सीतारामजयराम, सं. (1933), *द्याद्विवेदविरचिता नीतिमञ्जरी*, सालिग्रामशर्मा हरिहरमण्डल।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 2

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां सूक्ताध्ययनस्य वैशिष्ट्यबोधनम्।
2. भारतीयसंस्कृतौ सूर्यादिदेवतानां परिचयप्रदानम्।
3. सूक्तानाम् ऋषिच्छन्दोदैवतज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सूर्य-उषस्-वरुणसूक्तानि सभाष्यं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
2. शिवसङ्कल्पसूक्तस्य सभाष्यमन्वयकरणे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. भद्रसाम्नः ऋषिच्छन्दोदैवतानां परिचयं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
4. साम्मनस्यसूक्तस्य सभाष्यम् अर्थकथने सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2	सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 2	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सूर्यसूक्तम् (1.125), उषस् सूक्तम् (3.61), वरुणसूक्तम् (1.25) **श्रेयोऽङ्कः १**

- सूर्यसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।
- उषस् सूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।
- वरुणसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।

अन्वितिः २. शिवसङ्कल्पसूक्तम् (34.1-6) **श्रेयोऽङ्कः १**

- शिवसङ्कल्पसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, महीधरभाष्यं च।

अन्वितिः ३. भद्रसाम (ग्रामेगेय - 311) **श्रेयोऽङ्कः १**

- भद्रसाम्नः ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।

अन्वितिः ४. साम्मनस्यसूक्तम् (अथ. 3.30) **श्रेयोऽङ्कः १**

- साम्मनस्यसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदेवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. (1929), *उवटाचार्यमहीधरयोः भाष्योपेता शुक्लयजुर्वेदवाजसनेयिसंहिता* मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः।
2. (1936), *सायणभाष्यसमेता ऋग्वेदसंहिता*, पुणे : वैदिकसंशोधनमण्डलम्।
3. भट्टाचार्य, सत्यव्रत सामश्रमि, सं. (1983), *सायणभाष्यसहिता सामवेदसंहिता*, दिल्ली : मुन्शीराम मनोहरलाल मुद्रणालयः

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पंडित, शंकर पाण्डुरङ्ग, सम्पा. (1895), *सायणभाष्यसहिता अथर्ववेदसंहिता*, मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3 अग्न्याधानं, हविर्यज्ञाः, सोमसंस्थाः च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अग्न्याधानविधेः परिचयप्रदानम्।
2. सोमसंस्थासु आगतानां यज्ञानां परिचयसम्पादनम्।
3. हविर्यज्ञानां विस्तृतेन ज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अग्न्याधेयादारभ्य निरूढपशुबन्धपर्यन्तं विषयप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. अग्निप्रणयनादारभ्य आग्रयणेष्टिपर्यन्तं विषयानां निरूपणं करिष्यन्ति।
3. सोमयागनिरूपणादारभ्य अवभृथेष्टिपर्यन्तविचारान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. उक्थ्यसंस्थाया आरभ्य धिष्ण्योपधानपर्यन्तम् विचारितां विषयान् निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3	अग्न्याधानं, हविर्यज्ञाः, सोमसंस्थाः च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अग्न्याधेयादारभ्य निरूढपशुबन्धपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चाग्नीनाम् अग्न्याधानं, पवमानेष्टयः, आधानौपयिकानि द्रव्याणि पात्राणि च।
- अग्निहोत्रं, अग्निहोत्रे उदितानुदितहोमिभेदः, अनुष्ठानप्रकारः, अग्निहोत्रनाम्नि मतभेदः, अग्न्युपस्थानं लेपभक्षश्च, अग्निहोत्रे कर्ता, अग्निहोत्रप्रशंसा, अग्निसमारोपणादि, विषयविवेचनम्, दर्शपूर्णमासौ, यागानुष्ठानकालः।
- पौर्णमासीदिनकृत्यं, कृष्णप्रतिपद्दिनकृत्यं, हविनिर्वापः, अवहननपेषणे, हविःश्रपणं, वेदिनिर्माणम्, आज्यग्रहणादिकं च।
- आज्यग्रहणं, वेदिस्तरणं पात्रसादनं च।
- सामिधेनीकर्म, प्रयाजाः, प्रधानयागानुष्ठानं, स्विष्टकृद्यागः, इडाभक्षणादिः।

- ऋत्विग्दक्षिणा, अनूयाजाश्च, पत्नीसंयाजादिकं, याजमानम्।
- दर्शयागे विशेषाः, वत्सापाकरणम्, दार्शपौर्णमासिकानि द्रव्याणि पात्राणि च।
- पिण्डपितृयज्ञः, पिण्डपितृयज्ञौपयिकानि, द्रव्याणि पात्राणि च।
- निरूढपशुबन्धः।

अन्वितिः २. अग्निप्रणयनादारभ्य आग्रयणेष्टिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अग्निप्रणयनम्, पात्रसादनादिश्च।
- चातुर्मास्यानि, वैश्वदेवपर्व, वरुणप्रघासपर्व, साकमेधपर्व, महाहवींषि (साकमेधान्तर्गतानि) च।
- महापितृयज्ञः, त्र्यम्बकहवींषि, शुनासीरीयपर्व च।
- चातुर्मास्यानुष्ठाने विशेषाः।
- आग्रयणेष्टिः।

अन्वितिः ३. सोमयागनिरूपणादारभ्य अवभृथेष्टिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सोमयागनिरूपणं, सोमयागेऽधिकारी, नाम्नि प्रवृत्तिनिमित्तम्।
- सोमयागे प्रथमदिनकृत्यम्।
- द्वितीयदिनकृत्यम्, सोमक्रयः, प्रवर्ग्यः, प्रवर्ग्यसम्भारा, प्रवर्ग्यानुष्ठानम्, उपसत्।
- तृतीयदिनकृत्यम्।
- चतुर्थदिनकृत्यम्।
- पञ्चमदिन(सुत्यादिन) कृत्यम्।
- महाभिषवः, ऐन्द्रवायवादिग्रहाः, प्रसर्पणम्, धाराग्रहप्रचार, शुक्रामन्थिग्रहविचारः, चमसदेवताः, चमसभक्षणम, शस्त्रपाठप्रतिगरादि, नाराशंसहोमः, उक्थ्यग्रहप्रचारः, माध्यन्दिनं सवनम्।
- दक्षिणादानम्, दक्षिणाविभाग, मरुत्वतीयग्रहप्रचारः।
- तृतीयसवनम्, आर्भवपवमानाय प्रसर्पणं चमसप्रचारश्च, सौम्यचरुः, हारियोजनग्रहप्रचारः।
- अवभृथेष्टिः।

अन्वितिः ४. उक्थ्यसंस्थाया आरभ्य धिष्ण्योपधानपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उक्थ्यसंस्था द्वितीया, षोडशिसंस्था तृतीया, अतिरात्रसंस्था चतुर्थी, अत्यग्निष्टोमसंस्था पञ्चमी, वाजपेयसंस्था षष्ठी, अप्तोर्यामसंस्था सप्तमी।
- स्तोत्राणां शस्त्राणां च स्तोमसङ्ख्या, स्तोमविवरणं विष्टुतिप्रकारश्च।

- चयनम्, उखासम्भरणम्, उख्याग्निनिष्पादनधारणादि, गार्हपत्यचितिमानादि, गार्हपत्यचितेरुपरि उख्याग्निस्थापनं, चयनस्थलकर्षणादि।
- प्रथमचितेरुपधानम्।
- शतरुद्रीयहोमः।
- चितेरुपर्यग्निस्थापनादि वसोर्धोराहोमः।
- यजमानाभिषेकः, धिष्ण्योपधानम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शास्त्री, पी. एन्. पट्टाभिराम, पं. (1992), *यज्ञतत्त्वप्रकाशः*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास पब्लिशिंग हाउस।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. द्विवेदी, मनोहरलाल, डॉ. (2004), कात्यायन यज्ञपद्धति विमर्श, नई दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4: निरुक्तम् (9-10 अध्यायौ)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. यास्केन सह निरुक्तस्य परिचयप्रदानम्।
2. वैदिकशब्दानां निरुक्तिज्ञानसम्पादनम्।
3. नवम-दशमाध्याययोः परिचयप्रदानम्।
4. दैवतकाण्डस्य ज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पृथिव्यायतनानि स्तुतिभाजः सत्त्वानि प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. अष्टौ द्वन्द्वानि ज्ञात्वा बोधयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. मध्यस्थानां देवतानां परिचयं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
4. निरुक्तस्य नवमदशमाध्यायस्थविषयाणां प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 3.4	निरुक्तम् (9-10 अध्यायौ)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. नवमाध्याये १-२ पादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पृथिव्यायतनानि स्तुतिभाजः सत्त्वानि – "अश्वः, शकुनिः, मण्डूकाः, अक्षाः, ग्रावाणः, नाराशंसः"।
- युद्धोपकरणानि – "रथः, दुन्दुभिः, इषुधिः, अभीशवः, धनुः, इषुः, अश्वाजनी, उलूखलम्"।

अन्वितिः २. नवमाध्याये ३-४ पादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वृषभः, द्रुघणः, नद्यः, आपः, रात्रिः, अरण्यानी, श्रद्धा, पृथिवी, अप्वा, अग्नायी।
- अष्टौ द्वन्द्वानि - हविर्धाने, विपाट्छतुद्र्यौ, आर्त्नी, देवी जोष्ट्री, देवी ऊर्जाहूती।

अन्वितिः ३. दशमाध्याये १-२ पादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मध्यस्थानाः देवताः - वायुः, वरुणः, रुद्रः, इन्द्रः, पर्जन्यः, बृहस्पतिः, ब्रह्मणस्पतिः, क्षेत्रस्य पतिः, वास्तोष्पतिः, वाचस्पतिः, यमः, मित्रः, कः, सरस्वान्।

अन्वितिः ४. दशमाध्याये ३-४ पादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विश्वकर्मा, तार्क्ष्यः, मन्युः, सविता, त्वष्टा, वातः, वेनः, असुनीतिः, ऋतः, इन्दुः, प्रजापतिः, अहिर्बुध्न्यः, सुपर्णः, पुरूरवाः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विद्यासागर, पण्डितछज्जूरामशास्त्री, महामहोपाध्याय (2020), *निरुक्तम्*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशन्स्।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

षष्ठसत्रार्द्धः (Semester – 6)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5: जैमिनीयन्यायमाला (प्रथमाध्यायः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. मीमांसाशास्त्रे प्रवेशार्हतासम्पादनम्।
2. मीमांसाशास्त्रे जैमिनीयन्यायमालायाः वैशिष्ट्यप्रतिपादनम्।
3. मीमांसाशास्त्रस्य न्यायानाम् अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. जैमिनीयन्यायमालायां प्रथमाध्यायस्य प्रथमद्वितीयपादयोः अधिकरणानां परिचयं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
2. मीमांसाशास्त्रदिशा धर्मलक्षणं ज्ञास्यन्ति।
3. प्रथमाध्यायस्य तृतीयपादस्थ-अधिकरणानां प्रतिपादनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. नामधेयाधिकरणादारभ्य सामर्थ्याधिकरणपर्यन्तं परिचयं प्रदातुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.5	जैमिनीयन्यायमाला (प्रथमाध्यायः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. जैमिनीयन्यायमालायां प्रथमाध्याये प्रथमद्वितीयौ पादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रन्थावतरणिका, जिज्ञासाधिकरणं, धर्मलक्षणाधिकरणञ्च।
- धर्मप्रमाणपरीक्षाधिकरणं, धर्मस्य प्रत्यक्षाद्यगम्यत्वाधिकरणञ्च।
- चोदनाप्रामाण्याधिकरणं, शब्दनित्यत्वाधिकरणं, वाक्याधिकरणञ्च।
- वेदापौरुषेयत्वाधिकरणम्।
- अर्थवादाधिकरणं, विधिवन्निगदाधिकरणं, हेतुवन्निगदाधिकरणञ्च।
- मन्त्राधिकरणम्।

अन्वितिः २. जैमिनीयन्यायमालायां प्रथमाध्याये तृतीयः पादः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्मृत्यधिकरणं, विरोधाधिकरणञ्च।

- लोभादिमूलकस्मृत्यप्रामाण्याधिकरणं, शिष्टाकोपाधिकरणञ्च।
- यववराहाधिकरणं, पिकनेमाधिकरणञ्च।
- कल्पसूत्राधिकरणं, होलाकाधिकरणञ्च।
- व्याकरणाधिकरणम्, आकृत्यधिकरणञ्च।

अन्वितिः ३. प्रथमाध्याये चतुर्थपादस्य नामधेयप्रामाण्याधिकरणादारभ्य निर्मन्थ्याधिकरणपर्यन्तभागः। श्रेयोऽङ्कः १

- नामधेयप्रामाण्याधिकरणम्।
- उद्भिदधिकरणं, चित्राधिकरणञ्च।
- तत्प्रख्याधिकरणं, तद्व्यपदेशाधिकरणञ्च।
- वाजपेयाधिकरणम्, आग्नेयाधिकरणञ्च।
- बर्हिराज्याधिकरणं, प्रोक्षण्यधिकरणं, निर्मन्थ्याधिकरणञ्च।

अन्वितिः ४. प्रथमाध्याये चतुर्थपादस्य वैश्वदेवाधिकरणादारभ्य सामर्थ्याधिकरणपर्यन्तभागः। श्रेयोऽङ्कः १

- वैश्वदेवाधिकरणं, वेश्वानराधिकरणञ्च।
- तत्सिध्यधिकरणं, जात्यधिकरणञ्च।
- सारूप्याधिकरणं, प्रशंसाधिकरणञ्च।
- भूमाधिकरणं, लिङ्गसमवायाधिकरणञ्च।
- वाक्यशेषाधिकरणं, सामर्थ्याधिकरणञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पाण्डेय, डॉ. महेन्द्र (2013), *जैमिनीय न्याय माला*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 3

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सूक्तेषु उपदिष्टनीतिबोधनम्।
2. सूक्तानां विनियोगादीनां ज्ञानार्जनम्।
3. सामगानस्य वैशिष्ट्यबोधनम्।
4. सूक्तेषु प्रतिपादित-राष्ट्रीयभावनायाः अवगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पर्जन्यसूक्त-अक्षसूक्तयोः सायणभाष्यसहितम् अर्थं विवेचयिष्यन्ति।
2. प्रजापतिसूक्तं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. सेतुसाम्नः ऋषिच्छन्दोदैवताः निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
4. राष्ट्राभिवर्धनसूक्तं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.6	सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 3	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पर्जन्यसूक्तम् (5.83), अक्षसूक्तम् (10.34) **श्रेयोऽङ्कः १**

- पर्जन्यसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च
- अक्षसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।

अन्वितिः २. प्रजापतिसूक्तम् (23.1-5) **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रजापतिसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, महीधरभाष्यं च।

अन्वितिः ३. सेतुसाम (आरण्यगेय-अर्क- 89) **श्रेयोऽङ्कः १**

- सेतुसाम्नः ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।

अन्वितिः ४. राष्ट्राभिवर्धनसूक्तम् (अथ. 1.29) **श्रेयोऽङ्कः १**

- राष्ट्राभिवर्धनसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पंडित, सं. शंकर पाण्डुरङ्ग (1895), *सायणभाष्यसहिता अथर्ववेदसंहिता*, मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः।
2. (1936), *सायणभाष्यसमेता ऋग्वेदसंहिता,* पुणे : वैदिकसंशोधनमण्डलम्।
3. (1929), *उवटाचार्यमहीधरयोः भाष्योपेता शुक्लयजुर्वेदवाजसनेयिसंहिता,* मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः ।
4. सामश्रमिभट्टाचार्यः, सं-सत्यव्रत (1983), *सायणभाष्यसहिता सामवेदसंहिता*, मुनशीराम मनोहरलाल मुद्रणालयः।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7: श्रौतयज्ञपरिभाषा (का.श्रौ.सू. - 1)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. श्रौतयज्ञेषु अधिकारिनियमानाम् अवगमनम्।
2. दर्शादियागानां परिभाषिकशब्दावलीनामवबोधनम्।
3. मन्त्रलक्षणानां मन्त्रप्रभेदानाञ्च अवोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. कर्मफलस्वाम्यभावज्ञानपूर्वकं नित्यकाम्यकर्मणां श्रौतप्रक्रियां वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. ऋत्विजाम् इष्टिषु व्यवहारविशिष्टां श्रौतविधां निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
3. काम्यकर्मणि प्रतिनिधिचयनसंवलितं प्रयोगं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. यागानुष्ठाने कालकामनानुसारेण हवनीयद्रव्यचयनं, रुद्रमन्त्राणां प्रयोगविधिं च प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.7	श्रौतयज्ञपरिभाषा (का.श्रौ.सू. - 1)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. कात्यायनश्रौतसूत्रे प्रथमाध्याये प्रथमद्वितीयकण्डिके। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अधिकारनिरूपणतः नित्यकाम्यकर्मविचारपर्यन्तम्।

अन्वितिः २. कात्यायनश्रौतसूत्रे प्रथमाध्याये तृतीयचतुर्थकण्डिके। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋग्यजुःसामनिगदलक्षणनिरूपणतः ऋत्विजामिष्टिषु गमनागमनमार्गनिरूपणपर्यन्तम्।

अन्वितिः ३. कात्यायनश्रौतसूत्रे प्रथमाध्याये पञ्चमषष्ठसप्तमकण्डिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काम्ये प्रतिनिधिनिरूपणतः क्रियार्थप्रधानद्रव्यनाशे साङ्गावृत्तिनिरूपणपर्यन्तम्।

अन्वितिः ४. कात्यायनश्रौतसूत्रे प्रथमाध्याये अष्टमनवमदशमकण्डिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- व्रीहियवयोरन्यतरेण यागानुष्ठाननिरूपणतः रौद्रादिमन्त्रमुच्चार्य तत्कर्म च कृत्वा अप उपस्पृसेत् इति पर्यन्तम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मिश्र, डा. देवेन्द्रप्रसाद (2015), *श्रीविद्याधरशर्मविरचितसरलावृत्तिसहितं कात्यायनश्रौतसूत्रम्*, वाराणसी :

चौखम्बा सुरभारती प्रतिष्ठानम्।

चतुर्थवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

सप्तमसत्रार्द्धः (Semester -7)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: वैदिकीप्रक्रिया

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकशब्दानां पाणिनिसम्मत-उदात्तादिस्वरविधीनां परिज्ञानम्।
5. विशिष्टवैदिकशब्दानाम् अवगमनम्।
6. द्विरुक्तादिविशिष्टविधीनामवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सिद्धान्तकौमुद्यां वैदिकीप्रक्रियायाः प्रथमद्वितीयाध्याययोः विषयाणां प्रतिपादनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. वेदमन्त्रेषु विहित प्रकृतिप्रत्यय-वचनव्यत्ययादिवर्णने दक्षाः भविष्यन्ति।
3. वैदिकीप्रक्रियायाः तृतीयचतुर्थाध्याययोः विषयान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. पञ्चमषष्ठाध्याययोः विषयान् विवेचयिष्यन्ति।
5. सुपां विभिन्नादेशानां, मूर्धन्यादेशादिविषयान् च वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1	वैदिकीप्रक्रिया	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सिद्धान्तकौमुद्यां वैदिकीप्रक्रियायाः प्रथमद्वितीयाध्यायौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रथमाध्याये वेदमन्त्रेषु वचन-व्यत्ययः।
- घि-भ-पदसंज्ञासु अनियमः, उपसर्गस्य कित् इत्यस्य च विषयाः।
- द्वितीयाध्याये वेदमन्त्रेषु विभक्तिषु अनियमः, घसादेशश्च।
- समासे पूर्ववल्लिङ्गम्, शप्श्ल्वोः अनियमः, च्लेः लोपश्च।

अन्वितिः २. सिद्धान्तकौमुद्यां वैदिकीप्रक्रियायाः तृतीयचतुर्थाध्यायौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तृतीयाध्याये आम्-निपातनं, च्लेरादेशौ, कृत्यनिपातनम्, कृत्प्रत्ययाः, बाहुल्येन प्रत्ययविधानञ्च।
- सार्वधातुकार्धधातुक-तुमर्थ-कृत्यार्थ-भावलक्षणप्रत्ययाः।
- चतुर्थाध्याये स्त्री-तद्धितादिप्रत्ययाः।

अन्वितिः ३. सिद्धान्तकौमुद्यां वैदिकीप्रक्रियायाः पञ्चमषष्ठाध्यायौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चमाध्याये तद्धितादौ शेषप्रत्ययाः।
- समासान्तस्य कप् प्रत्ययस्य निषेधः।
- षष्ठाध्याये वेदमन्त्रेषु सन्धि-इयङ्-उवङ्-आदयो विषयाः।

अन्वितिः ४. सिद्धान्तकौमुद्यां वैदिकीप्रक्रियायाः सप्तमाष्टमाध्यायौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सप्तमाध्याये सुपां विभिन्नादेशाः, धातुरूपाणां शब्दरूपाणां च सिद्धिः।
- क्यज्-यङ्-यङ्लुगादिविषयाः।
- अष्टमाध्याये द्विरुक्तिः-प्लुत- संहिता- आनुनासिक-विसर्गस्यादेशाः।
- मूर्धन्यादेशादिविषयाः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, आचार्य जयशङ्करलाल (2014), *वैदिकी प्रक्रिया*, वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।
2. गोविन्दाचार्यः, श्री (2017), *सिद्धान्तकौमुदी*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. दीक्षिता, डॉ. पुष्पा (2019), *पाणिनीयं वैदिकव्याकरणम्*, दिल्ली : ज्ञानभारती पब्लिकेशन्स्।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 4

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. हिरण्यगर्भादिसूक्तेषु सृष्टिविषयकविचाज्ञानबोधनम्।
2. सूक्तप्रतिपादितदार्शनिकतत्त्वावबोधनम्।
3. चतुर्वेदोक्तसर्गोत्पत्तिसहितं ऐहिकी-पारलौकिकीसङ्कल्पनायाः अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. हिरण्यगर्भ-वाक्-नासदीयसूक्तानां परिचयकथने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. पुरुषसूक्तस्य महीधरभाष्यसहितं विवरणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. सामवेदोक्त आरण्यगेय यशः साम्नः वैशिष्ट्यप्रतिपादने सक्षमाः भविष्यन्ति।
4. कालपुरुषस्य ब्रह्मस्वरूपतां सर्वज्ञतां च वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2	सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 4	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. हिरण्यगर्भसूक्तम् (ऋ. 10.121), वाक् सूक्तम् (ऋ. 10.125), नासदीयसूक्तम् (ऋ. 10.119) श्रेयोऽङ्कः १

- हिरण्यगर्भसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च
- वाक्सूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च।
- नासदीयसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च।

अन्वितिः २. पुरुषसूक्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पुरुषसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, महीधरभाष्यञ्च।

अन्वितिः ३. यशःसाम (आरण्यगेय-व्रत- 32) **श्रेयोऽङ्कः १**

- यशःसाम्नः ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च।

अन्वितिः ४. कालसूक्तम् (अथ. 10.53) **श्रेयोऽङ्कः १**

- कालसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शंकर पाण्डुरङ्ग पंडित (1895), *सायणभाष्यसहिता अथर्ववेदसंहिता*, मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः।
2. उवटाचार्यमहीधरयः (1929), *भाष्योपेता शुक्लयजुर्वेदवाजसनेयिसंहिता*, मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः।
3. (1936), *सायणभाष्यसमेता ऋग्वेदसंहिता*, पुणे : वैदिकसंशोधनमण्डलम्।
4. सत्यव्रतसामश्रमिभट्टाचार्यः (1983), *सायणभाष्यसहिता सामवेदसंहिता*, मुनशीराम मनोहरलाल मुद्रणालयः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: शिक्षावल्ली (शाङ्करभाष्यसहिता)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानप्रणाल्यां वैदिकशिक्षायाः महत्त्वप्रतिपादनम्।
2. जीवने स्वाध्यायस्य अवश्यभावित्वबोधनम्।
3. धर्मस्य सदाचारस्य च महत्त्वबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शिक्षावल्यां प्रथमानुवाकतः तृतीयानुवाकपर्यन्तविषयान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. विविधजपहोममन्त्रविषये ओङ्कारपरमेश्वरयोः ऐक्यत्वं वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. व्याहृत्युपासनादिविषये शाङ्करभाष्यदिशा निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
4. शिक्षावल्यां सप्तमानुवाकतः नवमानुवाकपर्यन्तविषयान् कथयितुं शक्ष्यन्ति।
5. कर्मणां पुरुषार्थसाधनत्वं, स्वाध्यायप्रवचनविधिमाहात्म्यं तथा च अध्यात्मज्ञानयुतं मोक्षमार्गं शाङ्करभाष्यदिशा प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3	शिक्षावल्ली (शाङ्करभाष्यसहिता)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शिक्षावल्यां प्रथमानुवाकतः तृतीयानुवाकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शान्तिपाठः, शिक्षाध्यायः, संहितोपासना च।

अन्वितिः २. शिक्षावल्यां चतुर्थानुवाकतः षष्ठानुवाकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विविधाः जपहोममन्त्राः, मेधाप्रार्थना, कार्यकरणयोग्यताप्रार्थनं, ज्ञानार्थं प्रार्थना च।
- श्रीकामस्य होमार्थमन्त्राः, शिष्यागमनाद्यर्थं मन्त्राश्च।
- ओंकाराभिन्नपरमेश्वरसायुज्यप्रार्थना।
- व्याहृत्यात्मब्रह्मोपासना, मह इति व्याहृतेः प्राधान्यञ्च।
- चतसृणां व्याहृतीनां प्रत्येकं चतुष्प्रकारत्वम्।

- व्याहृत्युपासनं वक्ष्यमाणविशेषणसहितमेकमेव, महोब्रह्मोपासने स्थानादि, व्याहृत्यात्मकब्रह्मणः उपलब्धिस्थानं विशेषणानि च।
- उपासकस्य ब्रह्मप्राप्तये नाडीमार्गः, उपासनाफलम्, मनोमयात्मनः विशेषणान्तराणि।

अन्वितिः ३. शिक्षावल्यां सप्तमानुवाकतः नवमानुवाकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्रह्मणः पाङ्क्तरूपेणोपासनम्, बाह्यपाङ्क्तत्रयञ्च।
- आध्यात्मिकपाङ्क्तत्रयम्, पाङ्क्तोपासनाफलञ्च।
- ओंकारोपासनम्, ओंकारोपासनाविधिश्च।
- ओंकारस्तुतिः, कर्मणां पुरुषार्थसाधनत्वञ्च।
- मुमुक्षुणा अवश्यानुष्ठेयानि कर्माणि।
- स्वाध्यायप्रवचनयोः प्राधान्यम्।

अन्वितिः ४. शिक्षावल्यां दशमानुवाकतः द्वादशानुवाकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्रिशङ्कोरार्षदर्शनं, कर्मणो ज्ञानहेतुत्वञ्च।
- विद्योत्पत्त्यर्थमनुष्ठेयानि कर्माणि, सत्यादिकर्तव्योपदेशप्रयोजनञ्च।
- द्विः कर्मोपदेशप्रयोजनं, सत्यादीन्यनुष्ठेयानि, गुरुजनेषु कर्तव्यञ्च।
- दानस्यावश्यकर्तव्यता, अनुष्ठानविषयकसंशये शिष्टाचारः प्रमाणञ्च।
- परमपुरुषार्थसाधनविषये चिन्ता, केवलेभ्यः कर्मभ्यो न निःश्रेयसञ्च।
- विद्यासव्यपेक्षकर्मभ्योऽपि न मोक्षः, ज्ञानकर्मणोः समप्राधान्येन समुच्चितयोरपि न मोक्षहेतुता च।
- ज्ञानकर्मसुच्चय एव अनुपपन्नः, निरस्तकारकब्रह्मोपदेशे न श्रुतिविरोधः, विद्यायाः स्वफलदाने न कर्मापेक्षा च।
- स्वोत्पत्तौ त्वपेक्षते कर्माणि विद्या, विद्यायाः गार्हस्थ्यकर्माण्येवापेक्षितान्युत्पत्ताविति न नियमश्च।
- कर्मणि श्रुतेर्यत्नाधिक्ये कारणम्।
- श्रवणादीनां साक्षाद्विद्यासाधनत्वम्, शान्तिपाठश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. (1929), *शांकरभाष्योपेता तैत्तिरीयोपनिषत्*, पुणे : आनन्दाश्रमुद्रणालयः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester - 8)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: वैदिकस्वरप्रक्रिया

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वेदे स्वरनियमानाम् अवबोधनम्।
2. पाणिनीयमतेन स्वरज्ञानस्य वैशिष्ट्यबोधनम्।
3. वेदार्थज्ञाने स्वरस्य आवश्यकताबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. स्वरस्य भेदप्रभेदान् धातुगणानुसारेण व्याकरणनियमानुसारेण वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. समासान्तपदेषु तिङन्तरूपेषु च वैदिकस्वराणां प्रयोगविज्ञानं वर्णयिष्यन्ति।
3. अव्युत्पन्नानां प्रातिपदिकसंज्ञकानां शब्दानां स्वरसिद्धिप्रकारं प्रतिपादयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. वेदे अव्युत्पन्नप्रातिपदिकानाम् स्वराङ्कनसञ्चालनादिविषये वर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4	वैदिकस्वरप्रक्रिया	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सिद्धान्तकौमुद्यां स्वरप्रकरणस्य साधारणस्वरः, धातुस्वरश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदमन्त्रेषु उदात्तानुदात्तस्वरितप्रचयादिस्वराणां निरूपणम्।
- दशगणीयधातूनां तत्तत् गणानुसारि विविधस्वरम्।

अन्वितिः २. सिद्धान्तकौमुद्यां स्वरप्रकरणस्य समासस्वरः, तिङन्तस्वरश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिकशब्देषु समासान्तपदेषु स्वरनिरूपणम्।
- वैदिकतिङन्तरूपाणां स्वरविमर्शश्च।

अन्वितिः ३. फिट्सूत्रे प्रथमद्वितीयपादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अव्युत्पन्नानां प्रातिपदिकसंज्ञकानां शब्दानां स्वरसिद्धिः।

अन्वितिः ४. फिट्सूत्रे तृतीयचतुर्थपादौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अव्युत्पन्नानां प्रातिपदिकसंज्ञकानां शब्दानां स्वरसिद्धिः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गोविन्दाचार्यः (2017), *सिद्धान्तकौमुदी*, वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
2. दीक्षिता, पुष्पा, डॉ. (2019), *पाणिनीयं वैदिकव्याकरणम्*, दिल्ली : ज्ञानभारती पब्लिकेशन्स्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. सोमलेखा (2009), *फिट्सूत्रपाठः*, दिल्ली : चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: स्वाध्यायब्राह्मणम् (तै.आ. 2)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सन्ध्याविषयकतत्त्वानां बोधनम्।
2. स्वाध्यायविधेः अवबोधनम्।
3. कुष्माण्डहोमविधेः मन्त्राणाञ्च अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. यज्ञोपवीतविधिं निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. कूष्माण्डहोमाङ्गमन्त्रान् वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
3. पञ्चमहायज्ञानां महत्त्वं निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
4. अनध्यायविधिं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. ब्रह्मयज्ञ-अवकीर्णप्रायश्चित्तादिविषयान् वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
6. प्रायश्चित्तत्वेन स्वाध्यायः इत्यादिविषयान् वक्तुं प्रभविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5	स्वाध्यायब्राह्मणम् (तै.आ. 2)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. तैत्तिरीयारण्यके द्वितीयप्रपाठके प्रथमानुवाकतः षष्ठानुवाकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यज्ञोपवीतविधानम्।
- सन्ध्योपासनविधानम्।
- कूष्माण्डहोमाङ्गमन्त्राः।

अन्वितिः २. तैत्तिरीयारण्यके द्वितीयप्रपाठके सप्तमानुवाकतः दशमानुवाकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कूष्माण्डहोमविधिः।
- दीक्षादयः।

- स्वाध्यायविधानम्।
- पञ्चमहायज्ञाः।

अन्वितिः ३. तैत्तिरीयारण्यके द्वितीयप्रपाठके एकादशानुवाकतः पञ्चदशानुवाकपर्यन्तम्। श्रेयोऽङ्कः १

- ब्रह्मयज्ञप्रयोगः।
- अशक्तस्यानुकल्पम्।
- ब्रह्मयज्ञे विशेषः।
- अनध्यायकारणानां यज्ञाङ्गता।
- अनध्यायस्य कारणान्तरम्।

अन्वितिः ४. तैत्तिरीयारण्यके द्वितीयप्रपाठके षोडशानुवाकतः विंशत्यनुवाकपर्यन्तम्। श्रेयोऽङ्कः १

- प्रायश्चित्तत्वेन स्वाध्यायः।
- अवकीर्णिप्रायश्चित्तम्।
- ब्रह्मोपस्थानमन्त्राः।
- दिगुपस्थानम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. कृष्णयजुर्वेदीयं तैत्तिरीयारण्यकम् (श्रीमत्सायणाचार्यविरचितभाष्यसमेतम्), (1898), आनन्दाश्रममुद्रणालयः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6: लघुजातकम्, वास्तुरत्नाकरः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ग्रहनक्षत्रादिविषयाणां शास्त्ररीत्या अवबोधनम्।
2. ज्योतिषशास्त्ररीत्या भविष्यकथनादिज्ञानावबोधनम्।
3. भवननिर्माणादि-वास्तुविद्यायाः परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. राशिचक्रग्रहस्वरुपादिविषये वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. आयुर्दायस्त्रीजातकादिविषये वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. भूपरिग्रहणशल्योद्धारादिविषयान् प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. गेहनिर्माणगृहप्रवेशादिसिद्धान्तान् कथयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.6	लघुजातकम्, वास्तुरत्नाकरः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. लघुजातके प्रथमाध्यायतः अष्टमाध्यायपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- राशिप्रभेदाध्यायः, ग्रहप्रभेदाध्यायश्च।
- ग्रहमैत्रीविवेकाध्यायः, ग्रहस्वरूपाध्यायश्च।
- गर्भाधानाध्यायः, सूतिकाध्यायश्च।
- अरिष्टाध्यायः, अरिष्टभङ्गाध्यायः।

अन्वितिः २. लघुजातके नवमाध्यायतः ग्रन्थसमाप्तिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आयुर्दायाध्यायः, दशान्तर्दशाध्यायश्च।
- अष्टकवर्गाध्यायः, प्रकीर्णाध्यायश्च।
- नाभसयोगाध्यायः, स्त्रीजातकाध्यायश्च।
- निर्याणाध्यायः, नष्टजातकाध्यायश्च।

अन्वितिः ३. वास्तुरत्नाकरे प्रथमप्रकरणतः पञ्चमप्रकरणान्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भूपरिग्रहप्रकरणं, दिक् शोधनप्रकरणञ्च।
- शल्योद्धारप्रकरणम्।
- मेलाप्रकरणम्।
- पिण्डाद्यानयनप्रकरणम्।

अन्वितिः ४. वास्तुरत्नाकरे षष्ठप्रकरणतः ग्रन्थसमाप्तिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गृहोपकरणप्रकरणम्।
- इष्टिकाप्रकरणम्।
- द्वारप्रकरणम्।
- गेहारम्भमुहूर्तप्रकरणम्।
- गृहप्रवेशप्रकरणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. दैवज्ञवाचस्पति श्रीवासुदेव (1882), *लघुजातकम्*, वाराणसी : ठाकुरप्रसादपुस्तकमन्दिर।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7: विवाहप्रकरणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. विवाहे आगतस्य अरिष्टयोगस्य परिचयप्रदानम्।
2. विवाहप्रकाराणां परिचयप्रदानम्।
3. विवाहविधितः वधूप्रवेशं यावत् ज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विवाहपञ्चकतः अरिष्टयोगपरिहारपर्यन्तं विषयप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. विवाहप्रकारान् तल्लक्षणानि च वर्णयिष्यन्ति।
3. विवाहविधिं कन्यादानविधिं च वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. वधूप्रवेशतः गर्भपातप्रायश्चित्तपर्यन्तोक्तविचारान् वर्णयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.7	विवाहप्रकरणम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. विवाहपञ्चकतः अरिष्टयोगपरिहारपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विवाहपञ्चकः।
- विवाहे सापिण्ड्यविचारः।
- मातुलकन्यानिर्णयः, कन्यायाः विवाहकालश्च।
- दत्तकनिर्णयः, गोत्रनिर्णयश्च।
- प्रवरशब्दार्थः।
- विवाहयोग्यं षडष्टकं, भमेलनं, गुर्वर्कबलविचारश्च।
- वरपरीक्षा, वधूपरीक्षा, वरवध्वयोः अरिष्टयोग परिहारश्च।

अन्वितिः २. अश्वत्थविवाहतः विवाहलक्षणानि पर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अश्वत्थविवाहः।

- कुम्भविवाहः।
- विष्णुप्रतिमाविवाहः।
- बृहस्पतिशान्ति प्रयोगः।
- वाग्दानम्।
- विवाहभेदाः लक्षणानि च।

अन्वितिः ३. विवाहविधितः सप्तपद्यादिकर्मपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विवाहविधिः, कन्यादानविधिश्च।
- गोत्राद्युच्चारणं, विवाहे अग्न्यन्वाधानञ्च।
- विवाहप्रधानहोमः, राष्ट्रभृद्धोमः, जयाहोमः, अभ्याधानहोमः, लाजहोमः, सप्तपद्यादिकर्म च।

अन्वितिः ४. वधूप्रवेशतः गर्भपातप्रायश्चित्तपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वधूप्रवेशः, आवसथ्याधानप्रयोगः, औपासनहोमः, चतुर्थीकर्म च।
- गर्भाधनम्, ऋतूत्पत्तिकालः, रजस्वलाधर्माः, गर्भाधानमुहूर्तमञ्च।
- रजोदर्शनशान्ति प्रयोगः गर्भाधानप्रयोगश्च।
- कर्मविपाकः, तत्प्रायश्चित्तं, काकवन्ध्यात्वप्रायश्चित्तञ्च।
- गर्भपातप्रायश्चित्तम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. यज्ञदत्त दुर्गाशंकर शास्त्री, *बृहद्ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः*, मुम्बई : जगदीश्वर प्रिंटिंग प्रेस।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8: केनोपनिषद् (शाङ्करभाष्यम्)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. केनोपनिषदः विषयवस्तुनः अवबोधनम्।
2. केनोपनिषद: प्रमुखतत्त्वानां यथा ब्रह्मस्वरूपस्य आत्मज्ञानस्य च निरूपणम्।
3. शांकरभाष्यस्य अध्ययनद्वारा अद्वैतवेदान्तदर्शनस्य परिचयप्रदानम्।
4. अद्वैतदर्शनस्य प्रमेयाणां, तर्कप्रणालीनां च सूक्ष्मविवेचनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आत्मनः सर्वनियन्तृत्वं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. केनोपनिषदः रहस्यं 'श्रवणं मननं निदिध्यासनं च' इत्येतत् अनुसृत्य आत्मब्रह्मणोः ऐक्यस्य प्रतिपत्तिः साधयिष्यन्ति।
3. ब्रह्मज्ञानस्य अनिर्वचनीयतां वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. यक्षस्य प्रादुर्भावः, अग्नेः परीक्षा इत्यादि विचारान् वक्तुं शक्ष्यन्ति।
5. ब्रह्मोपासनायाः फलम् किमिति विचार्य वक्तुं शक्ष्यन्ति।
6. उपनिषदां तथा भाष्यग्रन्थानाम् अध्ययनद्वारा अनुशीलनं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 4.8	केनोपनिषद् (शाङ्करभाष्यम्)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रथमखण्डः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सम्बन्ध-भाष्यम्।
- प्रेरकविषयकप्रश्नाः।
- आत्मनः सर्वनियन्तृत्वम्।
- आत्मनः अज्ञेयत्वम् अनिर्वचनीयत्वञ्च इत्यादयः।

अन्वितिः २. द्वितीयखण्डः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्रह्मज्ञानस्य अनिर्वचनीयता।
- विज्ञानावभाषासु ब्रह्मणः अनुभूत्यादयः।

अन्वितिः ३. तृतीयखण्डः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- देवानां गर्वः।
- यक्षस्य प्रादुर्भावः।
- अग्नेः परीक्षा।
- वायोः परीक्षा।
- इन्द्रस्य नियुक्तिः।
- उमायाः प्रादुर्भावादयः।

अन्वितिः ४ चतुर्थखण्डः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उमायाः उपदेशः।
- ब्रह्मविषयकाध्यात्मिकादेशः।
- ब्रह्मोपासनायाः फलम्।
- उपसंहारादयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. केनोपनिषद्, (1992), गोरखपुर : गीताप्रेस्।

प्रथमवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1: रुद्राध्यायः - 1

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शुक्लयजुर्वेदसंहितायाः सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. रुद्राध्यायस्य मन्त्रोच्चारणे उच्चारणशैल्याः परिचयप्रदानम्।
3. रुद्राध्यायस्थानां मन्त्राणां महीधरभाष्यदिशा ज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. रुद्राष्टाध्याय्याः प्रथमाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यसहितं प्रतिपादनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. रुद्राध्यायस्य मन्त्रोच्चारणे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. द्वितीयाध्यायस्थमन्त्राणां सभाष्यं व्याख्यातुं क्षमाः भविष्यन्ति।
4. रुद्राष्टाध्याय्याः तृतीयाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यसहितं विवेचनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. रुद्राष्टाध्याय्याः चतुर्थाध्यायस्थमन्त्राणां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
6. विविधानुष्ठानसम्पादने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1	रुद्राध्यायः – 1	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. रुद्राष्टाध्याय्यां प्रथमोऽध्यायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रुद्राष्टाध्याय्याः प्रथमाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यम्।

अन्वितिः २. रुद्राष्टाध्याय्यां द्वितीयोऽध्यायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रुद्राष्टाध्याय्याः द्वितीयाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यम्।

अन्वितिः ३. रुद्राष्टाध्याय्यां तृतीयोऽध्यायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रुद्राष्टाध्याय्याः तृतीयाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यम्।

अन्वितिः ४. रुद्राष्टाध्याय्यां चतुर्थोऽध्यायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रुद्राष्टाध्याय्याः चतुर्थाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. उवटाचार्यमहीधरयोः (1929), भाष्योपेता शुक्लयजुर्वेदवाजसनेयिसंहिता, निर्णयसागरमुद्रणालयः।
2. उपाध्याय, वेदप्रकाश, रुद्राष्टाध्यायी, संस्कृत एवं हिन्दी टीका सहित।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पण्डितज्वालाप्रसादमिश्र, रुद्राष्टाध्यायी, श्रीवेङ्कटेश्वर (स्ट्रीम्) मुद्रणालय

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2: रुद्राध्यायः - 2

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शुक्लयजुर्वेदसंहितायाः सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. रुद्राध्यायस्य मन्त्रोच्चारणे उच्चारणशैल्याः परिचयप्रदानम्।
3. रुद्राध्यायस्थानां मन्त्राणां महीधरभाष्यदीशा ज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. रुद्राध्यायस्य मन्त्रोच्चारणे समर्थाः भविष्यन्ति।
2. रुद्राष्टाध्याय्याः पञ्चमाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यं विवेचयितुं शक्ष्यन्ति।
3. रुद्राष्टाध्याय्याः षष्ठाध्यायस्थमन्त्राणां सभाष्यम् अर्थकरणे समर्थाः भविष्यन्ति।
4. रुद्राष्टाध्याय्याः सप्तमाष्टमाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यसहितं प्रतिपादनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. विविधानुष्ठानसम्पादने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2	रुद्राध्यायः – 2	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. रुद्राष्टाध्याय्यां पञ्चमोऽध्यायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रुद्राष्टाध्याय्याः पञ्चमाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यम्।

अन्वितिः २. रुद्राष्टाध्याय्यां षष्ठोऽध्यायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रुद्राष्टाध्याय्याः षष्ठाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यम्।

अन्वितिः ३. रुद्राष्टाध्याय्यां सप्तमोऽध्यायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रुद्राष्टाध्याय्याः सप्तमाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यम्।

अन्वितिः ४ रुद्राष्टाध्याय्यां अष्टमोऽध्यायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रुद्राष्टाध्याय्याः अष्टमाध्यायस्थमन्त्राणां महीधरभाष्यम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. उवटाचार्यमहीधरयोः (1929), भाष्योपेता शुक्लयजुर्वेदवाजसनेयिसंहिता, निर्णयसागरमुद्रणालयः।
2. उपाध्याय, वेदप्रकाश, रुद्राष्टाध्यायी, संस्कृत एवं हिन्दी टीका सहित।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. मिश्र, पण्डित ज्वालाप्रसाद, रुद्राष्टाध्यायी, श्रीवेङ्कटेश्वर (स्ट्रीम्) मुद्रणालय।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3: नारदीयशिक्षा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सामवेदीयशिक्षाग्रन्थस्य परिचयप्रदानम्।
2. सामवेदीयस्वराणाम् अवगमनम्।
3. सामवेदीयोच्चारणविधीनां ज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रतिज्ञा-आर्चिकगाथिकसामिकस्वरभेदादीन् वक्तुं शक्ष्यन्ति।
2. षड्जमध्यमादिस्वराणां महत्त्वं लक्षणं व्याख्यातुं शक्ष्यन्ति।
3. सामगस्वर-वेणुस्वरसंवादविषयान् वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. वर्णोच्चारणरीतिं फलं च ज्ञास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3	नारदीयशिक्षा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रथमप्रपाठके १-४ कण्डिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रतिज्ञा-आर्चिकगाथिकसामिकस्वरभेदादारभ्य षाडवादिग्रामनिरूपण-गान्धर्वशब्दव्याख्यानपर्यन्तम्।

अन्वितिः २. प्रथमप्रपाठके ५-८ कण्डिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सामगस्वर-वेणुस्वरसंवादविषयादारभ्य जात्यादिस्वरितलक्षणोदाहरणप्रतुपीदनप्रतिज्ञापर्यन्तम्।

अन्वितिः ३. द्वितीयप्रपाठके १-४ कण्डिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जात्यस्वरितलक्षणादारभ्य रङ्गवर्णोच्चारणप्रकारपर्यन्तम्।

अन्वितिः ४. द्वितीयप्रपाठके ५-८ कण्डिकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पदान्तस्थवर्णगणनाया आरभ्य वर्णोच्चारणरीतिविशेषविधानं सम्यग् वर्णोच्चारणफलं च इति पर्यन्तम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भट्टशोभाकरविरचिता, (1990), शिक्षाविवरणोपेता, दतिया : श्रीपीताम्बरापीठसंस्कृतपरिषद्।
2. कौण्डिन्यायनः, शिवराज आचार्य, (2013), नारदीया शिक्षा, वाराणसी : चौखम्बा विद्या भवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. मिश्र, पण्डित ज्वालाप्रसाद, रुद्राष्टाध्यायी, श्रीवेङ्कटेश्वर (स्ट्रीम्) मुद्रणालय।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.4: सामवेदभाष्यभूमिका (सायणविरचिता)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सामवेदभाष्यभूमिकायाः परिचयप्रदानम्।
2. सामवेदभाष्यभूमिकायाः प्रतिपादितानां विषयाणां ज्ञानसम्पादनम्।
3. सायणभाष्येण सह सामवेदभाष्यभूमिकायाः ज्ञानसम्पादनम्।
4. सावेदस्य मन्त्राणां ज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मङ्गलाचरणमारभ्य साम्नां देवतास्तुतिहेतुत्ववर्णनपर्यन्तं व्याख्यानं करिष्यन्ति।
2. साम्नामृचः प्रति संस्कारकत्वव्यवस्थातः 'त्रिवृत्' इति शब्दविषयकविचारपर्यन्तं व्याख्यातुं शक्ष्यन्ति।
3. चित्राशब्दस्य नामधेयत्वनिर्णयतः सर्वपृष्ठातिदेशनिर्णयपर्यन्तं प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. स्वरसामविकारचिन्तनं विवेचयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.4	सामवेदभाष्यभूमिका (सायणविरचिता)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मङ्गलाचरणमारभ्य साम्नां देवतास्तुतिहेतुत्ववर्णनपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मङ्गलाचरणम्।
- मन्त्रलक्षणम्।
- ब्राह्मणलक्षणम्।
- मन्त्रविशेषाणां लक्षणानि।
- स्तोभस्य लक्षणनिर्देशः।

अन्वितिः २. साम्नामृचः प्रति संस्कारकत्वव्यवस्थातः 'त्रिवृत्' इति शब्दविषयकविचारपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- साम्नामृचः प्रति संस्कारकत्वव्यवस्था।

- शरलेशविषयको विचारः।
- त्रैशोकसामोहनविचारः।
- पादप्रग्रथने विचारः।
- उत्तरयोः स्तोभातिदेशकथनम्।
- पृष्ठशब्दस्य वैदिकनामधेयत्वादयः।

अन्वितिः ३. चित्राशब्दस्य नामधेयत्वनिर्णयतः सर्वपृष्ठातिदेशनिर्णयपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चित्राशब्दस्य नामधेयत्वनिर्णयः।
- सौभरसामस्वरूपम्।
- निधनलक्षणम्।
- सामगाने उच्चैस्त्वनीचैस्त्वधर्मविचारः।
- आवापलक्षणम्।
- अन्यशब्दस्य सर्वविषयत्वकथनादयः।

अन्वितिः ४. स्वरसामविकारचिन्तनतः समाप्तिपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- छन्दोविशेषत आवापकथनम्।
- आगमात् स्तोमवर्धनप्रकारनिर्देशः।
- संसवादेः पृष्ठत्वनिर्णयः।
- मन्त्रैरर्थानुस्मरणत्वनिर्णयादयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. उपाध्यायः, पं. बलदेव, (1934), वेदभाष्यभूमिकासङ्ग्रह, वाराणसी : चौखम्बासंस्कृतसीरीज।
2. भट्टाचार्यः, पं. सत्यव्रतसामश्रमि, (1983), सामवेदसंहिता (सायणभाष्यसहिता), दिल्ली : मुंशीराम मनोहरलाल पब्लिशर्स्।

द्वितीयवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 1

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सभाष्यसूक्तानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. सूक्तेषु प्रयुक्तानाम् ऋषि-छन्दो-देवतानां परिचयप्रदानम्।
3. सायणभाष्यदिशा सूक्तानाम् अर्थसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. औषधिसूक्तं रात्रिसूक्तञ्च सभाष्यं व्याख्यातुं शक्ष्यन्ति।
2. राष्ट्राभिवर्धनसूक्तम् अप्रतिरथसूक्तं सविनियोगं सभाष्यञ्च प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
3. मार्गीयवरौद्रसाम्नाम् ऋषिच्छन्दोदैवताः वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. गोसूक्तस्य गोष्ठसूक्तस्य चतात्पर्यं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1	सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 1	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. औषधिसूक्तम् (ऋ. 10.97), रात्रिसूक्तम् (ऋ. 10.127) **श्रेयोऽङ्कः १**

- औषधिसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।
- रात्रिसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।

अन्वितिः २. राष्ट्राभिवर्धनसूक्तम् (शु.य 22.22), अप्रतिरथसूक्तम्(शु.य 17.17-33) **श्रेयोऽङ्कः १**

- राष्ट्राभिवर्धनसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, महीधरभाष्यं च।
- अप्रतिरथसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, महीधरभाष्यं च।।

अन्वितिः ३. पूर्वार्चिके ऐन्द्रपर्वणः प्रथमा दशतिः तथा मार्गीयवे द्वे रौद्रे द्वे च सामानि (प्रकृतिगानम् - 181-184) **श्रेयोऽङ्कः १**

- पूर्वार्चिके ऐन्द्रपर्वणः प्रथमायाः दशत्याः, मार्गीयवरौद्रसाम्नाम् ऋषिच्छन्दोदैवताः।

- सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च।

अन्वितिः ४. गोसूक्तम् (अथर्व. 12.9), गोष्ठसूक्तम् (अथर्व.3.14) **श्रेयोऽङ्कः १**

- गोसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च।
- गोष्ठसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पंडित, शंकर पाण्डुरङ्ग, सम्पा. (1895), सायणभाष्यसहिता अथर्ववेदसंहिता, मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः।
2. उव्वटाचार्यमहीधरयोःभाष्योपेता शुक्लयजुर्वेदवाजसनेयिसंहिता, (1929), मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः।
3. वैदिकसंशोधनमण्डलम्, (1936), सायणभाष्यसमेता ऋग्वेदसंहिता, पुणे : वैदिकसंशोधनमण्डलम्।
4. भट्टाचार्यः, सत्यव्रतसामश्रमि, सम्पा. (1983), सायणभाष्यसहिता सामवेदसंहिता, मुंशीराम मनोहरलाल मुद्रणालयः।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 2

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सभाष्यसूक्तानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. सूक्तेषु प्रयुक्तानाम् ऋषि-छन्दो-देवतानां परिचयप्रदानम्।
3. सायणभाष्यदिशा सूक्तानाम् अर्थसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. ऋतसूक्तस्य संज्ञानसूक्तस्य च सभाष्यं व्याख्यानं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. शान्त्यध्यायस्य ऋषि-छन्दो-देवतानां ज्ञानेन विनियोगे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. पूर्वार्चिके पावमानपर्वणः प्रथमदशत्याः मन्त्राणां तात्पर्यं वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. प्राणसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः सायणभाष्यं च व्याख्यातुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2	सभाष्यसूक्ताध्ययनम् - 2	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ऋतसूक्तम्(ऋ. 10.190), संज्ञानसूक्तम् (ऋ. 10.191)। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋतसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।
- संज्ञानसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।

अन्वितिः २. शान्त्यध्यायः (शु.य 36)। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शान्त्यध्यायस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, महीधरभाष्यं च।

अन्वितिः ३. पूर्वार्चिके पावमानपर्वणः प्रथमा दशतिः, आमहीयवं च साम। (प्रकृतिगानम् - 826) **श्रेयोऽङ्कः १**

- पूर्वार्चिके पावमानपर्वणः प्रथमायाः दशत्याः, आमहीयवस्य च साम्नो ऋषिच्छन्दोदैवताः।
- सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।

अन्वितिः ४ प्राणसूक्तम् (अथर्व 11.4)। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राणसूक्तस्य ऋषिच्छन्दोदैवताः, सूक्तविनियोगः, सायणभाष्यं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पंडित, शंकर पाण्डुरङ्ग, सम्पा. (1895), सायणभाष्यसहिता अथर्ववेदसंहिता, मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः।
2. उवटाचार्यमहीधरयोः भाष्योपेता शुक्लयजुर्वेदवाजसनेयिसंहिता, (1929) मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः।
3. वैदिकसंशोधनमण्डलम्, (1936), सायणभाष्यसमेता ऋग्वेदसंहिता, पुणे : वैदिकसंशोधनमण्डलम्।
4. भट्टाचार्यः, सत्यव्रतसामश्रमि, सम्पा. (1983), सायणभाष्यसहिता सामवेदसंहिता, मुंशीराम मनोहरलाल मुद्रणालयः।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3: प्रातिशाख्यविस्तरः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अध्येतॄणां वेदपाठपद्धतिं, उदात्तादिस्वरज्ञानञ्च सम्यग् अवबोधनम्।
2. संहिता-पद-क्रमादिपाठनियमानां, सन्धि-स्वरप्रक्रियायाश्च अवबोधः।
3. वेदाङ्गेषु शिक्षाशास्त्रान्तर्गतानां प्रातिशाख्यग्रन्थानां स्थान-महत्त्व-वैशिष्ट्यानां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. ऋक्प्रातिशाख्यस्य विषयवस्तूनां परिचयप्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. वाजसनेयीप्रातिशाख्य-तैत्तिरीयप्रतिशाख्ययोः विषयवस्तूनां परिचयं प्रदातुं शक्ष्यन्ति।
3. प्रातिशाख्यविधिना शुद्धं वेदपाठं कर्तुं, स्वरदोषान् संहितादोषांश्च वक्तुं दक्षाः भविष्यन्ति।
4. प्रातिशाख्यदृष्ट्या सूत्रशैलीं भाषाविज्ञानसहितां प्राचीनभारतीयशास्त्रदृष्टिं च वर्णयिष्यन्ति।
5. अथर्ववेदीया चतुरध्यायिका-पञ्चपटलिकयोः विषयवस्तूनां परिचयं

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.3	प्रातिशाख्यविस्तरः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ऋग्वेदीयप्रातिशाख्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋक्प्रातिशाख्यस्य विषयवस्तूनां परिचयः।

अन्वितिः २. यजुर्वेदीयप्रातिशाख्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वाजसनेयीप्रातिशाख्य-तैत्तिरीयप्रतिशाख्ययोः विषयवस्तूनां परिचयः।

अन्वितिः ३. सामवेदीयप्रातिशाख्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋक्तन्त्रम्, पुष्पसूत्रम्, सामतन्त्रम्, अक्षरतन्त्रम् इत्यादीनां विषयवस्तूनां परिचयः।

अन्वितिः ४ अथर्ववेदीयप्रातिशाख्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अथर्वेदीया चतुरध्यायिका-पञ्चपटलिकयोः विषयवस्तूनां परिचयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. लक्ष्मणशास्त्री, पं., (1922), पुष्पसूत्रम् अजातशत्रुकृतभाष्यसहितं, वाराणसी : चौखम्बासंस्कृतसीरीज।
2. रामनाथदीक्षितार, एम्., (1984), अक्षरतन्त्रम्, मद्रास : सी. पी. आर्. अय्यर फाउन्डेशन्।
3. वर्मा, डा. वीरेन्द्र कुमार, (1987), भाष्यद्वयसहितं शुक्लयजुर्वेदप्रातिशाख्यम्, वाराणसी : चौखम्बासंस्कृतप्रतिष्ठानम्।
4. वर्मा, डा. वीरेन्द्र कुमार, (1993), भाष्यत्रयसंवलितं तैत्तिरीयप्रातिशाख्यम्, काशी : हिन्दूविश्वविद्यालयः।
5. शास्त्री, श्री सूर्यकान्त, ऋक्तन्त्रम्, दिल्ली : मेहरचन्दलक्ष्मणदासपब्लिकेशन्स्।
6. वर्मा, डा. वीरेन्द्र कुमार, ऋक्प्रातिशाख्यम् (उव्वटभाष्यसंवलितम्), दिल्ली : चौखम्बासंस्कृतप्रतिष्ठानम्।
7. रामनाथदीक्षितार, एम्., सामतन्त्रम्, वाराणसी : काशी हिन्दू विश्वविद्यालयः।
8. भगवद्दत्त, पं., अथर्ववेदीय-पञ्चपटलिका, नई दिल्ली : मेहरचन्द लक्ष्मणदास पब्लिकेशन्स।
9. जमुनापाठकः, डा., अथर्वेदीया चतुरध्यायिका, वाराणसी : चौखम्बाविद्याभवनम्।

तृतीयवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: माण्डूकी शिक्षा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अथर्ववेदस्य शिक्षायाः अवबोधनम्।
2. माण्डूकी शिक्षायाः माध्यमेन उच्चारणनियमबोधनम्।
3. वेदाङ्गेषु अथर्ववेदस्य शिक्षायाः वैशिष्ट्यकथनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. माण्डूकीशिक्षायां वृत्तिपरिचयं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
2. वर्णपगयोगतः आख्यानपगयोग स्वरितभेद इत्यादि रेफोराच्चारणं पर्यन्तं व्याख्यातुं शक्ष्यन्ति।
3. अथर्ववेदस्य शिक्षाग्रन्थाधारेण शिक्षाध्ययनफलं वर्णयिष्यन्ति।
4. विरामभेदतः शिक्षापाठफलपर्यन्तं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1	माण्डूकी शिक्षा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. माण्डूकीशिक्षा 1 – 42 श्लोकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वृत्तिपरिचयः।
- सप्तस्वरा इत्यादि माधुर्यगुणसम्पन्नपर्यन्तम्।

अन्वितिः २. माण्डूकीशिक्षा 43 – 90 श्लोकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वर्णपगयोगतः आख्यानपगयोग स्वरितभेद इत्यादि रेफोराच्चारणं पर्यन्तम् ।

अन्वितिः ३. माण्डूकीशिक्षा 91 – 139 श्लोकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुस्वराकथनम्, विवृत्तिभेदादितः ह्रस्वादिविशेषकथनम् पर्यन्तम्।

अन्वितिः ४ माण्डूकीशिक्षा 140 से 181 श्लोकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विरामभेदतः शिक्षापाठफलपर्यन्तम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भगवद्दत्त, पं., माण्डूकीशिक्षा, नई दिल्ली : मेहरचन्दलक्ष्मणदासपब्लिकेशन्स।
2. पाठक, डा. जमुना, माण्डूकीशिक्षा, वाराणसी : चौखम्बाकृष्णदास अकादमी।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: बौधायनधर्मसूत्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सर्वप्राचीनधर्मसूत्रस्य अध्ययनम्।
2. भारतीयसंस्कृतौ धर्मस्य अवगाहनम्।
3. भारतीयज्ञानपरम्परायां व्रतादीनां स्मृतिग्रन्थमाध्यमेन निर्णयसामर्थ्यम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. धर्मानुव्याख्यानतः कमण्डलुचर्यापर्यन्तं वर्णयिष्यन्ति।
2. शुद्धाशुद्धिज्ञानं, भक्ष्याभक्ष्यज्ञानं, दण्डादिनियमान् च वक्तुं शक्ष्यन्ति।
3. क्रत्वर्थशुद्धितः अनन्तरप्रभवपर्यन्तं प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. राजधर्मतः अनध्यायपर्यन्तं वर्णनं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
उपप्रमुखपाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2	बौधायनधर्मसूत्रम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रथमप्रश्ने प्रथमद्वितीयतृतीयचतुर्थाध्यायाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- धर्मानुव्याख्यानतः कमण्डलुचर्यापर्यन्तम्।

अन्वितिः २. प्रथमप्रश्ने पञ्चमाध्यायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अन्तश्शुद्धितः भक्ष्याभक्ष्यविचारपर्यन्तम्।

अन्वितिः ३. प्रथमप्रश्ने षष्ठाध्यायतः नवमाध्यायपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- क्रत्वर्थशुद्धितः अनन्तरप्रभवपर्यन्तम्।

अन्वितिः ४. प्रथमप्रश्ने दशमैकादशाध्यायौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- राजधर्मतः अनध्यायपर्यन्तम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीनिवासाचार्यः, (1907), श्रीगोविन्दस्वामिप्रणीतविवरणसमेतं बोधायनधर्मसूत्रम्, मैसूरु : मैसूरुसंस्थानम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चिन्नस्वामिशास्त्री, श्री ए., (2017), हिन्दीव्याख्या, वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: पाकयज्ञाः हविर्यज्ञाश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. पाकसंस्थाना सामान्यपरिचयप्रदानम्
2. आधान-अग्निहोत्रयोः कालः, प्रकारः, अधिकारि-द्रव्याणाञ्च ज्ञानसम्पादनम्।
3. हविर्यज्ञानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. श्रौतस्मार्तयज्ञानां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पाकयज्ञसंस्थाः ज्ञापयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. आधानविधिः कथं कदा कुत्र कर्तव्य इति विवेचयिष्यन्ति।
3. अग्निहोत्रविधिः कथं कदा कुत्र कर्तव्य इति वक्तुं शक्ष्यन्ति।
4. दर्शपौर्णमासयज्ञं विधातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. चातुर्मास्यादीनि आग्रयणेष्टिप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3	पाकयज्ञाः हविर्यज्ञाश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पाकयज्ञसंस्था। **श्रेयोऽङ्कः १**

- औपासनहोमः।
- वैश्वदेव।
- पार्वणम्।
- अष्टका।
- मासिश्राद्धम्।
- श्रवणा।

- शूलगवादयः।
- पाकयज्ञाः।

अन्वितिः २. आधानम् अग्निहोत्रञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आधानकालः अधिकारी च।
- आधानप्रकाराः, आधानौपयिकानि द्रव्याणि, आधानविधिः।
- अग्निहोत्रं, अग्निहोत्रे उदितानुदितहोमिभेदः।
- अनुष्ठानप्रकारः, अग्निहोत्रनाम्नि मतभेदः।
- अग्न्युपस्थानं लेपभक्षश्च।
- अग्निहोत्रे कर्ता।
- अग्निहोत्रप्रशंसा।
- अग्निसमारोपणादि।
- विषयविवेचनम्।

अन्वितिः ३. दर्शपौर्णमासौ-निरूढपशुबन्धः-पिण्डपितृयज्ञश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दर्शपूर्णमासौ, यागानुष्ठानकालः, पौर्णमासीदिनकृत्यम् कृष्णप्रतिपद्दिनकृत्यञ्च।
- हविनिर्वापः, अवहननपेषणे, हविःश्रपणम्, वेदिनिर्माणम्, आज्यग्रहणादिकञ्च।
- आज्यग्रहणम, वेदिस्तरणं पात्रसादनञ्च।
- सामिधेनीकर्म, प्रयाजाः, प्रधानयागानुष्ठानञ्च।
- स्विष्टकृद्यागः, इडाभक्षणादि, ऋत्विग्दक्षिणा, अनूयाजाश्च।
- पत्नीसंयाजादिकम्, याजमानञ्च।
- दर्शयागे विशेषाः, वत्सापाकरणञ्च।
- दार्शपौर्णमासिकानि द्रव्याणि पात्राणि च।
- पिण्डपितृयज्ञः, पिण्डपितृयज्ञौपयिकानि द्रव्याणि पात्राणि च।
- निरूढपशुबन्धः।

अन्वितिः ४. चातुर्मास्यादीनि आग्रयणेष्टिश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अग्निप्रणयनम्, पात्रसादनादिकञ्च।
- चातुर्मास्यानि, वैश्वदेवपर्व, वरुणप्रघासपर्व, साकमेधपर्व च।
- महाहवींषि (साकमेधान्तर्गतानि)।

- महापितृयज्ञः।
- त्र्यम्बकहवींषि।
- शुनासीरीयपर्व।
- चातुर्मास्यानुष्ठाने विशेषा:।
- आग्रयणेष्टिः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पट्टाभिराम शास्त्री, पं. पी. एन्., (1992), यज्ञतत्त्वप्रकाशः, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास पब्लिशिंग हाउस।
2. द्विवेदी, डॉ. मनोहरलाल, (2004), कात्यायन यज्ञपद्धति विमर्श, नई दिल्ली : राष्ट्रिय संस्कृत संस्थान।
3. जयरामशर्मा, श्री एम्. वि., (2014), पाकयज्ञनिर्णयः, तिरुपतिः : श्रीवेङ्कटेश्वरवेदविश्वविद्यालयः।

चतुर्थवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: बृहदवकहडाचक्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ज्योतिषशास्त्रेण सह बृहदवकहडाचक्रस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. पञ्चाङ्गस्य सामान्यपरिचयप्रदाम्।
3. दिशाविचारः, मेलापकरणम्, वधूप्रवेशः, द्विरागमनमूहुर्तादिविषयाणां ज्ञानप्रदानम्।
4. जन्मपत्रनिर्माणस्य ज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. बृहदवकहडाचक्रग्रन्थे मासप्रकरणतः चन्द्रविचारपर्यन्तम् वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. दिशाविचारतः वधूप्रवेशप्रकरणपर्यन्तं विवेचने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. जन्मपत्रिकानिर्माणे समर्थाः भविष्यन्ति।
4. द्विरागमनमुहूर्तस्य वर्णने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1	बृहदवकहडाचक्रम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मासप्रकरणतः चन्द्रविचारपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मासप्रकरणम्।
- तिथिप्रकरणम्।
- नक्षत्रप्रकरणम्।
- योगप्रकरणम्।
- करणप्रकरणम्।
- संवत्सरप्रकरणम्।
- राशिपरिभाषा।
- ताराविचारः चन्द्रविचारः च।

अन्वितिः २. दिशाविचारतः वधूप्रवेशप्रकरणपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दिशाविचारः।
- यात्राप्रकरणम्।
- मेलापाकप्रकरणम्।
- वधूप्रवेशप्रकरणम्।

अन्वितिः ३. द्विरागमनमुहूर्तः, गृहप्रकरणम् च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- द्विरागमनमुहूर्तः।
- गृहप्रकरणम्।

अन्वितिः ४ जन्मपत्रप्रकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जन्मपत्रप्रकरणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शर्मा, पं० शिवकुमार, सम्पा., (2012), बृहदवकहडाचक्रम्, वाराणसी : भारतीय विद्या संस्थान।
2. शर्मा, डॉ. कैलाशचन्द्र, सम्पा., (2017), बृहदवकहडाचक्रम्, जयपुर : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: पूजाविधानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. पूजाविधानस्य विस्तृतरूपेण सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. विविधकर्मकाण्डविधीनां ज्ञानसम्प्रदानम्।
3. वार्षिकव्रतोत्सवानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. स्मार्तविधानस्य ज्ञानसम्प्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. गणपतिपूजनं यथाविधि कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. पुण्याहवाचनं ज्ञापयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. ऋत्विग्वरणं, वार्षिकव्रतोत्सवान्, श्रीसत्यनारायणव्रतकथां पद्धतिं च वर्णयिष्यन्ति।
4. गणपतिपूजा-पुण्याहवाचनम्-मातृका-नान्दीश्राद्ध-ऋत्विग्वरणादिपूजनकरणे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः 4.क.2	पूजाविधानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. गणपतिपूजनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पूजनपूर्वसज्जता, सामग्रीसङ्कलनम् (षोडशोपचारपूजनसामग्री)।
- गणपतिमण्डलनिर्माणम्।
- गणपतिस्थापनम्।
- गणपतेः ध्यानावाहनादि षोडशोपचारपूजनम्।
- मङ्गलनीराजनं मन्त्रपुष्पाञ्जलिः च।

अन्वितिः २. पुण्याहवाचनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पूजनपूर्वसज्जता, सामग्रीसङ्कलनं (गन्ध-धान्य-मृत्तिका-पञ्चपल्लवादिः) च।
- कलशस्थापनं पूजनञ्च।

- स्वस्तिवाचनम्।
- आशीर्वचनादिप्रयोगः।

अन्वितिः ३. मातृकापूजनम्, सप्तवसोर्धारापूजनम्, आयुष्यमन्त्रजपः, नान्दीश्राद्धश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पूजनपूर्वसज्जता, सामग्रीसङ्कलनम् (षोडशोपचारपूजनसामग्री) च।
- आदौ वैश्वदेवप्रयोगः।
- षड्विनायकानामावाहनम्।
- प्राणप्रतिष्ठापूर्वकषोडशोपचारपूजनम्, मातृकापूजनार्थं स्थलनिर्णयश्च।
- गोधूमप्रतिमायां षोडशोपचारैः गणपतेः पूजनम्।
- गौर्यादिमातृणां ध्यानावाहनादि-षोडशोपचारपूजनम्।
- सगुडेन घृतेन क्रमशः सप्तवसोर्धाराः, षोडशोपचारपूजनम्, आयुष्यमन्त्रजपः च।
- क्रमशः षट् कुशबटून् दूर्वाकाण्डानि वा संस्थाप्य क्षणदानम्।
- पाद्यदानम्, आसनदानम्, गन्धादिदानम्, भोजननिष्क्रयद्रव्यदानम्, सक्षीरयवमुदकदानञ्च।
- आशीर्ग्रहणम्, दक्षिणादानम्, विसर्जनञ्च।
- अनुव्रजनम्।
- न्यूनातिरिक्तदोषपरिहारः।

अन्वितिः ४ ऋत्विग्वरणम्, वार्षिकव्रतोत्सवाः, श्रीसत्यनारायणव्रतकथा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आचार्यप्रार्थना, आचार्यवरणम्, कङ्कणबन्धनञ्च।
- दुर्गापूजनं, नवरात्रपूजनविधिः, सरस्वतीपूजा च।
- रक्षाबन्धनपूजनं, हनुमानजयन्तीपूजनं, रामनवमीपूजनञ्च।
- शिवरात्रिपूजनं, विजयादशमीपूजनं, दीपावलीपूजनञ्च।
- शालिग्रामपूजनं, विनायकचतुर्थीपूजनं, सङ्कष्टीचतुर्थीपारणञ्च।
- एकादशीपारणं, श्रीसत्यनारायणव्रतकथाविधिश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शास्त्री, पं. यज्ञदत्त दुर्गाशंकर, (1972), बृहद् ब्रह्मकर्मनित्यसमुच्चय, मुंबई, बालुकेश्वर संस्कृत पाठशाला।
2. धीरेन्द्र, पं आचार्य, (2011), सत्यनारायण व्रतकथा, दिल्ली : कान्हा धार्मिक प्रकाशन।
3. गौड़, पं० अशोक कुमार, (2013), बृहद् नित्यकर्म पूजा प्रकाश, रूपेश ठाकुर प्रसाद प्रकाशन।
4. शास्त्री, पं. श्रीरामनारायणदत्त जी, दुर्गासप्तशती, गोरखपुर, गीताप्रेस।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3: आश्वलायनश्रौतसूत्रम् (चिताः अंशाः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ऋग्वेददिशा श्रौतकर्मणां परिचयः।
2. श्रौतसूत्रेषु आश्वलायनमहर्षेः वैशिष्ट्यम्।
3. भारतीयज्ञानपरम्परायां श्रौयज्ञानां मुख्यस्थानत्वबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आश्वलायनश्रौतसूत्रस्य विषयवस्तूनां सामान्यपरिचयं प्रदातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. ऋग्वेदपरम्परादिशा श्रौतयागानां वैशिष्ट्यं वर्णयिष्यन्ति।
3. दर्शपूर्णमासपरिभाषां वक्तुं शक्ष्यन्ति।
4. यज्ञेषु प्रकृतिविकृतिभेदान् विवेचयिष्यन्ति।
5. अग्निहोत्रविधिं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.3	आश्वलायनश्रौतसूत्रम् (चिताः अंशाः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आश्वलायनश्रौतसूत्रपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आश्वलायनश्रौतसूत्रस्य विषयवस्तूनां सामान्यपरिचयः।

अन्वितिः २. प्रथमाध्यायस्य १ तः ११ खण्डपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दर्शपूर्णमासपरिभाषा।
- दर्शपूर्णमासप्रकरणम्।

अन्वितिः ३. प्रथमाध्यायस्य १२-१३ खण्डौ द्वितीयाध्यायस्य प्रथमखण्डश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्रह्मत्वम्।

- प्रकृतिविकृतिविचारः।

अन्वितिः ४. द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयखण्डतः पञ्चमखण्डपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अग्न्याधेयम्।
- अग्निहोत्रम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मिश्रः, डा. मण्डन, (1984), आश्वलायनश्रौतसूत्रम् नारायणकृतवृत्तिसमेतम्, नई दिल्ली : श्रीलालबहादुर शास्त्री राष्ट्रीय यसंस्कृत विद्यापीठम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चौबे, प्रो. ब्रजबिहारी, (2012), आश्वलायनश्रौतसूत्रम् (ऐष्टिको भागः), होशियारपुर : कात्यायन वैदिक साहित्य प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4 कात्यायनशुल्बसूत्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकसाहित्ये गणितविज्ञानस्य अवबोधनम्।
2. प्राचीनभारतीयगणितज्ञानस्य अवबोधनम्।
3. यज्ञवेदिकानिर्माणे शुल्बसूत्राणां उपकारकत्त्व बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शुल्बसूत्राणां भाषां, शैलीं, प्रयोजनं च स्पष्टतया वक्तुं शक्ष्यन्ति।
2. प्राचीसाधनतः उत्करस्य स्थानान्तरपर्यन्तं निरूपयिष्यन्ति।
3. रथसम्मितवेदिमानतः विषमप्रमाणचतुरस्राणामेकीकरणविधिपर्यन्तं व्याख्यातुं शक्ष्यन्ति।
4. महत्क्षेत्राल्लघुक्षेत्रस्य पृथक्करणविधिं विश्लेषयिष्यन्ति।
5. पुरुषवृद्धिप्रकरणतः यूपैकादश्यां वेदिवर्धनपर्यन्तं वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.4	कात्यायनशुल्बसूत्रम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रथमोऽध्यायः **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीसाधनतः उत्करस्य स्थानान्तरपर्यन्तम्।

अन्वितिः २. द्वितीयाध्यायः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रथसम्मितवेदिमानतः विषमप्रमाणचतुरस्राणामेकीकरणविधिपर्यन्तम्।

अन्वितिः ३. तृतीयचतुर्थाध्यायौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महत्क्षेत्राल्लघुक्षेत्रस्य पृथक्करणविधितः नानाविधकर्णानां समासपर्यन्तम्।

अन्वितिः ४. पञ्चमषष्ठाध्यायौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पुरुषवृद्धिप्रकरणतः यूपैकादश्यां वेदिवर्धनपर्यन्तम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. नेने, पं गोपाल शास्त्री, (2009), कर्कभाष्यमहीधरवृत्तिसहितं कात्यायनशुल्बसूत्रम्, वाराणसी : चौखम्बासंस्कृतसंस्थानम्।

B.A. Hons.
(Siddhanta Jyotisham)

अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखा

स्नातककार्यक्रमः - सिद्धान्तज्यौतिषम्

2025

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

UGC

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगः

बहादुरशाह-जफर-मार्गः

नवदेहली – 110002

UGC LOCF Committee (Sanskrit)

Prof. Shrinivasa Varakhedi
Chairperson of the committee and Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058
✉ vc@sanskrit.nic.in
Prof. Sukant Kumar Senapati
Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval, ✉ sukantsnpt@gmail.com
Prof. Viroopaksha V. Jaddipal
Secretary, Maharishi Sandipani Rashtriya Ved Vidya Pratishthan, Ujjain, ✉vvjaddipal@gmail.com
Dr. M. V. Natesan
(Retd. Prof.) SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10, ✉ natesanskt2000@gmail.com
Dr. Mamta Tripathi
Assistant Professor, Gargi College, University of Delhi, Delhi, ✉ mamtatripathi.jnu@gmail.com

Curriculum Development Committee for B.A. Hons. (Siddhant Jyotish)

Prof. Deviprasad Tripathi
Chairman of the Sub-Committee and Professor, Shri Lal Bahadur Shastri National Sanskrit University, New Delhi ✉devi@slbsrsv.ac.in
Prof. Vinay Kumar Pandey
Professor, Ex. Head, Department of Jyotish, Banaras Hindu University, Varanasi-5
✉ drvkpbhu@gmail.com
Dr. Upendra Bhargava
Asst. Professor, Maharshi Panini Sanskrit Evam Vedic University, Ujjain
✉ astroindia2020@gmail.com
Dr. Vijayananda Adiga B
Asst. Professor, Department of Jyotish, Central Sanskrit University, Rajiv Gandhi Campus Sringeri – Karnataka 577139 ✉ adiga.vijaya@gmail.com
Dr. Dinakar Marathe
Convenor of the Sub-Committee and Assoc. Professor, Department of Jyotish, Kavikulguru Kalidas Sanskrit University, Ratnagiri Campus, Ratnagiri, Maharashtra – 415612
✉ dinakarmarathe@gmail.com

Co-ordination Committee

Dr. G. Surya Prasad
Chief Co-ordinator of the committee and Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.gsurya.prasad@csu.co.in
Dr. Yashvant Kumar Trivedi
Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi –110058,✉dr.yashvant.trivedi@csu.co.in
Dr. Awasthi Sailesh Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi, 110058,
✉ dr.awasthisailesh@csu.co.in
Dr. Kishor Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.kishorkumar@csu.co.in
Dr. Deepika Dixit
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.deepikadixit@csu.co.in

विषयसूची

कार्यक्रमस्य परिचयः 5

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि 5

कार्यक्रमस्य परिणामाः 6

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 7

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 9

सिद्धान्तज्योतिषस्नातकानां गुणाः 10

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 11

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 12

प्रथमवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 13

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester - 1) 14

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: भारतीयज्योतिश्शास्त्रस्य स्वरूपम् इतिहासश्च 14

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: कालमानानि पञ्चाङ्गप्रायोगिकं च 17

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: गोलपरिभाषा रेखागणितं च 20

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester - 2) 22

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: व्यक्तगणितप्रपञ्चः (परिकर्माणि मिश्रव्यवहारः श्रेढीव्यवहारश्च सोपपत्तिकः) 22

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: ग्रहस्पष्टीकरणम् 24

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: व्यक्तगणिते क्षेत्रादिव्यवहाराः (सोपपत्तिकाः) 27

द्वितीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 30

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester - 3) 31

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: त्रिकोणमितिगणितम् 31

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: अव्यक्तगणितप्रपञ्चः (सोपपत्तिकः) 34

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: त्रिप्रश्नविषयाः 37

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester - 4) 39

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: करणरीत्या ग्रहादिसाधनम् 39

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: चापीयत्रिकोणमितिः गोलीयरेखागणितञ्च 42

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: ग्रहणविषयाः 45

तृतीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 48
पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester - 5) 49
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: भूमिस्वरूपं लोकव्यवस्था च 49
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: युति-उदयास्त-पातविषयाः 51
षष्ठसत्रार्द्धः (Semester – 6) 54
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: सिद्धान्ततत्त्वविवेकोक्तानि स्पष्टाधिकारान्तवैशिष्ट्यानि 54
चतुर्थवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 57
सप्तमसत्रार्द्धः (Semester - 7) 58
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: शृङ्गोन्नति-छेद्यकविषयाः 58
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: वेधशालापरिचयः (यन्त्राणां परिचयः प्रयोगः निर्माणविधिश्च) 61
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: दीर्घवृत्तलक्षणं, ब्रह्माण्डस्वरूपवर्णनं च 63
अष्टमसत्रार्द्धः (Semester - 8) 66
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: सिद्धान्ततत्त्वविवेकोक्तानि त्रिप्रश्नग्रहणगतवैशिष्ट्यानि 66
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: प्राच्यपाश्चात्त्यज्योतिषसिद्धान्तसमीक्षा 69
द्वितीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 72
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: ज्योतिश्शास्त्रप्रवेशः 73
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: पञ्चाङ्गावलोकनक्रमः जन्मकुण्डलीनिर्माणं च 75
तृतीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 77
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: भारतीयं गणितम् 78
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: भारतीयं ग्रहगणितम् 80
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: भारतीयग्रहगणिते दिग्देशकालविचारः 83
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4: स्वप्नशास्त्रम् 86
चतुर्थवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 88
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: भारतीयग्रहगणिते युति-उदयास्तयोः विमर्शः 89
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: भारतीयग्रहगणितदृष्ट्या शृङ्गोन्नति-महापातयोः वैशिष्ट्यं वेधयन्त्राणि च 92

कार्यक्रमस्य परिचयः
(Introduction of the Program)

बी.ए. आनर्स् (सिद्धान्तज्यौतिषम्) चतुर्णां वर्षाणां कार्यक्रमः वर्तते। अस्मिन् कार्यक्रमे आहत्य अष्टसत्रार्धाः भविष्यन्ति।

अर्हता - प्राक्-शास्त्री, उपशास्त्री, उत्तरमध्यमा इति परीक्षायाम् उत्तीर्णाः तत्समकक्ष्यापरीक्षोत्तीर्णाः वा छात्राः एन्.टि.ए. द्वारा आयोज्यमानपरीक्षामाध्यमेन उत्तीर्य अस्मिन् बी.ए.आनर्स् (सिद्धान्तज्यौतिषम्) कार्यक्रमे प्रवेष्टुं शक्नुवन्ति। अत्र अष्टसु सत्रार्धेषु स्वशास्त्रीयविषयाः (Major), स्वशास्त्रसम्बद्धचयनितविषयाः (Minor), बहुशास्त्रीयविषयाः (Multi-disciplinary), नैतिकमूल्याधारितपाठ्यक्रमाः (VAC), कौशलाधारितपाठ्यक्रमाः (SEC) च भविष्यन्ति।

एतैः साकं अन्तिमसत्रार्धे प्रशिक्षुतासेवा (Internship) पाठ्येतरगतिविधयः (ECA) लघुशोधप्रबन्धः (Dissertation) च भविष्यन्ति।

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि
(Objectives of the Program)

- भारतीयपरम्पराधारेण गणितशास्त्रस्य अध्ययनम्।
- प्राचीनभारतीयैः उपज्ञातस्य शुद्धगणितस्य (Pure Mathematics), अनुप्रयुक्तगणितस्य (Applied Mathematics) च प्रयोगात्मकम् अध्ययनम्।
- सनातनभारतीयपञ्चाङ्गपद्धतेः (Indian Calender System), कालमानानां च वैज्ञानिकतायाः प्रपञ्चनम्।
- ग्रहगणितस्य तत्परीक्षणस्य च (Planetary Calculating System & Observation) अध्ययनद्वारा भारतीयार्षपरम्पयाः संरक्षणम्।
- भारतीयज्ञानपरम्परादृष्ट्या भूगोल-खगोल-ग्रहगोलानां विशदम् अध्ययनम्।
- सङ्गणकमाध्यमेन गणितविषयाणां Programming/ Mind (Concept) Mapping इत्यादिषु विषयेषु दक्षतासम्पादनम् ।
- संस्कृत-हिन्दी-आङ्ग्लभाषासु सम्भाषणकौशलसम्पादनम्।
- उपनिषदि भगवद्गीतायां च विद्यमानानां नैतिकमूल्यानाम् अनुसन्धानेन 'वसुधैव कुटुम्बकम्' इत्यस्य भारतीयतत्त्वस्य प्रकाशनम्।
- NET/SET इत्यादिस्पर्धात्मकपरीक्षासु अर्हतासम्पादनम्।
- शास्त्रवाक्यार्थादिपाठ्येतरगतिविधिभ्यः शास्त्रे नैपुण्यस्य, प्रशिशिक्षुताद्वारा वृत्तिकौशलस्य, लघुशोधप्रबन्धद्वारा शोधकर्मणि विशेषार्हतायाः च प्राप्तिः।

कार्यक्रमस्य परिणामाः

(Outcomes of the Program)

- गणितशास्त्रे भारतीयानां योगदानं विज्ञाय छात्राः अस्माकम् आर्षपरम्परायाम् आत्माभिमानं प्राप्नुवन्ति।
- प्राचीनैः मुनिभिः केवलं षड्भिः परिकर्मभिः अत्यन्तं सरलरीत्या ग्रहगणितान्तं कृत्स्नं गणितं यत् उपदिष्टं तादृशं निर्दुष्टं गणितं समाजे अन्येभ्यः अवबोधितुं छात्राः समर्थाः भवन्ति।
- अनाद्यनन्तोऽपि कालः ग्रहगतिवशात् त्रुटिमारभ्यः प्रलयपर्यन्तं यथा विभक्तः, तद्वशाच्च दिनमासपक्षर्त्वयनवर्षयुग-महायुगमन्वन्तरकल्पाख्यान् कालावयवान् प्रतिपादयितुं छात्राः पटवः भवन्ति।
- अपवर्तनप्रकारः (Reduction to the lowest term), भागजातिः (Fractions, Associated & Dissociated fractions), शून्यपरिकर्म (Logistics of Zero), व्यस्तविधिः (Inverse Operations), इष्टकर्म (Operations with Assumed Numbers), त्रैराशिकम् (Rule of three etc.) मूलधनवृद्धिः (Capital of Interest) रत्नमिश्रं सुवर्णगणितम् (Barter of Gems & Gold in alloys), श्रेढी (Operations in Series), छन्दोभेदः (Summation of Syllabyes in Metres), क्षेत्रव्यवहारः (Operations on Plane Figures, Area of Triangle, Quadrilateral, Circle, & Conical Figures), योगजीवोपपत्तिः (Rationale of R Sines), वृत्तव्यवहारः (Operations on Circumference, Relation between Diameter & Circumference, Surface area & Volume of the sphere) शङ्कुच्छाया (Shadow of the Gnomon) कुट्टकः (Pulverisation), अङ्कपाशः (Permutation-Combination) इत्यादीनां गणितीयव्यवहाराणां क्रमं ज्ञात्वा तेषु सर्वत्र भारतीयत्वं प्रकाशयितुं छात्राः कुशलाः भवन्ति, तथैव पाश्चात्त्यगणितपद्धत्या सह पूर्वोक्तानां गणितानां प्रक्रियाः तोलयितुं सामर्थ्यं प्राप्नुवन्ति।

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MAJOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीय मूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीय पाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level काठिन्यस्तरः
भारतीयज्योतिश्शास्त्रस्य स्वरूपम् इतिहासश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
कालमानानि पञ्चाङ्गप्रायोगिकं च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
गोलपरिभाषा रेखागणितं च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
व्यक्तगणितप्रपञ्चः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ग्रहस्पष्टीकरणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
व्यक्तगणिते क्षेत्रादिव्यवहाराः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
त्रिकोणमितिगणितम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अव्यक्तगणितप्रपञ्चः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
त्रिप्रश्नविषयाः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
करणरीत्या ग्रहादिसाधनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
चापीयत्रिकोणमितिः गोलीयरेखागणितञ्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ग्रहणविषयाः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भूमिस्वरूपं लोकव्यवस्था च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
युति-उदयास्त-पातविषयाः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सिद्धान्ततत्त्वविवेकोक्तानि स्पष्टाधिकारान्तवैशिष्ट्यानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शृङ्गोन्नति-छेद्यकविषयाः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

वेधशालापरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
दीर्घवृत्तलक्षणम्, ब्रह्माण्डस्वरूपवर्णनं च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सिद्धान्ततत्त्वविवेकोक्तानि त्रिप्रश्नग्रहणगतवैशिष्ट्यानि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
जातकालङ्कारः प्राच्यपाश्चात्त्यज्योतिषसिद्धान्तस-मीक्षा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MINOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीय पाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level कठिनतायाः स्तरः
ज्योतिश्शास्त्रप्रवेशः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
जन्मकुण्डलीनिर्माणं च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयं गणितम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयं ग्रहगणितम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयग्रहगणिते दिग्देशकालविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयग्रहगणितदृष्ट्या ग्रहणविमर्शः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयग्रहगणिते युति-उदयास्तयोः विमर्शः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयग्रहगणितदृष्ट्या शृङ्गोन्नति-महापातयोः वैशिष्ट्यं वेधयन्त्राणि च।	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

सिद्धान्तज्योतिषस्नातकानां गुणाः

(GRADUATE ATTRIBUTES IN SIDDHANT JYOTISHA)

भारतीयज्ञानपरम्परायां व्यावहारिकगणितस्य ग्रहगणितस्य भूगोलखगोलविज्ञानस्य च सम्यग्ज्ञापनेन कार्यक्रमोऽयं भारतस्य समग्रविकासे सहकरोति।

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1	प्रथमवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 1.1: भारतीयज्योतिश्शास्त्रस्य स्वरूपम् इतिहासश्च	4	100-199
2		प्रधानः 1.2: कालमानानि पञ्चाङ्गप्रायोगिकं च	4	100-199
3		प्रधानः 1.3: गोलपरिभाषा रेखागणितं च	4	100-199
4		प्रधानः 1.4: व्यक्तगणितप्रपञ्चः	4	100-199
5		प्रधानः 1.5: ग्रहस्पष्टीकरणम्	4	100-199
6		प्रधानः 1.6: व्यक्तगणिते क्षेत्रादिव्यवहाराः	4	100-199
7	द्वितीयवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 2.1: त्रिकोणमितिगणितम्	4	200-299
8		प्रधानः 2.2: अव्यक्तगणितप्रपञ्चः	4	200-299
9		प्रधानः 2.3: त्रिप्रश्नविषयाः	4	200-299
10		प्रधानः 2.4: करणरीत्या ग्रहादिसाधनम्	4	200-299
11		प्रधानः 2.5: चापीयत्रिकोणमितिः गोलीयरेखागणितञ्च	4	200-299
12		प्रधानः 2.6: ग्रहणविषयाः	4	200-299
13	तृतीयवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 3.1: भूमिस्वरूपं लोकव्यवस्था च	4	300-399
14		प्रधानः 3.2: युति-उदयास्त-पातविषयाः	4	300-399
15		प्रधानः 3.3: सिद्धान्ततत्त्वविवेकोक्तानि स्पष्टाधिकारान्तवैशिष्ट्यानि	4	300-399
16	चतुर्थवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 4.1: शृङ्गोन्नति-छेद्यकविषयाः	4	400-499
17		प्रधानः 4.2: वेधशालापरिचयः	4	400-499
18		प्रधानः 4.3: दीर्घवृत्तलक्षणम्, ब्रह्माण्डस्वरूपवर्णनं च	4	400-499
19		प्रधानः 4.4: सिद्धान्ततत्त्वविवेकोक्तानि त्रिप्रश्नग्रहणगतवैशिष्ट्यानि	4	400-499
20		प्रधानः 4.5: प्राच्यपाश्चात्त्यज्योतिषसिद्धान्तसमीक्षा	4	400-499

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1	द्वितीयवर्षीयाः गौणपाठ्यकमाः	गौणः 2.क.1: ज्योतिश्शास्त्रप्रवेशः	4	200-299
2		गौणः 2.क.2: पञ्चाङ्गावलोकनक्रमः जन्मकुण्डलीनिर्माणं च	4	200-299
3	तृतीयवर्षीयाः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 3.क.1: भारतीयं गणितम्	4	300-399
4		गौणः 3.क.2: भारतीयं ग्रहगणितम्	4	300-399
5		गौणः 3.क.3: भारतीयग्रहगणिते दिग्देशकालविचारः	4	300-399
6		गौणः 3.क.4: भारतीयग्रहगणितदृष्ट्या ग्रहणविमर्शः	4	300-399
7	चतुर्थवर्षीयाः गौणपाठ्यक्रमाः	गौणः 4.क.1: भारतीयग्रहगणिते युति-उदयास्तयोः विमर्शः	4	400-499
8		गौणः 4.क.2: भारतीयग्रहगणितदृष्ट्या शृङ्गोन्नति-महापातयोः वैशिष्ट्यं वेधयन्त्राणि च।	4	400-499

प्रथमवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester - 1)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: भारतीयज्योतिश्शास्त्रस्य स्वरूपम् इतिहासश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्योतिश्शास्त्रस्य इतिहासस्य ज्ञानम्।
2. ज्योतिश्शास्त्रस्य वेदमूलत्वनिरूपणम्।
3. कालानुगुणं शास्त्रविकासस्य अवगमनम्।
4. प्रमुखज्योतिषाचार्याणां तद्ग्रन्थानां च परिचयप्राप्तिः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. प्राचीनकाले ज्योतिश्शास्त्रस्य स्वरूपम् अधिगन्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. ऐतिहासिकदृष्ट्या ज्योतिश्शास्त्रस्य क्रमिकविकासं प्रतिपादयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
3. सिद्धान्तस्कन्धानां वैशिष्ट्यं वर्णयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
4. अस्मत्सनातनसम्प्रदाये काले काले ग्रहगणिते कृतपरिष्कारस्य विश्लेषणकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. प्रमुखज्यौतिषाचार्याणां सिद्धान्तानां ग्रन्थानां च अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
6. सर्वेषां शास्त्रग्रन्थानाम् अध्ययनं दुस्साध्यमित्यतः अस्मिन् इतिहासपत्रे प्रायः मुख्यभूतानां बहूनां ग्रन्थानां परिचयं प्राप्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1	भारतीयज्योतिश्शास्त्रस्य स्वरूपम् इतिहासश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ज्योतिश्शास्त्रस्य सामान्यपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ज्योतिश्शब्दस्य व्युत्पत्तिः।
- ज्योतिश्शास्त्रस्य प्रवर्तकाः।
- त्रयाणां स्कन्धानां परिचयः।
- ज्योतिषशास्त्रस्य उत्पत्तिविकासौ।

- प्राग्वैदिककाले ज्योतिषस्य स्वरूपम्।
- वैदिक-वेदाङ्गकालयोः ज्योतिषस्य स्वरूपम्।

अन्वितिः २. सिद्धान्तस्कन्धस्य वैशिष्ट्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदाङ्गज्यौतिषम्।
- पञ्च सिद्धान्ताः।
- प्राचीनसिद्धान्तपञ्चकम्।
- नवीनसिद्धान्तपञ्चकम्।
- अनयोः गणितप्रक्रियाः च।

अन्वितिः ३. प्रमुखाणां ज्यौतिषाचार्याणां सिद्धान्ताः ग्रन्थाश्च - I **श्रेयोऽङ्कः १**

- (प्र)आर्यभट-वराहमिहिर-ब्रह्मगुप्त-लल्ल-(द्वि)आर्यभट-भट्टोत्पल-भानुभट्ट-श्रीपतिप्रभृतीनाम् आचार्याणां परिचयः।
- एतेषां सिद्धान्तानां ग्रन्थानां च परिचयः।
- केरलीयग्रन्थानां तत्कर्तॄणां च परिचयः।

अन्वितिः ४. प्रमुखाणां ज्यौतिषाचार्याणां सिद्धान्ताः ग्रन्थाश्च - II **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्रह्मदेव-शतानन्द-भास्कराचार्य-मकरन्द-केशव-गणेश-ज्ञानराज-नृसिंह-मल्लारि-विश्वनाथ-रङ्गनाथप्रभृतीनाम् आचार्याणां कमलाकरभट्टः, म.म. सुधाकर द्विवेदी, केतकरप्रभृतीनाम् आधुनिकाचार्याणां च परिचयः।
- एतेषां सिद्धान्तानां ग्रन्थानां च परिचयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. M.M. Sudhakar Dwivedi. (1910). Ganit ka Itihas. Varanasi : Praabhakari Printing Works.
2. Gorakh Prasad. (1956). Bhartiya Jyotishshastra ka Itihas. Lucknow : Uttar Pradesh Sarkar.
3. Jharkhandi, S. (1975). Bhāratīya Jyotiṣa. Lucknow : Uttar Pradesh Hindi Sansthan.
4. Dahal, L. (2005). Bhāratīya Jyotiśśāstrasya Itihāsaḥ. Varanasi : Choukhambha Krishnadas Academy.

5. Ray, P. P. (2023). The great mathematicians of Bharat. Aligarh : Rajmangal Publishers.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. K.V. Sarma. (1977). Contributions to the study of the Kerala School of Hindu Astronomy and Mathematics. INSA-TP-40.
2. Nemichandra Shastri. (2014). Bharatiya Jyotish. Delhi : Bharatiya Jnanapitha.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: कालमानानि पञ्चाङ्गप्रायोगिकं च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. नवविधकालमानानां परिचयप्राप्तिः, तेषां परिगणनाक्रमज्ञानं च।
2. कल्पादितः अभीष्टकालं यावत् गतवर्षाणां गणनाक्रमविशेषज्ञानम्।
3. विविधशकवर्षाणां परिज्ञानम्।
4. सङ्क्रान्तिसंज्ञाविशेषज्ञानम्।
5. पञ्चाङ्गस्वरूपज्ञानं, प्रायोगिकमध्ययनं च।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सौर-सावन-चान्द्र-नाक्षत्रमानानां स्वरूपम् अवगत्य तेषां पारस्परिकं सम्बन्धं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. पैत्र-दैव-मनु-गौरव-ब्राह्ममानानि गणयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. दिन-मास-वर्ष-युग-महायुग-मन्वन्तर-कल्पमानानाम् अध्ययनेन कालगणनायां भारतीयज्ञानपरम्पराम् अधिगन्तुं पटवः भविष्यन्ति।
4. अहर्गणां, मध्यमग्रहाणांश्च सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. पञ्चाङ्गप्रारूपं विज्ञाय भारतीयानां "Calander System" सम्पूर्णं खगोलाश्रितम् अत्यन्तं वैज्ञानिकं च वर्तते इति प्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2	कालमानानि पञ्चाङ्गप्रायोगिकं च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. कालपरिभाषा, सौरादीनां मानानां स्वरूपं प्रयोजनं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कालस्य स्थूलसूक्ष्मभेदः।
- सौर-सावन-चान्द्र-नाक्षत्र-पितृ-दिव्य-मनु-बार्हस्पत्य-ब्राह्मकालमानां प्रवृत्तिविज्ञानं सङ्क्रान्तिसंज्ञाः च।

- मेषादि सङ्क्रान्तिसंज्ञाः च।

अन्वितिः २. भगणः, क्षयाधिमासस्वरूपं कल्पादितः/ सृष्ट्यादितः गतकालानयनं च। श्रेयोऽङ्कः १

- भगणपरिभाषा।
- युगे कल्पे च ग्रहाणाम् उच्चादीनां भगणाः नक्षत्रभ्रमणानि।
- सावनदिनानि।
- चान्द्रमासाः।
- अधिमासाः।
- क्षयदिनानि।
- सृष्ट्यादितः कल्पादितो वा गतवर्षानयनं च।

अन्वितिः ३. अहर्गणः, मध्यमग्रहश्च। श्रेयोऽङ्कः १

- अहर्गणसाधनम्।
- अहर्गणात् मध्यमग्रहानयनम्।
- बार्हस्पत्यकालमानं तत्र विजयादि-प्रभवादिसंवत्सरज्ञानम्।
- मध्यमभूपरिधिमानम्।
- मध्यमभूव्यासमानम्।
- रेखावृत्तरेखादेशज्ञानम्।
- स्पष्टभूपरिधिसाधनम्।
- याम्योत्तर-पूर्वापरदेशान्तरज्ञानम्।
- वारप्रवृत्तिः।

अन्वितिः ४. पञ्चाङ्गस्य प्रायोगिकम् अध्ययनम्। श्रेयोऽङ्कः १

- पञ्चाङ्गे प्रयुज्यमानानि उपकरणानि।
- पञ्चाङ्गावलोकनक्रमः च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Shastri, K. (Tikakāraḥ). (1946). Sūryasiddhāntaḥ (Tattvāmṛtaṭīkopetaḥ). Varanasi : Chaukhambha Sanskrit Series Office.
2. Bhāskarācārya. (1995). Siddhāntaśiromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ). Varanasi : Chaukhambha Sanskrit Bhavan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Dwivedi. S. (Ed.). (1991). Siddhāntatattvavivekaḥ. Varanasi : Chaukhambha Surbharati Prakashan.
2. Mishra. B. (Ed.). (1932). Siddhāntaśekharaḥ. Calcutta : Calcutta University Press.
3. Sharma. R. S. (Ed.). (1966). Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ. New Delhi : IIAS Research.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: गोलपरिभाषा रेखागणितं च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. गोलीयपरिभाषाणां परिचयप्राप्तिः।
2. गोल-महावृत्त-लघुवृत्त-केन्द्र-भूगोलादिलक्षणज्ञानम्।
3. याम्योत्तर-क्षितिज-समस्थानादीनां, क्रान्तिवृत्तादीनां च ज्ञानम्।
4. विमण्डल-दृङ्मण्डल-अग्रादीनां परिभाषाज्ञानम्।
5. उपवृत्त-भुज-कोटि-चर-उदयमान-वृत्त-चापादीनां परिचयप्राप्तिः।
6. निष्पत्ति-समसम्बन्धि-उत्क्रमनिष्पत्ति-एकान्तरसम्बन्धेत्यादिरेखागणितीयपदार्थानां परिचयः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. खगोलीयबहुविधक्षेत्राणां, वृत्तानां च परिचयं प्राप्स्यन्ति।
2. गोलीयपरिभाषाध्ययनेन ग्रहगणितोपपत्तिज्ञाने अर्हतां प्राप्स्यन्ति।
3. तुल्यलम्बत्रिभुजानां समानान्तरचतुर्भुजानाञ्च स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. विमण्डल-दृङ्मण्डल-अग्रादीनाम् अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. त्रिभुजानां चतुर्भुजानां विश्लेषणकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. बहुविधगणितीयसिद्धान्तानां प्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3	गोलपरिभाषा रेखागणितं च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. गोललक्षणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहकक्षाक्रमः।
- महद्वृत्तलघुवृत्तपरिभाषा।
- गर्भकेन्द्रगोलकेन्द्रपृष्ठकेन्द्र-परिभाषाः।
- भूगोलस्वरूपम्।

- स्वस्थान-खस्वस्तिक-ध्रुवस्थानपरिचयः।
- याम्योत्तर-क्षितिज-समस्थान-पूर्वापर-कोणवृत्त-नाडीवृत्तपरिभाषाः।
- निरक्षदेश-रेखावृत्त-रेखादेश-उन्मण्डल-कदम्बवृत्त-क्रान्तिवृत्त-गोलसन्धि-अयनवृत्तपरिभाषाः च।

अन्वितिः २. विमण्डलादीनां परिभाषाःच। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विमण्डल-दृङ्मण्डल-उन्नतांश-शङ्कु-दृग्ज्या-दिगंशपरिभाषाः।
- लग्नादिस्वरूपं।
- वित्रिभलग्नम्।
- दृक्षेपदृग्गती।
- अग्रा-क्रान्त्यक्षांशलम्बांश-ग्रहस्थान-शरपरिभाषाः उपवृत्त-भुज-कोटिपरिभाषाः।
- चर-उदयमान-दृग्लम्बन-स्फुटलम्बन-नतिपरिभाषाः।
- हृति-तद्धृति-इष्टहृति-अन्त्यापरिभाषाः।
- वृत्त-चाप-ज्या-कुज्या-स्पर्श-कोटिस्पर्श-छेदन-कोटिच्छेदनरेखापरिभाषाः च।

अन्वितिः ३. रेखागणितम् (षष्ठोऽध्यायः) १-१७ प्रतिज्ञाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- समानलम्बत्रिभुजक्षेत्राणां समानकोणत्रिभुजक्षेत्राणां च निष्पत्तिः।
- एकरूपनिष्पत्तिः च।

अन्वितिः ४. रेखागणितम् (षष्ठोऽध्यायः) १८-३० प्रतिज्ञाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सजातीययोः त्रिभुजयोः एकरूपनिष्पत्तिः।
- सजातीयक्षेत्राणां मिथः साजात्यम्।
- समानान्तरचतुर्भुज-क्षेत्रविचारः।
- भुजकोटिवर्गयोगमूलं कर्णः चेति।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Jagannātha (Author), Kamalaśaṅkara (Ed.). (1901). Rekhāgaṇitam. Mumbai : Nirṇaya Sāgara Press.
2. Paṇ. Sītārāmajhā (Ed.). Golaparibhāṣā.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Ācārya Haṃsadara Jhākṛtā. Golaparibhāṣā.
2. Upādhyāya, Kāmeśvara. (2014). Golaparibhāṣā. Varanasi : Choukhamba Prakāśana.
3. Sharma, G. L. (Ed.). (2006). Rekhāgaṇitam. Jaipur : Hansa Prakāśana.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester - 2)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: व्यक्तगणितप्रपञ्चः (परिकर्माणि मिश्रव्यवहारः श्रेढीव्यवहारश्च सोपपत्तिकः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. काल-भारप्रभृतिविषयकभारतीयप्राचीनपरिभाषायाः, संख्यास्थानादीनां च अवबोधनम्।
2. सङ्कलन-व्यवकलन-गुणन-भजनविधीनां सोदाहरणं सोपपत्तिज्ञानम्।
3. वर्ग-वर्गमूल-घन-घनमूलगणितानां सोदाहरणं सोपपत्तिज्ञानम्।
4. मिश्रकर्मगणितस्य, इष्टकर्मगणितस्य, सङ्क्रमणगणितस्य तथा त्रैराशिकगणितस्य व्यस्तत्रैराशिकगणितस्य पाञ्चराशिकादिगणितस्य उदाहरणसहितं सोपपत्ति अध्ययनम्।
5. भाण्डप्रतिभाण्डकगणिताध्ययनम्।
6. मिश्रव्यवहारे मूलधन-कलान्तर-मिश्रान्तरज्ञानम्।
7. क्रयविक्रय-रत्नमूल्य-सुवर्णादिव्यवहारगणितस्य छन्दोव्यवहारगणितस्य च अध्ययनम्।
8. श्रेढ़ीव्यवहारगणितस्य विस्तृतमध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सङ्कलन-व्यवकलन-वर्ग-वर्गमूल-घन-घनमूलादिविशिष्टगणितानां सिद्धान्तानां वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. इष्टकर्म-मिश्रकर्म-वर्गकर्म-गुणकर्म-त्रैराशिकादीनां विश्लेषणकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. त्रैराशिकगणितं विज्ञाय तस्य प्रयोगं लौकिकव्यवहारगणिते ग्रहगणिते च भूरिशः कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. श्रेढीगणित-प्रपञ्चे बुद्धिवैशद्यं प्राप्य समस्यापरिहारे निपुणाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4	व्यक्तगणितप्रपञ्चः (परिकर्माणि मिश्रव्यवहारः श्रेढीव्यवहारश्च सोपपत्तिकः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. परिकर्माणि - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- अभिन्नपरिकर्माष्टकम् (सङ्कलन-व्यवकलन-गुणन-भजन-वर्ग-वर्गमूल-घन-घनमूलानाम् आनयनक्रमः)

अन्वितिः २. परिकर्माणि - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- भिन्न-शून्यपरिकर्माष्टके जातिचतुष्टय-व्यस्तविधि-इष्टकर्म-मिश्रकर्म-वर्गकर्म-गुणकर्म-त्रैराशिकादि-भाण्डप्रतिभाण्डगणितानि।

अन्वितिः ३. मिश्रव्यवहारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मूलकलान्तरे।
- मिश्रान्तरम्।
- वापीपरिपूर्तिकालः।
- क्रयविक्रयौ।
- रत्नमिश्रीकरणम्।
- सुवर्णगणितम्।
- छन्दश्चितिः।

अन्वितिः ४. श्रेढीव्यवहारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- श्रेढीस्वरूपम्।
- सङ्कलितम्।
- सङ्कलितैक्यम्।
- वर्गघनैक्ये मध्यधन-अन्त्यधन-सर्वधनानयनगणितम्।
- गुणोत्तरश्रेढी।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Līlāvatī. (1931). (G. P. Dwivedi, Ed.). Lucknow : Newul Kishor Printing Press.
2. Nārayana Paṇḍita (Author), G. Kavirāj & P. Dwivedi (Eds.). (1936). Gaṇitakaumudī. Banaras : Tara Printing Works.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. MahāVīrācārya (Author). (1912). Gaṇitasārasaṅgrahaḥ. (M. Rangacharya, Ed.). Madras : Superintendent Govt. Press.
2. MahāVīrācārya (Author). (1963). Gaṇitasārasaṅgrahaḥ. (L. C. Jain, Ed.). Sholapur : Jaina Saṃskṛti Saṃrakṣaka Saṃgha.
3. Līlāvatī (Kriyākramakarīvyākhyopetā). (1975). (K. V. Sarma, Ed.). Hoshiarpur : Viśeṣānanda Vaidika Śodha Sansthān.
4. Āryabhaṭīyam. (1976). (K. S. Shukla & K. V. Sharma, Eds.). Delhi : INSA.
5. Śrīdharaācārya (Author). (2004). Triśatikā. Delhi: R. S. Sansthān.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: ग्रहस्पष्टीकरणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. चतुर्विंशतेः ज्याखण्डानां साधनम्।
2. इष्टचापस्य ज्यासाधनं तथा इष्टज्यातः चापसाधनस्य परिज्ञानम्।
3. केन्द्रानयनं, भुजकोटिज्यासाधनस्य, मन्दफल-शीघ्रफलादिसाधनस्य च अवबोधनम्।
4. शीघ्रमन्दफलयोः धनर्णत्वस्य, भुजान्तरसंस्कारस्य, वक्रारम्भे वक्रत्यागे च केन्द्रांशपरिज्ञानम्।
5. शरानयनं, ग्रहाणां स्फुटसावनदिनमानज्ञानं, चरसंस्कारः, तिथ्यादिसाधनम् इत्येतेषां परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीनभारते ग्रहस्फुटीकरणस्य क्रमान् ज्ञात्वा अन्येभ्यः प्रतिपादयितुं सामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
2. इष्टक्रान्त्यादीसाधनानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. ज्यासारिणीवशात् भुज-कोटि-उत्क्रमज्याः साधयितुं तासां चापानि चानेतुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
4. देशान्तर-भुजान्तर-उदयान्तरसंस्काराणां सोपपत्ति ज्ञानमवाप्स्यन्ति।
5. रविचन्द्रयोः स्फुटाभ्यां तिथि-योग-करण-नक्षत्राणां साधनं स्वयं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5	ग्रहस्पष्टीकरणम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ग्रहस्पष्टीकरणोपकरणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहस्पष्टीकरणस्य प्रयोजनम्।
- ग्रहगतौ शीघ्रोच्चमन्दोच्चपातानां कारणत्वम्।
- मध्यमग्रहानयनम्, ग्रहाणामष्टधागतिः।
- चतुर्विंशतिज्याखण्डानि।
- चापतः ज्यासाधनम्।
- ज्यातः चापसाधनं च।

अन्वितिः २. इष्टक्रान्त्यादिसाधनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- इष्टक्रान्तिसाधनम्।
- केन्द्रानयनम्।
- भुजज्याकोटिज्यासाधनम्।
- ग्रहाणां मन्दपरिध्यंशाः।
- मन्दफलसाधनम्।
- भौमादीनां शीघ्रपरिध्यंशाः।
- इष्टपरिध्यंशज्ञानम्।
- शीघ्रकर्णानयनम्।
- शीघ्रफलसाधनम्।

अन्वितिः ३. ग्रहेषु संस्काराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहाणां स्फुटीकरणार्थं संस्काराः।
- शीघ्रमन्दकर्मणोः धनर्णत्वम्।
- देशान्तर-भुजान्तरसंस्कार-उदयान्तरसंस्काराः।
- वक्रारम्भ-वक्रत्यागे केन्द्रांशाः।
- मार्गारम्भकेन्द्रांशेषु हेतुः च।

अन्वितिः ४. स्फुटशरादिसाधनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शरानयनम्।
- क्रान्तिशरसंस्कारेण स्पष्टक्रान्तिज्ञानम्।
- ग्रहाणां स्फुटसावनदिनमानम्।
- क्रान्तिज्या-द्युज्या-चरज्यासाधनम्।
- दिनरात्रिमानज्ञानम्।
- तिथ्यादिकरणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Sūryasiddhāntaḥ (Tattvāmṛtavyākhyopetaḥ). (1946). (K. Shastri, Ed.). Banaras : Choukhamba Sanskrit Series Office.
2. Siddhāntaśiromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ). (2005). (B. Shastri, Ed.). Choukhamba Sanskrit Sansthan.

3. Sūryasiddhāntaḥ (Gūḍhārthaprakāśikāvyākhyopetaḥ). (2016). (R. Pandey, Ed.). New Delhi : Choukhamba Surabharati Prakāśan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ. (1966). (R. Sharma, Ed.). New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
2. Siddhāntatattvavivekaḥ. (1966). (K. Dwivedi, Ed.). Varanasi : Sampūrṇānanda Sanskrit Viśvavidyālay.
3. Āryabhaṭīyam. (1976). (K. S. Shukla & K. V. Sarma, Eds.). Delhi : INSA.
4. Siddhāntadarpaṇaḥ. (1996). (A. K. Upadhyay, Ed.). Delhi : Nāg Prakāśan.
5. Siddhāntaśekharaḥ. (2012). (A. Sripada Bhat, Ed.). Delhi : INSA.

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: व्यक्तगणिते क्षेत्रादिव्यवहाराः (सोपपत्तिकाः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. त्रिभुज-चतुर्भुज-वृत्त-सूचीक्षेत्राणां फलाद्यानयनप्रकारज्ञानम्।
2. खात-चिति-क्रकच-राशि-छायाव्यवहाराणां गणितीयप्रक्रियाणाम् अवगमनम्।
3. अङ्कपाशः (Permutation of Digits) इत्यस्य गणितविशेषस्य ज्ञानप्रापणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. त्रिभुजे समकोण-विषमकोणादिभेदानां स्वरूपम् अधिगन्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. सूचीक्षेत्रादीनां फलानयनक्रमं सोपपत्ति प्रतिपादयितुं सामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
3. खात-चिति-क्रकच-राशिव्यवहाराणाम् अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. छायाव्यवहारमधीत्य तत्रत्यसूत्राणां ग्रहगणिते उपयोगं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6	व्यक्तगणिते क्षेत्रादिव्यवहाराः (सोपपत्तिकाः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. त्रिभुज-चतुर्भुजक्षेत्रलक्षणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्रिभुजे भुजकोट्याद्यानयनम्।
- आसन्नमूलानयनम्।
- इष्टकर्णाद्यानयनम्।
- कर्णकोटियोगे भुजे ज्ञाते च पृथक्करणम्।
- भुजकर्णयोगे कोटिज्ञाते च पृथक्करणम्।
- कोटिकर्णान्तरे भुजे ज्ञाते च पृथक्करणम्।
- कोटिकर्णयुते भुजे ज्ञाते च पृथक्करणम्।
- भुजकोटियोगे कर्णे ज्ञाते च पृथक्करणम्।

- लम्बाबाधानयनम्।
- अक्षेत्रलक्षणम्।
- त्रिभुजफलानयनम्।
- समचतुर्भुजायतयोः फलानयनम्।
- लम्बानयनम्।
- लम्बे ज्ञाते कर्णानयनम्।
- द्वितीयकर्णानयनम्।
- कर्णकल्पने विशेषः।
- चतुर्भुजफलानयनम्।
- समानलम्बचतुर्भुजफलानयनम्।
- अनुशिक्षणम्।

अन्वितिः २. सूची-वृत्तव्यवहारौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सूचीक्षेत्रलक्षणम्।
- सूचीक्षेत्रे सन्धिपीठानयनम्।
- सूचीक्षेत्रे अधःखण्डानयनम्।
- सूचीक्षेत्रे कर्णयोगाल्लम्बभुजानयनम्।
- सूच्याबाधा।
- सूचीक्षेत्रे लम्बभुजानयनम्।
- वृत्ते व्यास-परिधिज्ञानम्।
- वृत्त-गोल-फलानयनम्।
- शरजीवादिज्ञानम्।
- वृत्तान्तस्त्रिभुजाद्यानयनम्।
- जीवानयनम्।
- चापानयनम्।
- अनुशिक्षणम्।

अन्वितिः ३. खात-चिति-क्रकच-राशिव्यवहाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- खातदैर्घ्यविस्तृतिज्ञानम्।

- खातघनफलानयनम्।
- इष्टिकाप्रमाणम्।
- चितौ इष्टिकासंख्यादिज्ञानम्।
- क्रकचव्यवहारः।
- राशिव्यवहारपरिचयः।
- धान्यादीनां व्यवहारप्रकारः।
- धान्यप्रमाणज्ञानम्।
- अनुशिक्षणम्।

अन्वितिः ४. छायाव्यवहारः कुट्टकः अङ्कपाशश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- छायाव्यवहारस्वरूपम्।
- छायान्तरानयनप्रकाराः।
- दीपोच्च्यानयनम्।
- छायोच्छ्रितिः।
- दीपशङ्कुतलान्तरज्ञानम्।
- छायाग्रदीपान्तरज्ञानम्।
- कुट्टकोपयोगिता।
- कुट्टकप्रकारः तत्र निरग्रकुट्टकः।
- अङ्कपाशस्वरूपम्।
- अङ्कपाशप्रकाराः।
- निर्दिष्टाङ्कैः संख्याभेदाः।
- विशेषाङ्कपाशविधिः।
- अनियत-अतुल्याङ्कभेदानयनम्।
- नियतेऽङ्कयोगे भेदाः।
- अनुशिक्षणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Līlāvatī (Vyākhyā: Prof. Rāmacandra Pāṇḍeya).

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Gaṇitakaumudī, Nārayana Paṇḍita.

द्वितीयवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester - 3)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: त्रिकोणमितिगणितम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. त्रिकोणमितेः परिचयप्राप्तिः, तद्भेदानां च अध्ययनम्।
2. ज्यादीनां परिभाषाज्ञानम्, त्रिभुजस्य अवयवानां च अध्ययनम्।
3. वृत्तान्तर्लग्न-बहिर्लग्नसमानबहुभुजक्षेत्रस्य परिधिफलादीनामानयनक्रस्य अध्ययनम्।
4. जात्य-अजात्यत्र्यस्रक्षेत्रयोः सम्बन्धिनां साध्यानाम् अवगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सरलत्रिकोणमिति-चापीयत्रिकोणमिति-रेखागणित-गोलीयरेखागणितानां परस्पराश्रयत्वम् अधिगन्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. त्रिकोणमितिक्षेत्रे भारतीयानां सूक्ष्मदृष्टेः अध्ययनं कृत्वा तान् अंशान् लोके जनेभ्यः प्रसारयितुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. ज्याकोटिज्यादीनां परस्परसम्बन्धानां अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. ज्या-कोटिज्या-स्पर्श-कोटिस्पर्श-छेदन-कोटिच्छेदन-उत्क्रमज्या-कोट्युत्क्रमज्यानां त्रैकोणमितिकानाम् अष्टपदार्थानां प्रस्तोतुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. जात्य-अजात्यत्र्यस्रक्षेत्रयोः सम्बन्धिनां व्याख्यातुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1	त्रिकोणमितिगणितम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सरलत्रिकोणमितेः (प्रथमाध्यायः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- सरलत्रिकोणमितिबोधकपरिभाषाः।
- जीवादीनां परिभाषाः।
- ज्यादीनां धनर्णता।

- पादान्तेषु ज्यादीनां त्रिज्यासापेक्षमङ्कात्मकमानानि।
- सरलचापीयत्रैकोणमितिकसम्बन्धाः।
- सरलत्रिकोणमिते अष्टावयवानां परस्परसम्बन्धाः।
- अभ्यासप्रश्नानां साधनम्।
- अनुशिक्षणम्।

अन्वितिः २. सरलत्रिकोणमितेः (द्वितीयाध्यायः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- कोणानां योगान्तरकोटिज्यासाधनम्।
- ज्यादिसम्बन्धियोगान्तरगुणनफलानां मानानि।
- अर्धांशज्याकोटिज्यानयनम्।
- ज्यादिमानानां कोटिज्ययोः स्वरूपान्तरम्।
- ज्यादीनां मानानां वैचित्र्यम्।
- निर्दिष्टांशानां ज्याकोटिज्यानयनम्।
- कोणीयज्यादीनां सारण्युत्पादनप्रकारः।
- 15, 30, 45, 60, 90 अंशानां ज्याकोटिज्यानयनम्।
- द्वितीयाध्यायस्य अवशिष्टविषयाः।
- द्वितीयाध्यायसम्बन्धिनः सोत्तराः प्रश्नाः।
- अनुशिक्षणम्।

अन्वितिः ३. सरलत्रिकोणमितेः (तृतीयाध्यायः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्रिभुजस्य अवयवाः।
- प्रतित्रिभुजं तत्तद्भुजा तत्तत्सम्मुखकोणज्यासमानगुणप्रदर्शनम्।
- त्रिभुजे भुजेभ्यः इष्टकोणकोटिज्यानयनयुक्तिप्रकारः।
- त्रिभुजे भुजेभ्यः अभीष्टकोणज्यानयनयुक्तिप्रकारः।
- त्रिभुजे भुजत्रयज्ञानद्वारा इष्टकोणार्धज्याकोटिज्यास्पर्शरेखानां मानप्रदर्शनम्।
- त्रिभुजे भुजेभ्यः क्षेत्रफलानयनयुक्तिप्रकारः।
- त्रिभुजस्य भुजेभ्यस्तदन्तर्बहिर्लग्नयोर्वृत्तयोर्व्यासार्द्धानयनप्रकारः।
- वृत्तान्तर्गतचतुर्भुजस्य मुजेभ्यस्तत्कोणकर्णफलादीनामानयनप्रकारः।
- विषमचतुर्भुजमात्रस्यान्योन्यसम्मुखकोणद्वयविशिष्टेभ्यो भुजेभ्यः फलानयनप्रकारः।

- वृत्तान्तर्गतस्य समानर्जुबहुभुजक्षेत्रस्य परिधिफलयोरानयनप्रकारः।
- वृत्तवहिर्लग्नस्य ऋजुसमबहुभुजक्षेत्रस्य परिधिफलयोरानयनप्रकारः।
- वृत्तक्षेत्रस्य परिधिफलयोरानयनप्रकारः।
- 'पाई' इत्यस्यमानानयनप्रकारः।
- कोणस्य चापीयमानानयन प्रकारः।
- तृतीयाध्यायसन्बन्धिनः सोत्तराः प्रश्नाः।
- अनुशिक्षणम्।

अन्वितिः ४. सरलत्रिकोणमितेः (चतुर्थाध्यायः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्रिभुजगणितम्।
- जात्यत्रिभुजगणितम्।
- अजात्यत्र्यस्र्यगणितम्।
- अभ्यासार्थमुदाहरणानि।
- त्रिकोणमिते वंशगृह पर्वतादीनामौच्च्यस्य वस्त्वन्तरस्य च ज्ञानोपायः।
- चतुर्थाध्यायसम्बन्धिनः प्रश्नाः तथा चोत्तराः।
- प्रक्रमोक्तप्रश्नोत्तराणि।
- प्रक्रमोक्तद्विगुणकोणस्य ज्यादिस्वरूपाणां वैशम्यम्।
- घातमापाङ्काः (लघुरिक्थगणितस्य परिचयः)
- लघुरिक्थस्य संख्याज्ञानविधिः।
- ज्यादिकस्य चापानयनप्रकारः।
- कस्यचित् सूक्ष्मचापस्य ज्यास्पर्शरेखाज्ञानस्य प्रकारः।
- अभीष्टज्यास्पर्शरेखाणां सूक्ष्मचापज्ञानविधिः।
- घातमापकषड्विधम्।
- सूर्यकेन्द्रीयग्रहस्य भूकेन्द्रीयग्रहे परिणमनम्।
- अनुशिक्षणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Saralatrikoṇamitiḥ, Baladeva Upādhyāya.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Saralatrikoṇamitiḥ, Bāpūdeva Śāstrī.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: अव्यक्तगणितप्रपञ्चः (सोपपत्तिकः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अव्यक्तगणितस्य ग्रहगणितोपयोगिताज्ञानप्राप्तिः।
2. अवर्गाङ्कभूतस्य करणीगणितस्य अध्ययनम्।
3. कुट्टक-वर्गप्रकृति-चक्रवालगणितविशेषाणाम् अवगमनम्।
4. एकवर्ण-अनेकवर्णसमीकरणयोः विशिष्टांशानां परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सर्वस्यापि व्यक्तगणितस्य मूलम् अव्यक्तगणितमेव इति प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. अनन्तपरिभाषां (Infinity) विज्ञाय तद्विषये पाश्चात्त्यानां मतानि बोधयितुं प्रबुद्धाः भविष्यन्ति।
3. अवर्गाङ्कानां संकलन-व्यवकलन-गुणन-भजन-वर्ग-वर्गमूलगणितं कर्तुं पटवः भविष्यन्ति।
4. कुट्टक-स्थिरकुट्टक-संश्लिष्टकुट्टकानां प्रक्रियामधिगम्य व्यावहारिकगणिते ग्रहगणिते च तस्य उपयोगं कर्तुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
5. एकवर्णसमीकरणस्य अनेकवर्णसमीकरणस्य च विषये भारतीयगणितपरम्परां विस्तारयितुं शक्ताः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2	अव्यक्तगणितप्रपञ्चः (सोपपत्तिकः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अव्यक्तपरिचयः अनन्तकल्पना च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- व्यक्ताव्यक्तयोः भेदः।
- अव्यक्तस्य वैशिष्ट्यम्।
- अव्यक्तकल्पनाप्रकारः।
- अव्यक्तषड्विधस्य उपपत्तिः।

- खषड्विधोपपत्तिः।
- अनन्तराशिस्वरूपं।

अन्वितिः २. करणीषड्विधम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- करणीपरिभाषा।
- करण्याः स्वरूपं वैशिष्ट्यं च।
- प्रकारत्रयेण द्वयोः करण्योः योगान्तरम्।
- करण्योः गुणनभजने।
- करणीभागाहारे विशेषविधिः।
- करणीविश्लेषः।
- करणीवर्गः।
- करणीवर्गमूलम्।
- सदसत्करणीविचारः।

अन्वितिः ३. कुट्टकः वर्गप्रकृतिः चक्रवालं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्थिरकुट्टकस्वरूपम्।
- ग्रहगणिते कुट्टकोपयोगः विकलाशेषतो ग्रहानयनम्।
- संश्लिष्टकुट्टकस्वरूपम्।
- शुद्धिज्ञानम्।
- लब्धिगुणानयनम्।
- गुणलब्ध्योरनेकत्वम्।
- वर्गप्रकृतिचक्रवालयोः विशेषांशाः च।

अन्वितिः ४. समीकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- एकवर्णसमीकरणे बीजं तत्र द्वयोः पक्षयोः समत्वसम्पादनञ्च।
- कलान्तरादीनामानयनक्रमः।
- त्र्यस्रक्षेत्रप्रश्नानां समाधानम्।
- अव्यक्तवर्गादिसमीकरणम्।
- अनेकवर्णसमीकरणम्।

- मध्यमाहरणम्।
- भावितम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Bhāskarīyabījagaṇitam (Kṛṣṇadaivajñaviracitanavāṅkuravyākhyāsahitam). (1930). (D. Apte, Ed.). Pune : Anandāśrama Press.
2. Bhāskarīyabījabhāṣyam (Sūryadāsaviracitam). (2001). Vadodara : Gaekwad's Oriental Series.
3. Bījagaṇitam (Bhāskarācāryaviracitam). (2012). (A. Jha, Ed.). Varanasi : Choukhamba Prakāśana.
4. Bījagaṇitāvataṃsaḥ (Nārayana Paṇḍitakṛtaḥ). (2019). (V. D. Heroor, Ed.). Ramtek : KKSU.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Bhāskarīyabījagaṇitam (Kṛṣṇagaṇakaviracitabījapallavasahitam). (1958). (T. V. Radhakrishna Shastri, Ed.). Tanjore : TMSSM Library.
2. Līlāvatī (Kriyākramakarīvyākhyopetā). (1975). (K. V. Sarma, Ed.). Hoshiarpur : Viśeṣānanda Vaidika Śodha Sansthān.
3. Gaṇitasārasaṅgrahaḥ (Mahāvīrācāryakṛtā). (1912). (M. Rangacharya, Ed.). Madras : Superintendent Govt. Press.
4. Triśatikā (Śrīdharaācāryaviracitā). (2004). Delhi : R. S. Sansthān.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: त्रिप्रश्नविषयाः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शङ्कुच्छायावशात् दिशः देशस्य कालस्य च आनयनविधेः ज्ञानम्।
2. छायातः कर्णस्य, कर्णात् छायायाः च ज्ञानेन समकोणत्रिभुजे भुजकोटिकर्णनियमज्ञानम्।
3. पलभातः अक्षांशलम्बांशयोः, मध्याह्नच्छायातः रवेः, अयनांशस्य च अवबोधनम्।
4. अग्रा-कर्णवृत्ताग्रा-समवृत्तीयार्कच्छायातः शंकु-दृग्ज्यादिसाधनक्रमस्य अध्ययनम्।
5. छायातः नतकालज्ञानम्, नतकालात् छायानयनम्, छायाभ्रमणमार्गज्ञानम्, निरक्षे साक्षे च राश्युदयसाधनस्य ततो लग्नानयनगणितस्य च सोपपत्ति अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयपरम्परानुगुणं दिग्देशकालानां सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
2. देशज्ञानप्रकाराणां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. अग्रायाणां कर्णवृत्ताग्रायाणाञ्च साधनादि विश्लेषणकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. शंकु-दृग्ज्यादिसाधनक्रमाणां अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. अक्षांश-क्रान्त्यंश-नतांशानां पारस्परिकं सम्बन्धं प्रतिपादयितुं कुशलाः भविष्यन्ति।
6. भगणाद्युपकरणानि विहाय ग्रहच्छायावशात् एव स्फुटग्रहसाधने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3	त्रिप्रश्नविषयाः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दिक्साधनक्रमः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दिग्ज्ञानम्।
- अयनांशसाधनम्।
- छायातः कर्णज्ञानम्।

- कर्णतः छायाज्ञानम्।

अन्वितिः २. देशज्ञानप्रकारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पलभासाधनम् अक्षांशलम्बांशसाधनम्।
- मध्याह्नच्छायया रविज्ञानम्।
- मध्यनतांशात् छायाकर्णयोः आनयनं च।

अन्वितिः ३. अग्रादिसाधनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अग्रायाः कर्णवृत्ताग्रायाश्च साधनम्।
- समवृत्तस्यार्कस्य छायाद्यानयनम्।
- अग्रावशात् कोणशंकुसाधनम्।
- दृग्ज्याच्छायाकर्णयोः आनयनं च।

अन्वितिः ४. कालसाधनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- छायातो नतकालज्ञानम्।
- छायाभ्रमणमार्गज्ञानम्।
- निरक्षे राश्युदयासुसाधनम्।
- स्वदेशोदयसाधनम्।
- लग्नानयनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Siddhāntaśiromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ). (2005). (Bāpūdeva Śāstrī, Ed.). Varanasi : Chaukhamba Sanskrit Sansthān.
2. Sūryasiddhāntaḥ (Tattvāmṛtavyākhyopetaḥ). (2015). (Kapileśvara Śāstrī, Ed.). Varanasi : Chaukhamba Sanskrit Bhavan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ. (1966). (Rāmasvarūpa Śarmā, Ed.). New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
2. Siddhāntatattvavivekaḥ. (1966). (Kṛṣṇacandra Dvivedī, Ed.). Varanasi : Sampūrṇānanda Saṃskṛta Viśvavidyālaya.
3. Āryabhaṭīyam. (1976). (K. S. Śukla & K. V. Śarmā, Eds.). Delhi : INSA.
4. Siddhāntadarpaṇaḥ. (1996). (Aruṇa Kumāra Upādhyāya, Ed.). Delhi : Nāg Prakāśan.
5. Siddhāntaśekharaḥ. (2012). (A. Sripāda Bhaṭ, Ed.). Delhi : INSA.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester - 4)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: करणरीत्या ग्रहादिसाधनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कालानुगुणं गणितशास्त्रीयविधीनामवगमनम्, करणगणितस्य प्रमुखविधीनां च परिचयप्रदानम्।
2. ग्रहलाघवोक्तपद्धत्या ग्रहस्पष्टीकरणस्य ज्ञानप्रदानम्।
3. लाघवेन अहर्गणादिगणितप्रक्रियायाः अवगमनम्।
4. लघुना उपायेन पञ्चाङ्गनिर्माणोपयोगिगणितस्य अध्ययनम्।
5. ज्योतिश्शास्त्रस्य विविधविधीनां निरूपणे सामर्थ्यप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. करणगणितस्य प्रमुखविधीनां सामान्यवर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. सूर्यचन्द्रयोः स्पष्टीकरणं पञ्चाङ्गगणितञ्च व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. भौमादीनां अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. केरले विकसितस्य प्रश्नवर्त्मनो विशेषतां ज्ञास्यन्ति।
5. अष्टमङ्गलप्रश्नविधेः सूक्ष्मतया अध्ययनं करिष्यन्ति।
6. दैवज्ञेन ज्ञातव्यानां समयादीनां पञ्चदशानाम् अंशानां यथाविधि बोधं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4	करणरीत्या ग्रहादिसाधनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मध्यमग्रहाद्यानयनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- करणप्रयोजनम्।
- अहर्गणसाधनम्।
- क्षेपकाः।
- ध्रुवाः।
- अहर्गणोत्पन्नमध्यमग्रहः।
- अहर्गणोत्पन्नमध्यमग्रहे ध्रुव-क्षेपकसंस्कारः।
- सूर्यादीनां मध्यमानयनम्।
- उच्चपातादीनाम् आनयनम्।

- भौमबुधगुरूशुक्रकेन्द्रानयनम्।
- सूर्यादीनां गतयः।
- ग्रहलाघवकाले दृग्गणितैक्यग्रहप्रमाणम्।
- प्रायोगिकम्।

अन्वितिः २. सूर्यचन्द्रयोः स्पष्टीकरणं पञ्चाङ्गगणितञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भुजकोटिसाधनम्।
- सूर्यमन्दफलानयनम्।
- चन्द्रमन्दफलानयनम्।
- पलभा-चरखण्डानि च।
- चरकालानयनम्।
- चरभुजफलसंस्कृतायनांशानयनम्।
- रविचन्द्रयोः स्फुटीकरणम्।
- रविचन्द्रयोः स्फुटाकरणे केतकरोक्तविशेषः।
- रविचन्द्रयोः गतिस्फुटीकरणम्।
- पञ्चाङ्गसाधनम्।
- प्रायोगिकम्।

अन्वितिः ३. भौमादीनां स्पष्टीकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भौमादीनां शीघ्राङ्काः।
- भौमादीनां शीघ्रफलानयनम्।
- भौमादीनां मन्दाङ्काः।
- भौमादीनां मन्दफलानयनम्।
- भौमादीनां स्फुटीकरणे फलसंस्कारनियमः।
- भौमादीनां मन्दस्पष्टगत्यानयनम्।
- भौमादीनां स्पष्टगत्यानयनम्।
- भौमशुक्रयोः गत्यानयने विशेषः।
- भौमादीनां वक्रमार्गकेन्द्रांशाः।
- भौमादीनाम् उदयास्तकेन्द्रांशाः।
- भौमादीनाम् उदयास्तयो दिग्ज्ञानम्।
- भौमादीनां वक्रोदयादिकालज्ञानम्।
- प्रायोगिकम्।

अन्वितिः ४. त्रिप्रश्नवासना। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लङ्कोदयमानानि।
- स्वोदयसाधनम्।
- लग्नानयनम्।
- दिनमानसाधनम्।
- क्रान्त्यानयनम्।
- दिनार्धे नतोन्नताशज्ञानम्।
- अक्षांशलम्बांशयोरानयनम्।
- उन्नतकालादिष्टकालानयनम्।
- इष्टकालादुन्नतघट्यानयनम्।
- दिग्ज्ञानम्।
- दिगंशानयनम्।
- नलिकाबन्धविधिः।
- ग्रहणसम्भवासम्भवविचारः।
- चन्द्रग्रहणस्वरूपम्।
- भूभासाधनम्।
- शरसाधनम्।

- स्पर्शसम्मिलनमध्योन्मीलनमोक्षकालसाधनम्।
- स्पर्शसम्मिलनोन्मीलनमोक्षदिक्साधनम्।
- ग्रासानयनम्।
- स्थित्यर्धविर्दार्धयोरानयनम्।
- वलनानयनम्।
- सूर्यग्रहणस्वरूपम्।
- लम्बननत्योरानयनं संस्कारश्च।
- सूर्यग्रहणे स्थित्यर्धाद्यानयने वैशिष्टयम्।
- पातानयनम्।
- दृक्कर्मसाधनम्।
- रोहिणीशकटभेदः।
- चन्द्रशृङ्गोन्नतिसाधनम्।
- ग्रहयुतिविचारः।
- पातविचारः।
- परिलेखनिर्माणम्।
- प्रायोगिकम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Grahalāghavam, Vyākhyā: Prof. Rāmacandra Pāṇḍeya.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Veṅkaṭeśa Ketakaraḥ.Ketakīgrahagaṇitam.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: चापीयत्रिकोणमितिः गोलीयरेखागणितञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. चापात्मकानां खगोलीयक्षेत्राणां परिचयप्राप्तिः।
2. चापजात्यक्षेत्राणां चापाजात्यक्षेत्राणां च परिज्ञानम्।
3. विशेषतः कोणज्या-कोणसम्मुखभुजज्या-कोणसम्मुखभुजस्पर्शज्या-कोणलग्नभुजज्या-कोणकोटिज्या-कर्णकोटिज्यादीनां परिभाषाज्ञानम्।
4. गोलीयरेखागणितस्य विशेषांशानाम् अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. चापात्मकानां खगोलीयक्षेत्राणां स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. "Spherical Trigonometry" इत्ययं विषयः प्राचीनभारते कालानुक्रमं कथं विकसितः आसीत् इति सम्यक् अवगन्तुं प्रभविष्यन्ति।
3. कोणज्या-कोणसम्मुखभुजज्या-कोणसम्मुखभुजस्पर्शज्या-कोणलग्नभुजज्या-कोणकोटिज्या-कर्णकोटिज्यादीनां परिभाषाव्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. सूर्यसिद्धान्तादिषु आर्षग्रन्थेषु चापात्मकानां त्रिकोणानां विषये निरूपितानां सिद्धान्तानाम् विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. गोलीयक्षेत्राणां परिचयं प्राप्य तस्मिन् विषये प्राच्यपाश्चात्त्यपद्धत्योः तुलनां विधातुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5	चापीयत्रिकोणमितिः गोलीयरेखागणितञ्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. चापजात्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चापजात्यलक्षणम्।
- चापजात्यसम्बन्धिनः विषयाः।
- चापजात्यसम्बन्धिन्यः परिभाषाः।
- चापजात्ये भुजादीनां परिणमनयुक्तिः।

- चापजात्ययोः साजात्यविमर्शनम्।
- प्रथमसाध्यः।
- द्वितीयसाध्यः।
- तृतीयसाध्यः।
- चतुर्थसाध्यः।
- पञ्चमसाध्यः।
- चापीयगणिते सिद्धपदार्थेभ्यः सम्पन्नाः क्रियाः।
- सिद्धावयवानां संशोधकप्रकारः।
- षष्ठसाध्यः।
- अनुशिक्षणं साध्याभ्यासश्च।

अन्वितिः २. चापाजात्यसाध्यसिद्धिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चापाजात्यलक्षणम्।
- चापाजात्यसम्बन्धिनः विषयाः।
- चापाजात्यसम्बन्धिन्यः परिभाषाः।
- प्रथमसाध्यः।
- द्वितीयसाध्यः।
- द्वितीयसाध्ये सिद्धसूत्रस्य संशोधकप्रकारः।
- तृतीयसाध्यः।
- चतुर्थसाध्यः।
- पञ्चमसाध्यः।
- षष्ठसाध्यः।
- सप्तमसाध्यः।
- अष्टमसाध्यः।
- अनुशिक्षणं साध्याभ्यासम्।

अन्वितिः ३. चापाजात्येन साध्यविषयाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भुजद्वयतदन्तर्गतकोणयोर्ज्ञानात् तृतीयभुजानयनम्।
- भुजत्रयज्ञानेन अभीष्टकोणानयनम्।
- भुजत्रयज्ञानात् भुजसंलग्नकोणार्धज्ञानम्।
- भुजत्रयज्ञाने भूसम्मुखकोणदलकोटीज्ञानम्।
- कोणत्रयज्ञानेन भुजत्रयज्ञानम्।
- चापीयत्रिभुजफलानयनम्।
- अनुशिक्षणं साध्याभ्यासश्च

अन्वितिः ४. गोलीयरेखागणितम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गोलीयरेखागणितसम्बन्धिन्यः परिभाषाः।
- गोलज्ञानपुनरावृत्तिः।
- क्षेत्राणां सिद्धिः।

- अनुशिक्षणं साध्याभ्यासश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Golīyarekāgaṇitam. (2002). (Bhāskara Śarmā, Ed.). Jaipur : Hansa Prakāśan.
2. Jhā, Nīlāmbara. (2017). Cāpīyatrikoṇamitiḥ (Lashanlāla Jhā, Ed.). Varanasi : Chaukhambha Surabhāratī Prakāśan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Siddhāntaśiromaṇiḥ (Jyopapattiviṣayakaḥ bhāgaḥ).
2. Siddhāntatattvavivekaḥ (Jyopapattiviṣayakaḥ bhāgaḥ).

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: ग्रहणविषयाः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सूर्यचन्द्रयोः कक्षाव्यासार्धविषयकस्य, रविचन्द्रभूभाबिम्बप्रमाणविषकस्य च ज्ञानप्रदानम्।
2. ग्रास-स्थित्यर्ध-विमर्दार्धसाधनम्।
3. चन्द्रग्रहणे स्पर्शादिकालानयनम्।
4. वलनसाधनं, शरादीनां अङ्गुलात्मककरणस्य च अवबोधनम्।
5. सूर्यग्रहणे नति-लम्बनरूपवैशिष्ट्यस्य, तत्संस्कृततिथ्यन्तकालशरयोः, स्पर्शमोक्षकालस्य च ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. ग्रहणगणितस्य उपकरणानि संसाध्य ग्रहणं कदा कथं च सम्भवतीति गणयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. रविचन्द्रग्रहणयोः भेदानां प्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।
3. स्थित्यर्धविमर्दार्धाभ्यां स्पर्शादिकालानयनं कर्तुं पटवः भविष्यन्ति।
4. सूर्यग्रहणे गर्भीयदर्शान्तः पृष्ठीयदर्शान्तः (दृग्दर्शान्तः) च कुतः भिद्यते इति प्रतिपादयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
5. नतिलम्बनाभ्यां सूर्यग्रहणगणितं कथं क्लिष्टतरं भवतीति अन्यान् अवगमयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. पूर्वसाधितरविचन्द्रस्फुटाभ्यां ग्रहणयोः कालं परीक्ष्य व्यभिचारे सति बीजसंस्कारादीनां करणे हेतुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6	ग्रहणविषयाः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ग्रहणोपकरणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सूर्यचन्द्रयोः कक्षाव्यासार्धकथनम्।
- योजनात्मककर्णस्य स्फुटीकरणार्थं कलाकर्णज्ञानम्।
- रविचन्द्रयोः बिम्बप्रमाणम्।

- भूभाबिम्बसाधनम्।
- ग्रहणे राहोः कारणत्वविमर्शः च।
- पर्वसम्भावना।

अन्वितिः २. ग्रहणसम्भवादिज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मध्यग्रहणकालिकग्रासमानानयनम्।
- इष्टकाले ग्रासानयनम्।
- ग्रासादिष्टकालानयनम्।
- स्थितिविमर्दार्धयोः आनयनम्।
- वलनसाधनम्।
- शरादीनाम् अङ्गुलमानेन परिवर्तनक्रमः च।

अन्वितिः ३. सूर्यग्रहणे वैशिष्ट्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नतिलम्बनयोः भावाभावनिर्णयः।
- लग्नाग्रासाधनम्।
- नतांशज्यासाधनम्।
- दृक्षेपदृग्गतिसाधनम् लम्बनसाधनम्।
- दृक्क्षेपात् नतिसाधनम्।
- स्पष्टनतेः आनयनं तत्प्रयोजनकथनं च।
- स्पर्शमोक्षकालज्ञानम्।
- स्थितिविमर्दार्धयोः वैशिष्ट्यं च।

अन्वितिः ४. ग्रहणयोः सोदाहरणम् अभ्यासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चन्द्रग्रहणगणितोदाहरणम्।
- सूर्यग्रहणगणितोदाहरणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Śāstrī, K. (Ed.). (1946). Sūryasiddhāntaḥ (Tattvāmṛtavyākhyopetaḥ). Banaras : Choukhamba Sanskrit Series Office.
2. Śāstrī, B. (Ed.). (2005). Siddhāntaśiromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ). Varanasi : Choukhamba Sanskrit Sansthān.

3. Paṇḍeya, R. (Ed.). (2016). Sūryasiddhāntaḥ (Gūḍhārthaprakāśikāvyākhyopetaḥ). New Delhi : Choukhamba Surabhāratī Prakāśana.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sharma, R. (Ed.). (1966). Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ. New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
2. Dvivedī, K. (Ed.). (1966). Siddhāntatattvavivekaḥ. Varanasi : Sampūrṇānanda Saṃskṛta Viśvavidyālaya.
3. Śukla, K. S., & Śarmā, K. V. (Eds.). (1976). Āryabhaṭīyam. Delhi : INSA.
4. Upādhyāya, A. K. (Ed.). (1996). Siddhāntadarpaṇaḥ. Delhi : Nāg Prakāśan.
5. Bhat, A. S. (Ed.). (2012). Siddhāntaśekharaḥ. Delhi : INSA.

तृतीयवर्षः
(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester - 5)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: भूमिस्वरूपं लोकव्यवस्था च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ब्रह्माण्डमध्ये पृथिव्याः स्थितिविषयकं ज्ञानम्।
2. पृथ्विव्यां पाताल-समुद्र-मेरुस्थितेः अवगमनम्।
3. देवासुराणां रवेः दर्शनादर्शनस्थित्यवबोधनं, बहुविधाहोरात्रव्यवस्थायाः च अवबोधनम्।
4. सदोदितरविदर्शनप्रदेशज्ञानम्।
5. ग्रहकक्षायोजनानां, खकक्षायोजनस्य च प्रमाणज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीनभारतीयाः भुवः गोलाकारत्वमेव स्पष्टं प्रत्यपादयन् इति सप्रमाणं निरूपयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
2. ब्रह्माण्डमध्ये पृथिव्याः स्थितिविषयकं स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. पृथ्विव्यां पाताल-समुद्र-मेरुस्थितेः वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. भूगोले अहोरात्रव्यवस्थां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. ग्रहकक्षायोजनानां, खकक्षायोजनस्य च प्रमाण स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
6. पाश्चात्त्यसिद्धान्तेन सह ग्रहकक्षायोजनानाम् आकाशकक्षायोजनानां च तुलनां कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1	भूमिस्वरूपं लोकव्यवस्था च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयज्योतिश्शास्त्रदृष्ट्या जगदुत्पत्तिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सूर्यसिद्धान्तोक्तः सृष्टिक्रमः।
- सिद्धान्तशिरोमणौ सृष्टिक्रमः।
- निरक्षे नवत्यंशान्तरिताः देशाः।
- भुवः गोलाकारत्वम्।

- आकर्षणशक्तिः।

अन्वितिः २. भूगोले अहोरात्रव्यवस्था। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निरक्षात् नवत्यंशाक्षांशपर्यन्तम् अहोरात्रव्यवस्था।
- देवासुरयोः अहोरात्रभेदः।
- नवत्यक्षांशप्रदेशे प्रत्येकं राश्यन्ताहोरात्रवृत्ते रवेः सञ्चारक्रमः।
- ध्रुवनक्षत्रस्य नतोन्नतज्ञानं च।
- दिनमानव्यवस्था,षष्ठीघट्यात्मकदिनरात्रिः द्विमास-मासचतुष्टयात्मक दिनरात्रिव्यवस्था।

अन्वितिः ३. ग्रहकक्षाप्रमाणं कक्षाक्रमश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चन्द्रादीनां कक्षायोजनमानानि।
- ग्रहकक्षाक्रमे भारतीयदृष्टिः पाश्चात्त्यदृष्टिः च।
- वर्षमासदिनहोराधिपाः।
- खकक्षामानम्।

अन्वितिः ४. भुवनकोशः (सिद्धान्तशिरोमणिस्थः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- भूगोले सप्तानां द्वीपानां समुद्राणां शिखराणां च वर्णनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Śāstrī, K. (Ed.). (1946). Sūryasiddhāntaḥ (Tattvāmṛtavyākhyopetaḥ). Banaras : Choukhamba Sanskrit Series Office.
2. Śāstrī, B. (Ed.). (2005). Siddhāntaśiromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ). Varanasi : Choukhamba Sanskrit Sansthān.
3. Paṇḍeya, R. (Ed.). (2016). Sūryasiddhāntaḥ (Gūḍhārthaprakāśikāvyākhyopetaḥ). New Delhi : Choukhamba Surabhāratī Prakāśan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sharma, R. (Ed.). (1966). Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ. New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
2. Dvivedī, K. (Ed.). (1966). Siddhāntatattvavivekaḥ. Varanasi : Sampūrṇānanda Saṃskṛta Viśvavidyālaya.
3. Upādhyāya, A. K. (Ed.). (1996). Siddhāntadarpaṇaḥ. Delhi : Nāg Prakāśan.
4. Śukla, K. S., & Śarmā, K. V. (Eds.). (1976). Āryabhaṭīyam. Delhi : INSA.
5. Bhat, A. S. (Ed.). (2012). Siddhāntaśekharaḥ. Delhi : INSA.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: युति-उदयास्त-पातविषयाः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. द्व्याधिकानां ग्रहाणां ग्रहनक्षत्रयोः च युतेः परिज्ञानम्।
2. अस्त-युद्ध-समागमानां परिभाषायाः, गणितेन एतेषां कालसाधनक्रमस्य च परिज्ञानम्।
3. दृक्कर्मसंस्कारस्य औचित्यविमर्शस्य परिचयः।
4. वैधृति-व्यतीपातयोः सम्भवासम्भवज्ञानपूर्वकं तद्गणितविशेषाध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भाविनि काले कदा ग्रहयुतिः भविता इति निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. यथा ग्रहयुतिः तथैव ग्रहनक्षत्रयोः युतिः अपि असकृत् भवतीति प्रतिपादयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
3. अगस्त्य-लुब्धक-अग्नि-ब्रह्महृदय-प्रजापति-अपांवत्स-आपाख्यनां नक्षत्राणां वर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. ग्रहयुतिं, भग्रहयुतिं, ग्रहोदयं च सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. सूर्यचन्द्रयोः क्रान्तिसाम्यरूपस्य वैधृति-व्यतीपाताभिधस्य महापातस्य निरूपणे कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2	युति-उदयास्त-पातविषयाः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ग्रहयुतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- युतिपरिभाषा।
- युतेः गतगम्यनिरूपणम्।
- युतेः गतैष्यदिनानयनम्।
- आयन-अक्षज-स्फुटदृक्कर्माणि।
- चन्द्रकक्षायां ताराग्रहाणां बिम्बमानानि।
- युतिदर्शनप्रकारः।

- ग्रहयुतिभेदाः।
- ग्रहयुद्धभेदाः।
- युद्धे जिताजितग्रहलक्षणं च।
- ग्रहयुतिगणितस्य सोदाहरणम् अभ्यासः।

अन्वितिः २. भग्रहयुतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नक्षत्राणां ध्रुवकाः।
- नक्षत्राणां शराः।
- अगस्त्य-लुब्धक-अग्नि-ब्रह्महृदय-प्रजापति-अपांवत्स-आपाख्यनां नक्षत्राणां विचारः।
- रोहणीशकटभेदः।
- ग्रहनक्षत्रयोः युतिसाधनप्रकरः।
- नक्षत्राणां योगताराः च।
- भग्रहयुतिगणितस्य सोदाहरणम् अभ्यासः।

अन्वितिः ३. उदयास्तौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उदयास्तपरिभाषा।
- उदयास्तदिङ्निर्णयः।
- उदयास्तकालांशाः।
- नक्षत्राणाम् उदयास्तविचारः।
- उदयास्तकालानयनम्।
- उदयास्तगणितस्य सोदाहरणम् अभ्यासः।

अन्वितिः ४. महापातः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैधृतिव्यतीपातयोः लक्षणम्।
- पातस्वरूपं,गण्डान्तलक्षणम्।
- पातस्य अशुभत्वनिरूपणम्।
- पातगणितोपकरणानि।
- चन्द्रस्य स्फुटक्रान्त्यानयनम्।
- पातयोः गतैष्यज्ञानं गतैष्यदिनानयनम्।

- पातस्थितिः पातारम्भः पातविरामः च।
- पातगणितस्य सोदाहरणम् अभ्यासः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Śāstrī, K. (Ed.). (1946). Sūryasiddhāntaḥ (Tattvāmṛtavyākhyopetaḥ). Banaras : Choukhamba Sanskrit Series Office.
2. Śāstrī, B. (Ed.). (2005). Siddhāntaśiromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ). Varanasi : Choukhamba Sanskrit Sansthān.
3. Paṇḍeya, R. (Ed.). (2016). Sūryasiddhāntaḥ (Gūḍhārthaprakāśikāvyākhyopetaḥ). New Delhi : Choukhamba Surabhāratī Prakāśan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sharma, R. (Ed.). (1966). Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ. New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
2. Upādhyāya, A. K. (Ed.). (1996). Siddhāntadarpaṇaḥ. Delhi : Nāg Prakāśan.
3. Dvivedī, K. (Ed.). (1966). Siddhāntatattvavivekaḥ. Varanasi : Sampūrṇānanda Saṃskṛta Viśvavidyālaya.
4. Śukla, K. S., & Śarmā, K. V. (Eds.). (1976). Āryabhaṭīyam. Delhi : INSA.
5. Bhat, A. S. (Ed.). (2012). Siddhāntaśekharaḥ. Delhi : INSA.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

षष्ठसत्रार्द्धः (Semester – 6)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: सिद्धान्ततत्त्वविवेकोक्तानि स्पष्टाधिकारान्तवैशिष्ट्यानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ग्रहगणिते श्रीकमलाकरभट्टस्य योगदानानाम् अध्ययनम्।
2. सूर्यसिद्धान्तस्य वैशिष्ट्यस्य अवगमनम्।
3. सूर्यसिद्धान्त-आर्यभटीय-ब्राह्मस्फुटसिद्धान्त-सिद्धान्तशेखर-सिद्धान्तशिरोमणिग्रन्थेषु मध्यम-स्पष्टाधिकारयोः प्रतिपादितानां प्रमेयानां विषये कमलाकरभट्टस्य चिन्तनानाम् अनुशीलनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सिद्धान्तज्यौतिषे श्रीकमलाकरभट्टस्य महिमानं लोके प्रसारयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
2. उत्पातविषये श्रीकमलाकरभट्टस्य मतं प्रस्तोतुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. लोहगोलखण्डनं भास्करोक्तबीजकर्मखण्डनं च अधिगन्तुं शक्ष्यन्ति।
4. ज्योत्पत्तिविषये स्पष्टं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
5. सूर्यसिद्धान्तस्य वैशिष्ट्यस्य अवगन्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. दशविधकुण्डानां रचनाक्रमे तेषां क्षेत्रफलाद्यानयने च दक्षाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3	सिद्धान्ततत्त्वविवेकोक्तानि स्पष्टाधिकारान्तवैशिष्ट्यानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मध्यमाधिकारवैशिष्ट्यम् - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- कालसंज्ञा।
- कालमानानि।
- भूलोकादिस्थितिः।
- सृष्ट्यारम्भकालः।
- अहर्गणः।
- अधिमास-क्षयमास-क्षयदिनानां स्वरूपम्।
- गोलनिरूपणम्।
- भूगोलस्वरूपम्।
- परिधव्याससम्बन्धः।
- वृत्तक्षेत्रफलानयनं तत्र प्रकारान्तरं च।

- कमलाकरभट्टेन अन्येषाम् आचार्याणाम् उपरि कृतस्य आरोपस्य विमर्शः।

अन्वितिः २. मध्यमाधिकारवैशिष्ट्यम् - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- भूपरिधिनिरूपणम्।
- देशान्तरम्।
- गर्भक्षितिज-उदयास्तक्षितिजादिलक्षणम्।
- इन्द्रचाप-उल्का-मघ-भूकम्प-महामारीलक्षणानि।
- बीजकर्मः।
- ग्रहकक्षा।
- लोहगोलः।
- ऊर्ध्वाधस्स्वस्तिकादिसंज्ञाः।
- पतित-परावर्तितकोणविषयः च।
- कमलाकरभट्टेन अन्येषाम् आचार्याणाम् उपरि कृतस्य आरोपस्य विमर्शः।

अन्वितिः ३. स्पष्टाधिकारवैशिष्ट्यम् - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- आसन्नमूलम्।
- वर्ग-आयत-त्रिभुजलक्षणानि।
- ज्योत्पत्तिः।
- कुण्डगणितम्।
- कमलाकरभट्टेन अन्येषाम् आचार्याणाम् उपरि कृतस्य आरोपस्य विमर्शः।

अन्वितिः ४. स्पष्टाधिकारवैशिष्ट्यम् - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- मन्दशीघ्रपरिधि-मन्दशीघ्रफल-अन्त्यफलज्याविचारः।
- शीघ्रकर्णानयनम्।
- धनर्णोपपत्तिः।
- प्रतिवृत्तभङ्गिः।
- नीचोच्चवृत्तभङ्गिः।
- वक्रगतिः।
- अयनचलनम्।
- सङ्क्रान्तिपुण्यकालः च।
- कमलाकरभट्टेन अन्येषाम् आचार्याणाम् उपरि कृतस्य आरोपस्य विमर्शः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Dvivedī, K. (Ed.). (1966). Siddhāntatattvavivekaḥ. Varanasi : Sampūrṇānanda Saṃskṛta Viśvavidyālaya.
2. Śāstrī, B. (Ed.). (2005). Siddhāntaśiromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ). Varanasi : Choukhamba Sanskrit Sansthān..

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Śarmā, M. (Ed.). (1932). Siddhāntasārvabhaumaḥ. Banaras : Government Sanskrit College.
2. Sharma, R. (Ed.). (1966). Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ. New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
3. Śukla, K. S., & Śarmā, K. V. (Eds.). (1976). Āryabhaṭīyam. Delhi : INSA.
4. Bhat, A. S. (Ed.). (2012). Siddhāntaśekharaḥ. Delhi : INSA.

चतुर्थवर्षः
(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

सप्तमसत्रार्द्धः (Semester - 7)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: शृङ्गोन्नति-छेद्यकविषयाः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. चन्द्रशृङ्गोन्नतेः वैशिष्ट्यनिरूपणम्।
2. मासस्य प्रथमचतुर्थपादयोः एव शृङ्गोन्नतेः दर्शने कारणत्वविमर्शनम्।
3. चन्द्रस्य शृङ्गयोः कतरत् शृङ्गम् उन्नतं दृश्यते इत्यस्य परिज्ञानम्।
4. वास्तवचन्द्रशृङ्गोन्नतेः वैशिष्ट्यज्ञानम्।
5. आलेख्यद्वारा ग्रहणादीनां स्थितेः स्पष्टं निरूपणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अभीष्टदिने चन्द्रशृङ्गोन्नतिं गणयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. परिलेखद्वारा ग्रहणं शृङ्गोन्नतिं च वर्णयितुं पटवः भविष्यन्ति।
3. वास्तवचन्द्रशृङ्गोन्नतिं विज्ञाय प्राचीनसिद्धान्तेषु प्रतिपादितानां विषयाणां याथातथ्यं भृशं विचारयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
4. आलेख्यद्वारा ग्रहणादीनां स्थितेः स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1	शृङ्गोन्नति-छेद्यकविषयाः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राचीनग्रन्थेषु निरूपिता चन्द्रशृङ्गोन्नतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शुक्लपक्षे रवेःअस्तापरं चन्द्रास्तकालानयनम्।
- कृष्णपक्षे सूर्यास्तानन्तरं चन्द्रोदयकालानयनम्।
- शृङ्गोन्नतौ भुजकोटिकर्णाः।
- चन्द्रबिम्बे शुक्लाङ्गुलानयनं च।

अन्वितिः २. वास्तवचन्द्रशृङ्गोन्नतिः - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- वराहोक्तशृङ्गोन्नतिविचारः।
- चन्द्रबिम्बे दृश्यादृश्यभागः।
- बिम्बस्य दीर्घवृत्तत्वम्।
- शुक्लवृत्तकेन्द्रम्।
- बिम्बार्धाधिकशुक्लवर्णनम्।
- वास्तवशुक्लवृत्तस्य लघुवृत्तत्वम्।
- अवास्तवशुक्लवृत्तविशेषः।
- शुक्लवृत्त-स्वदृश्यवृत्तयोः व्यासार्धानयनं च।

अन्वितिः ३. वास्तवचन्द्रशृङ्गोन्नतिः - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- कमलाकरोक्तरीत्या वास्तवसितांशानयनम्।
- परमसितांशस्थलनिरूपणम्।
- परिलेखोपकरणानि।
- सिताङ्गुलानयने प्राचीनमतविमर्शः।
- दिग्वलनदिग्व्यवस्था च।

अन्वितिः ४. छेद्यकम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- छेद्यकपरिभाषा।
- सिद्धान्तसम्मतः ग्रहणपरिलेखः।
- सिद्धान्तसम्मतः शृङ्गोन्नतिपरिलेखः।
- वास्तवचन्द्रशृङ्गोन्नतिग्रन्थोक्तः परिलेखविशेषः च।
- सम्मीलनोन्मीलपरिलेखः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Śāstrī, K. (Ed.). (1946). Sūryasiddhāntaḥ (Tattvāmṛtavyākhyopetaḥ). Banaras : Choukhamba Sanskrit Series Office.
2. Śāstrī, B. (Ed.). (2005). Siddhāntaśiromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ). Varanasi : Choukhamba Sanskrit Sansthān.
3. Dvivedī, S. (n.d.). Vāstavacandraśṛṅgonnatiḥ. Varanasi : Sampūrṇānanda Saṃskṛta Viśvavidyālaya.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sharma, R. (Ed.). (1966). Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ. New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
2. Dvivedī, K. (Ed.). (1966). Siddhāntatattvavivekaḥ. Varanasi : Sampūrṇānanda Saṃskṛta Viśvavidyālaya.
3. Śukla, K. S., & Śarmā, K. V. (Eds.). (1976). Āryabhaṭīyam. Delhi : INSA.
4. Upādhyāya, A. K. (Ed.). (1996). Siddhāntadarpaṇaḥ. Delhi : Nāg Prakāśan.
5. Bhat, A. S. (Ed.). (2012). Siddhāntaśekharaḥ. Delhi : INSA.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: वेधशालापरिचयः (यन्त्राणां परिचयः प्रयोगः निर्माणविधिश्च)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनभारतस्य खगोलविज्ञानस्य अध्ययनम्।
2. गोल-नाडीवलय-शङ्कु-यष्टि-घटी-चक्र-चाप-तुर्य-फलकादियन्त्राणां रचनाक्रमस्य अध्ययनम्।
3. स्वयंवहयन्त्राणां निर्माणविधेः ज्ञानम्।
4. ग्रहवेधार्थं प्राचीनकाले निर्मितासु वेधशालासु विद्यमानानां यन्त्राणां परिचयप्रदानम्।
5. वेधशालायां ग्रहवेधप्रक्रियायाः अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीनभारतस्य खगोलविज्ञानस्य वर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. सूर्यसिद्धान्तादिषु ग्रन्थेषु प्रतिपादितानां गोलादीनां यन्त्राणां परिचयं प्राप्य तेषां रचनां कर्तुं प्रभविष्यन्ति।
3. गोल-नाडीवलय-शङ्कु-यष्टि-घटी-चक्र-चाप-तुर्य-फलकादियन्त्राणां रचनाक्रमस्य स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. ग्रहवेधार्थं प्राचीनकाले निर्मितासु वेधशालासु विद्यमानानां यन्त्राणां कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. पूर्वं सूर्यसिद्धान्त-आर्यभटीय-ग्रहलाघाव-केतकीग्रहगणितद्वारा साधितानां स्फुटीकृतग्रहाणां वेधं कर्तुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
6. यन्त्राणां निर्माणस्वरूपं च सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2	वेधशालापरिचयः (यन्त्राणां परिचयः प्रयोगः निर्माणविधिश्च)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सिद्धान्तग्रन्थप्रदिपादितानि यन्त्राणि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सूर्यसिद्धान्तोक्तानां यन्त्राणां परिचयः।
- सिद्धान्तशिरोमणेः यन्त्राध्यायः।

- सम्राट्-सिद्धान्तस्य यन्त्राध्यायः।

अन्वितिः २. वेधशालायाः परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेधस्य महत्त्वम्।
- वेधोपकरणानि।
- भारतवर्षे विद्यमानाः वेधशालाः।
- वेधे राज्ञः जयसिंहस्य योगदानम्।
- वेधशालायां यन्त्राणि।

अन्वितिः ३. वेधयन्त्राणां प्रयोगः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दक्षिणोत्तरभित्ति-शङ्कु-नाडीवलय-क्रान्तिवलय-राशिवलय-राम-दिगंश-सम्राट्-कपालादियन्त्रेभ्यः वेधविधिः।

अन्वितिः ४. यन्त्राणां निर्माणप्रक्रिया। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गोलादीनां यन्त्राणां निर्माणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Kṛpāśaṅkara & Keśavārāma (Eds.). (1936). Yantrarājaḥ (Mahendraguru-viracitaḥ) & Yantraśiromaṇiḥ (Śrīviśrāma-viracitaḥ). Mumbai : Nirṇayasāgara Press.
2. Śāstrī, K. (Ed.). (1946). Sūryasiddhāntaḥ (Tattvāmṛtavyākhyopetaḥ). Banaras : Choukhamba Sanskrit Series Office.
3. Sharma, R. (Ed.). (1967). Samrāṭsiddhāntaḥ (Samrāṭ Jagannātha-viracitaḥ). New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
4. Śāstrī, B. (Ed.). (2005). Siddhāntaśiromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ). Varanasi : Choukhamba Sanskrit Sansthān.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Arvācīnaṃ Jyotirvigñānam (Rāmanātha Sahāya-viracitam). (1964). Vārāṇasī : Vārāṇaseya Saṃskṛta Viśvavidyālaya.
2. Jyotirvigñānam (Arkasomayājidhūlipāla-viracitam). (1964). Vārāṇasī : Vārāṇaseya Saṃskṛta Viśvavidyālaya.
3. Sharma, R. (Ed.). (1966). Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ. New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
4. Dvivedī, K. (Ed.). (1966). Siddhāntatattvavivekaḥ. Varanasi : Sampūrṇānanda Saṃskṛta Viśvavidyālaya.
5. Upādhyāya, A. K. (Ed.). (1996). Siddhāntadarpaṇaḥ. Delhi : Nāg Prakāśan.
6. Bhat, A. Ś. (Ed.). (2012). Siddhāntaśekharaḥ. Delhi : INSA.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: दीर्घवृत्तलक्षणं, ब्रह्माण्डस्वरूपवर्णनं च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. दीर्घवृत्तनियमानां परिज्ञानम्।
2. प्राचीनग्रन्थेषु बीजरूपेण निहितानां दीर्घवृत्तीयतत्त्वानाम् अध्ययनम्।
3. ब्रह्माण्डस्वरूपविषये प्राच्य-पाश्चात्त्यविचारधाराणां विमर्शनम्।
4. सौरपरिवारनिरूपणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. दीर्घवृत्तनियमानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. भारतीयाः साम्प्रदायिकाः ज्यौतिषिकाः अपि ग्रहाणां चलनवृत्तं दीर्घाकारकमिति जानन्ति स्म इति स्पष्टं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. द्विनाभिकवृत्तानां परिभाषाणां नियमानां च अध्ययनं कृत्वा तेषां ज्यामानानयने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. अस्माकं ब्रह्माण्डस्य सौरमण्डलस्य सौरपरिवाराणां च विषये प्राचीनानां नवीनानां च मतानि निरूपयितुं कुशलाः भविष्यन्ति।
5. ब्रह्माण्डस्वरूपविषये प्राच्य-पाश्चात्त्यविचारधाराणां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3	दीर्घवृत्तलक्षणं, ब्रह्माण्डस्वरूपवर्णनं च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दीर्घवृत्तसाध्याः - 1 **श्रेयोऽङ्कः १**

- दीर्घवृत्तपरिचयः।
- दीर्घवृत्ते अक्षादिपरिभाषाः।
- भुजकोट्योः लक्षणम्।
- समानसम्बन्धनिरूपणम्।
- दीर्घवृत्तत्वनिरूपणम्।
- बृहद्व्यासानयनम्।
- भुजात्कोट्यानयनम्।
- कोटिसाधनम्।

- लघुव्यासानयनम्।
- लघुव्यासे कोटिमानं परिणतकोटिमानं च।
- बृहद्व्यासतुल्यत्वनिरूपणम्।
- अनुशिक्षणं साध्याभ्यासश्च।

अन्वितिः २. दीर्घवृत्तसाध्याः - 2 **श्रेयोऽङ्कः १**

- रूपतुल्ये सम्बन्धे व्यासप्रमाणम्।
- शून्यतुल्ये सम्बन्धे व्यासप्रमाणम्।
- दीर्घवृत्ते केन्द्रनाभ्यन्तरमानम्।
- शून्यतुल्ये नाभिकेन्द्रान्तरे वक्रस्य वृत्तत्वम्।
- दीर्घवृत्ते नाभितो लघुव्याग्रगतरेखायाः बृहद्व्यासार्द्धतुल्यत्वनिरूपणम्।
- परिधिस्थेतरबिन्दुतो भजकोटिमानप्रदर्शनम्।
- परिधिस्थबिन्दुतो स्पर्शरेखाकरणप्रदर्शनम्।
- परिधिबहिस्थबिन्दुतः स्पर्शरेखाकरणप्रदर्शनम्।
- नाभिभ्यां स्पर्शरेखोपरि कृतलम्बयोर्घातमाननिरूपणम्।
- उड्डीयमानानयनम्।
- अनुशिक्षणं साध्याभ्यासश्च।

अन्वितिः ३. ब्रह्माण्डस्वरूपम् - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्रह्माण्डोत्पत्तिसिद्धान्ताः।
- भूमिस्वरूपम्।
- भूमेराकारप्रकाराः।
- सूर्यस्वरूपम्।
- ग्रहाणां स्वरूपम्।
- उपग्रहाः।
- ताराग्रहाः।
- क्षुद्रग्रहाः।
- उल्का।
- धूमकेतवः।
- अवान्तरग्रहाः।
- अनुशिक्षणम्।

अन्वितिः ४. ब्रह्माण्डस्वरूपम् - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- सौरमण्डलस्वरूपम्।
- नीहारिकाः।
- आकाशगङ्गाः।
- नेब्युला- इत्यादयश्च।

- अनुशिक्षणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Jyotirvigñānam (Arkasomayājidhūlipāla-viracitam). (1964). Vārāṇasī : Vārāṇaseya Saṃskṛta Viśvavidyālaya.
2. Sharma, S. (Ed.). (2005). Dīrghavṛttalakṣaṇam (Sudhākara Dvivedi-praṇītam). Delhi : Choukhamba Saṃskṛta Pratiṣṭhāna.
3. Arvācīnaṃ Jyotirvigñānam (Rāmanātha Sahāya-viracitam). (1964). Vārāṇasī : Vārāṇaseya Saṃskṛta Viśvavidyālaya.
4. Tripāṭhī, D. P. Brahmāṇḍa evaṃ Saura Parivāra.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Shukla, U. S. (Ed.). (1998). Bhābhramarekhanirūpaṇam (Sudhākara Dvivedi-praṇītam). Vārāṇasī : Choukhamba Krishnadas Academy.
2. Muḷe, Guṇākara. (2015). Ākāśa Darśana. New Delhi : Rāj Kamal Prakāśan.
3. Muḷe, Guṇākara. (2015). Brahmāṇḍa Paricaya. New Delhi : Rāj Kamal Prakāśan.
4. Muḷe, Guṇākara. (2017). Sauramaṇḍala. New Delhi : Rāj Kamal Prakāśan.
5. Sampūrṇānanda. Grahanakṣatra.
6. Siṃha, Triveṇīprasāda. Grahanakṣatra.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester - 8)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: सिद्धान्ततत्त्वविवेकोक्तानि त्रिप्रश्नग्रहणगतवैशिष्ट्यानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. दिग्देशकालविषये ग्रहणगणिते च श्रीकमलाकरभट्टेन प्रतिपादितानां विशिष्टांशानाम् अध्ययनम्।
2. त्रिप्रश्ने ग्रहणे च प्राचीनाचार्याणां मतभेदानाम् अध्ययनम्।
3. ग्रहगणितप्रपञ्चे क्रमिकविकासस्य अनुशीलनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. रवेः छायावशात् एव प्राचीनाः दिशं देशं कालं च कथं विदन्ति स्म इति अन्येभ्यः वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. ग्रहणे पातस्य कारणत्वविमर्शे सक्षमाः भविष्यन्ति।
3. भूभाविषये मतान्तराणि विज्ञाय गणितेन वास्तवभूभामानेतुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. त्रिप्रश्ने ग्रहणे च प्राचीनाचार्याणां मतभेदानां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. सूर्यग्रहणे लम्बनावनत्योः सम्भवासम्भवं ज्ञात्वा प्राचीनाचार्याः दृक्प्रतीतिनिमित्तं कीदृशं प्रयासमकार्षुरिति सोपपत्ति निरूपयितुं कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4	सिद्धान्ततत्त्वविवेकोक्तानि त्रिप्रश्नग्रहणगतवैशिष्ट्यानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. त्रिप्रश्नाधिकारवैशिष्ट्यम् - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- गोलबन्धः।
- चापीय-चापजात्यत्रिभुजयोः चतुर्भुजस्य च लक्षणम्।
- राश्युदयमानानि।
- देशविशेषेण दिनरात्रिमानकथनम्।
- सदोदितराशिविचारः।
- छायातः पदज्ञानप्रकारः।

- लग्न-दशम-वित्रिभलग्नानयनम्।
- लग्नात् कालानयनम्।

अन्वितिः २. त्रिप्रश्नाधिकारवैशिष्ट्यम् - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- अक्षक्षेत्राणि।
- बहुभिः प्रकारैः दृक्षेपसाधनम्।
- इष्टशङ्कुस्वरूपं तत्र भास्करमतखण्डनं च।
- अक्षक्षेत्रेषु साजात्यात् परस्परं परिणमनम्।
- नतकालात् इष्टच्छायानयनम्।
- हारात् विलोमतः शङ्कुदिग्ज्याज्ञानम्।
- दिक्साधनप्रकाराः तत्र मुनीश्वरमतखण्डनं च।
- तुरीययन्त्रं तदुपयोगश्च च।

अन्वितिः ३. चन्द्रग्रहणाधिकारवैशिष्ट्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पर्वसम्भवनिरूपणम्।
- चन्द्रग्रहणगणितोपकरणानि।
- चन्द्रबिम्बे शुक्लाशुक्लनिरूपणम्।
- राहोः छादकत्वखण्डनपुरस्सरं भास्करमतनिराकरणम्।
- मुनीश्वरकृतभूभानयनक्रमखण्डनम्।
- भूभाविषये ज्ञानराजमतम्।
- चन्द्रस्पर्शोचितभूभानयनम्।
- स्थित्यर्धानयने प्रकारान्तरं तत्र भास्करमतखण्डनम्।
- स्थितिविमर्दत्र्यस्रक्षेत्रे सिद्धान्तसार्वभौममतम्।
- बिम्बस्य दृश्यत्वे विशेषः तत्र भास्कराचार्योपरि आरोपः च।

अन्वितिः ४. सूर्यग्रहणाधिकारवैशिष्ट्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सूर्यग्रहणस्वरूपम्।
- अमान्तलक्षणम्।
- सूर्यग्रहणगणितोपकरणानि।

- लम्बनविचारः तत्र प्राचीनानां मतविमर्शः।
- वास्तवदृग्लम्बनस्वरूपं तदानयनं च।
- क्षितिजभेदेन परमलम्बनमानभेदः।
- लम्बनस्य भावाभावप्रदर्शनम्।
- नतिविचारः तत्र अन्येषां मतविमर्शः च।
- ग्रहणपरिलेखवैशिष्ट्यं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Dvivedi, K. (Ed.). (1966). *Siddhāntatattvavivekaḥ*. Vārāṇasī : Sampūrṇānanda Saṃskṛta Viśvavidyālaya.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sharma, M. (Ed.). (1932). Siddhāntasārvabhaumaḥ. Banaras : Government Sanskrit College.
2. Sharma, R. (Ed.). (1966). Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ. New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
3. Shukla, K. S., & Sarma, K. V. (Eds.). (1976). Āryabhaṭīyam. Delhi : Indian National Science Academy (INSA).
4. Shastri, B. (Ed.). (2005). Siddhāntaśiromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ). Varanasi : Choukhamba Sanskrit Sansthan.
5. Bhat, A. S. (Ed.). (2012). Siddhāntaśekharaḥ. Delhi : Indian National Science Academy (INSA).

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: प्राच्यपाश्चात्त्यज्योतिषसिद्धान्तसमीक्षा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सिद्धान्तज्यौतिषे पाश्चात्यमतानाम् अध्ययनम्।
2. प्राच्यानां पाश्चात्त्यानां च मते समानांशानां मतभेदानां च चिन्तनम्।
3. ग्रहगणितविषये प्राच्यपाश्चात्त्यसिद्धान्तयोः साधुत्व-असाधुत्वविमर्शनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राच्यानां पाश्चात्त्यानां च मते समानांशानां मतभेदानां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. पाश्चात्त्यानां मते विद्यमानं वैशिष्ट्यम् अधीत्य तद्विषये भारतीयां दृष्टिं लोके प्रसारयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. ग्रहपिण्डस्वरूपे ग्रहस्पष्टीकरणपद्धतौ च पाश्चात्त्यानां विचारान् भारतीयविचारधारया सह तोलयितुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. ग्रहणे, युत्युदयास्ताधिषु, वेधयन्त्रेषु च सूक्ष्मतासाधनाय पाश्चात्त्यैः प्रतिपादितानां परिष्काराणां यथातथ्यं भृशं विचारयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5	प्राच्यपाश्चात्त्यज्योतिष-सिद्धान्तसमीक्षा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राच्यपाश्चात्त्यदिशा ग्रहस्वरूपसमीक्षणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राच्यपाश्चात्त्यमतानुसारेण ग्रहकक्षाक्रमसमीक्षा।
- सूर्यस्य ग्रहत्वम्।
- चन्द्रस्य ग्रहोपग्रहत्वम्।
- बुध-गुरु-शुक्र-शनैश्चराणां ग्रहत्वम्।
- प्राच्यपाश्चात्त्यमतानुसारेण धूमकेत्वादीनां स्वरूपसमीक्षणम्।
- सूर्यादीनामाकारप्रकारस्थितिसमीक्षा।

अन्वितिः २. प्राच्यपाश्चात्त्यदिशा ग्रहस्पष्टीकरणसमीक्षा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अहर्गणसाधनसमीक्षणम्।
- भूपरिधिव्याससमीक्षा।
- मन्दफलसाधनसमीक्षा।
- शीघ्रकर्ण-शीघ्रफलसाधनम्।
- कालसमीकरणम्।
- देशान्तरसाधनसमीक्षणम्।
- चरसाधनसमीक्षा।
- उदयान्तरसाधनसमीक्षणम्।
- वेलान्तरसाधनसमीक्षणम्।
- ग्रहस्पष्टीकरणसाधनसमीक्षणम्।

अन्वितिः ३. प्राच्यपाश्चात्त्यदिशा त्रिप्रश्नसमीक्षणं ग्रहणविमर्शश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दिग्देशकालसमीक्षा।
- वेधोपयोगिगणितसमीक्षा।
- दिनरात्रिह्रासवृद्धिप्रमाणसमीक्षा।
- विषुवांश-क्रान्ति-नतांश-उन्नतांशादिनिरूपणम्।
- ग्रहणगणितसमीक्षा।
- पृथिव्याः ग्रहणम्।
- छायासाधनसमीक्षणम्।

अन्वितिः ४. प्राच्यपाश्चात्त्यदिशा युति-पात-उदयास्तसमीक्षा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहयुति-भग्रहयुति-उदय-अस्त-पातविमर्शः।
- सदोदितनक्षत्राणि।
- रोहिणीशकटभेदः।
- ग्रहगतिसाधनसमीक्षणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Shastri, B. (Ed.). (2005). Siddhāntaśiromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ). Varanasi : Choukhamba Sanskrit Sansthan.
2. Dvivedi, G. P. (Ed.). (2008). Upapattīndusekharaḥ. Delhi : Bharatiya Book Corporation.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sahay, R. (1964). Arvācīnaṁ Jyotirvijñānam. Varanasi : Vārāṇaseya Saṁskṛta Viśvavidyālaya.

2. Dwivedi, K. (Ed.). (1966). Siddhāntatattvavivekaḥ. Varanasi : Sampurnananda Sanskrit Vishwavidyalaya.
3. Mule, G. (2015). Ākāśa Darśana. New Delhi : Rāj Kamal Prakāśan.
4. Mule, G. (2015). Brahmāṇḍa Paricaya. New Delhi : Rāj Kamal Prakāśan.
5. Mule, G. (2017). Sauramaṇḍala. New Delhi : Rāj Kamal Prakāśan.

द्वितीयवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: ज्योतिश्शास्त्रप्रवेशः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्योतिश्शास्त्रस्य परिचयप्रदानम्।
2. कालानुगुणं भारतीयज्योतिश्शास्त्रस्य विकासस्य अवगमनम्।
3. प्रमुखज्योतिषाचार्याणां तद्ग्रन्थानां च परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. प्राचीनकाले ज्योतिश्शास्त्रस्य स्वरूपम् अधिगन्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. सिद्धान्तस्कन्धस्य स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. ऐतिहासिकदृष्ट्या ज्यौतिश्शास्त्रस्य क्रमिकविकासं प्रतिपादयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
4. अस्मत्सनातनसम्प्रदाये काले काले ग्रहगणिते कृतानां संस्काराणां क्रमम् अवगमिष्यन्ति।
5. बृहत्संहिता-भद्रबाहुसंहिता-नारदसंहिता-अद्भुतसागरग्रन्थस्थविषयाणां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1	ज्योतिश्शास्त्रप्रवेशः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ज्योतिश्शास्त्रस्य सामान्यपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ज्योतिश्शब्दस्य व्युत्पत्तिः।
- ज्योतिश्शास्त्रस्य प्रवर्तकाः।
- त्रयाणां स्कन्धानां परिचयः।
- ज्योतिषशास्त्रस्य उत्पत्तिविकासौ।
- प्राग्वैदिककाले ज्योतिषस्य स्वरूपम्।
- वैदिककाले वेदाङ्गकाले च ज्यौतिषस्य स्वरूपम्।

अन्वितिः २. सिद्धान्तस्कन्धपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदाङ्गज्यौतिषम्।
- पञ्च सिद्धान्ताः।
- प्रमुखसिद्धान्तग्रन्थानां तत्कर्तॄणां च परिचयः।

अन्वितिः ३. संहिताहोरास्कन्धयोः परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- संहितास्कन्धस्य वैशिष्ट्यम्।
- बृहत्संहिता-भद्रबाहुसंहिता-नारदसंहिता-अद्भुतसागरग्रन्थस्थविषयाणाम् अध्ययनम्।
- होरास्कन्धस्य वैशिष्ट्यम्।
- प्रमुखहोराग्रन्थानां तत्कर्तॄणां च परिचयः।

अन्वितिः ४. मुहूर्तस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मुहूर्तस्य परिचयः।
- तिथिवारनक्षत्राणां परस्परसम्बन्धेन कालस्य शुभाशुभत्वनिरूपणम्।
- सामान्यमुहूर्ताः, संस्कारमुहूर्ताः, विवाहमुहूर्ताः च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Dahal, A. L. (2005). Bhāratīya jyotiśśāstrasyaitihāsaḥ. Varanasi : Choukhambha Krishnadas Academy.
2. Jharkhandi, S. (1975). Bhāratīya jyotiṣa. Lucknow : Uttar Pradesh Hindi Sansthan.
3. Ray, P. P. (2023). The great mathematicians of Bharat. Aligarh : Rajmangal Publishers.
4. SMSP Sanskrit College. (2004). Jyautiṣasopānam. Udupi : S.M.S.P. Sanskrit College.
5. National Sanskrit University. (2024). Jyautiṣaśāstrapraveśinī. Tirupati : N.S.U.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Shastri, N. (2014). Bhāratīya jyotiṣa. Delhi : Bharatiya Jnanapitha.
2. Prasad, G. (1956). Bhāratīya jyotiṣaśāstra kā itihāsa [History of Indian astrology]. Lucknow : Uttar Pradesh Sarkar.
3. Sarma, K. V. (1977). Contributions to the study of the Kerala school of Hindu astronomy and mathematics (INSA-TP-40). New Delhi : Indian National Science Academy.

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: पञ्चाङ्गावलोकनक्रमः जन्मकुण्डलीनिर्माणं च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. पञ्चाङ्गस्वरूपज्ञानम्।
2. पञ्चाङ्गं दृष्ट्वा शुभाशुभकालविवेचनम्।
3. शिशोः जन्मकालाद्युपकरणैः कुण्डलीनिर्माणगणितस्य अध्ययनम्।
4. प्रायोगिकरूपेण बहुभिः प्रकारैः लग्नसाधनक्रमस्य अवगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पञ्चाङ्गप्रारूपं विज्ञाय भारतीयानां "Calander System" सम्पूर्णं खगोलाश्रितम् अत्यन्तं वैज्ञानिकं च वर्तते इति प्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।
2. पञ्चाङ्गमवलोक्य जिज्ञासुभ्यः संस्काराणाम् अन्येषां कर्मणां च मुहूर्तकथने दक्षाः भविष्यन्ति।
3. जन्मकुण्डल्याः वैज्ञानिकतां निरूपयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. साम्प्रतिके काले कुण्डलीनिर्माणाय बहुषु तन्त्रांशेषु सत्स्वपि किमर्थं स्वयं गणिताभ्यासः कर्तव्यः इति स्पष्टं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
5. तिथिवारनक्षत्राणां परस्परसम्बन्धेन कालस्य शुभाशुभत्वनिरूपणकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2	पञ्चाङ्गावलोकनक्रमः जन्मकुण्डलीनिर्माणं च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पञ्चाङ्गस्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चाङ्गे प्रयुज्यमानानि उपकरणानि।
- शकवर्ष-संवत्सर-मास-तिथि-वार-नक्षत्र-योग-करणानां परिचयः।
- एतेषां गणनाक्रमस्य सामान्यज्ञानम्।
- पञ्चाङ्गावलोकनक्रमः च।

अन्वितिः २. जन्मकुण्डलीनिर्माणम् - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- जन्मकुण्डलीनिर्माणस्य उपकरणानि।
- लग्नपरिभाषा।
- लग्नसाधनस्य उपकरणानि।
- क्रमोत्क्रमप्रकाराभ्यां लग्नानयनप्रकारः च।

अन्वितिः ३. जन्मकुण्डलीनिर्माणम् - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- दशमलग्नानयनक्रमः।
- ससन्धिद्वादशभावानयनम्।
- जन्मकुण्डलीलेखनक्रमः।
- विंशोत्तरीमहदशासाधनम्।

अन्वितिः ४. जन्मकुण्डलीनिर्माणस्य मुहूर्तनिर्णयस्य च प्रायोगिकमध्ययनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- बहुभिः प्रकारैः लग्नानयनस्य उदाहरणानि।
- मुहूर्तनिर्णयक्रमः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Ojha, M. H. (2019). Bhāratīya kuṇḍalīvijñānam. Varanasi: Devarshi Prakashan.
2. S.M.S.P. Sanskrit College. (2004). Jyautiṣasopānam. Udupi.
3. N.S.U. (2024). Jyautiṣaśāstrapraveśinī. Tirupati.
4. Central Sanskrit University. Śrībhojarājapañcāṅgam. Bhopal Campus.
5. Banaras Hindu University. Viśvapañcāṅgam. Varanasi.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Dvivedi, V. (2010). Janmapatradīpakaḥ. Varanasi: Choukhamba Sanskrit Sansthan.
2. S.L.B.S. (n.d.). Naisargikapañcāṅgam. New Delhi.
3. Shri Hrushikesha Jyotisha Prakashan. Hṛṣīkeśapañcāṅgam. Varanasi.
4. Tattatpradeśaviśeṣasya prasiddhapañcāṅgāni ca.

तृतीयवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: भारतीयं गणितम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. काल-भारप्रभृतिविषयक-भारतीय-प्राचीनपरिभाषाज्ञानं, संख्यानां स्थानज्ञानं च।
2. गणितीयपरिकर्मणां गणितीयव्यवहाराणां च ज्ञानम्।
3. करणी-कुट्टक-एकवर्णसमीकरण-अनेकवर्णसमीकरणानाम् अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां गणितीयपरिकर्मणां तत्त्वानि लोके प्रसारयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. संख्यानां स्थानज्ञानं स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. गणितीयपरिकर्मणां गणितीयव्यवहाराणां च वर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. कुट्टक-एकवर्णसमीकरण-अनेकवर्णसमीकरणानां परिचयं प्राप्य बीजगणिते प्राचीनभारतीयगणितज्ञानां प्रतिभां वैशिष्ट्यं च अन्येभ्यः वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1	भारतीयं गणितम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. व्यक्तगणितम् - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- कालमानानि।
- संख्यास्थानमानानि।
- अभिन्न-भिन्न-शून्यपरिकर्माष्टकानां वैशिष्ट्यांशाः।
- जातिचतुष्टय-व्यस्तविधि-इष्टकर्म-मिश्रकर्म-वर्गकर्म-गुणकर्म-त्रैराशिकानां वैशिष्ट्यांशाः।

अन्वितिः २. व्यक्तगणितम् - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- छन्दश्चिति-श्रेढी-मिश्र-क्षेत्र-छायाव्यवहाराणां वैशिष्ट्यांशाः।

अन्वितिः ३. अव्यक्तगणितम् - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- अव्यक्तवैशिष्ट्यम्।
- धनर्ण-अव्यक्त-अनेकवर्णषड्विधानि।
- अनन्तकल्पना।
- करणी-कुट्टकयोः वैशिष्ट्यांशाश्च।

अन्वितिः ४. अव्यक्तगणितम् - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- एकवर्ण-अनेकवर्णसमीकरणयोः वैशिष्ट्यांशाः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Dvivedi, V. (2010). Janmapatradīpakaḥ. Varanasi: Choukhamba Sanskrit Sansthan.
2. S.L.B.S. (n.d.). Naisargikapañcāṅgam. New Delhi.
3. Shri Hrushikesha Jyotisha Prakashan. Hṛṣīkeśapañcāṅgam. Varanasi.
4. Tattatpradeśaviśeṣasya prasiddhapañcāṅgāni ca.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. *Līlāvatī* (Kriyākramakarīvyākhyopetā), Edited by K.V. Sarma, Visheshvarananda Vaidik Shodh Sansthan, Hoshiarpur, 1975.
2. *Gaṇitasārasaṅgrahaḥ* (Mahāvīrācāryakṛtā), Edited by M. Rangacharya, Superintendent Govt. Press, Madras, 1912.
3. *Gaṇitakaumudī* (Nārayaṇapaṇḍitikṛtā), Edited by Gopinath Kaviraj & Padmakara Dwivedi, Tara Printing Works, Banaras, 1936.
4. *Triśatikā* (Śrīdharaācāryaviracitā), R.S. Sansthan, Delhi, 2004.
5. *Bījagaṇitāvataṃsaḥ* (Nārayaṇapaṇḍitikṛtaḥ), Edited by Venugopal D Heroor, KKSU Ramtek, 2019.
6. *Bhāratīyagaṇitaparamparā*, Saṃskṛtasaṃvardhanapratishṭhānam, Delhi, 2022.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: भारतीयं ग्रहगणितम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयपरम्परानुगुणं कालमानानाम् अध्ययनम्।
2. सूर्यादीनां ग्रहाणां राश्यादिस्थाननिर्धारणे (Latitude & Longitude of the Planets) भारतीयपरम्परायाः अवधारणम्।
3. भूपरिधि-क्रमोत्क्रमज्या-दिनरात्रिमानानां विषये प्राच्यपाश्चात्त्यमतयोः तुलनात्मकम् अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. कालनिर्णये भारतीयानां निर्दुष्टम् अतिसूक्ष्मं च ज्ञानमस्तीति लोके प्रसारयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. प्राचीनभारते ग्रहस्फुटीकरणस्य क्रमान् ज्ञात्वा प्रतिपादयितुं सामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
3. गणितषड्विधम् उपयुज्य ग्रहगणितपर्यन्तं कर्म साधयन्ति स्म इति ज्ञात्वा भारतीयपरम्परायां गौरवमनुभविष्यन्ति।
4. रविचन्द्रयोः स्फुटाभ्यां तिथि-योग-करण-नक्षत्राणां साधने समर्थाः भविष्यन्ति।
5. देशान्तर-भुजान्तर-उदयान्तरसंस्काराणां ज्ञानमवाप्स्यन्ति।
6. भूपरिधि-क्रमोत्क्रमज्या-दिनरात्रिमानानां विषये प्राच्यपाश्चात्त्यमतयोः तुलनात्मकविश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2	भारतीयं ग्रहगणितम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मध्यमाधिकारः - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- सिद्धान्तपरिचयः।
- सौर-सावन-चान्द्र-नाक्षत्र-पितृ-दिव्य-मनु-ब्राह्म-बार्हस्पत्यकालमानानि।
- भगणपरिभाषा।
- युगे कल्पे च ग्रहाणाम् उच्चादीनां भगणाः नक्षत्रभ्रमणानि।

- सावनदिनानि।
- चान्द्रमासा:।
- अधिमासा:।
- क्षयदिनानि।
- सृष्ट्यादितः कल्पादितश्च गतवर्षानयनम्।
- अहर्गणसाधनम्।
- मासेशवर्षेशसाधनञ्च।

अन्वितिः २. मध्यमाधिकारः - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- अहर्गणात् मध्यमग्रहानयनम्।
- बार्हस्पत्यकालमानं तत्र विजयादि-प्रभवादिसंवत्सरज्ञानम्।
- मध्यमभूपरिधिमानं।
- मध्यमभूव्यासमानं।
- रेखावृत्तरेखादेशज्ञानम्।
- स्पष्टभूपरिधिसाधनम्।
- याम्योत्तर-पूर्वापरदेशान्तरज्ञानम्।
- वारप्रवृत्तिः।
- चन्द्रादीनां परमविक्षेपकला: च।

अन्वितिः ३. स्पष्टाधिकारः - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहस्पष्टीकरणस्य प्रयोजनम्।
- ग्रहगतौ शीघ्रोच्चमन्दोच्चपातानां कारणत्वम्।
- चतुर्विंशतिज्याखण्डानि।
- चापत: ज्यासाधनम्।
- ज्यात: चापसाधनं इष्टक्रान्तिसाधनम्।
- केन्द्रानयनम्।
- भुजज्याकोटिज्यासाधनम्।
- ग्रहाणां मन्दपरिध्यंशा:।
- मन्दफलसाधनम्।
- भौमादीनां शीघ्रपरिध्यंशा:।
- इष्टपरिध्यंशज्ञानम्।
- शीघ्रकर्णानयनम्।
- शीघ्रफलसाधनम्।

अन्वितिः ४. स्पष्टाधिकारः - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहाणां स्फुटीकरणार्थं संस्काराः।
- शीघ्रमन्दकर्मणोः धनर्णत्वम्।
- देशान्तर-भुजान्तरसंस्कार-उदयान्तरसंस्काराः।
- वक्रारम्भ-वक्रत्यागे केन्द्रांशाः।
- मार्गारम्भकेन्द्रांशेषु हेतुः।
- शरानयनम्।
- क्रान्तिशरसंस्कारेण स्पष्टक्रान्तिज्ञानम्।
- ग्रहाणां स्फुटसावनदिनमानम्।
- क्रान्तिज्या-द्युज्या-चरज्यासाधनम्।
- दिनरात्रिमानज्ञानम्।
- तिथ्याद्यानयनम्।
- पञ्चाङ्गानयनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Kapileshwar Shastri (Ed.). (1946). *Suryasiddhanta* (Tattvāmṛtavyākhyopeta). Banaras : Choukhamba Sanskrit Series Office.
2. Bapudeva Shastri, S. (Ed.). (2005). *Siddhantashiromani* (Vāsanābhāṣyopeta). Varanasi: Choukhamba Sanskrit Sansthan.
3. Pandey, R. (Ed.). (2016). *Suryasiddhanta* (Gūḍhārthaprakāśikāvyākhyopeta). New Delhi: Choukhamba Surabharati Prakashan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sharma, S. R. (Ed.). (1966). *Brahmasphutasiddhanta*. New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
2. Dwivedi, K. (Ed.). (1966). *Siddhantatattvaviveka*. Varanasi : Sampurnananda Sanskrit Vishwavidyalaya.
3. Shukla, K. S., & Sarma, K. V. (Eds.). (1976). *Aryabhatiyam*. Delhi : INSA.
4. Upadhyay, A. K. (Ed.). (1996). *Siddhantadarpaṇa*. Delhi : Nag Prakashan.
5. Bhat, A. S. (Ed.). (2012). *Siddhantashekhara*. Delhi : INSA.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: भारतीयग्रहगणिते दिग्देशकालविचारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शङ्कुच्छायानुरोधेन दिग्ज्ञानस्य अयनांशाध्ययनस्य छायाकर्णनियमज्ञानस्य च अबोधनम्।
2. पलभातः अक्षांशलम्बांशज्ञानस्य, अक्षांश-नतांश-क्रान्त्यंशानां पारस्परिकसम्बन्धस्य च परिज्ञानम्।
3. मध्याह्नच्छायातः रवेः, मध्यनतांशतः छायाकर्णयोः ज्ञानं, दृग्ज्यादीनां साधनक्रमस्य अवगमनम्।
4. छायातः नतकालस्य, छायाभ्रमणमार्गयोः च परिज्ञानम्।
5. निरक्षे राश्युदय-स्वदेशोदयसाधनयोः लग्नानयनस्य च परिज्ञानम्।
6. लोकानां सृष्टिविषयकं, ब्रह्माण्डे भुवः अवस्थानविषयकं च अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अस्माकं देशे प्राचीनाः ज्यौतिषिकाः केवलं शङ्कुच्छायानुरोधेन दिशः देशस्य कालस्य च ज्ञानं कथं सम्पादयन्ति स्म इत्यस्य सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
2. ग्रहच्छायावशात् ग्रहस्य स्फुटस्थानं गणयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. मध्यस्पष्टाधिकारयोः कृतस्य गणितस्य शुद्धाऽशुद्धतायाः परीक्षणं विधातुं पटवः भविष्यन्ति।
4. छायातः नतकालस्य, छायाभ्रमणमार्गयोः च सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. भूगोले द्वीपानां समुद्राणां च स्थानानि, अहोरात्रव्यवस्थाः, ग्रहाणां कक्षाक्रमः चेत्यादीनां विषये अन्यान् बोधयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3	भारतीयग्रहगणिते दिग्देशकालविचारः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दिग्देशज्ञानम् - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- दिग्ज्ञानविधिः।
- छायासम्बद्धः भुजकोटिकर्णन्यायः।
- अयनांशः।

- पलभा।
- अक्षक्षेत्राणि।
- मध्यच्छायावशात् अक्षांश-लम्बांशयोः ज्ञानम्।
- मध्यच्छायावशात् ग्रहस्फुटज्ञानम्।
- अक्षांश-नतांश-क्रान्त्यंशानां पारस्परिकसम्बन्धः।
- अग्रा-कर्णृत्ताग्रयोः सम्बन्धः।
- सममण्डलप्रश्नः।

अन्वितिः २. कालज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कोणशङ्कुः।
- दृग्ज्या-छाया-छायाकर्णाः।
- नतकालतः छायासाधनम्।
- छायातः नतकालानयनम्।
- अग्रातः रविसाधनम्।
- छायाभ्रमणमार्गः।
- निरक्षे साक्षे च मेषादीनां राशीनाम् उदयासूनाम् आनयनम्।
- इष्टकाले लग्नानयनम्।
- दशमलग्नसाधनम्।
- लग्नात् इष्टकालानयनं च।

अन्वितिः ३. भूगोलाध्यायः - १ **श्रेयोऽङ्कः १**

- भूमेः प्रमाण-आकार-आश्रय-विभागादिविषयकाः प्रश्नाः।
- ब्रह्माण्डसृष्टिक्रमः।
- ग्रहकक्षाः।
- ब्रह्माण्डे भुवः स्थितिः पातालविभागाः च।
- मेरुसंस्थानम्।
- देवासुरयोः स्थितिः तेषाम् अहोरात्रव्यवस्था च।

अन्वितिः ४. भूगोलाध्यायः - २ **श्रेयोऽङ्कः १**

- भूमध्यरेखागताः नगर्यः।
- ध्रुवनक्षत्रस्थितिः।
- निरक्षे अन्यत्र च अहोरात्रव्यवस्थाः।

- ग्रहगतौ व्यत्यासे कारणम्।
- वर्ष-मास-दिन-होराधिपाः।
- ग्रहकक्षा-भकक्षा-खकक्षाश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Shastri, K. (Ed.). (1946). *Suryasiddhanta (Tattvamritavyakhyopeta)*. Banaras : Choukhamba Sanskrit Series Office.
2. Shastri, B. (Ed.). (2005). *Siddhantashiromani (Vasanabhashyopeta)*. Varanasi : Choukhamba Sanskrit Sansthan.
3. Pandey, R. (Ed.). (2016). *Suryasiddhanta (Gudhartaprakashikavyakhyopeta)*. New Delhi : Choukhamba Surabharati Prakashan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sharma, R. (Ed.). (1966). *Brahmasphutasiddhanta*. New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
2. Dwivedi, K. (Ed.). (1966). *Siddhantatattvaviveka*. Varanasi : Sampurnananda Sanskrit Vishwavidyalaya.
3. Shukla, K. S., & Sarma, K. V. (Eds.). (1976). *Aryabhatiyam*. Delhi : INSA.
4. Upadhyay, A. K. (Ed.). (1996). *Siddhantadarpana*. Delhi : Nag Prakashan.
5. Bhat, A. S. (Ed.). (2012). *Siddhantasekhara*. Delhi : INSA.

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4: स्वप्नशास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. स्वप्नशास्त्रस्य तात्त्विकमूलस्य गहनचिन्तनम्।
2. उपनिषत्पुराणादिषु वर्णितस्वप्नसिद्धान्तानां दार्शनिकविवेचनम्।
3. शुभाशुभफलदायकस्वप्नानां लक्षणनिर्णयस्तेषां प्रतीकात्मकविवेचनम्।
4. स्वप्नस्य मनोवैज्ञानिकपरिप्रेक्षणम्।
5. स्वप्नविश्लेषणस्य आधुनिकमनोविज्ञानसम्बन्धावगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. स्वप्नसिद्धान्तस्य गम्भीरबोधं प्राप्स्यन्ति।
2. स्वप्नभेदानां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. स्वप्नानां मनोवैज्ञानिकसमीक्षां कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. स्वप्नानां मनोवैज्ञानिकावलोकनकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. शुभाशुभफलदायकस्वप्नानां विश्लेषणं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. स्वप्नशास्त्रस्य तत्त्वानाम् आधुनिकमनोविज्ञानसम्बद्धप्रासङ्गिकतां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4	स्वप्नशास्त्रम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. स्वप्नपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋग्वेदीयस्वप्नमन्त्रः।
- अथर्ववेदीयस्वप्नमन्त्रः।
- दुःस्वप्ननाशनमन्त्रः।
- अग्निपुराणोक्तस्वप्नसिद्धान्तः।
- मत्स्यपुराणोक्तस्वप्नसिद्धान्तः।

- ब्रह्मवैवर्तपुराणोक्तस्वप्नसिद्धान्तः।
- दुःस्वप्नदर्शनफलम्।

अन्वितिः २. शुभस्वप्नः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्वप्नफलद्रष्टुर्योग्यता।
- स्वप्नकारणम्।
- धातुक्षोभजनितस्वप्नफलम्।
- शुभस्वप्नफलम्।

अन्वितिः ३. अशुभस्वप्नः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अशुभस्वप्नफलं मृत्युकालपरीक्षणम्।

अन्वितिः ४. नानाग्रन्थोक्तः स्वप्नः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महाभारतोक्तः स्वप्नः।
- रामायणे स्वप्नः।
- सिद्धिदायकस्वप्नः।
- चरकसंहितोक्तं स्वप्नफलम्।
- शारङ्गधर-संहितोक्तं स्वप्नफलम्।
- शुभस्वप्नः।
- बृहस्पतिरचितः स्वप्नाध्यायः।
- सत्याचार्यस्य स्वप्नसिद्धान्तः।
- पाराशराचार्योक्तः स्वप्नसिद्धान्तः।
- अन्यपुराणोक्तं स्वप्नफलम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Upadhyaya, K. (2007). *Swapnavidya* [स्वप्नविद्या]. Varanasi : Triskandha Jyotisham Prakashanam.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Shastri, R. (1993). Swapnasamhita [स्वप्नसंहिता]. Delhi : Sadhana Pocket Books.
2. Kamalakar, S. (2001). Swapnakamalakarah [स्वप्नकमलाकरः]. Varanasi : Bharatiya Vidya Sansthanam.

चतुर्थवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: भारतीयग्रहगणिते युति-उदयास्तयोः विमर्शः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ग्रहयोः ग्रहाणां ग्रहनक्षत्राणां च योगस्य सम्भवासम्भवज्ञानम्।
2. अश्विन्यादिनक्षत्रसमूहस्य ध्रुवकाणां शराणां च ज्ञानम्।
3. नक्षत्रपुञ्जे योगतारानिर्णयस्य च परिज्ञानम्।
4. उदयास्तयोः परिभाषायाः, उदयास्तकालनिर्धारणस्य च अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. ग्रहाणां परस्परम् अत्यन्तसमीपस्थितिवशात् अस्त-युद्ध-समागमानां निर्धारणे पटवः भविष्यन्ति।
2. भविष्यति काले कदा ग्रहयुतिः भविष्यति? सा च कस्मिन् तारामण्डले भविष्यति? इत्यादिकं पूर्वमेव निश्चेतुं शक्ष्यन्ति।
3. आकाशे ग्रहाणां युतिविशेषवशात्, युतेः आकारविशेषाच्च कथं शुभाशुभफलानि ऋषिमुनिभिः उक्तानि वर्तन्ते? तस्य अनुभवश्च कीदृशः? इत्यादीनां चिन्तने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. अश्विन्यादिनक्षत्रसमूहस्य ध्रुवकाणां शराणां च वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. मुहूर्ते वर्जितस्य गुरुशुक्रयोः अस्तकालस्य आनयनक्रमं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
6. उदयास्तयोः परिभाषायाः, उदयास्तकालनिर्धारणस्य च वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1	भारतीयग्रहगणिते युति-उदयास्तयोः विमर्शः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ग्रहयुतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- युतिपरिभाषा।
- युतेः गतगम्यनिरूपणम्।
- युतेः गतैष्यदिनानयनम्।

- आयन-अक्षज-स्फुटदृक्कर्माणि।
- चन्द्रकक्षायां ताराग्रहाणां बिम्बमानानि।
- युतिदर्शनप्रकारः।
- युतिभेदाः (युद्धभेदाः)
- युद्धे जिताजितग्रहलक्षणं च।

अन्वितिः २. भग्रहयुतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नक्षत्राणां ध्रुवकाः।
- नक्षत्राणां शराः।
- अगस्त्य-लुब्धक-अग्नि-ब्रह्महृदय-प्रजापति-अपांवत्स-आपाख्यनां नक्षत्राणां विचारः।
- रोहणीशकटभेदः।
- ग्रहनक्षत्रयोः युतिसाधनप्रकारः।
- नक्षत्राणां योगताराः च।

अन्वितिः ३. उदयास्तौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उदयास्तपरिभाषा।
- उदयास्तदिङ्निर्णयः।
- उदयास्तकालांशाः।
- नक्षत्राणाम् उदयास्तविचारः।
- उदयास्तकालानयनं च।

अन्वितिः ४. युत्युदयास्तगणितयोः सोदाहरणम् अभ्यासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गणितद्वारा ग्रहयोः ग्रहाणां वा युतेः साधनम्।
- नक्षत्रेण सह ग्रहस्य ग्रहयोः ग्रहाणां वा युतेः गणितस्य अभ्यासः।
- उदयास्तगणितम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Kapileshwar Shastri (Ed.). (1946). *Suryasiddhantaḥ (Tattvāmṛtavyākhyopetaḥ)*. Banaras : Choukhamba Sanskrit Series Office.
2. Bapudeva Shastri (Ed.). (2005). *Siddhantashīromaṇiḥ (Vāsanābhāṣyopetaḥ)*. Varanasi : Choukhamba Sanskrit Sansthan.

3. Pandey, R. (Ed.). (2016). *Suryasiddhantaḥ (Gūḍhārthaprakāśikāvyākhyopetaḥ)*. New Delhi : Choukhamba Surabharati Prakashan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sharma, S. R. (Ed.). (1966). Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ. New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
2. Upadhyay, A. K. (Ed.). (1996). Siddhāntadarpaṇaḥ. Delhi : Nāg Prakāśana.
3. Dwivedi, K. (Ed.). (1966). Siddhāntatattvavivekaḥ. Varanasi : Sampūrṇānanda Sanskrit Viśvavidyālaya.
4. Shukla, K. S., & Sarma, K. V. (Eds.). (1976). Āryabhaṭīyam. Delhi : INSA.
5. Bhat, A. S. (Ed.). (2012). Siddhāntaśekharaḥ. Delhi : INSA.

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: भारतीयग्रहगणितदृष्ट्या शृङ्गोन्नति-महापातयोः वैशिष्ट्यं वेधयन्त्राणि च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. चन्द्रबिम्बे शुक्लवर्णस्य वृद्धिहान्योः कारणत्वचिन्तनम्।
2. चन्द्रस्य कतरत् शृङ्गम् उन्नतं वर्तते इत्यस्य अध्ययनम्।
3. संहिताग्रन्थेषु निरूपितस्य चन्द्रशृङ्गोन्नतिफलस्य विमर्शनम्।
4. वैधृतिव्यतिपातयोः गणनाक्रमस्य अध्ययनम्।
5. ग्रहवेधोपकरणानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे च कासु तिथिषु चन्द्रः शृङ्गवान् भवति इत्यमुं विषयम् अवगन्तुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
2. संहिताग्रन्थेषु प्रतिपादितानां शृङ्गोन्नतिफलानां लोके कथं प्रभावः भवतीति आनुभविकं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
3. अभीष्टदिनस्य शृङ्गोन्नतेः परिलेखं कृत्वा दक्षिणशृङ्गम् उत्तरशृङ्गं वा उन्नतं भवतीति पूर्वमेव निर्धारयितुं पटवः भविष्यन्ति।
4. रविचन्द्रयोः क्रान्तिसाम्यरूपस्य महापातस्य सम्भवासम्भवं विज्ञाय वैधृतिव्यतिपातयोः गणनाक्रमं व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. स्फुटीकृतग्रहाणां वेधप्रक्रियाम् अवगत्य गणितेन आगताः ग्रहाः स्पष्टा न वेति परीक्षितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. ग्रहवेधोपकरणानां सामान्यवर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2	भारतीयग्रहगणितदृष्ट्या शृङ्गोन्नति-महापातयोः वैशिष्ट्यं वेधयन्त्राणि च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. चन्द्रशृङ्गोन्नतिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शुक्लपक्षे रवेः अस्तात्परं चन्द्रास्तकालानयनम्।
- कृष्णपक्षे सूर्यास्तानन्तरं चन्द्रोदयकालानयनम्।

- शृङ्गोन्नतौ भुजकोटिकर्णाः।
- चन्द्रबिम्बे शुक्लाङ्गुलानयनम्।
- परिलेखः।
- संहिताग्रन्थोक्तानि शृङ्गोन्नतिफलानि च।

अन्वितिः २. महापातः (व्यतिपातः वैधृतिश्च) **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैधृतिव्यतीपातयोः लक्षणम्।
- पातस्य अशुभत्वनिरूपणम्।
- पातगणितोपकरणानि।
- चन्द्रस्य स्फुटक्रान्त्यानयनम्।
- पातयोः गतैष्यज्ञानं गतैष्यदिनानयनम्।
- पातस्थितिः पातारम्भः पातविरामः च।

अन्वितिः ३. प्राचीनसिद्धान्तप्रतिपादितानि वेधयन्त्राणि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गोल-नाडीवलय-शङ्कु-यष्टि-घटी-चक्र-चाप-तुर्य-फलकयन्त्राणां परिचयः प्रयोजनं च।

अन्वितिः ४. प्राचीनभारते वेधशालाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उज्जयिनी-मथुरा-जयपुरं-देहली-काशी चेति पञ्चसु स्थानेषु राज्ञा जयसिंहेन ग्रहवेधार्थं निर्मितानां यन्त्राणां परिचयः तत्प्रयोगविधिः च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Shastri, K. (Ed.). (1946). *Sūryasiddhāntaḥ* (Tattvāmṛtavyākhyopetaḥ). Banaras : Choukhamba Sanskrit Series Office.
2. Sampūrṇānanda Sanskrit Viśvavidyālaya. (1996). *Bṛhatsaṁhitā* (Bhaṭṭotpalavyākhyāsahita). Varanasi.
3. Shastri, B. (Ed.). (2005). *Siddhāntaśiromaṇiḥ* (Vāsanābhāṣyopetaḥ). Varanasi : Choukhamba Sanskrit Sansthan.
4. Pandey, R. (Ed.). (2016). *Sūryasiddhāntaḥ* (Gūḍhārthaprakāśikāvyākhyopetaḥ). New Delhi : Choukhamba Surabharati Prakashan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sharma, S. R. (Ed.). (1966). *Brāhmasphuṭasiddhāntaḥ*. New Delhi : Indian Institute of Astronomical & Sanskrit Research.
2. Dwivedi, K. (Ed.). (1966). *Siddhāntatattvavivekaḥ*. Varanasi : Sampūrṇānanda Sanskrit Viśvavidyālaya.
3. Shukla, K. S., & Sarma, K. V. (Eds.). (1976). *Āryabhaṭīyam*. Delhi : INSA.
4. Upadhyay, A. K. (Ed.). (1996). *Siddhāntadarpaṇaḥ*. Delhi : Nag Prakashan.
5. Bhat, A. S. (Ed.). (2012). *Siddhāntaśekharaḥ*. Delhi : INSA.

B.A. Hons.
(Phalita Jyotisham)

अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखा
स्नातककार्यक्रमः – फलितज्योतिषम्
2025

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये
UGC

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगः
बहादुरशाह-जफर-मार्गः
नवदेहली – 110002

UGC LOCF Committee (Sanskrit)

Prof. Shrinivasa Varakhedi
Chairperson of the committee and Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058
✉ vc@sanskrit.nic.in
Prof. Sukant Kumar Senapati
Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval, ✉ sukantsnpt@gmail.com
Prof. Viroopaksha V. Jaddipal
Secretary, Maharishi Sandipani Rashtriya Ved Vidya Pratishthan, Ujjain, ✉vvjaddipal@gmail.com
Dr. M. V. Natesan
(Retd. Prof.) SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10, ✉ natesanskt2000@gmail.com
Dr. Mamta Tripathi
Assistant Professor, Gargi College, University of Delhi, Delhi, ✉ mamtatripathi.jnu@gmail.com

Curriculum Development Committee for B.A. Hons. (Phalit Jyotish)

Prof. Deviprasad Tripathi
Chairman of the Sub-Committee and Professor,
Shri Lal Bahadur Shastri National Sanskrit University, New Delhi ✉devi@slbsrsv.ac.in
Dr. UmaShankar
Asst. Professor, Department of Sanskrit, University of Delhi ✉ umashankarkaswan@gmail.com
Dr. Deshbandhu Sharma
Asst. Professor, Department of Vastu- Shastra, Shri Lal Bahadur Shastri National Sanskrit University, New Delhi ✉ deshastro.vastu@gmail.com
Dr. Dinakar Marathe
Convenor of the Sub-Committee and Assoc. Professor,
Department of Jyotish, Kavikulguru Kalidas Sanskrit University, Ratnagiri Campus, Ratnagiri, Maharashtra – 415612 ✉ dinakarmarathe@gmail.com

Co-ordination Committee

Dr. G. Surya Prasad
Chief Co-ordinator of the committee and Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.gsurya.prasad@csu.co.in
Dr. Yashvant Kumar Trivedi
Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi –110058,✉dr.yashvant.trivedi@csu.co.in
Dr. Awasthi Sailesh Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi, 110058, ✉ dr.awasthisailesh@csu.co.in
Dr. Kishor Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,✉ dr.kishor_kumar@csu.co.in
Dr. Deepika Dixit
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.deepikadixit@csu.co.in

विषयसूची

कार्यक्रमस्य परिचयः 1

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि 1

कार्यक्रमस्य परिणामाः 2

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 3

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 5

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 6

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 7

प्रथमवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 8

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester – 1) 9

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: ज्योतिषप्रवेशः 9

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: होराशास्त्रम् 12

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: मुहूर्तचिन्तनम् 15

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester-2) 18

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: जातकशास्त्रम् 18

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major)1.5: ग्रहराशिविमर्शः योगचिन्तनं च 21

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: विवाहविचारः गृहप्रवेशयात्राचिन्तनं च 24

द्वितीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 27

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester – 3) 28

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: प्रश्नशास्त्रम् 28

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: ग्रहफलनिरूपणम् 31

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: संहिताप्रवेशः 34

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester – 4) 37

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: प्रश्नविज्ञानम् 37

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: संहितास्कन्धविमर्शः 40

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: पाराशरहोराशास्त्रम् 43

तृतीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 46

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester – 5) 47

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: कुण्डलीविज्ञानम् 47

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: **लघुपाराशरी**-षट्पञ्चाशिका 50

षष्ठसत्रार्द्धः (Semester – 6) 53

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: सामुद्रिकशास्त्रम् 53

चतुर्थवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 55

सप्तमसत्रार्द्धः (Semester – 7) **56**

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: लघुपाराशरी 56

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: फलदीपिका 59

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: भारतीयज्योतिषशास्त्रस्येतिहासः 62

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester – 8) **66**

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: जैमिनीसूत्रम् 66

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: जातकालङ्कारः 69

द्वितीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) **72**

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.**क**.1: रत्नबोधः 73

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.**क.2**: कृषिविज्ञानम् 76

तृतीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) **79**

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) **3.क.1**: चिकित्साज्योतिषम् 80

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) **3.क.2**: व्रतपर्वादिकालनिर्णयः 82

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) **3.क.3**: भारतीयगणितम् 85

चतुर्थवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) **89**

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.**क**.1: सिद्धान्तज्योतिषप्रवेशः 90

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.**क**.2: वास्तुशास्त्रस्य परिचयः 92

कार्यक्रमस्य परिचयः

(Introduction of the Program)

बी.ए. आनर्स् (फलितज्यौतिषम्) चतुर्णां वर्षाणां कार्यक्रमः वर्तते । अस्मिन् कार्यक्रमे आहत्य अष्टसत्रार्धाः भविष्यन्ति।

अर्हता - प्राक्-शास्त्री, उपशास्त्री, उत्तरमध्यमा इति परीक्षायाम् उत्तीर्णाः तत्समकक्ष्यापरीक्षोत्तीर्णाः वा छात्राः एन्.टि.ए. द्वारा आयोज्यमानपरीक्षामाध्यमेन उत्तीर्य अस्मिन् बी.ए.आनर्स् (फलितज्योतिषम्) कार्यक्रमे प्रवेष्टुं शक्नुवन्ति। अत्र अष्टसु सत्रार्धेषु स्वशास्त्रीयविषयाः (**Major**), स्वशास्त्रसम्बद्धचयनितविषयाः (**Minor**), बहुशास्त्रीयविषयाः (**Multi-disciplinary**), नैतिकमूल्याधारितपाठ्यक्रमाः (**VAC**), कौशलाधारितपाठ्यक्रमाः (**SEC**) च भविष्यन्ति।

एतैः साकं अन्तिमसत्रार्धे प्रशिक्षुतासेवा (**Internship**) पाठ्येतरगतिविधयः (**ECA**) लघुशोधप्रबन्धः (**Dissertation**) च भविष्यन्ति।

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि

(Objectives of the Program)

- भारतीयपरम्पराधारेण होराशास्त्रस्य अध्ययनम्।
- प्राचीनभारतीयैः उपज्ञातस्य होराशास्त्रस्य (Astrology) प्रयोगात्मकम् अध्ययनम्।
- सनातनभारतीयमुहूर्तशास्त्रस्य व्यावहारिकतायाः वैज्ञानिकतायाः च प्रपञ्चनम्।
- भारतीयज्ञानपरम्परादृष्ट्या जातक -प्रश्न -संहिता-मुहूर्तादिविषयाणाम् अध्ययनम्।
- सङ्गणकमाध्यमेन कुण्डलीनिर्माण-फलादेशादिविषयेषु दक्षतासम्पादनम्।
- भारतीयजीवनपद्धतौ ज्योतिषशास्त्रस्य प्रयोगविषये मार्गदर्शनम्।
- ग्रह-राशि-नक्षत्र-आयुर्दाय-राजयोग-विवाहानुकूल्य-शुभाशुभकाल-दशानिर्णयादीनाम् अध्ययनम्।
- संस्कृत-हिन्दी-आङ्ग्लभाषासु सम्भाषणकौशलसम्पादनम्।
- उपनिषदि भगवद्गीतायां च विद्यमानानां नैतिकमूल्यानाम् अनुसन्धानेन 'वसुधैव कुटुम्बकम्' इत्यस्य भारतीयतत्त्वस्य प्रकाशनम्।
- NET/SET इत्यादिस्पर्धात्मकपरीक्षासु अर्हतासम्पादनम्।
- शास्त्रवाक्यार्थादिपाठ्येतरगतिविधिभ्यः शास्त्रे नैपुण्यस्य, प्रशिशिक्षुताद्वारा वृत्तिकौशलस्य, लघुशोधप्रबन्धद्वारा शोधकर्मणि विशेषार्हतायाः च प्राप्तिः।

कार्यक्रमस्य परिणामाः

(Outcomes of the Program)

- ज्योतिषशास्त्रे भारतीयानां योगदानं विज्ञाय छात्राः अस्माकम् आर्षपरम्परायाम् आत्माभिमानं प्राप्नुवन्ति।
- प्राचीनैः मुनिभिः जातक-प्रश्न-मुहुर्तादिग्रन्थेषु उपदिष्टं फलकथनपद्धतिम् अधीत्य समाजे कुण्डलीसम्बद्धं मार्गदर्शनं कर्तुं छात्राः समर्थाः भविष्यन्ति।
- ग्रहचार-सप्तर्षिमण्डल-मेघगर्भ-दकार्गल-वृक्षयुर्वेदादिसंहितास्कन्धर्गतप्रायोगिकविषयेषु छात्राः पटवः भवन्ति।
- पञ्चाङ्गस्य व्यवहारिकप्रयोगः, उपनयनविवाहादिसंस्कारेषु मुहुर्तनिर्णयः, मेलापकविचारः, इत्यादीनां ज्ञानं प्राप्य ज्योतिषस्य व्यावहारिकपक्षे सामर्थ्यं प्राप्नुवन्ति ।
- ग्रहराशिनक्षत्राणां परस्परसंबन्धस्य आयुर्दाय-राजयोग-विवाहानुकूल्य-शुभाशुभकाल-दशानिर्णयादीनां च ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MAJOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level काठिन्यस्तरः
ज्योतिषप्रवेशः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
होराशास्त्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मुहूर्तचिन्तनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
जातकशास्त्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ग्रहराशिविमर्शः योगचिन्तनं च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
विवाहविचारः गृहप्रवेश-यात्राचिन्तनं च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रश्नशास्त्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ग्रहफलनिरूपणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संहिताप्रवेशः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रश्नविज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ग्रहफलनिरूपणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संहिताप्रवेशः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रश्नविज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
संहितास्कन्धविमर्शः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
पाराशरहोराशास्त्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

कुण्डलीविज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
लघुपाराशरी- षट्पञ्चाशिका	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सामुद्रिकशास्त्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
लघुपाराशरी	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
फलदीपिका	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयज्योतिषशास्त्रस्येतिहासः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
जैमिनीसूत्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
जातकालङ्कार:	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MINOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level कठिनतायाः स्तरः
रत्नबोधः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
कृषिविज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
चिकित्साज्योतिषम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
व्रतपर्वादिकालनिर्णयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयगणितम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
स्वप्नशास्त्रम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
सिद्धान्तज्योतिषप्रवेशः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुशास्त्रस्य परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		प्रधानपाठ्यक्रमाः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1.	प्रथमवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 1.1: ज्योतिषप्रवेशः	4	100-199
2.		प्रधानः 1.2: होराशास्त्रम्	4	100-199
3.		प्रधानः 1.3: मुहूर्तचिन्तनम्	4	100-199
4.		प्रधानः 1.4: जातकशास्त्रम्	4	100-199
5.		प्रधानः 1.5: ग्रहराशिविमर्शः योगचिन्तनं च	4	100-199
6.		प्रधानः 1.6: विवाहविचारः गृहप्रवेश-यात्राचिन्तनं च	4	100-199
7.	द्वितीयवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 2.1: प्रश्नशास्त्रम्	4	200-299
8.		प्रधानः 2.2: ग्रहफलनिरूपणम्	4	200-299
9.		प्रधानः 2.3: संहिताप्रवेशः	4	200-299
10.		प्रधानः 2.4: प्रश्नविज्ञानम्	4	200-299
11.		प्रधानः 2.5: संहितास्कन्धविमर्शः	4	200-299
12.		प्रधानः 2.6: पाराशरहोराशास्त्रम्	4	200-299
13.	तृतीयवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 3.1: कुण्डलीविज्ञानम्	4	300-399
14.		प्रधानः 3.2: लघुपाराशरी-षट्पञ्चाशिका	4	300-399
15.		प्रधानः 3.3: सामुद्रिकशास्त्रम्	4	300-399
16.	चतुर्थवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 4.1: लघुपाराशरी	4	400-499
17.		प्रधानः 4.2: फलदीपिका	4	400-499
18.		प्रधानः 4.3: भारतीयज्योतिषशास्त्रस्येतिहासः	4	400-499
19.		प्रधानः 4.4: जैमिनीसूत्रम्	4	400-499
20.		प्रधानः 4.5: जातकालङ्कारः	4	400-499

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		गौणपाठ्यक्रमाः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1.	द्वितीयवर्षीयाः गौणपाठ्यकमाः	गौण: 2.क.1: रत्नबोधः	4	200-299
2.		गौण: 2.क.2: कृषिविज्ञानम्	4	200-299
3.	तृतीयवर्षीयाः गौणपाठ्यक्रमाः	गौण: 3.क.1: चिकित्साज्योतिषम्	4	300-399
4.		गौण: 3.क.2: व्रतपर्वादिकालनिर्णयः	4	300-399
5.		गौण: 3.क.3: भारतीयगणितम्	4	300-399
6.		गौण: 3.क.4: स्वप्नशास्त्रम्	4	300-399
7.	चतुर्थवर्षीयाः गौणपाठ्यक्रमाः	गौण: 4.क.1: सिद्धान्तज्योतिषप्रवेशः	4	400-499
8.		गौणः 4.क.2: वास्तुशास्त्रस्य परिचयः	4	400-499

प्रथमवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester – 1)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: ज्योतिषप्रवेशः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ज्योतिश्शास्त्रस्य सामान्यपरिचयः।
2. पञ्चाङ्गस्य स्वरूपावबोधनम्।
3. विविधशकवर्षाणां संवत्सरादीनां प्रवृत्तिविषये अवगमनम्।
4. राशि-ग्रह-भावानां सामान्यपरिचयप्रापणम्।
5. इष्टकाल-भयात-भभोगानां महत्त्वज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पञ्चाङ्गे उल्लिखितानां वर्षायनर्त्वादीनां कालाङ्गानां विषये प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. फलकथने मूलभूतानां ग्रहस्वक्षेत्रादीनां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. जन्मकाले ग्रहस्थितिमवलोक्य जन्मकुण्डलिनिर्माणे प्रवीणाः भविष्यन्ति।
4. राशि-ग्रह-भावानां सामान्यवर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. जन्माङ्गचक्रानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
6. विंशोत्तरीदशायाः साधने च कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1	ज्योतिषप्रवेशः	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पञ्चाङ्गपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तिथि-वार-नक्षत्र-योग-करणानां परिचयः।
- तिथिक्षयः वृद्धिश्च।
- जन्मनामविचारः।
- भद्राविचारः।

- संवत्सर-अयन-गोल- ऋतु-मासानां सामान्यपरिचयः।
- शक-विक्रमादिसंवत्सराणां परिचयः।
- प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

अन्वितिः २. राशिचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- होराशास्त्रप्रयोजनम्।
- होराशास्त्रप्रंशसा।
- कालपुरुषाङ्गविभागाः।
- राशीनां वर्ण-पुरुषादिसंज्ञा।
- दिनरात्रिबलत्वं शीर्षोदयादिसंज्ञा-दिङ्निर्णयश्च।
- राशिज्ञानं, तन्वादिद्वादशभावज्ञानम्।
- भावानां केन्द्रादि-उपचयादिसंज्ञाज्ञानम्।
- उच्च-नीच-मूलत्रिकोणविषयाश्च।
- प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

अन्वितिः ३. ग्रहचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहाणामात्मादि-राजत्वादिविचारः।
- ग्रहाणां दिक्स्वामित्वं, शुभाशुभत्वं, वेदाधिपतित्वं, पुरुषादिसंज्ञाज्ञानं वर्णस्वामित्वञ्च।
- षड्बलसाधनम्।
- ग्रहदृष्टिविचारः।
- ग्रहाणां पञ्चधामैत्री।
- सूर्यादिग्रहाणां स्वरूपम्।
- प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

अन्वितिः ४. जन्माङ्गरचना। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अक्षांश-रेखांशौ।
- इष्टकालसाधनम्।
- स्पष्टग्रहः।
- लग्नम्।
- जन्माङ्गचक्रम्।
- राशिचक्रम्।

- अंश-कला-विकलाः।
- षड्वर्गसाधनम् (राशिः, होरा, द्रेष्काणः, नवांशः, द्वादशांशः, त्रिंशांशः)
- प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. द्विवेदी, विन्ध्येश्वरीप्रसाद, (2001), जन्मपत्रदीपकः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-संस्थानम्।
2. ओझा, मीठालाल हिंमतराम, (2004), भारतीयकुण्डलीविज्ञानम्, वाराणसी : देवर्षि प्रकाशनम्।
3. वराहमिहिरः, (2007), लघुजातकम् (भट्टोत्पलटीकासहितम्), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शङ्कर-बालकृष्णदीक्षित, (1931), भारतीयज्योतिषशास्त्रस्य इतिहासः, पुणे : आर्यभूषणप्रकाशनम्।
2. वर्मा, कल्याण, (2000), सारावली, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
3. शर्मा, पद्मनाभ (व्याख्यासहित), (2007), बृहत्पराशरहोराशास्त्रम्, वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
4. मन्त्रेश्वरः, (2008), फलदीपिका, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: होराशास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. होराशास्त्रस्य परिचयप्रापणम्।
2. ग्रह-राशि-भावानामवगमनम्।
3. जन्मकाले शिशोः स्थितिज्ञानम्।
4. आयुर्विचारस्तथाऽष्टकवर्गविचारक्षमताप्रापणम्।
5. विविधयोगानां लक्षणं तथा फलज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. होरादिराशीनां बलं तत्प्रमाणञ्च वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. जन्मकाले शिशोः स्थितिज्ञानं व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. फलकथने मूलभूतं ग्रह-राशिसम्बन्धज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
4. योगलक्षणादीनि ज्ञात्वा फलादेशं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. आयुर्विचारस्तथाऽष्टकवर्गविचाराणां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. द्वादशभावविचारं तथा आयुनिर्णयक्षमतां प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2	होराशास्त्रम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. होराशब्दपरिचयः गर्भनिरूपणञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- होराशब्दव्युत्पत्तिकथनम्।
- ग्रहाणां वर्गोत्तममूलत्रिकोणपरिज्ञानम्।
- होरादिराशीनां बलं तत्प्रमाणञ्च।
- सूर्यादिग्रहाणां संज्ञाः।

- ग्रहाणां प्रकृति-वर्णाधिपत्यं गुण-स्वरूप-कालादिनिर्देशः।
- गर्भपुष्टिज्ञानम्।
- क्लीब-जन्मयोगाः।
- द्वित्रिगर्भसम्भवयोगाः।
- गर्भस्य मासाधिपाः।

अन्वितिः २. जन्मविधिविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अधिकाङ्गमूकचिरलब्धगिरां सम्भवयोगाः।
- सदन्तकुब्जजडजन्मयोगाः।
- वामनहीनाङ्गयोगौ।
- विकलजन्मज्ञानम्।
- प्रश्नाधानकाले योगवशात्प्रसवकालज्ञानम्।
- पितृपरोक्षजन्मज्ञानम्।
- नालवेष्टितजन्मज्ञानम्।
- जारजातज्ञानम्।
- पितृबन्धयोगाः।
- प्रसवदेशज्ञानम्।
- मात्रा त्यक्तयोगाः।
- सूतिकागृहस्वरूपज्ञानम्।
- जातस्य स्वरूपादिज्ञानम्।
- जातस्य व्रणज्ञानम्।

अन्वितिः ३. अरिष्टयोगनिरूपणम् आजीविकाविमर्शश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अरिष्टयोगाः।
- अरिष्टयोगानां कालपरिज्ञानम्।
- परमायुः प्रमाणम्।
- पुरुषादीनां परमायुर्ज्ञानम्।
- आयुभेदः।
- सर्वेषामाचार्याणां मतानुसारमायुः साधनम्।
- लग्न-सूर्यादिग्रहदशायां शुभाशुभफलम्।
- सूर्यादिग्रहाणामष्टकवर्ग-फलनिरूपणम्।
- आजीविकाविमर्शः, धनागमज्ञानं च।

अन्वितिः ४. राजनाभसचन्द्रादियोगविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- राजयोगानामध्ययनम्।
- नाभसयोगानामध्ययनम् (आश्रययोगः, दलयोगः, आकृतियोगः, सङ्ख्यायोगश्च)
- अर्कात्-केन्द्रपणपरापोक्लिमस्थे चन्द्रे जातस्य स्वरूपम्।
- सफलोऽधियोगाख्यः योगः।
- सुनफा-अनफा-दुरुधरा-केमद्रुमादियोगचतुष्टयम्।

- ग्रहवशाद्विशेषफलम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वराहमिहिरः, (2007), बृहज्जातकम् (भट्टोत्पलटीकासहितम्), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वैद्यनाथः, (1984), जातकपारिजातः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-संस्थान-प्रकाशनम्।
2. वर्मा,कल्याण, (2000), सारावली, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
3. वराहमिहिरः, (2007), लघुजातकम् (भट्टोत्पलटीकासहितम्), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
4. शर्मा,पद्मनाभ (व्याख्यासहित), (2007), बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्, वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: मुहूर्तचिन्तनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. मुहूर्तशास्त्रस्य अवबोधनम्।
2. कृत्याकृत्येषु मुहूर्तोपादेयतायाः ज्ञानम्।
3. पाठ्यक्रमस्याध्ययनेन मुहूर्तविषयकसूक्ष्माध्ययनम्।
4. षोडशसंस्कारेषु तथा च अन्येषु कार्येषु मुहूर्तचिन्तनस्याऽवधारणायाः अवगमनम्।
5. मुहूर्त चन्द्रनक्षत्रादीनां प्रासङ्गिकतां बोधयित्वा स्नान-दान-जप-होमादिना समाजस्य कृते उपयोजनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मुहूर्तशास्त्रस्य शुभाशुभमुहूर्तचिन्तनम् साङ्गोपाङ्गं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. मुहूर्तदृष्ट्या नक्षत्रचिन्तनम् कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. गोचरे ग्रहाणां शुभ-वेधस्थानानि विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।।
4. षोडशसंस्कारादीनां मुहूर्तनिर्णयस्य सामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
5. शुभाशुभकर्मणां कालनिर्धारणे कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3	मुहूर्तचिन्तनम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शुभाशुभमुहूर्तचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तिथीशनामानि तिथिकृत्यानि च।
- नन्दादिसञ्ज्ञा।
- निषिद्धतिथयः निषिद्धनक्षत्राणि निन्द्याः योगाश्च।
- सिद्धातिथिः।
- शून्यतिथि-नक्षत्र-राशयश्च।
- अमृतयोगः।
- दग्धयोगः।
- आनन्दादियोगाः।
- सर्वार्थसिद्धियोगाः।
- शुभकृत्ये वर्ज्यपदार्थाः।

- कुलिकादिदोषाः।
- भद्राविचारः।
- गुरुशुक्रास्तकाले वर्जितमङ्गलकार्याणि।
- युगाद्या-मन्वाद्याः तिथयः।
- होलाष्टकविचारः।
- वारप्रवृत्तिः।
- अनाध्यायः।
- प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

अन्वितिः २. मुहूर्तदृष्ट्या नक्षत्रचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नक्षत्रेशाः।
- ध्रुवादिगणानि।
- नूतनवस्त्रधारणविचारः।
- अन्धादिनक्षत्रसञ्ज्ञाः।
- धनप्रयोगे वर्जितकालः।
- हलप्रवहणादिकृषिकर्मसु मुहूर्तविचारः।
- होमाहुतिविचारः।
- औषधसेवनम्।
- अग्निवासः।
- प्रेतदाह-पुत्तलदाहमुहूर्तः।
- क्रय-विक्रयमुहूर्तविचारः।
- बीजवपनमुहूर्तविचारः।
- द्विपुष्कर-त्रिपुष्करयोगः।
- अभुक्तमूलं गण्डान्तविचारः शान्तिविधिश्च।
- नक्षत्राणां तारासंख्याज्ञानं तत्फलञ्च।
- मूलफलम्।
- जलाशय-आराम-देवप्रतिष्ठामुहूर्तः।
- प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

अन्वितिः ३. सङ्क्रान्तिगोचरचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- घोरादिसञ्ज्ञाफलञ्च।
- सङ्क्रान्तिफलम्।
- पुण्यकालविचारः।
- रविसङ्क्रमणे अवस्था-वाहनादिविचारः।
- गोचरे ग्रहाणां शुभ-वेधस्थानानि।
- द्विविधवेधः।
- ग्रहणफलम्।
- चन्द्रबले विशेषः।
- नवरत्नमुद्रिका।
- ताराविचारः।
- ग्रहाणां दानपदार्थाः।
- प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

अन्वितिः ४. संस्काराणां मुहूर्तचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गर्भाधानादिसंस्काराणां महूर्तविचारः।
- दन्तोत्पत्तिफलम्।
- अन्नप्राशनम्।
- भूम्युपवेशने जीविकापरीक्षा।
- चौलविचारः।
- क्षौरमुहूर्तः।
- अक्षरारम्भमहूर्तः।
- विद्यारम्भमुहूर्तविचारः।
- व्रतबन्धे नियमाः।
- उपनयनमुहूर्तविचारः।
- गुरुबलम्।
- अनध्यायकालः।

- प्रदोषः।
- प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जोशी, केदारदत्तः (सम्पा.), (१९७९), मुहूर्तचिन्तामणिः (रामदैवज्ञटीका सहितम्), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास्।
2. पाठकः, गौरीनाथः (सम्पा.), (१९९८), मुहूर्तचिन्तामणिः (रामदैवज्ञटीका सहितम्), वाराणसी : ठाकुरप्रसाद कैलाशनाथ बुकसेलर्।
3. त्रिपाठी, कौशलकिशोरः (सम्पा.), (२००१), मुहूर्तचिन्तामणिः (रामदैवज्ञटीका सहितम्), इलाहाबादः : दुर्गा पुस्तक भण्डारः।
4. जुगनू, श्रीकृष्णः (सम्पा.), (२००४), ज्योतिषरत्नमाला (श्रीपतिटीका सहितम्), दिल्ली : परिमल प्रकाशनम्।
5. मिश्रः, सुरेशचन्द्रः (सम्पा.), (२००५), मुहूर्तचिन्तामणिः (रामदैवज्ञटीका सहितम्), नवीदिल्ली : रंजन प्रकाशनम्।
6. झा, अच्युतानन्दः (सम्पा.), (२००५), बृहत्संहिता (वराहमिहिरटीका सहितम्), वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवनम्।
7. उपाध्यायः, चन्द्रमौलिः (सम्पा.), (२०१०), मुहूर्तमञ्जरी, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थानम्।
8. चतुर्वेदी, मुरलीधरः (सम्पा.), (२०११), मुहूर्तगणपतिः (गणपतिदैवज्ञटीका सहितम्), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास्।
9. भोजदेवः, (२०११), राजमार्तण्डः (सम्पा. श्रीकृष्णजुगनू, भँवरलालशर्मणा सह), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज़्।
10. जोशी, केदारदत्तः (सम्पा.), (२०१५), मुहूर्तमार्तण्डः (नारायणदैवज्ञटीका सहितम्), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास्।
11. शर्मा, डा. शुभम्, पाण्डेय, डा. विनोदकुमारः, विजयकुमारः, & शर्मा, डा. मनीषः, (२०२०), मुहूर्तशास्त्रम्, उज्जयिनी : महर्षि पाणिनिः संस्कृतं वैदिकं च विश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चतुर्वेदी, मुरलीधर (टीकाकारः), (2011), मुहूर्तगणपति (गणपति दैवज्ञ कृतम्), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
2. जोशी, केदारदत्त (टीकाकारः), (2015), मुहूर्तमार्तण्ड (नारायण दैवज्ञ कृतम्), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः 100-199

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester-2)

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: जातकशास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्रव्रज्यादियोगानां लक्षणं फलज्ञानञ्च अवबोधनम्।
2. जन्मकालिकग्रहस्थित्याधारेण फलकथनक्षमताप्रापणम्।
3. द्वादशभावविचारस्तथा फलादेशकरणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. जन्मकालिकग्रहस्थित्याधारेण फलकथनकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. लग्नादिभावेषु व्यवस्थितानां सर्वग्रहफलानां व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. फलकथने मूलभूतानां ग्रह-राशीनां सम्बन्धस्य ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
4. योगलक्षणानि ज्ञात्वा फलादेशं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. द्वादशभावविचारं तथा आयुर्निर्णयक्षमतां प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4	जातकशास्त्रम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. जातस्य स्वरूपज्ञानं ग्रहदृष्टिनिरूपणञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- द्विग्रहयोगानामध्ययनम्।
- प्रव्रज्यायोगानामध्ययनम्।
- अश्विन्यादिसप्तविंशति-नक्षत्रेषु जातस्य स्वरूपज्ञानम्।
- मेष-वृषादिद्वादशराशिस्थे चन्द्रे जातस्य स्वरूपज्ञानम्।
- मेष-वृषादिराशिस्थेषु सूर्यादिसप्तग्रहेषु जातस्य स्वरूपज्ञानम्।
- मेषादिद्वादशराशिस्थे चन्द्रे सूर्यादिग्रहाणां दृष्टेः फलम्।
- होराद्रेष्काणव्यवस्थितस्य चन्द्रे सूर्यादिग्रहाणां दृष्टेः फलम्।

- मेषादिद्वादशराशिनवमांशकस्थे चन्द्रे सूर्यादिग्रहाणां दृष्टेः फलम्।

अन्वितिः २. सूर्यादिग्रहफलनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लग्नादिद्वादशभावस्थसूर्यादिग्रहाणां फलम्।
- लग्नादिभावेषु व्यवस्थितानां सर्वग्रहाणां फलविशेषम्।
- ग्रहकुण्डलीफलविशेषम्।
- ग्रहाणां स्वक्षेत्र-मित्रक्षेत्रफलञ्च।
- उच्चगतस्यैकस्यापि मित्रदृष्टस्यैकोत्तरवृद्ध्या नीचशत्रुस्थानानां च फलम्।

अन्वितिः ३. होरादिगतग्रहफलनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कुम्भलग्नजातस्याशुभफलम्।
- होरास्थानां ग्रहाणां फलं होरागतफलञ्च।
- द्रेष्काणावस्थानाच्चन्द्रफलम्।
- मेषादिनवांशजातस्य स्वरूपम्।
- स्वत्रिंशांशस्थस्य सर्वेषां ग्रहाणां फलम्।
- भौमादित्रिंशांशस्थयोश्चन्द्रार्कयोः स्वरूपम्।
- कारकसंज्ञा-लक्षणं प्रयोजनञ्च, यौवने सुखयोगः।
- दशेश-फलपाकविचारः।
- अष्टकवर्गफलस्य कालः।
- दारसुतहीनजन्मज्ञानम्।
- भार्यामरणयोगज्ञानम्।
- विकलनेत्रदारजन्मयोगः।

अन्वितिः ४. अनिष्टयोगाः नष्टजातकप्रविधिनिरूपणञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सुतकलत्रवन्ध्यापति-जन्मज्ञानम्।
- परयुवतिगजन्मज्ञानम्।
- अनिष्टयोगाः।
- पुरुषजन्मोक्तफलातिदेशः।
- वपुस्तु लग्नेन्दुगमिति कथनम्।
- त्रिशांशजातायाः स्वरूपम्।
- पुरुषिणीयोगः।
- ब्रह्मवादिनीयोगः।
- स्त्रीप्रव्रज्यायोगः।
- मृत्युयोगाः।
- मृत्युकारणज्ञानम्।
- भूमौ मरणज्ञानम्।
- मृतस्य शरीरपरिणामः।
- मृतस्य गतेर्ज्ञानम्।
- नष्टजातकप्रविधेः विस्तृतमध्ययनम्।
- मेषादिद्वादशद्रेष्काणस्वरूपम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वराहमिहिरः, (2007), बृहज्जातकम् (भट्टोत्पलटीकासहितम्), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वैद्यनाथः, (1984), जातकपारिजातः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-संस्थान-प्रकाशनम्।
2. वर्मा,कल्याण, (2000), सारावली, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।

3. वराहमिहिरः, (2007), लघुजातकम् (भट्टोत्पलटीकासहिता), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
4. शर्मा,पद्मनाभ (व्याख्यासहित), (2007), बृहत्पराशरहोराशास्त्रम्, वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major)1.5: ग्रहराशिविमर्शः योगचिन्तनं च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. राशीनां ग्रहाणां च संज्ञास्वरूपोच्चनीचादिज्ञानप्रदानम्।
2. ग्रहाणां जागृत्याद्यवस्थाज्ञानम्।
3. ग्रहाणां फलपाककालज्ञानम्।
4. राजभङ्गादियोगानाम् अवगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. राशीनां ग्रहाणां च संज्ञास्वरूपोच्चनीचादीनां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. राशीनां शुभाशुभभागाः शुभाशुभभागचक्रञ्च व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. गर्भे दम्पत्योः शुभाशुभफलकथने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. प्रतिपादितानां नानायोगानां फलकथने उपयोगं ज्ञास्यन्ति।
5. ग्रहाणां स्वरूपगुणभेदानां ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
6. राजभङ्गादियोगानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5	ग्रहराशिविमर्शः योग चिन्तनं च	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ग्रह-राशिचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दशवर्गनिरूपणम्।
- पारिजातादिबोधकचक्रम्।
- राशीनामुदयमानानि।
- राशीनां शुभाशुभभागाः शुभाशुभभागचक्रञ्च।
- राशीनां वासदेशाः।
- राशीनां प्लवत्वनिरूपणम्।
- ग्रहाणां कालत्वादिनिरूपणम्।
- ग्रहाणामुपग्रहाः।
- ग्रहाणाम् उदयप्रकारा-आकारविशेषाः संचारदेशाश्च।
- ग्रहाणां बाल्यादिनिरूपणम्।
- ग्रहाणां शाखाधिपत्यं धात्वादिसंज्ञा च।

- ग्रहाणामवस्थाः, ग्रहयुद्धलक्षणं पराजितलक्षणञ्च।
- ग्रहाणां द्रव्याणि अधिदेवता रत्नानि वस्त्राणि प्रदेशविभागाश्च।

अन्वितिः २. ग्रहविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहाणां जातयो गुणाश्च।
- ग्रहाणां नरादिसंज्ञा महाभूताधिपत्यञ्च।
- ग्रहाणां कक्षाक्रमः।
- ग्रहाणां न्यूनाधिकगतिकारणम्।
- ग्रहाणां कक्षाप्रदर्शनम्।
- ग्रहेभ्यो विचारणीयविषयाः।
- ग्रहाणां भावकारकत्वम्।
- ग्रहाणां स्थानविशेषे शुभाशुभप्रदत्ता।
- ग्रहाणां स्वरूपाणि।
- ग्रहाणाम् इतरयोगे वृद्धिमत्ता।
- ग्रहाणामधोमुखत्वादिनिरूपणम्।
- ग्रहाणां स्थितिनिरूपणम्।
- ग्रहाणां विफलता।
- ग्रहाणां दोषापहरणम्।
- ग्रहाणां पीड़ाकरणप्रकाराः।
- ग्रहाणां राशौ फलपरिपाकः।
- धातुजरोगे धातुनाथोपासना।
- ग्रहाणां बालाद्यवस्था जाग्रदाद्यवस्था च।
- फलदानकालकथनम्।

अन्वितिः ३. गर्भसंभवादियोगाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गर्भसम्भवयोगः।
- गर्भे दम्पत्योः शुभाशुभफलम्।
- पितृपरोक्षजन्मयोगाः।
- दत्तकपुत्रसाधकयोगः।
- परजातपरिहारयोगः।
- जन्मनि पितुर्बद्धयोगः।
- यमलादियोगः।
- त्र्यधिकसन्तानयोगः।
- जातस्य स्वरूपज्ञानम्।
- लग्नद्रेष्काणवशादङ्गज्ञानम्।
- जाताङ्गे चिह्नज्ञानम्।
- पित्रादीनामरिष्टयोगाः।
- सगर्भाया मरणम्।
- जातस्य मातृमरणं पितृमरणञ्च।
- अल्पायुर्योगाः, मध्यमायुर्योगाः, पूर्णायुर्योगाश्च।
- चन्द्रादिग्रहकृतोऽरिष्टभङ्गयोगाः।
- अरिष्टदशा।
- छिद्रग्रहाः।
- निर्याणसमयाः।

अन्वितिः ४. जातकभङ्गादि-राजयोगाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जातकभङ्गपरिभाषा।
- राजभङ्गयोगाः।
- भिक्षुरेका-दरिद्र-प्रेष्ययोगाश्च।
- विभिन्नरोगकारकयोगाः।
- रोगयोगानां विवरणम्।
- सफलं पञ्चमहापुरुषयोगाः।

- योगानां फलप्राप्तिकालः।
- गजकेसरीयोगः।
- अमलायोगः।
- वासिवेशी-उभयचरीयोगाः।
- पर्वत-काहल-मालिका-चामर-शङ्ख-भेरी-मृदङ्ग-श्रीनाथ-शारद-मत्स्य-कूर्म-खड्ग-लक्ष्मी-कलानिधि-अंशावतारयोगाश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वैद्यनाथः, (1984), जातकपारिजातः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-संस्थान-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वर्मा, कल्याण, (2000), सारावली, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
2. वराहमिहिरः, (2007), लघुजातकम् (भट्टोत्पलटीकासहिता), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
3. शर्मा, पद्मनाभ (व्याख्यासहित), (2007), बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्, वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
4. वराहमिहिरः, (2007), बृहज्जातकम् (भट्टोत्पलटीकासहिता), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: विवाहविचारः गृहप्रवेशयात्राचिन्तनं च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कारमुहूर्तेषु विवाहविषयकं विस्तृतमध्ययनम्।
2. प्रश्नवशाद्विवाहयोगस्य तद्भङ्गस्य वैधव्ययोगस्य च ज्ञानम्।
3. वधूवरयोर्जातकमेलनविधेः अवगमनं, तत्र वर्णवश्याद्यष्टकूटानां तद्गतगुणानां च गणनाक्रमज्ञानम्।
4. विवाहे विहितमासेषु मतभेदचिन्तनं, मूलादिदुष्टनक्षत्रोत्पन्नयोर्वधूवरयोः फलविशेषस्य ज्ञानम्।
5. कर्तरि वेधनिषिद्धमुहूर्तादिविषयाणाम् अवगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विवाहमुहूर्तं गणयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. वधूवरयोर्जातकमेलनं कृत्वा विवाहः युज्यते न वेति चिन्तनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. विवाहे विहितमासेषु मतभेदचिन्तनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. वधूप्रवेशमुहूर्तः यात्रामुहूर्तचिन्तनञ्च यथातथ्यं स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. वैधव्ययोगे सति तस्य परिहारं सूचयितुं शक्नुवन्ति।
6. महादोषविशेषान् तदपवादान् च ज्ञात्वा विवाहयोग्यकालनिर्धारणे समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6	विवाहविचारः गृहप्रवेशयात्राचिन्तनं च	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. विवाहमुहूर्तचिन्तनं विवाहे अशुभयोगाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अष्टौ विवाहाः।
- विवाहमुहूर्तः।
- विवाहयोगाः।
- कुम्भविवाहः।
- अश्वत्थविवाहः।
- कन्यावरणमुहूर्तः।
- वरवरणमुहूर्तः।
- विवाहविहितमासाः।
- गोधूलिमुहूर्तविचारः।
- त्रिज्येष्ठविचारः।

- विवाहभङ्गयोगः।
- वैधव्ययोगः तत्परिहारश्च 'सहजाभ्यां सहजे न देये' इत्यादिविचाराः।
- विवाहे प्रतिकूलादिदोषाः।
- विस्तरेण अष्टकूटविमर्शः प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

अन्वितिः २. विवाहमुहूर्ते दोषचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नक्षत्र-तिथि-लग्नगण्डान्तदोषाः।
- पञ्चशलाका-सप्तशलाकावेधचक्रविचारः।
- कर्तृ-सग्रहचन्द्र-अष्टमलग्न-विषघटी-क्रूराक्रान्त-लत्ता-पात-खार्जूर-उपग्रह-कुलिक-दग्ध-जामित्र-बाण-एकार्गलादि सफलाः दशमहादोषाः तदपवादाश्च।
- प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

अन्वितिः ३. वधूप्रवेशमुहूर्तः यात्रामुहूर्तचिन्तनञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वधूप्रवेशमुहूर्तः।
- नक्षत्रशुद्धिः।
- द्विरागमनमुहूर्तः।
- सम्मुखशुक्रदोषः।
- प्रतिशुक्रापवादः।
- यात्राधिकारिणः।
- वारनक्षत्रशूलविचारः।
- यात्रादिङ्ज्ञानम्।
- घातचन्द्रदोषः परिहारश्च।
- योगिनीविचारः।
- यात्रार्थं विचारः।
- अयनशुद्धिः।
- नौकायात्राविचारः।
- यात्रालग्नविचारः।
- योगयात्रालग्नविचारः।
- यात्रायां शकुनविचारः अपशकुने शान्तिश्च।
- प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

अन्वितिः ४. गृहप्रवेशमुहूर्तचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कालशुद्धिः।
- गृहप्रवेशे ग्राह्यमासाः।
- गृहप्रवेशनक्षत्राणि तत्फलानि च।
- वामार्कविचारः।
- कलशवास्तुचक्रम्।
- कुम्भचक्रम्।
- जीर्णगृहप्रवेशे मुहूर्तविचारः।
- वास्तुपूजने लग्नशुद्धिःतिथिशुद्धिश्च।
- प्रायोगिकमनुशिक्षणञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीमद्रामदैवज्ञः, (2020), मुहूर्तचिन्तामणिः (''पीयूषधारा'' एवं ''मणिप्रदीप'' संस्कृत-हिन्दी व्याख्या सहितम्) (विन्ध्येश्वरी प्रसाद द्विवेदी, सम्पा.), वाराणसी, चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. मिश्र, सत्येन्द्र (टीकाकारः),(2011), मुहूर्तमार्तण्डः (श्रीनारायण दैवज्ञः, 'मार्त्तण्डवल्लभा', संस्कृत 'मार्त्तण्डप्रिया', हिन्दी टीकासहितः), वाराणसी : चौखम्बा-कृष्णदास-अकादमी।
2. चतुर्वेदी, मुरलीधर (टीकाकारः),(2022), मुहूर्तगणपतिः (श्रीमददैवज्ञ रावल हरिशंकर सूरि सूनुगणपतिः, कान्तिमती हिन्दी टीकासहितः), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।

द्वितीयवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester – 3)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: प्रश्नशास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ज्योतिश्शास्त्रस्य होरास्कन्धान्तर्गतस्य प्रश्नशाखायाः अध्ययनम्।
2. विशिष्य केरलेषु विकसितस्य प्रश्नवर्त्मनः महत्त्वपरिज्ञानम्।
3. अष्टमङ्गलाख्यस्य प्रश्नक्रमस्य अध्ययनम्।
4. दैवज्ञेन ज्ञातव्यानां समयादीनां पञ्चदशानाम् अंशानां यथाविधि अवगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रश्नशाखायास्तत्त्वं सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
2. विवाह-सन्तति-गर्भ-युद्ध-प्रस्थान-रोग-आयुर्-यात्रा-सन्ध्यादिप्रश्ने शकुन-अपशकुनविचाराणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. केरले विकसितस्य प्रश्नवर्त्मनो विशेषतां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. अष्टमङ्गलप्रश्नविधेः सूक्ष्मतया अध्ययनं करिष्यन्ति।
5. ग्रहस्थितिवशाद् रोगकारणं ज्ञातुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
6. दैवज्ञेन ज्ञातव्यानां समयादीनां पञ्चदशानाम् अंशानां यथाविधि बोधं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1	प्रश्नशास्त्रम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रश्नकालविचारः स्वरचिन्तनञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रश्नशास्त्रमहत्त्वम्।
- पृच्छकस्य चेष्टावलोकनम्।
- पृच्छककर्त्तव्यम्।
- दैवज्ञकर्त्तव्यम्।
- प्रश्नकाले विचारणीयाः विषयाः।
- प्रश्नार्थे वर्जितकाल-विहितकाल-विहितदेश-अप्रशस्तदेशाश्च।
- स्वरोदयविचारः।
- स्वराणां शुभत्वं परिणामः फलञ्च।
- स्वरोदयेन नष्टवस्तुज्ञानं रोगज्ञानं गर्भप्रश्नविचारश्च।
- रोगिप्रश्नः रोगविचारश्च, नष्टवस्तु- दिग्ज्ञानम्।

- कार्यसिद्धियोगः।
- पृच्छकचेष्टाफलम्।
- शरीरे आयानां स्थितिः।
- विगत-रविवारादीनां घटनाक्रमः।

अन्वितिः २. शकुनचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शकुनविचारः।
- रोगायुःप्रश्ने विशेषः।
- विवाह-सन्तति-गर्भ-युद्ध-प्रस्थान-रोग-आयुर्-यात्रा-सन्ध्यादिप्रश्ने शकुनाः।
- गमनपथि अपशकुनाः।
- मार्गे शुभशकुनाः।
- अष्टमङ्गलविधिः।
- मान्दिस्पष्टविधिः।
- सूत्रपञ्चकज्ञानम्।
- पञ्चमहाभूतसंज्ञकसूत्राणि।
- ग्रहाणां सप्तावस्थाः।
- ग्रहाणां वृक्षाः।
- षड्वर्ग-फलम्।
- नवांशे चन्द्रादिफलम्।
- चन्द्रनवांशफलम्।
- चन्द्रफलपरिपाककालकथनम्।

अन्वितिः ३. आयुषः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आयुर्विचारणा।
- स्वस्थातुरस्य निर्णयकथनम्।
- प्रश्नलग्ने शतायुर्विचारणम्।
- आयुर्निर्णयस्य पञ्चसाधनानि।
- लग्नेश-अष्टमेश-चन्द्रादीनां गुणदोषाः।
- रोगी- मृत्युयोगाः।
- मरणकालचिन्तनम्।
- गुलिकेन मरणकालज्ञानम्।
- मन्द-जीव- सूर्य-चन्द्रादीनां गोचरे मरणविचारः।
- अष्टकवर्गेण मृत्युकालज्ञानम्।
- मरणलग्नम्, मृत्युकालविचारः।
- कालाङ्गेषु रोगविचारः।
- खरद्रेष्काणे मृत्युः।
- धातुविकारतो मृत्युकथनम्।
- मरणप्रद-रोगाणां प्रतिनिधिग्रहाः।
- सूर्यादिनवग्रहाणां रोगाः।
- मरण-स्थलकथनम्।

अन्वितिः ४. रोगचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहस्थितिवशाद् रोगज्ञानम्।
- रोगाणां ऋतुसम्बन्धकथनम्।
- रोगाणां शारीरिकमानसिक-दृष्टादृष्टनिमित्तजरोगाः।
- प्रश्नेन रोगनिर्णयाः।
- ग्रहदोषानुसारेण रोगोत्पत्तिः।
- वात-पित्त-कफ-सन्निपात-आगन्तुकोन्मादकर-योगलक्षणानि।

- प्रमेहरोगयोगः।
- सूर्य-चन्द्र-भौम-बुध-जीव-शुक्र-शनि-राहु-केतु-गुलिकजन्य-रोगाश्च।
- प्रश्नशास्त्रीयाऽङ्गविभागाः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गौडः, आचार्यगुरुप्रसाद, (2002), प्रश्नमार्गः (१–१२ अध्यायाः; 'पाथेय' हिन्दी टीका), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पद्मप्रभुसुरी, (1990), भुवनदीपकम् (दीप्ती टीका, कामेश्वर उपाध्यायः), वाराणसी : कृष्णदास-अकादमी।
2. पृथुयशः, (1973), षट्पञ्चाशिका (भटोत्पलटीका, दिनानाथः शर्मा), वाराणसी : चौखम्बा-प्रकाशनम्।
3. रामकृष्णः, दैवज्ञ, (1996), प्रश्नचण्डेश्वरः, मुंबई, खेमराजकृष्णदासप्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: ग्रहफलनिरूपणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अष्टकवर्गसंकल्पनायाः अवगमनं फलज्ञानं च अवबोधनम्।
2. विंशोत्तरीदशायाः साधनज्ञानपूर्वकं फलज्ञानम्।
3. संवत्सरादीनां फलज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अष्टकवर्गसंकल्पनायाः ज्ञानपूर्वकं फलकथने वैशिष्ट्यवर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. ग्रहस्थितिफलानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. दशासाधनक्रमज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
4. अष्टकवर्गफलचिन्तनं सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. गणितज्ञादियोगफलानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2	ग्रहफलनिरूपणम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ग्रहस्थितिफलानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्वोच्चफलम्।
- मूलत्रिकोणफलम्।
- स्वक्षेत्रफलम्।
- मित्रक्षेत्रफलम्।
- शत्रुक्षेत्रफलम्।
- नीचस्थफलम्।
- मान्दिस्थितद्वादशभावफलानि।
- ग्रहयुक्तमान्दिफलम्।
- संवत्सरफलम्।
- संवत्सरायनप्रकारस्तन्नामानि च।
- अयन-ऋतु-मास-पक्ष-काल-तिथि-वारफलानि च।
- गण्डान्त-ताराः।
- अभुक्त-घटिका।
- ज्येष्ठाफलानि।
- मूलफलानि।
- श्लेषागण्डान्तम्।

- श्लेषा-मघा-ज्येष्ठा-मूल-रेवत्यश्विनीषु गण्डान्तकथनम्।
- अन्यगण्डान्तानि।
- गण्डकालः।

अन्वितिः २. अष्टकवर्गफलचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तिथिदोषः।
- योगदोषः।
- दन्तोद्गमफलम्।
- जन्मतारादयः।
- गण्डदोषापवादः।
- नक्षत्र-राशि-राशिनवांश-योग-करण-लग्न-होरा-द्रेष्काण-नवमांश-द्वादशांश-त्रिंशांश-वेला-कालहोराफलानि।
- द्रेष्काणसंज्ञाचक्रम्।
- वेलाबोधकचक्रम्।
- कालहोराज्ञानचक्रम्।
- ग्रहाणां शुभबिन्दुसंख्या।
- ग्रहाणामष्टकवर्गाः।
- अष्टकवर्गे बिन्दुपरत्वेन भावफलानि।
- सूर्य-चन्द्र-भौम-बुध-गुरु-शुक्र-शन्यष्टकवर्गफलानि च।
- अष्टकवर्गप्रस्तारकम्।
- अष्टकवर्गे त्रिकोणशोधनम्।
- एकाधिपत्यशोधनम्।
- गुणकपिण्डगुणकाङ्काः।
- अष्टकवर्गादायुःसाधनम्।
- लग्नाष्टकवर्गचक्रम्।
- अष्टकवर्गायुर्ग्रहस्थितिः।
- समुदायाष्टवर्गः।
- सर्वाष्टके भावानां त्रिभागकल्पना।

अन्वितिः ३. गणितज्ञादियोगफलचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सर्वाष्टके खण्डत्रये ग्रहफलम्।
- लग्नगतविशिष्टबिन्दुफलम्।
- योगवशादायुः प्रमाणम्।
- ग्रहयोगवशाद्बिन्दुफलानि।
- बिन्दुवशाद्रोगादिज्ञानम्।
- शुद्धाष्टकवर्गायुः।
- गणिता-गतायुषः पाकस्थितिः।
- गणितज्ञयोगः।
- तार्किकयोगः।
- वैयाकरणयोगः।
- वेदान्तज्ञयोगः।
- षट्शास्त्रियोगः।
- सोदरसंज्ञाज्ञानम्।
- भार्तृभार्याफलविचारः।
- भ्रात्ररिष्टविचारः।
- वस्त्रविचारः।
- धैर्यविचारः।
- भोजनविचारः।
- वाहनविचारः।
- राज्यविचारः।
- गृहविचारः।
- देवताविचारः।
- पुत्रपुत्रीयोगौ।
- जारपुत्रयोगः।

- वंशहीनयोगः।

अन्विति: ४. दशान्तर्दशाफलचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्क: १**

- अनपत्यतायोगः।
- विलम्बेन पुत्राप्तियोगः।
- हृदयरोगयोगः।
- रोगविचारः।
- सप्तमे ग्रहयोगात् स्त्रीविचारः।
- बहुस्त्रीयगोगः।
- विवाहकालः।
- मृत्युविचारः।
- भाग्यवान्योगः।
- जीविकायोगः।
- गतिविचारः।
- कुलटायोगः।
- साध्वीयोगः।
- स्त्रीजातके प्रव्रज्यायोगः।
- दम्पत्योः समकालमरणम्।
- विशोत्तरीमहादशाविवरणम्।
- दशानां शुभाशुभत्वम्।
- गुलिकदशा।
- महादशा विशेषः।
- अन्तर्दशाविशेषफलम्।
- भावेशदशाफलम्।
- अन्तर्दशाफलानि।
- सूर्यान्तर्दशा-चन्द्रान्तर्दशा- भौमान्तर्दशा-राह्वन्तर्दशा- गुर्वन्तर्दशा- शन्यन्तर्दशा-बुधान्तर्दशा-केत्वन्तर्दशा-शुक्रान्तर्दशा फलानि च।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वैद्यनाथः, (1984), जातकपारिजातः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-संस्थान-प्रकाशनम्।

सहायका: ग्रन्था: (Additional Readings)

1. वर्मा, कल्याण, (2000), सारावली, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
2. वराहमिहिरः, (2007), लघुजातकम् (भट्टोत्पलटीकासहिता), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
3. शर्मा, पद्मनाभ (व्याख्यासहित), (2007), बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्, वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
4. वराहमिहिरः, (2007), बृहज्जातकम् (भट्टोत्पलटीकासहिता), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: संहिताप्रवेशः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ज्योतिश्शास्त्रस्य संहितास्कन्धस्य सामान्यज्ञानम्।
2. दैवज्ञस्य लक्षणानां रव्यादिग्रहचारफलानां च परिज्ञानम्।
3. ग्रहाणां संहितादृष्ट्या महत्त्वाधिगमनम्।
4. संहिताज्योतिषानुसारेण सूर्यचन्द्रमसोर्ग्रहणज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संहितास्कन्धस्य गूढविषये प्रवेशं प्राप्स्यन्ति।
2. दैवज्ञस्य गुणान् अधिगम्य तान् स्वजीवने अपि धारयितुं यत्नं करिष्यन्ति।
3. आदित्यचन्द्रादिचारविमर्शनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. ग्रहाणां सञ्चाराद्यपेक्षया उत्पन्नानां फलानां निर्णयं कर्तुं कुशलाः भविष्यन्ति।
5. ग्रहाणां नक्षत्राणां च स्थितिविशेषेण लोकानां शुभाशुभफलनिर्णये पारङ्गताः भविष्यन्ति।
6. संहिताज्योतिषानुसारेण सूर्यचन्द्रमसोर्ग्रहणज्ञातुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3	संहिताप्रवेशः	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दैवज्ञलक्षणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दैवज्ञस्वरूपकथनम्।
- दैवज्ञगुणाः।
- दैवज्ञलक्षणं विशेषलक्षणञ्च।
- दैवज्ञवाक्प्रंशसा।
- संहिताप्रंशसा।
- संहिताभेदाः।
- दैवज्ञस्य पूज्यत्वकथनम्।
- दैवज्ञप्रंशसा।
- अप्रष्टव्यमनुष्याः।
- नक्षत्रसूचकानां निन्दा।
- अविदग्धसांवत्सरनिन्दा।
- राजज्योतिषिलक्षणम्।

- देशकालदैवज्ञप्रंशसा।
- आप्तदैवज्ञप्रंशसा।
- अयनलक्षणं परीक्षणप्रकारश्च।
- विकृतरविफलम्।
- त्वष्टाग्रहाच्छादितसूर्यफलम्।
- अर्कमण्डलगततामसकीलकफलम्।
- तामसकीलकादीनां शुभाशुभफलमुदयनिमित्तानि निष्फलत्वं दर्शनफलमाकृतिफलं विशेषफलञ्च।

अन्वितिः २. आदित्यचन्द्रादिचारविमर्शः **श्रेयोऽङ्कः १**

- सूर्यवर्णफलम्।
- प्रतिसूर्यफलम्।
- चन्द्रमसि शुक्लकृष्णनिर्णयः।
- प्रत्यहनि चन्द्रगोलके शुक्लवृद्धेः कारणम्।
- नौ-लाङ्गल-समदण्ड-कार्मुक-युग-पार्श्वशायि-आवर्जित-कुण्डाख्यसंस्थानलक्षणं फलञ्च।
- कुज-शुक्र-गुरु-भौम-शनि-बुध-केत्वादिवेधितचन्द्रबिम्बफलम्।
- चन्द्रमसो वर्णलक्षणम्।
- राहोर्ग्रहत्वप्रतिपादने मतान्तराणि।
- राहोराकाशेऽगोचरत्वे हेतुकथनम्।
- राहोरन्धकारमयत्वकथनम्।
- प्रतिपूर्णिमायां चन्द्रग्रहणस्यासम्भवत्वम्।
- रवि-चन्द्रग्रहणे राहोरकारणत्वम्।
- ग्रहणे ग्रासप्रमाणं दिग्ज्ञानं वेलाज्ञानञ्च।

अन्वितिः ३. राहुचारविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सप्तपर्वणां देवताकथनं फलानि च।
- मासैके चन्द्रसूर्यग्रहणयोर्फलम्।
- ग्रस्तोदितग्रस्तास्तयोरर्कचन्द्रयोर्फलम्।
- मेषादिद्वादशराशिगतग्रहणफलम्।
- सूर्यचन्द्रयोर्दशग्रासविचारः।
- ग्रहणकालिकराहुफलम्।
- ग्रस्तभौम-बुध-गुरु-शुक्र-शन्यादीनां फलम्।
- कार्तिकादिद्वादशमासेषु ग्रहणफलम्।
- दशविधमोक्षविचारः।
- चन्द्रग्रहणानन्तरमर्कफलमर्कग्रहणानन्तरञ्चन्द्रफलञ्च।
- उष्णमुख-अश्रुमुख-व्यालमुख-रुधिरमुख-असिमुसलमुखभौमलक्षणं तत्फलञ्च।
- योगवशात्संचारवशाच्च विशेषफलम्, भौमवर्णलक्षणं फलञ्च।

अन्वितिः ४. बुधभौमादिचारविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- बुधोदयफलम्।
- बुधस्य सप्तगतयः।
- सप्तगतीनां स्थितयः लक्षणानि फलञ्च।
- उदयास्तबुधफलम्, बुधबिम्बलक्षणं फलञ्च।
- दशवर्षकथनम्।
- कार्तिकादिद्वादशवर्षफलम्।
- षष्ट्यब्दायनम्।
- द्वादशयुगाधिपतयः।
- पञ्चवर्षाणां नामानि फलानि च।
- प्रभवादिद्वादशसंवत्सराणां नामानि फलानि च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वराहमिहिराचार्यः, (2017), बृहत्संहिता (टीका: पण्डित अच्युतानन्द झा), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शास्त्री, नेमिचन्द्र, (1956), भद्रबाहुसंहिता, काशी : भारतीय ज्ञानपीठ।
2. झा, शिवकान्त (सम्पा.), (2006), अद्भुतसागरः (श्रीमद्वलालसेनदेवप्रणीतः), वाराणसी : चौखम्बा-प्रकाशनम्।
3. अभयकात्यायनः, (2012), नारदसंहिता, वाराणसी : चौखम्बा-प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester – 4)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: प्रश्नविज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ज्योतिश्शास्त्रस्य होरास्कन्धान्तर्गतस्य प्रश्नशाखायाः अध्ययनम्।
2. विशिष्य केरलेषु विकसितस्य प्रश्नवर्त्मनः महत्त्वपरिज्ञानम्।
3. अष्टमङ्गलाख्यस्य प्रश्नक्रमस्य अध्ययनम्।
4. दैवज्ञेन ज्ञातव्यानां समयादीनां पञ्चदशानाम् अंशानां यथाविधि अवगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. रोगारम्भदिशा-प्रहर-कालावधि-दिवारात्रिवर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. ज्योतिश्शास्त्रे विवाहविचारः सन्ततियोगविचारश्च सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. लग्नादिद्वादशभावस्थितग्रहाणां फलानां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. विविधप्रश्नविचाराणां विवेचयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4	प्रश्नविज्ञानम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. रोगविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रोगारम्भावसानकालः।
- रोगारम्भदिशा-प्रहर-कालावधि-दिवारात्रिकथनम्।
- रोगारम्भनक्षत्राद् रोगशान्तिकथनम्।
- मृत्युप्रदनक्षत्राणि तिथयश्च।
- चिरकालीनरोगकथनम्।
- रोगनाशकग्रहयोगाः।
- कर्मजव्याधिकथनम्।
- रोगमुक्त्यर्थमुपायकथनम्।

अन्वितिः २. विवाहविचारः सन्ततियोगविचारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पितृशापादिकम्।
- प्रेतबाधासूचकग्रहाः।
- प्रेतस्यायुरवस्था-जाति-वर्णादिज्ञानम्।
- प्रेतबाधाशान्त्युपायाः।
- दृष्टिबाधाकथनम्।
- अष्टादशमहाग्रहाः।
- नवसंख्यका लघुग्रहाः।
- देवादिग्रहेभ्यः पीडितानां लक्षणानि।
- विवाहप्रश्नविचारः।
- पुनर्विवाहः।
- शीघ्रविवाहः।
- विवाहसमयज्ञानम्।
- सन्ततिप्रश्नः।
- प्रशस्तभार्याविचारः।
- पृच्छाविधिः।
- पुत्रनाशयोगः।
- सन्ततिलाभयोगः।
- अनेकपुत्रयोगः।
- अनेककन्यायोगः।
- सन्ततिविचारगणितम्।
- सन्ततिसमयज्ञानम्।
- सन्तानहीनतायोगः।

अन्वितिः ३. द्वादशभावविचारः ग्रहशान्तिश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लग्नादिद्वादशभावेभ्यः विचारणीयाः विषयाः।
- लग्नादिद्वादशभावस्थितग्रहाणां फलम्।
- लग्नादिद्वादशभावेषु गुलिकफलम्।
- बन्धन-मृत्यु-करा-कलहयोगाश्च।
- सूर्यादिसप्तग्रहाणां देवत्वम्, सूर्यशान्तिः, सोमशान्तिः, पञ्चताराग्रहाणां शान्तिकथनं च।

अन्वितिः ४. विविधप्रश्नविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सन्ततिबाधाशान्त्युपायकथनम्।
- नवांशतः पुत्रकन्याज्ञानम्।
- पत्न्या वियोगकरा योगाः।
- भ्रष्टा-प्रगल्भा-निकृष्टाभार्यादियोगाः।
- नक्षत्राणां गोत्राणि।
- ग्रहगोचरफलचिन्तनम्।
- ग्रहशान्तिः।
- रत्नधारणम्।
- ग्रहाणां दानपदार्थाः।
- ग्रहपीडानिवारणाय दैनिकक्रियाकलापाः।
- ग्रहगोचरफलम्।
- वर्षाप्रश्नः।
- कूपप्रश्नः।
- नष्टप्रश्नः।
- स्वप्नप्रश्नः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गौडः, आचार्यगुरुप्रसाद, (2002), प्रश्नमार्गः (१–१२ अध्यायाः; 'पाथेय' हिन्दी टीकासहितम्), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पद्मप्रभुसुरी, (1990), भुवनदीपकम् (दीप्ती टीका: कामेश्वर उपाध्यायः), वाराणसी : कृष्णदास-अकादमी।
2. पृथुयशः, (1973), षट्पञ्चाशिका (भटोत्पलटीका: दिनानाथः शर्मा), वाराणसी : चौखम्बा-प्रकाशनम्।
3. दैवज्ञरामकृष्णः, (1996), प्रश्नचण्डेश्वरः, मुम्बई : खेमराज-कृष्णदास-प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: संहितास्कन्धविमर्शः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शुक्रादिग्रहचारफलानां परिज्ञानम्।
2. सप्तर्षिचारवशात् केतूनाम् उद्गमात् च लोकानां शुभाशुभफलज्ञानम्।
3. नक्षत्रकूर्मविभागादिना देशेषु भूकम्पयुद्धादिफलविवेकः।
4. वृष्टिविज्ञानस्य साकल्येन अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संहितास्कन्धस्य गूढविषये प्रवेशं प्राप्स्यन्ति।
2. शुक्रादिग्रहचारफलानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. सप्तर्षिचारवशात् केतूनाम् उद्गमात् च लोकानां शुभाशुभफलानां व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. ग्रहाणां सञ्चाराद्यपेक्षया उत्पन्नानां फलानां निर्णयं कर्तुं कुशलाः भविष्यन्ति।
5. ग्रहाणां नक्षत्राणां च स्थितिविशेषेण लोकानां शुभाशुभफलनिर्णये पारङ्गताः भविष्यन्ति।
6. वृष्टिकालज्ञानं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5	संहितास्कन्धविमर्शः	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शुक्रादिचारविमर्शः शुभाशुभकेतुलक्षणानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शुक्रस्य नववीथयस्तासां नक्षत्राणि मार्गकल्पना विशेषफलानि च।
- शुक्रस्य षण्मण्डलानां लक्षणं फलञ्च।
- दिवादृष्टशुक्रस्य विशेषफलम्।
- कृत्तिकादिसप्तविंशतिनक्षत्रभेदनाच्छुक्रफलम्।
- शुक्रस्याग्रवर्तिभिः शन्यादिसप्तग्रहफलानि।
- अश्विन्यादिसंप्तविशतिनक्षत्रस्थितशनिफलम्।
- शनिवर्णस्वरूपं तत्फलञ्च।
- केतोरुदयास्तलक्षणम्।
- शुभाशुभकेतुलक्षणम्।
- दृष्टकेत्वादिनां लक्षणं फलञ्च।

अन्विति: २. अगस्त्यचारादिविमर्श: सप्तर्षिचारादिविमर्शश्च। **श्रेयोऽङ्क: १**

- अगस्त्यमुनिवर्णनम्।
- समुद्रशोभावर्णनम्।
- अगस्त्यप्रभाववर्णनम्।
- विन्ध्यवर्णनम्।
- अगस्त्योदयप्रभाववर्णनम्।
- अगस्त्योदयलक्षणम्।
- अगस्त्यकृते अर्घदानलक्षणम्।
- अगस्त्यस्योदयास्तमयलक्षणं शुभाशुभञ्च।
- सप्तर्षीणां दिक्संस्थानलक्षणम्।
- सप्तर्षीणां चारनक्षत्रानयनम्।
- सप्तर्षीणां संस्थानलक्षणं शुभाशुभफलं स्ववर्गकथनम्।
- पूर्वाग्नेयादिद्यष्टदिक्स्थितदेशाः जनपदाश्च।
- कृत्तिकादिनववर्गफलम्।

अन्विति: ३. ग्रहयुद्धविमर्श:। **श्रेयोऽङ्क: १**

- कृत्तिकादिसप्तविंशतिनक्षत्रगतपदार्थ निरूपणम्।
- सूर्यादिसप्तग्रहाणां देशाः जनाः ग्रहाधिपतयश्च।
- ग्रहयुद्धकारणम्।
- पराजितग्रहलक्षणम्।
- विजयीग्रहलक्षणम्।
- भौमादीनां सर्वग्रहविजितस्य फलम्।
- चन्द्रमसोर्गतिलक्षणम्।
- भौमादिपञ्चग्रहाणामुत्तरगते चन्द्रे फलम्।
- सूर्यादिग्रहाणां वर्षफलम्।

अन्विति: ४. वृष्टिविमर्श:। **श्रेयोऽङ्क: १**

- ताराग्रहाणामुदयास्तवशाद्दिक्फलं संस्थानप्रदर्शनञ्च।
- योगषट्कस्य नामानि लक्षणं फलञ्च।
- गर्भलक्षणम्।
- धारितगर्भस्य प्रसवकालज्ञानम्।
- गर्भाणां विशेषलक्षणं कालनिर्देशश्च।
- मेघानां वायोश्च लक्षणम्।
- गर्भसम्भवलक्षणानि।
- गर्भविनाशलक्षणम्।
- वृष्टियोगः।
- गर्भपुष्टिलक्षणम्।
- गर्भधारणलक्षणम्।
- प्रवर्षणलक्षणम्।
- वर्षणप्रमाणम्।
- नक्षत्रेषु वृष्टिप्रमाणम्।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वराहमिहिराचार्यः, (2017), बृहत्संहिता (टीका: पण्डित अच्युतानन्द झा), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

सहायका: ग्रन्था: (Additional Readings)

1. शास्त्री, नेमिचन्द्र, (1956), भद्रबाहुसंहिता, काशी : भारतीय ज्ञानपीठ।
2. सेनदेव, श्रीमद्वलाल, (2006), अद्भुतसागरः (सम्पा. डॉ. शिवकान्त झा), वाराणसी : चौखम्बा-प्रकाशनम्।
3. अभयकात्यायनः, (2012), नारदसंहिता, वाराणसी : चौखम्बा-प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: पाराशरहोराशास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ज्योतिश्शास्त्रस्य होरास्कन्धस्य सामान्यज्ञानम्।
2. द्वादशभावस्थितेः अध्ययनम्।
3. आचार्यपाराशरस्य शास्त्रीयमतानाम् अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. होरास्कन्धस्य गूढविषये प्रवेशं करिष्यन्ति।
2. ग्रहनक्षत्रसम्बद्धविषयेषु सुस्पष्टं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
3. द्वादशभावस्थितेः वर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. कारकांशे दशम-चतुर्थ-नवम-सप्तम- तृतीय-द्वादशभावाश्च भावलग्नव्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. जाग्रत-दीप्त-बाल-प्रवास-लज्जित-शयनाद्यवस्थाफलानां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. तेषां वृद्धिहानिनिमित्तानि कारणानि निर्णेतुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6	पाराशरहोराशास्त्रम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. जन्मकुण्डलीस्वरूपादिविचारः धूम-पातादिनां फलविचारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जन्मकुण्डलीस्वरूपम्।
- प्राणपदसाधनम्।
- प्राणपदस्योदाहरणम्।
- षोडशवर्गसाधनं फलञ्च।
- रिष्टारिष्टभङ्गकथनम्।
- धूमफलम्।
- पातफलानि।
- परिधिफलम्।
- चापफलम्।
- शिखिफलम्।
- गुलिकफलम्।
- प्राणपदफलम्।
- अर्गलाफलम्।
- ग्रहाणां कारकभेदे आत्मकारकम्।

- भावकारकभेदाः।
- चरकारकभेदाः।
- पुनर्ग्रहकारकभेदाः।

अन्विति: २. कारकांशफलविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कारकांशकुण्डली।
- कारकांशफलम्।
- कारकांशग्रहाणां फलम्।
- कारकांशे दशम-चतुर्थ-नवम-सप्तम- तृतीय-द्वादशभावाश्च भावलग्नम्।
- होरालग्नम्।
- वर्णदलग्नम्।
- वर्णदविचारः।
- घटीलग्नम्।
- आरूढलग्नम्।
- आरूढकुण्डली।
- तन्वारूढफलम्।
- एकादशारूढफलम्।
- द्वादशस्थानाद्यारूढफलम्।
- उपपदे ग्रहफलम्।
- कारकमारकादिविचारः।

अन्विति: ३. लग्नेशादीनां द्वादशभावस्थितिफलविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लग्नेश-धनेश-तृतीयेश-चतुर्थेश-सुतेश-षष्ठेश-सप्तमेश-अष्टमेश-भाग्येश-दशमेश-लाभेश-व्ययेशादीनां द्वादशभावस्थितिफलम्।
- पूर्वजन्मशापद्योतकम्।
- सर्पशाप-पितृशाप-मातृशाप-भ्रातृशाप-मातुलशाप- ब्रह्मशाप-पत्नीशाप-प्रेतशापेभ्यः सुतक्षयः।

अन्विति: ४. अनेकविधमारकविमर्शः रुद्रादिग्रहलक्षणञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनेकविधमारकविमर्शः।
- रुद्रग्रहलक्षणम्।
- महेश्वरग्रहलक्षणम्।
- ब्रह्मग्रहलक्षणम्।
- ब्रह्ममहेश्वरग्रहलक्षणम्।
- पितृ-मातृ-भ्रातृ-भगिनीपुत्र-कलत्रादीनां निर्याणम्।
- मरणनिमित्तानि।
- निधनदेशः।
- राजचिह्नयोगः।
- धीयोगः।
- सुखयोगाः।
- दरिद्रयोगः।
- बन्धनयोगः।
- जाग्रत-दीप्त-बाल-प्रवास-लज्जित-शयनाद्यवस्थाफलानि।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शर्मा,पद्मनाभ (व्याख्यासहित), (2007), बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्, वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वैद्यनाथः, (1984), जातकपारिजातः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-संस्थान-प्रकाशनम्।

2. वराहमिहिरः, (2007), लघुजातकम् (भट्टोत्पलटीकासहिता), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
3. वराहमिहिरः, (2007), बृहज्जातकम् (भट्टोत्पलटीकासहिता), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
4. मन्त्रेश्वरः, (2008), सारावली, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।

तृतीयवर्षः
(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester – 5)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: कुण्डलीविज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ज्योतिश्शास्त्रस्य सामान्यज्ञानम्।
2. पञ्चाङ्गस्वरूपज्ञानम्।
3. भयात-भभोगादीनाम् अवबोधनम्।
4. राशि-ग्रह-भावानां सामान्यज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पञ्चाङ्गे उल्लिखितानां वर्ष-अयन-ऋतु- मास-पक्ष-तिथि-इत्यादिकालाङ्गानां स्वरूपं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. ग्रहस्वक्षेत्रादीन् ज्ञात्वा फलकथने मूलाधारतत्त्वं ज्ञात्वा सम्यक् फलनिर्णयं करिष्यन्ति।
3. जन्मकाले ग्रहचालनस्य गणनां कृत्वा जन्मकुण्डलीनिर्माणे निपुणाः भविष्यन्ति।
4. जन्माङ्गचक्रादिविचारः आयुर्विचारश्च वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. विंशोत्तरी-अष्टोत्तरी-योगिनीदशान्तर्दशासाधनं व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
6. विंशोत्तरीदशाविभागस्य साधने कुशलतां प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1	कुण्डलीविज्ञानम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. जन्मकुण्डलीगणितम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- इष्टकालसाधनम्।
- चालनम्।
- इष्टकालिकग्रहसाधनम्।
- भयातभभोगानयनम्।
- चन्द्रसाधनम्।
- स्पष्टग्रहसाधनम्।
- अयनांशसाधनम्।
- चरखण्डानयनम्।
- लङ्कोदयमानं स्वोदयमानञ्च।
- लग्नायनम्।

- नतसाधनम्।
- दशमलग्नसाधनम्।
- ससन्धिद्वादशभावसाधनम् ।

अन्वितिः २. जन्माङ्गचक्रादिविचारः आयुर्विचारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जन्माङ्गचक्रम्।
- राशिचक्रम्।
- चलितचक्रविचारः।
- विंशोपक-बलानयनम्।
- षड्वर्गविचारः।
- सप्तकवर्गबलविचारो बोधकचक्रञ्च।
- रेखाष्टकविचारः।
- अवस्थात्रयविचारः।
- मध्यमायुःसाधनम्।
- स्पष्टायुर्दायसाधनम् स्वराशि-स्वोच्चादिस्थे ग्रहे विशेषः।
- शत्रुनीचास्तगंतग्रहस्यायुर्दायहानिः।
- चक्रार्धहानिः।
- स्पष्टायुचक्रम्।

अन्वितिः ३. दशासाधनं कारकविचारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहाणामुच्चनीचविभागाः।
- ग्रहाणामुच्चरश्मिसाधनम्।
- विंशोत्तरी-अष्टोत्तरी-योगिनीदशान्तर्दशासाधनम्।
- प्राणपदसाधनम्।
- गुलिकेष्टसाधनम्।
- होरालग्नसाधनम्।
- स्थिरकारकः।
- चरकारकः।
- कारकांशलग्नविचारः।
- दक्षिणगोलार्द्धस्य लग्नसाधनम्।

अन्वितिः ४. विदेशजन्माङ्गगणितम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सारिणीमाध्यमेन स्पष्टलग्नसाधनम्।
- सारिणीमाध्यमेन स्पष्टदशमलग्नसाधनम्।
- आङ्गलतिथिना वार-तिथ्यादिसाधनम्।
- सारिणीमाध्यमेन लग्नसाधनम्।
- दशमलग्नसाधनम्।
- स्थानिकसमयः।
- मानककालः।
- स्थानिकमानककालयोः अन्तरम्।
- रेखांशः।
- अक्षांशः।
- क्रान्तिः।
- चरम्।
- वेलान्तरम्।
- सूर्योदयसाधनम्।
- सूर्यास्तसाधनम्।
- दिनमानम्।
- रात्रिमानम्।
- विदेशजन्माङ्गगणितम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. ओझा, मीठालाल हिंमतराम, (2004), भारतीयकुण्डलीविज्ञानम्, वाराणसी : देवर्षि प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. द्विवेदी, विन्ध्येश्वरीप्रसाद, (2000), जन्मपत्रदीपकः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-संस्थानम्।
2. झा, डॉ. सुरकान्त, भारतीयकुण्डलीविज्ञानम्, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-सीरीज-आफिस।
3. शास्त्री, कपिलेश्वर, सूर्यसिद्धान्तः (श्रीतत्त्वामृतभाष्योपपत्तिः सहितम्), वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-भवनम्।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: लघुपाराशरी-षट्पञ्चाशिका

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. षट्पञ्चाशिकाग्रन्थस्य माध्यमेन प्रश्नज्योतिषस्य ज्ञानम्।
2. नष्टवस्तोः लाभालाभादिज्ञानम्।
3. जातकप्रश्नान् समाधातुम् अध्ययनम्।
4. गोचरवशात् प्रश्नानां समाधानस्य ज्ञानप्राप्तिः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रश्नज्योतिषस्य प्रामाणिकं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. जातकस्य प्रश्नानां तात्कालिकग्रहस्थित्याद्यनुसारेण समाधानं दातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. रोगादिप्रश्नविचारः नष्टवस्तुज्ञानञ्च उचितज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
4. वर्षादिविविधप्रश्नविचारकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. प्रश्नज्योतिषमाध्यमेन समाजकल्याणादिषु योगदानार्थं ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2	लघुपाराशरी-षट्पञ्चाशिका	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रश्नस्य सामान्यसिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रश्नस्य सामान्यसिद्धान्ताः।
- प्रश्नलग्नस्थितिवशात् लाभालाभविचारः।
- नष्टवस्तुलाभालाभविचारः।
- मूकप्रश्नविचारः।
- गमनागमनविचारः।
- जीवितमरणविचारः।

- रोगशान्तिविचारः।
- शत्रुनिवृत्तिविचारः।

अन्वितिः २. यायिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रोगप्रश्नविचारः।
- प्रवासचिन्ताविचारः।
- प्रवासि-आगमनविचारः।
- योगान्तरेण विचारः।
- प्रवासि-आगमनकालविचारः।
- चोरज्ञानविचारः।
- नष्टवस्तुस्थितिविचारः।
- लाभालाभविचारः।
- नष्टवस्तुदिशाविचारः।
- कन्या-पुत्रजन्मविचारः।
- विवाहयोगविचारः।

अन्वितिः ३. रोगादिप्रश्नविचारः नष्टवस्तुज्ञानञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रोगप्रश्नविचारः।
- प्रवासचिन्ताविचारः।
- प्रवासिगमनविचारः।
- योगान्तरेण विचारः।
- चोरज्ञानविचारः।
- नष्टवस्तुस्थितिविचारः।
- लाभालाभविचारः।
- नष्टवस्तुदिशाविचारः।
- कन्या-पुत्रजन्मविचारः।
- विवाहयोगविचारः।

अन्वितिः ४. वर्षादिविविधप्रश्नविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वर्षाविचारः।
- प्रश्नलग्नात् वर्षाविचारः।

- गर्भे पुत्र-कन्याविचारः।
- स्त्रियाः अवस्थाविचारः।
- प्रश्नकार्यविचारः।
- परदेशी-आगमनविचारः।
- प्रेमसम्बधविचारः।
- परदेशे रोगी विचारः।
- पितुः अवस्थाविचारः।
- नष्टवस्तुस्वरूपविचारः।
- चोरदिक् ज्ञानम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पृथुयशः, (1973), षट्पञ्चाशिका (भटोत्पलटीका: दिनानाथः शर्मा), वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. दैवज्ञ रामकृष्णः, (1996), प्रश्नचण्डेश्वरः, मुम्बई : खेमराज-कृष्णदास-प्रकाशनम्।
2. गौडः, आचार्य गुरुप्रसाद, (2002), प्रश्नमार्गः, वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

षष्ठसत्रार्द्धः (Semester – 6)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: सामुद्रिकशास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सामुद्रिकशास्त्रस्य ऐतिहासिकविकासस्य अनुशीलनम्।
2. मुख्यसामुद्रिकलक्षणानां परिचयः।
3. सामुद्रिकशास्त्रे पुरुषलक्षणानां स्त्रीलक्षणानां च तुलनात्मकम् अध्ययनम्।
4. सामुद्रिकशास्त्रस्य ज्योतिषशास्त्रेण सह सम्बन्धस्य ज्ञानम्।
5. आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये सामुद्रिकशास्त्रस्य उपयुक्तता विमर्शस्य परिज्ञानम्।
6. प्राचीनग्रन्थेषु सामुद्रिकशास्त्रस्य स्वरूपविशेषतयोः अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सामुद्रिकशास्त्रस्य परिचयं प्राप्स्यन्ति।
2. शरीराङ्गानां रेखानाञ्च शुभाशुभलक्षणानि विवेचयितुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. फलादेशं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. सामुद्रिकशास्त्रस्य जातकशास्त्रेण संयोजनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. सामुद्रिकशास्त्रे पुरुषलक्षणानां स्त्रीलक्षणानां च तुलनात्मकम् विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3	सामुद्रिकशास्त्रम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सामुद्रिकशास्त्रस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सामुद्रिकशास्त्रस्य प्रादुर्भावः।
- शुभाशुभलक्षणानां फलं वैशिष्ट्यञ्च।
- सामुद्रिकशास्त्रप्रयोजनम् इतिहास-कथनञ्च।
- नृदेहे अङ्गोपाङ्गानां कथनम्।
- पूर्वजन्मकर्मफलानुसारेण लक्षणानामुपपत्तिः।

- अष्टलक्षणानि।
- मानवदेहस्योर्ध्वमूलत्वमधःशाखत्वम्।
- पुरुषपादतल-पादाङ्गुष्ठ-पादाङ्गुली-पादनख-पादपृष्ठ-प्रदेशिन्यादीनां शुभाशुभलक्षणानि तत्फलञ्च।

अन्वितिः २. शरीराङ्गानां रेखानाञ्च शुभाशुभलक्षणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गुल्फ-पार्ष्णि-जङ्घा-रोम-जानु-ऊरु-स्फिग्-मुष्क-रुधिरवर्ण-नाभि-कुक्षि-पार्श्व-जठरादीनां लक्षणानि तत्फलञ्च।
- उदर-वक्ष-स्कन्ध-बाहु-पाणि-पाणितलादीनां शुभाशुभलक्षणानि तत्फलञ्च।
- रेखायाः प्राशस्त्यं शुभाशुभलक्षणानि।
- गोत्र-आयुर्-मातृ-ऊर्ध्व-परिणय-सन्तति-सहोदर-अव्यक्त-सुव्यक्तादिरेखानां सफलं लक्षणानि।

अन्वितिः ३. विविधचिह्नानां लक्षणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अङ्गुली-नख-पृष्ठ-कृकाटिका-ग्रीवा-चिबुक-कूर्च-श्मश्रु-गण्ड-कपोल-मुख-अधर-दन्त-रसना-तालु-घण्टिका-हास्य-नासिकादीनां सफलं लक्षणानि।
- छिक्का-नेत्र-दृष्टि-रोदन-भ्रू-कर्ण-ललाट-ललाटरेखा-श्रीवत्सादिचिह्नानां सफलं लक्षणानि।
- शिरःकेशाद्याकारकथनम्, अङ्गोपङ्गानां मानकथनम्।

अन्वितिः ४. महापुरुषादीनां लक्षणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उरःपृष्ठ-भुज-हस्ताङ्गुली-ग्रीवा-चिबुकादीनां प्रमाणम्।
- क्षिति-जल-अग्नि-पवन-आकाश-देव-नर-रक्ष-पिशाच-चतुष्पदप्रकृतिकथनम्।
- आयुर्लक्षणम्।
- सत्व-रज-तमोगुणलक्षणानि।
- तिलादिफलम्।
- महापुरुषलक्षणम्।
- धन्यपुरुषलक्षणम्।
- भुजयुग्मे आवर्तफलम्।
- नारीणामष्टधा लक्षणानि।
- भर्तृघ्नी रेखा।
- करतले विविधचिह्नानां फलम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. अभयकात्यायन (टीकाकार), सामुद्रिकशास्त्रम्, वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शर्मा, श्री कालिका प्रसाद (टीकाकार), सचित्र सामुद्रिकरहस्यम् (सङ्कलितम्), वाराणसी : ठाकुर प्रसाद पुस्तक भण्डारः, कचौड़ीगली।

चतुर्थवर्षः
(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

सप्तमसत्रार्द्धः (Semester – 7)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: लघुपाराशरी

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. लघुपाराशरीग्रन्थस्य माध्यमेन पराशरीज्योतिषसिद्धान्तानां मूलभूतज्ञानम्।
2. ग्रहस्वभावानां भावविचाराणां दशाफलविचाराणां च यथावत्तत्त्वागमनम्।
3. संक्षिप्तसूत्रपद्धत्या फलनिर्णयस्य शास्त्रीयं मार्गावबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. लघुपराशरीग्रन्थस्य प्रमुखसूत्राणामर्थं तात्पर्यं च व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
2. केन्द्राधिपतिदोषादिविमर्शकर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. ग्रहाणां स्वभावान्, भावफलानि, योगविचारं च शास्त्रीयदृष्ट्या वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. दशाफलनिर्णये पाराशरीपद्धत्याः प्रयोगं सम्यक् कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1	लघुपाराशरी	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. केन्द्राधिपतिदोषादिविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शारदास्तुतिः।
- उडुदायप्रदीपप्रयोजनम्।
- ग्राह्यादशा।
- विशेषसंज्ञानिर्देशः।
- ग्रहदृष्टिविचारः।
- त्रिकोणाधिपतीनां शुभत्वम्।
- केन्द्राधिपतिदोषः।
- द्वितीयेशद्वादशेयोर्फलम्।

अन्वितिः २. योगकारकग्रहविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अष्टमेशस्याशुभत्वम्।
- रन्ध्रेशदोषविशेषविचारः।
- कर्मेशफलविचारः।
- तमोग्रहयोर्गुणविचारः।
- केन्द्रत्रिकोणाधिपतयोर्मिथः सम्बन्धेन योगविशेषः।
- योगकारकविचारः।
- ग्राह्यासम्बन्धविचारः।
- योगेषु स्थानवशादुत्कृष्टताविचारः।

अन्वितिः ३. मारकस्थानविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- केन्द्रत्रिकोणाधिपत्ये योगकारकत्वम्।
- योगफलविचारः।
- राहु-केत्वोः शुभाशुभत्वम्।
- योगभङ्गविचारः।
- मारकस्थानविचारः।
- मारकग्रहदशाकालविचारः।
- मारकत्वे शनेः प्रबलता।

अन्वितिः ४. दशाफलविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दशाफलविचारः।
- अन्तर्दशाफलविचारः।
- फलकल्पना।
- मारकदशाविचारः।
- पापदशाविचारः।
- विशेषफलविचारः।
- राहुकेत्वोर्योगकारकत्वम्।
- मिश्रफलसिद्धान्ताः।
- मारकदशायाः विशेषफलम्।
- शनि-शुक्रयोः दशाफलविचारः।

- योगचतुष्टयम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. ओझा, पं. रामयत्नः, डॉ. सुरकान्त झा, (2021), लघुपाराशरी (संस्कृत टीकासहित), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वैद्यनाथः, (1984), जातकपारिजातः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-संस्थान-प्रकाशनम्।
2. शर्मा, पद्मनाभ पं., (2007), बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम् (व्याख्यासहितम्), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
3. मन्त्रेश्वरः, (2008), सारावली, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: फलदीपिका

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. फलदीपिकाग्रन्थस्य मूलसिद्धान्तानां, ग्रहभावविचारस्य च सम्यक् अवगमनम्।
2. पराशरी-ज्योतिषस्य फलविषयकप्रवृत्तीनां विश्लेषणम्।
3. जातकनिर्णयेषु प्रयोग्यं ग्रहराशिविचारं, योगविचारस्य अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. फलादेशार्थम् आवश्यकान् विषयान् अधिगम्य फलादेशे कुशलाः भविष्यन्ति।
2. फलदीपिकायाः प्रमुखसिद्धान्तान् सम्यक् अवगमिष्यन्ति।
3. ग्रहस्वरूपानां वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
4. राजयोगादीनां च प्रभावान् निर्णेतुं आयुर्निर्णयादिषु च सक्षमाः भविष्यन्ति।
5. जातकनिर्णयेषु फलदीपिकायाः प्रयोगं यथायोग्यं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
6. स्त्रीफलविचाराणाम् आयुविचाराणाञ्च वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2	फलदीपिका	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ग्रहस्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मेषादिराशीनां वासस्थानानि।
- सूर्यादिग्रहेभ्यो विचारणीयाः विषयाः।
- सूर्यादिग्रहाणां स्वरूप-प्रकृति-निवासस्थानानि च।
- ग्रहाणां कारकत्वम्।
- ग्रहाणामधिकार-जाति-गुणादयश्च।
- ग्रहाणां शुभत्वं पापत्वञ्च।
- ग्रहाणामन्नप्रदेशाः रत्नानि धातवः वस्त्राणि रसाश्च।

अन्वितिः २. ग्रहबलम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहाणां चिह्नानि।
- राहुकेत्वोः विशेषत्वम्।
- ग्रहाणां वृक्षाः।
- वर्गोत्तमविचारः।
- विभिन्नवर्गेषु फलप्रमाणम्।
- अशुभवर्गस्थग्रहाः।
- अवस्थाफलम्।
- लग्नबलं बलपरिमाणञ्च।
- दृष्टिबलम्।
- शत्रुमित्रबलम्।
- सूर्यादिसप्तग्रह-इंगितव्यवसायविचारः।

अन्वितिः ३. नीचभङ्गादिराजयोगाः ग्रहस्थानफलानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहाणां राजयोगकारकस्थितयः।
- नीचभङ्गराजयोगाः।
- सूर्यादिग्रहाणां भावफलम्।
- मेषादिलग्नफलम्।
- चन्द्रराशिफलम्।
- उच्चराशिगतग्रहफलम्।
- उच्चस्थग्रहफलम्।
- स्वराशिस्थग्रहफलम्।
- मित्रगृहगतग्रहफलम्।
- शत्रुग्रहगतग्रहफलम्।
- नीचस्थग्रहफलम्।
- विवाहकालः दिक्।

अन्वितिः४. स्त्रीफलविचारः आयुविचारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्त्रीणां चरित्र-स्वभावादिविचारः।
- पतिविचारः।
- चन्द्रलग्न-त्रिशांशफलम्।
- घातकनक्षत्राणि।
- श्रेष्ठस्थितिः।
- सन्तानदोषपरिहारः।
- सन्तानप्राप्तिकालः।
- द्वादशवर्षपर्यन्तमायु-विचारः।
- आयुर्भेदाः।
- मृत्युकालः।
- अल्प-मध्य-दीर्घायुः।
- सूर्यादिनवग्रहदोषजन्यव्याधिविचारः।
- विविधरोगाणां योगः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मन्त्रेश्वरः. (2008). फलदीपिका. वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वैद्यनाथः, (1984), जातकपारिजातः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-संस्थान-प्रकाशनम्।
2. मन्त्रेश्वरः, (2008), सारावली, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
3. वराहमिहिरः, (2007), बृहज्जातकम् (भट्टोत्पलटीकासहिता), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: भारतीयज्योतिषशास्त्रस्येतिहासः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्योतिषशास्त्रस्येतिहासस्य परिचयप्रापणम्।
2. ज्योतिषस्य स्कन्धज्ञानम्।
3. प्राचीनभारतीयज्योतिषशास्त्रस्य उद्भवस्य विकासक्रमस्य चावगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयज्योतिषशास्त्रस्य ऐतिहासिकविकासं वर्णनकर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. प्रमुखज्योतिषग्रन्थानां रचनाकाराणां च कालक्रमे स्थितिं बोधयितुं शक्ष्यन्ति।
3. ज्योतिषस्य स्कन्धज्ञानस्य व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. ज्योतिषशास्त्रे निहितं खगोलशास्त्रीयं गणितीयं च ज्ञानं चिन्तयितुं शक्ष्यन्ति।
5. आधुनिकविज्ञानस्य सन्दर्भे प्राचीनज्योतिषशास्त्रस्य प्रयोजकत्वं विवेचितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. विशिष्टज्योतिर्विदां सामान्यवर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3	भारतीयज्योतिषशास्त्रस्येतिहासः	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ज्योतिषस्य सिद्धान्तस्कन्धः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदाङ्गज्योतिषम्।
- याजुष्-ज्योतिषम्।
- अथर्वज्योतिषम्।
- वेदाङ्गेषु ज्योतिषम्।
- महाभारते ज्योतिषम्।
- पुराणेषु ज्योतिषम्।
- सूर्यप्रज्ञप्तिः।
- चन्द्रप्रज्ञप्तिः।
- पितामहादिप्राचीनसिद्धान्त-पञ्चकम्।
- इतरे आधुनिकसूर्यादि-सिद्धान्ताः।
- शाकल्योक्तब्रह्मसिद्धान्तः।
- आर्यसिद्धान्तः आर्यभटीयम्।
- धीवृद्धिदतन्त्रम्।
- पञ्चसिद्धान्तिका।
- प्रकरणसारः।
- ब्राह्मस्फुट- सिद्धान्तः।
- बीजगणितम्।
- बृहन्मानसं लघुमानसञ्च।
- करणतिलकम्।

- सिद्धान्तशेखरः।
- करणप्रकाशः।
- अभिलषितार्थचिन्तामणिः।
- सिद्धान्तशिरोमणिः।
- सिद्धान्तशिरोमणिः।
- ग्रहकौतुकम्।
- ग्रहलाघवम्।
- सिद्धान्तशेखरः खेटकसिद्धः ग्रहलाघवोपपत्तिः।
- सिद्धान्तसार्वभौमः।
- मकरन्द- विवरणम्।
- सिद्धान्ततत्त्वविवेकः।
- सिद्धान्तचूडामणिः।
- पलभागखण्डनम्।
- करणकौस्तुभः।
- तन्त्ररत्नम्।
- सिद्धान्तसम्राटः।
- करण ग्रन्थः।
- ग्रहगणितचिन्तामणिः।
- ब्रह्मसिद्धान्त सारः।
- यन्त्रराजघटना।
- सरलत्रिकोणमितिः।

अन्विति: २. ज्योतिषस्य संहितास्कन्धः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नारदसंहिता।
- बृहत्संहिता।
- रत्नकोशः।
- रत्नमाला।
- राजमार्तण्डः।
- अद्भुतसागरः।
- व्यवहारप्रदीपः।
- ज्योतिर्विदाभरणम्।
- विवाहवृन्दावनम्।
- विवाहपटलः।
- मुहूर्ततत्त्वम्।
- विवाहपटलः।
- ज्योतिनिबन्धः।
- ज्योतिषदर्पणः।
- मुहूर्तमार्तण्डः।
- तोडरानन्दः।
- मुहूर्तचिन्तामणिः।
- मुहूर्तचूडामणिः।
- मुहूर्तकल्पद्रुमः।
- मुहूर्तमाला।
- मुहूर्तदीपकः।
- कल्प-लता।
- मुहूर्तगणपतिः।
- मुहूर्तसिन्धुः।
- नरपतिजय चर्यास्वरोदयः।
- समरसारः।
- बृहद्वास्तुमाला।
- गृह- रत्नविभूषणम्।

अन्विति: ३. ज्योतिषस्य होरास्कन्धः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- होराशास्त्रम्।
- होराशास्त्रविभागः।
- जातकशास्त्रम्।
- जातकस्कन्धस्य विकासः।
- कतिपये जातकग्रन्थाः।
- बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम्।
- नारदीयहोरा-शास्त्रम्।
- भृगुसंहिता।
- गर्गसंहिता।
- मयहोराशास्त्रम्।
- यवनहोराशास्त्रम्।
- माणित्थहोराशास्त्रम्।
- जैवहोराशास्त्रम्।
- सत्यहोराशास्त्रम्।
- विष्णुगुप्तहोरा-शास्त्रम्।
- देवस्वामिहोराशास्त्रम्।
- सिद्धसेनहोराशास्त्रम्।
- बादरायणहोराशास्त्रम्।
- जैमिनिसूत्रम्।
- ध्रुवनाडीग्रन्थः।
- बृहज्जातकम्।
- लघुजातकम्।
- षट्पञ्चाशिका।
- जातकसारः।
- सारावली।
- प्रश्नज्ञानम्।
- श्रीपतिजातक पद्धतिः।

- वृद्धजातकम्।
- श्रीधरपद्धतिः।
- भावनिर्णयः।
- सर्वार्थचिन्तामणिः।
- जातकपारिजातः।
- केशवीय जातकपद्धतिः।
- जातकभरणम्।
- अनन्त- जातकपद्धतिः।
- स्वप्नशास्त्रम्।
- पञ्चस्वराः।
- जातकसारः।
- जातकालङ्कारः।
- भावकुतूहलम्।
- ताजिकशास्त्रम्।
- ताजिकतन्त्रसारः।
- दैवज्ञालङ्कृतिः।
- ताजिकभूषणपद्धतिः।
- सिहलताजिकम्।
- हायनरत्नम्।
- ताजिकनीलकण्ठी।
- ताजिककौस्तुभः।
- प्रश्नतन्त्रम्।
- प्रश्ननारदी।
- प्रश्नसारः।
- सामुद्रिकशास्त्रम्।
- रमलशास्त्रम्।

अन्वितिः ४. विशिष्टज्योतिर्विदां संक्षिप्तपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लगधाचार्यः।
- स्फुजिध्वजः।
- आर्यभटः प्रथमः।
- वराहमिहिरः।
- पृथुदशाः।
- कल्याणवर्मा।
- लल्लाचार्यः।
- भास्करः प्रथमः।
- ब्रह्मगुप्तः।
- श्रीधराचार्यः।
- मनुः।
- वित्तेश्वरो वा वटेश्वरः।
- मुञ्जालः।
- समर- सिंहः।
- आर्यभटो द्वितीयः।
- पृथुदकः।
- भट्टोत्पलः।
- विजयनन्दी।
- भानुभट्टः।
- श्रीपतिः।
- वरुणः।
- भोजराजो वा भोजदेवः।
- दशबलः।
- ब्रह्मदेवः।
- शतानन्दः।
- महेश्वरः।
- सोमेश्वरः।
- माधवः।
- भास्कराचार्यः।
- वल्लालसेनः।
- नरपतिः।
- अनन्तदेवः।
- वाविलालकोच्चन्ना।
- कालिदासदैवज्ञः।
- केशवार्कः।
- मकरन्दः।
- शार्ङ्गधरः।
- केशवः द्वितीयः।
- गणेशदैवज्ञः।
- अनन्तः।
- नृसिंहः।
- अनन्तदैवज्ञः।
- नारायणः।
- नीलकण्ठः।
- गोविन्ददैवज्ञः।
- मल्लारिः।
- रङ्गनाथः।
- कमलाकरभट्टः।
- रङ्गनाथः।
- गणपतिः।
- जयसिंहः।
- शङ्करबालकृष्णः।
- मणिरामः।
- वेङ्कटेशकेतकरः।

- बालगङ्गाधरतिलकः।
- सुधाकरः अन्यदैवज्ञाश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. झारखण्डी, शिवनाथ, (1975), भारतीयज्योतिषम्, लखनऊ, उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान, राजर्षि पुरुषोत्तमदास टण्डन हिन्दी भवन, महात्मा गांधी मार्ग।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शास्त्री, नेमिचन्द्र, (1970), भारतीय ज्योतिष, दिल्ली : भारतीय ज्ञानपीठ प्रकाशन।
2. लोकमणिदहालः, भारतीयज्योतिषशास्त्रेतिहासः, वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशन।

काठिन्यस्तरः 400-499

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester – 8)

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: जैमिनीसूत्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. जैमिनीसूत्रग्रन्थस्य मौलिकतत्त्वानां रचनाशैल्याः च अवगमनम्।
2. जातकशास्त्रसन्दर्भे जैमिनीसूत्रस्य महत्त्वज्ञानम्।
3. सूत्रपाठस्य विवेचनद्वारा फलितगणनाविषयकं ज्ञानविकसनम्।
4. जातकशास्त्रस्य पारम्परिकदृष्ट्या आधुनिकप्रयोगदृष्ट्या च विश्लेषणार्थं प्रेरणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. जैमिनीसूत्रग्रन्थस्य मौलिकतत्त्वानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. जातकशास्त्रसन्दर्भे जैमिनीसूत्रस्य स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. विषयान् सूत्रमाध्यमेन अवगमिष्यन्ति।
4. जैमिनीसूत्रस्य तात्त्विकं विषयवस्तुं सम्यग् ज्ञास्यन्ति।
5. जैमिनीयजातकशास्त्रस्य फलादेशे उपयुक्तानां महत्त्वपूर्णविषयाणां स्मरणं फलादेशसमये सूत्रैः सरलतया कर्तुं शक्षयन्ति।
6. योगदशाविमर्शयोः वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4	जैमिनीसूत्रम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अर्गलादियोगविचारः कारकविमर्शादिश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- राशिदृष्टिविचारः।
- ग्रहदृष्टिविचारः।
- जैमिनीयअङ्कसंकेतज्ञानम्।
- अर्गलायोगः।
- प्रथमाऽर्गलाबाधकयोगः।
- अन्यः अर्गलायोगस्तत्प्रतिबन्धकश्चराहुकेत्वोरर्गलायोगस्तद्बाधकश्च।
- चरकारकविचारः।
- आत्मकारकस्यवैशिष्टयम्।
- अमात्यादिसप्तकारकविचारः।

- कारकांशकुण्डलीनियमा:।
- पुत्रकारकविकल्पः।
- भगिन्यादि-मातुलादि-पितामहादि-पत्न्यादिकारकाः।
- ग्रहभाववशस्थिरकारका:।
- योगकारकविचार:।
- भावानांविशेषशुभाशुभत्वविचारः।
- ग्रहाणां नैसर्गिकबलविचारः।
- चरदशागणनाप्रकारवर्षादिज्ञानञ्च मूलत्रिकोणम्।
- चरान्तर्दशाविचारः।
- राश्यादीनां पदस्थाविचारः।

अन्विति:२. कारकांशफलविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भावादीनां संख्याबोधकविधिः वर्णदराशिदशाज्ञानम्।
- वर्णदराशिज्ञानप्रकारः।
- वर्णदराशिदशाक्रमम्।
- अन्तर्दशाविचारः।
- भावलग्नसाधनम्।
- घटीलग्नसाधनम्।
- आत्मकारकनवांशवैशिष्टयम्।
- आत्मकारकनवांशराशिफलम्।
- तुलांशकादिफलम्।
- आत्मकारकांशस्थग्रहफलानि।
- कैवल्यादियोग:।
- शुभग्रहादिदृष्टराहुयुतार्कफलम्।
- आत्मकारकांशस्थितगुलिकफलम्।
- आत्मकारकांशगतकेतुफलम्।
- रविशुक्रदृष्टकारकांशफलम्।
- कारकांशाद्दशमभावफलम्।
- कारकांशाच्चतुर्थभावफलम्।
- आत्मकारकांशाद्धर्मभावस्थफलम्।

अन्विति:३. योगविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पारदारिकादियोगाः।
- आत्मकारकांशात्भावादिफलम्।
- कर्षकयोगः।
- देवभक्तिज्ञापकयोगाः।
- मान्त्रिकादियोगाः।
- रसवादिभिषग्योगौ।
- कुष्ठादिरोगक्षयरोगादियोगश्च।
- धानुष्कादियोगाः।
- काव्यज्ञत्वादियोगाः।
- स्तब्धवाग्योगः।
- केमद्रुमयोगः।
- शुभाशुभफलकालः।
- पदमवलम्ब्य फलम्।
- श्रीमदादिधनलाभयोगश्च।
- सहेतुकव्ययाधिक्ययोगादिः।
- उदरोगयोगः।
- वार्धक्यचिह्नयोगः।
- फलादेशेविशेषविचारः।
- विविधयोगाः।
- राजयोगाः।
- वाहनवैतानिकयोगौ।
- राजकीयपुरुषसेनापतियोगौ।
- ग्रहदृष्टिवशाद्बुद्धिमदादियोगाः।
- बन्धनयोगः।
- नेत्रहानियोगः।
- राजचिह्नयोग:।
- उपपदनिरूपणम्।
- प्रव्रज्यादारनाशयोगौ।
- बहुदारादिविषयकयोगाः विविधस्त्रीरोगयोगाः।
- सप्तमांशग्रहेभ्यः फलानिविशेषविचारः।
- भ्रातृभगिन्यादि-फलविचारः।
- दंष्ट्रादियोगाः।
- वर्णज्ञानम्।
- देवताभक्तिविचारः।

- परजातयोगाः।
- स्वकुलप्रधानयोगः।
- आयुर्विचारः।
- आयुसाधनविधिर्भेदेनिर्णयः।
- स्पष्टायुसाधनविधिः।
- शनिकर्तुककक्ष्याह्रासविचारः।
- गुरुग्रहकृतकक्ष्यावृद्धियोगः।
- आयुर्दाययोगाः।
- दिर्घा-मध्या-अल्पायुयोगः।
- निधनकालनिर्णयः।
- दीर्घादित्रिविधायुयोगः।
- ग्रहबलविचारः।
- कक्ष्याह्रासवृद्धियोगश्च।
- गुरुवशकक्ष्याह्रासादिविचारः।
- आयुर्दायविशेषयोगः।

अन्वितिः४. दशाविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्थिरदशानुसारेणनिधनज्ञानम्।
- रूद्रग्रहनिरूपणपूर्वकनिधनयोगः।
- महेश्वर-ब्रह्मग्रहनिरूपणम्।
- निधनयोगः।
- मारकग्रहनिरूपणम्।
- मारकदशायां निधनयोगः पितृमातृकारकविचारः।
- मातृपितृ–पत्नीप्रभृतीनां निधनयोगः।
- निधनस्थितिज्ञानम्।
- नवांशदशाविचारः।
- स्थिरदशाविचारः।
- प्रथम-द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-राशिबलविचारः।
- शूलदशाविचार: ।
- ब्रह्मग्रहाश्रितदशाक्रमः।
- चरदशाक्रमः।
- केतोः शुभत्वम्।
- द्वितीयभावबलस्य प्रयोजनम्।
- द्वारबाह्यराश्योर्लक्षणम्।
- द्वारबाह्यराश्योः फलानि।
- केन्द्रदशाज्ञानम्।
- अन्तर्दशाविचार:।
- कारककेन्द्रदशाज्ञानम्।
- अन्तर्दशाविचार:।
- केन्द्रादिदशायां विशेषः।
- कारकादिदशावर्षज्ञानम्।
- शूलदशाविचारः।
- नक्षत्रदशाविचार:।
- अष्टोत्तरीमहादशा-योगिनीदशाज्ञानम्।
- दृग्दशाविचारः।
- राशीनां गणनाक्रमः।
- त्रिकोणदशाविचारः।
- त्रिकोणदशाफलविचारः।
- सूक्ष्मदशाविचारः।
- दशेशवशशुभाशुभविचार:।
- अन्तर्दशादौ गणनाक्रमः।
- दशादीनां शुभाशुभफलानि।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. महर्षि जैमिनि, जैमिनीसूत्रम्, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शर्मा, पद्मनाभ, पं., (2007), बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम् (व्याख्यासहितं), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
2. मन्त्रेश्वरः, (2008), सारावली, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
3. ओझा, पं. रामयत्नः, डॉ. सुरकान्तझा, (2021), लघुपाराशरी (संस्कृतटीकासहिता), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: जातकालङ्कारः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. तन्वादिभावफलविचाराणां ज्ञानम्।
2. रिपुभावादिफलविचाराणाम् अवगमनम्।
3. विशिष्टयोगविमर्शानाम् अवबोधनम्।
4. वैपरीत्यस्थभावफलविचारज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. फलकथने मूलभूतानां तन्वादिभावफलानि ज्ञात्वा फलादेशं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. विविधरोगयोगानां ज्ञानम् प्राप्स्यन्ति येन जातकस्य रुग्णाद्यवस्थायाम् उपचारादिकरणे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. विशिष्टयोगविमर्शं तथा विविधयोगलक्षणं ज्ञात्वा तस्य फलनिर्णयक्षमतां प्राप्स्यन्ति।
4. वैपरीत्यस्थभावफलविचाराणां ज्ञातुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5	जातकालङ्कारः	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः१. तन्वादिभावफलविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भावस्य बलाबलविचारः।
- तनुभावविचारः।
- शुभाशुभशरीरयोगः।
- धनविचारः।
- अन्धकत्वयोगः।
- भ्रातृभावसुखादिविचारश्च।
- चतुर्थभावविचारः।
- गृहप्राप्तियोगः।
- वाहनविचारः।
- पञ्चमभावफलविचारः।
- मूकत्वयोगः सन्तानाभावयोगश्च।
- सन्तानयोगः।
- सन्तानसमयनिर्देशः।
- सन्तानबाधकयोगः।

अन्वितिः२. रिपुभावादिफलविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रिपुभावफलम्।
- व्रणयोगः।
- सप्तमभावफलम्।
- विवाहयोगः स्त्रीसंख्या।
- गर्भाभावयोगः।
- अष्टमभाव-फलम्।
- कष्टकर्मयोगः।
- अल्पायुर्योगः।
- सङ्ग्रामे जयपराजययोगः।
- नवमभावफलम्।
- भाग्यविचारः।
- चिन्तायोगः।
- राजभावफलम्।
- दीर्घायुर्योगः।
- यानहेतुमरणं चिन्ताभेदाश्च भाग्यविचारः।
- कर्मविवेकः।
- लाभविचारः।
- व्ययविचारः।

अन्वितिः३. विशिष्टयोगविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- योगानां ग्रहाधीनत्वम्।
- व्यभिचारिणीयोगः।
- परजातयोगः।
- परजाते वर्णभेदः।
- कुष्ठयोगः।
- रोगभेदः।
- खञ्जयोगः।
- बुद्धिमानयोगः बुद्धिहीनयोगश्च।
- दुःखयोगः।
- कातरयोगः।
- जातकस्वभावयोगः।
- अपयशयोगः।
- नेत्रदोषयोगः।
- वामनयोगः।
- दद्रुरोगयोगः।
- हीनाङ्गयोगः।
- नपुंसकयोगः।
- बन्धनयोगः।
- खल्वाटयोगः।
- विकृतदन्तयोगः।
- देहदुर्गन्धियोगः।
- विषकन्यायोगः।
- विषकन्यायोगभङ्गयोगः।
- दीर्घायुर्योगः

अन्वितिः४. वैपरीत्यस्थभावफलविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लग्नेशधनेशयोर्वैपरीत्यस्थभावफलविचारः।
- लग्नेशतृतीयेशयोर्वैपरीत्यस्थभावफलविचारः।
- लग्नेशपञ्चमेशयोर्वैपरीत्यस्थभावफलविचारः।
- लग्नेशचतुर्थेशयोर्वैपरीत्यस्थभावफलविचारः।

- लग्नेशषष्ठेशसप्तमेशानां परीत्यस्थभावफलविचारः।
- लग्नेशाष्मेशनवमेशानां वैपरीत्यस्थभावफलविचारः।
- लग्नेशकर्मेशलाभेशानां वैपरीत्यस्थभावफलविचारः।
- लग्नेशव्ययेशयोर्वैपरीत्यस्थभावफलविचारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीगणेशकविः, (2008), जातकालङ्कारः (तत्त्वप्रकाशिकाटीका, पण्डित लषणलाल झा), वाराणसी : चौखम्बा-कृष्णदास-अकादमी।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वैद्यनाथः, (1984), जातकपारिजातः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-संस्थान-प्रकाशनम्।
2. वर्मा, कल्याण, (2000), सारावली, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
3. वराहमिहिरः, (2007), लघुजातकम् (भट्टोत्पलटीकासहिता), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
4. शर्मा, पद्मनाभ, पं., (2007), बृहत्पाराशरहोराशास्त्रम् (व्याख्यासहित), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

द्वितीयवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: रत्नबोधः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. विविधरत्नानां स्वरूपज्ञानम्।
2. रत्नपरीक्षणविधेर्ज्ञानम्।
3. वास्तविकरत्नपरिचयज्ञानम्।
4. रत्नधारणकालादिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. रत्नानां वास्तविकस्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. रत्नपरीक्षणविधेः वर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. रत्नानां मूलस्वरूपं जातिवैशिष्ट्यं च सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. ग्रहबलेन सह रत्नानामुपयुक्ततां निर्णेतुं शक्ष्यन्ति।
5. व्यावहारिकजीवने ग्रहशान्त्यर्थं रत्नोपयोगस्य शास्त्रीयं पक्षं चिन्तयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1	रत्नबोधः	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. रत्नपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रत्नानि।
- श्रेष्ठरत्नानि।
- नवग्रहाणां रत्नानि।
- रत्नधारणप्रयोजनम्।
- माणिक्यपरिचयः।
- मौक्तिकपरिचयः।
- प्रवालपरिचयः।

- तार्क्ष्यपरिचयः।

अन्वितिः २. पुष्परागादिरत्नानां परिचयः एवं रत्नशुद्धिविधिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पुष्परागपरिचयः।
- वज्रपरिचयः (वज्रप्रकारादयः, वज्रशुद्धिविधिः)
- नीलमणिपरिचयः।
- गोमेदमणिपरिचयः।
- वैदूर्यमणिपरिचयः।
- सर्वरत्नशुद्धिविधिः।
- रत्नधारणलाभः।

अन्वितिः ३. रत्नविज्ञानम् एवं रत्नप्राप्तिस्थानानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रत्नानां विज्ञानदृष्ट्या परिचयः।
- रत्नानां विविधनामानि।
- माणिक्यप्राप्तिस्थानम्।
- मौक्तिकप्राप्तिस्थानम्।
- प्रवालप्राप्तिस्थानम्।
- तार्क्ष्यप्राप्तिस्थानम्।
- पुष्परागप्राप्तिस्थानम्।
- वज्रप्राप्तिस्थानम्।
- नीलमणिप्राप्तिस्थानम्।
- गोमेदमणिप्राप्तिस्थानम्।
- वैदूर्यमणिप्राप्तिस्थानम्।

अन्वितिः ४. रत्नधारणकालः एवम् उपरत्नानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रत्नधारणकालः (नक्षत्राणि, वासराः, लग्नादयश्च)
- उपरत्नानि (वैक्रान्तं, सूर्यकान्तः, चन्द्रकान्तः, राजावर्तः, पेरोजकः, स्फटिकः, तृणकान्तः, दुग्धपाषाणः, भीष्ममणिः, अकीकम्, अग्निजारः, पुलकः)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पं. राधाकृष्ण पाराशरः, (1972), रत्नविज्ञानम्, वाराणसी : चौखम्बा-विद्या-भवनम्।
2. वाग्भट्टाचार्यः, श्री, रसरत्नसमुच्चयः (सम्पा. वैद्यराज हरिशङ्कर लाल), मुम्बई : खेमराज कृष्णदास प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. डॉ. शर्मा, विनोदकुमार, (2015), रत्नविज्ञानविमर्शः, नवदेहली : अभिषेक प्रकाशनम्।
2. वराहमिहिराचार्यः, (2017), बृहत्संहिता (टीका: पं. अच्युतानन्द झा), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।
3. गणपतिः, श्रीमद्दैवज्ञरावल हरिशंकरसूरिसूनु, (2022), मुहूर्तगणपतिः (कान्तिमती हिन्दी टीकासहितः, डॉ. मुरलीधर चतुर्वेदी), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: कृषिविज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives):

1. भारतीयज्योतिषशास्त्रस्य कृषिक्षेत्रे उपायोजनम्।
2. ग्रहाणां राशीनां च कृष्युपयोगिताज्ञानम्।
3. मुहूर्तनिर्णयस्य वृष्टिप्रर्षणं वर्षान ऋतुचक्रे च पारम्परिकज्योतिषज्ञानस्य उपयोजनम्।
4. कृषिकर्मणि ग्रहगोचरफलस्य लग्नादीनां प्रभावस्य च सूक्ष्मतया अध्ययनम्।
5. स्वदेशीयकृषिपद्धतीनां ज्योतिषाधारितसंरक्षणे प्रेरणम्।
6. प्राचीनग्रन्थेषु वर्णितकृषिवैज्ञानिकतत्त्वानाम् आधुनिककृषिव्यवस्थायां समायोजनकौशलस्य विकसनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. कृषिज्योतिषः सिद्धान्तानां दृढबोधं प्राप्स्यन्ति।
2. ग्रहगोचरादीनां कृषि-वृष्टि-फलेषु यथायोग्यतया निर्णेतुं सक्षमा: भविष्यन्ति।
3. मुहूर्तविचारेण बीजरोपणादीनामुचितसमयं निर्णीय तदुपयोक्तुं पारयिष्यन्ति।
4. पाराशरीयकृषिविज्ञानस्य विश्लेषणं कृत्वा समकालीनकृषिप्रणालीनां व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
5. ऋतुचक्रस्य अनुकूलता-अननुकूलतानुसारं कृषि-निर्णयेषु ज्योतिषस्य उपादेयत्वं विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2	कृषिविज्ञानम्	04	-	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वृष्टिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गर्भलक्षणविचारः।
- गर्भलक्षणप्रयोजनम्।
- धारितगर्भस्य प्रसवकालः।
- गर्भसम्भवलक्षणम्।

- गर्भधारणनिरुपणम्।
- प्रवर्षणनिरूपणम्।
- वृष्टिप्रमाणम्।

अन्वितिः २. वृष्टिकालज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कृषिमाहात्म्यम्।
- मासानुसारेण वृष्टिज्ञानम्।
- ग्रहसञ्चारेण वृष्टिज्ञानम्।
- अनावृष्टिलक्षणम्।

अन्वितिः ३. कृषिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कृष्यवेक्षणम्।
- वाहकविधानम्।
- गोपर्वकथनम्।
- गोयात्राप्रवेशौ।
- गोमयकूटोद्धारः।
- हलसामग्रीकथनम्।
- हलप्रसारणम्।

अन्वितिः ४. बीजविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- बीजस्थापनम्।
- बीजवपनविधिः।
- बीजारोपणविधिः।
- धान्यकुट्टनविधिः।
- धान्यनिस्तृणीकरणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पाराशरः, (2002), कृषिपाराशरः (प्रो. रामचन्द्रपाण्डेयस्य टीकासहिता), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास प्रकाशनम्।
2. वराहमिहिरः, (2009), बृहत्संहिता, वाराणसी : चौखम्बा-कृष्णदास-अकादमी।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वेदव्यासः, (2004), अग्निपुराणम्, गोरखपुर : गीताप्रेस।

2. गौड, आचार्य गुरुप्रसाद, (2007), प्रश्नमार्गः (पाथेय), वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशन।
3. काश्यपमुनिः, (2013), काश्यपीयकृषिपद्धतिः, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत-सीरीज आफिस।

तृतीयवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: चिकित्साज्योतिषम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. रोगनिर्णयस्य ज्योतिषाधारेषु गम्भीरज्ञानस्य (विशेषतो रोगकारकग्रहभावराशीनां) सम्पादनम्।
2. ग्रहबाधायाः शारीरिकमानसिकस्वास्थ्यसम्बद्धिनः संस्कृतश्लोकानुसारं लक्षणानां विश्लेषणम्।
3. रोगकारणेषु कर्मसिद्धान्तस्य (पूर्वजन्मकर्मफलस्य) अनुसन्धानम्।
4. रोगनिवारणोपायानां (मन्त्र-दान-होम-रत्नप्रयोगाश्च) अध्ययनम्।
5. आयुर्वेद-ज्योतिषयोः पारम्परिकभारतीयचिकित्सादृष्ट्या समन्वयज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. रोग-कर्म-ग्रहबाधेत्यादीनां परस्परसंबन्धस्य विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. ग्रहस्थित्या जातके रोगलक्षणानां निर्णयं सम्यक् करिष्यन्ति।
3. रोगकालः, रोगस्थानं च तर्कसम्मतं विवेक्तुं शक्ष्यन्ति।
4. अजीर्ण-क्षय-दाहादीरोगलक्षणानां निर्णयं सम्यक् कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. रोगोपशमनाय यथायोग्यं ग्रहशान्तिक्रमं, रत्नधारणं वा विनियोजयिष्यन्ति।
6. चिकित्साज्योतिषस्य प्राचीनोपयोगम् आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये अपि सन्दर्शयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1	चिकित्साज्योतिषम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. रोगविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ज्वराधिकारः।
- अतिसाराधिकारः।
- ग्रहण्यधिकारः।
- आर्शरोगाधिकारः।

अन्विति: २. अजीर्णादिरोगविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अजीर्णरोगाधिकारः।
- क्रिमिरोगाधिकारः।
- पाण्डुरोगाधिकारः।
- रक्तपित्तरोगाधिकारः।

अन्विति: ३. क्षयारोगदिरोगविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- क्षयरोगाधिकारः।
- कासरोगाधिकारः।
- हिक्कारोगाधिकारः।
- श्वासरोगाधिकारः।

अन्विति: ४. दाहादिरोगविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अरोचकाधिकारः।
- छर्दिरोगाधिकारः।
- तृष्णामूर्छाधिकारः।
- दाहाधिकारः।
- आपस्मारोगाधिकारः।
- शूलरागाधिकारः।
- गुल्मरोगाधिकारः।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वीरसिंहः, (1897), वीरसिंहावलोकः (वीरसिंहेन संकलितः), मुम्बई : खेमराज श्रीवेङ्कटेश्वर प्रेस।

सहायका: ग्रन्था: (Additional Readings)

1. वैद्यनाथः, (1984), जातकपारिजातः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत-संस्थान-प्रकाशनम्।
2. आचार्य गुरुप्रसाद गौड, (2007), प्रश्नमार्गः (पाथेय), वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशन।
3. शर्मा, पद्मनाभ, पं., (2007), बृहत्पराशरहोराशास्त्रम् (व्याख्यासहित), वाराणसी : चौखम्बा-सुरभारती-प्रकाशनम्।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: व्रतपर्वादिकालनिर्णयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. व्रतपर्वादीनां कालज्ञानम्।
2. व्रतपर्वादिषु उचितकालनिर्णेतुं सामर्थ्यप्रापणम्।
3. व्रतपर्वादिकाले उत्पन्नसामाजिकं मतभेदानां समाधानं दातुं सामर्थ्यप्रापणम्।
4. समाजे कालविधानशास्त्रस्य उपयोगितायाः प्रदर्शनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. व्रतपर्वादिनां कालज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. व्रतपर्वादिषु उचितकालनिर्णेतुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. तथैव समाजे व्रतपर्वादिकालविषये उत्पन्नानां विविधमतभेदानां निराकरणमनेन विषयेण सेत्स्यन्ति।
4. व्रतपर्वादिषु उचितकालनिर्णेतुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. श्राद्धादिषु उचितकालनिर्णेतुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2	व्रतपर्वादिकालनिर्णयः	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्विति: १. व्रतपर्वादिकालपरिचयः कालनिर्णयश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तिथिनिर्णये सामान्यपरिभाषा।
- वेधः।
- विहितव्रतादिविषये तिथिनिर्णयः।
- युग्मतिथिः।
- कर्मविशेषे कालनिर्णयः।
- व्रतारम्भकालः समाप्तिकालश्च।

अन्विति: २. तिथिनिर्णयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रतिपन्निर्णयः।
- द्वितीयानिर्णयः।
- तृतीयानिर्णयः।
- चतुर्थीनिर्णयः।
- पञ्चमीनिर्णयः।
- षष्ठीनिर्णयः।
- सप्तमीनिर्णयः।
- अष्टमीनिर्णयः।
- नवमीनिर्णयः।
- दशमीनिर्णयः।
- एकादशीनिर्णयः।
- एकादश्यां वैष्णव-स्मार्तनिर्णयः।
- द्वादशीनिर्णयः।
- त्रयोदशीनिर्णयः।
- चतुर्दशीनिर्णयः।
- पूर्णिमा-अमावास्याययोर्निर्णयः।

अन्विति: ३. व्रतपर्वकालविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः१**

- पूजाविशेषे भद्राविचारः।
- नवरात्रिव्रतम्।
- नवरात्रव्रते घटस्थापनम्।
- घटस्थापने नक्षत्रशुद्धिः।
- व्रतपारणामुहूर्तः।
- शिवरात्रिव्रते कालशुद्धिः।
- न्यूनाधिकतिथौ व्रतनिषेधः।
- देव्यादिव्रते तिथिशुद्धिः।
- गणेशचतुर्थीव्रतशुद्धिः।
- रामनवमीव्रतम्।
- गोकुलाष्टमीव्रतम्।
- वृद्धिक्षये व्रतनिर्णयः।
- वैष्णवमतेन जन्माष्टमीनिर्णयः।
- दीपमालिकानिर्णयः (दीपावलीनिर्णयः)
- विजयादशमीनिर्णयः।
- होलिकानिर्णयः।
- ग्रहणसूतक।
- सूतकादौ तिथिशुद्धिः।

अन्विति: ४. श्राद्धादिकालनिर्णयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- श्राद्धकालः।
- काम्यश्राद्धकालः।
- अपराह्णादिविशेषकालनिर्णयः।
- एकोदिष्टश्राद्धे तिथिनिर्णयः।
- पार्वणश्राद्धेतिथिनिर्णयः।
- ग्रहणदिने वार्षिकश्राद्धनिर्णयः।
- मलमासे प्रथमवार्षिकविचारः।
- सपिण्डीकरणपश्चाद्वर्षत्रयं भोजननिषेधः।
- वृद्धिश्राद्धकालः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीकाशीनाथोपाध्यायः, धर्मसिन्धुः (‘धर्मदीपिका’ विशद हिन्दी व्याख्यया ‘सुधा’ टिप्पण्या च समलङ्कृतः, सम्पा, श्रीवशिष्ठदत्त मिश्रः, श्रीसुदामामिश्र शास्त्री), वाराणसी : चौखम्बा-प्रकाशनम्।
2. कालिदासः, (1988), ज्योतिर्विदाभरणम् (सम्पा, डॉ, रामचन्द्र पाण्डेयः), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. भट्टः, कमलाकर, (2019), निर्णयसिन्धुः (पं, ज्वालाप्रसाद मिश्रः, सेतुनामक हिन्दी टीकासहितः), मुम्बई : खेमराज श्रीकृष्णदास प्रकाशनम्।
2. कालिदासः, पूर्वकालामृतम् (सम्पा, डॉ, सुरेशचन्द्र मिश्रः), नवदेहली : रंजन पब्लिकेशन्स।
3. दीक्षितः, भट्टोजि, तिथिनिर्णयः (सम्पा, श्री विश्वनाथ शास्त्री), वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृत सीरिज्-आफिस।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: भारतीयगणितम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयगणितस्य इतिहासज्ञानम्।
2. पारम्परिकगणितपद्धतेः अध्ययनम्।
3. संख्या-प्रणाली भिन्नगणना वर्गमूल-घनमूलनिर्णयः एवम् अन्यप्राचीनविधयः इत्यादीनां ज्ञानम्।
4. बीजगणितस्य ज्ञानम्।
5. भारतीयगणितस्य समकालीनप्रासङ्गिकतायाः अवगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पारम्परिकगणितपद्धतेः वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. भारतीयगणितस्य इतिहासं सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
3. संख्या-प्रणाली भिन्नगणना वर्गमूल-घनमूलनिर्णयः एवम् अन्यप्राचीनविधयः इत्यादीनां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. बीजगणितस्य अवधारणां स्पष्टकर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. प्राचीनज्योतिर्गणितस्य तत्त्वानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3	भारतीयगणितम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्विति: १. पाटीगणितप्रवेशः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मुद्रापरिभाषा।
- भारपरिभाषा।
- भाषादिमानम्।
- दैर्घ्यमापकपरिभाषा।
- धनहस्तपरिभाषा।
- घनहस्तपरिभाषा।

- कालपरिभाषा।
- अङ्कस्थानम्।
- सङ्कलन-व्यवकलन-गुणनसूत्राणि।
- भागहारः।
- वर्गः।
- वर्गमूलम्।
- घनः घनमूलम्।

अन्वितिः २. पाटीगणितम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भिन्नपरिकर्माष्टम्।
- शून्यपरिकर्माष्टम्।
- व्यस्थविधिः।
- त्रैराशिकम्।

अन्वितिः ३. बीजगणितप्रवेशः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- धनर्णषड्विधम्।
- शून्यसंकलनादिकम्।
- अव्यक्तकल्पना तत्सङ्कलनादिकम्।

अन्वितिः ४. बीजगणितम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनेकवर्णषड्विधम्।
- करणीषड्विधम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भास्कराचार्यः, (2017), लीलावती, वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।
2. भास्कराचार्यः, (2018), बीजगणितम्, वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. आर्यभटीयम्, आर्य्यभट्टः, डॉ. सुरकान्त झा, वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4: स्वप्नशास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. स्वप्नशास्त्रस्य तात्त्विकमूलस्य गहनचिन्तनम्।
2. उपनिषत्पुराणादिषु वर्णितस्वप्नसिद्धान्तानां दार्शनिकविवेचनम्।
3. शुभाशुभफलदायकस्वप्नानां लक्षणनिर्णयस्तेषां प्रतीकात्मकविवेचनम्।
4. स्वप्नस्य मनोवैज्ञानिकपरिप्रेक्षणम्।
5. स्वप्नविश्लेषणस्य आधुनिकमनोविज्ञानसम्बन्धावगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. स्वप्नसिद्धान्तस्य गम्भीरबोधं प्राप्स्यन्ति।
2. स्वप्नभेदेषु सूक्ष्मवर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. स्वप्नानां मनोवैज्ञानिकसमीक्षा कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. स्वप्नानां मानसचिन्तनविज्ञानस्य गहनतत्त्वं ज्ञातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. स्वप्नशास्त्रस्य तत्त्वानाम् आधुनिकमनोविज्ञान सम्बद्धप्रासङ्गिकतां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4	स्वप्नशास्त्रम्	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. स्वप्नपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋग्वेदीयस्वप्नमन्त्रम्।
- अथर्ववेदीय स्वप्नमन्त्रम्।
- दुःस्वप्ननाशनमन्त्रम्।
- अग्निपुराणोक्तस्वप्नसिद्धान्तः।
- मत्स्यपुराणोक्तस्वप्नसिद्धान्तः।
- ब्रह्मवैवर्तपुराणोक्तस्वप्नसिद्धान्तः।

- दुःस्वप्नदर्शनफलम्।

अन्विति: २. शुभस्वप्नः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्वप्नफलद्रष्टुर्योग्यता।
- स्वप्नकारणम्।
- धातुक्षोभजनितस्वप्नफलम्।
- शुभस्वप्नफलम्।

अन्विति: ३. अशुभस्वप्नः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अशुभस्वप्नफलं मृत्युकालपरीक्षणम्।

अन्विति: ४. नानाग्रन्थोक्तः स्वप्नः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महाभारतोक्तः स्वप्नः।
- रामायणे स्वप्नः।
- सिद्धिदायकस्वप्नः।
- चरकसंहितोक्तं स्वप्नफलम्।
- शारङ्गधर-संहितोक्तं स्वप्नफलम्
- शुभस्वप्नः।
- बृहस्पतिरचितः स्वप्नाध्यायः।
- सत्याचार्यस्य स्वप्नसिद्धान्तः।
- पाराशराचार्योक्तः स्वप्नसिद्धान्तः।
- अन्यपुराणोक्तं स्वप्नफलम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. उपाध्यायः, डॉ, कामेश्वर, (2007), स्वप्नविद्या, वाराणसी : त्रिस्कन्धज्योतिषम् प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शास्त्री, राकेश, (1993), स्वप्नसंहिता, साधना पॉकेट बुक्स।
2. कमलाकरः, स्वप्न, (2001), ज्योतिर्विच्छीधरेण सङ्ग्रहीता, वाराणसी : भारतीय विद्या संस्थानम्।

चतुर्थवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: सिद्धान्तज्योतिषप्रवेशः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सिद्धान्तज्योतिषस्य मूलतत्त्वानां, गणनापद्धतीनां च परिज्ञानम्।
2. ग्रहगतिक्रमः, नक्षत्रविचारः, मासः, ऋतुः, संवत्सर-निर्णयः इत्यादीनां यथावत् शिक्षणम्।
3. सूर्यसिद्धान्तादिग्रन्थेषु निरूपितानां खगोलगणनतत्त्वानां विवेचनम्।
4. आधुनिकखगोलदृष्ट्या पारम्परिकसिद्धान्तानां वैज्ञानिकसमीक्षणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सिद्धान्तज्योतिषे वर्णितानां ग्रहगतिक्रमस्य तत्त्वं सम्यक् सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
2. सूर्यसिद्धान्तः, आर्यभटीयं, पञ्चसिद्धान्तिकायाम् उपदिष्टं कालगणनतत्त्वं कुशलतया अवलम्बयिष्यन्ति।
3. पञ्चाङ्गनिर्माणे, ग्रहणविचारे, नक्षत्रगणनायां च सिद्धान्तपद्धतीं प्रयोगयिष्यन्ति।
4. खगोलशास्त्रे पारम्परिकभारतीयदृष्ट्या वैज्ञानिकविचारपद्धतिं चिन्तयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1	सिद्धान्तज्योतिषप्रवेशः	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. कालभेदः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कालपरिभाषा।
- युगमानम्।
- मनुमानम्।
- कल्पमानम्।
- सृष्टिकालः।
- ग्रहाणां प्राग्गतित्वम्।
- ग्रहगतौ न्यूनाधिकत्वम्।
- भगनपरिभाषा।
- युगे सावनमासाः।
- युगे चान्द्रमासाः।
- क्षयमासः।
- अधिमासः।
- अवमसावनपरिभाषा।
- सिद्धान्तपरिभाषा।

अन्वितिः२. कालज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अहर्गणाः।
- गौरववर्षम्।
- भूव्यासपरिधिः।
- देशान्तरम्।
- रेखादेशाः।
- वारप्रवृत्तिः।

अन्वितिः३. ग्रहगतिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अष्टधागतिः।
- वक्रगतौ हेतुः।
- ग्रहसावनाहोरात्रासवः।
- दिनरात्रिमानञ्च।
- तिथि-भ-योग-साधनं करणानि च।

अन्वितिः४. कालमानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्राह्ममानम्।
- दिव्यमानम्।
- पित्र्यमानम्।
- प्राजापत्यमानम्।
- गौरमानम्।
- सौरमानम्।
- सावनमानम्।
- चान्द्रमानम्।
- आर्क्षमानम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सूर्यसिद्धान्तः, (2008), सत्येन्द्रमिश्रटीकासहितः, वाराणसी : चौखम्बा-संस्कृतभवन-प्रकाशनम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. भास्कराचार्यः, (1981), सिद्धान्तशिरोमणिः, वाराणसी : सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: वास्तुशास्त्रस्य परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वास्तुशास्त्रस्य मूलतत्त्वानां परिचयप्रदानम्।
2. वास्तुविषयस्य वैज्ञानिकदृष्ट्या अध्ययने प्रोत्साहनम्।
3. वास्तुशास्त्रस्य स्वरूपज्ञानम्।
4. भूमिलक्षणस्य ज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वास्तुशास्त्रस्य मूलतत्त्वानां वर्णनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. भूमेः चयनं, भूमेः परीक्षाप्रकाराणां स्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
3. स्तम्भस्थापनं, स्तम्भस्य मापनं च सम्यक् व्याख्यातुं शक्ताः भविष्यन्ति।
4. भारतीयमन्दिरवास्तुशिल्पस्य वर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. प्राचीननगरनियोजनस्य प्रासङ्गिकतां विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2	वास्तुशास्त्रस्य परिचयः	4	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वास्तुशास्त्रस्य उत्पत्तिः, प्रमुखसिद्धान्ताः च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुशास्त्रस्य उत्पत्तिः।
- प्रमुखसिद्धान्ताः।
- वास्तुशास्त्रस्य ग्रन्थाः तेषां दार्शनिकपृष्ठभूमिश्च।
- प्रमुखवास्तुग्रन्थाः बृहत्संहिता (वराहमिहिरः), मयमतम् (मयः), समराङ्गणसूत्रधारः।
- (भोजराजः), विश्वकर्मा वास्तुशास्त्रं (विश्वकर्मा), मानसारः, अपराजितप्रच्छा।

अन्वितिः२. पदविन्यासः, देवताः, भूमिपरीक्षा च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पदविन्यासस्य संकल्पना ६४, ८१, १०० पदविन्यासाः।

- दिक्चक्रे देवतानां स्थानानि।
- वास्तुपुरुषस्य स्थितिः।
- भूमेः चयनं, भूमेः परीक्षाप्रकाराः (भूमिपरीक्षा)
- भूखण्डस्य प्रकाराः गज, कूर्म, दैत्य, नागपृष्ठ इत्यादयः।
- भूमेः प्लवत्वम् (भूप्लवः)
- शल्यस्य संकल्पना।

अन्वितिः३. शङ्कुस्थापनम्, ईष्टिकाविचारः, स्तम्भविन्यासः च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शङ्कुस्थापनविधिः।
- ईष्टिकाविचारः।
- शिलान्यासविधिः।
- स्तम्भस्थापनम्, स्तम्भस्य मापनं च।
- वास्तुयोजनायाः प्रकाराः, सर्वतोभद्र-नन्द्यावर्त-वर्धमान- स्वस्तिक-रूचक।
- मर्म, महामर्म, ब्रह्मस्थानस्य च अध्ययनम्।
- स्तम्भद्वाराणां विस्तृतचर्चा।

अन्वितिः४. मन्दिरवास्तु, नगरयोजना च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयमन्दिरवास्तुशिल्पस्य अध्ययनम्, कोणार्कसूर्यमन्दिरम्, हम्पी इत्यादीनाम् उदाहरणानि।
- ग्रामवास्तु, नगरवास्तु च।
- स्मार्टसिटी संकल्पनाया: भारतीयनगरयोजनायाश्च अध्ययनम्।
- प्राचीननगरयोजनाया: प्रासंगिकता।
- प्राचीनभारते जलाशयाः तेषां महत्त्वं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. द्विवेदी, राम निहोरा, बृहत्वास्तुमाला, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती ग्रन्थमाला।
2. अभयकात्यायनः, विश्वकर्माप्रकाशः, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती।
3. मिश्रः, सुरेशचन्द्र, बृहत्संहिता, नयी दिल्ली : रञ्जन पब्लिकेशन्स।
4. डेजन्स्, ब्रूनो, मयमतम्, नयी दिल्ली : इन्दिरा गाँधी राष्ट्रीय कला केन्द्रम्।
5. भोजराजः, समराङ्गणसूत्रधारः (सम्पा, एस, के, शर्मा), दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।
6. विद्याधरः, डॉ, भारतीयवास्तुशास्त्रक इतिहासः, नयी दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. पाण्डेय, शैलेजा, मयमतम्, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती।
2. पाण्डेय, हरिप्रसाद, वास्तुशास्त्रविमर्शः, नयी दिल्ली : न्यू भारतीय बुक कॉर्पोरेशन।

B.A. Hons.

(Vastu Shastra)

अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखा

स्नातककार्यक्रमः – वास्तुशास्त्रम्

2025

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

UGC

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगः

बहादुरशाह-जफर-मार्गः

नवदेहली – 110002

UGC LOCF Committee (Sanskrit)

Prof. Shrinivas Varakhedi
Chairperson of the committee and Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ vc@sanskrit.nic.in
Prof. Sukant Kumar Senapati
Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval, ✉ sukantsnpt@gmail.com
Prof. Viroopaksha V. Jaddipal
Secretary, Maharishi Sandipani Rashtriya Ved Vidya Pratishthan, Ujjain, ✉ vvjaddipal@gmail.com
Dr. M. V. Natesan
(Retd. Prof.) SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10, ✉ natesanskt2000@gmail.com
Dr. Mamta Tripathi
Assistant Professor, Gargi College, University of Delhi, Delhi, ✉ mamtatripathi.jnu@gmail.com

Curriculum Development Committee for B.A. Hons. (Vastu Shastra)

Prof. Deviprasad Tripathi
Chairperson of the Committee and Professor, Shri Lal Bahadur Shastri National Sanskrit University, New Delhi ✉ devi@slbsrsv.ac.in
Prof. P.S.N. RAO
Professor, School of Planning & Architecture, New Delhi, ✉ drpsnrao@hotmail.com
Prof. Ashok Thapaliyal
Professor, Shri Lal Bahadur Shastri National Sanskrit University, New Delhi,
✉ ashokthapliyal@slbsrsv.ac.in
Dr. Pravesh vyas
Asst. Professor, Shri Lal Bahadur Shastri National Sanskrit University, New Delhi,
✉ pravesh@slbsrsv.ac.in
Prof. Dinakar Marathe
Convenor of the committee and Professor, Kavikulguru Kalidas Sanskrit University, Ratnagiri Campus, Ratnagiri, Maharashtra – 415612 ✉ dinkarmarathe@gmail.com

Co-ordination Committee

Dr. G. Surya Prasad
Chief Co-ordinator of the committee and Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.gsurya.prasad@csu.co.in
Dr. Yashvant Kumar Trivedi
Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi –110058,✉ dr.yashvant.trivedi@csu.co.in
Dr. Awasthi Sailesh Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi, 110058,
✉ dr.awasthisailesh@csu.co.in
Dr. Kishor Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.kishor_kumar@csu.co.in
Dr. Deepika Dixit
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.deepikadixit@csu.co.in

विषयसूची

कार्यक्रमस्य परिचयः 1

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि 1

कार्यक्रमस्य परिणामाः 2

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 3

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 5

वास्तुशास्त्रस्नातकस्य गुणाः 7

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 8

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 9

प्रथमवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 10

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester – 1) 11

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: वास्तुशास्त्रस्य परिचयः अवधारणा च 11

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: वास्तुशास्त्रस्य प्रमुखाचार्याः ग्रन्थाश्च 13

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: भूमिचयनसिद्धान्ताः दिक्साधनञ्च 15

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: वास्तुशास्त्रस्येतिहासः 17

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester – 2) 20

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: आयादिसाधनं गृहमेलापकञ्च 20

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: वास्तुपदविन्यासः 22

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: आवासीयवास्तु 24

द्वितीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 26

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester – 3) 27

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: व्यावसायिकवास्तु 27

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: धार्मिकवास्तु 29

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: वास्तुमुहूर्तविचारः। 32

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester – 4) 34

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: जीर्णोद्धारविमर्शः 34

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: चित्रालेखः 36

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: देवबेरविधानम् 38

तृतीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 41

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester – 5) 42

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: ग्राम-पुर-नगरनियोजनम् 42

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: दुर्ग-राजप्रासाद-देवप्रासादविधानम् 45

षष्ठसत्रार्द्धः (Semester – 6) 48

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: वास्तुनि प्रयोज्याप्रयोज्यविचारः, वास्तुदोषाः तेषां निराकरणञ्च 48

चतुर्थवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 50

सप्तमसत्रार्द्धः (Semester– 7) 51

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: वृक्षायुर्वेदः दकार्गलञ्च 51

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: अर्वाचीनवास्तुकला-सिद्धान्ताः तत्प्रयोगाश्च 53

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester – 8) 55

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: शालविधानं द्वादशतलविधानञ्च 55

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: वास्तुमानचित्रनिर्माणम् 58

प्रथमवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1: वास्तुशास्त्रस्य परिचयः मानवजीवने तदुपयोगिता च 61

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2: आवासीयवास्तुनिर्माणम् 63

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3: गृहारम्भ-द्वारविन्यास-गृहप्रवेशमुहूर्त्तविमर्शः 65

द्वितीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 67

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1 : वास्तुपरिचयः, प्रयोजनम्, आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये महत्त्वञ्च 68

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: भूपरीक्षणम्, भूमेराकाराः, शल्योद्धारः, दिक्परिच्छेदश्च 70

तृतीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 73

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धः 74

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: वास्तुनः प्रमुखभेदाः - आवासीयः व्यावसायिकः धार्मिकश्च 76

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: गृहारम्भः, द्वारविन्यासः, वृक्षविन्यासः, गृहप्रवेशविमर्शश्च 78

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4: आधुनिकवास्तुकलायाः मुख्यसिद्धान्ताः 80

चतुर्थवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 82

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: वास्तुनि मानचित्रविधानम् 83

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: वास्तुनः आकृतिः स्वरूपम् एकद्वित्रिचतुश्शालविधानञ्च 85

कार्यक्रमस्य परिचयः

(Introduction of the Program)

बी.ए. ऑनर्स् (वास्तुशास्त्रम्) चतुर्णां वर्षाणां कार्यक्रमः विद्यते। अस्मिन् कार्यक्रमे आहत्य अष्टसत्रार्धानि भविष्यन्ति। **अर्हता** - प्राक्-शास्त्री-उपशास्त्री-उत्तरमध्यमापरीक्षोत्तीर्णाः तत्समकक्ष्यपरीक्षोत्तीर्णाः वा छात्राः एन्.टि.ए. द्वारा आयोज्यमानपरीक्षामाध्यमेन उत्तीर्य अस्मिन् बी.ए.आनर्स (वास्तुशास्त्रम्) कार्यक्रमे प्रवेष्टुम् अर्हाः। अत्र अष्टसु सत्रार्धेषु स्वशास्त्रीयपाठ्यक्रमाः **(Major),** स्वशास्त्रसम्बद्धचयनितपाठ्यक्रमाः **(Minor),** बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमाः **(Multi-disciplinary),** मूल्यवर्धनपाठ्यक्रमाः **(VAC),** कौशलाधारितपाठ्यक्रमाः (**SEC**) च भविष्यन्ति।

एतैः साकं अन्तिमसत्रार्धे प्रशिक्षुतासेवा **(Internship)** पाठ्येतरगतिविधयः **(ECA)** लघुशोधप्रबन्धः **(Dissertation)** च भविष्यन्ति।

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि

(Objectives of the Program)

अस्य पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यम् एवं प्रकारेण निर्दिष्टं भवति -

1. भारतीयज्ञानपरम्पाराधारेण वास्तुशास्त्रस्य परिचयप्रदानम्।
2. भारतीयसंस्कृतेः विषये ज्ञानप्रदानम्।
3. भारतीयवास्तुपरम्परायाः परिचयप्रदानम्।
4. नैतिकमूल्यानां विषये ज्ञानप्रदानम्।
5. भारतीयजीवनपद्धतौ वास्तुशास्त्रस्य प्रयोगविषये मार्गदर्शनम्।
6. वास्तुरचनादिकौशलविकासाय मार्गदर्शनम्।
7. संस्कृत-आङ्ग्ल-हिन्दीभाषासु सम्भाषणकौशलसम्पादनम्।
8. भारतीयज्ञानपरम्पराविषयेषु शोधदृष्टिप्रदानम्।
9. सङ्गणकद्वारा संस्कृत/शास्त्रसम्बद्धप्रोग्रामिंग् निर्माणे दक्षताप्रदानम्।

कार्यक्रमस्य परिणामाः

(Program Outcomes)

कार्यक्रमस्य परिणामः - 1	**भारतीयमूलानि -** छात्राः भारतीयवास्तुकलादिषु कुशलाः भविष्यन्ति।
कार्यक्रमस्य परिणामः - 2	**भारतीयज्ञानपरम्परा -** भारतीयज्ञानपरम्परायाम् अभिमानवन्तः भविष्यन्ति।
कार्यक्रमस्य परिणामः - 3	**भविष्यवाद्युपागमः** – वास्तुनिर्माणकार्येषु निपुणाः भविष्यन्ति। शिल्पसंवर्धनं सम्पादयिष्यन्ति।
कार्यक्रमस्य परिणामः - 4	**बहुशास्त्रीयम् -** वास्तुशास्त्रे प्रतिपादितान् लोकोपयोगिनः मौलिकान् विषयान् समाजे सप्रमाणं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
कार्यक्रमस्य परिणामः - 5	**वृत्तिप्रदानक्षमता -** छात्रान् व्यावसायिक-विश्लेषणात्मकप्रौद्योगिकी-कौशलेन सुसज्जितान् कृत्वा तेषां वृत्तिसामर्थ्यस्य वर्धनम्।

प्रधानानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

(PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MAJOR COURSES)

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level काठिन्यस्तरः
वास्तुशास्त्रस्य परिचयः अवधारणा चः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुशास्त्रस्य प्रमुखाचार्याः ग्रन्थाश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भूमिचयनसिद्धान्ताः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुशास्त्रस्येतिहासः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
आयादिसाधनं गृहमेलापकञ्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुपदविन्यासः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
आवासीयवास्तु	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
व्यावसायिकवास्तु	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
धार्मिकवास्तु	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुमुहूर्त्तविचारः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
जीर्णोद्धारविमर्शः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
चित्रालेखः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

देवबेरविधानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ग्राम/पुर/नगरनियोजनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
दुर्ग-राजप्रासाद-देवप्रासादविधानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुनि प्रयोज्याप्रयोज्यविचारः, वास्तुदोषाः तेषां निराकरणञ्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वृक्षायुर्वेदः दकार्गलञ्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अर्वाचीनवास्तुकला-सिद्धान्ताः तत्प्रयोगाश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
शालविधानम् द्वादशतलविधानञ्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुमानचित्रनिर्माणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MINOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level कठिनतायाः स्तरः
वास्तुशास्त्रस्य परिचयः मानवजीवने तदुपयोगिता च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
आवासीयवास्तुनिर्माणम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
गृहारम्भ-द्वारविन्यास-गृहप्रवेशमुहूर्त्तविमर्शः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुपरिचयः, प्रयोजनम्, आधुनिक-परिप्रेक्ष्ये चावश्यकता	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भूपरीक्षणम्, भूमेराकाराः, शल्योद्धारः दिक्परिच्छेदश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुनः प्रमुखभेदाः – आवासीय-व्यावसायिक-धार्मिकाः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

गृहारम्भः, द्वारविन्यासः, वृक्षविन्यासः, गृहप्रवेशविमर्शश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
आधुनिकवास्तुकलायाः मुख्यसिद्धान्ताः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुनि मानचित्रविधानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
वास्तुनः आकृतिः, स्वरूपं एकद्वित्रि-चतुश्शालविधानं च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

वास्तुशास्त्रस्नातकस्य गुणाः

पाठ्यक्रमस्य समापनानन्तरं छात्राः वास्तुशास्त्रचिन्तनस्य, युक्तियुक्तपरीक्षणस्य, प्रभावपूर्णसंवादस्य च कौशलानि अर्जयिष्यन्ति। बी.ए. ऑनर्स् वास्तुशास्त्रपाठ्यक्रमे स्नातकापेक्षिताः निम्नलिखिताः गुणाः भवन्ति –

GA1	भारतीयज्ञानपरम्परायाः संरक्षणम्।
GA2	स्थापत्यकलायाः विकासः।
GA3	प्राचीनग्राम-नगरवास्तुनः अध्ययनपुरस्सरं देशस्य नगरविकासे सहयोगः।
GA4	संस्कृतस्य संस्कृतेश्च सम्पूर्णविश्वे प्रचारः प्रसारः।
GA5	प्राचीनवास्तुविषयाणाम् आधुनिकस्थापत्यविषयैः सह समन्वयः।
GA6	भारतीयज्ञानपरम्परायां मनुष्यलयवास्तु-प्रासादवास्तु-मन्दिरवास्तु-नागरवास्तुविज्ञानस्य च सम्यग्ज्ञापनेन कार्यक्रमोऽयं भारतस्य समग्रविकासे सहकरोति ।

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		प्रधानपाठ्यक्रमाः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1.	प्रथमवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 1.1: वास्तुशास्त्रस्य परिचयः अवधारणा चः	4	100-199
2.		प्रधानः 1.2: वास्तुशास्त्रस्य प्रमुखाचार्याः ग्रन्थाश्च	4	100-199
3.		प्रधानः 1.3: भूमिचयनसिद्धान्ताः	4	100-199
4.		प्रधानः 1.4: वास्तुशास्त्रस्येतिहासः	4	100-199
5.		प्रधानः 1.5: आयादिसाधनं गृहमेलापकञ्च	4	100-199
6.		प्रधानः 1.6: वास्तुपदविन्यासः	4	100-199
7.		प्रधानः 1.7: आवासीयवास्तु	4	100-199
8.	द्वितीयवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 2.1: व्यावसायिकवास्तु	4	200-299
9.		प्रधानः 2.2: धार्मिकवास्तु	4	200-299
10.		प्रधानः 2.3: वास्तुमुहूर्त्तविचारः	4	200-299
11.		प्रधानः 2.4: जीर्णोद्धारविमर्शः	4	200-299
12.		प्रमुखः 2.5: चित्रालेखः	4	200-299
13.		प्रधानः 2.6: देवबेरविधानम्	4	200-299
14.	तृतीयवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 3.1: ग्राम/पुर/नगरनियोजनम्	4	300-399
15.		प्रधानः 3.2: दुर्ग-राजप्रासाद-देवप्रासादविधानम्	4	300-399
16.		प्रधानः 3.3: वास्तुनि प्रयोज्याप्रयोज्यविचारः, वास्तुदोषाः तेषां निराकरणञ्च	4	300-399
17.	चतुर्थवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 4.1: वृक्षायुर्वेदः दकार्गलञ्च	4	400-499
18.		प्रधानः 4.2:अर्वाचीनवास्तुकला-सिद्धान्ताः तत्प्रयोगाश्च	4	400-499
19.		प्रधानः 4.3: शालविधानम् द्वादशतलविधानञ्च	4	400-499
20.		प्रधानः 4.4: वास्तुमानचित्रनिर्माणम्	4	400-499

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		गौणपाठ्यक्रमाः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1.	प्रथमवर्षीयाः गौणपाठ्यकमाः	गौण: 1.क.1: वास्तुशास्त्रस्य परिचय: मानवजीवने तदुपयोगिता च	4	100-199
2.		गौण: 1.क.2: आवासीयवास्तुनिर्माणम्	4	100-199
3.		गौण: 1.क.3: गृहारम्भ-द्वारविन्यास-गृहप्रवेशमुहूर्त्तविमर्शः	4	100-199
4.	द्वितीयवर्षीयाः गौणपाठ्यकमाः	गौण: 2.क.1: वास्तुपरिचयः, प्रयोजनम्, आधुनिक-परिप्रेक्ष्ये चावश्यकता	4	200-299
5.		गौण: 2.क.2: भूपरीक्षणं, भूमेराकाराः, शल्योद्धारः दिक्परिच्छेदश्च	4	200-299
6.	तृतीयवर्षीयाः गौणपाठ्यक्रमाः	गौण: 3.क.1: वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धः	4	300-399
7.		गौण: 3.क.2: वास्तुनः प्रमुखभेदाः – आवासीय-व्यावसायिक - धार्मिकाः	4	300-399
8.		गौण: 3.क.3: गृहारम्भः, द्वारविन्यासः, वृक्षविन्यासः, गृहप्रवेशविमर्शश्च	4	300-399
9.		गौण: 3.क.4: आधुनिकवास्तुकलायाः मुख्यसिद्धान्ताः	4	300-399
10.	चतुर्थवर्षीयाः गौणपाठ्यक्रमाः	गौण: 4.क.1: वास्तुनि मानचित्रविधानम्	4	400-499
11.		गौण: 4.क.2: वास्तुनः आकृतिः, स्वरूपम् एकद्वित्रि-चतुश्शालविधानं च	4	400-499

प्रथमवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः 100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester – 1)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: वास्तुशास्त्रस्य परिचयः अवधारणा च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयवास्तुशास्त्रस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. वास्तुशास्त्रस्य अध्ययनेन प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. वास्तुशास्त्रस्य अवधारणायाः मूलतत्त्वानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. वास्तुशास्त्रस्य परिभाषाः प्रतिपादयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
2. वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धं वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. वास्तुशास्त्रस्य महत्त्वं प्रासङ्गिकतां च निगदितुं दक्षाः भविष्यन्ति।
4. वास्तुशास्त्रे पञ्चमहाभूतानां प्राकृतिकशक्तीनामुपयोगं वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
5. वास्तुपुरुषस्य स्वरूपप्रतिपादनं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
6. गृहादिनिर्माणस्य ध्यातव्यविषयान् वर्णयितुं प्रवीणाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Pratice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1	वास्तुशास्त्रस्य परिचयः अवधारणा च	03	1	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वास्तुप्रवेशः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुशास्त्रस्य परिभाषा।
- वास्तुनः स्वरूपम्।
- वास्तुशास्त्रस्य उद्देश्यानि।
- वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धः।
- वास्तुशास्त्रस्य महत्त्वं प्रासङ्गिकता च।

अन्वितिः २. वास्तुपुरुषसङ्कल्पना। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुशास्त्रे पञ्चमहाभूतानि।
- वास्तुशास्त्रे प्राकृतिकशक्तयः।

- वास्तोष्पतिपरिकल्पना।
- वास्तुपुरुषस्योद्भवः।
- वास्तुपुरुषस्याङ्गे देवताः।
- वास्तुशास्त्रस्य सङ्क्षिप्तविकासक्रमः।

अन्वितिः ३. गृहनिर्माणचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुनः व्युत्पत्तिः अर्थश्च।
- वास्तुस्वरूपम्।
- वास्तुनः प्रभेदाः।
- गृहादिनिर्माणप्रयोजनम् आवश्यकता च।
- गृहादिनिर्माणे ध्यातव्यविषयाः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, भारतीय वास्तुशास्त्रम्, श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः, नवदेहली।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, वास्तुसारः, दिल्ली : : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. थपलियाल, अशोकः, वास्तुप्रवोधिनी, नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्री, बृहद्वास्तुमाला, (टीकाकारः सम्पादकश्च - अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. विद्याधरः, भारतीय वास्तुशास्त्रस्य इतिहासः, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
5. झा, जीवनाथः, वास्तुरत्नावली, (व्याख्याकारः - अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. देशबन्धुः, गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्, दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
7. टोडरमलः, वास्तुसौख्यम्, (टीकाकारः - प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः, वास्तुशास्त्रविमर्श शोधपत्रिका, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्री राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: वास्तुशास्त्रस्य प्रमुखाचार्याः ग्रन्थाश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वास्तुशास्त्रस्य अष्टादशप्रवर्तकानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. वास्तुशास्त्रस्य प्रसिद्धानां प्रमुखाचार्याणां विषये ज्ञानसम्पादनम्।
3. वास्तुशास्त्रस्य प्रसिद्धमौलिकग्रन्थानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वास्तुशास्त्रस्य अष्टादशप्रवर्तकानाम् आचार्याणां विषये वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. पुराणकर्त्तुः वास्तुविदः महर्षिवेदव्यासस्य परिचयप्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. वास्तुशास्त्रस्य वराहमिहिरादीनाम् आचार्याणां विषये निगदितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
4. पुराणेषु वास्तुशास्त्रस्य सन्दर्भान् वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
5. वास्तुशास्त्रस्य प्रसिद्धग्रन्थानां परिचयं प्रदातुं कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2	वास्तुशास्त्रस्य प्रमुखाचार्याः ग्रन्थाश्च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वास्तुशास्त्रप्रवर्तकाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अष्टादशप्रवर्तकाः।
- वेदव्यासः।
- वराहमिहिरः।
- भोजराजः।
- रामदैवज्ञः।
- टोडरमलः।
- सूत्रधारमण्डनः।

अन्वितिः २. पौराणिकवास्तुग्रन्थाः शास्त्रीयग्रन्थाः च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मत्स्यपुराणम्।
- अग्निपुराणम्।
- विश्वकर्मप्रकाशः।
- विश्वकर्मवास्तुशास्त्रम्।
- मयमतम्।
- मानसारः।
- मुहूर्त्तचिन्तामणिः (वास्तुगृहप्रवेशप्रकरणे)

अन्वितिः ३. वास्तुशास्त्रग्रन्थाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अपराजितपृच्छा।
- समराङ्गणसूत्रधारः।
- मनुष्यालयचन्द्रिका।
- रूपमण्डनम्।
- वास्तुविद्या।
- बृहत्संहिता (वास्तुविद्याध्यायादयः)

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विद्याधरः, भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वास्तुशास्त्रविभागः, वास्तुशास्त्रविमर्श शोधपत्रिका, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रिय-संस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: भूमिचयनसिद्धान्ताः दिक्साधनञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भूमिभेदानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. भूमिचयनसिद्धान्तानाम् अध्ययनेन प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. दिक्साधनस्य अवधारणायाः मूलतत्त्वानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. ग्रामनिवासे शुभाशुभत्वविचारान् वक्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
2. काकिणीविचारप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. भूमेः प्लवविचारप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. भूमेः आकारविषयकविचारान् वर्णयितुं दक्षाः भविष्यन्ति।
5. शल्योद्धारविधीनां प्रयोगं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. दिक्साधनविचारान् प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3	भूमिचयनसिद्धान्ताः दिक्साधनञ्च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भूमिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रामनिवासे शुभाशुभत्वविचारः।
- काकिणीविचारः।
- भूमेः रङ्गरूपरसगन्धादिलक्षणानि।
- भूमेः प्लवविचारः।
- भूमेः पृष्ठविचारः ।

अन्वितिः२. भूमेः आकारादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वीथिविचारः।

- पैतामहादिवास्तुविचारः।
- भूमेः आकारविचारः।
- भूमेः आकृत्यादिमाध्यमेन शुभाशुभत्वनिर्णयः।
- खातमाध्यमेन भूमेः शुभाशुभत्वम्।

अन्वितिः ३. शल्यविचारः दिक्साधनं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भूमौ खनने प्राप्तवस्तुफलानि।
- शल्यविचारः।
- शल्योद्धारविधिः।
- दिक्साधनस्य प्रयोजनम्।
- दिक्साधनविधयः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः, *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
3. देशबन्धुः, *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
4. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
5. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्श शोधपत्रिका,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्री-राष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: वास्तुशास्त्रस्येतिहासः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयवास्तुशास्त्रस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. संस्कृतवाङ्मये वास्तुशास्त्रसम्बन्धितं ज्ञानसम्पादनम्।
3. वास्तुशास्त्रस्य प्रमुखग्रन्थानाम् आचार्याणाञ्च परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैदिकवाङ्मये वास्तुशास्त्रस्य स्वरूपप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. सिन्धुसरस्वतीनदीसभ्यताकालीनस्थापत्यस्य स्वरूपप्रतिपादने दक्षाः भविष्यन्ति।
4. प्राचीनभारतीयशासकानां वास्तुकलाविषयकवर्णनं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
5. वैदिकवास्तुविद्देवतानां प्रतिपादने दक्षाः भविष्यन्ति।
6. वास्तुशास्त्रस्य प्रमुखग्रन्थानामाचार्याणां च परिचयप्रदाने कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4	वास्तुशास्त्रस्येतिहासः	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वैदिक-पौराणिकवाङ्मये वास्तु। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयवास्तुशास्त्रस्य प्राग्वैदिकस्वरूपम्।
- वैदिकवाङ्मये वास्तुशास्त्रम्।
- सिन्धुसरस्वतीनदीसभ्यताकालीनस्थापत्यम्।
- पुराणेषु वास्तुशास्त्रम्।
- रामायणमहाभारतयोः वास्तुशास्त्रम्।
- संस्कृतवाङ्मये वास्तुशास्त्रम्।
- बौद्धसाहित्ये वास्तुतत्त्वानि।
- जैनसाहित्ये वास्तुतत्त्वानि।

अन्वितिः २. राजपूत-मुगल-ब्रिटिशकालीनवास्तुकला। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनभारतीयशासकानां वास्तुकला (मौर्यकालतः वर्धनसाम्राज्यपर्यन्तम्)
- राजपूतकालीनवास्तुकला।
- मुगलकालीनवास्तुकला।
- मुगलकालीनवास्तुकला।
- ब्रिटिशकालीनवास्तुकला।
- स्वातन्त्र्योत्तरवास्तुकला।

अन्वितिः ३. प्रमुखवास्तुग्रन्थाः प्रवर्तकाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुशास्त्रस्य प्रमुखग्रन्थानां परिचयः –
  - विश्वकर्मवास्तुशास्त्रम्
  - मयमतम्
  - समरांगणसूत्रधारः
  - अपराजितपृच्छा
  - जयपृच्छा
  - रूपमण्डनम्
  - राजबल्लभवास्तुशास्त्रम्
  - प्रासादमण्डनम्
  - काश्यपशिल्पम्
  - विश्वकर्मप्रकाशः
  - मानसारः
  - मनुष्यालयचन्द्रिका
- वैदिकवास्तुविद्देवताः।
- पौराणिकवास्तुविद्देवाः।
- वास्तुशास्त्रस्य अष्टादशप्रवर्तकाचार्याः।
- वास्तुशास्त्रस्य प्रमुखाचार्याणां परिचयः –
  - नारदः
  - विश्वकर्मा
  - मयः
  - वराहमिहिरः
  - मानसारः
  - रामदैवज्ञः
  - टोडरमल्लः
  - भोजराजः
  - सूत्रधारमण्डनः
  - जीवनाथः।

अन्विति: ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विद्याधरः, *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. थपलियाल, अशोकः *वास्तुप्रवोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. द्विवेदी, रामनिहोर, प. श्रीः *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. विद्याधरः *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
5. झा, जीवनाथः *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. देशबन्धुः *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
7. टोडरमलः *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः *वास्तुशास्त्रविमर्शः,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः 100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester – 2)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: आयादिसाधनं गृहमेलापकञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. आय-वार-अंशादीनां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. गृहमेलापकस्य अध्ययनेन प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. गृहायुष्ययोगविचारसम्बन्धितानां मूलतत्त्वानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आयस्वरूपस्य तत्प्रयोजनस्य च वर्णने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. द्रव्य-ऋण-नक्षत्राणां साधने दक्षाः भविष्यन्ति।
3. तिथि-योग-आयुषां साधने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. व्ययसाधने मण्डलसाधने च कुशलाः भविष्यन्ति।
5. गृहमेलापके वर्णादिविचाराणां निरूपणं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
6. गृहमेलापके गणभकूटादिविचाराणां प्रतिपादनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5	आयादिसाधनं गृहमेलापकञ्च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आयादिसाधनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आयस्वरूपं तत्प्रयोजनञ्च।
- आय-वार-अंशानां साधनम्।
- द्रव्य-ऋण-नक्षत्राणां साधनम्।
- तिथि-योग-आयुषां साधनम्।
- व्ययसाधनविचारः।
- मण्डलसाधनम्।

अन्वितिः २. गृहमेलापके वर्णादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गृहमेलापके वर्णविचारः।
- वश्यविचारः।
- ताराविचारः।
- योनिविचारः।
- ग्रहमैत्रीविचारः।

अन्वितिः ३. गृहमेलापके गणभकूटादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गणविचारः।
- भकूटविचारः।
- नाडीविचारः।
- गृहनक्षत्रपरिच्छेदः।
- गृहायुष्ययोगविचारः, गृहस्य परहस्तंगतयोगाश्च।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः, *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चतुर्वेदी, शुकदेव, भारतीय वास्तुशास्त्र, नई दिल्ली : श्रीलालबहादुरशास्त्री राष्ट्रीय संस्कृत विश्वविद्यालय।
2. थपलियाल, अशोक, वास्तुप्रवोधिनी, नई दिल्ली : अमर ग्रन्थ पब्लिकेशन्स।
3. देशबन्धु, गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्, दिल्ली : विद्यानिधि प्रकाशन।
4. टोडरमल, वास्तुसौख्यम् (टीकाकारः: प्रवेश व्यास), जयपुर : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
5. श्रीलालबहादुरशास्त्री राष्ट्रीय संस्कृत विश्वविद्यालय, वास्तुशास्त्रविमर्शः, नई दिल्ली : शोधपत्रिका।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: वास्तुपदविन्यासः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives):

1. वास्तुपदविन्यासस्य प्रयोजन-आवश्यकतयोः ज्ञानप्रदानम्।
2. विविधवास्तुपदविन्यासानां विषये ज्ञानसम्पादनम्।
3. वास्तुपदविन्यासस्य द्वात्रिंशद्भेदानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वास्तुपदविन्यासस्य प्रतिपादनार्थं सिद्धाः भविष्यन्ति।
2. पदवास्तुविषयान् अवगम्य तन्निरूपणसामर्थ्यं प्राप्स्यन्ति।
3. सकलादिद्वात्रिंशद्वास्तुपदविन्यासानां प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. वास्तुपदस्थदेवतानां परिचयप्रदातुं शक्ष्यन्ति।
5. वास्तुपदविन्यासे मर्मस्थान-ब्रह्मस्थानयोः वैशिष्ट्यप्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6	वास्तुपदविन्यासः	03	00	01	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Detailes of Course)

अन्वितिः १. पदविन्यासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुपदविन्यासस्य प्रयोजनम् आवश्यकता च।
- वास्तुपदविन्यासस्य प्रमुखाः भेदाः, तेषाम् उपयोगस्थानानि च।
- वास्तुक्षेत्राकृत्यनुसारेण प्रमुखाः वास्तुपदविन्यासभेदाः।
- सकलादिद्वात्रिंशद्वास्तुपदसंज्ञाः।

अन्वितिः २. पदवास्तुभेदः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चतुःषष्टिपदवास्तु।
- एकाशीतिपदवास्तु।
- शतपदवास्तु।

अन्वितिः ३. वास्तुपददेवता मर्मस्थानविचारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सहस्रपदवास्तु।
- वास्तुपदस्थदेवतानां परिचयः।
- मर्मस्थानविमर्शः।
- ब्रह्मस्थानस्य वैशिष्ट्यम्।

अन्वितिः ४. प्रशिक्षणम्/अभ्यासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रशिक्षणम्/अभ्यासः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. आचार्यः मयः, मयमतम्, (टीकाकारः – डॉ. शैलजा पाण्डेय), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसाद, *वास्तुसारः*, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. थपलियाल, अशोक, *वास्तुप्रवोधिनी*, नई दिल्ली : अमर ग्रन्थ पब्लिकेशन्स।
3. चतुर्वेदी, शुकदेव, *भारतीय वास्तुशास्त्र*, नई दिल्ली : श्रीलालबहादुरशास्त्री राष्ट्रीय संस्कृत विश्वविद्यालय।
4. झा, जीवनाथ, *वास्तुरत्नावली* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्द झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
5. द्विवेदी, रामनिहोर पं. श्री, *बृहद्वास्तुमाला* (टीकाकारः तथा सम्पादकः – डॉ. अशोक थपलियाल), नई दिल्ली : अमर ग्रन्थ पब्लिकेशन्स।
6. देशबन्धु, *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्*, दिल्ली : विद्यानिधि प्रकाशन।
7. टोडरमल, *वास्तुसौख्यम्* (टीकाकारः – प्रवेश व्यास), जयपुर : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. भोजदेव, राजा, *समराङ्गणसूत्रधारः* (सम्पादकः – डॉ. श्रीकृष्ण जुगनू), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज़ ऑफिस।
9. भुवनदेव, *अपराजितापृच्छा* (सम्पादकः – डॉ. श्रीकृष्ण जुगनू), दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन्स।
10. वास्तुशास्त्र विभाग, *वास्तुशास्त्रविमर्श शोधपत्रिका*, नई दिल्ली : श्रीलालबहादुरशास्त्री राष्ट्रीय संस्कृत विश्वविद्यालय।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: आवासीयवास्तु

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. आवासीयवास्तुनः सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. आवासीयवास्तुनिर्माणाय वास्तुपदविन्यासस्य ज्ञानसम्पादनम्।
3. आवासीयवास्तुनि कक्षविन्यासस्य, गृहं निकषा शुभाशुभवृक्षाणां च परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः

1. आवासीयवास्तुनः महत्त्वप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. आवासीयवास्तुनः प्रमुखभेदानां निरूपणार्थं सिद्धाः भविष्यन्ति।
3. गृहद्वारविन्यासप्रतिपादने निपुणाः भविष्यन्ति।
4. गृहनिर्माणोपकरणानां वर्णने दक्षाः भविष्यन्ति।
5. आवासीयवास्तुनि गृहसज्जाकरणे प्रवीणाः भविष्यन्ति।
6. गृहनिर्माणविषयकान् विचारान् विज्ञाय तन्निरूपयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7	आवासीयवास्तु	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आवासीयवास्तु। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आवासीयवास्तुनः महत्त्वम्।
- आवासीयवास्तुनः प्रमुखाः भेदाः।
- गृहे हस्तादिमानम्।
- गृहपिण्डसाधनम्।
- एकेन पद्येन आयाद्यानयनम्।

अन्वितिः २. वास्तुपदविन्यासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गृहमेलापके विचारणीयतथ्यानि।

- आवासीयवास्तुनिर्माणाय वास्तुपदविन्यासः।
- गृहद्वारविन्यासः।
- गृहे वातायन-जल-अङ्गणादिविचारः।

अन्वितिः ३. गृहनिर्माणचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गृहनिर्माणोपकरणानि।
- गृहनिर्माणे तृणकाष्ठाद्युपकरणविचारः।
- आवासीयवास्तुनि कक्षविन्यासः।
- गृहसज्जा।
- गृहं निकषा शुभाशुभवृक्षाः।

अन्वितिः ४. अनुशिक्षणम् **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः, *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रवोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. देशबन्धुः, *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
4. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
5. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्शः,* नवदेहली :श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

द्वितीयवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः 200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester – 3)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: व्यावसायिकवास्तु

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. व्यावसायिकवास्तुनः सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. व्यावसायिकभूखण्डस्य गुणदोषाणां ज्ञानसम्पादनम्।
3. औद्योगिकवास्तुनः परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये व्यावसायिकवास्तुनः स्वरूपप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. व्यावसायिकवास्तुनः प्रमुखभेदानां निरूपणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. औद्योगिकवास्तुनः नियमानां प्रतिपादनार्थं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. वास्तुसम्मतकार्यालयनिर्माणविधौ कुशलाः भविष्यन्ति।
5. विद्यालयादिनिर्माणस्य वास्तुनियमानां वर्णने दक्षाः भविष्यन्ति।
6. व्यावसायिकवास्तुनि सज्जायाः स्वरूपप्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1	व्यावसायिकवास्तु	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. व्यावसायिकवास्तुस्वरूपम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये व्यावसायिकवास्तुनः स्वरूपम्।
- व्यावसायिकवास्तुनः महत्त्वम्।
- व्यावसायिकभूमिविचारः।
- व्यावसायिकभूखण्डस्य गुणाः दोषाश्च।
- व्यावसायिकवास्तुनः प्रमुखाः भेदाः।

अन्वितिः २. विविधव्यावसायिकवास्तुविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- औद्योगिकवास्तु।
- विपणिकेन्द्रम्।
- कार्यालयविन्यासः।
- चिकित्सालयवास्तु।

अन्वितिः ३. विद्यालयादिवास्तुविचारः सज्जाविचारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विद्यालयादिवास्तु।
- चलचित्रादिवास्तु।
- अतिथिगृहादिवास्तु।
- सज्जाविमर्शः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः, *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. विद्याधरः, *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
5. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. देशबन्धुः, *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
7. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्श,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: धार्मिकवास्तु

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. धार्मिकवास्तुनः स्वरूप-महत्त्व-भेदानां परिचयप्रदानम्।
2. धार्मिकवास्तुनि मन्दिरनिर्माणस्य प्रमुखसिद्धान्तानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. मन्दिरस्य मुख्यावयवानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. जलाशय-धर्मशालादीनां निर्माणस्य प्रमुखनियमानां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. धार्मिकवास्तुनः स्वरूपं प्रयोजनं महत्त्वञ्च वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. मेरुमन्दरादिविंशतिप्रासादभेदानां परिचयप्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. मन्दिरनिर्माणशैलीनां वैशिष्ट्यप्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।
4. मन्दिरस्य प्रमुखावयवानां प्रतिपादने प्रवीणाः भविष्यन्ति।
5. जलाशयवास्तुनः प्रमुखसिद्धान्तान् वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
6. धर्मशालादिवास्तुनः नियमान् वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2	धार्मिकवास्तु	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. धार्मिकवास्तुनः स्वरूपं भेदाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- धार्मिकवास्तुनः स्वरूपम्।
- धार्मिकवास्तुनः महत्त्वम्।
- धार्मिकभूमिविचारः।
- धार्मिकभूखण्डस्य गुणाः दोषाश्च।
- धार्मिकवास्तुनः प्रमुखाः भेदाः।

अन्वितिः २. मन्दिरवास्तुचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मन्दिरवास्तुनः व्युत्पत्तिः स्वरूपं महत्त्वञ्च।
- मन्दिरवास्तुनः संक्षिप्तम् ऐतिह्यम्।
- मन्दिरनिर्माणस्य मूलाधाराः।
- मेरु-मन्दरादिविंशतिप्रासादभेदाः।
- मन्दिरनिर्माणस्य शैल्यः।

अन्वितिः ३. मन्दिर -जलाशय-धर्मशालावास्तुसिद्धान्ताः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मन्दिरस्य प्रमुखाः अवयवाः-
    - जगती।
    - पीठम्।
    - मण्डोवरः।
    - द्वारम्।
    - मण्डपाः।
    - गर्भगृहम्।
    - शिखरम्।
    - ध्वजा।
- जलाशयवास्तुनः प्रमुखसिद्धान्ताः।
- धर्मशालावास्तुनः प्रमुखसिद्धान्ताः।
- प्रकीर्णविषयाः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सूत्रधारमण्डनः, *प्रासादमण्डनम्,* (सम्पादकः – श्रीकृष्णः जुगनू), दिल्ली : परिमल प्रकाशन।
2. देशबन्धुः, *देवालयस्थापत्यम्,* दिल्ली : श्रीकृष्णसाहित्यसदनम्।
3. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वराहमिहिरः, *बृहत्संहिता,* (सम्पादकः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
3. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।

4. मयः, आचार्यः, *मयमतम्,* (टीकाकारः – डॉ. शैलजा पाण्डेय), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
5. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः, *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
7. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः 200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः **पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: वास्तुमुहूर्तविचारः**।

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वास्तुमुहूर्तानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. इष्टिकादिनिर्माणगृहारम्भादिमुहूर्तानां गुणदोषाणां ज्ञानसम्पादनम्।
3. गृहप्रवेशस्य भेदानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. गृहारम्भमुहूर्त्तानां विमर्शनं कृत्वा तत्प्रतिपादयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
2. काष्ठसङ्ग्रहण-वृक्षारोपण-वृक्षच्छेदनादिमुहूर्तानां प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. गृहप्रवेशस्य भेदानां वर्णने दक्षाः भविष्यन्ति।
4. गृहप्रवेशे कलशचक्रशुद्धिप्रतिपादने प्रवीणाः भविष्यन्ति।
5. जीर्णोद्धारमुहूर्तान् प्रतिपादयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3	वास्तुमुहूर्तविचारः	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः१. पञ्चाङ्गपरिचयः गृहारम्भमुहुर्तचिन्तनञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चाङ्गस्वरूपविवेचनम्।
- मुहूर्त्तशब्दस्य व्युत्पत्तिः अर्थः स्वरूपञ्च।
- वास्तुमुहूर्त्तानां महत्त्वं प्रभेदाश्च।
- खातविमर्शः राहुमुखविचारश्च।
- गृहारम्भमुहूर्त्तः।
- गृहारम्भे वृषवास्तुचक्रशुद्धिविमर्शः।

अन्वितिः २. इष्टिकादिनिर्माणमुहूर्तविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- इष्टिकादिनिर्माणमुहूर्त्तः।
- काष्ठसंग्रहणमुहूर्त्तः वृक्षरोपणमुहूर्त्तः वृक्षच्छेदनमुहूर्त्तश्च।

- द्वारस्थापनमुहूर्त्तः कपाटस्थापनमुहूर्त्तश्च।
- वापीकूपतडागादिमुहूर्त्तः।
- वृक्ष-कूप-तडागादिचक्रविचारः।

अन्वितिः ३. गृहप्रवेशविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गृहप्रवेशस्य भेदाः।
- अपूर्वगृहप्रवेशमुहूर्त्तः।
- कलशचक्रशुद्धिः।
- सपूर्वगृहप्रवेशमुहूर्त्तः।
- जीर्णोद्धारमुहूर्त्तः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सूत्रधारमण्डनः, *प्रासादमण्डनम्,* (सम्पादकः – श्रीकृष्णः जुगनू), दिल्ली : परिमल प्रकाशन।
2. देशबन्धुः, *देवालयस्थापत्यम्,* दिल्ली : श्रीकृष्णसाहित्यसदनम्।
3. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वराहमिहिरः, *बृहत्संहिता,* (सम्पादकः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. पाण्डेयः, प्रो.कृष्णकुमारः, वास्तुविवेकः, नागपुरम् : कविकुलगुरुकालिदाससंस्कृतविश्वविद्यालयः रामटेकम्।
3. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
4. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
5. मयः, आचार्यः, *मयमतम्,* (टीकाकारः – डॉ. शैलजा पाण्डेय), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
6. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
7. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः, *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
8. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
9. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः 200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester – 4)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: जीर्णोद्धारविमर्शः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. जीर्णोद्धारस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. जीर्णदेवप्रतिमोद्धारसम्बन्धितं ज्ञानसम्पादनम्।
3. जीर्णमुहूर्ते विशेषनियमानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. जीर्णोद्धारमहत्त्वस्य आवश्यकतानाञ्च प्रतिपादने समर्थाः प्रभविष्यन्ति।
2. जीर्णलिङ्गलक्षणानां प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. जीर्णदेवप्रतिमोद्धारविषयाणां प्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।
4. ग्रामनगरादिजीर्णोद्धारविषयाणां प्रतिपादने निपुणाः भविष्यन्ति।
5. तरुणालयादिनिर्माणे काष्ठादिविचारणे प्रवीणाः भविष्यन्ति।
6. जीर्णमुहूर्ते विशेषविषयाणां निरूपणं कर्तुं कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः Practical/ Practice	
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4	जीर्णोद्धारविमर्शः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. जीर्णोद्धारमहत्त्वलक्षणादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जीर्णोद्धारस्य महत्त्वम् आवश्यकता च।
- जीर्णगृहादिलक्षणानि।
- जीर्णगृहपातनविधिः।
- जीर्णगृहनिर्माणे द्रव्यादिचालनविमर्शः।
- अनुकर्मणि ध्यातव्याः विषयाः।

अन्वितिः २. जीर्णलिङ्गादिचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जीर्णलिङ्गलक्षणम्।

- जीर्णलिङ्गोद्धारविधिः।
- जीर्णपीठोद्धारः।
- जीर्णदेवप्रतिमोद्धारः।
- ग्रामनगरादिजीर्णोद्धारः।

अन्वितिः ३. बालालय-तरुणालयादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- बालालयस्थापनम्।
- तरुणालयस्थापनम्।
- तरुणलिङ्ग-बिम्बादिविचारः।
- तरुणालयादिनिर्माणे काष्ठादिविचारः।
- जीर्णमुहूर्ते विशेषः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गोविन्दसूत्रधारः, *वास्तूद्धारधोरणी,* (सम्पादकः – श्रीकृष्णः जुगनू), वाराणसी : चौखम्बा कृष्णदास अकादमी।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. थपलियाल, अशोकः *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. विद्याधरः *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
5. झा, जीवनाथः *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. देशबन्धुः *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
7. टोडरमलः *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: चित्रालेखः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. चित्रालेखस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. आयाममानसम्बन्धितं ज्ञानसम्पादनम्।
3. रङ्गव्यतिकरश्रृंगारादिभावसम्बन्धितविशेषनियमानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. चित्रालेखनस्य महत्त्वस्य आवश्यकतानाञ्च प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. चित्रशिल्पशास्त्रोपदेशकानां विषये प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. आयाममानवर्णने दक्षाः भविष्यन्ति।
4. नानापरिमाणविमर्शकरणे समर्थाः भविष्यन्ति।
5. प्रतिमालक्षणप्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।
6. क्षयवृद्धिविषयाणां प्रतिपादने निपुणाः भविष्यन्ति।
7. रङ्गव्यतिकरविषयकवर्णने दक्षाः भविष्यन्ति।
8. वर्त्तनारूपनिर्माणदिविषयाणां प्रतिपादने प्रवीणाः भविष्यन्ति।
9. श्रृंगारादिभावानां प्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5	चित्रालेखः	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. चित्रालेखनमहत्त्वादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चित्रालेखनस्य महत्त्वम्।
- चित्रशिल्पशास्त्रोपदेशकाः।
- पूजोत्पत्तिः।
- नानापरिमाणविमर्शः।

अन्वितिः २. प्रतिमालक्षणादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आयाममानम्।
- प्रमाणम्।
- सामान्यमानम्।
- प्रतिमालक्षणम्।

अन्वितिः ३. शृङ्गारादिभावकथनविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- क्षयवृद्धी।
- रङ्गव्यतिकरः।
- वर्त्तना।
- रूपनिर्माणम्।
- शृंगारादिभावकथनम्।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. चित्रलक्षणम् - आचार्यनग्नजित्, सम्पादको व्याख्याकारश्च – डॉ. श्रीकृष्ण जुगनू, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस।
2. (2011) चित्रसूत्रम् (विष्णुधर्मोत्तर पुराण में चित्रकला), संग्रहकर्ता- डॉ. प्रेमशंकर द्विवेदी, प्रकाशक – कला प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः *वास्तुसारः*, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. थपलियाल, अशोकः *वास्तुप्रबोधिनी*, नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. द्विवेदी, रामनिहोर, प. श्रीः *बृहद्वास्तुमाला*, (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. विद्याधरः *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास*, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
5. झा, जीवनाथः *वास्तुरत्नावली*, (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. देशबन्धुः *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्*, दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
7. टोडरमलः *वास्तुसौख्यम्*, (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका)*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: देवबेरविधानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. मूर्तिनिर्माणाय मुख्यनियमानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. प्रतिमाघटनद्रव्याणां गुणदोषाणां ज्ञानसम्पादनम्।
3. विभिन्नदेवतानां स्वरूपलक्षणानां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मूर्तिनिर्माणाय प्रशस्तशिलानां गुणप्रतिपादने समर्थाः प्रभविष्यन्ति।
2. विविधदेवतानां लक्षणानि वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
3. लिङ्गलक्षणप्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।
4. द्वादशशिवमूर्तीनां स्वर्णादिनानाविधलिङ्गानाञ्च निरूपणं कर्तुं दक्षाः भविष्यन्ति।
5. हरेश्चतुर्विंशतिमूर्त्तीनां दशावतारमूर्तीनाञ्च स्वरूपवर्णने दक्षाः भविष्यन्ति।
6. शाक्तमूर्तीनां स्वरूपप्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रमुखः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6	देवबेरविधानम्	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मूर्तिनिर्माणशिला प्रतिमाप्रमाणं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मूर्तिनिर्माणाय प्रशस्तशिलाः।
- प्रतिमाघटनद्रव्याणि अर्चावैकृतञ्च।
- शिलाहरणमुहूर्त्तश्च ।
- समस्तप्रतिमायाः प्रमाणम्।
- प्रतिमाया अवयवप्रमाणम्।
- भगवतो विष्णोः स्वरूपम्।
- विभिन्नदेवतानां लक्षणानि –

- हलधरः।
- शाम्बः।
- ब्रह्मा।
- एकानंशा।
- प्रद्युम्नः।
- कुमारः।
- बुद्धः।
- यमः।
- इन्द्रः।
- भास्करः।
- महेश्वरः।
- मातृगणः।

अन्वितिः २. विविधमूर्त्तिविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लिङ्गलक्षणानि।
- तालमानेन मूर्त्तयः।
- हरेश्चतुर्विंशतिमूर्त्तयः।
- दशावतारमूर्तिविमर्शः।
- शालिग्रामपरीक्षा।
- द्वादशशिवमूर्त्तयः।

अन्वितिः ३. लिङ्गविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्वर्णादिनानाविधलिङ्गफलानि।
- प्रासादमानेन लिङ्गमानम्।
- लिङ्गे शुभचिह्नानि।
- बाणलिङ्गलक्षणं तत्फलञ्च।
- पीठिकानिर्माणविमर्शः।
- शिवायतनम्।
- शाक्तमूर्तयः –
  - गौरी।
  - तोतला।
  - चामुण्डा।
  - उमा।
  - त्रिपुरा
  - कात्यायनी।
  - पार्वती।
  - महालक्ष्मी।
  - सप्तमातरश्च।
  - श्रिया।
  - क्षेमङ्करी।
  - रम्भा।
  - हरसिद्धिः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. बृहत्संहिता, वराहमिहिरः, सम्पादकः- अच्युतानन्द झा, चौखम्बा प्रकाशन, वाराणसी
2. रूपमण्डनम्, सूत्रधारमण्डनः, डॉ. बलराम श्रीवास्तव, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः *वास्तुसारः*, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. थपलियाल, अशोकः *वास्तुप्रवोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. विद्याधरः *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
5. झा, जीवनाथः *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः - अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. देशबन्धुः *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
7. टोडरमलः *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

तृतीयवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester – 5)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: ग्राम-पुर-नगरनियोजनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. दशविधवासयोग्याधिष्ठानानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. ग्रामे देवप्रासादस्थानसम्बन्धितं ज्ञानसम्पादनम्।
3. खेट-द्रोणमुख-खर्वट-निगम-कोत्मकोलक-विडम्बसंज्ञकनगराणां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. दशविधवासयोग्याधिष्ठानानां लक्षणप्रतिपादने समर्थाः प्रभविष्यन्ति।
2. विस्तारदृष्ट्या संख्यादृष्ट्या च ग्रामभेदान् निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
3. मार्गानुसारेण दण्डकाद्यष्टविधग्रामाणां स्वरूपप्रतिपादने दक्षाः भविष्यन्ति।
4. ग्रामे देवप्रासादस्थाननिर्धारणे कुशलाः भविष्यन्ति।
5. ग्रामे श्रेणिस्थानादिविचारणे निपुणाः भविष्यन्ति।
6. नगरयोजनायां, नगरे देवादिस्थानप्रतिपादने च कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1	ग्राम-पुर-नगरनियोजनम्	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ग्रामवास्तु। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दशविधवासयोग्याधिष्ठानानां (खेट-खर्वट-कोत्मकोल-स्थानीय-पत्तन-द्रोणमुख-निगम-दुर्ग-ग्राम-पुराणां) लक्षणानि।
- विस्तारदृष्ट्या ग्रामस्य भेदाः।
- विप्रसंख्यादृष्ट्या ग्रामभेदाः।
- मार्गानुसारेण दण्डकाद्यष्टविधग्रामाः।
- खेट-खर्वट-पल्ली-घोष-आभीरग्रामाः।

- ग्रामविन्यासविधानम्।

अन्वितिः २. देवस्थापनं पुरप्रबन्धनं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रामे देवप्रासादस्थानम्।
- देवस्थापने विशेषनियमाः।
- ग्रामे श्रेणिस्थानादिविचारः ।
- ग्रामविन्यासे दोषाः।
- पुरनगरशब्दयोरभिप्रायः भेदश्च।
- राजधानीलक्षणम्।
- पुरप्रबन्धनम्।

अन्वितिः ३. नगरवास्तु। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विस्तारदृष्टया नगरस्य भेदाः।
- खेट-द्रोणमुख-खर्वट-निगम-कोत्मकोलक-विडम्बसंज्ञकनगराणां मानानि।
- पद्मादिनगरलक्षणानि।
- नगरविन्यासविधिः- वप्रविधानं, वास्तुपदविन्यासः, मार्गविधानम्।
- नगरयोजना- दण्डकं, कर्तरिदण्डकं, बाहुदण्डकं, कुटिकामुखदण्डकं, कलकाबन्धदण्डकं, वेदिभद्रकं, स्वस्तिकं, भद्रकं, भद्रमुखं, भद्रकल्याणं, महाभद्रं, वस्तुसुभद्रं, जयाङ्गं, विजयं, सर्वतोभद्रञ्च।
- आपणे निवासनियोजनम् अन्तरापणञ्च।
- नगरे देवादिस्थानम्।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भोजदेवः, राजा, *समराङ्गणसूत्रधारः,* (सम्पादकः – श्रीकृष्णः जुगनू), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस।
2. मयः, आचार्यः, *मयमतम्,* (सम्पादकः – डॉ. शैलजा पाण्डेय), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. विश्वकर्मा, आचार्यः, *विश्वकर्मवास्तुशास्त्रम्,* (सम्पादकः – श्रीकृष्णः जुगनू), दिल्ली : परिमल प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. थपलियाल, अशोकः *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।

3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. विद्याधरः *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
5. झा, जीवनाथः *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. देशबन्धुः *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
7. टोडरमलः *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः 300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: दुर्ग-राजप्रासाद-देवप्रासादविधानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. दुर्गविधानस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. राजप्रासादस्य विभिन्नाङ्गसम्बन्धितं ज्ञानसम्पादनम्।
3. देवप्रासादानां नागर-द्राविड-बेसरशैलीनां परिचयप्रदानम्।
4. छादनं वलयसन्धिः स्थूपिकाकीलं मूर्ध्नेष्टिका ललाटभूषणम् - इत्यादिविषयाणां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. दुर्गभेदाः लक्षणानि च प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. नृपाणां नगराणां स्वरूपप्रतिपादने दक्षाः भविष्यन्ति।
3. राजप्रासादस्य विभिन्नाङ्गानां स्वरूपप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. स्तम्भलक्षणं स्तम्भमानं च सभेदं निरूपयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
5. गोपुरमण्डपादिविषयान् निरूपयितुं कुशलाः भविष्यन्ति।
6. नवविधसभायाः सन्दर्भे वक्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2	दुर्ग-राजप्रासाद-देवप्रासादविधानम्	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दुर्गविधानं राजप्रासादविचारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दुर्गस्याभिप्रायः महत्त्वञ्च।
- दुर्गभेदाः लक्षणानि च।
- दुर्गविधानम्।
- राजप्रासादलक्षणम्।
- राजवेश्मविधानम्।
- नृपाणां नगराणि – स्थानीयम्, आहुतं, यात्रामणिः, विजयश्च।

- राजप्रासादस्य विभिन्नाङ्गानि- गोशाला, हस्तिशाला, अश्वशाला, मृगशालाः, मन्त्रशालादयः, प्रसाधनगृहम्, अभिषेकशाला, अन्तःपुरं, न्यायशाला, आयुधशाला, शय्यागृहं, वसन्तगृहं, विद्याशाला, रंगशाला, भोजनशाला, भाण्डागारश्च।

अन्वितिः२. देवप्रासादविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- देवप्रासादानां निर्माणोद्देश्यं विकासश्च।
- देवप्रासादानां नागर-द्राविड-बेसरशैलीनां लक्षणानि।
- शिव-विष्णु-ब्रह्म-षण्मुख-दुर्गादेवतानां प्रासादानां गर्भविन्यासविमर्शः।
- देवाधिष्ठानविधानम्।
- स्तम्भलक्षणं स्तम्भमानञ्च, स्तम्भभेदाः – पद्मस्तम्भकादिचतुर्विधभेदाः, देवकान्तादिद्वादश भेदाः, मयमतेन भेदाः।
- द्रव्यपरिग्रहः- वृक्षलक्षणं, शिलालक्षणं, इष्टकालक्षणम्।
- प्रासादोर्ध्वविचारः- गलं, शिखरभेदाः, शिखराकृतिः, स्थूपिका, लुपा, पुष्करम्।

अन्वितिः ३. गोपुरमण्डपादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- छादनं, वलयसन्धिः, स्थूपिकाकीलं, मूर्ध्नेष्टिका, ललाटभूषणम्।
- प्राकारमानादिविचारः।
- प्रासादे परिवारविधानम्।
- गोपुरभेदाः।
- मण्डपप्रयोजनं, मण्डपनामानि।
- नवविधसभाः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भोजदेवः, राजा, *समराङ्गणसूत्रधारः*, (सम्पादकः – श्रीकृष्णः जुगनू), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस।
2. मयः, आचार्यः, *मयमतम्*, (सम्पादकः – डॉ. शैलजा पाण्डेय), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. विश्वकर्मा, आचार्यः, *विश्वकर्मवास्तुशास्त्रम्*, (सम्पादकः – श्रीकृष्णः जुगनू), दिल्ली : परिमल प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः *वास्तुसारः*, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

2. थपलियाल, अशोकः *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. विद्याधरः *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
5. झा, जीवनाथः *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. देशबन्धुः *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
7. टोडरमलः *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः 300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

षष्ठसत्रार्द्धः (Semester – 6)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: वास्तुनि प्रयोज्याप्रयोज्यविचारः, वास्तुदोषाः तेषां निराकरणञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. गृहे रोप्यारोप्यवृक्षाणां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. मन्दिरे राजप्रासादे गृहे च प्रयोज्याप्रयोज्यसम्बन्धितं ज्ञानसम्पादनम्।
3. वास्तुसम्बन्धितानां विविधदोषाणां परिहारस्य च परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. गृहे रोप्यारोप्यवृक्षाणां प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. गृहे प्रयोज्याप्रयोज्यकाष्ठानां, चित्राणां, पाषाणानाञ्च प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. नृपाणां नगराणां स्वरूपप्रतिपादने दक्षाः भविष्यन्ति।
5. मन्दिरे राजप्रासादे च प्रयोज्याप्रयोज्यविचारवर्णने कुशलाः भविष्यन्ति।
6. वलितादिवास्तुदोषाणां वर्णने दक्षाः भविष्यन्ति।
7. वास्तुदोषाणां परिहारोपायान् विवेचयितुं कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3	वास्तुनि प्रयोज्याप्रयोज्यविचारः, वास्तुदोषाः तेषां निराकरणञ्च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. गृहे रोप्यारोप्यवृक्षादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गृहे रोप्यारोप्यवृक्षाः।
- क्रीडावाटिकायां प्रयोज्याप्रयोज्यवृक्षाः।
- गृहे अप्रयोज्यपशवः।
- गृहे प्रयोज्यचित्राणि।
- गृहे अप्रयोज्यचित्राणि।
- गृहे प्रयोज्याप्रयोज्यकाष्ठानि।
- गृहे प्रयोज्येष्टिकाः पाषाणाश्च।

अन्वितिः २. मन्दिरे प्रासादे च प्रयोज्याप्रयोज्यविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गृहद्वारे प्रयोज्यवस्तूनि।
- मन्दिरे प्रयोज्याप्रयोज्यविचारः।
- राजप्रासादे प्रयोज्याप्रयोज्यविचारः।
- प्रयोज्यप्रतिमाविचारः।
- वास्तुचयने भूखण्डदोषाः।
- भूमेः प्लवत्वदोषाः दिग्दोषाश्च।
- भवननिर्माणे मासादिदोषाः।

अन्वितिः ३. दोषचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वलितादिवास्तुदोषाः।
- मर्मदोषाः वास्तुप्रवेशने दोषविचारश्च।
- शालादोषः।
- द्वारदोषाः।
- वास्तुनिर्माणे दोषाः।
- वास्तुदोषाणां परिहारोपायाः।
- वास्तुशान्तिविधानम्।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, वास्तुसारः, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. थपलियाल, अशोकः *वास्तुप्रवोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. विद्याधरः *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
5. झा, जीवनाथः *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. देशबन्धुः *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
7. टोडरमलः *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः

चतुर्थवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

सप्तमसत्रार्द्धः (Semester– 7)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: वृक्षायुर्वेदः दकार्गलञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वृक्षायुर्वेदस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. बीजवपनविधानसम्बन्धितं ज्ञानसम्पादनम्।
3. दकार्गलस्य परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रथमरोप्यवृक्ष-काण्यरोप्यवृक्षयोः विधानप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. वृक्षाणां रोगज्ञानप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. बीजवपनविधानवर्णने कुशलाः भविष्यन्ति।
4. जलाशयमाहात्म्यवर्णने निपुणाः भविष्यन्ति।
5. शिराविज्ञानविचारवर्णने दक्षाः भविष्यन्ति।
6. वापीकूपाद्यारम्भमुहूर्त्तानां वर्णने कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1	वृक्षायुर्वेदः दकार्गलञ्च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वृक्षारोपणविधानं वृक्षरोगचिकित्साप्रकारश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वृक्षायुर्वेदस्य प्रयोजनं वृक्षार्थं भूलक्षणञ्च।
- प्रथमरोप्यवृक्षाः काण्यरोप्यवृक्षविधानञ्च।
- कालानुसारं वृक्षारोपणनियमाः उत्खातप्रतिरोपणविधिश्च।
- वृक्षारोपणविचारः रोपितवृक्षाणां सेचनविधिः आनूपदेशजवृक्षसेचनप्रकारश्च।
- वृक्षरोपणे मध्यान्तरविचारः वृक्षाणां चिकित्साप्रकारः फलनाशचिकित्सा च।
- वृक्षाणां रोगज्ञानप्रकारः।

अन्वितिः २. बीजवपनरोपणविधानं जलशिराविज्ञानं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- बीजवपनविधानं तिन्तिडीबीजरोपणं कपित्थबीजरोपणप्रकारश्च।
- श्लेष्मातकबीजरोपणविधानं सामान्यवृक्षारोपणप्रकारः वृक्षरोपणनक्षत्राणि च।
- जलाशयमाहात्म्यम्।
- जलाशयवास्तु, गृहे जलस्थानञ्च।
- दिगीशाः शिरानामानि च।
- शिराचिह्ननिर्देशः।

अन्वितिः ३. मरुभूमौ जाङ्गलदेशे च जलशिराज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मरुभूमौ शिराविज्ञानविचारः।
- जाङ्गलदेशे विशेषविचारश्च।
- दिग्विभागेन कूपलक्षणम्।
- मनुप्रोक्तं दकार्गलम्।
- भूमिगुणवर्णनम्।
- कूपदिग्विभागः कूप-तडाग-निर्वारचक्राणि च।
- वापीकूपाद्यारम्भमुहूर्त्ताः।

अन्वितिः ४ **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, वास्तुसारः, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. थपलियाल, अशोकः *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च - डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. विद्याधरः *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
5. झा, जीवनाथः *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. देशबन्धुः *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
7. टोडरमलः *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: अर्वाचीनवास्तुकला-सिद्धान्ताः तत्प्रयोगाश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अर्वाचीनवास्तुकलायाः सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. वास्तुकलायाः विज्ञान-कला-अर्थशास्त्र-राजनीतिशास्त्रैः सह सम्बन्धस्य ज्ञानसम्पादनम्।
3. भवनस्य बाह्य-आन्तरिकसज्जाविमर्शस्य परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अर्वाचीनवास्तुकलायाः परिचयप्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. वास्तुकलायाः विज्ञान-कला-अर्थशास्त्र-राजनीतिशास्त्रैः सह सम्बन्धवर्णने कुशलाः भविष्यन्ति।
3. इष्टिकाभित्तिरचनाक्रमस्य आरसीसी इत्यस्य निर्माणविधिविषयाणां प्रतिपादने निपुणाः भविष्यन्ति।
4. अर्वाचीनवास्तुकलादृष्ट्या भवनस्य विविधाङ्गानां प्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।
5. भवनविन्यासस्य मानचित्रस्य परिचयं प्रदातुं सिद्धा भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2	अर्वाचीनवास्तुकला - सिद्धान्ताः तत्प्रयोगाश्च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अर्वाचीनवास्तुपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अर्वाचीनवास्तुकलायाः परिचयः तत्स्वरूपञ्च।
- भूखण्डचयनं, वास्तुदृष्ट्या भूखण्डस्य अन्तःसम्बन्धश्च (स्वरूपदृष्ट्या पदार्थदृष्ट्या च)
- गृहवास्तुसंरचना।
- अर्वाचीनवास्तुकलायाः उद्भवः, तस्याः भौगोलिकसामाजिकसांस्कृतिकस्वरूपाणि च।
- अर्वाचीनवास्तुकलादृष्ट्या भवननिर्माणनियमाः, मापनं, प्रक्रिया, शैली च।

अन्वितिः २. वास्तुकलायाः अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुकलायाः विज्ञान-कला-अर्थशास्त्र-राजनीतिशास्त्रैः सह सम्बन्धः।
- भवनस्य मूलभूतावयवाः, भित्तिस्तम्भछर्दि इष्टिकापाषाणादयः।
- इष्टिकाभित्तिरचनाक्रमः आरसीसी (RCC) इत्यस्य निर्माणविधिश्च।

- अर्वाचीनवास्तुकला पर्यावरणञ्च।
- गृहनिर्माणे द्वारगवाक्षनिर्माणविधिः काष्ठप्रयोगविमर्शश्च।
- निर्माणस्य व्यवस्थितीकरणं, भित्तिस्तम्भछर्दितलनिर्माणविचारश्च।

अन्वितिः ३. भवनविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अर्वाचीनवास्तुकलादृष्ट्या भवनस्य विविधांगानि।
- सोपान-अंगण-अलिन्दादिनिर्माणविधयः भूमेरधस्तलनिर्माणञ्च।
- भवनस्य बाह्य-आन्तरिकसज्जाविमर्शः।
- अर्वाचीनवास्तुकलादृष्ट्या भवने धात्वादिप्रयोगविचारः।
- भवने आलेख्यादिप्रयोगविचारः।
- भवनविन्यासस्य मानचित्रपरिचयः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Wagner, O. (1988). *Modern Architecture*. Santa Monica, CA: The Getty Center for the History of Art and the Humanities

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Shaw, E. (1854). *Modern Architect*. Boston: Dayton and Wentworth.
2. Ibrahim, A. *Modern and Contemporary Architecture Styles*. Qassim, Saudi Arabia : Qassim University, Scientific Publication.
3. Robertson, H. *Modern Architectural Design*.
4. Gangoly, O. C. (1946). *Indian Architecture*. Bombay: Kutub.
5. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
6. वास्तुशास्त्रविभागः *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः 400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester – 8)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: शालविधानं द्वादशतलविधानञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शालानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. एकद्वित्रिचतुःशालगृहसम्बन्धितज्ञानसम्पादनम्।
3. पञ्चतः दशशालपर्यन्तगृहाणां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शालशब्दस्योत्पत्तिः प्रभेदानाञ्च परिचयप्रदाने समर्थाः प्रभविष्यन्ति।
2. शाल-मध्य-विन्यस्त-षड्दारु-कल्पना-भेदानां प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. शालान्त-विन्यस्त-षड्दारु-कल्पना-भेदानां प्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।
4. द्विशाल-त्रिशाल-चतुःशालगृहाणां भेदप्रतिपादने निपुणाः भविष्यन्ति।
5. एकभद्रचतुश्शालतः अष्टभद्रचतुश्शालपर्यन्तभवनानां स्वरूपप्रतिपादने निपुणाः भविष्यन्ति।
6. पञ्चशालतः दशशालपर्यन्तगृहाणां स्वरूपनिरूपणं कर्तुं दक्षाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पा ठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3	शालविधानं द्वादशतलविधानञ्च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शालप्रभेदाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शालशब्दस्योत्पत्तिः प्रभेदाश्च।
- एकशालगृहाणि- ध्रुवादिषोडशविधगृहाः।
- षड्दारु-योजनायाः अन्यभेदाः।
- शालापुरोभाग-तिर्यक् षड्दारु-संयोजन-भेदाः।
- शाला-मध्य-विन्यस्त-षड्दारु-कल्पना-भेदाः।
- शालान्त-विन्यस्त-षड्दारु-कल्पना-भेदाः।
- द्विशालगृहम्।

- त्रिशालगृहम्।

अन्विति: २. चतुःशालादिविचारः **श्रेयोऽङ्कः १**

- चतुःशालगृहम्।
- मूषासंख्याप्रस्तारः।
- एकभद्रचतुश्शालः द्विभद्रचतुश्शालश्च।
- त्रिभद्रचतुश्शालः चतुर्भद्रचतुश्शालश्च।
- पञ्चभद्रचतुश्शालः षड्भद्रचतुश्शालश्च।
- सप्तभद्रचतुश्शालः अष्टभद्रचतुश्शालश्च।

अन्विति: ३. पञ्च-षड- सप्त-अष्ट-नव -दशशालगृहाणि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चशालगृहम्।
- षट्शालगृहम्।
- सप्तशालगृहम्।
- अष्टशालगृहम्।
- नवशालगृहम्।
- दशशालगृहम्।

अन्विति: ४ **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भोजदेवः, राजा, *समराङ्गणसूत्रधारः,* (सम्पादकः – श्रीकृष्णः जुगनू), वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस।
2. मयः, आचार्यः, *मयमतम्,* (सम्पादकः – डॉ. शैलजा पाण्डेय), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. विश्वकर्मा, आचार्यः, *विश्वकर्मवास्तुशास्त्रम्,* (सम्पादकः – श्रीकृष्णः जुगनू), दिल्ली : परिमल प्रकाशन।
4. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः, *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. विद्याधरः, *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
4. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।

5. देशबन्धुः, *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
6. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
7. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
8. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4: वास्तुमानचित्रनिर्माणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. क्षेत्रमित्याः सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. विभिन्नमानकैः स्थापत्यप्रतिपादनं प्रतिरूपनिर्णयसम्बन्धितज्ञानसम्पादनम्।
3. दिक्साधनादिप्रायोगिकविषयाणां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वास्तुकलाप्रस्तुतिकरणे तथा च त्रि-आयामीदृश्यानां प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. विभिन्नमानकैः स्थापत्यप्रतिपादनं प्रतिरूपनिर्णये कुशलाः भविष्यन्ति।
3. रङ्गविन्यासप्रदर्शने निपुणाः भविष्यन्ति।
4. वास्तुमानचित्रनिर्माणे विभिन्नतन्त्रांशानां (Software) परिचयप्रतिपादने निपुणाः भविष्यन्ति।
5. वास्तुसम्मतमानचित्राणि निर्मातुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
6. ऑटोकैट-जियोजेबरा-गुगलस्कैच प्रभृतीनां तन्त्रांशानां प्रयोगे कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4	वास्तुमानचित्रनिर्माणम्	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वर्ग-आयतादिसाधनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- क्षेत्रमितिः -वर्ग-आयात-त्रिभुज-वृत्त-चतुर्भुज-अनियमितक्षेत्राणां निर्माणं, क्षेत्रफलादिसाधनम्।
- ज्यामितीयमानचित्रनिर्माणविधिः।
- वास्तुरेखाङ्कनविमर्शः।
- रेखाणाम्मानकीकरणम्।
- मानचित्रस्य आधारभूतसंरचना।
- आलेखाङ्कनम्।
- वास्तुकलाप्रस्तुतिकरणतकनीकी त्रि-आयामीदृश्यानि च।

अन्वितिः २. रङ्गविन्यास-रेखाचित्रणं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विभिन्नमानकैः स्थापत्यप्रतिपादनं प्रतिरूपनिर्णयञ्च।
- रंगविन्यासप्रदर्शनम्।
- रेखाचित्रणम् ।
- कलालेखनप्रक्रिया।
- चित्रकलायाः बोधः।
- वास्तुमानचित्रनिर्माणे विभिन्नतन्त्रांशानां (Software) परिचयः।

अन्वितिः ३. मानचित्रनिर्माणविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रायोगिकम् –
  - दिक्साधनम्।
  - हस्तेन मानचित्रनिर्माणम्।
  - वास्तुसम्मतमानचित्राणि।
  - वास्तुविरुद्धमानचित्राणि।
  - ऑटोकैट-जियोजेबरा-गुगलस्कैचप्रभृतीनां तन्त्रांशानां प्रयोगः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भास्कराचार्यः, (वर्षः निर्दिष्टं नास्ति), *लीलावती,* (सम्पादकः – आचार्य सीतारामः झा), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. शर्मा, गणपतिलालः, (सम्पा.), (वर्षः निर्दिष्टं नास्ति), *रेखागणितम्,* जयपुरः हंसा प्रकाशन।
3. Vitruvius. *The Ten Books of Architecture.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
4. Ibrahim, A. *Modern and Contemporary Architecture Styles.* Qassim: Qassim University, Scientific Publication.
5. Robertson, H. *Modern Architectural Design.*

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Pickard, Q. (Ed.). (2002). *The Architect's Handbook.* Oxford: Blackwell Publishing Company.
2. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
3. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
4. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्शः (शोधपत्रिका)* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

प्रथमवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1: वास्तुशास्त्रस्य परिचयः मानवजीवने तदुपयोगिता च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयवास्तुशास्त्रस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. वास्तुशास्त्रस्य अध्ययनेन प्राप्यमाणानां प्रयोजनानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. वास्तुशास्त्रस्य अवधारणायाः मूलतत्त्वानां परिचयप्रदानम्।
4. वास्तुशास्त्रस्य मानवजीवने उपयोगितायाः ज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वास्तुनः व्युत्पत्तिस्वरूपादीन् वर्णयितुं दक्षाः भविष्यन्ति।
2. वास्तुशास्त्रस्य परिभाषा-स्वरूप-उद्देश्यानि वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
3. वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धप्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. वास्तुशास्त्रस्य मानवजीवने आवश्यकतां निगदितुं दक्षाः भविष्यन्ति।
5. वैदिकवाङ्मये वास्तुविचाराणां विश्लेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
6. वास्तुशास्त्रस्य विकासक्रमं वक्तुं निपुणाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.1	वास्तुशास्त्रस्य परिचयः मानवजीवने तदुपयोगिता च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वास्तुनः उत्पत्तिः अर्थश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुनः व्युत्पत्तिः।
- वास्तुनः स्वरूपं प्रभेदाश्च।
- वास्तोष्पतिपरिकल्पना वास्तुपुरुषस्योद्भवश्च।
- वास्तुपुरुषस्याङ्गे देवताः ।
- गृहादिनिर्माणप्रयोजनम् आवश्यकता च।

अन्वितिः २. वास्तुशास्त्रस्य परिभाषा- पञ्चभूतानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुशास्त्रस्य परिभाषा।
- वास्तुशास्त्रस्य उद्देश्यानि।
- वास्तुशास्त्रे पञ्चमहाभूतानि।
- वास्तुशास्त्रे प्राकृतिकशक्तयः।
- वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धः।
- वास्तुशास्त्रस्य मानवजीवने उपयोगिता च।

अन्वितिः ३. वैदिक-पौराणिकवाङ्मये वास्तु। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिकवाङ्मये वास्तुचिन्तनम्।
- पुराणेषु वास्तुः।
- रामायण-महाभारतयोः वास्तु।
- संस्कृतवाङ्मये वास्तुविमर्शः।
- वास्तुशास्त्रस्य सङ्क्षिप्तविकासक्रमः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. विद्याधरः, *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. थपलियाल, अशोकः *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. रामनिहोर द्विवेदी, प. श्रीः *बृहद्वास्तुमाला,* (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. विद्याधरः *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
5. झा, जीवनाथः *वास्तुरत्नावली,* (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. देशबन्धुः *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
7. टोडरमलः *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2: आवासीयवास्तुनिर्माणम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. आवासीयवास्तुनः सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. आवासीयवास्तुनिर्माणाय वास्तुपदविन्यासस्य ज्ञानसम्पादनम्।
3. आवासीयवास्तुनि कक्षविन्यासस्य, गृहं निकषा शुभाशुभवृक्षाणां च परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आवासीयवास्तुनः महत्त्वप्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. गृहपिण्डसाधने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. आवासीयवास्तुनिर्माणाय वास्तुपदविन्यासनिर्माणे कुशलाः भविष्यन्ति।
4. गृहद्वारविन्यासप्रतिपादने निपुणाः भविष्यन्ति।
5. आवासीयवास्तुनि गृहसज्जाकरणे प्रवीणाः भविष्यन्ति।
6. गृहं निकषा शुभाशुभवृक्षाणां प्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.2	आवासीयवास्तुनिर्माणम्	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- आवासीयवास्तुनः महत्त्वम्।
- आवासीयवास्तुनः प्रमुखाः भेदाः।
- गृहे हस्तादिमानम्।
- गृहपिण्डसाधनम्।
- एकेन पद्येन आयाद्यानयनम्।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- गृहमेलापके विचारणीयतथ्यानि।

- आवासीयवास्तुनिर्माणाय वास्तुपदविन्यासः।
- गृहद्वारविन्यासः।
- गृहे वातायन-जल-अङ्गणादिविचारः।

अन्वितिः३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- गृहनिर्माणोपकरणानि।
- गृहनिर्माणे तृणकाष्ठाद्युपकरणविचारः।
- आवासीयवास्तुनि कक्षविन्यासः।
- गृहसज्जा।
- गृहं निकषा शुभाशुभवृक्षाः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, वास्तुसारः, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. झा, जीवनाथः, वास्तुरत्नावली, (व्याख्याकारः – अच्युतानन्दः झा), वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
3. द्विवेदी, रामनिहोरः, बृहद्वास्तुमाला, (टीकाकारः सम्पादकश्च – डॉ. अशोकः थपलियालः), नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रवोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. देशबन्धुः, *गृहवास्तुशास्त्रीयविधानम्,* दिल्ली : विद्यानिधिप्रकाशन।
4. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्,* (टीकाकारः – प्रवेशव्यासः), जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
5. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्शः (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3: गृहारम्भ-द्वारविन्यास-गृहप्रवेशमुहूर्त्तविमर्शः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. गृहारम्भस्य मुहूर्त्तादिपुरस्सरं शिलान्यासविधेः परिचयप्रदानम्।
2. द्वारविन्यासस्य विविधपक्षाणां ज्ञानसम्पादनम्।
3. गृहप्रवेशमुहूर्त्तस्य ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. गृहारम्भात् पूर्वविधानं वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. गृहारम्भमुहूर्त्तान् निगदितुं क्षमाः भविष्यन्ति।
3. शिलान्यासविधेः परिचयप्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. गृहारम्भे दोषाणां विश्लेषणे कुशलाः भविष्यन्ति।
5. द्वारमुहूर्त्तस्य द्वारविन्यासस्य च विभिन्नपक्षान् व्याख्यातुं प्रवीणाः भविष्यन्ति।
6. त्रिविधगृहप्रवेशस्य मुहूर्त्तज्ञानस्यानुप्रयोगे क्षमाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 1.क.3	गृहारम्भ-द्वारविन्यास-गृहप्रवेशमुहूर्त्तविमर्शः	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- गृहारम्भात् पूर्वविधानम्।
- गृहारम्भमुहूर्त्तः - कालशुद्धिः पञ्चाङ्गशुद्धिश्च।
- गृहारम्भे लग्नादिशुद्धिविचारः।
- वृषवास्तुचक्रम्।
- खातविचारः राहुमुखविमर्शश्च।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- शिलान्यासविधिः।

- गृहारम्भे प्रमुखाः दोषाः।
- द्वारमुहूर्त्तः - कालशुद्धिः पञ्चाङ्गशुद्धिश्च।
- द्वारविन्यासे लग्नविचारः।
- द्वारमुहूर्ते दोषविचारः, कपाटदोषाश्च।

अन्वितिः ३. **श्रेयोऽङ्कः १**

- नूतनगृहप्रवेश मुहूर्त्तः - कालशुद्धिः पञ्चाङ्गशुद्धिश्च।
- गृहप्रवेशे लग्नशुद्धिः।
- गृहप्रवेशे कलशवास्तुचक्रम्।
- वामरवि-पृष्ठस्थशुक्रादिविचारः।
- जीर्णगृह-सपूर्वगृहप्रवेशविचारः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वराहमिहिरः, *बृहत्संहिता,* सम्पादकः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. पाण्डेयः, प्रो.कृष्णकुमारः, वास्तुविवेकः, नागपुरम् : कविकुलगुरुकालिदाससंस्कृतविश्वविद्यालयः रामटेकम्।
3. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
4. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रवोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
5. मयः, आचार्यः, *मयमतम्,* टीकाकारः - डॉ. शैलजा पाण्डेय, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
6. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली,* व्याख्याकारः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
7. द्विवेदी, रामनिहोरः, *बृहद्वास्तुमाला,* टीकाकारः सम्पादकश्च - डॉ. अशोक थपलियालः, नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
8. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्,* टीकाकारः - प्रवेशव्यासः, जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
9. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्शः (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

द्वितीयवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1 : वास्तुपरिचयः, प्रयोजनम्, आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये महत्त्वञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वास्तुशास्त्रस्य परिभाषायाः स्वरूपस्य महत्त्वस्य भेदादीनाञ्च परिचयप्रदानम्।
2. वास्तुशास्त्रस्य मूलभूततत्त्वानां प्रमुखसिद्धान्तानाञ्च ज्ञानसम्पादनम्।
3. वास्तुशास्त्रस्य विकासक्रमस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. वास्तुशास्त्रस्य आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये महत्त्वस्य ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वास्तुशास्त्रस्य परिभाषां स्वरूपं प्रयोजनं महत्त्वञ्च वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. वास्तोष्पतिपरिकल्पनां वास्तुपुरुषस्योद्भवञ्च विश्लेषयितुं शक्ष्यन्ति।
3. वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धं कथयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. वास्तुशास्त्रस्य उपवेदत्वप्रतिपादने दक्षाः भविष्यन्ति।
5. गृहादिनिर्माणस्य प्रयोजनमावश्यकताञ्च वक्तुं शक्ष्यन्ति।
6. वास्तुशास्त्रस्य आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये आवश्यकतां कथयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1	वास्तुपरिचयः, प्रयोजनम्, आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये, महत्त्वञ्च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुशास्त्रस्य परिभाषा।
- वास्तुशास्त्रे पञ्चमहाभूतानि।
- वास्तुशास्त्रे प्राकृतिकशक्तयः।
- वास्तोष्पतिपरिकल्पना।
- वास्तुपुरुषस्योद्भवकथा।

अन्वितिः २. **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुशास्त्रस्य प्रयोजनम्।

- वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धः।
- वास्तुशास्त्रस्य उपवेदत्वम्।
- वास्तुशास्त्रस्य महत्त्वम्।
- वास्तुशास्त्रस्य सङ्क्षिप्तविकासक्रमः।

अन्वितिः ३ **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुस्वरूपम्।
- वास्तुनः प्रभेदाः।
- गृहादिनिर्माणप्रयोजनम् आवश्यकता च।
- गृहादिनिर्माणे ध्यातव्यविषयाः।
- वास्तुशास्त्रस्य आधुनिकपरिप्रेक्ष्ये आवश्यकता।

अन्वितिः ४ **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वराहमिहिरः, *बृहत्संहिता,* सम्पादकः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन,
2. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः,
3. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स,
4. मयः, आचार्यः, *मयमतम्,* टीकाकारः - डॉ. शैलजा पाण्डेय, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन,
5. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली,* व्याख्याकारः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन,
6. द्विवेदी, रामनिहोरः, *बृहद्वास्तुमाला,* टीकाकारः सम्पादकश्च - डॉ. अशोक थपलियालः, नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स,
7. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्,* टीकाकारः - प्रवेशव्यासः, जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय,
8. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्शः (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: भूपरीक्षणम्, भूमेराकाराः, शल्योद्धारः, दिक्परिच्छेदश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भूपरीक्षणविधीनां परिचयप्रदानम्।
2. भूमेः आकारादिभिः शुभाशुभत्वविचारस्य ज्ञानसम्पादनम्।
3. भूमौ खनने प्राप्तवस्तुभिः शुभाशुभत्वस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. शल्योद्धारस्य प्रमुखनियमानां विधेश्च ज्ञानप्रदानम्
5. दिक्साधनस्य विधीनां ज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः –

1. रङ्गरूपरसगन्धादिभिः भूपरीक्षणं वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. भूमेः प्लवत्वफलं पृष्ठविचारञ्च निगदितुं क्षमाः भविष्यन्ति।
3. वीथिप्रकारं पैतामहादिवास्तूनि च ज्ञातुं शक्ष्यन्ति।
4. खातमाध्यमेन भूपरीक्षणविधिं कथयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
5. भूमेः आकारविचारे तन्माध्यमेन शुभाशुभत्वनिर्णये च कुशलाः भविष्यन्ति।
6. भूमौ खनने प्राप्तवस्तुफलानि प्रतिपादने प्रवीणाः भविष्यन्ति।
7. भूलक्षण-शकुनादिभिः भूमेः शुभाशुभत्वविचारं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
8. शल्योद्धारविधिं भणितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
9. दिक्परिच्छेदे निपुणाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2	भूपरीक्षणम्, भूमेराकाराः, शल्योद्धारः, दिक्परिच्छेदश्च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भूपरीक्षा प्लवत्वादिविचाराश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रङ्गरूपरसगन्धादिभिः भूपरीक्षणम्।
- भूमेः प्लवविचारः।

- भूमेः पृष्ठविचारः।
- वीथिविचारः।
- पैतामहादिवास्तुविचारः।

अन्वितिः २. भूमेः आकारादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- खातमाध्यमेन भूपरीक्षणविधयः।
- भूमेः आकारविचारः।
- भूमेः आकृत्यादिमाध्यमेन शुभाशुभत्वनिर्णयः।
- भूमौ खनने प्राप्तवस्तुफलानि।
- भूलक्षण-शकुनादिभिः भूमेः शुभाशुभत्वविचारः।

अन्वितिः ३. शल्यविचारः दिक्साधनञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शल्यशब्दस्य व्युत्पत्तिः अर्थश्च।
- शल्यविचारः।
- शल्योद्धारविधिः।
- दिक्साधनस्य प्रयोजनम्।
- दिक्साधनविधयः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः *वास्तुसारः*, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वराहमिहिरः, *बृहत्संहिता*, सम्पादकः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
3. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रबोधिनी*, नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. मयः, आचार्यः, *मयमतम्*, टीकाकारः - डॉ. शैलजा पाण्डेय, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
5. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली*, व्याख्याकारः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. द्विवेदी, रामनिहोरः, *बृहद्वास्तुमाला*, टीकाकारः सम्पादकश्च - डॉ. अशोक थपलियालः, नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।

7. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्,* टीकाकारः - प्रवेशव्यासः, जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्शः (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

तृतीयवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वास्तुशास्त्रस्य वेद-कल्पसूत्र-साहित्य-पुराण-नीति-गणितशास्त्रैः सह सम्बन्धस्य परिचयप्रदानम्।
2. व्याकरण-ज्योतिष्-तन्त्र-आगम-पालि-प्राकृतसाहित्येषु वास्तुशास्त्रस्य सन्दर्भानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. वास्तुशास्त्रे दार्शनिकतत्त्वानामभिचिन्तनस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. पौरोहित्य-सामुद्रिक-चित्र-शिल्प-पर्यावरण-आपत्प्रबन्धन-पुरातात्विकाध्ययनेषु वास्तुशास्त्रसम्बद्धतत्त्वानां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वेदेन सह वास्तुशास्त्रस्य सम्बन्धं वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. वास्तुशास्त्रस्य कल्पसूत्रेण सह सम्बन्धं निगदितुं क्षमाः भविष्यन्ति।
3. गणितशास्त्रेण सह वास्तुशास्त्रस्य सम्बन्धप्रतिपादने प्रवीणाः भविष्यन्ति।
4. व्याकरणग्रन्थेषु वास्तुविषयकचर्चां वक्तुं शक्ष्यन्ति।
5. ज्योतिष-पौरोहित्य-सामुद्रिक-चित्र-शिल्पशास्त्रैः सह वास्तुशास्त्रस्य सम्बन्धस्थापने समर्थाः भविष्यन्ति।
6. पर्यावरण-आपत्प्रबन्धने वास्तुशास्त्रस्य महत्त्वं प्रतिपादयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1	वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धः	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वेद-साहित्य-पुराणेषु वास्तु। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदेन सह सम्बन्धः।
- कल्पसूत्रेण सह सम्बन्धः।
- साहित्यशास्त्रे वास्तुः।
- पुराणेषु वास्तु।
- नीतिग्रन्थेषु वास्तु।

- गणितशास्त्रेण सह सम्बन्धः।

अन्वितिः २. व्याकरण-तन्त्र -प्राकृतसाहित्ये वास्तु। **श्रेयोऽङ्कः १**

- व्याकरणग्रन्थेषु वास्तु।
- ज्योतिषशास्त्रेण सह वास्तुनः सम्बन्धः।
- तन्त्रागमसाहित्ये वास्तु।
- पालिसाहित्ये वास्तु।
- प्राकृतसाहित्ये वास्तु।
- वास्तुनि दार्शनिकचिन्तनम्।

अन्वितिः ३. सामुद्रिक-चित्र-शिल्पदिवास्तु। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पौरोहित्येन सह सम्बन्धः।
- सामुद्रिकशास्त्रेण सह सम्बन्धः।
- चित्रशिल्पाभ्यां सह सम्बन्धः।
- पर्यावरणे वास्तुशास्त्रम्।
- आपदाप्रबन्धने वास्तुशास्त्रम्।
- पुरातात्विकाध्ययने वास्तुशास्त्रम्।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
2. विद्याधरः, *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वराहमिहिरः, *बृहत्संहिता,* सम्पादकः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. त्रिपाठी, देवीप्रसादः *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
3. थपलियाल, अशोकः *वास्तुप्रवोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. वास्तुशास्त्रविभागः *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्र-राष्ट्रियसंस्कृत-विश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः 300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: वास्तुनः प्रमुखभेदाः - आवासीयः व्यावसायिकः धार्मिकश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. आवासीयवास्तुनः महत्त्वस्य स्वरूपस्य निर्माणविधेश्च सिद्धान्तानां विस्तृतं परिचयप्रदानम्।
2. व्यावसायिकनिर्माणस्य प्रमुखसिद्धान्तानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. धार्मिकवास्तुनः स्वरूप-महत्त्व-निर्माणादीनां च सिद्धान्तानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आवासीयवास्तुनः महत्त्वं, स्वरूपं, प्रयोजनं भेदांश्च वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. गृहनिर्माणोपकरणानि गृहद्वारविन्यासः कक्षविन्यासश्चेति विषयान् ज्ञातुं शक्ष्यन्ति।
3. व्यावसायिकवास्तुनः महत्त्वं, भूमेः गुण-दोषान्, भेदांश्च व्याख्यातुं कुशलाः भविष्यन्ति।
4. व्यावसायिकवास्तुनः निर्माणस्य प्रमुखसिद्धान्तानां सज्जाविषयस्य च प्रतिपादने प्रवीणाः भविष्यन्ति।
5. मन्दिरनिर्माणस्य मूलाधारान् निर्माणनियमान् च भणितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. जलाशय-धर्मशालादीनां निर्माणस्य सिद्धान्तान् वक्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2	वास्तुनः प्रमुखभेदाः - आवासीयः व्यावसायिकः धार्मिकश्च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आवासीयवास्तुविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आवासीयवास्तुनः महत्त्वम् प्रमुखाः भेदाः।
- गृहपिण्डसाधनम् आयाद्यानयनञ्च।
- गृहमेलापकं वास्तुपदविन्यासश्च।
- गृहनिर्माणोपकरणानि।
- गृहद्वारविन्यासः कक्षविन्यासश्च।
- गृहसज्जा, गृहं निकषा शुभाशुभवृक्षाश्च।
- सार्वजनिकवास्तुपरिचयः।

अन्वितिः २. व्यावसायिकवास्तुविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- व्यावसायिकवास्तुनः महत्त्वम्।
- व्यावसायिकभूमिविचारः, गुणाः दोषाश्च।
- व्यावसायिकवास्तुनः प्रमुखाः भेदाः।
- व्यावसायिकवास्तुनः प्रमुखसिद्धान्ताः।
- व्यावसायिकवास्तुनि सज्जाविमर्शः।

अन्वितिः ३. धार्मिकवास्तुविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- धार्मिकवास्तुनः स्वरूपं महत्त्वं प्रमुखाः भेदाश्च।
- धार्मिकभूमिविचारः, गुणाः दोषाश्च।
- मन्दिरनिर्माणस्य मूलाधाराः।
- मन्दिरनिर्माणस्य शैल्यः।
- मन्दिरस्य प्रमुखाः अवयवाः- जगती, पीठं, मण्डोवरः, द्वारं, मण्डपाः, गर्भगृहं, शिखरं, ध्वजा।
- जलाशयधर्मशालादीनां निर्माणस्य प्रमुखसिद्धान्ताः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. मण्डनः, सूत्रधारः, *प्रासादमण्डनम्,* सम्पादकः – श्रीकृष्ण जुगनू, दिल्ली : परिमल प्रकाशन।
2. देशबन्धुः, *देवालयस्थापत्यम्,* दिल्ली : श्रीकृष्णसाहित्यसदनम्।
3. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वराहमिहिरः, *बृहत्संहिता,* सम्पादकः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
3. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रबोधिनी,* नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. मयः, आचार्यः, *मयमतम्,* टीकाकारः - डॉ. शैलजा पाण्डेय, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
5. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली,* व्याख्याकारः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. द्विवेदी, रामनिहोरः, *बृहद्वास्तुमाला,* टीकाकारः सम्पादकश्च - डॉ. अशोक थपलियालः, नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
7. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्,* टीकाकारः - प्रवेशव्यासः, जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय,
8. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्शः,,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: गृहारम्भः, द्वारविन्यासः, वृक्षविन्यासः, गृहप्रवेशविमर्शश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. गृहारम्भस्य मुहूर्त्तादिपुरस्सरं शिलान्यासविधेः परिचयप्रदानम्।
2. द्वारविन्यासस्य विविधपक्षाणां ज्ञानसम्पादनम्।
3. गृहादिके वृक्षविन्यासनियमानां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. मुहूर्त्तादिपूर्वकं गृहप्रवेशस्य विधेः ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. गृहारम्भात् पूर्वविधानं वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. गृहारम्भे वृषवास्तुचक्र-खात-राहुमुखादिकं ज्ञातुं शक्ष्यन्ति।
3. शिलान्यासविधेः परिचयप्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. द्वारमुहूर्त्तं द्वारविन्यासस्य च विभिन्नपक्षान् व्याख्यातुं प्रवीणाः भविष्यन्ति।
5. गृहे गृहवाटिकायाञ्च शुभाशुभवृक्षान् भणितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. त्रिविधगृहप्रवेशस्य मुहूर्त्तज्ञानपूर्वकं गृहप्रवेशविधिं निगदितुं क्षमाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3	वास्तुशास्त्रस्य अन्यशास्त्रैः सह सम्बन्धः	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. गृहारम्भादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गृहारम्भात् पूर्वविधानम्।
- गृहारम्भमुहूर्त्तः।
- गृहारम्भे वृषवास्तुचक्रम्।
- खातविचारः राहुमुखविमर्शश्च।
- शिलान्यासविधिः।
- गृहारम्भे प्रमुखाः दोषाः।

अन्वितिः २. द्वारविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- द्वारमुहूर्त्तः।

- द्वारविन्यासस्य विभिन्नपक्षाः।
- द्वारदोषविचारः कपाटदोषाश्च।
- गृहे गृहवाटिकायाञ्च रोपणीयवृक्षाः।
- गृहे अशुभवृक्षाः।

अन्वितिः ३. गृहप्रवेशविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नूतनगृहप्रवेश मुहूर्त्तः।
- गृहप्रवेशे कलशवास्तुचक्रम्।
- गृहप्रवेशे वामरवि-पृष्ठस्थशुक्रादिविचारः।
- जीर्णगृह-सपूर्वगृहप्रवेशविचारः।
- गृहप्रवेशविधिः।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

2. त्रिपाठी, देवीप्रसादः *वास्तुसारः*, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वराहमिहिरः, *बृहत्संहिता*, सम्पादकः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
3. थपलियाल, अशोकः, *वास्तुप्रवोधिनी*, नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
4. मयः, आचार्यः, *मयमतम्*, टीकाकारः - डॉ. शैलजा पाण्डेय, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
5. झा, जीवनाथः, *वास्तुरत्नावली*, व्याख्याकारः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
6. द्विवेदी, रामनिहोरः, *बृहद्वास्तुमाला*, टीकाकारः सम्पादकश्च - डॉ. अशोक थपलियालः, नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
7. टोडरमलः, *वास्तुसौख्यम्*, टीकाकारः - प्रवेशव्यासः, जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
8. *वास्तुशास्त्रविमर्शः (शोधपत्रिका)*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

काठिन्यस्तरः 300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4: आधुनिकवास्तुकलायाः मुख्यसिद्धान्ताः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. आधुनिकवास्तुकलायाः स्वरूपस्य परिचयप्रदानम्।
2. आधुनिकवास्तुकलायां निर्माणस्य प्रमुखसिद्धान्तानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. आधुनिकवास्तुकलायाः विकासक्रमस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. आधुनिकवास्तुकलादृष्ट्या सज्जायाः प्रमुखनियमानां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आधुनिकवास्तुकलायाः परिचयप्रदाने स्वरूपविवेचने च समर्थाः भविष्यन्ति।
2. भूखण्डचयनस्य गृहवास्तुसंरचनायाश्च नियमान् निगदितुं क्षमाः भविष्यन्ति।
3. आधुनिकवास्तुकलादृष्ट्या भवननिर्माणसिद्धान्तान् मापनप्रकियां शैलीश्च वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
4. आधुनिकवास्तुकलायाः विज्ञान-कला-अर्थशास्त्र-राजनीतिशास्त्रैः सह सम्बन्धप्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।
5. आधुनिकवास्तुकलायां पर्यावरणचिन्तनविषये वक्तुं शक्ष्यन्ति।
6. आधुनिकवास्तुकलादृष्ट्या सज्जायाः विविधपक्षाणां परिचयप्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4.	आधुनिकवास्तुकलायाः मुख्यसिद्धान्ताः	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आधुनिकवास्तुकलायाः परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आधुनिकवास्तुकलायाः संक्षिप्तपरिचयः स्वरूपञ्च।
- भूखण्डचयननियमाः, भूखण्डस्य वास्तुदृष्ट्या स्वरूपदृष्ट्या पदार्थदृष्ट्या च अन्तःसम्बन्धः।
- गृहवास्तुसंरचना नियमाः।
- आधुनिकवास्तुकलायाः उद्भवः विकासश्च।
- आधुनिकवास्तुकलादृष्ट्या भवननिर्माणसिद्धान्ताः मापनं प्रक्रिया शैली च।

अन्वितिः २. आधुनिकवास्तुकलायाः अन्यशास्त्रैः सह संबन्धः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आधुनिकवास्तुकलायाः विज्ञान-कला-अर्थशास्त्र-राजनीतिशास्त्रैः सह सम्बन्धः।

- भवनस्य प्रमुखाङ्गानि- भित्तिस्तम्भछर्दिइष्टिकापाषाणादयः।
- इष्टिकाभित्तिरचनाक्रमः आरसीसी (RCC) इत्यस्य निर्माणविधिश्च।
- आधुनिकवास्तुकलायां पर्यावरणचिन्तनम्।
- गृहनिर्माणे द्वारगवाक्षनिर्माणविधिः काष्ठप्रयोगविचारश्च।
- निर्माणस्य व्यवस्थितीकरणं, भित्तिस्तम्भछर्दितलनिर्माणविचारश्च।

अन्वितिः ३. भवनविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आधुनिकवास्तुकलादृष्ट्या भवनस्य विविधाङ्गानि।
- सोपान-अङ्गण-अलिन्दादिनिर्माणविधयः भूमेरधस्तलनिर्माणञ्च।
- भवनस्य बाह्य-आन्तरिकसज्जाविमर्शः।
- आधुनिकवास्तुकलादृष्ट्या भवने धात्वादिप्रयोगविचारः।
- भवने आलेख्यादिप्रयोगविचारः।
- भवनविन्यासस्य मानचित्रनिर्माणम्।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Wagner, O. (1988). *Modern Architecture*. Santa Monica, CA: The Getty Center for the History of Art and the Humanities

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Shaw, E. (1854). *Modern Architect*. Boston: Dayton and Wentworth.
2. Ibrahim, A. *Modern and Contemporary Architecture Styles*. Qassim, Saudi Arabia: Qassim University, Scientific Publication.
3. Robertson, H. *Modern Architectural Design*. [Publisher not identified].
4. Gangoly, O. C. (1946). *Indian Architecture*. Bombay: Kutub.
5. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।
6. वास्तुशास्त्रविभागः *वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

चतुर्थवर्षः

(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: वास्तुनि मानचित्रविधानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. क्षेत्रमितेः सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. मानचित्रनिर्माणस्य आधारभूतसंरचनानां तस्य प्रमुखसिद्धान्तानां च ज्ञानसम्पादनम्।
3. वास्तुकलाप्रस्तुतिकरणानां त्रि-आयामीदृश्याणाञ्च सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. प्रतिरूपनिर्माण-रंगविन्यास-रेखाचित्रादिकानाञ्च ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. ज्यामितीयमानचित्रनिर्माणविधिं निगदितुं प्रभविष्यन्ति।
2. वास्तुकलाप्रस्तुतिकरणतकनीकीनां त्रि-आयामीदृश्याणां चानुप्रयोगे समर्थाः भविष्यन्ति।
3. विभिन्नमानकैः स्थापत्यप्रतिपादने प्रतिरूपनिर्णये च कुशलाः भविष्यन्ति।
4. रंगविन्यासप्रदर्शन-रेखाचित्रण- कलालेखनप्रक्रिया-चित्रकलाबोधादिके प्रवीणाः भविष्यन्ति।
5. वास्तुमानचित्रनिर्माणे विभिन्नतन्त्रांशानां (Software) परिचयमवाप्य तेषाम् अनुप्रयोगं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
6. प्रायोगिककार्येण प्राप्तज्ञानस्य सुदृढीकरणे व्यावहारिकानुप्रयोगे च समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4	वास्तुनि मानचित्रविधानम्	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. क्षेत्रमिति-वर्ग-आयतादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- क्षेत्रमितिः - वर्ग-आयत-त्रिभुज-वृत्त-चतुर्भुज-अनियमितक्षेत्राणां निर्माणं, क्षेत्रफलादिसाधनम्।
- ज्यामितीयमानचित्रनिर्माणविधिः।
- वास्तुरेखाङ्कनविमर्शः।
- रेखाणाम्मानकीकरणम्।
- मानचित्रस्य आधारभूतसंरचना।
- आलेखाङ्कनम्।

- वास्तुकलाप्रस्तुतिकरणतकनीकी त्रि-आयामीदृश्यानि च।

अन्वितिः २. रङ्गविन्यास-रेखाचित्रादिविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विभिन्नमानकैः स्थापत्यप्रतिपादनं प्रतिरूपनिर्णयञ्च।
- रङ्गविन्यासप्रदर्शनम्।
- रेखाचित्रणम्।
- कलालेखनप्रक्रिया।
- चित्रकलायाः बोधः।
- वास्तुमानचित्रनिर्माणे विभिन्नतन्त्रांशानां (Software) परिचयः।

अन्वितिः ३. मानचित्रविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- दिक्साधनम्।
- हस्तेन मानचित्रनिर्माणम्।
- वास्तुसम्मतमानचित्राणि।
- वास्तुविरुद्धमानचित्राणि।
- ऑटोकैट-जियोजेबरा-गुगलस्कैच अपप्रभृतीनां तन्त्रांशानां प्रयोगः।

अन्वितिः ४. प्रायोगिकम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भास्कराचार्यः, *लीलावती,* सम्पादकः - आचार्य सीताराम झा, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. शर्मा, गणपतिलालः, *रेखागणितम्,* सम्पादकः, जयपुरः हंसा प्रकाशन।
3. Vitruvius. , *The Ten Books of Architecture,* Cambridge: Harvard University Press, London.
4. Ibrahim, Ahmed, , *Modern and Contemporary Architecture Styles,* Qassim University: Scientific Publication.
5. Robertson, Howard, , *Modern Architectural Design.*

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Pickard, Quentin (Ed.), (2002), *The Architect's Handbook,* Blackwell Publishing Company,
2. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः,* दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स,
3. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र,* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः,
4. वास्तुशास्त्रविभागः, *वास्तुशास्त्रविमर्शः (शोधपत्रिका),* नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

काठिन्यस्तरः
400-499

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: वास्तुनः आकृतिः स्वरूपम् एकद्वित्रिचतुश्शालविधानञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वास्तुनः आकृतेः तस्य शुभाशुभत्वस्य परिचयप्रदानम्।
2. एकशालविधानस्य प्रमुखसिद्धान्तानां ज्ञानसम्पादनम्।
3. द्विशाल-त्रिशालगृहाणां सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. चतुश्शालगृहस्य प्रमुखनियमानां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वास्तुनि भूखण्डस्य भेदान् वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. शुभाशुभभूखण्डानां विषये निगदितुं क्षमाः भविष्यन्ति।
3. एकशालगृहाणां निर्माणस्य विविधपक्षाणां परिचयप्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. द्विशाल-त्रिशालगृहाणां वैशिष्ट्यप्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।
5. मूषासंख्याप्रस्तारं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
6. एकादितः अष्टमभद्रपर्यन्तं चतुश्शालानां भेदान् वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2	वास्तुनः आकृतिः स्वरूपम् एकद्वित्रिचतुश्शाल-विधानं च	03	01	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १ भूखण्डविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुनि भूखण्डभेदाः।
- निवासयोग्यभूखण्डलक्षणानि।
- शुभभूखण्डफलानि।
- अशुभभूखण्डफलानि।
- आधुनिकमते भूमेश्शुभाशुभत्वम्।

अन्वितिः २. शालविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शालशब्दस्योत्पत्तिः प्रभेदाश्च।

- एकशालगृहाणि- ध्रुवादिषोडशविधगृहाः।
- षड्दारु-योजनायाः अन्यभेदाः।
- शालापुरोभाग-तिर्यक् षड्दारु-संयोजन-भेदाः।
- शाला-मध्य-विन्यस्त-षड्दारु-कल्पना-भेदाः।
- शालान्त-विन्यस्त-षड्दारु-कल्पना-भेदाः।
- द्विशालगृहम्।
- त्रिशालगृहम्।

अन्वितिः ३. एकभद्र -द्विभद्रादिशालविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चतुःशालगृहम्।
- मूषासंख्याप्रस्तारः।
- एकभद्रचतुश्शालः द्विभद्रचतुश्शालश्च।
- त्रिभद्रचतुश्शालः चतुर्भद्रचतुश्शालश्च।
- पञ्चभद्रचतुश्शालः षड्भद्रचतुश्शालश्च।
- सप्तभद्रचतुश्शालः अष्टभद्रचतुश्शालश्च।

अन्वितिः ४. **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुशिक्षणम् आन्तरिकमूल्याङ्कनञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, देवीप्रसादः, *वास्तुसारः*, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. वराहमिहिरः, *बृहत्संहिता*, सम्पादकः - अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. चतुर्वेदी, शुकदेवः, *भारतीय वास्तुशास्त्र*, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. जीवनाथ झा, व्याख्याकारः - अच्युतानन्द झा, वास्तुरत्नावली, वाराणसी : चौखम्बा अमर भारती प्रकाशन।
2. प.श्री रामनिहोरद्विवेदी, टीकाकारः सम्पादकश्च- डॉ. अशोकथपलियालः, बृहद्वास्तुमाला, नई दिल्ली : अमरग्रन्थ-पब्लिकेशन्स
2. डॉ. अशोक थपलियाल, वास्तुप्रवोधिनी, नई दिल्ली : अमरग्रन्थपब्लिकेशन्स।
3. आचार्यमयः, टीकाकारः - डॉ. शैलजा पाण्डेय, मयमतम्, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. वास्तुसौख्यम्, टोडरमलः, टीकाकारः - प्रवेशव्यासः, जयपुरम् : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।
5. वास्तुशास्त्रविमर्श (शोधपत्रिका), वास्तुशास्त्रविभाग, नवदेहली : श्रीलालबहादुरशास्त्रीराष्ट्रियसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

B.A. Hons. (Temple Culture & Management)

अधिगमपरिणाम-आधारितपाठ्यचर्यारूपरेखा
स्नातककार्यक्रमः – मन्दिरस्य संस्कृतिः प्रबन्धनञ्च
2025

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये
UGC

विश्वविद्यालय-अनुदान-आयोगः
बहादुरशाह-जफर-मार्गः
नवदेहली – 110002

UGC LOCF Committee (Sanskrit)

Prof. Shrinivasa Varakhedi
Chairperson of the committee and Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ vc@sanskrit.nic.in

Prof. Sukant Kumar Senapati
Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval, ✉ sukantsnpt@gmail.com

Prof. Viroopaksha V. Jaddipal
Secretary, Maharishi Sandipani Rashtriya Ved Vidya Pratishthan, Ujjain,
✉ vvjaddipal@gmail.com

Dr. M. V. Natesan
(Retd Prof.) SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10,
✉ natesanskt2000@gmail.com

Dr. Mamta Tripathi
Assistant Professor, Gargi College, University of Delhi, Delhi, ✉ mamtatripathi.jnu@gmail.com

Curriculum Development Committee for B.A. Hons. (Temple Culture & Management)

Prof. Deviprasad Tripathi
Chairperson of the Committee and Professor, Shri Lal Bahadur Shastri National Sanskrit University, New Delhi ✉ devi@slbsrsv.ac.in

Dr. Pankaj Kumar S Rawal
Associate Professor, Shri Lal Bahadur Shastri National Sanskrit University, New Delhi
✉ Pankaj.yatkrupa@gmail.com

Dr. Shubham Sharma
Asst. Professor, Department of Jyotirvigyan, Maharshi Panini Sanskrit Evam Vedic Vishwavidyalaya, Ujjain ✉ mpdrshubham@gmail.com

Dr. PTG Ranga Ramanujacharyulu
Asst. Professor, National Sanskrit Univursity, Tirupati, Andhra Pradesh - 517507,
✉ rracharya76@gmail.com

Prof. Dinakar Marathe
Convenor of the committee and Professor, Kavikulguru Kalidas Sanskrit University, Ratnagiri Campus, Ratnagiri, Maharashtra – 415612 ✉ dinakarmarathe@gmail.com

Co-ordination Committee

Dr. G. Surya Prasad
Chief Co-ordinator of the committee and Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.gsurya.prasad@csu.co.in

Dr. Yashvant Kumar Trivedi
Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi - 110058, ✉ dr.yashvant.trivedi@csu.co.in

Dr. Awasthi Sailesh Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi - 110058, ✉ dr.awasthisailesh@csu.co.in

Dr. Kishor Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.kishor_kumar@csu.co.in

Dr. Deepika Dixit
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.deepikadixit@csu.co.in

विषयसूची

कार्यक्रमस्य परिचयः 1

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि 1

कार्यक्रमस्य परिणामाः 2

प्रधानपाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 3

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम् 5

मन्दिरसंस्कृतिप्रबन्धनस्नातकगुणाः 6

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 7

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः 8

प्रथमवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 9

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester – 1) 10

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: मन्दिरसंस्कृतेः इतिहासः 10

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: भारतीयमन्दिरपरम्परा 12

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: मन्दिरस्थापत्यम् 14

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: मन्दिरप्रतिमाविधानम् 16

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester – 2) 18

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: प्रतिमानिर्माणविज्ञानम् 18

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: मन्दिरनिर्माणं जीर्णोद्धारश्च 21

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: मन्दिरप्रकाराः मण्डपसभादिविधानञ्च 23

द्वितीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 25

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester – 3) 26

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: बृहद्देवालये उपमन्दिराणि 26

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: विविधधार्मिकसम्प्रदायानां परिचयः 28

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: अर्चनाविधानम् 30

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester – 4) 33

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: अर्चकपरिचारकाणां व्यवस्था 33

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: ज्यौतिषशास्त्रपरिचयः 35

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: मन्दिरेषु पर्वनिर्वाहः 37

तृतीयवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः) 39

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester - 5) 40

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: मन्दिरसम्बद्धानां पुष्करिण्याऽऽरामाणां परिचयः 40
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: मन्दिरपरिसराणां विकासप्रबन्धनम्..... 42
षष्ठसत्रार्द्धः (SEMESTER – 6) 44
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: पुण्यतीर्थक्षेत्रेषु मन्दिराणां परस्परसमन्वयः..... 44
चतुर्थवर्षः (प्रधानपाठ्यक्रमाः)..... 46
सप्तमसत्रार्द्धः (SEMESTER – 7) 47
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: चित्रविधानम्..... 47
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: धार्मिकसङ्गीतप्रबन्धनम्..... 49
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: लोकन्यासव्यवस्था..... 51
अष्टमसत्रार्द्धः (Semester – 8)..... 53
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4 : दर्शनार्थि-सौविध्य-प्रबन्धनम्..... 53
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: मन्दिरव्यवस्थापने आपत्प्रबन्धनम् 55
द्वितीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 57
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: भारतीयमन्दिरपरम्परापरिचयः..... 58
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: मन्दिरप्रतिमापरिचयः 60
तृतीयवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः) 62
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: मन्दिरनिर्माणं जीर्णोद्धारविधानञ्च..... 63
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: अर्चनापद्धतिपरिचयः..... 65
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: मन्दिरेषु पर्वपरम्परा..... 68
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4: मन्दिरपरिसरविकासप्रबन्धनम्..... 70
चतुर्थवर्षः (गौणपाठ्यक्रमाः)..... 72
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: लोकन्यासव्यवस्था 73
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: दर्शनार्थि-सौविध्यव्यवस्थापनम् 75

कार्यक्रमस्य परिचयः

(Introduction of the Program)

बी.ए.आनर्स् (मन्दिरस्य संस्कृतिः प्रबन्धनञ्च) चतुर्णां वर्षाणां कार्यक्रमः विद्यते। अस्मिन् कार्यक्रमे आहत्य अष्टसत्रार्धानि भविष्यन्ति।

अर्हता - प्राक्-शास्त्री, उपशास्त्री, उत्तरमध्यमा इति परीक्षोत्तीर्णाः तत्समकक्ष्यापरीक्षोत्तीर्णाः छात्राः एन्.टि.ए. द्वारा आयोज्यमानपरीक्षामाध्यमेन उत्तीर्य अस्मिन् बी.ए.आनर्स् (मन्दिरसंस्कृतिः प्रबन्धनञ्च) कार्यक्रमे प्रवेष्टुम् अर्हाः। अत्र अष्टसु सत्रार्धेषु स्वशास्त्रीयविषयाः **(Major),** स्वशास्त्रसम्बद्धचयनितविषयाः **(Minor),** बहुशास्त्रीयविषयाः **(Multi-disciplinary),** नैतिकमूल्याधारितपाठ्यक्रमाः **(VAC),** कौशलाधारितपाठ्यक्रमाः (**SEC**) च भविष्यन्ति।

एतैः साकं अन्तिमसत्रार्धे प्रशिक्षुतासेवा **(Internship)** पाठ्येतरगतिविधयः **(ECA)** लघुशोधप्रबन्धः (Dissertation) च भविष्यन्ति।

कार्यक्रमस्य उद्देश्यानि

(Objectives of the Program)

1. भारतीयज्ञानपरम्पराधारेण मन्दिरसंस्कृतेः परिचयप्रदानम्।
2. भारतीयसंस्कृतेः विषये ज्ञानप्रदानम्।
3. मन्दिरस्थापत्यपरम्परायाः परिचयप्रदानम्।
4. मन्दिरप्रबन्धनविषये ज्ञानप्रदानम्।
5. अर्चनापद्धतेः लोकन्यासव्यवस्थायाश्च विषये मार्गदर्शनम्।
6. पूजाविधि-सङ्गीत-चित्रकलादिकौशलविकासाय मार्गदर्शनम्।
7. धार्मिकसंस्कारणां नैतिकमूल्यानाञ्च लोके प्रचारः।
8. संस्कृत-आङ्ग्ल-हिन्दीभाषासु सम्भाषणकौशलसम्पादनम्।
9. भारतीयज्ञानपरम्पराविषयेषु शोधदृष्टिप्रदानम्।
10. सङ्गणकद्वारा संस्कृत/शास्त्रसम्बद्धप्रोग्रामिंग् निर्माणे दक्षताप्रदानम्।

कार्यक्रमस्य परिणामाः

(Outcomes of the Program)

कार्यक्रमस्य परिणामः – 1	**भारतीयमूलानि -** छात्राणां भारतीयां संस्कृतिं प्रति आस्थावृद्धिर्भविष्यति। मन्दिराणां महत्त्वं तथा मूर्तिपूजायाः महिमानं ज्ञास्यन्ति। मन्दिराणां सामाजिकं योगदानं सनातनपरम्परां च ज्ञास्यन्ति।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 2	**भारतीयज्ञानपरम्परा** – छात्राः भारतीयज्ञानपरम्परायाम् अभिमानवन्तः भविष्यन्ति। शास्त्राणां यथार्थस्वरूपं ज्ञात्वा पुरुषार्थचतुष्टयं ज्ञास्यन्ति। भारतीयशिल्पस्थापत्यकलायाः परिचयं प्राप्स्यन्ति। कथाप्रवचनपरम्परया भारतीयाध्यात्मिकमूल्यानि ज्ञास्यन्ति। मूर्तेः तत्प्रकारान् कस्याः मूर्तेः किं च महत्त्वं पूजया च किं फलं तज्ज्ञास्यन्ति।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 3	**भविष्यवाद्युपागमः** - छात्राः जीवदयां विज्ञाय परस्परसौहार्द्रतां धारयिष्यन्ति। तीर्थयात्रया दानेन अर्थतन्त्रं च संक्रमितं भविष्यति। आबाल्यात् संस्काराणां सेचनं भविष्यति।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 4	**बहुशास्त्रीयम् -** छात्राः वेदोक्तकर्मकाण्डस्य महत्त्वं वैज्ञानिकत्वं वेत्स्यन्ति। मन्दिरसंस्कृत्या गीतनृत्यवाद्यकलायाः व्यापृतिर्भविष्यति। मन्दिरसंस्कृत्या विविधशास्त्राणां विषयान् ज्ञास्यन्ति। भारतीयव्रतपर्वोत्सवमहोत्सवान् तद्रहस्यानि च ज्ञास्यन्ति। भारतीयाचारविचारान् पवित्रतां च ज्ञास्यन्ति। समाजे मन्दिरस्य प्रभावं योगदानं च वेत्स्यन्ति। जलस्थलवृक्षवनस्पतिलतापत्रपुष्पफलानां मन्दिरसंस्कृतौ महत्त्वं योगदानं सदुपयोगं च ज्ञास्यन्ति।
कार्यक्रमस्य परिणामः – 5	**वृत्तिप्रदानक्षमता -** मन्दिरसंस्कृतिसन्दर्भे वृत्तिपरकज्यौतिषवास्तुशास्त्रयोर्महत्त्वमनिवार्यत्वं ज्ञास्यन्ति। धार्मिकक्षेत्रेषु पर्यटकमार्गदर्शकरूपेण वृत्तिप्राप्त्यर्थं समर्थाः भविष्यन्ति। एषः कार्यक्रमः छात्राणां कृते उद्योगप्राप्तौ, उद्योगप्रारम्भाय च निमित्तं भवितुमर्हति।

प्रधानपाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्
PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MAJOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level काठिन्यस्तरः
मन्दिरसंस्कृतेः इतिहासः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
भारतीयमन्दिरपरम्परा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मन्दिरस्थापत्यम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मन्दिरप्रतिमाविधानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
प्रतिमानिर्माणविज्ञानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मन्दिरनिर्माणं जीर्णोद्धारश्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मन्दिरप्रकाराः मण्डपसभादिविधानञ्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
बृहद्देवालये उपमन्दिराणि	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
विविधधार्मिकसम्प्रदायानां परिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अर्चनाविधानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अर्चकपरिचारकाणां व्यवस्था	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
ज्यौतिषशास्त्रपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

मन्दिरेषु पर्वनिर्वाहः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मन्दिरसम्बद्धानां पुष्करिण्याऽऽरामाणां	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मन्दिरपरिसराणां विकासप्रबन्धनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
पुण्यतीर्थक्षेत्रेषु मन्दिराणां परस्परसमन्वयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
चित्रविधानम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
धार्मिकसङ्गीतप्रबन्धनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
लोकन्यासव्यवस्था	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
दर्शनार्थि-सौविध्य-प्रबन्धनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मन्दिरव्यवस्थापने आपत्प्रबन्धनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

गौणानां पाठ्यक्रमाणां कार्यक्रमपरिणामैः सह योजनम्

PROGRAM OUTCOME MAPPING FOR MINOR COURSES

Course Name पाठ्यक्रमनाम	Rootedness भारतीयमूलानि	IKS भारतीय ज्ञान परम्परा	Futuristic भविष्यवादी	Employability वृत्तिप्रदानक्षमता	Value, Skill and Multidisciplinary मूल्यानि, कौशलानि एवं बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमः	Disciplinary Knowledge अध्ययनशाखायाः ज्ञानम्	Difficulty Level कठिनतायाः स्तरः
भारतीयमन्दिरपरम्परापरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मन्दिरप्रतिमापरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मन्दिरनिर्माणं जीर्णोद्धारविधानञ्च	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
अर्चनापद्धतिपरिचयः	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मन्दिरेषु पर्वपरम्परा	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
मन्दिरपरिसरविकासप्रबन्धनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
लोकन्यासव्यवस्थापनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
दर्शनार्थी-सौविध्यव्यवस्थापनम्	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

मन्दिरसंस्कृतिप्रबन्धनस्नातकगुणाः

मन्दिरसंस्कृतिप्रबन्धनपाठ्यचर्यायाः स्नातकगुणाः

- भारतीयज्ञानपरम्परायाः संरक्षणम्
- मन्दिरसंस्कृतेः विकासः।
- स्थापत्यकलायाः विकासः।
- मन्दिरप्रबन्धनस्य दक्षता।
- युगानुकूलतया समन्वयसम्पादनपूर्वकं भारतस्य समग्रविकासे सहयोगः।
- संस्कृतस्य संस्कृतेश्च सम्पूर्णविश्वे प्रचारः प्रसारः।
- प्राचीनविषयाणाम् आधुनिकविषयैः सह समन्वयः।
- सभ्यसमाजस्य निर्माणम्।
- राष्ट्रं प्रति स्वकर्त्तव्यस्य निर्वाहः।
- भारतीयज्ञानपरम्परायां मन्दिरस्थापत्यस्य संस्कृतेः प्रबन्धनस्य च सम्यग्ज्ञापनेन कार्यक्रमोऽयं भारतस्य प्रतिष्ठां वर्धयिष्यति, भारतस्य समग्रविकासे च सहकरोति ।

प्रधानपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1.	प्रथमवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 1.1: मन्दिरसंस्कृतेः इतिहासः	4	100-199
2.		प्रधानः 1.2: भारतीयमन्दिरपरम्परा	4	100-199
3.		प्रधानः 1.3: मन्दिरस्थापत्यम्	4	100-199
4.		प्रधानः 1.4: मन्दिरप्रतिमाविधानम्	4	100-199
5.		प्रधानः 1.5: प्रतिमानिर्माणविज्ञानम्	4	100-199
6.		प्रधानः 1.6: मन्दिरनिर्माणं जीर्णोद्धारश्च	4	100-199
7.		प्रधानः 1.7: मन्दिरप्रकाराः मण्डपसभादिविधानञ्च	4	100-199
8.	द्वितीयवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 2.1: बृहद्देवालये उपमन्दिराणि	4	200-299
9.		प्रधानः 2.2: विविधधार्मिकसम्प्रदायानां परिचयः	4	200-299
10.		प्रधानः 2.3: अर्चनाविधानम्	4	200-299
11.		प्रधानः 2.4: अर्चकपरिचारकाणां व्यवस्था	4	200-299
12.		प्रधानः 2.5: ज्यौतिषशास्त्रपरिचयः	4	200-299
13.		प्रधानः 2.6: मन्दिरेषु पर्वनिर्वाहः	4	200-299
14.	तृतीयवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 3.1: मन्दिरसम्बद्धानां पुष्करिण्याऽऽरामाणां	4	300-399
15.		प्रधानः 3.2: मन्दिरपरिसराणां विकासप्रबन्धनम्	4	300-399
16.		प्रधानः 3.3: पुण्यतीर्थक्षेत्रेषु मन्दिराणां परस्परसमन्वयः	4	300-399
17.	चतुर्थवर्षीयाः प्रधानपाठ्यक्रमाः	प्रधानः 4.1: चित्रविधानम्	4	400-499
18.		प्रधानः 4.2: धार्मिकसङ्गीतप्रबन्धनम्	4	400-499
19.		प्रधानः 4.3: लोकन्यासव्यवस्था	4	400-499
20.		प्रधानः 4.4: दर्शनार्थि-सौविध्य-प्रबन्धनम्	4	400-499
21.		प्रधानः 4.5: मन्दिरव्यवस्थापने आपत्प्रबन्धनम्	4	400-499

गौणपाठ्यक्रमाणां सञ्चयः

क्र.सं.		पाठ्यक्रमः	पाठ्यक्रम-श्रेयोऽङ्कः	पाठ्यक्रम-काठिन्यस्तरः
1.	द्वितीयवर्षीयाः गौणपाठ्यकमाः	गौण: 2.क.1: भारतीयमन्दिरपरम्परापरिचयः	4	200-299
2.		गौण: 2.क.2: मन्दिरप्रतिमापरिचयः	4	200-299
3.	तृतीयवर्षीयाः गौणपाठ्यक्रमाः	गौण: 3.क.1: मन्दिरनिर्माणं जीर्णोद्धारविधानञ्च	4	300-399
4.		गौण: 3.क.2: अर्चनापद्धतिपरिचयः	4	300-399
5.		गौण: 3.क.3: मन्दिरेषु पर्वपरम्परा	4	300-399
6.		गौण: 3.क.4: मन्दिरपरिसरविकासप्रबन्धनम्	4	300-399
7.	चतुर्थवर्षीयाः गौणपाठ्यक्रमाः	गौण: 4.क.1: लोकन्यासव्यवस्थापनम्	4	400-499
8.		गौण: 4.क.2: दर्शनार्थि-सौविध्यव्यवस्थापनम्	4	400-499

प्रथमवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रथमसत्रार्द्धः (Semester – 1)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1: मन्दिरसंस्कृतेः इतिहासः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयमन्दिरसंस्कृतेः ऐतिहासिकपरिचयप्रदानम्।
2. भारतीयज्ञानपरम्परायां मन्दिरसंस्कृतेः अवगमनम्।
3. भारतीयधार्मिकाध्यात्मिकपरम्परायां मन्दिराणां स्थानम्।
4. शास्त्रेषु मन्दिराणामुल्लेखनं सन्दर्भप्रदानञ्च।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मन्दिरसंस्कृतेः इतिहासं व्याख्यातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. भारतीयमन्दिरसंस्कृतिमवगमिष्यन्ति।
3. मन्दिराणां सन्दर्शनहेतोः भारतीयधार्मिकाध्यात्मिकज्ञानेन प्रवर्तननियमानवगमिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.1	मन्दिरसंस्कृतेः इतिहासः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मन्दिरसंस्कृतेः अवधारणा विकासश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मन्दिरस्य परिभाषा।
- मन्दिरस्य देवालय-देवकुलादिपर्यायशब्दाः।
- मन्दिरस्य महत्त्वम्।
- मन्दिरस्य वातावरणम्।
- मन्दिरसंस्कृतेः परिचयः।

- मन्दिरसंस्कृतेः विकासक्रमः।

अन्वितिः २. वैदिकार्चावास्तोः ऐतिहासिकपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिककाले धार्मिकं वास्तु।
- वेदी-चिति-यज्ञशालादीनां परिचयः निर्माणनियमाश्च।
- वैदिकार्चावास्तुनि मन्दिरविकाससूत्राणि।

अन्वितिः ३. मन्दिरस्य पौराणिकसन्दर्भाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मत्स्य-अग्नि-पद्म-स्कन्दपुराणादिषु मन्दिरप्रस्तावः।
- मन्दिरसम्बद्धपौराणिकविषयाणां महत्त्वम्।
- संस्कृतवाङ्मये मन्दिरस्य प्राच्यप्रमाणं वास्तुविन्यासश्च।
- अर्थशास्त्र-प्रतिमानाटकादिप्राच्यग्रन्थेषु मन्दिरस्य प्रमाणम्।

अन्वितिः ४. लोके मन्दिराणां ऐतिहासिकीपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वास्तुग्रन्थेषु चैत्यादिलौकिकधर्मस्थलानामुल्लेखः।
- वनवासीपरम्परायां धार्मिकं वास्तु।
- लोकदेवतापरम्परा देवस्थानञ्च।
- गृहेषु देवस्थानपरम्परा।
- लोककथानकेषु मन्दिरसंस्कृतेः ऐतिहासिकसन्दर्भाः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विद्याधर, डॉ., *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास*, नई दिल्ली, ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. सहाय, सच्चिदानन्द, *मन्दिर स्थापत्य का इतिहास*, पटना, बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. गैरोला, वाचस्पति, *अर्थशास्त्र (टीका)*, वाराणसी, चौखम्बा प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. उपाध्याय, वासुदेव, डॉ., *प्राचीन भारतीय स्तूप गुहा एवं मंदिर*, पटना, बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, 2008।
2. जुगनू, श्रीकृष्ण, डॉ., *देवालय चन्द्रिका*, दिल्ली, परिमल पब्लिकेशंस, 2015।
3. सूर्यकान्त, डॉ., *वैदिक देवशास्त्र*, नई दिल्ली, मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशंस, 2006।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2: भारतीयमन्दिरपरम्परा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयमन्दिरसंस्कृतेः सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. भारतीयज्ञानपरम्परायां मन्दिरसंस्कृतेः अवगमनम्।
3. भारतीयधार्मिकाध्यात्मिकपरम्परायां मन्दिराणां स्थानम्।
4. शास्त्रेषु मन्दिराणामुल्लेखनं सन्दर्भप्रदानञ्च।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मन्दिराणामवधारणां सम्यक्तया वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. वेदी-चिति-यज्ञशालादीनां परिचयं निर्माणनियमांश्च वक्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
3. मन्दिरस्य पौराणिकसन्दर्भान् व्याख्यातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. मन्दिराणां समाजे कः प्रभावः इति विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.2	भारतीयमन्दिरपरम्परा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मन्दिरस्यावधारणा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मन्दिरस्य परिभाषा।
- मन्दिरस्य महत्त्वम्।
- मन्दिरस्य वातावरणम्।

अन्वितिः २. वैदिकार्चावास्तु। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिककाले धार्मिकं वास्तु।
- वेदी-चिति-यज्ञशालादीनां परिचयः निर्माणनियमाश्च।
- वैदिकार्चावास्तुनि मन्दिरविकाससूत्राणि।

अन्वितिः ३. मन्दिरस्य पौराणिकसन्दर्भाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मत्स्य-अग्नि-पद्म-स्कन्दपुराणादिषु मन्दिरप्रस्तावः।
- मन्दिरसम्बद्धपौराणिकविषयाणां महत्त्वम्।
- संस्कृतवाङ्मये मन्दिरस्य प्राच्यप्रमाणं वास्तुविन्यासश्च।

अन्वितिः ४. जनमानसे मन्दिराणां स्थानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मन्दिराणां समाजे प्रभावः।
- मन्दिरैः सामाजिकपरिवर्तनम्।
- मन्दिरैः मानवेषु परस्परसद्भावः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विद्याधर, डॉ., *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास*, नई दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. सहाय, सच्चिदानन्द, *मन्दिर स्थापत्य का इतिहास*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. गैरोला, वाचस्पति, *अर्थशास्त्र (टीका)*, वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. सूर्यकान्त, डॉ., (2006)*वैदिक देवशास्त्र*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशंस्।
2. उपाध्याय, वासुदेव, डॉ., (2008) *प्राचीन भारतीय स्तूप गुहा एवं मंदिर*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. जुगनू, श्रीकृष्ण, डॉ., (2015) *देवालय चन्द्रिका*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशंस्।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3: मन्दिरस्थापत्यम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयस्थापत्यमूर्तिकलावैभवस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. शिल्पकलावैभवस्यावगमनम्।
3. स्थापत्यकलावैभवस्य ज्ञानप्रदानम्।
4. मन्दिरनिर्माणवैविध्यस्य ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. देवालयस्थापत्यस्य शैल्याः परिचयं वास्तुशास्त्रीयलक्षणानि च वक्तुं शक्ष्यन्ति।
2. नागरशैल्याः वैशिष्ट्यं प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
3. द्राविडशैल्याः वैशिष्ट्यं सोदाहरणं वर्णयिष्यन्ति।
4. वेसरशैल्याः वैशिष्ट्यम् उदाहरणानि च वक्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.3	मन्दिरस्थापत्यम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. देवालयस्थापत्यस्य शैल्याः परिचयः वास्तुशास्त्रीयलक्षणानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नागरशैली।
- द्राविडशैली।
- वेसरशैली।
- आधुनिकस्थापत्यविज्ञाने वास्तुशैल्याः लक्षणानि।

अन्वितिः २. नागरशैल्याः वैशिष्ट्यम् उदाहरणानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गुप्तशैली।
- चन्देलशैली।
- उत्कलशैली।
- परमारशैली।

- काश्मीरशैली।
- बङ्गशैली।
- सौराष्ट्रशैली।
- देलवाड़ाजैनशैली।

अन्वितिः ३. द्राविडशैल्याः वैशिष्ट्यम् उदाहरणानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पल्लवशैली।
- चोलशैली।
- नायकशैली।
- पाण्ड्यशैली।
- विजयनगरशैली।

अन्वितिः ४. वेसरशैल्याः वैशिष्ट्यम् उदाहरणानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चालुक्यशैली।
- राष्ट्रकूटशैली।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सहाय, सच्चिदानन्द, *मन्दिर स्थापत्य का इतिहास*, पटना, बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
2. उपाध्याय, उदयनारायण, प्रो., तिवारी, गौतम, प्रो., *भारतीय स्थापत्य एवं कला*, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
3. Panda, N. C., Prof., Reddy, E. Shiva Nagi, *Temple Architecture of India*, New Delhi, Bhartiya Kala Prakashan.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. उपाध्याय, वासुदेव, डॉ., *प्राचीन भारतीय स्तूप गुहा एवं मंदिर*, पटना, बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी, 2008।
2. जुगनू, श्रीकृष्ण, डॉ., *देवालय चन्द्रिका*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशंस, 2015।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4: मन्दिरप्रतिमाविधानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्रतिमाभेदस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. चलाचलविग्रहाणां स्वरूपस्यावगमनम्।
3. सकलनिष्कलप्रतिमानां ज्ञानप्रदानम्।
4. उत्सवमूर्तेः महिम्नः ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रतिमापरिचयं तद्भेदांश्च प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. विविधलिङ्गपरिचयप्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. शिवस्य नटराज-लकुलीश-भिक्षाटनादिप्रतिमानां वर्णने सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. देवीप्रतिमास्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.4	मन्दिरप्रतिमाविधानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रतिमापरिचयः भेदाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रतिमा-मूर्त्यादयः पारिभाषिकशब्दाः।
- चलाचलविग्रहाः।
- लिङ्गं बेरञ्च।
- सकलनिष्कलप्रतिमा।
- सम्पूर्ण-आवक्ष-मुखारविन्दप्रतिमा।
- उत्सवमूर्तिः।

अन्वितिः २. विविधलिङ्गपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लिङ्गसंरचना।
- जलहारिकादि अङ्गानि, मुखलिङ्गम्।
- सहस्रलिङ्गम्।
- ब्राह्मादिलिङ्गानि।
- रत्नज-दारुज-शैलजादिलिङ्गभेदाः।

अन्वितिः ३. देवप्रतिमापरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शिवस्य नटराज-लकुलीश-भिक्षाटनादिप्रतिमानां परिचयः।
- विष्णोः शयनादिमुद्राः।
- राम-कृष्ण-ब्रह्मा-इन्द्रकुबेरादीनां प्रतिमाः।

अन्वितिः ४. देवीप्रतिमापरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महालक्ष्मी-महाकाली-सरस्वती-महिषासुरमर्दिनी–दुर्गादेवी-पद्मावतीदेव्यादिप्रतिमानां रूपाणि।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जुगनू, श्रीकृष्ण, *अपराजितपृच्छा*, दिल्ली : परिमल संस्कृत ग्रंथमाला।
2. पाण्डेय, शैलजा (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन।
3. डेगेंस, ब्रूनो (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. जुगनू, श्रीकृष्ण, डॉ. (सम्पादन), *देवतामूर्तिप्रकरण*, नई दिल्ली : न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन।
2. सिन्हा, कमलेश, श्रीमती, चन्द्र, दिनेश, डॉ., (1990), *भारतीय प्रतिमा विज्ञान*, नई दिल्ली : अयन प्रकाशन।
3. सूर्यकान्त, डॉ., (2006) *वैदिक देवशास्त्र*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशंस।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

द्वितीयसत्रार्द्धः (Semester – 2)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5: प्रतिमानिर्माणविज्ञानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. पार्थिवादिप्रतिमानिर्माणपदार्थानां ज्ञानप्रदानम्।
2. दारुजप्रतिमायाः विज्ञानप्रदानम्।
3. शैलजप्रतिमायाः परिज्ञानप्रदानम्।
4. धातुज-रत्नजयोः प्रतिज्ञाविज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मन्दिरस्थानां विभिन्नविग्रहाणां निर्माणावसरे पार्थिवादिप्रतिमानिर्माणपदार्थानां स्वरूपं वर्णयिष्यन्ति।
2. दारुजप्रतिमावैशिष्ट्यं प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. शिलया निर्मितविग्रहाणां स्वरूपं वर्णयिष्यन्ति।
4. धातु-रत्नादिना निर्मितविभिन्नप्रतिमानां निर्माणशैलीव्याख्यास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.5	प्रतिमानिर्माणविज्ञानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रतिमापदार्थपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पार्थिवप्रतिमानिर्माणविज्ञानम्।
- दारुजप्रतिमानिर्माणविज्ञानम्।
- शैलजप्रतिमानिर्माणविज्ञानम्।
- धातुजप्रतिमानिर्माणविज्ञानम्।
- रत्नजादिप्रतिमानिर्माणविज्ञानम्।

अन्वितिः २. दारुजप्रतिमाविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वृक्षचयनं - ग्राह्याग्राह्यकाष्ठम्।
- पुंस्त्र्यादिवृक्षभेदाः।
- सारदार्वादिवृक्षभेदाः।
- काष्ठगुणवत्ता वृक्षच्छेदनम्।
- काष्ठानयनम्।
- तक्षणकर्म-वर्णकर्मादयः।
- सुरक्षोपायाः।

अन्वितिः ३. शैलजप्रतिमाविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शिलाचयनम्।
- ग्राह्याग्राह्यशिलाः।
- पुंस्त्र्यादिशिलाभेदाः।
- शिलानयनम्।
- तक्षणकर्म।
- लक्षणोद्धारः।

अन्वितिः ४. धातुज-रत्नज-पार्थिवादिप्रतिमाविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अष्टविधधातवः।
- स्वर्णादिप्रतिमानिर्माणविधयः।
- रत्नजप्रतिमालक्षणं पारदलिङ्गविधानञ्च।
- पार्थिवप्रतिमाविज्ञानम्।
- मृत्तिकाचयनम्।
- शुभाशुभमृत्तिका।
- पक्वापक्व-मृण्मूर्तयः।
- पुष्पादीनां प्रतिमानिर्माणम्।

- हिमप्रतिमा।
- आधुनिकप्रतिमापदार्थाः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जुगनू, श्रीकृष्ण, *अपराजितपृच्छा*, दिल्ली : परिमल संस्कृत ग्रंथमाला।
2. पाण्डेय, शैलजा (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन।
3. डेगेंस, ब्रूनो (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. जुगनू, श्रीकृष्ण, डॉ. (सम्पादन), *देवतामूर्तिप्रकरण*, नई दिल्ली : न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन।
2. पाण्डेय, सुरेन्द्र कुमार, डॉ., *रत्न विमर्श*, इलाहाबाद, साहित्य संगम।
3. सिन्हा, कमलेश, श्रीमती, चन्द्र, दिनेश, डॉ., (1990), *भारतीय प्रतिमा विज्ञान*, नई दिल्ली : अयन प्रकाशन।
4. सूर्यकान्त, डॉ., *वैदिक देवशास्त्र*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशंस।
5. जुगनू, श्रीकृष्ण, डॉ. (सम्पादन), 2005, *वास्तु एवं शिलाचयन*, नई दिल्ली : न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6: मन्दिरनिर्माणं जीर्णोद्धारश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भूमेः चयनस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. मन्दिरनिर्माणारम्भप्रक्रियायाः ज्ञानप्रदानम्।
3. प्रतिष्ठाविधानस्यावगमनम्।
4. जीर्णोद्धारविधानस्य ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मन्दिरनिर्माणावसरे योग्यभूमेः आवश्यकतां, भूमेः भेदांश्च वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. देवालयारम्भमुहूर्तः, शिलान्यासविधिः इत्यादिविषयान् सुष्ठु प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. प्रतिष्ठानिर्वचनं, प्रतिष्ठागतानां च नैकविषयाणां विश्लेषणं करिष्यन्ति।
4. जीर्णोद्धारशब्दार्थं, मन्दिरे विभिन्नजीर्णद्रव्याणां च स्वरूपं निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.6	मन्दिरनिर्माणं जीर्णोद्धारश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भूमिचयनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- देवालयार्थं प्रशस्तभूमिः।
- भूमिचयनस्य वास्तुशास्त्रीयविधयः।
- ग्रामनगरादिषु देवालयस्थानम्।

अन्वितिः २. देवालयारम्भः निर्माणञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- देवालयारम्भमुहूर्तः।
- गर्भविन्यासः।
- शिलान्यासविधिः।
- शल्योद्धारः।

- प्रस्तरदेवालयः।
- गर्भगृहं मण्डपञ्च।
- गोपुरविधानम्।
- इष्टिकालक्षणम्।
- गुहास्थापत्यम्।

अन्वितिः ३. प्रतिष्ठाविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रतिमास्थापनम्।
- प्रतिष्ठामुहूर्तः।
- प्रतिष्ठाविधिः।

अन्वितिः ४. जीर्णोद्धारविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुकर्मपरिचयः।
- बालालयस्थापनम्।
- धातुजप्रतिमाजीर्णोद्धारः।
- प्रतिमास्थानपरिवर्तने विधिनिषेधः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. पाठक, गणेशदत्त (टीकाकार), *विश्वकर्माप्रकाश*, वाराणसी : श्री ठाकुर प्रसाद पुस्तक भण्डार।
2. *प्रतिष्ठाविधिदर्शनः*, तिरुपतिः : श्रीवेङ्कटेश्वरवेदविश्वविद्यालयः।
3. पाण्डेय, शैलजा (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन।
4. डेगेंस, ब्रूनो (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. द्विवेदी, रामनिहोर, श्री, *बृहद्वास्तुमाला*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती ग्रन्थमाला।
2. जुगनू, श्रीकृष्ण, डॉ. (सम्पादन), *देवतामूर्तिप्रकरण*, नई दिल्ली : न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन।
3. रघुनाथाचार्युलु, एस. बी., *क्रियाकैरवचन्द्रिका*, तिरुपतिः : पद्मश्री पब्लिसर्श।
4. जुगनू, श्रीकृष्ण, डॉ. (सम्पादन), (2005), *वास्तु एवं शिलाचयन*, नई दिल्ली : न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन।

काठिन्यस्तरः
100-199

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7: मन्दिरप्रकाराः मण्डपसभादिविधानञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. देवालयानामङ्गानां ज्ञानप्रदानम्।
2. देवालयभेदानां ज्ञानप्रदानम्।
3. मण्डपविधानस्य परिज्ञानम्।
4. शालाविधानस्य सभाविधानस्य च ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. देवालयानां विविधाङ्गानां वर्णनं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. मण्डपलक्षणप्रयोजनादिकं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
3. एकशालादिवास्तुभेदाः, सोपानभेदाः इत्यादिविचारान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. न्यायसभादिषु देवस्वरूपम् इत्यादि विषयवर्णने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 1.7	मन्दिरप्रकाराः मण्डपसभादिविधा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. देवालयभेदाः अङ्गानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मेरु-मन्दरादिभेदानां लक्षणम्।
- भूमि-छन्द-कपोतपाली-शुकनासादि-अङ्गानां परिचयः।

अन्वितिः २. मण्डपविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मण्डपप्रयोजनम्।
- मण्डपलक्षणम्।
- प्रपा-रङ्गमण्डप-जलक्रीडामण्डप-सर्वतोभद्र-यज्ञमण्डपादिविविधमण्डपप्रकाराः।
- महामण्डपार्द्धमण्डपादिभेदाः।

अन्वितिः ३. शालाविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- एकशालादिवास्तुभेदाः, सोपानभेदाः।
- भिन्नाभिन्नगृहम्, अलिन्दः मूषा च।
- शिखरविधानम्।
- नागरशिखरे कलश-आमलकादीनि अङ्गानि।
- द्राविडशिखरे स्तूपिकादीनि अङ्गानि।

अन्वितिः ४. सभाविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनसभाभेदाः।
- न्यायसभादिषु देवस्वरूपम्।
- सिंहासनलक्षणम्।
- सभागारस्य वर्तमाननिर्माणयोजनाः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जुगनू, श्रीकृष्ण, *विश्वकर्मवास्तुशास्त्र*, दिल्ली : परिमल संस्कृत ग्रन्थमाला।
2. पाण्डेय, शैलजा (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन।
3. झा, अच्युतानन्द (टीकाकार), *बृहत्संहिता* (वराहमिहिर), वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Panda, N. C., Prof., Reddy, E. Shiva Nagi, *Temple Architecture of India*, New Delhi : B0hartiya Kala Prakashan.
2. उपाध्याय, वासुदेव, डॉ., (2008), *प्राचीन भारतीय स्तूप गुहा एवं मंदिर*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. जुगनू, श्रीकृष्ण, डॉ., (2015), *देवालय चन्द्रिका*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशंस।

द्वितीयवर्षः

(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

तृतीयसत्रार्द्धः (Semester – 3)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1: बृहद्देवालये उपमन्दिराणि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. बृहद्देवालयस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. पञ्चायतनदेवानां परिज्ञानम्।
3. देवालये स्थितानाम् उपमन्दिराणां ज्ञानप्रदानम्।
4. उपमन्दिराणां विवरणस्य ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. देवतापरिवारपरिचयं वर्णयिष्यन्ति।
2. पञ्चायतनानां विवरणं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
3. भक्त-बेरलक्षणं, गरुडस्तम्भः इत्यादिविषयान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. देवालयपरिसरे उपमन्दिरव्यवस्थां वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.1	बृहद्देवालये उपमन्दिराणि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. देवतापरिवारपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शिवपरिवारः।
- विष्णुपरिवारः।
- ब्रह्मादिदेवानां परिवाराः, वाहनानि च।
- ध्वजाः।

अन्वितिः२. पञ्चायतनपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पञ्चायतनस्य अवधारणा।

- गणेशादिपञ्चायतनव्यवस्था।
- देवालयनिर्माणयोजनायां पञ्चायतनशैली।

अन्वितिः ३. भक्तबेरविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भक्त-बेरलक्षणम्।
- गरुडस्तम्भः।
- नन्दीमण्डपम्।
- हनूमतः मन्दिरम्।
- भक्तप्रतिमामण्डपादीनां स्थापनम्।

अन्वितिः ४. देवालयपरिसरे उपमन्दिरव्यवस्था। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नवग्रहगणदेवताः।
- योगिनी-भैरवादीनाम् उपमन्दिराणि।
- आञ्जनेय-हयग्रीवादीनाम् उपमन्दिराणि।
- वाहनमण्डपम्।
- उपमन्दिराणां वैशिष्ट्यम्।
- सम्मर्दप्रबन्धने चिह्नबोधे च उपमन्दिराणां भूमिका।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जुगनू, श्रीकृष्ण, *विश्वकर्मवास्तुशास्त्र*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशन।
2. पाण्डेय, शैलजा (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन।
3. Haware, Suresh, Dr., *Temple Management*, New Delhi : Prabhat Prakashan Pvt. Ltd.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. जुगनू, श्रीकृष्ण, डॉ. (सम्पादन), *देवतामूर्तिप्रकरण*, नई दिल्ली : न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन।
2. सिन्हा, कमलेश, श्रीमती, चन्द्र, दिनेश, डॉ., (1990), *भारतीय प्रतिमा विज्ञान*, नई दिल्ली : अयन प्रकाशन।
3. सूर्यकान्त, डॉ., (2006), *वैदिक देवशास्त्र*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशंस।
4. Durai Swamy, Deepa, Dr., *Temple Management in the Agamas*, INDICA.

काठिन्यस्तरः 200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2: विविधधार्मिकसम्प्रदायानां परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सम्प्रदायनिर्वचनानां तद्भेदानाञ्च ज्ञानप्रदानम्।
2. शैवसम्प्रदायानां परिज्ञानम्।
3. वैष्णवसम्प्रदायानां परिज्ञानम्।
4. शाक्तादिसम्प्रदायानां परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतदेशस्य वैभवप्रतिपादने सम्प्रदायानां निर्वचनानि वर्णयिष्यन्ति।
2. शैवसम्प्रदायानां परम्परां नियमांश्च वक्तुं शक्ष्यन्ति।
3. वैष्णवसम्प्रदायानां परम्परायाः नियमानां च वर्णनं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. शाक्तादिसम्प्रदायानां परिचयं प्रदातुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.2	विविधधार्मिकसम्प्रदायानां परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सम्प्रदायानामावधारणा आगमपरम्परा च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सम्प्रदायनिर्वचनानि।
- सम्प्रदायभेदेषु धार्मिक-दार्शनिक-सामाजिकाधाराः।
- वैष्णव-शैव-शाक्तागमानां परिचयः।

अन्वितिः २. शैवसम्प्रदायानां परम्परा नियमाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शाङ्करसम्प्रदायः।
- पाशुपतसम्प्रदायः।

- काश्मीरशैवसम्प्रदायः।
- वीरशैवसम्प्रदायः।
- लकुलीशसम्प्रदायः।

अन्वितिः ३. वैष्णवसम्प्रदायानां परम्परा नियमाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- रामानुजसम्प्रदायः।
- पाञ्चरात्रसम्प्रदायः।
- वैखानससम्प्रदायः।
- निम्बार्कसम्प्रदायः।
- वल्लभसम्प्रदायः।
- राधावल्लभसम्प्रदायः।
- गौडीयसम्प्रदायः।

अन्वितिः ४. शाक्तादिसम्प्रदायानां परम्परा नियमाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शाक्तसम्प्रदायः।
- बङ्गप्रदेशे गुर्जरादौ च शक्त्याराधनपरम्परा।
- गाणपत्यसम्प्रदायः।
- नाथसम्प्रदायः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts):

1. वेदांती, हरिशंकरदास, महन्त (सम्पादन), *चतुः सम्प्रदाय दिग्दर्शन*, जयपुर : हंसा प्रकाशन।
2. रङ्गरामानुजाचार्य, पि. टि. जि., डॉ. (सम्पादन), (2009), *श्रीपरमपुरुषसंहिता*, तिरुपति : नव्यश्री पब्लिकेशंस।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Temple Management in the Agamas, Dr Deepa Durai Swamy, INDICA

काठिन्यस्तरः 200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3: अर्चनाविधानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. मन्दिरेषु प्रचलितानामर्चापद्धतेः ज्ञानप्रदानम्।
2. अभिषेकविधानस्य ज्ञानप्रदानम्।
3. अलङ्कारविधानस्य ज्ञानप्रदानम्।
4. धूपदीपनैवेद्यादीनां पद्धतेः ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मन्दिरेषु प्रचाल्यमानानाम् अर्चनापद्धतीनां वर्णने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. अभिषेकविधीनां निरूपणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. शैववैष्णवमन्दिरेषु आलङ्कारिकपद्धतीनां विशेषेण वर्णनं कर्तु शक्ष्यन्ति।
4. धूपदीपनैवेद्यादीनां विधेः निरूपणं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.3	अर्चनाविधानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मन्दिरेषु प्रचाल्यमानाः अर्चनापद्धतयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्रिविधोपचाराः।
- पञ्चोपचाराः।
- दशोपचाराः।
- षोडशोपचाराः।
- एकविंशत्युपचाराः।
- द्वात्रिंशदुपचाराः।
- चतुष्षष्ट्युपचाराः।
- राजोपचाराः।
- मानसोपचारः।
- वैदिक-पौराणिकमन्त्राः।
- सम्प्रदायिकस्तोत्राणि।

अन्वितिः २. अभिषेकनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शुद्धोदकाभिषेकः।
- पञ्चामृतादिना स्नपनम्।
- स्नपनभेदाः स्नपनद्रव्याणि च।
- पञ्च-नव-द्वादश-एकविंशति-एकाशीति-अष्टोत्तरशत-सहस्रकलशैरभिषेकविधयः।
- रुद्राभिषेकविधिः।
- वैष्णवादिप्रतिमानाम् अभिषेकविधिः।

अन्वितिः ३. अलङ्कारविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऊर्ध्वपुण्ड्र-तिर्यक्पुण्ड्रादितिलकधारणे प्रकाराः।
- विविधसम्प्रदायेषु तिलकधारणपद्धतयः।
- चन्दन-कुङ्कुमादितिलकसामग्रीणां कथनम्।
- वस्त्रधारणविधयः।
- केशसंवर्धशैलीपद्धतयः।
- बहुविधपुष्पैरलङ्कारनिरूपणकथनम्।

अन्वितिः ४. धूपदीपनैवेद्यादीनां विधिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अष्टगन्ध-धूप-अमनिया-भोग-प्रसाद-नीराजनादिपारिभाषिकशब्दानां विवरणम्।
- दीपदण्डः दीपसंरचना च।
- नैवेद्यफलादीनां समर्पणविधिः।
- मङ्गला-शृङ्गार-भोग-सन्ध्या-शयनादिनीराजनानां भेदाः।
- महाकालभस्म – आरार्तिक्यम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. रङ्गरामानुजाचार्य, पि. टि. जि., डॉ. (सम्पादन), (2009), *श्रीपरमपुरुषसंहिता*, तिरुपति : नव्यश्री पब्लिकेशंस।
2. उत्तरप्रदेश संस्कृत संस्थान, *पौरोहित्य कर्म प्रशिक्षक*, लखनऊ : उत्तरप्रदेश संस्कृत संस्थान।
3. गीताप्रेस, *नित्यकर्मपूजाप्रकाश*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
4. द्विवेदः, व्रजवल्लभ, आचार्य श्री, *वैष्णवागमविमर्शः*, वाराणसी : सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालयः।

5. सुब्बय्यशर्मा, पि., *आगमिक शिवार्चनपद्धतिः*, विजयवाडा।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Temple Management in the Agamas, Dr Deepa Durai Swamy, INDICA

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

चतुर्थसत्रार्द्धः (Semester – 4)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4: अर्चकपरिचारकाणां व्यवस्था

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अर्चकानां व्यवस्थायाः ज्ञानप्रदानम्।
2. धर्माधिकारिणां प्रबन्धकानाञ्च भूमिकायाः परिज्ञानम्।
3. दर्शननैवेद्यादीनां व्यवस्थापकानां भूमिकायाः ज्ञानप्रदानम्।
4. पाचकादिसर्वविधपरिचारकसुरक्षकादीनां व्यवस्थापनज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भगवन्मन्दिरे अर्चकाणां लक्षणार्हतादिविषयान् प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. धर्माधिकारिणाम् अन्येषां प्रबन्धकानां च भूमिकावर्णने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. देवालये सर्वविधदर्शननैवेद्यादीनां व्यवस्थायाः विश्लेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. देवालयस्याभिवृद्धये सर्वविधपरिचारकाणां लक्षण-कर्त्तव्यानि निरूपयिष्यन्ति।
5. अर्चकानां, मन्दिरपरिचारकाणां, पचाकादीनाञ्च कृते सशुल्कं प्रशिक्षणकेन्द्रं प्रारब्धुं समर्थाः भविष्यन्ति।
6. देवताभेदेन पूजनपद्धतिभेदात् तत्प्रशिक्षणकार्यशालानां समायोजनार्थं सिद्धाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.4	अर्चकपरिचारकाणां व्यवस्था	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अर्चकलक्षणं कर्माणि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अर्चकस्य लक्षणानि।
- अर्चकार्हता।
- अर्चकस्य कर्त्तव्यं महत्त्वञ्च।

अन्वितिः २. प्रबन्धकलक्षणानि, कर्त्तव्यानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्थानाचार्यलक्षणानि।
- मुख्यप्रबन्धककोशाधिकारिणां कर्त्तव्यविधयः।
- सुप्रबन्धने भगवदुपचाराणां ज्ञानम्।

अन्वितिः ३. पाचकादीनां लक्षणानि नैवेद्यव्यवस्था च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पाचकादीनां लक्षणानि।
- भगवत्तीर्थप्रसादादीनां महिमा।
- नैवेद्यनिर्माणे शुद्धाशुद्धविचारः।

अन्वितिः ४. परिचारकलक्षणानि कर्त्तव्यानि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मालाकार-वादक-वेत्रहस्त-गोपाल-स्थानसंशोधकादिसर्वविधपरिचारकानां नियोजनम्।
- परिचारकलक्षणानि।
- परिचारकस्यार्हता।
- निर्माणे उत्सवादौ च सेवाकार्यस्य माहात्म्यम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. राय, रामकुमार, (1985), *नारद पंचरात्र*, वाराणसी : प्राच्य प्रकाशन।
2. शर्मा, पं.शिवदत्त, (1995), *आह्निककर्म्म सूत्रावली*, पुणे : श्रीवेङ्कटेश्वर प्रेस।
3. उपाध्याय, डॉ. रामराज, (2004), *मनोभिलषितव्रतानुवर्णनम्*, मायापुरी : मान्यता प्रकाशन।
4. रङ्गरामानुजाचार्य, डॉ. पि. टि. जि., (सम्पादक), (2009), *श्रीपरमपुरुषसंहिता*, तिरुपति : नव्यश्री पब्लिकेशंस।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. मिश्र, शिवशंकर, डॉ., (2018), *भारतीय चिन्तन परम्परा में धर्म*, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5: ज्यौतिषशास्त्रपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ज्यौतिषशास्त्रस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. फलितज्यौतिषविवेचनम्।
3. शुभाशुभमुहूर्तनिरूपणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. ज्यौतिषशास्त्रस्य स्वरूपं प्रतिपादयितुं शक्ष्यन्ति।
2. राशि-ग्रहादीनां परिचयं वक्तुं शक्ष्यन्ति।
3. शुभाशुभमुहूर्तविचारान् वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. मुहूर्तशास्त्रे नक्षत्रविचारं विधाय तत्प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.5	ज्यौतिषशास्त्रपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. ज्यौतिषशास्त्रस्य परिचयः स्वरूपं क्षेत्राणि च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ज्योतिषशब्दस्य व्युत्पत्तिः परिभाषा च।
- त्रिस्कन्धभेदाः (सिद्धान्तः, संहिता, होरा)
- पञ्चाङ्गपरिचयः (तिथिः, वारः, नक्षत्रं, योगः, करणम्)

अन्वितिः २. फलितविवेकः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- राशीनां विवेचनम्।
- ग्रहाणां परिचयः।
- भावफलविवेचनम्।

अन्वितिः ३. मुहूर्तविवेकः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तिथिस्वामी, नन्दादिसञ्ज्ञा।
- सिद्धियोगाः।
- आनन्दादियोगाः।
- रवियोगः।
- शुभकार्येषु वर्ज्यकालः।
- होलिकाष्टकः।
- भद्राविचारः।
- गुरुशुक्रास्ते वर्जितकार्याणि।

अन्वितिः ४. मुहूर्तशास्त्रे नक्षत्रविचारः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नक्षत्रस्वामी।
- ध्रुवादिसञ्ज्ञा।
- नववस्त्रधारणविचारः अन्धादिसञ्ज्ञा।
- लग्नशुद्धिः।
- होमाहुतिविचारः अग्निवासश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts):

1. शास्त्री, कपिलेश्वर (टीकाकार), *जातकपारिजातः* (वैद्यनाथ), वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशन।
2. पाण्डेय, कमलाकान्त (टीकाकार), *लघुजातकम्* (वराहमिहिरः), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. जोशी, केदारदत्त (टीकाकार), *मुहूर्तचिन्तामणिः* (श्रीरामाचार्यः), दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास प्रकाशन।
4. मिश्र, डॉ.सुरेशचन्द्र, (टीकाकार), *मुहूर्तचिन्तामणिः* (श्रीरामाचार्यः), दिल्ली : रंजन पब्लिकेशन्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शर्मा, डॉ.शुभम्, कुमार, डॉ. विजय, (2020), *मुहूर्तशास्त्र*, उज्जैन : महर्षि पाणिनि संस्कृत एवं वैदिक विश्वविद्यालय।

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6: मन्दिरेषु पर्वनिर्वाहः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. धर्मशास्त्रस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. पर्वदिनानां निर्वहणे धर्मशास्त्रोक्तरीत्या तिथिनिर्णयस्य ज्ञानप्रदानम्।
3. देवालयीयानां मुख्यव्रतानां परिज्ञानम्।
4. प्रमुखव्रतपर्वोत्सवानां निर्णयस्य ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. धर्मशास्त्रपरिचयं वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. पर्वदिनानां निर्वहणे धर्मशास्त्रोक्तरीत्या तिथिनिर्णये प्रमुखसिद्धान्तान् वर्णयिष्यन्ति।
3. देवालयीयानि मुख्यव्रतानि निरूपयिष्यन्ति।
4. प्रमुखव्रतपर्वोत्सवानां निर्णयविश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 2.6	मन्दिरेषु पर्वनिर्वाहः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. धर्मशास्त्रपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- धर्मस्यावधारणा।
- वेद-पुराण-धर्मशास्त्राणां सामान्यपरिचयः।
- मनुस्मृति-याज्ञवल्क्यस्मृति-पराशरस्मृत्यादीनां सामान्यपरिचयः।
- स्त्रीधर्माः।
- पञ्चमहायज्ञानां निरुपणम्।
- पुरुषार्थचतुष्टयपरिचयः।

अन्वितिः २. तिथिनिर्णयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तिथिनिर्णये प्रमुखसिद्धान्ताः।
- विशिष्टतिथिपर्वनिर्णयः।
- सङ्क्रान्तिविचारः पुण्यकालश्च।
- ग्रहणवेधादिविचारः।

अन्वितिः ३. प्रमुखव्रतानां परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मासानुसारव्रतानां माहात्म्यम्।
- एकादशीव्रतम्।
- सङ्कष्टीव्रतम्।
- प्रदोषव्रतम्।
- श्रावणादिमासमाहात्म्यानां सङ्क्षिप्तपरिचयः।

अन्वितिः ४. प्रमुखव्रतपर्वणां निर्णयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नवरात्रिव्रतं, रामनवमी, अक्षयतृतीया, गङ्गादशहरा, वटसावित्रीव्रतं, रथयात्रा च।
- देवशयनं, नागपञ्चमी, रक्षाबन्धनं, श्रीकृष्णजन्माष्टमी, हरितालिका, गणेशजन्मोत्सवश्च।
- जीवित्पुत्रिकाव्रतं, महाष्टमी, महानवमी, विजयादशमी, शतचण्डीविधानं, दीपावल्युत्सवश्च।
- अन्नकूटोत्सवः, गोवर्धनपूजा, यमद्वितीया, देवप्रबोधिनी, कालाष्टमी, हनुमज्जयन्ती, छठपूजा च।
- वसन्तपञ्चमी, महाशिवरात्रिः, होलिकापर्व, सूर्यषष्ठीव्रताचारादयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. पाण्डेय, रामचंद्र, प्रो. (व्याख्या), *ज्योतिर्विदाभरणम्* (कालिदासः), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
2. मिश्र, ज्वालाप्रसाद, पं. (टीकाकार), *निर्णयसिन्धुः* (कमलाकरभट्टः), मुंबई : खेमराज श्रीकृष्णदास।
3. शर्मा, विकास, डॉ., *तिथि निर्णय के प्रमुख सिद्धांत एवं विशिष्ट तिथि पर्व निर्णय*, जयपुर : हंसा प्रकाशन।
4. उपाध्याय, रामराज, डॉ., (2004), *मनोभिलषितव्रतानुवर्णनम्*, नई दिल्ली : मान्यता प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शर्मा, माधवाचार्य, पं., (1989), *श्रीव्रतराज*, मुंबई : खेमराज श्रीकृष्णदास।
2. महथा, निवारण, डॉ., (2017), *व्रतकथामृतम्*, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

तृतीयवर्षः
(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः 300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

पञ्चमसत्रार्द्धः (Semester - 5)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1: मन्दिरसम्बद्धानां पुष्करिण्याऽऽरामाणां परिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां जलतत्त्वचिन्तनम्।
2. नदनदीजलाशयानां ज्ञानप्रदानम्।
3. मन्दिरसम्बद्धपुष्करिणीनां सम्बन्धस्य ज्ञानप्रदानम्।
4. विभिन्नारामाणां परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां जलतत्त्वचिन्तनविचारान् वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. जलाशयादीनां प्रकारः तत्संरक्षणविधीनां च निरूपणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. मन्दिरजलाशययोः सम्बन्धनिरूपणं करिष्यन्ति।
4. वृक्षारोपणमहत्त्वं वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.1	मन्दिरसम्बद्धानां पुष्करिण्याऽऽरामाणां परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयज्ञानपरम्परायां जलतत्त्वचिन्तनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिकवाङ्मये जलविचारः।
- इन्द्रसूक्त-पर्जन्यसूक्त-नदीसूक्तादिषु जलचिन्तनम्।
- पुराणेषु जलमहिमा।
- नदनदीनां परिचयः।
- गङ्गा-यमुना-कावेरी-कृष्णा-गोदावरी-ब्रह्मपुत्र-नर्मदा-गण्डक्यादयः पुण्यसरितः।
- जलमङ्गलानुसारं नदीजलस्य गुणधर्माः।

अन्वितिः २. जलाशयविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कूप-सर-कुण्ड-तटाक-वाप्यादिप्रकाराः।
- जलाशयनिर्माणस्य संरक्षणस्य च फलम्।
- नीराजनविधौ अर्घ्यदाने अभिषेकविधौ च जलविमर्शः।
- मधुर-क्षार-नादेय-आन्तरिक्षोदक-तटाक-कूपोदकादिना जलस्य गुणधर्माः।

अन्वितिः ३. मन्दिरजलाशययोः सम्बन्धः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काशीविश्वनाथमन्दिरे ज्ञानवापी।
- महाकालमन्दिरे कोटितीर्थम्।
- त्रयम्बकेश्वरपरिसरे ब्रह्मावर्तकुण्डम्।
- मीनाक्षीमन्दिरे कन्यापुष्करिणी।
- तिरुमलायां स्वामिपुष्करिणी।
- श्रीरङ्गे चन्द्रपुष्करिणी।
- काञ्चीपुरे गजेन्द्रपुष्करिणी।
- तिरुनारायणक्षेत्रे ज्ञानपुष्करिणी।
- रामेश्वरमन्दिरे नवविधकूपाः।
- कपिलमन्दिरे बिन्दुसरोवरः।
- गोवर्धनपर्वते मानसीगङ्गा।
- ब्रह्मामन्दिरस्थः पुष्करसरः इत्यादयः।

अन्वितिः४. आरामविमर्शः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वृक्षारोपणमहत्त्वम्।
- उद्याननिर्माणस्य संरक्षणस्य च फलम्।
- मन्दिरपरिसरे पुष्पवाटिका।
- तुलसी-चन्दन-फलोद्यानादीनां धार्मिकव्यावहारिकोपयोगिता।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. *ऋग्वेद*, वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशन।
2. *यजुर्वेद*, वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशन।
3. *स्कन्दपुराण*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
4. *महाभारत*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
5. द्विवेदी, शिवप्रसाद, आचार्य (टीकाकार), *विष्णुधर्मोत्तर पुराण*, वाराणसी : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन।
6. भोजदेव, *चारुचर्या*, उज्जैन : महाराजा विक्रमादित्य शोधपीठ।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. नारदपुराण, गोरखपुर : गीताप्रेस।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2: मन्दिरपरिसराणां विकासप्रबन्धनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनकाले मन्दिरपरिसराणां विकासप्रबन्धनस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. मन्दिरपरिसरे पारम्परिकविभिन्नशालानां विवरणम्।
3. देवालये ध्वजस्तम्भादीनां विशेषविवरणम्।
4. यज्ञशालायाः स्वरूपं विभिन्नयज्ञकुण्डानां स्वरूपनिरूपणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीनकाले मन्दिरपरिसराणां विकासप्रबन्धनं विज्ञाय प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. मन्दिरपरिसरे पारम्परिकविभिन्नशालानां विवरणम् प्रदातुं शक्ष्यन्ति।
3. देवालये यागशाला-विविधयागकुण्डानां नामानि तेषां प्रकारांश्च वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. मन्दिरपरिसरसौन्दर्यं व्याख्यास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.2	मन्दिरपरिसराणां विकासप्रबन्धनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राचीनकाले मन्दिरपरिसराणां विकासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गर्भगृह-विभिन्नमण्डप-परिक्रमापथ-सभाभवन-प्राकार-गोपुर-मार्ग-प्रणाल्यादेः योजना सौन्दर्यविधानञ्च।
- ध्वजपताकादीनां परिचयः महत्त्वञ्च।
- कीर्तिस्तम्भपरिचयः गरुडस्तम्भः दीपस्तम्भाश्च।

अन्वितिः २. विविधाः पारम्परिकशालाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पाकशाला।
- भोजनशाला।
- विद्याशाला।
- ग्रन्थशाला।
- गोशाला।
- गजशाला।
- अश्वशाला।
- वाहनस्थानम्।

अन्वितिः ३. यज्ञशालाविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यज्ञशालामहत्त्वम्।
- यागशालानिर्माणयोजना च।
- कुण्डलक्षणम्।
- सर्वतोभद्रादिमण्डलानि।
- सामान्यहवनविधिः।

अन्वितिः ४. परिसरसौन्दर्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मन्दिरपरिसरे पुष्पवाटिका, ग्रहवाटिका, नक्षत्रवाटिका च।
- देवालये विद्युद्दीपानां सौन्दर्यम्।
- परिचयफलकानि।
- जलपल्वलप्रबन्धनम्।
- प्रकाशध्वनिप्रदर्शनम् (Light & Sound Show)
- महाकाललोकादेः अवधारणा।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. जुगनू, श्रीकृष्ण, *अपराजितपृच्छा*, दिल्ली : परिमल संस्कृत ग्रंथमाला।
2. जुगनू, श्रीकृष्ण, *विश्वकर्मवास्तुशास्त्र*, दिल्ली : परिमल संस्कृत ग्रंथमाला।
3. सहाय, डॉ. सच्चिदानन्द, *मन्दिर स्थापत्य का इतिहास*, बिहार : हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
4. द्विवेदी, भोजराज, *यज्ञकुण्डमण्डपसिद्धिः*, दिल्ली : डायमण्ड पाकेट बुक्स।
5. कात्यायन, महर्षि अभय, *विश्वकर्मप्रकाश*, (2019), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Swamy, Dr. Deepa Durai, *Temple Management in the Agamas*, INDICA.
2. Haware, Dr. Suresh, *Temple Management*, Prabhat Prakashan Pvt. Ltd

काठिन्यस्तरः 300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

षष्ठसत्रार्द्धः (SEMESTER – 6)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3: पुण्यतीर्थक्षेत्रेषु मन्दिराणां परस्परसमन्वयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. तीर्थक्षेत्राणां ज्ञानप्रदानम्।
2. उत्तरभारतस्य प्रमुखतीर्थानां परिज्ञानम्।
3. पूर्वभारतस्य प्रमुखतीर्थानां परिज्ञानम्।
4. दक्षिणभारतस्य प्रमुखतीर्थानां परिज्ञानम्।
5. पश्चिमभारतस्य प्रमुखतीर्थानां परिज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतदेशस्थसर्वविधतीर्थानां तीर्थक्षेत्रस्य परिभाषा महत्त्वञ्च वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. उत्तरभारते पूर्वभारते च प्रमुखतीर्थपरिक्षेत्राणि निरूपयिष्यन्ति।
3. दक्षिणभारतस्य प्रमुखतीर्थाक्षेत्राणां वर्णनं करिष्यन्ति।
4. पश्चिमभारतस्य प्रमुखतीर्थानां विश्लेषणं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 3.3	पुण्यतीर्थक्षेत्रेषु मन्दिराणां परस्परसमन्वयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. तीर्थविमर्शः । **श्रेयोऽङ्कः १**

- तीर्थक्षेत्रस्य परिभाषा महत्त्वञ्च।
- तीर्थयात्रायाः माहात्म्यम्।
- महाभारते विभिन्नतीर्थक्षेत्रसंसेवनप्रसङ्गः।
- पुराणेषु विभिन्नतीर्थसंक्षेत्रसंसेवनप्रसङ्गः।

अन्वितिः २. उत्तरभारते पूर्वभारते च प्रमुखतीर्थपरिक्षेत्राणि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अयोध्या।
- ब्रजमण्डलम्।

- हरिद्वार-कुरुक्षेत्र-काशी-नैनादेव्यादयः।
- ज्वालादेवी-चिन्तपूर्ण्यादि उत्तरभारतीयतीर्थानि।
- गया-वैद्यनाथ-कोलकाता-त्रिपुरेश्वरी-कामाख्यादयः।
- जगन्नाथपुरीकोणार्कादिपूर्वभारतीयतीर्थानि।

अन्वितिः३. दक्षिणभारते प्रमुखतीर्थपरिक्षेत्राणि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- काञ्ची, शृङ्गेरी, तिरुमला, भीमशङ्करः, श्रीरङ्गम्, रामेश्वरम्।
- कन्याकुमारी, अनन्तपद्मनाभक्षेत्रं, गुरुवायूर, रजतपीठपुरक्षेत्रम् (Udupi)
- शबरिमलै, सिंहाचलम्, अन्तर्वेदि, भद्राचलम्।
- अहोबिलं, तिरुनारायणपुरादिमन्दिराणि।

अन्वितिः४. पश्चिमभारते मध्यभारते च प्रमुखतीर्थपरिक्षेत्राणि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पुष्करमण्डलं, द्वारिका, प्रभास, मुम्बई।
- नासिकमण्डलादिपश्चिमभारतीयतीर्थानि।
- अवन्तीपरिक्षेत्रम्, ओङ्कारेश्वरं, चित्रकूटम्, मैहर।
- अमरकण्टकादिमध्यभारतीयतीर्थानि।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. *महाभारत*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
2. *स्कन्दपुराण*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
3. *पद्मपुराण*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
4. *श्रीमद्भागवत महापुराण*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
5. द्विवेदी, शिवप्रसाद, आचार्य (टीकाकार), *विष्णुधर्मोत्तर पुराण*, वाराणसी : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. कल्याण, तीर्थाङ्क, गोरखपुर : गीताप्रेस।

चतुर्थवर्षः
(प्रधानपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

सप्तमसत्रार्द्धः (SEMESTER – 7)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1: चित्रविधानम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. चित्रप्रकारज्ञानप्रदानम्।
2. चित्रप्रतिमामानज्ञानप्रदानम्।
3. चित्रभेदानां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अष्टविधचित्रकर्माणि वर्णयिष्यन्ति।
2. चित्रकर्मारम्भे अपिक्षितान् अंशान् व्याख्यास्यन्ति।
3. रूपनिर्माणं स्त्रीपुरुषलक्षणानि च प्रतिपादयिष्यन्ति।
4. चित्रकर्मणि एकादश रसाः, ललितादिदृष्टिविधानं च व्याख्यातुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.1	चित्रविधानम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. चित्रकर्मप्रवेशः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अष्टविधचित्रकर्माणि।
- सत्य-वैणिक-नागर-मिश्रचित्रभेदाः।
- चित्रप्रतिमातालनिर्णयः।
- विविधमानप्रमाणानि।
- पत्रजातिकण्टभेदाः जीवसूत्रनिर्णयः।

अन्वितिः २. चित्रकर्मारम्भः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भूमिबन्धः।
- पट्टपत्रवर्तनानिर्णयः।
- लेपकर्म।
- अण्डकालेखनवर्णविधानम्।

अन्वितिः ३. चित्राभिधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- देव-असुर-कुब्ज-मनुष्यादीनां विविधभेदाः।
- रूपनिर्माणं स्त्रीपुरुषलक्षणानि।
- शिव-विष्णु-ब्रह्मा-लक्ष्मी, सरस्वती-पार्वती-दुर्गा-काली-इन्द्रग्न्यादिप्रमुखदेवादीनां चित्रलक्षणम्।

अन्वितिः ४. चित्रकर्मणि रसादिविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चित्रकर्मणि एकादश रसाः, ललितादिदृष्टिविधानम्।
- रागचित्राणि।
- चित्रप्रयोगे प्रयोज्याप्रयोज्य विचार:।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. द्विवेदी, शिवप्रसाद, आचार्य (टीकाकार), *विष्णुधर्मोत्तर पुराण*, वाराणसी : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन।
2. जुगनू, श्रीकृष्ण (टीकाकार), *समरांगणसूत्रधार*, वाराणसी : चौखम्भा संस्कृत सीरीज।
3. जुगनू, श्रीकृष्ण, *अपराजितपृच्छा*, दिल्ली : परिमल संस्कृत ग्रंथमाला।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. *भरतमुनिविरचितं नाट्यशास्त्रम् - षष्ठः अध्यायः, अभिनवभारतीसहितम्।*

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2: धार्मिकसङ्गीतप्रबन्धनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. सङ्गीतपरम्पराज्ञानप्रदानम्।
2. धार्मिकसङ्गीतभेदज्ञानप्रदानम्।
3. वाद्ययन्त्राणां परिज्ञानम्।
4. सङ्कीर्तनमहिमाज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सङ्गीतस्य भारतीयपरम्परां वर्णयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
2. भक्तिमार्गे कीर्तनमाहात्म्यं बोधयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. भक्तिमार्गे सङ्गीतयोजनायाः विश्लेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. विविधवाद्ययन्त्राणां परिचयं वक्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.2	धार्मिकसङ्गीतप्रबन्धनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयसङ्गीतपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिकवाङ्मये सङ्गीतविमर्शः।
- नारदीयशिक्षा-नाट्यशास्त्रादिषु सङ्गीतविमर्शः।
- नटराजशिवः।

अन्वितिः २. भक्तिमार्गे कीर्तनमाहात्म्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भक्तिसूत्रेषु नामसङ्कीर्तनम्।
- नवधाभक्तिः पौराणिकसाहित्ये कीर्तनसन्दर्भाः।

अन्वितिः ३. भक्तिमार्गे सङ्गीतयोजना। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पुष्टिमार्गीयहवेलीसङ्गीतम्।
- विविधपूजोत्सवपदाः।
- भक्तकवेः भजनम्।
- निशाजागरणादिषु सङ्गीतपरम्परा।

अन्वितिः ४. मन्दिरेषु मङ्गलवाद्यसंयोजनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- घण्टा-झल्लरी-मृदङ्ग-कांस्यताल-वीणा-मुरली-करताल-घटादि परम्परागतवाद्यानि।
- शहनाई-नौबत-ढोल-हारमोनियम-तबलादिमिश्रभारतीयवाद्यानि।
- ध्वनिविस्तारकयन्त्रस्य प्रयोगः।
- भजनस्य ध्वनिमुद्रणवादनम्।
- ध्वनिप्रदूषणनिरोधने नियन्त्रणप्रणाली।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. *सूरसागर*, खेमराज श्रीकृष्णदास।
2. शिवजी, रघुनाथजी, *श्री वल्लभपुष्टिप्रकाश*, खेमराज श्रीकृष्णदास।
3. जुगनू, श्रीकृष्ण, *अपराजितपृच्छा*, दिल्ली : परिमल संस्कृत ग्रंथमाला।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. रङ्गरामानुजाचार्य, डा. पि.टि.जि. (संपादक), (2009), *श्रीपरमपुरुषसंहिता*, तिरुपति : नव्यश्री पब्लिकेशंस।
2. विजयसारथि, (श्रीभाष्यं), *सङ्गीतमाधवम्*, आन्ध्रप्रदेश : सर्ववैदिक संस्थान।
3. सक्सेना, डॉ. राकेश बाला, *मध्ययुगीन वैष्णव सम्प्रदायों में संगीत*, दिल्ली : श्रीकृष्ण साहित्य सदन।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3: लोकन्यासव्यवस्था

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. लोकन्यासस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. मन्दिरप्रबन्धने लोकन्यासानां भूमिकायाः ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयस्मृत्यादिग्रन्थेषु वर्णितन्यासप्रबन्धनस्य न्यासनियमानाञ्च वर्णने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. न्यासस्थापनविधीः वर्णयिष्यन्ति।
3. न्याससम्पादने विविधव्यवस्थाः (आय-व्यय-दान-वेतन-सामग्रीसङ्ग्रहणादि) निरूपयिष्यन्ति।
4. व्रतपर्वादिकाले आवास-परिवहन-मार्गनिर्देशनादिव्यवस्थानां पालनं निर्देशनं च कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.3	लोकन्यासव्यवस्था	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राचीनभारतीयन्यासव्यवस्था। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्मृतिग्रन्थेषु अर्थशास्त्रादिराजनयग्रन्थेषु न्यासव्यवस्थायाः मूलम्।
- न्याससम्पत्त्यादीनां प्रबन्धनम्।
- न्याससम्पत्त्यादीनां विक्रयसम्बन्धिभारतीयनियमाः।

अन्वितिः २. न्यासरचना (न्यासगठनम्) **श्रेयोऽङ्कः १**

- न्यासस्यावधारणा।
- स्थापनाप्रक्रिया।
- न्याससदानाम् अधिकाराः कर्त्तव्यञ्च।

अन्वितिः ३. सम्पत्तिव्यवस्थापनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- न्याससम्पत्तिसम्बन्धिशासकीयनियमाः।
- आय-व्ययस्य वित्तीय-आकलन-लेखासम्परीक्षायाः व्यवस्था।
- अधिकोषस्य (बैंक खाता) सञ्चालनम्।
- दान-वेतनादिप्रबन्धनम्।
- दानसामग्रीसङ्ग्रहणस्य सुनियोजिता व्यवस्था।
- अर्चकादेः अंशः वेतनञ्च।

अन्वितिः ४. पर्वोत्सवप्रबन्धनं सामाजिकदायित्वञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पर्वोत्सवेषु शासकीयविभागेन सह समन्वयः।
- सुरक्षाव्यवस्था।
- दर्शनादिव्यवस्था।
- धर्मशाला-चिकित्सालय-पाठशालादीनां प्रबन्धनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. गैरोला, वाचस्पति (टीका), *अर्थशास्त्र*, वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशन।
2. जैन, एस के, *लोकन्यास विधि संग्रह*, भोपाल : सुविधा ला हाउस।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. बाबेल, वसन्तीलाल, *राजस्थान लोकन्यास कानून*, जयपुर : यूनिक ट्रेडर्स।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

अष्टमसत्रार्द्धः (Semester – 8)

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4 : दर्शनार्थि-सौविध्य-प्रबन्धनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. आवासपरिवहनसौविध्यज्ञानप्रदानम्।
2. दर्शनसौविध्यज्ञानप्रदानम्।
3. प्रचारसामग्रीवितरणस्य विक्रयस्य च परिज्ञानम्।
4. स्वच्छताचिकित्सादिसौविध्यस्य परिज्ञानम्।

अधिगमनस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आवासपरिवहनसौविध्यपरिकल्पने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. क्षेत्राधारितविविधपरम्परामनुसृत्य दर्शनव्यवस्थासञ्चालने कुशलाः भविष्यन्ति।
3. तीर्थसम्बन्धिप्रचारादिव्यवस्थायां जालपुटमाध्यमेन कार्यं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. औषधकेन्द्रस्य स्वच्छतादिप्रबन्धनविषये विविधविषयान् ज्ञातुं सञ्चालने च समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.4	दर्शनार्थि-सौविध्य-प्रबन्धनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आवासपरिवहनसौविध्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनप्रपाप्रबन्धनं धर्मशालाव्यवस्था च।
- वाहनव्यवस्था वाहनस्थलप्रबन्धनञ्च मार्गनिर्देशनव्यवस्था।
- पर्वतीयक्षेत्रेषु वेसर (टट्टू)-पालकी-पिट्ठू-उड़नखटोलादि परिज्ञानम्।
- (हेलिकॉप्टर) पवनयानस्य सौविध्यम्।
- नदी-सागरतटवर्तीक्षेत्रेषु नौकादिपरिज्ञानम्।
- ऋतु-पर्यावरणादेः अद्यतनसूचना।
- भोजनालयादि परिज्ञानम्।

अन्वितिः २. दर्शनसौविध्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आभासीयपटले (Online) सूचनासेवा, विशेषपूजा दर्शनपञ्जीयनसौविध्यञ्च।
- पङ्क्तिव्यवस्थापनम्।
- सामान्यमार्गे मार्गावरोधनं (बैरिकेटिंग) मध्ये आसनसौविध्यञ्च।
- पेयजलापूर्तिः।
- उपानहस्थलम्।
- सम्पुट-(लॉकर) सौविध्यम्।
- सूचना (वस्तु-व्यक्ति-अन्यसौविध्यसम्बद्धा)।

अन्वितिः ३. प्रचारसामग्रीवितरणं विक्रयञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आभासीयप्रचारपत्रकम्।
- जालपुटस्य अद्यतनीकरणं (Website Updation) परिचयफलकव्यवस्था।
- साहित्य-पूजादिसामग्रीविक्रयकेन्द्रम्।
- प्रसादनिर्माणतन्त्रम्।
- प्रसादवितरणकेन्द्रम्।
- विशेषभोगार्थं पूर्वपञ्जीयनसौविध्यम्।

अन्वितिः ४. स्वच्छताचिकित्सादिसौविध्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रणालीप्रबन्धनम्।
- स्वच्छताव्यवस्था प्राथमिकचिकित्सासौविध्यम्।
- औषधिकेन्द्रम्।
- निकटतमचिकित्सालये सम्पर्कः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. Haware, Dr. Suresh, *Temple Management*, Prabhat Prakashan Pvt. Ltd.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. रङ्गरामानुजाचार्य, डा. पि.टि.जि. (संपादक), (2009), *श्रीपरमपुरुषसंहिता*, तिरुपति : नव्यश्री पब्लिकेशंस।
2. Duraiswamy, Dr. Deepa, *Temple Management in the Agamas*, INDICA

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5: मन्दिरव्यवस्थापने आपत्प्रबन्धनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनाऽऽपत्प्रबन्धनस्य परिज्ञानम्।
2. प्राकृतिकोत्पातेभ्यः सुरक्षाव्यवस्थायाः परिज्ञानम्।
3. आकस्मिकाऽऽपत्प्रबन्धनज्ञानप्रदानम्।

अधिगमनस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अर्थशास्त्रादिषु वर्णितम् आपदां वैदिकं पौराणिकं च प्रबन्धनं प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. उत्पातावसरे तेषामुपशमनोपायेषु समर्थाः भविष्यन्ति।
2. अग्न्युत्पातादीनामवसरे तेषां शमने दायित्वं निर्वोढुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
3. जनसम्मर्दस्याधिक्ये तेषां प्रबन्धने कार्यं कर्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. आपत्प्रबन्धने प्रशासनस्य साहाय्यं कर्तुं कुशलाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.5	मन्दिरव्यवस्थापने आपत्प्रबन्धनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राचीन-आपत्प्रबन्धनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिकपौराणिकादिवाङ्मये आपत्प्रबन्धनस्योपायाः।
- अर्थशास्त्रे अग्निजलप्लवादेः सुरक्षोपायाः।
- कुप्ये दुर्गविधाने च सङ्कटकालिकपूर्वप्रबन्धनम्।
- आपदः अनुमानस्य प्राचीनोपायाः।
- उत्पातलक्षणम्।
- प्रतिमा-रथ-ध्वज-यज्ञाग्नि-जलाशयादिविकारेण भविष्ये सङ्कटानुमानम्।
- उत्पातशान्त्योपायाः।

अन्वितिः २. प्राकृतिकोत्पातेभ्यः सुरक्षा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भूकम्परोधीवास्तुयुक्तयः।
- निर्घात-समुद्रीयझञ्झावात-वज्रपात-चक्रवातीयवर्षा-अतिवृष्ट्यादेः पूर्वानुमाने व्यवस्थिततन्त्रम्।
- तडिच्चालकानां व्यवस्था।

अन्वितिः ३. आग्नेयोत्पातेभ्यः सुरक्षा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विद्युद्-दीपक-यज्ञाग्न्यादीनां सततप्रेक्षणम्।
- अग्निशामकयुक्तेः पर्याप्तव्यवस्था।
- जलसङ्ग्रहणव्यवस्था।
- आपत्कालिकनिष्क्रमणव्यवस्था।
- अग्निशामकगणेन (Fire Brigade) सह त्वरितसम्पर्कतन्त्रम्।

अन्वितिः ४. आकस्मिक-आपत्प्रबन्धनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- जनसम्मर्दप्रबन्धनम्।
- प्रपलायनस्य (भगदड़) प्रतिरोधिव्यवस्था।
- आपत्तिकाले अपवादनियन्त्रणोपायाः।
- प्राथमिकचिकित्साव्यवस्था।
- विषचिकत्साव्यवस्था।
- आपत्प्रबन्धनगणेन (NDRF, SDRF) सह-त्वरितसम्पर्कतन्त्रम्।
- प्रशासनेन त्वरितसम्पर्कतन्त्रम्।
- कोरोनासदृशातिसङ्क्रामकरोगप्रसारनिरोधने नीतिः तन्त्रञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. अर्थशास्त्र, टीकाकार, वाचस्पति गैरोला।
2. बृहत्संहिता, वराहमिहिर, टीका श्री अच्युतानन्द झा, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
3. पर्यावरणीय आपदा प्रबन्धन, हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. रङ्गरामानुजाचार्य, डा. पि.टि.जि. (संपादक), (2009), *श्रीपरमपुरुषसंहिता*, तिरुपति : नव्यश्री पब्लिकेशंस।
2. Duraiswamy, Dr. Deepa, *Temple Management in the Agama-s*, INDICA.
3. Haware, Dr. Suresh, *Temple Management*, Prabhat Prakashan Pvt. Ltd.

द्वितीयवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1: भारतीयमन्दिरपरम्परापरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयमन्दिरसंस्कृतेः सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. भारतीयज्ञानपरम्परायां मन्दिरसंस्कृतेः अवगमनम्।
3. भारतीयधार्मिकाध्यात्मिकपरम्परायां मन्दिराणां स्थानम्।
4. शास्त्रेषु मन्दिरस्य उल्लेखानां सन्दर्भानां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मन्दिराणामवधारणां सम्यक्तया वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. वेदी-चिति-यज्ञशालादीनां परिचयं निर्माणनियमांश्च वक्तुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
3. मन्दिरस्य पौराणिकसन्दर्भान् व्याख्यातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. मन्दिराणां समाजे कः प्रभावः इति विश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.1	भारतीयमन्दिरपरम्परा परिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मन्दिरस्य अवधारणा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मन्दिरस्य परिभाषा।
- मन्दिरस्य महत्त्वम्।
- मन्दिरस्य वातावरणम्।

अन्वितिः २. वैदिक्यर्चावास्तु। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वैदिककाले धार्मिकं वास्तु।
- वेदी-चिति-यज्ञशालादीनां परिचयः निर्माणनियमाश्च।

- वैदिकार्चा वास्तुनि मन्दिरविकाससूत्राणि।

अन्वितिः ३. मन्दिरस्य पौराणिकसन्दर्भाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मत्स्य-अग्नि-पद्म-स्कन्दपुराणादिषु मन्दिरप्रस्तावः।
- मन्दिरसम्बद्धपौराणिकविषयाणां महत्त्वम्।
- संस्कृतवाङ्मये मन्दिरस्य प्राच्यप्रमाणं वास्तुविन्यासश्च।

अन्वितिः ४. जनमानसे मन्दिराणां स्थानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मन्दिराणां समाजे प्रभावः।
- मन्दिरैः सामाजिकपरिवर्तनम्।
- मन्दिरैः मानवेषु परस्परसद्भावः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विद्याधर, डॉ., *भारतीय वास्तुशास्त्र का इतिहास*, नई दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. सहाय, सच्चिदानन्द, *मन्दिर स्थापत्य का इतिहास*, बिहार : हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. गैरोला, वाचस्पति (टीका), *अर्थशास्त्र*, वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. सूर्यकान्त, डॉ., (2006), *वैदिक देवशास्त्र*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशंस।
2. उपाध्याय, डॉ. वासुदेव, (2008), *प्राचीन भारतीय स्तूप गुहा एवं मंदिर*, पटना : बिहार हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
3. जुगनू, डॉ. श्रीकृष्ण, (2015), *देवालय चन्द्रिका*, दिल्ली : परिमल पब्लिकेशंस।

काठिन्यस्तरः 200-299

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2: मन्दिरप्रतिमापरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्रतिमाभेदस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. चलाचलविग्रहाणां स्वरूपस्य अवगमनम्।
3. सकलनिष्कलप्रतिमानां ज्ञानप्रदानम्।
4. उत्सवमूर्तेः महिम्नः वर्णनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रतिमापरिचयं तद्भेदांश्च प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. विविधलिङ्गपरिचयप्रदाने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. शिवस्य नटराज-लकुलीश-भिक्षाटनादिप्रतिमानां वर्णने सिद्धाः भविष्यन्ति।
4. देवीप्रतिमास्वरूपं वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 2.क.2	मन्दिरप्रतिमापरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रतिमापरिचयः भेदाश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रतिमा-मूर्त्यादयः पारिभाषिकशब्दस्य परिचयः।
- चलाचलविग्रहाः।
- लिङ्गं बेरञ्च।
- सकलनिष्कलप्रतिमा।
- सम्पूर्ण-आवक्ष-मुखारविन्दप्रतिमा।
- उत्सवमूर्तिः।

अन्वितिः २. विविधलिङ्गपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- लिङ्गसंरचना।
- जलहारिकाद्यङ्गानि, मुखलिङ्गम्।

- सहस्रलिङ्गम्।
- ब्राह्मादिलिङ्गानि।
- रत्नज-दारुज-शैलजादिलिङ्गभेदाः।

अन्वितिः ३. देवप्रतिमापरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शिवस्य नटराज-लकुलीश-भिक्षाटनादिप्रतिमानां परिचयः।
- विष्णोः शयनादिमुद्राः।
- राम-कृष्ण-ब्रह्मा-इन्द्रकुबेरादीनां प्रतिमाः।

अन्वितिः ४. देवीप्रतिमापरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महालक्ष्मी-महाकाली-सरस्वती-महिषासुरमर्दिनी-दुर्गादेवी-पद्मावतीदेव्यादिप्रतिमानां रूपाणि।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. जुगनू, श्रीकृष्ण, *अपराजितपृच्छा*, दिल्ली : परिमल संस्कृत ग्रंथमाला।
2. पाण्डेय, शैलजा (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. डेगेंस, ब्रूनो (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. जुगनू, डॉ. श्रीकृष्ण (संपादक), *देवतामूर्तिप्रकरणम्*, न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन।
2. सिन्हा, श्रीमती कमलेश, चन्द्र, डॉ. दिनेश, (1990), *भारतीय प्रतिमा विज्ञान*, नई दिल्ली : अयन प्रकाशन।
3. सूर्यकान्त, डॉ., (2006), *वैदिक देवशास्त्र*, नई दिल्ली : मेहरचन्द लछमनदास पब्लिकेशंस।

तृतीयवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1: मन्दिरनिर्माणं जीर्णोद्धारविधानञ्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भूमेः चयनस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. मन्दिरनिर्माणारम्भप्रक्रियायाः ज्ञानप्रदानम्।
2. प्रतिष्ठाविधानस्यावगमनम्।
3. जीर्णोद्धारविधानस्य ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मन्दिरनिर्माणावसरे योग्यभूमेः आवश्यकतां, भूमेः भेदांश्च वर्णयितुं शक्ष्यन्ति।
2. देवालयारम्भमुहूर्तः, शिलान्यासविधिः इत्यादिविषयान् सुष्ठु प्रतिपादयिष्यन्ति।
3. प्रतिष्ठानिर्वचनं, प्रतिष्ठागतानां च नैकविषयाणां विश्लेषणं करिष्यन्ति।
4. जीर्णोद्धारशब्दार्थं, मन्दिरे विभिन्नजीर्णद्रव्याणां च स्वरूपं निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.1	मन्दिरनिर्माणं जीर्णोद्धारविधानञ्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भूमिचयनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- देवालयार्थं प्रशस्तभूमिः।
- भूमिचयनस्य वास्तुशास्त्रीयविधयः।
- ग्रामनगरादिषु देवालयस्थानम्।

अन्वितिः २. देवालयारम्भः निर्माणञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- देवालयारम्भमुहूर्तः।
- गर्भविन्यासः।
- शिलान्यासविधिः।

- शल्योद्धारः।
- प्रस्तरदेवालयः।
- गर्भगृहं मण्डपञ्च।
- गोपुरविधानम्।
- इष्टिकालक्षणम्।
- गुहास्थापत्यम्।

अन्वितिः ३. प्रतिष्ठाविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रतिमास्थापनम्।
- प्रतिष्ठामुहूर्तः।
- प्रतिष्ठाविधिः।

अन्वितिः ४. जीर्णोद्धारविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अनुकर्मपरिचयः।
- बालालयस्थापनम्।
- धातुजप्रतिमाजीर्णोद्धारः।
- प्रतिमास्थानपरिवर्तने विधिनिषेधः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. पाठक, गणेशदत्त (टीकाकार), *विश्वकर्माप्रकाश*, वाराणसी : श्री ठाकुर प्रसाद पुस्तक भण्डार।
2. श्री वेङ्कटेश्वरवेदविश्वविद्यालयः, *प्रतिष्ठाविधिदर्शनः*, तिरुपतिः।
3. पाण्डेय, शैलजा (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : चौखम्भा सुरभारती प्रकाशन।
4. डेगेंस, ब्रूनो (टीकाकार), *मयमत*, वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. जुगनू, डॉ. श्रीकृष्ण (सम्पादक), (2005), *वास्तु एवं शिलाचयन*, न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन।
2. द्विवेदी, श्री रामनिहोर, *बृहद्वास्तुमाला*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती ग्रन्थमाला।
3. जुगनू, डॉ. श्रीकृष्ण (सम्पादक), *देवतामूर्तिप्रकरण*, न्यू भारतीय बुक कार्पोरेशन।
4. रघुनाथाचार्युलु, एस. बी., *क्रियाकैरवचन्द्रिका*, तिरुपतिः : पद्मश्री पब्लिशर्स।

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2: अर्चनापद्धतिपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. मन्दिरेषु प्रचलितानामर्चापद्धतेः ज्ञानप्रदानम्।
2. अभिषेकविधानस्य ज्ञानप्रदानम्।
3. अलङ्कारविधानस्य ज्ञानप्रदानम्।
4. धूपदीपनैवेद्यादिपद्धतेः ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. मन्दिरेषु प्रचाल्यमानानाम् अर्चनापद्धतीनां वर्णने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. अभिषेकविधीनां निरूपणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. शैववैष्णवमन्दिरेषु आलङ्कारिकपद्धतीनां विशेषेण वर्णनं कर्तु शक्ष्यन्ति।
4. धूपदीपनैवेद्यादीनां विधेः निरूपणं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.2	अर्चनापद्धतिपरिचयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. मन्दिरेषु प्रचल्यमानाः अर्चनापद्धतयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्रिविधोपचाराः।
- पञ्चोपचाराः।
- दशोपचाराः।
- षोडशोपचाराः।
- एकविंशत्युपचाराः।

- द्वात्रिंशदुपचाराः।
- चतुष्षष्ट्युपचाराः।
- राजोपचाराः।
- मानसोपचारः।
- वैदिक-पौराणिकमन्त्राः।
- सम्प्रदायिकस्तोत्राणि।

अन्वितिः २. अभिषेकनिरूपणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शुद्धोदकाभिषेकः।
- पञ्चामृतादिना स्नपनम्।
- स्नपनभेदाः स्नपनद्रव्याणि च।
- पञ्च-नव-द्वादश-एकविंशति- एकाशीति-अष्टोत्तरशत-सहस्रकलशैरभिषेकविधिः।
- रुद्राभिषेकविधिः।
- वैष्णवादिप्रतिमानां अभिषेकविधिः।

अन्वितिः ३. अलङ्कारविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऊर्ध्वपुण्ड्र-तिर्यक्पुण्ड्रादितिलकधारणे प्रकाराः।
- विविधसम्प्रदायेषु तिलकधारणपद्धतयः।
- चन्दन-कुङ्कुमादितिलकसामग्रीणां कथनम्।
- वस्त्रधारणविधयः।
- केशसंवर्धनशैल्यः।
- बहुविधपुष्पैरलङ्कारनिरूपणकथनम्।

अन्वितिः ४. धूपदीपनैवेद्यादीनां विधिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अष्टगन्ध-धूप-अमनिया-भोग-प्रसाद-नीराजनादिपारिभाषिकशब्दानां विवरणम्।
- दीपदण्डः दीपसंरचना च।
- नैवेद्यफलादीनां समर्पणविधिः।

- मङ्गला-शृङ्गार-भोग-सन्ध्या-शयनादिनीराजनानां भेदाः।
- महाकालभस्म आरार्तिक्यम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. रङ्गरामानुजाचार्य, डा. पि.टि.जि. (सम्पादक), (2009), *श्रीपरमपुरुषसंहिता*, तिरुपतिः नव्यश्री पब्लिकेशंस।
2. *पौरोहित्य कर्म प्रशिक्षक*, उत्तरप्रदेश संस्कृत संस्थान।
3. *नित्यकर्मपूजाप्रकाश*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
4. व्रजवल्लभद्विवेदि, आचार्य श्री, *वैष्णवागमविमर्शः*, वाराणसी : सम्पूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालय।
5. सुब्बय्यशर्मा, पि., *आगमिक शिवार्चनपद्धतिः*, विजयवाडा।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Duraiswamy, Dr. Deepa. *Temple Management in the Agama-s*. INDICA

काठिन्यस्तरः
300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3: मन्दिरेषु पर्वपरम्परा

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. धर्मशास्त्रस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. पर्वदिनानां निर्वहणे धर्मशास्त्रोक्तरीत्या तिथिनिर्णयस्य ज्ञानप्रदानम्।
3. देवलयीयानां मुख्यव्रतानां परिज्ञानम्।
4. प्रमुखव्रतपर्वोत्सवानां निर्णयस्य ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. धर्मशास्त्रपरिचयं वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. पर्वदिनानां निर्वहणे धर्मशास्त्रोक्तरीत्या तिथिनिर्णये प्रमुखसिद्धान्तान् वर्णयिष्यन्ति।
3. देवालयीयानि मुख्यव्रतानि निरूपयिष्यन्ति।
4. प्रमुखव्रतपर्वोत्सवानां निर्णयविश्लेषणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.3	मन्दिरेषु पर्वपरम्परा	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. धर्मशास्त्रपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- धर्मस्यावधारणा।
- वेद-पुराण-धर्मशास्त्राणां सामान्यपरिचयः।
- मनुस्मृति-याज्ञवल्क्यस्मृति-पराशरस्मृत्यादीनां सामान्यपरिचयः।
- स्त्रीधर्माः।
- पञ्चमहायज्ञानां निरुपणम्।
- पुरुषार्थचतुष्टयपरिचयः।

अन्वितिः २. तिथिनिर्णयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तिथिनिर्णये प्रमुखसिद्धान्ताः।
- विशिष्टतिथिपर्वनिर्णयः।
- सङ्क्रान्तिविचारः पुण्यकालश्च।
- ग्रहणवेधादिविचारः।

अन्वितिः ३. प्रमुखव्रतानां परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मासानुसारव्रतानां माहात्म्यम्।
- एकादशीव्रतम्।
- सङ्कष्टीव्रतम्।
- प्रदोषव्रतम्।
- श्रावणादिमासमाहात्म्यानां सङ्क्षिप्तपरिचयः।

अन्वितिः ४. प्रमुखव्रतपर्वणां निर्णयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नवरात्रिव्रतम् -रामनवमी-अक्षयतृतीया-गङ्गादशहरा-वटसावित्रीव्रतम्-रथयात्रा।
- देवशयनम्-नागपञ्चमी-रक्षाबन्धनं-श्रीकृष्णजन्माष्टमी-हरितालिका-गणेशजन्मोत्सवः।
- जीवित्पुत्रिकाव्रतम्-महाष्टमी-महानवमी-विजयादशमी-शतचण्डीविधानं-दीपावल्युत्सवः।
- अन्नकूटोत्सव-गोवर्धनपूजा-यमद्वितीया-देवप्रबोधिनी-कालाष्टमी-हनुमज्जयन्ती-छठपूजा-वसन्तपञ्चमी-महाशिवरात्रिः-होलिकापर्वः-सूर्यषष्ठीव्रतादिचाचारः इत्यादयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. उपाध्याय, डॉ.रामराज, (2004), *मनोभिलषितव्रतानुवर्णनम्*, नई दिल्ली : मान्यता प्रकाशन।
2. पाण्डेय, प्रो.रामचंद्र, (व्याख्या), *ज्योतिर्विदाभरणम्* (कालिदासः), वाराणसी : मोतीलाल बनारसीदास।
3. मिश्र, पं.ज्वालाप्रसाद, (टीकाकार), *निर्णयसिन्धुः* (कमलाकरभट्टः), मुंबई : खेमराज श्रीकृष्णदास।
4. शर्मा, डॉ.विकास, *तिथि निर्णय के प्रमुख सिद्धांत एवं विशिष्ट तिथि पर्व निर्णय*, जयपुर : हंसा प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. शर्मा, पं. माधवाचार्य, श्रीव्रतराज, 1989, मुंबई : खेमराज श्रीकृष्णदास।
2. महथा, डॉ. निवारण, (2017), व्रतकथामृतम्, दिल्ली : ईस्टर्न बुक लिंकर्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Duraiswamy. Dr. Deepa. Temple Management in the Agama-s- INDICA.

काठिन्यस्तरः 300-399

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4: मन्दिरपरिसरविकासप्रबन्धनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनकाले मन्दिरपरिसराणां विकासप्रबन्धनस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. मन्दिरपरिसरे पारम्परिकविभिन्नशालानां विवरणम्।
3. देवालये ध्वजस्तम्भादीनां विशेषविवरणम्।
4. यज्ञशालायाः स्वरूपं विभिन्नयज्ञकुण्डानां स्वरूपनिरूपणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्राचीनकाले मन्दिरपरिसराणां विकासप्रबन्धनं विज्ञाय प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. मन्दिरपरिसरे पारम्परिकविभिन्नशालानां विवरणम् प्रदातुं शक्ष्यन्ति।
3. देवालये यागशाला-विविधयागकुण्डानां नामानि तेषां प्रकारांश्च वर्णयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. मन्दिरपरिसरसौन्दर्यं व्याख्यास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 3.क.4	मन्दिरपरिसरविकासप्रबन्धनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राचीनकाले मन्दिरपरिसराणां विकासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गर्भगृह-विभिन्नमण्डप-परिक्रमापथ-सभाभवन-प्राकार-गोपुर-मार्ग-प्रणाल्यादेः योजना सौन्दर्यविधानञ्च।
- ध्वज-पताकादीनां परिचयः महत्त्वञ्च।
- कीर्तिस्तम्भः गरुडस्तम्भः दीपस्तम्भश्च।

अन्वितिः २. विविधाः पारम्परिकशालाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पाकशाला।
- भोजनशाला।
- विद्याशाला।
- ग्रन्थशाला।

- गोशाला।
- गजशाला।
- अश्वशाला।
- वाहनस्थानम्।

अन्वितिः३. यज्ञशालाविधानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यज्ञशालामहत्त्वम्।
- यागशाला निर्माणयोजना च।
- कुण्डलक्षणम्।
- सर्वतोभद्रादिमण्डलानि।
- सामान्यहवनविधिः।

अन्वितिः४. परिसरसौन्दर्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मन्दिरपरिसरे पुष्पवाटिका- ग्रहवाटिका- नक्षत्रवाटिकाः।
- देवालये विद्युद्दीपानां सौन्दर्यम्।
- परिचयफलकानि।
- जलपल्वलप्रबन्धनम्।
- प्रकाशध्वनिप्रदर्शनम् (light & sound show)
- महाकाललोकादेः अवधारणा।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. कात्यायन, महर्षि अभय, (2019), *विश्वकर्मप्रकाश*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. जुगनू, श्रीकृष्ण, *अपराजितपृच्छा*, दिल्ली : परिमल संस्कृत ग्रंथमाला।
3. जुगनू, श्रीकृष्ण, *विश्वकर्मवास्तुशास्त्र*, दिल्ली : परिमल संस्कृत ग्रंथमाला।
4. सहाय, सच्चिदानन्द, *मन्दिर स्थापत्य का इतिहास*, बिहार, हिन्दी ग्रन्थ अकादमी।
5. द्विवेदी, भोजराज, *यज्ञकुण्डमण्डपसिद्धिः*, दिल्ली : डायमण्ड पॉकेट बुक्स।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Duraiswamy, Dr. Deepa, *Temple Management in the Agama-s*, INDICA।
2. Haware, Dr. Suresh, *Temple Management*, Prabhat Prakashan Pvt. Ltd

चतुर्थवर्षः
(गौणपाठ्यक्रमाः)

काठिन्यस्तरः 400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1: लोकन्यासव्यवस्था

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. लोकन्यासस्य ज्ञानप्रदानम्।
2. मन्दिरप्रबन्धने लोकन्यासानां भूमिकायाः ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयस्मृत्यादिग्रन्थेषु वर्णितन्यासप्रबन्धनस्य न्यासनियमानाञ्च वर्णने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. न्यासस्थापनविधीः वर्णयिष्यन्ति।
3. न्याससम्पादने विविधव्यवस्थाः (आय-व्यय-दान-वेतन-सामग्रीसङ्ग्रहणादि) निरूपयिष्यन्ति।
4. व्रतपर्वादिकाले आवास-परिवहन-मार्गनिर्देशनादिव्यवस्थानां पालनं निर्देशनं च कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.1	लोकन्यासव्यवस्था	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्राचीनभारतीयन्यासव्यवस्था। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्मृतिग्रन्थेषु अर्थशास्त्रादिराजनयग्रन्थेषु न्यासव्यवस्थायाः मूलम्।
- न्याससम्पत्त्यादीनां प्रबन्धनम्।
- न्याससम्पत्त्यादीनां विक्रयसमबद्धाः भारतीयनियमाः।

अन्वितिः २. न्यासरचना (न्यासगठनम्)। **श्रेयोऽङ्कः १**

- न्यासस्यावधारणा।
- स्थापनाप्रक्रिया।
- न्याससदस्यानाम् अधिकाराः कर्त्तव्यञ्च।

अन्वितिः ३. सम्पत्तिव्यवस्थापनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- न्याससम्पत्तिसम्बन्धिशासकीयनियमाः।
- आय-व्ययोः वित्तीय-आकलनलेखासम्परीक्षायाः व्यवस्था।
- अधिकोषस्य (बैंक खाता) सञ्चालनम्।
- दान-वेतनादिप्रबन्धनम्।
- दानसामग्रीसङ्ग्रहणस्य सुनियोजिता व्यवस्था।
- अर्चकादेः अंशं वेतनञ्च।

अन्वितिः ४. पर्वोत्सवप्रबन्धनं सामाजिकदायित्वञ्च **श्रेयोऽङ्कः १**

- पर्वोत्सवेषु शासकीयविभागेन सह समन्वयम्।
- सुरक्षाव्यवस्था।
- दर्शनादिव्यवस्था।
- धर्मशाला-चिकित्सालय-पाठशालादीनां प्रबन्धनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. गैरोला, वाचस्पति, टीका, *अर्थशास्त्र*, वाराणसी : चौखम्बा प्रकाशन।
2. जैन, एस. के., *लोकन्यास विधि संग्रह*, भोपाल : सुविधा ला हाउस।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. बाबेल, वसन्तीलाल, राजस्थान लोकन्यास कानून, जयपुर : यूनिक ट्रेडर्स।

काठिन्यस्तरः
400-499

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

गौणः पाठ्यक्रमः (Minor) 4.क.2: दर्शनार्थि-सौविध्यव्यवस्थापनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. आवास-परिवहनसौविध्यज्ञानप्रदानम्।
2. दर्शनसौविध्यज्ञानप्रदानम्।
3. प्रचारसामग्रीवितरणस्य विक्रयस्य परिज्ञानम्।
4. स्वच्छताचिकित्सादिसौविध्यस्य परिज्ञानम्।

अधिगमनस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आवासपरिवहनसौविध्यपरिकल्पने समर्थाः भविष्यन्ति।
2. क्षेत्राधारितविविधपरम्परामनुसृत्य दर्शनव्यवस्थासञ्चालने कुशलाः भविष्यन्ति।
3. तीर्थसम्बन्धिप्रचारादिव्यवस्थायां जालपुटमाध्यमेन कार्यं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. औषधकेन्द्रस्य स्वच्छतादिप्रबन्धनविषये विविधविषयान् ज्ञातुं सञ्चालने च समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
प्रधानः पाठ्यक्रमः (Major) 4.क.2	दर्शनार्थि-सौविध्यव्यवस्थापनम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आवासपरिवहनसौविध्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचीनप्रपाप्रबन्धनं धर्मशालाव्यवस्था च।
- वाहनव्यवस्था वाहनस्थलप्रबन्धनं मार्गनिर्देशनव्यवस्था च।
- पर्वतीयक्षेत्रेषु वेसर (टट्टू)-पालकी-पिट्ठू-उड़नखटोलादिपरिज्ञानम्।
- (हेलिकॉप्टर) पवनयानस्य सौविध्यम्।
- नदी-सागरतटवर्तीक्षेत्रेषु नौकादिपरिज्ञानम्।
- ऋतु-पर्यावरणादेः अद्यतनसूचना।
- भोजनालयादि परिज्ञानम्।

अन्वितिः २. दर्शनसौविध्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आभासीयपटले (Online) सूचनासेवा, विशेषपूजा दर्शनपञ्जीयनसौविध्यञ्च।
- पङ्क्तिव्यवस्थापनम्।
- सामान्यमार्गे मार्गावरोधनम् (बैरिकेटिंग) मध्ये आसनसौविध्यञ्च।
- पेयजलापूर्तिः।
- उपानहस्थलम्।
- सम्पुट-(लॉकर) सौविध्यम्।
- सूचना (वस्तु-व्यक्ति-अन्यसौविध्यसम्बद्धा)।

अन्वितिः ३. प्रचारसामग्रीवितरणं विक्रयञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आभासीयप्रचारपत्रकम्
- जालपुटमद्यतनम् (Website Updation) परिचयफलकव्यवस्था
- साहित्य-पूजादिसामग्रीविक्रयकेन्द्रम्
- प्रसादनिर्माणतन्त्रम्
- प्रसादवितरणकेन्द्रम्
- विशेषभोगार्थं पूर्वपञ्जीयनसौविध्यम्

अन्वितिः ४. स्वच्छताचिकित्सादिसौविध्यम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रणालीप्रबन्धनम्।
- स्वच्छताव्यवस्था प्राथमिकचिकित्सासौविध्यम्।
- औषधिकेन्द्रम्।
- निकटतमचिकित्सालये सम्पर्कः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/RecommendedReadings/Texts)

1. Haware, Suresh, Dr., *Temple Management*, (Prabhat Prakashan Pvt. Ltd.)

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

2. ङ्गरामानुजाचार्य, डा.पि.टि.जि., (2009), (सम्पादक), *श्रीपरमपुरुषसंहिता*, तिरुपति : नव्यश्री पब्लिकेशंस।
3. Duraiswamy, Dr. Deepa, *Temple Management in the Agamas*, INDICA.

द्वितीयभागः (Part - II)

(अनिवार्याभिविन्यास-बहुशास्त्रीयपाठ्यक्रमादयः)

Pool of Compulsory Orientation, Multi-Disciplinary, Skill Enhancement & Value-Added Courses

Part – II

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये
UGC

UNIVERSITY GRANTS COMMISSION

BAHADUR SHAH ZAFAR MARG

NEW DELHI – 110002

LOCF Committee

Prof. Shrinivasa Varakhedi
Chairperson of the committee and Vice-Chancellor, Central Sanskrit University, New Delhi - 110058, ✉ vc@sanskrit.nic.in
Prof. Sukant Kumar Senapati
Vice-Chancellor, Shri Somnath Sanskrit University, Veraval, ✉ sukantsnpt@gmail.com
Prof. Viroopaksha V. Jaddipal
Secretary, Maharishi Sandipani Rashtriya Ved Vidya Pratishthan, Ujjain,
✉ vvjaddipal@gmail.com
Dr. M. V. Natesan
(Retd Prof.) SSV Kaladi, Kailash Nagar Kolazhy, Biyur, Trichur-10,
✉ natesanskt2000@gmail.com
Dr. Mamta Tripathi
Assistant Professor, Gargi College, University of Delhi, Delhi, ✉ mamtatripathi.jnu@gmail.com

Drafting/Compiling/Co-ordinating Committee

Dr. G. Surya Prasad
Chief Co-ordinator of the Co-ordination committee and Asst. Professor, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058, ✉ dr.gsurya.prasad@csu.co.in
Dr. Awasthi Sailesh Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.awasthisailesh@csu.co.in
Dr. Kishor Kumar
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.kishor_kumar@csu.co.in
Dr. Deepika Dixit
Asst. Professor Grade, Central Sanskrit University, New Delhi – 110058,
✉ dr.deepikadixit@csu.co.in

KEY INFORMATION

The **Learning Outcomes-based Curriculum Framework (LOCF)** for **Sanskrit and Sanskrit Shastras** is structured as follows:

1. ***Introduction***
2. ***Part – I (B.A. Hons. (Sanskrit) and various Programs of Sanskrit Shastras)***
3. ***Part – II (Compulsory Orientation courses, Multi-Disciplinary courses etc.)***

- The ***Part - I*** comprise the **Major** and **Minor Courses** specifically aligned with the core discipline for which the LOCF is designed and presented program wise above.
- The ***Part - II*** represented in the present document includes the following components:
  - **Compulsory Orientation Courses - CO**
  - **Multi-Disciplinary Courses (General Discipline) - MD (G)**
  - **Multi-Disciplinary Courses (Sanskrit Discipline) - MD (S)**
  - **Skill Enhancement Courses - SEC**
  - **Value-Added Courses - VAC**

It is important to note that the **numerical identifiers** used in course codes such as **CO, MD (G)**, **MD (S)**, **SEC** and **VAC** represent the **serial order** of the courses and do **not** indicate their **level of difficulty**.

Some MD (G) courses, MD (S) courses, SECs and VACs are taken from Commerce LOCF and B.A. Hons. (Sanskrit) and made some necessary modifications to the courses. The LOCF committee (Sanskrit) acknowledge the same.

In addition to the Multi-Disciplinary Courses listed in this framework, relevant courses from the following disciplines whose LOCFs have already been notified/will be notified by the UGC may also be adopted as **Multi-Disciplinary Courses**:

1. Commerce
2. Political Science
3. Geography
4. Anthropology
5. Chemistry
6. Economics
7. Home Science
8. Mathematics
9. Physical Education
10. Management
11. Law
12. Linguistics
13. Mass Communication
14. History
15. Archeology
16. Defense Studies
17. Physics
18. Public administration
19. Sociology
20. Psychology
21. Philosophy

Additionally, selected **Skill Enhancement Courses (SECs)** and **Value-Added Courses (VACs)** have been translated into **Sanskrit**. The **Sanskrit versions** follow their corresponding **English versions** in this document.

****Note:** *The Syllabus of each course in CO, MD (G), MD (S), SECs, and VACs* ***is presented in a broad format (Lengthy in Nature),*** *providing universities the* ***flexibility*** *to select and adopt units according to their specific requirements. Nevertheless, the cumulative credits must adhere to the prescribed course Credit Framework.*

Contents

द्वितीयभागः (Part - II) 1
Compulsory Orientation Courses 12
Proposed Assessment Pattern for Compulsory Orientation Courses 13
Multidisciplinary Courses: 14
Proposed Assessment Pattern for Multi-Disciplinary Courses 16
Skill Enhancement Courses: 17
Proposed Assessment Pattern for Skill Enhancing Courses 19
Value-Added Courses: 20
Proposed Assessment Pattern for Value-Added Courses 22
COMPULSORY ORIENTATION COURSES 24
CO 1: व्याकरणप्रवेशः - 1 (लघुसिद्धान्तकौमुद्याः आधारेण) 25
CO 2: व्याकरणप्रवेशः - 2 (लघुसिद्धान्तकौमुद्याः आधारेण) 27
CO 3: संस्कृतज्ञानपरम्परा - १ 29
CO 4: संस्कृतज्ञानपरम्परा - २ 32
CO 5: संस्कृतज्ञानपरम्परा - ३ 35
CO 6: गुणात्मक-मात्रात्मकशोधयोः तत्त्वानि 38
CO 7: शोधस्य प्रमाणमीमांसा तर्कशास्त्रम् उपकरणानि च 41
CO 8: दत्तांशसङ्ग्रहणविश्लेषणविधयः 44
CO 9: शोधे साङ्ख्यिकीयविश्लेषणविधयः 47
POOL OF MULTIDISPLINARY COURSES (General Disciplines) 50
MD (G) 1: Financial Literacy 51
MD (G) 2: Fundamentals of Banking 53
MD (G) 3: ESG in the Bhartiya Context 56
MD (G) 4: Indian (Bhartiya) Management Principles and Practices 59
MD (G) 5: Creativity and Innovation 62

MD (G) 6: Leadership Development 65
MD (G) 7: Personal Financial Planning 69
MD (G) 8: Finance for Everyone 72
MD (G) 9: Project Management 76
MD (G) 10: Bharatiya Social Institutions and Polity 79
MD (G) 11: Web Application Development for Sanskrit 82
MD (G) 12: Computer Applications for Sanskrit 84
MD (G) 13: Indian Scientific Heritage 86
MD (G) 14: Vedanga Jyotisha and Scientific Wisdom 88
MD (G) 15: Sustainable Development and Bharatiya Gyanaparampara 91
MD (G) 16: Śodhapaddhatiḥ evaṃ Tantrayuktayāḥ 93
MD (G) 16: शोधपद्धतिः तन्त्रयुक्तयश्च 96
MD (G) 17: Arts, Science and Mathematics in Ancient India 99
MD (G) 17: प्राचीनभारते कला विज्ञानं गणितं च 101
MD (G) 18: Kauṭliya Arthaśāstra - Society & Citizen 104
MD (G) 18: कौटिलीयम् अर्थशास्त्रं - समाजः नागरिकाश्च 106
MD (G) 19: Envisaging Viksit Bharat: Perspectives and Challenges 108
MD (G) 20: Computational Linguistics for Sanskrit 110
MD (G) 21: Sanskrit and Computational Linguistics 113
MD (G) 22: Applied Sanskrit Computational Linguistics 115
POOL OF MULTIDISPLINARY COURSES (Sanskrit Disciplines) 117
MD (S) 1: भारतीयं गणितशास्त्रम् 118
MD (S) 2: भारतीयगणितशास्त्रे परिकर्माणि 120
MD (S) 3: भारतीयपरम्परायां कालगणनापद्धतिः 122

MD (S) 4: बृहद्देवता (प्रथमाध्यायः) 124

MD (S) 5: वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (संहिताब्राह्मणारण्यकोपनिषत्परिचयः) चरणव्यूहः च..... 126

MD (S) 6: वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (वेदाङ्गस्येतिहासः) 128

MD (S) 7: वैदिकाख्यानानि संवादसूक्तानि च 130

MD (S) 8: ग्रहशान्तिः 132

MD (S) 9: मुहूर्तचिन्तामणिः (संस्कारप्रकरणम्) 134

MD (S) 10: ऋक्प्रातिशाख्यं सभाष्यम् (संज्ञापरिभाषापटलं, स्वरपटलं च) 137

MD (S) 11: Basic Principles of Āyurveda..... 140

MD (S) 12: Ancient Indian Polity 142

MD (S) 13: Ancient Indian Medicinal Sciences..... 146

MD (S) 14: Fundamentals of Buddhist Philosophy..... 148

MD (S) 15: Fundamentals of Jain Philosophy 150

MD (S) 16: Ayurveda and Nutrition 152

MD (S) 17: Vedic Mathematics - I..... 154

MD (S) 18: Vedic Mathematics - II 156

MD (S) 19: Vedic Mathematics - III 158

POOL OF SKILL ENHANCEMENT COURSES..... 160

SEC 1: Yoga for well being 161

SEC 1: स्वास्थ्यसंरक्षणाय योगः 163

SEC 2: Basic Skills for Research Paper and Dissertation 166

SEC 3: Introduction to AI, AR and VR (Sanskrit Perspective)..... 168

SEC 4: Introduction to Artificial Intelligence 171

SEC 5: Introduction to Augmented Reality (AR) 173

SEC 6: Introduction to Virtual Reality (VR)..... 175

SEC 7: Introduction to Digital Humanities in Sanskrit 177

SEC 8: IT Skills and Data Analysis 180

SEC 9: Basic IT Tools..... 182

SEC 10: Personal Financial Planning..... 185

SEC 11: Temple Trade and Commerce..... 187

SEC 12: e-Filing of Returns 189

SEC 13: Leadership Development 191

SEC 14: Artificial Intelligence & Natural language Processing 194

SEC 15: Digital-Based Models for Sanskrit Learning and Communication 196

SEC 16: Fundamentals of Computer Systems & Word Processors with Unicode. 198

SEC 17: Web Designing with HTML, CSS and XML..... 200

SEC 18: Indian Epigraphy & Paleography..... 202

SEC 19: Tools and Techniques for Computing Sanskrit Language 204

SEC 20: Machine Translation: Tools and Techniques 206

SEC 21: Introduction to Ancient Indian Mathematics 208

SEC 22: Reading skills in Brahmi Scripts..... 210

SEC 23: Indian Epigraphy..... 212

SEC 24: Digital Empowerment..... 214

SEC 25: पञ्चाङ्गपूजनम् 216

SEC 26: पञ्चाङ्गं मुहूर्त्ताश्च 218

SEC 27: गृहवास्तुपरिचयः 220

SEC 28: यज्ञविद्या 222

SEC 29: वेद-शास्त्र-पुराणप्रवचनम्..... 224

SEC 30: Temple management..... 226

SEC 31: Yoga: Philosophy and Practice 228

POOL OF VALUE-ADDED COURSES 230

VAC 1: Indian Moral Values 231

VAC 1: भारतीयनैतिकमूल्यानि 234

VAC 2: Indian Knowledge Systems and Value-Based Education 237

VAC 2: भारतीयज्ञानपरम्परा मूल्याधारितशिक्षा च 240

VAC 3: मूल्यवर्धने धर्मशास्त्रं नीतिशास्त्रं च 243

VAC 4: रामायणमहाभारतयोः आदर्शमूल्यानि 244

VAC 5: Swasthavrttam Ritucharya (Seasonal Regimens) 247

VAC 5: स्वस्थवृत्तम् ऋतुचर्या च 249

VAC 6: Western and Modern Indian Thinkers and the Global Impact of Yoga 252

VAC 6: पाश्चात्यविचारकाः तथा आधुनिकभारतीय-विचारकाः योगस्य वैश्विकप्रभावश्च 254

VAC 7: Prācīna-Bhāratīya Samājavyavasthā (Ancient Indian Social System) 257

VAC 7: प्राचीनभारतीयसमाजव्यवस्था 259

VAC 8: Constitutional Values and Duties 261

VAC 9: Modern and Globally Accepted Concepts in Sanskrit 264

VAC 10: Bharatiya Contributions to Global Knowledge 266

VAC 11: Idea of Bharat 268

VAC 12: Emotional Intelligence 270

VAC 13: Panchkosha: Holistic Development of Personality 272

VAC 14: The Art of Being Happy 274

VAC 15: Leadership Excellence Through Gita 276

VAC 16: Art of Balanced Living 278

VAC 17: Yoga And Happiness 280

VAC 18: Heritage Management 283

VAC 19: Mind Management 286

VAC 20: The Gita for Holistic Life 289

VAC 21: भारतबोधः 292

VAC 22: श्रीमद्भगवद्गीतायां मूल्यानि 294

VAC 23: मूल्यवर्धने सुभाषितानि 295

Compulsory Orientation Courses

The **Learning Outcomes-based Curriculum Framework (LOCF)** in Sanskrit and Sanskrit Śāstras has been designed to ensure that every student entering the program develops a strong foundation in three essential domains: language mastery, knowledge systems, and research skills. These domains are made compulsory as Orientation Courses across all programs. The purpose of these courses is not only to strengthen the academic base but also to align Sanskrit education with the vision of NEP 2020 and the broader goals of Bharatiya Jñāna Paramparā (Indian Knowledge Traditions). The Compulsory Orientation Courses include:

- Two Entry Level **Vyakarana Courses.**
- Three Courses on **Sanskrit Knowledge Systems (SKS)**
- Four Courses on **Research Methodology.**

1. Vyākaraṇa (Grammar) Courses:

Rationale: Sanskrit grammar is the key to accessing original texts in Vedas, Upaniṣads, Darśanas, Ayurveda, Vyākaraṇa, Nyāya, etc. without systematic training in Vyākaraṇa, engagement with Śāstric literature remains incomplete.

Compulsory Role in LOCF: These courses ensure linguistic competence, accuracy of interpretation, and the ability to analyze textual traditions with precision.

Outcome: Students acquire Śāstric reading skills, structural understanding of Sanskrit, and confidence in independent interpretation.

2. Sanskrit Knowledge Systems (SKS) Courses:

Rationale: Sanskrit is the medium of transmission for diverse disciplines of knowledge such as Philosophy (Darśana), Logic (Nyāya), Medicine (Āyurveda), Polity (Arthaśāstra), Architecture (Vāstuśāstra), and Arts (Nāṭyaśāstra). These courses introduce the students the vast repository of SKS.

Compulsory Role in LOCF: These courses provide students with a broad orientation to the interdisciplinary richness of Sanskrit texts and their contemporary relevance.

Outcome: Learners gain the knowledge of classical Śāstra Traditions.

3. Research Methodology Courses:

Rationale: Research is central to higher learning. Students must be trained in both traditional Śāstric methods (Anusandhāna, Mimāṁsā, Tarka) and modern research tools (Quantitative, Qualitative, Digital Humanities, Comparative Studies).

Compulsory Role in LOCF: Introducing research skills from the very beginning helps students to critically analyze texts, formulate questions, and prepare for advanced academic work or interdisciplinary studies.

Outcome: Students develop clarity in academic writing, citation practices, comparative evaluation, and the ability to situate Sanskrit knowledge systems in the global research context.

Proposed Assessment Pattern for Compulsory Orientation Courses

- The proposed Assessment Framework for B.A. Hons. (Sanskrit) and Sanskrit Shastras is as follows:

Assessment

(a) Evaluation by Semester-end examination -

1. Answers to Multiple choice questions.
2. Writing answers in one sentence.
3. Short answer questions.
4. Long answer questions.

(b) Continuous Evaluation -

The assessment should be based on any four of the following:

1. Participation in workshops.
2. Writing assignments.
3. Producing videos based on the topic of the text.
4. Participation in the Sastra Sanjeevani programme.
5. Presentation of the topic in the Vagvardhini Parishad.

****Note:** The university may modify/add the required changes as per it's needs. It may include Project work/Practical work (Subject wise/Class wise) etc. as the case may be. This Framework is purely proposed in nature.

Multidisciplinary Courses:

The National Education Policy (NEP) 2020 envisions a transformative approach to higher education in India by fostering multidisciplinary and holistic learning. In this vision, undergraduate education is no longer confined to narrow specializations but is reimagined to cultivate a broad, integrated understanding of knowledge across diverse fields. This is achieved through the development of multidisciplinary undergraduate programmes, which combine the arts, sciences, social sciences, languages and vocational subjects in a flexible curriculum.

Multidisciplinary courses foster holistic development, adaptability, creativity, ethical awareness and lifelong learning skills. They prepare students not just for employment but for meaningful and fulfilling lives as engaged, responsible global citizens.

Multidisciplinary Courses are the pool of courses which is meant to provide multidisciplinary or interdisciplinary education to students. GEs shall consist of a pool of courses offered by various disciplines of study (excluding the GEs offered by the parent discipline), in groups of odd and even semesters, from which a student can choose.

Key Principles

- Holistic Development: NEP 2020 emphasizes the development of all capacities – intellectual, social, ethical, emotional and physical – by enabling students to explore a broad spectrum of disciplines.
- Flexibility and Choice: Multidisciplinary courses allow students to customize their learning journeys, choosing courses from different domains, thus breaking the silos of traditional disciplines.
- Integration with Vocational and Professional Learning: The National Higher Education Qualifications Framework (NHEQF) integrates vocational and technical education with general higher education, enabling students to acquire skills relevant to emerging work contexts.
- Research and Innovation: NEP promotes critical thinking, creativity and problem-solving by encouraging students to engage in research and cross-disciplinary projects.
- Lifelong Learning and Employability: By broadening the academic horizon, multidisciplinary courses prepare students with 21st-century skills, including adaptability, collaboration and an ethical mindset.

NEP 2020 Highlights Multidisciplinary Approach

Establishment of large multidisciplinary universities and colleges, offering flexible curricula and multiple entry/exit options.

- Emphasis on cross-disciplinary and interdisciplinary learning—even professional and technical institutions are encouraged to integrate arts, humanities and social sciences.

- Integration of value-based education, environmental sustainability and global citizenship education within curricula.
- Multiple pathways of learning including direct, distance, online and hybrid/blended modes ensuring inclusivity and lifelong learning.

Core Benefits for Students

- Breadth and Depth: Gain knowledge and skills across multiple disciplines, while pursuing depth in one or more fields of interest.
- Enhanced Employability: Broader skill sets and interdisciplinary thinking prepare students for dynamic, real-world challenges.
- Innovative Learning: Exposure to varied fields fosters creative problem-solving and research capabilities.
- Ethical and Social Awareness: Courses integrate humanistic and constitutional values, preparing students for active citizenship and leadership roles.

The Sanskrit LOCF combines multi-disciplinary in a naval way. It includes the various disciplines from general stream of education and Sanskrit stream of education by cutting the disciplinary limits. The Sanskrit LOCF presents the multi-disciplinary courses as follows:

1. **Multi-disciplinary (General Stream) – MD (G)**
2. **Multi-disciplinary (Sanskrit Stream) – MD (S)**

Proposed Assessment Pattern for Multi-Disciplinary Courses

Assessment Component	Weightage	Purpose / Focus
Theory (60%) Mid/End-Semester Test (Written)		
MCQs	10%	Foundational knowledge of Multidisciplinary topics.
Writing answers in one sentence.	10%	Integration of Multidisciplinary learnings.
Short answer questions.	15%	Application of concepts, connection to real-life contexts
Long answer questions.	25%	Critical thinking

Practical (40%)		
Project work/ Presentations/ Practical assignments.	20%	Practical application of learnt topics and experiential learning.
Group discussions/ Collaborative projects/ Participation in workshops.	10%	Communication and articulation of taught ideas.
Producing videos based on the topic of the text. / Participation in the Sastra Sanjeevani programme. / Presentation of the topic in the Vagvardhini Parishad.	10%	Active participation to enhance the knowledge received and the application of the same.

Skill Enhancement Courses:

The National Education Policy (NEP) 2020 and the National Higher Education Qualifications Framework (NHEQF) emphasize the integration of skill development into undergraduate (UG) education to prepare students for employability, entrepreneurship and lifelong learning. The NEP envisions Skill Enhancement Courses (SECs) as essential, credit-based components of UG programmes that equip students with practical competencies, digital literacy, critical thinking, problem-solving abilities and ethical reasoning.

***Skill Enhancement Course (SEC) as per Credit Framework*:** SEC-s are skill-based courses in all disciplines and are aimed at providing hands-on training, competencies, proficiency and skills to students.

Key Features:

- Bridging Theory and Practice: SECs aim to combine disciplinary knowledge with hands-on, experiential learning.
- Flexibility and Choice: NEP 2020 promotes student choice and curricular flexibility, enabling them to pursue SECs tailored to emerging fields (e.g., AI, AR/VR, data analytics, environmental sustainability).
- Employability and Entrepreneurship: SECs are designed to equip students with job-ready skills and nurture an entrepreneurial mindset through project work, internships and community engagement.
- Multiple Entry-Exit Pathways: Consistent with the NHEQF, SECs provide certifications at exit points (e.g., Undergraduate Certificate after Year 1, Diploma after Year 2), ensuring skill validation and progression flexibility.
- Alignment with National Skills Qualifications Framework (NSQF): SECs are harmonized with the NSQF levels, ensuring national recognition and portability of skills qualifications.

These courses encourage students to explore cross-disciplinary skills, breaking down silos between humanities, sciences and vocational education.

Core Objectives

1. Enhance Employability: Prepare students with skills and knowledge relevant to the dynamic demands of the workforce.
2. Foster Lifelong Learning: Cultivate a mindset for continuous personal and professional growth.
3. Integrate Values and Ethics: Embed humanistic, ethical and constitutional values into skill development.
4. Promote Innovation and Creativity: Encourage problem-solving, critical thinking and digital proficiency.

Positioning of Skill Enhancement Courses (SECs)

Under the NEP 2020 and NHEQF, SECs form a mandatory, flexible and integral component of UG programmes, contributing to:

- Vocationalization of education, ensuring that all graduates are prepared for employment or entrepreneurship.
- Integration with community engagement, aligning skills with real-world societal needs.
- Recognition through academic credits, facilitating transitions to higher levels of education or direct employment.

Proposed Assessment Pattern for Skill Enhancing Courses

Assessment Component	Weightage	Purpose / Skill Focus
Theory: 40% Weightage		
Mid-Semester Test (Written)	15%	Foundational concepts, understanding of theoretical principles
End-Semester Test (Written)	25%	In-depth comprehension, critical analysis, application of theory to practical contexts
Key Deliverables:		Short/long answer questions - Case study analysis - Reflection on skills integrated with theory

Practical: 60% Weightage		
Assessment Component	**Weightage**	**Purpose / Skill Focus**
Project Work / Capstone Project	25%	Real-world application, project planning, problem-solving
Practical Assignments / Exercises	20%	Skill application through practical tasks, tool usage, technical demonstrations
Viva-Voce / Presentation	15%	Oral communication, demonstration of skills and understanding of practical work
Key Deliverables:		Prototype/model design - Software/tool-based tasks - Presentations or demonstrations - Portfolio submission (if applicable)

Highlights of the Pattern:

- Ensures balance between theory and practice.
- Promotes hands-on skill development while grounding it in conceptual understanding.
- Suitable for Skill Enhancement Courses in domains like AI, AR/VR, Design, Computational Systems, Digital Humanities, etc.

Value-Added Courses:

The National Education Policy (NEP) 2020 envisions a holistic, multidisciplinary education system that integrates value-based learning and life skills into the core framework of higher education. Value-Added Courses (VACs) at the undergraduate level are designed to complement disciplinary learning with essential humanistic, ethical, cultural, environmental and employability skills, thus fostering well-rounded, socially responsible and globally aware graduates.

Key Features:

- Integration of Human Values and Ethics: NEP 2020 emphasizes the development of constitutional, humanistic, ethical and moral values, encouraging students to embrace truth, righteousness, peace, love, non-violence and global citizenship. VACs cultivate these principles through experiential learning.
- Flexibility and Interdisciplinarity: VACs provide students across disciplines with opportunities to pursue courses in environmental sustainability, cultural heritage, wellness, ethics, communication and community engagement.
- Holistic Development: These courses nurture cognitive, emotional, social and moral dimensions, enabling students to contribute constructively to society.
- Skill Enhancement and Employability: VACs equip students with 21st-century competencies such as communication, collaboration, critical thinking, problem-solving and digital literacy.
- Alignment with NHEQF and NSQF: VACs correspond to the learning outcomes, graduate attributes and skill levels outlined in the NHEQF and NSQF frameworks, ensuring national recognition and credit accumulation.

Value Addition Course (VAC) as per Credit Framework: VAC-s are common pool of courses offered by different disciplines and aimed towards personality building; embedding ethical, cultural values; promote critical thinking, Indian Knowledge Systems, scientific temperament, communication skills, creative writing, presentation skills and Physical education (Yoga) which will help in holistic development of students.

NEP 2020 Vision

NEP 2020 underscores that "all HEIs shall include credit-based courses and projects in areas of community engagement, environmental education, and value-based education". In line with NEP 2020, VACs at the UG level aim to:

- *"Enable personal accomplishment and enlightenment, constructive public engagement, and productive contribution to society."*
- *"Prepare students for meaningful, satisfying lives and work roles, and enable economic independence."*

Core Objectives of Value-Added Courses

1. To instill **ethical reasoning and constitutional values** in students.
2. To foster **environmental stewardship and sustainability awareness**.
3. To cultivate **soft skills** like communication, critical thinking, creativity and teamwork.
4. To integrate **community engagement and service-learning** into the curriculum.
5. To prepare students for **meaningful participation in society** and **global citizenship**.

Examples of Value-Added Course Themes

- Environmental Sustainability and Climate Action
- Yoga, Meditation and Wellness
- Ethics, Human Values and Indian Knowledge Systems
- Digital Literacy and Cybersecurity Awareness
- Gender Sensitization and Social Inclusion
- Communication Skills for Professional and Personal Growth
- Cultural Heritage, Art and Aesthetics
- Community Service and Civic Engagement

Proposed Assessment Pattern for Value-Added Courses

Assessment Component	Weightage	Purpose / Focus
Theory (60%)		
Mid/End-Semester Test (Written/MCQ)	25%	Foundational knowledge of value-added topics
Reflection Essays / Case Studies	20%	Critical thinking, integration of value-based learnings
Short Assignments / Open-book Tasks	15%	Application of concepts, connection to real-life contexts

Practical (40%)		
Project / Fieldwork Report	20%	Practical application of learnt values and experiential learning
Presentations / Demonstrations	10%	Communication and articulation of taught ideas and values
Mentor/Peer/Self-assessment & Reflection	10%	Mentor Feedback/ Peer feedback about the behavioral insights. Self-awareness about the behavioral insights.

Ways to assess Values

Assessment of Sought after Modifications in Pupils	Assessment Strategies
1. Behavioural Changes	Pre and Post-course self-assessment questionnaires focused on specific behaviors (e.g., collaboration, respect, responsibility)
	Reflective journals or logs documenting experiences and behavioral shifts
	Peer evaluation and group activity observations during projects or discussions
	Instructor observation rubrics during activities assessing participation, cooperation and leadership
2. Attitudinal Changes	Attitude surveys (Likert scale) measuring shifts in outlook (e.g., inclusivity, environmental consciousness, ethics)
	Case study analysis requiring students to express opinions and decisions with ethical reasoning
	Group discussions and role-plays to observe attitudinal responses in diverse scenarios
	Personal growth statements submitted post-course summarizing changes
	Attitude surveys (Likert scale) measuring shifts in outlook (e.g., inclusivity, environmental consciousness, ethics)
3. Quality Enhancement	Rubrics for evaluating the quality of submissions (projects, presentations) focusing on depth, clarity, creativity
	Progress tracking—comparing initial work with final outcomes to assess learning growth
	Viva voce to evaluate comprehension, articulation and integration of values into practical outputs
	Community engagement projects with impact reports assessing contribution quality

Key Features Aligned with NEP 2020 and Value-Added Learning

- **Holistic assessment** (intellectual, behavioral and practical skills)
- **Student-centric methods** (reflection, peer/self-assessment)
- **Competency-driven**—focused on knowledge, skills and values development.
- **Flexible for diverse Value-Added Courses** (e.g., Ethics, Environmental Awareness, Cultural Heritage, Yoga, Digital Literacy)

COMPULSORY ORIENTATION COURSES

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

CO 1: व्याकरणप्रवेशः - 1 (लघुसिद्धान्तकौमुद्याः आधारेण)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. व्याकरणे प्रयुज्यमानानां प्रमुखसञ्ज्ञानां परिज्ञानम्।
2. संहितादिसञ्ज्ञानां परिचयप्रदानम्।
3. सन्धिसूत्राणां सार्थबोधनम्।
4. सन्धियुक्तवाक्यानां विच्छेदसामर्थ्योत्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. व्याकरणे सञ्ज्ञायाः अर्थं प्रयोजनञ्च कथयितुं शक्ष्यन्ति।
2. सन्धि-विच्छेदकरणे दक्षाः भविष्यन्ति।
3. संस्कृतभाषया शुद्धोच्चारणं कर्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. सन्धिप्रकियासु लोप-गुण-वृद्ध्यादि-आदेशान् वक्तुं प्रभविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
CO 1	व्याकरणशास्त्रप्रवेशः - 1 (लघुसिद्धान्तकौमुद्याः आधारेण)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. सञ्ज्ञाप्रकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. अच्सन्धिप्रकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- यण्-सन्धिः
- दीर्घसन्धिः
- अयादिसन्धिः
- गुणसन्धिः
- वृद्धिसन्धिः
- पूर्वरूपसन्धिः
- पररूपसन्धिः

अन्वितिः ३. हल् सन्धिप्रकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- श्चुत्वं - स्तोः श्चुना श्चुः।
- ष्टुत्वं - ष्टुना ष्टुः।
- अनुनासिकम् - यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा।
- छत्वम् – शश्छोऽटि।
- जश्त्वम् - झलां जशोऽन्ते।
- अनुस्वारः - मोऽनुस्वारः।

अन्वितिः ४. विसर्गसन्धिप्रकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सत्वम् - विसर्जनीयस्य सः।
- उत्वम् - ससजुषो रुः।
- अतो रोरप्लुतादप्लुते, हशि च।
- लोपः – भोभगोऽघोऽपूर्वस्य योऽशि, हलि सर्वेषाम्, ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः, रो रि।

निर्धारिताः गन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. धरानन्दशास्त्री, *लघुसिद्धान्तकौमुदी*, मूल एवं हिन्दी व्याख्या, दिल्ली।
2. भीमसेनशास्त्री, *लघुसिद्धान्तकौमुदी* भैमी व्याख्या (भाग-1), दिल्ली : भैमीप्रकाशनम्।
3. चारुदेवशास्त्री, *व्याकरणचन्द्रोदयः* (भाग-1, 2 एवं 3), दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
4. जि. महाबलेश्वरभट्टः, *सन्धिः*, बैङ्गळुरु : संस्कृतभारती।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

CO 2: व्याकरणप्रवेशः - 2 (लघुसिद्धान्तकौमुद्याः आधारेण)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. समासप्रक्रियायाः परिचयप्रदानम्।
2. ग्रन्थेषु समासप्रयोगाणाम् अवबोधनम्।
3. विभक्तीनां ज्ञानेन प्रयोगसामर्थ्योत्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सामासिकप्रयोगान् वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. ग्रन्थेषु प्रयुक्तसमासान् निरूपयितुं सिद्धाः भविष्यन्ति।
3. समस्त-व्यस्तपदानां प्रतिपादने समर्थाः भविष्यन्ति।
4. सप्तसु विभक्तीषु वाक्यप्रयोगान् कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
CO 2	व्याकरणशास्त्रप्रवेशः - 2 (लघुसिद्धान्तकौमुद्याः आधारेण)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. विभक्त्यर्थप्रकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

अन्वितिः २. समासप्रकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अव्ययीभावसमासः।
- तत्पुरुषसमासः।
- तत्पुरुषस्य अन्ये भेदाः।
  - विशेषणं विशेष्येण बहुलं, नञ्, नलोपो नञः, तस्मान्नुडचि।

अन्वितिः ३. समासप्रकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- बहुव्रीहिसमासः।
- द्वन्द्वसमासः।

अन्वितिः ४. समासप्रयोगविश्लेषणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्वशास्त्रसम्बद्धग्रन्थात् प्रतिसमासं न्यूनातिन्यूनं 20 उदाहरणानि।
- प्रसिद्धस्तोत्रेषु विद्यमानसमासप्रयोगाणां विश्लेषणम्।

निर्धारिताः गन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जि. महाबलेश्वरभट्टः, *सन्धिः*, बैङ्गळुरु : संस्कृतभारती।
2. धरानन्दशास्त्री, *लघुसिद्धान्तकौमुदी*, मूल एवं हिन्दी व्याख्या, दिल्ली।
3. भीमसेनशास्त्री, *लघुसिद्धान्तकौमुदी* भैमी व्याख्या (भाग-1), दिल्ली : भैमीप्रकाशनम्।
4. चारुदेवशास्त्री, *व्याकरणचन्द्रोदयः* (भाग-1, 2 एवं 3), दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

CO 3: संस्कृतज्ञानपरम्परा - १

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयसभ्यतायाः प्राचीनतायाः सनातनत्त्वस्य च अवबोधनम्।
2. अभियान्त्रिकी-प्रौद्योगिकीनां रसशास्त्राणां च ऐतिहासिकविकासस्य अवगमनम्।
3. भारतीयविज्ञानान्तर्गतानां विभिन्नानां वैमानिकशिल्पगणितादिशास्त्राणां परिचयप्रदानम्।
4. आरोग्ये, पर्यावरणे, पारम्परिकचिकित्सासु च भारतीयदृष्टिकोणस्य अवबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः(Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयसभ्यतायाः प्राचीनतायाः सनातनत्त्वस्य च विषये दृढं प्रतिपादयिष्यन्ति।
2. अभियान्त्रिकी-प्रौद्योगिकीनां रसशास्त्राणां च ऐतिहासिकविकासं वर्णयिष्यन्ति।
3. भारतीयविज्ञानान्तर्गतानां विभिन्नानां वैमानिकशिल्पगणितादिशास्त्राणां परिचयं वदिष्यन्ति।
4. आरोग्ये, पर्यावरणे, पारम्परिकचिकित्सासु च भारतीयदृष्टिकोणं निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
CO 3	संस्कृतज्ञानपरम्परा - १	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयसभ्यतायाः परिचयः। **श्रेयोऽङ्क १**

- भारतीयसभ्यतायाः सनातनत्वं प्राचीनता च।
- सरस्वती-सिन्धु-सभ्यतायाः ज्ञानम्।
- परम्परागतज्ञानव्यवस्था।

अन्वितिः २. प्राचीनकाले अभियान्त्रिकी, प्रौद्योगिकी, रसशास्त्रं च। **श्रेयोऽङ्क १**

- वैदिककाले उत्तर-वैदिककाले पूर्व-हड़प्पासभ्यतायां सिन्धुसभ्यतायां.....
    - अभियान्त्रिकशास्त्रम्।
    - प्रौद्योगिकी समुद्रप्रौद्योगिकी च।
    - चित्ररागाः।

- मृद्भाण्डानि।
- रसायनानि।
- वर्णकानि।
- धातुविज्ञानम्।
- प्रयोगशालाः उपकरणानि च।

अन्वितिः ३. भारतीयविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्क १**

- भारतीयभौतिकशास्त्रं पदार्थस्य अवधारणा च।
- वैमानिकशास्त्रम्।
- शिल्पशास्त्रम्।
- छन्दश्शास्त्रम्।
- भारतीयकालगणना।
- सूर्यः, पृथिवी, चन्द्रः, ग्रहणानि च।
- ग्रहाणां परिभ्रमणम्।

अन्वितिः ४. पर्यावरणम्, आरोग्यं च। **श्रेयोऽङ्क १**

- वनस्पतिषु जीवविज्ञानम्।
- आयुर्वेदस्य अष्टाङ्गानि।
- आयुर्वेदानुसारं शरीररचनाविज्ञानम्।
- आयुर्वेदानुसारं शरीरक्रियाविज्ञानम्।
- कृषिविज्ञानम्।
- पारिस्थितिकी, पर्यावरणं च।
- योगः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Filliozat, J. (1964). *The Classical Doctrine of Indian Medicine: Its Origins and Its Greek Parallels.* Delhi: Munshiram Manoharlal.
2. आर्यभटः, (1976), *आर्यभटीयम्* (सं. के. एस. शुक्ल), नई दिल्ली : इंडियन नेशनल साइंस अकादमी।
3. Pingree, D. (1981), *Jyotiḥśāstra*: *Astral and Mathematical Literature*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

4. Kohle, Pradeep, (2006), *Pride of India - A Glimpse of India's Scientific Heritage*. Samskrit Bharati.
5. आचार्य सुश्रुतः, (2008), *सुश्रुतसंहिता* (सं. यादवशर्मा त्रिवेदी), वाराणसी : चौखम्बा ओरियंटालिया।
6. Soni, Suresh. (2010). *India's Glorious Scientific Tradition*. Ocean Books Pvt. Ltd.
7. Verma, Keshav Dev. (2012). *Physics*. Motilal Banarsidass Publishers.
8. Raha, Sibaji. (2014). *History of Science in India Volume-1, Part-I, Part-II, Volume VIII*. Kolkata: National Academy of Sciences, India and The Ramkrishan Mission Institute of Culture.
9. Mahadevan, B., Bhat, Vinayak Rajat, Nagendra Pavana R.N. (2022). *Introduction To Indian Knowledge System: Concepts and Applications*.
10. Khandelwal, N.M., Chauhan, Pratapsinh. (2023). *Indian Knowledge System (Bhartiya Gyan Parampara)*. Himalaya Publishing House.
11. Ray, Partha Pratim. (2024). *Indian Knowledge Systems*. Rj Mangal Publishers.
12. Dr. Raghuram Bhatta et al. (First ed.). *Learn Samskrit: The Language of Ayurveda (Part III).* New Delhi: Sanskrit Promotion Foundation.
13. Dr. M. Jayaraman et al. (First ed.). *Learn Samskrit: The Language of Yoga (Part IV).* New Delhi: Sanskrit Promotion Foundation.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. द्विवेदी, कपिलदेव, *वैदिकसाहित्य एवं संस्कृति*, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।
2. उपाध्याय, बलदेव, *संस्कृत साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदा भवन।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

CO 4: संस्कृतज्ञानपरम्परा - २

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतज्ञानपरम्परायाः अवधारणायाः प्रासङ्गिकतायाश्च विषये अवबोधनम्।
2. संस्कृतज्ञानपरम्परायाः आधारभूततत्वानां परिचयः।
3. भारतीयशिक्षायाः स्तम्भत्वेन चतुर्दश-अष्टादशसंख्यकानां वा विद्यास्थानानाम् अवबोधः।
4. प्राचीनभारतीयशिक्षाव्यवस्थानां तत्केन्द्राणाञ्च वैज्ञानिक-दार्शनिक-सामाजिक-योगदानस्य च अन्वेषणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. संस्कृतज्ञानपरम्परायाः अवधारणां प्रासङ्गिकतां च वर्णयिष्यन्ति।
2. संस्कृतज्ञानपरम्परायाः व्याप्तेः संरचनायाः स्वरूपस्य च परिभाषाकरणं, वर्णनं च कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. चतुर्दश-अष्टादश-विद्यास्थानयोः शाखाः अधिकृत्य वर्णयिष्यन्ति।
4. प्राचीनशिक्षासंस्थानां मूल्याङ्कनं तथा च विविधविषयेषु तेषां योगदानं निरूपयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
CO 4	संस्कृतज्ञानपरम्परा - २	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संस्कृतज्ञानपरम्परा। **श्रेयोऽङ्क १**

- संस्कृतज्ञानपरम्परायाः अवधारणा।
- भारतीयज्ञानपरम्परासंस्कृतज्ञानपरम्परयोः भेदः।
- भारतीयसमाजे संस्कृतज्ञानपरम्परायाः प्रासङ्गिकता।
- वैश्विकपरिप्रेक्ष्ये संस्कृतज्ञानपरम्परायाः औचित्यम्।

अन्वितिः २. अष्टादशविद्यास्थानानि (प्राचीनभारतीयशिक्षायां ज्ञानस्य अष्टादशशाखाः) **श्रेयोऽङ्कः १**

- षड्-वेदाङ्गानि (शिक्षा-व्याकरण-निरुक्त-छन्द-ज्योतिष-कल्पाश्च), वेदाङ्गानां विस्तृतसूचना, उद्देश्यं, वैज्ञानिकस्वभावश्च।
- चत्वारः वेदाः (ऋग्वेदः, यजुर्वेदः, सामवेदः, अथर्ववेदः) — तेषां सामान्यवर्णनञ्च।
- चत्वारः उपवेदाः (आयुर्वेदः, धनुर्वेदः, गन्धर्ववेदः, अर्थशास्त्रम्) तेषां सामान्यवर्णनञ्च।

- पुराण-न्याय-मीमांसा-धर्मशास्त्रञ्चेति।
- नानाशास्त्राणां नामानि तेषां सामान्यवर्णनञ्च।

अन्वितिः ३. अष्टादशपुराणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अष्टादशपुराणानि तेषां सामान्यलक्षणम् (पुराणं पञ्चलक्षणम्) – सर्ग-प्रतिसर्ग-वंश-मन्वन्तर-वंशानुचरितञ्च।
- महापुराण-उपपुराणयोः परिभाषा।
- पौराणिकसृष्टिविज्ञानम्।
- रामायणस्य महाभारतस्य स्मृतीनाञ्च परिचयः।

अन्वितिः ४. भारतीयदार्शनिकचिन्तनस्य परिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- **आस्तिकदर्शनानि -**
  - साङ्ख्यदर्शनं, योगदर्शनं, न्यायदर्शनं, वैशेषिकदर्शनं, पूर्वमीमांसा, उत्तरमीमांसा चेति।
- **नास्तिकदर्शनानि -**
  - बौद्ध-जैन-चार्वाकदर्शनानि।

अन्वितिः ५. भारतीयप्राचीनशिक्षणसंस्थानानि।

- धर्म-अर्थ-समाज-विषये भारतीयशिक्षा।
- गुरुकुलव्यवस्था, नालन्दा-तक्षशिला-विक्रमशिला चेति।
- प्राचीनविश्वविद्यालयानां परिचयः। (वल्लभी, ओदन्तपुरी, मिथिला, काञ्ची, नाडीया, पुष्पगिरी, नागार्जुनकोण्डा, शारदापीठम् (काश्मीरः), उज्जयिनी, जगद्दाला, सोमपुरश्च)
- प्राचीनाचार्याणां सामान्यपरिचयः (लोपामुद्रा। गार्गी। मैत्रेयी। घोषा। अपाला। विश्वम्भरा। अगस्त्यः। वाल्मीकिः। पतञ्जलिः। वेदव्यासः। याज्ञवल्क्यः। बोधायनः। चरकः। सुश्रुतः। जीवकः। नागार्जुनः। कणादः। पतञ्जलिः। कौटिल्यः। पाणिनिः। आर्यभटः। वराहमिहिरः। शङ्कराचार्यः। भास्कराचार्यः। माधवाचार्यादि।)
- भारतात् ज्ञाननिर्यातनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. उपाध्याय, बलदेव, (1960), *संस्कृत शास्त्रों का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज़।
2. द्विवेदी, कपिलदेव, (1990), *वेदाङ्ग साहित्य का इतिहास*, वाराणसी : विश्वविद्यालय प्रकाशन।
3. Radhakrishnan, S. (1999). *Indian Philosophy* (Vols. 1–2). New Delhi: Oxford University Press.
4. Staal, F. (2008). *Discovering the Vedas: Origins, Mantras, Rituals, Insights*. New Delhi: Penguin Books.
5. पाण्डेय, जनार्दन, (2018), *भारतीय गणित और खगोलशास्त्र*, इलाहाबाद : हिन्दी साहित्य सम्मेलन।
6. V. N. Jha. *Indian Knowledge System: Concepts and Applications*.

7. Ganamoorthi, K., Dwivedi, A. K., & Nayak, L. (First ed.). *Learn Samskrit: The Language of Dharmashastra*. Sanskrit Promotion Foundation.
8. Upadhyaya, V. P., & Mukherjee, A. (First ed.). *Learn Samskrit: The Language of Arthashastra*. Sanskrit Promotion Foundation.
9. विभिन्नपुराणानि, *संस्कृतवाङ्मयस्य इतिहासः*, Dheerendra Nath Vandhopadhyaya, Sanskrit Pustak Bhandar, Kolkata.
10. वेदाङ्गानि, *संस्कृतवाङ्मयस्य इतिहासः*, Dheerendra Nath Vandhopadhyaya, Sanskrit Pustak Bhandar, Kolkata.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Kohle, Pradeep. (2006). Pride of India- A Glimpse of India's Scientific Heritage Samskrit Bharati.
2. Soni, Suresh. (2010). India's Glorious Scientific Tradition Ocean Books Pvt. Ltd. Vedic.
3. https://sanskritdocuments.org
4. https://bharatiyavidya.indicacademy.org
5. https://iks.iitgn.ac.in

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

CO 5: संस्कृतज्ञानपरम्परा – ३

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शास्त्रीयसङ्गीत-नृत्य-नाटक-चित्रकलानां समावेशपूर्वकं भारतीयकलायाः विविधपरम्पराणां च विहङ्गावलोकनम्।
2. खगोलशास्त्रेण ऊर्जया भौतिकशास्त्रेण परमाणुसिद्धान्तेन च सम्बद्धानां प्राचीनभारतीयावधारणानां गवेषणम्।
3. गणितशास्त्रे भारतीयविदुषां योगदानं वैश्विकगणितपरम्परायां तेषां प्रभावस्य परिचयप्रदानम्।
4. भारतीयसंख्याप्रणालीनां तथैव शून्यं, Pi, मापनैककाः इत्यादीनां प्रमुखगणितीयसम्प्रत्ययानां व्याख्यानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रमुखशास्त्रीय-क्षेत्रीय-भारतीयकलायाः रूपाणां परिचयवर्णनयोः च समर्थाः भविष्यन्ति।
2. भारतीयग्रन्थेभ्यः परमाणुगतिः, गुरुत्वाकर्षणसिद्धान्तः, विद्युच्चुम्बकीयविकिरणम् इत्यादिवैज्ञानिकविचाराणां व्याख्यानं करिष्यन्ति।
3. वैश्विकगणितशास्त्रे भारतीयगणितज्ञानां ग्रन्थानां च योगदानं वदिष्यन्ति।
4. भारतीयसंख्याप्रणाल्याः, शून्यं, पाई(Pi), कटपयादी, त्रिकोणमितीयगणना चेत्यादीनाम् अवधारणानां विश्लेषणं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
CO 5	संस्कृतज्ञानपरम्परा - ३	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course):

अन्वितिः १. भारतीयकलानां सामान्यपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- चतुःषष्टिकलाः।
- नाट्यशास्त्रम् अभिनयदर्पणञ्च।
- भारतीयशास्त्रीयसंगीतस्य विभिन्नशैल्यः।
- भारतीयशास्त्रीयनृत्यशैल्यः।
- चित्रकलानां चित्रीकरणस्य भिन्नक्षेत्रीयशैल्यः।

अन्वितिः २. भारतीयविज्ञानम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पुरातनखगोलविद्या (Archeoastronomy)
- भारतीयखगोलविज्ञानस्य परिचयः इतिहासश्च।
- उपनिषत्सु अविनाशी-ऊर्जायाः विज्ञानम्।
- अग्निना परमाणुगतिः।
- विद्युच्चुम्बकीयतरंगस्य विज्ञानम्।
- विद्युच्चुम्बकीयविकिरणानि।
- विद्युतः प्रकाशस्य वेगः च।
- गतिनियमाः।
- आकर्षणस्य सिद्धान्तः।
- गुरुत्वाकर्षणसिद्धान्तः।

अन्वितिः ३. भारतीयगणितम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयगणितीयविज्ञानस्य इतिहासः।
- गणितक्षेत्रे भारतीयानां योगदानम्।
- प्रमुखगणितीयग्रन्थानां परिचयः।
- भारतीयगणितीयविज्ञानस्य भारतीयगणितसिद्धान्तानां च वैश्विकप्रभावः।

अन्वितिः ४. भारतीयगणितम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भारतीयसंख्याप्रणाली।
- कटपयादिसूत्रम्।
- शून्यस्य अवधारणा।
- भू-मापनस्य एककाः।
- pi (π) मूल्यस्य गणनायां भारतीयावधारणाः।
- पायथागोरससूत्रं, वैदिकगणितं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भरतमुनिः, (1951), *नाट्यशास्त्रम्* (अनुवादः Ghosh, M.), कोलकाता : Asiatic Society.
2. Ghosh, Manomohan, (1951), *The Nāṭyaśāstra: A Treatise on Hindu Dramaturgy and Histrionics*, Calcutta: Asiatic Society.

3. उपाध्याय, बलदेव, (1960), *संस्कृत शास्त्रों का इतिहास*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज़।
4. Sarma, K. V., (1997), *A History of the Kerala School of Hindu Astronomy*, New Delhi: Vedic Books.
5. मिश्र, सत्यव्रत, (2001), *भारतीय दर्शन का इतिहास*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास।
6. शास्त्री, हरिदत्त, (2010), *भारतीय विज्ञान की परम्परा*, वाराणसी : ज्ञानमण्डल।
7. देवर्षिः अगस्त्यः, (2020 पुनर्मुद्रण), *सूर्यसिद्धान्तः*, संस्कृत प्रमोशन फाउंडेशन।
8. Mishra, R., & Agustya, D., *Suryasiddhāntaḥ (Madhyamādhikāraḥ)*, Sanskrit Promotion Foundation.
9. Shrinivasan, M. D., et al., *Bhāratīya Gaṇita Paramparā (Part I)*, Sanskrit Promotion Foundation.
10. डॉ. पी.वी. शर्मा, *आयुर्वेद के शास्त्रीय ग्रन्थ।*
11. डी. एस. कोठारी, *विज्ञान एवं भारतीय परम्परा।*
12. ए. एल. बशम, *The Wonder That Was India.*
13. भरतमुनिः, *नाट्यशास्त्रम्।*
14. नन्दिकेश्वरः, *अभिनयदर्पणः।*
15. आर्यभट्टः, *आर्यभट्टीयम्।*
16. *सूर्यसिद्धान्तः* (Trans. S.B. Dixit)
17. देवर्षिः अगस्त्यः, *गोलपरिभाषा (The Language of Jyotiṣa)*, संस्कृत प्रमोशन फाउंडेशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. https://sanskritdocuments.org
2. https://indianculture.gov.in
3. https://iks.iitgn.ac.in
4. https://bharatiyavidya.indicacademy.org

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

CO 6: गुणात्मक-मात्रात्मकशोधयोः तत्त्वानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. गुणात्मकशोधस्य उद्देश्यानाम् आवश्यकतानां विधीनां च परिचयः।
2. मात्रात्मकशोधस्य उद्देश्यानाम् आवश्यकतानां विधीनां च परिचयः।
3. गुणात्मकशोधे आधुनिकप्रवृत्तीनां विषये बोधः।
4. मात्रात्मकशोधे आधुनिकप्रवृत्तीनां विषये बोधः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. गुणात्मकशोधस्य उद्देश्यानि आवश्यकताः विधीन् च परिभाषयितुं शक्ष्यन्ति।
2. मात्रात्मकशोधस्य उद्देश्यानि आवश्यकताः विधीन् च परिभाषयितुं शक्ष्यन्ति।
3. गुणात्मकशोधस्य आधुनिकप्रवृत्तीनां विषये वर्णयिष्यन्ति।
4. मात्रात्मकशोधस्य आधुनिकप्रवृत्तीनां विषये वर्णयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
CO 6	गुणात्मक-मात्रात्मकशोधयोः तत्त्वानि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. गुणात्मकशोधः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उद्देश्यानि, आवश्यकता च
- विधयः -
    - दार्शनिकविधिः।
    - ऐतिहासिकविधिः।
    - प्रजातिकविधिः।
    - व्यक्तिवृत्ताध्ययनम्।
    - विकासात्मकाध्ययनम्।

अन्वितिः २. मात्रात्मकशोधः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- उद्देश्यानि आवश्यकता च।
- विधयः -
    - प्रायोगिकविधिः।
    - घटनोत्तरशोधविधिः।
    - सर्वेक्षणशोधविधिः।

अन्वितिः ३. गुणात्मकशोधे आधुनिकप्रवृत्तयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कथात्मकपृच्छा।
- आधारसामग्रीविश्लेषणम्।
- केन्द्रितसमूहचर्चा।
- प्रघटनाशास्त्रम्।
- प्रतीकात्मक-अन्ताक्रियावादः।

अन्वितिः ४. मात्रात्मकशोधे आधुनिकप्रवृत्तयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सांख्यिकीय-तन्त्रांशप्रयोगः - SPSS, R, Python इत्यादीनां साहाय्येन द्रुतं विश्लेषणम्।
- सद्यस्कसर्वेक्षणम् - Google Forms, Qualtrics इत्यादिभिः माध्यमैः दत्तांशसङ्ग्रहणस्य सौलभ्यम्।
- बृहद्दत्तांश-विश्लेषणम् (Big Data Analytics) - महद्दत्तांशस्य विश्लेषणं, प्रवृत्तिपरिचयः च।
- कृत्रिमबुद्धिमत्तायन्त्राध्ययनयोः प्रयोगः - प्रतिरूपनिर्माणं, स्वचालितदत्तांश-विश्लेषणम्।
- मिश्रितपद्धतयः (Mixed Methods) - शोधे गुणात्मकमात्रात्मकयोः समन्वयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, एल. बी., & भार्गव, हरप्रसाद, (1990), *मनोवैज्ञानिक अनुसंधान पद्धति*, उ.प्र. : विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
2. गुप्ता, एस. पी., (1998), *शिक्षा में सांख्यिकी*, उ.प्र. : शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद।
3. गुप्ता, एस. पी., (2000), *अनुसंधान संदर्शिका*, उ.प्र. : शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद।
4. भटनागर, ए. बी., (2002), *शिक्षा अनुसंधान की कार्यप्रणाली*, उ.प्र. : आर. लाल बुक डिपो, मेरठ।
5. जैन, कृष्णा, (2013), *तर्कशास्त्र - एक रूपरेखा*, नई दिल्ली : डी. के. प्रिन्टवर्ल्ड।
6. ओलियरी, जि., (2020), *रिसर्च प्रोजेक्ट करने के लिए आवश्यक मार्गदर्शन*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
7. डेनिकोलो, पैम., & वेकर, सिंडा, (2020), *शोध प्रस्ताव कैसे करें तैयार*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।

8. फ्रेडरिक, & कूलिज, (2020), *सांख्यिकी*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
9. मूर्ति, वासुदेव, (2020), *प्रभावी प्रस्ताव लेखन*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
10. Garett, H. E. (1982). *Statistics in Psychology and Education*. Bombay: Vakils, Fafer & Simons Pvt.
11. Kothari, C. R. (1985). *Research Methodology: Methods and Techniques*. New Delhi: Wiley Eastern Ltd.
12. Guilford, J. P., & Fruchter, B. (1987). *Fundamental Statistics in Psychology & Education*. New York: McGraw Hill.
13. Keeves, J. P. (1997). *Educational Research Methodology and Measurement: International Handbook*. Pergamon Press.
14. Best, J. W. (2000). *Research in Education*. New Delhi: Prentice Hall Inc.
15. Kerlinger, F. N. (2000). *Foundations of Behavioral Research*. New Delhi: Surjeet Publications.
16. Dawson, C. (2002). *Practical Research Methodology*. New Delhi: UBS Publication Distributors.
17. Kumar, R. (2005). *Research Methodology: A Step-by-Step Guide for Beginners*. Singapore: Pearson Education.
18. Pandey, K. P. (2005). *Fundamentals of Educational Research*. Varanasi: Vishwavidyalaya Prakashan.
19. Oliver, P. (2005). *Writing Your Thesis*. New Delhi: Vistaar Publications.
20. Sansanwal, D. N. (2020). *Research Methodology and Applied Statistics*. New Delhi: Shipra Publications.

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

CO 7: शोधस्य प्रमाणमीमांसा तर्कशास्त्रम् उपकरणानि च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शोधस्य प्रमाणमीमांसायाम् अनुमानप्रमाणस्य परिचयप्रकाराणाञ्च बोधः।
2. शोधस्य तर्कशास्त्रविषयकाभिज्ञानम्।
3. शोधस्य विविधोपकरणानां परिचयः।
4. शोधस्य विविधोपकरणानां निर्माणप्रक्रियायाः ज्ञापनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. शोधस्य प्रमाणमीमांसायाम् अनुमानप्रमाणस्य परिचयप्रकाराणाञ्च वर्णनं करिष्यन्ति।
2. शोधस्य तर्कशास्त्रविषयकं परिचयं विधास्यन्ति।
3. शोधस्य विविधोपकरणानां परिचयं वक्ष्यन्ति।
4. शोधस्य विविधोपकरणानां निर्माणं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
CO 7	शोधस्य प्रमाणमीमांसा तर्कशास्त्रम् उपकरणानि च।	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अनुमानप्रमाणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- स्वार्थानुमानम्।
- परार्थानुमानम्।
- पूर्ववत्।
- शेषवत्।
- सामान्यतोदृष्टम्।
- उपमानप्रमाणम्।
- शब्दप्रमाणञ्च।

अन्वितिः २. तर्कशास्त्रम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- पाश्चात्त्यतर्कशास्त्रम् - अरिष्टोटल्, जॉर्ज बूल् च।
- भारतीयतर्कपद्धत्याः पाश्चात्त्यतर्कपद्धत्या सह तुलनात्मकाध्ययनम्।

अन्वितिः ३. शोधोपकरणानि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रश्नावली।
- अनुसूची।
- साक्षात्कारः।
- निरीक्षणम्।
- अभिरुचिमापनी।
- मनोवैज्ञानिकपरीक्षणानि।
- परियोजनाविधयश्चेति।

अन्वितिः ४. शोधोपकरणनिर्माणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शोधोपकरणस्य सम्प्रत्ययः, आवश्यकताः, विशेषताश्च।
  - वैधता - सम्प्रत्ययः, प्रकाराः (विषयवस्तुवैधता, समवर्तिवैधता, संरचनावैधता च) वैधतानिर्धारणप्रक्रिया च।
  - विश्वसनीयता – सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, विश्वसनीयतानिर्धारणविधयः।
  - मानकानि - सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, निर्धारणप्रक्रिया।
  - वस्तुनिष्ठता - सम्प्रत्ययः, आवश्यकता, निर्धारणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, एल. बी., & भार्गव, हरप्रसाद, (1990), *मनोवैज्ञानिक अनुसंधान पद्धति*, उ.प्र. : विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
2. गुप्ता, एस. पी., (1998), *शिक्षा में सांख्यिकी*, उ.प्र. : शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद।
3. गुप्ता, एस. पी., (2000), *अनुसंधान संदर्शिका*, उ.प्र. : शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद।
4. भटनागर, ए. बी., (2002), *शिक्षा अनुसंधान की कार्यप्रणाली*, उ.प्र. : आर. लाल बुक डिपो, मेरठ।
5. जैन, कृष्णा, (2013), *तर्कशास्त्र - एक रूपरेखा*, नई दिल्ली : डी. के. प्रिन्टवर्ल्ड।
6. ओलियरी, जि., (2020), *रिसर्च प्रोजेक्ट करने के लिए आवश्यक मार्गदर्शन*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
7. डेनिकोलो, पैम., & वेकर, सिंडा, (2020), *शोध प्रस्ताव कैसे करें तैयार*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
8. फ्रेडरिक, & कूलिज, (2020), *सांख्यिकी*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।

9. मूर्ति, वासुदेव, (2020), *प्रभावी प्रस्ताव लेखन*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
10. Garett, H. E. (1982). *Statistics in Psychology and Education*. Bombay: Vakils, Fafer & Simons Pvt.
11. Kothari, C. R. (1985). *Research Methodology: Methods and Techniques*. New Delhi: Wiley Eastern Ltd.
12. Guilford, J. P., & Fruchter, B. (1987). *Fundamental Statistics in Psychology & Education*. New York: McGraw Hill.
13. Keeves, J. P. (1997). *Educational Research Methodology and Measurement: International Handbook*. Pergamon Press.
14. Best, J. W. (2000). *Research in Education*. New Delhi: Prentice Hall Inc.
15. Kerlinger, F. N. (2000). *Foundations of Behavioral Research*. New Delhi: Surjeet Publications.
16. Dawson, C. (2002). *Practical Research Methodology*. New Delhi: UBS Publication Distributors.
17. Kumar, R. (2005). *Research Methodology: A Step-by-Step Guide for Beginners*. Singapore: Pearson Education.
18. Pandey, K. P. (2005). *Fundamentals of Educational Research*. Varanasi: Vishwavidyalaya Prakashan.
19. Oliver, P. (2005). *Writing Your Thesis*. New Delhi: Vistaar Publications.
20. Sansanwal, D. N. (2020). *Research Methodology and Applied Statistics*. New Delhi: Shipra Publications.

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

CO 8: दत्तांशसङ्ग्रहणविश्लेषणविधयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. दत्तांशसङ्कलनस्य प्रक्रियायाः बोधः।
2. शोधे त्रिभुजीकरणप्रक्रियायाः परिचयः।
3. प्रदत्तानां विश्लेषणस्य परिचयात्मकावबोधः।
4. दत्तांशानां वर्गीकरणस्य प्रकाराणां विधीनां च परिचयः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. दत्तांशसङ्कलनस्य प्रक्रियायाः विषये वक्ष्यन्ति।
2. शोधे त्रिभुजीकरणप्रक्रियायाः परिचयात्मकवर्णनं करिष्यन्ति।
3. प्रदत्तानां विश्लेषणस्य प्रक्रियायाः प्रकाराणाञ्च निरूपणं करिष्यन्ति।
4. दत्तांशानां वर्गीकरणस्य प्रकाराणां विधीनां च व्याख्यां विधास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
CO 8	दत्तांशसङ्ग्रहण-विश्लेषणविधयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. दत्तांशस्य सङ्कलनम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गुणात्मकदत्तांशस्य सङ्ग्रहणप्रक्रिया।
- मात्रात्मकदत्तांशस्य सङ्ग्रहणप्रक्रिया।

अन्वितिः २. त्रिभुजीकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विध्याश्रितत्रिभुजीकरणम्। (Methodological Triangulation)
- दत्तांशत्रिभुजीकरणम्। (Data Triangulation)
- सैद्धान्तिकत्रिभुजीकरणम्। (Theoretical Triangulation)

अन्वितिः ३. प्रदत्तविश्लेषणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आवश्यकता।
- वर्णनात्मकम् अनुमानपरकं विश्लेषणम्।

अन्वितिः ४. दत्तांशवर्गीकरणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- गुणात्मकं वर्गीकरणम्।
- मात्रात्मकं वर्गीकरणम्।
- मिश्रितविध्यनुरूपं वर्गीकरणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, एल. बी., & भार्गव, हरप्रसाद, (1990), *मनोवैज्ञानिक अनुसंधान पद्धति*, उ.प्र. : विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
2. गुप्ता, एस. पी., (1998), *शिक्षा में सांख्यिकी*, उ.प्र. : शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद।
3. गुप्ता, एस. पी., (2000), *अनुसंधान संदर्शिका*, उ.प्र. : शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद।
4. भटनागर, ए. बी., (2002), *शिक्षा अनुसंधान की कार्यप्रणाली*, उ.प्र. : आर. लाल बुक डिपो, मेरठ।
5. जैन, कृष्णा, (2013), *तर्कशास्त्र - एक रूपरेखा*, नई दिल्ली : डी. के. प्रिन्टवर्ल्ड।
6. ओलियरी, जि., (2020), *रिसर्च प्रोजेक्ट करने के लिए आवश्यक मार्गदर्शन*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
7. डेनिकोलो, पैम., & वेकर, सिंडा, (2020), *शोध प्रस्ताव कैसे करें तैयार*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
8. फ्रेडरिक, & कूलिज, (2020), *सांख्यिकी*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
9. मूर्ति, वासुदेव, (2020), *प्रभावी प्रस्ताव लेखन*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
10. Garett, H. E. (1982). *Statistics in Psychology and Education*. Bombay: Vakils, Fafer & Simons Pvt.
11. Kothari, C. R. (1985). *Research Methodology: Methods and Techniques*. New Delhi: Wiley Eastern Ltd.
12. Guilford, J. P., & Fruchter, B. (1987). *Fundamental Statistics in Psychology & Education*. New York: McGraw Hill.
13. Keeves, J. P. (1997). *Educational Research Methodology and Measurement: International Handbook*. Pergamon Press.
14. Best, J. W. (2000). *Research in Education*. New Delhi: Prentice Hall Inc.
15. Kerlinger, F. N. (2000). *Foundations of Behavioral Research*. New Delhi: Surjeet Publications.
16. Dawson, C. (2002). *Practical Research Methodology*. New Delhi: UBS Publication Distributors.

17. Kumar, R. (2005). *Research Methodology: A Step-by-Step Guide for Beginners*. Singapore: Pearson Education.
18. Pandey, K. P. (2005). *Fundamentals of Educational Research*. Varanasi: Vishwavidyalaya Prakashan.
19. Oliver, P. (2005). *Writing Your Thesis*. New Delhi: Vistaar Publications.
20. Sansanwal, D. N. (2020). *Research Methodology and Applied Statistics*. New Delhi: Shipra Publications.

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

CO 9: शोधे साङ्ख्यिकीयविश्लेषणविधयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अनुसन्धाने साङ्खिक्याः महत्त्वविषये अभिज्ञानम्।
2. अनुसन्धाने साङ्खिकीयविधीनां परिचयः।
3. अनुसन्धाने मापन्याः प्रकाराणाम् अवबोधः।
4. अनुसन्धाने दत्तांशविश्लेषणाय प्राक्कल्पनापरीक्षणस्य तन्त्रांशप्रयोगस्य परिचयः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अनुसन्धाने साङ्खिक्याः महत्त्वविषये वक्ष्यन्ति।
2. अनुसन्धाने साङ्खिकीयविधीनां परिचयं वक्तुं प्रभविष्यन्ति।
3. अनुसन्धाने मापन्याः प्रकारान् भेदपुरस्सरं वर्णयिष्यन्ति।
4. अनुसन्धाने दत्तांशविश्लेषणाय प्राक्कल्पनापरीक्षणस्य तन्त्रांशप्रयोगस्य प्रक्रियां सोपानानुगुणं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
CO 9	शोधे साङ्ख्यिकीय-विश्लेषणविधयः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अनुसन्धाने साङ्ख्यिक्याः महत्त्वम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- परिचयः।
- आवश्यकता।
- प्रकाराः –
  - वर्णनात्मक सांख्यिकी (Descriptive Statistics)
  - अनुमानात्मक सांख्यिकी (Inferential Statistics)

अन्वितिः २. अनुसन्धाने साङ्ख्यिकीयविधयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राचलिकविधयः -

- t-परीक्षणम्।
- ANOVA-परीक्षणम्।
- पीयरसन् सहसम्बन्धगुणाङ्कः।

- अप्राचलिकविधयः -
  - काई-स्क्वायर्।
  - स्पीयरमैनसहसम्बन्धः।
  - मान-व्हिटनी 'U' परीक्षणम्।

अन्वितिः ३. अनुसन्धाने मापनीप्रकाराः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- नामितामापनी।
- क्रमिकामापनी।
- आन्तरालात्मिकीमापनी।
- आनुपातिकीमापनी।

अन्वितिः ४. अनुसन्धाने दत्तांशविश्लेषणम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्राक्कल्पनापरीक्षणम् -
  - सार्थकतास्तराः।
  - त्रुटिद्वयम् (Type I & II)
- SPSS तन्त्रांशः।
  - परिचयः।
  - आरेखीयप्रस्तुतीकरणञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. त्रिपाठी, एल. बी., & भार्गव, हरप्रसाद, (1990), *मनोवैज्ञानिक अनुसंधान पद्धति*, उ.प्र. : विनोद पुस्तक मन्दिर, आगरा।
2. गुप्ता, एस. पी., (1998), *शिक्षा में सांख्यिकी*, उ.प्र. : शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद।
3. गुप्ता, एस. पी., (2000), *अनुसंधान संदर्शिका*, उ.प्र. : शारदा पुस्तक भवन, इलाहाबाद।
4. भटनागर, ए. बी., (2002), *शिक्षा अनुसंधान की कार्यप्रणाली*, उ.प्र. : आर. लाल बुक डिपो, मेरठ।
5. जैन, कृष्णा, (2013), *तर्कशास्त्र - एक रूपरेखा*, नई दिल्ली : डी. के. प्रिन्टवर्ल्ड।
6. ओलियरी, जि., (2020), *रिसर्च प्रोजेक्ट करने के लिए आवश्यक मार्गदर्शन*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
7. डेनिकोलो, पैम., & वेकर, सिंडा, (2020), *शोध प्रस्ताव कैसे करें तैयार*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।

8. फ्रेडरिक, & कूलिज, (2020), *सांख्यिकी*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
9. मूर्ति, वासुदेव, (2020), *प्रभावी प्रस्ताव लेखन*, नई दिल्ली : सेज प्रकाशन।
10. Garett, H. E. (1982). *Statistics in Psychology and Education*. Bombay: Vakils, Fafer & Simons Pvt.
11. Kothari, C. R. (1985). *Research Methodology: Methods and Techniques*. New Delhi: Wiley Eastern Ltd.
12. Guilford, J. P., & Fruchter, B. (1987). *Fundamental Statistics in Psychology & Education*. New York: McGraw Hill.
13. Keeves, J. P. (1997). *Educational Research Methodology and Measurement: International Handbook*. Pergamon Press.
14. Best, J. W. (2000). *Research in Education*. New Delhi: Prentice Hall Inc.
15. Kerlinger, F. N. (2000). *Foundations of Behavioral Research*. New Delhi: Surjeet Publications.
16. Dawson, C. (2002). *Practical Research Methodology*. New Delhi: UBS Publication Distributors.
17. Kumar, R. (2005). *Research Methodology: A Step-by-Step Guide for Beginners*. Singapore: Pearson Education.
18. Pandey, K. P. (2005). *Fundamentals of Educational Research*. Varanasi: Vishwavidyalaya Prakashan.
19. Oliver, P. (2005). *Writing Your Thesis*. New Delhi: Vistaar Publications.
20. Sansanwal, D. N. (2020). *Research Methodology and Applied Statistics*. New Delhi: Shipra Publications.

POOL OF MULTIDISPLINARY COURSES (General Disciplines)

Credits - 4
Hours - 60

MD (G) 1: Financial Literacy

Course Objectives:

1. To develop familiarity with various aspects of financial literacy, including savings, investment, taxation and insurance.
2. To enhance understanding of the relevance and process of financial planning while promoting overall financial well-being.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Develop proficiency for personal and family financial planning.
2. Apply the concept of investment planning.
3. Able to analyze banking and insurance products.
4. Plan Personal tax planning.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 1	Financial Literacy	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Financial Planning and Financial Products.

- Introduction to Saving.
- Time value of money.
- Management of spending and financial discipline.

Unit II Banking and Digital Payment.

- Banking products and services; Digitization of financial transactions: Debit Cards (ATM Cards) and Credit Cards.
- Net banking and UPI, digital wallets; Security and precautions against Ponzi schemes and online frauds.

Unit III Investment Planning and Management.

- Investment opportunity and financial products.
- Insurance Planning: Life and non-life including medical insurance schemes.

Unit IV Personal Tax.

- Introduction to basic Tax Structure in India for personal taxation.
- Aspects of Personal tax planning.
- Exemptions and deductions for individuals.
- e-filing.

Practical Exercises:

1. Regular class activities to enhance students' understanding of topics and the application of concepts. The case study method may be followed as a teaching pedagogy.
2. Numerical questions pertaining to each unit wherever applicable should be practiced.
3. For the second unit, students may be assigned a project wherein they can log on to the website of various banks and conduct an in-depth analysis and comparison of various financial products offered.
4. For Until, a Project related to building a dummy portfolio of stocks and tracking their returns may be given.
5. An investment budget may be given to the students to select investment options that maximize the return and minimize the tax implications.
6. For the last unit, students may also file a dummy IT return to get hands-on experience with e-filing.
7. Students may conduct a financial literacy survey among at least 25 respondents to measure the level of financial literacy and share the findings in the awareness in the form of a report.
8. Any other Practical/Practice as decided from time to time.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Bhasham, A. L., (1954), *Wonder that was India: A Survey of the Culture of the Indian Subcontinent Before the Coming of the Muslims*, London: Sidgwick and Jackson.
2. Indian Institute of Banking & Finance, (2017), *Introduction to Financial Planning* (4th ed.).
3. Sinha, M., (2017, July), *Financial Planning: A Ready Reckoner*, McGraw Hill.
4. Singh, A. K., *Financial Literacy*, Delhi: Taxmann.

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 2: Fundamentals of Banking

Course Objectives:

1. To familiarize students with the structure and functioning of the Indian Banking System.
2. To explore the role of digitalization in transforming banking operations, enhancing customer experiences and improving financial inclusion.
3. To provide a comprehensive understanding of various banking functions, including deposit mobilization, credit creation and financial intermediation, while highlighting the role of banking in economic development.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Explain the origin, meaning and evolution of banking, including the Traditional Indian Banking System and assess the role of banks in economic development.
2. Analyze the types and structure of banks, their functions and integration of traditional and modern financial practices.
3. Demonstrate understanding of Negotiable Instruments, banking regulations, RBI functions, monetary policy, risk management strategies and the impact of technology and digital innovations in banking.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 2	Fundamentals of Banking	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction.

- Origin, Meaning and Definition of Bank.
- History of Banking System.
- Evolution of Banking System in India.
- Traditional Indian Banking System (Indigenous Banking, Hundis, Chit Funds).
- Structure of Indian Banking System.
- Role of Banks in Economic Development.

Unit II Types and Functions of Banks.

- Types of Banks:
  - Commercial Banks.
  - Regional Rural Banks.
  - Agricultural and Rural Development Banks.
  - Development Banks.

- Functions of Banks:

  - **Primary Functions**
    A. Accepting Deposits:
    1. Demand Deposits: Current and Saving; No Frills Account.
    2. Time Deposits: Recurring and Fixed Deposits, Flexi Deposits (Auto Sweep).
    B. Granting Loans and Advances:
    1. Term Loan, Short Term Credit.
    2. Overdraft, Cash Credit.
    3. Purchasing/Discounting of Bills.

  - **Secondary Functions**
    A. Agency Functions:
    1. Payment and Collection of Cheques, Bills and Promissory Notes.
    2. Execution of Standing Instructions.
    3. Acting as a Trustee, Executor.
    B. General Utility Functions:
    1. Safe Custody, Safe Deposit Vaults.
    2. Remittance of Funds, Pension Payments.
    3. Acting as a Dealer in Foreign Exchange.

Unit III Negotiable Instrument.

- Concept and Characteristics of Negotiable Instruments.
- Definition, Meaning and Characteristics of:
  - Promissory Note.
  - Bill of Exchange.
  - Cheque.
- Types of Cheques:
  - Bearers, Order and Crossed Cheques.
- Types of Crossing:
  - General and Special.

Unit IV Banking Regulations and Monetary Policy.

- Banking Regulation Act, 1949.
- Role and Functions of the Reserve Bank of India (RBI).
- Monetary Policy and Instruments: CRR, SLR, Repo, Reverse Repo.
- Basel Norms and Risk Management in Banking.
- Banking Ombudsman Scheme.

Unit V Technology in Banking.

- Need and Importance of Technology in Banking.
- Internet Banking, ATM.

- NEFT, RTGS, Mobile Banking.
- Credit Card, Debit Card.
- MICR, ECS (Electronic Clearing Services).
- SWIFT (Society for Worldwide Inter-Bank Financial Telecommunication).

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Basu, A.K. *Fundamentals of Banking*: Theory and Practice.
2. Bhattacharya, K.M., & Agarwal, O.P. (2014). *Basics of Banking and Finance*. Himalaya Publishing House.
3. Das, Biswajit (2023). *Basics of Banking*. Notion Press.

Additional Readings:

1. Shankar, Girija & Data, Vivek (2019). *Banking and Finance: Fundamentals of Banking*. Nirali Prakashan.
2. Jain, Sarita & Sharma, Nandini & Kumar, Bhupendra. *Fundamentals of Banking*. Thakur Publication Jaipur.
3. Relevant RBI Reports and official publications on Monetary Policy and Banking Reforms.

Credits - 4
Hours - 60

MD (G) 3: ESG in the Bhartiya Context

Course Objectives:

1. To understand the concept of ESG (Environmental, Social and Governance) from both ancient Bhartiya and contemporary global perspectives.
2. To explore the contribution of Bhartiya thought and practices in shaping sustainable governance and responsible business models.
3. To analyze the ethical foundations of ESG through key Bhartiya philosophical concepts such as Dharma, Artha and Karma.
4. To examine the relevance of ancient Bhartiya environmental stewardship and social responsibility in addressing modern ESG challenges.
5. To foster critical thinking about integrating indigenous knowledge with contemporary ESG frameworks for global impact.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Explain the fundamental concepts of ESG and trace its evolution in India, integrating the values of *Artha* (Wealth) and *Dharma* (Ethics) from ancient Indian texts into modern financial ethics.
2. Analyze the Bhartiya Gurukul system as a sustainable education model and evaluate its contributions to ethical governance, environmental consciousness and social responsibility.
3. Examine the environmental consciousness embedded in Vedic traditions, including *Rta* (cosmic order), *Panch Mahabhutas* (Five Elements) and *Vasudhaiva Kutumbakam* (Universal Brotherhood) and apply these principles to modern corporate sustainability strategies.
4. Interpret the social aspect of ESG by exploring Bhartiya perspectives on corporate social responsibility, analyzing case studies on Indian corporate social practices and understanding the role of ethical business conduct in society.
5. Evaluate governance principles from ancient Bharat, including *Panchayati Raj* and *Janapadas* and assess their relevance to modern corporate governance while incorporating sustainability consciousness and technological advancements.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 3	ESG in the Bhartiya Context	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to ESG in the Bhartiya context.

- Introduction to the concept of ESG (Environmental, Social and Governance)
- ESG Values as a core principle in Indian civilization.
- Responsible Investing: Ancient versus contemporary perspectives.
- Evolution of ESG laws and regulatory frameworks in India.

- ESG initiatives in Indian companies and institutions.
- The concept of "Artha" and "Dharma" in Financial Ethics – Insights from ancient Indian texts on responsible wealth generation.

Unit II Bhartiya Gurukuls: Hubs of ESG.

- Introduction to Bhartiya Gurukuls.
- Ideology and philosophical foundations of Bhartiya Gurukuls.
- ESG at the core of Bhartiya Gurukul education and practices.
- Sustainable development principles in ancient Bharat as reflected in Gurukul systems.
- Case study on ESG practices adopted by Bhartiya Gurukuls.

Unit III 'E' in ESG: Environmental Consciousness in the Bhartiya Context.

- Environmental consciousness: Roots in ancient Bhartiya scriptures.
- Environment as Gods in Hindu religious traditions.
- Environmental stewardship practices among ancient Bhartiya merchants.
- E for 'Everybody': Taking a holistic view of environment while framing corporate strategy.
- Vedic ecology and environmental protection concepts: Rta (cosmic order), Panch Mahabhutas (five elements) and Vasudhaiva Kutumbakam (universal brotherhood).

Unit IV 'S' in ESG: The social perspective in the Bhartiya Context.

- Describing the 'Social' aspect of ESG in the contemporary context.
- Demystifying the 'S' in ESG from a Bhartiya perspective.
- Social concerns and priorities in CSR activities of Indian corporates.
- Case studies on social practices adopted by corporates across India.

Unit V 'G' in ESG: Governance perspective as a core of Bharat.

- Decoding the 'G' in ESG: Understanding governance in a contemporary context.
- Lessons on governance from ancient Bharat.
- Governance and ethics: A hand-in-hand approach for sustainable systems.
- Panchayati Raj and Janapadas as early models of democratic governance in ancient Bharat.
- Impact of technology and sustainability consciousness on modern governance frameworks.

Practical Exercises:

1. Conduct a comparative analysis of ESG laws by selecting two companies—one Indian and one global—and researching their ESG policies, reports and sustainability practices.
2. Analyze ESG principles in Bhartiya Gurukuls by researching sustainability practices followed in ancient Gurukul education, such as self-sufficiency and environmental conservation.
3. Explore scriptural insights on environmental conservation by identifying references to environmental consciousness in Bhartiya scriptures such as the Vedas, Upanishads and Arthashastra.
4. Conduct a CSR impact study by selecting an Indian corporate entity and analyzing its corporate social responsibility (CSR) initiatives. They will engage with stakeholders such

as employees and community members through interviews or surveys to assess the impact of these initiatives.

5. Examine governance models from ancient and modern India by studying an ancient Bhartiya governance framework, such as the Mauryan administration or Arthashastra principles and comparing it with governance practices in a present-day Indian corporate or government institution.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Kindle Securities and Exchange Board of India, (2021, May).
2. Jain, C., (2022). *Integrating corporate sustainability: Handbook for understanding and implementing sustainability in any business*.
3. Pagitsas, C., (2022). *Chief sustainability officers at work: How CSOs build successful sustainability and ESG strategies*.
4. Dadhich, G., & Atrey, R. R., (2024). *Demystifying ESG – Combining a theoretical understanding with practical applications to address each aspect of ESG essential for the Indian business landscape*. Taxman.
5. SEBI issues circular on business responsibility and sustainability reporting by listed entities. [Press Release].
6. Retrieved from - https://www.sebi.gov.in/media/press-releases/may-2021/sebi-issuescircular-on-business-responsibility-and-sustainability-reporting-by-listedentities-_50097.html

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 4: Indian (Bhartiya) Management Principles and Practices

Course Objectives:

1. To introduce students to the foundational management principles of ancient Bharat and their historical evolution.
2. To explore the contributions of Bhartiya thought in shaping contemporary management concepts and practices.
3. To connect students with the philosophical, ethical and practical roots of Indian management principles.
4. To develop an appreciation for the indigenous knowledge systems that contributed to the global discourse on management.
5. To enable students to critically compare ancient Bhartiya management concepts with modern frameworks for holistic learning.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Analyze the foundational concepts of Bhartiya (Indian) Management Principles and Practices, tracing their historical evolution and relevance in modern contexts.
2. Evaluate the contributions of Bhartiya (Indian) scriptures to the evolution of management thought and their practical applications in contemporary leadership and business.
3. Assess the impact of Bhartiya (Indian) Management Principles on contemporary management, exploring their influence on leadership, business strategy and ethical decision-making.
4. Conduct case studies on Bhartiya (Indian) Management Principles, drawing insights from ancient texts and indigenous business practices.
5. Undertake project work to research and document the application of Bhartiya (Indian) management principles in real-world business environments.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 4	Indian (Bhartiya) Management Principles and Practices	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Indian (Bhartiya) Management Principles and Practices: A brief history.

- Meaning and concept of Indian (Bhartiya) management.
- History of Indian management thought.
- IKS (Indigenous Knowledge Systems) as the soul of Indian management.
- Indian management as a source of solutions for the future.
- Ethics and values for managers: Lessons from Bharat.

Unit II Indian (Bhartiya) Scriptures and Management.

- Management insights from the Bhagavad Gita.
- Lessons on management from the Ramayana.
- Vedantic and modern perspectives on management.
- Contributions of Bhartiya scriptures (Guru Granth Sahib ji, Agam Sutras: teachings of Lord Mahavira, Tripitaka) to the evolution of management concepts.

Unit III Impact of Indian (Bhartiya) Management Principles and Practice on Contemporary Management.

- Integrating values into present-day leadership practices.
- Building business supremacy through Vedic philosophy.
- Indigenous management research and its significance.
- Spirituality and management growth: An Indic perspective.

Unit IV Case Studies on Indian (Bhartiya) Management Principles and Practices.

- Effective leadership: Lessons from ancient Bharat.
- Integration of IKS in commerce and business management practices.
- Bhartiya approach to research and pedagogy in management.
- Community-based business management models.

Unit V Project Work.

- Students will undertake a project highlighting **10 management principles**, tracing their origins in Bhartiya scriptures, examining their relevance to contemporary contexts and reflecting on the lessons learned.

Practical Exercises:

1. Draw a timeline depicting the evolution of Indian (Bhartiya) Management Principles and Practices.
2. List out the scriptures they follow and Indian (Bhartiya) Management Principles and Practices they have adopted from them.
3. Conduct a comparative analysis of contemporary and ancient Indian (Bhartiya) Management Principles and Practices.
4. Analyze the contribution of Spirituality in evolution of Indian (Bhartiya) Management Principles and Practices.
5. Study the contribution of Indian (Bhartiya) Management Principles and Practices towards community building.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Chatterjee, D., (2012). *Timeless leadership: 18 leadership sutras from the Bhagavad Gita*. John Wiley & Sons.
2. Singh, P. K., (2020). *Management Sutras from Sanskrit Scriptures*. Writers Choice.
3. Kaul, A., & Gupta, V., (2021). *Demystifying Leadership: Unveiling the Mahabharata Code*. Bloomsbury Publishing.

4. Choudhary, D., (2022). *BE THE LEADER, NOT A BOSS! 25 Secrets to be Entrepreneurial Leader: 5000 Years old Secrets from Indian Mythology*. Management Education.

Additional Readings:

1. Rai, H., (2005). *The role of Hinduism in global India and her business ethics*. *Business and religion: A clash of civilizations*, 379–389.
2. Sudhakar, G. P., (2021). *Bhartiya management: the new paradigm for Indian managers*. *International Journal of Indian Culture and Business Management*, 23(3), 324–342.
3. Sudhakar, G. P., (2021). *A case for Indian Content in Management Education*. *University News-A weekly Journal of Higher Education*, Associate Javascript.
4. Singh, P. K., (2021). *Eternal Wisdom for Managing Health and Well-being in Modern Age: Insights from Scriptures*. *International Journal on Vedic Foundations of Management*.

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 5: Creativity and Innovation

Course Objectives:

1. To enable learners to understand various approaches used by managers and organizations to foster innovation.
2. To explore strategies for creating and sustaining high levels of innovation within organizations.
3. To analyze the role of leadership and organizational culture in driving innovation.
4. To examine tools and techniques that support innovation management and implementation.
5. To develop skills for applying innovative thinking to solve real-world business challenges.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Analyze the creative thoughts of renowned personalities in the past and its contribution towards the success and shortcomings of business model, considering the role of creativity and innovation.
2. Generate innovative ideas for business, justify these ideas using ethical values and principles from Indian thought traditions, fostering sustainable and responsible innovation practices for the future.
3. Interpret the Business Competence achieved by various organisations by using the Innovative Business Model.
4. Describe the significance of innovative leadership drawn from Indian leadership philosophies and lead with a futuristic mindset that fosters innovation, ethical practices and social responsibility.
5. Analyze patents already granted in their field of interest and make a case with innovative idea for filing a new patent.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
MD (G) 5	Creativity and Innovation	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Creativity and Its Concepts.

- Meaning and concept of creativity.
- Creativity process.
- Nature and characteristics of creativity and creative persons.
- Factors affecting creativity.
- Recognizing and avoiding mental blocks.
- Thinking preferences and risk-taking.
- Creativity styles.
- Creative thinking tools.

- Innovation vs. creativity.
- Types of innovations: Incremental and radical.

Unit II Idea Generation and Creativity in Problem Solving.

- Ideation and pattern breaking strategies.
- Mind stimulation techniques: games, brain-twisters and puzzles.
- Idea-collection processes: brainstorming, brain-writing, SCAMPER method, metaphoric thinking, outrageous thinking, mapping thoughts.
- Eight-Dimensional (8D) approach to ideation.
- Systematic inventive thinking: TRIZ methodology.
- Lessons on inculcating idea generation and creativity from Bhartiya Gurukul system.

Unit III Innovation Management.

- Invention and discovery: process and typology.
- Methods and techniques of innovation.
- Arenas of innovative competence.
- Categories of innovation: product, process and service.
- Innovation finance: venture capital, angel investors.
- Evaluation of effectiveness of innovation.
- Innovations from Bharat.

Unit IV Setting the Right Ecosystem for Innovation.

- Essence and dimensions of the ecosystem for innovation.
- Intrinsic and extrinsic motivation.
- Leadership styles fostering innovation.
- Organizational alignment for innovation.
- Creating a self-sustaining culture of innovation.
- Organizational enrichment.
- Bhartiya brands on the global map as a product of the right ecosystem for innovation.

Unit V Intellectual Property.

- Introduction to intellectual property: patents, copyrights, trademarks.
- Transforming innovations into proprietary assets: significance and steps.
- Strategizing intellectual property management.
- Issues in IP enforcement: piracy, counterfeiting, copyright violation.
- IPR and new product development.
- Government policies and issues on national and international IP legislations and treaties.

Practical Exercises:

1. Identify a creative person to comprehend, study, analyze and present a report highlighting the contribution of his/her creative work.
2. Generate a creative idea for business and present the same in the class for critical evaluation by other learners regarding its uniqueness and feasibility.

3. Identify an Innovative Business Model (like Amazon, Redubs, Flipkart, Ola, Uber, Big Basket, Zomato, Swingy, etc.) used by an organization recently and present a report on Business Competence achieved by it.
4. Analyze the case study on Innovative Leader like Steve Jobs who launched Apple ‘s iPod & iPhone or any other case study on innovation and present a report on the key learnings.
5. Select an aspect (in the field of their interest) on which patent has been granted already and think of an innovative idea so that it makes a case for filing a new patent application.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Harvard Business Essentials. (2003). *Managing Creativity and Innovation*. Boston: Harvard Business School Publishing.
2. Prather, C. (2010). *The Manager's Guide to Fostering Innovation and Creativity in Teams*. New York: McGraw-Hill Education.

Credits - 4
Hours - 60

MD (G) 6: Leadership Development

Course Objectives:

1. To introduce the fundamental concepts of leadership and its significance in various contexts (professional and personal).
2. To explore multiple leadership theories and their historical evolution and application.
3. To enable learners to critically analyze and compare different leadership styles.
4. To equip learners with the skills to evaluate real-life scenarios and determine the most effective leadership approach.
5. To develop decision-making abilities for choosing appropriate leadership styles in diverse situations.
6. To foster self-awareness and reflection on personal leadership preferences and values.
7. To enhance practical skills in adaptive leadership for handling dynamic career and life challenges.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Describe the concept of leadership and analyze various leadership theories from both western and Bhartiya perspectives.
2. Evaluate different leadership theories and their application in appropriate situations.
3. Demonstrate the role of culture and leadership essential for effective decision-making and team management.
4. Analyze the emergence of E-leadership, its significance and use of appropriate technology for accomplishment of objectives.
5. Conduct case studies on contemporary leaders to take lessons on their vision, leadership styles and ways to manage their people effectively.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
MD (G) 6	Leadership Development	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Leadership.

- Meaning and definitions of leadership.
- Significance of leadership in organizations and society.
- Qualities of a good leader (key traits and attributes).
- Difference between leadership and management (comparative analysis).
- Basic styles of leadership:
    - **Autocratic**: meaning, features, advantages, disadvantages, suitability.
    - **Democratic**: meaning, features, advantages, disadvantages, suitability.

    - Laissez-faire: meaning, features, advantages, disadvantages, suitability.
- Rensis Likert's styles of management (exploration of the four systems).
- Tannenbaum and Schmidt Model (leadership continuum).
- Bhartiya Leaders and their leadership styles (examples and case discussions).

Unit II Theories of Leadership

- Traditional Theories:
    - Great Man Theory.
    - Trait Theory.
- Behavioral Theories:
    - Ohio State Studies.
    - Michigan Studies.
    - Managerial Grid (Blake and Mouton).
- Contingency Theories:
    - Fiedler's Contingency Model.
    - Hersey and Blanchard's Situational Model.
    - Path-Goal Theory.
- Modern Leadership Approaches:
    - Transformational Leadership.
    - Transactional Leadership.
    - Charismatic Leadership.
    - Servant Leadership.
    - Ethical Leadership.

Unit III Culture and Leadership.

- Trompenaars Cultural Dimensions (cross-cultural differences).
- Hofstede's Cultural Study (dimensions of national cultures).
- Edward Hall's Cultural Theory (high-context and low-context cultures).
- GLOBE Model: Global Leadership and Organizational Behaviour Effectiveness.
- Organizational Culture and Leadership (influence of culture on leadership effectiveness).
- OCTAPACE profile by Uday Parekh:
    - Openness, Collaboration, Trust, Autonomy, Proactivity, Authenticity, Confrontation, Experimentation.

Unit IV E-Leadership.

- Meaning and definition of e-leadership.
- Need and significance of e-leadership, especially:
    - Pre-COVID era.
    - During COVID pandemic.
    - Post-COVID context.
- Social media and leadership (impact and utilization).

- Digital communication tools for leadership:
  - WhatsApp, emails, Facebook, LinkedIn, Twitter, Instagram.
  - Google Meet, MS Teams, Zoom.
- Collaborative online tools:
  - Google Drive (Docs, Forms, Sheets), other cloud platforms.

Unit V Contemporary Leaders.

- Case studies and discussions on the leadership styles and practices of:
  - Narendra Modi.
  - Indra Nooyi.
  - Ratan Tata.
  - Narayan Murthy.

Practical Exercises:

1. Identify a Leader of your choice, prepare and present a report highlighting the important traits that have contributed to the effectiveness of that Leader. (Should be done in a team)
2. Movie screening of movies like Mission Mangal, Lagaan, Chak De, Rock On, Lakshya, Super 30 etc., open house for discussing the movie and a report/ presentation on lessons learnt from the movie.
3. Administering Fidler 's Least Preferred Coworker scale in the class on all the students to make sure that they understand the theory well.
4. Administering Managerial Grid questionnaire in order to help students assess their style of leadership.
5. Present how E leadership has changed from pre corona period to during corona period to post corona period.
6. Practice using collaborative tools online like google docs, mindmeister etc.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Day, D. V., (2014). *The Oxford Handbook of Leadership and Organisations*. Oxford, New York: Oxford University Press.
2. Mittal, R., (2015). *Leadership: Personal Effectiveness and Team Building*. Uttar Pradesh: Vikas Publishing House Pvt. Ltd.
3. Northouse, P., (2018). *Leadership: theory and practice*. California: SAGE Publications Inc.
4. Robbins, S. P., Judge, T. A., & Vohra, N., (2018). *Organisational Behaviour* (18th ed.). Pearson.
5. Hughes, R. L., Ginnett, R., & Gordon, C., (2019). *Leadership: Enhancing the lessons of experience* (9th ed.). McGraw Hill Education.
6. Willink, J., (2020). *Leadership Strategy and Tactics: Field Manual*. New York: Macmillan Publishers.
7. Nooyi, I. K., (2021). *My Life in Full: Work, Family and Our Future*. Penguin.
8. Chhabra, T. N., *Business organisation and Management*. Sun India Publications.

9. Gupta, C. B., *Business organisation & management*. Sun India Publication, New Delhi.
10. Koontz, H., & Weihrich, H., *Essentials of management: An international and leadership perspective*. Paperback.

Additional Readings:

1. https://repository.iimb.ac.in/bitstream/2074/11692/1/Reddy_VKPA_2011_Vol.36_Iss.3.pdf
2. https://www.google.com/search?q=2.https%2F%2Ficmrindia.org%2Fcasestudies%2FCase_Studies&oq=2.https%2F%2Ficmrindia.org%2Fcasestudies%2FCase_Studies&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIGCAEQRRg60gEIMzUyNmowajSoAgCwAgE&sourceid=chrome&ie=UTF-8
3. https://hbr.org/2010/03/leadership-lessons-from-india

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 7: Personal Financial Planning

Course Objectives:

1. To familiarize learners with the fundamental concepts of personal financial planning.
2. To develop an understanding of savings, investment options and financial instruments.
3. To introduce the principles of taxation and its impact on personal financial planning.
4. To explore the importance and types of insurance as a risk management tool.
5. To equip learners with strategies for retirement planning, ensuring financial security in later years.
6. To enhance decision-making skills for selecting appropriate financial products and services.
7. To promote financial literacy and responsibility, enabling informed financial decisions in both personal and professional life.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand financial goals, budgeting and the time value of money while developing disciplined financial habits. Apply financial prudence inspired by traditional Indian wealth management practices to ensure long-term financial security.
2. Evaluate various investment avenues, including mutual funds, real estate, government bonds and digital currency, by analyzing risk-return dynamics. Apply portfolio diversification strategies rooted in both modern finance and ancient Indian economic insights.
3. Assess tax planning strategies for individuals, compare tax structures and understand legal provisions for exemptions and deductions. Examine taxation principles from *Arthashastra* to differentiate between tax avoidance and tax evasion while promoting ethical tax practices.
4. Develop an understanding of risk management through insurance planning, including life, health, property and professional liability insurance, ensuring financial security across various life stages.
5. Design effective retirement plans by exploring pension schemes, reverse mortgage options and estate planning while integrating sustainability and ethical wealth management inspired by traditional Indian financial wisdom.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
MD (G) 7	Personal Financial Planning	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Financial Planning.

- Understanding financial goals and their importance.
- Steps in financial planning (from goal-setting to implementation and monitoring).
- Budgeting: tracking incomes and payments effectively.
- Time value of money: concepts of present value, future value and discounting.
- Introduction to savings: significance and benefits.
- Managing spending and cultivating financial discipline.
- Setting alerts and maintaining sufficient funds for fixed commitments.

Unit II Investment Planning.

- Process and objectives of investment: building wealth and risk management.
- Concepts and measurement of return and risk for various asset classes.
- Measurement of portfolio risk and return (including systematic and unsystematic risks).
- Diversification and portfolio formation: reducing risk through asset allocation.
- Types of investments:
    - Gold bonds.
    - Real estate.
    - Greenfield and brownfield projects.
    - Fixed income instruments (e.g., bonds, debentures).
    - Financial derivatives and commodity markets in India.
    - Mutual fund schemes (types and benefits).
    - International investment avenues (foreign equities, ETFs).
    - Currency derivatives and digital currency (e.g., cryptocurrencies, CBDCs).

Unit III Personal Tax Planning.

- Tax structure in India for personal taxation (including slabs and rates).
- Scope of personal tax planning: reducing tax liability through lawful means.
- Exemptions and deductions available under different heads of income and gross total income.
- Comparison of tax regimes: Special provision u/s 115BAC vs. General provisions of the Income Tax Act, 1961.
- Tax avoidance vs. tax evasion: legal and ethical considerations.
- Taxation principles in Arthashastra: Kautilya's insights on duties and responsibilities in taxation.

Unit IV Insurance Planning.

- Need and significance of insurance as a risk mitigation tool.
- Types of insurance:
    - Life insurance.
    - Health insurance.
    - Property insurance.
    - Credit life insurance.

- Professional liability insurance.

Unit V Retirement Benefits Planning.

- Retirement planning goals: ensuring post-retirement financial stability.
- Process of retirement planning: setting goals, estimating expenses, creating a savings plan.
- Pension plans available in India: NPS, EPF, PPF, annuities, etc.
- Reverse mortgage: leveraging property assets for income in retirement.
- Estate planning: succession planning, wills and distribution of assets.

Practical Exercises:

1. Perform electronic fund transfers through net banking and UPI.
2. Identify certain recent Ponzi schemes in the market.
3. Prepare tax planning for a hypothetical individual.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Madura, J. - *Personal Finance*‖, Pearson.
2. Indian Institute of Banking & Finance. *Introduction to Financial Planning*. Taxmann Publication, New Delhi.
3. Keown A.J. *Personal Finance*. Pearson, New York.
4. Pandit, A. *The Only Financial Planning Book that You Will Ever Need*. Network 18 Publications Ltd., Mumbai.
5. Sinha, M. *Financial Planning: A Ready Reckoner*‖ McGraw Hill Education, New York.
6. Tripathi, V. *Fundamentals of Investment*. Taxmann Publication, New Delhi.

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 8: Finance for Everyone

Course Objectives:

1. To provide an integrated understanding of financial planning concepts and practices.
2. To familiarize learners with key financial planning components: savings, investments, taxation, insurance and retirement.
3. To develop skills for evaluating and applying financial planning tools and techniques.
4. To enhance the ability to make informed and effective financial decisions.
5. To equip learners to integrate financial planning strategies across different financial domains.
6. To promote a holistic view of financial well-being and long-term financial stability.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Develop a strong foundation in financial literacy, financial planning and budgeting by understanding economic wants, resource management and avenues for savings and investments. Apply insights from *Kautilya's Arthashastra* on wealth management and taxation for sustainable financial decision-making.
2. Analyze the functioning of different banking institutions, services and digital banking innovations, along with an understanding of financial security measures. Evaluate lessons from India's ancient temple economies for ethical and sustainable financial practices.
3. Understand and utilize various post office savings schemes, payment systems and international money transfer services, fostering financial inclusion and literacy at the grassroots level. Examine the role of India Post in financial accessibility and historical context in wealth preservation.
4. Assess the importance of life, health and property insurance policies for financial security and risk mitigation, comparing different insurance schemes from private and public institutions, including India Post. Understand the relevance of social security principles from traditional Indian economic thought.
5. Comprehend stock market operations, investment instruments and risk management strategies while applying wealth creation principles from *Arthashastra*. Develop financial acumen by analyzing market trends, taxation policies and the role of mutual funds in portfolio diversification.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
MD (G) 8	Finance for Everyone	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction, Financial Planning and Budgeting.

- Meaning, importance and scope of financial literacy.
- Prerequisites for financial literacy:
  - Level of education.
  - Numerical and communication ability.
- Financial institutions:
  - Banks.
  - Insurance companies.
  - Post offices.
  - Mobile app-based services.
- Need to avail financial services from banks, insurance companies and postal services.
- Concept of economic wants and methods for satisfying these needs.
- Balancing between economic wants and resources.
- Meaning, importance and need for financial planning.
- Types of budgets:
  - Personal budget.
  - Family budget.
  - Business budget.
  - National budget.
- Procedure for financial planning and preparing budgets.
- Budget surplus and budget deficit:
  - Avenues for savings from surplus.
  - Sources for meeting deficits.
- Insights from Kautilya's Arthashastra: wealth management and taxation.

Unit II Banking Services.

- Types of banks.
- Banking products and services.
- Types of deposit accounts:
  - Savings bank account.
  - Term deposit.
  - Current account.
  - Recurring deposit.
- Banking documentation: PAN card, address proof, KYC norms.
- Types of loans:
  - Education, consumer durable, vehicle, housing loans.
  - Short-term, medium-term, long-term loans.
  - Microfinance, bank overdraft, cash credit.
  - Mortgage, reverse mortgage, hypothecation, pledge.

- Agricultural and related interest rates offered by nationalized banks.
- Cashless banking and e-banking: CIBIL, ATM, net banking, RTGS, NEFT, IMPS, ECS, debit/credit card, app-based payments, bank drafts, pay orders.
- Banking complaints and ombudsman.
- Ancient Indian banking systems: temple economies (e.g., Tirupati, Padmanabhaswamy) and lessons learnt.

Unit III Financial Services from India Post Office.

- Post office savings schemes:
  - Savings bank, recurring deposit, term deposit, monthly income scheme.
  - Kisan Vikas Patra, NSC, PPF, senior citizen savings scheme, Sukanya Samriddhi Yojana.
- India Post Payments Bank.
- Money transfer services:
  - Money order, e-money order, instant money order.
  - Collaboration with Western Union, Mo Videsh.
  - International money transfer services (Money Gram, Indian postal order).

Unit IV Insurance Services.

- Life insurance policies:
  - Term life, endowment, pension, ULIP.
- Health insurance plans:
  - Comparison across various providers.
- Property insurance policies.
- Post office life insurance schemes:
  - Postal Life Insurance (PLI).
  - Rural Postal Life Insurance (RPLI).

Unit V Stock Markets – Some Basic Concepts.

- Key stock market terms: SENSEX, NIFTY, primary/secondary markets, IPO, FPO, OFS, block deals.
- Instruments: equity shares, preference shares, debentures, bonus shares, stock splits.
- Corporate actions: dividend, buyback.
- Accounts and documentation: DEMAT, trading account, delivery instruction slips (DI Slips).
- Stock classifications: blue chips, defensive stocks.
- Valuation concepts: face value, market value, market capitalisation.
- Trading dynamics: pre-opening session, trading session, opening/closing price, business days.
- Market trends: bull, bear, bull market, bear market.

- Risk management tools: stop loss, derivatives (call option, put option), hedging, holding period.
- Tax on capital gains: short-term and long-term capital gains.
- Mutual funds and their schemes.
- Wealth creation and sustenance principles from Arthashastra.

Practical Exercises:

1. Visit banks, post offices and insurance companies to collect information and required documents related to the services offered by these institutions and to know the procedure for availing of these services.
2. Carry out the comparative analysis of different types of life insurance policies.
3. Carry out the comparative analysis of different types of health insurance policies.
4. Prepare a personal and family budget for one/six/ twelve months on imaginary figures.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Bhattacharya, (2018). *Indian Financial System*. Oxford: Oxford University Press.
2. Avadhani, V. A. *Investment Management*. Mumbai: Himalaya Publishing House Pvt. Ltd.
3. Chandra, P. *Investment Game: How to Win*. New Delhi: Tata McGraw Hill Education.
4. Kothari, R. *Financial Services in India-Concept and Application*. New Delhi: Sage Publications India Pvt. Ltd.
5. Milling, B. E. *The Basics of Finance: Financial Tools for Non-Financial Managers*. Indiana: Universe Company.
6. Mittra, S., Rai, S. K., Sahu, A. P., & Starn, H. J. *Financial Planning*. New Delhi: Sage Publications India Pvt. Ltd.
7. Batra, J. K. *Accounting and Finance for Non-finance Managers*. Sage Textbook.
8. Sofat, R., & Hiro, P. *Basic Accounting* (3rd ed.). PHI Learning.
9. Zokaityte, A. *Financial Literacy Education*. London: Palgrave Macmillan.

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 9: Project Management

Course Objectives:

1. To develop a comprehensive understanding of project preparation frameworks for organizational projects.
2. To equip learners with the skills to appraise projects effectively based on key performance criteria.
3. To enable learners to design and implement monitoring systems for projects in various organizational contexts.
4. To familiarize learners with control mechanisms for ensuring project success and timely completion.
5. To integrate theoretical knowledge and practical approaches for managing the lifecycle of a project efficiently.
6. To enhance decision-making skills related to project planning, appraisal and execution.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Explain the concept, attributes and lifecycle of a project, integrating traditional Bhartiya principles of management (*Arthashastra*, *Vastu Shastra* insights on planning and indigenous cooperative models) with modern project management frameworks.
2. Analyze project feasibility in technical, marketing and financial dimensions while incorporating sustainable and ethical financing practices derived from Bhartiya traditions, tax considerations and contemporary legal aspects.
3. Apply project scheduling and appraisal techniques, including Social Cost-Benefit Analysis (SCBA) and investment criterion models, integrating ancient Bhartiya decision-making principles on resource optimization and public welfare.
4. Utilize PERT and CPM for critical path analysis, resource allocation and time-cost trade-offs, drawing on traditional Indian planning models in irrigation, temple architecture and town planning for efficient execution.
5. Evaluate project risk, quality and performance using structured methodologies, integrating ancient risk mitigation strategies (*Chanakya's risk foresight*) with contemporary project audit and closure frameworks.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
MD (G) 9	Project Management	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction.

- Concept and attributes of a project.

- Project Management Information System (PMIS).
- Project management process and principles.
- Role of a project manager.
- Relationship between project manager and line manager.
- Project stakeholder analysis.
- Identification of investment opportunities.
- Project life cycle.
- Project planning, monitoring and control of investment projects.
- Pre-feasibility study.
- Common sources of conflict within a project environment.

Unit II Project Preparation and Budgeting.

- Technical feasibility.
- Marketing feasibility.
- Financial planning:
    - Estimation of costs and funds (including sources of funds).
    - Loan syndication for projects.
- Demand analysis and commercial viability (brief introduction to NPV).
- Project budget preparation.
- Collaboration arrangements.
- Tax considerations and legal aspects.

Unit III Project Scheduling and Appraisal.

- Decomposition of work into activities.
- Determining activity-time duration.
- Business criteria:
    - Growth.
    - Liquidity.
    - Profitability.
- Social cost-benefit analysis for public and private sector projects.
- Investment criteria and choice of techniques.
- Estimation of shadow prices and social discount rate.

Unit IV Project Planning Techniques.

- Determining project duration using PERT and CPM techniques.
- Resource allocation to activities.
- Cost and time management issues in project planning and management.

Unit V Project Risk and Performance Assessment.

- Project risk management: identification, analysis and reduction.

- Project quality management.
- Project performance measurement and evaluation.
- Preparation of project report.
- Project closure and audit.

Practical Exercises:

1. Examine the project running in the local area and list the activities required for project completion.
2. Develop time estimates for various activities.
3. Evaluate the critical activities of the project using CPM technique.
4. Find out the delays in the activities, if any and their impact on cost and project completion.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Khatua, S. (2011). *Project Management and Appraisal*. Oxford: Oxford Press University.
2. Gray, C. F., Larson, E. W., & Desai, G. V. (2014). *Project Management: The Managerial Process*. New Delhi: Tata McGraw Hill.
3. Gido, J., & Clements, J. P. (2015). *Project Management*. New Delhi: Cengage Learning Pvt. Ltd.
4. Chandra, P. (2019). *Projects: Planning, Analysis, Selection, Financing, Implementation and Review*. New Delhi: Tata McGraw Hill.
5. Kanda, A. *Project Management: A Life Cycle Approach*. PHI Learning.

Credits - 4
Hours - 60

MD (G) 10: Bharatiya Social Institutions and Polity

Course objectives:

1. To generate interest in Ancient Sociological and Political Structure of the Society. students.
2. To impart knowledge of the ancient Political Thinkers.
3. To impart general skills to argue on the related topics.
4. To establish the relevance of Ancient Bharatiya Social and Political Institutions.

Learning outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Aware about Social institutions and Bharatiya Polity have been highlighted in *Dharma and Artha śāstra* literature.
2. Be acquainted with various aspects of social institutions and Bharatiya polity as propounded in the ancient Sanskrit texts such as *Mahābhārata*, Kauṭilya's *Arthaśāstra* and other works known as *Nītiśāstra.*

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical / Practice	
MD (G) 10	Bharatiya Social Institutions and Polity	04	0	0	04

Details of Course:

Unit 1 Foundations of Bharatiya Society.

- Dharma-
  - Sources of Dharma (*Manusmṛti,* 2,12; *Yājñavalkyasmṛti*,1.7)
  - Fourteen-*Dharmasthānas* (*Yājñavalkyasmṛti*,1.3)
  - *Dharma* as Social and Moral Duty (*Mitākṣarāṭīkā* on *Yājñavalkyasmṛti*,1.1).
  - (*Manusmṛti*,6.92);
- Dharma as an evolving institution – Directions of and reasons for changes in DharmaŚāstra.
- Four aims of life *'Puruṣārtha Catuṣṭaya'- 1. Dharma,* 2. *Artha*, 3. *Kāma*, 4. *Mokṣa.*

Unit II Structure of Society.

- Varṇa-System and Caste System-
  - Four-fold division of *Varṇa* System, (*Ṛgveda*, 10.90.12), *Mahābhārata, Śāntiparva*,72.3.8
  - Division of *Varṇa* according to *Guṇa* and *Karma* (*Bhagvadgīta*, 4.13, 18.41-44).

- Assimilation of foreign tribes in Varṇa-System (*Mahābhārata, Śāntiparva*, 65.13-22).

- **Position of Women in the Society.**
  - Brief survey of position of women in different stages of Bharatiya Society.
  - Position of women in *Mahābhārata* (*Anuśāsanaparva* 46.5-11, *Sabhāparva*, 69.4-13.
  - Praise of women in The *Bṛhatsaṁhitā* of Varāhamihira (*Strīprasaṁsā,* chapter-74.1-10)

Unit III State and Kingship.

- Concept of Welfare State in *Arthaśāstra* of Kauṭilya (*Arthaśāstra*, 1.13: '*matsyanyāyābhibhutah*' to '*yo' asmāngopāyatīti*')
- Essential Qualities of King (*Arthaśāstra*,6.1.16-18: '*sampādayatyasampannaḥ*' to '*jayatyeva na hīyate*')
- Conduct of the state (Manu Smriti 7 Verses 1 to 15)

Unit IV State and International Relations.

- 'Saptāṅga' Theory of State: 1. Svāmi, 2. Amātya, 3. Janapada 4. Pura, 5. Kośa, 6. Daṇḍa and 7. Mitra (Arthaśāstra, 6.1. Mahābhārata, Śāntiparva**,** 56.5, Śukranīti, 1.61-62**)**.
- 'Maṇḍala' Theory of Inter-State Relations: 1. *Ari*, 2. *Mitra*, 3. *Ari-mitra*, 4. *Mitra- mitra*, 5. Ari-mitramitra;
- *Śāḍgunya'*Policy of War and Peace:
  1. *Sandhi*, 2. *Vigraha*, 3. *Yāna*, 4. *Āsana*, 5. *Saṁśraya* 6. *Dvaidhibhāva*.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Vyāsa. (1952–1959). *Mahābhārata* (7 Vols) (Trans. H. P. Shastri). London: Royal Asiatic Society.
2. Kautilya. (1965). *Arthaśāstra* (Ed. R. P. Kangale). Delhi: Motilal Banarsidass.
3. Yājñavalkya. (1967). *Yājñavalkyasmṛti with Mitākṣarā commentary*. Varanasi: Chowkhamba Sanskrit Series Office.
4. Manu. (2006). *Manu's Code of Law: A Critical Edition and Translation of the Mānava-Dharmaśāstra* (Ed. & Trans. P. Olivelle). New Delhi: Oxford University Press.
5. उदयवीर शास्त्री (सम्पा.), *कौटिलीय अर्थशास्त्र*, दिल्ली : मेहर चन्द लछमन दास।
6. वराहमिहिर, *बृहत्संहिता* (हिन्दी अनुवाद: बलदेव प्रसाद मिश्र), मुंबई : खेमराज श्रीकृष्णदास प्रकाशन।
7. व्यास, *महाभारत* (भाग १–६) (हिन्दी अनुवाद सहित), गोरखपुर : गीता प्रेस।
8. मनु, *मनुस्मृति*, दिल्ली : चौखम्बा प्रकाशन।

Additional Readings:

1. Ghosal, U. N. (1959). *A History of Bharatiya Political Ideas*. Bombay: Oxford University Press.
2. Law, N. S. (1960). *Aspect of Ancient Bharatiya Polity*. Calcutta: University of Calcutta.

3. Altekar, A. S. (1965). *The Position of Women in Hindu Civilization*. Delhi: Motilal Banarsidass.
4. Saletore, B. A. (1963). *Ancient Bharatiya Political Thought and Institutions*. Bombay: University of Bombay.
5. काणे, पी. वी., (1966–1973), *धर्मशास्त्र का इतिहास* (1–4 भाग, अनु. अर्जुन चौबे काश्यप), लखनऊ : उत्तर प्रदेश हिन्दी संस्थान।
6. Jayaswal, K. P. (1967). *Hindu Polity*. Bangalore: Bangalore Press.
7. Prasad, Beni. (1968). *Theory of Government in Ancient India*. Allahabad: Central Book Depot.
8. विद्यालङ्कार, सत्यकेतु, (1968), *प्राचीन भारतीय शासन व्यवस्था और राजशास्त्र*, मैसूर : सरस्वती सदन।
9. Jha, M. N. *Modern Bharatiya Political Thought*. Meerut, UP: Meenakshi Prakashan.
10. Bhandarkar, D. R. *Some Aspects of Ancient Bharatiya Hindu Polity*. Banaras: Banaras Hindu University.
11. Sharma, R. S. (1996). *Aspects of Political Ideas and Institutions in Ancient India*. Delhi: Motilal Banarsidass.
12. Mehta, V. R. (1999). *Foundations of Bharatiya Political Thought*. Delhi: Manohar Publishers.
13. Altekar, A. S. (2001). *State and Government in Ancient India*. Delhi: Motilal Banarsidass.
14. Jayaswal, Suvira. (2004). *वर्ण तथा जाति व्यवस्था : उद्भव तथा विकास*.
15. Mathur, A. D. (2006). *Medieval Hindu Law*. New Delhi: Oxford University Press.
16. Lingat, Robert. *Classical Hindu Law*.

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 11: Web Application Development for Sanskrit

Course Objectives:

1. To introduce web page development techniques using Sanskrit and other Indian languages.
2. To develop practical skills in creating multilingual web applications with a focus on Sanskrit content.
3. To encourage the use of modern digital tools for the preservation and promotion of Sanskrit.
4. To bridge the gap between classical language learning and contemporary digital platforms.

Learning outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Learn the basic concepts of web page development.
2. Learn the basic concepts about HTML, CSS and Java Scripts.
3. Learn the basic concepts of Typing tools in Devanagari Unicode.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical / Practice	
MD (G) 11	Web Application Development for Sanskrit	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Brief Introduction to Web Applications for Sanskrit.

- Front End.
- Web Server .
- Back End.

Unit II Front End and Back End development in Sanskrit.

- Basics of Hyper Text Markup Language (HTML)
- Basics of Cascading Style Sheets (CSS)
- Basics of Data storage (files)
- Basics of Data Bases.

Unit III Web Servers.

- Basics JavaScript's (JS)
- Basics of Python .

Unit IV Typing Tools for Unicode Devanagari (Sanskrit)

- Computer program for typing.
- Online typing tools.
- Voice typing tools.
- Mobile Typing.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Chandra, S. (2017). *मशीनी अनुवाद (Machine Translation).* New Delhi, India: Vidya Nidhi Prakashana.
2. Chandra, S. (2021). *भाषासंगणन (Language Computing).* New Delhi, India: Upasana Publications.
3. Various e-resources and online tools suggested by teachers. *(Specific URLs or titles should be provided for proper referencing.)*

Additional readings:

1. HTML Tutorial - W3Schools: https://www.w3schools.com/html/
2. CSS Tutorial - W3Schools: https://www.w3schools.com/css/default.asp
3. JS Tutorial - W3Schools: https://www.w3schools.com/js/default.asp
4. Python Tutorial- W3Schools: https://www.w3schools.com/python/default.asp
5. SQL Tutorial- W3Schools: https://www.w3schools.com/sql/default.asp

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 12: Computer Applications for Sanskrit

Course Objectives:

1. Introduce current research and developments in the field of Sanskrit computing.
2. Focus on tools and techniques developed with both government and private funding.
3. Explore new technologies for Sanskrit and their applications.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Gain an overview of computational works undertaken in Sanskrit.
2. Understand how computational linguistics (CL) systems can handle a range of practical tasks in Sanskrit.
3. Learn how CL tools can enhance the learning and teaching process in Sanskrit.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 12	Computer Applications for Sanskrit	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Interactive Sanskrit Teaching Learning Tools.

- Introduction to Interactive Sanskrit Learning Tools.
- Importance of Interactive Tools for Sanskrit.
- E-learning and its significance for Sanskrit.
- Basics of Multimedia.
- Development of Web-based Tools, including HTML and Web pages.
- Overview of Tools and Techniques for Sanskrit education.

Unit II Standard for Indian Languages (Unicode)

- Introduction to Unicode and its role in Indian languages.
- Unicode Typing in Devanagari Scripts.
- Overview of Typing Tools and Software for Sanskrit.

Unit III Text Processing and Preservation Tools.

- Text Processing Techniques for Sanskrit.
- Preservation Techniques for Sanskrit texts.
- Survey of Text Processing Tools and Preservation Tools.

Unit IV Optical Character Reader (OCR)

- Introduction to Optical Character Reader (OCR) for Sanskrit.

- Applications of OCR for Sanskrit and other Indian languages.
- Overview of OCR Tools and Techniques used for Sanskrit texts.
- Survey of OCR technologies for Sanskrit texts preservation and processing.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Teacher's notes, ppt and handout.
2. Bharti, A., Sangal, R., & Chaitanya, V. (1990). *NL, complexity theory and logic. In Foundations of Software Technology and Theoretical Computer Science* (pp. [page numbers if available]). Springer.
3. E-Content suggested by Teacher
4. Tools developed by Computational Linguistics Group, Department of Sanskrit, University of Delhi, Delhi-110007 available at: http://sanskrit.du.ac.in
5. Basic concept and issues of multimedia: http://www.newagepublishers.com/samplechapter/001697.pdf
6. Content creation and E-learning in Indian languages: a model: http://eprints.rclis.org/7189/1/vijayakumarjk_01.pdf
7. HTML Tutorial - W3Schools: www.w3schools.com/html
8. The Unicode Consortium: http://unicode.org/.

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 13: Indian Scientific Heritage

Course Objectives:

1. Introduce students to the rich scientific concepts embedded in ancient Sanskrit literature.
2. Highlight the significant contributions of India to the fields of Science and Technology in ancient times.
3. Encourage critical engagement with primary Sanskrit sources related to scientific knowledge.
4. Foster awareness and appreciation of India's scientific heritage.
5. Inspire students to explore traditional knowledge systems with a research-oriented mindset.
6. Develop analytical skills to assess ancient scientific ideas in the context of modern science.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. The students will be able to exhibit their understanding of Indian scientific Heritage and Indian Knowledge system.
2. they will get acquainted with some aspects of Indian scientific Heritage.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 13	Indian Scientific Heritage	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I

- Water Management System in Ancient India.
- Water management in Indus Valley civilization.
- Eleven types of Water in yajurveda (yajurveda 22.25)
- Role of flora and fauna in recharging of underground water.
- Methods of water purification (Brihatsamhita, 54. 121-122, Vriksaayurveda, 2.36-38)

Unit II

- Climatology in Sanskrit Literature.
- History of Climatology in Ancient India.
- Climatology in Sanskrit Literature.
- Meteorology in Vedic Period (Rigveda, 1.19.7, 1.37.11, 1.164.47, 5.62.1, 5.63.1-7)

Unit III

- Ancient Indian Calendar Systems.
- Division of Time in Vedic Literature – Day, Month, Season, Year, (Rigveda, 1.25.8, 1.64.11, Taittriya Samhita, 1.4.14, 4.4.11)

- Concept of Ritu and samvatsara in Brahmana text (Taittriya Brahmana 3.10.4, Satapatha Brahmana 1.6.3)
- Calculation of yuga, ayana, tithi and naksatra in Vedang Jyotisha (Yajusha Jyotisha, verses 5,9,19-20)

Unit IV

- Vedic Mathematics.
- Concept and praise of Mathematics in Vedic Literature (Chandogyopanishad, 7.1.2, 7.1.4; Vedanga Jyotish (Yasushi Jyotisha 4)
- Numerical words in Samhita Texts (Rigveda, 1.164.2, 1.164.10-15)
- Concept of Zero (Rigveda, 4.11.2, 5.32.1, 8.91.7, Brihadaranyakopnishad, 5.1.1, Chandogyopanishad, 4.10.5), Decimal system (Rigveda,10.94.7), Numbers in vedas (Yajurveda, 17.2)
- Development of Geometry in Sulbha period (Sulbhasutra, 1.37)

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Chakravarthy, A. K. (1975). Origin and development of Indian calendrical science. *Indian Studies: Past and Present*, Calcutta, pp. 1–18.
2. Sharma, K. V. (1985). *Vedāṅga Jyotiṣa of Lagadha*. New Delhi: Indian National Science Academy, pp. 11–16.

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 14: Vedanga Jyotisha and Scientific Wisdom

Course Objectives:

1. To teach the students the fundamentals of ancient astronomy.
2. To introduce the calculation of time according to traditional methods.
3. To explain the Vedic calendar system and its significance.
4. To provide an overview of the history and development of Indian astrology.
5. To familiarize students with the various branches of Indian astrology.
6. To offer a brief introduction to the contributions of ancient ācāryas in this field.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be able to understand the ancient Indian methods of astronomical calculation.
2. Be able to comprehend the development and structure of the traditional calendar system.
3. Gain insight into the importance and relevance of astrology in daily life.
4. Understand the underlying concepts and significance of the *Pañcāṅga* (Hindu almanac).

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 14	Vedanga Jyotisha and Scientific Wisdom	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I

- Purpose and Benefits of Astronomical Calculations, Importance of Mathematics and the Rule of Three (Lagadha's Jyotisha (Yājusha Jyotisha) – Padya Saṅkhyā: 1, 2, 3, 4, 42–43 = 6 padyas.)
- Vedic Mathematics, Five Sutras by Swami Shri Bharati Krishna Tirtha Maharaj.
- Pāribhāṣika śabdāvalī –

(Mathematics):

- Types of Mathematics.
- Abstract Mathematics.
- (Bījagaṇita) – Algebra.
- (Kalan) – Calculus.
- (Saṅkhyā Siddhānta) – Number Theory.

(Applied Mathematics):

- (Gativijñāna) – Kinematics / Dynamics.
- (Sthitivijñāna) – Statics.
- (Khagol Vijñāna) – Astronomy / Celestial Mechanics.

(Mathematical Terms):

- Number (Saṅkhyā)
- Digit (Aṅka)
- Zero (Śūnya)
- Infinity (Ananta)

- Decimal (Daśamalava)
- Square (Varga)
- Square Root (Vargamūla)
- Cube (Ghana)
- Cube Root (Ghanamūla)
- Hypotenuse (Śara / Karṇa)
- Arc (Chāpa)
- Angle (Koṇa)
- (Rajju) – Line or Rope (used for measuring; also refers to straight line)
- Sine (Trigonometric) (Jya)
- Cosine (Koṭijyā)
- Tangent (Sparśajyā)
- Volume (Āyatana)
- Root (Mūla)
- Surd (Irrational Root) (Karaṇī)
- Equation (Samīkaraṇa)

Unit II

- ***General Introduction to the Pañcāṅga (Hindu Calendar Elements):***
  - **Tithi** – *Lunar Day*
  - **Vāra** – *Weekday*
  - **Nakṣatra** – *Lunar Constellation*
  - **Yoga** – *A specific combination of Sun and Moon's positions*
  - **Karaṇa** – *Half of a Tithi (used in determining auspicious times)*

- Āryabhaṭṭīyam – Āryabhaṭa's Golapāda **(Verses 1–22)**
  - From Verse: "Meṣādeḥ katyāntam ... se svadhiyā ca kālasamam" (मेषादेः कत्यान्तम् .... से स्वधिया च कालसमम्) up to 11th verse
  - Description of the Earth and Celestial Sphere *(Bhoogola)*
  - Description of Astronomy (*Khagola)*

Unit III

- A Brief History of Indian Mathematics and Astronomy.
- Vedāṅga Jyotiṣa One of the earliest Indian texts on astronomy, part of the Vedāṅgas.

- Śulba Sūtras – Ancient texts dealing with geometry, especially for altar construction.
- Pañcasiddhāntikā –"The Five Astronomical Canons", a work by Varāhamihira summarizing five earlier astronomical systems.
- Sūrya Siddhānta – A foundational Sanskrit text on Indian astronomy.
- Brahmagupta – 7th-century mathematician and astronomer known for his work on zero and arithmetic operations.
- Śrīdharācārya – Mathematician known for contributions to algebra, including methods for solving quadratic equations.
- Āryabhaṭa II – A later astronomer and mathematician, not to be confused with the earlier Āryabhaṭa.
- Śrīpati – Mathematician and astrologer active in the 11th century.

- Bhāskarācārya (Bhāskara II) – 12th-century mathematician known for his works Līlāvatī and Bījagaṇita*
- Gaṇeśa Daivajña – Medieval astronomer and commentator on earlier works.
- Kamalākara – 17th-century astronomer known for his astronomical treatises.
- Jai Singh (Sawai Jai Singh II) – 18th-century king and astronomer, known for constructing observatories (Jantar Mantar) in India.

Unit IV

- Major Ancient Yajñas (Sacrificial Rituals) and Observatories for Astronomical Calculations
- Nāḍīvalaya Yantra – Equinoctial Dial
- Yāmyottarīya Turīya Yantra – Instrument for measuring meridional altitude (North-South quadrant instrument)
- Samrāṭ Yantra (Samrāṭ-Palabha Yantra) – The "King of Instruments"; a large sundial used for accurate time measurement
- Śaṅku Yantra – Gnomon or shadow instrument for altitude measurement
- Tārāmaṇḍala – Celestial Sphere or Planetarium
- Chakra Yantra – Circular instrument for astronomical observations
- Yāmyottara Dharātalīya Turīya Yantra – Meridian ground quadrant instrument
- Krāntivṛtta Yantra – Ecliptic ring instrument used to measure celestial latitude and longitude
- Tulā-Karka-Makara Rāśi Valaya Yantra – Zodiacal ring instrument for Libra, Cancer and Capricorn signs
- Ṣaṣṭhāṁśa Yantra – Sextant-type instrument (divides the sky into sixths for measurement)
- Jaipur Observatory (Jantar Mantar) – Constructed by Maharaja Jai Singh II
- Kashi Observatory (in Varanasi) – Traditional center for astronomical studies
- Jantar Mantar (Delhi) – Another major observatory built by Jai Singh II for precise astronomical observations

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Aryabhata, (Aryabhatiya of Aryabhata: With the Commentary of Bhaskara I and Somesvara) (K, S, Shukla, Ed,), New Delhi: Indian National Science Academy.
2. कपिलेश्वर शास्त्री, *सूर्यसिद्धान्त: श्री तत्त्वामृतभाष्योपपत्ति टिप्पणी सहित*, वाराणसी: चौखम्बा संस्कृत संस्थान।
3. लगधाचार्य सोमाकरः, *लगधज्योतिष: याजुष् व आर्य संस्करण*, (टीका - सुधाकर भाष्य, लघुविवरण संस्कृत टीका, सान्वयानुवाद व हिन्दी टीका - डा, पुनीता शर्मा), दिल्ली: नाग पब्लिशर्स।
4. Bharati Krishna Tirthaji Maharaja, *Vedic Mathematics*, Delhi: Motilal Banarsidass.

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 15: Sustainable Development and Bharatiya Gyanaparampara

Course Objectives:

1. To introduce the concept of Sustainable Development within the framework of *Bharatiya Gyana Parampara* (Indian Knowledge Tradition).
2. To explore the philosophical, ecological and ethical dimensions embedded in traditional Indian knowledge systems.
3. To examine the integration of *Bharatiya Gyana Parampara* with modern sustainability practices and global environmental concerns.
4. To foster critical thinking and a holistic understanding for the practical implementation of sustainable models rooted in Indian traditions.
5. To elaborate on the philosophical foundations that inform the Indian approach to sustainability and environmental harmony.
6. To highlight traditional ecological practices aimed at preserving natural resources and upholding sustainability across generations.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Define the Bharatiya concept of sustainability and state means of upholding it consistently.
2. Describe various dimensions of the traditional Bharatiya concept of sustainability.
3. Enlist the prominent principles that constitute the conceptual foundation of Bharatiya sustainability.
4. Identify the influence of prakriti puja, jal-sanrakshan, ahimsa, aparigraha, animal welfare and others in perpetuating sustainability.
5. Expose the role of nature conservation movements like Chipko, Bishnoi, Sacred groves and so and their place in ensuring sustainability.
6. Compare the traditional and modern means of sustainability and their acceptability among masses.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 15	Sustainable Development and Bharatiya Gyana-parampara	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Understanding Sustainable Development.

- Definition, Origin and Evolution.
- Key concepts: Environment, Economy, Equity, Ethics.
- United Nations Sustainable Development Goals (UN-SDGs)
- Challenges to sustainability: Climate change, inequality, resource depletion.

Unit II Philosophical Foundations in Bharateeya Gyana Parampara.

- Concepts of *Ṛta*, *Dharma*, *Yajña* and *Loka-saṅgraha.*
- Environmental ethics in the Vedas, Upanishads and Smṛti texts.
- Non-anthropocentric worldviews: *Sarvaṃ khalvidaṃ brahma*, *Vasudhaiva Kutumbakam.*
- Ahimsa and interconnectedness in Jainism and Buddhism.

Unit III Ecology and Sustainability in Classical Texts and Practices.

- Environmental consciousness in Itihasa-Purana literature.
- Traditional water management, agriculture and architecture: Stepwells, Vṛkṣāyurveda, Vāstu.
- Indigenous practices in forest conservation and animal welfare.
- Case studies: Bishnoi movement, Chipko, Sacred groves.

Unit IV Synthesizing BGP and Modern Sustainability Models.

- Gandhian thought and sustainable development.
- Integral humanism (Deendayal Upadhyay) and holistic development.
- National Education Policy (NEP 2020) and promotion of BGP for sustainability.
- Re-imagining education, economics and governance through Indic frameworks.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Radhakrishnan, S. (1923). *Indian Philosophy (Vol. I & II)*. London: George Allen & Unwin Ltd., Ruskin House; New York.
2. Gandhi, M. K. (1933). *Hind Swaraj*. Ahmedabad: Navajivan Publishing House.
3. Chandra, L. (1990). *Cultural Horizons of India*. Delhi: Aditya Prakashan.
4. Balasubramanian, D., et al. (2002). *Traditional Ecological Knowledge for Managing Biosphere Reserves in South and Central Asia*. UNESCO.
5. Chattopadhyaya, D. P. (Ed.). (2002). *History of Science, Philosophy and Culture in Indian Civilization (Vols. on Nature and Culture)*. New Delhi: Centre for Studies in Civilization.
6. Kapoor, K. (2005). *Indian Knowledge System*. New Delhi: D. K. Printworld (P) Ltd.
7. Shiva, V. (2009). *Staying Alive: Women, Ecology and Development*. New Delhi: Women Unlimited.
8. Upadhyay, D. (2014). *Integral Humanism*. Delhi: Hindi Sahitya Sadan.
9. Ministry of Human Resource Development. (2020). *National Education Policy 2020*. Government of India.
10. Debroy, B. (Ed.). (2019). *The Bhagavad Gita for the Modern World*. UK: Penguin Classics.

Additional Readings:

1. उपाध्याय, बलदेव. (2010). वैदिक साहित्य और संस्कृति. वाराणसी : शारदा संस्थान।
2. उपाध्याय, बलदेव. संस्कृत वाङ्मय का बृहद् इतिहास (प्रथम भाग: वेद). लखनऊ : उत्तर प्रदेश संस्कृत संस्थान्।

Credits - 4
Hours - 60

MD (G) 16: Śodhapaddhatiḥ evaṃ Tantrayuktayāḥ

Course Objectives:

1. To understand the fundamental concepts of research (*śodha*) and its significance.
2. To familiarize with traditional and modern methods of research including qualitative and quantitative approaches.
3. To introduce classical Indian frameworks such as *tantrayukti*-s in the context of research methodology.
4. To develop skills in formulating research problems, hypotheses, sampling techniques and data analysis.
5. To equip students for academic research through practical tools like proposal writing, referencing and manuscript studies.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Define the basic terms and significance of research and types of research.
2. Identify research problems and formulate hypotheses and sampling techniques.
3. Differentiate between qualitative and quantitative research methods.
4. Apply various classical and modern research methods in real-world contexts.
5. Develop a research proposal, perform critical proofreading and documentation.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 16	Śodhapaddhatiḥ evaṃ Tantrayuktayāḥ	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Foundations of Research.

- Concept and need of *śodha* (research), research through scientific method.
- *Śodhopāgama*: *Pratyakṣavāda* (positivism) and *Uttarapratyakṣavāda* (post-positivism).
- Research Problem: identifying research area, literature review, selection and delimitation of problem.
- Research Design (*śodhabhikalpa*): experimental, quasi-experimental, pseudo-experimental, correlational.
- Types of Research: *maulika* (fundamental), *vyāvahārika* (applied), *kriyātmaka* (action), *guṇātmaka* (qualitative), *mātrātmaka* (quantitative).

Unit II Research Tools and Process.

- Research Questions and Hypothesis (*śodha-praśna*, *prāk-kalpana*): concepts and types.

- Variables (*cara*): Concept and types.
- Population (*janasaṅkhyā*): concepts and types.
- Sampling Methods (*pratidarśana*): types, qualities, probable and non-probable sampling.
- Qualitative and Quantitative Data Collection: questionnaire, schedule, interview, observation, scaling, projective methods.
- Research Process: major sequential steps of research.

Unit III Research Methods Qualitative Research.

- Objectives, need and methods of qualitative research.
- Dārśanika vidhī (Philosophical)
- Aitihāsika vidhī (Historical)
- Prajātika vidhī (Ethnographic)
- Vyaktivṛttādhyayana vidhī (Case study)
- Vikāsātmaka adhyayana vidhī (Developmental): longitudinal and cross-cultural studies.
- Viśleṣaṇa vidhī (Analytical): content and document analysis.

(Concept, need, characteristics and steps of each)

Quantitative Research:

- Objectives, need and methods of quantitative research.
- Prayogika vidhī (Experimental): laboratory and field experiments.
- Ghaṭanottara vidhī (Ex post facto)
- Sarvekṣaṇa vidhī (Survey): descriptive and correlational.
- Sandarbha vidhī (Contextual).

(Concept, need, characteristics and steps of each)

Śāstrīya śodha

Unit IV Advanced Research Types.

- Vimarśātmaka śodha (Critical Research)
- Viśleṣaṇātmaka śodha (Analytical Research)
- Tulanātmaka śodha (Comparative Research)
- Antaḥśāstrīya śodha (Inter-disciplinary Research)
- Bahuśāstrīya śodha (Multi-disciplinary Research)

(Concept, need, characteristics and steps of each)

Unit V Research Documentation.

- Proofreading.
- Diacritical Marks.
- śodha-prastāva (Research Proposal)
- sandarbha grantha sūcī (Bibliography)
- Critical edition methodology (samīkṣātmaka saṃskaraṇa)

- pāṇḍulipi vijñāna (Manuscriptology)

Unit VI Tantrayuktayāḥ.

- Utility of Tantrayuktayāḥ.
- Introduction & nature of Tantrayuktayāḥ.
- Tantrayuktayāḥ for Knowledge Generation.
- Tantrayuktayāḥ in Critical Analysis.
- Tantrayuktayāḥ in determining the meaning of scriptures.
- Tantrayuktayāḥ in debates & discourses.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Kumar, R. *Research methodology: A step-by-step guide for beginners*. SAGE Publications.
2. Creswell, J. W. *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approach*. SAGE Publications.
3. Booth, W. C., Colomb, G. G., & Williams, J. M. *The craft of research*. University of Chicago Press.
4. Melville, S., & Goddard, W. *An introduction to research methodology*. Juta & Company.
5. Priest, G. *Logic: A very short introduction*. Oxford University Press.

Credits - 4
Hours - 60

Sanskrit Version

MD (G) 16: शोधपद्धतिः तन्त्रयुक्तयश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. अनुसन्धानस्य (शोधस्य) मौलिकसङ्कल्पनायाः महत्त्वम् अवबोधश्च।
2. पारम्परिक-आधुनिक-पद्धतिभिश्च गुणात्मक-मात्रात्मक-अनुसन्धानस्य परिचयः।
3. शोधपद्धतिसन्दर्भे तन्त्रयुक्तीनां शास्त्रीयभारतीयरूपरेखायाः परिचयः।
4. शोधसमस्या-परिकल्पना-न्यादर्शनप्रविधि-दत्तांशविश्लेषणादीनां निर्माणकौशलस्य विकासः।
5. प्रस्तावलेखन-सन्दर्भीकरण-पाण्डुलिपि-अध्ययनमित्यादीनां व्यावहारिकसाधनानां माध्यमेन शैक्षणिकसंशोधनार्थं छात्राणां सन्नद्धीकरणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. अनुसन्धाने प्रयुज्यमानानां मूलभूतपदानां, अनुसन्धानस्य प्रमुखानां सिद्धान्तानां तथा अनुसन्धानस्य महत्त्वञ्च निरूपयितुं शक्ष्यन्ति।
2. शोधसमस्यानां परिज्ञानं सम्पाद्य परिकल्पनायाः न्यादर्शनप्रविधेश्च सूत्रीकरणक्षमतां सम्पादयिष्यन्ति।
3. गुणात्मक-मात्रात्मक-संशोधन-विधिषु भेदस्य परिज्ञानं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. वास्तविक-जगतः सन्दर्भेषु विविध-शास्त्रीय-आधुनिक-संशोधन-विधीन् ज्ञास्यन्ति।
5. शोधप्रस्तावस्य विकासः, समीक्षात्मकं पाठपरीक्षणञ्च (Proof Reading) कर्तुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् ((Credit Distribution of the Course))			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
MD (G) 16	शोधपद्धतिः तन्त्रयुक्तयश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अनुसन्धानस्य (शोधस्य) मौलिकता।

- अनुसन्धानस्य कल्पना आवश्यकता चेति।
- वैज्ञानिकपद्धत्या शोधः।
- शोधोपागमः, प्रत्यक्षवादः, उत्तरप्रत्यक्षवादश्च।

- शोधसमस्या - शोधक्षेत्रस्य सम्बद्धसाहित्यस्य च अध्ययनम्, समस्यायाः चयनं सीमाङ्कनञ्च।
- शोध-अभिकल्पः- प्रयोगात्मकः, अर्द्धप्रयोगात्मकः, मिथ्याप्रयोगात्मकः, सहसम्बन्धात्मकश्चेति (Research Design (*Śodhabhikalpa*): experimental, quasi-experimental, pseudo-experimental, correlational.)
- शोधस्य प्रकाराः – मौलिक-व्यावहारिक-क्रियात्मक-गुणात्मक-मात्रात्मकशोधाश्च।

अन्वितिः २. शोधस्य उपकरणानि तत्प्रक्रियाश्च।

- शोधप्रश्नः, प्राक्कल्पना - सम्प्रत्ययः तत्प्रकाराश्च।
- चरः - सम्प्रत्ययः तत्प्रकाराश्च।
- जनसङ्ख्या (न्यादर्शः) - सम्प्रत्ययः तत्प्रकाराश्च।
- प्रतिदर्शनविधयः - प्रतिदर्शः प्रतिदर्शनञ्च, प्रतिदर्शस्य गुणाः, सम्भावितः असम्भावितश्च।
- गुणात्मक-मात्रात्मकयोः प्रदत्तांशयोः सङ्कलनम्, प्रश्नावली, अनुसूची, साक्षात्कारः, निरीक्षणम्, मापनम्, परियोजनाविधयश्चेति।
- शोधप्रक्रिया - शोधस्य प्रमुखसोपानस्य क्रमबद्धता।

अन्वितिः ३. गुणात्मकशोधः।

- गुणात्मकशोधस्य उद्देश्यम्, आवश्यकता विधयश्च।
- दार्शनिकविधिः।
- ऐतिहासिकविधिः।
- प्रजातिकविधिः (Ethnographic)
- व्यक्तिवृत्ताध्ययनविधिः (Case study)
- विकासात्मक-अध्ययन-विधिः- अनुदैर्घ्य-अध्ययनमथ च अन्तस्सांस्कृतिकमध्ययनम्।
- विश्लेषणविधिः - विषयवस्तुविश्लेषणम्, अभिलेखविश्लेषणम्।

(एतेषां विधीनामर्थः, आवश्यकता, विशेषता, अथ च सोपानानि)

अन्वितिः ४. मात्रात्मकशोधः।

- मात्रात्मकशोधस्य उद्देश्यम्, आवश्यकता विधयश्च।
- प्रायोगिकविधिः- प्रयोगशालायां प्रयोगाः, क्षेत्रप्रयोगश्च (Field Experiment)
- घटनोत्तरविधिः (Ex post facto)
- सर्वेक्षणविधिः - वर्णनात्मकः सहसम्बन्धात्मकश्च।

- सन्दर्भविधिः (Contextual)

(एतेषां विधीनाम् अर्थः, आवश्यकता, विशेषता अथ च सोपानानि)

अन्वितिः ५. शोधस्य प्रकाराः।

- शास्त्रीयशोधाः - एतेषां विधीनाम् अर्थः, आवश्यकता, विशेषता अथ च सोपानानि)
- विमर्शात्मकः शोधः (Critical Research)
- विश्लेषणात्मकः शोधः (Analytical Research)
- तुलनात्मकः शोधः (Comparative Research)
- अन्तःशास्त्रीयः शोधः (Inter-disciplinary Research)
- बहुशास्त्रीयः शोधः (Multi-disciplinary Research)
- पाठसंशोधनम् (Proof Reading), विशेषकचिह्नानि (diacritical mark) शोधप्रस्तावः, सन्दर्भग्रन्थसूची, समीक्षात्मकसंस्करणस्य विधयः, पाण्डुलिपिविज्ञानम्। स्वाध्यायपरियोजना प्रस्तुतिश्चेति।

अन्वितिः ६. तन्त्रयुक्तयः।

- तन्त्रयुक्तीनाम् उपयोगिता।
- तन्त्रयुक्तीनां परिचयः स्वरूपञ्च।
- ज्ञानसिद्धये तन्त्रयुक्तयः।
- विवेकनिर्णये तन्त्रयुक्तयः।
- शास्त्रार्थनिर्णये तन्त्रयुक्तयः।
- वादविवादेषु साधनत्त्वेन तन्त्रयुक्तयः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Kumar, R. *Research methodology: A step-by-step guide for beginners*. SAGE Publications.
2. Creswell, J. W. *Research design: Qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. SAGE Publications.
3. Booth, W. C., Colomb, G. G., & Williams, J. M. *The craft of research*. University of Chicago Press.
4. Melville, S., & Goddard, W. *An introduction to research methodology*. Juta & Company.
5. Priest, G. *Logic: A very short introduction*. Oxford University Press.

Credits - 4
Hours - 60

MD (G) 17: Arts, Science and Mathematics in Ancient India

Course Objectives:

1. To provide an overview of the diverse traditions of Indian arts, including classical music, dance, drama and painting.
2. To explore ancient Indian concepts of astronomy, energy, physics and atomic theory.
3. To introduce the contributions of Indian scholars in mathematics and their influence on the global mathematical tradition.
4. To explain Indian numeral systems and key mathematical concepts like zero, Pi and units of measurement.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Identify and describe major forms of classical and regional Indian arts.
2. Explain scientific ideas such as atomic motion, gravitational theory and electromagnetic radiation from Indian texts.
3. Recognize contributions of Indian mathematicians and texts in global mathematics.
4. Analyze Indian number systems, concepts of Śūnya, Pi, Kaṭapayādi and trigonometric calculations.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 17	Arts, Science and Mathematics in Ancient India	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I General Introduction to Indian Arts.

- Catuḥṣaṣṭi Kalā (Sixty-four arts)
- Nāṭyaśāstra and Abhinayadarpaṇa.
- Various styles of classical Indian music.
- Styles of Indian classical dance.
- Regional styles of painting.
- Other regional arts.

Unit II Astronomy.

- Science of Avināśī Urjā (indestructible energy) in the Upaniṣads.
- Motion of atoms through Agni (fire)
- Science of electromagnetic waves.
- Electromagnetic radiation.
- Electricity, speed of Prakāśa.
- Laws of motion.

- Theory of attraction.
- Theory of gravity,atom.

Unit III Indian Mathematics.

- History of Mathematical Sciences.
- History of mathematics and contributions of Indians in the field of mathematics.
- Introduction to major treatises.
- Global impact of Indian mathematical sciences and principles.

Unit IV Indian Mathematics.

- The Āryabhaṭīya and Kaṭapayādi system.
- Concept of Śūnya (zero)
- Units of Bhū-māpa (land measurement)
- Indian concepts regarding the calculation of the value of pi (π).

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Bharata Muni. *Nāṭyaśāstra*.
2. Nandikeśvara. *Abhinayadarpaṇa*.
3. Shukla, K. S., & Gupta, R. C. *History of Indian mathematics*.
4. Āryabhaṭa. *Āryabhaṭīya*.
5. Dixit, S. B. (Trans.). *Surya Siddhānta*.
6. Sharma, P. V. *Classical texts of Ayurveda*.
7. Kothari, D. S. *Science and the Indian tradition*.
8. Basham, A. L. *The wonder that was India*.

Online Resources:

- https://sanskritdocuments.org
- https://indianculture.gov.in
- https://iks.iitgn.ac.in
- https://bharatiyavidya.indicacademy.org

Credits - 4
Hours - 60

Sanskrit Version

MD (G) 17: प्राचीनभारते कला विज्ञानं गणितं च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. शास्त्रीयसङ्गीत-नृत्य-नाटक-चित्रकलानां समावेशपूर्वकं भारतीयकलायाः विविधपरम्पराणां च विहङ्गावलोकनम्।
2. खगोलशास्त्रेण ऊर्जया भौतिकशास्त्रेण परमाणुसिद्धान्तेन च सम्बद्धानां प्राचीनभारतीयावधारणानाम् गवेषणम्।
3. गणितशास्त्रे भारतीयविदुषां योगदानं तथा वैश्विकगणितपरम्परायां तेषां प्रभावस्य परिचयप्रदानम्।
4. भारतीयसंख्याप्रणालीनां तथैव शून्यं, Pi, मापनैककाः इत्यादीनां प्रमुखगणितीयसम्प्रत्ययानां व्याख्यानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः -

1. प्रमुखशास्त्रीय-क्षेत्रीय-भारतीयकलायाः रूपाणां परिचयवर्णनयोः च समर्थाः भविष्यन्ति।
2. भारतीयग्रन्थेभ्यः परमाणुगतिः, गुरुत्वाकर्षणसिद्धान्तः, विद्युच्चुम्बकीयविकिरणम् इत्यादयः वैज्ञानिकविचाराणां व्याख्यानं करिष्यन्ति।
3. वैश्विकगणितशास्त्रे भारतीयगणितज्ञानां ग्रन्थानां च योगदानस्य अवगाहनं करिष्यन्ति।
4. भारतीयसंख्याप्रणाल्याः, शून्यं, पाई(Pi), कटपयादी, त्रिकोणमितीयगणना चेत्यादीनाम् अवधारणानां विश्लेषणं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् ((Credit Distribution of the Course))			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
MD (G) 17	प्राचीनभारते कला विज्ञानं गणितं च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course):

अन्वितिः १. भारतीयकलानां सामान्यपरिचयः।

- चतुःषष्टिकलाः।
- नाट्यशास्त्रम् अभिनयदर्पणञ्च।
- भारतीयशास्त्रीयसंगीतस्य विभिन्नशैल्यः।
- भारतीयशास्त्रीयनृत्यशैल्यः।

- चित्रकलानां चित्रीकरणस्य विभिन्नाः क्षेत्रीयशैल्यः।
- अन्याः क्षेत्रीयकलाः।

अन्वितिः २. भारतीयविज्ञानम्।

- भारतीयखगोलविज्ञानस्य परिचयः।
- उपनिषत्सु अविनाशी-उर्जायाः विज्ञानम्।
- अग्निना परमाणुगतिः।
- विद्युच्चुम्बकीयतरंगस्य विज्ञानम्।
- विद्युच्चुम्बकीयविकिरणानि।
- विद्युतः प्रकाशस्य च वेगः।
- गतिनियमाः।
- आकर्षणस्य सिद्धान्तः।
- गुरुत्वाकर्षणसिद्धान्तः।

अन्वितिः ३. भारतीयगणितम्।

- भारतीयगणितीयविज्ञानस्य इतिहासः।
- गणितक्षेत्रे भारतीयानां योगदानम्।
- प्रमुखगणितीयग्रन्थानां परिचयः।
- भारतीयगणितीयविज्ञानस्य भारतीयगणितसिद्धान्तानां च वैश्विकप्रभावः।

अन्वितिः ४. भारतीयगणितम्।

- आर्यभटीयगणितप्रणाली।
- कटपयादिसूत्रम्।
- शून्यस्य अवधारणा।
- भू-मापनस्य एककाः।
- pi (π) मूल्यस्य गणनायां भारतीयावधारणाः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Bharata Muni. *Nāṭyaśāstra*.
2. Nandikeśvara. *Abhinayadarpaṇa*.
3. Shukla, K. S., & Gupta, R. C. *History of Indian mathematics*.
4. Āryabhaṭa. *Āryabhaṭīya*.

5. Dixit, S. B. (Trans.). *Surya Siddhānta*.
6. Sharma, P. V. *Classical texts of Ayurveda*.
7. Kothari, D. S. *Science and the Indian tradition*.
8. Basham, A. L. *The wonder that was India*.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. https://sanskritdocuments.org
2. https://indianculture.gov.in
3. https://iks.iitgn.ac.in
4. https://bharatiyavidya.indicacademy.org

Credits - 4

Hours - 60

MD (G) 18: Kauṭliya Arthaśāstra - Society & Citizen

Course Objectives:

1. To introduce the socio-political perspectives of Kauṭilya's Arthaśāstra.
2. To explore the duties and rights of citizens from Kauṭilya's viewpoint.
3. To understand the structure of ancient Indian administration, penal code and the role of espionage.
4. To evaluate the relevance of Kauṭilya's thought in contemporary contexts.
5. To examine ethical and administrative principles based on Kauṭilya's political philosophy.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the foundational structure and relevance of the Arthaśāstra.
2. Analyze Yogakṣema, Saptāṅga and Ṣāḍguṇya policies.
3. Evaluate Rājadharma and Rājamaṇḍala as models of governance.
4. Interpret philosophical foundations with reference to key textual excerpts.
5. Compare ancient welfare models with modern policy frameworks.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 18	Kauṭliya Arthaśāstra - Society & Citizen	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I

- The importance of the Arthaśāstra.
- General introduction to the topics described in Arthaśāstra.

Unit II

- Yogakṣema (Four diplomatic strategies)
- Saptāṅga (Seven essential elements)
- Ṣāḍguṇya (The sixfold policy)

Unit III

- Rājadharma (the duty of the king) as the cultural foundation (command/principle) of modern statecraft.
- Rājamaṇḍala (the circle of kings) as the cultural foundation (command/principle) of modern statecraft.
- Dharma as the cultural foundation (command/principle) of modern statecraft.

- Study of the core philosophical thinking in the Arthaśāstra (Include relevant text excerpts)

Unit IV

- Measures for the welfare of all as prescribed in various texts of the Indian knowledge system and policies related to republicanism and statecraft.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. वेङ्कटनाथाचार्य (सम्पा.). (१९६०). *कौटलीयार्थशास्त्रम्*. मैसूर : प्राच्यविद्या संशोधनालय, मैसूर विश्वविद्यालय।
2. Shamasastry, R. *Kautilya's Arthashastra*.
3. Rangarajan, L. N. *The Arthashastra: A new annotated translation*.
4. Vibhu Academy. *Kautilya's Arthashastra: A study*.

Credits - 4
Hours - 60

Sanskrit Version

MD (G) 18: कौटिलीयम् अर्थशास्त्रं - समाजः नागरिकाश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. कौटिलीय-अर्थशास्त्रस्य आधारेण सामाजिकराजनैतिकदृष्टीनाम् अवबोधः।
2. कौटिल्यदृष्ट्या नागरिक-कर्त्तव्यानाम् अधिकाराणां च अन्वेषणम्।
3. प्राचीनभारतीयप्रशासनस्य संरचनायाः, दण्डसंहितायाः, गुप्तचराणां भूमिकायाः च अवबोधः।
4. समसामयिकसन्दर्भेषु कौटिल्यस्य विचाराणां प्रासंगिकतायाः मूल्याङ्कनम्।
5. कौटिल्यस्य राजनैतिकदर्शनाधारितानां नैतिक-प्राशासनिकसिद्धान्तानां परीक्षणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनं विधाय छात्राः -

1. अर्थशास्त्रस्य आधारभूतसंरचनां प्रासंगिकतां च निरूपयिष्यन्ति।
2. योगक्षेमयोः, सप्ताङ्गानां, षाड्गुण्यानां नीतिविश्लेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. आदर्शशासनरूपेण राजधर्म-राजमण्डलयोः मूल्याङ्कनं करिष्यन्ति।
4. प्रमुखपाठ्यांशसन्दर्भे दार्शनिक-आधाराणां व्याख्यां करिष्यन्ति।
5. प्राचीनकल्याणकर (welfare) - प्रतिमानानाम् आधुनिकनीतिरूपरेखाभिः सह तुलनात्मकं चिन्तनं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् ((Credit Distribution of the Course))			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
MD (G) 18	कौटिलीयम् अर्थशास्त्रं - समाजः नागरिकाश्च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १.

- अर्थशास्त्रस्य महत्त्वम्।
- अर्थशास्त्रे वर्णितविषयाणां सामान्यपरिचयः।

अन्वितिः २.

- योगक्षेमौ (राजनीतेः चतुर्विधव्यूहाः)
- सप्ताङ्गानि (राज्यस्य सप्तप्रभागाः)
- षड्गुणाः।

अन्विति: ३.

- आधुनिकशासनस्य सांस्कृतिकमूलाधारत्वेन राजधर्माः।
- आधुनिकशासनस्य सांस्कृतिकमूलाधारत्वेन राजमण्डलम्।
- आधुनिकशासनस्य सांस्कृतिकमूलाधारत्वेन धर्मः।
- अर्थशास्त्रे मूलभूत-दार्शनिकचिन्तनानाम् अध्ययनम्।

अन्विति: ४.

- भारतीयज्ञानपरम्परायाः विविधग्रन्थेषु वर्णिताः सर्वेषां हितकराः उपायाः, लोकतन्त्र-शासनकलासम्बद्धाः नीतयश्च।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वेङ्कटनाथाचार्य (सम्पा.). (१९६०). *कौटलीयार्थशास्त्रम्*. मैसूर : प्राच्यविद्या संशोधनालय, मैसूर विश्वविद्यालय।
2. Shamasastry, R. *Kautilya's Arthashastra*.
3. Rangarajan, L. N. *The Arthashastra: A new annotated translation*.
4. Vibhu Academy. *Kautilya's Arthashastra: A study*.

Credits - 4
Hours - 60

MD (G) 19: Envisaging Viksit Bharat: Perspectives and Challenges

Course Objectives:

1. To familiarize youth with the concept of Viksit Bharat.
2. Enabling them to identify its key pillars and respond to the challenges and expectations associated with its vision.
3. To develop an understanding of the dynamics of transformation essential for shaping India into a Viksit Bharat.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Comprehend the vision and perspective of Viksit Bharat.
2. Understand different aspects of Indian economy and society.
3. Analyze dimensions for inclusive and sustainable Bharat.
4. Instill a sense of national pride and optimism in one's own life.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 19	Envisaging Viksit Bharat: Perspectives And Challenges	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Viksit Bharat @2047: A Determination.

- Concept of Viksit Bharat.
- Indian perspective of Development.
- Sarve Bhavantu Sukhinah.

Unit II Transforming the Nation.

- PM Gati-Shakti National Master Plan.
- Energy: Conventional and Non-Conventional.
- Digital Transformation; E-Governance.

Unit III Empowering Farmers and Youth.

- Increasing Farmers Income: Strategies and Challenges.
- Non-Farm Rural Sector.
- Manufacturing Sector; Start-ups and Entrepreneurship.

Unit IV Sustainable and Inclusive Bharat.

- SDGs and Climate Challenges.
- Women led Development.

- India as a Soft Power.
- Shiksha se Sarvodaya.

Practical Exercises:

1. Field Activities/ Practical and Hands-On Components.
2. Regular class activities must be conducted throughout the course to enhance students' understanding of topics and the application of concepts. The case study method may be followed as a teaching pedagogy.
3. After the introductory class (first unit), Off-campus visit(s) should be scheduled to places like MSME, village, Self-Help Groups, Farmers Organisations, Infrastructure Projects, Industries, Weekly Bazars etc. The purpose of such visits is to begin the curriculum with real-life experiences. Students should be guided to observe and experience the real-world happenings and search for improvement opportunities. Suitable pedagogy for off-campus visits: Observation, Prototyping, Experimentation, Testing, Selection and Communication.
4. After the completion of second unit, a group project activity is to be given to apprehend the practical application of the concepts. It may include finding a problem in the industry/villages/infrastructure projects, observe how the initiatives of Viksit Bharat may be applied, finding gaps and recommendations for effective implementation of the policies.
5. After the completion of fourth unit, group projects are to be allotted to cognize students' understanding and make them competent to apply the philosophy of Viksit Bharat in real-life situations.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Khanna, S., & Moorthy, P. (2017). Analysing India's soft power functioning in the twenty-first century. *India Quarterly, 73*(3), 292–311.
2. Vashisht, S. (Ed.). (2021). *Atma Nirbhar Bharat: Towards a self-reliant India*. Prabhat Prakashan.
3. Gupta, A., & Gurumurthy, S. (Eds.). (2021). *Aatmanibhar Bharat: A vibrant and strong India*. Aryan Books International.
4. Kumar, S. (2023). Development strategy for future India and Atmanirbhar Bharat: A way forward. *Contemporary World Economy Journal, 1*(4).
5. Government of India. (2023). *Economic survey 2023*. Ministry of Finance.
6. Rao, T. C. (2024). *The architects of Viksit Bharat*. Prabhat Prakashan.

Credits - 4
Hours - 60

MD (G) 20: Computational Linguistics for Sanskrit

Course Objectives:

1. To introduce the concept of Computational Linguistics for Sanskrit and highlight its necessity for sustaining the language in the contemporary digital age.
2. To familiarize students with modern technologies and advancements in the fields of computational linguistics and language technology.
3. To facilitate the development of computational thinking and skills required to apply Sanskrit in various technological contexts.
4. To develop students' proficiency in the tools and techniques of computational linguistics, thereby enhancing their employability and potential for entrepreneurship.
5. To build technical dexterity in areas such as databases, database systems and the architecture of database systems relevant to Sanskrit language processing.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Describe the theoretical concepts of Computational Linguistics and its coherence with Sanskrit.
2. State the basic concepts of the various applied areas of Computational Linguistics.
3. Distinguish among Morphological analyzer, Speech Recognition, Speech synthesis, Text to Speech, Language analysis and so.
4. Write short notes on Natural language Interface, Language processing Text Processing and Machine Translation etc.
5. Apply the basic concept of databases for data Storage and survey of Computational Linguistics.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (G) 20	Computational Linguistics for Sanskrit	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Theoretical Concepts of Computational Linguistics.

- Language and Communication.
- Levels of Language.
- Phonemes.
- Morphemes.
- POS.

- Lexicon.
- Syntax.
- Semantics.
- Discourse.
- Natural Language vs Artificial Language.
- Speech and Language.
- Grammars. Computer Intelligent Interaction (HCII).
- Human Processing of Languages vs Computer Processing of Natural Languages.
- Rule based vs Statistical Processing.
- Machine Learning.
- Annotation of Language.
- Standards.
- Unicode and Language Resources.

Unit II Survey of the Sanskrit Computational Linguistics.

- Historical Evolution of Sanskrit Computational Linguistics.
  - Early computational approaches to Sanskrit (e.g., Panini's grammar, formal systems).
  - Key developments and research milestones.
- Major Tools and Projects.
  - Sanskrit Morphological Analyzers, POS Taggers, Sandhi Splitters.
  - Key projects like Sanskrit-Hindi Machine Translation (SHMT), Sanskrit WordNet, Shabda-Bodha.
- Key Contributors and Research Centers.
  - Contributions from JNU, IITs, Rashtriya Sanskrit Sansthan and individual researchers like G.N. Jha, Gérard Huet and Amba Kulkarni.
- Challenges and Future Directions.
  - Linguistic complexities (e.g., Sandhi, compounding).
  - Emerging trends: machine learning, deep learning, digital Sanskrit libraries, AI applications.

Unit III Applied Areas of Sanskrit Computational Linguistics.

- Morphological Analyzer.
- Speech/Speaker Recognition.
- Speech Synthesis.
- Text to Speech.
- Language Analysis.
- Language Understanding.
- Language Generation.
- Natural Language Interface.
- Text Processing.

- Machine Translation.

Unit IV Data Storage.

- An Introduction to Databases.
- Databases and Database Systems.
- Architecture of Database Systems.
- Historical Perspective of Database Systems.
- Basics of MS SQL Database.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Grishman, R. (1986). *Computational Linguistics: An introduction*. Cambridge University Press.
2. Gazdar, G., & Mellish, C. (1989). *NLP in Prolog*. Wokingham: Addison Wesley.
3. Gazdar, G., & Mellish, C. (1989). *NLP in Lisp*. Wokingham: Addison Wesley.
4. Bharti, A., Sangal, R., & Chaitanya, V. (1990). NL, Complexity Theory and Logic. In *Foundations of Software Technology and Theoretical Computer Science*. Springer.
5. Grosz, B. J., et al. (Eds.). (1990). *Readings in NLP*. Los Angeles: Morgan Kaufmann.
6. Dan Jurafsky, & Martin, J. H. (2000). *Speech and Natural Language Processing*. Prentice Hall.
7. Mitkov, R. (2005). *Oxford Handbook of Computational Linguistics*. Oxford University Press.
8. Chandra, Subhash. (2017). *मशीनी अनुवाद (Machine Translation)*. Vidya Nidhi Prakashana, New Delhi, India.
9. Kenneth, A. Lambert. (2011). *Fundamentals of Python: First Programs*. Cengage Learning.
10. Nath Jha, Girish (Ed.). (2010). *Sanskrit Computational Linguistics*. Springer Verlag, Germany.
11. Chandra, Subhash. (2021). *भाषासंगणन (Language Computing)*. Upasana Publications, New Delhi, India.
12. Elmasri, R., & Navathe, S. B. *Fundamentals of Database Systems* (5th Ed.). Pearson Education.

Additional Readings:

1. Grishman, R. (1986). *Computational linguistics: An introduction*. Cambridge University Press.
2. Huet, G., Kulkarni, A., & Scharf, P. (Eds.). (2009). *Sanskrit computational linguistics: 1st and 2nd international symposiums* (LNCS 5402). Springer.
3. Kulkarni, A., & Huet, G. (Eds.). (2009). *Sanskrit computational linguistics: 3rd international symposium* (LNCS 5406). Springer.
4. Chandra, S., & Jha, G. N. (2012). *Computer processing of nominal inflections in Sanskrit: Methods and implementations*. CSP.

Credits - 4
Hours - 60

MD (G) 21: Sanskrit and Computational Linguistics

Course Objectives:

1. To introduce Sanskrit's grammatical and linguistic richness as a foundation for computational modeling.
2. To develop the understanding of computational linguistics and its integration with Sanskrit language technology.
3. To equip students with skills in tools such as morphological analyzers, syntactic parsers and machine translation.
4. To foster computational thinking with real-world applications of Sanskrit in the digital age.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Describe core linguistic structures of Sanskrit relevant to computation (phonemes, morphemes, syntax, semantics).
2. Explain foundational concepts of computational linguistics and their applicability to Sanskrit.
3. Demonstrate familiarity with computational tools: morphological analyzers, TTS systems, databases and text processing.
4. Apply language resources and standards (e.g., Unicode, annotated corpora) in Sanskrit processing.
5. Develop a small-scale project (e.g., basic morphological analyzer for Sanskrit).

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
MD (G) 21	Sanskrit and Computational Linguistics	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Foundations of Sanskrit Linguistics & Language Technology.

- Sanskrit phonology, morphology, syntax, semantics.
- Levels of language (from Panini to modern NLP)
- Natural vs artificial languages, discourse, context.
- Unicode standards, annotation of Sanskrit texts.

Unit II Computational Linguistics Concepts.

- Overview of NLP, rule-based and statistical methods.

- Human vs machine processing of natural language.
- Machine learning, annotations, corpora, standards.

Unit III Applied Computational Tools for Sanskrit.

- Morphological analyzers, syntactic parsers for Sanskrit.
- Speech/speaker recognition, text-to-speech for Sanskrit.
- Sanskrit language analysis and generation tools.
- Machine translation (Sanskrit↔Hindi/English)

Unit IV Data and Language Resources for Sanskrit.

- Introduction to databases (MS SQL) for Sanskrit text storage.
- Data architectures for language resources.
- Survey of Sanskrit corpora and lexical resources.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2009). *Speech and language processing* (2nd ed.). Prentice Hall.
2. Jha, G. N. (Ed.). (2010). *Sanskrit computational linguistics*. Springer.
3. Chandra, S. (2021). *भाषासंगणन*, Upasana Publications.

Credits - 4
Hours - 60

MD (G) 22: Applied Sanskrit Computational Linguistics

Course Objectives:

1. To bridge classical Sanskrit grammar (Vyakarana) with computational processing techniques.
2. To train students in the architecture and application of language technology tools for Sanskrit.
3. To integrate database systems with Sanskrit NLP applications.
4. To encourage digital scholarship and research in Sanskrit computational studies.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Compare classical grammatical frameworks (Paninian) with computational models.
2. Design simple applications like a text analyzer or transliterator for Sanskrit.
3. Analyze performance of language technology tools (morphological analyzers, POS taggers) on Sanskrit data.
4. Integrate Sanskrit textual data into databases for NLP purposes.
5. Present research findings in the field of Sanskrit computational linguistics.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
MD (G) 22	Applied Sanskrit Computational Linguistics	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Classical Grammar Meets Computation.

- Overview of Panini's grammar and its relevance to NLP.
- Parsing Sanskrit syntax using computational tools.
- Encoding Sanskrit rules into computational frameworks.

Unit II Tools & Techniques.

- Morphological analyzers, lemmatizers, POS tagging.
- Speech synthesis, text-to-speech systems for Sanskrit.
- Sanskrit-specific challenges in computational linguistics.

Unit III Data and Resources.

- Database architectures (MS SQL, Oracle) for Sanskrit data.
- Corpus creation, annotation and language resources.

- Standards for Sanskrit text encoding (Unicode, XML).

Unit IV Project Development & Applications.

- Hands-on project: design a simple computational tool (e.g., Sanskrit lemmatizer, transliterator)
- Presentation of findings in workshops/conferences.
- Exploration of entrepreneurship in Sanskrit language technology.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Grishman, R. (1986). *Computational linguistics: An introduction*. Cambridge University Press.
2. Huet, G., Kulkarni, A., & Scharf, P. (Eds.). (2009). *Sanskrit computational linguistics: 1st and 2nd international symposia proceedings* (LNCS 5402). Springer.
3. Chandra, S. (2017). *मशीनी अनुवाद*, Vidya Nidhi Prakashana.

POOL OF MULTIDISPLINARY COURSES (Sanskrit Disciplines)

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

MD (S) 1: भारतीयं गणितशास्त्रम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. गणिते भारतीयानां योगदानस्य अध्ययनम्।
2. कालानुगुणं भारतीयगणितशास्त्रस्य, ज्योतिश्शास्त्रेण सह गणितशास्त्रस्य च विकासस्य अवगमनम्।
3. प्रमुखज्योतिषाचार्याणां तद्ग्रन्थानां च परिचयप्राप्तिः।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. प्राचीनकाले गणितशास्त्रस्य स्वरूपम् अधिगन्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. ऐतिहासिकदृष्ट्या गणितशास्त्रस्य क्रमिकविकासं प्रतिपादयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
3. भारतीयैः शुद्धगणितस्य अनुप्रयुक्तगणितस्य च प्रक्रियाः कथम् उपन्यस्ताः इत्यस्मिन् विषये अन्यान् प्रबोधयितुं पटवः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
MD (S) 1	भारतीयं गणितशास्त्रम्	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयगणितशास्त्रस्य सामान्यपरिचयः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- वेदेषु गणितस्य प्रयोगाः।
- महाभारते रामायणे पुराणे च गणितस्य उल्लेखाः।
- संख्यास्थानानि।
- भारते संख्यासूचकपद्धतयः (भूतसंख्यापद्धतिः)।
- कटपयादिसंख्यापद्धतिः।
- आर्यभटीयसंख्यापद्धतिः।
- गणितीयपरिकर्मणां व्यवहाराणां च सामान्यपरिचयः।

अन्वितिः २. प्रसिद्धाः गणितशास्त्रज्ञाः तेषाम् उपादेयता च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आर्यभटः।
- वराहमिहिरः।
- ब्रह्मगुप्तः।
- लल्लः।
- मुञ्जालः।
- श्रीपतिः।

अन्वितिः ३. प्रसिद्धाः गणितशास्त्रज्ञाः तेषाम् उपादेयता च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भास्कराचार्यः।
- कमलाकरः।
- ज्ञानराजः।
- जगन्नाथः।
- गणेशदैवज्ञः।
- वेङ्कटेशकेतकरः च।

अन्वितिः ४. केरलीयगणितशास्त्रपरम्परा। **श्रेयोऽङ्कः १**

- माधवः।
- परमेश्वरः।
- नीलकण्ठः।
- चित्रभानुः।
- ज्येष्ठदेवः।
- शङ्करवारियरः।
- नारायणः।
- अच्युतपिशारटिः।
- पुदुमनसोमयाजिप्रभृतीनां केरलीयगणितज्ञानां गणितशास्त्रीययोगदानस्य चिन्तनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भास्कराचार्य, (1931), *लीलावती* (Ed. Giriraj Prasad Dwivedi), Newul Kishor Printing Press.
2. Dahal, A. L., (2005), *भारतीयज्योतिश्शास्त्रस्य इतिहासः*, Choukhambha Krishnadas Academy.
3. Heroor, V. D., (2016), *The history of mathematics & mathematicians of India*, SAKSHI.
4. संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्, (2022), *भारतीय गणित परम्परा*, नवदेहली।
5. Ray, P. P., (2023), *The great mathematicians of Bharat*, Rajmangal Publishers.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Prasad, G. (1956). *भारतीय ज्योतिश्शास्त्र का इतिहास*, Lucknow: Uttar Pradesh Sarkar।
2. Sarma, K. V. (1977). *Contributions to the study of the Kerala School of Hindu Astronomy and Mathematics (INSA-TP-40).* New Delhi: Indian National Science Academy.
3. Shastri, N. (2014). *भारतीय ज्योतिष.* Delhi: Bharatiya Jnanapitha।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

MD (S) 2: भारतीयगणितशास्त्रे परिकर्माणि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारमानानां दूरमानानाम् अर्थमानानां (मुद्राणां), धान्यमानानां च प्राचीनपरिभाषाविज्ञानम्।
2. गणितीयपरिकर्मणाम् अध्ययनम्।
3. गुणन-भजन-वर्ग-वर्गमूलादिपरिकर्मणाम् अवगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. प्राचीनकाले भारतदेशे मानानां स्वरूपं कीदृशमासीत् इति अधिगन्तुं समर्थः भविष्यति, तद्द्वारा ऐतिहासिकदृष्ट्या भारतीयजीवनपद्धतिविषये शोधं कर्तुं प्रभविष्यन्ति।
2. गुणनादिपरिकर्मणां भेदान् प्रतिपादयितुं सक्षमाः भविष्यन्ति।
3. गणितीयानि उदाहरणानि काव्यशास्त्रदृष्ट्या व्याख्यातुं पटवः भविष्यन्ति।
4. गणितं भारतीयानां व्यवहारे कथम् अनुप्रयुक्तम् आसीत् इत्यस्मिन् विषये अन्यान् प्रबोधयितुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
MD (S) 2	भारतीयगणितशास्त्रे परिकर्माणि	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. अभिन्नपरिकर्माष्टकम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मानपरिभाषाः।
- सङ्कलनादिघनमूलपर्यन्तानि परिकर्माणि च।

अन्वितिः २. भिन्नपरिकर्माष्टकं, शून्यपरिकर्म, व्यस्तविधिः इष्टकर्म च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भिन्नराशिस्वरूपम्।
- भिन्नराशेः परिकर्माणि।
- भिन्नराशौ जातिचतुष्टयम्।
- खषड्विधम्।

- अनन्तपरिकल्पना।
- व्यस्तकर्म इष्टकर्म च।

अन्वितिः ३. सङ्क्रमणं, वर्गकर्म, गुणकर्म च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सङ्क्रमणाख्यं गणितम्।
- वर्गगुणकर्मणी।

अन्वितिः ४. त्रैराशिकादि। **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्रैराशिकं पाञ्चराशिकं सप्तराशिकं नवराशिकम् एकादशराशिकं भाण्डप्रतिभाण्डकं च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भास्कराचार्यः, (1931), *लीलावती*, (गिरिराजप्रसादद्विवेदी सम्पा.), लखनऊ : न्यूवलकिशोर प्रिंटिंग प्रेस।
2. नारायणपण्डितः, (1936), *गणितकौमुदी*, (गोपीनाथकविराजः, पद्माकरद्विवेदी च सम्पादकौ), वाराणसी : तारा प्रिंटिंग वर्क्स।
3. (2022), *भारतीयगणितपरम्परा*, नवदेहली : संस्कृतसंवर्धनप्रतिष्ठानम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. महावीराचार्यः, (1912), *गणितसारसङ्ग्रहः*, (M. Rangacharya सम्पा.), मद्रास : गवर्नमेंट प्रेस।
2. महावीराचार्यः, (1963), *गणितसारसङ्ग्रहः*, (L.C. Jain सम्पा.), शोलापुर : जैन संस्कृत संरक्षण संघः।
3. (1975), *लीलावती (क्रियाक्रमकरीव्याख्योपेता)*, (K.V. Sarma सम्पा.), होशियारपुर : विशेश्वरानन्द वैदिक शोध संस्थान।
4. आर्यभटः, (1976), *आर्यभटीयम्*, (K.S. Shukla, K.V. Sharma सम्पादकौ), दिल्ली : INSA।
5. श्रीधराचार्यः, (2004), *त्रिशतिका*, दिल्ली : राष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानम्।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

MD (S) 3: भारतीयपरम्परायां कालगणनापद्धतिः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. नवविधकालमानानां परिचयप्राप्तिः, तेषां परिगणनाक्रमज्ञानं च।
2. विविधशकवर्षाणां परिज्ञानम्।
3. कल्पादितः अभीष्टकालं यावत् गतवर्षाणां गणनाक्रमविशेषज्ञानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :–

1. पञ्चाङ्गप्रारूपं विज्ञाय भारतीयानां "Calander System" सम्पूर्णं खगोलाश्रितम् अत्यन्तं वैज्ञानिकं सूक्ष्मं च वर्तते इति प्रतिपादने कुशलाः भविष्यन्ति।
2. पूजादिषु शुभकर्मसु सङ्कल्पकरणावसरे सृष्ट्यादितः अभीष्टदिनं यावत् गतानि वर्षाणि मासाः तिथयश्च कथं निरूप्यन्ते इति ज्ञात्वा अस्मत्सनातनसम्प्रदाये कालगणनाक्रमस्य अविच्छिन्नपरम्पराम् अनुवर्तयितुम् अन्यान् बोधयितुं च सक्षमाः भविष्यन्ति।
3. सौर-सावन-चान्द्र-नाक्षत्रमानानां स्वरूपम् अवगत्य तेषां पारस्परिकं सम्बन्धं प्रतिपादयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।
4. पैत्र-दैव-मनु-गौरव-ब्राह्ममानानि गणयितुं तदुपयोगं प्रतिपादयितुं च समर्थाः भविष्यन्ति।
5. दिन-मास-वर्ष-युग-महायुग-मन्वन्तर-कल्पमानानाम् अध्ययनेन कालगणनायां भारतीयज्ञानपरम्पराम् अधिगन्तुं पटवः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
MD (S) 3	भारतीयपरम्परायां कालगणनापद्धतिः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. कालपरिभाषा, सौरादीनां मानानां स्वरूपं प्रयोजनं च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कालस्य स्थूलसूक्ष्मभेदः।
- सौर-सावन-चान्द्र-नाक्षत्र-पितृ-दिव्य-मनु-बार्हस्पत्य-ब्राह्मकालमानानां प्रवृत्तिविज्ञानं च।

अन्वितिः २. क्षेत्रपरिभाषा, ग्रहभगणाः च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- भगणपरिभाषा।
- युगे कल्पे च ग्रहाणाम् उच्चादीनां भगणाः नक्षत्रभ्रमणानि।

अन्वितिः ३. अवम-अधिमासयोः स्वरूपम्।

- सावनदिनानि।
- चान्द्रमासाः, अधिमासाः, क्षयदिनानि च।

अन्वितिः ४. कल्पादितः/ सृष्ट्यादितः गतकालानयनं पञ्चाङ्गावलोकनक्रमः च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कल्पादिसृष्ट्याद्योः भेदः।
- गतवर्षानयनम्।
- अहर्गणानयनम्।
- पञ्चाङ्गं दृष्ट्वा संवत्सर-मासादिव्यवस्थाज्ञानम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Kapileshvara Shastri (Ed.), (1946), *सूर्यसिद्धान्तः (तत्त्वामृतटीकोपेतः)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज़ कार्यालय।
2. Bhaskaracharya, (1995), *सिद्धान्तशिरोमणिः (वासनाभाष्योपेतः)*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत भवन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Dwivedi, S. (Ed.), (1991), *सिद्धान्ततत्त्वविवेकः*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. Mishra, B. (Ed.), (1932), *सिद्धान्तशेखरः*, कलकत्ता : कलकत्ता यूनिवर्सिटी प्रेस।
3. Sharma, R. S. (Ed.), (1966), *ब्राह्मस्फुटसिद्धान्तः*, नई दिल्ली : IIAS रिसर्च।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

MD (S) 4: बृहद्देवता (प्रथमाध्यायः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. देवताविषये ज्ञानप्रदानम्।
2. बृहद्देवतायाः परिचयप्रदानम्।
3. देवतामहत्त्वं, स्तुतिः, सूक्तानां प्रकारः, इत्यादिविषयाणां ज्ञानप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. देवताविषयकं परिचयं विधास्यन्ति।
2. बृहद्देवताग्रन्थे प्रतिपादितान् विषयान् व्याख्यास्यन्ति।
3. विभिन्नप्रकारमन्त्रान् वक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
MD (S) 4	बृहद्देवता (प्रथमाध्यायः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. प्रथमश्लोकादारभ्य 31 श्लोकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- देवताज्ञानमहत्त्वम्, स्तुतिः आशीः च।
- सूक्तानां प्रकाराः, देवताविचारः, नाम्नः उत्पत्तिश्च।

अन्वितिः २. 32 श्लोकादारभ्य 64 श्लोकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- विभिन्नप्रकारमन्त्राः, मन्त्राणामभिव्यञ्जनात्मकपद्धतिः, संज्ञायाः क्रियायाः च।
- परिभाषा, विभिन्नप्रकाराणां मन्त्राणामुदाहरणं, स्थावरजङ्गमानां स्रोतरूपेण प्रजापतिश्च।

अन्वितिः ३. 65 श्लोकादारभ्य 100 श्लोकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अग्नेः त्रीणि रूपाणि, वाचः त्रीणि रूपाणि, सूक्तस्य प्रधानदेवता च।
- देवानां नामगणना, अग्नेः इन्द्रवाय्वोः सूर्यस्य च सूक्तानां विशेषता।

- त्रयः अग्नयः, अग्नेः जातवेदसः वैश्वानरस्य च भेदाः।

अन्वितिः ४. 101 श्लोकादारभ्य 131 श्लोकपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- त्रयाणां लोकानां देवताः।
- पार्थिवाग्नेः प्रतिनिधिदेवता, अग्निसम्बद्धाः अन्याः देवताश्च।
- इन्द्रसम्बद्धाः मध्यस्थानीयाः देवताः।
- इन्द्रसम्बद्धाः देवताः दैवीकृतपदार्थाश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Rai, R., (2019), *शौनकीयबृहद्देवता*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

MD (S) 5: वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (संहिताब्राह्मणारण्यकोपनिषत्परिचयः) चरणव्यूहः च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकवाङ्मयस्य विस्तृतरूपेण परिचयप्रदानम्।
2. संहिता-ब्राह्मण-आरण्यक-उपनिषदां परिचयप्रदानम्।
3. चरणव्यूहग्रन्थे प्रतिपादितानां विषयाणां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैदिकवाङ्मयस्य ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. वैदिकवाङ्मयेतिहासं ज्ञातुं समर्थाः भविष्यन्ति।
3. चरणव्यूहग्रन्थे प्रतिपादितान् विषयान् ज्ञास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
MD (S) 5	वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (संहिताब्राह्मणारण्य-कोपनिषत्परिचयः) चरणव्यूहः च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. संहिताब्राह्मणभागः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋग्वेदः, ऋग्वेदस्य शाखाः ब्राह्मणानि तेषु प्रतिपादितविषयाश्च।
- शुक्लयजुर्वेदः, शुक्लयजुर्वेदस्य शाखाः, ब्राह्मणानि, तेषु प्रतिपादितविषयाश्च।
- कृष्णयजुर्वेदः, कृष्णयजुर्वेदस्य शाखाः, ब्राह्मणानि, तेषु प्रतिपादितविषयाश्च।
- सामवेदः, सामवेदस्य शाखाः, ब्राह्मणानि, तेषु प्रतिपादितविषयाश्च।
- अथर्ववेदः, अथर्ववेदस्य शाखाः, ब्राह्मणानि, तेषु प्रतिपादितविषयाश्च।

अन्वितिः २. आरण्यकोपनिषद्भागः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ऋग्वेदस्य आरण्यकानि, उपनिषदः, तेषां प्रतिपादनविषयाश्च।
- शुक्लयजुर्वेदस्य आरण्यकानि, उपनिषदः, तेषां प्रतिपादनविषयाश्च।

- कृष्णयजुर्वेदस्य आरण्यकानि, उपनिषदः, तेषां प्रतिपादनविषयाश्च।
- सामवेदस्य आरण्यकानि, उपनिषदः, तेषां प्रतिपादनविषयाश्च।
- अथर्ववेदस्य आरण्यकानि, उपनिषदः, तेषां प्रतिपादनविषयाश्च।

अन्वितिः ३. चरणव्यूहे ऋग्वेदयजुर्वेदखण्डौ। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महीदासभाष्यसहितः ऋग्वेदखण्डः।
- महीदासभाष्यसहितः यजुर्वेदखण्डः।

अन्वितिः ४. चरणव्यूहे सामवेदाथर्ववेद-फलश्रुतिखण्डाः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- महीदासभाष्यसहितः सामवेदखण्डः।
- महीदासभाष्यसहितः अथर्ववेदखण्डः।
- महीदासभाष्यसहितः फलश्रुतिखण्डः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. उमेशचन्द्रशर्मा (संपा०), (1978), *चरणव्यूहसूत्रम्* (आचार्य महिदासकृत भाष्यसहितम्), अलीगढ़: विवेक पब्लिकेशन्स।
2. जगदीशचन्द्रमिश्र, (2018), *वैदिकवाङ्मयस्य इतिहासः*, वाराणसी: चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. महर्षि सान्दीपनि राष्ट्रीय वेदविद्या प्रतिष्ठान, (2023), *वेदकल्पतरु*, नई दिल्ली : राष्ट्रीय पुस्तक न्यास।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

MD (S) 6: वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (वेदाङ्गस्येतिहासः)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकवाङ्मयेतिहासयोः ज्ञानसम्पादनम्।
2. विविधशिक्षाणां परिचयप्रदानम्।
3. वेदाङ्गस्य विस्तृतेन परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैदिकवाङ्मयस्येतिहासं वक्तुं समर्थाः भविष्यन्ति।
2. शिक्षासु प्रतिपादितान् विषयान् व्याख्यास्यन्ति।
3. वेदाङ्गानां प्रयोजनानि वक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
MD (S) 6	वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः (वेदाङ्गस्येतिहासः)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शिक्षावेदाङ्गेतिहासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- शिक्षायाः अवश्यकता, इतिहासश्च।
- ऋग्वेद-यजुर्वेदयोः शिक्षाः।
- कृष्णयजुर्वेदस्य शिक्षाः।
- सामवेदस्य शिक्षाः।
- अथर्ववेदस्य शिक्षाः।

अन्वितिः २. निरुक्तव्याकरणवेदाङ्गेतिहासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- निरुक्तस्यावश्यकता इतिहासश्च।
- निरुक्ते अध्यायविभागः, निरुक्तव्याख्याकाराश्च।
- व्याकरणशास्त्रस्यावश्यकता।
- व्याकरणस्येतिहासः, व्याकरणपरम्परा, व्याकरणशास्त्रस्य ग्रन्थाः, तेषां व्याख्याः च।

अन्वितिः ३. छन्दोज्यौतिषवेदाङ्गेतिहासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- छन्दःशास्त्रस्येतिहासः।
- ज्यौतिषशास्त्रपरम्परा, ज्यौतिषवेदाङ्गस्येतिहासश्च।
- स्कन्धत्रयं, ज्यौतिषग्रन्थाः, तेषां व्याख्याः च।

अन्वितिः ४. कल्पवेदाङ्गेतिहासः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- कल्पवेदाङ्गस्यावश्यकता, कल्पवेदाङ्गस्य विभागाश्च।
- श्रौतसूत्राणि तेषां व्याख्याः च।
- धर्मसूत्राणि तेषां व्याख्याः च।
- गृह्यसूत्राणि तेषां व्याख्याः च।
- शुल्बसूत्राणि तेषां व्याख्याः च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. जगदीशचन्द्रमिश्र, (2018), *वैदिकवाङ्मयस्य इतिहासः*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. महर्षि सान्दीपनि राष्ट्रीय वेद विद्या प्रतिष्ठान, (2023), *वेदकल्पतरु*, नई दिल्ली : राष्ट्रीय पुस्तक न्यास।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

MD (S) 7: वैदिकाख्यानानि संवादसूक्तानि च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. वैदिकाख्यानानां विस्तृतेन ज्ञानप्रदानम्।
2. वैदिकाख्यानानां सायणभाष्येण सह अध्ययनम्।
3. गार्गी-याज्ञवल्क्यसंवादादीनां शाङ्करभाष्येण सह अध्ययनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वैदिकाख्यानानाम् अर्थं वक्ष्यन्ति।
2. वैदिकाख्यानेषु सायणभाष्यस्य तात्पर्यं कथयिष्यन्ति।
3. संवादेषु आत्मतत्त्वं प्रतिपादयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
MD (S) 7	वैदिकाख्यानानि संवादसूक्तानि च	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. शुनःशेपाख्यानम् (ऐ. ब्र. 7.13) **श्रेयोऽङ्कः १**

- मूलभागः, सायणभाष्यञ्च।

अन्वितिः २. वाङ्मनसोः आख्यानम् (श.ब्रा. 1.4.5.8-13) **श्रेयोऽङ्कः १**

- मूलभागः, सायणभाष्यञ्च।

अन्वितिः ३. विश्वामित्रनदीसंवादः (3.33), सरमापणिसंवादश्च (10.108) **श्रेयोऽङ्कः १**

- मूलभागः, सायणभाष्यञ्च।

अन्वितिः ४. गार्गी-याज्ञवल्क्यसंवादः, मैत्रेयी-याज्ञवल्क्यसंवादश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मूलभागः, शाङ्करभाष्यञ्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. *बृहदारण्यकोपनिषद्*, (सानुवाद शाङ्करभाष्यसहित), गोरखपुर : गीताप्रेस।
2. *ऋग्वेदसंहिता*, (सायणभाष्यम्), पुणे : वैदिकसंशोधनमण्डल।
3. डॉ. सुधाकर मालवीय, *ऐतरेयब्राह्मणं*, वाराणसी : तारा प्रिंटिंग वर्क्स।
4. *शतपथब्राह्मणं*, नईदिल्ली : राष्ट्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयः।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

MD (S) 8: ग्रहशान्तिः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ग्रहशान्तिमन्त्राणां परिचयप्रदानम्।
2. पञ्चभूसंस्कारस्य विस्तृतेन परिचयसम्पादनम्।
3. अग्निस्थापनं, कुशकण्डिकाप्रयोगः, ग्रहहोमः, इत्यादीनां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. ग्रहशान्तिमन्त्राणाम् उच्चारणे समर्थाः भविष्यन्ति।
2. अग्निस्थापनं, कुशकण्डिकाप्रयोगः, ग्रहहोमः, पूर्णाहुतिं विधातुं च समर्थाः भविष्यन्ति।
3. ग्रहशान्तिं कर्तुं कारयितुं च समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
MD (S) 8	ग्रहशान्तिः	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १ दिग्रक्षणं, पञ्चभूसंस्काराश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ग्रहशान्तिपूजनादिकर्मणां सम्यक् सम्पादनार्थम् आदौ दशसु दिक्षु मन्त्रोच्चारणानुपूर्वं विधिनिष्पादनम्।
- अग्निप्रतिष्ठापनार्थं स्थण्डिले पञ्चभूसंस्काराः।
- परिसमूहन-उपलेपन-उल्लेखन-उद्धरण-अभ्युक्षणानि इति कर्मणां यथोक्तरीत्या सम्पादनम्।

अन्वितिः २. अग्निस्थापनम्, ग्रहमण्डलदेवतास्थापनञ्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- अग्न्याहरण-क्रव्यादाँशक्षेपण-अग्निस्थापन-अग्न्युपसमाधान-आवाहन-प्रतिष्ठापन-पूजनादिकर्माणि।
- सङ्कल्पः - नवानां ग्रहाणाम् अधिदेवता-प्रत्यधिदेवतानां च मन्त्रोच्चारपूर्वकम् आवाहन-स्थापन-पूजनादिकर्माणि।

अन्वितिः ३. कुशकण्डिका प्रयोगः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- ब्रह्मासनास्तरण-प्रणीताप्रणयन-पात्रासादन-अपाम् उद्दिङ्गन-प्रोक्षण-आज्यनिर्वाप-प्रतपन-आज्यस्य स्थापन-उद्वासन-उत्पवन-अवेक्षण-अपद्रव्यनिरसन-समिद्धोम-अग्नेः प्रदीप्तिकरणादीनि कर्माणि।

अन्वितिः ४. ग्रहहोमः, बलिदानं, पूर्णाहुतिश्च। **श्रेयोऽङ्कः १**

- आघारहोम-आज्यभागहोम-द्रव्यत्यागसङ्कल्प-अग्निपूजन-प्रार्थन-प्रधानहोम-गुग्गुलहोम-सर्षपहोम-लक्ष्मीहोम-व्याहृतिहोम-प्रायश्चित्तहोम-उत्तरपूजन-स्विष्टकृद्धोम-नवाहुतिहोमादीनि कर्माणि।
- दिक्पालदेवतानां, स्थापितदेवतानां च कृते पूजनपूर्वकं बलिदानम्। पूर्णाहुतिहोमप्रकरणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. यज्ञदत्त दुर्गाशंकर शास्त्री, *बृहद्ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः*, मुम्बई : जगदीश्वर प्रिंटिंग प्रेस।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

MD (S) 9: मुहूर्तचिन्तामणिः (संस्कारप्रकरणम्)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. मुहूर्तचिन्तामणिग्रन्थपरिचयेन सह ज्योतिषशास्त्रस्य परिचयज्ञानप्रदानम्।
2. विविधसंस्काराणां प्रयोजनस्य ज्ञानसम्पादनम्।
3. विविधसंस्कारेषु प्रयुक्तानां मूहुर्त-तिथि-वार-नक्षत्रादीनां परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. ज्योतिषवेदाङ्गस्य परिचयं वक्ष्यन्ति।
2. संस्काराणां स्वरूपं भेदान् च वर्णयिष्यन्ति।
3. मूहुर्तचिन्तामणिग्रन्थस्य संस्कारप्रकरणं ज्ञातुं ज्ञापयितुं च समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
MD (S) 9	मुहूर्तचिन्तामणिः (संस्कारप्रकरणम्)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. आरम्भतः निन्दितयोगानां परिहारपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- तिथीनां स्वामी, तिथीनां संज्ञा शुभाशुभविचाराश्च - (नन्दा, भद्रा, जया, रिक्ता, पूर्णा)
- वासरेषु निषिद्धतिथयः नक्षत्राणि च, तिथ्यनुसारनिषिद्धकर्माणि, दग्ध-विषाख्य-हुतासन-यमघण्टयोगाश्च।
- शून्यतिथयः, तिथ्यनुसारनिन्द्यनक्षत्राणि, चैत्रादिमासेषु शून्यनक्षाणि, चैत्रादिमासेषु शून्यराशयः च।
- प्रतिपदादि-विषमतिथिषु दग्धलग्नानि, पूर्वोक्तानां दुष्टयोगानां परिहारश्च।
- शुभकर्मसु निषिद्धयोगाः, गृहप्रवेश-यात्रा-विवाहेषु क्रमशः वर्जनीयवार-नक्षत्राणि च।
- आनन्दादि-अष्टाविंशतियोगाः।
- दुष्टयोगानां परिहारः।
- रवियोगः, सर्वार्थसिद्धियोगः, उत्पातादि-योगचतुष्टयञ्च।
- निन्दितयोगानां परिहारः।

अन्वितिः २. सम्पूर्णकृत्येषु वर्जनीयवस्तूनितः शुभाशुभप्रकरणान्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- सम्पूर्णकृत्येषु वर्जनीयवस्तूनि, सूर्यचन्द्रग्रहणस्य त्याज्यनक्षत्राणि दिनानि च।
- त्याज्यनक्षत्राणि योगाश्च, पक्षरन्ध्रतिथयः तेषां परिहारश्च।
- देशभेदेन होलाष्टकनिषेधः, भद्रादिपरिहारः, भद्राकालश्च।
- शुक्रास्तादिषु वर्जनीयक्रिया।
- लुप्तसंवत्सरदोषः परिहारश्च।
- कालहोरा, कालहोरायाः प्रयोजनञ्च।
- मन्वादि-युगादितिथयः।

अन्वितिः ३. संस्कारप्रकरणे आरम्भतः मतान्तरेण शुक्रबृहस्पतयोः बाल्यवृद्धत्वपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रथमरजोदर्शने उत्तम-मध्यम-निकृष्टनक्षत्राणि।
- निन्दितप्रथमरजोदर्शनं, प्रथमरजस्वलायाः स्नानमुहूर्तञ्च।
- गर्भाधानमुहूर्तः, गर्भाधाने लग्नबलञ्च।
- सीमन्तोन्नयनमुहूर्तः, गर्भाधानतः प्रसवपर्यन्तं मासस्वामी च।
- पुंसवनमुहूर्तः, जातकर्म-नामकर्ममुहूर्त्ताश्च।
- प्रसूतास्नानमुहूर्तः।
- मासानुसारं दशनोत्पत्तिविचारः।
- दोलारोहणमुहूर्तः।
- जलपूजामुहूर्तः।
- अन्नप्राशनमुहूर्तः, अन्नप्राशनाय लग्नशुद्धिः, अन्नप्राशनमुहूर्ते ग्रहाणां फलञ्च।
- बालानां भूम्योपवेशनमुहूर्तः, बालानां जीविकापरीक्षा च।
- कर्णवेधमुहूर्तः, कर्णवेधे लग्नशुद्धिश्च।
- चौलादिषु निषिद्धकालः।
- शुक्रबृहस्पतेः बाल्यवृद्धावस्था।
- मतान्तरेण शुक्रबृहस्पतयोः बाल्यवृद्धत्वम्।

अन्विति: ४. चूडाकर्ममुहूर्तत: केशान्तकर्ममुहूर्तपर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्क: १**

- चूडाकर्ममुहूर्तः।
- तारादोषस्यापवादः।
- चौलादिसंस्कारेषु निषिद्धकालः।
- साधारणक्षौरादीनां मुहूर्तः निषेधश्च।
- निमित्तवशात् क्षौरकर्म।
- अक्षरारम्भमुहूर्तः।
- विद्यारम्भमुहूर्तः।
- यज्ञोपवीतकालः, यज्ञोपवीतस्य नक्षत्राणि, यज्ञोपवीते लग्नदोषः, यज्ञोपवीतेलग्नगुणाश्च।
- बृहस्पतिबलम्, गुरुदोषापवादश्च।
- यज्ञोपवीते निषिद्धसमयः।
- केन्द्रस्थितानां सूर्यादिग्रहाणां फलम्।
- अनध्यायसंज्ञकतिथयः।
- प्रदोषलक्षणम्।
- यज्ञोपवीतादिषु धर्मशास्त्रविचारः।
- छुरिकाबन्धनमुहूर्तः।
- केशान्तकर्ममुहूर्तः।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. चण्डिकाप्रसाद अवस्थी, (2004), *मुहूर्तचिन्तामणि* (टीकाकारः पण्डित रामयत्न अवस्थी), लखनऊ : नवलकिशोरप्रेस।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

MD (S) 10: ऋक्प्रातिशाख्यं सभाष्यम् (संज्ञापरिभाषापटलं, स्वरपटलं च)

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. ऋग्वेदप्रातिशाख्यपरिचयेन सह संज्ञापरिभाषापटलस्य सामान्यरिचयप्रदानम्।
2. विविधसंज्ञापरिभाषाणाम् अर्थसम्पादनम्।
3. विविधसंज्ञापरिभाषाणाम् ऋग्वेदे कुत्र कुत्र उपयोगिता इत्यस्य ज्ञानसम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. विविधसंज्ञापरिभाषाणाम् परिचयं वक्ष्यन्ति।
2. विविधसंज्ञापरिभाषाणाम् अर्थसम्पादने समर्थाः भविष्यन्ति।
3. विविधसंज्ञापरिभाषां ज्ञातुं ज्ञापयितुं समर्थाः भविष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
MD (S) 10	ऋक्प्रातिशाख्यं सभाष्यम् (संज्ञापरिभाषापटलं, स्वरपटलं च)	04	0	0	04

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. विष्णुमित्रकृतवर्गद्वयवृत्तिः। **श्रेयोऽङ्कः १**

- मङ्गलाचरणं, शास्त्रावतारश्च।
- शास्त्रस्य सम्बन्धः विषयश्च।
- सूत्रकारस्य प्रतिज्ञा।
- शास्त्रस्य प्रयोजनम्।
- संहितापदक्रमस्वरूपम्।
- वर्णमाला।

अन्वितिः २. संज्ञापरिभाषापटले प्रातिशाख्यप्रयोजनतः गुरुसंज्ञापर्यन्तम्। **श्रेयोऽङ्कः १**

- प्रातिशाख्यप्रयोजनम्।

- समानाक्षरसंज्ञा, सन्ध्यक्षरसंज्ञा, स्वरसंज्ञा च।
- इपरप्लुतस्य दीर्घत्वम्।
- अनुस्वारस्वरूपम्।
- व्यञ्जनसंज्ञा, स्पर्शसंज्ञा, वर्गसंज्ञा, अन्तस्थसंज्ञा, ऊष्मसंज्ञा, अघोषसंज्ञा, सोष्मसंज्ञा, अनुनासिकसंज्ञा च।
- पदावसाने प्रथमतृतीयस्पर्शयोः विकल्पः।
- ह्रस्वसंज्ञा, दीर्घसंज्ञा, अक्षरसंज्ञा, गुरुसंज्ञा च।

अन्वितिः ३. संज्ञापरिभाषापटले अनुस्वारव्यञ्जनयोरङ्गत्वविचारतः रेफिसंज्ञापर्यन्तम्। श्रेयोऽङ्कः १

- अनुस्वारव्यञ्जनयोरङ्गत्वविचारः।
- ह्रस्वस्वरस्य उच्चारणकालः, अवग्रहस्य उच्चारणकालः, दीर्घस्वरस्य उच्चारणकालः प्लुतस्य स्वरसंज्ञा उच्चारणकालः च।
- प्लुतोदाहरणानि, स्वरभक्तेः पूर्वभाक्त्वं पूर्वाक्षराङ्गत्वं च।
- दीर्घस्वरभक्तेः कालः, व्यञ्जनानां कालः, ह्रस्वस्वरभक्तेः कालश्च।
- रक्तसंज्ञा, संयोगसंज्ञा, वर्णानां स्थानानि, डकारस्थाने ळकारः, ढकारस्थाने हकारश्च।
- परिभाषासूत्राणि, प्रैषाणां पादवत्त्वम्, पदान्तलक्षणम्, सामवशसन्धेरुल्लेखश्च।
- पद्यानां पदवद्भावः, पद्यानां पदवद्भावप्रतिषेधस्थलानि च।
- अवसाने अष्टस्वराणामनुनासिकसंज्ञा।
- एकस्यैव प्लुतस्यानुनासिकसंज्ञा, नामिसंज्ञा च।
- नतिषु नन्तृनम्ययोः पौर्वापर्यम्।
- अरिफितविसर्जनीयस्य सोपधस्यैकवर्णवत्त्वम्।
- प्रगृह्यसंज्ञा, रेफिसंज्ञा च।

अन्वितिः ४. स्वरपटलम्। श्रेयोऽङ्कः १

- स्वराणां सङ्ख्या उच्चारणप्रकारश्च।
- स्वराक्षरयोर्धर्मधर्मिसम्बन्धः।
- सन्धौ स्वरितनिष्पत्तिः।
- स्वरितस्य उच्चारणप्रकारः।
- पदे उदात्तपूर्वस्वरितम्, पदे जात्यस्वरितम्, पदे प्रचयस्वरस्य उच्चारणप्रकारश्च।
- उदात्तादिस्वराणां सन्धिः।

- विवृत्तिव्यञ्जनव्यवधानेऽपि स्वरितनिष्पत्तिः।
- सन्धिजस्वरितानां संज्ञासूत्रं, संहितायां प्रचयः स्वरः, तस्य उच्चारणप्रकारश्च।
- परिग्रहे स्वरनिरूपणम्, अवग्रहे स्वरनिरूपणञ्च।
- उत्तरयोः त्रिमात्रयोः अन्यमात्रोच्चारणविषये मतद्वयम्।
- स्वरोच्चारणे केचिद्दोषाः।
- स्वरितविशेषेषु कम्पविधानम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. सं. डा. वीरेन्द्रकुमार वर्मा, *शौनकविरचितं ऋग्वेदप्रातिशाख्यम्* (उव्वटभाष्यसंवलितम्), चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान।
2. विष्णुमित्रकृत वर्गद्वयवृत्तिः।

Credits - 4
Hours - 60

MD (S) 11: Basic Principles of Āyurveda

Course Objectives:

1. To introduce students to Ancient Indian medical practices, especially Ayurveda.
2. To provide foundational knowledge about Ayurvedic principles and treatments.
3. To familiarize students with the historical and cultural significance of Ayurveda.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the basic concepts and philosophy of Ayurveda.
2. Identify and classify various Indian medicinal herbs.
3. Analyze the components and uses of Ayurvedic formulations.
4. Appreciate the significance of ancient Indian medical knowledge.
5. Develop awareness of the practical applications of Ayurveda in modern health and wellness.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (S) 11	Basic Principles of Āyurveda	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Āyurveda. **Credit 1**

- Definition of Āyurveda.
- Aim of Āyurveda.
- Subject Matter of Āyurveda.
- Salient Features of Āyurveda.
- Concept of Health according to Āyurveda.
- Unique features of Āyurveda.
- History of Āyurveda.
- Introduction to Major Texts (Suśrut Saṁhitā and Caraka Saṁhitā)
- Authors (Suśruta and Caraka)
- Aṣṭāṅga Hṛdayam, Aṣṭāṅga Saṅgraha of Vāgbhaṭa.

Unit II Basic Principles of Āyurveda. **Credit 1**

- Triguṇas: Sattva, Rajas and Tamas.
- Pañcamahābhūtas: Ākāśa (Space), Vāyu (Air), Agni (Fire), Jala (Water) and Pṛthvī (Earth).
- Tridoṣas: Vāta, Pitta and Kapha.
- Saptadhātus: Rasa (fluid), Rakta (blood), Māṁsa, Meda (fat), Asthi, Majjā and Śukra.
- Trayodasāgni: Jatharāgni (gastric fire), Saptadhātvāgni and Pācabhātāgni.

- Trimalas: Purīṣā (faeces), Mūtra (urine) and Sveda (sweat).

Unit III Aṣṭāṅga Āyurveda. Credit 1

- Kāycikitsā (General Medicine)
- Kaumārabhṛtya(Pediatrics)
- śalyatantra (Surgery)
- Śālākya-Tantra (Ent. and Ophthalmology)
- Bhūta Vidyā (Psychiatry Medicine)
- Viṣa Vijñāna (Toxicology)
- Rasāyana (Rejuvenates)
- Vajīkaraṇa (Aphrodisiac)

Unit IV Important Medicinal Plants based on Āyurveda. Credit 1

- Medicinal Plants in Suśruta Saṁhitā:
- Tulsī.
- Haridrā.
- Sarpagandhā.
- Ghṛta Kumārī.
- Guggulu.
- Brāhmī.
- Āmalā.
- Aśwagandhā.
- Arjun.
- Haldi.
- Neema Plant.
- Jamun.
- Pudina.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Dash, Bhagavan, & Junius, Manfred M., Acarya, Vaidya. (1987), *A Handbook of Āyurveda*, New Delhi: Concept Publishing Co.
2. Srikrishnamurthy, K. R. Srikantha (Trans.). (1991–1992), *Vagbhata, Astanga Hridayam Vols. 1–2*, Varanasi, India: Krishnadas Academy.
3. Sharma, Ram Karan, & Dash, Bhagawan (Eds. & Trans.). (1992–2000), *Charaka Samhita Vols. 1–6*, Varanasi, India: Chaukhamba Sanskrit Series.
4. Sharma, Priyavrat. (1999), *Essentials of Āyurveda: Sodasangahṛdayam*, Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
5. Bhishagratna, Kaviraj Kunjalal (Ed. & Trans.). (2002), *Sushruta Samhita Vols. I–II*, Varanasi, India: Chowkhamba Sanskrit Series.
6. Athavale, V. B. (2005), *Basic Principles of Āyurveda*, New Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratishthan.
7. Acharya, Srinivas. (2006), *Panchakarma Illustrated*, Delhi: Chaukhamba Sanskrit Pratishtana.
8. Godagama, Shantha. (2004), *The Handbook of Āyurveda*, North Atlantic Books.
9. Tripathi, Ravi Datta. (2011), *Vāgbhaṭa's Aṣṭāṅg-saṅgraha*, Delhi: Chowkhamba Sanskrit Pratishthanam.
10. Valiathan, M. S. (2013), *An Introduction to Āyurveda*, Universities Press (India) Private Limited.

Credits - 4
Hours - 60

MD (S) 12: Ancient Indian Polity

Course Objectives:

1. To introduce the fundamental concepts of Indian Political Thought as discussed in Dharma-śāstra literature.
2. To present political science as an organized discipline in ancient Indian knowledge systems.
3. To acquaint students with political ideas and institutions described in Vedic Saṁhitās, Mahābhārata, Purāṇas, Kauṭilya's Arthaśāstra and Nītiśāstra texts.
4. To help students understand the theoretical and practical aspects of statecraft and governance in ancient India.
5. To encourage the study of ancient Sanskrit texts as sources of political and ethical thought.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the key concepts of Indian political thought as found in ancient Sanskrit literature.
2. Recognize the political philosophies presented in texts like the Vedas, Mahābhārata, Purāṇas and Arthaśāstra.
3. Identify and explain various ancient Indian political institutions and their roles.
4. Develop a deeper appreciation of the ethical and political awareness embedded in classical Indian texts.
5. Foster political consciousness rooted in traditional Indian philosophical perspectives.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (S) 12	Ancient Indian Polity	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Basic Features of Ancient Indian Political Thought. Credit 1

- Name, Scope and Sources of Ancient Indian Political Thought.
- Various Names of Indian Polity.
  - Daṇḍanīti.
  - Arthaśāstra.
  - Dharmaśāstra.
  - Rājśāstra.
  - Nītiśāstra.
- Sources of Ancient Indian Political Thought.
  - Vedic Literature.
  - Purāṇa.
  - Rāmāyaṇa.
  - Mahābhārata.

- Dharmaśāstra.
- Nītiśāstra.
- Kauṭilya's Arthaśāstra.
- Rājaśāsana (Inscriptions)
- Prominent Indian Political Thinkers.
  - Manu.
  - Śukrācārya.
  - Kauṭilya.
  - Kāmandaka.
  - Somadeva Suri.

Unit II Ancient Indian Political Thought: Origin and Development. Credit 1

- Indian Political Thought from Vedic Period to Buddhist Period.
  - Election of King by the People (Vedic Period)
    - Ṛgveda 10.173; 10.174
    - Atharvaveda 3.4.2; 6.87.1–2
- Parliamentary Institutions (Vedic Period)
  - Sabhā.
  - Samiti.
  - Vidatha.
  - Source: Ṛgveda 10.85.26
- Democratic Practices (Buddhist Period)
  - Sources:
    - *Dīgha Nikāya.*
    - *Mahāparinibbāṇa Sutta.*
    - *Aṅguttara Nikāya* 1.213; 4.252, 256

Unit III Credit 1

- Nature, Types and Theories of the State.
  - Nature of the State.
    - Arthaśāstra 6.1
    - Manusmṛti 9.294
    - With reference to Saptāṅga-Theory (Brief description)
  - Types of State (Aitareya Brāhmaṇa)
    - Rājya.
    - Svarājya.
    - Bhojya.
    - Vairājya.
    - Mahārājya.
    - Sāmarājya.
    - Source: Aitareya Brāhmaṇa 8.3.13–14; 8.4.15–16
  - Kauṭilya's Concept of Welfare State.
    - Source: Arthaśāstra 1.13
  - Essential Qualities of King.
    - Source: Arthaśāstra 6.1.16–18
  - Duties of King and State (Rājadharma)

- Mahābhārata (Śāntiparva) 120.1–15
- Manusmṛti 7.1–15
- Śukranīti 1.1–15
- Constituent Elements of Jain Political Thought.
  - Source: Somadeva's Nītivākyāmṛta 9.1.18; 19.1.10

Unit IV Cardinal Theories and Ancient Indian Political Thinkers. Credit 1

- Cardinal Theories of Indian Political Science.
  - Saptāṅga Theory of State.
    - Elements: Svāmī (King), Amātya (Minister), Janapada (Territory), Pura (Fort/Capital), Kośa (Treasury), Daṇḍa (Army), Mitra (Ally)
    - Sources:
    - Arthaśāstra 6.1
    - Mahābhārata (Śāntiparva) 56.5
    - Śukranīti 1.61–62
  - Maṇḍala Theory of Inter-State Relations.
    - (Details implied from syllabus)
  - Sadguṇya Policy of War and Peace Diplomacy.
    - (Six strategies of diplomacy)
  - Caturvidha Upāya (Four Means of Statecraft)
    - Śāma (conciliation)
    - Dāma (gifts)
    - Daṇḍa (punishment/force)
    - Bheda (division/dissension)
  - Three Types of State Power (Śakti)
    - Prabhu Śakti (Power of sovereignty/authority)
    - Mantra Śakti (Power of counsel/intelligence)
    - Utsāha Śakti (Power of effort/energy)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Wilson, H. H. (Trans.). (1946). *Ṛgveda Saṁhitā* (6 Vols). Bangalore: Bangalore Printing & Publishing Co.
2. Shastri, H. P. (1952–1959). *Mahabharata* (7 Vols). London: Royal Asiatic Society.
3. Shastri, H. P. (Trans.). (1952–1959). *Ramayana of Valmiki* (3 Vols). London: Royal Asiatic Society.
4. Belvalkar, S. K. (1954). *Mahabharata: Santi Parvam*. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute.
5. Gharpure, J. R. (1956). *Teaching of Dharmashastra*. Lucknow: Lucknow University.
6. Ghosal, U. N. (1959). *A History of Indian Political Ideas*. Bombay: Oxford University Press.
7. Law, N. S. (1960). *Aspects of Ancient Indian Polity*. Calcutta: Sanskrit College.
8. Kangale, R. P. (Ed.). (1965). *Arthashastra of Kautilya*. Delhi: Motilal Banarasidas.
9. Jayaswal, K. P. (1967). *Hindu Polity*. Bangalore: Bangalore Press.

10. Griffith, R. T. H. (Trans.). (1968). *Atharvaveda Samhita* (2 Vols, originally published 1896–97). Delhi: Motilal Banarasidas.
11. Ghosal, U. N. (2001). *State and Government in Ancient India*. Delhi: Motilal Banarasidas.
12. Olivelle, P. (Ed. & Trans.). (2006). *Manu's Code of Law: A critical edition and translation of the Manava-Dharmashastra*. New Delhi: Oxford University Press.
13. Bhandarkar, D. R. (n.d.). *Some Aspects of Ancient Indian Hindu Polity*. Varanasi: Banaras Hindu University.
14. Maheshwari, S. R. (n.d.). *Local Government in India*. New Delhi: Orient Longman.

Additional Readings:

1. Sinha, K. N. (1938). *Sovereignty in Ancient Indian Polity*. London: Longmans.
2. Verma, V. P. (1954). *Studies in Hindu Political Thought and its Metaphysical Foundations*. Delhi: Motilal Banarasidas.
3. Saletore, B. A. (1963). *Ancient Indian Political Thought and Institutions*. Bombay: University of Bombay.
4. Prasad, B. (1968). *Theory of Government in Ancient India*. Allahabad: Central Book Depot.
5. Sharma, R. S. (1996). *Aspects of Political Ideas and Institutions in Ancient India*. Delhi: Motilal Banarasidas.

Credits - 4
Hours - 60

MD (S) 13: Ancient Indian Medicinal Sciences

Course Objectives:

1. To understand the foundational principles, concepts and historical development of Ayurveda, including its philosophical underpinnings.
2. To explore key Ayurvedic texts such as the *Charaka Samhita* and *Sushruta Samhita* and their contributions to medical science.
3. To develop knowledge of Ayurvedic diagnosis techniques, treatment modalities and practical applications.
4. To gain insight into the use of herbal medicine, dietary guidelines and lifestyle recommendations within Ayurveda.
5. To assess the contemporary relevance of Ayurveda in modern healthcare systems and its integration with current practices.

Learning outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the historical development and cultural context of Ayurveda and its foundational principles.
2. Identify key Ayurvedic concepts like the five elements, three doshas and individual constitution (Prakriti).
3. Analyze the Ayurvedic approach to health, disease and the role of Agni and Ama in maintaining balance.
4. Apply Ayurvedic diagnostic techniques, including pulse and tongue examination and assess body constitution.
5. Evaluate Ayurveda's role in promoting holistic well-being, preventive healthcare and its philosophical concepts.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (S) 13	Ancient Indian Medicinal Sciences	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction. **Credit 1**

- Historical development and cultural context.
- Overview of Ayurveda and its branches.

Unit II Ayurvedic Philosophy and Principles. **Credit 1**

- Five elements (Pancha Mahabhutas)
- Three doshas (Vata, Pitta, Kapha)
- Concept of Prakriti (individual constitution)

Unit III Ayurvedic Diagnosis Techniques. **Credit 1**

- Nadi Pariksha (pulse diagnosis)

- Jihva Pariksha (tongue examination)
- Examination of body constitution.
- Samprapti (pathogenesis)
- Role of Agni (digestive fire) and Ama (toxicity)

Unit IV Ayurvedic Treatment Modalities. Credit 1

- Diet and nutrition in Ayurveda.
- Lifestyle recommendations.
- Yoga and meditation practices.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. (1979). *The Science of Ayurveda*. Adyar: The Theosophical Publishing House.
2. (1984). *Ayurveda: The Science of Self-Healing*. Twin Lakes: Lotus Press.
3. (1998). *The Complete Illustrated Guide to Ayurveda*. New York: Sterling Publishing Co., Inc.
4. (2000). *Yoga and Ayurveda: Self-Healing and Self-Realization*. Twin Lakes: Lotus Press.
5. (2002). *Principles of Ayurveda*. Albuquerque: The Ayurvedic Press.
6. (2003). *Charaka Samhita*. Varanasi: Chaukhambha Orientalia.
7. (2004). *Ayurvedic Healing: A Comprehensive Guide*. Albuquerque: The Ayurvedic Press.
8. (2006). *Ayurvedic Medicine: The Principles of Traditional Practice*. Edinburgh: Elsevier.
9. (2008). *Ashtanga Hridayam*. Varanasi: Chaukhambha Surbharti Prakashan.
10. (2011). *Sushruta Samhita*. Varanasi: Chaukhambha Sanskrit Sansthan.

Credits - 4
Hours - 60

MD (S) 14: Fundamentals of Buddhist Philosophy

Course Objectives:

1. To understand the basic teachings, practices and history of Buddhism.
2. To learn the key concepts and philosophical ideas in Buddhism, such as the Four Noble Truths, the Noble Eightfold Path and karma.
3. To explore the history and development of Buddhism in different regions, including South Asia, Southeast Asia, East Asia and the West.
4. To analyze the impact of Buddhism on culture, spirituality and society in various regions.
5. To assess the relevance of Buddhism in contemporary global and individual contexts

Learning outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the fundamental teachings and practices of Buddhism.
2. Gain an overview of the historical development of Buddhism in different regions of the world.
3. Develop critical thinking skills by analyzing the philosophical and ethical ideas in Buddhism.
4. Enhance the ability to articulate personal views on Buddhism.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (S) 14	Fundamentals of Buddhist Philosophy	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Buddhism. **Credit 1**

- Overview of the course.
- Basic concepts of Buddhism.
- The development of Theravada Buddhism.
- Historical context and cultural background.
- The role of Buddhism in ancient India.

Unit II The Life of the Buddha. **Credit 1**

- The historical Buddha and his teachings.
- The Four Noble Truths and the Noble Eightfold Path Buddhism- General Introduction with emphasis on Four Noble Truths Pratityasamutpaadvaad.

Unit III Buddhist Philosophy. **Credit 1**

- The nature of reality- Shunyavada, Kshanabhangvaad.
- The Three Marks of Existence.
- The concept of karma and rebirth.

Unit IV Buddhist Ethics. **Credit 1**

- The Five Precepts.
- The practice of meditation.
- The role of compassion and wisdom in Buddhist ethics.
- The role of Buddhism in social justice movements and Environmentalism.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Shastri, Kuppuswami. (1951). *A Primer of Indian Logic*.
2. Hiriyanna, M. (1956). *Outline of Indian Philosophy*. London.
3. Pandey, Ram Chandra. (1966). *Panorama of Indian Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass (MLBD).
4. Chatterjee, S. C., & Datta, D. M. (1968). *Introduction to Indian Philosophy*. Calcutta: Calcutta University.
5. Raja, Kuhnan. (1974). *Some Fundamental Problems in Indian Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass (MLBD).
6. Bhartiya, Mahesh. (1975). *Causation in Indian Philosophy*. Ghaziabad.
7. O'Flaherty, Wendy Doniger. (1983). *Karma and Rebirth in Classical Indian Tradition*. Delhi: Motilal Banarsidass (MLBD).
8. Rishi, Uma Shankar (Ed.). (1984). *Sarva-Darshana-Samgraha*. Varanasi: Chowkhamba Vidyabhawan.
9. Radhakrishnan, S. (1990). *Indian Philosophy*. Delhi: Oxford University Press.
10. Bhartiya, Mahesh. (1999). *Bhāratīya Darśana Kī Pramukha Samasyāeṁ*. Ghaziabad.
11. Mishra, Pankaj Kumar. (2019). *Vaiśeṣika evaṃ Bauddhoṃ kī Pramāṇa Mīmāṃsā*. Delhi: Parimal Publication.

Credits - 4
Hours - 60

MD (S) 15: Fundamentals of Jain Philosophy

Course Objectives:

1. To introduce the historical development and foundational beliefs of Jainism.
2. To explore the core practices, rituals and ethical principles followed in Jain tradition.
3. To examine Jain contributions to Indian philosophy, culture, literature and art.
4. To develop an understanding of the Jain worldview, including concepts like non-violence (Ahimsa), karma and liberation (moksha).
5. To evaluate the relevance and influence of Jainism in contemporary Indian society and global religious thought.

Learning outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the historical development and foundational principles of Jainism.
2. Analyze the role of Jainism in shaping Indian society, culture and traditions.
3. Explain key ethical principles and daily practices within the Jain tradition.
4. Interpret major themes in Jain literature and philosophical thought.
5. Reflect critically on the contemporary relevance of Jain beliefs and values.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
MD (S) 15	Fundamentals of Jain Philosophy	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Jainism. **Credit 1**

- The historical background of Jainism.
- Basic concepts of Jainism: Karma, Dharma and Ahimsa.
- Introduction to Jain scriptures: the Agamas and the commentaries.
- Major Texts and Philosophers of Jain Philosophy.

Unit II Jain Philosophy. **Credit 1**

- Jaina Ontology- Dravya, Guna, Paryaya, Concept of seven Dravyas, Astikaaya and Anastikaay.
- Jain philosophy: the three principles (Anekantavada, Syadvada and Nayavada)
- The contributions of Jainism to Indian literature and philosophy.
- Jain beliefs about the nature of the soul and the universe.

Unit III Jain Ethics. **Credit 1**

- Jain practices: meditation, fasting, rituals, etc.
- The principle of ahimsa (non-violence) and its implications.
- Jain ethics and the environment.

Unit IV Jainism and Contemporary Society. **Credit 1**

- The role of Jainism in Indian society and culture.

- Challenges facing Jainism in the modern world.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Shastri, Kuppuswami. (1951). *A Primer of Indian Logic*.
2. Hiriyanna, M. (1956). *Outline of Indian Philosophy*. London.
3. Pandey, Ram Chandra. (1966). *Panorama of Indian Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass (MLBD).
4. Chatterjee, S. C., & Datta, D. M. (1968). *Introduction to Indian Philosophy*. Calcutta: Calcutta University.
5. Raja, Kuhnan. (1974). *Some Fundamental Problems in Indian Philosophy*. Delhi: Motilal Banarsidass (MLBD).
6. Bhartiya, Mahesh. (1975). *Causation in Indian Philosophy*. Ghaziabad.
7. O'Flaherty, Wendy Doniger. (1983). *Karma and Rebirth in Classical Indian Tradition*. Delhi: Motilal Banarsidass (MLBD).
8. Rishi, Uma Shankar (Ed.). (1984). *Sarva-Darshana-Samgraha*. Varanasi: Chowkhamba Vidyabhawan.
9. Radhakrishnan, S. (1990). *Indian Philosophy*. Delhi: Oxford University Press.
10. Bhartiya, Mahesh. (1999). *Bhāratīya Darśana Kī Pramukha Samasyāeṁ*. Ghaziabad.
11. Mishra, Pankaj Kumar. (2019). *Vaiśeṣika evaṃ Bauddhoṃ kī Pramāṇa Mīmāṃsā*. Delhi: Parimal Publication.

Credits - 4
Hours - 60

MD (S) 16: Ayurveda and Nutrition

Course Objectives:

1. To introduce the basic principles of nutrition in Ayurveda.
2. To link the Ayurvedic nutrition with modern dietary practices for health.
3. To analyse basic tenets of traditional diets and health recipes.
4. To understand the contemporary food habits in everyday life.

Learning outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Be aware of the traditional food cultures of India.
2. Evaluate changing food patterns and lifestyle over the years.
3. Understand Indian Knowledge Systems (IKS) and key Vedic principles with respect to Food and Nutrition.
4. Apply basic tenets of traditional diets for health and disease.
5. Prepare selected healthy recipes based on Ayurvedic principles.

Credit Framework

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
MD (S) 16	Ayurveda and Nutrition	03	0	01	04

Details of Course:

UNIT I Introduction to Ayurvedic Nutrition. **Credit 1**

- Ayurveda and Indian food cultures.
- Nutrition and lifestyle transition over the years.
- Regional Food Traditions of India.

UNIT II Basic principles of Food and Nutrition and Ayurveda. **Credit 1**

- Understanding the rich sources of nutrients.
- Concept of Doshas & assessment.
- Ayurvedic Principles of food habits and factors determining quality of food (Ahara vidhi visheshaayatana).
- FSSAI regulations on Ayurvedic Aahar.

UNIT III Ayurvedic Diets. **Credit 1**

- Principles of Diet: Aharavidhi vidhan, Sattvic, Rajasic and Tamasic foods.
- Incompatible food (Viruddha Ahara), Pathya; Apathya; Viparita Ahaar.
- Lifestyle Management with Dincharya and Ritucharya.
- Application of Ayurvedic diets to stress linked food behaviour.

UNIT IV Practical component. **Credit 1**

- Visit your local market and classify the available food items according to Sattvic, Rajasic and Tamasic foods.
- Conduct a survey of 10-15 households in your locality:
  - to study food behaviour and analyse them in light of Ayurvedic dietary principles of Sattvic, Rajasic andTamasic.
  - to study the food consumption patterns and intake of incompatible food:
    - Viruddha Ahara, Pathya; Apathya; Viparita Ahaar.
  - To know about their adopted lifestyle, Dincharya and Ritucharya.
- Students are required to visit available e-resources of various Universities, Ministry of Ayush Etc. with regard to Ayurveda and Nutrition.
- Students may share their experiences in the form of a Project Report.
- The students may share their experiences in the form of audio-visual presentations of 15-30 minutes.
- Any other Practical/Practice may be suggested as per the requirement.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Rastogi, S. (2010). *Building Bridges Between Ayurveda and Modern Science*. International Journal of Ayurveda Research, 1(1), 41–46.
2. Rastogi, S. (2014). *Ayurvedic Science of Food and Nutrition*. ASIN: BOOHWMV094. Springer.
3. Frawley, D. (2012). *Ayurvedic Healing: A Comprehensive Guide*. India: Lotus Press.
4. FSSAI. (2022). *Ayurveda Aahar Regulations 2022*. Gazette of India, CG-DL-E-07052022-235642. New Delhi: Government of India.
5. Indian Knowledge Systems. Retrieved from https://iksindia.org/

Additional Readings:

1. Charaka. (1998). *Charaka Samhita: Sutra Sthana, Maharashitiya Adhyaya* (B. N. Tripathi, Ed.). Varanasi: Chaukhamba Orientalia.
2. Kapoor, K., & Singh, A. K. *Indian Knowledge Systems, Volume 1*. Shimla: Indian Institute of Advanced Study, Published by DK Printworld (P) Ltd, New Delhi.
3. University of Lucknow. Retrieved from https://www.lkouniv.ac.in

Credits - 4
Hours - 60

MD (S) 17: Vedic Mathematics - I

Course Objectives:

1. Foster the love for mathematics by creating a positive attitude through Vedic and Ancient Indian Mathematics.
2. Help students appreciate ancient Indian Mathematics and its contribution to the world.
3. Enhance conceptual as well as computational proficiency in trigonometric ratios and complex numbers.
4. Understand the conceptual ideas of coordinate geometry as developed and used in Ancient and medieval India.
5. Discuss the rich heritage of mathematical temperament of Ancient India.

Learning outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Improve critical as well as logical thinking.
2. Develop familiarity with the mathematical procedures of geometry.
3. Develop ability to perform calculations in trigonometric ratios with ease.
4. Appreciate the Mathematical advancements of Ancient India.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
MD (S) 17	Vedic Mathematics - I	03	0	01	04

Details of Course:

Unit I Vedic Maths - High Speed Addition and Subtraction. Credit 1

- Vedic Maths: History of Vedic Maths and its Features.
- Vedic Maths formulae. Sutras and Upsutras.
- Addition in Vedic Maths: Without carrying, Dot Method.
- Subtraction in Vedic Maths: Nikhilam Navatashcaramam Dashatah (All from 9 last from 10).
- Fraction, Addition and Subtraction.

Unit II Vedic Maths - Miracle Multiplication and Excellent Division. Credit 1

- Multiplication in Vedic Maths: Base Method (any two numbers upto three digits).
- Multiplication by Urdhva Tiryak Sutra.
- Miracle multiplication: Any three-digit number by series of 1's and 9's.
- Division by Urdhva Tiryak Sutra (Vinculum method).

Unit III Vedic Maths - Lightening Squares and Rapid Cubes. Credit 1

- Squares of any two-digit numbers: Base method.
- Square of numbers ending in 5: Ekadhikena Purvena Sutra.

- Easy square roots: Dwandwa Yoga (duplex) Sutra.
- Square root of 2. Baudhayana Shulbasutra.
- Cubing: Yavadunam Sutra.

Unit IV Vedic Maths - Enlighten Algebra and Geometry. Credit 1

- Factoring Quadratic equation: Anurupyena, Adyamadyenantyamanty Sutra.
- Concept of Daudhayana (Pythagoras) Theorem.
- Circling a square: Baudhayana Shulbasutra.
- Concept of pi: Baudhayana Shulbasutra.
- Concept angle (8) 0o, 30o, 45o, 60o and 90o: Baudhayana number.

Practical component:

1. The students are expected to demonstrate the application of Vedic Maths: Sutra and Upsutra.
2. Conduct workshops under the supervision of the course teacher to spread awareness on the utility of Vedic Mathematics.
3. Students are required to visit nearby retail shops/local vendors to purchase stationery/vegetables/bread and butter and use tricks of Vedic maths of addition and subtraction to calculate the amount to pay and receive the difference.
4. Students may share their experience with the class teacher in the form of audio-video presentations of 15 minutes.
5. Students may share their experiences in the form of a Project Report.
6. Any other Practical/Practice may be suggested as per the requirement.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Bathia, D. (2011). *Vedic Mathematics Made Easy*. New Delhi: Jaico Publishing.
2. Trithaji, J. S. Ś. B. K. (2015). *Vedic Mathematics: Sixteen Simple Mathematical Formulae from the Vedas*. New Delhi: Motilal Banarsidass.
3. Patil, C. A. (2018). *Learn Vedic Speed Mathematics Systematically*.
4. Thakur, R. K. (2019). *The Essential of Vedic Mathematics*. New Delhi: Rupa Publications.

Additional Readings:

1. Bhanumurthy, T. S. *A modern introduction to ancient Indian mathematics*. Wiley Eastern Limited, New Delhi.
2. Chauthaiwale, S. M., & Kollaru, R. *Enjoy Vedic mathematics*. The Art of Living.
3. Unkalkar, V. G. *Magical world of mathematics*. Vandana Publishers, Bangalore.

Credits - 4
Hours - 60

MD (S) 18: Vedic Mathematics - II

Course Objectives:

1. To foster a love for mathematics by cultivating a positive attitude through the exploration of Vedic and Ancient Indian Mathematics.
2. To appreciate the richness and global significance of Ancient Indian Mathematics.
3. To enhance computational proficiency by applying methods in Linear and Matrix Algebra.
4. To improve geometrical thinking by understanding fundamental principles such as the construction of line segments, angles, triangles and circles as practiced in Ancient India.
5. To develop a deep conceptual understanding of core mathematical concepts.
6. To appreciate the need of conceptual knowledge over rote procedural learning.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Think critically.
2. Find mathematical solution of algebraic expressions.
3. Solve system of linear equations and matrices faster and with ease.
4. Appreciate the Mathematical advancements of Ancient India.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
MD (S) 18	Vedic Mathematics - II	03	0	01	04

Details of Course:

Unit I Contribution of Indian Mathematicians. **Credit 1**

- Varahmihir.
- Brahmagupta.
- Srinivasa Ramanujan.
- Neelkanth Somayya.
- Bharti Krishna Tirtha.

Unit II Easy Solution of linear equations. **Credit 1**

- Introduction of simple equation.
- Solutions of simple equations.
- Solutions of linear equations in two variables.
- Practical application of linear equations in two variables.

Unit III High Speed Matrix Algebra. **Credit 1**

- Introduction and history of Matrices and Determinants.
- Matrices and Determinants of third order.
- Inverse of Matrices.

Unit IV Vedic Geometry. **Credit 1**

- Different forms of straight lines.
- The Triangle.
- The Cyclic Quadrilateral, Squares and the Circle.
- Geometrical constructions (such as Altars)
- Transformation of simple shapes.
- Kalpa Sutras, Srautha Sutras and Sulbha Sutras.

Note: Some of the theoretical concepts may be dealt with during practice hours.

Practical/ Practice Component

The students are expected to demonstrate the application of Vedic Maths through various Sutras.

1. Conduct workshops under the supervision of the course teacher to spread awareness on the utility of Vedic Mathematics.
2. Students may share their experience with the class teacher in the form of audio-video presentations of 15 minutes.
3. If required, students can share their experiences in the form of a Project Report.
4. Any other Practical/Practice as decided from time to time.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Gardner, R., & Staal, J. F. (Directors). (1976). *Altar of Fire* [Documentary]. The Film Study Center at Harvard University.
2. Bharati Krishna Tirthaji. (1985). *Vedic Mathematics*. New Delhi: Motilal Banarsidass.
3. Singhal, V. (2007). *Vedic Mathematics for All Ages*. New Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
4. Kapoor, S. K. (2007). *Vedic Geometry Course*. Delhi: Lotus Press.
5. Thakur, R. K. (2013). *The Essentials of Vedic Mathematics*. New Delhi: Rupa Publications.
6. Patankar, U. S., & Patankar, S. M. (2018). *Elements of Vedic Mathematics*. TTU Press.
7. Bajaj, R. (n.d.). *Vedic Mathematics: The Problem Solver*. Delhi: Black Rose Publications.

Additional Readings:

1. Unkalkar, V. G. (2005). *Magical World of Mathematics*. Bangalore: Vandana Publishers.
2. Kapoor, S. K. (2007). *Learning Vedic Mathematics*. Delhi: Lotus Press Publications.
3. Bhanumurthy, T. S. (2008). *A Modern Introduction to Ancient Indian Mathematics*. New Delhi: Wiley Eastern Limited.
4. Tiwari, P. (2012). *Vedic Mathematics – Modern Research Methods*. Delhi: Campus Books International.
5. Kapoor, S. K. (2012). *Vedic Mathematics: New Horizons Advance Lessons*. Delhi: Lotus Press.
6. Bathia, D. (2021). *Vedic Mathematics Made Easy*. New Delhi: Jaico Publishing.

Credits - 4
Hours - 60

MD (S) 19: Vedic Mathematics - III

Course Objectives:

1. To foster a love for mathematics by developing a positive attitude through Vedic and Ancient Indian Mathematics.
2. To help students appreciate Ancient Indian Mathematics and its contributions to the world.
3. To enhance both conceptual understanding and computational proficiency in trigonometric ratios and complex numbers.
4. To understand the conceptual foundations of coordinate geometry as developed and applied in Ancient and Medieval India.
5. To explore the rich heritage of mathematical thinking and temperament in Ancient India.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Develop improved critical and logical thinking skills.
2. Gain familiarity with the mathematical procedures of geometry.
3. Acquire the ability to perform calculations involving trigonometric ratios with ease.
4. Appreciate the mathematical advancements of Ancient India.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
MD (S) 19	Vedic Mathematics - III	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Contribution of Indian Mathematicians -Trigonometry. **Credit 1**

- Apastamba.
- Aryabhata I, II.
- Bhaskara I, II.
- Lilavati.

Unit II Trigonometric Ratios. **Credit 1**

- Introduction of Trigonometric ratios.
- Trigonometric Identities.
- BN of Complementary angles.
- BN of sum and difference (a ± B) of an angle.

Unit III Real-life Applications of Trigonometry. **Credit 1**

- Application Trigonometry - Height and Distance.

- Inverse Trigonometric Function.

Unit IV Vedic Geometry. Credit 1

1. Angle between two lines.
2. Perpendicular distance from point to line.
3. Baudhayan Geometry.
4. Jyothisha Shastram; Introduction of Astronomy, Astrology & Time Computation.
5. Shilpa Shastram; Introduction of temple, architecture and constructions.

Practical/ Practice Component

The students are expected to demonstrate the application of Vedic Maths: Sutra and Upsutra.

1. Conduct workshops under the supervision of the course teacher to spread awareness on the utility of Vedic Mathematics.
2. Students may share their experience with the class teacher in the form of audio-video presentations of 15 minutes.
3. Students may share their experiences in the form of a Project Report.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Gardner, R., & Staal, J. F. (Directors). (1976). *Altar of Fire* [Documentary film]. Cambridge, MA: The Film Study Center at Harvard University.
2. Trithaji, S. B. K. (1985). *Vedic Mathematics*. New Delhi: Motilal Banarsidass.
3. Singhal, V. (2007). *Vedic Mathematics for All Ages*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
4. Kapoor, S. K. (2007). *Vedic Geometry Course*. New Delhi: Lotus Press.
5. Patankar, U. S., & Patankar, S. M. (2018). *Elements of Vedic Mathematics*. TTU Press.
6. Gupta, A. *The Power of Vedic Mathematics with Trigonometry*. Mumbai: Jaico Publishing House.
7. Bajaj, R. *Vedic Mathematics: The Problem Solver*. Black Rose Publications.
8. Kolachana, A., Mahesh, K., & Ramasubramanian, K. *Studies in Indian Mathematics and Astronomy*. Singapore: Springer.

Additional Readings:

1. Williams, K. R. (2003). *Astronomical Applications of Vedic Mathematics*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
2. Bhanumurthy, T. S. (2008). *A Modern Introduction to Ancient Indian Mathematics*. New Delhi: Wiley Eastern Limited.
3. Tiwari, P. (2012). *Vedic Mathematics: Modern Research Methods*. New Delhi: Campus Books International.
4. Thakur, R. K. (2013). *Essentials of Vedic Mathematics*. New Delhi: Rupa Publications.
5. Bhaskaracharya. (n.d.). *A Treatise on Astronomy*. New Delhi: Cosmo Publication.

POOL OF SKILL ENHANCEMENT COURSES

Credits - 2
Hours - 30

SEC 1: Yoga for well being

Course Objectives:

1. To introduce the origin, philosophy and practical dimensions of Yoga through authentic Indian scriptures.
2. To enable experiential learning of Asanas, Pranayama and Dhyana for holistic health.
3. To explore the relationship between Yoga and mental, physical, social and spiritual well-being.
4. To train students in yogic discipline (Yama-Niyama) and promote ethical life values.
5. To enable students to adopt a yogic lifestyle for holistic health.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Describe the origin, meaning and philosophy of Yoga.
2. Explain the eight limbs of Yoga (Ashtanga Yoga) and their relevance to modern life.
3. Demonstrate proficiency in selected Yoga Asanas, Pranayama techniques and Dhyana.
4. Explain the relevance of Yoga in managing lifestyle disorders.
5. Integrate yogic practices into daily routines for physical and mental well-being.
6. Analyze the role of Yoga in ethical living and spiritual development.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 1	Yoga for well being	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Foundations of Yoga and Indian Philosophy

- Definitions: Yoga, its etymology and scope (*Bhagavad Gita*, *Yoga Sutras*, *Hatha Yoga Pradipika*).
- Definitions of Yoga from Patanjali, Bhagavad Gita, Yajnavalkya.
- Purpose and goals of Yoga.
- Yoga as a tool for self-realization and holistic health.
- Schools of Yoga: Jnana, Bhakti, Karma and Raja Yoga.
- Gita-based Yoga for character building and karma alignment.
- Health as per Ayurveda and Yoga.

Unit II Patanjali Yoga Darshana.

- Overview of the *Yoga Sūtras* of Patanjali.
- *Ashtanga Yoga* – Eightfold Path:
  1. Yama (Ethical restraints)
  2. Niyama (Observances)
  3. Asana (Postures)
  4. Pranayama (Breath control)
  5. Pratyahara (Withdrawal of senses)

6. Dharana (Concentration)
7. Dhyana (Meditation)
8. Samadhi (Absorption)

- Yamas and Niyamas as tools for personal transformation.

Unit III Practical Yoga – Asanas and Breathing Techniques.

- Practice and benefits of:
  - Standing, Sitting, Supine and Prone postures.
  - Surya Namaskar.
  - Breathing: Nadi Shodhana, Bhramari, Bhastrika, Sheetali.
  - Bandhas and Mudras (introductory level)

Unit IV Yoga for Stress Management and Health.

- Yogic psychology: Chitta, Vrittis and control of mind.
- Role of Yoga in managing lifestyle disorders (e.g. diabetes, hypertension, anxiety)
- Mindfulness, meditative practices and daily routine (Dinacharya, Sadvritta)

Unit V Applied Yoga for Health and Wellness.

- Role of Yoga in disease prevention and therapy.
- Importance of Diet and lifestyle in Yogic therapy.

Basic Asanas: Tadasana, Trikonasana, Vrikshasana, Bhujangasana, Gomukhasana, Veerasana.

Teaching Methodology.

- Lectures with traditional and modern perspectives.
- Daily practice sessions of Yoga (Asanas & Pranayama)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Patanjali. *Yoga Sutras* (Commentary by Swami Vivekananda or Maharshi Vyasa).
2. Swatmarama. *Hatha Yoga Pradipika*.
3. Vyasa. *Patanjali Yoga Sutras* (with Vyasa Bhashya).
4. Gita Press. *Bhagavad Gita* (Chapters 2, 3, 5, 6 and 12). Gorakhpur: Gita Press.
5. *Yoga in Daily Life*. New Delhi: Neelkamal Publications.

Additional Sources:

1. Sivananda, S. *Essence of Yoga*.
2. Iyengar, B. K. S. *Light on Yoga*.
3. Ministry of AYUSH. *Common Yoga Protocol Manual*. New Delhi: Ministry of AYUSH.
4. IKS Division, Ministry of Education. *Yoga in Indian Knowledge Systems*. New Delhi: IKS Division, MoE.

श्रेयोऽङ्काः - 2
होराः - 30

Sanskrit Version

SEC 1: स्वास्थ्यसंरक्षणाय योगः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. योगस्य उत्पत्ति-दर्शन-व्यावहारिक-आयामानां च परिचयः।
2. समग्रस्वास्थ्यार्थम् आसन-प्राणायाम-ध्यानादिषु क्षमतासम्पादनम्।
3. योगस्य मानसिक-शारीरिक-सामाजिक-आध्यात्मिक-स्वास्थ्यरक्षणैस्सह सम्बन्धस्य अन्वेषणम्।
4. योगानुशासनमाध्यमेन (यम-नियमौ) छात्राणां नैतिकजीवनमूल्यसंवर्धनम्।
5. समग्रस्वास्थ्यस्य कृते छात्रेभ्यः योगजीवनशैल्याः आत्मसात्करणे क्षमताप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. योगस्य उत्पत्तिम् अर्थं च वर्णयिष्यन्ति।
2. योगस्य (अष्टाङ्गयोगः) अष्टाङ्गानां व्याख्याम् आधुनिकजीवने तेषां प्रासंगिकतां च वदिष्यन्ति।
3. चितयोगासन-प्राणायामप्रविधि-ध्यानादिषु प्रावीण्यं प्रदर्शयिष्यन्ति।
4. जीवनशैलीविकाराणां प्रबन्धने योगस्य प्रासंगिकतां व्याख्यास्यन्ति।
5. शारीरिक-मानसिक-स्वास्थ्यसंरक्षणाय योग-अभ्यासानां दैनन्दिन-दिनचर्यासु समावेशं करिष्यन्ति ।
6. नैतिकजीवन-आध्यात्मिकविकासयोः योगस्य भूमिकायाः विश्लेषणं करिष्यन्ति ।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् ((Credit Distribution of the Course))			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
SEC 1	स्वास्थ्यसंरक्षणाय योगः	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. योगस्य भारतीयदर्शनस्य च मूलाधाराः ।

- परिभाषाः - योगः, योगस्य व्युत्पत्तिः, व्याप्तिश्च (भगवद्गीता योगसूत्राणि हठयोगप्रदीपिका च)
- पतञ्जलि-भगवद्गीता-याज्ञवल्क्यादिभिः उल्लिखिताः योगस्य परिभाषाः।
- योगस्य प्रयोजनं लक्ष्यञ्च ।
- आत्मसाक्षात्कारस्य समग्रस्वास्थ्यस्य च साधनत्त्वेन योगः ।
- योगस्य प्रकाराः - ज्ञानयोगः भक्तियोगः कर्मयोगः राजयोगश्च
- चरित्रनिर्माणे कर्मणः प्रसङ्गे च गीता-आधारितयोगः।

- आयुर्वेदयोगयोः अनुगुणं स्वास्थ्यम्।

अन्वितिः २. पातञ्जलयोगदर्शनम्।

- पातञ्जलयोगसूत्राणां विहङ्गावलोकनम्।
  1. अष्टाङ्गयोगः।
  2. यमः (Ethical restraints)
  3. नियमः (Observances)
  4. आसनम् (Postures)
  5. प्राणायामः (Breath control)
  6. प्रत्याहारः (Withdrawal of senses)
  7. धारणा (Concentration)
  8. ध्यानम् (Meditation)
- समाधिः (Absorption)
- व्यक्तिगतपरिवर्तनस्य साधनत्त्वेन यमनियमाश्च।

अन्वितिः ३. योगासनानां प्राणायामस्य च अभ्यासः।

- **उत्तानासनस्थितिः** – ताडासनम् (Palm Tree Pose) वृक्षासनम् (Tree Pose) उत्कटासनम् (Chair Pose)
- **आसनस्थितिः** – सुखासनम् (Easy Pose) पद्मासनम् (Lotus Pose) वज्रासनम् (Thunderbolt Pose)
- **शवासनस्थितिः** – शवासनम् (Corpse Pose) सुप्तबद्धकोणासनम् (Reclining Bound Angle Pose) सेतुबन्धासनम् (Bridge Pose) पवनमुक्तासनम् (Wind-Relieving Pose)
- **मकरासनस्थितिः** - मकरासनम् (Crocodile Pose) भुजङ्गासनम् (Cobra Pose) शलभासनम् (Locust Pose) धनुरासनम् (Bow Pose)
- सूर्यनमस्कारः।
- प्राणायामाः : नाडिशोधनं भ्रामरी भस्त्रिका शीतली च।
- बन्धाः मुद्राश्च (परिचयस्तरः)

अन्वितिः ४. तन्यताप्रबन्धनस्य स्वास्थ्यस्य कृते च योगः ।

- योगमनोविज्ञानम् : चित्त-वृत्ति-मनसां नियन्त्रणम्।
- जीवनशैलीविकाराणाम् (उदा. मधुमेहः, उच्चरक्तचापः, चिन्ता) प्रबन्धने योगस्य भूमिका।

अन्वितिः ५. स्वास्थ्यकल्याणाभ्याम् (Health and Wellbeing) अनुप्रयुक्तयोगः ।

- रोगनिवारणे चिकित्सायां च योगस्य भूमिका ।
- योगचिकित्सायाम् आहारस्य जीवनशैल्याः च महत्त्वम् ।

- सामान्य-आसनानि : वृक्षासनं भुजंगासनं गोमुखासनं वीरासनञ्च ।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. Patanjali. *Yoga Sutras* (Commentary by Swami Vivekananda or Maharshi Vyasa).
2. Swatmarama. *Hatha Yoga Pradipika*.
3. Vyasa. *Patanjali Yoga Sutras* (with Vyasa Bhashya).
4. Gita Press. *Bhagavad Gita* (Chapters 2, 3, 5, 6 and 12). Gorakhpur: Gita Press.
5. *Yoga in Daily Life*. New Delhi: Neelkamal Publications.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Sivananda, S. *Essence of Yoga*.
2. Iyengar, B. K. S. *Light on Yoga*.
3. Ministry of AYUSH. *Common Yoga Protocol Manual*. New Delhi: Ministry of AYUSH.
4. IKS Division, Ministry of Education. *Yoga in Indian Knowledge Systems*. New Delhi: IKS Division, MoE.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 2: Basic Skills for Research Paper and Dissertation

Course Objectives:

1. To introduce students to the fundamentals of writing research dissertations and academic papers.
2. To help students acquire essential skills for effective and scholarly research writing.
3. To ensure a clear understanding of academic standards, structure and formatting required in research.
4. To familiarize students with the techniques and methodologies applicable to academic research and writing.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Learn the basics of writing research dissertations or papers.
2. Acquire the necessary skills required for effective research writing.
3. Gain a clear understanding of the standards to be followed in academic research.
4. Become familiar with the techniques to be used in their research writings.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 2	Basic Skills for Research Paper and Dissertation	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Theoretical concept of Research.

- Introduction, Objectives and Types of Research.
- Outline of Research Work.
- Topic Selection and Writing Methods.
- Material Collection: Primary and Secondary.
- E-Recourses and Research Tools.

Unit II Dissertation/Paper Editing Tools.

- Typing tools for Unicode Devanagari.
- Editing Tools: Microsoft Word and Google Docs.

Unit III Basics of Research Paper Writing.

- Topic Selection.
- Review of Literature.
- Drafting the body.
- Revision/Editing.
- Major Components of Research Papers.
    - Abstract
    - Keywords
    - Background and Introduction

- Review of Literatures
- Objective
- Material (data) and methodology
- result and discussions
- conclusions
- finding
- future direction of research
- acknowledgement, references.

Unit IV Dissertation Writing Skill.

- Overview of the dissertation.
- Major steps: Proposal, Dissertation Writing, Editing/Review.
- Presentation and Submission.
- Essential Elements of Research Proposal: -
    - Research topic selection.
    - A brief description of the proposed thesis.
    - Preliminary outline of the proposed research.
    - Survey.
    - Reference list.

- Structure of Dissertation.
    - Title Page.
    - Acknowledgement.
    - Abstract.
    - Table of Contents.
    - List of figures.
    - List of Tables.
    - List of Appendixes.
    - Dissertation Chapters.
    - References Lists.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Teacher's notes, ppt and handout.
2. http://www.makeuseof.com/tag/5-powerpoint-tips-improve-presentation-skills-overnight/
3. https://www.slideshare.net/subagini/effective-presentation-skills-28512891
4. http://www.free-power-point-templates.com/articles/18-tips-to-improve-presentation-skills/
5. Yelikar, K. S. (2009). *Essentials of Research Methodology & Dissertation Writing*. New Delhi: Jaypee Brothers Medical Publishers.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 3: Introduction to AI, AR and VR (Sanskrit Perspective)

Course Objectives:

1. To explore philosophical and cognitive foundations of AI through Sanskrit texts.
2. To examine parallels between Sanskrit grammar (Vyākaraṇa), logic (Nyāya) and machine intelligence.
3. To introduce students to Sanskrit-based ontologies and semantic networks used in AR andVR environments.
4. To inspire culturally rooted innovation in emerging technologies.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Describe foundational concepts of intelligence in Sanskrit literature (e.g., buddhi, chitta, manas).
2. Analyze Paninian grammar structures as models for computational linguistics.
3. Examine Indian epistemology (pramāṇa) for AI decision-making frameworks.
4. Develop basic Sanskrit-based ontologies for AR and VR applications.
5. Critically assess ethical implications of AI, AR and VR using Sanskrit dharma frameworks.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 3	Introduction to AI, AR and VR (Sanskrit Perspective)	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Cognitive and Philosophical Roots of Intelligence in Sanskrit Texts.

- Concepts: Buddhi, Manas, Ahamkāra, Chitta (from Sāṅkhya and Vedānta)
- Definitions and classifications of consciousness and intelligence.
- Nyāya-Vaiśeṣika models of perception and inference.
- Artificial vs Natural Intelligence – Sanskrit perspective.

Key Sources:

- *Sāṅkhya Kārikā*, *Yoga Sūtras*, *Nyāya Sūtras, Vaiśeṣika Sūtras.*

Unit II Sanskrit Grammar and Linguistic Intelligence (Panini's Vyākaraṇa)

- Paninian grammar as a rule-based generative system.
- Role of meta-rules (Paribhāṣā-s) and formal production (Ashtādhyāyī + Siddhānta Kaumudī).
- Algorithms in Śabdānuśāsana: parallels with machine learning and NLP.
- Sanskrit as a formal language for AI and computational modeling.

Key Sources:

- *Aṣṭādhyāyī* – Selected sūtras.

- *Mahābhāṣya* (Patañjali)

Unit III Knowledge Representation and Logic Systems in Indian Thought.

- Five-fold inference (pañcāvayava, Vākya) and tarka in Nyāya.
- Ontological categories: padārtha (द्रव्यगुणकर्मादयः - substance, quality, action, etc.)
- Semantic networks in Mimāṃsā and Vedānta.
- Representation of knowledge for expert systems.

Key Sources:

- *Nyāya Sūtras*, *Tarka Saṅgraha.*
- *Brahmasūtra Bhāṣya* – knowledge and self-awareness models.

Unit IV Augmented and Virtual Realities in Indic Epistemology.

- Maya, Pratibhāsa and virtuality in Vedānta and Yoga.
- Imagination (vikalpa) and simulation (pratīti) in Sanskrit philosophy.
- Applications in immersive storytelling: Mahābhārata & Rāmāyaṇa as experiential AR and VR models.

Unit V Sanskrit Ontologies and Computational Applications.

- Building Sanskrit-based ontologies using padārtha (द्रव्यगुणकर्मादयः - substance, quality, action, etc.) taxonomy.
- Use of Sanskrit in structured data: XML, RDF and OWL.
- Sanskrit databases for cultural AR and VR: temples, rituals, literature.

Tools:

- Jñānam ontology Project (IGNCA), Sanskrit Heritage Platform, IKS ontologies (IIT-KGP)

Teaching Methods:

- Interactive lectures with Sanskrit verse analysis.
- Project-based learning (Sanskrit-based AI ontology design or VR storytelling).
- Digital simulations (using AR and VR for Sanskrit content visualization).
- Guest lectures from Sanskrit + Tech experts.

Tutorial / Project Suggestions:

- Design a Sanskrit-based chatbot using Paninian rules.
- Create an AR prototype of a Vedic yajña setup with Sanskrit annotations.
- Build a knowledge graph of Nyāya padārthas.
- VR storytelling module of a scene from the Rāmāyaṇa or Upaniṣads.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. *Pāṇini's Aṣṭādhyāyī* (with Siddhānta Kaumudī)
2. *Yoga Sūtras* of Patañjali.
3. *Nyāya Sūtras* and *Tarka Sangraha.*
4. *Bhagavad Gītā* and *Upaniṣads.*

5. *Sāṅkhya Kārikā.*
6. *Mahābhāṣya* (Patañjali)

Additional Readings:

1. Subhash Kak – *Artificial Intelligence and the Sanskrit Tradition.*
2. Rajiv Malhotra – *Artificial Intelligence and the Future of Power.*
3. Gopal Krishna – *Nyāya Logic and AI Systems.*
4. Sanskrit Heritage Site: https://sanskrit.inria.fr/
5. Jñānam Ontology Project (IGNCA).

Credits - 2
Hours - 30

SEC 4: Introduction to Artificial Intelligence

Course Objectives:

1. To introduce the fundamental concepts and techniques of Artificial Intelligence (AI).
2. To provide practical knowledge of problem-solving, knowledge representation and machine learning.
3. To equip students with the ability to apply AI methods in real-world scenarios.
4. To promote ethical thinking and societal implications of AI.

Learning Outcome

After completion of the course, the students will:

1. Explain the key concepts, applications and history of AI.
2. Apply basic AI techniques such as search algorithms and rule-based systems.
3. Demonstrate understanding of knowledge representation, logic and inference.
4. Build and evaluate basic machine learning models.
5. Analyze the ethical and social implications of AI.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 4	Introduction to AI	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Augmented Reality.

- Definition and history of AR.
- Comparison with Virtual Reality (VR) and Mixed Reality (MR).
- Types of AR: Marker-based, markerless, projection-based and superimposition-based AR.
- Major milestones in AR development.

- ***Reading*:**
  - Ronald Azuma's "A Survey of Augmented Reality"
  - Excerpts from *Understanding Augmented Reality* by Alan B. Craig

Unit II AR System Components and Technologies.

- Hardware: AR headsets, smart glasses, mobile phones.
- Sensors and input devices: GPS, accelerometer, gyroscope.
- Display technologies: Optical see-through vs video see-through.
- Tracking and registration techniques: SLAM, image-based tracking.

- ***Tools Introduced*:**
  - ARKit (Apple), ARCore (Google), Vuforia, Unity3D basics.

Unit III AR Design and Interaction.

- UI/UX design for AR environments.
- 2D/3D content placement and animation.

- Human-computer interaction in AR.
- Spatial design and storytelling in AR apps.

- ***Project Demo*:**
  - Build a simple marker-based AR app with Unity and Vuforia.

Unit IV Applications of AR.

- Education and Training: Immersive learning modules.
- Retail and Marketing: Virtual try-on, product visualization.
- Tourism and Heritage: Site reconstructions and guided tours.
- Healthcare and Surgery: Overlay-based diagnosis and visualization.
- Industrial and Military: Maintenance and field training tools.

- ***Case Studies*:**
  - IKEA AR app, Google Lens, Snapchat filters, AR in Indian heritage sites.

Unit V Ethical and Social Dimensions of AR.

- Data privacy and surveillance concerns.
- Impact on cognition, behavior and social interaction.
- Inclusivity and accessibility challenges.
- Cultural sensitivities and digital overlays in sacred spaces.

- ***Discussion Topics*:**
  - AR and the real–virtual boundary.
  - Guidelines from UNESCO and IEEE on immersive technologies.

- **Teaching Methodology:**
  - Instructor-led lectures and concept demonstrations.
  - Video-based tutorials and lab walkthroughs.
  - AR app development mini projects.
  - Critical review of AR case studies across domains.

- **Suggested Tools & Platforms:**
  - Unity 3D with Vuforia.
  - Web AR platforms like 8th Wall or Zap Works.
  - AR Core and ARKit SDKs.
  - Blender or Tinkercad for 3D content.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Alan B. Craig – *Understanding Augmented Reality: Concepts and Applications.*
2. Dieter Schmalstieg & Tobias Hollerer – *Augmented Reality: Principles and Practice.*

Online Resources:

1. Unity Learn (AR Development Track).
2. Coursera AR/VR Specialization.
3. Google Developers ARCore Guide.
4. Apple Developer Documentation (ARKit).

Credits - 2
Hours - 30

SEC 5: Introduction to Augmented Reality (AR)

Course Objectives:

1. To introduce the fundamentals and applications of Augmented Reality (AR).
2. To explore the technological, design and experiential aspects of AR systems.
3. To develop the ability to create basic AR experiences using modern tools.
4. To evaluate ethical and societal implications of AR technologies.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Describe the principles, components and evolution of AR systems.
2. Distinguish AR from related technologies like VR and MR.
3. Design and build basic AR applications using development platforms.
4. Analyze real-world applications of AR in fields like education, retail and tourism.
5. Assess ethical, cultural and accessibility issues in AR deployment.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 5	Introduction to Augmented Reality (AR)	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Augmented Reality.

- Definition and history of AR.
- Comparison with Virtual Reality (VR) and Mixed Reality (MR)
- Types of AR: Marker-based, marker-less, projection-based and superimposition-based AR.
- Major milestones in AR development.

- ***Reading***:
  - Ronald Azuma's "A Survey of Augmented Reality"
  - Excerpts from *Understanding Augmented Reality* by Alan B. Craig.

Unit II AR System Components and Technologies.

- Hardware: AR headsets, smart glasses, mobile phones.
- Sensors and input devices: GPS, accelerometer, gyroscope.
- Display technologies: Optical see-through vs video see-through.
- Tracking and registration techniques: SLAM, image-based tracking.

Tools Introduced:

- ARKit (Apple), ARCore (Google), Vuforia, Unity3D basics.

Unit III AR Design and Interaction.

- UI/UX design for AR environments.
- 2D/3D content placement and animation.

- Human-computer interaction in AR.
- Spatial design and storytelling in AR apps.

***Project Demo*:**

- Build a simple marker-based AR app with Unity and Vuforia.

Unit IV Applications of AR.

- Education and Training: Immersive learning modules.
- Retail and Marketing: Virtual try-on, product visualization.
- Tourism and Heritage: Site reconstructions and guided tours.
- Healthcare and Surgery: Overlay-based diagnosis and visualization.
- Industrial and Military: Maintenance and field training tools.

***Case Studies*:**

- IKEA AR app, Google Lens, Snapchat filters, AR in Indian heritage sites.

Unit V Ethical and Social Dimensions of AR.

- Data privacy and surveillance concerns.
- Impact on cognition, behavior and social interaction.
- Inclusivity and accessibility challenges.
- Cultural sensitivities and digital overlays in sacred spaces.

***Discussion Topics*:**

- AR and the real–virtual boundary
- Guidelines from UNESCO and IEEE on immersive technologies

Teaching Methodology:

- Instructor-led lectures and concept demonstrations.
- Video-based tutorials and lab walkthroughs.
- AR app development mini projects.
- Critical review of AR case studies across domains.

Suggested Tools & Platforms.

- Unity3D with Vuforia.
- WebAR platforms like 8thWall or ZapWorks.
- ARCore and ARKit SDKs.
- Blender or Tinkercad for 3D content.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Alan B. Craig – *Understanding Augmented Reality: Concepts and Applications.*
2. Dieter Schmalstieg & Tobias Hollerer – *Augmented Reality: Principles and Practice.*

Online Resources:

1. Unity Learn (AR Development Track)
2. Coursera AR/VR Specialization.
3. Google Developers ARCore Guide.
4. Apple Developer Documentation (ARKit)

Credits - 2
Hours - 30

SEC 6: Introduction to Virtual Reality (VR)

Course Objectives:

1. To introduce foundational concepts, history and types of Virtual Reality (VR) systems.
2. To provide exposure to tools and frameworks used for creating immersive VR applications.
3. To develop critical understanding of human–computer interaction (HCI) in virtual environments.
4. To promote ethical thinking and awareness of VR's societal impacts.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Explain the evolution, principles and components of VR systems.
2. Differentiate between VR, AR and MR technologies.
3. Design and implement simple VR applications using development tools.
4. Evaluate the impact of VR in industries like education, healthcare and gaming.
5. Discuss ethical, cognitive and accessibility issues in immersive environments.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 6	Introduction to Virtual Reality (VR)	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Virtual Reality.

- Definition and scope of VR.
- Historical development and milestones.
- VR vs AR vs MR vs XR.
- Types of VR systems: fully immersive, semi-immersive, non-immersive.

- ***Reading*:**
  - *Virtual Reality* by Steven M. LaValle – Ch. 1

Unit II VR System Architecture.

- Hardware: HMDs, motion tracking, sensors, controllers.
- Software: Game engines, APIs, SDKs.
- Input/output systems and feedback mechanisms.
- Immersion, presence and interaction.

***Tools Introduced*:**

- Unity3D, Unreal Engine, Oculus SDK, SteamVR.

Unit III Designing VR Experiences.

- Elements of VR interaction design.

- Environment modeling and navigation.
- 3D UI/UX design principles.
- Spatial audio and haptics in VR.

- ***Assignment*:**
  - Build a basic interactive VR scene using Unity and Google Cardboard.

Unit IV Applications of VR.
- Education and virtual labs.
- Healthcare: therapy, surgery simulation.
- Gaming and entertainment.
- Architecture, manufacturing and military simulations.

***Case Studies*:**
- Oculus Quest apps, Google Earth VR, VR-based museum tours.

Unit V Human Factors and Ethics in VR.
- Cognitive and psychological effects.
- Motion sickness and safety concerns.
- Ethical considerations in virtual identities and data privacy.
- Accessibility and inclusion in VR content.

***Discussion Topics*:**
- Metaverse ethics.
- VR addiction and attention economy.

Teaching Methodology
- Concept lectures + practical demos.
- Tutorials with Unity/Unreal Engine.
- Hands-on assignments and guided projects.
- Reflection sessions on VR ethics and social impact.

Suggested Tools & Platforms
- Unity 3D or Unreal Engine.
- Web XR or A-Frame (for lightweight web-based VR).
- Oculus Rift, Quest, or Google Cardboard (for testing).
- 3D model libraries (Sketchfab, Blender).

Essential/Recommended Readings/Texts:
1. Steven M. LaValle – *Virtual Reality.*
2. Jason Jerald – *The VR Book: Human-Centered Design for Virtual Reality.*

Additional Readings:
1. Unity Learn: XR Development Path.
2. VR/AR Association White Papers.
3. Online tutorials from Oculus, SteamVR and WebXR GitHub repos.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 7: Introduction to Digital Humanities in Sanskrit

Course Objectives:

1. To introduce the scope and significance of Digital Humanities (DH) with special reference to Sanskrit.
2. To explore tools, platforms and methods used in digitizing, analyzing and preserving Sanskrit texts.
3. To impart hands-on knowledge of digital tools for Sanskrit corpus analysis, lexicons and linguistic studies.
4. To examine case studies of digital editions, archives and research projects in Sanskrit.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Define the key concepts and historical evolution of Digital Humanities.
2. Explain the relevance of Digital Humanities in the context of Sanskrit studies.
3. Use digital tools and platforms for Sanskrit text processing and metadata tagging.
4. Critically analyze digital archives, text encoding and Sanskrit corpus projects.
5. Design basic digital projects related to Sanskrit literary or grammatical texts.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 7	Introduction to Digital Humanities in Sanskrit	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Foundations of Digital Humanities.

- What are Digital Humanities (DH)?
- Historical background and evolution.
- DH methods: digitization, annotation, encoding, markup.
- Digital Humanities in the Indian context.

***Readings*:**

- Schreibman, Siemens & Unsworth – *A Companion to Digital Humanities.*
- Articles on DH in India (IIIT-H, IGNCA, etc.).

Unit II Sanskrit and the Digital Turn.

- Role of Sanskrit in classical and modern knowledge systems.
- Challenges and prospects of digitizing Sanskrit texts.
- Unicode, Romanization schemes (IAST, **ISO 15919,** etc.).
- Text repositories: GRETIL, Muktabodha, Sanskrit Documents, etc**.**

***Tools Introduced*:**

- Sanskrit OCR tools, transliteration tools (Sanscript, Aksharamukha)

Unit III Text Encoding and Corpus Linguistics.

- Introduction to TEI (Text Encoding Initiative) for Sanskrit.
- XML and metadata tagging basics.
- Corpus creation and linguistic annotation.
- Sanskrit lexicon and grammatical databases: Monier-Williams, INRIA Sanskrit Treebank, etc.

***Hands-on*:**

- Encoding a short shloka using TEI/XML.
- Querying Sanskrit lexical databases.

Unit IV Digital Projects and Applications.

- E-text archives: SARIT, BORI, Digital manuscripts.
- Digital editions and commentaries.
- Computational Paninian Grammar.
- Interdisciplinary applications: Computational linguistics, cultural analytics, AI training corpora.

Case Studies:

- Sanskrit Heritage Engine (INRIA)
- Vedic Heritage Portal (IGNCA)
- Digital Corpus of Sanskrit (Heidelberg)

Unit V Designing a Digital Humanities Project in Sanskrit.

- Project planning and research questions.
- Licensing and open-access publication.
- Tools for digital storytelling (StoryMapJS, Scalar, Omeka).
- Ethics of digitization and cultural preservation.

***Mini Project*:**

- Plan a small DH project on a Sanskrit literary or shastric theme.
- Annotate and encode 5–10 shlokas with metadata.

Teaching Methodology:

- Conceptual lectures with demos.
- Hands-on lab sessions (code walkthroughs, encoding tasks).
- Review of live Sanskrit DH projects.
- Group discussion and peer evaluation.

Tools & Platforms Suggested:

- TEI/XML.
- Aksharamukha Transliterator.
- Sanskrit Heritage Engine.
- Scalar / Omeka / StoryMapJS.
- INRIA Sanskrit Treebank.

Essential/Recommended Readings/Texts:

- *A Companion to Digital Humanities* – Schreibman, Siemens, Unsworth
- *Text Encoding Initiative: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*
- *Computational Paninian Grammar* – IIT Kanpur/INRIA

Online Resources:

- **GRETIL**
- **Sanskrit Heritage Engine**
- **Muktabodha Digital Library**
- **SARIT**

Credits - 2
Hours - 30

SEC 8: IT Skills and Data Analysis

Course Objectives:

1. To familiarise the student with the quantitative skills required for representing and interpreting data for the purpose of decision making.
2. To equip them with some fundamental concepts, which play a critical role in understanding and visualizing real world data using relevant IT tools.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Represent and interpret data in tabular and graphical forms.
2. Understand and interpret the measures of central tendency and dispersion.
3. Use IT tools such as spreadsheets to visualise and analyse data.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 8	IT Skills and Data Analysis	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Statistics.

- Concept of datasets (Variables, Observations)
- Different types of variables (Quantitative and Qualitative)
- Distinction between primary and secondary sources of data.
- Basic idea of using questionnaire to collect primary data for analysis.
- How to construct a questionnaire, Concept of frequency distribution: cumulative and relative frequencies.
- Introduction to spreadsheet, tabular and graphical presentation of data.
- Data tables, frequency curve, histogram, bar graphs, pie charts (through the use of spreadsheets)

Unit II Measures of Central Tendency and Dispersion.

- Measures of central tendency: mean, median, mode.
- Examples of situations where it is appropriate to use the mean, median and mode as a measure of central tendency.
- Weighted mean; Measures of dispersion: range, variance, standard deviation.
- Quartiles, deciles and percentiles.
- Visualize the measures of central tendency and dispersion through frequency curve and histogram.
- Skewness and kurtosis; Normal curve and its basic properties.
- Visual representation of population characteristics (height, weight, IQ etc.)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Levin, R., Rubin, D. S., Rastogi, S., & Siddiqui, M. H. (2014). *Statistics for management* (7th ed.). Pearson Education.
2. Rowntree, D. (2018). *Statistics without tears: A primer for non-mathematicians*. Allyn and Bacon.

Additional Readings:

1. https://data.worldbank.org/
2. https://www.statista.com/
3. https://data.gov.in/
4. https://censusindia.gov.in/
5. https://www.kaggle.com/
6. http://data.un.org/

Credits - 2
Hours - 30

SEC 9: Basic IT Tools

Course Objectives:

1. To develop IT skills.
2. To equip them with basic computing skills.
3. To enhance their employability in general.
4. To enable them to analyse and present information in a meaningful manner.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Use word-processor to generate documents with appropriate formatting, layout, review and referencing.
2. Manage data in worksheets and workbooks and analyze it using spreadsheet functions and inbuilt formulas.
3. Perform analysis on data using spreadsheets to make decisions.
4. Make meaningful representations of data in the form of charts and pivot tables.
5. Manage data in database tables and use the same for generating queries, forms and reports.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 9	Basic IT Tools	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Spreadsheets.

- Spreadsheets: Concept of worksheets and workbooks, creating, opening, closing and saving workbooks, moving, copying, inserting, deleting and renaming worksheets, working with multiple worksheets and multiple workbooks, controlling worksheet views, naming cells using name box, name create and name define.
- Exchanging data using clipboard, object linking and embedding; Printing and Protecting worksheets.
- Adjusting margins, creating headers and footers, setting page breaks, changing orientation, creating portable documents and printing data and formulae.
- Implementing file level security and protecting data within the worksheet.
- Understanding absolute, relative and mixed referencing in formulas, referencing cells in other worksheets and workbooks, correcting common formula errors, working with inbuilt function categories like mathematical, statistical, text, lookup, information, logical, database, date and time and basic financial functions.

Unit II Data Analysis in Spreadsheets.

- Consolidating worksheets and workbooks using formulae and data consolidate command.

- Choosing a chart type, understanding data points and data series, editing and formatting chart elements and creating sparkline graphics, Analysing data using pivot tables.
- Creating, formatting and modifying a pivot table, sorting, filtering and grouping items, creating calculated field and calculated item, creating pivot table charts, producing a report with pivot tables.
- Introduction to recording and execution of macros.

Unit III Word Processing.

- Introduction: Creating and saving your document, displaying different views, working with styles and character formatting, working with paragraph formatting techniques using indents, tabs, alignment, spacing, bullets and numbering and creating borders.
- Page setup and sections: Setting page margins, orientation, headers and footers, end notes and foot notes, creating section breaks and page borders.
- Working with tables: Creating tables, modifying table layout and design, sorting, inserting graphics in a table, table math, converting text to table and vice versa.
- Create newspaper columns, indexes and table of contents, Spell check your document using inbuilt and custom dictionaries, checking grammar and style, using thesaurus and finding and replacing text.
- Create bookmarks, captions and cross referencing, adding hyperlinks, adding sources and compiling and bibliography.
- Mail merge: Creating and editing your main document and data source, sorting and filtering merged documents and using merge instructions like ask, fill-in and if-then-else.
- Linking and embedding to keep things together.

Unit IV Databases.

- Introduction to Database Development: Database Terminology, Objects, Creating Tables, working with fields, understanding Data types, Changing table design, Assigning Field Properties, Setting Primary Keys, using field validation and record validation rules, Indexing, working with multiple tables, Relationships & Integrity Rules, Join Properties, Record manipulation, Sorting & Filtering; Select data with queries.
- Creating Query by design & by wizard (Select, Make Table, Append, Delete, Cross Tab, Update, Parameterized Query, Find Duplicate and Find Unmatched), Creating multi table queries, creating & working with table joins. Using operators & expressions: Creating simple & advance criteria.
- Working with forms: Creating Basic forms, working with bound, unbound and calculated controls, understanding property sheet, Working with Data on Forms: Changing Layout, creating Sub Forms, creating list box, combo box and option groups.
- Working with Reports: Creating Basic Reports, Creating Header & Footer, Placing Controls on reports, sorting & grouping, Creating Sub reports.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Swinford, E., Dodge, M., Couch, A., Melton, B. A. (2013). Microsoft Office Professional 2013. United States: O'Reilly Media.
2. Wang, W. (2018). *Office 2019 For Dummies*. United States: Wiley. Microsoft Lambert, J. (2019).
3. Microsoft Word 2019 Step by Step. United States: Pearson Education.

Additional Readings:

1. Jelen, B. (2013). *Excel 2013 Charts and Graphs*. United Kingdom: Que.
2. Alexander, M., Jelen, B. (2013). *Excel 2013 Pivot Table Data Crunching*. United Kingdom: Pearson Education.
3. Alexander, M., Kusleika, R. (2018). *Access 2019 Bible*. United Kingdom: Wiley.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 10: Personal Financial Planning

Course Objectives:

1. To familiarize the students with different aspects of personal financial planning like savings, investment, taxation, insurance and retirement planning.
2. To develop the necessary knowledge and skills for effective financial planning.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the meaning and appreciate the relevance of financial planning.
2. Understand the concept of investment planning and its methods.
3. Examine the scope and ways of personal tax planning.
4. Analyse insurance planning and its relevance.
5. Develop insight into retirement planning and its relevance.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 10	Personal Financial Planning	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Financial Planning.

- Financial goals, steps in financial planning, budgeting incomes and payments, time value of money.
- Introduction to savings, benefits of savings, management of spending & financial discipline, setting alerts and maintaining sufficient funds for fixed commitments.

Unit II Investment Planning.

- Process and objectives of investment, concept and measurement of return & risk for various asset classes, measurement of portfolio risk and return, diversification & portfolio formation.
- Gold bond; Real estate; Investment in greenfield and brownfield Projects.
- Investment in fixed income instruments, financial derivatives & commodity market in India.
- Mutual fund schemes; International investment avenues.
- Currency derivatives and digital currency.

Unit III Personal Tax Planning.

- Tax structure in India for personal taxation, Scope of personal tax planning, exemptions and deductions available to individuals under different heads of income and gross total income.
- Comparison of benefits - Special provision u/s 115 BAC vis-à-vis General provisions of the Income-tax Act, 1961, tax avoidance versus tax evasion.

Unit IV Insurance Planning.

- Need for insurance.
- Life insurance, health insurance, property insurance, credit life insurance and professional liability insurance.

Unit V Retirement Benefits Planning.

- Retirement planning goals, process of retirement planning, Pension plans available in India, Reverse mortgage, Estate planning.

Practical Exercises:

The learners are required to:

- Perform electronic fund transfers through net banking and UPI.
- Identify certain recent Ponzi schemes in the market.
- Prepare tax planning for a hypothetical individual.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Halan, M. *Let's talk money: You've worked hard for it; now make it work for you*. New York: Harper Collins Publishers.
2. Indian Institute of Banking & Finance. *Introduction to financial planning*. New Delhi: Taxmann Publication.
3. Keown, A. J. *Personal finance*. New York: Pearson.
4. Madura, J. *Personal finance*. New York: Pearson.
5. Pandit, A. *The only financial planning book that you will ever need*. Mumbai: Network 18 Publications Ltd.
6. Sinha, M. *Financial planning: A ready reckoner*. New York: McGraw Hill Education.
7. Tripathi, V. *Fundamentals of investment*. New Delhi: Taxmann Publication.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 11: Temple Trade and Commerce

Course Objectives:

1. To uncover the plethora of opportunities the temples in India offer.
2. To understand that the temples of India are not only a spiritual abode but are also great economic hubs.
3. To help the students understand and appreciate the contribution of these temples to the socio- economic development of the country.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Recognize the historical and architectural significance of Indian temples, mapping their regional diversity, rituals and symbolic functions.
2. Examine the evolution of temple trade and management, assessing its future prospects and highlighting the symbiotic relation between temple and trade.
3. Analyze the socio-cultural impact of Indian temples, exploring their contribution in shaping traditions, rituals and cultural identity beyond spirituality.
4. Evaluate temples as economic hubs, understanding their impact on trade, tourism, donations and digitalization in temple management.
5. Assess the sustainable practices of Indian temples, exploring eco-spirituality, circular economy and environmentally conscious temple architecture and tourism.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 11	Temple Trade and Commerce	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Temples of Bharat.

- Temple types.
- Mapping of major temples of India.
- Significant regional temples across India and their specific rituals, festivals and symbolic functions.
- Unique temples of India.

Unit II Introduction to Temple Trade.

- Meaning, brief history, future prospects of temples in Bharat.
- Temple Management.
- Symbiotic relation between temples and trade.
- Temples: Connecting past with the present.

Unit III Socio-cultural impact of Temples.

- Analyzing Temples beyond Spirituality.
- Social Significance of Temples.

- Contribution of Temples in shaping the Indian culture.
- Significant regional rituals and cultures.

Unit IV Temples as Economic Hub.

- Temples as facilitators for trade.
- Contribution of Merchants to temples.
- Temples and trade network.
- Temple Economics.
- A trajectory to local progress and nation's growth.
- Temple Tourism and its impact on GDP.
- Accounting for Temples: From Donations to Gold.
- Digitalization of temples.

Unit V Sustainable practices of Temples.

- Introduction to Eco-Spirituality.
- Eco-friendly and sustainable practices of Temples.
- Sustainability in Temple Architecture and Temple tourism.

Practical Exercises:

1. Visit the regional temples across India, wherever possible.
2. Study the temple management systems across India.
3. Study how temples manage tourism in a sustainable way.
4. Mark the temples of India across the map of India.
5. Study the economic impact of temples.
6. Take a case study of socio-cultural impact of temples.
7. Evaluate the digitalization progress of temples across India.
8. Evaluate the sustainable practices adopted by temples across India since time immemorial.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Prasad, P. C. (1977). *Foreign trade and commerce in ancient India*. Abhinav Publications.
2. Chandra, M. (1977). *Trade and trade routes in ancient India*. Abhinav Publications.
3. Iyer, S. (2018). *The economics of religion in India*. Harvard University Press.
4. Chakravarti, R. (2020). *Trade and traders in early Indian society*. Routledge.

Additional Readings:

1. Wyatt, A. (2005). *Building the temples of postmodern India: economic constructions of national identity*. Contemporary South Asia, 14(4), 465-480.
2. Talbot, C. (1991). *Temples, donors and gifts: patterns of patronage in thirteenth-century South India*. The Journal of Asian Studies, 50(2), 308-340.
3. Patnaik, S. K. (2014). *Puri: A Study of Early Trade and Pilgrim Routes*. Orissa Overview, 103-109: - https://magazines.odisha.gov.in/Orissareview/2014/Jun/engpdf/103-109.pdf

Credits - 2
Hours - 30

SEC 12: e-Filing of Returns

Course Objectives:

1. To equip students with the practical skills required for filing of returns under Income Tax Laws.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Examine the basic concepts of income tax applicable to an individual assesse.
2. Analyse the provisions when business or professional income is computed on estimated basis.
3. Electronically furnish the return of income using various ITR forms, reflecting IT Skills.
4. Analyse the provisions of TDS.
5. Demonstrate proficiency in the use of e-filing system by electronically furnish the TDS returns.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 12	e-Filing of Returns	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Income tax: An Overview.

- Incomes taxable under different heads, deductions available from gross total income.
- computation of total income and tax liability of individuals, PAN and due date of filing of income tax return.
- Provisions related to advance payment of tax.
- New tax regime for individuals.

Unit II Maintenance of accounts, audit and taxation on presumptive basis.

- Provisions of maintenance of accounts by certain persons carrying on profession or business [Sec.44AA]
- Provisions of audit of accounts of certain persons carrying on business or profession [Sec.44AB]
- Special provision for computing profits and gains of business on presumptive basis [Sec.44AD]
- Special provision for computing profits and gains of profession on presumptive basis [Sec.44ADA]
- Special provision for computing profits and gains of business of plying, hiring or leasing goods carriages [Sec. 44AE].

Unit III e-Filing: Conceptual framework and filing of Income Tax Returns.

- Meaning and merits of e-Filing.
- Filing of income tax returns in ITR-2, ITR-3, ITR-4, ITR-5 and ITR-U.

Unit IV Tax Deducted at Source.

- Provisions relating to TDS.
- Schedule for deposit of TDS.
- Schedule for submission of TDS returns.
- Exemption from TDS: Form 13, 15G and 15H.

Unit V e-Filing of TDS returns.

- Prescribed forms for filing of TDS returns.
- Practical workshop on e-filing of TDS returns [Form24Q and Form 26Q].

Practical Exercises:

1. Discuss relevant provisions of the Income-tax Act, 1961 from the official website of Government of India.
2. Refer the Finance Act to know about the amendments done in various provisions of the Income-tax Act, 1961.
3. Refer relevant notifications and circulars from the official website of Government of India.
4. Do hands on training to furnish ITRs on the official e-filing website of the Government of India i.e., www.incometax.gov.in and
5. Do hands-on training to furnish TDS returns at https://www.tinnsdl.com/services/etds-etcs/etds-rpu.html

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Ahuja, Girish and Gupta, Ravi. Systematic Approach to Income Tax. Flair Publications Pvt.Ltd., Delhi.
2. Mittal, Naveen. Concept Building Approach to Income Tax Law & Practice. Cengage Learning India Pvt. Ltd., Delhi.
3. Singhania, Vinod K. and Singhania, Monica. Students' Guide to Income Tax. University Edition. Taxmann Publications Pvt. Ltd., Delhi.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 13: Leadership Development

Course Objectives:

1. To provide an understanding of various leadership theories.
2. To enable learners to differentiate between different leadership styles.
3. To help learners analyze the applicability of various leadership styles in real-life situations.
4. To assist future leaders in selecting appropriate leadership styles for specific scenarios in their professional or personal lives.
5. To develop the ability to adapt leadership approaches based on context and needs.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Describe the concept of leadership and analyze various leadership theories from both western and Bharatiya perspectives.
2. Evaluate different leadership theories and their application in appropriate situations.
3. Demonstrate the role of culture and leadership essential for effective decision-making and team management.
4. Analyze the emergence of E-leadership, its significance and use of appropriate technology for accomplishment of objectives.
5. Conduct case studies on contemporary leaders to take lessons on their vision, leadership styles and ways to manage their people effectively.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 13	Leadership Development	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction.

- Meaning of Leadership, definitions of leadership, significance of leadership, qualities of a leader.
- Difference between leadership and management, basic styles of leadership – autocratic, democratic, laissez faire (their meaning, features, advantages, disadvantages and suitability)
- Rensis Likert styles of management, Tanenbaum and Schmidt Model.
- Bharatiya Leaders and their leadership styles.

Unit II Theories of Leadership.

- Traditional Theories - Great Man Theory, Trait Theory.
- Behavioural Theories - Ohio Studies, Michigan Studies, Managerial Grid.
- Contingency theories - Fiedler‘s Theory, Hersey and Blanchard Situational Model.
- Path Goal Theory, Transformational Leadership, Transactional Leadership, Charismatic Leadership, Servant Leadership, Ethical Leadership.

Unit III Culture and Leadership.

- Trompenaars Cultural Dimensions, Hofstede ‘s study on culture, Hall ‘s Cultural Theory.
- GLOBE Model: Global Leadership and organisational Behaviour Effectiveness, organisation Culture and Leadership.
- OCTAPACE profile by Uday Parekh - Openness, Collaboration, Trust, Autonomy, Proactive, Authenticity, Confrontation, Experimentation.

Unit IV E Leadership.

- Meaning, definition, need and significance.
- especially pre covid, during covid and post covid.
- social media and leadership, use of whatsapp, emails, facebook, LinkedIn, twitter, Instagram, google meet, MS Teams, zoom for electronically connecting the team and the leaders.
- using collaborative tools like google drive (docs, forms etc.) online.

Unit V Contemporary Leaders.

- Cases on contemporary leaders like Narendra Modi, Indra Nooyi, Ratan Tata, Narayan Murthy.

Practical Exercises:

1. Identify a Leader of your choice, prepare and present a report highlighting the important traits that have contributed to the effectiveness of that Leader. (Should be done in a team)
2. Movie screening of movies like Mission Mangal, Lagaan, Chak De, Rock On, Lakshya, Super 30 etc, open house for discussing the movie and a report/ presentation on lessons learnt from the movie.
3. Administering Fidler ‘s Least Preferred Coworker scale in the class on all the students to make sure that they understand the theory well.
4. Administering Managerial Grid questionnaire in order to help students assess their style of leadership.
5. Practice using collaborative tools online like google docs, mind meister etc.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Robbins, S. P., Judge, T. A., & Vohra, N. (2018). *Organizational Behaviour* (18 ed.). Pearson.
2. Willink, J. (2020). *Leadership Strategy and Tactics: Field Manual*. New York: Macmillan Publishers.
3. Chhabra, T. N. *Business organisation and management*. New Delhi: Sun India Publications.
4. Day, D. V. *The Oxford handbook of leadership and organisations*. New York: Oxford University Press.
5. Hughes, R. L., Ginnett, R., & Gordon, C. *Leadership: Enhancing the lessons of experience* (9th ed.). New York: McGraw Hill Education.
6. Gupta, C. B. *Business organisation & management*. New Delhi: Sun India Publications.

7. Koontz, H., & Weihrich, H. *Essentials of management: An international and leadership perspective*. Paperback.
8. Mittal, R. *Leadership: Personal effectiveness and team building*. Uttar Pradesh: Vikas Publishing House Pvt. Ltd.
9. Nooyi, I. K. *My life in full: Work, family and our future*. New Delhi: Penguin.
10. Northouse, P. *Leadership: Theory and practice*. California: SAGE Publications Inc.

Additional Readings:

1. https://repository.iimb.ac.in/bitstream/2074/11692/1/Reddy_VKPA_2011_Vol.36_Iss.3.pdf
2. https://icmrindia.org/casestudies/Case_Studies.asp?cat=Leadership%20and%20Entrepreneurship
3. https://hbr.org/2010/03/leadership-lessons-from-india

Credits - 2
Hours - 30

SEC 14: Artificial Intelligence & Natural language Processing

Course Objectives:

1. To introduce students to the basics of computer applications relevant to Sanskrit studies.
2. To provide knowledge of various software tools useful for word processing, data management and presentation.
3. To enable students to practically apply computer skills in academic and research-related Sanskrit works.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Gain foundational understanding of computer operations and applications.
2. Learn to use word processors, spreadsheets and presentation software effectively.
3. Apply computer-based tools in Sanskrit language processing, documentation and communication.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 14	Artificial Intelligence & Natural Language Processing	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Basics of Computer and Operating System.

- Introduction to computer, its characteristics and applications.
- Types of computers and components of computer system.
- Introduction to operating system and its functions.
- Basics of hardware and software.
- Introduction to file management and file types.

Unit II Word Processing and Presentation Software.

- Introduction to word processing software.
- Creating, formatting, editing, saving and printing documents.
- Working with tables, images and page layout.
- Introduction to presentation software and its features.
- Creating, designing and delivering presentations.

Unit III Introduction to Spreadsheets and Databases.

- Introduction to spreadsheet software and its features.
- Entering data, formatting cells, using formulas and functions.
- Introduction to database management system (DBMS).
- Concepts of tables, queries, forms and reports.
- Applications of database systems in academic and research work.

Unit IV Computer Application in Sanskrit Studies.

- Use of computer in Sanskrit typing and text editing.
- Unicode and Devanagari fonts installation and usage.
- Digital tools for Sanskrit text transliteration and text processing.
- Introduction to e-resources: Digital libraries, online dictionaries, Sanskrit corpus, etc.
- Application of computer tools in Sanskrit research, publication and communication.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Norton, P. *Introduction to computers*.
2. Shelly, G. B., & Vermaat, M. E. *Microsoft Office 2010*.
3. Sinha, P. K. *Computer fundamentals*.

Additional Readings:

1. *Sanskrit Computational Tools and Techniques*.
2. Online resources (*Digital Library of India, GRETIL, Sanskrit Lexicons*, etc.).
3. Manuals and guides on *Unicode* and *Devanagari typing tools*.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 15: Digital-Based Models for Sanskrit Learning and Communication

Course Objectives:

1. To familiarize students with essential digital tools for Sanskrit studies.
2. To enable students to effectively utilize MOOCs and LMS platforms for Sanskrit learning.
3. To equip students with the skills to create vlogs and blogs for Sanskrit communication.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Demonstrate proficiency in utilizing digital tools for Sanskrit studies.
2. Effectively navigate MOOCs and LMS platforms for Sanskrit learning.
3. Create engaging vlogs and blogs to enhance Sanskrit communication skills.
4. Exhibit an understanding of how these digital strategies contribute to their overall proficiency in Sanskrit language acquisition and communication.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 15	Digital-Based Models for Sanskrit Learning and Communication	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Digital Tools for Sanskrit Studies.

- Introduction to various digital learning tools for Sanskrit studies.
- Sanskrit Grammar learning tools and Sanskrit learning apps.
- Sanskrit OCR (Optical Character Recognition) software.
- Sanskrit research portals and the Digital Library of India (DLI).
- Transliteration tools and techniques of Sanskrit text digitalization.
- Practical algorithms for Shastras (e.g., Sandhi, Samasa, Pratyahara formation, etc.).

Unit II MOOCs and LMS for Sanskrit Learning.

- Introduction to Massive Open Online Courses (MOOCs) and their role in promoting Sanskrit education globally.
- Study of various courses available by different universities as MOOC courses and their applicability.
- Overview of major initiatives and platforms for MOOCs.
- Comparative analysis of Sanskrit courses available on popular MOOC platforms such as NPTEL and SWAYAM.

Unit III Vlogs and Blogs for Sanskrit Communication.

- Understanding the potential of vlogs and blogs in promoting Sanskrit language and culture.
- Techniques for creating educational vlogs on Sanskrit topics: scripting and editing.

- Video production techniques and editing tools.
- Setting up and customizing a Sanskrit-focused blog using blogging platforms such as WordPress or Blogger.
- Writing and publishing engaging blog posts on Sanskrit literature, grammar and cultural heritage.
- Ethical considerations and best practices for communicating Sanskrit content through vlogs and blogs.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Holmes, B., & Gardner, J. (2006). *E-Learning: Concepts and practice*.
2. Conole, G. *Contemporary perspectives in E-Learning research*.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 16: Fundamentals of Computer Systems & Word Processors with Unicode.

Course Objectives:

1. To introduce the basic concepts of computer fundamentals and applications.
2. To develop understanding of word processing, spreadsheets and presentation software.
3. To enable application of computer skills in Sanskrit-related academic and research work.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the fundamentals of computers and operating systems.
2. Acquire practical skills in word processing, spreadsheet management and presentation preparation.
3. Able to apply digital tools in Sanskrit typing, documentation and communication.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 16	Fundamentals of Computer Systems & Word Processors with Unicode.	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Basics of Computer.

- Introduction to computer: definition, characteristics, applications.
- Components of computer: hardware and software.
- Input and output devices.
- Introduction to operating system and file management.

Unit II Word Processing.

- Introduction to word processing software and features.
- Creating, saving, opening and formatting documents.
- Working with tables, images, headers, footers and page layouts.
- Printing documents and working with templates.

Unit III Spreadsheets.

- Introduction to spreadsheet software and its applications.
- Entering and formatting data.
- Using formulas, functions, charts and graphs.
- Sorting, filtering and analyzing data.

Unit IV Presentation Software.

- Introduction to presentation software and its applications.

- Creating, designing and formatting slides.
- Adding multimedia elements (images, audio, video)
- Animations, transitions and delivering presentations.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Introduction to Computers by Peter Norton.
2. Microsoft Office 2010 by Gary B. Shelly and Misty E. Vermaat.
3. Computer Fundamentals by P.K. Sinha.

Additional Readings:

1. Online resources (Digital Library of India, GRETIL, Sanskrit lexicons, etc.)
2. Manuals and guides on Unicode and Devanagari typing tools.
3. Sanskrit Computational Tools and Techniques — (to be prescribed by instructor)

Credits - 2
Hours - 30

SEC 17: Web Designing with HTML, CSS and XML

Course Objectives:

1. To introduce the fundamental concepts of internet and web-based applications.
2. To provide knowledge of email, e-resources and online collaboration tools.
3. To enable practical application of internet-based tools for Sanskrit studies and research.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the basic concepts of internet, websites and browsers.
2. Acquire skills in using email, search engines and online databases.
3. Effectively utilize online resources and tools for Sanskrit-related academic activities.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 17	Web Designing with HTML, CSS and XML	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Internet.

- Basic concepts of internet, intranet and extranet.
- Introduction to web browsers, websites and URLs.
- Understanding web servers and hosting.
- Introduction to web-based applications.

Unit II Email and E-resources.

- Introduction to email and email service providers.
- Creating, sending, receiving and managing emails.
- Introduction to e-resources: e-journals, e-books and digital libraries.
- Accessing and utilizing online Sanskrit resources.

Unit III Search Engines and Databases.

- Introduction to search engines and searching techniques.
- Using advanced search operators and search filters.
- Introduction to online academic databases.
- Searching Sanskrit texts and literature in digital databases.

Unit IV Online Collaboration Tools.

- Introduction to online collaboration tools and platforms.
- Using cloud storage and file sharing applications.
- Collaborative writing and editing tools.

- Participating in online forums, discussion groups and webinars.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Bangia, R. *Internet Basics*.
2. Sinha, P. K. *Computer Fundamentals*.
3. Online resources related to Sanskrit digital libraries and databases (to be specified by instructor).

Additional Readings:

1. Manuals and guides on email and cloud-based applications.
2. Online tutorials on search engines and databases.
3. Resources on collaborative tools (Google Docs, OneDrive, etc.).

Credits - 2
Hours - 30

SEC 18: Indian Epigraphy & Paleography

Course Objectives:

1. To introduce students to the significance of Sanskrit inscriptions as key sources for reconstructing ancient Indian history.
2. To familiarize students with the methods of reading, interpreting and understanding Sanskrit inscriptions in their historical context.
3. To enable Sanskrit students to extract historical facts and cultural information directly from primary epigraphical materials.
4. To help History students engage critically with primary inscriptions to deepen their understanding of ancient Indian political, social and cultural developments.
5. To develop in students the ability to integrate linguistic skills, epigraphical methods and historical analysis for holistic historical research.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Students will understand the importance of Sanskrit-based inscriptions in reconstructing ancient Indian history.
2. Sanskrit students will enhance their ability to interpret historical facts directly from inscriptions.
3. History students will develop a deeper connection with primary materials related to the history of ancient India.
4. Students will be able to analyze and interpret inscriptions as essential historical sources.
5. The course will equip students with the skills to bridge the gap between language, epigraphy and historical research.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 18	Indian Epigraphy & Paleography	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I

- Welfare state.
- Repair Of Dam.
- Mati-saćiva.
- Karma-saciva in Junagadh Inscription of Rudradāman.

Unit II

- Eran Pillar Inscription: Status of Samudragupta.
- Meharauli Iron Pillar Inscription of Candra: Victory, Recognition of Chandra.

Unit III

- Antiquity of writing in India.
- Observations from foreign scholars.
- Literary evidences.
- Observations made by Indian Epigraphists.
- Importance of the study of Inscriptions.
- Geographical description.
- Historical evidences.
- Society.
- Religion.
- Literature.
- Economic Conditions.
- Administration.

Writing material:

a) Rocks.
b) Pillars.
c) Metal Plates Brush, Chisel, Stylus, Paint/Colour.
d) Statues.
e) Pen.

Unit IV

- Origin of the Brahmi Script.
- Foreign Origin.
- Indian Origin.
- Development of the script up to 700 A.D.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Bühler, G. (1896). *On the Origin of the Indian Alphabet & Numerals*. Calcutta: Asiatic Society.
2. Ojha, G. H. (1962). *Bhāratīya Prācīna Lipimālā*. Prayagraj: Hindi Sahitya Sammelan.
3. Dani, A. H. (1963). *Indian Paleography*. Delhi: Motilal Banarsidass.
4. Sircar, D. C. (1965). *Indian Epigraphy, Select Inscriptions (Part - I)*. Calcutta: University of Calcutta.
5. Pandey, R. B. (1972). *Asoka ke Abhilekha, Bhāratīya Puralipi*. Delhi: Rajkamal Prakashan.
6. Rana, S. S. (1983). *Bhāratīya Abhilekha*. Jaipur: University of Rajasthan.
7. Upadhyay, V. (1990). *Prācīna Bhāratīya Abhilekha*. Varanasi: Kashi Prakashan.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 19: Tools and Techniques for Computing Sanskrit Language

Course Objectives:

1. To introduce current research and development in Sanskrit computing.
2. To examine the tools and techniques developed under government and private funding for Sanskrit.
3. To explore new technologies and innovations in Sanskrit computing.
4. To understand the applications of Sanskrit computing in various fields, including language processing, preservation and education.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the basic concepts of Sanskrit Phonology, Morphology, Syntax, Semantics, Lexicon and Corpora.
2. Learn the origin and development of Language Computing, with a focus on Sanskrit.
3. Gain an introduction to computing Sanskrit language and its applications.
4. Explore various methodologies used in Language Technology, specifically for Sanskrit.
5. Study the tools developed for Sanskrit language processing and conduct a survey of Language Computing.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 19	Tools and Techniques for Computing Sanskrit Language	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Major Components of Sanskrit Linguistics.

- Phonology.
- Morphology.
- Syntax.
- Semantics.
- Lexicon and Corpora.

Unit II Areas and Applications of the Sanskrit Language Computation.

- Text Digitization/Content Creation and Search for Sanskrit.
- Speech Technology.
- Grammar Tools.
- Machine Translation.
- Preservation and Delivery of Cultural Heritage of Sanskrit.

Unit III Language Computing Methodology.

- Rule Base.

- Statistical.
- Hybrid.

Unit IV Survey of Language Computing.

- Survey of the Language Computing for Sanskrit.
- Survey of the Language Computing for Indo Aryan Languages.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Jha, G. N. (1993). *Morphology of Sanskrit Case Affixes: A Computational Analysis*. M.Phil Dissertation, Centre of English and Linguistics, School of Language, Literature and Culture Studies, JNU.
2. Bharati, A., Chaitanya, V., & Sanghal, R. (1995). *Natural Language Processing: A Paninian Perspective*. New Delhi: Prentice Hall of India.
3. Grishman, R. (1986). *Computational Linguistics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2008). *Speech and Language Processing*. New Jersey: Prentice Hall.
5. Jha, G. N., Gopal, M., & Mishra, D. (2011). Annotating Sanskrit Corpus: Adapting IL-POSTS. In *Human Language Technology: Challenges for Computer Science and Linguistics* (Lecture Notes in Computer Science, Vol. 6562, pp. 371–379). Springer.
6. Chandra, S., & Jha, G. N. (2012). *Computer Processing of Nominal Inflections in Sanskrit: Methods and Implementations*. UK: CSP.
7. Thillaivanan, R. S. S. V. S., Narayanan, B. D., & Rao, T. P. S. N. (2015). *Sanskrit Computational Linguistics: A Survey*. Berlin: Springer.
8. Chandra, S. (2015). *maśīnī anuvāda (Machine Translation)*. New Delhi: Vidyanidhi Prakashana.
9. Nair, S. S. (2016). *Computational Linguistics and Sanskrit Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Hutchins, J., & Deshpande, A. R. (2017). *Machine Translation: A View from the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Tools developed by the Sanskrit Computational Linguistics Groups, School of Sanskrit and Indic Studies, Jawaharlal Nehru University, Department of Sanskrit, University of Delhi and University of Hyderabad; available at:
    https://sanskrit.jnu.ac.in/
    http://cl.sanskrit.du.ac.in.
    ttps://sanskrit.uohyd.ac.in/scl/

Credits - 2
Hours - 30

SEC 20: Machine Translation: Tools and Techniques

Course Objectives:

1. To introduce the theoretical foundations of computer-based translation.
2. To familiarize students with the architecture and components of Machine Translation (MT) systems.
3. To explain the internal processes involved in machine translation.
4. To examine inter-module interactions within a typical MT system.
5. To provide practical exposure to MT tools and technologies.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the origin, evolution and foundational concepts of Machine Translation.
2. Demonstrate basic knowledge of MT systems, including architecture and functionality.
3. Compare human and machine translation approaches, identifying key differences and limitations.
4. Analyze methodologies used in MT systems and apply guidelines from platforms like Google and Bing.
5. Evaluate the challenges, effectiveness and future prospects of Machine Translation technologies

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 20	Machine Translation: Tools and Techniques	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction and History of Machine Translation.

- History and Survey of Machine Translation Systems.
- List of Major MT Systems for Indian Languages: Google Translate and Bing by Microsoft.

Unit II Theoretical Concepts of Machine Translation.

- Human vs Computer translation of languages.
- Basics of Machine Translation.
- Tools and Techniques of Machine Translation.
- Source and Target Language.

Unit III Machine Translation (MT) Approaches.

- Rule Base MT Transfer-based.
- Interlingual and Dictionary Based.

- Statistical MT Example Based MT.
- Hybrid MT.

Unit IV Evaluation of MT.

- Evaluation of MT.
- Challenges in Machine Translation.
- Ambiguity and Acceptability.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Nirenburg, S., Carbonell, J., & Tomita, M. (1994). *Machine Translation: A Knowledge-Based Approach* (K. Goodman, Ed.). San Francisco, CA: Morgan Kaufmann Publishers Inc.
2. Kulkarni, A. (2002). Machine translation activities in India: A survey. In *Proceedings of Workshop on Survey on Research and Development of Machine Translation in Asian Countries*, Thailand, May 13–14.
3. Chandra, S. *Maśīnī Anuvād (Machine Translation)*. New Delhi: Vidyanidhi Prakashana.
4. Nirenburg, S., & Somers, H. L. (Eds.). (n.d.). *Readings in Machine Translation*. Massachusetts: MIT Press.
5. Koehn, P. *Statistical Machine Translation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 21: Introduction to Ancient Indian Mathematics

Course Objectives:

1. To explore the rich heritage of ancient Indian mathematical concepts and achievements.
2. To study the contributions of mathematicians like Aryabhata, Brahmagupta and Bhaskara.
3. To understand the influence of ancient Indian mathematics on modern math.
4. To highlight key concepts such as zero, decimal system, algebra and trigonometry.

Learning outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the historical and cultural context of ancient Indian mathematics.
2. Familiarize themselves with the fundamental mathematical concepts and techniques developed by ancient Indian mathematicians.
3. Analyze and interpret ancient Indian mathematical texts.
4. Recognize the contributions of ancient Indian mathematics to modern mathematical fields.
5. Appreciate the interconnectedness of ancient Indian mathematics with other areas of knowledge, including astronomy, philosophy and linguistics.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
SEC 21	Introduction to Ancient Indian Mathematics	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Ancient Indian Mathematics.

- Overview of ancient Indian mathematical traditions.
- Significance of ancient Indian mathematics in global mathematical history.
- Major mathematical works and their authors.

Unit II Life and works of :-

- Aryabhata.
- Brahmagupta.
- Bhaskaracharya.

Unit III Contribution of :-

- Aryabhata.
- Brahmagupta.
- Bhaskaracharya.

Unit IV Some Essentials of ancient Mathematics.

- Decimal place value system and its origins.
- Numerical notations and symbols used in ancient Indian mathematics.
- Basic arithmetic operations (addition, subtraction, multiplication, division) in ancient Indian mathematics.
- Geometrical concepts and constructions in ancient Indian mathematics.
- Connection between astronomy and mathematics in ancient India.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Bhaskara II, B. (1987). *Lilavati and Bijaganita: The Works of Bhaskara II, Sanskrit Text and English Translation*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
2. Bhaskara II. (1995). *Siddhanta Shiromani*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
3. Narain, A. (1997). *Mathematics in Ancient India*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. *The Sulba Sutras: The Geometry of the Vedic Altars*. (1999). Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
5. Brahmagupta. (2000). *Brahmasphutasiddhanta*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
6. Aryabhata. (2002). *Aryabhatiya*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
7. Srinivasa, R. (2002). *Aryabhata and his Contributions to Mathematics*. New Delhi: Kaveri Books.
8. Brahmagupta, B. (2004). *Brahmagupta's Mathematics: Translation and Commentary*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
9. Kumar, S. (2007). *Mathematics in India*. New Delhi: Oxford University Press.
10. Gupta, J. (2010). *The Indian Mathematical Tradition: A Historical Perspective*. Berlin: Springer.
11. *Ganita Sara Sangraha: The Essence of Mathematics*. (2014). New Delhi: Indian National Science Academy.
12. Agarwal, R. (2015). *Ancient Indian Mathematics: Geometry and Arithmetic*. New Delhi: New Age International Publishers.
13. Kapoor, S. (2019). *History of Indian Mathematics*. New Delhi: Bharati Bhawan Publishers.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 22: Reading skills in Brahmi Scripts

Course Objectives:

1. To introduce the interdisciplinary nature of Epigraphy & Script within Sanskrit, focusing on the development of the Brahmi script.
2. To study the transformation of the Brahmi script into modern Indian scripts like Tamil, Malayalam, Oriya, Bengali and Gurmukhi.
3. To examine ancient inscriptions in Sanskrit to aid in understanding historical developments.
4. To analyze the evolution of writing styles, materials and methods that led to variations in the Brahmi script.
5. To explore the influence of the Brahmi script on South-East Asian countries, particularly the Grantha form.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Investigate the development and transformation of the Brahmi script into a wide variety of forms over time.
2. Understand how slow modes of transport and communication influenced the evolution of the Brahmi script.
3. Analyze the variations in Brahmi script to ascertain the period of inscriptions whose date is uncertain.
4. Gain valuable knowledge that will assist in the study of archaeology with a background in Sanskrit.
5. Appreciate the significance of Brahmi script evolution in the historical and archaeological context.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
SEC 22	Reading skills in Brahmi Scripts	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Brahmi Script (Origin and Development)

Unit II Early Brahmi alphabet Aśokan period.

Unit III Translation to variations up to 4th century C.E.

Unit IV Reading Asokan Inscriptions.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Upasak, C. S. (1960). *History & Paleography of Mauryan Brahmi Script*. Varanasi: Bharatiya Vidya Prakashan.
2. Dani, A. H. (1963). *Indian Paleography*. New Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
3. Pandey, R. B. (1967). *The Inscriptions of Ashoka*. New Delhi: Asian Educational Services.
4. Verma, T. P. (1971). *Paleography of Brahmi Script in North India*. New Delhi: Sundeep Prakashan.
5. Ojha, G. H. (1975). *Bhartiya Prachin Lipimala*. Varanasi: Prakashan Sansthan.

Credits 02
Hours 30

SEC 23: Indian Epigraphy

Course Objectives:

1. To provide a foundational understanding of epigraphy as a discipline and its significance in the study of Indian history.
2. To explore the evolution of writing systems in India from ancient to medieval times.
3. To analyze inscriptions as primary sources for reconstructing political, social, economic and cultural aspects of Indian history.
4. To develop skills in deciphering and interpreting inscriptions and to understand the methods used in the conservation of epigraphic records.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the concept and scope of epigraphy.
2. Recognize the evolution and variety of writing systems in ancient India.
3. Identify different types of inscriptions and their characteristics.
4. Appreciate significant epigraphic discoveries and their historical value.
5. Analyze the linguistic aspects of inscriptions and their implications for cultural and historical studies.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
SEC 23	Indian Epigraphy	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Indian Epigraphy.

- Definition and Scope of Epigraphy: Understanding epigraphy and its importance in the study of history and archaeology.
- History of Writing in India: Evolution of early writing systems, including the Harappan script, Brahmi and Kharosthi.
- Types of Inscriptions: Classification based on material, language, script and content (royal edicts, religious records, donations, etc.).

Unit II Development of Indian Scripts and Languages.

- Brahmi Script: Its origins, development.
- Devanagari The transition from Brahmi to Devanagari.

Unit III Selected Inscriptions – I.

- Junagarh Inscription of Rudradaman.

Unit IV Selected Inscriptions- II.

- Meharauli Inscription of Chandra.
- Kotla Inscription of Viharbhadra.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Bühler, G. (1898). *On the origin of the Indian Brahmi alphabet*. Calcutta: Asiatic Society of Bengal. Available at: https://archive.org/details/in.gov.ignca.16473
2. Sircar, D. C. (1965). *Indian epigraphy*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.
3. Fleet, J. F. (1970). *Inscriptions of the early Gupta kings and their successors* (3rd ed.). Calcutta: Indological Book House. Available at: https://indianculture.gov.in/ebooks/corpus-inscriptionum-indicarum-voliii-inscriptions-early-gupta-kings-and-their-successors
4. Salomon, R. (1998). *Indian epigraphy: A guide to the study of inscriptions in Sanskrit, Prakrit and the other Indo-Aryan languages*. Oxford: Oxford University Press.
5. Mahadevan, I. (2003). *Early Tamil epigraphy: From the earliest times to the sixth century A.D.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Bühler, G. (2004). *Indian paleography*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
7. Venkatesan, G. (2005). *Introduction to Indian epigraphy and paleography*. Thanjavur: Tamil University Publications.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 24: Digital Empowerment

Course Objectives:

1. To develop an understanding of the digital world and the need for digital empowerment while creating awareness about the Digital India initiative.
2. To equip students with the skills to explore, communicate and collaborate in cyberspace while fostering awareness of cyber safety and security.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Use ICT and digital services in daily life.
2. Develop skills to communicate and collaborate in cyberspace using social platforms, teaching/learning tools.
3. Understand the significance of security and privacy in the digital world.
4. Evaluate ethical issues in the cyber world.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
SEC 24	Digital Empowerment	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Digital inclusion and Digital Empowerment.

- Needs and challenges; Vision of Digital India: Digi Locker, E-Hospitals, e-Pathshala, BHIM, e- Kranti (Electronic Delivery of Services}
- e-Health Campaigns; Public utility portals of Govt. of India such as RTI, Health, Finance, Income Tax filing, Education.

Unit II Communication and Collahoration in the Cyberspace.

- Electronic Communication: electronic mail, blogs, social media; Collaborative Digital platforms.
- Tools/platforms for online learning; Collaboration using file sharing, messaging, video conferencing.

Unit III Towards Safe and Secure Cyberspace.

- Online security and privacy.
- Threats in the digital world.
- Data breach and Cyber Attacks.
- Block chain Technology.
- Security Initiatives by the Govt of India.

Unit IV Ethical Issues in Digital World.

- Netiquettes.
- Ethics in digital communication.
- Ethics in Cyberspace.

Practical Exercises:

1. The course should be conducted in an interactive mode through demonstration, using appropriate tools.
2. Conduct workshops one-services initiated under Digital India.
3. Spread digital literacy/awareness amongst the vulnerable groups and marginalised sections of the society like street vendors, domestic help, security guards, senior citizens.
4. Students will take up team activities/ projects exploring digital services in the areas such as education, health, planning, farming, security, cyber security, financial inclusion and justice, e-Kranti.
5. Any other Practical/Practice as decided from time to time.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Jones, R., & Hafner, C. (2021). *Understanding digital literacies: A practical introduction* (2nd ed.). Routledge.
2. https://www.digitalindia.gov.in
3. https://www.digilocker.gov.in
4. https://www.cybercrime.gov.in
5. https://www.cybersafeindia.in
6. https://www.meity.gov.in/cyber-surakshit-bharat-programme

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

SEC 25: पञ्चाङ्गपूजनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयसंस्कृतौ पौरोहित्यस्य महत्त्वबोधनम्।
2. विविधपूजाविधानानां बोधनम्।
3. विविधदेवतायाः पूजा-अभिषेकादिविधीनां प्रबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पञ्चाङ्गपूजनपुण्याहवाचनादीनां वाचनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
2. नवग्रहवास्तुसप्तशतीत्यादीनां पूजनक्रमं ज्ञास्यन्ति।
3. रुद्राभिषेकसत्यनारायणादिविधीन् ज्ञास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
SEC 25	पञ्चाङ्गपूजनम्	01	0	01	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पञ्चाङ्गपूजनम्।

- गणपतिपूजनम्।
- वरुणपूजनम्।
- पुण्याहवाचनम्।
- मातृकापूजनम्।
- वसोर्धारा।
- आयुष्यमन्त्रजपः।
- नान्दीश्राद्धम्।

अन्वितिः २. नवग्रहपूजनमखः।

- अधिदेवताप्रत्यधिदेवतासहितनवग्रहपूजनम्।
- दशदिक्पालपूजनम्।
- साद्गुण्यदेवतापूजनम्।
- पञ्चभूसंस्कारपूर्वकम् अग्निस्थापनं पूजनञ्च।

- कुशकण्डिका।
- पूर्णाहुतिः।

अन्वितिः ३. वास्तुपूजनादिविधिः, सप्तशतीपाठविधिः च।

- वास्तुपुरुषपूजनम्।
- कर्माङ्गहोमः।
- वास्तुनिक्षेपः।
- नवार्णविधिः।
- सप्तशतीपाठविधिः।

अन्वितिः ४. रुद्राभिषेकः, सत्यनारायणपूजनकथा च।

- रुद्राष्टाध्यायीपाठपूर्वकं रुद्राभिषेकः।
- आशीर्वादः।
- सत्यनारायणपूजनं कथा, आरार्तिक्यं, मन्त्रपुष्पाञ्जलिश्च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. यज्ञदत्त दुर्गाशंकर शास्त्री, (1972), *बृहद्ब्रह्मनित्यकर्मसमुच्चयः*, मुंबई : बालुकेश्वर संस्कृत पाठशाला।
2. आचार्य धीरेन्द्र, (2011), *सत्यनारायण व्रतकथा*, दिल्ली : कान्हा धार्मिक प्रकाशन।
3. श्रीरामनारायणदत्त शास्त्री, *दुर्गासप्तशती*, गोरखपुर : गीताप्रेस।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

SEC 26: पञ्चाङ्गं मुहूर्त्ताश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयसंस्कृतौ ज्योतिषशास्त्रस्य महत्त्वबोधनम्।
2. राशीनां, ग्रहाणां, मुहूर्त्तादीनाञ्च परिचयप्रदानम्।
3. ग्रहभेदग्रहमैत्रीग्रहस्वरूपादीनां प्रबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पञ्चाङ्गस्य मुहूर्त्तानां च ज्ञानम् अर्जयिष्यन्ति।
2. राशीनां ग्रहाणां च विषये ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
3. सामान्यज्योतिषशास्त्रस्य परिचयं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
SEC 26	पञ्चाङ्गं मुहूर्त्ताश्च	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पञ्चाङ्गपरिचयः, मुहूर्ताः च।

- तिथिः, वारः, नक्षत्रं, योगः, करणञ्च।
- जलाशयखननादिमुहूर्त्तः, शुभकार्येषु लग्नशुद्धिश्च।

अन्वितिः २. मुहूर्ताः।

- त्रिपुष्करयोगाः, रौद्रमुहूर्त्तः, श्वेतमुहूर्त्तः, मैत्रमुहूर्त्तश्च।
- सावित्रमुहूर्त्तः, वैराजमहूर्त्तः, अभिजितमुहूर्त्तः, रौहिणमुहूर्त्तश्च।
- विजयमुहूर्त्तः, वारुणमुहूर्त्तः, भगमुहूर्त्तश्च।

अन्वितिः ३. लघुजातकम् (प्रथमाध्यायतः अरिष्टभङ्गाध्यायपर्यन्तम्)

- राशिप्रभेदाध्यायः।
- ग्रहप्रभेदाध्यायः।
- ग्रहमैत्रीविवेकाध्यायः।
- ग्रहस्वरूपाध्यायः।
- गर्भाधानाध्यायः।
- सूतिकाध्यायः।
- अरिष्टाध्यायः।
- अरिष्टभङ्गाध्यायः।

अन्विति: ४. लघुजातकम् (आयुर्दायाध्यायत: ग्रन्थसमाप्तिपर्यन्तम्)

- आयुर्दायाध्यायः।
- दशान्तर्दशाध्यायः।
- अष्टकवर्गाध्यायः।
- प्रकीर्णाध्यायः।
- नाभसयोगाध्यायः।
- स्त्रीजातकाध्यायः।
- निर्याणाध्यायः।
- नष्टजातकाध्यायः।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. दैवज्ञवाचस्पति श्रीवासुदेव (सं.). (1882), *लघुजातकम्*, वाराणसी : ठाकुरप्रसाद पुस्तक मन्दिर।
2. अवस्थी, चण्डिकाप्रसाद (टीकाकार), एवं अवस्थी, रामयत्न (पं.). (2004), *मुहूर्तचिन्तामणि*, लखनऊ : नवलकिशोर प्रेस।
3. शर्मा, शिवकुमार (पं.) (सं.). (2012), *बृहद्वकहडाचक्रम्*, वाराणसी : भारतीय विद्या संस्थान।
4. शर्मा, कैलाशचन्द्र (डॉ.) (सं.). (2017), *बृहद्वकहडाचक्रम्*, जयपुर : जगदीश संस्कृत पुस्तकालय।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

SEC 27: गृहवास्तुपरिचयः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयसंस्कृतौ वास्तुशास्त्रस्य महत्त्वबोधनम्।
2. वास्तुशास्त्रदिशा भारतीयज्ञानपरम्परायाः वैशिष्ट्योद्बोधनम्।
3. वास्तुशास्त्रदिशा गृहनिर्माणवैशिष्ट्यस्य बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. वास्तुशास्त्रस्य परिचयं प्राप्स्यन्ति।
2. भूपरीक्षण-भूमिलक्षणादिविषयम् अवगमिष्यन्ति।
3. गृहनिर्माणे वास्तुशास्त्रस्य आवश्यकतां ज्ञास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
SEC 27	गृहवास्तुपरिचयः	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वास्तुशास्त्रस्य परिचयः।

- वास्तुशास्त्रस्य परिचयः।
- वास्तुपुरुषस्य उत्पत्तिः स्वरूपञ्च।

अन्वितिः २. वास्तुभेदाः वास्तुशास्त्रप्रवर्तकाः च।

- दिग्ज्ञानं, दिशां पतयः, वास्तुभेदाश्च।
- वास्तुशास्त्रस्य प्रवर्तकाः प्रमुखाचार्याः ग्रन्थाश्च।

अन्वितिः ३. भूपरीक्षाविधयः।

- भूपरीक्षाविधयः।
- गृहारम्भविधिः।
- ग्रामवासचक्रम्।
- काकिणीविचारः।
- ग्रामवासफलम्।

अन्विति: ४. भूमे: दिक्प्लवत्वं भूमिज्ञानञ्च।

- अष्टोत्तरीया दिग्दशा।
- भूमिलक्षणानि।
- भूमिप्लवनादिफलं, प्रशस्ता भूमिश्च।
- भूमिदोषाः, गृहसमीपेशुभाशुभवृक्षाश्च।
- गजपृष्ठभूमिः, कूर्मपृष्ठभूमिः, दैत्यपृष्ठभूमिः, नागपृष्ठभूमिलक्षणं च।
- वासयोग्यभूमिः, जागृतादिभूमिज्ञानं, भूमिसंशोधनप्रकारश्च।
- भित्तिविचारः, गृहनिर्माणार्थम् इष्टिकाविचारश्च।
- इष्टिकाचक्रं, भूमिपूजाविधिः, शिलान्यासविधिः च।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. दैवज्ञ, जीवनाथ, (1993), *वास्तुरत्नावली*, वाराणसी : चौखम्बा अमरभारती प्रकाशन।
2. त्रिपाठी, ब्रह्मानन्द (डॉ.), एवं शर्मा, रवि (डॉ.), (2018), *बृहद्वास्तुमाला*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
3. कात्यायन, अभय (महर्षि), (2019), *विश्वकर्मप्रकाशः*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
4. द्विवेदी, विन्ध्येश्वरी प्रसाद, (2020), *वास्तुरत्नाकरः*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत सीरीज आफिस।
5. टोडरमल्ल, श्री, एवं शुक्ल, आचार्यकमलाकान्त (संपा.), *वास्तुसौख्यम्*, वाराणसी : संपूर्णानन्द संस्कृत विश्वविद्यालय।

सहायका: ग्रन्था: (Additional Readings)

1. श्रीमद्रामदैवज्ञविरचितः, सम्पा. डॉ. रामचन्द्र पाठकः, *मुहूर्तचिन्तामणिः*, वाराणसी : चौखम्बा संस्कृत संस्थान।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

SEC 28: यज्ञविद्या

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां यज्ञानां महत्त्वबोधनम्।
2. विश्वे वैदिकसम्प्रदायस्य प्रभावबोधनम्।
3. जीवने यज्ञविद्यायाः प्रभावस्य बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. यज्ञशालादीनां निर्माणविषयं ज्ञास्यन्ति।
2. अग्निस्थापन-कुशकण्डिकादीनां ज्ञानमर्जयिष्यन्ति।
3. रुद्रचण्डीहवनादीनां ज्ञानमर्जयिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
SEC 28	यज्ञविद्या	01	0	01	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. यज्ञशाला-यज्ञकुण्डादिनिर्माणञ्च।

- यज्ञशालानिर्माणम्।
- स्थण्डिलनिर्माणम्।
- यज्ञकुण्डनिर्माणम्।
- यज्ञपात्रसङ्कलनम्।

अन्वितिः २. अग्निस्थापनं, कुशकण्डिका च।

- पञ्चभूसंस्कारः।
- स्थालीपाकप्रयोगः।
- हविर्द्रव्यनिर्माणम्।
- समित्-चयनम्।
- पूर्वोत्तराङ्गपूजनम्।

अन्विति: ३. शान्तिहोमः।

- वास्तुशान्तिहोमः।
- नवग्रहशान्तिहोमः।
- नक्षत्रशान्तिहोमः जननशान्तिहोमः च।
- विनायकशान्तिहोमः।

अन्विति: ४. चन्डीहवनं, रुद्रहवनञ्च।

- सप्तशतीहवनम्।
- नवार्णमन्त्रहवनम्।
- श्रीसूक्तहवनम्।
- दुर्गासूक्तहवनम्।
- रुद्रहोमः।
- मृत्युञ्जयहवनम्।

निर्धारिता: ग्रन्था: (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. शास्त्री, पं. यज्ञदत्त दुर्गाशंकर, (1972), *बृहद् ब्रह्मकर्मनित्यसमुच्चय*, मुंबई : बालुकेश्वर संस्कृत पाठशाला।
2. जोषी, पं. जिज्ञेश वाय, (2023), *विप्रपुत्रपथ*, गुजरात : वेदभवन, डाकोर, नडियाद।
3. शर्मा, प्रो. रमेशचन्द्र दाश, *यजुर्विधानसूत्रम्*, नई दिल्ली : मान्यताप्रकाशनम्।
4. दीक्षित, श्रीमद् विठ्ठल (महर्षि अभय कात्यायन), *मण्डपकुण्डसिद्धिः*, वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

श्रेयोऽङ्काः - 4
होराः - 60

SEC 29: वेद-शास्त्र-पुराणप्रवचनम्

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयविद्यासु पुराणानां महत्त्वबोधनम्।
2. शास्त्रीयरीत्या प्रवचनकलायाः संवर्धनम्।
3. विविधोपपुराण-कथानकानां बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. पुराणानां महत्त्वं ज्ञास्यन्ति।
2. रामायणमहाभारतादीनां प्रवचनकौशलम् अधिगमिष्यन्ति।
3. वैदिकपुराणकथावाचने अभ्यासं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
SEC 29	वेद-शास्त्र-पुराणप्रवचनम्	01	0	01	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. वेदशास्त्राणां संक्षिप्तपरिचयः वर्ण्यविषयाश्च।

- वेदानां परिभाषा, वेदशब्दस्य धात्वर्थविचाराश्च।
- वेदानां महत्वं, प्रयोजनञ्च।
- वेदशाखाविचारः, वेदपरिचयः वर्गीकरणञ्च (संहिता, ब्राह्मणम्, आरण्यकम्, उपनिषत्)

अन्वितिः २. अष्टादशपुराणानां परिचयः वर्ण्यविषयाश्च।

- पुराणानाम् आविर्भावः।
- अष्टादशपुराणानां परिचयः।
- पुराणमहत्वम्।

अन्वितिः ३. श्रीमद्वाल्मीकिरामायणस्य महाभारतस्य च परिचयः।

- श्रीमद्वाल्मीकिरामायणस्य परिचयः।
- महाभारतस्य अष्टादशपर्वणां परिचयः।

अन्विति: ४. भाषादक्षता आख्यानानि प्रवचनकौशलाभिवृद्धिः च।

- संस्कृतभाषा (संस्कृतसम्भाषणवर्गः)
- स्थानीयभाषा (भाषाशुद्धीकरणम्)
- शब्दरूपाणि (पुल्लिङ्ग-स्त्रीलिङ्ग-नपुंसकलिङ्गशब्दाः)
- धातुरूपाणि (भू, पठ्, लिख्, गमादि धातूनां दशसु लकारेषु अभ्यासः)
- संज्ञा-सर्वनाम-क्रिया-विशेषण-अव्यय-काल (लकार)-लिङ्ग-विभक्ति-वचन-सन्धि-समास-कारकादीनां परिचयः।
- वैदिकाख्यानानि, पौराणिकाख्यानानि च।
- प्रवचननिमित्तं शारीरिक-मानसिकसज्जता (वेशभूषा, भावभङ्गिमादयः)
- भागवतमाहात्म्यं, भक्तेः कष्टनिवृत्तिश्च।
- गोकर्णोपाख्यानं, धुन्धुकारिणः मुक्तिश्च।
- संक्षेपरामायणं, भगवद्गीता च।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. महर्षि सान्दीपनि राष्ट्रीय वेद विद्या प्रतिष्ठान, (2023), *वेदकल्पतरु*, नई दिल्ली : राष्ट्रीय पुस्तक न्यास।
2. त्रिपाठी, प्रो. कृष्णमणि, *पुराणपर्यालोचनम्*, नाग पब्लिशर्स।
3. *रामायणम् - पदविभागसहितम्*, गोरखपुर : गीताप्रेस्।
4. श्रीविजयध्वजविलिखिता, *पदरत्नावली*, गोरखपुर : गीताप्रेस्।
5. श्रीधरस्वामि, *भावार्थदीपिकासमन्वितं श्रीमद्भागवतम्*, गोरखपुर : गीताप्रेस्।
6. *सामान्य संस्कृत सम्भाषण*, बंगळूरु : संस्कृतभारती।
7. नौटियाल, चक्रधर, *अनुवादचन्द्रिका*, दिल्ली : मितिलाल प्रकाशन।
8. *वेदाङ्क*, गोरखपुर : गीताप्रेस्।

Credits - 2
Hours - 30

SEC 30: Temple management

Course Objectives:

1. To understand the characteristics of temples in the Indian knowledge Systems.
2. To review the management of temples in the Vedic manner.
3. To study the ancient management skills.

Learning Outcomes:

After the completion of the course the students will:

1. Learn the importance of temples.
2. Learn about the various types of temples.
3. Gain the knowledge about the various equipment used in the temples.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
SEC 30	Temple management	02	0	0	02

Details of Course

Unit I General introduction of Temple.

- What is a Temple? Why are Temples needed?
- Importance of Temples, Types of Temples, History of Temples.
- Need of Temple Management.

Unit II Temple building styles in India.

- North Indian style Temples.
- South Indian Style Temples.
- Mixed (Vesar) style Temples.
- Method of making Idols.

Unit III Various arrangements in the Temple.

- Water arrangement.
- Cleanliness.
- Material arrangement.
- Fruit and Flower arrangement.
- Prasad arrangement.
- Preparation of Bhog for God etc.

Unit IV General introduction of Panchang.

- Introduction of Panchang.
- Knowledge of Tithi, Vaar, Nakshatra, Yog, Karan etc.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Rao, C. N. *Administration of Temples*. Tirupati: Tirumala Tirupati Devasthanam.
2. शास्त्री दुर्गाशंकर, *ब्राह्मणित्यकर्मसमुच्चय*, मुम्बई: शास्त्री दुर्गाशंकर लाइब्रेरी।
3. *नित्यकर्मसमुच्चय*, गोरखपुर: गीता प्रेस।
4. *कर्मकाण्डप्रदीप*, वाराणसी: चौखम्बा विद्या भवन।

5. शास्त्री दुर्गाशंकर, *बालबोधज्योतिषसारसमुच्चय*, मुम्बई: शास्त्री दुर्गाशंकर लाइब्रेरी।
6. *मुहूर्तचिन्तामणि*, वाराणसी: चौखम्बा विद्या भवन।
7. Vajpayee, Krishnadutt. *History of Indian Architecture*. Lucknow: Uttar Pradesh Hindi Institute.

Credits - 2
Hours - 30

SEC 31: Yoga: Philosophy and Practice

Course Objectives:

1. To learn the fundamentals of Yoga for harmonizing the body, mind and emotions.
2. To demonstrate the value and the practice of holistic living.
3. To value the heritage of Yoga for self and society.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Understand ways to harmonize the body and mind through Yoga.
2. Control the mind through practicing Yoga.
3. Understand the consciousness through practical training.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
SEC 31	Yoga: Philosophy and Practice	01	0	01	02

Details of Course:

Unit I Yoga: Asana, Prāṇāyāma and Dhyana. **Credit 1**

- History of Yoga.
- Significance of Asana.
- Effect of Pranayama.
- Importance of Dhyana.

Unit II Patanjali's Yogasūtra and Chakra. **Credit 1**

- Patanjali's Yogasūtra: a summary
- First sutra
- Second sutra
- Chakras (Psychic centers)

Unit III Understanding Asana and Pranayama. **Credit 1**

- Asana: the basics
- Surya Namaskara
- Nadishodhana Pranayama

Unit IV Practical component. **Credit 1**

- Surya Namaskar
- Selected Asana
- Pranayama
- Relaxation exercises for the eyes (7 steps) neck (4 steps)
- Concentration on Bhrumadhya
- Project Work (effect of everyday concentration on breath for 15 minutes: reflections to be compiled in the form of a Project report.
- Any other Practical/Practice as decided from time to time

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Saraswati, Swami Satyananda. (2004). *Āsanas, prāṇāyāma and mudra bandh*. Yoga Publications Trust, Munger, Bihar, India.
2. Vivekananda, S. (2021). *Patanjali yogasutras: Commentary by Swami Vivekananda (Rajyoga)*. Shrishti Publishers and Distributors, Delhi.

Additional Readings:

1. Saraswati, Swami Omanand (2013). *Patanjal yog pradeep*. Gita Press, Gorakhpur.
2. Sivananda, Swami (2019). *Science of pranayama* (Ed. D. De Angelis).
3. Shastri, Udayveer. *Patanjal–yoga darshanam* (Udayveer Shastri Granthavali, Vol. 4). Govindram Hasanand, Delhi.

POOL OF VALUE-ADDED COURSES

Credits - 2
Hours - 30

VAC 1: Indian Moral Values

Course Objectives:

1. To introduce students to the moral and ethical frameworks rooted in Indian tradition using Sanskrit sources.
2. To explore timeless values like Dharma, Satya, Ahimsa, Seva and self-discipline through classical literature.
3. To cultivate character and ethical reasoning based on Sanskrit verses and stories.
4. To relate ancient Indian ethical thought to modern-day individual and societal challenges.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Describe key ethical concepts from Indian philosophical systems and scriptures.
2. Interpret moral dilemmas using Indian value-based approaches.
3. Apply ethical teachings of Indian traditions to contemporary issues.
4. Demonstrate personal and social responsibility based on Indian value systems.
5. Reflect on one's own actions in light of dharma, compassion and self-discipline.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 1	Indian Moral Values	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Foundations of Indian Ethical Thought.

- Definitions: Dharma (धर्मः), Nīti (नीतिः) and Śīla (शीलम्)
- Sources of ethics: Vedas, Upaniṣads, Smṛtis, Itihāsa, Purāṇas.
- Four aims of life: Dharma, Artha, Kāma, Mokṣa (Purushārthas)
- Panchakośa model of holistic human development.

Suggested Texts & Verses:

- Taittirīya Upaniṣad – Śikṣāvallī (śānta mantra, sāttvik development).
- Manusmṛti (6.92 - 6.96) qualities of a dhārmika life.

Unit II Values from the Bhagavad Gītā.

- Svadharma and karma-yoga (duty and selfless action)
- Sthitaprajña (ethical composure and inner strength)
- Three guṇas and moral decision-making (sattva, rajas, tamas)
- Renunciation and inner detachment (tyāga and vairāgya)

Verses for Study:

- Bhagavad Gītā 2,3,4 & 18th Chapters.

Unit III Ethical Teachings in Nītiśāstra.

- Pancatantra and Hitopadeśa: stories with moral lessons (Four Brahamnas)
- Chanakya Nīti: personal discipline, leadership ethics, statecraft.
- Vidura Nīti (Mahābhārata): qualities of wise and virtuous people.

Suggested Texts

- Hitopadeśa – Suhṛd-bheda, Mitra-lābha.
- Chanakya Nīti – Selected shlokas on conduct and self-control.
- Mahābhārata, Udyoga Parva – Vidura Nīti excerpts.

Unit IV Values in Daily Life and Social Harmony.

- Respect to parents, teachers, elders (mātṛ-devo bhava, etc.)
- Ahimsa (non-violence), satya (truth), dayā (compassion), śauca (cleanliness)
- Duties towards society (seva), family (gṛhastha dharma) and nature (ṛta)
- Role of self-discipline (yama-niyama in Yoga Sutras)

Suggested Texts:

- Taittirīya Upaniṣad – Parental and teacher reverence.
- Yoga Sūtras of Patañjali – Yama & Niyama (2.30–2.32)
- Manusmṛti 1.108-112 Universal duties.

Unit V Universal Ethical Principles in Sanskrit Literature.

- Satyaṁ vad, dharmaṁ cara – speak the truth, act rightly (Shlokas on Importance of Satya & Dharma)
- Vasudhaiva Kutumbakam – world is one family.
- Lokasaṅgraha – (Shlokas on collective well-being)
- Relevance of Sanskrit ethical principles in modern global challenges: sustainability, peace, human dignity.

Suggested Texts:

- Mahā Upaniṣad 6.72 - वसुधैवकुटुम्बकम्
- Bhagavad Gītā 3.20 - लोकसंग्रहः
- Rigveda - Sam Gachhadhvam mantra (10.191.2)

Suggested Readings and Resource:

1. Bhagavad Gītā (with Sanskrit-English commentary)
2. Chanakya Nīti Śāstra – G.N. Sharma
3. Hitopadeśa – G.L. Tikekar (Sanskrit-English edition)
4. Radhakrishnan, S. – Indian Philosophy
5. Satyartha Prakash – Ethical Values in Indian Philosophy

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Create a Sanskrit value calendar/poster with daily ślokas.
2. Group dramatization of Panchatantra moral tales.
3. Write a reflective essay on how Sanskrit-based values can address contemporary issues like climate change.

Online Resources:

- https://sanskritdocuments.org
- https://indianculture.gov.in
- https://iks.iitgn.ac.in
- https://bharatiyavidya.indicacademy.org

Credits - 2
Hours - 30

Sanskrit Version

VAC 1: भारतीयनैतिकमूल्यानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. संस्कृतस्रोतसाम् उपयोगेन भारतीयपरम्परायां निहितानां नैतिकसंरचनानां विषये छात्रेभ्यः परिचयप्रदानम्।
2. संस्कृतसाहित्यद्वारा धर्म-सत्य-अहिंसा-सेवा-आत्मानुशासनादीनां कालातीतमूल्यानाम् अन्वेषणम्।
3. संस्कृतपद्यकथाधारेण चरित्र-नैतिकतर्कयोः संवर्धनम्।
4. प्राचीनभारतीयनैतिकचिन्तनस्य अद्यतनकालिक्या व्यक्तिगतसामाजिकोपहुत्या सह सम्बन्धस्थापनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयदार्शनिकप्रणालीभ्यः शास्त्रेभ्यश्च प्रमुखनैतिकसंकल्पनानां ज्ञानं प्राप्स्यन्ति।
2. भारतीयमूल्याधारितदृष्टिकोणानाम् उपयोगेन नैतिकसन्दोहस्य विश्लेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. भारतीयपरम्परायां वर्णितायाः नैतिकशिक्षायाः समकालीनविषयेषु समुपयोगं कर्तुं प्रभविष्यन्ति।
4. भारतीयमूल्यव्यवस्था-आधारितस्य व्यक्तिगत-सामाजिक-उत्तरदायित्वस्य निर्वहणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. धर्म-करुणा-आत्मानुशासनानाम् आलोके स्वस्य कर्मविषये चिन्तनं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् ((Credit Distribution of the Course))			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
VAC 1	भारतीयनैतिकमूल्यानि	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयनैतिकचिन्तनस्य आधाराः।

- परिभाषाः - धर्मः, नीतिः शीलञ्च।
- नीतीनां स्रोतांसि - वेदाः, उपनिषदः, स्मृतयः, इतिहासाः, पुराणानि च।
- जीवनस्य चत्वारः पुरुषार्थाः - धर्मः, अर्थः, कामः, मोक्षश्च।
- समग्रमानवविकासस्य पञ्चकोशप्रतिरूपम्। (Panchakoś̌a model of holistic human development)

सहायकाः ग्रन्थाः-

- तैत्तिरीयोपनिषत् – शिक्षावल्ली (शान्तिमन्त्रः, सात्विकविकासः)
- मनुस्मृतिः 6.92-96 धार्मिकजीवनस्य गुणाः।

अन्वितिः २. भगवद्गीतायां मूल्यानि।

- स्वधर्मः कर्मयोगश्च (कर्त्तव्यमथ च निःस्वार्थं कर्म)
- स्थितप्रज्ञसम्प्रत्ययः (नैतिकसंयमः आन्तरिकं बलञ्च)
- सत्त्वं रजस्तमश्चेति त्रयः गुणाः, नैतिकनिर्णयश्च।
- त्यागः आन्तरिकवैराग्यञ्च।

अध्ययनार्थं श्लोकाः :-

- भगवद्गीतायाः द्वितीयतृतीयचतुर्थाष्टादशाध्यायानां श्लोकाः।

अन्वितिः ३. नीतिशास्त्रे नैतिकशिक्षा।

- पंचतन्त्रं हितोपदेशश्च : नैतिकपाठ्ययुक्ता कथा (चत्वारः ब्राह्मणाः)
- चाणक्यनीतिः व्यक्तिगत-अनुशासनम्, नेतृत्वनैतिकता, शासनकला चेति।
- विदुरनीतिः (महाभारतम्) : ज्ञानी-सद्गुणिनोः गुणाः।

सहायकाः ग्रन्थाः-

- हितोपदेशः – सुहृद्भेदः, मित्रलाभश्च।
- चाणक्यनीतिः – आचरण-आत्मसंयमसम्बद्धाः चितश्लोकाः।
- महाभारतम्, उद्योगपर्वः – विदुरनीतेः अंशः।

अन्वितिः ४. दैनन्दिनजीवने सामाजिकसौहार्दं मूल्यानि च।

- मातृ-पितृ-गुरु-वृद्धादीनां सम्माननम् (मातृदेवो भव)
- अहिंसा (हिंसायाः अभावः), सत्यम्, दया, शुद्धता चेति।
- समाज-परिवार-प्रकृतीत्यादीनां कृते मनुष्याणां कर्त्तव्यानि।
- आत्मानुशासनस्य भूमिका (यमनियमयोः सूत्राणि)

सहायकाः ग्रन्थाः

- तैत्तिरीयोपनिषद् – माता-पितृ-गुरुणां प्रति श्रद्धाभावः।
- पातञ्जलयोगसूत्रम् – यमनियमयोः सूत्राणि (2.30–2.32)
- मनुस्मृतिः 1.108-112 सार्वत्रिककर्त्तव्यानि।

अन्वितिः ५. संस्कृतसाहित्ये सार्वभौमिकनैतिकसिद्धान्ताः।

- सत्यं वद, धर्मं चर। (सत्यधर्ममहत्त्वपरकश्लोकाः)
- वसुधैव कुटुम्बकम्।
- लोकसंग्रहः – (सामूहिककल्याणपरकाः श्लोकाः)

- आधुनिकवैश्विकोपहूतिषु संस्कृतनैतिकसिद्धान्तानां प्रासंगिकता : नैरन्तर्यं, शान्तिः, मानवगौरवश्च।

सहायकाः ग्रन्थाः -

- महोपनिषत् 6.72 – वसुधैव कुटुम्बकम्।
- भगवद्गीता 3.20 – लोकसंग्रहः।
- ऋग्वेदः – "सं गच्छध्वम्" इति मन्त्रः (10.191.2)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भगवद्गीता, गीताप्रेस, गोरखपुर, उ.प्र.।
2. चाणक्यनीतिशास्त्रम् – G.N. शर्मा, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी।
3. हितोपदेशः, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी।
4. राधाकृष्णन, स० – भारतीयदर्शनम्।
5. श्रीमद्दयानन्दसरस्वती-स्वामिविरचितः सत्यार्थप्रकाशः, भारतीयदर्शने नैतिकमूल्यम्, आर्ष साहित्य प्रचार ट्रस्ट, ४५५, खारी बावली, दिल्ली-६।

प्रस्ताविताः परियोजनाः (Project Suggestions)

1. दैनिकोपयोगिश्लोकैः सह संस्कृतमूल्यपञ्चाङ्ग-चित्ररचना।
2. पंचतन्त्रस्य नैतिककथानां सामूहिकरूपेण नाटकप्रस्तुतिः। (चत्वारः ब्राह्मणाः)
3. संस्कृताधारितमूल्यानि जलवायुपरिवर्तनमित्यादि-समकालीनसमस्याः निराकर्तुं कथं शक्नुवन्ति इति विषये चिन्तनात्मकं निबन्धं लिखत।

Credits - 2
Hours - 30

VAC 2: Indian Knowledge Systems and Value-Based Education

Course Objectives:

1. To introduce students to the holistic and interdisciplinary nature of Indian Knowledge Systems (IKS).
2. To promote a value-based worldview drawn from authentic Indian sources.
3. To inspire self-awareness, ethical reasoning and social responsibility through classical wisdom.
4. To connect timeless values of dharma, seva and ecological harmony with contemporary global challenges.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Identify major branches and contributions of Indian Knowledge Systems.
2. Explain foundational Indian values rooted in Sanskrit texts and Itihāsa.
3. Apply principles of dharma, seva and śraddhā to modern ethical situations.
4. Analyze the interconnectedness of education, sustainability and social values.
5. Reflect on one's personal and academic life using Indian value frameworks.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 2	Indian Knowledge Systems and Value-Based Education	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Indian Knowledge Systems (IKS)

- Overview: Veda, Vedāṅga, Darśana, Itihāsa, Purāṇa, Śilpaśāstra, Āyurveda, Arthashastra.
- Characteristics of IKS; holistic, integrated, spiritual, ecological.
- Transmission through oral traditions, gurukula, śāstra, paramparā.
- India's contributions in science, education and sustainability.

Unit II Foundations of Value-Based Education in India.

- Goals of education: Self-knowledge, Self-restraint, Liberation.
- Panchakośa and holistic development (physical to blissful sheath)
- Satyam, Ahimsā, Tapas, Daya, Śauca as core educational values.
- Role of Śraddhā (faith), Guru (Teacher) and Vidyā (Knowledge) in study.

Suggested Texts:

- Taittirīya Upaniṣad – Śikṣāvallī (Matṛ-devo bhava, etc.)
- Bhagavad Gītā 4.34 (Guru-disciple relation)
- Yoga Sūtra 2.30-2.32 – Yamas and Niyamas
- Taittiriya Upanishad, Brahmānandavallī

Verses to study:

- Verses from the second, third, fourth and eighteenth chapters of the Bhagavad Gita.

Unit III Dharma and Ethics in IKS.

- Concept of dharma: individual, social and universal order.
- Purushārthas (Dharma, Artha, Kāma, Mokṣa) as value framework.
- Nīti, śīla and kartavya in daily life.
- Ethics from Itihāsa: Rāma (Truth), Kṛṣṇa (Action), Vidura (Wisdom)

Suggested Texts:

- Manusmṛti 6.92–96 (dharma qualities)
- Mahābhārata – Vidura Nīti.
- Rāmāyaṇa – Ayodhyā Kāṇḍa excerpts.
- Bhagavad Gita- 3rd Chapter.

Unit IV Indian Values for Social and Environmental Harmony.

- Vasudhaiva Kutumbakam – Global family.
- Community-centered values: Seva, Dāna, Yajna.
- Harmony with animals, plants and rivers in Indian culture.

Suggested Texts:

- Mahā Upaniṣad 6.72 – Vasudhaiva Kutumbakam.
- Atharvaveda – Earth as mother (Bhūmi Sūkta)
- Bhagavad Gītā 3.10–3.16 – Yajña and harmony.

Unit V Education for Self-Development and Social Leadership.

- Self-regulation and self-reflection (Svadhyāya and Tapaḥ)
- Leadership through character and detachment.
- Role of Indian values in character-building, creativity and innovation.
- Indian models of leadership: Chanakya, Buddha, Vivekananda.

Suggested Texts:

- Bhagavad Gītā 6.5 – Uplifting the self.
- Chanakya Nīti – Leadership and discipline.
- Yoga Sūtras – Inner mastery.

Project Suggestions:

1. Sanskrit value calendar with daily useful verses.
2. Dramatic presentation of the moral stories of the Panchatantra as a collective. (Four Brahmins)
3. Write a reflective essay on how culture-based values can solve contemporary problems such as climate change.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Bhagavad Gītā – Swami Chinmayananda
2. Taittirīya Upaniṣad – English-Sanskrit translation by S. Radhakrishnan
3. Yoga Sūtras of Patañjali – Swami Vivekananda

4. Mahābhārata (Vidura Nīti – Udyoga Parva excerpts)
5. Chanakya Niti

Additional Readings:

1. Subhash Kak – The Nature of Knowledge in Ancient India
2. IGNCA – Indian Knowledge Systems Resource Series
3. Ministry of Education – IKS Curriculum Framework
4. Satyartha Prakash – Indian Ethics and Moral Philosophy

Online Resources:

- https://sanskritdocuments.org
- https://indianculture.gov.in
- https://iks.iitgn.ac.in
- https://bharatiyavidya.indicacademy.org

Credits - 2
Hours - 30

Sanskrit Version

VAC 2: भारतीयज्ञानपरम्परा मूल्याधारितशिक्षा च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायाः (IKS) प्रकृतेः अन्तश्शास्त्रीयप्रकृतेश्च परिचयः।
2. प्रामाणिकभारतीयस्रोतोभ्यः स्वीकृत-मूल्याधारितविश्वदृष्टेः प्रवर्धनम्।
3. शास्त्रीयबुद्ध्या आत्मजागरूकता-नैतिकतर्क-सामाजिकदायित्वादीनाञ्च प्रेरणम्।
4. धर्म-सेवा-पारिस्थितिकसौहार्दादि-कालातीतमूल्यैः सह समकालीनवैश्विकोपहूतीनां समाधानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतीयज्ञानपरम्परायाः प्रमुखशाखानां तद्योगदानस्य च परिचयं प्राप्स्यन्ति।
2. संस्कृतग्रन्थेषु इतिहासेषु च मूलभूतानाम् आधारभूतभारतीयमूल्यानाम् अर्थं ज्ञास्यन्ति।
3. आधुनिकनैतिकपरिस्थितौ धर्मसेवाश्रद्धादिसिद्धान्तानाम् अनुप्रयोगं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. शिक्षायाः, नैरन्तर्यस्य, सामाजिकमूल्यानां च परस्परसम्बद्धतायाः विश्लेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
5. भारतीयमूल्यरूपरेखायाः उपयोगेन व्यक्तिगत-शैक्षणिकजीवनयोः प्रतिबिम्बम् आनेतुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
VAC 2	भारतीयज्ञानपरम्परा मूल्याधारितशिक्षा च	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतीयज्ञानपरम्परायाः परिचयः।

- वेद-वेदाङ्ग-दर्शन-इतिहास-पुराण-शिल्पशास्त्र-आयुर्वेद-अर्थशास्त्राणां परिचयः।
- भारतीयज्ञानपरम्परायाः समग्रता, एकीकरणम्, आध्यात्मिकता, पारिस्थितिकी चेति। (Characteristics of IKS; Holistic, Integrated, Spiritual, Ecological)
- श्रुतिपरम्पराद्वारा ज्ञानस्य संचारः, गुरुकुलं, शास्त्रं परम्परा चेति।
- विज्ञानशिक्षानैरन्तर्येषु च भारतस्य योगदानम्। (India's contributions in science, education, sustainability)

अन्वितिः २. भारते मूल्याधारितशिक्षायाः आधाराः।

- शिक्षायाः लक्ष्यम् : आत्मज्ञानम्, आत्मसंयमः, मुक्तिश्च।
- पञ्चकोशः समग्रविकासश्च।

- प्रमुखशैक्षिकमूल्यत्वेन सत्यम्, अहिंसा, तपः, दया, शौचः इति मूल्यानि।
- अध्ययने श्रद्धा-गुरु-ज्ञानानां भूमिका।

सहायकाः ग्रन्थाः -

- तैत्तिरीय-उपनिषद् – शिक्षावल्ली (मातृदेवो भव इत्यादयः)
- भगवद्गीता 4.34 (गुरु-शिष्यसम्बन्धः)
- यमाः नियमाश्च (योगसूत्रम् – 2.30–2.32)
- तैत्तिरीयोपनिषत्, ब्रह्मानन्दवल्ली

अध्ययनार्थं श्लोकाः :

- भगवद्गीतायाः द्वितीयतृतीयचतुर्थाष्टादशाध्यायानां श्लोकाः।

अन्वितिः ३. भारतीयज्ञानपरम्परायां धर्मः नैतिकता च।

- धर्मस्य अवधारणा : व्यक्तिगत-सामाजिक-सार्वभौमिकक्रमश्च।
- मूल्यरूपेण पुरुषार्थाः (धर्मः, अर्थः, कामः, मोक्षश्च)
- जीवनस्य नित्यकर्माणि- नीतिः, शीलं, कर्त्तव्यञ्च।
- ऐतिहासिककथाभ्यः नीतिः- रामः (सत्यम्), कृष्णः (कर्म), विदुरः (प्रज्ञा)

सहायकाः ग्रन्थाः -

- मनुस्मृतिः 6.92-96 (धर्मगुणाः)
- महाभारतम् – विदुरनीतिः
- रामायणम् – अयोध्याकाण्डः
- भगवद्गीतातृतीयोऽध्यायः

अन्वितिः ४. सामाजिकपर्यावरणसौहार्दस्य भारतीयमूल्यानि।

- वसुधैव कुटुम्बकम्।
- समुदायकेन्द्रितमूल्यं, सेवा, दानं, यज्ञश्च।
- भारतीयसंस्कृतौ पशुभिः, वनस्पतिभिः, नद्यैः च सह सामञ्जस्यम्।

सहायकाः ग्रन्थाः -

- महोपनिषत् 6.72 – वसुधैव कुटुम्बकम्।
- अथर्ववेदः – मातृत्वेन पृथिव्याः स्वरूपम् (भूमिसूक्तम्)
- भगवद्गीता 3.10-3.16 – यज्ञः सामञ्जस्यञ्च।

अन्वितिः ५. आत्मविकासाय सामाजिकनेतृत्वेन च शिक्षा।

- आत्मनियमः आत्मचिन्तनञ्च (स्वाध्यायः तपश्च)
- चरित्र-माध्यमेन वैराग्यमाध्यमेन च नेतृत्वम्।

- चरित्रनिर्माणे, सर्जनशीलतायां, नवीनतायाञ्च भारतीयमूल्यानां भूमिका।
- नेतृत्वस्य भारतीय-आदर्शपुरुषाः, चाणक्यः, बुद्धः, विवेकानन्दश्च।

सहायकाः ग्रन्थाः-

- भगवद्गीता 6.5 – आत्मोत्थानम्
- चाणक्यनीतिः – नेतृत्वम् अनुशासनञ्च
- योगसूत्रम् – आन्तरिकनिपुणता

प्रस्तावितः परियोजनाः (Project Suggestions)

1. दैनिकोपयोगिश्लोकैः सह संस्कृतमूल्यपञ्चाङ्ग-चित्ररचना।
2. पंचतन्त्रस्य नैतिककथानां सामूहिकरूपेण नाटकप्रस्तुतिः। (चत्वारः ब्राह्मणाः)
3. संस्कृताधारितमूल्यानि जलवायुपरिवर्तनमित्यादि-समकालीनसमस्याः निराकर्तुं कथं शक्नुवन्ति इति विषये चिन्तनात्मकं निबन्धं लिखत।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भगवद्गीता, स्वामीचिन्मायानन्दः, गीताप्रेस, गोरखपुर, उ.प्र.।
2. तैत्तिरीयोपनिषत्, आङ्ग्ल-संस्कृत-अनुवादसहितः एस. राधाकृष्णन्
3. पतञ्जलि-योगसूत्रं, स्वामीविवेकानन्दः
4. महाभारतम् (विदुरनीति – उद्योगपर्वः)
5. चाणक्यनीतिः

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. सत्यार्थप्रकाशः, भारतीयदार्शनिकनैतिकसिद्धान्ताः।
2. Subhash Kak, The Nature of Knowledge in Ancient India
3. IGNCA, Indian Knowledge Systems Resource Series
4. Ministry of Education, IKS Curriculum Framework

Online Resources:

- https://sanskritdocuments.org
- https://indianculture.gov.in
- https://iks.iitgn.ac.in
- https://bharatiyavidya.indicacademy.org

श्रेयोऽङ्काः - 2
होराः - 30

VAC 3: मूल्यवर्धने धर्मशास्त्रं नीतिशास्त्रं च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां धर्मस्य महत्त्वबोधनम्।
2. भारतीयसंस्कृतौ नीतिविषयकबोधनम्।
3. नीतिशास्त्रमाध्यमेन विविधविषयाणां बोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. धर्मशब्दस्य अर्थं, धर्मशास्त्रस्य इतिहासं, परम्परां च ज्ञास्यन्ति।
2. सृष्टिविषयकतत्त्वं धर्मशास्त्रमाध्यमेन ज्ञास्यन्ति।
3. नीतिशास्त्रस्येतिहासं परम्परां च ज्ञास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
VAC 3	मूल्यवर्धने धर्मशास्त्रं नीतिशास्त्रं च	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. धर्मशास्त्रस्य इतिहासः।

- धर्मशब्दस्यार्थः, धर्मशास्त्रस्येतिहासः, धर्मशास्त्रस्य ग्रन्थपरम्परा च।

अन्वितिः २. मनुस्मृतौ सृष्ट्यादिविषयवर्णनम्।

- मनुस्मृतौ प्रथमाध्यायस्य सृष्ट्यादिविषयवर्णनस्य व्याख्यासहितमध्ययनम्।

अन्वितिः ३. नीतिशास्त्रस्य परिचयः।

- नीतिशास्त्रस्य परिचयः, नीतिशास्त्रस्येतिहासः, नीतिशास्त्रस्य ग्रन्थपरम्परा।

अन्वितिः ४. विदुरनीतौ सृष्ट्यादिविषयवर्णनम्।

- विदुरनीतिप्रथमाध्यायस्य सृष्ट्यादिविषयवर्णनस्य व्याख्यासहितमध्ययनम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. भारतरत्न महामहोपाध्याय डॉ. पाण्डुरङ्गवामनकाणे, *धर्मशास्त्र का इतिहास*, लखनऊ : उत्तरप्रदेशहिन्दीसंस्थानम्।
2. *विदुरनीति*, सोनीपत : रामलालकपूर ट्रस्ट।
3. सं. नारायणरामाचार्यः, *मनुस्मृतिः (मन्वर्थमुक्तावलीसहिता)*, मुम्बई : निर्णयसागरमुद्रणालयः।

VAC 4: रामायणमहाभारतयोः आदर्शमूल्यानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतस्य आदिकाव्यविषये बोधनम्।
2. रामायणस्य पात्रपरिचयबोधनम्।
3. महाभारतस्य परिचयबोधनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. रामायणस्य विषयतत्त्वं ज्ञास्यन्ति।
2. महाभारतस्य विषयतत्त्वं ज्ञास्यन्ति।
3. रामायणमहाभारतयोः पात्रपरिचयं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
VAC 4	रामायणमहाभारतयोः आदर्शमूल्यानि	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. रामायणपरिचयः।

- रामायणपरिचयः - रचनाकारः, रचनाकालः, महत्त्वप्रभावश्च।
- सप्तकाण्डानां विषयवस्तुनः सामान्यपरिचयः।
- बालकाण्डम् - श्रीरामजन्म, विश्वामित्रस्य यज्ञरक्षा।
- अयोध्याकाण्डम् - कैकेय्याः वरदानं, रामस्य वनगमनम्।
- अरण्यकाण्डम् - शूर्पणखाप्रसङ्गः, सीताहरणञ्च।
- सुंदरकाण्डम् - हनुमतः लङ्कागमनं, लङ्कादहनञ्च।
- युद्धकाण्डम् - रामरावणयोर्युद्धः, अयोध्याप्रत्यागमनं, सीतामातुः अग्निपरीक्षा च।
- रामायणे नैतिकता आदर्शचरित्राणाञ्च अध्ययनम्।
- रामायणपारायणं, पारायणमाहात्म्यं, विधिज्ञानञ्च।

अन्वितिः २. महाभारतपरिचयः।

- महाभारतपरिचयः - रचनाकारः, रचनाकालः, महत्त्वं प्रभावश्च।
- अष्टादशपर्वणां विषयवस्तुनः सामान्यपरिचयः।
- आदिपर्वणि कुरुवंशस्योत्पत्तिः, गंगा-शांतनुकथा, भीष्मप्रतिज्ञा च।
- वनपर्वणि कीचकवधः, यक्षप्रश्नाश्च।
- उद्योगपर्वणि श्रीकृष्णस्य शान्तिदूतरूपेण यात्रा।
- भीष्मपर्वणः श्रीमद्भगवद्गीतायाः प्रमुखोपदेशाः (श्रीमद्भगवद्गीतायाः समस्ताध्यायानां विषयवस्तूनां सामान्यपरिचयः)।
- शान्तिपर्वणि भीष्मोपदेशः।
- महाभारते धर्मः, राजनीतिः एवं जीवनदर्शनम्।

अन्वितिः ३. रामायणस्य चितप्रसङ्गाः।

- नारदद्वारा वाल्मीकिं प्रति श्रीरामचरितकथाश्रावणं, राजमन्त्रीणां गुणानां नीतिनां च वर्णनम्।
- राजादशरथेन अश्वमेधयागः पुत्रकामेष्टियागः च।
- विश्वामित्रेण सह रामलक्ष्मणयोर्गमनं, श्रीरामेण तारकावधश्च।
- श्रीरामेण धनुर्भङ्गः, स्वयंवरश्च।
- कैकेय्या वरत्रयस्य याचना, श्रीरामस्य वनगमनम्।
- भरतेन रामस्य पादुकानयनम्।
- सीताहरणं, वालिवधः, रामसेतुनिर्माणञ्च।
- मेघनादलक्ष्मणयोः युद्धः, रावणवधश्च।
- रामस्य अयोध्यागमनम्।

अन्वितिः ४. महाभारतस्य चितप्रसङ्गाः।

- समुद्रमन्थनम्, अमृतादीनां प्राप्तिः, जरत्कारोः कथा च।
- परीक्षितस्य मृत्युकारणं, दक्षप्रजापतिना ययातेः वंशवर्णनञ्च।
- राजकुमाराणां शिक्षा एवं परीक्षा।
- एकलव्यस्य गुरुभक्तिः।
- ब्रह्मतेजसः महिमा, विश्वामित्रस्य नन्दिन्या सह सङ्घर्षश्च।
- राजसूययज्ञप्रारम्भः, शिशुपालजन्म एवं वधश्च।

- क्षमायाः प्रशंसा।
- तीर्थयात्रायाः महिमा।
- दानस्य महिमा।
- व्यासमैत्रेयसंवादः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. वाल्मीकि, *रामायण (संस्कृत, हिन्दी अनुवाद)*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
2. वेदव्यासः, *महाभारतम् (संस्कृत, हिन्दी अनुवाद)*।
3. *संक्षिप्त महाभारत (प्रथमखण्डः)*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
4. *संक्षिप्त महाभारत (द्वितीयखण्डः)*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
5. तुलसीदासः, *रामचरितमानस*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
6. *श्रीमद्भगवद्गीता (व्याख्यासहित)*, गोरखपुर : गीताप्रेस।

Credits - 2
Hours - 30

VAC 5: Swasthavrttam Ritucharya (Seasonal Regimens)

Course Objectives:

1. To introduce students to foundational principles of Swasthavṛtta (healthy conduct) from classical Ayurvedic texts.
2. To promote preventive health and lifestyle management using Indian Knowledge Systems.
3. To introduce the concept of Ṛtu (seasons) and their influence on human health and behavior.
4. To enable students to understand and apply Ṛtucaryā (seasonal regimens) as described in classical Ayurveda, especially Ashtanga Hridayam.
5. To develop appreciation for holistic wellness as practiced through Dinacharya, Ritucharya and ethical living.
6. To create awareness about aligning lifestyle and diet with seasonal changes for preventive health.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Describe the daily and seasonal regimens (Dinacharya & Ritucharya) from classical Ayurveda texts.
2. Identify key principles of hygiene, ethics and mental health in Swasthavṛtta.
3. Analyze the concept of Vega (natural urges) and their management.
4. Apply Swasthavṛtta concepts to promote personal and community well-being.
5. Identify the classification of seasons and their transitions according to Āyurveda.
6. Explain the detailed regimens prescribed for each Ṛtu in Ashtanga Hridayam.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 5	Swasthavrttam Ritucharya (Seasonal Regimens)	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Introduction to Swasthavṛtta and Classical Texts.

- Definition and scope of Swasthavṛtta.
- Importance of prevention (Nidāna-parivarjana)
- Role of Aṣṭāṅga Hṛdayam, Sūtrasthāna in maintaining wellbeing.
- Concept of Dharma, Āchāra and Sadvṛtta.
- Mind-body connection in Ayurvedic lifestyle.

Unit II Dinacharya Adhyāya (AH Su.2)

- Dinacharya-vihāra: Daily regimens (wake-up, brushing, Abhyanga, Vyāyāma etc.,)
- Shuddhi-niyam: Personal hygiene and cleansing routines.

- Dharmapālana evam Sadvṛtta pālana: Ethical living and conduct.

Unit III Introduction to Ṛtucaryā and Classification of Seasons (AH Su.3)

- Definition and significance of Ṛitu.
- Influence of Sūrya (sun), Chandra (moon) and environment on seasonal changes.
- Health, immunity (Ojas) and doshic variation across seasons.
- Uttarāyaṇa (Adāna kāla): Śiśira, Vasanta, Grīṣma.
- Dakṣiṇāyana (Visarga kāla): Varṣā, Śarada, Hemanta.
- Effects on Agni (digestive fire), Vāta, Pitta and Kapha.

Unit IV Detailed Seasonal Regimens (Ṛtucaryā) (AH Su.3)

- Diet (Āhāra), behavior (Vihāra), clothing and routines for:
  - Śiśira (late winter)
  - Vasanta (spring)
  - Grīṣma (summer)
  - Varṣā (monsoon)
  - Śarada (autumn)
  - Hemanta (early winter)
- Concept of Rutusandhi – Seasonal Transition Care (AH Su.3)
- Principles for smooth transition between seasons (AH Su.3)
- Preventive and promotive health strategies (AH Su.3)

Unit V Rogānutpādaniya Adhyāya (AH Su.4)

- Adhāraṇīya Vega: Suppression of natural urges and related disorders.
- Dharanīya Vega: Suppression-worthy urges (anger, greed, etc.)
- Shodhana Chikitsā: Importance of seasonal purification.
- Hita-Āhāra-Vihāra Sevana: Balanced food and lifestyle practices.

Suggested project

- Integrative project: Creating a Ṛtu-based wellness guide or calendar.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Aṣṭāṅga Hṛdayam, Sutrasthāna – AH Su.2 (Dinacharya), AH Su.3 (Rutucharya), AH Su.4 (Roganutpādaniya)
2. Charaka Saṁhitā – Sutrasthāna, Chapter 6 (Ṛtucaryā)
3. Sushruta Saṁhitā, Sutrasthāna references to Roga-anutpatti.

Additional Readings:

1. Vaidya Bhagwan Dash – Fundamentals of Ayurveda.
2. Dr. P.H. Kulkarni – Ayurveda for Health & Wellness.
3. WHO Global Strategy on Traditional Medicine (For Modern Context)
4. Dr. V.P. Raghavan – Indian Knowledge Systems and Ecology.
5. Dr. P.H. Kulkarni – Seasonal Regimen in Ayurveda.

Credits 02
Hours 30

Sanskrit Version

VAC 5: स्वस्थवृत्तम् ऋतुचर्या च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. आयुर्वेदिकग्रन्थेभ्यः स्वस्थवृत्तस्य आधारभूतसिद्धान्तैः सह छात्राणां परिचयः।
2. भारतीयज्ञानप्रणाल्या स्वास्थ्यरक्षणस्य जीवनशैलीप्रबन्धनस्य च संवर्धनम्।
3. ऋतोः अवधारणायाः परिचयः तथा च मानवस्वास्थ्ये व्यवहारे च तस्य प्रभावः।
4. आयुर्वेदे विशेषतः अष्टाङ्गहृदये वर्णितरीत्या ऋतुचर्याया अवगमने अनुप्रयोगे च छात्राणां क्षमतासम्पादनम्।
5. दिनचर्यया ऋतुचर्यया नैतिकजीवनेन च समग्रकल्याणाभ्यासस्य आशंसनम्।
6. स्वास्थ्यरक्षणस्य कृते ऋतुपरिवर्तनैः सह जीवनशैल्याम् आहारविहारे च अपेक्षितपरिवर्तनानां विषये जागरूकतासम्पादनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. आयुर्वेदग्रन्थेभ्यः दैनिक-ऋतुकालीन-आहारस्य (ऋतुचर्यायाः) वर्णनं करिष्यन्ति।
2. स्वस्थवृत्ते स्वच्छता-नैतिकता-मानसिकस्वास्थ्यसिद्धान्तान् अभिज्ञास्यन्ति।
3. धारणीय-अधारणीयवेगयोः (प्राकृतिक-आग्रहः) अवधारणायाः विश्लेषणं प्रबन्धनञ्च करिष्यन्ति।
4. व्यक्तिगत-सामुदायिककल्याणसंवर्धनाय स्वस्थवृत्त-अवधारणानाम् अनुप्रयोगं करिष्यन्ति।
5. आयुर्वेदानुसारम् ऋतुनां वर्गीकरणं तेषां संक्रमणं च अभिज्ञास्यन्ति।
6. अष्टाङ्गहृदये प्रत्येकम् ऋतोः विहितान् विस्तृत-आहारान् व्याख्यास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
VAC 5	स्वस्थवृत्तम् ऋतुचर्या च	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. स्वस्थवृत्तस्य शास्त्रीयग्रन्थानां च परिचयः।

- स्वस्थवृत्तस्य परिभाषा व्याप्तिश्च।
- निदानस्य महत्त्वम् (Importance of prevention)
- स्वास्थ्यसंरक्षणे (Maintaining well being) अष्टाङ्गहृदयस्य सूत्रस्थानस्य भूमिका।
- धर्म-आचार-सद्वृत्तानां च सम्प्रत्ययः।

- आयुर्वेदीयजीवनशैल्यां मनश्शरीरयोः सम्बन्धः।

अन्वितिः २. दिनचर्याया अध्यायः (अष्टाङ्गहृदयं, सूत्रस्थानम् – 2)

- दिनचर्याविहारः (जागरणं, दन्तधावनं, अभ्यङ्गं, व्यायामः इत्यादयः)
- शुद्धि-नियमः (व्यक्तिगतस्वच्छता शुद्धीकरणदिनचर्या च)
- धर्माचरणं सद्वृत्तपालनञ्च (नैतिकजीवन-आचरणानि)

अन्वितिः ३. ऋतुचर्यायाः परिचयः ऋतुवर्गीकरणं च। (अष्टाङ्गहृदयं, सूत्रस्थानम् – 3)

- ऋतोः परिभाषा महत्त्वं च।
- ऋतुपरिवर्तनेषु सूर्यचन्द्रयोः पर्यावरणस्य च प्रभावः।
- ऋतुषु स्वास्थ्यस्य प्रतिरोधकशक्तेः दोषस्य च वैविध्यम्।
- उत्तरायणम् (आदानकालः): शिशिरः, वसन्तः, ग्रीष्मः।
- दक्षिणायनं (विसर्गकालः): वर्षा, शरद्, हेमन्तः।
- जठराग्नौ वात-पित्त-कफानां प्रभावाः।

अन्वितिः ४. विस्तृत-ऋतुविधयः (ऋतुचर्या) (अष्टाङ्गहृदयं, सूत्रस्थानम् – 3)

- अधोदत्तऋतुषु आहारः व्यवहारः वस्त्रं दिनचर्या इत्यादयः।
  - ग्रीष्मः।
  - शिशिरः।
  - वसन्तः।
  - वर्षा।
  - शरद्।
  - हेमन्तः।
- ऋतुसन्धेः अवधारणा – ऋतुसंक्रमणपरिचर्या।
- ऋतुद्वयोर्मध्ये सुचारुसंक्रमणस्य सिद्धान्ताः।
- नैदानिकसंवर्धकस्वास्थ्यव्यूहाः।

अन्वितिः ५. रोगानुत्पादनीयः अध्यायः (अष्टाङ्गहृदयं, सूत्रस्थानम् – 4)

- अधारणीयवेगाः (प्राकृतिक-आग्रहाणां दमनं तेन च विकाराणाम् उत्पत्तिः।
- धारणीयवेगाः (दमनयोग्य-आग्रहाः - क्रोधलोभादयः)
- शोधनचिकित्सा : ऋतुशुद्धिमहत्त्वम्।
- हिताहार-विहारसेवनम् : (संतुलितभोजनं, संतुलितजीवनशैली-अभ्यासश्च)।

प्रस्तावितपरियोजना (Project Suggestions)

1. ऋतु-आधारितायाः स्वास्थ्यमार्गदर्शिकायाः वा दैनन्दिन्याः निर्माणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. अष्टाङ्गहृदयं, सूत्रस्थानम् – अ.2 (दिनचर्या), अ.3 (ऋतुचर्या), अ.4 (रोगानुत्पादनीयः)
2. चरकसंहिता - सूत्रस्थानम्, अध्यायः 6 (ऋतुचर्या)
3. सुश्रुतसंहिता, सूत्रस्थानम् रोग-अनुत्पत्तिसन्दर्भः।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. वैद्यः भगवानदाशः – आयुर्वेद कि मूल बातें।
2. डॉ. पी.एच. कुलकर्णी – स्वास्थ्य एवं कल्याण हेतु आयुर्वेद
3. पारम्परिकचिकित्साविषये WHO वैश्विकव्यूहः (आधुनिकसन्दर्भार्थं)
4. डॉ. वि.पि. राघवन – भारतीय ज्ञान प्रणाली एवं पारिस्थितिकी विज्ञान
5. डॉ. पी.एच. कुलकर्णी – आयुर्वेद में ऋतुकालीन आहार

Credits - 4
Hours - 60

VAC 6: Western and Modern Indian Thinkers and the Global Impact of Yoga

Course Objectives:

1. To introduce students to major Western thinkers influenced by Indian philosophy and yogic traditions.
2. To explore how modern Indian spiritual and philosophical figures shaped global thought and consciousness.
3. To analyze the interdisciplinary intersections of yoga with science, linguistics and psychology.
4. To understand the global cultural impact of yoga on art, literature, film and music from the 18th century onwards.
5. To critically examine how yoga has been received, adapted and integrated into global intellectual and spiritual traditions.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Identify key Western thinkers and scientists whose work reflects influence from Indian yogic and philosophical traditions.
2. Analyze the philosophical bridges between Eastern (especially Indian) and Western worldviews across disciplines.
3. Evaluate the contributions of modern Indian spiritual leaders in shaping the global narrative on consciousness, wellbeing and spiritual growth.
4. Demonstrate an understanding of yoga's role in shaping Western literature and arts since the 18th century.
5. Construct comparative frameworks for understanding the mutual influences between Indian and Western intellectual traditions.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 6	Western and Modern Indian Thinkers and the Global Impact of Yoga	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Western Thinkers and Yogic Influence.

- Ralph Waldo Emerson, Walt Whitman, Henry David Thoreau, Christopher Isherwood, Aldous Huxley, Joseph Campbell, Alan Watts, William Somerset Maugham, William James, George Harrison.

Unit II Scientists, Linguists and Thinkers.

- Nikola Tesla, David Bohm, Erwin Schrödinger, Carl Sagan, Fritjof Capra, Ram Dass (Richard Alpert), Daniel Goleman, Patrick Geddes, Dennis Bait, Leonard Bloomfield, Noam Chomsky Etc.

Unit III Modern Indian Spiritual Influencers.

- Influential Indian Philosophers and Spiritual Teachers Who Shaped the Western Mind, Like -

- Svāmī Vivekānanda, Paramahaṃsa Yogananda, Śrī Aurobindo, Maharṣi Maheśa Yogi, Ācārya Rajnīśa (Ośo) J. Kṛṣṇamūrti, Svāmī Śivānanda, B. K. S. Āyaṅgara, Śrī Kṛṣṇamācārya, Maharṣi Rāmaṇa

Unit IV Global Cultural Impact of Yoga.

- (The Influence of Yoga on Various Fields: From the 18th Century Onwards on Western Art, Culture, Film and Literature)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Vivekananda, Swami. (1896). Raja Yoga. Kolkata: Advaita Ashram.
2. Yogananda, Paramahansa. (1946). Yogi story nectar. Los Angeles: Self-Realization Fellowship.
3. Krishnamurthy, G.S. (1954). Self-thinking. Chennai: Krishnamurthy Foundation.
4. Aurobindo, Shri. (2005). The means of yoga. Pondicherry: Sri Arvinda Ashram.
5. Shankaracharya. (8th century). Vivekachudamani. Varanasi: Chaukhamba Sanskrit Bhavan.
6. Patanjali. (bust). Yoga Sutras (ed. Swami Hariharananda). Haridwar: Kaushika Ashram.

Additional Readings:

1. Huxley, A. (1945). The Perennial Philosophy. London: Harper & Brothers.
2. Campbell, J. (1949). The Hero with a Thousand Faces. Princeton University Press.
3. Watts, A. (1957). The Way of Zen. New York: Pantheon Books.
4. Maharshi Mahesh Yogi. (1966). Science of Being and Art of Living. New York: New American Library.
5. Capra, F. (1975). The Tao of Physics. Berkeley: Shambhala.
6. Goleman, D. (2003). Destructive Emotions: A Scientific Dialogue with the Dalai Lama. New York: Bantam.

Credits - 4
Hours - 60

Sanskrit Version

VAC 6: पाश्चात्यविचारकाः तथा आधुनिकभारतीय-विचारकाः योगस्य वैश्विकप्रभावश्च

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयदर्शनेन योगपरम्परया च प्रभावितानां प्रमुखपाश्चात्यचिन्तकानां परिचयः।
2. आधुनिकभारतीय-आध्यात्मिक-दार्शनिक-व्यक्तिभिः वैश्विकचिन्तनस्य, चेतनायाः च कथम् आकारः चित्रितः इत्यस्य गवेषणम्।
3. विज्ञानेन भाषाविज्ञानेन मनोविज्ञानेन च सह योगस्य अन्तःशास्त्रीयसमन्वयस्य विश्लेषणम्।
4. 18 शताब्द्याः आरभ्य कला-साहित्य-चलच्चित्र-संगीतादिषु योगस्य वैश्विकसांस्कृतिकप्रभावस्य अवगमनम्।
5. योगप्राप्तेः आत्मसात्करणस्य विश्वस्य बौद्धिक-आध्यात्मिक-परम्परासु एकीकरणस्य च समीक्षात्मकरूपेण परीक्षणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. प्रमुखपाश्चात्यचिन्तकानां वैज्ञानिकानां च कृतिषु भारतीययोगदार्शनिकपरम्पराणां प्रभावः प्रतिबिम्बितः भवतीति अभिज्ञास्यन्ति।
2. पूर्वीय(विशेषतः भारतीय)-पाश्चात्य-वैश्विकदृष्टिकोणयोः मध्ये दार्शनिकसेतोः विश्लेषणं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
3. चेतनायां कल्याणे आध्यात्मिकवृद्धौ च वैश्विककथनस्य स्वरूपनिर्माणे आधुनिकभारतीय-आध्यात्मिकनेतॄणां योगदानस्य मूल्याङ्कनं कर्तुं शक्ष्यन्ति।
4. 18 शताब्दम् आरभ्य पाश्चात्यसाहित्यस्य, कलानां च स्वरूपनिर्माणे योगस्य भूमिकाम् अवगमिष्यन्ति।
5. भारतीय-पाश्चात्य-बौद्धिक-परम्पराणां मध्ये परस्परं प्रभावानाम् अवगमनाय तुलनात्मक-संरचनां निर्मातुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
VAC 6	पाश्चात्यविचारकाः तथा आधुनिकभारतीयविचारकाः योगस्य वैश्विकप्रभावश्च।	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. पाश्चात्यविचारकाः योगस्य प्रभावश्च।

- राल्फ वाल्डो एमर्सन्
- हेनरी डेविड थोरो
- वाल्ट् व्हिटमैन्
- क्रिस्टोफर इशरवुड्

- अल्डौस् हक्सले
- जोसेफ् कैम्पबेल्
- एलन वाट्स्
- विलियम समरसेट् मौघम्
- विलियम जेम्स्
- जॉर्ज हैरिसन

अन्वितिः २. वैज्ञानिकाः भाषाविदः विचारकाः च।

- निकोला टेस्ला
- डेविड बोहम
- इरविन श्रोडिङ्गर
- कार्ल सगन
- फ्रिटजोफ् काप्रा
- डैनियल गोलमैन
- पैट्रिक गेड्डेस्
- डेनिस बैट
- लियोनार्ड ब्लूमफील्ड
- नोआम चॉम्स्की

अन्वितिः ३. आधुनिकभारतीय-आध्यात्मिकप्रभावकाः।

पाश्चात्यमानसिकतां प्रभावकाणां भारतीयदार्शनिकानाम् आध्यात्मिकशिक्षकाणां च परिचयः।

- स्वामीविवेकानन्दः।
- परमहंसः योगानन्दः।
- श्री अरबिन्दो।
- महर्षिः महेशयोगी।
- आचार्यः रजनीश (ओशो)।
- महर्षिः रमणः।
- जे. कृष्णमूर्तिः।
- स्वामी शिवानन्दः।
- बी.के.एस. आयंगर।
- श्री कृष्णमाचार्यः।

अन्वितिः ४. योगस्य वैश्विकसांस्कृतिकप्रभावः।

- १८ शताब्दम् आरभ्य पाश्चात्यकलासु संस्कृतौ चलच्चित्रे साहित्ये च योगस्य प्रभावः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. विवेकानन्दः, स्वामी (1896) राजयोगः, कोलकाता: अद्वैत आश्रमः।
2. योगानन्दः, परमहंसः (1946) योगी कथामृतम्, लास एञ्जेलेस्: सेल्फ-रियलाइज़ेशन फेलोशिप्।
3. कृष्णमूर्तिः, जि. (1954) स्वचिन्तनम्, चेन्नई: कृष्णमूर्ति फाउण्डेशन।
4. औरोबिन्दः, श्री (2005) योगसाधनम्, पाण्डिचेरी: श्रीअरविन्दाश्रमः।
5. शंकराचार्यः, (8वीं शती) विवेकचूडामणिः, वाराणसी चौखम्बा संस्कृत भवनम्।
6. पतञ्जलिः, (पूर्वार्धम्) योगसूत्राणि (सम्पा. स्वामी हरिहरानन्द) हरिद्वारः, कौषिकाश्रमम्।

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. Huxley, A. (1945). *The Perennial Philosophy*. London: Harper & Brothers.
2. Campbell, J. (1949). *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton: Princeton University Press.
3. Watts, A. (1957). *The Way of Zen*. New York: Pantheon Books.

4. Maharshi Mahesh Yogi. (1966). *Science of Being and Art of Living*. New York: New American Library.
5. Capra, F. (1975). *The Tao of Physics*. Berkeley: Shambhala.
6. Goleman, D. (2003). *Destructive Emotions: A Scientific Dialogue with the Dalai Lama*. New York: Bantam.

Credits - 4
Hours - 60

VAC 7: Prācīna-Bhāratīya Samājavyavasthā (Ancient Indian Social System)

Course Objectives:

1. To introduce students to the foundational principles of the ancient Indian social system.
2. To critically explore the concept of puruṣārtha-s and their role in the individual and collective life.
3. To understand the definitions and meanings of dharma, artha and their applications through classical sources.
4. To evaluate the cultural and unifying significance of Indian festivals, pilgrimages and sacred geography.
5. To examine ethical and administrative ideals as reflected in Indian epics and scriptures.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Define and explain the four puruṣārthas and their meanings based on Sanskrit etymology.
2. Identify and compare scriptural definitions of dharma from key texts.
3. Examine the role of sacred spaces and rituals in shaping national unity and cultural continuity.
4. Interpret ethical and political teachings in the Mahābhārata, Rāmāyaṇa and Bhagavadgītā.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 7	Prācīna-Bhāratīya Samājavyavasthā (Ancient Indian Social System)	04	0	0	04

Details of Course:

Unit I Concept of Puruṣārtha and Dharma.

- Definitions of each puruṣārtha; (The meaning, origin and etymology.)
- The four puruṣārthas: Dharma, Artha, Kāma, Mokṣa.
- Dharma-puruṣārtha, Artha-puruṣārtha and society.
- Scriptural definitions of Dharma: from Mahābhārata, Manusmṛti, etc.
- Types of actions: Kāmya, Nitya, Niṣiddha, Naimittika, Prāyaścitta, Upāsanā.
- Societal view of Tīrthayātrā, Utsava, Sapta-purī and Jyotirliṅga, their role in the unity and integrity of Bhārata.

Unit II Ethical Dualities in the Bhagvad Gītā.

- Daivī and Āsurī Sampat (Divine and Demoniac Qualities) (Bhagavadgītā, Chapter 16).

Unit III Ideal Kingship and Character in the Rāmāyaṇa.

- Śrī Rāma's character as portrayed in Vālmīki Rāmāyaṇa.

- Study and interpretation of state administration as described in Vālmīki Rāmāyaṇa.

Unit IV Knowledge and Governance in the Mahābhārata.

- Review of the Mahābhārata as a treasure trove of knowledge.
- Important teachings of Rājadharma from Viduranīti.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Gupta, Rajendra Prasad (1995), Political Elements in the Valmiki Ramayana, Delhi, Eastern Book Linkers.
2. Maharshi Ved Vyasa, Mahabharata, Gita Press, Gorakhpur.
3. Shrimad Bhagavad Gita (with Shankaracharya's Commentary), (Samvat 2056 / 1999-2000 AD), Gita Press, Gorakhpur, Gorakhpur-273005.

Credits - 4
Hours - 60

Sanskrit Version

VAC 7: प्राचीनभारतीयसमाजव्यवस्था

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. प्राचीनभारतीयसामाजिकव्यवस्थायाः मूलतत्त्वानां विषये छात्रेभ्यः परिचयप्रदानम्।
2. पुरुषार्थस्यावधारणा एवञ्च वैयक्तिक-सामूहिकजीवनयोः तस्याः भूमिकायाः आलोचनात्मकम् अन्वेषणम्।
3. शास्त्रीयस्रोतसां माध्यमेन धर्मार्थयोः परिभाषाः, अर्थाः तेषामनुप्रयोगाणाञ्च परिज्ञानम्।
4. भारतीय-उत्सवानां, तीर्थयात्राणां, भूगोलविषयाणां सांस्कृतिकेन, ऐक्यात्मक-महत्त्वेन च सह सम्बन्धस्थापनम्।
5. भारतीयेतिहासेषु शास्त्रेषु च प्रतिबिम्बितानां नैतिकानां प्राशासनिकानाम् आदर्शानां संवर्धनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनं विधाय छात्राः -

1. संस्कृतव्युत्पत्त्यनुसारेण चतुर्विधपुरुषार्थान् (धर्म-अर्थ-काम-मोक्षान्) तदर्थांश्च परिभाषितुं शक्ष्यन्ति।
2. प्रमुखशास्त्रग्रन्थेषु धर्मस्य शास्त्रीयपरिभाषाः अन्वेष्टुम् शक्ष्यन्ति।
3. राष्ट्रस्य ऐक्यतायाः सांस्कृतिकपरम्परायाश्च विकासे पवित्रस्थानानां संस्काराणां च भूमिकां ज्ञातुं पारयन्ति।
4. महाभारते, रामायणे, भगवद्गीतायां च वर्णितानां नैतिकराजनैतिकशिक्षाणां च विश्लेषणपूर्वकं विवेचनं करिष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् ((Credit Distribution of the Course))			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
VAC 7	प्राचीनभारतीय-समाजव्यवस्था	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. धर्मः पुरुषार्थाः च।

- पुरुषार्थाणां परिभाषा। (अर्थः, उत्पत्तिः व्युत्पत्तिश्च।)
- चत्वारः पुरुषार्थाः - धर्मः, अर्थः, कामः मोक्षश्च।
- धर्मपुरुषार्थः, अर्थपुरुषार्थः, समाजश्च।
- महाभारतं, मनुस्मृतिः इत्यादिभ्यः ग्रन्थेभ्यः धर्मस्य परिभाषाः अर्थाश्च।
- कर्माणि – काम्य-नित्य-निषिद्ध-नैमित्तिक-प्रायश्चित्त-उपासनादीनि।
- सामाजिकदृष्ट्या तीर्थयात्रा-पर्व-सप्तपुरी-द्वादशज्योतिर्लिंगस्थलानि, भारतस्य एकतायाः अखण्डतायाश्च विषये तेषां महत्त्वम्।

अन्वितिः २. भगवद्गीतायां नैतिकद्वन्द्वाः।

- दैवी आसुरी च संपत् (भगवद्गीतायाः अध्याय सं. 16)

अन्वितिः ३. रामायणे आदर्शनृपत्वं चरित्रं च।

- वाल्मीकिरामायणे श्रीरामस्य पात्रचित्रणम्।
- वाल्मीकिरामायणे वर्णितस्य राज्यप्रशासनस्य अध्ययनं व्याख्या च।

अन्वितिः ४. महाभारते ज्ञानं शासनं च।

- ज्ञाननिधित्वेन महाभारतस्य समीक्षा।
- राजधर्मविषये विदुरनीतेः महत्वपूर्ण-उपदेशानां विवरणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. गुप्त. राजेन्द्र प्रसाद, (1995), वाल्मीकि रामायण में राजनीतिक तत्त्व दिल्ली, ईस्टर्न बुक लिंकर्स।
2. महर्षि वेद व्यास, महाभारत ,गीताप्रेस, गोरखपुर।
3. श्रीमद्भगवद्गीता (शाङ्करभाष्य), (सं० २०५६), गीताप्रेस गोरखपुर, गोरखपुर-२७३००५
4. वाल्मीकिरामायणम्, गीताप्रेस, गोरखपुरम्

Credits - 4
Hours - 60

VAC 8: Constitutional Values and Duties

Course Objectives:

1. To develop an understanding of constitutional values, fundamental duties and their significance in governance, corporate ethics.
2. To enable them for analyzing contemporary challenges and solutions in Sanskrit and modern research.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand the foundational values enshrined in the Indian Constitution and their relevance in commerce.
2. Analyze the significance of fundamental duties in fostering responsible business practices.
3. Examine the role of governance and institutions in upholding constitutional values in trade and corporate sectors.
4. Evaluate contemporary challenges to constitutional principles in business and suggest solutions.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 8	Constitutional Values and Duties	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Constitutional Values:

- Meaning and significance of constitutional values in Indian society and Sanskrit education.
- Sources of constitutional values — Preamble, philosophical foundations in Indian traditions (e.g., Dharmashastra, Nyaya)
- Key constitutional values:
  - Justice (न्यायः) – social, economic, educational.
  - Liberty (स्वातन्त्र्यम्) – thought, expression, belief (especially in academic and literary fields)
  - Equality (समता) – linguistic, educational, cultural rights.
  - Fraternity (बंधुत्वम्) – national integration and cultural harmony.
- Concept of Constitutional Morality (संविधाननीतिः) and its contemporary relevance in Sanskrit education, knowledge preservation and heritage management.
- Reflection of constitutional values in ancient Sanskrit texts (e.g., Manusmriti, Arthashastra, Mahabharata)

Unit II Fundamental Rights and Directive Principles of State Policy.

- Scope and importance of fundamental rights in Sanskrit education and linguistic-cultural rights.
- Limitations and reasonable restrictions in the context of preservation and propagation of Sanskrit and Indian knowledge traditions.

Directive Principles of State Policy (DPSP):

- Objectives and relevance to education, cultural heritage and knowledge dissemination policies.
- Implementation of DPSP in promoting Sanskrit, arts, literature and national cultural identity.
- Relationship between Fundamental Rights and DPSP concerning cultural education and linguistic minorities.
- Landmark judicial interpretations and case laws (related to language rights, education rights, cultural rights)

Unit III Fundamental Duties.

- Concept and evolution of fundamental duties — with emphasis on cultural preservation, promotion of Sanskrit and heritage conservation.
- Legal enforceability and practical implications of fundamental duties related to education and culture.
- Role of educational institutions, scholars and cultural organizations in upholding fundamental duties (e.g., promoting Sanskrit, protecting monuments, preserving manuscripts)
- Comparative analysis of cultural duties and constitutional obligations in other democracies (e.g., UNESCO cultural conventions, linguistic rights globally)

Unit IV Governance and Constitutional Values.

- Role of Executive, Legislature, Judiciary in protecting linguistic, cultural and educational values.
- Ethical governance and rule of law in cultural and educational institutions.

Constitutional provisions ensuring:

- Social justice in education (equal access to knowledge systems)
- Labor laws in heritage preservation sectors (e.g., artisans, temple workers, manuscript conservators)
- Economic inclusivity in cultural industries (e.g., Sanskrit teaching, publishing, traditional arts)
- Judicial activism, Public Interest Litigation (PIL) and accountability in protecting cultural and linguistic heritage.

Unit V Contemporary Challenges and Way Forward.

- Challenges to constitutional values in the realm of Sanskrit and cultural education:
- Neglect of classical languages, cultural homogenization, lack of institutional support.

- Role of media and civil society in strengthening constitutional ethics in cultural preservation and Sanskrit revival.
- Need for education and awareness to enhance constitutional literacy in cultural and linguistic rights.
- Global perspectives on constitutional values and duties in preserving languages, cultural heritage and traditional knowledge (e.g., international charters, linguistic rights frameworks)

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Granville Austin, The Indian Constitution: Cornerstone of a Nation
2. B. R. Ambedkar's Speeches and Writings on Constitutional Morality
3. D. D. Basu, Introduction to the Constitution of India
4. M. P. Jain, Indian Constitutional Law
5. S. P. Sathe, Judicial Activism in India
6. Corporate Governance Reports and Business Ethics Case Studies.

Credits - 2
Hours - 30

VAC 9: Modern and Globally Accepted Concepts in Sanskrit

Course Objectives:

1. To explore Sanskrit concepts that have influenced or aligned with modern global disciplines.
2. To examine the contemporary relevance and applications of Sanskrit knowledge systems.
3. To understand the philosophical, linguistic, scientific and cognitive depth embedded in Sanskrit texts.
4. To promote appreciation for Sanskrit as a living, analytical and universal language.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Identify and define globally accepted Sanskrit-origin concepts in various domains.
2. Analyze philosophical and scientific models from Sanskrit literature.
3. Apply Sanskrit-based frameworks in fields like linguistics, logic and AI.
4. Reflect on the universal value and adaptability of Sanskrit concepts.
5. Relate Sanskrit texts to contemporary global dialogues in wellness, ecology, etc.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 9	Modern and Globally Accepted Concepts in Sanskrit	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Sanskrit as a Scientific and Universal Language.

- Structure of Sanskrit: Root-based, phonetic precision, syntactic clarity.
- Paninian grammar and formal language theory.
- Use of Sanskrit in AI, NLP, machine learning.

Readings:

- Pāṇini's Aṣṭādhyāyī (selected sūtras)
- Sanskrit in computational linguistics.

Unit II Sanskrit and Philosophy of Mind.

- Concepts of consciousness (Caitanya, Chitta, Buddhi)
- Yoga Sutras of Patanjali: Cognitive psychology and behavior.
- Advaita Vedanta and the philosophy of non-duality (Universal Consciousness)

Readings:

- Patanjali's Yoga Sutras (selected sutras)
- Mandukya Upanishad and Gaudapada Karika excerpts.

Unit III Sanskrit and Ecology / Sustainability.

- Ṛgvedic hymns and ecological consciousness.

- Five Mahābhūtas and interdependence in nature.
- Dharma-based environmental ethics (Manusmriti, Mahabharata, Arthashastra)
- Integration with global environmental movements and policy ideas.

Readings:

- Selections from Ṛgveda, Mahabharata (Shanti Parva), Manusmṛti.

Unit IV Sanskrit, Mathematics and Logic.

- Sanskrit roots of logical reasoning: Nyaya and Tarka.
- Indian contributions to epistemology and inference (Pramāṇa)
- Binary logic, Nyaya syllogism vs. Aristotelian logic.
- Modern logic and AI systems inspired by Sanskritic logic.

Readings:

- Nyaya Sutras of Gautama (selected sutras)
- Comparison with modern logic systems.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Subhash Kak – The Architecture of Knowledge.
2. Gaurinath Shastri – A History of Indian Logic.
3. Kapil Kapoor – Dimensions of Panini Grammar.
4. Michel Danino – Indian Mind Then and Now.
5. NASA papers on Sanskrit and AI (e.g., Rick Briggs, 1985)

Credits - 2
Hours - 30

VAC 10: Bharatiya Contributions to Global Knowledge

Course Objectives:

1. To introduce students to major contributions of India to global knowledge systems.
2. To explore Bharatiya developments in science, technology, arts and humanities across ages.
3. To critically examine the transmission of Indian knowledge to other cultures.
4. To build awareness and pride in the rich intellectual traditions of Bharat.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Identify key contributions made by Indian scholars and traditions in diverse fields.
2. Explain the scientific, philosophical and literary advancements from India.
3. Analyze the historical transmission of Indian knowledge to other civilizations.
4. Apply Bharatiya knowledge concepts in contemporary interdisciplinary contexts.
5. Appreciate and reflect on the global relevance of Indian intellectual heritage.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 10	Bharatiya Contributions to Global Knowledge	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Bharatiya Knowledge Systems (IKS).

- Definition, Scope and Significance of IKS.
- Characteristics of Bharatiya Knowledge Traditions.
- Shruti, Smriti and Lok Parampara.
- Ancient centers of learning: Takshashila, Nalanda, Vikramshila, Vallabhi.
- Methods of knowledge preservation and transmission.

Essential/Recommended Readings/Texts:

- Michel Danino – *The Indian Mind Then and Now*
- Kapil Kapoor – *Text and Interpretation: The Indian Tradition*

Unit II Indian Contributions to Science and Mathematics.

- Sulba Sutras: Geometry and altar constructions.
- Aryabhata, Brahmagupta, Bhaskara II: Astronomy, Algebra, Arithmetic and Zero.
- Kerala School of Mathematics (Madhava, Jyesthadeva) and Calculus.
- Indian systems of weights, measurements, metallurgy (e.g., Iron Pillar of Delhi).

Essential/Recommended Readings/Texts:

- A.K. Bag – *History of Mathematics in India.*
- D. Pingree – *Mathematical Astronomy in India.*

Unit III Indian Contributions to Medicine and Life Sciences.

- Ayurveda: Charaka Samhita and Sushruta Samhita.
- Surgery, Anatomy and Diagnostics in ancient India.
- Concepts of health, disease and prevention.
- Veterinary sciences and plant medicine.

Essential/Recommended Readings/Texts:

- Dominik Wujastyk – *The Roots of Ayurveda.*
- P.V. Sharma – *History of Medicine in India.*

Unit IV Indian Contributions to Language, Literature and Philosophy.

- Sanskrit as a scientific and philosophical language.
- Grammar (Panini's Ashtadhyayi), Poetics (Natya Shastra) and Logic (Nyaya).
- Indian schools of philosophy: Nyaya, Vaisheshika, Samkhya, Yoga, Mimamsa, Vedanta.
- Buddhist and Jain philosophical dissemination to East Asia.

Essential/Recommended Readings/Texts:

- S.N. Dasgupta – *A History of Indian Philosophy.*
- B.K. Matilal – *Logic, Language and Reality.*

Unit V Indian Knowledge in Arts, Architecture and Music.

- Temple architecture: Nagara, Dravida and Vesara styles.
- Indian painting traditions: Ajanta, Mughal, Pahari.
- Natya Shastra and performing arts: Dance, Drama, Music.
- Transmission of art traditions through trade, travel and diaspora.

Essential/Recommended Readings/Texts:

- Stella Kramrisch – *The Hindu Temple.*
- Kapila Vatsyayan – *Indian Classical Dance and Theatre.*

Unit VI Transmission of Bharatiya Knowledge to the World.

- Transmission routes: Silk Road, Arab traders, colonial scholars.
- Indian texts translated into Arabic, Persian, Latin, etc.
- Contemporary relevance and revival: Yoga, Ayurveda, Meditation globally.

Essential/Recommended Readings/Texts:

- George Gheverghese Joseph – The Crest of the Peacock.
- Rajiv Malhotra – The Battle for Sanskrit.

Credits - 2
Hours - 30

VAC 11: Idea of Bharat

Course Objectives:

1. Understand the foundational concepts and timeless essence of *Bharatvarsha* as a civilizational entity.
2. Appreciate the richness and depth of Indian literary, philosophical and spiritual traditions.
3. Explore the evolution of Indian languages, art forms and the indigenous education system.
4. Analyze Indian perspectives on *Dharma*, philosophy (*Darshan*) and global harmony through *Vasudhaiva Kutumbakam*.
5. Examine the contributions of ancient India to science, environment, medicine and mathematics.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Define and explain the concept of *Bharatvarsha* and its eternal, civilizational relevance.
2. Identify and discuss the significance of key Indian texts including the Vedas, Upanishads, Puranas, Jain and Buddhist literature.
3. Trace the development of ancient Indian scripts and languages such as Brahmi, Kharoshthi, Pali, Prakrit and Sanskrit.
4. Describe the salient features of Indian art and cultural heritage.
5. Interpret Indian philosophical views on *Dharma* and the interconnectedness of individuals, society and the world.
6. Apply the idea of *Vasudhaiva Kutumbakam* to contemporary global issues.
7. Explain ancient India's achievements in fields such as astronomy, metallurgy, medicine (Ayurveda) and mathematics.
8. Understand the health and wellness practices rooted in Yoga and Naturopathy.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 25	Idea of Bharat	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Concept of Bharatvarsha.

Focus: Historical, spiritual and literary identity of Bharat.

- Understanding of Bharatvarsha – Historical and civilizational overview.
- Eternity of Bharat – Philosophical and timeless view of India as a civilization.
- Indian Literature's Glory –
    - Vedas & Vedanga – Core scriptural texts and auxiliary sciences.
    - Upanishads – Philosophical treatises.

    - Epics – *Ramayana*, *Mahabharata.*
    - Jain & Buddhist texts – Ethical and spiritual dimensions.
- Smritis & Puranas – Societal codes and mytho-historical narratives.

Unit II Indian Knowledge Tradition, Art and Culture.

Focus: Language, aesthetics and education.

- Evolution of Language & Script –
    - Scripts: Brahmi, Kharoshthi.
    - Languages: Pali, Prakrit, Sanskrit.
- Indian Art & Culture – Architecture, sculpture, dance, music and painting.
- Traditional Education System – Gurukul, oral traditions, holistic learning.

Unit III Dharma, Philosophy and Vasudhaiva Kutumbakam.

Focus: Ethical, metaphysical and societal ideals.

- Indian View on Dharma and Philosophy (Darshan) – Six schools, spiritual duties.
- Vasudhaiva Kutumbakam – "World as one family": From self to society to cosmos.
- Polity and Governance – Ancient political thought and administrative systems.

Unit IV Science, Environment and Medical Science.

Focus: Practical contributions of ancient India.

- Science & Technology – Metallurgy, architecture, astronomy, etc.
- Health Systems –
    - Ayurveda – Science of life.
    - Yoga & Naturopathy – Holistic wellness.
- Mathematics & Numerals – Decimal system, zero, algebra, geometry.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Idea of Bharat, Curriculum of BA History, First Semester, (IDE-HIS-001-CC-1110), Institute of Distance Education, Rajiv Gandhi University, Arunachal Pradesh, INDIA – 791112.

Credits - 2
Hours - 30

VAC 12: Emotional Intelligence

Course Objectives:

1. To introduce the concept of emotional intelligence, including its models and components, while highlighting its significance in self-growth and building effective relationships.
2. To help students identify the measures of emotional intelligence.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Develop skills in self-awareness, self-management, social awareness, and relationship management.
2. Discover and enhance personal competence and apply techniques to build emotional intelligence.
3. Gain insights into establishing and maintaining positive relationships.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 12	Emotional Intelligence	02	0	0	02

Unit I Fundamentals of Emotional Intelligence.

- Nature and Significance.
- Models of emotional intelligence: Ability, Trait and Mixed.
- Building blocks of emotional intelligence: self-awareness, self-management, social awareness and relationship management.

Unit II Personal Competence.

- Self-Awareness: Observing and recognizing one's own feelings,
- Knowing one's strengths and areas of development;
- Self-Management: Managing emotions, anxiety, fear and anger.

Unit III Social Competence.

- Social Awareness: Others' Perspectives, Empathy and Compassion
- Relationship Management: Effective communication, Collaboration, Teamwork and Conflict management

Unit IV Emotional Intelligence: Measurement and Development.

- Measures of emotional intelligence; Strategies to develop and enhance emotional intelligence.

Practical Exercises:

1. Practice self-management techniques to regulate emotions such as Mindfulness, Conditioned relaxation response, Boundary setting, Any other.

2. Practice various techniques of relationship management such as engaging with Display of empathy, Effective communication, Teamwork, Conflict resolution, Any other
3. If required, students can share their experiences in the form of a Project Report.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Bar-On, R., & Parker, J.D.A.(Eds.) (2000). The handbook of emotional intelligence. San Francisco, California: Jossey Bros.
2. Sternberg, R. J. (Ed.). (2000). Handbook of intelligence. Cambridge University Press.
3. Goleman, D. (2005). Emotional Intelligence. New York: Bantam Book.

Credits - 2
Hours - 30

VAC 13: Panchkosha: Holistic Development of Personality

Course Objectives:

1. To introduce the Five Koshas - Annamaya, Pranamaya, Manomaya, Vigyanamaya and Anandamaya - for the holistic development of personality.
2. To generate awareness about physical and mental well-being through the Indian concept of Panchkosha.
3. To foster a positive attitude towards self, family and society and guide students in building their personalities based on this understanding.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Enhanced physical and mental health.
2. Coping with peer pressures and stress.
3. Improved concentration leading to better overall performance.
4. Manage life situations through a balanced and mature approach.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 13	Panchkosha: Holistic Development of Personality	02	0	0	02

Details of Syllabus;

Unit I Elements of Personality

- PanchaKosha: Introduction; Five aspects of Human Personality
- Annamaya Kasha (Physical body)
- Pranamaya Kosha (Vital life force energy)
- Manomaya Kosha (Psychological wellness)
- Vijnanamaya Kosha (Intellect)
- Anandamaya Kosha (Happiness and Blissfulness)
- Health: Mental and Physical.

Unit II Annamaya Kosha and Pranamaya Kosha.

- Human Body and Pancha Karmendriyas
- Annamaya Kosha: Balanced diet and exercise for healthy body
- Pranamaya Kosha: Development of life force, Pranayam, Charucharya: Social Etiquettes.

Unit III Manomaya Kosha and Vijnanamaya Kosha.

- Antahkarana and its functions.
- Pancha Gyanendriyas.

- Manomaya Kosha: Controlling the Mana (mind)
- Vijnanamaya Kasha: Ability of discretion and decision making.

Unit IV Anandamaya Kosha and Beyond.

- Anandamaya Kosha: Experience of happiness .and bliss.
- Self-realisation.
- Nature of Consciousness: Sat-Chit-Ananda.

Practical Exercises:

1. Recitation of select verses from Taitiriyopansid
2. Asana
3. Pranayama
4. Meditation
5. Visit to a Yog shivir or meditation centres
6. Students are required to watch documentaries and films on the subject-related topics.
7. If required, students can share their experiences in the form of a Project Report.
8. Any other Practical/Practice as decided from time to time

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. https://ndl.iitkgp.ac.in/
2. Upanisadvakya Mahakosa. (2014). *(An Upanishadic Concordance, taken from 239 Upanishads)*. Compiled by G. S. Sadhale. Varanasi: Chowkhamba Vidyabhawan.
3. Sartain, C. (2015). *The Sacred Science of Yoga & The Five Koshas*. CreateSpace Independent Publishing.
4. Chudamani, V. (2019). *Vivek Chudamani*. Adi Shankaracharya, Swami Turiyananda (Sanskrit and English). Chennai: Sri Ramakrishna Math, Mylapore.
5. Iyengar, B. K. S. (2021). *Yoga: The Path to Holistic Health – The Definitive Step-by-Step Guide*. London: Dorling Kingsley.
6. Nishchalanand, S. *PanchaKosha: The Five Sheaths of the Human Being*. Kindle edition.
7. *DGNCC Cadet's Handbook – Specialised Subjects: Army, Navy, and Air Wing*.
8. *The Pentagon of Creation: As Expounded in the Upanishads*.

Credits - 2
Hours - 30

VAC 14: The Art of Being Happy

Course Objectives:

1. To synthesize insights from human development experts, psychologists and anthropologists with the intellectual traditions of Vedantic philosophy and Indology
2. To explore the experience of happiness.
3. To illustrate the various factors that influence subjective happiness in a cross-cultural context.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. The students shall be able to evaluate the factors contributing to the phenomenon of happiness in the personal, familial and community life of an individual in different cultures in the Indian context.
2. They will be able to develop healthy interpersonal relationships and wellbeing cherishing the values of Indian culture and philosophy.
3. They will be able to relate to the global phenomenon of sustainable development and become sensitive to the needs of the planet.
4. They will be able to apply the experience of Aananda at a personal level.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 14	The Art of Being Happy	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Human Ecology and Happiness Lectures.

- Definitions/Factors of Happiness.
- Environmental and Social; Physical, emotional and psychological well-being for happiness.
- Physiological and hormonal basis of happiness.
- Coping with Stress: A life saving skill.

Unit II Indological Theories of Happiness.

- Panch Kosh Theory & Idea of Well-Being.
- Idea of Self and other.
- Hierarchy and stages of happiness.

Unit III Happiness: Cross-cultural Contexts.

- Culture and Happiness.
- Interpersonal Relationship.
- Comparative Perspective.
- Towards Self- Actualization.

Unit IV Local and Global Perspective of Happiness.

- Measuring happiness.

- Key indicators.
- Happiness Index.
- India in Global Happiness Indices.

Practical Exercises:

1. Community surveys on the facilities promoting positive mental health practices such as Yoga and Meditation Centers, Recreation clubs and Parks for youth and senior citizens shall be carried out by the students
2. Extending help and social service by visiting old age homes/ hospitals/slum areas or any other disadvantaged groups
3. Students can undertake a field work/ project independently or work as an Intern with NGOs working in the area of happiness and well-being.
4. Critical appreciation of a documentary/ film based on Happiness and Wellbeing can be undertaken by the students.
5. Workshops/ Sessions for the actualization of innate creative potential- (Music, Drawing, Calligraphy, Dramatics)
6. Hands-on Happiness: Gardening, Cleaning, Washing, Cooking, etc
7. Organise Swachhata Pakhwada meetings, rallies and mobilization camps within the identified communities.
8. If required, students can share their experiences in the form of a Project Report.
9. Students may share their experiences in the form of Audio-video presentations of 15-20 minutes.
10. Any other Practical/Practice as decided from time to time.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Leontiev, D. (2012). *Anthropology of Happiness: The State of Well-Being and the Way of Joy*. Social Science, 43(2), 93–104.
2. Banavathy, V., & Choudry, A. (2013). *Understanding Happiness: A Vedantic Perspective*. Psychological Studies, 59, 141–152. https://doi.org/10.1007/s12646-013-0230-x
3. Snyder, C. R., Lopez, S. J., & Pedrotti, J. T. (2015). *Positive Psychology: The Scientific and Practical Explorations of Human Strengths*. Sage Publications. (Chapter 5: Subjective Well-being: The Science of Happiness and Life Satisfaction, pp. 63–73).
4. World Bank. (2016). *World Development Indicators 2016*. Washington, DC: World Bank Publications.
5. Zelenski, J. (2019). *Positive Psychology: The Science of Well-Being*. Ottawa, Canada: Carleton University, Sage Publications. (Chapter 3: Happiness, pp. 77–110).

Credits - 2
Hours - 30

VAC 15: Leadership Excellence Through Gita

Course Objectives:

1. To demonstrate how the Bhagavad Gita conceptualizes leadership and its role in personal and societal development.
2. To build essential skills and competencies for leadership excellence while illustrating the importance of righteousness, ethics and compassion through the wisdom of the Gita.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Analysis of one's strengths and weaknesses as a leader (SWOC of Self)
2. Develop leadership techniques.
3. Becoming ethical and compassionate leaders.
4. Identify the qualities of a responsible leader.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 15	Leadership Excellence Through Gita	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Decoding Leadership through Gita.

- Defining the role of a leader in terms of Dharma, Adharma and Arajkata and Loksangrah.
- Understanding the nuances of Dharma: Concept of Swa-Dharma, Ashrama-Dharma and Apad- Dharma (Extraordinary situations)
- Rights and Responsibilities.
- Excellence in a leader –Concepts of Karma, Vikarma and Akarma.

Unit II Developing Leadership Qualities.

- Leader a Karmayogi: Aspirational, Focused, Compassionate and Equanimous.
- Triguna model: Sattva, Rajas, Tamas.
- Nurturing excellence in leadership by: Reducing Tamas, Balancing Rajas, Increasing Sattva.

Unit III Ethical and compassionate Leadership.

- Yajna - Give back to nature.
- Dana - Give back to Society.
- Tapas - Remove weakness in self.

Unit IV Case Studies of Leaders from Modern Bharat.

- Lessons from life: –
- Swami Vivekanand.

- Gandhi.
- APJ Abdul Kalam.
- Ratan Tata.

Practical Exercises:

1. Students will do a SWOC (Strength, Weakness, Opportunity and Challenges) analysis of their personality as a Leader. Make a list of Opportunities (O) available to you for nurturing excellence in leadership.
2. Students will share a story with the class when in a difficult situation they took responsibility and displayed excellence as a leader.
3. Based on Dharma and Swadharma concepts students will make a list of the rights and responsibilities associated with them at the level of Self and Family.
4. As a youth how can you contribute towards the wellbeing of your community /campus (lokasangrah).
5. Sit in a group and discuss: (a) what are the Tamasik behaviors that you and your friends have and would like to reduce.
6. What changes can you make in your lifestyle (diet, habits and activities) to increase Satwik guna in your personality.
7. Practice Single Pointedness and Focus: Sit with your eyes closed and focus your attention unwaveringly on one particular sound that is there in your immediate environment.
8. Keep your attention on your breath while breathing in and breathing out. Do this 20 times (10 rounds). This will develop stability of the mind and balance emotions.
9. Plan some activities for the wellbeing of the campus which you as a student (or part of team) can do voluntarily to inculcate the spirit of yajna (Sewa). OR to practice the attitude of tapasya take up a project for the good of others and work on it without expecting rewards with full dedication for a few months.
10. Find ways of developing an attitude of dana.
11. Make a timetable for yourself for the next three months showing the things that you will do to develop your leadership skills.
12. Any other Practical/Practice as decided from time to time by the teacher.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. The Message of the Gita as interpreted by Sri Aurobindo. Shri Aurobindo Ashram Publication Department, Pondicherry.
2. The Bhagawad Geeta Chapter XVIII by Swami Chinmayananda. Central Chinmaya Mission Trust, MUMBAI.
3. Talks on the Gita by Vinoba Bhave - https://www.mkgandhi.org/talksongita/talk_gita.php
4. Essays on The Gita by Shri Aurobindo. Shri Aurobindo Ashram Publication Department, Pondicherry.
5. The Bhagavad Gita for Daily Living. Eknath Easwaran. Vols I, II & III. Jaico Publishing House.
6. Bhagavad-gita (with Vaishnava commentaries) by Narayana Gosvami, MLBD, 2013
7. श्रीमद्भगवद् गीता (साधक हिन्दी टीका), Gita Press, Gorakhpur.
8. The Bhagavadgītā or The Song Divine (With Sanskrit Text and English Translation) Gita Press, Gorakhpur.

Credits - 2
Hours - 30

VAC 16: Art of Balanced Living

Course Objectives:

1. To acquaint students with the principles of the art of living as reflected in Sanskrit literature.
2. To encourage students to explore human resource management concepts rooted in Sanskrit texts.
3. To help students enhance personal effectiveness and productivity in daily life through ancient wisdom.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Understand key concepts and values related to the art of living as described in Sanskrit philosophical and religious literature.
2. Identify and analyze important components of human behavior and ethics as derived from classical Sanskrit texts.
3. Gain insights into the relevance of Sanskrit wisdom in addressing contemporary life challenges.
4. Appreciate the role of ancient Indian thought in human resource development and management.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 16	Art of Balanced Living	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I

- Method of Self-presentation
- Śravaṇa (Hearing)
- Manana (Reflection)
- Nididhyāsana (Meditation)
- Source: *Bṛhadāraṇyakopaniṣad* 2.4.5 and *Vedāntasāra*
- Concentration: Concept of Yoga
- Definition of Yoga → *Yogasūtra 1.2*: *"Yogaś citta-vṛtti-nirodhaḥ"* (Yoga is the restriction of the fluctuations of the mind)
- Means to control fluctuations:
- Abhyāsa (Practice)
- Vairāgya (Dispassion)
- Source: *Yogasūtra 1.12–16*

Unit II

- Eight aids to Yoga (Aṣṭāṅgayoga)

- Yama, Niyama, Āsana, Prāṇāyāma, Pratyāhāra, Dhāraṇā, Dhyāna, Samādhi
- Source: *Yogasūtra* 2.29, 2.30, 2.32, 2.46, 2.49, 2.50; 3.1–3.4
- Yoga of Action (Kriyāyoga)
- Tapas (Discipline), Svādhyāya (Self-study), Īśvarapraṇidhāna (Surrender to God)
- Source: *Yogasūtra* 2.1
- Four means of mental purity (Cittaprasādana)
- Maitrī (Friendliness)
- Karunā (Compassion)
- Muditā (Joy in others' happiness)
- Upekṣā (Equanimity)
- Source: *Yogasūtra* 1.33

Unit III

- Refinement of Behaviour: Means of improving behaviour
- Jñāna-yoga (Path of Knowledge): *Bhagavad Gītā*
- Chapter II: Verses 14, 15, 16, 19
- Chapter XIII: Verses 11, 12, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 23, 29, 31, 32
- Dhyāna-yoga (Path of Meditation): *Bhagavad Gītā*
    - Chapter VI: Verses 24–27, 30, 32

Unit IV

- Bhakti-yoga (Path of Devotion): *Bhagavad Gītā*
- Chapter IX: Verses 17, 22, 23, 27, 29, 34
- Chapter XI: Verses 10, 11, 12, 13
- Chapter XII: Verses 4, 6–12, 20
- Concept of Karma (Action) : *Bhagavad Gītā*
- Karma as:
    - A natural impulse
    - Essential for life journey
    - Harmony with the universe
    - An ideal duty and a metaphysical dictate
    - Chapter III: Verses 5, 8, 10–16, 20, 21

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. सुरेशचन्द्र श्रीवास्तव, *पातञ्जल योगदर्शन,* (2008), वाराणसी : चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।
2. शर्मा, राममूर्ति, *वेदान्तसारः,* दिल्ली : नैशनल पब्लिशिंग हाउस।
3. *भगवद्गीता*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
4. महात्मा नारायण स्वामी, *उपनिषद रहस्य, एकादश उपनिषद,* दिल्ली : गोविन्द राम हासानन्द।

Credits - 2
Hours - 30

VAC 17: Yoga And Happiness

Course Objectives:

1. To cultivate a pure mindset in learners which in turn reduces the possibility of corruption, crime and injustice in the society.
2. To instill a healthy mindset that allows learners to break free from themselves (addictions, depression, personal problems) and experience true change in their lives.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Demonstrate Asanas, Pranayama, Kriya with proficiency.
2. Demonstrate postures of Hatha Yoga, Raja Yoga and Laya Yoga.
3. Analyse the relevance of Yog Sutras in real life situation.
4. Interpret the significance of Meditation in Business Context.
5. Summarise the importance of Ayurveda in modern lifestyle.
6. Enhance their Happiness & Spiritual Quotient.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 17	Yoga and Happiness	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction.

- Yoga: Concept, Meaning and Origin.
- Relation between mind and body; Importance of healthy body and mind.
- Body Management Techniques: Asana, Pranayama, Kriya.
- Principles of yogic practice, Meaning of Asana, its types and principles.
- Meaning of pranayama, its types and principles.
- Impact of yoga limbs like asana, pranayama, meditation, etc. on achieving excellence in performance.

Unit II Classical and Emerging Schools of Yoga.

- Classical Schools of thoughts in Yoga: Hatha Yoga, Raja Yoga, Laya Yoga, Bhakti Yoga, Gyana Yoga, Karma Yoga; Asthang Yoga.
- Patanjali Yoga Sutra. Emerging schools of thoughts in Yoga.

Unit III Meditation: A Way of Life.

- Relation between body, breath and mind;
- Meaning of meditation and its types and principles.
- Ancient Scriptures and relevance of Meditation;
- Meaning and importance of prayer. Psychology of mantras.
- Essence of Mudras.
- Relevance of Meditation for different age groups and body requirements.
- Healing and Meditation.
- Seven layers of existence.

- Meditation for adding hours to your day, excellence at the workplace, harmony in relationships, better decision making, heightened awareness and concentration.

Unit IV Yoga & Meditation in Modern Setting.

- Yogic therapies and modern concept of Yoga; Naturopathy, Hydrotherapy, Electrotherapy, Mesotherapy, Acupressure, acupuncture.
- Anatomy and Physiology and their importance in Yogic Practices.
- Food and Lifestyle: Basics of Ayurveda, Yogic Diet;
- Importance of having Sattvic Ayurvedic Food, Workplace productivity which is directly linked to Healthy Sattvic food.
- Modulation of ailments through food and balanced nutrition and dieting practices, integrating traditional food items with modern food habits, mental health and food types.

Unit V Developing Happiness & Spiritual Quotient.

- Happiness: Meaning and sources.
- Four hormones of happiness: Dopamine, Oxytocin, Serotonin, Endorphins.
- Happiness: independent variable vs. dependent variable, life view, models of happiness, Distinction between Religion and Spirituality.
- Myths about Happiness, Principles of being happy.
- Concept of Self; Positive thinking; Self Introspection; Religion and Spirituality; Life Stories of Spiritual Masters.
- Concept of Prana.
- Techniques of studying spiritual quotients.
- Applied Kinesiology: Introduction to the concept of Applied Kinesiology;
- Muscle Testing, Nutrient Testing.

Practical Exercises:

1. Participate in the practical sessions in Yoga Lab. on Asanas, Pranayama, Kriya: Sudarshan Kriya of Art of Living, Isha Kriya, etc.
2. Participate in the practical sessions in Yoga Lab. on Hatha Yoga, Raja Yoga, Laya Yoga.
3. Interpret the Yog Sutras by Patanjali as per their applicability in real life situations and submit a report of the same.
4. Submit and present report on their key learnings from the following:
5. Sudarshan Kriya yoga: Breathing for health–NCBI
6. How Meditation Benefits CEOs–A case study at Harvard Business School
7. A Little Meditating Helps You Make Better Business Decisions–A case study at
8. Harvard Business School.
9. Participate in simulation exercises in class where all learners are divided into two teams wherein, they have to debate for and against imbibing Ayurveda & health in modern lifestyle.
10. Participate in simulation exercises in class using applied kinesiology techniques.
11. Write a summary of their personal experience of learning various yoga, breathing and meditation techniques in the course and how you think it will help you in the future.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Shankar, S. S. R., 2010, *25 Ways to Improve Your Life*, Bangalore: Sri Sri Publications Trust.
2. Shankar, S. S. R., 2010, *Ayurveda & Breath*, Bangalore: Sri Sri Publications Trust.
3. Taimni, I. K., 2005, *The Science of Yoga*, Adyar, Chennai: Theosophical Publishing House.
4. Verma, K., 2008, *Sri Sri Yoga*, Bangalore: Sri Sri Publications Trust.
5. Zope, S. A., & Zope, R. A., 2013, *Sudarshan Kriya Yoga: Breathing for Health*, *International Journal of Yoga*, 6(1), 4–10.
6. Shankar, S. S. R., 2018, *Patanjali Yog Sutra*, Bangalore: Sri Sri Publications Trust.
7. Vivekananda, S., 2019, *The Complete Book of Yoga: Karma Yoga, Bhakti Yoga, Raja Yoga, Jnana Yoga*, Delhi: Fingerprint! Publishing.

Credits - 2
Hours - 30

VAC 18: Heritage Management

Course Objectives:

1. To provide students with a comprehensive understanding of the significance, classification and conservation of heritage in its tangible, intangible and natural forms.
2. To explore the role of heritage as a catalyst for development, particularly in the tourism sector, while emphasizing the importance of community participation and institutional frameworks.
3. To delve into the economic valuation of heritage, assessing both its direct and indirect impacts on society.
4. To equip students with knowledge of strategic and operational management practices essential for maintaining efficiency and effectiveness in heritage conservation.
5. To play the role of marketing in heritage management, focusing on segmentation, promotion, communication and networking strategies to enhance the visibility and sustainability of heritage sites.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Gain a clear understanding of various types of heritage and integrate Indian traditions into modern conservation and sustainability practices.
2. Analyze the role of heritage in sustainable development through tourism, community participation and ethical frameworks rooted in Indian knowledge systems.
3. Evaluate the economic value of heritage using both traditional Indian models and contemporary valuation methods.
4. Design effective management strategies for museums and heritage sites, incorporating principles from ancient Indian governance.
5. Apply marketing and communication strategies—blending traditional storytelling with digital tools—to promote heritage tourism and cultural industries globally.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 18	Heritage Management	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Heritage and Its Significance.

- Definition and Types of Heritage.
- Understanding Cultural Heritage and Its Importance.
- Global and National Heritage Frameworks: UNESCO Conventions and World Heritage Sites, Role of ICOMOS, ICCROM and other organizations, Indian heritage laws and policies.
- Heritage Conservation and Preservation: Concepts and Principles of Conservation, Techniques and Methods in Conservation, Challenges in Heritage Conservation.

Unit II Heritage: An important incentive for Development.

- Heritage as a Resource for Tourism.
- Cultural Tourism- Definition & Basic Elements.
- Different types of institutions- Eco-museums, Interpretation Centers, Econo-museums; Policy and Ethical.
- Considerations in Heritage Tourism; Role of Communities in Heritage Management; Heritage Education and Awareness; Legal & Institutional Frameworks.

Unit III Economic Value of Heritage.

- Values traditionally linked with culture, Economic values, Values related to Communication.
- Assessing the Economic Values of Heritage: Assessing Utility Value, Evaluation of Non-use Values, Evaluation of External Effects or Repercussions.
- Economic Evaluation of Heritage- some examples.

Unit IV Strategic and Operational Management of Heritage Sites.

- Efficiency & Effectiveness in Heritage Management.
- The need to broaden the concept of profit, The effective management of Heritage, Efficiency of Heritage Sites.
- Management of Heritage Sites: Options available among utility functions in the case of Museum.
- Management of Human Resources, Constraints faced by Management & institutional statute.

Unit V Marketing Heritage.

- Marketing & Heritage, Recognizing the need for Marketing.
- Marketing Techniques used for Heritage Sites.
- The advantages & limitations of segmentation.
- Networking & Marketing, Promotion & Communication.

Practical Exercises:

1. Select a local heritage site. Document its history, significance, current condition and conservation efforts. Prepare a short report with images and suggest strategies for its preservation.
2. Choose a heritage site and design a sustainable tourism model. Identify key stakeholders, propose visitor management strategies and include community participation. Present findings in a report or presentation.
3. Conduct a case study on a heritage site to assess its economic impact.
4. Develop an operational strategy for a museum or historical site. Present a SWOT analysis of the site's current management.
5. Create a marketing campaign for a heritage site or museum. Include segmentation, branding, digital marketing strategies and promotional activities. Design a social media plan and an event proposal to attract visitors.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Allchin, B., Allchin, F.R. et al. (1989) Conservation of Indian Heritage, Cosmo Publishers, New Delhi.
2. Davis, P. (1999). Eco-museums, London.

3. Hooper-Greenhill, E (Ed) (1999). *The Educational Role of Museum,* London & New York.
4. Greffe, Xavier; *Managing our Cultural Heritage*; New Delhi: Aryan Books International,

Credits - 2
Hours - 30

VAC 19: Mind Management

Course Objectives:

1. To build confidence and ability among the learners to cultivate mindfulness in their daily life.

Learning Outcomes:

After completion of the course, the students will:

1. Analyze and observe the modulations of the mind using Bharatiya and modern psychological principles to understand mental patterns and behaviors.
2. Evaluate the role of mindfulness, meditation and breathing techniques in managing stress, emotions and energy balance, ensuring development of self-discipline for holistic well-being.
3. Apply intelligence models, chakra activation and psychometric techniques to enhance cognitive abilities, emotional intelligence and overall mental effectiveness.
4. Develop strategies for effective communication, decision-making, resilience-building and trust cultivation, integrating mind management principles for workplace excellence.
5. Enhance self-awareness to achieve personal growth and professional success.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/ Practice	
VAC 19	Mind Management	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Introduction to Mind Management.

- Importance of knowing the Mind, Understanding Thoughts and Emotions,
- Modulations of Mind by Maharishi Patanjali, Shad-ripu (Kaam, Krodha, lobha, Moha, Madh, Matsar):
- Causes and Cure, Peace of Mind: Luxury or Necessity;
- Managing Mind through breath.
- Mind Management: Efficiency, Effectivesness, Creativity and Excellence at Work (Yogah karmasu kaushalam)

Unit II Mindfulness.

- Mind and Stress, Components and Benefits of Mindfulness, Mindfulness Vs Meditation.
- Energy Centres in the body.
- Understanding stress and tools for reducing Stress: Yoga, Pranayama, Meditation and other Breathing Techniques.
- Different types of Meditation.
- Time Management, Anger Management.
- Mind: Doorway between Consciousness and Creation.

Unit III Intelligences of Effective People.

- Del Pe's 5 types of Intelligences: Instinctive, Emotional, Concrete Mental, Abstract Mental, Spiritual Intelligence, the connection of Chakras (Energy centres) and the respective intelligences, Concept and functions of Right Brain, Left Brain and the Frontal lobe.
- Gardner's Model of Multiple Intelligence: Naturalist, Musical, Logical-Mathematical, Existential, Interpersonal, Bodily-Kinesthetic, Linguistic, Intra-personal, Spatial.
- Techniques of understanding Competencies: Psychometric Testing.
- Enhancing Intelligence Quotient by activating Chakras.

Unit IV Mind Management for Achieving Excellence.

- Enrich your Communication; align yourself with the environment.
- Levels of Influence; Building Rapport; Cultivating Trust; Heal through Humour, Learning from Mistakes, Effective Decision Making.
- How to deal with Criticism; Being comfortable outside your Comfort Zone.
- Skills to build a positive environment at the workplace.

Unit V Self-Assessment.

- Practicing self-care, importance of having personal & professional goals: short term goals, medium term goals, long term goals.
- Goal of life, SMART Goals; Developing resilience and attitude of gratitude. Success in business.
- Measuring the Intelligence Quotient, Emotional Quotient, Dermatoglyphics Testing, Applied Kinesiology.

Practical Exercises:

The learners are required to:

1. Participate in simulation activity in class to demonstrate the modulations of mind. The learners should present a report discussing the situations from their real life where they encountered such modulations of mind and how they should deal with it.
2. Rate themselves on Emotional matrix highlighting where they wish to reach and deciding the time frame of the same. Each learner can identify a buddy to support them on their journey. After the completion of the exercise, each learner has to prepare the report of their success story.
3. Prepare a schedule of their daily activities and divide them into Four Quadrants.

Analyse and present a report on:

4. Time allocated to things which are not important. Time allocated in fulfilling the long-term objectives.
5. The present scenario (dasha) and future direction (disha) to be chosen.
6. Take online Psychometric Test available at: https://www.assessmentday.co.uk/psychometric-test.htm or from any other source. Analyse its outcome and present a report of key learnings from the same.
7. Perform Del Pe practical exercises daily: breathe 10 times focusing on each chakra.
8. Participate in role play exercise in the classroom to demonstrate the skill of using humour to heal.
9. Practice and demonstrate several types of yoga, pranayama and meditation in yoga Lab. Analyse your state of mind before and after the practice and present a report of the same.

10. Practice the technique of Applied Kinesiology to check his/her Intelligence Quotient, Emotional Quotient and Spiritual Quotient.
11. Practice and demonstrate meditation techniques to activate chakras. analyse its effect and write a report on the same.

Essential/Recommended Readings/Texts:

1. Pe, D. (2006). *8 types of leaders every leader should know*. MDP Global Resources.
2. Knight, S. (2009). *NLP at Work: The Essence of Excellence*. Boston: Nicholas Brealey Publishing.
3. Zohar, D. (2012). *Spiritual Intelligence: The Ultimate Intelligence.* London: Bloomsbury Paperbacks
4. Murphy, J. (2015). *The Power of Your Subconscious Mind*. Delhi: Fingerprint! Publishing.

Credits - 2
Hours - 30

VAC 20: The Gita for Holistic Life

Course Objectives:

1. To illustrate the values from the Bhagavad Gita that contribute to a holistic life: physical, psychological, social and spiritual.
2. To help students relate to the wisdom in the Gita for overcoming challenges.
3. To develop clarity, purpose and the ability to achieve goals.

Learning Outcomes:

After the completion of the course, the students will:

1. Understand the core teachings and principles of the Gita for a holistic life.
2. Analyze the concepts of Dharma, Karma and Yoga.
3. Apply the teachings of the Gita in practice.
4. Develop leadership and decision-making skills.

Credit Framework:

Course Code	Course Title	Credit Distribution of the Course			Credits
		Lecture	Tutorial	Practical/Practice	
VAC 20	The Gita for Holistic Life	02	0	0	02

Details of Course:

Unit I Gita - Mentoring Your Life.

- Know Thyself - Holistic Development (Panchakosha).
- Directing the Mind towards Dharma and Karma.
- Cultivating values for a blissful life -
  - Yoga (Yogah karmasu kaushalam).
  - State of Equanimity (Samattva yoga).
  - Equipoise (Sthitaprajna).

Unit II Self-Management.

- Qualities -
  - Satvika, Rajasika and Tamasika.
  - Good and bad conduct. (Daivi-Asuri Sampat).
- Modes of learning -
  - Shravana (Listening)
  - Manana (Reflection and questioning)
  - Nididhyasana (Assimilation of Knowledge)
- The field of action: Family and society.

Unit III Dilemmas of Contemporary life.

- Modern Day Arjuna.
- Finding Krishna as a Friend, Philosopher and Guide.
- Journey to Self-Discovery.

Unit IV Three Modes of Navigation.

- Action (Karmayoga).
- Knowledge (Jnanayoga).
- Devotion (Bhaktiyoga).

Practical/Practice Component:

1. Observe your friend in terms of health, behaviour, nature, intelligence and happiness using Panchakosha theory, suggest ways to bring improvement in the required areas.
2. Discuss about your Dharma as a student as well as a human being in class.
   i. Enlist ten daily activities that would lead you achieve your Dharma.
   ii. Make a list of your activities on a given day. Classify them as conducive or obstructive in your pursuit of your dharma.
3. Conduct a SWOC analysis for yourself and enlist best five of your Strengths, Weaknesses, Opportunities and Challenges. Also, suggest action plan to convert your weaknesses into strengths and to deal with the challenges.
4. Practice pranayama for 10-15 minutes daily for ten days or devote yourself to working for a selfless action for half an hour daily for ten days.
   i. Note your changes in your levels of patience, concentration and behaviour before and after the practice.
   ii. Share your experiences in an audio-visual presentation of about 5-10 minutes.
5. Make a list of the prominent qualities of your role model/friend. Classify these qualities as Sattvika, Rajasika or Tamasika.
6. Perform a role-play of Krishna-Arjuna dialogue in pairs, discussing dilemmas of contemporary life and your dharma in different situations.
7. Prepare a case study of yourself as a person facing the dilemmas of ethics, values and dharmas. Suggest the best possible action plan for yourself.

Note: Teachers may use the following verses of the Gita to facilitate unit-wise discussions in the classroom :-

Unit - I

1. Ch.2.19; 3.42
2. Ch.2.31, 38-39, 47-48
3. Ch.2.48, 50, 54-59

Unit - II

1. Ch.16.1-5
2. Ch.6.3
3. Ch.3.18-19

All references pertain to Srimadbhagavadgita Sankara Bhasya (Hindi), Gita Press, Gorakhpur.

Essential/Recommended readings/Texts:

1. Tilak, B. G. (1915). *Srimadbhagavadgita Rahasaya*. Poona: Tilak Brothers Publication.
2. Lal, R. B. (1970). *The Gita in the light of modern science*. Bombay: Somaiya Publications.
3. Sri Aurobindo. (2001). *Essays on the Gita*. Puducherry: Sri Aurobindo Ashram.

4. Gita Press. (2007). *The Bhagavadgītā or The Song Divine (With Sanskrit text and English translation)*. Gorakhpur: Gita Press.
5. Easwaran, E. (2011). *Essence of the Bhagavad Gita: A contemporary guide to yoga, meditation and Indian philosophy* (pp. 76–115, 134–149, 150–172, 173–218, 415–420, 476–500). Tomales, CA: Nilgiri Press.
6. गीताप्रेस। (2075 वि.सं.). *श्रीमद्भगवद्गीता: साधक-संजीवनी हिन्दी टीका*. गोरखपुर : गीताप्रेस।
7. https://ndl.iitkgp.ac.in/ndl

Additional Resources:

1. गोयन्दका, श्रीहरिकृष्णदासः, (2010), *श्रीमद्भगवद्गीता*, शांकरभाष्य अनुवाद सहित, गोरखपुर : गीताप्रेस।

श्रेयोऽङ्काः - 2
होराः - 30

VAC 21: भारतबोधः

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतवर्षस्य भारतीयसंस्कृतेः च सामान्यपरिचयप्रदानम्।
2. वर्णाश्रमव्यवस्थायाः परिचयप्रदानम्।
3. भारतवर्षस्य सामान्यपरिचयप्रदानम्।
4. भारतीयसंस्कृतेः परिचयप्रदानम्।
5. प्राचीनशिक्षाव्यवस्थायाः परिचयप्रदानम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes): अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भारतवर्षस्य भारतीयसंस्कृतेः च सामान्यपरिचयं ज्ञास्यन्ति।
2. वर्णाश्रमव्यस्थायाः परिचयं ज्ञास्यन्ति।
3. भारतवर्षस्य सामान्यपरिचयं प्राप्स्यन्ति।
4. भारतीयसंस्कृतेः परिचयं प्राप्स्यन्ति।
5. भारतस्य प्राचीनशिक्षाव्यवस्थायाः परिचयं प्राप्स्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् ((Credit Distribution of the Course))			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/ Practice)	
VAC 21	भारतबोधः	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. भारतवर्षस्य सम्प्रत्ययः।

- आर्यावर्तस्य परिचयः।
- भारतवर्षस्य सम्प्रत्ययः।
- नामकरणम्।
- नामान्तराणां समीक्षा।

अन्वितिः २. भारतीयसंस्कृतेस्तत्त्वानि।

- धर्मस्य स्वरूपं लक्षणानि च।
- वर्णाश्रमव्यवस्था।
- प्राचीनदैनिकचर्या।
- भारतीयमहापुरुषाः।

अन्वितिः ३. स्वास्थ्यसम्पादकाः विचाराः।

- आयुर्वेदस्य परम्परा महत्त्वञ्च।
- योगस्यावधारणा जीवने तदुपयोगिता च।
- संस्काराः तेषां वर्तमाने प्रासङ्गिकता च।
- गीतायां मानवकल्याणम्।

अन्वितिः ४. शिक्षा लिपयश्च।

- प्राचीनशिक्षाकेन्द्राणि अध्ययनपरम्परा च।
- आधुनिकता संस्कृतं च।
- **"विश्वगुरुत्त्वेन भारतं"** - संस्कृतस्य भूमिका।
- लिपयः (ब्राह्मी, खरोष्टी, पालि, प्राकृतम्)

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. उपाध्यायः बलदेवः, (1978), *पुराणविमर्श*, वाराणसी : चौखम्बा विद्याभवन।
2. उपाध्यायः रामजीः, *भारतस्य सांस्कृतिकनिधिः,* सागरम् : संस्कृतपरिषद्, सागरविश्वविद्यालयः।
3. काणे, पी.वी., *धर्मशास्त्र का इतिहास,* लखनऊ : उत्तरप्रदेश हिन्दी संस्थान।
4. *श्रीमद्भगवद्गीता*, गोरखपुर : गीताप्रेस।
5. Institute of Distance Education. *Idea of Bharat*. Curriculum of BA History. First Semester (IDE-HIS-001-CC-1110). Arunachal Pradesh: Rajiv Gandhi University.

सहायकाः ग्रन्थाः (Additional Readings)

1. द्विवेदीः कपिलदेवः, *वैदिकसाहित्यं एवं संस्कृति*, वाराणसी : विश्वविद्यालयप्रकाशन।
2. उपाध्यायः बलदेवः, *संस्कृतसाहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदाभवनप्रकाशन।
3. द्विवेदीः कपिलदेवः, *वैदिकसाहित्यं एवं संस्कृति*, वाराणसी : विश्वविद्यालयप्रकाशन।
4. द्विवेदीः कपिलदेवः, *भाषाविज्ञानं एवं भाषाशास्त्रः*, वाराणसी : विश्वविद्यालयप्रकाशन।
5. उपाध्यायः बलदेवः, *संस्कृतसाहित्य का इतिहास*, वाराणसी : शारदाभवनप्रकाशन।
6. उपाध्यायः रामजी, *भारतस्य सांस्कृतिको निधिः*, सागरम् : संस्कृतपरिषद्, संस्कृतविभागः, सागरविश्वविद्यालयः।

श्रेयोऽङ्काः - 2
होराः - 30

VAC 22: श्रीमद्भगवद्गीतायां मूल्यानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां मूल्यानाम् अवगमनम्।
2. भारतीयसंस्कृतौ श्रीमद्भगवद्गीतायाः वैशिष्ट्यप्रतिपादनम्।
3. प्रस्थानत्रये भगवद्गीतायाः माध्यमेन मूल्यशिक्षावगमनम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. भगवद्गीतायाः वैशिष्ट्यं ज्ञास्यन्ति।
2. शाङ्करभाष्यस्य वैशिष्ट्यम् अवगमिष्यन्ति।
3. भारतीयशिक्षापद्धतौ मूल्यानां महत्त्वं ज्ञास्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रम कूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
VAC 22	श्रीमद्भगवद्गीतायां मूल्यानि	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. द्वितीयाध्यायः शाङ्करभाष्यसहितः।

अन्वितिः २. तृतीयाध्यायः शाङ्करभाष्यसहितः।

अन्वितिः ३. द्वादशाध्यायः शाङ्करभाष्यसहितः।

अन्वितिः ४. पञ्चदशाध्यायः शाङ्करभाष्यसहितः।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. (1977), *श्रीमद्भगवद्गीता (शाङ्करभाष्यसहिता)*, मद्रास : समता प्रकाशन।

श्रेयोऽङ्काः - 2
होराः - 30

VAC 23: मूल्यवर्धने सुभाषितानि

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि (Course Objectives)

1. भारतीयज्ञानपरम्परायां सुभाषितानां मूल्यावगमनम्।
2. भर्तृहरिप्रभृतीनां विशिष्टाचार्याणां कृतित्वविषयावगमनम्।
3. श्लोकमाध्यमेन मूल्यशिक्षाग्रहणम्।

अधिगमस्य परिणामाः (Learning Outcomes) अस्य पाठ्यक्रमस्य अध्ययनादनन्तरं छात्राः :-

1. सुभाषितपाठेन मूल्यशिक्षां ज्ञास्यन्ति।
2. नीतिशतकमाध्यमेन शिक्षाविषयकमूल्यम् अवगमिष्यन्ति।
3. विविधश्लोकस्पर्धासु आत्मविश्वासेन भागं ग्रहीतुं शक्ष्यन्ति।

श्रेयोऽङ्कप्रारूपम् (Credit Framework)

पाठ्यक्रमकूटाङ्कः (Course Code)	पाठ्यक्रमशीर्षकम् (Course Title)	पाठ्यक्रमस्य श्रेयोऽङ्कविभाजनम् (Credit Distribution of the Course)			श्रेयोऽङ्काः (Credits)
		व्याख्यानम् (Lecture)	अनुशिक्षणम् (Tutorial)	प्रशिक्षणम्/अभ्यासः (Practical/Practice)	
VAC 23	मूल्यवर्धने सुभाषितानि	02	0	0	02

पाठ्यक्रमविवरणम् (Details of Course)

अन्वितिः १. समयोचितपद्यमालिका नीतिशतकं च।

- सम्पूर्णं कण्ठस्थीकरणम् अन्वयार्थसहितम्।

अन्वितिः २. वैराग्यशतकम्।

- सम्पूर्णं कण्ठस्थीकरणम् अन्वयार्थसहितम्।

अन्वितिः ३. स्पर्धार्थं श्लोककण्ठस्थीकरणम्।

- अच्-वर्णानां दश-दश श्लोकानां कण्ठस्थीकरणम्।

अन्वितिः ४. स्पर्धार्थं श्लोककण्ठस्थीकरणम्।

- हल्-वर्णानां विंशति-विंशति श्लोकानां कण्ठस्थीकरणम्।

निर्धारिताः ग्रन्थाः (Essential/Recommended Readings/Texts)

1. श्रीगङ्गाधरकृष्णद्रविणः, (1927), *समयोचितपद्यमालिका*, मुम्बई : निर्णयसागरप्रेस।

2. प्रो. परमेश्वरनारायणशास्त्री डा. टी. महेन्द्र च, (2016), *बृहत्संस्कृतान्त्याक्षरश्लोकनिधिः*, नईदिल्ली : राष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानम्।
3. श्रीकृष्णमणित्रिपाठी, (2017), *नीतिशतकम्*, वाराणसी : चौखम्बासुरभारतीप्रकाशनम्।
4. श्रीजगन्नाथशास्त्री श्रीराधेलालशास्त्री च, *वैराग्यशतकम्*, वाराणसी : चौखम्बाविद्याभवनम्।

परिसमाप्तिः

End of the Document

***